

AKÜSBD

ISSN: 1302-1265
e-ISSN: 2149-4894

Afyon Kocatepe Üniversitesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 27, Sayı: 3, Eylül–2025

Afyon Kocatepe University
Journal of Social Sciences

Volume: 27, Issue: 3, September–2025

	Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 27, Sayı: 3, Eylül-2025	
	Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences Volume:27, Issue:3, September-2025	
ISSN: 1302-1265 e-ISSN: 2149-4894		

Sahibi / Owner

Afyon Kocatepe Üniversitesi adına Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE

Baş Editör/ Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Salim DANIŞ

Editör / Editor

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE

Yardımcı Editör / Assistant Editor

Ömer ACAR

Alan Editörleri / Field Editors

Coğrafya

Prof. Dr. M. Ali ÖZDEMİR

Doç. Dr. Mustafa KÖSE

Dil ve Edebiyat

Prof. Dr. Nadejda ÖZAKDAĞ

Dr. Öğr. Üyesi Alper GÜNAYDIN

Dr. Öğr. Üyesi Taner TUNÇ

Felsefe

Doç. Dr. Mustafa KAYA

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih Ünal

Halkla İlişkiler-İletişim

Dr. Öğr. Üyesi Tolga GÜROCAK

Psikoloji

Dr. Öğr. Üyesi Temel Alper KARSLI

Dr. Öğr. Üyesi Aylin SALTÜRK

Sanat-Tasarım

Dr. Öğr. Üyesi Gamze ÇOBAN

Sosyoloji

Doç. Dr. Fethi NAS
Dr. Öğr. Üyesi Osman METİN

Tarih

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN
Prof. Dr. Selim KAYA
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZASLAN

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

Doç. Dr. Volkan GÖÇÖĞLU

Sosyal Hizmet

Dr. Öğr. Üyesi Musa GÜRER

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Osman USLU (İngilizce)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Salim DANIŞ (Türkçe)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Artur KOZLOWSKI	Gdansk School of Bankowa	Polonya
Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ceylan Gazi UÇKUN	Kocaeli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Elbeyi PELİT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ	University of Central Florida	ABD
Prof. Dr. Gürbüz OCAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Huziie HİROAKİ	Osaka Üniversitesi	Japonya
Prof. Dr. Jacek JAWORSKI	Gdansk School of Bankowa	Polonya
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Timothy MAY	University of North Georgia	ABD
Prof. Dr. Evren GÜÇER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Ayhan URAL	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mürsel BAYRAM	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yusuf DEMİR	Selçuk Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Salim DANIŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Bashir ADAMU	University of Leicester	İngiltere
Dr. Renata BZDILOVA	Pavol Jozef Safarik University	Slovakya

* Yayın Kurulu listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet BAYTOK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ahmet KAYACIK	Erciyes Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Aytunga OĞUZ	Dumlupınar Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Belkıs ÖZKARA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Celal DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU	University of South Florida	ABD
Prof. Dr. Cüneyt AKIN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Güler SAĞLAM ARI	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hasan KORKUT	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İrfan MORİNA	Priştine Üniversitesi	Kosova
Prof. Dr. İrfan YAZICIOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV	Semerikand Devlet Üniversitesi	Özbekistan
Prof. Dr. Mehmet Ali ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa GÜLER	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nesrin KULA DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nusret KOCA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Oğuz TÜRKAY	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Türkiye

Prof. Dr. Selçuk AKÇAY	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şenay GÜNGÖR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Veysel KULA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Yusuf KARACA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Abdullah SELVİTOPU	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Cihat ATAR	Sakarya Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Eyüp KURT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Hasan DURAN	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ÖZCAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ALTIN	University of Central Florida	ABD
Doç. Dr. Mutlu KAYA	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yasin KELEŞ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Zivar Hüseyin BAYLAN	Khazar University	Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Ali YAŞAR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sena COŞKUN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Seyil NAJIMUDINOVA	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Dr. Alan V. MURRAY	University of Leeds	İngiltere
Dr. Cristopher S. LIGHTFOOT	Metropolitan Müzesi	İngiltere
Dr. Naringül MARGAZİYEVA	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Dr. Ulanbek ALİMOV	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan

* Danışma Kurulu listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayımlanan ve alanında ulusal ve uluslararası indeksler tarafından taranan hakemli, disiplinler-arası akademik bir dergidir.

Dergide yayımlanan yazıların, her türlü bilimsel, imlâ ve hukukî sorumlulukları yazarlarına aittir. Derginin amaç, kapsam, yayın etik ilkeleri, makale kabul süreci ve diğer tüm ayrıntılar derginin resmî web sitesinde mevcuttur (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is a scientific, interdisciplinary and academic journal published by Afyon Kocatepe University Institute of Social Sciences and indexed in national and international field indexes.

All scientific, spelling and legal responsibilities of the articles published in the journal belong to the authors. Please check the Journal's website for aim and scope, ethical principles of the journal and article acceptance process and full details (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Yer Aldığı Dizin/İndeksler:
Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is Indexed at:

- **ACARINDEX**
- **CITEFACTOR** (*Academic Scientific Journals*)
- **DRJI** (*Directory of Research Journals Indexing*)
- **EBSCO** (*SocINDEX with Full Text - Full Text Subject Title List*)
- **EBSCO Essentials**
- **EBSCOHOST** (*SocINDEX with Full Text - Database Coverage List*)
- **EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL INDEX (ESJI)**
- **GOOGLE SCHOLAR**
- **İDEALONLINE**
- **INTERNATIONAL CITATION INDEX**
- **MLA** (*Modern Language Association*)
- **RESEARCHBIB** (*Academic Resource Index*)
- **ROOT INDEXING** (*Journal Abstracting and Indexing Service*)
- **SCIENTIFIC INDEXING SERVICES (SIS)**
- **SOBİAD** (*Sosyal Bilimler Atıf Dizini*)
- **TEİ** (*Türk Eğitim İndeksi*)
- **TÜBİTAK-ULAKBİM TR DİZİN**

Dergi Yazışma Adresi/Journal Correspondence Address:

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi

ANS Yerleşkesi, 03200/Afyonkarahisar/Türkiye

Tel: +90 272 2281255– **Belgegeçer/Fax:** +90 272 2281476

e-posta/e-mail: akusbder@aku.edu.tr

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil> - <http://www.sbd.aku.edu.tr>

ISSN: 1302-1265 | **e-ISSN:** 2149-4894

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of This Issue*

Sıra No	Unvan-Ad-Soyad Title-Name-Surname	Kurum Institution
1.	Prof. Dr. Nurten BİRLİK	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
2.	Prof. Dr. Özlem ÖZEN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
3.	Prof. Dr. Elif Türkan ARSLAN	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
4.	Prof. Dr. Serdar BOZKURT	Yıldız Teknik Üniversitesi
5.	Prof. Dr. Mehmet ADAK	İstanbul Üniversitesi
6.	Prof. Dr. Ali Cüneyt ÇETİN	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
7.	Prof. Dr. Deniz YENGİN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
8.	Prof. Dr. İlker ÖZDEMİR	Çukurova Üniversitesi
9.	Prof. Dr. Mehmet Ali AYDEMİR	Aksaray Üniversitesi
10.	Prof. Dr. Recep YILDIZ	Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi
11.	Prof. Dr. Ahmet KOYUNCU	Necmettin Erbakan Üniversitesi
12.	Prof. Dr. Recep YILDIZ	Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi
13.	Prof. Dr. Filiz ÇOLA	Uşak Üniversitesi
14.	Prof. Dr. Mehmet Emre GÜLER	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
15.	Doç. Dr. Mehmet Şah ÖZCAN	Çankırı Karatekin Üniversitesi
16.	Doç. Dr. Hüsnü ASLANTÜRK	Anadolu Üniversitesi
17.	Doç. Dr. Zeki Karataş	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
18.	Doç. Dr. Mehmet Ali Sevgi	İğdır Üniversitesi
19.	Doç. Dr. Mithat Elçiçek	Siirt Üniversitesi
20.	Doç. Dr. Sultan Okumusoglu	European University Of Lefke
21.	Doç. Dr. Doğan Aydoğan	Karabük Üniversitesi
22.	Doç. Dr. Kadriye Kobak	Sakarya Üniversitesi
23.	Doç. Dr. Gökhan Demirkol	Çankırı Karatekin Üniversitesi
24.	Doç. Dr. Abdülhakim Bahadır Darı	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
25.	Doç. Dr. Murat Aytaş	Selçuk Üniversitesi
26.	Doç. Dr. Hakan Eygü	Atatürk Üniversitesi
27.	Doç. Dr. İsmail Aktar	Yalova Üniversitesi
28.	Doç. Dr. Süleyman Yurtkuran	Trabzon Üniversitesi
29.	Doç. Dr. Fatma Fehime Aydın	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
30.	Doç. Dr. Hasan İsi	Trabzon Üniversitesi
31.	Doç. Dr. Gonca Subaşı	Anadolu Üniversitesi
32.	Doç. Dr. Memet Metin Barlık	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
33.	Doç. Dr. Uğur Uzunkaya	Erzurum Teknik Üniversitesi
34.	Doç. Dr. Duriye Esra Angın	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
35.	Doç. Dr. Ayşe Ertuş	Hakkâri Üniversitesi
36.	Doç. Dr. Fatih Bozbayındır	Gaziantep Üniversitesi
37.	Doç. Dr. Nevin Kozcu Çakır	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
38.	Doç. Dr. Mehmet Ali Çakır	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
39.	Doç. Dr. Ezgi Sumbas	İnönü Üniversitesi
40.	Doç. Dr. Resül Yazıcı	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
41.	Doç. Dr. Hasan Lök	Karabük Üniversitesi
42.	Doç. Dr. Şerif Baldıran	Amasya Üniversitesi,
43.	Doç. Dr. Seden Doğan	University Of South Florida
44.	Doç. Dr. Yener Oğan	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
45.	Doç. Dr. Merve Özgür Göde	Anadolu Üniversitesi

46.	Dr. Öğr. Üyesi Ezgiya Malkoç	Ardahan Üniversitesi
47.	Dr. Öğr. Üyesi Fatma Ertürk Özdemir	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
48.	Dr. Öğr. Üyesi Banu Beyaz Sipah	Tarsus Üniversitesi
49.	Dr. Öğr. Üyesi Sümeyye Yıldırım	Artvin Çoruh Üniversitesi
50.	Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Demirdöğen	Süleyman Demirel Üniversitesi
51.	Dr. Öğr. Üyesi Fatih Volkan Ayyıldız	Ordu Üniversitesi,
52.	Dr. Öğr. Üyesi Aysun Danayiyen	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
53.	Dr. Öğr. Üyesi Süreyya Yigitalp Rençber	Batman Üniversitesi
54.	Dr. Öğr. Üyesi Ayşe İspirli Turan	Samsun Üniversitesi
55.	Dr. Öğr. Üyesi Emine Kaya	Bingöl Üniversitesi
56.	Dr. Öğr. Üyesi Semra Taspınar Altuntaş	İstanbul Üniversitesi
57.	Dr. Öğr. Üyesi İhsan Koluvaçık	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
58.	Dr. Öğr. Üyesi Ferit Çağır	Mardin Artuklu Üniversitesi
59.	Dr. Öğr. Üyesi Neslihan Yortan	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
60.	Dr. Öğr. Üyesi Umut Çıvgın	Bursa Teknik Üniversitesi
61.	Dr. Öğr. Üyesi Nezihe Başak Ergin	Giresun Üniversitesi
62.	Dr. Öğr. Üyesi Tuba Büyüktosunoğlu Yaylalı	Selçuk Üniversitesi
63.	Dr. Öğr. Üyesi Bekir Şahin	Artvin Çoruh Üniversitesi
64.	Dr. Öğretim Görevlisi Erol Geçgin	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
65.	Dr. Öğr. Üyesi Beybala TİMUR	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

* Hakem listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

İçindekiler / Contents				
Makale Sıra No	Makale Başlığı Paper Title	Yazar(lar) Author(s)	Makale Türü Paper Type	Sayfa Page
Dil ve Edebiyat / Language and Literature				
1	The Theme of Violence in Edgar Allan Poe's The Cask of Amontillado and in Ömer Seyfettin's Beyaz Lale (White Tulip) / <i>Edgar Allan Poe'nun The Cask of Amontillado ve Ömer Seyfettin'in Beyaz Lale Hikayelerinde Şiddet Teması</i>	Dr. Öğr. Görevlisi Harun DOĞRUYOL	Araştırma Research	823-837
2	Eski Uygurca Xuanzang Biyografisi'nde Fiil Yapımı Üzerine Notlar/ <i>Notes on Verb Formation in Old Uyghur Xuanzang Biography</i>	Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ/ Arş. Gör. Sıla Nur AKTAŞ	Araştırma Research	838-856
3	Dilsel Boşlukların Tespiti Üzerine Yaklaşımlar: Kavramsal Bir Çerçeve / <i>Approaches to the Identification of Lexical Gaps: A Conceptual Framework</i>	Dr. Öğr. Üyesi Oğuz KISA	Araştırma Research	857-869
4	Siperlerden Satırlara: Wilfred Owen ve Cahit Irgat'ın Şiirlerinde Savaş ve Protesto/ <i>From The Trenches To The Lines: War And Protest In The Poetry Of Wilfred Owen and Cahit Irgat</i>	Dr. Ersoy GÜMÜŞ	Araştırma Research	870-882
Eğitim/ Education				
5	An Investigation of the Relationship Between Science Motivation and Pattern Skills in Children Aged 60-72 Months/ <i>60-72 Aylık Çocukların Bilime Yönelik Motivasyonları ile Örüntü Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi</i>	Pakize Merve YILMAZ/ Prof. Dr. Özgün UYANIK AKTULUN	Araştırma Research	883-899
6	Yurt Dışında Görev Yapmış Sınıf Öğretmenlerinin İlkokulda Ders ve Teneffüs Süresine İlişkin Deneyimleri ve Önerileri/ <i>The Experiences and Suggestions of Classroom Teachers Working Abroad on Lesson and Break Time in Primary School</i>	Mahmut ELMA/ Doç. Dr. Mürüvvet DEMİRAL ÜZAN/ Prof. Dr. Osman SAMANCI	Araştırma Research	900-919
7	Okul Öncesi Dönemde Çocuklarda Görülen Kaygı ve Saldırganlık Düzeylerinin Ebeveyn Tutumları Açısından İncelenmesi/ <i>Investigation Of Anxiety And Aggressiveness Levels In Children During The Preschool Period In Terms Of Parental Attitudes</i>	Uzm. Psk. Dan. Ebru SEVEN/ Dr. Öğr. Üye. Bedriye ALICI	Araştırma Research	920-937

İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences				
8	Astım Hastalığının Küresel Ekonomik Yüku: Sistematiik Derleme ve Meta Analiz Çalışması/ <i>The Global Economic Burden of Asthma Disease: A Systematic Review and Meta-Analysis</i>	Araştırma Görevlisi Dr. Servet ALP/ Prof. Dr. İsmail AĞIRBAŞ	Araştırma Research	938-962
9	Katılım Sigortacılığı ve Bireylerin Katılım Sigortacılığını Tercih Nedenlerine Yönelik Bir Araştırma/ <i>Participation Insurance and A Research on the Reasons Why Individuals Prefer Participation Insurance</i>	Burak ÖZ/ Dr. Öğr. Üyesi Erol YENER	Araştırma Research	963-974
10	Akademisyenlerin İşkolik, İşe Bağlılık ve Örgütsel Bağlılık Seviyeleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi/ <i>Investigation of the Relationships Between Workaholic, Work Engagement and Organizational Commitment Levels of Academicians</i>	Dr. Öğr. Üyesi Bumin Çağatay AKSU	Araştırma Research	975-1002
11	Türkiye’de Enflasyonun Fonksiyonel Gelir Dağılımına Etkisinin Ekonometrik Analizi/ <i>Econometric Analysis of the Effect of Inflation on Functional Income Distribution in Türkiye</i>	Dr. Öğr. Üyesi. Atilla AYDIN	Araştırma Research	1003-1023
12	Ar-Ge, Ekonomik Büyüme ve İklim Değişikliği Arasındaki İlişki/ <i>The Relationship Between R&D, Economic Growth And Climate Change</i>	Dr. Zeynep NARMAN	Araştırma Research	1024-1034
13	Bir İlçede Din Görevlilerine Yöneltilen Sağlık Sorunlarının Analizi: Nitel Çalışma/ <i>Analysis of Health Issues Addressed to Religious Officials in a District: A Qualitative Study</i>	Abide AKSUNGUR/ Dr. Öğr. Üyesi Uğur UĞRAK/ Selahattin AKYÜZ	Araştırma Research	1035-1051
14	İşletmelerin Dijitalleşmeye Yönelik Yatırımlarını Etkileyen Faktörlerin Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Değerlendirilmesi/ <i>An Evaluation of the Factors Influencing Business Investments in Digitalization Through Grey Relational Analysis</i>	Dr. Mehtap BAYSAL ARTIK/ Prof. Dr. Veysel KULA	Araştırma Research	1052-1070
İletişim- Halka İlişkiler/ Communication- Public Relations				
15	Yeni Bir Kamusal Alan Olarak Meta Evren/ <i>Meta Universe As A New Public Space</i>	Dr. Öğr. Üyesi Hacer FİLİZ	Araştırma Research	1071-1084

16	1995 ve 1999 Türkiye Genel Seçimlerinde Kullanılan Seçim Şarkılarının Aday ve Parti İmajı Bağlamında İncelenmesi / <i>Investigation of Election Songs Used in The 1995 and 1999 Turkish General Elections in The Context of Candidate and Party Image</i>	Şafak DÖNMEZ/ Doç. Dr. Onur TAYDAŞ	Araştırma Research	1085-1106
17	Gassal Dizisinde Din, Ölüm, Yalnızlık ve Mizah Temsillerinin İletişimsel İnşası ve Alımlanması/ <i>The Communicative Construction and Reception of Religion, Death, Loneliness, and Humor in the Series Gassal</i>	Öğr. Gör. Dr. Kübra ERDEN	Araştırma Research	1107-1122
Psikoloji/ Psychology				
18	Borderline Kişilik Bozukluğu'nda Zihinselleştirme Bazlı Terapi'nin Etkinliğinin İncelenmesi: Doküman Analizi/ <i>Investigation Of The Effectiveness Of Mentalization Based Therapy In Borderline Personality Disorder: Document Analysis</i>	Uzman Klinik Psikolog Merve Öz/ Dr. Öğr. Üyesi Engin Eker	Derleme Review	1123-1144
Sosyoloji/ Sociology				
19	Türkiye'de Toplumsal Kurumlara Yönelik Güven ve Suç Korkusu Arasındaki Bağ: Sosyal Sermaye/ <i>The Link Between Trust in Social Institutions and Fear of Crime in Turkey: Social Capital</i>	Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN/ Öğr. Gör. Engin Durukan ABDULHAKİMOĞULLARI/ Ar.Gör. Osman AYDOĞAN	Araştırma Research	1145-1165
20	Kent Yaşamında Meydanların Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Rolü: Samsun Saathane Meydanı Örneği/ <i>The Socio-Cultural and Economic Role of Squares in Urban Life: The Case of Samsun Saathane Square</i>	Dr. Öğr. Üyesi Faruk TURĞUT/ Hülya UÇAK	Araştırma Research	1166-1186
21	Otonom Zihinler, Kutsal Ruhlar: Yapay Zekâ Dünyasında Dinsel İnsanın Anlam Arayışı/ <i>Autonomous Minds, Holy Souls: Religious Man's Search for Meaning in a World of Artificial Intelligence</i>	Doç. Dr. İsa ABİDOĞLU	Araştırma Research	1187-1204
Sosyal Hizmet / Social Work				
22	Ebeveyn Yabancılaştırma Sendromunun Sosyal Hizmet Uzmanları Tarafından Değerlendirilmesi/ <i>Evaluation of Parental Alienation Syndrome by Social Workers</i>	Sosyal Hizmet Uzmanı Görkem YURDAKUL MUNCUK/ Prof. Dr. Kasım KARATAŞ	Araştırma Research	1205-1223

Tarih/ History				
23	Cumhuriyetin İlk Nüfus Sayımına Göre Tokat'ın Demografik Yapısı (1927) / <i>Demographic Structure Of Tokat According To The First Census Of The Republic (1927)</i>	Dr. Şahin SERT	Araştırma Research	1224- 1238
Turizm/ Tourism				
24	Türkiye'deki Yerli Turistlerin Yabancılaşma Düzeyi ve Otantiklik Arayışı İlişkisi/ <i>The Relationship Between The Level of Alienation and Seeking Authenticity of Domestic Tourists in Türkiye</i>	Arş. Gör. Yasin BULUT/ Prof. Dr. Bilgehan GÜLCAN	Araştırma Research	1239- 1254
25	Dynamics of Usage and Transmission of Traditional Knowledge of Edible Wild Plants: The Case of Central Black Sea Region/ <i>Yenilebilir Yabani Otların Kullanım Biçimleri ve Yenilebilir Yabani Otlara İlişkin Geleneksel Bilginin Aktarımı: Orta Karadeniz Örneği</i>	Dr. Öğr. Üyesi Ayla AYDIN	Araştırma Research	1255- 1281

A Comparative Analysis of Edgar Allan Poe's *The Cask of Amontillado* and Ömer Seyfettin's *Beyaz Lale* (White Tulip) in Terms of the Theme of Violence

Edgar Allan Poe'nun Amontillado Fıçısı ile Ömer Seyfettin'in Beyaz Lale Adlı Eserlerinin Şiddet Teması Açısından Karşılaştırmalı Bir Analizi

Dr. Öğr. Görevlisi Harun DOĞRUYOL ¹

Öz

Bu çalışmada, Edgar Allan Poe'nun *The Cask of Amontillado* ve Ömer Seyfettin'in *Beyaz Lale* adlı öyküleri şiddet teması bağlamında karşılaştırılır. Araştırma eklektik bir metoda dayanmaktadır. Metin içi unsurlar kadar metin dışı unsurlar da analiz edilir. Edebi ve estetik değerlerin yanında yazarların biyografileri, dönem, sosyo kültürel yapı ve tarihsal arka plan gibi bileşenler de incelenir. Poe ve Seyfettin'in şahsi ve edebi hayatlarında dikkate değer benzerlikler vardır. Yazarlar, 19. yüzyılda farklı coğrafyalarda öykü türünün öncüleri olmuş ve türün gelişimine büyük katkıda bulunmuştur. Her iki yazar da etkili birer teorisyendir. Poe öykü türünü kuramsal açıdan şekillendirmiş, Seyfettin modern Türkçenin temellerini atmıştır. Poe ve Seyfettin hayatlarını yazarak sürdürmeye çalışmıştır. İkisi de bir süre orduda askerlik yapmış, zorluk dolu hayatları genç yaşta sona ermiştir. Poe ve Seyfettin bir çok eserinde şiddeti ana tema olarak kullanır. *The Cask of Amontillado* ve *Beyaz Lale* bu duruma iyi birer örneklerdir. Poe, şiddeti Gotik ve romantic unsurlarla estetik bir biçimde sunar ve yeni ortaya çıkan burjuva sınıfı ile gücünü kaybetmeye başlamış aristokrasinin çatışmasını betimler. Seyfettin, Balkan Savaşları'nda yaşanan şiddeti realist bir üslup ile aktarır ve ideolojik motivasyonunun ip uçlarını verir. Günümüzde karşılaştırmalı edebiyat ile ilgili yöntem ve kapsam tartışmaları sürmektedir fakat temel felsefe değişmemiştir. Goethe, 19. yüzyılda dünya edebiyatı kavramını ortaya attığında, Avrupa'da yaklaşan savaşı öngörmüştür. O, edebiyat aracılığıyla ülkelerin birbirlerini daha iyi tanımaları halinde barış olasılığının artacağını savunmuştur. Umarım bu makale bu felsefeye katkıda bulunur.

Anahtar Kelimeler: Edgar Allan Poe, Ömer Seyfettin, Şiddet, Tematoloji, Karşılaştırmalı Edebiyat.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In this study, Edgar Allan Poe's *The Cask of Amontillado* and Ömer Seyfettin's *Beyaz Lale* (White Tulip) are compared in the context of the theme of violence. The research depends on an eclectic method. Extratextual elements as well as in-text elements are analyzed. In addition to literary and aesthetic values, components such as biographies of authors, periods, socio-cultural structure, and historical background are also emphasized. There are remarkable similarities in the personal and literary lives of Poe and Seyfettin. The authors were the pioneers of the story in different geographies in the 19th century and contributed greatly to the development of the genre. Both writers are also influential theorists. Poe shaped the short story genre theoretically, and Seyfettin laid the foundations of modern Turkish. Poe and Seyfettin tried to sustain their lives by writing. Both of them served in the army for a while, and their lives full of hardships ended at a young age. Poe and Seyfettin implement violence as the main theme in many of their works. *The Cask of Amontillado* and the *Beyaz Lale* are good examples of it. Poe presents violence aesthetically with Gothic and romantic elements and depicts the conflict between the newly emerging bourgeois class and the aristocracy, which has begun to lose its power. Seyfettin conveys the violence experienced in the Balkan

¹Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, harun.dogruiyol@cbu.edu.tr

Atf için (to cite): Dogruiyol, H. (2025). A Comparative Analysis of Edgar Allan Poe's *The Cask of Amontillado* and Ömer Seyfettin's *Beyaz Lale* (White Tulip) in Terms of the Theme of Violence. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(3), 823-837.

Wars with a realist style and gives clues about his ideological motivation Today, debates on the methodology and scope of comparative literature continue, but the fundamental philosophy has not changed. When Goethe introduced the concept of world literature in the 19th century, he foresaw the impending war in Europe. He asserted that the possibility of peace would increase if countries got to know each other better through literature. I hope this article will contribute to that philosophy.

Key Words: Edgar Allan Poe, Ömer Seyfettin, Violence, Thematology, Comparative Literature.

Paper Type: Research

Two Interesting Personalities.

Poe (1809-1849) in America and Seyfettin (1884-1920) in the Ottoman Empire met the demand for short stories in the new emerging market of newspapers and magazines in the 19th century. They were great authors and versatile figures who produced magnificent works in various fields. Poe as a theorist devised a frame for the short story that still governs the genre. He has been one of the most published authors in America and the world. Seyfettin has been the most published short story writer in Türkiye. As a theorist, he contributed to the modernization of the Turkish language. These two authors wrote impressive, striking, absorbing stories. Poe and Seyfettin implement violence as one of the main themes in their stories. Violence is so vividly described in some of their stories that one may inevitably feel pure terror, distilled fear.

Edgar Allan Poe is one of the most well-known American authors in the world. Poe experienced lots of ups and downs. His father abandoned the family, and his mother died when he was two years old. Some critics claim that Poe's obsession with death in his works is related to the loss of parents, especially the loss of the mother. He was adopted by a rich merchant but not legally. He went to university in 1826 but could not continue his education because of gambling debts his foster father refused to pay for. He started to write poems at a young age. He was eighteen when he had his first book published anonymously, *Tamerlane and Other Poems* in 1827. He published a new volume, *Al Aaraaf, Tamerlane, and Minor Poems* in 1829.

Poe enlisted in the US Army but was thrown out of this institution. He married his cousin, Virginia Clemm in 1835. She died very young because of tuberculosis. Loss of the mother and the wife, being abandoned by the biological father, and being rejected by the foster father had probably considerable effects on his self-destructive, reckless, and impulsive character. His excessive drinking caused him lots of problems. His death caused some mysterious speculations. He disappeared for a while and was found drunk in the street then died in a hospital in 1849.

As a prominent literary figure, Poe is a great satirist and a humorist and renowned for his harsh critics. His bitter tongue and uncompromising attitude caused a general disfavor in the public, especially among literary circles. This harsh satire raising to the level of vengeance is revealed in his works. "Nemo me impune lacessit" (No one attacks me with impunity). Poe used this statement to attack his opponents in literary circles. This statement also takes place in *The Cask of Amontillado*. "Behind Poe's fictional treatment of perverseness lies the biographical puzzle of why he so insistently jeopardized his well-being and subverted his literary career" (Kennedy, 1996: 539). His reckless attitudes and in between manners (life and death, hope, and misery, constructive and destructive, rational and irrational) have fingerprints in his works. Low self-esteem, self-punishment, and revenge are the themes that he expressed in his works.

His review of Hawthorne's *Twice-Told Tales* has been one of the most influential and constructive criticisms ever. *The Philosophy of Composition* is accepted as the first example of textual literary criticism in the modern sense. Poe devised criteria for the short story which have not worn off up to the present time. His theoretical principles about the short story provided prestige to the genre. He wrote sixty-six short stories. He has plays, novels, articles, and book

reviews as well. The implementation of international copyright law and higher wages for writers and some other rights owe him too much.

Alan Edgar Poe is a versatile author. He tried different ideas and approaches in his works. “Poe appears as a Shelleyan romantic and as an eighteenth-century rationalist, as a neurotic escapist and as a broadly social figure, as a neo-Platonic visionary and as a severe logician or a commonsense realist, as a selfless devotee to artistic ideals and as a calculating exploiter of literary fads” (Moldenhauer, 1968, s.284). New generations are deeply affected by his style, especially his Gothic style. He has a great influence on literature, cinema, and music.

When Seyfettin died in 1920, Poe’s stories were not translated into Turkish yet. He may not have read Poe’s stories. Seyfettin admitted that he took Emile Zola and Guy de Maupassant as examples. (Alangu, 2010, s.3). Seyfettin had to live in several different regions of the Ottoman Empire because his father was an army officer. When he was four years old, he started school. Some of his stories are about those childhood memories. He went to the military school when he was nine years old. He started his literary life writing poems in this school. His first poem was published in 1900 in a periodical named *Mecmua-i Edebiye* (*Literary Magazine*). He wrote essays, critics on politics, and critics on literature in his later life. His first short story was published in 1908 in a periodical called *Tenkid* (*Critics*).

Omer Seyfettin was an influential figure in the reformation of modern Turkish. He wrote an article named *Yeni Lisan* (*New Language*) in the magazine, *Genç Kalemler* (*Young Pens*) in 1911 which is still the cornerstone of the modern Turkish language. In this article, he declares that the language should be purified. He even asserts that there is no Ottoman language because there is no Ottoman nation. Turks should have their national literature. Seyfettin states that “None of the deceased could dig its own grave” (qtd. Uyguner, 1989, s.26).

The party, Committee of Union, and Progress, which took control of the Ottoman Empire in the very beginning of the 20th century wanted to lead a new cultural life that could support the ideology of the party. Seyfettin was one of the top ideologists. The slogan was “new nation, new life, new language” Seyfettin declares, “I said that I loathed literature, but my hatred is for the language rather than literature” He also adds that the current language is against science and logic. (qtd. Alangu, 2010, s.118, 142).

Seyfettin wrote in a pure language getting rid of Arabic and Persian phrases and patterns. He did not write for the taste of the literary circle or elite; he wrote for the folk with plain language which was humiliated and insulted in his period. Seyfettin asserts that whoever has nothing to say, uses fancy language in their works. (qtd. Alangu, 2010, s.138). To him, real language is everyday language, street talk even vulgar phrases and slang. Uzer finds Seyfettin a bit populist (2019, s. 359). Some of his stories are satirical and ironic with a sense of humor. Family, women, education, and superstitions were other themes that he wrote about.

Even though Seyfettin’s stories have different themes, fundamentally they can be classified under two titles. First, the traditions and social obstacles that prevent Ottoman Turks from reaching Western civilizations, second: the heroic themes taken from Ottoman history as a motivation source to increase the self-confidence of the folks (Önertoy, 1972, s.140).

Seyfettin was an officer in the Ottoman army during the Balkan Wars. Most of the violent stories are about this period. After the war, he returned to Istanbul, and he worked there as a teacher for a while, then he decided to become a penman and tried to live on his stories, essays, translations, novellas, and novels.

He is a realist writer. The events, characters, and settings depend on real life. His style is compared to that of Maupassant’s: a strong tight plot with logical consequences with a classical introduction, climax, and anti-climax.

Poe and Seyfettin implement violence as a dominant theme in some of their stories. This theme strengthens and tightens the narrative. Violence comes from different sources and is handled differently in their stories. Both authors have reasons and motivations for this. Violence is a strong emotion. Through it, they probably aim to impress the reader. This aesthetic and literary concern is obvious in the narrations. In this study, this case is analyzed considering historical, cultural, and literary background.

Comparison of *The Cask of Amontillado* and *Beyaz Lale (White Tulip)* in the Context of Violence

To analyze the roots of violence in Poe's stories, I assume that the Gothic genre must be referred to at the beginning. The historical significance of 'Goth' is a Germanic invasion of Roman empire. This term has gained some associations in different fields over time. The word 'Goth' signifies an architectural style in Medieval times with high pointed arches, and clustered columns. That is why the settings of the Gothic style in literature and cinema contain Middle Ages castles, dark vaults, mysterious passages, dark corridors, hidden doors, and secret rooms. The stories take place in dark and gloomy atmospheres assisted with dreadful metaphors in horrifying places. Mysticism, metaphysical events, suspense, mystery, shock, sensation, witches, supernatural creatures, ghosts, fortune tellers, etc... are the characteristic components of this genre. The connotations of Gothic are barbaric, lofty, foreign, rude, medieval, and belonging to the Dark Ages. This style in literature was evaluated as vulgar and unattractive, but then it became popular and spread beyond the boundaries. Hughes claims that Gothic style in literature is very adaptive and progressive (2013, s.3). This genre attempted to address the taste of the elite initially, later the publishers found out its effects on the public and discovered how profitable it was, and it became popular among the folks.

Gothic style emerged as a response to reason. It mainly focuses on individual sensibility; in this sense, it could be interpreted as a kind of romantic revival. The philosophy of enlightenment tries to restrict human feelings to the realm of reason. Gothic style objects to this notion on the ground that human feelings, sensitivities, and imagination cannot be restricted. This may kill creativity.

The Castle of Otranto (1764) by the English author Horace Walpole is commonly acknowledged as the beginning of the genre. The period between 1750 and 1820 is recognized as the initial phase of Gothic style. In this period the mythopoetic roots of ancient stories and modern realist perceptions of nature were blended. May claims that Walpole transforms ordinary characters into "psychological embodiments of basic human fears and desires" (1991: 7). This concept was revived and reinterpreted in America in the 19th century. It is counted as the second phase of Gothic genre. Poe was one of the most influential representatives of this period. He reinterpreted Gothic style and molded it into a new shape with romantic concerns. *His works are a blend of horror and romance in this sense.*

Gothic characters suffer from *madness*, mental illnesses, psychological traumas, and abnormal dreams accompanied by the fear of death. May asserts that Poe presents his character between the realm of reality and illusion (1991, s. 18). The Gothic character could not discriminate between the real world and illusion. Cuddon says that the abjection of life and death, human and non-human is the source of fascination and horror in Gothic (2013, s. 2). He also claims horror stories containing uncanny terror, violence, barbarism, psychological chaos, trauma, taboo desire, mystical supernatural events facilitated the development of the short story. People were alert and curious while they were reading. This interest boosted the development of the short story genre. "The horror story is part of a long process by which people have tried to come to terms with and find adequate descriptions and symbols for deeply rooted and powerful

energies and fears which are related to sexuality and the body, death, afterlife, punishment, darkness and violence” (Cuddon, 2013, s. 340).

Why is Poe obsessed with death in his works? It is possible to find the fingerprints of this obsession by examining historical facts. The perception of death changed dramatically in the 18th century. The Christian view of heaven and hell fell from popularity and death gained a spiritual infinity blended with the antic perceptions of Greek mythology. Death went down to the underworld of Hades and continued to exist there. For Poe death is an in between state, a pause rather than the final. This Quranic phase is called *Al Araaf*. Poe published a volume under the name *Al Araaf* in 1829. He had a personal concern for death, imprisonment, claustrophobia, and being buried alive. In the 19th century, interest grew in Egypt, especially in mummified buddies. Lots of writers somehow touched on this subject in their works. Poe wrote *Some Words with a Mummy*. Like *Frankenstein*, the mummy is revived using electricity. The mummy, unlike the general perception, is a friendly one. The romantic soul of Poe prevails here.

In Gothic style, writers tend to go to extremes. The setting, the outfits, and the language are parts of this extreme. The setting has a function beyond its existence in the story. It is a character on its own. “...bowed him through several suites of rooms to the archway that led into the vaults. I passed down a long and winding staircase, requesting him to be cautious as he followed. We came at length to the foot of the descent and stood together on the damp ground of the catacombs of the Montresors” (Poe, 2013, s. 215).

The Cask of Amontillado was published in 1846 in *Godey's Lady's Book*. It is Poe's one of the most well-known stories. It is a fine example of Poe's style. The story is a kind of manifestation of Gothic style. It contains the basic qualities of the genre from the perspective of the character, setting, language, and themes.

Işık claims that Poe re-establishes the terror and violence in the mind of the reader actualizing the components of the old Gothic style which are fantastic and terrifying.... (2018, s. 29). Terror and violence resurrect in the subconscious of the reader during the reading process. Poe lets out the suppressed terror and violence in the minds of characters cooperating with the reader. First-person narration seems the best way in this cooperation. The story is narrated by the main character, Montresor. Montresor is mentally unhealthy. By using an untrustworthy narrator, Poe enhances uncertainty and fear. As the reader progresses, terror and violence intensify. Fifty years passed, and the character tells his story as if it took place yesterday.

There are two characters in the story: Montresor and Fortunato. Montresor represents the aristocracy, and Fortunato represents an emerging class, the bourgeoisie. Montresor decides to take revenge on Fortunato. The tension between the classes might have turned into a personal matter. Obsessed with Fortunato, Montresor is at the threshold of madness. “In stories that are highly unified as a result of narrator obsession, motifs are motivated less by similitude or the need to create some correspondence with the external world than the demands of coherence that is, by purely aesthetic demands” (May 1991, s. 79). This obsession is an instrument to stay in the boundaries of the narration. “The thousand injuries of Fortunato I had borne as I best could; but when he ventured upon the insult, I vowed revenge” (Poe, 2013, s. 214). When this revenge is taken, unity and the pre-conceived effect are to be fulfilled as well. Poe is the master of tone. He never diverts from the pre-conceived tone.

Fortunato never suspects Montresor's evil plan. He trusts and follows him blatantly. Montresor talks directly to the reader. “You, who so well know the nature of my soul, will not suppose, however, that I gave utterance to a threat” (Poe, 2013, s. 214). Montresor has his oath to take his revenge. He brags about his evil plan.

At length I would be avenged, this was a point definitively settled—but the very definitiveness with which it was resolved, precluded the idea of risk. I must not only punish but punish with impunity. A wrong is unredressed when retribution overtakes its redresser. It is equally unredressed when the avenger fails to make himself feel as such to him who has done the wrong. (Poe, 2013, s. 214).

Fortunato implies that he ignores Montresor's family background. "I forget your arms" (Poe, 2013, s. 215). This statement indicates that the aristocracy has been losing power in society. It is no longer an influential class as it used to be. Mon-tresor means my treasure, the good old days. These days are long gone. The gothic heroes are chivalric characters having aristocratic lineages. This virtuous character aligns with an outcast like Satan to do the mission and to untie the knot in the text. "The Gothic of normal [...] is concerned with anxieties associated with normal, that is the anxieties of being oppressed by social pressure, [...] the dangers of deviance that surround them" (Hughes, 2013, s. 126). Montresor is subjected to the same mechanism. He is about to provide the previous order which would justify his action. The order must be restored.

Even though Fortunato is portrayed as the victim in the story, the real victim is Montresor who is overwhelmed by the idea of revenge. Montresor intends to legitimize his violent action. "Nemo me impune lacessit" (No one attacks me with impunity) (Poe, 2013, s. 214-215). He implies that the one who messes up with him will have to pay a price. This resentment is represented through a religious symbol. "A huge human foot d'or, in a field azure; the foot crushes a serpent rampant whose fangs are imbedded in the heel" (Poe, 2013, s. 215). The serpent is a biblical figure embodying cunningness and revenge. Karadaş argues that this Biblical story (falling from heaven) simulates the relationship between Montresor and Fortunato. Fortunato, the member of the newly born class, the bourgeoisie, causes the aristocrats to fall from heaven (2005, s. 10). The fall of an aristocrat into a miserable tragedy is a common theme in Gothic style.

Satan is accepted as the source of evil in prominent established religions. This scapegoat is a useful medium to deny human responsibilities. In the Age of Enlightenment, this idea was despised as an excuse to deny human influences. Human being should be responsible for his/her deeds to the utmost, but there is a grey field between these two perspectives. Poe seems to find a third way: the dark corners of the human mind. Suppression of the mythological, traditional, and illogical components of horror in stories gives a new way of manifesting horror: the human psyche. The deep subconscious of human being is established as the source of unpredictable evil.

... his imaginative understanding of the self, creating and suffering under the pressure of obsession, hatred, and dread... Poe has real insight into that irrational strategy by which the mind attempts to preserve itself from its forces of madness, disease, and disintegration by rigidly isolating itself and by assuming that the threat is external when in fact it is internal... Poe often seeks to find metaphoric equivalents for his explicit theoretical concerns about identity and oneness in unexpected guises, with the importance of analogy, with the life and death power of writing and art to stimulate supernatural and finally fatal visions, with the terror and awe of moving from life to death to a strange afterlife or of swooning and awakening to strange perceptions, novel sensation. (Shulman, 1970, s. 247, 248, 250).

In Poe's stories, the main character fictionalizes the distorted version of real life. Montresor tries to rationalize and justify his evil deeds. He reveals it step by step through the narration. The reader is not fully acquainted with Montresor's plan in the beginning. S/he gets accustomed to the situation and starts to feel no remorse for the victim anymore. Montresor tells the reader that it is a good and detailed plan because, in the end, he is sure that he would not be caught or punished. "This was a point definitively settled—but the very definitiveness with which it was resolved, precluded the idea of risk. I must not only punish but punish with impunity" (Poe, 2013, s. 214). He is overwhelmed with the joy of his plan. He takes pleasure in entrapping an innocent man who signifies a condition of psychopathy. This disturbance intensifies when he asks

the victim with a smile whether he would like to taste Amontillado which he has bought recently. Fortunato boasts of being a perfect connoisseur. Montresor knows his weakness; Fortunato would not be able to resist this offer. He is sensitive about being praised as a good winetaster. He has a rival, Luchesi. Montresor mentions Luchesi purposefully to provoke Fortunato. Fortunato accepts this invitation without hesitation.

It is carnival time, and everybody is singing, and dancing, in the streets in fancy dress until dusk. Fortunato wears a motley and a conical cap with rings. Social pressure is uplifted, and class discrimination fades away. Everybody wears any costume belonging to any class or profession. Fortunato, a wealthy and well-known merchant, wears the costume of a fool. Montresor wears a roquelaire which makes him look like an executioner. He gives a day off to the servants in the house. The plan is in action and has worked perfectly so far. Montresor has thought of possible obstacles previously and has cleared them off one by one. It is a road to sadistic revenge.

Fortunato is drunk and guided easily. He is ill, and he coughs consistently. This implies that Fortunato is unfit and inferior to Montresor. "Come, I said, with decision, we will go back; your health is precious. You are rich, respected, admired, beloved; you are happy, as once I was. You are a man to be missed. For me, it is no matter. We will go back; you will be ill, and I cannot be responsible. Besides, there is Luchesi" (Poe, 2013, s. 215). Montresor uses this ironic language at every turn. He provokes Fortunato and fools this boastful man. "Enough, he said; the cough is a mere nothing; it will not kill me. I shall not die of a cough. True—true, I replied, and indeed, I had no intention of alarming you unnecessarily, but you should use all proper caution. A draught of this Medoc will defend us from the damp" (Poe, 2013, s. 215). They go deeper and deeper into the vaults just as going down into the dark corridors of the human subconscious.

As Fortunato walks and drinks in the vault, he becomes more drunk. He makes a gesticulation, a sign of Masonry, which Montresor does not seem to understand. Perhaps, Montresor pretends not to understand. Fortunato asks Montresor whether he has a connection with Masons, the brotherhood. Montresor answers him showing a trowel beneath his coat. He implies that he is a real mason, not just a member of the sect. He is going to build a wall around Fortunato. In the vaults, there are bones of the ancestors in catacombs denoting Montresor's noble roots. "These vaults, he said, are extensive. The Montresors, I replied, were a great and numerous family" (Poe, 2013, s. 215). He consistently insults his victim. They come to a niche, a recess, and there is nowhere to proceed anymore. On the wall, there are specifically designed padlocks and staples. Fortunato feels dizzy; he cannot stand up properly. Montresor takes advantage. He chains Fortunato to the wall and begins to build a wall around him. He buries him alive. Fortunato keeps repeating the word 'Amontillado' while being chained to a wall. Amontillado is a Spanish and Italian expression meaning collected or formed into little heaps. Nothing could stop Montresor from doing his evil act.

Karadaş claims that the language that Montresor uses increases the dosage of violence (2005, s. 11). Montresor is playing mind games with the victim. He purposefully repeats what Fortunato utters. This echo intensifies the irony and mockery. Fortunato begs Montresor to let him go 'for the love of God' Montresor repeats the same phrase 'for the love of God' with different intentions and intonation implying that he is doing all these things with the approval of God. The meaning of Fortunato's name is noteworthy: it means lucky. It is one of the examples of verbal irony that Poe uses in the narration. "In discourse, on the other hand, where there is no such thing as coincidence or accidents -since the author controls all the elements of the story - we can legitimately designate certain events or remarks as ironic" (May, 1991, s. 79). Poe controls the plot, and so does the level of terror.

Physical and psychological torture continues for a while. "I heard the furious vibrations of the chain. The noise lasted for several minutes, during which, that I might hearken to it with the more satisfaction" (Poe, 2013, s. 217). As Fortunato comes round, he begins to realize his

situation. He is struggling to loosen himself in the trap. It is the story of a hunter and a prey. The hunter has a sadistic pleasure in torturing the prey. The wall is about to be finished. "A succession of loud and shrill screams, bursting suddenly from the throat of the chained form, seemed to thrust me violently back" (Poe, 2013, s. 217). Montresor loses his cold bloodiness. "For a brief moment I hesitated — I trembled" Then he returns to his sadistic emotional state. "felt satisfied. I reapproached the wall. I replied to the yells of him who clamored. I re-echoed—I aided—I surpassed them in volume and in strength. I did this, and the clamorer grew still" (Poe, 2013, s. 217). The narration starts to move faster from this point. "But now there came from out the niche a low laugh that erected the hairs upon my head" (Poe, 2013, s. 217). Fortunato is looking for a way to get out of the situation. "It was succeeded by a sad voice, which I had difficulty recognizing as that of the noble Fortunato. The voice said—"Ha! ha! ha!—he! he!—a very good joke indeed—an excellent jest. We will have many a rich laugh about it at the palazzo—he! he! he!—over our wine—he! he! he!" "But is it not getting late? Will not they be awaiting us at the palazzo, the Lady Fortunato, and the rest? Let us be gone" (Poe, 2013, s. 217). These are the last words of the victim who was buried alive in the wall of a basement fifty years ago. "There came forth in return only a jingling of the bells. My heart grew sick—on account of the dampness of the catacombs. I hastened to make an end of my labor. I forced the last stone into its position; I plastered it up. Against the new masonry, I re-erected the old rampart of bones. For half a century, no mortal has disturbed them. In pace requiescat!" (Poe, 2013, s. 217). The end of the story is disturbingly violent.

"Poe's strategy of sustaining tension between an ordered prose and an irrational subject matter or of dealing in a meticulously organized story with the powers of chaos and disintegration, or through Poe's ability to imagine and bring to fictional life his major symbols—the abyss, the darkened chambers, the teeth and eyes that animate much of his best work" (Shulman, 1970, s. 251). Montresor has confessed the evil action that he committed fifty years ago on his deathbed. Is he remorseful? There is no evidence. He is bragging about the perfect plan that causes a man to end up buried alive in the wall. This violent action seems to harm Montresor spiritually because it is embedded in his deep psyche. He remembers every detail vividly. In this case, the serpent whose fangs are imbedded into the heel of Montresor is Fortunato. He is making this confession to comfort his conscience. He has the pleasure of having revenge and seducing the reader to be the partner in this evil action.

"Robert Scholes classifies premature burial into three basic forms: the historical, the satirical, and the romantic. Accounts of the historical type of concern "actual events and real people": concrete details about premature burials in the world of daily experience. In satirical mode, however, the event is reduced to situation comedy; burial creates a temporary inconvenience for the "corpse," whose reanimation produces laughable encounters with the living. Conversely, the romantic mode elevates the action to melodrama or tragedy and in hyperbolic language portrays the almost superhuman suffering of the victim. In short, writers of burial narratives aimed primarily to inform, amuse, or excite their readers, though some tales, as we shall see, reveal a mixed purpose. (qtd Kennedy, 1996, s. 166).

Looking at these categories above, the burial in *The Cask of Amontillado* falls into the third category. Fortunato's burial in the wall has romantic connotations of causing suprahuman suffering.

Poe reconstitutes the perception of the source of evil and explores what lies beyond the limits of reason. He makes the reader forget whether the issues in the story are moral or immoral, reasonable, or unreasonable. This pattern is accepted by the reader too. He draws the reader into the atmosphere of the story to share the motivation of the soul and its actions. The reader is curious to proceed and to witness what will happen next. The narrator reveals the story with mathematical precision providing tension and terror with his voice. This takes the reader into the silent content of the actions step by step. With the direct and self-confident attitude of the narrator, the reader

ceases to feel guilty about witnessing evil. "The pitiless tone is partly responsible for the feeling of horror that seizes the reader at the end of the story" (Baraban, 2004, s. 49).

Poe makes first-person narration into an art. The goal of unity is achieved through it. The reader could never get out of the point of view of the main character. The reader gets into the story through the bizarre revelations step by step. Montresor, the main hero who is mentally ill tries to legitimize his evil action. This point of view is the most suitable medium to expose the reader to a weird psyche.

Poe, I contend, is conscious of the abnormalities of his narrators and does not condone the intellectual ruses through which they strive, only too earnestly, to justify themselves. In short, though his narrators are often febrile or demented, Poe is conspicuously "sane" They may be "decidedly primitive" or "wildly incoherent," but Poe, in his stories at least, is mature and lucid. (Gargano, 1963, s. 181).

"Poe also dramatizes his insights into the unconscious tendency of the mind to protect itself by rigidly suppressing threatening inner force" (Shulman, 1970, s. 256). The utmost sensitivity of the hero/narrator is a challenge to the reader while judging the reality of the story. The reader at every step should be conscious. "For Poe is not merely a Romanticist; he is also the chronicler of the consequences of the Romantic excesses which lead to psychic disorder, pain, and organization" (Gargano, 1963, s. 178). Gargano turns our attention to the speeches of the character, Montresor. "These short, rigid expressions that the protagonist employs to prove that he is sane proves him to be insane" (Gargano, 1963, s. 179). Even though the protagonist has a precise well-planned assault over which he has total control, he does not have the control of the irrational impulse that leads to the final consequence.

"Poe's fiction provides striking support for this perspective. Without reading the tales as coded autobiography, we may note here briefly the recurrence of certain patterns of violence that hint at Poe's fixation with both female abandonment and male rejection" (Kennedy, 1996, s. 540). Poe's deep psychological disturbances are expressed through Montresor's self-betrayal. The assault on a male character which is manifested through groundless anger is a self-destructive action of the protagonist. "Montresor entraps the mirthful Fortunato in *The Cask of Amontillado* ostensibly to avenge a series of unspecified wrongs" (Kennedy 1996, s. 540). Montresor told this story so many years later. During this period, he was punishing himself. He buried this disturbing event into his subconscious, not in a wall.

Poe is obsessed with death and has the fear of being buried alive. In 19th century there were widespread epidemics such as yellow fever, tuberculosis, and cholera. There were reports that some people were buried alive in that turmoil and haste. Premature burial stories were popular. Poe has a story named *Premature Burial* (1844).

Poe understood perfectly well the dilemma of being desperately at odds with himself, his own worst enemy, and his tales of murder and confession project through doubled relationships his insights into self-destructive perverseness. At the same time, he sensed how deeply his life had been affected by orphanhood and abandonment, and in his poetry and fiction he relentlessly explored (and exploited) the tragedy of loss. But Poe never grasped the insidious connection in his own life between self-punishment and melancholia, between self-hatred and symbolic rejection. (Kennedy 1996, s. 547).

Koçsoy claims that through terror and violence, Poe exalts evil in narration. "It focuses on the anti-social, the irrational, and the immoral; so, it is closely related to transgression" (2018, s. 143). Koçsoy relates sublime to the pleasure of evil that governs Poe's style. "The sublime is a link between terror and pleasure. It is something that disturbs and subdues human reason and imagination. Although it seems paradoxical that seemingly displeasing things such as terror and pain can produce the sublime, it is a negative bliss and delight in gothic sense" (2018, s. 143). Violence is brought into the narration with an aesthetic concern. Totality, harmony, and unity

help to provide this single effect: terror. "It is something that disturbs and subdues human reason and imagination. Although it seems paradoxical that seemingly displeasing things such as terror and pain can produce the sublime, it is a negative bliss and delight in gothic sense" (Koçsoy 2018, s. 144). The notion of the sublime has a connection to creativity.

Like Poe, Seyfettin implements violence as a main theme in some of his stories. But unlike Poe, violence is a real-life experience for him. Seyfettin is a realist writer. He was an officer in the Ottoman army during the Balkan Wars in 1911-1912. He witnessed, lived through, and experienced violence himself. He took a diary and notes during the war which are revived in his stories. *Beyaz Lale* is one of the examples of this case.

Beyaz Lale was written in 1912 when the Balkan war was savaging the region. It was published in 1914 in a periodical called *Donanma*. The story begins with a scene in which Ottoman army is withdrawing from a town, Serez. It was a real town around which Omer Seyfettin did his military service as an officer. It is a shameful and devastating retreat for Turks. Native Bulgarians do not feel the same way. They tease, shout, and mock at the worn-out soldiers, while they are crossing the town. The hatred is wrapped up in their insulting words and movements. The Turkish neighborhood sinks into a deep silence. The next day the Bulgarian army enters the town accompanied by victory songs.

Omer Seyfettin is a pioneer nationalist in Ottoman Empire. He wants to build a nationalistic view and yearns to spread this ideology with his pen. Seyfettin exhibits his ideology through Radko, the main character.

Look at the Turks. They are so stupid that they do not only reject the realities of ethnography, but they also do not believe in nationalism. They even deny their nationalists severely. Their historical view is a curse to great emperors like Chengiz and Hulagu. Because of their anti-nationalist view, they are without literature, art, civilization, strength, family, tradition, and they could not give a deep thought about anything. They never planned ethnic cleansing in the lands they had captured. (Seyfettin, 2011, s. 432).

Major Radko Balkaneski, the commander of the battalion finished the military school in Istanbul. He was a soldier in Ottoman army for a while. With the rise of nationalism, he chose his side. Radko descends from a rich family; money is not an issue for him. Like Montresor, he has an aristocratic background. He is portrayed as having a perfect and athletic body.

Radko is assigned to organize the assaults on the Turks. Radko says that this is not his decision; it is the decision of the parliament (Seyfettin, 2011, s. 432). His nation has lived under Ottoman rule for approximately five hundred years. The genocide is revenge for hundreds of years. Radko calls on paramilitary leaders for a meeting. The decisions are taken in haste. First, very young ones will be sent to Sofia. The precious belongings will be taken, and then the Turks will be slaughtered. One of the paramilitary leaders objects to this idea.

I'm sorry gospodin he said. What do you want from the little kids and women? We had a fight. We captured this area. We should bestow them with lives. They did not shoot at us. They cannot stay here anymore, they will become immigrants soon, by tomorrow they will probably have left town. (Seyfettin, 2011, s. 431).

Radko ignores this warning. He gives examples of genocide that took place in history to persuade his soldiers to carry it out without feeling the pressure of conscience. He says that Spanish did the same thing to the Arabs. They drove them out of Spain (Seyfettin, 2011, s. 433). These things are normal and were carried out even by civilized countries. The genocide carried out by European countries against Africans, Chinese, and Jews are the other examples of Radko.

Radko has some doubts about the reaction of European diplomats, so he organizes fake tribunals to deceive these diplomats. The genocide is subtly planned. Everybody will be collected in the town square, then a gunshot will be heard. Just at that moment, somebody will shout: "Turks

are attacking the soldier!” Then soldiers will be free to shoot anyone. This will justify the whole event in the eye of European diplomats because Turks have -so-called- started it, not the soldiers.

Young girls are classified and are distributed among the battalions. The soldiers have their pleasure through the whole night. The next day all these girls are killed and dumped into the halls. Some of them are burnt alive, even babies are put into a specifically designed oven. The rape scenes are portrayed in detail: barbaric and inhuman.

Radko is looking for the perfect girl. The brown and dark complexion is not his favorite. He wants a girl with a white, fair complexion. He finds that girl sooner. Her name is Lale which means tulip in Turkish. She is the daughter of Hacı Hasan, a prominent figure in the town. Radko dreams of that encounter through the whole day. His fantasy world is accompanied by Orientalist images. Radko enjoys the mystical beauty and pleasures of the Orient.

The dark shadows of the big trees fall on the flowers like thick and velvet carpets. The flowers that he has never seen in his life, that he does not even know their names in the shadowy flower beds are sleeping just like newly born fairies, their odor is stunning, keen, and sweet. (Seyfettin, 2011, s. 447).

Radko goes into the house. Lale is behind the door. He chooses his words very carefully to persuade the girl to open the door. She does not have any other options. She opens it knowing that the man who is responsible for all the brutalities and massacres is just waiting outside. To enhance the dramatic effect, Seyfettin emphasizes the naivety, purity of the girl while he depicts Radko as pure evil. It is the story of a hunter and a prey. Radko suddenly jumps over Lale, and they struggle for a while. He tears off all her clothes, underwear, and she begins to beg please kill me, kill me (Seyfettin, 2011, s. 453). He takes off his clothes too. He jumps over Lale and bites her back. To gain time, she says, “let me take a breath” Suddenly, Lale jumps out of the window and down the ground. She saves her honor by committing suicide. Even though she dies, Radko rapes the corpse.

The sexual violence on the corpse is the most shocking part of the story. Oral and Özgüç claim that their action has a relation with cannibalism (2019, s. 67). A cannibal assault on the body makes it his/her part so to stop feeling guilty. Radko is a pervert and a necrophiliac. Ottoman Empire must be defragmented and removed from history. Violence has an ideological background accompanied by ethnic and religious hatred in Ömer Seyfettin’s stories. It intensifies gradually through the narration. Sexual assault is just one part of this violence.

When the Balkan Wars erupted in 1912, Seyfettin was drafted into the army again. He witnessed the brutalities of the war. The violence in his stories was the reflection of these events. Violence was a routine part of Seyfettin’s real life. He was an officer during the turmoil in the Balkan peninsula in the 1900s. There were many gangs and paramilitary forces that bothered, tortured, and plundered people. He patrolled these regions to protect people and to investigate those cases. He could not continue to serve in the army, so he resigned. Besides having an ideological background, Omer Seyfettin reveals his traumatic experiences in an aesthetic way to get rid of the bad memories. Telling a disturbing story makes one feel relieved, which helps you overcome past trauma.

As he hated the bandits, he despised those characters in his stories. Seyfettin was against the idea of creating epic characters out of these bandits. The guerilla bandits stormed the region savaging native Turks in the Balkans. They used violent methods to gain the majority and authority in the region.

On a smaller scale, acts of terrorism, widespread brigandage, and communal unrest increased in frequency and intensity, especially in the volatile areas of Macedonia and eastern Anatolia. The confluence of these external and internal challenges to the unity of the Empire spawned a siege mentality among Ottoman Muslims and heightened frustrations, anxieties, and fears within the Turkish community concerning its own fate....

Each terrorist act, social upheaval, or war that took place in the Ottoman Empire during the years 1903 to 1914 adversely affected the values, attitudes and behavior of many Turkish officials and helped to create the psychological climate for the founding of the Republic in 1923. (Gawrych, 1986, s. 307).

Seyfettin uses third person narration accompanied by an omniscient narrator. He controls the character and uses it as a focus. There is no physiological depth in the characters. This may be because of his ideological approach, whereas Poe's characters are portrayed with their inner thoughts and deep psychology. Seyfettin reveals his ideology through the main character. He could not drop the reins as a lecturer. He wants to teach the masses a lesson: Ottoman Empire does not exist anymore.

Karabulut claims that thematic power emerges in *Beyaz Lale* between the conflicting counterparts. Innocence and honor conflict with violence and lust in the same discourse. The power of the story lies in these conflicting ideas being processed in the same context. (2013, s. 125). Oral and Özgüç argue that describing brutal actions and assaults may have a specific aim. Omer Seyfettin as a nationalist might have wished to wipe out the danger of the resurrection of the cosmopolitan Ottoman Empire (2019, s. 5). Seyfettin reminds the readers that Turks should have their independent state. In the 19th century Ottoman intellectuals, especially writers, used literature as a tool to educate the masses. Seyfettin had this motivation too.

The sadistic action towards the victim, especially towards the flesh, has connotations with the revenge of the oppressed. In *The Cask of Amontillado* Montresor, the representative of the new emerging class, the bourgeoisie, is taking revenge on Fortunato who is a representative of the foolish aristocracy. The so-called oppressed makes the oppressor pay the bill which dates to hundreds of years.

The situation is the same with *Beyaz Lale*. Radko the so-called oppressed takes the revenge of hundreds of years of Ottoman reign on Lale's body. Both villains torture the bodies of the victims in a psychopathic way. The torture seems physical, but they torture the victims' souls too. They make them feel weak, inferior, and helpless.

Poe's characters are obsessed with irrational thoughts and motivations. They try to rationalize these ill thoughts arising from the subconscious. These characters having schizophrenic tendencies want to harm a victim. Montresor, the main character, is obsessed with the thought of revenge. The philosophy behind the plot is jealousy, pride, and hatred. The reason for violence is related to individual motivation in Poe's stories, whereas violence has a social background in Seyfettin's story. In *Beyaz Lale*, violence is directed at the masses, especially at women who are exposed to inhuman and brutal treatment.

Both writers reveal violence through the main characters, Montresor and Radko. These characters know what they are doing very well. They carry out their subtle plans step by step. Montresor and Radko seem to take great pleasure in their violent actions. Montresor takes revenge on one individual who stands for a whole social class.

Montresor tells the reader his own story in *The Cask of Amontillado*, however, an omniscient narrator tells Radko's story in *Beyaz Lale*. Violence in Seyfettin's story has a social and historical, ethnic background. It is directed to the masses and is committed collectively, whereas violence is directed at an innocent person in Poe's story. Radko's actions contain sexual violence too. Montresor's action seems to be quasi-sexual.

Unless Montresor tells this story, no one will know that there is somebody buried alive in the wall fifty years ago. Montresor, who is on the edge of madness, takes groundless revenge through a violent action. Montresor manipulates Fortunato, dragging him into his trap. Montresor kills Fortunato with a clever plan. He takes advantage of fool Fortunato. Fortunato does not have the slightest idea of the plot against him. This is a struggle between equals. Cunningness determines the result.

The story of Radko and Lale is different. Radko is physically far stronger than his victim, and as a commander, he has an army. Lale is aware of the consequences in the very beginning. She tries to struggle to save her honor. She commits suicide not to be part of this violence. Nevertheless, she could not escape from the violent action. She is the victim of historical and ethnic hatred.

The situation of the victims is different in both stories Fortunato thinks that he always knows the best. Montessoro feels this boastful man would not resist his offer to taste the wine. Lale has got no option other than submitting to the villain. She may not open the door, but in the end that door would be opened somehow. She could only resist him by committing suicide.

Fortunato does not choose his end, but Lale does. Despite this fact, her body pays the price. If Fortunato had an option, would he choose to commit suicide? It is difficult to answer. There is physical and psychological violence in both stories. In the end, the physical body pays the price.

Both writers implement symbols to add layers to the narration. Montessoro's roquelaire, the dress of an executioner, foretells the consequences in the story. The dress of Fortunato, a motley dress which is the outfit of a fool with rings on his hat reveals his naïve and stupid character. The serpent on his hill represents the fall of the human from heaven through the betrayal of the snake.

Tulip (lale) represents the beauty and naivety of the Pax Ottoman period in which different nations lived together in harmony and peace for hundreds of years. Seyfettin chooses this symbol deliberately. The annihilation of Lale is the symbol of this period and the symbol of the naïve beliefs of the nation.

The short story as a genre wins the match with a knockout not with points. These two great writers have aesthetic concerns beyond all the factors mentioned above. They want to make their stories dense, gripping and glamorous, and violence helps it. Violence creates dramatic effects on the plot which keeps the reader alert till the end. Any short story aims to keep the reader on track.

Conclusion

The Cask of Amontillado by Edgar Allan Poe and *Beyaz Lale (White Tulip)* by Omer Seyfettin are absorbing and striking stories. Poe and Seyfettin implement violence successfully as a strong theme in their stories. The reader follows the plot enthusiastically till the end. The emotions of curiosity, sympathy, repugnance, sensitivity, and even insensitiveness go side by side in the narrations. Violence is the roof under which so many contradicting feelings could exist. Poe and Seyfettin use different strategies to elevate the effect. Every detail such as settings, languages and character representation reinforce this strong theme.

Poe and Seyfettin have different motivations for handling violence in their stories. Loss of beloved women, abandoned by the real father, and rejected by the foster father could have triggered aggressiveness in Poe, on the other hand, Poe has aesthetic concerns. He adheres to the characteristics of the Gothic genre in his story. Seyfettin is a realist writer. Violence has a historical background in his story. As an army officer, he witnessed violent scenes by himself. Violence in Poe's story is more like a personal matter caused by madness, but in Seyfettin's story it has a social and historical dimension. Ethnic hatred is the main motivation for the violence in his story. The assault on the human flesh is committed collectively. Being able to torture a body without the fear of punishment might feel like a God.

What terrifies the reader in both stories is the capacity of human beings for violence. The competency of a human being carrying out violent actions seems limitless. Both writers prove this fact through an aesthetic revelation. At the end, the reader could be under a strong impression for a while and may start to feel hopeless for humanity.

These two canonical literary figures have concerns about the popularity of their works as well as their literariness. They wanted to impress the masses with their magical pen. They implement violence as a theme to succeed in it. Even though these two stories bear the characteristics of the era, they are unique in style and spirit.

Since Goethe, the basic philosophy of comparative literature has been that nations' getting to know each other through literature will develop mutual understanding, and that will contribute to peace. This philosophy is at the heart of comparative literature.

Works Cited

- Abbott, L. K. Crone, M. (2012). Poe Edgar Allan. May, E, C (Ed), *Critical survey of short fiction-American writers*. (ss.1347-1356), Amenia: Salem Press.
- Alangu, T. (2010). *Bir ülkücü yazarın romanı*. İstanbul:YKY.
- Baraban, E. V. (2004). The motive for murder in "The Cask of Amontillado" by Edgar Allan Poe. *Rocky Mountain Review of Language and Literature*, 58(2), 47–62. <https://doi.org/10.2307/1566552>
- Bassnett, S. (1993). *Comparative literature. A critical introduction*. Cambridge: Blackwell Publishing
- Cuddon, J. A. (2013). *A dictionary of literary terms and literary theory*. West Sussex: Wiley Blackwell.
- Gargano, J. W. (1963). The question of Poe's narrators. *College English*, 25(3), 177–181. <https://doi.org/10.2307/373684>
- Gawrych, G. W. (1986). The culture and politics of violence in Turkish society, 1903-14. *Middle Eastern Studies*, 22(3), 307–330. <http://www.jstor.org/stable/4283125> (Accessed 18 Feb. 2021).
- Hughes, W. (2013). *The historical dictionary of gothic literature*. Lahman: The Scarecrow Press.
- Işık, O. (2018). Yeni gotik: dehşetin yeni zemini olarak insan zihni. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 13 (1), 37-45
- Karabulut, M. (2013). Hikâye tekniği bakımından Ömer Seyfettin'in 'Beyaz Lale' hikâyesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Spring (18), 117-129.
- Karadaş, F. (2005). The narrating subject and the monstrous power of speech in Edgar Allan Poe's 'The Cask of Amontillado'. *Dil ve Edebiyat Dergisi*. 2(2), 1-16.
- Kennedy, J. G. (1996). Kennedy, J. G. (1996). The violence of melancholy: Poe against himself. *American Literary History*, 8(3), 533–551. <http://www.jstor.org/stable/490156> (Accessed 18 Feb. 2021).
- Kennedy, J. G. (1977). Poe and magazine writing on premature burial. *Studies in the American Renaissance*, 165–178. <http://www.jstor.org/stable/30227431> (Accessed 18 Feb. 2021).
- Koçak, A. (2015). Savaşın gölgesinde yazılan hikâyeler: Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde savaşın yansımaları. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Spring (18), ss. 637-656.
- Koçsoy, F. G. (2018). The transgressive sublime in Edgar Allan Poe's "The Tell-Tale Heart" and The imp of the perverse. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*. August, 11(58), 142-147.
- May, C. E. (1991). *Edgar Allan Poe: A study of short fiction*. London: Twayne Publishers.
- Mert, N. (2004). *İslamcı, milliyetçi ve modernist bir yazar* İstanbul:Kaknüs Yayınları.

- Moldenhauer, J. J. (1968). Murder as a fine art: basic connections between Poe's aesthetics, psychology, and moral vision. *PMLA*, 83(2), 284–297. <https://doi.org/10.2307/1261183> (Accessed 18 Feb. 2021).
- Önertoy, O. (1972). Küçük hikaye yazarı olarak Ömer Seyfettin. *Türkoloji Dergisi*, 4(1). https://doi.org/10.1501/Trkol_0000000002
- Özgüç A, Oral G. (2019). Ruhsal Travmanın Edebiyat Yoluyla Aktarımı: Ömer Seyfettin ve Beyaz Lale. *Adli Tıp Bülteni*, 24(1): 63-70.
- Poe, A. E. (2013). *Complete tales and poems*. Published online:Maplewood Books.
- Poe, A. E. (2015). *The philosophy of composition*. London:Rise of Douai.
- Poe, A. E. (2015). *Review of Hawthorne's Twice-Told Tales* <https://commapress.co.uk/resources/online-short-stories/review-of-hawthornes-twice-told-tales> (Accessed 1 April. 2021).
- Seyfettin O. (2011). *Ömer Seyfettin Bütün Hikayeleri*. Nazım, H. P. (Ed). İstanbul:YKY.
- Seyfettin O. “Yeni Lisan” (The New Language). *Genç Kalemler*. 2 (1). 1911. <https://edebiyatvesanatakademisi.com/milli-edebiyat-milli-mucadele/yeni-lisan-tam-metni/19721>. (Accessed 2 April. 2021).
- Shulman, R. (1970). Poe and the powers of the mind. *ELH*, 37(2), 245–262. <https://doi.org/10.2307/2872400>
- Tural, S. (1984). Ömer Seyfettin'in Hayatı ve Eserleri. *Doğumunun 100.Yılında Omer Seyfettin, Marmara Üniversitesi Yayınları*, İstanbul, ss. 9-39
- Uyguner, M. (1989). *Ömer Seyfettin: bütün eserleri 13-dil konusunda yazıları*. İstanbul:Bilgi Yayınevi.
- Uzer, U. (2019). Ömer Seyfettin, The Balkan Wars, World War I, and his criticism of Ottomanism and minority nationalisms. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 39(3), 356–371. <https://doi.org/10.1080/13602004.2019.1652412>
- Yöntem, A, C. (1947). *Ömer Seyfeddin (1884-1920): Hayatı, karakteri, edebiyatı, ideali ve eserlerinden numuneler*. İstanbul:Remzi Kitabevi.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

Eski Uygurca *Xuanzang* Biyografisi’nde Fiil Yapımı Üzerine Notlar*

Notes on Verb Formation in Old Uyghur *Xuanzang* Biography

Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ ¹, Arş. Gör. Sıla Nur AKTAŞ ²

Öz

Eski Uygur Türkçesi dönemine ait tercüme eserlerden olan *Xuanzang* Biyografisi, 11. yüzyılda Şingko Şeli Tutun tarafından Çince’den Eski Uygur Türkçesine çevrilmiştir. Benimsediği Budizm inanışının derinliklerini öğrenmek amacıyla Hindistan’a giden *Xuanzang*’ın yolculuğunu konu edinen eser, dini bir muhtevaya sahiptir. Ayrıca *Xuanzang*’ın yolculuk esnasında yaşadıkları da canlı bir üslupla aktarılmıştır. Bu nedenle eser yalnız bir biyografi değil seyahatname niteliği de taşımaktadır. 10 bölümden oluşan eserin bütünlüklü bir neşri yoktur. Ayrıca eserin 1. ve 2. bölümlerinin büyük bir kısmı da kayıptır. Eserin 1. bölümü Semet (2002), 2. bölümün Berlin fragmanları Zieme (1990) ve Pekin fragmanları Ölmez (2002), 3. bölümü Ölmez ve Röhrborn (2001), 4. bölümü Semet, Ölmez ve Röhrborn (2022), 5. bölümü Dietz, Ölmez ve Röhrborn (2015), 6. bölümü Ölmez (1994), 7. ve 8. bölümü Röhrborn (1991, 1996), 9. bölümü Aydemir (2013), 9. ve 10. bölümü Barat (2000), 10. bölümü Tezcan (1975) ve Mirsultan (2010) tarafından çalışılmıştır. Bu çalışmada öncelikle adı geçen neşirlerden hareketle bütünlüklü bir metin oluşturulmuş; sonra da *Xuanzang* Biyografisi’nde yer alan fiiller incelenerek veriler oluşum şekillerine göre türemiş fiiller ve birleşik fiiller kategorileri altında sınıflandırılmıştır. Sınıflandırılan veriler analiz edilerek, Eski Uygur Türkçesinde görülen fiil yapım eklerinin eserdeki kullanım sıklıkları üzerinde tespitlerde bulunulmuştur. Böylelikle özde *Xuanzang* Biyografisi’nin genelde ise Eski Uygur Türkçesi döneminin fiil yapımı yönünden zenginliği gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygur Türkçesi, *Xuanzang* Biyografisi, Fiil Yapımı

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The *Xuanzang Biography* was translated from Chinese into Old Uyghur Turkic by Shingko Sheli Tutung in the 11th century. The text presents his experiences in a vivid and engaging manner, rendering the work both a biography and a travelogue. Comprising ten chapters, the *Xuanzang Biography* has not survived in its entirety. The first chapter was published by Semet (2002). Fragments of the second chapter are found in Zieme (1990) and Ölmez (2002). The third chapter was edited by Ölmez and Röhrborn (2001), the fourth by Semet, Ölmez, and Röhrborn (2022), and the fifth by Dietz, Ölmez, and Röhrborn (2015). The sixth chapter was prepared by Ölmez (1994), the seventh and eighth by Röhrborn (1991, 1996), the ninth by Aydemir (2013), and parts of the ninth and tenth by Barat (2000). The tenth chapter was also edited by Tezcan (1975) and Mirsultan (2010). This study compiles a unified version of the text based on these existing editions. Subsequently, the verbs within the text were categorized into two groups according to their morphological formation. Furthermore, the study quantifies the frequency of verb-forming suffixes within the text. Consequently, this work aims to demonstrate the extensive nature of verb construction in both the *Xuanzang Biography* and Old Uyghur Turkic in a broader context.

Keywords: Old Uyghur Turkic, *Xuanzang* Biography, Verb Formation

Paper Type: Research

*Bu çalışmada, Ordu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından finansal destek verilen B-2222 kodlu ve “*Xuanzang* Biyografisi’nde Fiil Yapımı” adlı proje verilerinden yararlanılmıştır. ODU-BAP birimine desteklerinden dolayı teşekkür ederiz.

¹ Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu/Türkiye. Eposta: turkbilimci@gmail.com

² Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu/Türkiye. Eposta: silaakataş@gmail.com

Giriş

Türk dil tarihi içerisinde VII.-XIII. yüzyıllar arasını kapsayan Eski Türkçe sahasının, IX.-XIII. yüzyıllar arasına tarihlendirilen en uzun devresi Eski Uygur Türkçesi dönemidir. Temelde Budizm ve Maniheizm inanışlarının benimsendiği bu dönemde birçok eser meydana getirilmiş olup oluşturulan eserlerde de bu inanışlarının tesiri olduğu görülmüştür. Öyle ki bu döneme tarihlendirilen eserler; hangi inanış çerçevesinde oluşturulduysa ona göre tasnif edilmiş, *Manici çevreye ait metinler* ve *Burkancı çevreye ait metinler* olarak adlandırılmıştır (Ercilasun, 2004, s. 230-242).

Burkancı çevreye ait metinler arasında değerlendirilen eserlerden biri olan *Xuanzang Biyografisi*, Şingko Şeli Tutu tarafından Çinceden Eski Uygur Türkçesine çevrilmiştir. Farklı okuma/adlandırma tercihlerine göre kaynaklarda *Küen-tso*, *Hüen-tso* ya da *Hsüen-Tsang* şeklinde de geçen Çinli rahip *Xuanzang*'ın Budizm inanışının kurallarını öğrenmek amacıyla Hindistan'a gerçekleştirdiği yolculuğun konu edildiği eserde canlı bir üslup kullanılmış olup rahip *Xuanzang*'ın başından geçenler ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Bu nedenle eser yalnız bir biyografi değil, seyahatname olarak da değerlendirilmektedir. Orijinal adı 大唐大慈恩寺三藏法師傳 (*Datang daciensi sanzang fashi zhuan*) olan eserin VII. yüzyıldaki Türk ülkelerinin durumu hakkında önemli bilgiler barındırdığını bildiren Ercilasun, çevirinin X. yüzyılın ilk yarısında yapıldığını belirtir (Ercilasun, 2004, s. 251). Ancak Aydemir'e göre eserin tercüme tarihi X. yüzyıl sonu veya XI. yüzyılın başı olmalıdır. Eserin Eski Uygur Türkçesine çevrilmiş tek nüshası bulunmakla birlikte, bu nüsha üç parçaya bölünmüş hâldedir. Bunlar Pekin Milli Kütüphanesi, Musée Guimet ve Institut Vostokovedeniya koleksiyonlarında bulunmaktadır (e-TEES 18 Ocak 2025).

10 bölümlük hacmiyle dönem eserleri arasında öne çıkan eser bütünlüklü bir çalışmada bir araya getirilmemiş olup her bir bölümü ayrı ayrı neşredilmiştir. Ayrıca eserin 1. ve 2. bölümlerinin büyük bir kısmı da kayıptır. 1. bölümden 14 satıra, 2. bölümden 24 yaprağa ulaşılabilmektedir. 1. bölüm Semet (2002), 2. bölümün Berlin fragmanları Zieme (1990) ve Pekin fragmanları ise Ölmez (2002) tarafından çalışmıştır. Diğer bölümlerde de okunamayan kısımlar bulunmaktadır fakat 1. ve 2. bölümde olduğu gibi büyük bir eksiklik bulunmamaktadır. *Xuanzang Biyografisi*'nin 3. bölümü Ölmez ve Röhrborn (2001), 4. bölümü Semet, Ölmez ve Röhrborn (2022), 5. bölümü Dietz, Ölmez ve Röhrborn (2015), 7. ve 8. bölümü Röhrborn (1991, 1996), 9. bölümü Aydemir (2013), 10. bölümü Mirsultan (2010) tarafından okunmuştur. Ayrıca 6. bölüm Ölmez tarafından (1994) doktora tezi olarak işlenmiş olup, Barat (2000), 9. ve 10. bölümleri, Tezcan (1975) ise yalnız 10. bölümü ayrıca çalışmıştır.

Eserin 1. ve 2. bölümlerinin, eksik olan satırlar hesaba katıldığında, tam satır sayıları bilinmemekle birlikte 3. bölüm 992, 4. bölüm 1709, 5. bölüm 2519, 6. bölüm 1830, 7. bölüm 2183, 8. bölüm 2154, 9. bölüm 2212 ve 10. bölüm 1176 satırdan oluşmaktadır. Buna göre yaklaşık 15.000 satırdan oluşan eserin, hacmi ve içeriğiyle dönem eserleri arasında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Sondan eklemeli diller arasında yer alan Türkçede söz yapımı, temelde yapım ekleri vasıtasıyla sağlanırken birleştirme yönteminin de sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle fiil yapımında, birleşik fiillerin kuruluşunda bu yöntem yaygın olarak görülebilmektedir. Yapım ekleri ile oluşturulan türemiş fiiller “kök ve gövdelere yapım eki alan, yani yapımlık bağlı birimlerle türetilmiş fiil ya da fiil gövdesi” olarak; birleşik fiiller ise ‘bir ad ile bir yardımcı fiilin, iki ayrı fiil şeklinin yahud da ad soylu bir veya birden çok kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleri’ şeklinde tanımlanır (Karaağaç, 2013, s. 808; Korkmaz, 2019, s. 199). Türemiş fiillerin oluşumunda isimden fiil yapım eki ya da fiilden fiil yapım eki köke eklenir ve yeni bir sözcük meydana getirilir. Birleşik fiillerde ise genellikle isim ve fiil türünde iki sözcük yan yana gelerek yeni bir sözcük oluşturmakta, bu da Türkçenin söz yapımı olanaklarını genişletmektedir.

Söz yapımı Türkçenin çeşitli dönemlerinde çalışılmış ve dilin bu dönemlerdeki söz yapımı malzemesi olan ekler üzerine incelemeler yapılmıştır. Eski Türkçe de bu dil dönemlerinden biridir. Erdal'ın bu dönemin tamamında isim ve fiil yapımını ele aldığı *Old Turkic Word Formation* (1991) çalışması önemli bir kaynaktır. *Old Turkic Word Formation* dönemin tamamının söz yapımı yönüyle incelendiği hacimli bir çalışma olmakla birlikte, bu sahada değerlendirilen eserler üzerine de ayrı ayrı çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Kekevi'nin *Türk Runik Harfli Metinlerinde Söz Yapımı* (2022), Gözel'in *Altun Yaruk'ta Söz Yapımı* (2023) ve Herkmen'in *Dîvânü Lugati't-Türk'te Fiil Yapımı* (2009) adlı doktora tezleri Eski Türkçenin her bir sahasında söz yapımının incelenmiş olduğunu göstermesi bakımından dikkate değer tez çalışmalarıdır. Ayrıca ilk baskısı 2009 yılında yapılan Taş'ın hazırlamış olduğu *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı* adlı çalışma da söz yapımı özelinde hazırlanan önemli çalışmalar arasında gösterilebilir.

Eski Uygur Türkçesi dönemine tarihlendirilen *Xuanzang Biyografisi*, oldukça hacimli bir eser olmasına rağmen söz yapımı yönünden bütün bölümleriyle incelenmemiş eserler arasında yer almaktadır. Bu eser üzerine yapılan çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, çoğunluğu da eserin bir bölümünün söz varlığına yönelik çalışmalardır. Çünkü eserin her cildi ayrı neşredilmiştir ve hacmi dolayısıyla bütünlüklü çalışmalar yapmak da bu bakımdan güç görünmektedir.

Bu çalışmada ise *Xuanzang Biyografisi*'nin tüm bölümleri bütünlüklü olarak ele alınarak, eserde yer alan fiil yapımı yolları incelenecektir. Bu aşamada fiiller oluşum çeşitlerine göre *türemiş fiiller* ve *birleşik fiiler* başlıkları altında değerlendirilecek olup her bir ekin fiil oluşturma sıklığı da eser özelinde gösterilecektir.

1. Türeme Yoluyla Fiil Yapımı

Xuanzang Biyografisi metinlerinde *türeme* yoluyla yapılan 703 fiile rastlanmıştır olup bu fiiller iki kategoride değerlendirilmiştir: *isimden fiil yapma ekleri* ve *fiilden fiil yapma ekleri*.

1.1. İsimden Fiil Yapım Ekleri

Xuanzang Biyografisi'nde 202 fiilde, isimden fiil yapımında kullanılan 18 ek tespit edilmiştir: +(A)d-, +(A)r-/r-, +(X)k-, +kA/(X)(r)kA-, +DA-, +gAr-, +I-, +A-, +U-, +kI-, +kIr-, +lA-, +lAn-, +lAş-, +rA-, +sA-, +sI-, +l-. Bu eklerin sıklığı ve verileri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. *Xuanzang Biyografisi*'nde isimden fiil yapım ekiyle türeyen kelimeler

Ek	S	Veriler
+lA-	74	<i>adirtla-</i> , <i>adukla-</i> , <i>agırla-</i> ₂ , <i>amrakla-</i> , <i>ançola-</i> , <i>arala-</i> , <i>arıgla-</i> , <i>*atla-</i> , <i>avla-</i> , <i>ayıgla-</i> , <i>başla-</i> , <i>bädizlä-</i> , <i>bäklä-</i> , <i>bälgülä-</i> , <i>bäliñlä-</i> ₂ , <i>boguzla-</i> , <i>buñla-</i> , <i>bügülä-</i> , <i>*çogla-</i> , <i>ädgülä-</i> ₂ , <i>ämğäklä-</i> , <i>ämlä-</i> , <i>äriğlä-</i> ₂ , <i>fuñla-</i> ₂ , <i>hoñola-</i> , <i>huala-</i> , <i>ıdala-</i> ₂ , <i>ıkıla-</i> ₂ , <i>ırla-</i> , <i>ıglä-</i> ₂ , <i>ilinçülä-</i> , <i>inçgälä-</i> , <i>irklä-</i> , <i>işlä-</i> , <i>iälä-</i> , <i>kalñula-</i> , <i>kamçıla-</i> , <i>*katıgla-</i> , <i>kärgäklä-</i> , <i>kizlä-</i> ₂ , <i>kolula-</i> ₂ , <i>körünçlä-</i> , <i>kuçakla-</i> , <i>külä-</i> ₂ , <i>nomla-</i> , <i>*otla-</i> , <i>öpkälä-/övkälä-</i> ₂ , <i>örlä-</i> , <i>sağla-</i> , <i>*semäklä-</i> , <i>sızla-</i> , <i>sözlä-</i> , <i>süülä-</i> , <i>talula-</i> , <i>tamgala-</i> ₂ , <i>tanukla-</i> , <i>tañla-</i> ₂ , <i>tapla-</i> , <i>täñlä-</i> ₂ , <i>tärlä-</i> , <i>tetiklä-</i> , <i>tıñla-</i> ₂ , <i>tüplä-</i> , <i>uçuzla-</i> , <i>ugurla-</i> , <i>ülgülä-</i> ₂ , <i>ütlä-</i> ₂ , <i>yazokla-</i> , <i>*yänälä-</i> , <i>yävälä-</i> , <i>yeglä-</i> , <i>yerçilä-</i> ₂ , <i>yıgla-</i> ₂ , <i>yuñla-</i> . İKİLEME (28/20 ³): <i>aya-</i> <i>agırla-</i> , <i>bäliñlä-</i> <i>busan-</i> , <i>bäliñlä-</i> <i>odun-</i> , <i>bäliñlä-</i> <i>tanla-</i> , <i>bäliñlä-</i> <i>täñlä-</i> , <i>ädgülä-</i> <i>säv-</i> , <i>än-</i> <i>bäliñlä-</i> , <i>eşit-</i> <i>tınla-</i> , <i>fuñla-</i> <i>tamgala-</i> , <i>ıgla-</i> <i>ıkıla-</i> , <i>ıglä-</i> <i>agıt-</i> , <i>kizlä-</i> <i>bäklä-</i> , <i>kork-</i> <i>bäliñlä-</i> , <i>külä-</i> <i>kötür-</i> , <i>külä-</i> <i>yaltrıt-</i> , <i>ög-</i> <i>külä-</i> , <i>övkälä-</i> <i>kakı-</i> , <i>tañla-</i> <i>kolula-</i> , <i>tañla-</i> <i>muñad-</i> , <i>tıñla-</i> <i>tut-</i> , <i>tit-</i> <i>ıdala-</i> , <i>täñla-</i> <i>kolula-</i> , <i>ülgülä-</i> <i>täñlä-</i> , <i>ürk-</i> <i>bäliñlä-</i> , <i>ütlä-</i> <i>äriğlä-</i> , <i>yerçilä-</i> <i>uduz-</i> , <i>yıgla-</i> <i>açı-</i> , <i>yıgla-</i> <i>sıgta-</i> . TÜREV: <i>atla-</i> , <i>çogla-</i> , <i>katıgla-</i> , <i>otla-</i> , <i>semäklä-</i> , <i>yänälä-</i> .

³ İkilemelerin yanındaki sayılar, farklı ikilemelerin sıklığını ve ikilemede kullanılan farklı kelime türünü göstermektedir. Söz gelimi bu örnekte yer alan (28/20) ibaresi, bu ekin geldiği 20 farklı kelimenin 28 farklı ikileme oluşturduğuna işaret etmektedir.

+A-	33	<i>aşa-, ata-, bädizä-, çiginä-, *kavza-, *käñä-, *käñşä-, kogşa-2, *kökä-, küçä-, kürä-, *küzä-, *mäñzä-, *muyma-, münä-2, *oña-, orna-, *ögrä-, sana-, *sığta-, *sıkşa-, sina-, *tatga-, tünä-2, tüşä-, täñä-, *uvşa-, uza-, üstä-2, yaşa-, *yayka-, yola-, *yörgä-.</i> İKİLEME (4/4): <i>as- üstä-, kävil- kogşa-, tünä- tın-, yer- münä-</i> TÜREV: <i>kavza-, käñä-, käñşä-, kökä-, küzä-, mäñzä-, muyma-, oña-, ögrä-, sığta-, sıkşa-, tatga-, täñäş-, uvşa-, yörgä-, yayka-.</i>
+lAn-	14	<i>alplan-, ärkäçlän-, ençlän-, dıdımlan-, kamaglan-, katıglan-2, küçlän-, *öglän-, sävinçlän-2, töläklän-, ugutlan-, *ulunlan-, tutyaklan-, yellän-.</i> İKİLEME (2/2): <i>tavran- katıglan-, ütlän- sävinçlän-.</i> TÜREV: <i>öglän-, ulunlan-.</i>
+(A)r-	12	+AñX+r-: <i>tılañur-, äsriñir-.</i> +GU+r-: <i>ädgür-2, bälğür-2.</i> +r-: <i>karar-2, äskir-, *yañkur-, kuvır-.</i> +Ar-: <i>*kızar-, tünär-2, yaşar-, *kutar-.</i> İKİLEME (4/4): <i>ädgür- bınık-, ün- bälğür-, közün- bälğür-, karar- tünär-.</i> TÜREV: <i>kızar-, kutar- ve yañkur-.</i>
+(X)k-	12	+Xk-: <i>adək-, aguk-, atık-2, bınık-2, birik-, çavık-, tagık-, kirik-, *kirtük-, *közük-, *kük-, tüpük-.</i> İKİLEME (2/2): <i>atık- kükül-, ädgür- bınık-.</i> TÜREV: <i>kirtük-, közük-, kük-.</i>
+kA- / +(X)rkA-	8	+XrkA-: <i>*alpırka-, özirkä-, tañırka-, tsuyurka-2.</i> +kA-: <i>*agrika- äsirkä-, erinçkä-2, yarlıka-.</i> İKİLEME (1/2): <i>erinçkä- tsuyurka-.</i> TÜREV: <i>agrika-, alpırka-.</i>
+gAr-	8	<i>*birgär-, çingar-, köñülgär-, kutgar-, taşgar-, tözgär-2, tüpgär-, tüzgär-2.</i> İKİLEME (2/2): <i>arıgla- tüzgär-, çınu- tüzgär-.</i> TÜREV: <i>birgär-.</i> EŞ DİZİM: <i>(küü kälīg ädräm) taşgar- ‘(büyü gücü ortaya) çıkarmak’</i>
+U-	8	<i>agru-, bākü-, boşu-, çınu-, keñü-2, *közü-, *taru-, yagu-.</i> İKİLEME (1/1): <i>keñü- bädü-</i> TÜREV: <i>közü-, taru-.</i>
+(A)d-	7	+Ad-: <i>kutad-, käyikäd-, muñad-2, öñäd-, ulugağ-, yegäd-2, yokağ-2</i> İKİLEME (3/4): <i>tañla- muñad-, adın- muñad-; ut- yegäd-; alkın- yokad-.</i> EŞ DİZİM: <i>(ig) öñäd-.</i>
+I-	7	<i>biti-, *ıçgı-, *köti-, tokı-, ükli-2, yaltrı-2, yıdı-2.</i> İKİLEME (3/3): <i>ükli- asıl-, yaru- yaltrı-, yıdı- sası-.</i> TÜREV: <i>ıçgı-, köti-</i>
+rA-	7	<i>*çınra-, çokra-, kükrä-, möñrä-, *tigrä-, *titrä-, yañra-</i> TÜREV: <i>çınra-, tigrä-, titrä-,</i>
+lAş-	5	<i>arkalaş-, ädgüläş-, satıglaş-, yaraşmalaş-, yiväkläş-.</i>
+sA-	2	<i>*sıkşa-, suvsa-</i> TÜREV: <i>sıkşa-</i>
+sI-	2	<i>ärksi-, yarsı-2</i> İKİLEME (1/1): <i>yerin- yarsı-</i>
+l-	2	<i>tusul-, tätrül-</i>
+DA-	1	<i>istä-</i>

+kI-	1	okı-.
+kIr-	1	*kıkır- TÜREV: kıkır-.

1.2. Fiilden Fiil Yapım Ekleri

Xuanzang Biyografisi'nde fiilden fiil yapımında kullanılan 15 ek toplam 501 fiilde tespit edilmiştir: -A-, -(A)r-/r-, -(I)r-, -d-, -(X)k-, -(X)l-, -(X)n-, -(X)ş-, -(X)t-, -(X)z-, -DUr-, -gsA-, -gUr-, -Ur-, -msIn-. Bu eklerin sıklığı ve verileri ise Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. *Xuanzang Biyografisi*'nde fiilden fiil yapım ekiyle türeyen kelimeler

Ek	S	Veriler
- (X)t-	103	adrat-, ağırlat-, *agıt-, ağırt-, ağıtar-, akıt-, *amırt-, ançolat-, anıt-, arıt-2, ayat-, ayıt-, barıt-, basıt-, bädizät-, bädüt-, bäküt-, bälgiirt-, bäljilät-, birgärt-, bitit-, büñit-, çınrat-, çökit-, ägirt-, ämgät-2, äñit-, äsürt-, eñit-, *evit-, işlät-, kamıt-2, kamşat-, karart-, kavzañ-, kälürt-, keñürt-, keñüt-, kıkırt-, kigürt-, koğurt-, korıt-, korkıt-, *kökät-, *kölit-, *könit-, körkit-, *köşit-, kötit-, kötür-, kuvrat-, küçät-, küzäd-, mäñzät-, ohşat-, okıt-, olgurt-, olurt-, ornat-, ögrät-, ölit-, ölürt-, örit-, örlät-2, sakıt-, sançıt-, saşıt-, sämrit-, sävit-, *semäklät-, sözlät-, talpıt-, talulat-, talvirt-, tamıt-, taplat-, tarut-, tavrät-, tägiirt-2, täpit-, tet-, tigrät-, titrät-, tokıt-, tükät-, tünät-, uvşat-, üklit-, ürkit-2, yağıt-, yaltrit-, yañkurt-, yarat-, yarlıkart-, yarut-2, yaşart-2, yaşut-2, yerçilät-, yerit-, yorit-, yügürt-, yülit-, yüzit- İKİLEME (9/9): ämit- kamıt-, örlät- ämgät-, örlät- bulga-, sipir- arıt-, tägiirt- id-, ürkit- bäljilät-, yarut- yaltrit-, yarut- yaşut-, yaşart- ulunlantur-. TÜREV: agıt-, amırt-, evit-, kökät-, kölit-, könit-, köşit-, semäklät-
- (X)n-	96	açın-2, adkan-, ağırlan-, ağırgan-, ağıtın-, alkın-2, alpirkan-2, arın-, *aşan-, atan-, atlan-, ayın-, başlan-, bädizän-, bäklän-, bärñin-, bışrun-2, bilin-, boşgun-, boşun-, bölün-, bulgan-2, busan-2, bügölän-, çoglan-, ämgäklän-2, ämgän-, ärkün-, ärün-, eltin-, erin-, etin-2, içgün-, inan-, ilin-, isin-2, kertgün-, kolun-, korkın-, koşlun-, kölin-, körün-, közün-, küvän-, odun-, ornan-, ögrän-, ögrätin-, ötün-, özirkän-, sakın-2, saklan-, salın-, särin-, sävin-2, sezin-, sığın-, sın-, tapın-2, tatgan-, tatın-, tavrän-2, tayan-, tägin-, tägzin-, täpin-, täprän-, tävin-, terin-, tetiklän-, tetin-, tilin-, tolin-, ton-, tutun-, tuyun-, udun-2, urun-, uzan-, üñlän-2, yahşın-, yalğan-, yapşın-, yaratın-2, yastan-, yerin-2, yetlin-, yevin-, yıçan-, yığın-, yitin-, yolan-, yublun-, yun-2, yüñün-, yükün-2 İKİLEME (21/20): alkın- yokad-, ämgän- alpirkan-, bäljilä- busan-, busan- bulgan-, busan- yerin-, etin- timän-, etin- yaratın-, igid- açın-, isin- amran-, kävil- alkın-, ög- yükün-, ögir- sävin-, sakın- yinçür-, sezin- kork-, tapın- udun-, tapın- udun-, tavrän- katıgılan-, tüzgär- bışrun-, ütlän- sävinçlän-, yerin- busan-, yun- arıt- TÜREV: aşan-
- (X)l-	93	açıl-2, adrıl-2, akıl-2, amrıl-2, anđarıl-2, asıl-2, atal-, ayal-2, bal-, bäkläl-, bilil-2, bodul-, boşul-, bulgal-, buzul-2, ägil-, äşidil-, ävđil-, ävril-, eşil-, etil-, ırgal-, kamıl-, katıl-, käsil-, kävil-, keñrül-, keñül-, kılıl-, kısıl-, kıyıl-, kizläl-2, korsal-, koşul-, kölitil-2, kömül-2, köntül-, köşitil-, kötrül-2, közül-2, kuğul-, kurtul-, kutrul-, kükül-2, küläl-2, , muymal-, nomlal-, öđül-, saçıl-, sançıl-, sapıl-2, säçil-, säril-2, sıkıl-, sıkşal-2, süzül-2, tartıl-, tägil-, täğşil-2, teril-, tıdıl-, tıkal-2, tizil-2, togrul-, tökül-, turul-2, tutul-, uçrul-, ukul-, ulal-2, üdrül-, ükül-, üstäl-2, üväl-2, üzül-,

		yadıl-2, yañıl-2, yaratıl-, yarıl-, yaval-2, yayıl-, yaykal-, yazıl-, yänçil-2, yemril-2, yeril-2, yetil-, yevil-, yıgil-, yörgäl-2, *yubul-, yukul- İKİLEME (30/34): açıl- yadıl-, adıl- yeril-, akıl- yadıl-, amrıl- turul-, aṇdarıl- ämit-, arta- täğşil-, asıl- üstäl-, atık- kükül-, ayal- kötrül-, bädü- üstäl-, bilil- ukul-, kertgün- süzüil-, kükül- kötrül-, küläl- kötrül-, säril- tıdıl-, şaş- yañıl-, tıkl- sıkşal-, ulal- sapıl-, ulal- yadıl-, ur- közüil-, ürtül- kizläl-, ürtül- kölitil-, ürtül- kömül-, üzüil- üväl-, yaval- turul-, yänçil- kork-, yemril- buzul-, yemril- yeril-, yıgil- tizil-, yörgäl- bākläl- TÜREV: yubul-
-DUr-	66	agtur-, astur-, aşantur-, bastur-, bertür-, bildür-, bitittür-, bultur-, ärkäçläntür-, ärtür-, ätdür-, ätiztür-, ençläntür-, entür-, eştür-, etdür-, ıdtur-, karıştur-, kämiştür-, kästür-, kılur-, kıntur-, kikriştür-, kiriştür-, koğtur-, kökäddür-, köntür-, körkittür-, kötür-2, közüntür-, kudtur-, kutadur-, küğtür-, , müntür-, okıtdur-, oytur-, ögläntür-, sahnur-, semäklättür-, soytur- / södrü-2, sürtür-, süztür-, tamdur-, tarttur-, tayantur-, tägzintür-, täptür-, tiktür-, tiziltür-, turultur-, tutdur-, uduztur-, ulunlantur-2, urtur-, üntür-, yağtur-, yağtur-, yantur-, yaratdur-, yavaltur-, yığıntur-, yıgtur-, yokadur-2, yor(ı)tur-, yöläştür-, yüküntür- İKİLEME (4/4): alk- yokadur-, küülä- kötür-, tart- södrü-, yaşart- ulunlantur-
-(X)ş-	52	aytış-, basış-, buluş-, äniş-, eṇiş-, eviş-, evişiş-, ıdış-, işläş-, *karış-, katılış-, kavış-, kazış-, kızarış-, *kikriş-, kiriş-, körüş-, közkiş-, kähşäş-, möñräş-, okış-, ornaş-, ölrüş-, öpüş-2, örlätiş-, saṭaş-, sıgtaş-2, sınaş-, sözläş-, sukuş-, süñüş-, takış-, taplaş-, tavratiş-2, *tägiş-, täñäş-, täpiş-, *toş-, tötiş-, tutuş-, uruş-, üläş-, ütläş-2, *yakış-, yalrış-, yapış-, yaraş-, yänäläş-, yegädiş-, yıglaş-2, yöläş-, yügürüş- İKİLEME (5/6): arta- täğşil-, öpüş- yıglaş-, sıgtaş- yıglaş-, ütläş- tavratiş-, yıglaş- sıgtaş- İKİLEMELEDE YER DEĞİŞTİRME: yıglaş- sıgtaş- ~ sıgtaş- yıglaş- TÜREV: karış-, kikriş-, tägiş-, toş-, yakış-
-(U)r-	38	ärtür-, batur-2, bışur-2, boşur-, bütür-, çomur-2, içür-, karşur-2, kavşur-, kähçür-, kädür-, kälür-, keñür-, *kotur-, köçür-, *kötür-, köyür-, kuğur-, olur-, öçür-, ölü-, , ötür-, saşur-2, sıgur-, sogur-, takşur-, taşur-, täğşür-, täğür-, tetür-, tugur-, tüşür-, uçur-, yapşur-, yaşur-, yinçür-2, yitür-, yüğür- İKİLEME (5/6): çomur- batur-, ärgür- bışur-, sakın- yinçür-, saşur- karşur-, yinçür- istä- TÜREV: kotur-, kötür-
-gUr-	14	amırtgur-, ärgür-, ergür-, kalıñur-, kigür-, kudgur-, *olgur-, ozgur-, ötgür-, särgür-2, täzgür-2, toşgur-, turgur-, yetgür- İKİLEME (2/2): ketär- täzgür-, tıd- särgür- TÜREV: olgur-
-(A)r-	10	-r-: boşgur-2, kir-, kör-, oñar-, yarlıkar- -Ar-: aktar-2, ketär-2, tarkar-2, toñtar-2, yomtar- İKİLEME (6/5): agtar- toñtar-, agtar- ävir-, ketär- kämiş-, ketär- täzgür-, körgit- boşgur-, tarkar- ketär- EŞ DİZİM: (nom) aktar-
-(I)r-	7	-r-: *amır-, talpır- -Ir-: adır-, äğir-, *ävir-, siñir-, täğir- TÜREV: amır-, ävir-

-d-	5	<i>ıd-, koç-, küd-, uyağ-², yüğ-</i> İKİLEME (1/1): <i>uyad- utsuk-</i>
-(X)k-	5	<i>aşuk-, *körük-, *sak-, *tarık-, tişik-</i> TÜREV: <i>körük-, sak-, tarık-</i>
-(X)z-	4	<i>ätiz-, uduz-², *tägiz-, tutuz-</i> İKİLEME (1/1): <i>uduz- yerçilä-</i> TÜREV: <i>tägiz-</i>
-gsA-	3	<i>olurugsa-, ozugsa-, yegsä-</i>
-msIn-	3	<i>kılımsın-, otlamsın-, umsın-</i> EŞ DİZİM: (<i>sezig</i>) <i>kılımsın-</i>
-A-	2	<i>*ıça-, sıka-</i> TÜREV: <i>ıça-</i>

2. Birleştirme Yoluyla Fiil Yapımı

Xuanzang Biyografisi'nde *birleştirme* yoluyla yapılan 599 fiil, dört kategoride sınıflandırılmıştır: *Yardımcı Fiillerle Oluşan Birleşik Fiiller*, *Tasvirî Birleşik Fiiller*, *Diğer Yardımcı Fiillerle Kurulan Birleşik Fiiller*, *İştikaklı Birleşik Fiiller*.

2.1. Yardımcı Fiillerle Kurulan Birleşik Fiiller

Bir isim ile *kıl-(mak)*, *bol-(mak)*, *ber-(māk)*, *tur-(mak)* ve *et-(māk)* fiillerinin birlikte kullanılmasıyla oluşan bu gruptaki birleşik fiiller, İSİM + YARDIMCI FİİL, İSİM-FİİL + YARDIMCI FİİL ve SIFAT-FİİL + YARDIMCI FİİL kuruluşunda olmalarına göre üç kategori altında incelenebilir. İSİM + YARDIMCI FİİL kategorisinde 103, İSİM-FİİL + YARDIMCI FİİL kategorisinde 2 ve SIFAT-FİİL + YARDIMCI FİİL kategorisinde 6 birleşik fiil tespit edilmiştir. Bu fiil yapılarının verileri ve yardımcı fiillere göre dağılımı ise Tablo 3'te gösterilmiştir:

Tablo 3. *Xuanzang Biyografisi*'nde isim+yardımcı fiil kuruluşundaki birleşik fiiller

Kuruluş	Yapı	S	Veriler
İSİM + YF	İSİM+ <i>kıl-</i>	56	<i>abişek kıl-, adınsıg kıl-, adırthg kıl-, arvı kıl-, asıgılg kıl-, bitig kıl-, bulgak kıl-, buyan kıl-, bütün kıl-, çai kıl- / çay kıl-, âm kıl-, enç kıl-, eş kıl-, ıdgu kıl-, ırak kıl-, inçgä kıl-, keç kıl-, keñ kıl-, kertü kıl-, kısıl kıl-, köñülte kıl-, kşanti kıl-, kudı kıl-, kurug kıl-, kusa turur kıl-, oğgurak kıl-, orunçaklıg kıl-, örü kıl-, sañit kıl-, sav kıl-, sezig kıl-, süñüş kıl-, şlok kıl-, tanuk kıl-, taş kıl-, tıtag kıl-, tizig kıl-, tolu kıl-, törög kıl- / törü kıl-, ulug kıl-, vad kıl-, vam kıl-, yañı kıl-, yazok kıl-, yörüg kıl-, yükünç kıl-, ağır ayag kıl-, ağır ayag tapıg udug kıl-, ägsük käreğäk kıl-, art basut kıl-, asıg tusu kıl-, ot âm kıl-, sävinç bitig kıl-, tapıg udug kıl-, tapıg udug ağır ayag kıl-, ötüg bitig kıl-</i>
	İSİM+ <i>bol-</i>	33	<i>anuk bol-, basguk bol-, basut bol-, edi bol-, enç bol-, eş bol-, keç bol-, eyin bol-, köñül bol-, ogşatı bol-, osuglug bol-, örü bol-, ötüğçi bol-, üzük bol-, tanuk bol-, tapsız bol-, tayak bol-, täñri bol-, tüz bol-, yañı bol-, yarlıg bol-, yazoklug bol-, yegädinçsiz bol-, yok bol-, tapı/ögi bol-, art basut bol-, asıg tusu bol-, umug inag bol-, uvutlug ıyatlıg bol-, ür keç bol-, täñ tüz bol-, tütüş käreş bol-, tüz baz bol-</i>
	İSİM+ <i>ber-</i>	6	<i>buşı ber-, kikiñç ber-, vidiş ber-, kulgak ber-, ögdir ber-, küç basut ber-</i>
	İSİM+ <i>tur-</i>	6	<i>şük tur-, uz tur-, b(ä)k tur-, yılıgkıya tur-, yomkı tur-, yañılok tur-</i>
	İSİM+ <i>et-</i>	2	<i>ötüg et-, uz et-</i>

IF + YF	FiİL-mAk + YF	2	yorımakı bol-, kutadmakı bol-
SF+ YF	FiİL-DAÇI + YF	1	büklündäçi bol-
	FiİL-gUIUk + YF	5	täggülüg kıl-, turgulug kıl-, tayaguluk kıl-, yadılğuluk kıl-, azuguluk tur-
Toplam		111	

2.2. Tasviri Birleşik Fiiller

İki fiilin araya zarf-fiil eki alarak birlikte kullanılmasıyla oluşan bu gruptaki birleşik fiillere dair *Xuanzang Biyografisi*'nde 137 veri tespit edilmiş olup; veriler yeterlik, sürerlik ve tezlik bildirmelerine göre üç alt kategori de tasnif edilmiş, ancak yaklaşma bildiren yapılarla eserde rastlanmamıştır. Tablo 4, tasviri birleşik fiillerin kuruluşunu, sıklığını ve verilerini göstermektedir:

Tablo 4. *Xuanzang Biyografisi*'nde tasviri birleşik fiiller

İşlev	TF	Yapı	S	Veriler
YETERLİK	u-	Fiil + -gAll zarf-fiil eki + u-	35	algalı u-, bargalı u-, boşgurgalı u-, bālinlätgäli u-, bilgäli u-, bulgali u-, çapturgalı u-, ilişgäli u-, kirikdürgäli u-, oñargalı u-, körgäli u-, kutrulgalı u-, ornatgalı u-, ozgalı u-, ölitgäli u-, ötüngäli u-, sapgalı u-, särgürgäli u-, sıgalı u-, sezinmägäli u-, sözlägäli u-, tamturgalı u-, targargalı u-, täprägäli u-, tıdgalı u-, turgalı u-, tutgalı u-, tükätgäli u-, ukgalı u-, ukıtgalı u-, ulagalı u-, yañılmağalı u-, üntürgäli u-, ürkitgäli u-, yöläştürgäli u-
		Fiil + -A zarf-fiil eki + u-	1	adıra u-
		Fiil + -(y)U zarf-fiil eki + u-	33	amırtguru u-, aşını u-, aktaru u-, ayayu u-, baturu u-, boguru u-, bilü u-, bitiyü u-, işläyü u-, ıdu u-, keñürtü u-, kertgünü u-, kigürü u-, kızläyü u-, köñül yetürü u-, körü u-, küçläntürü u-, oluru u-, ötgürü u-, ötü u-, särilü u-, säşilü u-, sözläşü u-, sözläyü u-, tägü u-, tänläyü u-, täprätü u-, tıda u-, tıdılı u-, uçı u-, uku u-, yerçilayü u-, yoriyu u-
		İlk unsuru ikileme ikinci unsuru u- olan birleşik fiiller	10	särilü tıdılı u-, açgalı keñürtgäli u-, ärtgäli aşungalı u-, bilgäli ukgalı u-, ozgalı kutrulgalı u-, särgürgäli tıdgalı u-, sezinmägäli yañılmağalı u-, sıgalı tıdgalı u-, ulagalı sapgalı u-, ürkitgäli bālinlätgäli u-
SÜRERLİK	bar-	Fiil + -(X)p zarf-fiil eki + bar-	2	yitlinip bar- / yetlinip bar-, yolap bar-
		Fiil + -(y)U zarf-fiil eki + bar-	2	istäyü bar-, yedärü bar-
	käl-	Fiil + -A zarf-fiil eki + käl-	3	enä käl-, tuşa käl-, uça käl-

	Fiil + -(y)U zarf-fiil eki + <i>kāl-</i>	6	<i>çiltäyü kāl-, kötürü kāl-, sözläyü kāl-, tuguru kāl-, istäyü kāl-, yedärü kāl-, yügürü kāl-</i>
	Fiil + -A zarf-fiil eki + <i>tur-</i>	5	<i>baka tur-, bura tur-, ävirä tur-, kusa tur-, suvşa tur-</i>
	Fiil + -I zarf-fiil eki + <i>tur-</i>	2	<i>ıratı tur-, kälı tur-</i>
tur-	Fiil + -(y)U zarf-fiil eki + <i>tur-</i>	22	<i>asılı tur-, aşgını tur-, kirü tur-, körü tur-, kötiyü tur-, közüni tur-, salını tur-, şılayı tur-, sārılı tur-, tapıg udug kılı tur-, tavraşu tur-, tægziñü tur-, tiräyü tur-, ulaşu tur-, üstälü tur-, yastayı tur-, yarıyu tur-, yalrıyu tur-, yañı bolu tur-, yaşuyu tur-, yeyü tur-, yıdıyu tur-</i>
	Fiil + -gAll zarf-fiil eki + <i>tur-</i>	1	<i>bargalı tur-</i>
	Fiil + -(X)p zarf-fiil eki + <i>tur-</i>	4	<i>sapılıp tur-, sığıp tur-, tıgılıp tur-, tizilip tur-,</i>
	İlk unsur ikileme ikinci unsur <i>tur-</i> olan birleşik fiiller	5	<i>bura kötiyü tur-, yalrıyu yaşuyu tur-, ködiyü yıdıyu tur-, yıdıyu ködiyü tur-, ükliyü asılı tur-</i>
	yori- Fiil + -(y)U zarf-fiil eki + <i>yori-</i>	2	<i>katılı yori-, katnayı yori-</i>
	ber- Fiil + -(y)U zarf-fiil eki + <i>ber-</i>	2	<i>sözläyü ber-, ayu ber-</i>
TEZLİK	ıd- Fiil + -(y)U zarf-fiil eki + <i>ıd-</i>	1	<i>yanturu ıd-</i>
	tüş- Fiil + -A zarf-fiil eki + <i>tüş-</i>	1	<i>ketä түş-</i>

2.3. Diğer Fiillerle Kurulan Birleşik Fiiller

Bu başlık altında yardımcı fiiller ya da tasviri birleşik fiiller dışında kalıp, birleşik yapılı fiil özelliği gösteren *tägin-(māk)*, *tükä-(māk)*, *tükät-(māk)*, *yarlıka-(mak)*, *una-(mak)* ve *al-(mak)* fiilleriyle kurulan 309 veri değerlendirilmiştir. Bu verilerin kuruluş yapılarına göre tasnifi Tablo 5'te gösterilmiştir:

Tablo 5. *Xuanzang Biyografisi*'nde diğer yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller

YF	Yapı	S	Veriler
	FiİL + -A zarf-fiil eki + <i>tägin-</i>	14	<i>aça tägin-, bata tägin-, yada tägin-, çoma tägin-, ävirä tägin-, kona tägin-, kuda tägin-, öga tägin-, tuga tägin-, töpöda tuta tägin-, tuşa tägin-, түşä tägin-, tuta tägin-, yuna tägin-</i>
	FiİL + -I zarf-fiil eki + <i>tägin-</i>	4	<i>barı tägin-, bilü tägin- / bili tägin-, alı tägin- / alu tägin-, kälı tägin-</i>
tägin-	FiİL + -(y)U zarf-fiil eki + <i>tägin-</i>	56	<i>açılı tägin-, adırtlayı tägin-, ağıtarı tägin-, aşılı tägin-, ayayı tägin-, basıtu tägin-, berü tägin-, bulu tägin-, bolu tägin-, bödiyü tägin-, ägsük kargäk kılı tägin-, äşidü tägin-, äymänü tägin-, ergürü tägin-, ıdu tägin-, istäyü tägin-, işlätü tägin-, keç bolu tägin-, kılı tägin-, kohulayı tägin-, korku tägin-, kolu tägin-, körü tägin-, közüni tägin-, küsäyü tägin-, küüläyü tägin-, okıyu tägin-, oluru tägin-, osuglug bolu tägin-, ögirü tägin-, ötgünü tägin-, ötüg bitig ötüni tägin-, ötüg ötüni tägin-, ötüni tägin-, sakını tägin-, sapılı tägin-, sävinü tägin-, tapını tägin-, täğşürü tägin-, tetini tägin-, tiläyü tägin-, turguru tägin-, turu tägin-, ukıtu</i>

			<i>tägin-, umunu tägin-, uru tägin-, uyadu tägin-, uyu tägin-, üklyü tägin-, üstälü tägin-, üstälü turu tägin-, yegädinçsiz bolu tägin-, yazoklug bolu tägin-, yok bolu tägin-, yangşayu tägin-, yükünü tägin-, yortu tägin-</i>
	FiİL + -dAçI sıfat-fiil eki + <i>tägin-</i>	1	<i>yetaçäci tägin-</i>
	İSİM + <i>tägin-</i>	7	<i>çın tägin-, kut kolu tägin-, küsüş tägin-, urunçak tägin-, yarlıg tägin-, äymänçlig tägin-</i>
	İKİLEME + <i>tägin-</i>	14	<i>aça yada tägin-, açığka ayagka tägin-, aşılı üstälü tägin-, çoma bata tägin-, korku äymänü tägin-, kolu ötünü tägin-, körü ayayu tägin-, ögä küüläyü tägin-, ögirü sävinü tägin-, ögrünçlüg sävinçlig tägin-, sakınu kolulayu tägin-, tiläyü istäyü tägin-, uyadu äymänü tägin-, üklyü asılı tägin-</i>
tükä-	FiİL + -(y)U zarf-fiil eki + <i>tükä-</i>	9	<i>adrılı түкә-, agtaru түкә-, amrılı түкә-, alkınu түкә-, berü түкә-, oluru түкә-, sılu түкә-, tüzülmäkin tüzülü түкә-, yavalu түкә-</i>
	FiİL + -A zarf-fiil eki + <i>tükät-</i>	5	<i>bütä түкät-, kata түкät-, oya түкät-, yıga түкät-, yuna түкät-</i>
	FiİL + -I zarf-fiil eki + <i>tükät-</i>	2	<i>barı түкät-, tägi түкät-</i>
tükät-	FiİL + -(y)U zarf-fiil eki + <i>tükät-</i>	34	<i>alu түкät-, arıtu түкät-, aşanturu түкät-, agtaru түкät-, ayu түкät-, başlayu түкät-, bolu түкät-, buşı berü түкät-, boşgunu түкät-, boşgut boşgunu түкät-, bitiyü түкät-, ävrilü түкät-, ıdu түкät-, ırayu түкät-, kävilü түкät-, körünçläyü түкät-, kılı түкät-, körü tükät-, körüşü түkә-, kirü түkät-, kut kolu түkät-, ornatu tükät-, sapılı түkät-, sözläyü түkät-, tapıg udug kılı түkät-, tayanu түkät-, topulu түkät-, üklitü tükät-, yadılı tükät-, yamayu tükät-, yarlıkayu tükät-, yorıyu tükät-, yükünü tükät-, yokadu tükät-</i>
	İSİM + <i>tükät-</i>	1	<i>basut түкät-</i>
	İKİLEME + <i>tükät-</i>	2	<i>ögä alkayu түкät-, yükünü körünçläyü түкät-</i>
	FiİL + -A zarf-fiil eki + <i>yarlıka-</i>	15	<i>aça yarlıka-, alka yarlıka-, ärtä yarlıka-, ävirä yarlıka-, enä yarlıka-, etä yarlıka-, münä yarlıka-, soka yarlıka-, süsä yarlıka-, tarta yarlıka-, tuga yarlıka-, tuta yarlıka-, uka yarlıka-, yada yarlıka-, yerä yarlıka-</i>
	FiİL + -I zarf-fiil eki + <i>yarlıka-</i>	5	<i>alı yarlıka-, alpirkanı yarlıka-, ayı yarlıka-, barı yarlıka-, bili yarlıka-</i>
yarlıka-	FiİL + -(y)U zarf-fiil eki + <i>yarlıka-</i>	115	<i>açını yarlıka-, açıyu yarlıka-, amrayu yarlıka-, adırılayu yarlıka-, akıtu yarlıka-, aktaru yarlıka-, alu yarlıka-, amrayu yarlıka-, arıtu yarlıka-, asıg tusu kılı yarlıka-, aşuru yarlıka-, atanu yarlıka-, ayayu yarlıka-, ayıtu yarlıka-, başlayu yarlıka-, bädizättürü yarlıka-, bädütü yarlıka-, bertürü yarlıka-, berü yarlıka-, biltürü yarlıka-, bititdürü yarlıka-, bitiyü yarlıka-, bışrunu yarlıka-, bulu yarlıka-, busanu yarlıka-, buşrulu yarlıka-, buşı berü yarlıka-, bütürü yarlıka-, bolu yarlıka-, boşguru yarlıka-, boşunu yarlıka-, boşuyu yarlıka-, ämgänü yarlıka-, ärsinü yarlıka-,</i>

			ärtürü yarlıka-, äşidü yarlıka-, elänü yarlıka-, eltü yarlıka-, ençiktürü yarlıka-, entürü yarlıka-, erinçkäyü yarlıka-, iş işläyü yarlıka-, iş küdüg işläyü yarlıka-, içgärü yarlıka-, işlätü yarlıka-, idu yarlıka-, igidü yarlıka-, kanturu yarlıka-, kavşuru yarlıka-, keñürü yarlıka-, ketärü yarlıka-, kiginç berü yarlıka-, kirü yarlıka-, kılı yarlıka-, kodu yarlıka-, korsayu yarlıka-, kölünü yarlıka-, körkitü yarlıka-, körü yarlıka-, kötrülü yarlıka-, kötürü yarlıka- , közüntürü yarlıka-, közünü yarlıka-, kutadturu yarlıka-, kutgaru yarlıka-, kut kolu yarlıka-, küç basut berü yarlıka-, küläyü yarlıka-, küyü yarlıka-, küzätü yarlıka-, nomlayu yarlıka-, nom nomlayu yarlıka-, ohşayu yarlıka-, oluru yarlıka-, oñaru yarlıka- , ornanu y(a)rlıka-, oynayu yarlıka-, özguru yarlıka-, örü yarlıka-, sakınu yarlıka-, sıguru yarlıka-, sıyu yarlıka-, sözläyü yarlıka-, taplayu yarlıka-, tapsız bolu yarlıka-, tarkaru yarlıka-, tanuklayu yarlıka-, tañırkayu yarlıka- , taşuru yarlıka-, täğürü yarlıka-, täñri bolu yarlıka-, tiktürü yarlıka-, tınlayu yarlıka-, tutuzu yarlıka-, ukıtu yarlıka-, üstäyü yarlıka-, ütläyü yarlıka-, yahşınu yarlıka-, yamayu yarlıka-, yaltrıyu y(a)rlıka-, yaratu yarlıka-, yarutu yarlıka-, yaşuyu y(a)rlıka-, yaşayu yarlıka-, yatu yarlıka-, yavalturu yarlıka-, yetürü yarlıka-, yıgılayu yarlıka-, yoklatu yarlıka-, yorıtu yarlıka-, yorıyu yarlıka-, yuyu yarlıka-
	FİİL + -gAll zarf-fiil eki + yarlıka-	3	tägşürtgäli yarlıka-, etgäli yarlıka-, mañırt mañratgali yarlıka-
	FİİL + mİş sıfat-fiil eki + yarlıka-	1	yegädmiş yarlıka-
	İSİM + yarlıka-	2	äsän yarlıka-, taşgaru yarlıka-
	İKİLEME + yarlıka-	19	bilü uka yarlıka-, keñürü aça yarlıka-, keñürü yada yarlıka-, ögä küläyü yarlıka-, ayamak amranmaklık yarlıka-, açını igidü yarlıka-, açıyu yıgılayu yarlıka-, amrayu kötürü yarlıka- , busanu buşrulu yarlıka-, äşidü tınlayu yarlıka-, elänü ärksinü yarlıka-, küyü küzätü yarlıka-, ohşayu amrayu yarlıka-, özguru kutgaru yarlıka-, örü bitiyü yarlıka-, örü kötürü yarlıka-, tarkaru ketärü yarlıka-, yaltrıyu yaşuyu oluru ornanu y(a)rlıka-, yuyu aritu yarlıka-
una-	FİİL + -gAll zarf-fiil eki + una-		algali una-, ämgäli una-, algali una-, kılğali una-, sözlägäli una-
al-	FİİL + -(X)p zarf-fiil eki + yarlıka-		iskāp al-, istāp al-, kunup al-

2.4. İştikaklı Birleşik Fiiller

Birbirinden türeyen iki kelimenin birlikte kullanılmasıyla oluşan iştikaklı yapılar arasında son unsurun fiil olmasıyla meydana gelen *İştikaklı Birleşik Fiiller* kategorisinde 42 birleşik fiil ele alınmış olup bu birleşik fiillerin isim + fiil, isim-fiil + fiil ve zarf-fiil + fiil kuruluşunda oldukları görülmüştür.

Bu başlıklar altında değerlendirilen iştikaklı birleşik fiiller de türeme biçimlerine göre *ilk unsuru ikinci unsurdan türeyen birleşik fiiller* ([K+E] + [K]), *ikinci unsuru ilk unsurdan türeyen birleşik fiiller* ([K] + [K+E]) ve *iki unsuru da bir ana kökten türeyen iştikaklı birleşik fiiller* ([K+E¹] + [K+E²]) olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir. Verilerin sayısal dağılımı Tablo 6'da yer almaktadır:

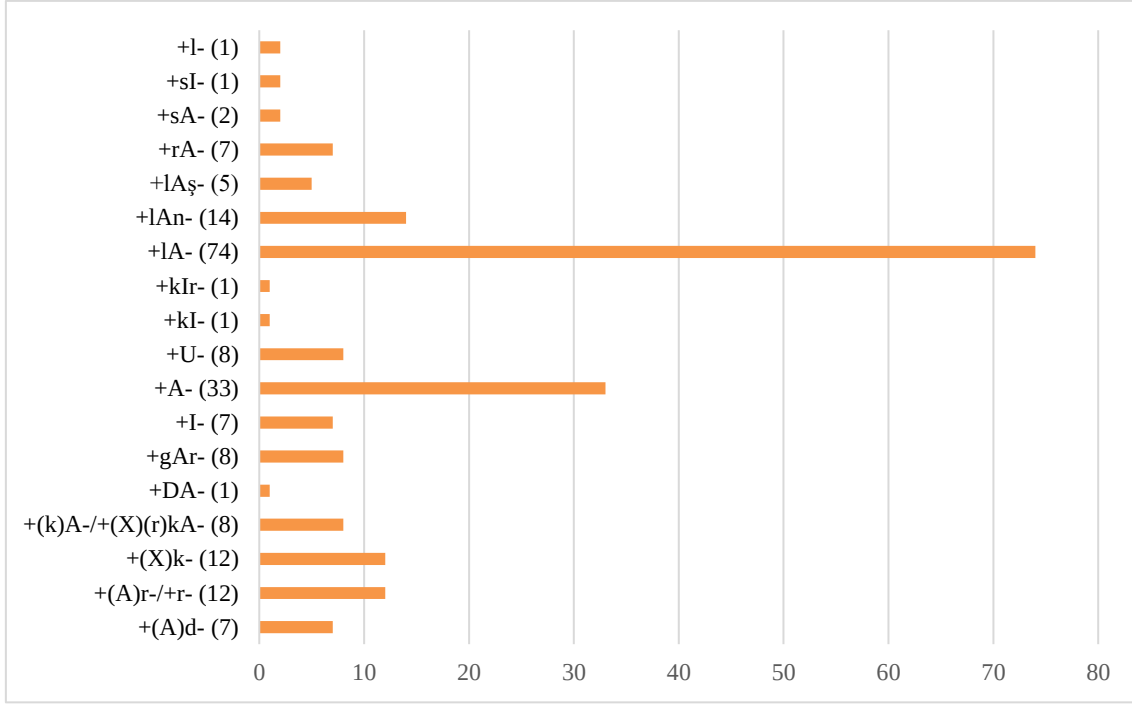
Tablo 6. *Xuanzang Biyografisi*'nde iştikaklı birleşik fiiller

Yapı	Kuruluş	S	Veriler
İSİM + FİİL	[K+E] + [K]	10	<i>baçağ baça-</i> , <i>etig et-</i> , <i>kādim kād-</i> , <i>kılık kıl-</i> , <i>kılınç kıl-</i> , <i>küsüş küsā-</i> , <i>sakinç sakın-</i> , <i>tāgi tāgin-</i> , <i>urunçak ur-</i> , <i>yorıkta yorı-</i>
	[K] + [K+E]	14	<i>aşın aşı-</i> , <i>iş işlā-</i> , <i>iş küdüg işlā-</i> , <i>iş işlāt-</i> , <i>iş küdüg işlāt-</i> , <i>nom nomla-</i> , <i>oyun oyna-</i> , <i>öç öçā-</i> , <i>örü örlā-</i> , <i>ötüg bitig ötün-</i> , <i>tül tüşā-</i> , <i>ün üntür-</i> , <i>yel yeltir-</i> , <i>yarlıg yarlıka-</i> ,
	[K+E ¹] + [K+E ²]	10	<i>boşgut boşgun-</i> , <i>kılınç kılur</i> , <i>mañırt mañrat-</i> , <i>āmgāk āmgān-</i> , <i>ötüg ötün-</i> , <i>sezik sezin-</i> , <i>körüm körküt-</i> , <i>yük yüd-</i> , <i>sünüş sünüş-</i> , <i>taşut taşur-</i>
İF + FİİL	[K+E] + [K]	6	<i>busanmakın busan-</i> , <i>komımakın komı-</i> , <i>yañkurtmakın yañkurt-</i> , <i>yitlinmakın yitlin-</i> / <i>yetlinmäkin yetlin-</i> , <i>tınmakın tın-</i> , <i>tüzülmäkin tüzül-</i>
	[K+E ¹] + [K+E ²]	1	<i>simäkin simäkla-</i>
ZF+ FİİL	[K+E ¹] + [K+E ²]	1	<i>kalıyu kalañur-</i>

3. Tespit ve Değerlendirmeler

Xuanzang Biyografisi'nin bütünlüklü olarak tüm bölümleriyle fiil yapımının incelendiği bu çalışmada ulaşılan tespit ve değerlendirmeler, maddeler halinde şu şekilde gösterilebilir:

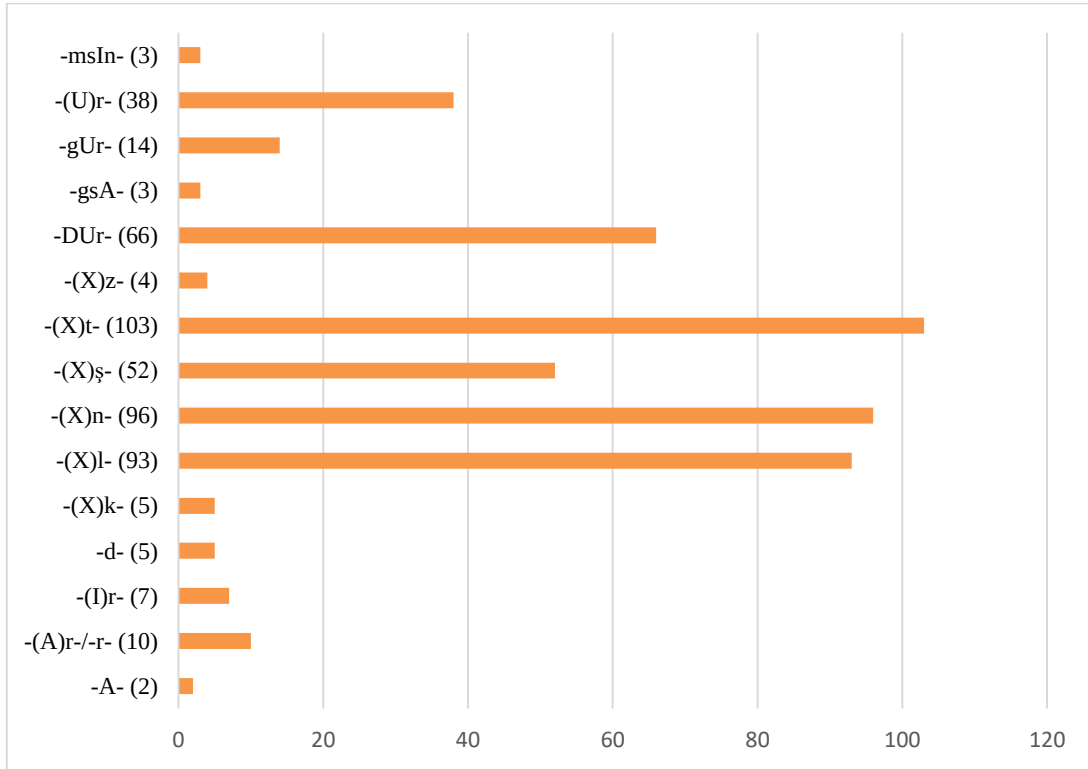
- İsimden fiil yapım eklerinden en işlek olanı 74 fiilin türetimini sağlayan {+IA-} eki; en az işlek olanları ise 1 fiilin türetiminde kullanılan {+KI}, {+Kİr-} ve {+DA-} ekleridir.
- İsimden fiil yapımında {+IA-}, {+IAn-} ve {+IAş-} ekleriyle 93 fiilin türetildiği görülmüştür. Bu sayı isimden fiil yapım ekleri arasında yaklaşık olarak %45 oranına denk gelmektedir. Söz konusu {+IA-} ekinin alıntı isimlerle sık kullanımı dikkate alınarak eserin de çeviri mahiyetinde bir eser olduğu düşünülürse bu durum olağan karşılanması gereken bir durumdur.
- Xuanzang Biyografisi'nde tanıklanan isimden fiil yapım eklerinin işlekliliğine göre dağılımı şu şekilde gösterilebilir:

Şekil 1. İsimden fiil yapım ekleri ile türeyen fiillerin dağılımı

Tespit edilen bu eklerden fiil yapımında en yaygın kullanılanı 103 fiilin türetiminde görev alan {-(X)l-} eki; en az kullanılanları ise 3'er fiilin türetimini sağlayan {-gsA-} ve {-msIn-} ekleridir.

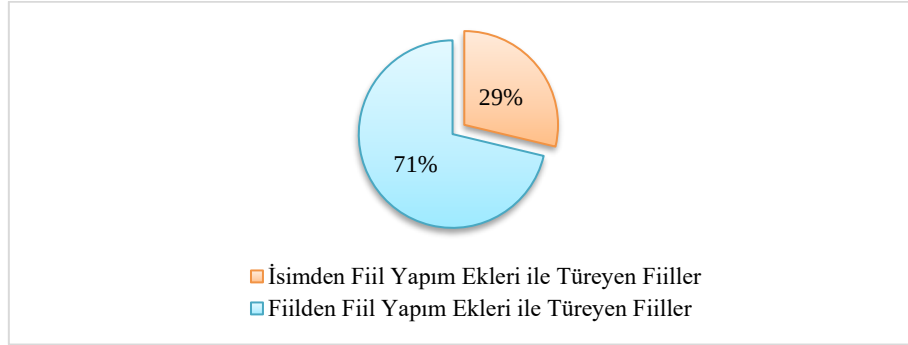
- Örneklemede tanımlanan fiilden fiil yapım eklerinin kendi içerisinde yaygınlıklarına göre dağılımı ise şu şekildedir:

Şekil 2. Fiilden fiil yapım ekleri ile türeyen fiillerin dağılımı

Grafikte de görüldüğü üzere Xuanzang Biyografisi'nde kullanılan fiilden fiil yapım ekleri arasında en yaygın olanları çatı ekleridir. Bu durum metnin içeriği, anlatımı ve üslubu ile ilişkilendirilebilir.

- Xuanzang Biyografisi'nde fiil yapımında görev alan 18 isimden fiil; 15 fiilden fiil yapım eki tespit edilmiştir. İsimden fiil yapımı kategorisinde 202; fiilden fiil yapımı kategorisinde 501 fiilin analizi yapılmıştır. Özetle örnekleme 33 alt kategoride 703 türemiş fiil tespit edilmiştir.
- Xuanzang Biyografisi'nde fiilden fiil yapım eklerinin isimden fiil yapım eklerine oranla daha yaygın olduğu görülmüştür. Bu iki kategoride değerlendirilen fiillerin birbirine oranı şu şekildedir:

Şekil 3. İsimden fiil yapım ekleri ile fiilden fiil yapım eklerinin birbirine oranı

- Xuanzang Biyografisi'nde tanıklanan, ancak Wilkens'te (2021) ikileme olarak değerlendirilmediğinden çeviride ayrı ayrı anlamlandırılan ikili biçim halindeki fiiller aşağıda sıralanmıştır, ancak bu ikili kullanımların kalıplaşarak ikileme oluşturup oluşturmadığı belli değildir: *açıl- bilil-, ayın- äymän-, içir- äşürt-, iglä- agrıt-, közün- kükül-, kükrä- ätnä-, kâz- tägzin-, ämgäklän- alpırkan-, nomla- küülä-, okı- yinçür-, okı- yinçür-, ökün- yalvar-, öl- yokağ-, ölü- ketär-, ärt- yegäd-, sakın- amran-, sıgtaş- yığlaş-, sın- buzul-, süñüş- adrış-, säv- tilin-, sävit- amrat-, sävit- ayat-, tatgan- bışrun-, tägşil- täprä-, täpin- yorı-, tüzül- täñäş-, ulı- sıgta-, ütlä- yerçilä-, ävril- tägşil-, yükün- aya-, yükün- tapın-.*
- Literatür taramasında hapax olarak belirtilen bazı fiillerin Xuanzang Biyografisi'nde tanıklandığı görülmektedir. Tablo 7'de bu fiillerin hapax olma durumlarını listeleyen çalışmalar yer almaktadır. Özellikle *anıt-(mak)*, *közkiş-(māk)*, *äñit-(māk)*, *töläklän-(māk)*, *täpit-(māk)* ve *yublun-(mak)* fiilleri Xuanzang Biyografisi'nden tanıklandığı için, bu fiillerin hapax olup olmadığı, en azından Clauson'un ve Erdal'ın verileri yeniden değerlendirilmelidir.

Tablo 7. Hapax olarak değerlendirilen fiiller

Hapax Kabul Edenler	S	Veriler
Clauson (1972)	21	<i>anıt-, beğze-, bınık-, çoglan-, kavzağ-, korsal-, koşlun-, közkiş-, äñiş-, äñit-, özirkän-, takşur-, talpır-, tatın-, tetin-, tävin-, ävdil-, yahşın-, yerit-, yöläş-, yublun-</i>
Clauson (1972), Erdal (1991)	3	<i>bädizlä-, muymal-, täpit-</i>
Erdal (1991)	3	<i>bulqal-, ozuqsa-, töläklän-</i>

- Literatür taramasında hapax olarak belirtilen bazı fiillerin Xuanzang Biyografisi'nde tanıklandığı görülmektedir. Tablo 7'de bu fiillerin hapax olma durumlarını listeleyen çalışmalar yer almaktadır. Özellikle *anıt-(mak)*, *közkiş-(māk)*, *äñit-(māk)*, *töläklän-(māk)*, *täpit-(māk)* ve *yublun-(mak)* fiilleri Xuanzang Biyografisi'nden tanıklandığı için, bu

fiillerin hapax olup olmadığı, en azından Clauson'un ve Erdal'ın verileri yeniden değerlendirilmelidir.

- Xuanzang Biyografisi'nde yer alan ve aşağıda gösterilen fiillerin metnin bağlamına göre Wilkens 2021'deki sözlük anlamlarından farklılaştığı tespit edilmiştir.

Tablo 8. Sözlük anlamından farklı anlamlandırılan fiiller

Fiil	Wilkens 2021'deki Anlamı	Xuanzang Biyografisi'ndeki Anlamı
<i>boşul-</i>	'doğurmak'	'izin verilmek'
<i>bilil-</i>	'tanınmış olmak, tanınmak, açık olmak'	'farketmek'
<i>kamul-</i>	'yere yığılmak, aşağı yıkılmak, yere düşmek'	'durulmak'
<i>tävin-</i>	'kilitlemek'	'sallanmak'
<i>sataş-</i>	'karşılıklı bastırmak, sıkıştırmak'	'büyümek'
<i>entür-</i>	'koymak, yerleştirmek, tatbik etmek, tenezzül etmek; indirmek, aşağıya götürmek; aşağıya basmak; baskı kütüğünü oydurmak, baskı kalıbına yazı oydurmak, kaleme almak, yazmak; manzum hâle koymak, manzum hâle getirmek'	'atfetmek'

- Xuanzang Biyografisi'nde yer alan ve aşağıda listelenen fiillerin Gabain (2003), Eraslan (2012), Erdal (1991), Clauson (1972) ve Wilkens'te (2021) açıklanmadığı görülmektedir. Bu nedenle metnin bağlamına göre anlamlandırılan bu fiillerin özelde Eski Uygurcanın, genelde ise Eski Türkçenin sözvarlığına ve bu yönde yapılacak karşılaştırmalı çalışmalara katkı sağlayacağı muhakkaktır.

Tablo 9. Sözlüklerde anlamı bulunamayan fiiller

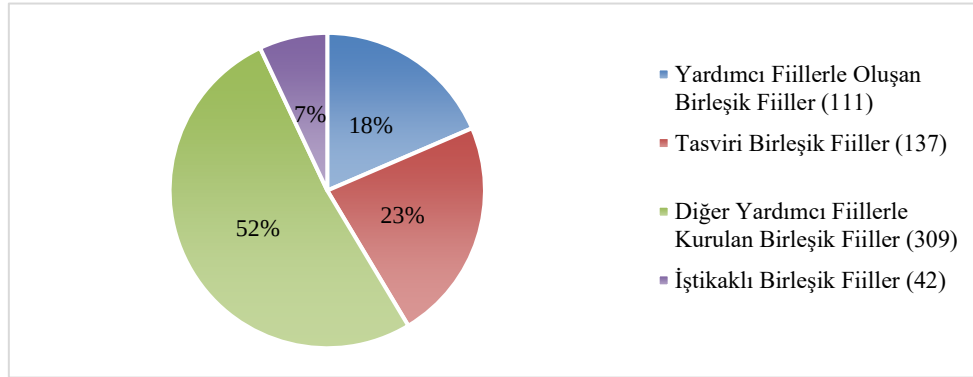
Fiil	Anlam
<i>käyikäd-</i>	'bakımsız hale gelmek'
<i>kamaglan-</i>	'genellenmek'
<i>yellän-</i>	'rüzgarlı olmak'
<i>yiväkläş-</i>	'karşılıklı destek olmak'
<i>ärün-</i>	'erimek'
<i>barıt-</i>	'artırmak'
<i>yarlıkart-</i>	'emretmek'
<i>ätdür-</i>	'oynatmak'

- Xuanzang Biyografisi'nde yer almasına rağmen dönem kaynaklarının [Gabain (2003), Eraslan (2012), Erdal (1991), Wilkens'te (2021)] tamamında bulunmayan verilere de rastlanmaktadır. Bunlar ilgili kaynaklara göre şöyle gösterilebilir:
 - Yalnız Wilkens'te (2021) yer alan fiiller: *arkalaş-*, *boşul-*, *butla-*, *dıdımlan-*, *eviş-*, *fuñla-*, *hotola-*, *kamçıla-*, *kikriştür-*, *kiriştür-*, *korıt-*, *kötüt-*, *müntür-*, *ödül-* ~ *ötül-*, *sakit-*, *sıksal-* ~ *sıkşal-*, *talpıt-*, *talvirt-*, *tamıt-*, *tarttur-*, *tetiklä-*, *tetiklän-*, *tolın-*, *täpiş-*, *ulunlantur-*, *umsın-*, *üväl-*, *yänäläş-*, *yüzit-*, *yävälä-*, *otlamsın-*.
 - Yalnız Clauson'da (1972) yer alan fiiller: *bastur-*, *sızla-*, *tävin-*, *taşur-*.
 - Yalnız Erdal'da (1991) yer alan fiiller: *tüplä-*, *yeglä-*.
- Xuanzang Biyografisi'nde tespit edilen fiillerin oluşumunda kimi kök biçimlere getirilen {+A-}, {+U-}, {- (A)r-}, {- (X)l-}, {- (X)n-}, {- (X)ş-}, {- (X)t-}, {-DÜr-} ve {- (U)r-} eklerinin etkisiyle orta hecedeki düz-dar ünlülerin düştüğü tespit edilmiştir. Bu fiiller Tablo 10'da gösterilmiştir:

Tablo 10. Ünlü düşmesine uğrayan fiiller

-(A)r- (4/10)	<i>agtar-</i> < <i>akıt-(A)r-</i> , <i>toġtar-</i> < <i>toġıt-(A)r-</i> , <i>yomtar-</i> < <i>yomit-(A)r-</i> , <i>tarkar-</i> < <i>tarık-(A)r-</i>
-(U)r- (5/39)	<i>karşur-</i> < <i>karış-(U)r-</i> , <i>kavşur-</i> < <i>kaviş-(U)r-</i> , <i>takşur-</i> < <i>takiş-(U)r-</i> , <i>tägşür-</i> < <i>tägiş-(U)r-</i> , <i>yapşur-</i> < <i>yapiş-(U)r-</i>
-(X)l- (10/93)	<i>adrıl-</i> < <i>adır-(X)l-</i> , <i>amrıl-</i> < <i>amur-(X)l-</i> , <i>ävdił-</i> < <i>avid-(X)l-</i> , <i>keñrül-</i> < <i>keñür-(X)l-</i> , <i>köntül-</i> < <i>könit-(X)l-</i> , <i>kötrül-</i> < <i>kötür-(X)l-</i> , <i>tägşil-</i> < <i>tägiş-(X)l-</i> , <i>uçrul-</i> < <i>uçur-(X)l-</i> , <i>üdrül-</i> < <i>üdür-(X)l-</i> , <i>yemril-</i> < <i>yimir-(X)l-</i>
-(X)n- (9/96)	<i>aktın-</i> < <i>akit-(X)n-</i> , <i>bışrun-</i> < <i>bışur-(X)n-</i> , <i>kertgün-</i> < <i>kertük-(X)n-</i> , <i>koşlun-</i> < <i>koşul-(X)n-</i> , <i>tägzin-</i> < <i>tägiş-(X)n-</i> , <i>yahşın-</i> < <i>yakiş-(X)n-</i> , <i>yapşın-</i> < <i>yapiş-(X)n-</i> , <i>yetlin-</i> < <i>yetil-(X)n-</i> , <i>yublun-</i> < <i>yuvul-(X)n-</i>
-(X)ş- (4/52)	<i>aytış-</i> < <i>ayıt-(X)ş-</i> , <i>kikriş-</i> < <i>kikir-(X)ş-</i> , <i>közkiş-</i> < <i>közük-(X)ş-</i> , <i>ölrüş-</i> < <i>ölür-(X)ş-</i>
-(X)t- (2/103)	<i>adrat-</i> < <i>adır-(X)t-</i> , <i>körkit-</i> < <i>körük-(X)t-</i>
+A- (11/33)	<i>çiknä-</i> < <i>çikin+A-</i> , <i>käñşä-</i> < <i>käñiş+A-</i> , <i>mäñzä-</i> < <i>mäñiz+A-</i> , <i>orna-</i> < <i>orun+A-</i> , <i>ögrä-</i> < <i>ögür+A-</i> , <i>sıgta-</i> < <i>sıgıt+A-</i> , <i>sıkşa-</i> < <i>sıkış+A-</i> , <i>tatga-</i> < <i>tatig+A-</i> , <i>uvşa-</i> < <i>uvuş+A-</i> , <i>yayka-</i> < <i>yayık+A-</i> , <i>yörgä-</i> < <i>yörüg+A-</i>
+U- (1/8)	<i>agru-</i> < <i>agir+U-</i>
-DUr- (2/66)	<i>yorttur-</i> < <i>yorıt-DUr-</i> , <i>bittür-</i> < <i>bitit-DUr-</i>

- Xuanzang Biyografisi'nde dört kategoride değerlendirilen birleşik fiillerden en fazla birleşik fiilin bulunduğu kategori 309 birleşik fiil ile 'diğer yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller'dir.
- Birleşik Fiiller bahsinde dört kategoride değerlendirilen 599 birleşik fiilin birbirine oranı ise şu şekildedir:

Şekil 4. Birleşik fiil kuruluşlarının birbirine oranı

- Xuanzang Biyografisi'nde birleşik fiil kuruluşunda en yaygın kullanılan yardımcı fiilin 160 fiil ile *yarlıka-(mak)* olduğu görülmüştür.
- Xuanzang Biyografisi'nde yeterlik yapısının yalnız *u-* fiili ile sağlandığı görülmektedir. Örnekleme *u-(mak)* ile kurulan 79 birleşik fiil yapısı tespit edilmiştir. Bu fiillerin de *u-(mak)* fiiline {-gAlI}, {-A}, {-(y)U} ekleriyle bağlandığı görülmüş olup ayrıca ilk unsuru ikili kullanıma sahip biçimler olduğu da saptanmıştır.
- Xuanzang Biyografisi'nde sürerlik bildiren 54 birleşik fiilin *bar-(mak)*, *käl-(māk)*, *tur-(mak)* ve *yorı-(mak)* yardımcı fiilleriyle kurulduğu tespit edilmiştir.
- Xuanzang Biyografisi'nde tezlik bildiren dört birleşik fiilin *ber-(māk)*, *ıd-(mak)* ve *tüş-(māk)* yardımcı fiilleriyle yapıldığı görülmüş olup hepsinde ilk unsuru yardımcı fiile bağlayan ekin {- (y)U} zarf-fiil eki olduğu tespit edilmiştir.
- *Diğer Yardımcı Fiillerle Kurulan Birleşik Fiiller* kategorisinde 309 veri değerlendirilmiştir. Bu verilerin yardımcı fiillerine göre dağılımı sayısal sıklığıyla birlikte şu şekildedir: *yarlıka-(mak)* (157), *tägin-(māk)* (96), *tükät-(māk)* (44), *tükä-(māk)* (9), *una-(mak)* (5), *al-(mak)* (3).

Xuanzang Biyografisi'nde kimi birleşik fiil yapılarında ilk unsurun da kendi içinde bir birleşik fiil yapısı özelliği teşkil ettiği 45 veri görülmüştür: *asıg tusu kılı yarlıka-(mak)*, *boşgut boşgunu tükät-(māk)*, *buşı berü tükät-(māk)*, *buşı berü yarlıka-(mak)*, *ägsük kârgäk kılı tägin-(māk)*, *iş işläyü yarlıka-(mak)*, *iş küdüg işläyü yarlıka-(mak)*, *keç bolu tägin-(māk)*, *kigünç berü yarlıka-(mak)*, *kusa turur kıl-(mak)*, *küç basut berü yarlıka-(mak)*, *mañırt mañratgali yarlıka-(mak)*, *nom nomlayu yarlıka-(mak)*, *osuglug bolu tägin-(māk)*, *ötüg ötünü tägin-(māk)*, *tapıg udug kılı tur-(mak)*, *tapıg udug kılı tükät-(māk)*, *tapsız bolu yarlıka-(mak)*, *täñri bolu yarlıka-(mak)*, *tüzülmäkin tüzülü tükä-(māk)*, *üstälü turu tägin-(māk)*, *yañı bolu tur-(mak)*, *yazoklug bolu tägin-(māk)*, *yegädinçsiz bolu tägin-(māk)*, *yok bolu tägin-(māk)*.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Xuanzang Biyografisi'nin bütünlüklü metnin oluşturulmasıyla tespit edilen türemiş ve birleşik yapıları fiiller üzerinden, eserin Eski Türkçenin kelime için ne derece önemli olduğu ortaya konmuştur. Buna göre Xuanzang Biyografisi'nin fiil varlığından hareketle türeme yoluyla fiil yapımında iki ana kategori tespit edilmiştir. İlk ana kategori olan isimden fiil yapımında Tablo 1'e göre en sık {+lA-} (74), {+A-} (33), {+lAn-} (14), {+(A)r-} (12) ve {+(X)k-} (12) ekleri tercih edilmektedir. Bununla birlikte {+rA-}, {+lAş-}, {+sA-}, {+I-}, {+DA-}, {+kI-} ve {+kIr-} ekleri hariç tüm ekler için ikilemeli kullanım; {+(A)d-}, {+lAş-}, {+sI-}, {+l-}, {+DA-} ve {+kI-} ekleri hariç tüm ekler için türevler söz konusudur. Bir not olarak {+gAr-} ve {+(A)d-} eklerinin örneklemelerinde eşdizimlilik de görülmektedir. İkinci ana kategori olan fiilden fiil yapımında ise Tablo 2'ye göre en sık {-(X)t-} (103), {-(X)n-} (96), {-(X)l-} (93), {-DUr-} (66), {-(X)ş-} (52), {-(U)r-} (38), {-gUr-} (14) ve {-(A)r-} (10) ekleri kullanılmaktadır. Bununla birlikte {-lI-}, {-Xk-}, {-gsA-}, {-msIn-} ve {-A-} ekleri hariç tüm ekler için ikilemeli kullanım; {-DUr-}, {-(A)r-}, {-d-}, {-gsA-} ve {-msIn-} ekleri hariç tüm ekler için türevler söz konusudur. Bir not olarak {-(A)r-} ve {-msIn-} eklerinin örneklemelerinde eşdizimlilik de görülmektedir.

Birleştirme yoluyla fiil yapımında ise dört kategori söz konusudur. İlk kategori olan yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller olarak 111 veri arasında isim+ *kıl-(mak)* (56) ve isim+ *bol-(mak)* (33) yapısının kullanımının diğerlerine nazaran sık kullanılması dikkat çekmektedir. Tasvirî birleşik fiillere ayrılan ikinci kategoride yeterlik (*u-(mak)*), sürerlik (*bar-(mak)*, *käl-(māk)*, *tur-(mak)*, *yori-(mak)*) ve tezlik (*ber-(māk)*, *ıd-(mak)*, *tüş-(māk)*) fiilleri bulunmaktadır. Toplam 137 verinin ele alındığı tasvirî birleşik fiiller başlığı altında en sık yeterlik bildiren [FiİL + -gAlI zarf-fiil eki + u-] (35) ve [FiİL + -(y)U zarf-fiil eki + u-] (33); sürerlik bildiren [FiİL + -(y)U zarf-fiil eki + tur-] yapılarının kullanılması dikkate değerdir. Diğer yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller şeklindeki üçüncü kategoride *tägin-*, *tükä-*, *tükät-*, *yarlıka-*, *una-* ve *al-* yardımcı fiilleriyle kurulan 309 veri ele alınmaktadır. Bu verilerde ise en sık [FiİL + -(y)U zarf-fiil eki + yarlıka-] (115), [FiİL + -(y)U zarf-fiil eki + tägin-] (56), [FiİL + -(y)U zarf-fiil eki + tükät-] (34), [İKILEME + yarlıka-] (19), [FiİL + -A zarf-fiil eki + yarlıka-] (15), [FiİL + -A zarf-fiil eki + tägin-] (14) ve [İKILEME + tägin-] (14) yapılarına rastlanmaktadır. Son kategori olan iştikaklı birleşik fiillerde 43 veri bulunmakta olup, bunlar da isim+FiİL, if+FiİL ve zf+FiİL şeklinde üç alt kategoriye ayrılmakta olup araların en sık tercih edilen yapılar isim+FiİL (34) kategorisindedir.

Sonuç olarak bu çalışmadaki gerek türemiş fiillerle gerekse birleşik fiillerle ilgili veriler, temelde Eski Türkçenin morfolojisine, dolaylı olarak da Eski Türkçenin leksikolojisine ve semantiğine önemli katkılar sunmaktadır. Bundan sonra yapılacak araştırma ve incelemelerde bu çalışmanın da referans alınması, alana sunduğu katkıyı daha net ortaya koyacaktır.

Kaynakça

- Aydemir, H. (2013). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie IX*. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Barat, K. (2000). *The Uyghur-Turkic Biography Of The Seventh-Century Chinese Buddhist Pilgrim Xuanzang Ninth And Tenth Chapters*, Bloomington: Indiana University Research Institute For Inner Asian Studies.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- Dietz, S., Ölmez, M., Röhrborn, K. (2015). *Die alttürkische Xuanzang Biographie V*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach To The Lexicon-II*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Gabain, A. V. (2003). *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev: M. Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gözel, A. (2023). *Altun Yaruk'ta Söz Yapımı*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir.
- Herkmen, D. (2009). *Divanu Lugati't Türk'te Fiil Yapımı*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kekevi, İ. (2022). *Türk Runik Harfli Metinlerde Söz Yapımı*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya.
- Korkmaz, Z. (2019). *Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mirsultan, A. (2010). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie IX*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Ölmez, M. (1994). *Hsüan-Tsang'ın Eski Uyğurca Yaşam Öyküsü*, Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Ölmez, M. (2002). Splitter Aus Der Gegend Von Turfan-Festschrift Für Peter Zieme, İçinde: *Die Altürkische Xuanzang-Biographie II* (Ed. M. Ölmez ve S.-C. Raschmann), İstanbul-Berlin: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Ölmez, M., Röhrborn, K. (2001). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie III*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Röhrborn, K. (1991). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Röhrborn, K. (1996). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Semet, A. (2002). Splitter Aus Der Gegend Von Turfan-Festschrift Für Peter Zieme, İçinde: *Ein Fragment Des I. Kapitels Der Uigurischen Xuanzang Biographie* (Ed. M. Ölmez ve S.-C. Raschmann), İstanbul-Berlin: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Semet, A., Ölmez, M., Röhrborn, K. (2022). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie IV*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

- Taş, İ. (2020). *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S. (1975). *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X*, Bölüm, Ankara.
- Wilkins, J. (2021). *Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca-Almanca-Türkçe*, Göttingen: Akademie Der Wissenschaften Zu Göttingen.
- Zieme, Peter (1990). Buddhistische Erzählliteratur und Hagiographie in türkischer Überlieferung, İçinde: Xuanzangs Biographie und das Xiyuji in alttürkischer Überlieferung (Ed. J. P. Laut - K.Röhrborn), Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- e-TEES: Aydemir, H. (2025 Ocak 18). *Xuanzang Biyografisi*. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/xuanzang-biyografisi-tees-1668>

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 50
2. yazar katkı oranı : % 50

Dilsel Boşlukların Tespiti Üzerine Yaklaşımlar: Kavramsal Bir Çerçeve *

Approaches to the Identification of Lexical Gaps: A Conceptual Framework

Dr. Öğr. Üyesi Oğuz KISA ¹

Öz

Dillerin söz varlıklarının oluşumunda birçok unsur etkili olabilir. Toplamların kültürel özellikleri, eğitim düzeyi, teknolojik gelişmişlik seviyesi, dilin yapısal özellikleri, mevcut söz varlığı öğeleri ve dil kullanıcılarının anlam üretme ve anlamlandırma ihtiyaçları bu unsurlardan yalnızca birkaçıdır. Bu oluşum sürecinde dilsel boşluklar ortaya çıkabilir. Bu tür boşluklar basit bir ifadeyle, bir dilin söz varlığında kavramsal, kültürel ya da biçimbilimsel nedenlerle karşılığı bulunmayan öğelerdir. Öte yandan dilsel boşluklar, bir dilin kendi sisteminde görülebileceği gibi iki dilin karşılaştırılması yoluyla da ortaya çıkarılabilir ve “görece” ya da “olası dilsel boşluklar” şeklinde işaretlenebilir. Sözlükbilimsel ve anlambilimsel açıdan dilsel boşlukların belirlenmesi, sözlüklerin kapsamı, işlevselliği ve kültürel temsiliyeti açısından büyük önem taşımaktadır. Mevcut literatürde dilsel boşlukların tespiti konusunda farklı araştırmacılarca geliştirilen ölçütler ve yaklaşımlar genellikle birbirinden farklı teorik zeminlere dayansa da bunların geliştirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu çalışma, dilsel boşlukların tespitinde kullanılan ölçütleri kavramsal bir çerçevede ele almayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Lehrer, Fischer, Bentivogli ve Pianta, Proost, Akşehirli, Chomsky, Lyons, Fellbaum ve Allan gibi dilbilimcilerin önerdiği ölçütler analiz edilerek, söz konusu yaklaşımlar arasında kavramsal benzerlikler ve yöntemsel ayrımlar ortaya konmuştur. Sonuç olarak, dilsel boşlukların tespiti için geliştirilen ölçütlerin, farklı kuramsal yaklaşımlar barındırmakla birlikte bazı ortak değerlendirme noktalarında buluştuğu görülmüştür. Bu çalışma, özellikle karşılaştırmalı sözlük çalışmalarında ve yeni sözcüklerin sözlükselleşme sürecinde kullanılan tanılayıcı araçların sorgulanması bakımından literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Dilsel boşluk, dilsel ölçüt, kavramsal çerçeve, sözlükbilim, sözlükselleşme

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Various factors shape the formation of a language's lexicon, including cultural context, educational level, technological advancement, structural features of the language, existing lexical inventory, and the communicative needs of its speakers. During this dynamic process, linguistic gaps lexical items that lack established equivalents in a given language may emerge due to conceptual, cultural, or morphological reasons. On the other hand, lexical gaps can be identified not only within the internal structure of a single language but also through cross-linguistic comparison, and may thus be marked as “relative” or “potential lexical gaps. Identifying such gaps is of particular importance for lexicography and semantics, as they directly affect the scope, functionality, and cultural representativeness of dictionaries. Although the criteria and approaches developed by different researchers for identifying lexical gaps are based on distinct theoretical grounds in the existing literature, it is evident that these frameworks require further development. This study aims to establish a conceptual framework for the identification of linguistic gaps by analyzing the criteria developed by prominent scholars such as Lehrer, Fischer, Bentivogli and Pianta, Proost, Akşehirli, Chomsky, Lyons, Fellbaum, and Allan. It examines their contributions to uncover conceptual overlaps and methodological divergences. Ultimately, the study offers a critical overview of

*Bu makale, yazarın Prof. Dr. Zeki KAYMAZ danışmanlığında hazırladığı “*Güncel Türkçe Sözlük’te Sözlüksel Boşluk (Türkmen Türkçesi Temelinde)*” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, kisaoguz64@gmail.com.

diagnostic tools used in comparative lexicographic research and the lexicalization of new concepts, contributing to a deeper understanding of how languages structure meaning and address lexical absence.

Keywords: Linguistic gap, linguistic criterion, conceptual framework, lexicography, lexicalization

Paper Type: Research

Giriş

Dil, dinamik yapısı ve değişen toplumsal ihtiyaçlara uyum gösterme becerisiyle sürekli dönüşüm içerisinde olan bir sistemdir. Bu dönüşüm, bir yandan yeni kavramların dilde karşılık bulmasını sağlarken, diğer yandan bazı kavramsal veya kültürel unsurların dilde açık bir karşılık bulamamasıyla sonuçlanabilir. Bu bağlamda, “dilsel boşluk” (linguistic gap) kavramı hem dillerin kendi iç dinamiklerinde hem de diller arası karşılaştırmalı çalışmalarda önemli bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Boşluk kavramı, birçok disiplinde özerk biçimde ele alınmıştır. Sosyoloji, hukuk, matematik, felsefe, fizik ve mimarlık gibi alanlarda bu konuyla ilgili çeşitli çalışmalar yapılmış; her disiplin, boşluğu kendi perspektifinden anlamlandırma yoluna gitmiştir². Dilsel boşluk, genel olarak bir dilin söz varlığında belirli bir kavramın açık ve yerleşik bir karşılığının bulunmaması durumunu ifade eder. Bu tür boşluklar yalnızca dilin yapısal özelliklerinden değil, aynı zamanda kültürel, tarihsel ve toplumsal etkenlerden de kaynaklanabilir. Bir kavramın kaynak dilde karşılığı varken hedef dilde karşılığının bulunmaması durumu, genellikle diller arası karşılaştırmalı çalışmalarda ortaya çıkar. Ancak biçimbilimsel ya da anlamsal düzeyde, aynı dilin kendi iç yapısında da boşluklara rastlanabilir. Bu nedenle dilsel boşluk kavramı, hem “diller arası” (interlingual) hem de “dil içi” (intralingual) yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmalıdır.

Dilsel boşluklar, yalnızca sözlükbilim (lexicography) açısından değil, aynı zamanda çeviribilim (translation studies), kültürdilbilim (cultural linguistics) ve anlambilim (semantics) gibi disiplinler açısından da büyük önem arz etmektedir. Kozan (2010), kültürel boşlukları ele aldığı çalışmada Türkçe ile Rusça’yı karşılaştırmalı olarak incelemiştir³.

Çeviri sürecinde tespit ettiği dilsel farklılıkları boşluk kavramı çerçevesinde değerlendiren Kozan (2010, s. 32), sözlüklerde karşılığı bulunmayan ifadelerin temel nedeninin kültürel farklılıklara dayandığını ileri sürmektedir. Ona göre kültürel boşluklar, kaynak ve hedef (erek) kültürlerde aynı nesne ya da olgulara atfedilen değer farklılıklarının bir yansımasıdır. Örneğin, Türk kültüründe önemli bir yer tutan “kahvaltı” ve “çay içmek” pratikleri, Rus kültüründe birebir karşılığı bulunmayan kültürel boşluklara işaret etmektedir. Rus kültüründe “kahvaltı” kavramı genellikle sütle pişirilen, içerisinde şeker ve tereyağı bulunan irmik, pirinç, yulaf ya da kara buğday lapası ile ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle, Rusçada “kahvaltı” sözcüğüne tam anlamıyla karşılık gelecek belirgin bir ifade bulunmamaktadır. Janssen (2012), İngilizce ve İspanyolca arasında gerçekleştirdiği bir çeviri çalışmada “parmak” örneğini ele alarak, bu sözcüğün İspanyolcada doğrudan bir karşılığının bulunmadığını belirtmektedir. İspanyolcada “dedo” kelimesi hem el hem de ayak parmaklarını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Ancak, bağlamda açık bir biçimde el ya da ayak parmağına gönderme yapılmadığı durumlarda, “parmak işareti” ya da “parmak basmak” gibi ifadeler konuşurun zihninde farklı çağrışımlar uyandırabilmektedir. Bu tür anlam farklılıkları, çeviri sürecinde ortaya çıkan çeviri boşluğu kavramı kapsamında değerlendirilir. Konu ile ilgili Boz (2011), Lyons (1996), Bozkurt (2017), Sarı (2015), Lehrer (1974) gibi araştırmacıların çalışmalarına da bakılabilir.

Dilsel kavramlar, ideal formların yansımaları niteliğinde olup, bireyin duyuşal deneyimlerine dayanan somut imgelerin zihinde kodlanması sonucu oluşan bireysel bir algılama

² Adı geçen disiplinlerde boşluk algısı hakkında detaylı bilgi için bkz. (Kısa, 2023, s. 49-61).

³ Kozan, kültürel boşlukların türlerini etnografik, psikolojik, davranışsal ve bedensel etkenlere dayandırmaktadır (2010, s. 33).

ürünüdür. Bu imgeler, ne kadar somut olsalar da soyutlama sürecine tabi tutulabilir ve duyuşsal algıdan zihinsel temsile geçiş gösterebilir. Tüm bu değişim ve dönüşüm süreçlerinde kavramlar, dil sistemi içerisinde anlam kazanır. Diller, içerdiği unsurları sürekli olarak kavramsallaştırma eğilimindedir. Bu nedenle, kavram sözün art alanını oluştururken, söz de kavramın varlık alanını yansıtmaktadır (Boz, 2015, s. 31). Kavramlaşan her birimin sözlükselleşme süreçlerini tamamlayarak kurumsallaşması, yerleşikleşmesi beklenir. Bu durumun gerçekleşmediği zamanlarda sözlüksel boşluklardan bahsedilir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, sözlüksel alanda gözlemlenen boşluklar ile işlevsel anlamda ortaya çıkan boşluklar birbirine karıştırılmamalıdır. Bir dilde, herhangi bir kavramı doğrudan karşılayan sözlüksel bir birim bulunmadığında, bu eksiklik genellikle açıklama yoluyla giderilebilir ve böylece anlamsal boşluk dolaylı biçimde giderilmiş olur. Ancak tümce düzeyindeki anlam aktarımı, başka bir sözcükle ya da açıklamayla karşılanamaz; zira bir cümlemin bütünsel anlamı, tek bir sözcükle ifade edilemez ya da açıklanamaz (Lehrer, 1974, s. 102-103). Dilsel düzeyde bir boşluktan söz edebilmek için, ilgili kavramı açık biçimde yansıtan ve semantik değeri olan bir sözcüğün söz konusu dilde bulunmaması gerekir.

Dilsel boşlukların tespitinde kullanılan ölçütler hem teorik hem de uygulamalı çalışmalarda dilsel kategorideki boşlukları doldurmayı amaçlamaktadır. Ancak bu alanda geliştirilen ölçütlerin niteliği, geçerliliği ve kapsamı üzerine bütüncül bir değerlendirme yapılması gerekmektedir. Bu çalışma, söz konusu ölçütleri kavramsal bir çerçevede incelemeyi, farklı araştırmacıların yaklaşım biçimlerini ortaya koyarak karşılaştırmalı bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Mevcut literatürde Lehrer (1974), Fischer (1998), Proost (2007), Akşehirli (2013), Chomsky (1965), Lyons (1977), Bentivogli ve Pianta (2000), Fellbaum (1998) gibi araştırmacılar tarafından önerilen ölçütler genel hatlarıyla benzerlik gösterse de bu yaklaşımların bazıları farklı kuramsal zeminlere dayandırılmakta ve çeşitli dilsel eksiklik türleriyle ilişkilendirilmektedir. Bu yaklaşımların bir araya getirilerek kavramsal bir bütünlük içinde tartışılması, yalnızca sözlükbilimsel uygulamalara ve karşılaştırmalı dil çalışmalarına katkı sağlayabilecek bir çerçeve oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda dilsel boşlukların tespitine yönelik özgün ve sistematik bir bakış açısı geliştirilmesine de olanak tanımaktadır.

Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır. Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır. Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır. Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır. Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır. Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır. Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır.

Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır. Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır. Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır. Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır. Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır.

1. Yöntem

Dilsel boşlukların tespitinde hangi ölçütlerin veya yaklaşımların kullanılacağı sorusu, yalnızca terminolojik bir tercih meselesi değil, aynı zamanda yöntembilimsel açıdan da dikkate alınması gereken bir konudur. Bu çerçevede geliştirilen ölçütler, boşlukların belirlenmesini daha sistematik ve nesnel hâle getirmeyi amaçlamaktadır. Ancak söz konusu ölçütlerin çeşitliliği, zaman zaman kuramsal bir dağınıklığa ve yöntemsel farklılıklara neden olabilmektedir. Bu durum, kavramsal düzeyde dilsel boşluğun ne olduğuna ilişkin ortak bir anlayışın oluşmasını güçleştirmektedir. Bu bağlamda, çeşitli araştırmacılar tarafından önerilen ölçütler; kimi zaman bir dilin söz varlığına ait yapıların sistem dışında kalmasını, kimi zaman ise kavramsal olarak mevcut olup henüz dilde ifadesini bulmamış (sözlükselleşmemiş)⁴ anlam boşluklarını hedef almaktadır. Örneğin, Lehrer (1974) boşlukları paradigmatik dizilimler üzerinden

⁴ Sözlükselleşme (lexicalisation) terimine dolaylı olarak ilk defa, Hans Marchand'ın 1960 yılında İngilizce sözcük yapımı üzerine hazırladığı "The Categories and Types of Present-day English Word-Formation: A Synchronic Approach" adlı eserinde rastlanmaktadır.

değerlendirirken; Proost (2007) anlamsal örüntülerin eksikliği bağlamında sistematik boşluklara odaklanır. Fischer (1998) ise sözlükselleşme süreciyle ilişki kurarak, kavramların hangi aşamada boşluk olarak nitelendirilebileceğini sorgular. Bu yaklaşımlar, ölçütlerin yalnızca tanımlayıcı değil, aynı zamanda açıklayıcı bir işlev üstlendiğini de ortaya koymaktadır.

Dilsel boşlukların ölçütler aracılığıyla tespit edilmesi, söz varlığına yönelik çalışmalarda dikkate değer sonuçlar ortaya koyabilir. Bu sayede, söz konusu boşlukların dilin yapısal sisteminden mi, yoksa kullanım sıklığına bağlı nedenlerden mi kaynaklandığı gibi sorulara yönelik değerlendirmeler yapılabilir.

Çalışma kapsamında, her bir yaklaşımın temel varsayımları, kullandığı terminoloji ve odaklandığı boşluk türleri; anlam ilişkileri ve sınıflandırma ölçütleri bakımından çözümleyici bir yaklaşımla değerlendirilmiş ve bu unsurlar arasındaki kavramsal ilişkiler ortaya konmuştur. Böylelikle, her ölçütün (araştırmacı bazında) veya yaklaşımın dilsel boşluğu ne şekilde ele aldığı; kavram, kültür ve biçim düzeyinde ne tür eksiklikleri dikkate aldığı bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bu bakımdan çalışma, söz konusu ölçütlerin sözlükbilimsel uygulamalara, çeviri çalışmalarına ve dil planlaması süreçlerine katkı sağlayabilecek biçimde sistematikleştirilmesini hedefleyen kavramsal ve kuramsal bir çerçeve sunmaktadır.

2. Dilsel Boşlukların Tespitinde Kullanılan Ölçütler ve Yaklaşımlar

Dilsel boşlukların tespiti, dilin yapısal ve kavramsal düzeylerinin birlikte ele alınmasını zorunlu kılan çok boyutlu bir değerlendirme sürecidir. Özellikle sözlüksel düzeyde, yani bir dilin söz varlığına ilişkin boşlukların belirlenmesi, ayrıntılı ve sistemli bir değerlendirme gerektirir. Bununla birlikte iki veya daha fazla dilin mukayese edildiği çalışmalarda hem hedef dilin hem de karşılaştırılan dilin söz varlığının geniş bir perspektifle ele alınması beklenir. Bunu yaparken de tematik alanlara göre sınıflandırmalar yapmak önemlidir. Çünkü belirli sözcüksel alanların (örneğin, doğa terminolojisi, teknolojik kavramlar, akrabalık terimleri vb.) sınırlandırılması yoluyla daha yönetilebilir bir çerçeve çizilerek, boşlukların tespiti daha sistematik hâle getirilebilir. Öte yandan, dilin canlı ve sürekli dönüşen bir yapıya sahip olması, boşlukların tespitini daha da karmaşık bir sürece dönüştürmektedir. Zihinsel kodlama yoluyla bireylerin yeni kavramlar üretmesi ve bu kavramlara ilişkin ifadelerin zamanla dilde yer bulması, sözlüksel boşlukların geçici ya da bağlama bağlı olmasına neden olabilmektedir. Bu durum, dilsel boşlukların sabit değil, dinamik ve bağlamsal olarak şekillenen olgular olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, bu tür boşlukların belirlenmesinde kullanılacak ölçütlerin yalnızca dilsel değil; kültürel, tarihsel ve toplumsal parametreleri de göz önünde bulunduran çok boyutlu bir yaklaşımla geliştirilmesi gerekmektedir. Bu noktada, literatürde farklı dillere tarafından önerilen çeşitli ölçütlerin, dilsel boşlukların sınıflandırılması ve yorumlanmasında nasıl işlev gördüğünü ortaya koymak önem kazanmaktadır. Aşağıda, dilsel boşlukların tespitinde öne çıkan belli başlı temel yaklaşımlar ele alınmıştır.

2.1. Lehrer'in Kuramsal Yaklaşımında Dilsel Boşlukların Yeri

Lehrer (1974, s. 104), dilsel boşlukları paradigmatik yapılar üzerinden ele alan ilk araştırmacılardan biridir. Ona göre, bir kavram dizisi içerisinde yapısal olarak yer alması beklenen bir ögenin eksikliği, dilde bir boşluk olduğunu gösterir. Paradigmatik diziler, aynı anlamsal alan içindeki karşıtlık ve benzerlik ilişkilerine dayanır. Örneğin sıcaklık derecelerini ifade eden “soğuk, ılık, sıcak” gibi terimlerin oluşturduğu dizide, orta dereceye karşılık gelen bir sözcüğün eksikliği, Lehrer'e göre bir boşluktur. Lehrer'in temel ölçütü, “sınıflandırmacı” (taxonomic) dizilerdeki eksiklikleri belirlemeye dayanır. Burada önemli olan, dizinin diğer üyelerine göre eksik olan anlam alanının tanımlanabilir olmasıdır. Bu yaklaşım, boşlukların sistematik olarak var olabileceği fikrine dayanır. Bu açıklaması ile ilişkili olarak öne sürdüğü ölçütler maddeler halinde şu şekildedir:

- Sözcüksel olarak imkânsız kabul edilen kavramlar, boşluk kapsamında ele alınmamalıdır.

- Bir ifadenin olası bir sözlüksel öge olup olmadığı, konuşurların zihinsel kavram kümesi ile ilişkilidir. Başka bir deyişle, konuşurların zihninde kavram düzeyinde yer bulmayan bir dilsel öge, boşluk niteliği taşımaz.
- Buna göre öncelikle boşluk aranacak dilsel alanlar belirlenmelidir.
- Belirlenen dilsel alanın bütün ögeleri için geçerli olacak değişkeler uygulanmalıdır.
- Bu değişkeler matriksinin her satırında ya da sütununda en az bir dilsel ögenin bulunması gerekmektedir. (Elde edilen sözlüksel ögeler matriks içerisine doğru bir şekilde yerleştirilmelidir. Matriksler ne kadar düzenli olursa sözlüksel boşluklar da o kadar belirgin olacaktır.) (Lehrer, 1970, s. 259-260)

Tablo 1. matriks içerisinde boşluk gösterimi

Species (Türler)	Male (Erkek)	Female (Dişi)	Young (Genç)
human (insan)	man (adam)	woman (kadın)	child (çocuk)
horse (at)	stallion (damızlık at)	mare (kısarak)	foal (tay)
cattle (mal)	bull (boğa)	cow (inek)	calf (buzağı)
pig (domuz)	boar (yabani erkek domuz)	sow (dişi domuz)	piglet (?) (yavru domuz)
dog (köpek)		bitch (dişi köpek)	puppy (enik)
chicken (tavuk)	rooster (horoz)	hen (tavuk)	chick (civciv)

(Lehrer, 1970, s. 259-260).

Bu ölçütler doğrultusunda Lehrer (1974), dilsel boşluk kavramını açıklamak üzere “yeşil şişe” örneğini verir. Bu örnekte, şişe kabına atıfta bulunan rengin sözlükselleşmiş bir değişken olmadığı ifade edilmektedir. Proost, Lehrer’in görüşlerini genel hatlarıyla destekler; ancak yalnızca belirli bir sözlüksel alanla sınırlı olarak gerçekleştirilen taramaların, dil içi boşlukların tespiti açısından daha sağlıklı sonuçlar verebileceğini öne sürer. Proost’a göre, bir dilde sözlükselleştirilemeyen parametreler matris yapısında görünür hâle gelmez; bu nedenle matrisin herhangi bir satır ya da sütununda doğrudan bir boşluk gözlemlenmesi beklenmez (Proost, 2007, s. 101-103). Lehrer (1974), konu ile ilgili bazı kısıtlamalara da dikkat çeker. Bu kısıtlamalar şu şekilde özetlenebilir:

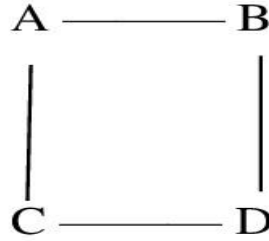
- a) Olası bir dilsel öge, dilbilgisel bileşenlerin anlamsal yönüyle örtüşen bir yapıya sahip olmalıdır.
- b) Bütün bir cümle, tek bir sözcük ile karşılanamaz ya da açıklanamaz.
- c) Eylemler, göndergesel göstergeler (referential indices) içeremez.

Lehrer’in bu değerlendirmeleri, bir sözcüğün türetilbilir olup olmadığını belirlemede, söz konusu dilin sözlük yapısının belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, bu ölçütler doğrultusunda tanımlanan dilsel ögelerin o dilde bulunmaması, dile özgü sözlüksel boşluklara ilişkin bazı ipuçları sağlayabilir. Bu ölçütler, dilsel boşlukların yalnızca yapısal değil, aynı zamanda bilişsel ve kültürel temellere dayandığını göstermesi açısından da dikkat çekicidir. Lehrer’in ölçütleri, kavramsal olarak açıkça tanımlanabilen ama dilde tek sözcük karşılığı olmayan durumları tespit etmekte etkilidir. Ancak, bu ölçütlerin sınırlılığı, yalnızca paradigmatic yapılarla sınırlı kalması ve kültürel/kavramsal boyutları ikinci planda tutmasıdır.

2.2. Fischer’in Sözlükselleşme Bağlamında Dilsel Boşluklara Yaklaşımı

Fischer (1998, s. 2), dilsel boşlukların oluşumuna yol açan üç temel etkeni psikolojik belirginlik, algısal belirginlik ve prototiplik olarak sıralamaktadır. Ona göre, dilsel boşlukların varlığını ortaya koyabilmek için öncelikle bir dilsel yapı kuramına, ardından da bu boşlukları

tanımlamaya yönelik bir metodolojiye, daha özelden ise dilsel ilişki örüntülerine ihtiyaç duyulmaktadır. Dilsel ilişki örüntüleri, aynı sözlüksel alanda yer alan benzer kavramların sözcük düzeyindeki ifadelerini düzenleyen ve bu ifadeleri belirli yapısal çerçevede kontrol eden bir mekanizma işlevi görmektedir. Fischer, söz konusu örüntüleri Cruse’un analoji ya da orantılılık ilişkisi yoluyla açıkladığı dört farklı sözcük birimi üzerinden değerlendirmektedir (Cruse, 2000, s. 3).

Buna göre;

- A ile B arasındaki paralel ilişki C ile D arasında da olabilir.
- B ile A arasındaki ters ilişki D ile C arasında da olabilir.
- A ile C arasındaki paralel ilişki B ile D arasında da olabilir.
- C ile A arasındaki ters ilişki D ile B arasında da olabilir.

Fischer, Chomsky’nin boşluk kavramına ilişkin yaklaşımından hareketle, dilsel alanlarda görülen paralellik ve karşıtlık ilişkilerini şu örnek üzerinden açıklar: İngilizcede insan–hayvan–bitki örüntüsü içerisinde, bir hayvanın ölmüş hâli için “corpse” sözcüğü kullanılırken, aynı paralellikte bir bitkinin ölmüş görüntüsünü ifade eden yerleşik bir sözcüğün bulunmadığı gözlemlenir (Fischer, 1998, s. 4). Ancak bu türden bir boşluk, yapısal ya da işlevsel bir eksiklik olarak değerlendirilmez; çünkü konuşurlar ihtiyaç duyduklarında bu durumu “dead plant” gibi açıklayıcı bir ifade ile yeniden tanımlayabilirler. Bu örnek üzerinden, sözcüklerin bilişsel ve duygusal çağrışımları temelinde bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Burada asıl dikkat çekilmesi gereken nokta, “corpse” (ceset) ve “carcass” (karkas) gibi sözcüklerin kullanımında ortaya çıkan ayrımın, söz konusu varlık türlerine atfedilen karakteristik özellikler ve bu sözcüklerin toplumda kurumsallaşma düzeyi ile ilişkili olduğudur. Örneğin; ölü bir insan söz konusu olduğunda cenaze törenleri, hukuki süreçler veya dini ritüeller devreye girerken; ölü hayvanlar için mezbahalar, kasaplık ve yemek pişirme gibi daha farklı sözlüksel alanlar söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda, “ölü bitki” anlamına gelen yerleşik bir sözcüğün bulunmaması, en temel düzeyde, bu tür bir kavramın kültürel olarak tanımlanmamış ya da önemsenmemiş olmasıyla açıklanabilir (Lyons, 1977, s. 303).

Fischer’in ele aldığı “alt-üst anlamlılık” (meronymy) ve “karşıt anlamlılık” (antonymy) örüntülerinin, dilsel boşlukların tespitinde önemli bir işlev üstlendiği söylenebilir. Bu tür bir analiz için, öncelikle incelenecek dilsel alanların belirlenmiş olması gerekmektedir. Bu ön hazırlık tamamlandıktan sonra, ilgili sözlüksel alandaki alt-üst anlam ilişkileri taşıyan birimler daha açık biçimde ayırt edilebilir ve bu doğrultuda olası dilsel boşluklar daha sağlıklı bir şekilde saptanabilir (İlbaş, 2021, s. 33).

2.3. Dilsel Boşlukların Tanımlanmasında Akşehirli’nin Kuramsal Çerçevesi

Akşehirli (2013), Türkçede “ad + lI” ve “ad + sIz” önad yapılarını karşıtlık örüntüsü çerçevesinde ele aldığı çalışmasında sözlükselleşmiş ancak karşılığı bulunmayan örnekler üzerinden dilsel boşlukları değerlendirmiştir. Bu bağlamda, sözlükselleşme sürecini belirleyen dokuz farklı parametre tespit etmiş, dilsel boşlukların oluşumuna bu parametreler doğrultusunda açıklama getirmiştir. İlk olarak, somut bir nesneye ya da niteliğe sahip olma durumunu ifade eden yapılarda, bazı sözcük çiftlerinin karşıtları çevrimiçi sözlükte yer alırken (örneğin paltolu –

paltosuz), bazıları yalnızca tek yönlü olarak bulunmaktadır (kürklü, bilezikli, küpeli gibi.). Bu da sözlükselleşme bakımından dilsel bir boşluğa işaret etmektedir. Benzer biçimde, soyut niteliklerin ifade edildiği sıfat çiftlerinde de karşıtlık örüntüsünün tam olarak kurulamadığı durumlar söz konusudur. Nitekim “dayanıklı – dayanıksız”, “istekli – isteksiz” gibi çiftlerin yanında, “ad+II” biçimbirimiyle türetilmiş ancak Türkçe çevrimiçi sözlükte karşıtı bulunmayan çok sayıda sıfat yer almaktadır. Bu durum, soyut kavramların sözlükselleşmesinde düzensizlikler olduğunu göstermektedir. Bir eylemden etkilenmiş olma (besteli – besletelemek), duygu durumu (endişeli – endişesiz), bedensel ya da ruhsal rahatsızlıklar gibi daha özelleşmiş kategorilerde de boşluklara rastlanmaktadır. Özellikle hastalık adlarıyla kurulan yapılar (kanseri, sirozlu gibi) karşıtlık örüntüsüne uygun biçimde sözlükselleşmemiştir. Bu sözcüklerin karşıt biçimlerinin (kansersiz, sirozsuz) kullanılmaması, sözlüksel boşluk yerine işlevsel sınırlılıklara işaret etmektedir. Öte yandan “alerjili – alerjisiz”, “iltihaplı – iltihapsiz” gibi sözcüklerin Türkçe çevrimiçi sözlükte kullanılması, hastalıkların olmasa da hastalıklarla ilgili belirtilerin anlamsal karşıtlık biçiminde sözlükselleşebildiğini gösterir. Ayrıca eylemin gerçekleştirilme biçimi ve gerçekleşmiş olma durumu da boşlukların tespitinde dikkate alınması gereken alanlardır. Örneğin başarılı – başarısız gibi çiftler sözlükselleşmişken, aynı işlevi taşıyan bazı yapıların karşıtları Türkçe çevrimiçi sözlükte yer almamaktadır. Bu, biçimsel benzerliğe rağmen sözlüksel düzeyde bir boşluğun varlığını düşündürmektedir. Son olarak, deyimleşmiş ya da adlaşmış sıfat yapıları, sözlüksel boşlukların çarpıcı biçimde gözlemlendiği alanlardan bir diğeridir. Bazı örneklerde (yürekli – yüreksiz) karşıtlık açıkça kurulmuşken, bazılarında (çulsuz – zengin) karşıt yapı serbest sözdizimiyle ifade edilmiş, biçimsel olarak sözlükselleşmemiştir. Bu durum da biçimsel olmayan boşlukların varlığına işaret eder.

Akşehirli’nin ortaya koyduğu bu dokuz parametre, dilsel ögenin “belirginlik” durumu ile doğrudan bağlantılıdır. Ona göre dilsel boşluklar yalnızca anlamsal karşıtlık temelinde değil, aynı zamanda biçimsel çerçevede de değerlendirilmelidir. Böyle bir değerlendirme sonucunda ortaya çıkacak dilsel boşluk türleri dizgisel boşluklar ve geçici boşluklar adı altında sınıflandırılabilir (2013, s. 50-51).

2.4. Dilsel Boşlukların Tespitinde Proost’un Kavramsal Modeli

Proost (2007), dilsel boşlukların tespitinde dikkate alınması gereken iki temel kıstastan söz etmektedir. Bunlardan ilki, anlamın kavramsal düzeyinde oluşan boşluklardır. Bu tür boşluklar, önermesel içerik, konuşurun önermeye yönelik tutumu, niyeti ve varsayımları gibi kategorik kiplik alanlarına ilişkin tüm olası değerlerin bir araya getirilmesiyle belirlenebilir. Ancak bu süreçte, mantıksal olarak tutarsız ya da imkânsız kombinasyonlar değerlendirme dışında bırakılmalıdır. Zira bir kavrama karşılık gelmeyen sözcük biçimleri, sözlüksel boşluk niteliği taşımaz. Proost ayrıca, sözlükselleşme değişkenlerinin yeterince spesifik olması gerektiğini vurgular. Sözlüksel düzeyde güvenilir analizlerin yapılabilmesi için, yalnızca biçimsel ölçütler değil, aynı zamanda anlamsal özellikler de dikkate alınmalıdır. Ona göre, göz önünde bulundurulacak özellik ve değişken sayısı arttıkça, dilsel analizlerin doğruluk oranı da yükselmektedir (Proost, 2007, s. 115; İlbaş, 2021, s. 34).

İkinci kıstas ise anlamın sözlüksel düzeyinde ortaya çıkan boşluklar ile ilgilidir. Bu boşluk türü belirli kategorik kiplik alanları için hangi anlam değerlerinin sözlükselleşmiş olduğu ve hangilerinin henüz sözlükselleşmediği dikkate alınarak belirlenir. Örneğin, Türkçede bazı duyu fiilleri anlam açısından zengin biçimde sözlükselleşmiştir: görmek, duymak, tatmak, koklamak, dokunmak gibi. Bu fiillerin türevleri de (gözmek, dinlemek, koklamak gibi.) dile yerleşmiştir. Ancak İngilizcede “to scent” gibi “koku almak” fiilinin Türkçede birebir karşılığı olarak sözlükselleşmiş fiil bulunmamaktadır. Bu durum, Proost’un kuramına göre duyularla ilgili anlamsal bir örüntüdeki eksik halkaya, yani sistematik bir sözlüksel boşluğa işaret edebilir. Bu tür boşlukların ortaya çıkarılması, anlam alanı içerisindeki eylemlerin alt anlamları, üst anlamları ve zıtlık ilişkileri çerçevesinde sistematik biçimde incelenmesini gerektirir. Özetle, biçimsel olarak türetililecek fakat sözlükte karşılığı bulunmayan ögeler, sözlüksel boşluk kapsamında değerlendirilebilir.

2.5. Dilsel Boşlukların Belirlenmesinde Bentivogli ve Pianta'nın Yaklaşımı

Dilsel boşlukların en sık karşılaşıldığı alanlardan biri çok dilli sözlük çalışmaları ve çeviri uygulamalarıdır. Bir dildeki sözcük ya da kavramı başka bir dile aktarmaya çalışırken ya da iki dilli/çok dilli sözlükler, derlemler, eşanlam sözlükleri ile ilgili veri tabanları oluşturulurken dilsel boşluklarla karşılaşma olasılığı oldukça yüksektir. Bentivogli ve Pianta (2000), İngilizce ve İtalyanca arasındaki dilsel boşlukları mukayese ettikleri çalışmalarında, dört temel ayrıma dikkat çekmişlerdir: bunlardan ilki sözdizimsel farklılıklarda yatmaktadır. Buna göre kaynak dildeki bir sözcüğün, hedef dilde aynı sözdizimsel yapıya uygun karşılığının bulunmaması. Örneğin, Türkçedeki “Adam odaya girdi” ifadesi, İtalyancada “*L'uomo entrò nella stanza*” şeklinde farklı bir dizilimle karşılanır. İkinci olarak sözlükselleştirme farklılıklarından bahsedilebilir. Aynı kavramın farklı dillerde farklı sözcüksel birimlerle ifade edilmesi ya da bazı dillerde hiç sözlükselleşmemiş olması bu farklılığın temelini oluşturur. Örneğin, Türkçedeki “özel” ifadesi İtalyancada “*soldato semplice*” (eşdizimsel yapı) ile karşılanır; ya da “*baraja*” fiili “*sbarrare con una diga*” (bir barajla engellemek) şeklinde ifade edilir. Diğer kıstas ise çağrışımsal farklar ile ilgilidir. Çeviri çalışmalarında çeviri eşdeğeri, kaynak dildeki sözcüğün tüm anlam inceliklerini karşılamayabilir. Örneğin, İtalyancada yer alan “*fanciullo*” sözcüğü Türkçeye genellikle “çocuk” biçiminde çevrilir. Ancak bu çeviri, sözcüğün kaynak dilde taşıdığı tarihsel veya edebi çağrışımları aktarmakta yetersiz kalabilir. Bu durumda, biçimsel eşdeğerlik stratejisi yerine işlevsel ya da anlam odaklı çeviri stratejilerinin tercih edilmesi gerekebilir. Benzer şekilde, kaynak dildeki bir sözcüğün temel anlamı, hedef dildeki karşılığıyla bire bir örtüşmeyebilir; bu da düz anlam farklılıklarını gündeme getirir. Çevirmen bu gibi durumlarda, ya anlam daralması/genişlemesi gibi anlamsal ayarlamalara başvurmalı ya da hedef dildeki kültürel karşılığına en yakın ifadeyi seçerek kültürel eşdeğerlik stratejisini devreye sokmalıdır. Böylece hem anlamın hem de kültürel boyutun korunması sağlanabilir. Son olarak düz anlam farklarından bahsedilebilir. Buna göre kaynak dildeki bir sözcüğün temel anlamı, hedef dildeki çeviri karşılığıyla bire bir örtüşmeyebilir. Örneğin, “*convento*” İtalyancada hem rahip hem de rahibelerin yaşadığı manastır anlamına gelirken, Türkçede bu ayrım iki farklı sözcükle ifade edilir. Bentivogli ve Pianta'ya göre, bir dilde tek bir sözcükle karşılanan bir kavramın başka bir dilde ancak serbest kelime kombinasyonlarıyla ifade edilebilmesi, dilsel bir boşluğun göstergesidir (Kolman, 2011, s. 20). Bu bağlamda onların yaklaşımı, özellikle çeviri bağlamında ortaya çıkan işlevsel boşluklar ile yakından ilişkilidir ve bu yönüyle Lehrer'in tanımladığı işlevsel boşluk anlayışı ile benzerlik göstermektedir. Öte yandan Bentivogli ve Pianta'nın yaklaşımı, dilsel boşlukların uygulamalı yönünü ortaya koyar ve sözlük hazırlama, çeviri teknolojileri ve doğal dil işleme alanlarında işlevseldir.

2.6. Chomsky'e Göre Dilsel Boşlukların Kuramsal Temelleri

Dilsel boşlukların tespitinde biçimbilimsel ve fonolojik ölçütlerin rolünü vurgulayan çalışmalardan biri Chomsky'ye (1965) aittir. Chomsky, dilsel boşluk kavramını doğrudan tanımlamasa da “*non-occurring words*” ve “*non-existing words*” gibi terimlerle dilsel yapıda var olması beklenen ama bulunmayan birimlerin varlığına dikkat çeker. Bu ayrım üzerinden, fonolojik düzeyde kabul edilebilir olan bir sözcüğün, sözdizimsel düzeyde de geçerli olup olamayacağı sorusunu gündeme getirir. Ona göre, fonolojik ve sözdizimsel kurallar, bir dilin sözlük girdileri üzerinde doğal ve genel kısıtlamalar oluşturarak, hangi sözcüklerin kuralı biçimde türetilbileceğini belirler. Bu çerçevede Chomsky'nin yaklaşımı, biçimbilimsel üretkenlik üzerinden tanımlanan “*tesadüfî boşluklar*” (accidental gaps) ile “*sistematik boşluklar*” (systematic gaps) ayrımı üzerinden şekillenir.

Chomsky, dilsel boşlukların tespitinde boşlukları anlamlandırmak için üçlü bir sınıflandırma önerir:

- Mevcut sözcük girdileri.
- Mevcut olmayan ancak olası sözcük girdileri.
- Olası olmayan “imkânsız” sözcük girdileri.

Bu sınıflandırmaya göre, dilde henüz yer almayan ancak biçimsel ve fonolojik kurallara göre oluşturulması mümkün olan sözcükler, geçici boşluk olarak değerlendirilebilir. Buna karşın, fonolojik yapısı gereği o dilde var olması mümkün olmayan sözcükler ise sistematik boşluk kapsamında değerlendirilmelidir (akt. Proost, 2007, s. 96-98).

Chomsky'nin yaklaşımı, bir dildeki sözlüksel boşlukların hangi yapısal sınırlamalarla ortaya çıktığını anlamaya yönelik, biçimbilimsel ve fonolojik ölçütlere dayalı sistematik bir temel sunmaktadır. Bu bilgiye göre, dilde neden bazı sözcüklerin mevcut olmadığına dair değerlendirmeler yalnızca sözlükselleşme eksikliği ile değil, dilin iç yapısına ilişkin kurallarla da açıklanabilir.

2.7. Lyons'un Perspektifinden Dilsel Boşluklar

Lyons (1977), sözlüksel boşlukların tespitine ilişkin değerlendirmelerinde Lehrer'in yaklaşımını takip eder ve özellikle matriks boşlukları üzerinden bir sınıflandırmanın gerekliliğine dikkat çeker. Ona göre, matriks boşlukları, sözlüksel alanın yapısında yer alan fakat henüz doldurulmamış potansiyel yuvaları temsil eder. Ancak bu yaklaşım, her kavramın dilsel boşluk değeri taşıyacağı anlamına gelmez. Lyons, zihinsel temsili mümkün olmayan ya da anlamsal olarak tutarsız kavramların dilsel boşluk olarak değerlendirilmemesi gerektiğini vurgular. Örneğin “evli bekar” ya da “kare daire” gibi ifadeler, mantıksal açıdan çelişkilidir ve bu nedenle kavramsal temsilleri bulunmamaktadır. Bu tür ifadeler, Lyons'un deyişiyle “saçma” (nonsensical) olarak değerlendirilir; çünkü söz konusu kavramların, bir dil topluluğunun iletişimsel ihtiyaçları açısından anlamlı ve işlevsel bir karşılık gerektirmediği varsayılır (akt. Proost, 2007, s. 105). Başka bir deyişle, dil topluluğu bu tür anlam birimlerini karşılamaya yönelik bir gereksinim duymadığı için, ilgili alanda bir sözlüksel birimin eksikliği gerçek anlamda bir dilsel boşluk olarak kabul edilmemelidir.

Lyons, dilsel boşlukları özellikle hiyerarşik sözlük yapıları çerçevesinde ele alır ve iki temel boşluk türüne dikkat çeker:

- Mevcut eş-hiponimlerin eksik hiponimleri.
- Mevcut hiponimlerin eksik biçimleri.

Bu tür boşluklara örnek, Türkmen Türkçesinde “sakatlık” ya da “namusluluk” gibi soyut kavramların derecelendirilmesini ifade eden sözcüklerin bulunmasına karşın, Türkçe çevrimiçi genel sözlükte bu türden sözcüklerin yer almaması gösterilebilir. Lyons'un görüşleri, Lehrer'in yaklaşımlarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Her iki araştırmacı da sözlüksel boşluk değeri taşıyan birimlerin genellikle henüz sözlükselleşmemiş, ancak kavramsal düzeyde temsili mümkün olan parametrelerde ortaya çıktığını belirtmektedir. Buna karşın, dilde sözlükselleşmemiş olan ama aynı zamanda anlamsal ya da mantıksal olarak temellendirilemeyen ifadeler, dilsel boşluk kapsamı dışında tutulmalıdır (Proost, 2007, s. 106).

2.8. Fellbaum'a Göre Dilsel Boşluklar

Fellbaum (1996), dilsel boşluk kavramını daha çok “anlamsal ilişki ağları” (semantic networks) çerçevesinde, özellikle WordNet gibi dijital sözlük yapılarında değerlendirir. Ona göre, bir dildeki kavramların birbirleriyle olan anlamsal ilişkileri eşanlamlılık (synonymy), karşıtlık (antonymy), üst-alt anlam ilişkisi (hypernymy-hyponymy) gibi sistematik biçimde modellenilebilir ve bu ağlarda tespit edilen eksiklikler, potansiyel dilsel boşluklara işaret edebilir. Bu ölçütler, dijital sözlük teknolojileri ve doğal dil işleme (NLP) alanlarında oldukça işlevseldir. Örneğin, İngilizce WordNet içinde “snow” (kar) ile ilgili onlarca kavram ağ bağlantısı bulunabilirken, bir başka dilde bu düzeyde ağ bağlantısı kurulamıyorsa, bu durum sistemdeki anlam farklılıklarını ve eksikliklerini ölçülebilir biçimde ortaya koyabilir. Yani, hangi kavram kümelerinde dilin ayrımlı anlam alanları oluşturduğu, hangi alanlarda ise yetersiz kaldığı bu dijital örüntüler üzerinden gösterilebilir.

Ancak bu veri odaklı yaklaşımın önemli bir sınırlılığı vardır: kültürel bağlamlar, kullanım normları ve pragmatik anlam katmanları bu sistemlerde temsil edilmez. Örneğin, WordNet gibi

dijital sistemlerde Türkçedeki “*nasip*” ya da Japoncadaki “*amae*” gibi kültürel yüklü kavramlara karşılık gelen ilişkisel düğümler bulunmayabilir. Bu tür kavramlar, kültürel bilgiyle yüklü olmaları nedeniyle, yalnızca yapısal ağ bağlantıları üzerinden değerlendirilemez.

Dolayısıyla Fellbaum’un ölçütleri, anlamsal haritalar üzerinden eksiklikleri belirlemeye ve otomatik sistemlerde kavramsal boşlukları modellemeye elverişli olsa da dilin kültürel, sosyo-pragmatik ve tarihsel boyutlarını dışarıda bırakır. Bu da yöntemi, teknolojik ortamlarda uygulanabilir kılarken, dilin bütüncül doğasına dair daha sınırlı bir bakış açısı sunmasına neden olur. Diğer bir ifadeyle bu yöntem, özellikle dilsel boşlukların neden ortaya çıktığını değil, nerelerde bulunduğunu gösterme açısından güçlü; fakat bu boşlukların kültürel gerekçelerini anlamak için yetersizdir.

2.9. Allan’a Göre Dilsel Boşlukların Tanımlanması

Dilsel boşlukların tespitinde parça-bütün ilişkisine dayalı yaklaşımlar çeşitli dilbilimciler tarafından benimsenmiştir. Bu yaklaşımlardan biri de Allan’a (2001) aittir. Allan, boşlukları meronimik (parça-bütün) hiyerarşi üzerinden değerlendirir ve özellikle İngilizcede bazı beden bölümleri için karşılık gelen sözlüksel birimlerin eksikliğine dikkat çeker. Örneğin “kol” (arm) ve “el” (hand), vücudun iki farklı parçası olarak adlandırılır; el kesildiğinde kolun kesilmiş sayılmaması bu ayrımı dilsel olarak da yansıtır. Ancak kol kaybedildiğinde elin de bu kayıpla birlikte ortadan kalkması, bu iki bölgeyi birlikte kapsayan bir üst kategorinin kavramsal olarak varlığını ima eder. Buna rağmen İngilizcede bu birleşik bölgeyi karşılayan tekil bir sözcük bulunmamaktadır. Allan, bu eksikliğin, kavramsal düzeyde var olan bir üst birimin sözlüksel düzeyde karşılık bulamamasından kaynaklanan bir boşluk türüne işaret ettiğini ileri sürer (Allan, 2001, s. 265; akt. Proost, 2007, s. 112). Ayrıca “parmak” (finger) gibi bir birimin hem elin hem de kol-el bütününe parçası olarak işlev görmesi parça-bütün ilişkilerinin çok katmanlı doğasını gösterir.

Bu noktada, Allan’ın ileri sürdüğü boşluk türünün farklı dillerde benzer biçimde ortaya çıkıp çıkmadığı da önemlidir. Örneğin, Türkçede “kol-el bölgesi”ni karşılayan tek bir yerleşik sözcüğün bulunmaması, bu tür bir boşluğun yalnızca İngilizceye özgü olmadığını; Türkçede de benzer bir kavramsal boşluğun sözlükselleşmemiş olabileceğini düşündürür. Bu durum, parça-bütün ilişkilerine dayalı boşlukların evrensel bilişsel kategorilerle ilişkisini yansıtmakla birlikte, her dilde farklı şekillerde sözlükselleşebileceğini de göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Dilsel boşluklar, yalnızca sözlükbilimsel bir mesele olmanın ötesinde, anlambilim, çeviribilim, kültürdilbilim ve karşılaştırmalı dil çalışmaları gibi çeşitli alanlarla doğrudan ilişkili çok katmanlı bir yapıdadır. Bu nedenle, boşlukların tespitinde kullanılacak ölçütlerin kuramsal olarak temellendirilmesi ve dilin yapısal, kavramsal ve işlevsel boyutlarını kapsayacak biçimde belirlenmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, dilsel boşlukların tespitinde kullanılan ölçütlerin literatürdeki farklı yaklaşımlar temelinde kavramsal ve kuramsal bir biçimde yeniden yapılandırılması amaçlanmıştır. Lehrer, Fischer, Chomsky, Proost, Akşehirli, Fellbaum, Lyons, Allan, Bentivogli ve Pianta gibi dilbilimcilerin ölçütleri, seçmecî bir yaklaşımla analiz edilmiş; her bir ölçütün varsaydığı kavramsal düzeyler, sözlükselleşme kriterleri ve işlevsel sınırları tartışılmıştır.

Dilsel boşlukların tespiti ile ilgili mevcut yaklaşımlardaki en büyük eksiklik, öne sürülen dilsel boşluk ölçütlerinde kültürel ve pragmatik yönlerin çoğunlukla ikinci planda tutulması olarak görülmüştür. Bu durum, dijital uygulamalar açısından sorun olmasa da sözlüksel düzeyde dilin sosyokültürel derinliğini yansıtmada eksiklik yaratabilir. Bu doğrultuda, dilsel boşlukların tespitine yönelik şu yönlerin geliştirilmelidir;

- Diller arası karşılaştırmaların, yalnızca çeviri eşdeğerliği temelinde değil, kültürel, semantik ve kavramsal çerçeveler bağlamında genişletilmesi,
- Doğal dil işleme sistemlerine uyarlanacak ölçütlerin, kültürel içerikleri dışlamayacak şekilde yeniden tasarlanması,
- Sözlükbilimsel uygulamalarda boşlukların otomatik olarak tanımlanabileceği veri tabanlı yapay zeka modellerinin geliştirilmesi.

Bu çalışmayla farklı yaklaşımlar tek bir çatı altında sistemleştirilerek, sözlükbilimsel, kültürdibilimsel ve çeviribilimsel temelli bütüncül bir model önerisi geliştirilmek de istenmiştir. Ancak burada özellikle dikkat edilmesi gereken bir husus bulunmaktadır. Her dil için tüm yaklaşımların, modellerin ya da ölçütlerin standart şekilde uygulanabilir olduğunu varsaymak, kuramsal ve uygulamalı açıdan yanıltıcı olacaktır. Dilsel boşlukların belirlenmesinde, öncelikle diller arası sözlüksel boşluklar ile dil içi sözlüksel boşluklar arasındaki ayrımın yapılması gerekmektedir. Bu ayrım, kullanılacak ölçütlerin geçerliliği ve işlevselliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu doğrultuda, çalışmada esas alınan dilsel boşluk ölçütlerine ilişkin olarak dikkate alınması gereken temel ilkeler aşağıda sıralanmıştır:

- Boşluk aranacak sözlüksel alanların önceden belirlenmesi gereklidir. (Dil içi / Diller arası)
- Kavramsal karşılığı bulunmayan bir sözcük biçimi dilsel boşluk olarak değerlendirilemez. Bu tür birimlerin konuşurların zihninde bir karşılığı bulunmadığından, sözlükselleşmeleri de beklenemez. (Dil içi / Diller arası)
- Belirlenen sözlüksel alanların tüm öğelerine uygulanabilecek değişkenlerin açık biçimde tanımlanması gerekir. Bu değişkenler bir matris yapısına yerleştirilebilir olmalıdır. (Dil içi)
- Dilsel boşluktan bahsedilebilmesi için, matrisin her satır ya da sütununda en az bir sözcük ögesinin yer alması beklenir. (Dil içi)
- Tüm bir tümce, tek bir sözcükle karşılanamaz ya da açıklanamaz. Bu nedenle, tümce düzeyindeki anlamların eksikliği dilsel boşluk olarak değerlendirilemez. (Dil içi / Diller arası)
- Eylemler, göndergesel belirteçler (referential indices) içeremez. Bu tür anlam birimlerinin eksikliği, dilsel boşluk olarak değerlendirilmemelidir. (Dil içi / Diller arası)

Sonuç olarak, dilsel boşlukların belirlenmesi, yalnızca eksik sözcükleri tespit etme çabası değil; dilin kavramsal haritasını, kültürel kodlarını ve sözdizimsel sınırlarını ortaya koyma sürecidir. Dilsel boşlukların tespitine yönelik bütüncül bir çerçeve sunulmaya çalışılan bu çalışma ile sözlükbilim, çeviri, dil planlaması ve çok dilli kaynak üretimi gibi alanlara nasıl katkı sunabileceğine dair görüşler paylaşılmıştır.

Kaynakça

- Akşehirli, S. (2012). *Türkçede ad+ad(s)ı biçimindeki ad bileşiklerinin sözlükselleşmesi*. 26. Ulusal Dilbilim Kurultayı, Isparta.
- Akşehirli, S. (2013). Türkçede ad+lı : ad+sız karşıtlık örüntüsü ve olası sözlüksel boşluklar. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 2013(2), 49-63.
- Akşehirli, S. (2018). Türkçede bağımlı karşıt anlamlılık. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 41-60.
- Bauer, L. (1983). *English word formation (Cambridge textbooks in linguistics)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bentivogli, L. & Pianta, E. (2000). *Looking for lexical gaps*. Proceedings of the Ninth Euralex International Congress, Stuttgart.

- Boz, E. (2011). *Sözlük bilimi yazıları I*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Boz, E. (2015). *Kültürdilbilimsel sözlük ve Türkçe kültürdilbilimsel sözlükler üzerine*. Romanya Demokrat Türk Birliği Kültürel Çok Seslilik, Dil, Kültür ve Türk Medeniyeti Konulu Uluslararası Sempozyum, Bucureşti.
- Bozkurt, F. (2017). *Sözlükselleşme: Genel sözlükler için sözlük birim seçimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. MIT Press.
- Cruse, D. A. (2000). *Meaning in language: An introduction to semantics and pragmatics*. USA: Oxford Üniversitesi Press.
- Fellbaum, C. (1996). WordNet: Ein semantisches netz als bedeutungstheorie. In Grabowski, J. & Harras, G. & Herrmann, T. (Eds.), *Bedeutung, Konzepte, Bedeutungskonzepte: Theorie und anwendung in linguistik und psychologie* (pp. 211-230). Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Fellbaum, C. (1998). Towards a representation of idioms in wordnet. In S. Harabagiu (Eds.), *Proceedings of the Workshop on Usage of WordNet in Natural Language Processing Systems* (pp. 52-57). Montreal: University of Montreal.
- Fischer, A. (1998). Lexical Gaps, Cognition and Linguistic Change. In J. Coleman, J. & J. C. Kay (Eds.), *Lexicology, Semantics and Lexicography* (pp. 1-18). Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Güncel Türkçe Elektronik Sözlük. <https://sozluk.gov.tr> (çevrimiçi) (Erişim tarihi: 07.04.2025).
- İlbaş, S. (2021). *Türkiye Türkçesinde dilsel boşluk*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Janssen, M. (2012). *Lexical gaps. In the encyclopedia of applied linguistics*, Blackwell Publishing Ltd.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kısa, O. (2023). *Güncel Türkçe sözlük'te sözlüksel boşluk (Türkmen Türkçesi temelinde)*. İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Kolman, M. (2011). *Lexical gaps in Czech as compared with English: Their identification and characterization*. Praha/Leden: Karlova Üniversitesi.
- Kozan, O. (2010). Çeviri sürecinde dilsel ve kültürel boşluklar. *X. Uluslararası Dil, Yazın ve Değişibilim Sempozyumu* (s. 28-34). Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi.
- Lehrer, A. (1970). Notes on lexical gaps. *Journal of Linguistics*, 6(2), 257-261.
- Lehrer, A. (1974). *Semantic fields and lexical structures*. Amsterdam: North-Holland Publishing Co.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marchand, H. (1960). *The categories and types of present-day English word-formation*. Wiesbaden: Otto-Harrasowitz.
- Proost, K. (2007). *Conceptual structure in lexical items; the lexicalisation of communication concepts in English, German and Dutch*. New York: John Benjamins.
- Sarı, İ. (2015). *Türkçede ekleme dışı sözcük yapımı ve sözlükselleşme* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Türkçe-İngilizce elektronik sözlük. <https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce> (çevrimiçi) (Erişim tarihi: 07.04.2025).

Türkmenistanyň Ylymlar Akademiýasy Magtymguly Adyndaky Dil we Edebiýat Instituty.
(2015). Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi. Iki tomluk, Aşgabat: Ylym.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir.

Siperlerden Satırlara: Wilfred Owen ve Cahit Irgat'ın Şiirlerinde Savaş ve Protesto

From The Trenches To The Lines: War and Protest In The Poetry Of Wilfred Owen and Cahit Irgat

Dr. Ersoy GÜMÜŞ¹

Öz

Bu çalışma, savaş karşıtı şiirin iki önemli ismi olan Wilfred Owen ve Cahit Irgat'ın savaşın neden olduğu fiziksel ve psikolojik yıkımı nasıl betimlediklerini karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele almaktadır. Birinci Dünya Savaşı'na asker olarak katılan Owen, siper savaşlarının acımasızlığını ve anlamsızlığını geleneksel kahramanlık anlayışlarını tersyüz ederek yansıtır. Cahit Irgat ise İkinci Dünya Savaşı bağlamında, cephede yaşanan yıkımlara ek olarak savaşın cephe gerisinde neden olduğu açlık, yoksulluk ve duygusal çöküntü gibi sivilleri etkileyen yönlerine odaklanır. Her iki şair de şiiri, milliyetçi ve militarist söylemlere karşı bir direniş biçimi olarak kullanmakta; savaşı insan merkezli bir bakış açısıyla, kayıp, yabancılaşma ve insanlıktan çıkarılma gibi temalar etrafında ele almaktadır. Bu çalışmanın amacı, Owen ve Irgat'ın şiiri yalnızca edebi bir araç olarak değil, aynı zamanda etik bir sorgulama ve toplumsal eleştiri zemini olarak nasıl kullandıklarını incelemektir. Çalışmada, her iki şairin eserlerinin hâkim savaş anlatılarını sorgulayan, daha insancıl ve barış odaklı bir dünya görüşünü savunan şiirsel tanıklıklar olduğu öne sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Wilfred Owen, Cahit Irgat, savaş karşıtı edebiyat, travma, şiirsel direniş, savaş eleştirisi.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study presents a comparative analysis of the ways in which Wilfred Owen and Cahit Irgat, two significant figures of anti-war poetry, portray the physical and psychological devastation of war. Owen, drawing upon his firsthand experiences as a soldier during the First World War, reflects the brutality and futility of trench warfare by subverting traditional notions of heroism. In addition to all destruction caused by war, Irgat, writing in the context of the Second World War, focuses primarily on the suffering of civilians, highlighting issues such as hunger, poverty, and emotional collapse on the home front. Both poets employ poetry as a form of resistance to nationalist and militarist discourses, offering a human-centered perspective that emphasizes loss, alienation, and the dehumanizing effects of war. The aim of this study is to examine how Owen and Irgat use poetry not only as a literary medium, but also as a vehicle for ethical reflection and social critique. It argues that their works function as poetic testimonies that challenge dominant war narratives and advocate for a more humane and peace-oriented worldview.

Keywords: Wilfred Owen, Cahit Irgat, anti-war literature, trauma, poetic resistance, war criticism.

Paper Type: Research

¹İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, ersoygumus@yahoo.com.tr, 0000-0002-3919-336X

Giriş

Savaş, insanlık tarihinin en yıkıcı olgularından biri olarak edebiyatın da en eski ve en tartışmalı temalarından biri olmuştur. Toplumların kaderini belirleyen büyük savaşlar, yalnızca siyasi ve ekonomik dengeleri değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda bireysel ve kolektif bilinç üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu nedenle savaş, edebiyat tarihinde hem kahramanlık ve fedakârlık bağlamında bir zafer anlatısı olarak ele alınmış hem de büyük bir trajedi ve yıkım olarak işlenmiştir. Ancak bazı edebi eserler, savaşın yalnızca devletlerin güç mücadelesi veya ulusal kahramanlık hikâyeleri çerçevesinde değerlendirilmesine karşı çıkarak, savaşın bireyler ve toplumlar üzerindeki yıkıcı etkilerini görünür kılmaya çalışmıştır. Savaş karşıtı edebiyat, tam da bu noktada savaşın anlamsızlığını vurgulayan, yıkıcılığını ortaya koyan ve onun meşruiyetini sorgulayan bir anlatı biçimi olarak ön plana çıkar.

Savaşın edebiyat metinlerinde ele alınışı, büyük ölçüde yazarların tarihsel bağlamları, politik eğilimleri ve kişisel deneyimleriyle şekillenmiştir. Antik Yunan tragedyalarından modern şiire ve romana kadar uzanan geniş edebi birikim içinde savaş, kimi zaman zaferin bir temsili olarak görülmüş, kimi zaman ise bireysel acılar ve toplumsal travmalar üzerinden işlenmiştir. Murat Belge'nin de belirttiği gibi, "Belli bir uzaklıktan bakıldığında, insanlar hep savaşmışlar; ama daha yakından bakılınca, her savaş öncekilere farklı. Aynı şekilde, insanların savaşı değerlendirmeleri de değişiyor zaman içinde" (Belge, 1980, s. 2). Bu değişim, edebiyatın savaş temalarına yaklaşımını da dönüştürmüştür. Modern anlamda savaş karşıtı edebiyatın en güçlü örnekleri, özellikle 19. ve 20. yüzyılda yaşanan büyük savaşların ardından ortaya çıkmıştır. Özellikle "silahların mekanize edilmesine (ağır topçular, tanklar), zehirli gaz kullanımına, Batı Cephesinin uzun süren çıkmazına ve siper savaşlarına" (Mahmud, 2008, s. 25) tanıklık eden Birinci Dünya Savaşı, toplumların ve bireylerin savaş algısını keskin bir şekilde değiştirmiştir. Bu değişimin temel nedenleri şöyle özetlenebilir:

Birinci Dünya Savaşı'na kadar, her ne kadar toplumsal-tarihi boyutlar kazanmış olsa da, savaş hala büyük ölçüde romantik bir olaydı. Bir kere, büyük ölçüde, yalnızca savaşanlarla sınırlıydı. İkincisi, komutanların bireysel yetenekleri belirleyici sayılıyordu; başka bir deyişle, insan henüz savaşa egemen görüyordu kendini. Dünya Savaşı bu romantizmi bir daha doğmamacasına yıktı. Dört yıl boyunca ölenlerin sayısı, sivillerin ilk kez ciddi bir şekilde tehlikeye girmesi, modern savaşın centilmenliğe, şövalyelik oyunlarına yer bırakmayan anlamsızlığı, teknolojinin belirleyici rolü, bu olayı yaşayan kuşakların iyimserliğini yerle bir etti. (Belge, 1982, s. 2)

Ancak bütün bunlara rağmen "her bakımdan birinciye aşan" ve "çok daha vahşi bir dünya savaşı" (Belge, 1980, s. 2) olan İkinci Dünya Savaşı'nın doğması engellenemez. Birinci Dünya Savaşı'nın bütün yıkıcı unsurlarına ek olarak İkinci Dünya Savaşı'nda ortaya çıkan atom bombası edebiyatta savaşın yalnızca bir strateji oyunu veya cephe bulunanların kahramanca mücadeleleri olarak anlatılmasının ötesine geçilmesine neden olmuştur. Sonuç olarak, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, savaş karşıtı edebiyatın en etkili eserlerinin kaleme alınmasına yol açmış, savaşın cephe ve cephe gerisinde yarattığı psikolojik, toplumsal ve etik sonuçlar bu eserlerde derinlemesine ele alınmıştır.

Savaş karşıtı edebiyatın temel amacı, savaşın yalnızca devletlerarası bir çatışma olmadığını, bireylerin yaşamlarını altüst eden bir felaket olduğunu gözler önüne sermektir. Geleneksel savaş anlatıları genellikle stratejik hamleler, büyük ordular ve liderlerin kararları üzerine yoğunlaşırken, savaş karşıtı eserler savaşın doğrudan mağdurlarına, yani askerlere, sivillere ve savaşın gölgesinde hayatta kalmaya çalışan insanlara odaklanır. Türk edebiyatından Nazım Hikmet'in "Kız Çocuğu", Cahit Külebi'nin "Şehitler", Attilâ İlhan'ın savaşın psikolojik boyutlarına eğilen şiirleri, Behçet Aysan'ın "Sivas Acısı" şiiri; İngiliz edebiyatından ise Siegfried Sassoon'un "Counter-Attack" ve Isaac Rosenberg'in "Break of Day in the Trenches" gibi eserleri bu tür anlatılara örnek teşkil eder. Bu tür eserler, "eski çağlarda romantik bir mahiyet arz eden"

(Duman, 2018, s. 104) savaşlara ve savaşın kahramanlık veya zafer anlatılarıyla yüceltilmesine karşı çıkararak, savaşın en çıplak ve en insani boyutlarını gözler önüne serer. Terry Eagleton'ın "milyonlarca insanın boş yere ölümüyle tarih tutanaklarına geçen, açık ara en kanlı çağ" (2013, s. 33) diye tanımladığı 20. yüzyılın büyük savaşlarından sonra yazılan eserlerde, askerlerin cephede yaşadığı korku, ölüm karşısındaki çaresizlikleri ve savaş sonrası travmaları sıklıkla işlenmiştir. Bununla birlikte, savaşın yalnızca askerler üzerindeki değil, aynı zamanda sivil halk üzerindeki etkileri de savaş karşıtı edebiyatın merkezinde yer alır. Bombardımanlar, göçler, ekonomik çöküşler, açlık ve yoksulluk, savaşın yarattığı yıkımın edebi metinlere yansıyan en önemli unsurlarındandır.

Savaş karşıtı edebiyatın gücü, yalnızca ele aldığı konularda değil, aynı zamanda bu konuları işleyiş biçiminde de yatmaktadır. Gerçekçilik, savaşın vahşetini ve anlamsızlığını okuyucuya en çarpıcı şekilde hissettiren anlatım tekniklerinden biridir. Özellikle savaş sonrası edebiyatta, savaşın birey üzerindeki psikolojik etkilerini daha güçlü bir şekilde yansıtabilmek için bilinç akışı, iç monolog ve retrospektif anlatım gibi yöntemler sıklıkla kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, ironi ve hiciv de savaş karşıtı edebiyatın vazgeçilmez unsurlarından olmuştur. Savaşın mantıksızlığını ve çelişkilerini ortaya koymak için mizahi bir dil kullanmak, okuyucunun savaşın gerçek doğasını sorgulamasına yardımcı olabilir. Bu tür eserler, savaşın resmi propagandalarla nasıl yüceltildiğini ve nasıl bir kahramanlık miti oluşturulduğunu çürütmeyi amaçlar. Alegori ve sembolizm gibi dolaylı anlatım teknikleri de savaş karşıtı edebiyatın önemli araçlarıdır. Açıkça savaş karşıtı bir mesaj vermektense, savaşın yıkıcılığına dair daha derin ve çok katmanlı anlamlar içeren anlatılar yaratmak, okuyucunun savaşın etkileri üzerine daha kapsamlı düşünmesini sağlar.

Bu bağlamda, savaş karşıtı edebiyatın işlevi yalnızca savaşın fiziksel ve psikolojik yıkımlarını betimlemekle sınırlı değildir. Aynı zamanda savaşın ekonomik, politik ve ideolojik boyutlarını da ele alarak, savaşın yalnızca cephede değil, tüm toplum üzerinde nasıl bir etki yarattığını gözler önüne serer. Savaşın büyük anlatılar içindeki yerini sorgulayan bu eserler, savaşın kaçınılmaz ya da gerekli bir olgu olduğu fikrine karşı durarak, barışın ve insani değerlerin savunulmasına katkıda bulunurlar. Diğer bir ifadeyle "edebi eserler, savaş ve edebiyat bağlamında bize insanlık tarihinin salt vaka dökümünü yapmaz; olup bitenleri çok yönlü kavramamızı sağlayacak bir kurgu içinde vererek duygu ve düşünce dünyamızı bunlara ilişkin bir anlam sorgulamasına da yöneltir" ve en nihayetinde "savaşı bir dünyanın mümkün olduğu" fikrini ortaya koyar (Kul, 2014, s. 274).

Savaş karşıtı edebiyatın en çarpıcı yönlerinden biri, şiirle kurduğu ilişkidir. Şiir, doğası gereği bireysel deneyimi, duyguları ve estetik ifadeyi merkeze alırken, savaşın kaotik ve yıkıcı gerçekliğiyle doğrudan bir çatışma içine girer. Savaş karşıtı şiir, bu bağlamda, hem savaşın anlamsızlığını hem de onun insan ruhu üzerindeki etkilerini en yoğun ve etkileyici şekilde dile getiren edebi türlerden biri olmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında gelişen anti-militarist şiir geleneği, savaşın ulusal bir ideal ya da kahramanlık anlatısı olarak yüceltilmesine karşı çıkararak, bireysel acıyı, kaybı ve travmayı ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı, Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcılığını bizzat deneyimleyerek şiirlerine yansıtan Wilfred Owen ile İkinci Dünya Savaşı'nın etkilerine cephe gerisinden tanıklık eden Cahit Irgat'ın eserlerinde, savaşın neden olduğu fiziksel ve ruhsal yıkımı nasıl ele aldıklarını incelemektir. Bu çalışmada Cahit Irgat'ın seçilme nedeni, Türk edebiyatında savaş karşıtı şiirin özgün örneklerini sunmasının yanı sıra, onun Wilfred Owen ile karşılaştırılabilir bir şair olmasıdır; ayrıca Irgat, "üzerine pek fazla araştırma yapılmayan" (Yetişt, 2016, s. 20) ve "günümüzde çok fazla bilinmeyen bir isim" (Yetişt, 2016, s. 24) olmasıyla da ele alınmayı gerektiren bir figürdür. Ayrıca, şiirin savaş propagandalarına karşı nasıl bir direniş aracına dönüştüğünü göstermektir. Özetle, bu çalışma, Wilfred Owen ve Cahit Irgat'ın şiirlerine biçimsel değil, tematik açıdan yaklaşılarak, onların şiirlerinde savaşın yıkıcı etkilerinin nasıl gözler önüne serildiğini ve bu şiirlerin yalnızca anlatısal bir unsur taşımakla kalmayıp aynı zamanda lirik ve sanatsal bir direniş biçimi sunarak savaş karşıtı bir araç olarak kullanıldığını savunmaktadır.

1. Savaşta Bir Şair: Wilfred Owen ve Savaş Karşıtlığı

1893 yılında İngiltere’de doğan Wilfred Owen, Birinci Dünya Savaşı’nın dehşetini çarpıcı ve etkileyici bir şekilde tasvir eden İngiliz bir şair ve askerdir. Owen, küçük denilebilecek yaşlardan itibaren şair olmayı hedeflemiş ve “erken dönemlerinde John Keats’in etkisinde kalmıştır” (Gilbert, 2013, s. 117). Ancak, Batı Cephesi’nde asker olarak yaşadığı deneyimler, onun şiirsel sesini dönüştürerek savaşın soylu ve kahramanca bir eylem olduğu yönündeki geleneksel anlayışa meydan okumasına neden olmuştur. 1917’de, savaşın psikolojik etkileri sonucu yaşadığı travma nedeniyle Craiglockhart Askeri Hastanesi’ne gönderilmiş ve burada ünlü savaş şairi Siegfried Sassoon ile tanışmıştır. Sassoon, Owen’ın şiirsel tarzının gelişiminde önemli bir rol oynamış, onun savaşın acımasız gerçeklerini doğrudan ve cesurca anlatmasını teşvik etmiştir. Owen, 4 Kasım 1918’de—ateşkesten yalnızca bir hafta önce—cephede hayatını kaybetmiş ve ardında güçlü ancak tamamlanmamış bir edebi miras bırakmıştır.

Owen şiirlerinde genellikle savaşın neden olduğu acıyı, hayal kırıklığını ve savaşın anlamsızlığını, güçlü duysal imgeler kullanarak ve bu sayede okuyucularını siper savaşlarının dehşetine sürükleyerek gözler önüne serer. Owen’ın şiir anlayışı ve savaş karşıtlığına dair, “savaşın insanlık üzerindeki trajik sonuçları nedeniyle” savaşı reddettiği ve “savaş şiirleri aracılığıyla acıları, ıstırap estetiğini, merhameti, kederi, protestoyu ve en önemlisi trajik insan kaybını ileten şiirsel teknikler ve üslup kullandığı” söylenebilir (Muttalib and Hamadneh, s. 2, 2019). Dolayısıyla, kahramanlık ve vatanseverlik gibi kavramları yücelten geleneksel savaş şiirlerinin aksine, Owen’ın eserleri bu ideallere meydan okuyarak savaşı insanlık dışı ve anlamsız bir felaket olarak tasvir eder. Hibberd’in “1917’de Sassoon’la birlikte savaş karşıtı bir tek o vardı” (Hibberd, 2020, s. 12) dediği Owen’ın şiirleri, Birinci Dünya Savaşı’nın yıkımına dair en güçlü edebi tanıklıklardan biri olarak kabul edilmektedir. Sassoon, Owen’ın şiire bakış açısını, onun ölümünden bir ay önce annesine yazdığı mektuba atıfta bulunarak şu sözlerle açıkça ortaya koyar: “Sinirlerim gayet iyi durumda. Bu çocuklara yardımcı olmak için yeniden buradayım; öncelikle bir subay olarak onlara önderlik ederek, sonraysa onların dertlerini dile getirerek bir savunma vekili gözüyle onları izleyerek” (Sassoon, 2020, s. 15). Bu ifadeler, Owen’ın şiiri yalnızca estetik bir uğraş olarak değil, aynı zamanda savaşın içinde olan askerlerin sesi olma sorumluluğuyla ele aldığını göstermektedir.

Wilfred Owen’un ölümünden sonra “kağıtları arasında taslak halde bulunan” (Mahmud, 2008, s. 27) ve *Savaş Şiirleri* kitabı için önsöz olarak kullanılan şiiri, onun savaş karşıtı duruşunu ve şiir anlayışını güçlü bir şekilde ortaya koyan bir bildirge niteliğindedir. Bu kısa ama derinlikli açıklamada Owen, kahramanlık, onur ve milliyetçiliği yücelten geleneksel savaş şiiri anlayışını reddeder. Bunun yerine, şiirlerinin savaşı yüceltmekten ziyade onun dehşetini ve acılarını gözler önüne sermeyi amaçladığını vurgular. “Bu kitap kahramanlar hakkında değildir” (Owen, 2020, s. 17)² diyerek, savaşçıları asalet timsali olarak romantize eden bakış açısına meydan okur. Owen, “Ne eylemler ve ülkeler hakkında ne de zafer, şeref, egemenlik ya da güç hakkındadır, yalnızca Savaş hakkındadır” diyerek kitabının önceki savaş şairlerinin görev, zafer ve vatanseverlik gibi temaları işlediği şiirlerinin tersine “Savaş ve Savaşın doğurduğu acıma hissi” üzerine odaklanmıştır (2020, s. 17). Diğer bir ifadeyle, Owen’ın şiirleri askerlerin anlamsızca çektiği acıları merkezine alır. Önsözdeki en çarpıcı ifade ise şudur: “Şiir de bu acıma hissinde yatar” (Owen, 2020, s. 17). Burada Owen, şiirinin gücünün süslü bir dilden veya geleneksel şiir estetiğinden değil, savaş mağdurlarına duyulan merhameti harekete geçirme yeteneğinden kaynaklandığını öne sürer. Owen’ın önsözü, onun savaş karşıtı düşüncelerini ve savaş şiirine olan benzersiz yaklaşımını özetlemektedir. Kahramanlığı reddederek ve acıya odaklanarak, savaş edebiyatının geleneksel anlayışına meydan okur ve savaşın acımasız gerçeklerini açığa çıkarır. Onun şiiri savaşı yüceltmek yerine empati ve düşüncüyü teşvik eder; böylece kaybedilenlerin sesleri insanlığın merhametiyle yankılanır. Bu önsöz, Owen’ın şiirsel misyonunun hem bir giriş hem de bir özeti niteliğindedir—savaşın dehşetini belgeleyerek gelecek nesillerin onun gerçek bedelini anlamasını sağlamak. Yine *Önsöz*’ün devamında “Bununla birlikte, bu ağıtlar bu nesil

² Wilfred Owen’ın şiirlerine yapılan atıflarda Vakıfbank Kültür Yayınlar tarafından yayımlanan Tamer Gülbek çevirileri esas alınmıştır.

için yazılmamıştır, / Böylesi hiçbir biçimde teselli vermezdi. / Bir sonraki nesil için yazılmış olabilirler. / Şairin bugün yapabileceği tek şey uyarmaktır” (Owen, 2020, s. 17) diyerek şiirlerinin teselli arayışına hizmet etmediğini vurgular ve asıl amacının bir uyarı niteliğinde olduğunu ortaya koyar. Bir savaş karşıtı şair olarak Owen, kendi nesli için askerlerin fedakârlıklarını yücelten veya rahatlatıcı bir anlam yükleyen ağıtlar yazmaz. Bunun yerine, sözlerinin gelecek nesiller için daha büyük bir anlam taşıyabileceğini kabul eder—savaşın dehşetini, onun yıkımını daha iyi kavrayabilecek olanlar için. Özellikle “Şairin bugün yapabileceği tek şey uyarmaktır” diyerek, şiirin mevcut acılar karşısında ne kadar sınırlı bir güce sahip olduğunu ifade eder. Şiirin savaşın trajedilerini geri döndüremeyeceğine veya o an içinde yaşayanlara gerçek bir teselli sunamayacağına inanır. Bunun yerine, şairin görevinin tanıklık etmek ve gelecekteki okuyucuları savaşın gerçekleri konusunda uyarmak olduğuna inanır. Bir diğer ifadeyle Owen’ın amacı “fedakarlığın kutsal olduğu inancına saldırmak ve savaşın yüceltilmiş saygınlığını yıkmaktır” (Bloom, 2002, s. 15). Sonuç olarak, *Önsöz*’den başlayarak Owen mesajını açıkça ortaya koyar: *Savaş Şiirleri* savaşın yüceltilmesi için değil, onun korkunç gerçeklerini ortaya koymak içindir yani Owen savaşın yüceltilmesine karşı çıkar ve çatışmayı romantize eden anlatıları reddeder. Bu şiirler eğer bir amaca hizmet ediyorsa, bu ancak gelecekteki nesillerin geçmişten ders almasını sağlamak, savaşın insanlığa verdiği anlamsız acıyı gözler önüne sermek ve nihayetinde barışa hizmet etmektir.

Wilfred Owen’ın *Dulce et Decorum Est* adlı şiiri adını Horace ile ilişkilendirilen “vatan için ölmenin tatlı ve uygun olduğu” (Ngide, 2015, s. 172) düşüncesinden almasına rağmen bu fikre karşı bir tashih niteliğinde olup savaşın anlamsızlığını ortaya koyan en çarpıcı savaş karşıtı eserlerinden bir diğeri olarak öne çıkmaktadır. Owen, savaşın yüceltilmiş anlatısını yıkarak onun acımasızlığını ve insanlık dışı doğasını gözler önüne sermek için “şiirsel veya vatansever örtmecelerle yumuşatılmamış, sert, açık ve rahatsız edici” (Ford, 1990, s. 203) ifadeler kullanır. Owen, sadece savaş meydanındaki dehşetleri aktarmakla kalmaz; okuyucuyu savaşın grotesk gerçekliğiyle yüzleşmeye zorlayarak, vatanın için ölmek tatlı ve şerefli bir şekilde çevrilebilecek *Dulce et decorum est pro patria mori* ifadesinde cisimleşen vatanseverlik idealini altüst eder.

Şiirin açılış dizeleri, askerlerin kahramanca tasvirini anında çürütmektedir. Askerler “İkiye katlanmıştık çuvallara sarınmış yaşlı dilenciler gibi / Çarpık bacaklı kocakarılar gibi öksürerek küfrediyorduk çamurun içinde,” (Owen, 2020, s. 69) dizeleriyle betimlenerek fiziksel tükenmişlik ve yaşlılığa özgü bir düşkünlük ile resmedilir. Askerleri dilencilere ve kocakarıya benzeten bu benzetmeler, onların gençlik canlılığını ellerinden almakla kalmaz, aynı zamanda savaşın dayattığı çöküşü ve yozlaşmayı vurgular. Bu insanlıktan çıkarma süreci, “Ayakta uyuyordu adamlar” (Owen, 2020, s. 69) ifadesiyle daha da belirginleşir; bu ifade, askerlerin ruhsuz ve iradesiz makinelere dönüşmesini, sadece hayatta kalmaya çalışan yorgun gölgeler haline gelişlerini gözler önüne serer.

Owen, savaş eleştirisini bir gaz saldırısının dehşet verici tasviriyle daha da yoğunlaştırır. “Gaz! GAZ! Çabuk çocuklar!” (Owen, 2020, s. 69) şeklindeki buyurgan ünlem, önceki uyuşuk yürüyüşü paramparça eder ve yerini paniğe kapılmış bir çaresizliğe bırakır. Şairin kesik kesik noktalamalar ve ani duraksamalar kullanması, anın aciliyetini ve kaosu yansıtır. “El yordamıyla tam zamanında / Yerine oturtmanın verdiği rahatlatma biçimsiz başlıkları,” (Owen, 2020, s. 69) ifadesi ironik bir karşıtlık yaratır—çevirmenin ‘rahatlatma’ diyerek çevirdiği orijinal metinde ise “ecstasy” (Owen, 2020, s. 68) olarak kullanılan kelime genellikle zevki çağrıştırırken burada çılgınca, neredeyse delilik derecesine varan bir panik duygusunu vurgular. Gaz maskesini takamayan askerin betimlendiği “Debeleniyordu ateşe ya da kireç kuyusuna düşmüş gibi” (Owen, 2020, s. 69) dizesi, cehennemi bir acıyı çağrıştırarak kimyasal savaşın dayanılmaz ızdırabını gözler önüne serer. Şiirin en ürkütücü bölümü, anlatıcının ölmekte olan askeri gördüğü kâbus gibi sahnedir. “Yeşil bir denizin dibindeymiş gibi, boğuluyordu gördüğümde onu” (Owen, 2020, s. 69,) dizesinde, gaz dolu hava boğucu, kaçışı olmayan bir sonsuz derinliğe hatta uçuruma benzetilir. Orijinal metinde “gluttering, choking, drowning” olarak verilen ve Türkçeye —“eriyor, tıkanıyor, boğuluyor” olarak aktarılan üçlü tekrar (Owen, 2020, s. 70) —kurbanın amansız acısını

vurgulayarak okuyucunun zihnine kazınır. Savaşta askerlerin maruz kaldığı bu yıkımları Peter Howart şöyle anlatır:

Gömülmeyen ölülerin çürüyen bedenleri, siperlerin dışında gün boyunca, gece boyunca oturur, yeryüzündeki en iğrenç manzara. Şiirde onlara 'görmekli' deriz. Ama tüm gün, tüm gece onlarla oturmak ve bir hafta sonra geri dönüp hala orada, hareketsiz gruplar halinde olduklarını görmek... İşte bu askerin ruhunu tüketen şeydir. (2005, s. 188)

Ancak bu kâbuslar, yalnızca savaş meydanıyla sınırlı kalmaz; Owen'ın "Bütün rüyalarımda onu görüyor çaresiz zihnim / Atılıyor bana doğru," (Owen, 2020, s. 70) sözleri, sadece cephedeki askerlerin değil savaştan kurtulanların zihinlerinde de bu sahnelerin silinmez izler bıraktığını ve bu anıların onları sonsuza dek takip ettiğini gösterir.

Şiirin son bölümü, şiiri doğrudan bir hitap haline getirerek savaş karşıtı söylemini daha da yoğunlaştırır. "Şayet gördüğün boğucu rüyalarda sen de yürüyor olsaydın/ Onu fırlattığımız aracın ardından" (Owen, 2020, s. 70) dizeleriyle Owen, okuyucuyu askerin acısına ortak olmaya zorlar. "Ve görseydin acı çeken gözlerini / Duyabilseydin köpürmüş ciğerlerinden taşan / Kanın hırıltısını her sarsıntıda" ve "masum dillerdeki o onulmaz yaraları" (Owen, 2020, s. 70) gibi imgeler, okuyucuda korku ve tiksinti uyandırarak savaşın onurlu bir şey olduğu yanılgısını tamamen yıkar. "Ve günahıtan usanmış bir iblis gibi sarkmış yüzünü" (Owen, 2020, s. 70) ifadesi, geleneksel ahlaki karşıtlıkları altüst eder; askerin yüzü, kötülük yapmaktan yorulmuş bir şeytana benzetilir ve savaşın dehşetinin şeytani olanı bile aşan bir boyuta ulaştığını ima eder. Normalde şeytan (iblis), kötülüğün, günahın ve vicdansızlığın temsilcisidir. Ancak burada, savaşın korkunçluğu öyle bir noktadadır ki, artık şeytan bile bu kötülükten yorulmuştur. Bu benzetmeyle Owen şunu ima eder: Savaş, artık klasik ahlaki tanımlamalarla açıklanamayacak kadar büyük ve karmaşık bir kötülük haline gelmiştir; öyle ki, kötülüğün sembolü olan iblis bile bu şiddete ve vahşete dayanamayıp yorgun düşmüştür. Bu ifade aynı zamanda okuyucunun zihnindeki basit ahlaki yargılamaları da sarsar: Savaş 'kahramanlık' ve 'görev' gibi olumlu kavramlarla değil, şeytanî ve insanlık dışı bir gerçeklikle eşleştirilir. Böylece Owen, savaş karşıtı söylemini daha da derinleştirir. Şiirin zirve noktası, savaşın yüceltilmesine yönelik keskin bir reddedişle sonuçlanır. Owen, vatansever idealleri savunanlara hitap ederek—"İşte o zaman bu kadar şevkle söylemezdin arkadaş / Ümitsiz bir zaferin hevesiyle tutuşan çocuklara" (Owen, 2020, s. 70)—onların coşkulu propagandasını savaş alanındaki ürkütücü gerçeklikle karşı karşıya getirir. En nihayetinde *Dulce et decorum est pro patria mori* ifadesini yani birinin vatani için ölmenin tatlı ve şerefli olduğu algısını "O eski yalan" (Owen, 2020, s. 70) olarak nitelendirir. Owen'ın keskin ironisi, savaşın ne tatlı ne de onurlu olduğunu; aksine, insanlık dışı, tiksindirici bir sefalet tablosu sunduğunu gözler önüne serer.

Wilfred Owen'ın *Malul* adlı şiiri, savaşın neden olduğu fiziksel ve psikolojik yıkımı etkileyici bir şekilde ortaya koyarak vatanseverlik ve askeri kahramanlık kavramlarının yüceltilmesine karşı güçlü bir eleştiri sunan başka bir şiiridir. Melankolik tonu, çarpıcı betimlemeleri ve ustalıkla kullandığı karşıtlıklarla şiir, savaşın insan bedeni ve ruhu üzerindeki geri dönüşü olmayan tahribatını gözler önüne serer. *Malul* şiirinde Owen, yalnızca yaralı bir askerin fiziksel acılarını anlatmakla kalmaz; aynı zamanda milliyetçi söylemler tarafından manipüle edilen gençlik idealizminin acımasız ironisini açığa çıkararak, geri dönüşü olmayan bir kayıp ve yabancılaşma ile sonuçlanan bir hayatı gözler önüne serer.

Şiirin açılış dizesi "Tekerlekli sandalyede oturuyordu" (Owen, 2020, s. 123) diye tasvir ettiği kahramanın acıklı durumunu hemen ortaya koyarak onu bir tekerlekli sandalyeye mahkûm eder. Tekerlekli sandalye, onun güçsüzlüğünün kasvetli bir sembolü olarak pasif bir bekleyişle yan yana gelir ve bu durum yalnızca fiziksel hareketsizliği değil, aynı zamanda zaman ve anılar içinde psikolojik bir sıkışmışlığı da ima eder. Şiirde geçen "havanın kararmasını beklerken" (Owen, 2020, s. 123) ifadesi, hem kelime anlamıyla hem de mecazi olarak çift anlam taşır; hem veteran bir askerin varoluşunun tekdüzeliğini hem de yaklaşan bir yok oluşun habercisini

çağrıştırır. Üzerindeki “gri korkunç kıyafeti içinde” (Owen, 2020, s. 123) titremesi, onun hayaletimsi varlığını daha da vurgular; bir zamanlar canlı ve enerjik olan bu adam artık hayata dair tüm canlılığını ve amacını yitirmiş bir gölgeye benzemektedir. Owen, kahramanın eski hayatından kopuşunu vurgulamak için keskin bir karşıtlık kullanır. Şiirde geçen “Şehir neşeyle dans ederdi” ifadesi, gençliğin coşkusu ve neşesiyle dolu bir geçmişi hatırlatırken, “Genç kızlar parlardı” (Owen, 2020, s. 123) sözleri, dünyanın canlı ve hareketli atmosferini vurgular. Ancak bu canlı imgeler, “Artık asla dokunamayacak ince bellerine / Ve narin ellerinin sıcaklığına genç kızların” (Owen, 2020, s. 123) gerçeğiyle acımasızca kesintiye uğrar. Onun savaşta aldığı yaralar sonucunda hissetme duyusunun kaybolması—“Bacakları yoktu, kolu dirsekten kesilmişti” (Owen, 2020, s. 123)—yalnızca onu fiziksel olarak izole etmekle kalmaz, aynı zamanda onu sosyal ve romantik açıdan da istenmeyen biri hâline getirir. Bir zamanlar çekici olan kadınlar şimdi ondan kaçınmaktadır ve ona dokunduklarında “garip bir hastalık gibi” (Owen, 2020, s. 123) diye tanımlamaktadırlar. Bu benzetme, hem kahramanın içselleştirdiği utancı hem de tpatriaoplumun onun sakatlığı karşısındaki rahatsızlığını gözler önüne serer. Bu durum, savaşın getirdiği fedakârlıkların onurlandırılmadığını ya da ödüllendirilmediğini, aksine ihmal ve dışlanmayla karşılandığını vurgular.

Yine aynı şiirinde Owen, savaşın yanıltıcı çekiciliğini sert bir ironiyle eleştirir. Asker, “Üniformayla ilah gibi görüneceğini söylemişti birisi” (Owen, 2020, s. 125) sözünü hatırlar ki bu, askeri hizmetin yüzeysel bir şekilde yüceltilmesini yansıtır. Askerin bir ilah gibi görüneceği fikri, onun şu anki sakatlanmış hâliyle büyük bir tezat oluşturur ve vatansever propagandanın manipülatif doğasını açığa çıkarır. Askere alınışı “davullar ve alkışlar” (Owen, 2020, s. 125) eşliğinde gerçekleşmiş, fedakârlığı törenlerle yüceltilmiştir; ancak geri dönüşü çok daha sönük karşılanmıştır—“Dönüşünde de alkışlandı, bir gol bile daha fazla / Alkışlanırdı gerçi” (Owen, 2020, s. 125). Eve dönüşü, askere alınışıyla kıyaslandığında, toplumun değişken tavrı gözler önüne serilir; erkekleri savaşa gönderirken gösterilen coşku, onların sakatlanmış hâlde geri dönmelerine aynı şekilde gösterilmemektedir. Sonuç olarak, Owen, umutsuzluk içindeki kahramanı aracılığıyla, gençlik hayalleri ile savaşın acımasız ve yıkıcı sonuçları arasındaki korkunç uçurumu ortaya koyar.

Owen *Akıl Hastaları* adlı şiirinde savaşın fiziki yıkımlarının ötesine geçerek askerler üzerindeki psikolojik yıkımını gözler önüne serer. Kâbusvari imgeler, rahatsız edici kelime seçimi ve gözlem ile doğrudan hitap arasında gidip gelen şiirsel yapısı sayesinde Owen, okuyucuyu savaşın dehşetini deneyimleyen askerlerin parçalanmış zihinsel dünyasına sürükler. Diğer bir ifadeyle, yalnızca savaşın fiziksel yıkımını betimlemekle kalmaz; aynı zamanda savaş alanının ötesine taşan uzun vadeli psikolojik yaraları da açığa çıkararak savaşı, varoluşsal bir yıkımın durmaksızın işleyen bir mekanizması olarak sunar. Şiirin açılış dizeleri, anlatıcının “Kim bunlar? Neden burada oturuyorlar alacakaranlıkta?” (Owen, 2020, s. 43) sorularıyla birlikte ürkütücü bir huzursuzluk atmosferi yaratır. Soru kipinin kullanımı, anlatıcının şaşkınlığını ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda toplumun gazilerin çektiği acılara karşı kayıtsızlığını da yansıtır. Alacakaranlık ortamı, hayat ile ölüm arasındaki geçiş alanı olarak işlev görerek bu adamların ne tamamen hayatta ne de huzur içinde olduklarını ima eder. Bu fikir, “Neden sallanıyorlar, acıyla arınan gölgeler” (Owen, 2020, s. 43) dizesinde daha da vurgulanır; burada askerler insanlıktan sıyrılmış ve yalnızca psikolojik ıstıraba mahkûm gölgelere indirgenmiştir.

Owen, askerlerin zihinsel çöküşünü betimlemek için birçok şiirinde olduğu gibi yine grotesk ve rahatsız edici imgelerden faydalanır. “Ağızlarının tadını bozan dilleri sarkmış çenelerinden” (Owen, 2020, s. 43) dizesi, onları insanlıktan çıkmış, neredeyse hayvansı figürler olarak tasvir ederek fiziksel varlıklarının bile savaşın korkunçluğunu yansıttığını ortaya koyar. “Kafataslarının dilleri gibi kötü bakan dişlerini ortaya çıkaran” (Owen, 2020, s. 43) benzetmesi, bu etkiyi daha da pekiştirerek askerleri ölümün kendisiyle özdeşleştirir. Bu adamlar yalnızca yaşadıkları travmalar yüzünden çıldırmamışlar; aynı zamanda ölüm ve acının vücut bulmuş hâline dönüşmüşlerdir. Şairin “Sefalet akar” (Owen, 2020, s. 43) ifadesindeki kelime seçimi de içsel

ıstıraplarının dayanılmaz, kaçınılmaz ve sürekli bir şekilde üzerlerine çöktüğünü göstererek savaşın insan ruhu üzerindeki ezici etkisini somutlaştırır.

Şiir devamında psikolojik travmanın derinleştiği bir noktaya ulaşarak bu askerleri “Akıllarının ırzına Ölümler geçmiştir bu adamların” (Owen, 2020, s. 43) diye tanımlandığı bir evreye geçer. Burada Owen, savaşın sadece hayatları sona erdirmekle kalmayıp, hayatta kalanların zihinlerini de tükettiğini vurgular. Özellikle ırza geçmek fiili, şiddetli ve geri dönüşü olmayan bir yıkımı ima ederek bu adamların tanık oldukları dehşet tarafından zihinsel olarak istismar edildiğini ortaya koyar. “Dokunur hafıza her teli bir cinayet olan saçlarına” (Owen, 2020, s. 43) ifadesi, geçmiş travmaların neredeyse fiziksel bir varlık kazanarak onları sürekli rahatsız ettiğini gösterir. Owen, “Bir zamanlar tanık oldukları sayısız cinayete” (Owen, 2020, s. 43) dizesinde sayısız kelimesini kullanarak yaşanan katliamların boyutunun akıl almaz derecede büyük olduğunu vurgular ve savaşın vahşetinin yalnızca bireysel düzeyde değil, toplumsal ölçekte de yıkıcı olduğunu gözler önüne serer. Şairin savaşın amansız etkilerini en çarpıcı şekilde betimlediği yerlerden biri “Kan lekesidir gün ışığı; kan karasıdır gece; / Şafak tekrar kanayan bir yara gibi söker” (Owen, 2020, s. 45) dizeleridir. Bu bölümde Owen, sinestezik imgeler kullanarak doğa olaylarını savaşın dehşeti üzerinden yeniden şekillendirir. Umut ve yenilenme sembolü olan güneş ışığı, burada bir kan lekesi olarak algılanırken, yeni bir günün habercisi olan şafak vakti, sürekli kanayan bir yaraya benzetilir. Bu imgeler, savaşın askerler üzerindeki etkilerinin yalnızca cephede kalmadığını; zaman algılarını bile bozan, geçmişlerini travmaya, geleceklerini ise belirsizliğe sürükleyen bir yıkıma dönüştüğünü gösterir. Geçmişte yaşananların bir tür kapatılabilir travma olmadığı, aksine her yeni günle birlikte yeniden açılan, asla iyileşmeyen bir yara olduğu vurgulanır.

2. Cephe Gerisinden Yükselen Bir Ses: Cahit Irgat ve Savaşın Yıkıcılığı

Cahit Irgat (1915–1971), insan acısı, adaletsizlik ve varoluş mücadelesi gibi temaları sıklıkla işleyen, toplumsal duyarlılığı yüksek bir toplumcu Türk şairi, aktör ve oyun yazarıdır. Küresel savaşlar ve siyasi çalkantılarla dolu bir dönemde yetişen (Birinci Dünya Savaşı’nın başlangıcında doğan İkinci Dünya Savaşı yıllarında yetişkin bir genç olan) Irgat’ın şiirleri, savaşın yıkıcı sonuçlarından derinden etkilenmiştir. Onun şiirsel sesi, baskıya karşı çıkan ve ezilenlerin sesi olmayı amaçlayan bir duruş sergiler. Tiyatro ve sinema ile de ilgilenmesine rağmen, en güçlü ifadesini şiirlerinde bulduğu söylenebilir. Modernist eğilimlerden beslenen şiirleri, genellikle serbest ölçü kullanarak duyguyu ön plana çıkaran doğrudan ve etkileyici bir dille yazılmıştır. Sosyalist ideallerden ilham alan şiirleri, barış, eşitlik ve insan onurunu savunan bir çizgide ilerlemiştir.

Cahit Irgat, Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde, özellikle toplumcu gerçekçi şiir anlayışıyla özdeşleşmiş, fakat aynı zamanda bireysel, lirik ve zaman zaman varoluşçu temalara da yer veren önemli bir şairdir. Türk edebiyatında hem toplumsal duyarlılığı hem de şiirsel diliyle dikkat çeker. Cahit Irgat ayrıca savaşın, militarizmin ve bunların bireyler ile toplumlar üzerindeki yıkıcı etkilerinin en güçlü karşıtlarından biri olmuştur. Özellikle “İkinci Dünya Savaşı’na olan tepkilerini” (Ertuş, 2017, s. 2) dile getirdiği şiirlerinde savaşın dehşetini büyük tarihsel anlatılarla değil, sıradan insanların—genellikle sivillerin—gözünden sunmuştur. Selahattin Hilâv’ın “Savaşa karşı çıktı, insanların gereksiz yere birbirini öldürmesinin anlamsızlığını ve zavallılığını anlatmak istedi” (2018, s. 5) diye tanımladığı Irgat, savaşın psikolojik ve fiziksel yıkımını vurgulayan şiirleri, umutsuzluk, korku ve insanlığın kaybını canlı imgelerle işlemiştir. Irgat’ın savaş karşıtı duruşu ve “barışı savunuşu” (Hilâv, 2018, s. 5) onun daha geniş sosyal adalet temalarıyla da yakından ilişkilidir; çünkü savaşı, güçlülerin zayıfları sömürdüğü bir mekanizma olarak görmüştür. Bu anlamda, Irgat’ın şiirleri, savaşın vahşetini ve savaş ideolojisine karşı direnişi açıkça sergileyen Wilfred Owen gibi savaş karşıtı şairlerle benzer bir çizgide yer almaktadır.

Cahit Irgat’ın özellikle *Rüzgarlarım Konuşuyor* isimli kitabının girişi Owen’ın Savaş Şiirleri eserinin önsözünden çokta farklı değildir. Cahit Saffet Irgat imzasıyla yayımlanan kitabın

girişinde “Bu şiirler istila görmüş şehirlere ve İkinci Dünya Harbinin sefaletine dairdir” (Irgat, 2020, s. 73) diye belirterek savaşın sebep olduğu çok katmanlı yıkımlara odaklanacağını altını çizer. Irgat, daha ilk satırlardan itibaren savaşın yıkıcılığını vurgulayarak onu yücelten veya kahramanca gösteren anlatıları kesin bir şekilde reddeder. Hemen bu satırların arkasından gelen İthaf kısmında, savaşın neden olduğu acıları çeken ancak bu acıların gerçek nedenlerini kavrayamayan insanlara seslenmesi, trajik bir ironi yaratır: Savaşın en büyük bedelini ödeyenler, çoğu zaman bu yıkımın arkasındaki siyasi güçlerden habersizdir. Şairin doğrudan hitap ettiği “Niçin yaşadığını, öldüğünü bilmeyen / Dert çeken dost / Çürüyen dost / Sizin için söylüyorum” (Irgat, 2020, s. 73) ifadesi, onun sesi duyulmayanların sesi olma kararlılığını ortaya koyar ve şiirini toplumsal sorumluluk taşıyan bir manifesto hâline getirir. Bunun yanı sıra savaşın anlamsızlığına vurgu yapan şair savaşın neden savaştıklarını ya da neden öldüklerini bilmediklerini dile getirir. Yine bu bölümde yoğun bir çürüme ve acı metaforu dikkat çeker— “çürüyen dost” ve “dert çeken dost” gibi ifadeler, savaşın insanları nasıl birer kimliksiz kurbanla dönüştürdüğünü gösterir. Bunun yanı sıra, “İyiliğin, kardeşliğin, ümidin / Aynı hakkın, hürriyetin / İnsanlığın şarkısını” (Irgat, 2020, s. 73) söylediğini belirten Irgat’ın sıraladığı iyilik, kardeşlik ve ümit gibi kavramlar, savaşın yıkıcı doğası ile şairin ütopyacı denebilecek barış vizyonu arasında bir tezat oluşturur. Bu liste, şiire retorik bir güç katarken, Irgat’ın ideallerini pekiştirir ve savaşı insan doğasının en temel değerlerine aykırı bir olgu olarak sunar. “Milyonlarca harp ölüsü adına” (Irgat, 2020, s. 73) ifadesi ise neredeyse ilahi bir ağıt niteliği taşır; şiiri yalnızca bir yas şiiri olmaktan çıkarıp savaşta hayatını kaybedenlerin anısına yükseltilmiş bir evrensel çağrıya dönüştürür. Wilfred Owen’ın savaş şiirlerini andıran bu anlatım, şiirin ahlaki ağırlığını artırırken, yalnızca savaş mağdurlarını anmakla kalmaz, aynı zamanda bu kayıplara neden olan sistemleri de sert bir şekilde eleştirir. Bezirci Irgat’ın savaşa bakışına dair “savaşı, insanın insanı öldürmesini akli almıyor, Var gücüyle barıştan yana çıkıyor. Savaşın kötülüklerini bir bir ortaya koyuyor” der (1997, s. 67). Dolayısıyla, ilk satırlarından itibaren Irgat’ın şiirinin, savaşın insanlık dışı gerçeklerini gözler önüne seren güçlü bir savaş karşıtı manifesto hâline geldiği ve adalet, kardeşlik ve barışın hâkim olduğu bir dünya özlemini dile getirdiği söylenebilir.

Cahit Irgat birçok şiirinde Owen’ın şiirlerine benzer bir şekilde savaşın yol açtığı fiziksel ve psikolojik yıkımlara yer verir. *Bu Şehrin Çocukları* kitabında yer alan “Harp Meydanı” isimli şiiri, savaşın yıkıcı etkilerini keskin ve ürkütücü bir şekilde gözler önüne sererken, savaş alanlarını “Harp meydanı / Kalabalık ve ıssız” (Irgat, 2020, s. 53) olarak tanımlar. Bu çelişki, savaşın en büyük trajedilerinden birini yansıtır: Mekân, ölü bedenlerle doludur, ancak yaşamdan tamamen yoksundur. Savaş alanı, yalnızca ölümün hâkim olduğu bir boşluğa dönüşmüştür. Şair ayrıca “Ölüler yüzükoyun” (Irgat, 2020, s. 53) diyerek savaş kurbanlarının kimliksizleşmesini ve insanlıktan koparılışını vurgular. Artık birey değil, savaşın geride bıraktığı cansız enkazlardır. Buna karşılık, “Beygirler kardeş kardeş / Tüfekler yorgun yorgun” (Irgat, 2020, s. 53) ifadesiyle savaşın en ölümcül araçlarının bile nihayetinde bir tür dinginliğe ulaştığını ima eder. Ancak insan için böyle bir huzur söz konusu değildir. Bu imgeler aracılığıyla Irgat, savaşın anlamsızlığını ve insanı en temel varoluşsal değerlerinden bile mahrum bırakan doğasını eleştirir. Şiirin en gerçeküstü ve rahatsız edici imgesi, parçalanmış bir uçaktan uzanan bir cesedin yerdeki ölüleri öpmesidir: “Yaralı bir tayyareden / Bir ölü kollarını uzatmış / Yerdeki ölüleri öpüyor” (Irgat, 2020, s. 53). Bu ürkütücü sahne, savaşın sonsuz ve kaçınılmaz bir döngü olduğunu simgeler; bir ölüm diğerini çağırır, savaşın yıkımı sürekli olarak kendini yeniden üretir. Normalde şefkat veya yas ifadesi olabilecek bir hareket, burada savaşın grotesk ve korkunç gerçeğine dönüşür—ölüm, ölümü kucaklamaktadır. Şiirin başında ve sonunda tekrarlanan “Harp meydanı / Kalabalık ve ıssız” (Irgat, 2020, s. 53) dizeleri, savaş meydanının çelişkili doğasını pekiştirir ve savaşın yaşam ile ölüm, varlık ile yokluk arasında sıkışıp kalmış bir süreç yarattığını gösterir. Bu çarpıcı imgeler aracılığıyla Irgat, savaşın mutlak boşunlığını ortaya koyarak onu yalnızca kitlesel bir ölüm aracı olarak değil, aynı zamanda varoluşun anlamını yitirdiği bir olgu olarak betimler.

Ancak savaşın yol açtığı şiddetin tek sonucu ölüm değildir. Savaştan dönmeyi başarabilen birçok gazi malul hâldedir. “Geri Dönen” şiirinin girişinde yer alan “Geri dönmez, dediler” (Irgat, 2020, s. 233) mısrası, Irgat’ın savaşa giden askerlerden bir nevi umudu kestiğini ve onların

cephede hayatlarını kaybetmelerini neredeyse kesin bir sonuç olarak gördüğünü vurgular. Ancak şiirin ilerleyen bölümünde, “Ölüler gönderdiler beni buraya / Size selamları var / Ödünç bacak istiyorlar / Geri dönmek için” (Irgat, 2020, s. 233) diyen Irgat, savaşa katılanların karşılaştığı vahşet ve korku karşısında birer ölüye dönüştüklerini ifade eder. Ödünç bacak istemeleri ise hayatta kalan askerlerin engelliliğine bir göndermedir. Benzer bir bakış açısıyla, Körler isimli şiirinde Irgat, “Birinin gözleri yok, birinin ayakları” (Irgat, 2020, s. 233) derken savaşın neden olduğu engelliliği gözler önüne serer. Sonuç olarak, savaş, hem fiziksel yaralarla, hem de derin psikolojik travmalarla geri döner. Irgat'ın dizeleri, savaşın insanları nasıl birer ölüye çevirdiğini anlatırken, aslında hayatta kalanların da bir anlamda ölümü yaşadıklarını ima eder.

Rüzgarlarım Konuşuyor isimli kitabında şiirlerine başlık vermek yerine onları numaralandıran Cahit Irgat aslında İkinci Dünya savaşının bir destanını yazmaya çalışır gibidir. Cahit Irgat'ın Hayatı, Sanatçı Kişiliği ve Eserleri başlıklı çalışmasında Oğuzhan Yetişt, Irgat'ın *Rüzgarlarım Konuşuyor* kitabını şöyle tarif eder:

Acıklı bir şarkıyı, uzun ve destanımsı bir ağıtı andırıyor. Anlaşılan, şair bir çeşit İkinci Dünya Savaşı destanı yazmaya niyetlenmiş. Sonra, yansıttığı sarsıcı gerçeklerin etkisiyle bundan vazgeçmiş. Savaşın cephede doğurduğu felaketler ile şehirdeki insanların çektiklerini parça parça ve dıştan anlatmakla yetinmiş, bunları bir destan ya da hikâye yapısına bağlamamıştır. (2016, s. 23)

Özellikle XIII numaralı şiirinde savaş gazilerinin yaşadığı yıkıcı etkileri merkeze alarak savaşın anlamsızlığını acı ve melankolik bir tonla eleştirir. Şiir, savaşın bıraktığı fiziksel ve psikolojik izleri, gazilerin topluma döndüklerinde hissettikleri yabancılaşmayı ve nihayetinde savaşın boşuna olduğunu gözler önüne serer. Gazilerin yakınmaları, “Biz ne kazandık bu harpte?” (Irgat, 2020, s. 85) sorusuyla başlar ve derin bir hayal kırıklığını ortaya koyar. Zafer ya da onur yerine, geriye yalnızca sakatlık ve acı kalmıştır. Onların fedakârlıkları, kazanım yerine kayıpla sonuçlanır; “Bir çift pabuç kâr etti / Kesilen ayaklarım” (Irgat, 2020, s. 85) dizelerinde bu trajik ironi açıkça görülür. Görmeyen gözler için siyah gözlük ihtiyacının dile getirilmesi, “Ama siyah gözlük lazım / Görmeyen gözlerime” (Irgat, 2020, s. 85), savaşın fiziksel tahribatını vurgularken, gazilerin eski benliklerinden geriye sadece eksik parçalar kaldığını gösterir. Gazilerin yaşadığı yabancılaşma, hep bir ağızdan söylenen şarkılarla daha da belirginleşir; ancak bu şarkılar dayanışma yerine ortak bir çaresizliği yansıtır. “Şimdi yabancısınız / Yaşadığımız toprağın” (Irgat, 2020, s. 85) dizeleri, onların artık kendi vatanlarında bile kendilerini ait hissedemediklerini ortaya koyar. Uğruna savaştıkları toprak artık onlara yabancı gelmektedir. Şiirin son dizeleri “Ellerimiz, gözlerimiz, bacaklarımız / Toprak olduğu halde” (Irgat, 2020, s. 85) bu trajik ironiyi daha da güçlendirerek, ellerinin, gözlerinin ve bacaklarının çoktan toprağa karıştığını ifade eder. Bu dizeler, gazilerin yalnızca fiziksel olarak değil, toplum nezdinde de silinmeye yüz tuttıklarını gösterir. Bedenlerinin toprakla özdeşleştirilmesi, savaşın nihai sonucunun yalnızca yıkım olduğunu simgeler. Şiir, savaşın insanları yok eden, geriye yalnızca sessizlik ve unutulmuş bırakan bir anlamsızlık içinde kaybolduğunu güçlü bir şekilde vurgular.

Cahit Irgat ile Wilfred Owen arasındaki temel fark, Owen'ın aktif olarak cephede savaşmış olmasına karşın, Irgat'ın böyle bir deneyiminin bulunmamasıdır. Bu durum Irgat'ın şiirlerinin sadece savaş alanlarındaki yıkıma değil aynı zamanda cephe gerisinde yaşanan çeşitli problemlere de odaklanmasına yol açmıştır. Bir diğer ifadeyle Irgat, “savaşın cephede doğurduğu felaketlerin yanı sıra cephe gerisinde yaşanan acılara da şiirlerinde yer vermiştir” (Şahan, 2018, s. 386). Bu durumun bir yansıması olarak X numaralı şiirinde Irgat, savaşın yıkıcı etkilerinin yalnızca cepheyle sınırlı kalmadığını, sivil hayatı da derinden sarstığını güçlü bir şekilde ortaya koyar. Bu şiir için verilen dipnotta şu ifadeler yer almaktadır: “Bugün Berlin'den alınan haberlere göre, Almanya'daki belediye başkanları bu kış soğuktan ve açlıktan ölmeye mahkûm yüz binlerce insan için şimdiden mezarlar kazdırtmak emrini almışlardır” (Irgat, 2020, s. 94). Bu durumdan hareketle Irgat “Belediye reisinden emir var / Mezarını herkes kendi kazacak” (Irgat, 2020, s. 94) diyerek toplumsal düzenin çökmekte olduğunu ve bireylerin kaderleriyle baş başa bırakıldığını gözler önüne serer. Bu metafor, savaşın yalnızca savaşanları değil, sivil halkı da çaresizliğe

sürüklediğini, dayanışma yerine yalnızlaşmanın hâkim olduğu bir ortam yarattığını gösterir. Yine şiirin devamında yer alan “Şimdi mevsim sonbahar / Çoğumuzun sünger çekti üstüne / Açlık, kıtlık, kolera” (Irgat, 2020, s. 94) dizeleri sonbaharın açlık, kıtlık ve kolera ile birlikte anılması, mevsimin doğal bir değişim sürecinden ziyade, çöküş ve acının bir sembolü hâline geldiğini ortaya koyar. Irgat, savaşın etkilerinin gündelik hayatın her alanına nasıl nüfuz ettiğini, savaşın sadece cephede yaşanan bir mücadele değil, halkın yaşam koşullarını felç eden ve en nihayetinde ölüm getiren bir felaket olduğunu vurgular.

Şiir, aynı zamanda toplumsal dayanışmanın yitirilmesine de ağıt yakar. “İyi bilir ellerimiz / Kazma kürek tutmasını, / Kardeş yüzü sevmesini” (Irgat, 2020, s. 94) dizeleri, insanların geçmişte hem emeği hem de sevgiyi paylaştıklarını hatırlatır. Ancak savaşın yarattığı sefalet ve yıkım, bu birliği bozmuş, insanları bireysel mücadelenin içine hapsedmiştir. Bir zamanlar ellerin üretmek ve sevmek için var olduğu bu dünyada, artık yalnızca kendi mezarlarını kazmak için kullanıldığını ima eden bu çarpıcı değişim, savaşın toplumda nasıl bir çürüme yarattığını gösterir. Şiirin sonunda yer alan “Karşımızda kara kış var / Mezarını herkes kendi kazmalı” (Irgat, 2020, s. 94) ifadeleri cephe gerisindeki umutsuzluğun doruk noktasını oluşturur. Bu yalnızca fiziksel bir ölüm tehdidini değil, aynı zamanda savaşın bireyleri ve toplumları nasıl yalnızlığa ve umutsuzluğa sürüklediğini de ifade eder. Irgat, bu kasvetli ve kaçınılmaz son ile savaşın en büyük trajedisinin sadece cephede değil, hayatın her alanında insan onurunu ve toplumsal bağını yıkmada yattığını güçlü bir şekilde gözler önüne serer.

Son olarak Irgat’ın XIV numaralı şiiri savaşın insanlık üzerindeki evrensel yıkıcılığını çarpıcı bir şekilde ortaya koyar. Bu şiirin temel mesajı, savaşın yalnızca cephedeki askerleri ya da doğrudan çatışmaya dâhil olanları değil, tüm insanlığı etkileyen küresel bir felaket olduğudur. Açılış dizesinde geçen “Dünyamızda beş yüz milyon insan aç” (Irgat, 2020, s. 98) ifadesi, savaşın yol açtığı kıtlığın ve sefaletin boyutlarını gözler önüne serer ve açlığın yalnızca belirli bir bölgeye ya da gruba özgü olmadığını, aksine savaşın dünya çapında bir yıkım yarattığını vurgular. Şiirin devamında tekrarlanan “Harp eden aç, etmeyen aç / Galipler aç, mağluplar aç” (Irgat, 2020, s. 98) dizeleri, taraflar arasındaki farkı ortadan kaldırarak savaşın kimseye fayda sağlamadığını açıkça ortaya koyar. Bu tekrar, savaşın sonuçlarının kaçınılmaz olduğunu hissettirir; kim kazanırsa kazansın ya da kim kaybederse kaybetsin, nihai sonuç değişmez: acı ve sefalet. Zafer kazananlar bile bu yıkımdan kurtulamaz, bu da savaşın beyhudeliğini gösterir. Savaş, refah ya da istikrar getirmek yerine yalnızca yıkım bırakır ve hem galipleri hem de mağlup olanları eşit derecede etkiler. Irgat, savaşın sonuçlarını en temel ve hayati olgu olan açlık üzerinden ele alarak, savaşın yüceltilmesini ya da ideolojik gerekçelerle meşrulaştırılmasını reddeder. Bunu yaparken “Kim kimden medet umsun” (Irgat, 2020, s. 98) diyerek savaşın ilerleme, adalet ya da daha iyi bir gelecek getireceği fikrine karşı çıkar. Şiir, yalın ve sert bir gerçekle yüzleştirir: savaş yalnızca büyük çaplı bir acıya neden olur ve gerçekte kimse ondan kazançlı çıkmaz.

Wilfred Owen ve Cahit Irgat, farklı coğrafyalarda ve dönemlerde yaşamış olmalarına rağmen, savaşın hem toplumsal hem de evrensel boyutlardaki yıkıcılığına dikkat çekerler. Owen’ın şiirlerinde savaşın etkileri, özellikle İngiltere’nin I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yaşadığı ulusal travma, gençliğin yitimi ve askerlerin bireysel acıları üzerinden işlenirken; Irgat, II. Dünya Savaşı’nın gölgesinde, savaşın neden olduğu küresel yoksulluğa, açlığa ve umutsuzluğa odaklanır. Owen, askerlerin yaşadığı fiziksel ve ruhsal çöküntüyü gözler önüne sererek, savaşın birey üzerindeki derin ve kalıcı hasarını aktarır; Irgat ise savaşın sadece cephede değil, sivil yaşamda da yarattığı geniş çaplı toplumsal tahribata dikkat çeker. Owen’ın şiirlerinde ön planda olan kişisel tanıklık, Irgat’ın dizelerinde yerini kolektif insanlık dramına bırakır. Bununla birlikte her iki şair de savaşın yalnızca belirli bir millet ya da taraf için değil, tüm insanlık için bir felaket olduğunu vurgular. Owen’ın şiirleri İngiliz toplumunun idealist savaş algısını yıkarken, Irgat savaşın ne galibine ne de mağlubuna fayda sağladığını ortaya koyar. Böylece iki şair, farklı bağlamlardan seslenseler de ortak bir etik duruşla, savaşın hem birey hem toplum düzeyinde yarattığı anlamsız yıkımı şiirsel dille görünür kılarlar.

Sonuç

Bu çalışma, Wilfred Owen ve Cahit Irgat'ın şiirlerinde savaşın birey ve toplum üzerindeki yıkıcı etkilerinin tematik olarak nasıl işlendiğini karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Her iki şair de, savaşın geleneksel olarak sunulduğu kahramanlık ve zafer anlatılarını reddederek, şiiri bir direniş ve yüzleşme alanı olarak kullanmışlardır. Owen cephede bizzat yaşadığı deneyimleri aktarırken; Irgat, bütün bunlara ek olarak savaşın cephe gerisinde yarattığı sosyal, ekonomik ve psikolojik yıkımı dile getirmiştir.

Owen ve Irgat'ın şiirlerinde ortak bir duyarlılık dikkat çeker: savaşın insanlar üzerinde bıraktığı derin izleri görünür kılma ve bu izleri şiir yoluyla toplumsal belleğe kazıma arzusu. Gerek fiziki yaralanmalar gerekse psikolojik travmalar üzerinden inşa edilen bu anlatılar, savaşın bireysel boyutunu öne çıkararak onu soyut ideallerin ötesinde somut ve acı bir gerçeklik olarak ortaya koyar. Bu bağlamda şiir, yalnızca bir ifade biçimi değil, aynı zamanda tarihsel bir tanıklık ve vicdani bir uyarı işlevi kazanır.

Her iki şair de, savaşın kutsandığı ve yüceltildiği geleneksel savaş edebiyatına doğrudan bir karşı duruş sergiler. Owen, savaşın tatlı ve şanlı olduğu yönündeki klasik anlatıyı çökerten imgelerle savaşın iç yüzünü açığa çıkarır. Irgat ise savaşın galipler ve mağluplar arasında ayırım yapmaksızın nasıl kolektif bir sefalet yarattığını vurgulayarak, savaşın yalnızca cepheyle sınırlı bir olgu olmadığını; aksine sosyal adaletsizlik, yoksulluk ve açlıkla iç içe geçmiş yapısal bir felaket olduğunu gösterir. Irgat'ın tekrarlar ve evrensel tespitler üzerinden kurduğu anlatı, savaşın ideolojik temellere dayalı meşrulaştırılmasını geçersiz kılar.

Bu açıdan bakıldığında, her iki şair de “savaş edebiyatı”nın içinden konuşmakla birlikte ona meydan okuyan, eleştirel bir poetik duruş geliştirir. Onların şiiri, savaşın estetikleştirilmesini ve epik söylemlerle yüceltilmesini reddeder; bunun yerine, savaşın bedelini ödeyen sıradan insanları merkeze alarak, şiiri bir hakikat alanı ve etik bir sorgulama zemini hâline getirir. Bu da onları yalnızca kendi dönemlerinin tanıkları değil, aynı zamanda çağdaş savaş karşıtı edebiyatın da kurucu seslerinden biri yapar.

Sonuç olarak, Owen ve Irgat'ın şiirleri, savaşın haklılaştırılmasına ve normalleştirilmesine karşı durarak, insani değerleri savunan bir edebi duruşun örnekleridir. Şiirleri yalnızca tarihsel bağlamda değil, evrensel düzeyde de savaş karşıtı söylemin bir parçası olarak okunmalıdır. Onların dizelerinde yankılanan acı, öfke ve uyarı, bugün hâlâ geçerliliğini koruyan, barışı savunmanın edebi yollarından biridir.

Kaynakça

- Abdul Muttalib, F., & Hamadneh, T. (2019). War poetry: Wilfred Owen as a soldier and poet. *Literary Endeavour*, X, 4, ss. 1-12.
- Belge, M. (1980). Savaş ve edebiyat. *Milliyet Sanat*, 10.
- Bezirci, A., (1997). *Temele Gül Dikenler*, Evrensel Basım Yayın.
- Bloom, H. (Ed.). (2002). *Poets of World War I: Wilfred Owen & Isaac Rosenberg – Comprehensive Research and Study Guide*. Chelsea House Publications.
- Duman, H. (2018). Savaş edebiyatı. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 58(1), ss. 99–110.
- Eagleton, T. (2013). *Hayatın anlamı*. (Çev.K.Tunca). Ayrıntı Yayınları.
- Ertuş, A. (2017). Cahit Irgat'ın şiirlerinde savaş karşıtlığı. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), ss. 1–10.
- Ford, B. (1990). *The New Pelican Guide to English Literature-From James to Eliot*, Penguin Books Ltd, London and New York.
- Gilbert, S. M. (2013). Wilfred Owen. In S. Das (Ed.), *The Cambridge companion to the poetry of the First World War* (ss. 117–128). Cambridge University Press.

- Hibberd, D. (2020). Şair Owen. İçinde Wilfred Owen. *Savaş Şiirleri* (Çev. Tamer Gülbek) ss. 10-12. Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Hilâv, S. (2018). Cahit Irgat Üzerine. Cahit Irgat, *Irgatın Türküsü* (ss. 5-10). Kırmızı Kedi.
- Peter, H. (2005). *British Poetry in the Age of Modernism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Irgat, C. (2020). *Irgatın Türküsü*. Kırmızı Kedi.
- Kul, E. (2014). Modern Türk şiirinde savaş karşıtı söylem. Y. Daşcıoğlu (Ed.), *Uluslararası Savaş ve Edebiyat Sempozyumu: Bildiriler Kitabı* (Cilt 1, ss. 272-294).
- Mahmud, M. R. (2008). The impact of the First World War on the poetry of Wilfred Owen. *IIUC Studies*, 4, ss. 25-40.
- Ngide, G. E. (2016). A 'war poet' or a 'poet at war': Wilfred Owen and the pity of war. *International Journal of Applied Linguistics and English Literature*, 5(1), 170-178. <https://doi.org/10.7575/aiac.ijalel.v.5n.1p.170>
- Owen, W. (2020). *Savaş şiirleri*. (T. Gülbek, Çev.). Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Sassoon, S. (2020). Giriş. İçinde Wilfred Owen. *Savaş Şiirleri* (Çev. Tamer Gülbek) ss. 13-15. Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Şahan, H. (2014). İkinci Dünya Savaşı'nın Türk şiirine yansıması. Y. Daşcıoğlu (Ed.), *Uluslararası Savaş ve Edebiyat Sempozyumu: Bildiriler Kitabı* (Cilt 1, ss. 381-398).
- Yetişti, O. (2016). Cahit Irgat'ın Hayatı, Sanatçı Kişiliği ve Eserleri. *Erciyes: Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*. 446, ss. 20-24.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 100

An Investigation of the Relationship Between Science Motivation and Pattern Skills in Children Aged 60-72 Months*

60-72 Aylık Çocukların Bilime Yönelik Motivasyonları ile Örüntü Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Pakize Merve YILMAZ¹, Prof. Dr. Özgün UYANIK AKTULUN²

Abstract

The study comprehensively examines the motivation towards science and the mathematical patterning skill levels of children aged 60-72 months, the relationship between these scales, the extent to which the Interest in Learning Science and Independence Versus the Need for Support for Learning Science sub-dimensions predict preschool mathematical patterning skills, and the impact of gender on these scale scores. The research was conducted on 401 children attending kindergartens and preschool classes in the city center of Afyonkarahisar. In this relational survey study, the "Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science" was used to measure children's motivation towards science, and the "Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test" was utilized to assess their mathematical patterning skills. The findings indicate that children's motivation towards science shows positive and significant relationships with mathematical patterning skills and significantly predicts children's mathematical patterning abilities. Furthermore, it was determined that gender does not have a significant effect on children's motivation towards science and their mathematical patterning skills. These results suggest that children's motivation for scientific subjects contributes to the development of mathematical skills and that this process is independent of gender. The research highlights the importance of supporting motivation towards science and mathematical patterning skills during early childhood and suggests the need for further research in this area.

Keywords: preschool period, motivation towards science, preschool mathematical patterning skills

Paper Type: Research

Öz

Araştırma, 60-72 aylık çocukların bilime yönelik motivasyonları ve matematiksel örüntü beceri düzeylerini, bu ölçekler arasındaki ilişkiyi, Bilim Öğrenmeye İlgi ve Bilim Öğrenmek için Destek İhtiyacına Karşı Bağımsızlık alt boyutlarının Okul Öncesi Matematiksel Örüntü becerilerini ne düzeyde yordadığı ve cinsiyetin bu ölçek puanları üzerindeki etkisini kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Araştırma, Afyonkarahisar il merkezindeki anaokullarına ve anasınıflarına devam eden 401 çocuk üzerinde gerçekleştirilmiştir. İlişkisel tarama modelindeki araştırmada, çocukların bilime yönelik motivasyonlarını ölçmek için "Çocukların Bilime Yönelik Motivasyonları: Öğretmen Değerlendirme Ölçeği" ve matematiksel örüntü becerilerini ölçmek için "Okul Öncesi Matematiksel Örüntü Becerileri Testi" kullanılmıştır. Bulgular, çocukların bilime yönelik motivasyonunun, matematiksel örüntü becerileri ile pozitif ve anlamlı ilişkiler sergilediğini, bilime yönelik motivasyonun çocukların matematiksel örüntü becerilerini önemli ölçüde yordadığını göstermiştir. Ayrıca, cinsiyetin çocukların bilime yönelik motivasyonları ve matematiksel örüntü becerileri üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Araştırma, erken çocukluk döneminde bilime yönelik motivasyonun ve matematiksel örüntü becerilerinin

* Bu çalışma Prof. Dr. Özgün UYANIK AKTULUN danışmanlığında yürütülen Pakize Merve YILMAZ'ın "60-72 Aylık Çocukların Bilime Yönelik Motivasyonları ile Örüntü Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" isimli yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹Milli Eğitim Bakanlığı, Hatay, pmerve0693@gmail.com, Orcid:0009-0003-2585-7369.

²Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ozgunuyanik@hotmail.com, Orcid: 0000-0001-9456-6379

Atf ifcin (to cite): Yılmaz, P.M. & Uyanık Aktulun, Ö. (2025). An investigation of the relationship between science motivation and pattern skills in children aged 60-72 months. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(3), 883-899.

desteklenmesinin önemine dikkat çekerek, bu alanda daha fazla araştırma yapılması gerektiğini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: okul öncesi dönem, bilime yönelik motivasyon, okul öncesi matematiksel örüntü becerileri

Makale Türü: Araştırma

1. Introduction

The preschool period is a time when children, as "natural scientists," explore their surroundings and ask questions. This curiosity offers them opportunities to perceive and make sense of the world. In early childhood, science is embedded in life. Children attempt to configure basic concepts and processes by observing the natural world, experimenting, and reflecting on the outcomes. This process enhances children's affinity towards science, facilitating the development of positive attitudes and the acquisition of scientific process skills (Kandır, Can Yaşar, İnal, Yazıcı, Uyanık, & Yazıcı, 2012, p. 5-6). Among the most fundamental affective factors that directly influence children's participation in these unique processes, learning, and success is motivation (Guay, Chanal, Ratelle, Marsh, Larose, & Boivin, 2010, p.711; Ryan & Deci, 2000, p. 54; Wolters & Rosenthal, 2000, p.801). Motivation is an affective factor that drives the human organism to act, determining the persistence and energy of these actions, directing them, and ensuring their continuation (Dunn & Stephens, 1972). According to Brophy (1998), "motivation is a theoretical concept used to explain the initiation, direction, intensity, and persistence of goal-oriented behavior". It has been determined that children who have captured the necessary motivation in a field exhibit continuity in attention, interest, desire, and effort. Characteristics such as focusing on the subject and being determined to overcome encountered obstacles are also traits exhibited by individuals with high motivation (Nguyen, 2015, p. 9; Stipek, 2011). Therefore, motivation, while being a complex psychological structure attempting to explain the behavior and effort related to a selected topic (Watters & Ginns, 2000, p. 277), is expressed as one of the key concepts affecting learning and success, and an area that should not be neglected in instructional environments (Ryan & Deci, 2000, p.55). This is because motivation affects three dimensions of learning: the sustainability of learning activities, the content of the performed learning activities, and the functional role of the child in the learning process (Schiefele & Rheinberg, 1997; p.251).

Developmental psychologists and motivation researchers emphasize that experiences in early years are critical for the development of self-beliefs, such as science motivation (Aschbacher, Li, & Roth, 2010, p.564; Daniels & Meece, 2007; p.528). Hence, the Ministry of National Education [MONE] (2024) Preschool Education Program has also focused on the acquisition of affective characteristics and suggested activities to increase children's motivation related to learning. Thus, positive experiences related to science at an early age play a decisive role in the development of children's motivation profiles and are determinants of their future interests in science. Simultaneously, the first steps that children take towards science by observing and exploring their environment during this period lay the solid foundations of motivational beliefs in the field of science (Oppermann, Brunner, & Anders, 2019, p.86).

Particularly, the development of motivation towards science is of critical importance for children's future interest in and positive attitudes towards science (Parlakıyıldız & Aydın, 2011, p.166). Children with high curiosity and inquiry tendencies towards science from early ages, in other words, those with high motivation or enhanced motivation, are more inclined to ask questions about the world and think about the causes, processes, and mechanisms of scientific events, to exert effort, and to cope with difficulties (Stipek, 2011; Wolters & Rosenthal, 2000, p.802). This situation contributes to children's participation in scientific processes from an early age and to their hearing and using scientific language, as well as to their learning about the structure and functions of words and processes (Bluck, 2003, p.113; DeMarie, Norman, &

Abshier, 2000, p.241). This is of great significance in today's world, where science is rapidly advancing, for nurturing individuals interested in science.

From a cognitive perspective, the importance of introducing children to science and mathematics from an early age is emphasized in programs, and it is argued that the permanent learning of scientific concepts also develops attitudes and motivation towards science (Charlesworth & Lind, 2007). The pattern recognition skill acquired from an early age is among the precursor skills that form the foundation of success in science. To highlight the importance of pattern recognition, Steen (1990) defined mathematics as the "science and language of patterns." The National Council of Teachers of Mathematics (2000) has stated that patterns are the most fundamental subject of mathematics, recommending that preschool educational institutions work with children on simple repeating patterns. According to Fox (2005), arithmetic, geometry, metrics, and statistics knowledge are closely related to pattern recognition. Pattern recognition has been defined by Güven, Dibek, Bayındır, Saçkes (2019) as "a pattern can be defined as the arrangement of multiple elements according to a specific rule, and it is also considered a higher level of sequencing skill." (p. 549). Patterns vary in different forms and contexts, from carpet designs at home to building designs, from music rhythms to the games children play, and are frequently encountered in children's daily lives. Hence, research by Ginsburg, Lin, Ness & Seo (2003) in the United States early childhood education found that the most common mathematical activity for 4 and 5-year-olds during playtime was creating patterns. Clements & Sarama (2021) stated that in preschool and the early years of elementary school, children can copy, extend, and create simple patterns.

In the literature, patterns are commonly classified as repeating, expanding, and relational/spatial patterns (Mulligan & Mitchelmore, 2009, p.33-35; Sperry-Smith, 2012; p.149). This classification suggests that patterns can carry numerical or spatial characteristics based on their structure and can vary in complexity (Papic & Mulligan, 2005, p. 610; 2007, p. 592). During early childhood, children encounter repeating patterns (e.g., ABABAB) and expanding patterns (e.g., 2, 4, 6, 8), and these patterns are considered to be significant predictors of success in mathematics (Nguyen, Watts, Duncan, Clements, Sarama, Wolfe, 2016, p.560; Rittle-Johnson, Zippert, & Boice, 2019). The acquisition of pattern skills lays the foundation for children's understanding of more advanced mathematical concepts such as mathematical thinking, problem-solving, and generalization. At this point, Economopoulos (1998) proposed that "for generalization and prediction, children need to approach a pattern not as 'what comes next' but by analyzing the structure of the pattern, that is, by seeing it as composed of repeating units" (p. 230). Accordingly, patterns are among the essential skills that lay the groundwork for the development of mathematical thinking skills fundamental to generalization and abstraction. In conclusion, the development and evaluation of pattern skills during early childhood form the basis for children's mathematical thinking and reasoning abilities, essentially underpinning their cognitive development.

The preschool period is a critical stage in children's development, and foundational skills acquired during this phase, such as mathematical patterning abilities, significantly shape children's confidence and interest in mathematical topics. Research has demonstrated that children's motivation towards science is closely linked to their resilience in facing scientific challenges, their scientific achievements, and their interests (Marsh, Trautwein, Lüdtke, Köller, & Baumert, 2005, p.397; Schunk, Pintrich, & Meece, 2008). In particular, studies conducted by Jacobs, Finken, Griffin, and Wright (1998); Simpkins, Davis-Kean, and Eccles (2006) have shown that children's motivation towards science is directly associated with their self-confidence in the field, their interest in it, and their future scientific careers and successes. However, the current literature suggests that these findings are predominantly related to children and adolescents in older age groups, and that research on the relationship between preschool children's motivation towards science and their patterning skills is considerably limited. This is noteworthy

considering the role of education and science in individuals' lives and the implications for national education quality and the future of scientific advancement.

An important point to be examined is the significance of gender in the relationship between motivation towards science and patterning. The perception of science as a field preferred by males and where they are deemed more competent (Andre, Whigham, Hendrickson & Chambers, 1999, p.720) underscores the importance of gender equality in early childhood education to ensure that girls are as competent and interested in science as boys (Wigfield, Battle, Keller, & Eccles, 2002, p.93). Although studies by Mantzicopoulos, Patrick, & Samarapungavan (2008) and Oppermann, Brunner, Eccles & Anders (2017), as well as Kesicioğlu (2013), suggest that there is no gender difference in terms of motivation towards science and patterning skills, research examining the impact of gender on these relationships during the preschool period is rare. This study aims to contribute to the knowledge base by investigating the effect of gender on the relationship between preschool students' motivation towards science and patterning. In this context, examining the relationship between preschool children's motivation towards science and their patterning skills can provide critical insights into how it might affect their interest in scientific processes and their success in these processes. Particularly, the early motivation towards science is significant in how it can influence children's attitudes towards science learning, their interests, and ultimately their academic achievements. This research can assist in better understanding the relationship between preschool children's motivation towards science, their self-efficacy perceptions in learning processes, and their academic achievements. Furthermore, it can offer significant insights into how science education should be designed for children in this period and what strategies should be followed to ensure that both girls and boys establish a positive relationship with science from an early age. Consequently, understanding this relationship and evaluating whether gender has an impact on it can contribute significantly to the development of interventions and strategies for science education in early childhood. From this perspective, the study aims to assess the relationship between the motivations towards science and mathematical patterning skills of children aged 60-72 months attending preschool education. To achieve the general objective of this study, the following questions have been explored.

1. What is the distribution of scores obtained by children aged 60-72 months from the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science?
2. What is the distribution of scores obtained by children aged 60-72 months from the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test?
3. Is there a relationship between the subscale and total scores of the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science and the total score of the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test for children aged 60-72 months?
4. To what extent do the subscale scores of the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science predict the total score of the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test for children aged 60-72 months?
5. Is there an effect of gender on the scores of children aged 60-72 months from the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science and the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test?

2. Method

In this section, information regarding the research design, population and sample, data collection instruments, data collection process, and data analysis is provided.

2.1. Research Design

This study aimed to examine the relationship between the motivation towards science and pattern skills among children aged 60-72 months. Therefore, a correlational research design, a quantitative research method, has been employed. The correlational research model not only

explains the relationship between variables but also contributes to making predictions about the predictor variables (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2018, p.16). An ethical approval document was obtained from the Afyon Kocatepe University Scientific Research and Ethics Committee, under the decision number 143312 dated November 29, 2022, indicating that there were no ethical concerns regarding the conduct of the study. The research was conducted in accordance with the Declaration of Helsinki, and necessary permissions for conducting the study were obtained. Parents of children attending preschool education were informed about the purpose of the study, and consent forms were collected from them before conducting the research.

2.1. Participants

The accessible population for this study consists of children aged 60-72 months attending kindergartens and preschool classes under the Ministry of National Education in the city center of Afyonkarahisar during the 2022-2023 academic year. According to data obtained from the Afyonkarahisar Provincial Directorate of National Education, approximately 4,800 children aged 60-72 months attending kindergartens and preschool classes constitute the study's accessible population. The sample was determined through a random sampling method from the accessible population. In the process of determining the sample, the first step involved acquiring a list of preschools and schools with kindergarten classes from the Provincial Directorate of National Education. Classes were then selected through a random sampling method, and all children within these classes who were showing normal development were included in the sample. Using this sampling method, a total of 414 children from 25 kindergarten classes were included in the sample. In this study, the confidence level for the sample to represent the population was set at 95%, and access was achieved to 414 children (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2018, p.96). After deleting missing data from the data collection tool 401 children were included in the sample group. Children from kindergartens and preschool classes with low, medium, and high levels obtained from the Afyonkarahisar Provincial Directorate of National Education were randomly selected to represent all three levels (Baştürk & Taştepe, 2013, p.131).

When examining the demographic characteristics of the children participating in the study; it was found that 54.1% (n=217) of the participants were girls and 45.9% (n=184) were boys; 30.6% (n=123) of the mothers had primary or middle school education, 24.9% (n=100) had high school education, 39.7% (n=159) had university education, and 4.7% (n=19) had postgraduate education; 23.4% (n=94) of the fathers had primary or middle school education, 26.7% (n=107) had high school education, 41.9% (n=168) had university education, and 8.0% (n=32) had postgraduate education.

2.2. Data Collection Instruments

To collect data about the children and their families, a "General Information Form" prepared by the researcher was used in the study. To determine the children's motivation towards science, the "Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science," developed by Patrick and Mantzicopoulos (2008) for measuring motivation towards science and adapted for Turkish children by Bulut Öngen and Ersay (2022), and the "Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test" developed by Güven et al., (2019) to measure children's patterning skills, were employed as data collection tools.

2.2.1. General Information Form:

The researcher developed this questionnaire to collect data on children and their families. It features queries aimed at obtaining details about the children' gender, age, and parents age and educational background. With the families' consent, general information sheets were completed for every child, utilizing data from the personal development records kept at their schools.

2.2.2. "Children's Motivation Towards Science: Teacher Assessment Scale:

Developed by Patrick and Mantzicopoulos (2008) to assess motivation towards science in early childhood, this instrument relies on teacher observations with a separate form filled out for each child. To evaluate a child's motivation towards science, teachers use a 5-point Likert scale (5=very much, 3=moderately, 1=very little). Exploratory factor analysis (EFA) conducted to reveal the original structure of the scale determined that it consists of two subscales. The first subscale is "Interest in Learning Science," and the second is "Independence Versus the Need for Support for Learning Science."

Interest in Learning Science: This subscale aims to uncover how much children are interested in science, with questions like "How much interest do they show in science subjects?" or "How often do they ask questions while doing something related to science?" consisting of a total of seven items. The original Cronbach's Alpha value for this subscale is .92.

Independence Versus the Need for Support for Learning Science: This subscale assesses children's independence during science learning with questions such as "How much do they need your support while doing something related to science?" or "How much do you need to praise or encourage the child while working on science-related activities?" consisting of a total of seven items. The original Cronbach's Alpha value for this subscale is .93.

In the adaptation study of the scale for Turkish children by Bulut Öngen and Ersay (2022), the Confirmatory Factor Analysis (CFA) results showed that factor loadings varied between 0.77 and 0.91 for the "Interest in Learning Science" subscale, and between 0.49 and 0.85 for the "Independence Versus the Need for Support for Learning Science" subscale. The calculated Cronbach's Alpha coefficients for both subscales were 0.95 and 0.89 respectively, while the Omega coefficients were 0.95 and 0.88 respectively. Accordingly, the measurement tool is deemed valid and reliable.

2.2.3. Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test (Long Form):

The "Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test" developed by Güven et. al., (2019) consists of 26 items. The test is divided into several subscales including Copying 1 item (K1), Transformation 4 items (D1, D2, DE, D4), Finding the Missing Part 4 items (E1, E2, E3, E4), Extending 4 items (U1, U2, U3, U4), Expanding 4 items (G1, G2, G3, G4), Hopscotch Extending 1 item (US1), Finding the Smallest Unit 4 items (BB1, BB2, BB3, BB4), and Pattern Creation 4 items (OO1, OO2, OO3, OO4).

The test kit comprises a booklet with instructions for the administrator, a booklet containing pattern-related visuals for the child, and an individual test score sheet. Additionally, various colored cubes, pictures of different objects, and various geometric shapes are provided for the children to use as materials while answering the pattern questions. The items in the test are arranged in increasing order of difficulty, from simple to complex. The test is administered individually to each child in a quiet environment without distractions. Before starting, the administrator sits face to face with the child, with only the materials related to the test item placed on the table. Each item and the corresponding materials are directed to the child. The responses given by the children to the questions are scored as correct or incorrect, taking into account the scoring criteria set for each question.

According to validity and reliability analyses, the 26 items in the test have an MSNQ value below 2, indicating appropriate internal and external values. The difficulty values (item measure) of the items in the test vary between -4.64 and 3.17. These results indicate that the instrument consisting of a total of 26 items is compatible with the Rasch Model. The Item Separation Index calculated for the Pattern Test is 5.07, and the Person Separation Index is 2.04. The test's person reliability coefficient is calculated as 0.81, and the item reliability coefficient as 0.96. The K-R20 reliability coefficient is found to be 0.86. These results suggest that the scores

obtained from the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test have an acceptable level of reliability.

2.3. Data Collection

Following the acquisition of necessary permissions from the Afyonkarahisar Provincial Directorate of National Education and the approval of ethics and data collection tools, training sessions on both data collection instruments were conducted prior to their implementation. Specifically, pilot implementations were carried out on five children before administering the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test. The Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test was administered by researchers in accordance with the scale application rules. To gather the children's attention and ensure their motivation, the test was conducted face-to-face in a quiet room, separate from educational settings, on tables and chairs suitable for children. Since the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science needed to be filled out based on the observations of the children's teachers, information regarding the scale was provided to the teachers of the sampled children. The scale was filled out as a separate form for each child based on teacher observations. The data were collected between November and March of the 2022-2023 academic year. Prior to the implementation, it was clarified that participation in the study was not compulsory, ensuring that the research group consisted solely of volunteers.

2.4. Data Analysis

In this study, descriptive statistics such as frequency and percentage were used to evaluate the demographic characteristics of the children. The normality distribution of the scores obtained from the data collection tools, Multicollinearity, and outlier tests were conducted. Skewness and kurtosis coefficients were utilized to assess the suitability of the test scores for normal distribution. The skewness and kurtosis coefficients lying between +1.96 and -1.96 indicate that the data are normally distributed (Tabachnick & Fidell, 2007). It was determined that all variables in the study had skewness and kurtosis coefficients within this range.

The study provided mean and standard deviation values for the scores obtained from the Children's Motivation Towards Science: Teacher Assessment Scale and the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test. The Pearson Correlation Test was conducted to determine the relationships between these tests. The results of the relationship analyses were evaluated according to the explanations of Pearson correlation test by Köklü, Büyüköztürk, & Bökeoğlu (2006). Furthermore, Multiple Regression Analysis was applied to examine the predictive power of children's motivation towards science on their patterning skills. Multicollinearity becomes a problem when the correlation coefficient between independent variables exceeds 0.80. Additionally, the variance inflation factor (VIF) for multicollinearity should be examined and the obtained value should be less than 10. A Cook's distance value of less than 1 indicates that outliers do not significantly affect the analyses (Pituch & Stevens, 2016, p.113). Since the Cook's distance values in the dataset ranged from 0 to 0.039, it was observed that outliers did not have a significant impact. The effect of gender on children's motivation towards science and patterning skills was analyzed using one-way MANOVA. One-way multivariate analysis of variance (one-way MANOVA) is used to determine whether multiple dependent variables vary between the groups of an independent variable (Balcı & Ahi, 2016, p.312). If the significance values meet the condition of $p \leq 0.05$, it is considered that there is a statistically significant relationship or difference on the subject, and determinations related to this are made.

3. Results

This section presents the findings and interpretations resulting from the statistical analysis of the data obtained through the application of data collection tools. The findings obtained for each research problem are displayed in tables and interpreted.

What is the distribution of scores obtained by children aged 60-72 months from the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science?

Table 1. Mean, standard deviation, minimum, and maximum values for children's scores on the subscales and total scale of the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science

Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science	$\bar{X}$	SD	Min	Max
Interest in Learning Science	25,50	5,34	12,00	35,00
Independence Versus the Need for Support for Learning Science	22,42	5,67	8,00	35,00
Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science	47,92	9,54	25,00	70,00

Upon examining Table 1, it is observed that the mean scores of participants aged 60-72 months on the Interest in Learning Science subscale of the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science are ($\bar{X}=25,50$) with a standard deviation of ($SD=\pm 5.34$); the mean scores on the Independence Versus the Need for Support for Learning Science subscale are ($\bar{X}=22.42$) with a standard deviation of ($SD=\pm 5.67$); and the mean scores on the total Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science are ($\bar{X}=47.92$) with a standard deviation of ($SD=\pm 9.54$). Considering that the lowest possible score from the subscales is 7 and the highest is 35, it has been determined that the scores of children aged 60-72 months on the Interest in Learning Science dimension are above average, while scores on the Independence Versus the Need for Support for Learning Science dimension are below average. Given that the lowest possible total score on the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science is 14 and the highest is 70, it can be said that the overall scale score is above the average.

What is the distribution of scores obtained by children aged 60-72 months from the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test?

Table 2. Mean, standard deviation, minimum, and maximum values for children's scores on the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test

Pattern Skill	$\bar{X}$	SD	Min	Max
Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test - Total Score	19,16	4,96	8,00	26,00

Upon examining Table 2, it is observed that the mean scores of the participants sampled from the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test are ($\bar{X}=19.16$) with a standard deviation of ($SD=\pm 4.96$). Considering that the lowest possible score on the Patterning Skills Test is 0 and the highest is 26, it can be stated that the average scores of the participants on the Preschool Patterning Skills are above the mean by 0.5 standard deviations.

Is there a relationship between the subscales and total score of the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science and the total score of the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test for children aged 60-72 months?

Table 3. Results of the Pearson Correlation Test between the subscales and total score of the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science and the total score of the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test

Variables	1	2	3	4
1. Interest in Learning Science	-	,498*	,857*	,509*
2. Independence Versus the Need for Support for Learning Science	,498*	-	,874*	,329*
3. Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science – Total Score	,857*	,874*	1	,481*
4. Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test - Total Score	,509*	,329*	,481*	1

*p<0.5

As indicated in Table 3, a positive moderate correlation was observed between the Interest in Learning Science subscale and the Independence Versus the Need for Support for Learning Science subscale of the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science ($r=.498; p<.01$). A positive, linear, and high-level relationship was identified between the Interest in Learning Science subscale and the total score of the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science ($r=.857; p<.01$). A positive moderate relationship was detected between the Interest in Learning Science subscale of the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science and the total score of the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test ($r=.509; p<.01$). A positive, linear, and high-level correlation was observed between the total score of the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science and its Independence Versus the Need for Support for Learning Science subscale ($r=.874; p<.01$). A positive moderate relationship was determined between the Independence Versus the Need for Support for Learning Science subscale of the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science and the total score of the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test ($r=.329; p<.01$). Lastly, a positive moderate relationship was found between the total score of the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science and the total score of the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test ($r=.481; p<.01$).

To what extent do the subscales and total score of the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science predict the total score of the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test for children aged 60-72 months?

Table 4. The predictive power of the subscales and total score of the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science on the total score of the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test for children aged 60-72 months

Variables	B	Std Error β	B	t	p	Zero-order	Partial
Constant	6,314	1,109		5,691	,000		
Interest in Learning Science	,426	,046	,458	9,257	,000	,509	,421
Independence Versus the Need for Support for Learning Science	,088	,043	,101	2,036	,042	,329	,102
R=,516 R ² =,266 F _(2,398) =72.263 p=.000							

As seen in Table 4, the regression equation established between the subscales of the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science and mathematical patterning skills is significant, with the Interest in Learning Science and Independence Versus the Need for Support for Learning Science dimensions being significant predictors (R=,516 R²=,266 F_(2,398)=72.263 p=.000). These variables explain approximately 26.6% of the total variance in Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test scores. Additionally, an increase in the Interest in Learning Science subscale and an increase in the Independence Versus the Need for Support for Learning Science dimension are observed to cause an increase in the Mathematical Patterning Skills scores.

Is there an effect of gender on the motivation towards science and Preschoolers' Mathematical Patterning Skills in children aged 60-72 months?

Table 5: Results of the One-Way MANOVA Test on the Effect of Gender on the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science and Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Scores in children aged 60-72 month

Dependent Variables	Gender	N	$\bar{X}$	DF	F	p
Teacher Rating Scale of Children's	Female	217	47,839	1	,041	,840
	Male	184	48,033			
Preschoolers' Mathematical Patterning Skills – Total Score	Female	217	19,253	1	,160	,690
	Male	184	19,054			

p>.05

Upon examining Table 5, it was observed that there is no significant difference in the mean scores on the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science and the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test between children aged 60-72 months of different genders (p>.05). Accordingly, it can be said that gender does not have an effect on the scores of the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science and the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test for children aged 60-72 months.

4.Discussion

The preschool period is a critical phase where children explore their environment with curiosity and engage in scientific inquiries. During this time, children acquire knowledge about the natural world through their daily experiences, learn fundamental scientific concepts, and

develop positive attitudes towards science (Kandır et. al., 2012, p.6). Motivation is at the heart of this learning process, enhancing children's interest and participation in scientific activities (Guay et al., 2010, p.712; Ryan & Deci, 2000, p.54). This study aims to address preschool children's motivation towards science and its relationship with mathematical patterning skills, presenting significant findings on the importance of scientific education at early ages.

In the study, the distribution of scores obtained by children aged 60-72 months from the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science is first examined, revealing that children score above average on the Interest in Learning Science and Independence Versus the Need for Support for Learning Science subscales. These results indicate that children generally have a high interest in and motivation towards science. Additionally, the study finds that children also score above average on the total Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science, suggesting a high overall motivation towards science among children. When comparing these findings with the academic literature, studies by Mantzicopoulos et al. (2008) and Marsh, Ellis, & Craven (2002) have reported that children display positive attitudes towards learning science, perceive themselves as competent in science learning, enjoy it, and find it easy. Opperman (2017) and Opperman et al. (2019) have highlighted that preschool children are highly motivated towards scientific studies and begin to develop their initial beliefs about science, considering these beliefs as significant precursors to their future motivation to pursue science. The results of this research align with other findings in the literature, indicating that children's motivation and interest towards science are positively shaped from a very young age, and these positive attitudes play a crucial role in the process of learning science.

In the second sub-problem of the research, the distribution of scores obtained by children aged 60-72 months from the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test has been examined. The average scores obtained from this test, considering the possible lowest and highest scores of the scale, indicate that the average is above 0.5 standard deviations. This result signifies that the children's patterning skills are generally at a good level. However, when compared with the results of studies conducted by Papic (2015) and Kesicioğlu (2013), it emerges that skills in this area need to be examined from a more detailed perspective. In the study by Papic (2015), the abilities to copy visible patterns and recreate patterns using visual memory to evaluate the pattern-based problem-solving abilities of indigenous and/or children from low socioeconomic backgrounds were examined. The results indicate that children possess various patterning skills. The study by Kesicioğlu (2013) investigated preschool children's abilities to create patterns with objects by looking at a model, complete an object missing in a pattern, and create an original pattern with objects. The findings suggest that children face some difficulties in acquiring these skills, particularly making mistakes in creating patterns with objects by looking at a model and in creating an original pattern with objects. The results of these two studies, when combined with the findings of the research, suggest that the patterning skills of preschool children vary. The development of patterning skills being contingent on the acquisition of comparison and sequencing skills (NCTM, 2000), and the reflection of deficiencies in other mathematical skills on patterning skills could be the reason for this variability. Given that patterning skills form the foundation of mathematical thinking and problem-solving abilities (Fox, 2005), strengthening these skills in the early stages can contribute to the overall development of children's mathematical abilities. Therefore, it is critically important for educators to focus on activities and methods that will develop children's patterning skills, ensuring that children acquire these fundamental skills.

In the third sub-problem of the study, the relationship between the subscales and total score of the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science and the total score of the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test for children aged 60-72 months was investigated. In the fourth sub-problem, the extent to which the Interest in Learning Science and Independence Versus the Need for Support for Learning Science subscales predict the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills was examined. Upon reviewing the findings of the

third and fourth sub-problems, it is evident that there are positive and significant relationships between the Interest in Learning Science and Independence Versus the Need for Support for Learning Science subscales and the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test. These relationships are of a moderate level, and a positive and moderate relationship was also identified between the total score of the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science and the total of the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test. Furthermore, according to the fourth sub-problem, the Interest in Learning Science and Independence Versus the Need for Support for Learning Science dimensions significantly predict the scores of the Preschoolers' Mathematical Patterning Skills Test, explaining approximately 26.6% of the total variance.

While research in the literature, especially with preschool children on these sub-problems, is quite scarce, studies by Mantzicopoulos et al. (2008), Edens and Potter (2013), Sing, Granville, and Dika (2002), and Simpkins et al. (2006) support the positive effects of concepts such as motivation, attitude, and academic engagement on mathematics and science achievement. These studies demonstrate that children's love for science and belief in their competence in this subject are significantly associated with academic success. Moreover, motivation and interest in mathematics are related to children's mathematical skills, and young people's participation in mathematics and science activities predicts their expectations and values. The findings of this study, in harmony with the literature, indicate that motivation and interest towards science can significantly support the development of children's mathematical patterning skills. This relationship has the potential to enhance children's overall academic success and highlights the importance for educators to develop strategies aimed at increasing children's motivation and interest towards science.

In the fifth sub-problem of the study, the effect of gender on the Teacher Rating Scale of Children's Motivation for Science and Preschoolers' Mathematical Patterning Skills in children aged 60-72 months was examined. The findings indicate that gender does not have a significant effect on these two areas. This result suggests that children's motivation towards science and mathematical patterning skills can develop independently of gender. In the literature on this subject, a study by Patrick and Mantzicopoulos (2014) revealed that boys and girls show equal interest in science subjects. A meta-analysis by Baysal, Mutlu, and Nacaroglu (2023) determined that gender has an insignificant effect on motivation towards learning science. Although studies by Mantzicopoulos et al. (2008) and Leibham et al. (2013) presented varying findings regarding the effects of gender on science motivation and interest, they generally indicate that gender is not a determining factor in these areas. Research by Herbert and Stipek (2005), Opperman et al. (2017), and Ersay and Bulut Öngen (2021) also supports that gender does not significantly affect children's perceptions of mathematical ability and motivation towards science. The findings of the research indicate that gender does not have a significant impact on the motivation towards science and mathematical patterning skills of children aged 60-72 months. These results highlight the importance for educators and policymakers to implement initiatives that provide equal opportunities for supporting the scientific and mathematical skills of all children.

5. Conclusion and Recommendations

This research comprehensively examines the motivation towards science and mathematical patterning skill levels of children aged 60-72 months, the relationship between these scales, the extent to which the Interest in Learning Science and Independence Versus the Need for Support for Learning Science sub-dimensions predict Preschool Mathematical Patterning skills, and the impact of gender on these scale scores. The findings demonstrate that children's motivation towards science shows positive and significant relationships with mathematical patterning skills and significantly predicts children's mathematical patterning abilities. Furthermore, it was found that gender does not have a significant effect on children's motivation towards science and their mathematical patterning skills. These results indicate that children's motivation for scientific subjects contributes to the development of pattern skills and that this process is independent of gender.

Among the limitations of the research is the reliance on teacher observations for evaluating children's motivation towards science, which introduces the possibility of subjective interpretations influencing the results. In light of the findings and limitations of the research, activities should be organized to support children's motivation towards science and their mathematical patterning skills. Furthermore, considering the varied results in the existing literature, studies should be conducted to examine in more detail the effects of gender on children's motivation towards science and their mathematical patterning skills. Lastly, it is recommended that the findings of this research be replicated with different regions and larger sample groups to generalize the results. By doing so, the relationships between children's motivation towards science and their mathematical patterning skills can be understood from a broader perspective.

References

- Andre, T., Whigham, M., Hendrickson, A., & Chambers, S. (1999). Competency beliefs, positive affect, and gender stereotypes of elementary students and their parents about science versus other school subjects. *Journal of Research in Science Teaching*, 36(6) , 719–747. doi: 10.1002/(SICI)1098-2736
- Aschbacher, P. R., Li, E., & Roth, E. J. (2010). Is science me? High school students' identities, participation and aspirations in science, engineering, and medicine. *Journal of Research in Science Teaching*, 47(5) , 564–582. doi: 10.1002/tea.20353
- Balcı, S. & Ahi, B. (2016). *SPSS kullanma klavuzu SPSS ile adım adım veri analizi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Baştürk, S., & Taştepe, M. (2013). Evren ve örneklem. S. Baştürk (Ed.), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (s.129-159). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Baysal, Y. E., Mutlu, F., & Nacaroglu, O. (2023). The effect of gender on motivation towards science learning: A meta-analysis study. *Research in Pedagogy*, 13(1), 1-18.
- Bluck, S. (2003). Autobiographical memory: Exploring its functions in everyday life. *Memory*, 11, 113–123.
- Brophy, J. (1998). *Motivating students to learn*. Madison, WI: McGraw Hill.
- Bulut Öngen, M. B., & Ersay, E. (2022). Erken çocuklukta bilime yönelik motivasyonun ölçülmesi: bir uyarlama çalışması. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8(1), 45-61. doi: 10.30855/gjes.2022.08.01.004
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (24. baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları
- Charlesworth, R., & Lind K. K. (2007). *Math & science for young children*. (Fifth edition). USA: Thomson Delmar Learning.
- Clements, D. H., & Sarama, J. (2021). *Learning and teaching early math: the learning trajectories approach*. New York, NY: Routledge.
- Daniels, D. H., & Meece, J. (2007). *Child and adolescent development for educators*. New York: McGraw-Hill Education
- DeMarie, D., Norman, A., & Abshier, D. W. (2000). Age and experience influence different verbal and nonverbal measures of children's scripts for the zoo. *Cognitive Development*, 15, 241–262. doi: 10.1016/S0885-2014(00)00027-7
- Dunn, D.J., & Stephens, C.E. (1972). *Management of personel manpower management and organizational behaviour*. New York: McGraw Hill Book Co

- Economopoulos, K. (1998). Early childhood corner: What comes next? The mathematics of pattern in kindergarten. *Teaching Children Mathematics*, 5(4), 230-233.
- Edens, K. M., & Potter, E. F. (2013). An exploratory look at the relationships among math skills, motivational factors and activity choice. *Early Childhood Education Journal*, 41, 235-243. doi: 10.1007/s10643-012-0540-y
- Ersay, E. & Bulut Öngen, M. (2021). Try to understand motivation for science learning in early childhood. *Official Journal of the International Organization for Science and Technology Education*, 1(1), 95-101.
- Fox, J. (2005). *Child-initiated mathematical patterning in the pre-compulsory years*. In H. Chick and J. Vincent (Eds.). Proceedings of the 29th conference of the international group for the psychology of mathematics education, (pp. 313-320). PME.
- Ginsburg, H. P., Lin, C., Ness, D., & Seo, K. H. (2003). Young American and Chinese children's everyday mathematical activity. *Mathematical Thinking and Learning*, 5(4), 235-258. doi:10.1207/S15327833MTL0504_01
- Guay, F., Chanal, J., Ratelle, C. F., Marsh, H.W., Larose, S., & Boivin, M. (2010). Intrinsic, identified, and controlled types of motivation for school subjects in young elementary school children. *British Journal of Educational Psychology*, 80(4), 711-735. doi: 10.1348/000709910X499084
- Güven, Y., Dibek, E., Bayindir, D., & Saçkes, M. (2019). Okul öncesi örüntü becerileri testinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 13(2), 545-563. doi:10.17522/balikesirnef.588966
- Herbert, J., & Stipek, D. (2005). The emergence of gender difference in children's perceptions of their academic competence. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 26(3), 276-295. doi: 10.1016/j.appdev.2005.02.007
- Jacobs, J. E., Finken, L. L., Griffin, N. L., & Wright, J. D. (1998). The career plans of science-talented rural adolescent girls. *American Educational Research Journal*, 35, 681-704.
- Kandır, A., Can Yaşar, M., İnal, G., Yazıcı, E., Uyanık, Ö. & Yazıcı, Z. (2012). 5-7 yaş çocuklar için etkinliklerle bilim eğitimi. Ankara: Efil Yayınevi.
- Kesicioglu, O.S. (2013). Okul öncesi dönem çocuklarının matematiksel örüntü becerilerinin incelenmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 19-26.
- Köklü, N., Büyüköztürk, Ş. & Bökeoğlu, Ö. Ç. (2006). *Sosyal bilimler için istatistik* (Birinci Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Leibham, M. B., Alexander, J. M., & Johnson, K. E. (2013). Science interests in preschool boys and girls: relations to later self-concept and science achievement. *Science Education*, 97(4), 574-593. doi:10.1002/sce.21066
- Mantzicopoulos, P., Patrick, H., & Samarapungavan, A. (2008). Young children's motivational beliefs about learning science. *Early Childhood Research Quarterly*, 23(3), 378-394. doi: 10.1016/j.ecresq.2008.04.001
- Marsh, H. W., Ellis, L. A., & Craven, R. G. (2002). How do preschool children feel about themselves? Unraveling measurement and multidimensional selfconcept structure. *Child Development*, 38, 376-393. doi: 10.1037/0012-1649.38.3.376.
- Marsh, H. W., Trautwein, U., Lüdtke, O., Köller, O., & Baumert, J. (2005). Academic self concept, interest, grades, and standardized test scores: reciprocal effects models of causal ordering. *Child Development*, 76(2), 397-416. doi:10.1111/j.1467- 8624.2005.00853.x

- Ministry of National Education [MONE] (2024). *Preschool Education Program for children aged 36-72 months*. Ankara: Milli Eğitim Yayınevi
- Mulligan, J., & Mitchelmore, M. (2009). Awareness of pattern and structure in early mathematical development. *Mathematics Education Research Journal*, 21(2), 33-49. doi:10.1007/BF03217544
- National Council of Teachers of Mathematics (NCTM). (2000). *Principles and Standards for School Mathematics*. The National Council of Teachers of Mathematics
- Nguyen, T., Watts, T. W., Duncan, G. J., Clements, D. H., Sarama, J. S., Wolfe, C., et al. (2016). Which preschool mathematics competencies are most predictive of fifth grade achievement? *Early Childhood Research Quarterly*, 36, 550-560. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecresq.2016.02.003>
- Nguyen, T.N. (2015). Motivational effect of web-based simulation game in teaching operations management. *Journal of Education and Training Studies*, 3(2), 9-15. doi: 10.11114/jets.v3i2.565.
- Opperman, E. (2017). *The role of motivation in early mathematics and science education*. (Unpublished doctoral dissertation) Fachbereich Erziehungswissenschaft und Psychologie der Freien Universität, Berlin.
- Oppermann, E., Brunner, M., Eccles, J. S., & Anders Y. (2017). Uncovering young children's motivational beliefs about learning science. *Journal of Research in Science Teaching*, 55, 399-421. doi: 10.1016/j.ecresq.2008.04.001
- Oppermann, E., Brunner, M., & Anders, Y. (2019). The interplay between preschool teachers' science self-efficacy beliefs, their teaching practices, and girls' and boys' early science motivation. *Learning and Individual Differences*, 70, 86-99. doi: 10.1016/j.lindif.2019.01.006
- Papic, M. (2015). An early mathematical patterning assessment: Identifying young Australian indigenous children's patterning skills. *Mathematics Education Research Journal*, 27, 519-534. doi: 10.1007/s13394-015-0149-8
- Papic, M., & Mulligan, J. (2005). Pre-schoolers' mathematical patterning. In P. Clarkson, A. Downton, D. Gronn, M. Horne, A. McDonough, R. Pierce, and A. Roche (Ed), *Building connections: Theory, research and practice*, (pp. 609-616). Proceedings of the 28th annual conference of the Mathematics Education Research Group of Australasia, MERGA.
- Papic, M., & Mulligan, J. (2007). *The growth of early mathematical patterning: An intervention study*. In J. Watson, & K. Beswick (Ed), *Mathematics: Essential Research, Essential Practice*. Proceedings of the 30th Annual Conference of The Mathematics Education Research Group of Australasia, MERGA.
- Parlakıyıldız, B. & Aydın, F. (2011). *Okulöncesinde fen eğitime yönelik bir yaklaşım: laboratuvarımız mutfak*. 2nd International Conference on New Trends in Education and Their Implications, Antalya,
- Patrick, H., & Mantzicopoulos, P. (2008). *Teacher rating scale of children's motivation for science*. (Unpublished manuscript), Department of Educational Studies, Purdue University, West Lafayette, IN.
- Patrick, H., & Mantzicopoulos, P. (2014). *Engaging young children with informational books*. Thousand Oaks: Corwin Press.

- Pituch, K. A., & Stevens, J. P. (2016). *Applied multivariate statistics for the social sciences: Analyses using SAS and IBM's SPSS* (6th ed.). Routledge.
- Rittle-Johnson, B., Zippert, E. L., & Boice, K. L. (2019). The roles of patterning and spatial skills in early mathematics development. *Early Childhood Research Quarterly*. doi:10.1016/j.ecresq.2018.03.0
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 54-67. doi: 10.1006/ceps.1999.1020
- Schiefele, U., & Rheinberg, F. (1997). Motivation and knowledge acquisition: Searching for mediating processes. *Advances In Motivation And Achievement*, 10, 251-301.
- Schunk, D. H., Pintrich, P. R., & Meece, J. L. (2008). *Motivation in education: Theory, research, and applications* (3rd ed.). Englewood Cliffs: Merrill Prentice-Hall.
- Simpkins, S. D., Davis-Kean, P. E., & Eccles, J. S. (2006). Math and science motivation: A longitudinal examination of the links between choices and belief. *Developmental Psychology*, 42 (1), 70–83. doi: 10.1037/0012-1649.42.1.70
- Singh, K., Granville, M. & Dika, S. (2002) Mathematics and science achievement: effects of motivation, interest, and academic engagement. *The Journal of Educational Research*, 95(6), 323-332, doi: 10.1080/00220670209596607
- Sperry-Smith, S. (2012). *Early childhood mathematics* (5th ed.). Pearson
- Steen, L. (1990). *On the shoulders of giants: New approaches to numeracy*. Washing DC. National Academic Press.
- Stipek, D. (2011). Education is not a race. *Science*, 332,1481. doi: 10.1126/science.1209339
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*. Pearson
- Watters, J. J. & Ginns, I. S. (2000). Developing motivation to teach elementary science: effect of collaborative and authentic learning practices in preservice education. *Journal of Science Teacher Education*, 11(4), 277-313. doi: : 10.1023/ A:1009429131064
- Wigfield, A., Battle, A., Keller, L. B., & Eccles, J. S. (2002). Sex differences in motivation, self-concept, career aspiration, and career choice: Implications for cognitive development. In A. McGillicuddy-De Lisi & R. De Lisi (Ed.), *Biology, society, and behavior: The development of sex differences in cognition* (pp. 93–124). Westport, CT: Ablex
- Wolters, C.A., & Rosenthal, H. (2000). The relation between students' motivational beliefs and their use of motivational regulation strategies. *International Journal of Educational Research*, 33, 801-820. doi: /10.1016/S0883-0355(00)00051-3

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Kararları

Tarih:29.11.2022

No:143312

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Yurt Dışında Görev Yapmış Sınıf Öğretmenlerinin İlkokulda Ders ve Teneffüs Süresine İlişkin Deneyimleri ve Önerileri

The Experiences and Suggestions of Classroom Teachers Working Abroad on Lesson and Break Time in Primary School

Mahmut ELMA¹ Doç. Dr. Mürüvvet DEMİRAL ÜZAN² Prof. Dr. Osman SAMANCI³

Öz

Bu araştırmanın amacı, yurt dışında görev yapmış sınıf öğretmenlerinin ilkökulda ders ve teneffüs süresine ilişkin deneyimleri ve önerilerini incelemektir. Araştırmada nitel araştırma yönteminden fenomenoloji (olgubilim) deseni tercih edilmiştir. Bu doğrultuda yurt dışında en az beş yıl süreyle görev yapmış 11 öğretmen ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Veriler araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiştir. Görüşmeler öğretmenlerin kendilerini rahat hissettikleri yerlerde (Sınıf, konferans salonu, okul bahçesi, öğretmenler odası vb.) yapılmıştır. Görüşmeler 30-35 dakika aralığında gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların görüşlerinden elde edilen verileri analiz etmek için tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Öğretmen görüşlerini doğru bir şekilde aktarmak için doğrudan alıntılara da yer verilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre bazı AB ülkelerinde uygulanan ve bir çeşit blok ders uygulaması olan, art arda 40 dakikalık dersler öğretmenler tarafından önerilmiştir. Ayrıca 1. Sınıf öğrencilerinin diğer sınıflara göre daha az süre derslerinin olması, öğrenci ihtiyaçları için en az 20 dakikalık uzun bir teneffüsün bulunması, öğrencilerin öğretmenleri ile daha fazla iç içe olmalarının sağlanması, teneffüs sürelerinde okullara göre esnek sürelerin belirlenmesinin önemine vurgular yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar ayrıntılı olarak tartışılarak uygulayıcılara ve araştırmacılara yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ders süresi, teneffüs süresi, teneffüs, sınıf öğretmeni

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The purpose of this research is to examine the experiences and suggestions of classroom teachers who have worked abroad regarding lesson and break times in primary schools. Phenomenology design, one of the qualitative research methods, was preferred in the research. In this regard, interviews were held with 11 teachers who had worked abroad for at least five years. The data was obtained with a semi-structured interview form prepared by the researchers. The interviews were held in places where teachers felt comfortable (classroom, conference hall, school garden, teachers' room, etc.). Interviews were held between 30-35 minutes. Thematic analysis method was used to analyze the data obtained from the participants' opinions. Direct quotations are also included to convey teacher opinions accurately. According to the results of the research, teachers recommended consecutive 40-minute lessons, which is a kind of block lesson practice in some EU countries. In addition, the importance of 1st grade students having fewer lessons than other grades, having a long break of at least 20 minutes to meet student needs, ensuring that students are more in touch with their teachers, and determining flexible breaks according to schools was emphasized. The results obtained were discussed in detail and suggestions were made for practitioners and researchers.

Keywords: course duration, break time, break, classroom teacher

Paper Type: Research

¹Atatürk Üniversitesi/Eğitim Fakültesi doktora öğrencisi, mahmutelma@hotmail.com

²Atatürk Üniversitesi/Eğitim Fakültesi, md uzan@atauni.edu.tr

³Atatürk Üniversitesi/Eğitim Fakültesi, osmansamanci9gmail.com

Atıf için (to cite): Elma, M., Demiral-Üzan, M., Samancı, O. (2024). B Yurt dışında görev yapmış sınıf öğretmenlerinin ilkökulda ders ve teneffüs süresine ilişkin deneyimleri ve önerileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(3), 900-919.

Giriş

Her toplum, değişen ve gelişen yaşam şartlarına karşı ayakta kalabilmek, her noktada güçlü, bilinçli bir toplum meydana getirmek amacıyla bireylerini eğitmeye ihtiyaç duymaktadırlar (Ayaz, 2017, s. 29). Eğitim toplumu oluşturan bireylere yapılan uzun süreli bir yatırımdır ve bireyin tüm hayatı boyunca devam eder. Ayrıca insanoğlunun hayatı boyunca elde ettiği bilgilerin ve tecrübelerin tamamını kapsar (Gümüş & Şişman, 2012, s. 45). Eğitimde asıl amaç insanların davranışlarındaki değişikliklerdir. Dolayısıyla bir ülkenin eğitim programları ve politikaları doğru planlanmalı, bu doğrultuda amaçları iyi belirlenmelidir. Bu süreçte eğitim faaliyetlerinin temelini oluşturan okullarda verilen ders ve uygulanan teneffüs süreleri bu önemli etkinin parçalarıdır (İldanlı, 2010, s. 30). Geçmiş dönemlere dikkat edildiğinde öğretmenler geleneksel yöntemler ile öğretme pozisyonunda iken, günümüzde öğrenci merkezli sistem ve programlarının uygulanması söz konusudur (Ayaz, 2017, s. 29). Ders esnasında geleneksel yöntemler tercih eden bir öğretmen; düz anlatım, soru-cevap metotlarını kullanırken; günümüz öğrenci merkezli sisteminde benzetim, problem çözme gibi yöntemler kullanmaktadır (Demirel, 2014, s. 45). Eğitim ve öğretim sonucunda bireylerin yeni öğrenecekleri bilgileri kavramaları ve bunları uygulayabilmeleri için belirli bir zamana ihtiyaç vardır. Öğretmen merkezli olmaktan çıkarılan dersler öğrenci merkezli hale getirilirken ders programlarında yer alan ders sürelerinin de buna göre düzenlenmesi gerekmektedir (Ayaz, 2017, s. 29).

Eğitim ile öğretimde ders ve teneffüs süreleri noktasında planlama yapılırken, öğrencilerin yaş aralıklarına bağlı gelişim özellikleri dikkate alınmaktadır. İlkokul dönemini kapsayan yaş aralığındaki çocukların gelişim özellikleri dikkate alındığında; 1 ve 2. Sınıf çocuklarda küçük kas gelişimleri yeterince tamamlanmadığından çabuk yoruldukları bu yüzden de bir ders süresinin miktarının son derece önemli olduğu belirtilmektedir (Aracı, 2016, s. 32). Doğru bir çerçeveye oturtulmamış bir ders süresi, çocukların ilgisini azaltmakta ve istenilmeyen davranışların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Ortaya çıkan istenmeyen davranışlar sonucu öğrencilerin dikkatlerinin dağıldığı, okul ortamında öğrenmenin güçleştiği ve öğretmen performanslarının olumsuz etkilendiği de bilinmektedir (Öztürk, 2002, s. 45). Öğrencilerin, ders saatlerinde derslerini dikkatli ve ilgiyle dinlemeleri, derse aktif olarak katılabilmeleri ile teneffüs zamanlarını iyi geçirme arasında ilişki olduğu düşünülmektedir (Can & Serençelik, 2017, s. 530). Dersin yanında teneffüslerde de öğrenciler hem kendi yaşlıları hem de farklı yaş grubundaki öğrencilerle bir araya gelerek arkadaşlık ilişkilerini geliştirirler; iş birliği, paylaşma, sorumluluk vb. sosyal becerilerini geliştirirler (Yaman, 2006, s. 269).

1. Alanyazın Taraması

1.1. Öğretim Süreleri

Türkiye’de eğitim alanında yapılan yenilik ve projelere karşılık Avrupa Birliği ve OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında eğitim sistemi birçok yönden istenen düzeye erişilemediğini gösteren araştırmalar (Şişman ve Taşdemir, 2008, s. 41) olmasıyla birlikte özellikle son 20 yılda eğitim alanında önemli gelişimler olduğunu gösteren raporlar da bulunmaktadır. Bu raporlar ülkelerin eğitimdeki durumlarını değerlendirmek, diğer ülkeler için ortak ve somut ölçütler aracılığıyla karşılaştırılabilir olmasını sağlamayı hedeflemektedirler (Özer, 2020, s. 220). OECD, üç yıllık süreler ile uyguladığı PISA araştırmalarının yanında okul öncesi, ilkökul ya da eğitimde fırsat eşitliği gibi alanlarda da ülke raporları yayımlamaktadır (OECD, 2022, 2023). Bu raporlarda, ilgili alanlarda yapılan çalışmalar ve bu çalışmaların çıktıları detaylı bir halde irdelenmekte ve diğer ülkeler için başarılı örnekler öne çıkarılmaktadır. Bu noktada Türkiye’de eğitim sisteminde son 20 yılda yaşanan değişimi inceleyen ‘Taking Stock of Education Reforms for Access and Quality in Türkiye’ başlıklı araştırma raporu 2023 yılında yayımlanmıştır (OECD, 2023). Rapor eğitimde kalite alanında Türkiye’nin eğitim sistemindeki gelişimi çok sayıda temel göstergeye dayanarak değerlendirmektedir (OECD, 2023). Raporda bu süre zarfında yapılan müfredat değişiklikleri, eğitim süreleri, ders ve teneffüs zamanları gibi süreç boyunca geliştirilen standartlar, projeler ve düzenlemeler yorumlanmaktadır. Özellikle son dönemlerde ilkokulların ders programında bulunan dersler ve ders saatleri üzerinde önemli değişiklikler yapılmıştır.

Bunun nedeni literatürde yaygın olarak kullanılan “Öğretim süresinin öğrenci öğrenmesi üzerine etkisi” varsayımı ile ilgili olduğu söylenebilir. Bu düşünceye göre, öğrenciler sınıf içinde ne kadar fazla zaman geçirirse, istenilen öğrenme kazanımları (bilgi, beceri, değer ve tutumlar) üzerindeki olumlu etkileri de o derece artmaktadır (Abadzi, 2009, s. 273; Silva, 2007, s. 4). Ülkelerin ilkokullar için haftalık ders saatlerine bakıldığında Almanya’da bu ders süresinin, eyaletlere göre ilkokul birinci ve ikinci sınıflarda 17-23 ve üst sınıflarda 23-27 saat olduğu görülmektedir. Hollanda’da haftalık ders saati, ilkokulda 22 saat olarak belirlenmiştir. İlköğretimde haftalık ders saatlerine bakıldığında Belçika’da 28, Fransa’da 26-27 saat olarak karşımıza çıkmaktadır. İngiltere’de 5-7 yaş arası bireyler için 21 saat iken, 8-11 yaş aralığı için 23-30 saattir. İtalya’da ise ilk yıl haftada 27 saat, ikinci yıldan itibaren 30 saat ders bulunmaktadır (OECD, 2019). Ortaya konan bu dağılım içinde, Türkiye’nin durumunu belirtmek gerekirse “İlköğretim Kurumları Haftalık Ders Çizelgesi” güncellenmiş olup 2023-2024 eğitim öğretim yılından itibaren tüm sınıflarda uygulanmaktadır. Böylece 2023-2024 öğretim yılından itibaren ilkokul ve ortaokullarda uygulanacak olan haftalık ders çizelgesine göre, ilkokulda zorunlu dersler ve serbest etkinlikler dahil haftada 30 saat ders işlenecektir. Bu saatler; ilkokul birinci sınıf için 26 saat zorunlu ders, 4 saat serbest etkinlik, ikinci ve üçüncü sınıflar için 28 saat zorunlu ders, 2 saat serbest etkinlik ve dördüncü sınıflar içinde 30 saat zorunlu ders şeklinde dağılmaktadır (İlköğretim Kurumları Haftalık Ders Çizelgesi, Ttkb). Diğer taraftan bir ders süresi 40 dakika olarak devam etmektedir. Bununla birlikte bu 40 dakikalık zaman, ilkokul birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar aynı olmak durumundadır. Ders sürelerinin artırılması türünden reformun temel dayanağı şudur: okulda geçen süredeki artış daha iyi bir öğrenme ve öğrenci performansı ile sonuçlanır (Silva, 2007, s. 4). Amerika Birleşik Devletleri’nde yayınlanan bir rapora göre ABD’nin eğitim yılının ortalama süresinin 180 saat olduğu ve bu sürenin Avrupa ülkelerinden (190-210 saat arası) az olduğu ifade edilmiştir (Silva, 2007, s. 4). Rapor doğrultusunda Amerikan öğrencilerin küresel anlamda varlığını devam edebilmeleri için, okulda daha çok zaman geçirmesi gerektiği öne sürülmüş ve ders sürelerinin günlük 7 saate çıkarılması önerilmiştir (Aronson vd., 1999, s. 14).

Türkiye’de ders ve teneffüs süreleri Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinde ortaya konulmuştur. Bu yönetmeliğe göre; “Bir ders saati süresi 40 dakikadır. Okul yönetimince teneffüsler için normal eğitim yapılan okullarda en az 15 dakika, ikili eğitim yapılan okullarda ise en az 10 dakika süre ayrılır. Bu süreler okul idaresince okul çevresinin şartlarına göre düzenlenir ve bu konuda Millî Eğitim Müdürlüğüne bilgi verilir.” hükümleri doğrultusunda ders ve teneffüs süreleri düzenlenmektedir.

Okuldaki eğitim ve öğretim zamanının arttırılmasını destekleyenlere göre, okulda geçirilen sürenin arttırılması özellikle öğrenme güçlüğü çeken ve daha fazla süreye ihtiyaç duyan bireyler için yararlı olabileceği gibi hızlı ve daha hızlı öğrenen bireylere de daha fazla öğrenme etkinliği oluşturacak bir uygulama olabilir (Abadzi, 2009, s. 273). Ders sürelerinin artmasıyla öğretmenler açısından, farklı öğrenme yöntemlerine ihtiyaç duyan bireyler adına farklı eğitsel stratejiler ortaya koyma imkânı sunacağından, ders sırasında öğretmen müfredatta olan hiçbir konuyu kısa kesip hızlıca anlatmak durumunda olmadan müfredatın derinlemesine işlenmesini gerçekleştirebilecektir (O’Brien, 2006, s. 1872). Yapılan birçok araştırma sonuçlarına göre bireylerin öğrenme süreçlerine ayırdıkları zamanın arttırılması durumunda öğrenmenin miktarında da önemli ölçüde artış olduğu sonucu vurgulanmaktadır (Abadzi, 2009, s. 273; Öztürk, 2002, s. 45; Silva, 2007, s. 4). Eğitim ve öğretim sürecinde akademik gelişim için ayrılan zamanın arttırılması, doğru zaman yönetimi ve mevcut duruma alternatif akademik takvimler ortaya koyma gibi yöntemler, halihazırdaki öğrenme zamanının değerini arttırmaya olanak sağlayabilir (Aronson vd., 1999, s. 14).

Öğretim süresi zamanı ile ilgili genel düşünce öğrencinin ne kadar çok öğrenmeye zaman ayırırsa o derecede başarılı olacağı yönündedir (Can & Serençelik, 2017, s. 530). Öğrencinin güdülenme düzeyi ve yeteneğine bakmaksızın öğretimle geçirilen nitelikli öğretim zamanının öğrencinin başarısına olumlu yönde katkı yapacağı anlaşılmaktadır (Baines vd., 2020, s. 133; Can & Serençelik, 2017, s. 530; Farbman, 2015, s. 9). Berliner’e (1990, s. 27) göre öğrencilerin

akademik başarıları yalnız rakamlarla ölçülmeyip, öğretim zamanı ile de ölçülebilir. Öğretim süresi öğrencinin başarısının ölçümü ve analizi gibi süreçlerde tahmin etme, anlama ve kontrol etme imkanları sunmaktadır. Smith (2000, s. 671) okul ortamında öğretim için uygun süreyi belirlemek ve bu sürenin kalitesini ortaya çıkarmak için yaptığı çalışmada ABD’de 8 ilkokulu üç yıl süreyle gözlemlemiştir. Çalışma sonuçlarına göre deneyimli öğretmenlerin bir okul günlerinin %20 ile %25’ini öğrencilerin öğretimsel olmayan sosyal ve bireysel gereksinimlerine ayırdıklarını ortaya koymuştur. Bu sebeple bir okul gününde öğretimsel faaliyetlere ayrılan zamanın 300 dakika olması için okul gününün 360 ile 400 dakika arasında sürmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Alan yazın incelendiğinde öğretim süresinin akademik başarıyı arttırdığına yönelik farklı araştırmalar yapılmıştır (Farbman, 2015, s. 9). Farbman (2015, s. 9) okuldaki akademik başarıyı etkileyen faktörler üzerine gerçekleştirdiği araştırmada, öğretim zamanının akademik başarıda güçlü bir etkileyici faktör olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca öğretim süresinin öğrenci başarısında önemli bir etkileyici değişken olarak belirtmektedir. Aynı şekilde, Woessmann’ın (2003, s. 158) TIMSS sınavını temel alarak yaptığı çalışma sonuçlarına göre, öğretim süresi öğrencilerin akademik başarılarına olumlu katkı yapmaktadır. Waweru ve Nyagosia’nın (2013, s. 7) öğrencilerin akademik başarılarıyla öğretim süresi arasındaki ilişkiyi konu alan çalışma sonuçlarına göre de kişilerin ülke içinde ve uluslararası sınavlardaki akademik başarıları öğretim süresi içinde bulunan zaman ile ilişkilidir. Bu araştırmalar göstermektedir ki; öğretim süresi akademik başarının yordayıcısıdır. Bu yönüyle bakıldığında, öğrencilerin akademik başarıları öğretim süresi kavramıyla yakından ilgilidir.

1.2. Ders Sürelerinde Kayıp Zaman

Derse başlangıç aşaması hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin sınıflarına girdiği ve kendilerini derslere yönlendirdiği bir geçiş dönemi olarak ifade edilebilir. Bu ders başlangıçları, öğrencilerin ve öğretmenlerin dikkatlerini çekmekte zorlandıkları zamanlar olarak tanımlanmıştır (Jones & Jones, 2007, s. 10). Ders içinde öğretimi başlatmak için genellikle biraz zamana ihtiyaç vardır (Silva, 2007, s. 4). Yapılan bazı araştırmalara göre öğretim süresinin önemli bir kısmı farklı etkenler sebebiyle kaybedilmektedir (Abadzi, 2009, s. 273). Yani bazı faktörler veya sınıftaki öğretim dışı davranışların okulun performansı ve çıktıları üzerinde olumsuz etki gösterdiği ifade edilmektedir. Jones & Jones (2007, s. 10) yaptıkları araştırmada öğretime ayrılan sürenin, bir okul gününün yaklaşık olarak yarısı kadar olduğunu ifade etmektedirler. Öğretim süresinin yalnızca yarısının sınıfta öğrenme etkinlikleri ile geçtiği, diğer kalan sürenin ise akademik dışı etkinliklere sarf edildiği belirtilmektedir. Yair (2000, s. 487) çalışmasında buna paralel olarak öğrencilerin okuldaki toplam ders saatlerinin sadece yarısı kadar süresini derslerle geçirdiklerini ifade etmiştir. Weinstein ve Mignano (2003, s. 119) araştırmasında okulda geçirilen üretken öğrenme zamanının okulda kullanılan toplam sürenin %33’ünden fazla olamayacağını tahmin etmiştir. Smith (2000, s. 671) çalışmasında, Amerika okullarında yıllık öğretim zamanının bölünmesini incelemiştir. Çalışmada derslerin öğretim dışı etkinliklere harcadığı ders süresinin yüzdesinin %23 olduğunu ve öğretmenler arasında da bu süre açısından büyük farklılıklar olduğunu belirtmiştir. Derse etkin katılım zamanı ile üretken zaman arasındaki fark sebebiyle, öğrenme çıktıları ile meşgul olunan zaman arasındaki ilişki orta düzeyde kalmış ve etki büyüklüğü .38 olarak ifade edilmiştir (Hattie, 2009, s. 69).

Bir dersin süresini belirlerken ders sırasında öğretmen veya öğrenciden kaynaklı olarak ortaya çıkabilen kayıp zaman dilimi de dikkate alınmalıdır. Derse başlarken geçen süre az gibi görünse de toplandığında ortaya çıkan süre büyük bir zaman dilimi oluşturmaktadır (Weinstein & Mignano, 2003, s. 119). Ortaya çıkan kayıp zamanı en aza indirmek veya ortadan kaldırmak bir ders süresinin etkili ve doğru bir biçimde belirlenmesi ile mümkün olabilir. Yaklaşık olarak her derse başlarken altı dakikalık öğretim süresi kaybı, bir hafta süresince yaklaşık olarak 150 dakikaya ve tüm eğitim senesi boyunca 5700 dakikaya ulaşmaktadır. Bu da bir yılda, beş tam hafta okula devam etme süresine eşit demektir. Etkili ve kalıcı öğretim adına daha fazla zaman

kazanmak amacıyla derse başlama süreleri, yeniden yapılanmaya ihtiyaç duyan okul gününün önemli bir zaman dilimidir (Yair, 2000, s. 487). Sınıf yönetimi literatürü, derse başlangıcın hızlandırılması ve oluşan zaman kaybının en aza indirilmesi adına öneriler geliştirmiştir (Jones & Jones, 2007, s. 10). Bu tavsiyeleri kullanarak, eğitime daha fazla öğretim süresi eklemek ve buna göre daha iyi öğrenme sonuçları elde etmek mümkün olmalıdır. Bununla birlikte ders sürelerinde yapılacak olan düzenleme ve değişiklikler ile de bu zaman kayıpları ortadan kaldırılabilir.

1.3. İlkokulda Teneffüs ve Teneffüs Süreleri

Teneffüsler öğrencilerin okul yaşantıları süresince ders aralarında bulunan ve onların dersteki yorgunluklarını giderdikleri, beslenme faaliyetlerini yaptıkları, oyun vb. yollarla eğlendikleri, temel gereksinimlerini karşıladıkları, tüm bunlarla beraber psikolojik olarak da rahatladıkları bir dinlenme molası olarak tarif edilebilir (Yaman, 2006, s. 269). Böylece öğrenciler derslerin vermiş olduğu zihinsel ve fiziksel yorgunluğu atarken bir yandan da sonraki dersler için enerji toplamaktadırlar. Bu sebeple teneffüs tüm eğitim kademelerinde olduğu gibi ilkokul kademesinde de önemli bir yere sahiptir (Can & Serençelik, 2017, s. 530).

Teneffüsler bireyin gün içinde yaşantıları ve arkadaşları ile kendilerinin söz sahibi olduğu oyunları oynayabildiği az sayıdaki yer ve zamandan birisidir (Marron, 2008, s. 28). Bununla beraber, öğrenciler teneffüsteki etkileşimli yaşantılar yoluyla bilişsel bir anlayış sahibi olabilmektedirler. Sınıf içinde veya sınıf dışında da olsa fark etmeksizin teneffüs yoluyla öğrenciler derse daha odaklı ve üretken bir konumda olmaktadır. Öğretmenlerin bile teneffüs imkanları olmadığı zamanlar daha içe kapanık, yönetime katılmama, dinlenememe ve mesleki tükenmişlik gibi sorunlar yaşadığı görülmektedir (Akman vd., 2010, s. 810). Teneffüsler çocuklar için; arkadaşlarıyla buluşabildikleri, oyun oynayabildikleri, yetişkinlerin gözetimi olmadan sosyal beceri geliştirebildikleri bir zaman dilimi olması yönünden büyük öneme sahiptir (Marron, 2008, s. 28). Bu yönüyle temel eğitimin hedeflediği yeterliliklere ulaşmaları bakımından da eğitsel bir değere sahip olduğu söylenebilir. Örnek olarak, arkadaşlarına saygılı davranma, ortak alanı beraber kullanma, öz disiplin geliştirebilme, zamanı yönetebilme gibi pek çok sosyal beceriyi öğrenme fırsatı sunar (Kıncal & Genç, 2002, s. 90).

Teneffüsler bir yandan öğrenciler arasındaki sosyal etkileşimleri kolaylaştırırken, bir yandan da öğrencilerin yetişkin bireylerle etkileşimlerine aracılık etmesine olanak sunar (Baines vd., 2020, s. 133). Sosyal öğrenmelere olanak sunan ve zaman olarak doğru planlanmış teneffüs zamanının öğrencilerde istenen davranışlar ortaya çıkarması beklenir. Ancak zaman açısından iyi düzenlenmemiş teneffüs süreleri olumsuz öğrenme alanına da dönüşebilmektedir (Aktay vd., 2019, s. 756). Teneffüsler, alanın ve hava şartlarının izin verdiği oranda açık alana erişimi içeren, genellikle kişiyi tazeleyerek çevresiyle iletişimini arttıran yapılandırılmamış bir zaman dilimidir (Baines vd., 2020, s. 133). Teneffüs kavramı, ilkokulda düzenlenmemiş ve yapılandırılmamış fiziksel etkinlikler ve öğrencilerin oyun için planlanmış periyodlar olarak da tanımlanmaktadır (Yaman, 2006, s. 270). Ayrıca öğrencilerin oyunlar oynadıkları, rahat davranabildikleri, arkadaşlarıyla eğlenerek vakit geçirebildikleri, dinlenme ortamı bulabildikleri, temel gereksinimlerini karşılayabildikleri ve arkadaşlarıyla çeşitli faaliyetleri yapabildikleri ders arası bölümdür (Baines vd., 2020, s. 133). Bu noktalar dikkate alındığında eğitim ve öğretim sürecinin önemli bir parçası olan teneffüs sürelerinin öğrenciler adına ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Teneffüslerin çocukların hayatında gerek öğretim etkinlikleri kapsamında gerekse de enerjilerini boşaltmalarını sağlamada önemli bir yere sahip olduğu düşünüldüğünde, teneffüs sürelerinin öğrencilere göre olması önem arz etmektedir (Kıncal ve Genç, 2002, s. 90). Aktay vd., (2019, s. 756) 234 ilkokul öğrencisi ile gerçekleştirdikleri nicel çalışma sonucunda teneffüs süreleri konusunda önemli sonuçlara ulaşmışlardır. Teneffüs süresi ile ilgili olan bu çalışmada, tüm öğretim kademeleri dikkate alınarak teneffüsün en az 20 dakika olması gerektiği sonucuna varmışlardır. Bununla birlikte öğrencilerin teneffüsü oyun oynamak, beslenmek, etkinlik yapmak,

dinlenmek ve genel ihtiyaçları gidermek için ayrılan süre olarak algıladıkları sonucuna ulaşmışlardır.

1.4. Araştırmanın Amacı

Alanyazın incelendiğinde derse başlama süreleri ve öğretmenlerin ders sürelerine ilişkin görüşleri ile yapılan çalışmalara rastlanmaktadır. Özellikle sınıf yönetimi literatürü, derse zamanında başlamanın önemine değinmiştir. Fakat bu konunun uygulayıcıları olan öğretmen görüşlerini içeren araştırmalar hala büyük ölçüde ihtiyaç bulunmaktadır. Özellikle yurt dışında görev yapmış öğretmenler ile ilgili bir çalışmanın alanyazına katkısının büyük olacağı düşünülmektedir. Gelişmiş ülkelerin eğitim sistemini görmüş ve uygulamış olan öğretmenlerin Türkiye’deki ders ve teneffüs süreleri konusunda önemli katkıların olabileceği düşünülmektedir. Hem yurt dışını hem de Türkiye’yi bilen ve bu iki kültürü harmanlamış olan öğretmenlerin fikirleri bu konuda yol haritası olabilecek yeterliliktedir. Bu çalışma ile hem Türkiye’de çalışmış hem de yurt dışı deneyimleri olan öğretmenlerin bu konuda görüşleri alınarak konuya farklı açıdan bakılmak hedeflenmektedir. Bu sebeple yurt dışında en az 5 yıl süreyle eğitim ve öğretim hizmetinde bulunmuş öğretmenlerin konu hakkındaki görüşlerine başvurulmuştur. Bu araştırmanın, ders ve teneffüs sürelerinin farklı bakış açılarını sahip uygulayıcılar tarafından irdelenmesi için bir ön çalışma işlevi görmesi amaçlanmaktadır.

Yurt dışında görev yapmış öğretmenlerin ders ve teneffüs sürelerine ilişkin deneyim ve görüşleri araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu araştırma ders ve teneffüs süreleri konusunda öğretmen görüşlerini ortaya çıkararak okulda öğrenme etkinliklerine ve teneffüslere ayrılan sürenin daha nitelikli olmasına katkı sunmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu hedefe ulaşmak için şu alt sorulara cevap aranmıştır;

1. Yurt dışında görev yapmış öğretmenlerin her iki ülke deneyimleri doğrultusunda ders sürelerine ilişkin görüşleri nelerdir?
2. Yurt dışında görev yapmış öğretmenlerin her iki ülke deneyimleri doğrultusunda teneffüs sürelerine ilişkin görüşleri nelerdir?
3. Ders süresinin yetersiz olmasının gerekçeleri nelerdir?
4. Ders süresinin yeterli olmasının gerekçeleri nelerdir?
5. Teneffüs süresinin yetersiz olmasının gerekçeleri nelerdir?
6. Teneffüs süresinin yeterli olmasının gerekçeleri nelerdir?

2. Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinin içinde yer alan fenomenoloji (olgubilim) deseni ile desenlenmiştir. Yurt dışında görev yapan öğretmenlerin ders ve teneffüs sürelerine ilişkin deneyim ve görüşlerini belirlemeyi amaçlayan bu çalışma ders ve teneffüs süresi olgusunu farklı bakış açılarına sahip bireylerin gözü ile incelediğinden bu desen tercih edilmiştir. Olgubilim deseni, olguların duysal olarak tecrübe edilmesine, insanların çevreye ilişkin anlayış geliştirmesine ve bu deneyimlerin kişisel olarak yorumlanarak ortaya konmasına dayanır (Patton, 2014, s. 44). Bu desen kişilerin bakış açılarını, deneyimlerini ve algılarını ön plana çıkarmayı amaçlayan bir araştırma desendir (Karataş, 2015, s. 67). Olgubilim deseninde çalışmaya konu olan olguyu ve bu olguya yönelik katılımcıların deneyimlerini onların bakış açısı ile anlamlandırmak söz konusudur (Patton, 2014, s. 45). Özet olarak bu desende kişilerin olguya ait deneyimlerinin neler olduğu belirlenir ve bu deneyimler hakkında ortaya çıkan anlamlar anlaşılmaya çalışılır. Bu çalışmada anlaşılmaya çalışılan, deneyim yurt dışı öğretim tecrübesine sahip öğretmenlerin ders ve teneffüs süreleri hakkındaki deneyimleridir.

2.1. Araştırmanın Etik izni

Araştırmanın etik izni Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimler Birim Etik Kurulu’nun 25/05/2023 tarihli 06 sayılı kararı ile alınmış ve bu izin sonrasında veri toplama süreci gerçekleştirilmiştir.

2.2. Katılımcılar

Nitel araştırma desenlerinden olan fenomenoloji (olgubilim) deseninde katılımcı olarak 5-25 kişilik küçük katılımcı grubu ve konuya ilişkin tecrübeleri olan kişilerin seçildiği ölçüt örneklem tercih edilir (Glesne, 2012). Araştırmacının çalışma grubunu yurt dışında Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda görev yapmış 11 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışma grubu amaçlı örnekleme yöntemlerinden olan ölçüt örnekleme yolu ile belirlenmiştir. Bu örnekleme yöntemi, araştırılan konu üzerinde detaylı bilgiye sahip olduğu düşünülen kişiler ile derinlemesine çalışmaya olanak sunmaktadır (Patton, 2014, s. 45). Bu örnekleme yöntemindeki temel amaç ise önceden belirlenmiş bir takım ölçütü karşılayan durumları çalışma imkânı vermesidir (Yıldırım & Şimşek, 2014, s. 75). Bu kapsamda araştırma grubunun seçiminde tercih edilen ölçütler; a) çalışmaya katılanların gönüllü olması, b) Öğretmenlerin yurt dışında en az 5 yıl deneyimlerinin olması c) halen Milli Eğitime bağlı okullarda görev yapması şeklindedir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Nitel araştırma desenlerinden olan fenomenoloji (olgubilim) deseninde veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış ya da yapılandırılmamış görüşme aracı kullanılır (Creswell, 2013). Bu çalışmada veriler araştırmanın amacına en uygun olan, bir konuyu aydınlatmak için araştırmacı tarafından hazırlanmış nitel veri toplama yöntemlerinden olan görüşme tekniğiyle toplanmıştır. Yapılan görüşmelerde araştırmacılar tarafından geliştirilmiş 14 açık uçlu soru ile katılımcı bilgilerinden oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinde toplumsal dünya hakkında veri elde etmek için kullanılan en temel tekniklerden biri görüşmedir. Bu teknikte, araştırmacı önceden sormayı planladığı soruları içeren görüşme formunu hazırlar. Bununla beraber araştırmacı planladığı sorular ile birlikte görüşme akışına göre farklı alt sorularla görüşmenin seyrini etkileyebilir (Ekiz, 2003).

Görüşme formunda kullanılan sorular hazırlanmadan önce araştırmanın tutarlılığını arttırmak sebebiyle araştırma konusu ile ilgili alanyazın taraması yapılarak benzer özellikteki ölçme araçları irdelenmiştir. Alanyazın incelemesi doğrultusunda konu tasarlandıktan sonra görüşme soruları belirlenerek taslak görüşme formu ortaya konulmuştur. Soru maddelerinin anlam, amaç ve kapsam noktasından değerlendirilmesi adına iki alan uzmanının görüşlerine müracaat edilmiştir. Çalışma kapsamı ile beraber konu hakkında genel bilgiye sahip olan ve nitel araştırma desenleri noktasında uzman kişilerden, çalışmayı çeşitli yönleri ile incelemesi inandırıcılık anlamında alınabilecek önlemlerden biridir (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 116). Geçerlik çalışması adına alan uzmanlarının incelemesine sunulan soruların açık ve anlaşılır olması da dikkate alınarak, ortaya konulan tavsiyeler yönünde düzenlemeler yapılmıştır. Ortaya çıkan görüşme formu 2 öğretmen ile pilot uygulama yapılması sonucunda sorularda bazı düzenlemeler yapılmasına karar verilmiş ve gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Öğretmenler ile yapılan pilot görüşmelerde elde edilen veriler, analiz edilen çalışma verilerine dâhil edilmemiştir. Araştırmanın aktarılabilirliğini arttırmak için (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 116) elde edilen veriler detaylı bir şekilde betimlenmiştir. Araştırmada 11 öğretmen ile 30-35 dakika süren görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yüz yüze ve öğretmenlerin kendilerini rahat hissettikleri yerde yapılan bu görüşmelerin tamamı araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiş ve bu görüşmeler ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Görüşmeler bittikten sonra katılımcılardan teyit alınmış, ortaya çıkan veriler özetlenerek katılımcılardan verilerin doğruluğuna ilişkin düşüncelerini belirtmesi istenmiştir. Görüşme sonunda katılımcı teyidi, araştırmacının elde ettikleri veriyi görüşme sonunda özetlemesi suretiyle yapılarak inandırıcılığın artırılması sağlanmıştır. Ayrıca katılımcılar konu hakkında eklemek istedikleri deneyimler veya algılar varsa bunları da görüşme sonunda ifade etmişlerdir (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 107).

2.4. Veri Analizi

Araştırma kapsamında görüşmeler neticesinde ortaya çıkan verilerin çözümlenmesi ve yorumlanması aşamasında tematik analiz yöntemi tercih edilmiştir. Tematik analiz, toplanan veriler yorumlanarak açıklanmasına imkân sunabilecek ilişkilere ve kavramlara ulaşmayı

amaçlar. Bu yöntemde ortaya çıkan veriler, derinlemesine ve detaylı bir incelemeye tabi tutularak fark edilemeyen tema ve kavramlar ortaya çıkarılmaya çalışılır. Bunların neticesinde tanımlanan ve ortaya çıkan bulguların, araştırmacı tarafından yorumlanarak sonuçların ortaya çıkarılması aşamasıdır. Araştırmacının bu aşamadaki rolü; ortaya çıkan verilere anlam kazandırması, neden-sonuç ilişkileri kurması, bulguları açıklaması, bulgulardan birtakım sonuçlar ortaya çıkarması ve kendi görüşlerini de ekleyerek elde edilen sonuçların önemine ilişkin açıklamalarda bulunması olarak ifade edilebilir (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 116). Öğretmenler ile yapılan görüşmelerden elde edilen veriler elektronik ortamda yazılı hale getirilmiştir. Veri toplama sürecinde ortaya çıkan tema ve kavramlar değerlendirilerek bunların alan yazınla ilişkisi kurularak kodlar oluşturulmuştur.

Nitel araştırmalarda dış güvenilirlik yerine teyit edilebilirlik, iç güvenilirlik yerine ise tutarlılık kavramları kullanılmaktadır (Creswell, 2013). Tutarlılık; konunun birden fazla araştırmacı ile ele alınarak değerlendirilmesi, çalışma kapsamında daha fazla kaynak ve görüşe başvurulması, araştırma için yeterli büyüklükte örneklemin seçilmesi, elde edilen verilerin iyi bir şekilde muhafaza edilmesi anlamlarına gelmektedir. Bunlarla birlikte tutarlı sayılabilecek bir araştırmada, çalışılan mekânın ve araştırmacının konumunun tam olarak belirtilmesi ile çalışmanın tarafsız bir şekilde yürütülmesi önem arz etmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2014, s. 75). Araştırmanın tutarlılığını artırmak için örneklemin yeterince büyük seçilmesine çalışılmıştır. Yurt dışında görev yapan öğretmen sayısı az olmasına rağmen bu konuda detaylı çalışma yapılmış ve değişik ülkelerde 5 yıl görev yapmış 11 öğretmene ulaşılmıştır. Öğretmenlerden elde edilen verilerin bir kısmı herhangi bir yorum eklenmeden doğrudan alıntılarla verilmiştir. Araştırma sürecinde elde edilen veriler nitel araştırma tekniklerine hâkim 4 uzman tarafından değerlendirilmiş ve tüm kodlamalara bu değerlendirmeler ışığında devam edilmiştir. Teyit edilebilirlik; araştırmanın benzer ortamlarda aynı sonuçların elde edilip edilemeyeceği ile ilgilidir. Bu noktada öncelikle araştırma sürecinde araştırmacının konumunun açık bir şekilde ortaya konması gerekir (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 163). Araştırmacılar görüşmeler sırasında kendi fikir ve görüşlerini katmadan verileri toplamaya çalışmışlardır. Görüşmeler öğretmenlerin kendilerini rahat hissettikleri öğretmenler odası, okul bahçesi gibi yerlerde gerçekleştirilmiştir.

Görüşmelerden önce ve görüşmeler esnasında katılımcılara tamamen yansız yaklaşılmış ve onları yönlendirici hiçbir tutumda bulunulmamıştır. Katılımcı öğretmenlere Ö1, Ö2, Ö3, Ö4... gibi isimlendirme yapılarak ve isimleri zikredilmeden görüşleri aktarılmıştır. Araştırma sonunda ortaya çıkan verilerin işlenmesi sürecinde nitel araştırmalar konusunda 4 uzmanın görüşüne başvurulmuştur. Tüm safhalarda geri dönütler neticesinde gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra makaleye son hali verilmiştir. Bununla beraber çalışma kapsamında ortaya çıkan ham veri ve çözümlemeler daha sonra incelenebilmesi için saklanmıştır. Böylece verilerin toplanmasında ve analiz edilmesinde kullanılan yöntem ve kuramsal çerçeve ayrıntılı bir biçimde açıklanmaya çalışılarak araştırmanın teyit edilebilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

3. Bulgular

Millî Eğitim Bakanlığına bağlı yurt dışında bulunan okullarda görev yapmış öğretmenlerin ilkokullar için ders ve teneffüs süresinin yeterliliği ile ilgili olarak fikirlerini değerlendiren bu çalışmada öğretmenlerin bir ders süresi ve teneffüs zamanına ilişkin bakış açıları, öğretmen ve öğrencilerin bu konuda karşılaştıkları sorunlar ile bu sorunlara çözüm önerileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular araştırmanın genel bulguları olduğu için, öncelikle bu tespitlerle ilgili tablo ve yorumların üzerinde durulacaktır. İlkokullarda ders ve teneffüs sürelerine ilişkin sınıf öğretmenlerinin görüşlerinden elde edilen bulgular ve yorumlar araştırmanın alt problemlerine göre sırasıyla ortaya konmuştur. Araştırmanın birinci alt problemi olan öğretmenlerin ders süresine ilişkin görüşleri Tablo 1.'de ortaya konulmuştur.

Tablo 1. Öğretmenlerin ders süresine ilişkin görüşleri

Yanıtlar (dakika)	f
30	3
40(art arda)	6
40	1
50	1
TOPLAM	11

Tablo 1. incelendiğinde öğretmenlerin önemli bir bölümünün (f:6) bir ders süresinin art arda işlenecek 40 dakika olmasını ifade etmişlerdir. Bu sonuç halihazırda uygulanan sürenin öğrenciler için az olarak değerlendirildiği anlamına gelebilir. Bu konuda bazı öğretmenlerin görüşleri aşağıda doğrudan verilmiştir;

- Ö3: Özellikle ilkokul birinci sınıflar için 40 dakika sürenin fazla olduğunu düşünüyorum. Malum birinci sınıf çocukları dikkatlerinin uzun süre koruyamıyorlar ve dersten kopabiliyorlar. Bence birinci sınıflar için 30 dakikayı geçmemeli. (30 dakika)
- Ö5: Görev yaptığım Avrupa ülkesinde birinci sınıf öğrencileri için diğer sınıflardan farklı saat tarifi vardı ve onların daha azdı. Bu sistem Türkiye’de de uygulanabilir. (30 dakika)
- Ö6: Art arda iki ders beraber yapılabilir. İlk etapta zor gibi gelebilir ama çocuklar zamanla bu yapıya alışıyor. 40 dakika ders ve ardından çok kısa bir ihtiyaç molası ve hemen diğer ders. Çok uzun teneffüsler öğrenciyi yoruyor ve dersten koparıyor. Yurt dışında iken bu sistem çok verimli oluyordu. Dersler bir nevi blok ders gibi işleniyordu. Hem öğretmen de ders müfredatını rahatlıkla yetiştiriyordu. (40 dakika art arda)
- Ö10: 2,3 ve 4. Sınıflar için 40 dakika yeterli olmuyor. Konuları derinlemesine işleyemiyoruz. Mesela 50 dakika gibi bir zaman dilimi de tercih edilebilir. (50 dakika)
- Ö11: Yeterli diyebilirim. Çünkü AB ülkelerinin genelinde 4 gün okul var. Pazartesi, salı, perşembe ve Cuma. Çarşamba günü okullar tatil. Okul sabah saat 8.00’de başlar. 12.20’de öğlen arası verilir. Saat 13.30’ da ders tekrar başlar. 15.10 gibi ders biter. 15.30 etüt başlar. Durumu zayıf öğrenciler bu kurslara katılmak zorundadırlar. Öğretmen gerekli gördüyse.... Ders 17.00’ biter. Öğlen arasında kantinden yemek istemeyen öğrencileri aileleri teslim alır, 13.30’da tekrar okula bırakır. Kantin için aileler belediye belli bir miktar ödeme yapar. Onların yemeğini belediye getirir. Öğlen okul restoranında yer. Kantin dediğimizde aklınıza bizdeki kantinler gelmesin. Yani yemekhane. (40 dakika)

Öğretmen görüşleri incelendiğinde öğretmenler yurt dışı deneyimlerine dayanarak Türkiye’de 40 dakikalık art arda iki dersin önemini vurgulamışlardır. Vurgulanan önemli bir diğer husus da derslerin derinlemesine işlenebilmesi için sürenin artmasının olmuştur. Ders sürelerinin artması çocuklara zor gelebilir ancak ilerleyen dönemlerde çocukların bu duruma alışacağı belirtilmiştir.

Araştırmanın ikinci alt problemi yurt dışında görev yapmış öğretmenlerin her iki ülke deneyimleri doğrultusunda teneffüs sürelerine ilişkin görüşleri olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda öğretmenlerden toplanan veriler Tablo 2.’de ortaya konulmuştur.

Tablo 2. Öğretmenlerin teneffüs süresine ilişkin görüşleri

Yanıtlar (dakika)	f

5	6
10	2
15	2
20	6
25	1
TOPLAM	11

Tablo 2. incelendiğinde öğretmenlerin önemli bir bölümünün (f:6) bir teneffüs süresinin ilk önce kısa bir ara suretiyle 5 dakika, daha sonra uzun bir ara suretiyle 20 dakika olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu durum halihazırda uygulanan sürenin bir yönüyle fazla olarak değerlendirildiği anlamına gelebilir. Bu konuda bazı öğretmenlerin görüşleri aşağıda doğrudan verilmiştir.

- *Ö1: Teneffüs konusu aslında çok kapsamlı bir konu. Okulun fiziki yapısına, öğrenci sayısına, okulun sosyal konumuna ve türüne göre değişiklik gösterebilir. Mesela okul bahçeniz uygun mu? Kantininiz yeterli büyüklükte mi? Okul çok katlı mı? Bu durumlar teneffüs süresini etkileyebilecek durumlar. Bu noktada her okulun kendi pozisyonunu belirleyebilmesi düşünülebilir. Avrupa ülkelerinde bu durum iyi ayarlanmış ve okullara yetki verilerek her okulun kendi şartlarına göre ayarlama yapmaları sağlanmış. Eğer okulun imkanları çok iyi değilse 10 dakika yeterli. (10 dakika)*
- *Ö2: Türkiye’de güvenlik konusunda problemler var. Mesela bizim okulumuzda güvenlik görevlisi yok. Bu suretle teneffüslerde öğretmenlere bilhassa nöbetçi öğretmenlere çok fazla iş düşüyor. Öğretmenler bu zaman diliminde çok yoruluyorlar. Teneffüs süresinin artması bu yükü arttıracaktır. Bu suretle 10 dakika teneffüs süresi yeterlidir diye düşünüyorum. (10 dakika)*
- *Ö8: Türkiye’de de teneffüs süresi çok fazla olmamalı. Görev yaptığım ülkede teneffüslerde kesinlikle öğrencilerin başında olmalısınız. Çünkü herhangi bir kaza anında siz sorumlusunuz. Aksi durumda okulu kapatırlar. Sınıfı tekrar açmanız bu sefer çok zor olur. AB ülkelerinde her dönemin başında çocuklara sigorta yapmak zorunludur. Herhangi bir kaza anında ya da okulda herhangi bir araca zarar verme durumunda bu sigorta devreye girer. Çoğu zaman ders verdiğimiz okulda en son çıkan biz olurduk. Bu nedenle itfaiye ve ambulansın telefon numaralarını bilmeniz gerekir. Müdahale için. Bu sebeple önce 5 dakikalık kısa bir ara ardından hemen ders. Sonra 20 dakikalık uzun bir teneffüs. (5 ve 20 dakika)*
- *Ö9: Bence kısa teneffüsler 5 dakika olmalı. Çünkü teneffüslerde kazaların artması, öğrencilerin çok yorularak dersten kopması gibi nedenlerle çok uzun teneffüslerin sıkıntısını yaşıyoruz. Ancak elbette öğrencilerin de ihtiyaçları için teneffüs gerekir. Hem de uzun teneffüs. Ama bu durum günde bir defaya mahsus olmak üzere 20 dakikalık uzun bir teneffüs olabilir. Sonra yine dersler. Bu yurt dışında böyleydi ve sistem çok iyi işliyordu. (5 ve 20 dakika)*

Öğretmen görüşleri incelendiğinde öğretmenlerin önemli bir bölümünün (f:6) teneffüs süresinin artması yönünde görüş belirtmişlerdir. Bu durum halihazırda uygulanan sürenin bir yönüyle az olduğu anlamına gelebilir. Okulun durumuna göre uzun bir teneffüse ihtiyaç olduğu söylenebilir. Her okulun kendi durumuna göre teneffüs süresini belirlemesi de ifade edilen diğer bir görüş.

Araştırmanın üçüncü alt problemi ders süresinin yetersiz olduğunun gerekçelerinin neler olduğudur. Bu doğrultuda öğretmenlerden toplanan veriler Tablo 3.'te ortaya konulmuştur. Bu bağlamda öğretmenler ile yapılan görüşme sonuçlarına göre ders süresinin yetersiz olduğunun gerekçeleri sunulmaya çalışılmıştır.

Tablo 3. Ders süresi yetersiz diyen öğretmenlerin görüşleri

Tema	Alt Tema	Kod	f
Ders süresi yetersiz	Öğrenci açısından	Akademik başarı	2
		Derse odaklanma	1
		Disiplin sorunları	1
		Dersin bölünmesi	4
		Kayıp zamanın azalması	1
		Etkinlik odaklı ders için yetersiz	1
		Öğrenciler daha çok sınıfta olmalı	1
		Derinlemesine öğrenmeye imkân sunmak	1
	Öğretmen açısından	Konuların yetişmemesi	2
		Tüm müfredata vakit ayırma	1
		Yeterli sanatsal etkinlikler	2
		Beceri temelli eğitim	1
		Okul güvenliği	2
		İş disiplini	1
		Öğrenciler ile iç içe	1
	Aktif öğretim açısından	Derinlemesine öğretim	1
		Dersin bölünmemesi	1
		Etkinlik temelli öğretim	1
		Kayıp zamanın azalması	2
		Öğrencinin bilgiyi almaya	1
		En açık olduğu zaman	1
		Etkili işlenmesi için yetersiz	1
		Nitelikli eğitim için daha fazla zaman tanınmalı	1
		Performansı artırma	1

Tablo 3. İncelendiğinde yurt dışında görev yapmış ve Milli Eğitime bağlı okullarda çalışan öğretmenlerin her iki ülkenin durumu göz önüne alınıp yaptıkları değerlendirmeler sonucunda ders süresinin yetersiz olduğunu vurgulayan öğretmen sayısı fazla çıkmıştır (f:8). Öğretmenler ile yapılan görüşmeler sonunda bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir;

- Ö10: Burada Millî Eğitim Bakanlığımızın kuralları devreye girer. Çünkü ülkelerin öncelikleri farklıdır. AB ülkelerinin genelinde göçmen çocukların gittiği

okullarda başarı seviyesinin çok yüksek olması beklenmez ve istenmez. Çünkü göçmen ailelerinin yaptıkları işleri bu çocukların yapması beklenir. Çocukların sınıfa girişi ve çıkışı gerçekten fazla zaman alabiliyor. Özellikle yorulmuş bir şekilde teneffüsten çıkıp derse gelen bir öğrencinin derse odaklanması çok zor. (Kod: derse odaklanma)

- Ö8: Art arda yapılan ders ile toparlanma çok daha hızlı oluyor. Bir cihetle ders bölünmüyor. AB ülkelerinde bu uygulamaya sıklıkla rastlanıyor. (Kod: dersin bölünmesi)
- Ö4: Kısa ders ve uzun teneffüs eğitim ve öğretimde kayıp zamanı arttırıyor. Mesela bir öğrencinin dersten çıkması ve girmesi, hazırlığını yapması. Aynı zamanda öğretmenin dersten çıkması ve tekrar gelmesi. Bazen geç kalması bu kayıp zamanı arttırıyor. (Kod: kayıp zaman)
- Ö11: Verilen uzun aralar öğrencilere derinlemesine öğretim imkânı sunmuyor maalesef. (Kod: derinlemesine öğretim)
- Ö6: Bence çocuk okulda öğretmeni ile daha fazla iç içe olmalı. Avrupa bu konuda çok iyi. Bizde de böyle olmalı. Çocuk öğretmenini daha fazla görmeli. (Kod: öğrenciler ile iç içe)
- Ö9: Ben özellikle art arda ders uygulamasının öğrenci performansını arttırdığını düşünmekteyim. Çocuğun derse hazırlanması daha kolay oluyor bu şekilde. Çocuklar ilk başta zorlanıyorlar ama zamanla benimsiyorlar. (Kod: performansı artırma)
- Ö9: AB ülkelerinde öğrencilerin uzun derslerde sıkılmamaları için etkinlik ağırlıklı sınıf içi uygulamalara yer verilir. Bu suretle öğrenciler derslerde sıkılmaz ve teneffüsü aramazlardı. Bu noktada sınıf içi uygulamalarınız çok önem arz ediyor. Eğer dersinizi iyi planlar ve etkinlik ağırlıklı ders işlerseniz bu konuda başarılı olursunuz. (Kod: etkinlik temelli öğretim)

Öğretmen görüşleri incelendiğinde öğretmenler ders sürelerini öğretmen, öğrenci ve aktif öğretim açısından ele almışlardır. Özellikle dersin bölünmesi, öğrencilerin akademik başarıları ve derse odaklanma konularına vurgu yaparak ders süresinin artmasının uygun olacağını belirtmişlerdir. Ayrıca müfredatta belirtilen konuların yetişmemesi, yeterli sanatsal etkinliklere zaman ayırılamaması ve okul dışında ortaya çıkabilecek tehlikeli durumların azaltılması konusunda da görüş belirtmişlerdir.

Araştırmanın dördüncü alt problemi ders süresinin fazla olduğunun gerekçelerinin neler olduğudur. Bu doğrultuda öğretmenlerden toplanan veriler Tablo 4.'te ortaya konulmuştur. Bu bağlamda öğretmenler ile yapılan görüşme sonuçlarına göre ders süresinin fazla olduğunun gerekçeleri sunulmaya çalışılmıştır. Öğretmenlerden doğrudan alıntılara da yer verilerek bu görüşler belirtilmeye çalışılmıştır. Sonunda ise öğretmen görüşlerine göre değerlendirmeler yapılmıştır.

Tablo 4. Ders süresi fazla diyen öğretmenlerin görüşleri

Tema	Alt Tema	Kod	f

Ders süresi fazla	Öğrenci açısından	Sıkılma	2
		Dikkat dağınıklığı	3
		Disiplin sorunları	1
		1.Sınıfların zorlanması	3
		Öğrencinin hazır bulunuşluk düzeyi	1
		Temel becerileri vermede yeterli	1
	Öğretmen açısından	Sınıf yönetiminde sorunlar	1
		Öğretmenin yorulması	1
		Zaman yönetimi becerisi gerektiği	2
		Öğretmen motivasyonu	1
Aktif öğretim açısından		Temel bilgileri vermede yeterli	1
		Dersten kopma	1
		Gelişmiş ülkelere görelilik	2

Öğretmenler ile yapılan görüşmeler sonunda ortaya çıkan “Ders süresi fazla” temasının altında üç alt temaya ulaşılmıştır. Öğretmenler ile yapılan görüşmeler sonunda bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir;

- Ö5: Ders süresinin uzun olması özellikle küçük yaştaki öğrencilerde sıkılmaya neden oluyor. (Kod: sıkılma)
- Ö5: 40 dakika süre yapılan uzun araştırma ve değerlendirme sonuçlarında ortaya çıkan bir zaman dilimidir. Küçük yaştaki çocuklara fazla gelse de 2 ve üstü sınıflar açısından temel bilgileri vermede yeterli olarak görmekteyim. (Kod: temel bilgileri vermede yeterli)
- Ö7: Gelişmiş ülkelere bakıldığında küçük sınıflar için bu sürenin azaltılması gerekebilir. (Kod: gelişmiş ülkelere görelilik)
- Ö3: Ana sınıftan yeni çıkan bir öğrenci için bu ders süresi fazla diye düşünüyorum. Hazır bulunuşluk açısından bu süreyi fazla buluyorum. (Kod: Öğrencinin hazır bulunuşluk düzeyi)
- Ö3: 1. Sınıflar bu süre zarfında zorlanıyorlar. (Kod: 1. Sınıfların zorlanması)
- Ö11: Eğer öğretmen iyi bir zaman yönetimi becerisine sahip değilse çok zorlanıyor. Özellikle Avrupa bu konuda çok ileri. Öğretmenlere bu konuda özel eğitimler veriliyor. Eğer tecrübeniz yoksa, öğretmen çok zorlanır. Bu nedenle çocuklarla çok iyi anlaşmanız gerekiyor. Daha çok onların istedikleri şeyleri yapmanız gerekir. Özellikle oyunlarda. Derste yönetim siz de olmalı. (Kod: zaman yönetimi becerisi)

Öğretmen görüşleri incelendiğinde 1. Sınıfların zorlanması, çocukların dikkatlerinin dağılması, öğretmenlerde zaman yönetimi becerilerinin geliştirilmesi, gelişmiş ülkelere görelilik ve öğrencilerin sıkılmaları önemli ders süresinin fazla olmasının gerekçeleri olarak vurgulanmıştır.

Araştırmanın beşinci alt problemi teneffüs süresinin yetersiz olduğunun gerekçelerinin neler olduğudur. Bu doğrultuda öğretmenlerden toplanan veriler Tablo 5.’te ortaya konulmuştur. Bu bağlamda öğretmenler ile yapılan görüşme sonuçlarına göre teneffüs süresinin yetersiz olduğunun gerekçeleri sunulmaya çalışılmıştır. Öğretmenlerden doğrudan alıntılara da yer

verilerek bu görüşler belirtilmeye çalışılmıştır. Sonunda ise öğretmen görüşlerine göre değerlendirmeler yapılmıştır.

Tablo 5. Teneffüs süresi yetersiz diyen öğretmenlerin görüşleri

Tema	Alt Tema	Kod	f
Teneffüs süresi yetersiz	Öğrenci açısından	İhtiyacını giderememe	2
		Sosyalleşmeme	1
		Enerjisini atamama	2
		Oyun oynayamama	1
		Uzayan kantin sırası	1
		Dışarı çıkma süresi	1
		Okulu sevmeme	1
	Öğretmen açısından	Dinlenmeme	1
		İhtiyacını karşılamama	2
	Aktif öğretim açısından	Huzursuz olma	1
		Derse odaklanmama	1
		Derse adapte olmama	1

Öğretmenler ile yapılan görüşmeler sonunda ortaya çıkan “Teneffüs süresi yetersiz” temasının altında üç alt temaya ulaşılmıştır. Öğretmenler ile yapılan görüşmeler sonunda bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir;

- Ö9: Bizim okulumuz öğrenci sayısı bakımından fazla ve küçük bir kantinimiz var. Özellikle öğrenciler kantin sırasında çok bekliyor ve ihtiyaçlarını karşılayamıyor. Bu noktadan teneffüs süresinin, hiç olmazsa bir teneffüsün en az 20 dakika olması gerektiğini düşünüyorum. (Kod: ihtiyacını karşılamama)
- Ö9: Öğrenciler kısa teneffüste enerjisini atamıyor. (Kod: enerjisini atamama)
- Ö8: Öğretmenlerin de ihtiyaçları göz önünde bulundurulmalı. Kendi ihtiyaçlarımızı bile bazen yetiştiremiyoruz. (Kod: İhtiyacını karşılamama)
- Ö4: Öğrencinin yetersiz teneffüs süreleriyle huzursuz olması çık karşılaştığımız bir durum. Bu da öğrencini aktif öğrenmesine engel oluyor. Yurt dışında 2. Teneffüsün 20 dakika olması çocukların mutlu bir şekilde derslere girmesine olanak sunuyordu. Böyle bir uygulama bizim ülkemizde de olabilir. (Kod: huzursuz olma)
- Ö11: Avrupa’da eğer çocuk okulu sevmese bunun sorumlusu olarak siz gösterilirsiniz. Bu sebeple gerek dışarda fiziki etkinlikler ve gerekse yeterli teneffüs süreleri çocuğun okulu sevmesini sağlar. (Kod: okulu sevmeme)

Öğretmen görüşleri incelendiğinde öğrencilerin enerjilerini atamama, ihtiyaçlarını giderememe, öğretmenlerin ihtiyaçlarını karşılamama teneffüs süresinin yetersiz olduğunun önemli gerekçeleri olduğu söylenebilir.

Araştırmanın altıncı alt problemi teneffüs süresinin yeterli olduğunun gerekçelerinin neler olduğudur. Bu doğrultuda öğretmenlerden toplanan veriler Tablo 6.’da ortaya konulmuştur.

Bu bağlamda öğretmenler ile yapılan görüşme sonuçlarına göre teneffüs süresinin yeterli olduğunun gerekçeleri sunulmaya çalışılmıştır. Öğretmenlerden doğrudan alıntılara da yer verilerek bu görüşler belirtilmeye çalışılmıştır. Sonunda ise öğretmen görüşlerine göre değerlendirmeler yapılmıştır.

Tablo 6. Teneffüs süresi yeterli diyen öğretmenlerin görüşleri

Tema	Alt Tema	Kod	f
Teneffüs süresi yeterli	Öğrenci açısından	Kazaların artması	2
		Dersten kopma	1
		Sınıf düzeninin bozulması	2
	Öğretmen açısından	Nöbetçi öğretmenin yorulması	1
		İhtiyacını karşılamama	2
	Aktif öğretim açısından	Öğrencilerin öğretmeni beklemesi	1

Öğretmenler ile yapılan görüşmeler sonunda ortaya çıkan “Teneffüs süresi yeterli” temasının altında üç alt temaya ulaşılmıştır. Öğretmenler ile yapılan görüşmeler sonunda bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir;

- Ö6: Teneffüs süresi çok fazla olursa özellikle bahçede sorun olabiliyor. Bizim okulumuzda hem ilkokul hem ortaokul öğrencileri olduğu için kazaların olma olasılığı yüksek. Öğrenciler arası yaş farkı çok fazla. Bu noktadan teneffüs süresinin çok fazla uzun olmaması gerektiğini düşünüyorum. (Kod: kazaların artması)
- Ö2: Teneffüs süresi doğru ayarlanamazsa öğrencilerin dersten kopmasına sebep oluyor. (Kod: dersten kopma)
- Ö3: Uzun teneffüs sürelerinde sınıf içi düzen de bozuluyor. (Kod: Sınıf düzeninin bozulması)
- Ö3: Okullarımız çok kalabalık. Teneffüsler çok stresli. Bilhassa nöbetçi öğretmenken işiniz çok zor oluyor. Zaten dinlenme süreniz yok bir de uzun süreli teneffüsler nöbetçileri daha fazla yorar. (Kod: nöbetçi öğretmenlerin yorulması)
- Ö4: Eğer teneffüs süresi uzun olursa öğretmenlerin sınıfa gelmesi de uzayabiliyor. Bu suretle öğrencilerin öğretmeni bekleme süreleri artabiliyor. (Kod: öğrencilerin öğretmeni beklemesi)

Öğretmen görüşleri incelendiğinde kazaların artması, sınıf düzeninin bozulması ve nöbetçi öğretmenlerin ihtiyaçlarını karşılamaması teneffüs süresinin yeterli olduğunun önemli gerekçeleri olduğu söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmada yurt dışı öğretmenlik deneyimi olan ve halen Türkiye’de Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda görev yapan öğretmenlerin ders ve teneffüs sürelerine ilişkin görüşleri incelenmiştir. Birinci araştırma sorusu olarak öğretmenlerin ders süresi konusunda görüşlerine bakılmıştır. Bu görüşmelerin sonucuna göre; derinlemesine öğretim konusunda ders süresinin yetersizliği durumuna vurgu yapılmıştır. AB ülkelerinde bu durum bir çeşit blok ders

uygulanması ile ilkokullarda sağlanmaktadır. Çaycı (2018, s. 120) çalışmasında Türkiye’de eğitim veren okullarda uygulanmakta olan ders saatleri ve teneffüs süreleri, gelişmiş OECD ve Avrupa ülkelerindeki okullarda uygulanan ders ve teneffüs süreleriyle paralellik gösteren uygulamaların olduğunu ifade etmiştir. Örneğin bir ders süresinin 40 dakika olması hem Türkiye’de hem de AB ülkelerinde uygulanmaktadır. Ancak bir çeşit blok ders uygulaması olan 5 dakika kısa teneffüsün akabinde art arda iki ders uygulaması Türkiye’de uygulanmamaktadır. Görüşmelerde öğretmenlerin önemli bir bölümü bu uygulamaya vurgu yapmışlardır. Çalışma kapsamında ortaya çıkan diğer önemli sonuç ise özellikle AB ülkelerinde görev yapan öğretmenlerin Türkiye’de dersin bölünmesi, sınıfa giriş ve çıkışlarda kayıp zamanın çok olmasından kaynaklı eleştiriler yaptığı görülmüştür. Özellikle kısa bir ara ile beraber iki dersin beraber işlenmesinin ders bütünlüğüne verdiği katkıya değinilerek bu durumun Türkiye’de de uygulanabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca ders sürelerinin azlığının öğrencilerin derse odaklanmalarına engel olduğunu belirtmişlerdir. Sami vd. (2015, s. 55) yaptıkları çalışmada fiziksel aktivitelere gerekli süre ayrıldığında bireyin sosyal becerilerinin de geliştiğine vurgu yapmıştır. Bu çalışmada da bu görüşe paralel olarak ders sürelerindeki yetersizlik ve kopmaların eğitime olumsuz etkilerine vurgu yapılmıştır. Bu sonuç araştırma sonuçları ile paralellik göstermektedir. Özellikle ilköğretim 1. Sınıf öğrencileri için doğru planlanmamış ders sürelerinin öğrencilerin sıkılmasına sebep olduğu ve huzursuz olmalarına yol açtığı belirtilmiştir. Öğrencilerin ders süreleri konusunu irdeleyen eğitimci ve araştırmacıların görüşleri ele alındığında, bu sürelerin uzatılmasını ifade edenler ile bu fikirde olmayanlar şeklinde iki gruptan bahsedilebilir (Gökçe, 2012, s. 2550). Bu çalışma kapsamında da az da olsa öğretmenlerin bir kısmı 40 dakikalık sürenin fazla olduğu görüşünü vurgulamışlardır. Buna gerekçe olarak da uzayan ders sürelerinde sınıf yönetiminin zorlaştığını, öğretmenin daha fazla yorulmasından kaynaklı motivasyonun düşeceği ve dersten kopmaların artacağı noktaları vurgulanmıştır.

Araştırmanın ikinci araştırma sorusu olarak öğretmenlerin teneffüs süresi konusunda görüşlerine bakılmıştır. Bu konuda öğretmenler AB ülkelerinde olduğu gibi çocukların oyun oynayarak sosyalleşmelerine ve enerjilerini atmalarına sunacak 20 dakikalık bir teneffüse vurgu yapmışlardır. McGlaughlin (2015, s. 59) tarafından yapılan çalışma sonuçları bu bulgu ile paralellik göstermektedir. McGlaughlin, yeterli sürede olan teneffüs zaman diliminin olumlu okul iklimine katkı sağladığını ve öğrenmeyi sağlayan imkanları netice verdiğini belirtmiştir. Orhan (2016, s. 51) çalışmasında teneffüste oynanan oyunlar ile çocuğun sorumluluk bilincinin geliştiğini, bu suretle sosyal çevre ile olumlu etkileşim içine girdiğini vurgulamıştır. Araştırmamızda da bu sonuçlara paralel olarak katılımcılar, öğrencilerin sosyalleşmesi ve oyun oynayabilmeleri için uzun teneffüse vurgu yapmışlardır. Fakat bu uzunluk sürekli uzun teneffüsler suretiyle değildir. Bu sadece bir gün için bir uzun teneffüs biçimindedir. Çünkü öğretmenler uzun teneffüs sürelerinin olumsuz durumlarına da değinmişlerdir. Kazaların artması, öğrencilerin çok yorulması ve dersten kopması, nöbetçi öğretmenlerin çok yorulması gibi olumsuz durumlar unutulmamalıdır. Ata (2016, s. 45) araştırmasında teneffüste oynanan oyunların çocukların bilişsel, sosyal, fiziksel ve dil gelişimlerine katkı sağladığını belirtmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler de bu araştırmayı destekler nitelikte olup yeterince teneffüste olamayan öğrencilerin huzursuz ve mutsuz oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Aktay vd., (2019, s. 756) çalışmalarında öğrencilerin teneffüs sürelerinin önemli bir bölümünü beslenmek ve genel ihtiyaçları gidermek için ayırdıkları süre olarak ifade ederken bu sürenin yeterli uzunlukta olmasının önemini vurgu yapmıştır. Bu çalışmada da bu görüşe paralel olarak teneffüs sürelerinin öğrenci ihtiyacını giderecek sürede (15-20 dakika) olması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca öğrenci sayısı ve okulun fiziki imkanları göz önüne alınarak bazı durumlarda öğrencilerin teneffüste ihtiyaçlarını karşılayamadıkları sorunu da vurgulanmıştır. Baines ve Blatchford (2011, s. 341) teneffüs zamanında öğrencilerin sosyal deneyimler kazandığını ve bunu da öğretmenlerin teneffüs süresindeki emekleriyle olduğunu ifade etmiştir. Öğretmenler, teneffüste gerçekleşen bu deneyimlerin öğrencilerin sosyal anlamda gelişmelerine katkı sunduğunu ifade etmişlerdir. Bu

çalışmada da bu bulguya paralel olarak öğrencilerin öğretmenler ile daha fazla vakit geçirmeleri gerektiği, bu suretle eğitim ve öğretimin kısa aralarda bile devam etmesi vurgulanmıştır.

Bu bulgulardan hareketle Türkiye’de ders ve teneffüs süreleri konusunda aşağıda verilen uygulamalar önerilebilir:

- AB ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de 1. Sınıfa yeni başlayan öğrenciler için diğer sınıflardan ayrı ders ve teneffüs süresi düzenlenebilir.
- Art arda yapılacak 40 dakikalık derslerle bir çeşit blok ders uygulaması ilkököl öğrencileri için düşünülebilir. Bu surette derinlemesine öğretime imkân sunulabilir.
- 5 dakikalık kısa teneffüsten sonra öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için 20 dakikalık uzun bir teneffüs olabilir. Bu surette hem gereksinimler karşılanabilir hem de sosyalleşmeye daha fazla vakit ayrılabilir. Ayrıca kısa olan 5 dakikalık teneffüsler ile de öğrencilerin dersten kopmaları engellenebilir.
- Zaman yönetimi becerisine sahip etkili bir öğretmen için 40 dakika ders süresinin eğitim ve öğretim adına etkili bir zaman dilimi olduğu düşünülebilir.
- Öğrencilerin derslerde sıkılmamaları ve teneffüsü aramamaları için etkinlik ağırlıklı sınıf içi uygulamalara önem verilebilir.
- Okullarda öğrenci ve öğretmenlerin giriş ve çıkışlarından kaynaklı kayıp zaman hakkında yönetici ve öğretmenler bilgilendirilip gerekli tedbirler alınabilir.
- Teneffüs ve ders süreleri AB ülkelerinde olduğu gibi, öğrencilerin öğretmenleri ile daha fazla iç içe olacakları şekilde düzenlenebilir.
- Teneffüs ve ders süreleri öğrenci düzeyine göre belirlenerek öğrencilerin okulu sevmeleri sağlanabilir.
- Öğretmenlere özellikle 40 dakikalık sürenin etkin kullanımı adına zaman yönetimi beceri eğitimleri verilebilir.
- Yurt dışında uygulanan, akademik başarısı düşük öğrenciler için 40 dakika ders süresinin yetmemesinden kaynaklı olarak, okul çıkışı etütler yapılabilir. Böylece gerekli kazanımları 40 dakika içinde edinebilen öğrencilerin sıkılması engellenebilir.

Kaynakça

- Abadzi, H. (2009). Instructional time loss in developing countries: Concepts, measurement, and implications. *The World Bank Research Observer*, 24(2), 267-90.
- Akbaba, A. (2006). *İlköğretim I. kademe sınıf öğretmenlerinin görev ve hizmet algıları*. [Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi-İstanbul]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Akman, B., Taşkın, N., Özden, Z. & Çörtü, F. (2010). Okul öncesi öğretmenlerinde tükenmişlik üzerine bir çalışma. *İlköğretim Online*, 9(2).
- Aktay, S., Arat, R. & Atalay, M. (2019). İlkokullarda teneffüs süresi ne kadar olmalı? *III. Uluslararası Sınırsız Eğitim ve Araştırma Sempozyumu*, 754-759.
- Aracı, H. (2016). *Okullarda beden eğitimi* (6. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara
- Aronson, J. Z., Zimmerman, J. & Carlos, L. (1999). *Improving student achievement by extending school: Is it just a matter of time?* PACE Media/Education Writers, WestEd Institution, San Francisco.
- Ata, S. (2016). *Okul öncesi öğretmenlerinin dış mekânda oyun uygulamaları ve çocukların dış mekânda oyun oynamalarına ilişkin görüşlerinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi-Ankara]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

- Ayaz, M. (2017). 7. Sınıf sosyal bilgiler dersi konularının işlenmesinde ders saatlerinin yeterli olup olmadığının öğretmen görüşlerine göre belirlenmesi. [Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi-Giresun]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Baines, E. & Blatchford, P. (2011). *Children's games and playground activities in school and their role in development*. In A. D. Pellegrini (Ed.) *The Oxford Handbook of the Development of Play*. New York: Oxford University Press.
- Baines, M. & Gregson, M. (2020). Reflections of a practitioner–researcher in the field of widening participation in arts education. *Education Sciences*, 10 (5), 133
- Berliner, D. C. (1990). *What's all the fuss about instructional time?* In M. Ben-Peretz and R. Bromme (Eds.), *The nature of time in schools* (pp. 3-35). New York: Teachers College.
- Can, E. & Serençelik, G. (2017). Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin okul yönetimine katılımlarının incelenmesi. *Dicle University Journal of Ziya Gokalp Education Faculty*, (30).
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (Çev. Ed. M. Bütün & S. B. Demir). Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım.
- Çaycı, B. (2018). İlkokullardaki ders süresi ve ders saatlerinin sınıf öğretmeni görüşlerine göre değerlendirilmesi. *International Journal of Eurasian Education and Culture*, 3(5), 117-131.
- Demirel, Ö. (2014). *Eğitimde program geliştirme kuramdan uygulamaya*. Ankara: PegemA.
- Ekiz, D. (2003). *Eğitimde araştırma yöntem ve metotlarına giriş*. Anı Yayıncılık.
- Farbman, D. A. (2015). The case for improving and expanding time in school: A review of key research and practice. *National Center on Time & Learning*.
- Glesne, C. (2012). *Nitel araştırmaya giriş* (Çev. Ed. A. Ersoy & P. Yalçinoğlu). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gökçe, F. (2012). Öğretmen ve velilerin, öğrencilerin okulda geçirdikleri zaman, ders ve dinlenme süreleri ile tatiller ve okul dönemleri konusundaki görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12 (4): 2541-2560.
- Gümüş, E. & Şişman, M. (2012). *Eğitim ekonomisi ve planlaması*. Ankara: PegemA
- Hattie, J. (2009). *Visible learning. A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. Lon-don: Routledge.
- İldanlı, D. (2010). *İlköğretim okulları ikinci kademesinde görsel sanatlar dersi haftalık ders saati süresinin yeterliğinin araştırılması*. [Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi-Konya]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Jones, V. & Jones, L. (2007). *Comprehensive classroom management. creating communities of sup-port and solving problems*. Boston: Pearson.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 62-80
- Kıncal, R. ve Genç, S. (2002). İlköğretimde teneffüsün yeri ve önemi. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 9(86-94).
- Marron, S. (2008). An analysis of break time active play in Irish primary schools, *Waterford Institute of Technology*.
- McGlaughlin, M. (2015). Playing fair: The contribution of high-functioning recess to overall school climate in low-income elementary schools. *Journal of School Health*, 85(1), 53-60

- O'Brien, E.M. (2006). *Making time: what research says about reorganizing school schedules*. the Center for Public Education.
- OECD, (2019). *Education at a Glance 2017: OECD Indicators*. Erişim: https://www.hm.eg/sites/default/files/eag2017_eng.pdf
- OECD (2022). *Policy options for stronger, more equitable student outcomes in Türkiye*. OECD Publishing.
- OECD (2023). *Taking stock of education reforms for access and quality in Türkiye*. OECD Education Policy Perspectives No. 68. OECD Publishing
- Orhan, R. (2016). *Türkiye'deki ortaokul öğrencilerinin beden eğitimi ve spor alışkanlıkları üzerine bir araştırma*. [Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi-Kırıkkale]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Özer, M. (2020). What does PISA tell us about performance of education systems? *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 217-228.
- Öztürk, B. & Kısaç, İ. (2002). *Bilgiyi işleme modeli. Gelişim ve öğrenme psikolojisi*. (Edit: Binnur Yeşilyaprak). Pegem A Yayıncılık
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme süreci* (Çev. Ed. M. Bütün & S. B. Demir) Ankara: Pegem Akademi.
- Sami, S., Mahmoudi, S. & Aghaei, S. (2015). Social development of students participating in physical activity and computer games. *Annals of Applied Sport Science*, 3(2), 51-56
- Silva, E. (2007). *On the clock: rethinking the way schools use time*. education sector reports.
- Smith, B. (2000). Quantity matters: Annual instructional time in an urban school system. *Educational Administration Quarterly*, 36(5), 652-682.
- Şişman M. & Taşdemir, İ. (2008). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi*. Ankara: PegemA.
- Waweru, S. N. & Nyagosia, P. O. (2013). Utilization of allocated time and academic achievement: A survey of secondary school students in Kenya. *International Journal of Education and Research*, 1(6), 2-10.
- Weinstein, C. S. & Mignano, A. J. (2003). *Elementary classroom management*. lessons for research and practice. 3rd edition. Boston: McGraw-Hill.
- Woessmann, L. (2003). Schooling resources, education institutes and student performance: The international evidence. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 65(2), 117-170.
- Yair, G. (2000). Not just about time: Instructional practices and productive time in school. *Educational Administration Quarterly*, 36(4), 485-512.
- Yaman, E. (2006). Eğitim sistemindeki sorunlardan bir boyut: Büyük sınıflar ve sınıf yönetimi. *Gazi Üniversitesi Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(3), 261-274.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2014). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Birim Etik Kurulu

Tarih: 25/05/2023

No: 06

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %34

2. yazar katkı oranı: %33

3. yazar katkı oranı: %33

Okul Öncesi Dönemde Çocuklarda Görülen Kaygı ve Saldırganlık Düzeylerinin Ebeveyn Tutumları Açısından İncelenmesi *

Investigation of Anxiety and Aggressiveness Levels in Children During the Preschool Period in Terms of Parental Attitudes

Uzm. Psk. Dan. Ebru SEVEN¹, Dr. Öğr. Üye. Bedriye ALICI²

Öz

Bu çalışmada okul öncesine dâhil olan çocuklarının ebeveyn tutumlarının saldırganlık ve kaygı düzeyleri ile ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu araştırma betimsel ve ilişkisel tarama modeli ile yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemini Kuzey Kıbrıs'ta Lefkoşa ve Girne'de bulunan okul öncesine dâhil olan 710 çocuk, 710 ebeveyn ve 70 okul öncesi öğretmeni oluşturmaktadır. Bu çalışmada 36-72 aylık çocukların kaygı ve saldırganlık davranışlarıyla ebeveyn tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla, "Kişisel Bilgi Formu", "Ebeveyn Tutum Ölçeği" (ETÖ), "36-72 Aylık Çocuklara Yönelik Saldırganlık Yönelimi Ölçeği" ve "Okul Öncesi Çocuklarda Kaygı (Öğretmen Formu)" kullanılmıştır. Araştırma verilerinin istatistiksel analizi için SPSS 26.0 yazılımı kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, demokratik ebeveyn tutumu ve çocukların saldırganlık yönelim ölçeği genel ve alt boyutlarından alınan puanlar arasında negatif yönlü anlamlı, aşırı koruyucu, otoriter ve izin verici ebeveyn tutumları ile saldırganlık arasında ise negatif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Demokratik ebeveyn tutumu ile çocukların anksiyete puanları arasında negatif yönlü anlamlı, otoriter ebeveyn tutumu ile anksiyete puanları arasında ise olumlu yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Beklenen yönde alan yazınla paralel olarak demokratik tutum çocukların saldırganlık ve kaygı davranışları üzerinde olumlu etki ederken, otoriter tutum saldırganlığı ve kaygıyı tetiklemektedir. Bu durum ebeveynlerin sergilemiş oldukları ebeveyn tutumlarının önemini göstermektedir. Bu bağlamda ebeveynlerin çocuk gelişimi ve çocuk yetiştirme konusundaki eğitimler ile gelişiminin önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Saldırganlık, kaygı, anne baba tutumları

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The objective of this study is to determine the relationship between parental attitudes and children's anxiety and aggression levels in pre-school period. This study is conducted as descriptive research and correlational survey model. The sample of the study is composed of 710 preschool children studying in pre-schools located in Lefkoşa and Girne as well as 710 parents and 70 pre-school teachers. A "Personal Information Form", "Parental Attitude Scale", "Aggression Tendency Scale Towards 36-72 Months-old Children" and "Anxiety in Pre-School Children (Teacher Form)" are applied to evaluate the relationship between anxious and aggressive behaviours of 36-72-months-old children and parental attitudes. The results of this study indicate a negative significant relation between the general score of democratic parental attitude and aggression tendency of children and their sub-dimensional scores whereas they indicate a negative relation between the scores of authoritative, overprotective and permissive parental attitudes and aggression. There is a negative significant relation between the scores obtained by democratic parental attitudes and children's anxiety scale scores whereas there is a significant and positive relation between the scores obtained by authoritative parental attitudes and children's anxiety scale scores. Democratic attitudes have positive

¹Kıbrıs İlim Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi/RPD, mozartebru@gmail.com.

²Kıbrıs İlim Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi/RPD, bedriyealici3@gmail.com.

Atf için (to cite): Seven, E. ve Alıcı, B. (2025). Okul öncesi dönemde çocuklarda görülen kaygı ve saldırganlık düzeylerinin ebeveyn tutumları açısından incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(3), 920-937.

impacts on children's behaviours while authoritative attitudes trigger the aggression and anxiety. Thus, this stresses the parental attitudes' crucial importance.

Keywords: Aggression, anxiety, parental attitudes

Paper Type: Research

Giriş

Bireylerin sosyalleşme süreçleri ilk olarak aile içerisinde başlamaktadır. Bu süreç daha sonra akran ilişkilerinin gelişimiyle devam etmekte ve genişlemektedir. Ebeveyn davranışlarının aile içerisinde sosyalleşen çocuklar üzerinde büyük etkileri bulunmaktadır (Günindi ve Giren, 2011, s. 351). Ebeveyn tutumları anne babaların çocuklarına yönelik sergiledikleri duygu ve düşüncelerini tanımlamakta (Yılmaz, 2009, s. 29) ve demokratik tutum, otoriter tutum, izin verici tutum, baskıcı tutum, ilgisiz tutum, aşırı koruyucu tutum olarak sınıflanmaktadır.

Demokratik tutum, ebeveyn tutumları içerisinde en verimli tutum sayılabilir. Bu tutumda ebeveynler çocuklarına karşı ilgili ve sıcaktır. Aile içerisinde birbirlerine karşı saygı ve sevgi hâkimdir. Bu tutumu yansıtan aileler, çocuklarının sadece temel ihtiyaçlarıyla değil, sevgi ve manevi gereksinimlerini de karşılarlar (Örgün, 2000, s. 9). En uygun yaklaşım olarak kabul edilen bu tutumda aile içerisinde iletişim karşılıklıdır. Ailede çocuğun davranışları kontrol altındadır ve ondan belirli bir yere ulaşması beklenir (Sümer, Gündoğdu-Aktürk ve Helvacı, 2010, s. 44). Otoriter tutum ebeveyn tutumları içerisinde en katı kurallara sahip tutum olarak görülmektedir. Bu tutumda ebeveynler çocuklarının beklenti ve isteklerini pek dikkate almamakta, herhangi bir tartışma yaşanmamakta ve bundan dolayı uzlaşma yoluna gerek duyulmamaktadır. Bu anne babaların çocuklarına karşı sorumlulukları oldukça düşüktür. Fakat buna karşın çocukları konusunda büyük beklenti içerisindeyler (Küçükturan, 2005, s. 240). Ebeveyn ve çocuk arasındaki iletişim güçsüz, sağlıklı ve yetersizdir (Çağdaş, 2002, s. 20). Baskıcı bir tutum sergileyen anne babalar da otoriter ebeveynlere benzer bir şekilde çocuklarına karşı katı ve güç uygulayan aileler olarak görülmektedir. Ayrıca bu ebeveynler çocuklarının beklenti ve isteklerine karşı oldukça ilgisizdir (Yavuzer, 2001). Aşırı koruyucu tutumda ebeveynler çocuklara karşı sınırsız haklar tanımakta, ebeveynlerin çocuklarına karşı çok sağlıklı olmayan bir sevgi gösterdiği ve ebeveyn ve çocuk arasında sağlıklı bir ilişki olduğu görülmektedir (Özyürek, 2015, s. 113). Aşırı koruyucu aileler çocuklarına davranışları konusunda büyük bir serbestlik tanımakta ve onların yapmış oldukları her davranışı olumlu algılamaktadır (Şanlı, 2007, s. 65; Barbaroğlu, 2016). Bu ebeveyn tutumunda ailelerin çocuklarına karşı çekimser bir tavır izledikleri görülmektedir (Özyürek, 2004, s. 62). Çocukları sağlıklı bir şekilde sergiledikleri davranışlara karşı oldukça hoşgörülü yaklaşan ebeveynlerin, bu davranışlara karşın herhangi bir sınırlama getirmediği görülmektedir (Kandır ve Alpan, 2008, s. 36). Bu tutumu sergileyen aileler çocuklarının sosyal ilişkilerinde zarar görmelerine ve onların sosyal gruplar içerisinde sevilmeyen birer birey olmalarına sebep olmaktadır. Bu tarz aileler de yetişen çocukların paylaşma, işbirliği içerisinde olma veya yardımlaşma gibi yetilerinin gelişmediği gözlenmektedir (Meadows, 1986, s. 175). Ayrıca kontrolsüz ve sınırsız davranışlar sergilemeyi benimsemiş bu çocukların ileri ki dönemlerinde toplumsal kurallara uyum sağlamakta güçlük çeken, paylaşma ve işbirliği bağlamında yetersiz ve bencil bireyler oldukları görülmektedir (Özyürek, 2004, s. 62).

Çocukların sosyal ortama adapte olduğu, bir diğer deyişle dış çevreyle bağlantı kurduğu yer okul öncesi eğitim kurumlarıdır. Çocuk, okul öncesi eğitimi sürecinde farklı ve yeni insanlar tanımakta, onlarla iletişim kurmakta ve bu doğrultuda bazı temel davranışlar kazanmaktadır (Karaca, Gündüz ve Aral, 2011, s. 66). Okul öncesi insan yaşamında gelişim açısından çok önemli bir dönemdir. Okul öncesi eğitim bireylerin doğum sürecinden itibaren ilköğretime başlayana süreci içerisine alan bir eğitimi tanımlamaktadır. Bu eğitim sürecinde bireylerin yaşlarına uygun ve bireysel özelliklerine dikkat edilerek eğitim verilmektedir. Sergilenen eğitim sürecinde bireylerin kültürel değerleri kazanması desteklenmektedir (Poyraz ve Dere, 2003). Bireylerin toplumla uyumlu bir şekilde yaşayabilmesi ve iyi bir ruh sağlığına sahip olmasının temelleri okul

öncesi dönemde atılmaktadır (Özdemir, 2014, s. 102). Çocukların bu dönem içerisinde gerek eğitim kurumunda gerekse ailesinden aldığı eğitim oldukça önem arz etmektedir. Çocuğa bu dönemde eğitim kurumu tarafından verilen yanlış eğitim veya anne babalar tarafından sergilenen yanlış tutumlar onların davranışsal problemler geliştirmesine zemin hazırlayabilmektedir (Kadan, 2010, s.88).

Saldırganlık, bireylerin sosyal yaşamlarını oldukça olumsuz etkileyen ve çevre tarafından etik bağlamda oldukça olumsuz olarak görülen bir davranış türüdür (Mitscherlich, 2000). Sosyal olarak tüm yaş grupları için çevre tarafından kabul edilmeyen saldırgan davranışların ilk olarak okul öncesi dönemde görülmekte ve bu dönem için davranışsal bir problem olarak tanımlanmaktadır. Çocukların bu dönemde sergiledikleri saldırgan davranışlar genellikle sosyal gelişimlerinde meydana gelen bir yetersizlikten kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda okul öncesi dönemde saldırganlığın ortaya çıkışı hakkında birçok ilişkilendirme yapılmıştır. Bununla birlikte saldırgan davranışların anne baba tutumuyla doğrudan ilişkili olduğu öne sürülmektedir (Ersan, 2017, s. 89). Ebeveyn tutumları içerisinde baskıcı ve otoriter tutum ile yetiştirilen çocuklar daha çok saldırganlık sergilemektedir (Köksal, 2016, s. 31).

Anne baba tutumlarının çocuklar üzerinde oluşturduğu bir başka problem olan kaygı, genellikle bireyin olumsuz bir ruh haline sahip olması olarak tanımlanmaktadır (Karagün ve Çolak, 2009). Çocukların gösterdiği kaygı davranışında anne baba tutumlarının büyük önemi vardır. Otoriter ebeveyn tutumu ile yetiştirilen çocuklarda genellikle kaygı ve mutsuzluk durumları görülmüştür (Hale, 2008, s.15; Berk, 2018, s. 398).

Fizyolojik ve ruhsal olarak daha sağlıklı ve davranış sorunları olmayan çocuklar yetiştirmek sağlıklı bir toplumun oluşturulması açısından önem arz etmektedir. Ebeveynlerin çocuklarının gelişim dönemlerini ve özelliklerini farkında olması ve bu yönde davranışlar göstermesi çocuklarının toplumsal hayata uyumunu kolaylaştırırken, gelişim özelliklerinin gözlemlenmediği durumlarda sergilenen davranışlar çocuklarda saldırganlık ve kaygı gibi ruh sağlığın olumsuz etkileyecek uyum ve davranış sorunlarına yol açabilmektedir (Tezel Şahin ve Özbey, 2007, s. 10). Bu çalışma ile Kuzey Kıbrıs örneğinde ebeveyn tutumlarının okul öncesi dönemdeki çocukların davranışları üzerindeki etkisi vurgulanmış güncel literatür ışığında tartışılarak alandaki uzmanlara katkı sağlamayı hedeflemiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada ebeveynlerin sergiledikleri demokratik, otoriter, aşırı koruyucu ve izin verici tutumlar irdelenecek bu bağlamda, araştırmanın amacı okul öncesine dâhil olan çocuklarının saldırganlık ve kaygı düzeyleri ve anne baba tutumları arasındaki ilişkinin belirlenmesidir. Araştırma amacına yönelik aşağıdaki hipotezler test edilecektir:

H1: Ebeveyn tutumu ve kaygı düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H2: Ebeveyn tutumu ile saldırganlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H3: Ebeveyn tutumu kaygı düzeyini anlamlı düzeyde yordamaktadır.

H4: Ebeveyn tutumu saldırganlık düzeyini anlamlı düzeyde yordamaktadır.

Yöntem

Nicel yöntemle gerçekleştirilen bu çalışma betimsel ve ilişkisel tarama modeli kullanılarak yürütülmüştür. Kullanılan model var olan veya geçmişte olan durumun olduğu gibi betimlenmesi amaçlanmaktadır (Büyüköztürk vd., 2016, s. 25). Karasar (2014, s. 108)'a göre bu model, çalışmada yer alan birey, nesne ve olay üzerindeki durumu herhangi bir değişikliğe uğratmadan olduğu gibi yansıtmaya çalışır.

Katılımcılar

Araştırma evrenini KKTC’de okul öncesi eğitim kurumlarında kayıtlı olan 3-6 yaş arasındaki çocuklar oluşturmaktadır. KKTC’nin genelinde 113 okul öncesi eğitim kurumu ve 7778 okul öncesi öğrencisi bulunmaktadır (KKTC Milli Eğitim Bakanlığı, 2022). Araştırmanın örneklemini ise Lefkoşa ve Girne’de bulunan okul öncesi eğitim kurumlarında eğitim gören okul öncesi çocukların ebeveynleri (n=500) ve bu eğitim kurumlarındaki 70 okul öncesi öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırma sırasında öncelikle Lefkoşa ve Girne’de bulunan okul öncesi eğitim kurumlarına ulaşılmış, daha sonra kurumlardan gerekli izinler alınarak “36-72 Aylık Çocuklara Yönelik Saldırganlık Yönelimi Ölçeği” ve “Okul Öncesi Çocuklarda Kaygı (Öğretmen Formu)” ölçeklerinin öğretmenler tarafından doldurulması istenmiştir. Ayrıca okullar aracılığıyla çocukların ebeveynlerine ulaşılarak “Ebeveyn Tutum Ölçeği” uygulanmıştır. Kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde araştırmacı ulaşabileceği en yakın ve kolay örneklem gurubuna ulaşmayı amaçlamaktadır (Şimşek ve Yıldırım, 2013, s. 129). Betimsel araştırmalarda evrenin genellenebilmesi için %10 örneklemin alınması yeterli olarak görülmektedir (Arlı ve Nazik, 2001). Betimsel ve ilişkisel tarama modelini temel alan çalışmamızda araştırmaya dâhil olan gruplar göz önünde bulundurularak toplamda 500 kişiye ulaşılmıştır.

Araştırmadaki çocukların %41’inin kız ve %59’unun erkek olduğu, %27,20’sinin üç yaş, %25,20’sinin dört yaş, %23,20’sinin beş yaş, %24,40’ının altı yaşında olduğu, %18,20’sinin annesinin ortaokul, %29,0’unun annesinin lise ve %43,80’inin üniversite ve üstü mezunu olduğu, %16,0’sinin babasının ortaokul, %38,20’sinin lise ve %40,20’sinin babasının üniversite mezunu olduğu, %55,80’inin annesinin çalıştığı, %48,80’inin bir kardeş, %45,0’inin iki kardeş olduğu belirlenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Demografik Özellikleri

	Sayı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Kız	205	41,00
Erkek	295	59,00
Yaş		
3	136	27,20
4	126	25,20
5	116	23,20
6	122	24,40
Anne eğitimi		
İlköğretim	45	9,00
Ortaöğretim	91	18,20
Lise eğitimi	145	29,00
Lisans veya üstü	219	43,80
Baba eğitimi		
İlköğretim	28	5,60
Ortaöğretim	80	16,00
Lise eğitimi	191	38,20
Lisans veya üstü	201	40,20

Veri Toplama Araçları ve Süreci

Çalışmada araştırmacı tarafından oluşturulacak “Kişisel Bilgi Formu” formu, “Ebeveyn Tutum Ölçeği” (ETÖ), “36-72 Aylık Çocuklara Yönelik Saldırganlık Yönelim Ölçeği” ve “Okul Öncesi Çocuklarda Kaygı (Öğretmen Formu)” ölçeği kullanılmıştır. Araştırma 36-72 aylık okul öncesi öğrencileri ve öğretmenleri ile yürütülmüştür. Araştırma sırasında uygulanacak anket için gerekli izinler Etik Kurul’dan alınmış, eğitim kurumları yöneticileri ve öğretmenlerine ve ebeveynlere sözlü bildirim yapılarak bilgilendirilmiş onayları alınarak yapılmıştır.

Verilerinin istatistiksel analizi Statistical Package for Social Sciences (SPSS) 26.0 yazılımı ile yapılmıştır. Verilerin normallik analizleri, ilişkisel, varyans ve regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Ölçek puanları karşılaştırmada t testi ve ANOVA testi uygulanmıştır. İleri analizler için Tukey testine başvurulmuştur. Katılımcıların Ebeveyn Tutum Ölçeği, Saldırganlık Yönelim Ölçeği ve Okul Öncesi Çocuklarda Anksiyete Ölçeği puanlarının arasındaki korelasyon katsayısını belirlenmesinde Pearson testi uygulanmış, Ebeveyn Tutum Ölçeği puanlarının Saldırganlık Yönelim Ölçeği ve Okul Öncesi Çocuklarda Anksiyete Ölçeği puanlarını yordamada çok değişkenli doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Çoklu bağıntı sorununun değerlendirilmesi için VIF (Değişken Şişirme Faktörü) ve tolerans değerlerinin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Kişisel bilgi formu araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Form bireylerin temel bilgilerini içeren dört sorudan oluşmaktadır. Kişisel bilgi formunda yer alan sorular yaş, cinsiyet, anne eğitim düzeyi, baba eğitim düzeyi gibi konuları kapsamaktadır.

Ebeveyn Tutum Ölçeği (ETÖ): Demir ve Şendil (2008, s. 18) tarafından 2-6 yaş çocuklara yönelik geliştirilen Ebeveyn Tutum Ölçeği (ETÖ), 46 maddeden oluşan dört boyutlu (Demokratik, Otoriter, Aşırı Koruyucu ve İzin Verici) bir ölçektir ve beşli likert tipi ölçüm yapmaktadır (1=Hiçbir zaman böyle değildir, 5=Her zaman böyledir). Hesaplanan Cronbach Alfa katsayısı demokratik tutum (DT) için $\alpha = ,83$, otoriter tutum (OT) için $\alpha = ,76$, aşırı koruyucu tutum (AKT) için $\alpha = ,75$ ve izin verici tutum (İVT) için ise $\alpha = ,74$ olarak bulunmuştur. Bu çalışmada ise hesaplanan Cronbach Alfa katsayısı DT için $\alpha = ,750$, OT için $\alpha = ,734$, AKT için $\alpha = ,733$ ve İVT için $\alpha = ,719$ olarak saptanmıştır.

36-72 Aylık Çocuklara Yönelik Saldırganlık Yönelim Ölçeği: Orijinal form Kaynak, Kan ve Kurtulmuş (2016, s. 1466) tarafından geliştirilmiştir, 27 madde ve 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Alt boyutlar; başkalarına yönelik fiziksel saldırganlık (BY-FS), başkalarına yönelik ilişkisel saldırganlık (BY-İS), kendine yönelik saldırganlık (KYS) ve eşyalara/nesnelere yönelik saldırganlık (E/NYS) olarak adlandırılmıştır. Ölçek yedili likert tipi ölçüm yapmaktadır. Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı ölçeğin tamamı için $\alpha = ,957$; BY-FS alt boyutu için $\alpha = ,946$, BY-İS alt boyutu için $\alpha = ,945$, KYS alt boyutu için $\alpha = ,853$ ve E/NYS alt boyutu için $\alpha = ,920$ olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ise hesaplanan Cronbach Alfa katsayısı BY-FS için $\alpha = ,817$, BY-İS için $\alpha = ,801$, KYS için $\alpha = ,761$ ve E/NYS için $\alpha = ,752$ olarak hesaplanmıştır.

Okul Öncesi Çocuklarda Kaygı (Öğretmen Formu): Spence, Rapee, McDonald ve Ingram (2001, s. 1297) tarafından geliştirilmiştir. Türkçe uyarlama çalışması Şahin (2021, s. 340) tarafından gerçekleştirilmiştir. Tek boyutlu olan ölçek 21 maddeden oluşmakta ve beşli likert türü ölçüm yapmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı $\alpha = ,938$ olarak bulunmuştur. Bu çalışmada hesaplanan Cronbach Alfa katsayısı $\alpha = ,750$ olarak saptanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde toplanan veriler üzerinde yapılan analizler (normallik analizi, ilişkisel analizler, varyans analizi, regresyon analizi) sonucu elde edilen bulguya yer verilmiştir. Katılımcıların ölçek puanlarının ortalamaları, standart sapmaları, ölçekten puanları (min. ve max.), çarpıklık, basıklık katsayıları ve alfa değerleri hesaplanmış Tablo 2’de sunulmuştur.

Yapılan incelemede çarpıklık-basıklık katsayıları $\pm 1,5$ arasındadır (Tablo 2), buna göre verilerin normal dağılım gösterdiği yönünde değerlendirme yapılmıştır (Tabachnick ve Fidell,

2013, s. 78). Bu bağlamda toplanan veriler üzerinde parametrik istatistiki yöntemlerin kullanılmasına karar verilmiştir.

Tablo 2. Ölçek Puanlarının Normalliliği ve Cronbach Alfa Katsayıları

	$\bar{x}$	S	Min.	Max.	Çarpıklık	Basıklık	α
DT	51,18	10,10	30	74	,275	-,500	,750
OT	32,46	7,40	18	49	-,052	-1,126	,734
AKT	25,06	5,06	14	41	,115	-,426	,733
İVT	27,08	4,66	14	38	-,049	-,033	,719
BY-FS	23,30	4,16	12	34	-,139	-,268	,817
BY-İS	20,62	4,23	11	33	,099	-,275	,801
KYS	14,67	3,23	7	25	,149	-,166	,761
N/EYS	20,93	4,14	11	31	-,089	-,551	,752
SYÖ	79,52	10,20	51	102	-,584	,080	,720
OÖÇAÖ	64,66	7,63	45	84	,325	-,218	,750

Not. DT=Demokratik Tutum, OT=Otoriter Tutum, AKT=Aşırı Koruyucu Tutum, İVT=İzin verici Tutum, BY-FS= Başkalarına Yönelik Fiziksel Saldırganlık, BY-İS= Başkalarına Yönelik İlişkisel Saldırganlık, KYS= Kendine Yönelik Saldırganlık, N/EYS=Nesnelere/Eşyalara Yönelik Saldırganlık, SYÖ=Saldırganlık Yönelim Ölçeği, OÖÇA=Okul Öncesi Çocuklarda Anksiyete Ölçeği, *p<,05

Tablo 3'te çocukların cinsiyetine göre Saldırganlık Yönelim Ölçeği ve Okul Öncesi Çocuklarda Anksiyete Ölçeği puanları karşılaştırma sonuçlarına yer verilmiştir. Tablo 3 incelendiğinde araştırmadaki çocukların cinsiyetine göre Saldırganlık Yönelim Ölçeği genelinden ve ölçekte yer alan BY-FS, BY-İS, KYS ve E/NYS faktörlerinden aldıkları puanların arasında istatistiki olarak manidar farklar vardır (p<,05). Erkek çocukların Saldırganlık Yönelim Ölçeği genelinden ve ölçekte yer alan BY-FS, ilişkisel saldırganlık (başkasına yönelik), kendine yönelik saldırganlık ile E/NYS faktörlerinden aldıkları puanlar kadınlara göre fazladır.

Tablo 3. Çocukların Cinsiyetine Göre Saldırganlık ve Anksiyete Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması

	Cinsiyet	N	$\bar{x}$	S	T	p
BY-FS	Kız	205	22,29	4,12	-4,589	,000*
	Erkek	295	23,99	4,05		
BY-İS	Kız	205	19,36	4,02	-5,760	,000*
	Erkek	295	21,51	4,16		
KYS	Kız	205	13,91	3,02	-4,459	,000*
	Erkek	295	15,20	3,27		
N/EYS	Kız	205	19,98	3,69	-4,348	,000*
	Erkek	295	21,59	4,31		
SYÖ	Kız	205	75,54	9,91	-7,684	,000*
	Erkek	295	82,28	9,47		
OÖÇAÖ	Kız	205	63,19	6,54	-3,642	,000*
	Erkek	295	65,69	8,17		

Not. BY-FS= Başkalarına Yönelik Fiziksel Saldırganlık, BY-İS= Başkalarına Yönelik İlişkisel Saldırganlık, KYS= Kendine Yönelik Saldırganlık, N/EYS=Nesnelere/Eşyalara Yönelik Saldırganlık, SYÖ=Saldırganlık Yönelim Ölçeği, OÖÇA=Okul Öncesi Çocuklarda Anksiyete Ölçeği*p<,05

Tablo 4.

Çocukların Yaş Grubuna Göre Saldırganlık ve Anksiyete Puanlarının Karşılaştırılması

	Yaş grubu	n	$\bar{x}$	S	Min	Max	F	p	Fark
BY-FS	3	136	22,01	3,94	12	30	6,320	,000*	1-2
	4	126	23,68	4,26	12	34			1-3
	5	116	23,98	4,03	14	32			1-4
	6	122	23,68	4,13	14	34			
BY-İS	3	136	19,75	4,44	11	30	3,079	,027*	1-3
	4	126	20,63	4,11	11	29			1-4
	5	116	21,03	3,76	11	33			
	6	122	21,20	4,43	11	33			
KYS	3	136	13,75	3,24	7	22	5,333	,001*	1-2
	4	126	15,05	3,17	7	23			1-3
	5	116	14,86	3,04	9	23			1-4
	6	122	15,12	3,28	8	25			
N/EYS	3	136	19,96	4,50	11	30	4,003	,008*	1-2
	4	126	21,11	3,97	11	31			1-3
	5	116	21,08	3,75	12	30			1-4
	6	122	21,68	4,11	12	30			
SYÖ	3	136	75,47	10,38	52	94	10,701	,000*	1-2
	4	126	80,48	9,71	51	97			1-3
	5	116	80,96	9,22	55	99			1-4
	6	122	81,68	10,21	55	102			
OÖÇAÖ	3	136	63,31	6,34	48	78	3,145	,025*	1-3
	4	126	64,28	7,61	45	79			1-4
	5	116	66,09	7,81	50	83			2-3
	6	122	65,21	8,55	47	84			

Not. BY-FS= Başkalarına Yönelik Fiziksel Saldırganlık, BY-İS= Başkalarına Yönelik İlişkisel Saldırganlık, KYS= Kendine Yönelik Saldırganlık, N/EYS=Nesnelere/Eşyalara Yönelik Saldırganlık, SYÖ=Saldırganlık Yönelim Ölçeği, OÖÇA=Okul Öncesi Çocuklarda Anksiyete Ölçeği, *p<,05

Tablo 4 çocukların yaş grubuna göre Saldırganlık Yönelim Ölçeği ve Okul Öncesi Çocuklarda Anksiyete Ölçeği puanları karşılaştırma sonuçları gösterilmiştir. Araştırmadaki çocukların yaş grubuna göre Saldırganlık Yönelim Ölçeği genelinden ve ölçekte yer alan BY-FS, BY-İS, KYS ve E/NYS faktörlerinden aldıkları puanların arasında istatistiki olarak manidar farklar bulunmuştur (p<,05). Üç yaş grubundaki çocukların Saldırganlık Yönelim Ölçeği genelinden ve ölçekte yer alan BY-FS, BY-İS, KYS ve E/NYS faktörlerinden aldıkları puanlar diğer yaş gruplarındaki çocuklardan daha azdır. Araştırmaya dâhil olan çocukların cinsiyetine göre Okul Öncesi Çocuklarda Anksiyete Ölçeği puanlarının ortalamaları arasında manidar fark bulunmuştur (p<,05). Erkek çocukların Okul Öncesi Çocuklarda Anksiyete Ölçeği puanları kadınlardan daha fazladır. Üç yaşındaki çocukların Okul Öncesi Çocuklarda Anksiyete Ölçeği puanları beş ve altı yaşındakilerden azdır. Ayrıca dört yaşındaki çocuklar Okul Öncesi Çocuklarda Anksiyete Ölçeğinden altı yaşındakilere göre daha az puan almıştır.

Tablo 5. Çocukların Anne Eğitim Durumuna Göre Saldırganlık ve Anksiyete Puanlarının Karşılaştırılması

	Anne Eğitimi	n	$\bar{x}$	s	Min	Max	F	p	Fark
BY-FS	İlköğretim	45	25,51	3,52	18	34	6,918	,000*	1-2
	Ortaöğretim	91	23,99	4,01	14	34			1-3
	Lise eğitimi	145	23,04	4,07	12	32			1-4

	Lisans veya üstü	219	22,72	4,23	12	32			
	İlköğretim	45	23,93	3,72	13	32	16,775	,000*	1-2,1-3
BY-İS	Ortaöğretim	91	21,03	4,23	11	31			1-4
	Lise öğretimi	145	21,07	4,17	12	33			2-4
	Lisans veya üstü	219	19,48	3,94	11	33			3-4
	İlköğretim	45	15,89	3,33	8	22	9,681	,000*	1-4
KYS	Ortaöğretim	91	15,37	3,43	8	24			2-4
	Lise öğretimi	145	15,10	2,94	8	25			3-4
	Lisans veya üstü	219	13,84	3,11	7	22			
	İlköğretim	45	23,00	4,29	15	29	12,023	,000*	1-2,1-3
N/EYS	Ortaöğretim	91	21,91	3,31	14	29			1-4
	Lise öğretimi	145	21,36	4,01	12	31			2-4
	Lisans veya üstü	219	19,81	4,22	11	30			3-4
	İlköğretim	45	88,33	8,58	70	102	27,056	,000*	1-2,1-3
SYÖ	Ortaöğretim	91	82,31	9,19	56	101			1-4
	Lise öğretimi	145	80,57	8,76	52	98			2-4
	Lisans veya üstü	219	75,86	10,20	51	94			3-4
	İlköğretim	45	73,56	7,89	56	83	31,258	,000*	1-2
OÖÇAÖ	Ortaöğretim	91	65,86	7,31	55	84			1-3
	Lise öğretimi	145	64,23	6,81	47	83			1-4
	Lisans veya üstü	219	62,63	6,85	45	78			2-4

Not. BY-FS= Başkalarına Yönelik Fiziksel Saldırganlık, BY-İS= Başkalarına Yönelik İlişkisel Saldırganlık, KYS= Kendine Yönelik Saldırganlık, N/EYS=Nesnelere/Eşyalara Yönelik Saldırganlık, SYÖ=Saldırganlık Yönelim Ölçeği, OÖÇA=Okul Öncesi Çocuklarda Anksiyete Ölçeği, *p<,05

Tablo 5’de çocukların anne eğitim durumuna göre Saldırganlık Yönelim Ölçeği ve Okul Öncesi Çocuklarda Anksiyete Ölçeği puanları karşılaştırma sonuçları gösterilmiştir. Tablo 5’e göre çocukların anne eğitim durumuna göre Saldırganlık Yönelim Ölçeği geneli ve ölçek alt boyutlarından alınan puanlarının ortalamaları arasında anlamlı farklar saptanmıştır (p<,05). Annesi ilköğretim mezunu olanların ölçek genelinden ve BY-FS, BY-İS, KYS ve E/NYS faktörlerinden aldıkları puanlar diğerlerine göre yüksektir. Annesi ortaokul ve lise mezunu olanların saldırganlık genel puanı ve başkalarına yönelik BY-İS ve E/NYS boyutundan alınan puanlar annesi lisans ve üstü mezunu olanlara göre daha fazladır. Çocukların anne eğitimine göre anksiyete puan ortalamaları arasında istatistiki olarak manidar farklılık vardır (p<,05). Anne eğitimi ilköğretim olan çocukların anksiyete puanları diğer çocuklardan fazla bulunmuştur. Bunun yanında anne eğitimi ortaokul olan çocukların anksiyete puanları anne eğitimi lisans ve üstü olanlardan daha fazladır.

Tablo 6. Çocukların Baba Eğitim Durumuna Göre Saldırganlık ve Anksiyete Puanlarının Karşılaştırılması

	Baba Eğitimi	N	$\bar{x}$	S	Min	Max	F	p	Fark
	İlköğretim	28	25,57	3,91	18	34	6,918	,000*	1-3
BY-FS	Ortaöğretim	80	24,40	3,96	14	33			1-4
	Lise öğretimi	191	23,31	4,09	12	34			2-4

	Lisans veya üstü	201	22,52	4,14	12	32			
	İlköğretim	28	22,00	4,71	11	32	16,775	,000*	1-3
	Ortaöğretim	80	22,21	3,76	12	31			1-4
BY-İS	Lise öğretimi	191	20,60	4,28	11	33			2-3
	Lisans veya üstü	201	19,82	4,10	11	30			2-4
	İlköğretim	28	15,04	3,00	10	22	9,681	,000*	1-4
	Ortaöğretim	80	15,88	3,56	8	25			2-4
KYS	Lise öğretimi	191	14,92	3,00	8	24			3-4
	Lisans veya üstü	201	13,91	3,16	7	22			
	İlköğretim	28	23,50	3,68	17	29	12,023	,000*	1-3
	Ortaöğretim	80	22,09	3,52	15	30			1-4
N/EYS	Lise öğretimi	191	20,94	4,27	11	31			2-3
	Lisans veya üstü	201	20,10	4,08	11	29			2-4
	İlköğretim	28	86,11	9,77	68	102	27,056	,000*	1-3
	Ortaöğretim	80	84,58	8,58	64	99			1-4
SYÖ	Lise öğretimi	191	79,77	9,39	52	101			2-3
	Lisans veya üstü	201	76,35	10,36	51	94			2-4
	İlköğretim	28	71,79	8,34	58	83	31,258	,000*	1-2
	Ortaöğretim	80	67,96	8,14	55	83			1-3
OÖÇAÖ	Lise öğretimi	191	64,50	6,78	48	84			1-4
	Lisans veya üstü	201	62,52	7,08	45	78			2-4

Not. BY-FS= Başkalarına Yönelik Fiziksel Saldırganlık, BY-İS= Başkalarına Yönelik İlişkisel Saldırganlık, KYS= Kendine Yönelik Saldırganlık, N/EYS=Nesnelere/Eşyalara Yönelik Saldırganlık, SYÖ=Saldırganlık Yönelim Ölçeği, OÖÇA=Okul Öncesi Çocuklarda Anksiyete Ölçeği, *p<,05

Araştırma kapsamındaki çocukların baba eğitim durumuna göre saldırganlık ve anksiyete puanları karşılaştırma sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur. Araştırma kapsamında yer alan çocukların baba eğitim durumuna göre saldırganlık ve ölçekte yer alan alt boyutlardan aldıkları puanların arasında istatistiki olarak manidar farklar bulunmuştur ($p<,05$). Babası ilköğretim mezunu olanların saldırganlık ölçeği ve BY-FS, BY-İS, KYS ve E/NYS boyutlarından puanları diğerlerine göre anlamlı düzeyde yüksektir. Bunun yanında babası ortaokul mezunu olanların saldırganlık ölçeğinden ve BY-İS ve E/NYS boyutundan alınan puanlar babası lise ve lisans ve üstü mezunu olanlara göre daha fazladır. Çocukların baba eğitimine göre anksiyete puanları arasında anlamlı fark vardır ($p<,05$). Babası ilköğretim mezunu olan çocukların anksiyete puanları diğer çocuklardan fazla bulunmuştur. Baba eğitimi ortaokul olan çocukların anksiyete puanları baba eğitimi lisans ve üstü olanlardan daha fazla bulunmuştur.

Tablo 7. Ölçek Puanları Arasındaki Pearson Korelasyon Katsayıları

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	r	1								
	p									
2	r	-,523	1							

Tablo 7.'de ebeveynlerin Ebeveyn Tutum Ölçeği puanları ile çocukların Saldırganlık Yönelim Ölçeği ve Okul Öncesi Çocuklarda Anksiyete Ölçeği puanları arasındaki korelasyonlar verilmiştir. Araştırmadaki çocukların ebeveynlerinin Ebeveyn Tutum Ölçeğindeki demokratikten alınan puanlar ile Saldırganlık Yönelim Ölçeği geneli ve BY-FS, BY-İS, KYS ve E/NYS faktörlerinden alınan puanlar arasında anlamlı ve negatif yönde ilişki olduğu görülmüştür ($p < .05$). Çocukların ebeveynlerinin Ebeveyn Tutum Ölçeğindeki otoriterden alınan puanlar ile Saldırganlık Yönelim Ölçeği geneli ve başkalarına yönelik BY-FS, BY-İS, KYS ve E/NYS faktörlerinden aldıkları puanlar arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişki saptanmıştır ($p < .05$). Araştırmaya katılan çocukların ebeveynlerinin Ebeveyn Tutum Ölçeğindeki aşırı koruyucu faktöründen aldıkları puanlar ile Saldırganlık Yönelim Ölçeği genelinden ve ölçekte yer alan BY-FS, BY-İS, KYS ve E/NYS faktörlerinden alınan puanlar arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişki saptanmıştır ($p < .05$).

Araştırmadaki çocukların Ebeveyn Tutum Ölçeğindeki izin verici faktöründen aldıkları puanlar ile Saldırganlık Yönelim Ölçeği genelinden ve ölçekte yer alan BY-FS, BY-İS ve E/NYS faktörlerinden alınan puanlar arasında negatif yönlü ve istatistiki açıdan manidar bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p < ,05$). Ebeveyn Tutum Ölçeğindeki izin verici faktöründen alınan puanlar ile Saldırganlık Yönelim Ölçeğindeki KYS alınan puanlar arasında istatistiki açıdan manidar ilişki yoktur ($p > ,05$).

929

arasında istatistiki olarak anlamlı ilişki olmadığı görülmüştür ($p > ,05$). Araştırmadaki çocukların anksiyete puanları ile saldırganlık puanları ve BY-FS, BY-İS, KYS ve E/NYS faktörlerinden alınan puanlar arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($p < ,05$).

Tablo 8. Çocukların Saldırganlık Puanlarına Etki Etmede Ebeveyn Tutumuna Yönelik Çok Değişkenli Regresyon Analizi

	Std. Olm. β	S.H.	Std. Beta	T	p	F p	R2 AdjR2
(Sabit)	102,61	5,32		19,303	,000*		
DT	-,49	,05	-,48	-9,880	,000*	55,053	,308
OT	-,01	,06	-,01	-,198	,843	,000	,302
AKT	,22	,09	,11	2,526	,012*		
İVT	-,12	,08	-,06	-1,491	,137		

Not. DT=Demokratik Tutum, OT=Otoriter Tutum, AKT=Aşırı Koruyucu Tutum, İVT=İzin verici Tutum, * $p < ,05$

Ebeveyn Tutum Ölçeği puanlarının çocukların Saldırganlık Yönelim Ölçeğinin puanlarını yordama durumu çok değişkenli regresyon analizi ile incelenmiştir. Tablo 8 incelendiğinde demokratik tutum puanlarının saldırganlık puanlarını negatif yönde manidar olarak yordadığı belirlenmiştir ($\beta = -,48$; $p < ,05$). Aşırı koruyucu tutum puanlarının saldırganlık puanlarını istatistiki olarak manidar ve pozitif yönde yordadığı saptanmıştır ($\beta = ,11$; $p < ,05$). Otoriter ve izin verici tutum puanlarının saldırganlık puanlarını istatistiki olarak manidar düzeyde yordamadığı saptanmıştır ($p > ,05$). Ebeveyn Tutum Ölçeği puanlarının çocukların Saldırganlık Yönelim Ölçeği puanlarını yordama durumuna ilişkin modelde açıklanan varyansın %30,2 olduğu tespit edilmiştir (Tablo 8).

Tablo 9. Ebeveyn Tutumunun Çocuklarda Anksiyete Ölçeği Puanlarını Yordama Durumu

	Std. Olm. B	S.H.	Std. B	t	P	F p	R2 AdjR2
(Sabit)	69,52	4,71		14,770	,000*		
DT	-,11	,04	-,15	-2,580	,010*	4,061	,032
OT	,08	,05	,08	1,495	,136	,003	,024
AKT	-,10	,08	-,06	-1,220	,223		
İVT	,03	,07	,02	,346	,729		

Not. DT=Demokratik Tutum, OT=Otoriter Tutum, AKT=Aşırı Koruyucu Tutum, İVT=İzin verici Tutum, * $p < ,05$

Ebeveyn Tutum Ölçeği puanlarının çocukların Okul Öncesi Çocuklarda Anksiyete Ölçeğinin puanlarını yordama durumu çok değişkenli regresyon analizi ile incelenmiştir. Tablo 9'a göre demokratik tutum puanları çocuklarda anksiyete puanlarını olumlu yönde anlamlı düzeyde yordamaktadır ($\beta = -,15$; $p < ,05$). Aşırı koruyucu, otoriter ve izin verici tutum puanlarının çocuklarda anksiyete puanlarını istatistiki olarak manidar düzeyde yordamadığı görülmüştür ($p > ,05$). Modelde Okul Öncesi Çocuklarda Anksiyete Ölçeği puanlarındaki toplam varyansın %2,4'ü açıklanmaktadır.

Tartışma

Araştırmada çocukların cinsiyetlerine göre saldırganlık yönelim ölçeğinden ve alt boyutlarından aldıkları puanların anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmüştür. Erkek çocukların saldırganlık düzeylerinin kadınlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Literatürde görülen birçok çalışmada da cinsiyetin, saldırganlık yöneliminin bir belirleyicisi olduğu görülmüşken, erkek çocuklarının saldırganlık düzeylerinin kız çocuklarına göre daha fazla olduğu görülmüştür (Crick vd., 2006, s. 261; Gültekin Akduman, 2012, s. 113; Uysal ve Dinçer, 2013, s. 335; Björkqvist,

2017, s. 39). Alan yazında bu durumla paralel olarak Özdoğan (1982, s. 44) tarafından yapılan çalışmada cinsiyet ve saldırganlık arasında anlamlı bir farklılık saptanmış, erkek bireylerin kadınlara göre daha saldırgan oldukları tespit edilmiştir. Ersan (2017, s. 89) tarafından yapılan araştırmada cinsiyet ile saldırganlık arasında anlamlı bir fark olduğu görülmüş erkek çocukların kız çocuklarına göre daha çok BY-FS sergiledikleri belirlenmiştir. Landsford vd. (2012, s. 303) tarafından yapılan araştırmanın sonucunda ise, erkek çocuklarının kız çocuklarına göre anlamlı bir şekilde daha yüksek saldırganlık yönelimi gösterdikleri saptanmıştır. Literatürden elde edilen araştırma sonuçları incelendiğine, araştırmanın bu bulgusunu destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

Araştırmada çocukların cinsiyetlerine göre anksiyete düzeylerinin de anlamlı bir farklılık gösterdiği, erkek çocukların kaygı düzeylerinin kadınlara oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Literatür incelendiğinde yapılan çalışmalarda genellikle kız çocuklarının erkeklerle göre kaygı düzeylerinin daha yüksek olduğu belirtilmektedir (King vd., 1993, s. 113; Silverman vd., 1995, s. 676; Craske ve Glover, 2000; Akgün vd., 2007, s. 288; Sümer ve Şendağ, 2009, s. 92). Bu bağlamda araştırma sonuçlarının literatür ile zıtlık gösterdiği söylenebilir. Cinsiyete ilişkin beklentiler ve gösterilmesi gereken tutumlar okul öncesi dönemde başlamaktadır (Ata, 2016). Bu bağlamda bu durumun sebebi ise, kız çocuklarından toplumsal olarak beklentilerin farklılık göstermesi, toplumun sahip olduğu gelenek, kültür veya duygusal unsurlar kız çocuklarının daha fazla kaygıya sahip olmasına neden olabilir.

Araştırmada çocukların yaş gruplarına göre saldırganlık yönelim ölçeğinden ve alt boyutlarından alınan puanlar arasında anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmüştür. 3 yaş grubunda olan çocukların saldırganlık düzeylerinin diğer yaş gruplarına kıyasla daha az saldırganlık yönelimi gösterdiği görülmektedir. Araştırmada 3 yaş çocuklarının diğer gruplara göre daha az saldırganlık göstermesi, çocukların yaşı arttıkça saldırganlık yönelimlerinin arttığını göstermektedir. Güngör (2009, s. 59)'un okul öncesi dönem çocukları üzerine yaptığı araştırmada 6 yaş grubundaki çocukların 5 yaşa göre daha çok kaygı gösterdikleri belirlenmiştir. Köksal (2016, s. 31) yaptığı çalışmada çocukların yaş ve saldırganlık düzeyleri arasında anlamlı bir farkın olduğunu, yaş arttıkça çocukların saldırganlık yönelimlerinin daha fazla olduğunu saptamıştır. Crick ve Rose (2000) ve Morine vd., (2011, s. 4) yaptıkları araştırmalarda çocukların yaş almasıyla gösterdikleri saldırganlığın artacağını belirtmektedir. Çocuklarda görülen saldırganlık yönelimini yaş ile birlikte artması, çocukların yaş aldıkça bilişsel gelişimin arttığı, sosyal ilişkilerinin giderek gelişmesinden ve dolayısıyla model alma durumundan kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Literatür incelendiğinde elde edilen bulgular araştırmanın bu bulgusuyla örtüştüğü görülmektedir.

Araştırmada çocuklarına yaş gruplarına göre anksiyete düzeylerinin anlamlı bir fark gösterdiği görülmüş, 3 yaşındaki çocukların anksiyete düzeylerinin 5 ve 6 yaş çocuklarına göre daha az olduğu belirlenmiştir. Güngör (2009, s. 59) yaptığı çalışmada 6 yaş çocuklarının 5 yaş çocuklarına göre daha fazla kaygı gösterdikleri görülmüştür. Çakır (2022, s. 104) yaptığı çalışmada 5-6 yaş aralığındaki çocukların gösterdikleri kaygının 4-5 yaş çocuklarına göre daha fazla olduğu belirlenmiştir. Çocukların yaşları ilerledikçe kaygı düzeylerinin artması farkındalık düzeylerinin yükselmesinden kaynaklanabilir. Literatürden elde edilen bu bulgunun araştırma bulgusuyla paralellik gösterdiği görülmektedir.

Araştırmada çocukların anne ve baba eğitim durumlarına göre saldırganlık yönelim ölçeği ve alt faktörlerden alınan puanlar arasında istatistiki açıdan manidar farkın olduğu görülmektedir. Annesi veya babası ilköğretim mezunu olan çocukların Saldırganlık Yönelim Ölçeği genelinden ve BY-FS, BY-İS, KYS ve E/NYS boyutlarından aldıkları puanların diğerlerine göre yüksek olduğu görülmektedir. Kadan (2010, s. 88) yaptığı çalışmada ebeveynlerin eğitim düzeyleri ve saldırganlık arasında anlamlı bir fark olduğu, ebeveynlerin eğitim seviyelerinin daha düşük olan ailelerin çocuklarının, eğitim seviyesi daha yüksek ebeveynlerin çocuklarına göre daha çok saldırganlık gösterdikleri görülmüştür. Gülay (2008, s. 143) yaptığı çalışmada, anne eğitim seviyesinin artmasıyla çocukların sosyal çevresiyle daha olumlu ilişkiler kuracağını ve

saldırganlık yönelimlerini daha az olacağını belirtmektedir. Yavuzer (2007) ise yaptığı çalışmada annesi okur-yazar olmayan çocukların diğer çocuklara göre çok daha fazla saldırganlık yönelimi gösterdiğini saptamıştır. Literatürden elde edilen bu bulgular araştırmadan elde edilen bulguları destekler niteliktedir. Ebeveyn eğitiminin çocuk davranışları üzerinde önemli etkileri olduğu düşünülmektedir.

Araştırmada çocukların anne ve baba eğitim durumlarına göre anksiyete puanlarının anlamlı bir fark gösterdiği görülmektedir. Annesi veya babası ilköğretim mezunu olan çocukların anksiyete düzeylerinin diğerlerine göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Yavuzer (2007) yaptığı çalışmada eğitim düzeyi düşük ebeveynlere sahip çocukların sosyal ilişkilerinin diğer çocuklara göre daha zayıf olabileceğini ve bu bağlamda çekingen ve kaygılı davranışlarının diğer çocuklara göre daha fazla olacağını belirtmektedir. Bu bağlamda ebeveynlerin eğitim düzeyleri yüksek olan çocukların, sosyal ilişkilerini daha güçlü olacağı ve ailesine bu konuda daha az bağımlılık duyacağı ve düşük eğitim düzeyine sahip ebeveyn çocuklarına karşı daha az kaygılı olacakları söylenebilir. Literatürden elde edilen bulgular da araştırmanın bu bulgusunu destekler niteliktedir.

Araştırmada, demokratik ebeveyn tutumu ve çocukların saldırganlık yönelim ölçek geneli ve alt faktörlerinden alınan puanlar arasında negatif yönlü anlamlı, otoriter, aşırı koruyucu ve izin verici ebeveyn tutumları ve saldırganlık arasında ise negatif bir ilişki olduğu görülmektedir. Demokratik ebeveyn tutum algısı arttıkça çocuklarda görülen saldırganlık düzeyinin azaldığı, otoriter, aşırı koruyucu ve izin verici ebeveyn tutumlarının ise çocuklarda görülen saldırganlık düzeyini arttırdığı görülmektedir. Demokratik ebeveyn tutumunun çocuklarda görülen saldırganlık yönelimini azalttığı, otoriter, aşırı koruyucu ve izin verici ebeveyn tutumlarının ise çocuklarda görülen saldırganlığı arttırdığı görülmektedir. Yıldızbaş (2019, s. 41) yaptığı çalışmada demokratik tutum ve saldırganlık yöneliminin tüm boyutları arasında anlamlı ve negatif bir ilişki, otoriter ve izin verici tutum arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkiye rastlanmıştır. Köksal (2016, s. 31) yaptığı çalışmada ebeveynlerin sergiledikleri demokratik tutumun çocuklarda görülen saldırganlık düzeyini azalttığı tespit edilmiştir. Aunola ve Nurmi (2005, s. 1150) yaptığı çalışmada anneler tarafından sergilenen sert otoriter tutumun çocuklarda saldırganlığı tetiklediği belirtilmektedir. Bu bağlamda literatürden elde edilen bulguların araştırma bulgularını desteklediği görülmektedir.

Araştırmada, demokratik ebeveyn tutumu ve çocukların anksiyete puanları arasında anlamlı ve negatif, otoriter ebeveyn tutumu ve anksiyete puanları arasında ise anlamlı ve pozitif bir ilişki görülmektedir. Demokratik ebeveyn tutum algısı arttıkça çocukların anksiyete düzeylerinin azaldığı, otoriter ebeveyn tutumu algısı arttıkça ise çocukların anksiyete düzeylerinin arttığı görülmektedir. Demokratik olarak sergilenen tutumunu çocukların iyi oluşları ve antisosyal davranışlardan uzak durması hususunda pozitif bir rol oynadığı bilinmektedir (Berk, 2018, s. 398). Demokratik tutumun çocukların sağlıklı bir kişilik ve sosyal ağ geliştirmesinde önemli bir etken olduğu görülmektedir (Çağdaş, 1997, s. 112). Çetintaş (2015, s. 15) yaptığı araştırmada demokratik tutumun çocukların davranış sorunları üzerinde pozitif bir rol oynadığı saptanmıştır. Olumsuz olarak algılanan otoriter ve baskıcı gibi tutumların ise çocuklarda kaygıya sebep olduğu, bu tarz ebeveyn tutumlarıyla karşı karşıya kalan çocukların yaşamlarında mutsuz ve kaygılı oldukları görülmektedir (Hale, 2008, s. 15; Berk, 2018, s. 398). Baumrind (1967, s. 163) yaptığı araştırmada otoriter tutum sergileyen ebeveynlerin çocuklarının yüksek düzeyde kaygılı olduklarını belirlemiştir. Sümer, Gündoğdu Aktürk ve Helvacı (2010, s. 44) okul öncesi dönem çocukları üzerinde yaptığı çalışmada, otoriter bir tutum sergileyen ebeveynlerin çocuklarının yüksek kaygı gösterdiklerini belirlemiştir. Literatürden elde edilen bulgular incelendiğinde araştırma bulgularının desteklendiği görülmektedir.

Araştırmada çocukların saldırganlık yönelimi ölçeği ve alt boyutlarından alınan puanlar ile anksiyete puanları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bağlamda çocuklarda görülen kaygı düzeyinin arttıkça saldırganlığın da arttığı görülmektedir. Bu durumu araştırmaya katılan çocukların daha çok tepkisel bir saldırganlık göstermesinden kaynaklanıyor olabilir. Çocuklar ulaşmak istediklerine engellendiğinde saldırganlık ortaya çıkmaya başlamakta,

çevre tarafından normal karşılanmayan saldırganlık ise çocuk tarafından çoğu zaman bastırılarak kaygıya dönüşmektedir (Öğüt, 2000, s. 33). Literatürden elde edilen bu sonuçlar incelendiğinde araştırmanın bulgusunu destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

Araştırmada ebeveynlerin demokratik tutum algılarının çocukların saldırganlık puanlarının anlamlı ve negatif yönde yordadığı, aşırı koruyucu ebeveyn tutumu algılarının ise saldırganlık puanlarını anlamlı ve pozitif yordadığı görülmektedir. Ayrıca araştırmada ebeveynlerin demokratik tutum algılarının çocukların anksiyete puanlarını anlamlı ve negatif bir şekilde yordadığı görülmektedir. Ebeveynlerin sergiledikleri demokratik tutum puanlarının artmasıyla çocuklarda görülen saldırganlık puanlarının düştüğü görülmektedir. Literatür incelendiğinde çocuklar için olumlu bir tutum olarak görülen demokratik ebeveynlik, çocuklarda görülen saldırganlığı da önemli bir düzeyde azaltmaktadır (Hatunoğlu, 1994; Köksal, 2016, s. 31; Yıldızbaş, 2019, s. 41). Fakat, ebeveynler tarafından sergilenen otoriter tutumun çocuklar tarafından olumsuz algılandığı ve bu durumun çocuklardaki saldırganlık davranışını tetiklediği görülmektedir (Hanımoğlu ve İnanç, 2010, s. 358). Ayrıca araştırmada demokratik tutum puanlarının arttıkça çocuklarda görülen kaygının azaldığı belirlenmiştir. Yapılan birçok araştırmada olumlu olarak algılanan demokratik ebeveynlik tutumunun çocuklarda görülen kaygıyı azalttığı saptanmıştır (Berk, 2018, s. 398; Tekinceer, 2021, s. 43). Bu bağlamda ebeveyn tutumlarının çocuk davranışları üzerindeki etkisi önemli düzeyde olduğu görülmüştür.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma Kuzey Kıbrıs'ın Lefkoşa ve Girne kazaları örneklemini ve uygulanan ölçeklere verilen beyanlar ile sınırlıdır. Bu araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Gelecekteki araştırmalarda nitel ve nicel yöntemlerin bir arada kullanıldığı bir araştırma yapılarak ebeveyn tutumlarına bağlı olarak çocuklarda görülen saldırganlık ve kaygı davranışları daha derinlemesine incelenebilir. Bu araştırma da sosyo-demografik değişkenler belirlenirken ailenin gelir düzeyi, anne baba birliktelik durumu gibi faktörler araştırma kapsamına alınmamıştır. Gelecekte yapılan çalışmalarda sosyo-demografik değişkenler artırılarak daha kapsamlı sonuçlar elde edilebilir. Bu araştırmada ebeveyn tutumlarına bağlı olarak çocukların saldırganlık ve kaygı düzeyleri incelenmiştir. Gelecek çalışmalarda çocukların saldırganlık ve anksiyete düzeyleri farklı değişkenler açısından değerlendirilebilir. Demokratik tutumun çocukların gösterdikleri saldırganlık ve kaygı davranışları üzerinde olumlu etkileri görülürken, otoriter tutumun saldırganlığı ve kaygıyı tetiklediği görülmektedir. Bu durum ebeveynlerin sergilemiş oldukları ebeveyn tutumları büyük önem taşıdığını göstermektedir. Bu bağlamda alan uzmanları tarafından ebeveynlere çocuk yetiştirme hakkında bilgilendirici seminerler verilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Akgün, A. Gönen, S. ve Aydın, M. (2007). İlköğretim fen ve matematik öğretmenliği öğrencilerinin kaygı düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(20), 283-299.
- Arlı, M. ve Nazik H. (2001). *Bilimsel araştırmaya giriş*. Ankara: Gazi Kitabevi
- Ata, S. (2016). *Okul öncesi öğretmenlerinin dış mekânda oyun uygulamaları ve çocukların dış mekânda oyun oynamalarına ilişkin görüşlerinin incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- S. Y. Güder (Ed.). (2016). *Aile ve Toplumsal Cinsiyet*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Aunola, K., & Nurmi, J. E. (2005). The role of parenting styles in children's problem behavior. *Child Development*, 76(6), 1144-1159.
- Barbaroğlu, A. (2016). *Çocuk psikolojisi ve ruh sağlığı*. Ankara: Vize Yayıncılık.
- Baumrind, D. (1967). Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior. *Genetic Psychology Monographs*, 75(1), 43-88.

- Berk, L. E. (2018). *Bebekler ve çocuklar doğum öncesinden orta çocukluğa* (N. Işıkoğlu-Erdoğan, Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Bilgin, A. (2008). *Okullarda şiddeti önlemede bir yöntem: Çatışma çözme*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Björkqvist, K. (2017). Gender differences in aggression. *Current Opinion in Psychology*, 19, 39-42.
- Büyüköztürk, Ş. Çakmak, K.E. Akgün, E.Ö. Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem.
- Craske, M. G., & Glover, D. (2000). *Anxiety disorders*. In D. Glover, *Women's health: A behavioral medicine approach*. England: Oxford University Press.
- Crick, N. R. & Rose, A. J. (2000). Toward a gender-balanced approach to the study of social-emotional development: A look at relational aggression. In P. H. Miller & S. 119 E. Kofsky (Ed), *Toward a feminist developmental psychology*, (153-168). England: Taylor & Frances/Routledge.
- Crick, N. R., Ostrov, J. M., Burr, J. E., Cullerton-Sen, C., Jansen-Yeh, E. & Ralston, P. (2006). A longitudinal study of relational and physical aggression in preschool. *Applied Developmental Psychology*, 27, 254-268.
- Çağdaş, A. (1997). *İletişim dilinin 4-5 yaş çocuklarının sosyal gelişimine etkileri* (Doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Çağdaş, A. (2002). *Anne Baba Çocuk İletişimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Çakır, S. (2022). *Annelerin bilinçli farkındalık (Mindfulness) düzeyi ile okul öncesi dönem çocuklarının kaygı düzeyi ve arkadaşlık becerileri arasındaki ilişki*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Çetintaş, S. (2015). *5 yaş çocuklarında görülen davranış problemleri ile annelerin çocuklarına uyguladıkları disiplin yöntemleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Demir, E. K., ve Şendil, G. (2008). Ebeveyn Tutum Ölçeği (ETÖ). *Türk Psikoloji Yazıları*, 11(21), 15-25.
- Doğan, K. (2020). *Okul öncesi dönemde çocuğun saldırganlığının ebeveyn tutumları açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşa.
- Ersan, C. (2017). *Okul öncesi dönem çocuklarının saldırganlık düzeylerinin duygu ifade etme ve duygu düzenleme açısından incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Gülay, H. (2008). *5-6 yaş çocuklarına yönelik akran ilişkileri ölçeklerinin geçerlik güvenirlik çalışmaları ve akran ilişkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi, İstanbul. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Gültekin Akduman, G. (2012). Okul öncesi dönemde akran zorbalığının incelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 23(1), 121-137.
- Güngör, H. (2009). *Ebeveyn ve öğretmen mükemmeliyetçiliğinin 5-6 yaş okul öncesi dönem çocuklarının algılanan kaygı düzeyini öngörmedeki rolü*. (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Günindi, Y. ve Giren, S. Y. (2011). Aile kavramının değişim süreci ve okul öncesi dönemde ailenin önemi. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 349-361.

- Hale, R. (2008). *Baumrind parenting styles and their relationship to the parent developmental theory*. (Yüksek Lisans Tezi). Pace University, New York. <https://digitalcommons.pace.edu/dissertations/AAI3319535/>
- Hanımoğlu, E. ve İnanç, B. Y. (2010). Seviye belirleme sınavına girecek olan ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinde sınav kaygısı, mükemmeliyetçilik ve anne baba tutumu arasındaki ilişkisinin incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 351-366.
- Hasta, D. ve Güler, M. E. (2013). Saldırganlık: Kişilerarası ilişki tarzları ve empati açısından bir inceleme. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 64-104.
- Hatunoğlu, A. (1994). *Anne baba tutumları ile saldırganlık arasındaki ilişkiler*. (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kadan, G. (2010). *Okul öncesi dönem çocuklarında (4-6 yaş) saldırganlık davranışını etkileyen faktörlerin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kandır A. ve Alpan, Y. (2008). Okul öncesi dönemde sosyal-duygusal gelişime anne-baba davranışlarının etkisi. *Aile ve Toplum*, 10(4), 33-38.
- Karaca, N. H., Gündüz, A. ve Aral, N. (2011). Okul öncesi dönem çocuklarının sosyal davranışının incelenmesi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 4(2), 65-76.
- Karagün, E. ve Çolak, S. (2009), *Kpss Sınavına Hazırlanan Beden Eğitimi Ve Spor Öğretmenliği Bölümü Son Sınıf Öğrencilerinin Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi*. 6. Ulusal Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Sempozyumu, Bursa.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi*. (26.baskı). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Kaynak, B., Kan, A. ve Kurtulmuş, Z. (2016). 36-72 Aylık çocuklara yönelik “Saldırganlık Yönelim Ölçeği” geliştirme çalışması. *Turkish Studies- International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(3), 1457-1474.
- Kılıç, H. G. (2007). *Bazı demografik değişkenler ve anne baba tutumlarına göre madde bağımlısı bireylerin anne baba bağlılıkları ilişkisinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova üniversitesi, Adana. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- King, N. J., Gullone, E., Tonge, B. J. & Ollendick, T. H. (1993). Self-reports of panic attacks and manifest anxiety in adolescents. *Behaviour Research and Therapy*, 31, 111–116.
- KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı (2021). *2021-2022 İstatistik yılı*. KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı. Lefkoşa.
- Köksal, B. (2016). *Özel bir okulda okuyan 2-6 yaş arası çocukların saldırganlık düzeyleri ile anne-baba tutumları arasındaki ilişkisinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, İstanbul. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Küçükturan, G. (2005). Anne Baba Tutum Ölçeği. *Eurasian Journal of Educational Research*, 19, 238-250.
- Lansford, J.E., Skinner, A.T., Sorbring, E., Giunta, L.D., Deater-Deckard, K., Dodge, K.A., Malone, P.S., Oburu, P., Pastorelli, C., Tapanya, S., Uribe Tirado, L.M., Zelli, A., Al-Hassan, S.M., Peña Alampay, L., Bacchini, D., Bombi, A.S., Bornstein, M.H. and Chang, L. (2012), Boys’ and Girls’ Relational and Physical Aggression in Nine Countries. *Aggressive Behavior*, 38(4), 298–308. <https://doi.org/10.1002/ab.21433>.
- Meadows, S. (1986). *Understanding Child Development* (p. 173-185). London: Unwin Hyman.
- Mitscherlich, A. (2000). *Barış Düşüncesi ve Saldırganlık* (H. Portakal, Çev.) (2. Basım). İstanbul: Cem Yayınevi.

- Morine, K. A., Crothers, L. M., Schreiber, J. B., Kolbert, J. B., Hughes, T. L. & Schmitt, A. J. (2011). Relational aggression in preschool students: an exploration of the variables of sex, age, and siblings. *Child Development Research*, 1-6.
- Öğüt, F. (2000). *Sosyal Uyum İle Sürekli Kaygı Arasındaki İlişki*. (Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, İzmit . <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Örgün, S. K. (2000). *Anne baba tutumları ile 8. sınıf öğrencilerinin benlik saygıları ve atılabilirlikleri arasındaki ilişki*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Özdemir, S. (2014). *Okul öncesi çocuklarda görülen saldırgan davranışların incelenmesi*. (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Özdoğan, B. (1982). Dokuz yaş çocuklarında davranış bozukluklarının çevresel nedenleri. *Psikoloji Dergisi*, 14(15), 39-44.
- Özyürek A. (2004) . *Kırsal Bölge ve Şehir Merkezinde Yasayan 5 – 6 Yas grubu Çocuğa Sahip Anne-Babaların Çocuk Yetiştirme Tutumlarının incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Özyürek, A. (2015). Okul öncesi çocukların sosyal beceri düzeyleri ile anne tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 45(206), 106-120.
- Poyraz, H. ve Dere, H. (2003). *Okul öncesi eğitimin ilke ve yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Silverman, W. K., LaGreca, A. M. & Wasserstein, S. (1995). What do children worry about? Worries and their relation to anxiety. *Child Development*, 66, 671– 686.
- Spence, S. H., Rapee, R., McDonald, C. & Ingram, M. (2001). The structure of anxiety symptoms among preschoolers. *Behaviour Research and Therapy*, 39(11), 1293–1316.
- Sümer, N., Gündoğdu Aktürk, E. ve Helvacı, E. (2010). Anne-baba tutum ve davranışlarının psikolojik etkileri: Türkiye’de yapılan çalışmalara toplu bakış. *Türk Psikoloji Yazaları*, 13(25), 42-59.
- Sümer, N. ve Şendağ, M. A. (2009). Orta çocukluk döneminde ebeveynlere bağlanma, benlik algısı ve kaygı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24(63), 86-101.
- Şahin, H. (2021). Development of the teacher report form of anxiety in pre-school children. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 16(3), 336–349.
- Şanlı, D. (2007). *Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumlarını Etkileyen Etmenlerin İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Şendil, G. (2003). *Çocuk, Ergen, ve Anne Baba*. Ankara: Çantay Yayınları.
- Şimşek, H. ve Yıldırım, A. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6th ed.). England: Pearson.
- Tekinçeer, E. (2021). *Somatik hastalığı olan okul öncesi dönem çocuklarında ebeveyn tutumları ile kaygı düzeyi ilişkisinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Tezel Şahin, F. ve Özbey, B. U. S. (2007). Aile Eğitim Programlarına Niçin Gereksinim Duyulmuştur? Aile Eğitim Programları Neden Önemlidir?. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 12(12). <https://doi.org/10.21560/spcd.12286>
- Ulusoy, A. (Ed.). (2009). *Gelişim ve öğrenme*. Ankara: Anı Yayıncılık.

- Uysal, H. ve Dinçer, Ç. (2013). Okul öncesi dönemde karşılaşılan fiziksel ve ilişkisel saldırganlığın bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 38(169), 328-345.
- Yavuzer, H. (2001). *Ana-Baba ve Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yavuzer, H. (2007). *Eğitim ve gelişim özellikleriyle okul çağı çocuğu*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldızbaş, E. C. (2019). *Okul öncesi dönem çocuklarının saldırganlık yönelimleri ile ebeveynlerinin anne baba tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncüyıl Üniversitesi, Van. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Yılmaz, K. (2009). *Sınıf öğretmenlerinin demokratik tutumlarının algıladıkları anne baba tutumlarına ve bazı demografik değişkenlere göre incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Kıbrıs İlim Üniversitesi Etik Kurulu

Tarih: 20.03.2023

No: 2023/03.007

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %60

2. yazar katkı oranı : %40

Astım Hastalığının Küresel Ekonomik Yükü: Sistematik Derleme ve Meta Analiz Çalışması

The Global Economic Burden of Asthma Disease: A Systematic Review and Meta-Analysis

Araştırma Görevlisi Dr. Servet ALP ^{ID}¹, Prof. Dr. İsmail AĞIRBAŞ ^{ID}²

Öz

Dünya çapında yaklaşık 300 milyon insanı etkileyen astım, hem erken ölüm hem de düşük yaşam kalitesine neden olan önemli bir halk sorunudur. Bununla birlikte hastalık, sağlık sistemi ve hane halkları üzerinde ciddi ekonomik yükü de beraberinde getirmektedir. Bu araştırmanın amacı, astım hastalığı nedeniyle gerçekleşen sağlık harcamalarının etki büyüklüğünü açıklığa kavuşturmak için astımı olan ve olmayan hastalar ve kontrollü ve kontrolsüz astımı olan hastalar arasında sağlık harcamalarını karşılaştıran çalışmalara dayanan bir meta analiz gerçekleştirmektir. Araştırmanın bir diğer amacı astımı olan ve olmayan hastalarda ve kontrollü ve kontrolsüz astım hastalarında sağlık hizmeti kullanım ve harcama düzeyini ortaya koymaktır. PICOS araştırma sorusu stratejisi, PRISMA protokolü ilkeleri ve akış diyagramı kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada, 06 - 29 Nisan 2023 tarihleri arasında belirlenen arama formülü ile 3 farklı elektronik veri tabanı (Web of Science (WOS), PubMed ve ScienceDirect) taranmış, yapılan tarama neticesinde 16 araştırma analize dâhil edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda; astıma sahip olan hastalar ile olmayan hastalar, kontrollü ve kontrolsüz astım hastalarının sağlık harcamaları arasındaki farka ilişkin etki büyüklüğü ile genel etki büyüklüğünün oldukça yüksek olduğu bulunmuştur. Astım hastalığına sahip olma(ma), hastalık seviyesi ve kontrol düzeyi sağlık hizmeti kullanım düzeyi ve sağlık harcamaları üzerinde oldukça önemli bir etmendir. Astım hastalığını yönetebilmek, hastalığın sağlık sistemi ve hane halkları üzerindeki ekonomik yükünü minimize etmek, tedavide etkinliği sağlayabilmek, hastalığa yönelik hazırlanacak planı ve programları etkin bir şekilde gerçekleştirebilmek için ülke genelinde astım prevalans araştırmaları yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Astım, Hastalık Yükü, Halk Sağlığı, Sağlık Ekonomisi, Sağlık Politikası.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Affecting approximately 300 million people worldwide, asthma is a major public health problem causing both premature death and poor quality of life. The disease also imposes a significant economic burden on the health care system and households. The aim of this study was to conduct a meta-analysis based on studies comparing health expenditures between patients with and without asthma and between patients with controlled and uncontrolled asthma to clarify the effect size of health expenditures due to asthma. Another aim of the research is to determine the level of health service utilisation and expenditure in patients with and without asthma and in patients with controlled and uncontrolled asthma. In the study conducted using the PICOS research question strategy, PRISMA protocol principles and flow diagram, 3 different electronic databases (Web of Science (WOS), PubMed and ScienceDirect) were searched with the search formula determined between 06 - 29 April 2023, and 16 studies were included in the analysis as a result of the search. As a result of the analysis, it was found that the effect size and the overall effect size regarding the difference between the health expenditures of patients with asthma and patients without asthma, controlled and uncontrolled asthma patients were quite high. Having (not having) asthma disease, disease level and control level are very important factors on the level of health service utilisation and health expenditures. In order to manage asthma disease, minimise the economic burden of the disease on the health system and

¹Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, salp@mehmetakif.edu.tr

²Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, agirbasismail@yahoo.com

households, ensure effectiveness in treatment, and effectively implement the plans and programmes to be prepared for the disease, it is recommended to conduct asthma prevalence surveys throughout the country.

Keywords: Asthma, Burden of Disease, Public Health, Health Economics, Health Policy.

Paper Type: Research

Giriş

Astım, her yaştan hastada erken ölümün görülebileceğı ve düşük yaşam kalitesi nedeniyle önemli bir hastalık yüküne neden olan ciddi bir küresel sağlık sorunudur (Global Asthma Network, 2018; GBD, 2019; The Global Asthma Report, 2022). Astım, Küresel Hastalık Yüğü İşbirliğı tarafından 2019 yılında dünya çapında 262 milyon kadar insanı etkilediğı tahmin edilen yaygın bir kronik hastalıktır. Engelliliğe ayarlanmış yaşam yılları (DALY) ile ölçüldüğünde, küresel olarak astım, engelli olarak geçirilen yılların (YLD) önde gelen nedenleri arasında 24. sırada ve hastalık yükünün önde gelen nedenleri arasında ise 34. sırada yer almaktadır. Astım, hem doğrudan hem de dolaylı maliyetler açısından küresel ekonomik yükün önemli bir kaynağı olmaya devam etmektedir (The Global Asthma Report, 2022).

Bir hastalığın insidansını veya prevalansını temel alan hastalık maliyeti çalışmaları, hastalığın topluma doğrudan, dolaylı ve maddi olmayan maliyetlerini belirlemek ve ölçmek için kullanılan bir değerlendirme tekniğidir. Hastalık nedeniyle kaybedilen kaynakların fırsat maliyetinin yaklaşık bir tahminini sağlar (Darba vd., 2020, s. 970). Bronşiyal astıma bağıli sakatlık prevalansı ve yaşam süresi ne kadar yüksekse, sağlıklı yaşam beklentisi oranı o kadar düşüktür. Böyle bir negatif korelasyon, hastaların eğitimlerinde ve işlerinde devamsızlık durumu, engelliliğe bağıli üretkenlik kaybı ve artan tıbbi bakım maliyeti nedeniyle topluma büyük bir ekonomik yük getirmektedir (Lee vd., 2020, s. 7). Avrupa Solunum Derneğı tarafından yayınlanan verilere göre, 2011'de Avrupa'da astımın toplam ekonomik yükü yaklaşık 33,9 milyar Euro'dur. Bunun 14,4 milyar Euro'su dolaylı maliyetleri (devamsızlık ve var olmama nedeniyle verimlilik kaybı ve sağlık nedeniyle erken emeklilik) kapsamaktadır. Kalan harcamaların, ilaç maliyetleri ve birinci basamak sağlık hizmetinin maliyetiyle ilgili olduğu belirlenmiştir (Vellopoulou vd., 2019, s. 630). Amerika Birleşik Devletleri'nde astımın toplam yıllık doğrudan tıbbi maliyetinin 50,3 milyar dolar olduğu ve 5 yılda (2008-2012) %71 oranında arttığı tahmin edilmektedir (Nurmagambetov vd., 2018, s. 351-352). Bunun yanında, yakın zamanda yapılan bir modelleme çalışmasında, kontrolsüz astımla ilişkili doğrudan tıbbi maliyetlerin ABD'de yılda yaklaşık 15,03 milyar dolar olduğu öngörülmüştür (Yaghoubi vd., 2019). Birleştirilmiş bir örneğe göre ise, 2013 yılında Amerika'da nüfusun %7,3'ünün toplam maliyeti 81,9 milyar dolar olan astım hastası olduğu belirlenmiştir (Nurmagambetov vd., 2018, s. 1107).

1. Literatür

Bu bölümde astım hastalığının küresel durumu hakkında güncel literatür bilgisine yer verilecektir. Ayrıca araştırmacılar tarafından R programında yer alan "Bibliometrix" paket programı kullanılarak astım hastalığının ekonomik yükünde ülkelerin ilgili alan yazınında bilimsel makale üretkenliğine ilişkin görsel oluşturulmuştur (Şekil 1).

1.1. Astım Hastalığının Küresel Durumu

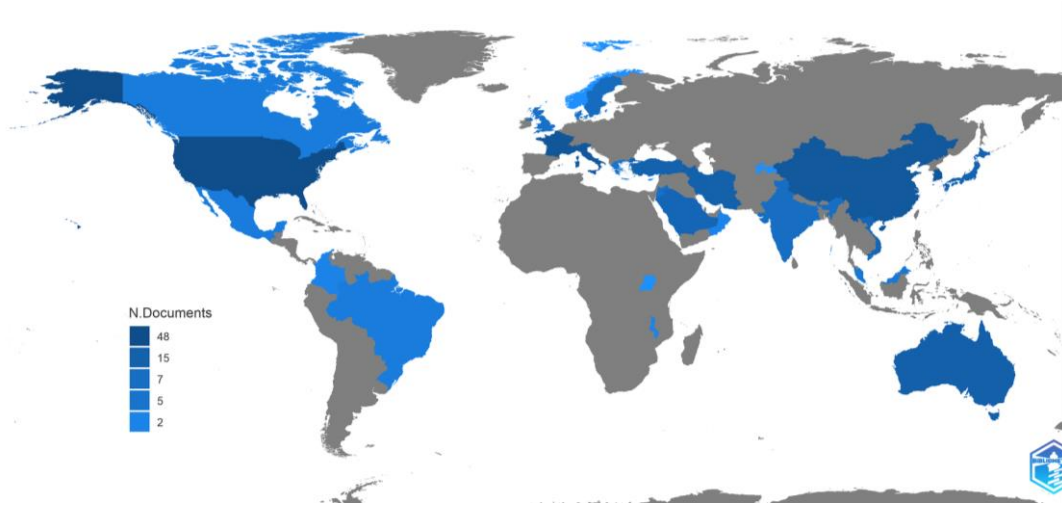
Astım, genellikle alerjik reaksiyon veya aşırı duyarlılık sonucu bronşlarda oluşan spazmlar ve sekresyonların neden olduğu ve solunum güçlüğüne neden olan geri dönüşümlü hava yolu tıkanıklığı ile karakterize olanların kronik bir akciğer hastalığıdır (Global Burden of Disease, 2023). Astım, her yaştan insanı etkileyen kronik bir akciğer hastalığıdır. Solunum yollarının etrafındaki iltihaplanma ve kas gerilmesinden kaynaklanır. Bu durum da nefes almayı zorlaştırır. Belirtiler arasında öksürük, hırıltılı solunum, nefes darlığı ve göğüste sıkışma olabilmektedir. Belirtiler hafif veya şiddetli olabilmekte ve zaman içinde ortaya çıkıp kaybolabilmektedir (WHO,

2023). Astım hastalığına dair yetersiz teşhis ve tedavi var olmaya devam etmektedir (Aaron vd., 2018). Tedavi edilmeyen veya yetersiz tedavi edilen astım ise, hastaları daha fazla olumsuz şekilde (tekrarlayan hırıltılı solunum, nefes darlığı, göğüste sıkışma) etkileyerek üretkenliklerinin azalmasına neden olmaktadır. Bu durum beraberinde bireylerin rehanın azalarak yoksulluklarının derinleşmesine yol açmaktadır (Ding vd., 2023, s. 618).

Astım, özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde genellikle yetersiz teşhis ve tedavi edilmektedir. Bu durum nedeniyle astım hastalarının ve ailelerinin okul eğitim durumları sekteye uğrayabilmektedir. Böylelikle aile gibi küçük bir yapıdan topluma kadar uzanan büyük mali etki yaratabilmektedir. Belirtiler şiddetli ise, astımlı kişilerin acil sağlık hizmeti almaları gerekebilir. Tedavi ve izlem için hastaneye yatırılabilirler. En ağır vakalarda astım ölüme yol açabilir (WHO, 2023). Astım yönetiminin ekonomik yüküne ilişkin geçmiş çalışmalarda ise (Cisternas vd., 2003, s. 1215; Sullivan vd., 2007, s. 129-130; Colice vd., 2006, s. 798; Chastek vd., 2016, s. 852), persistan astımlı yani ağır, orta ileri düzeyde astımlı hastalarda astımlı olmayan kontrol bireylerine kıyasla (Colice vd., 2006, s. 798), ağır persistan (hastalığa sahip bireylerin düzenli olarak günlük astım belirtileri yaşaması ve hastalığa bağlı olarak günlük aktiviteleri kısıtlanması ve uykuyu etkileyecek düzeyde yakınma yaşanması) astımda hafif ve orta persistan astıma kıyasla daha yüksek ortalama yıllık doğrudan maliyetler bildirilmiştir (Cisternas vd., 2003, s.1215-1216). Kontrollü astımla karşılaştırıldığında kötü kontrollü astımda (Sullivan vd., 2007, s. 130) ve alevlenme olan hastalarda olmayanlara göre ağır astım hastalarında akut astım alevlenmelerinin etkisi hakkında sınırlı veri mevcuttur (Ivanova vd., 2012, s. 1229). Ağır astım, DSÖ tarafından 2009 yılında "sık ağır alevlenme (veya ölüm) riski ve/veya ilaçlara karşı advers reaksiyonlar ve/veya kronik morbidite ile sonuçlanabilen kontrolsüz astım" olarak tanımlanmış ve tedavi edilmeyen ağır astım, tedavisi zor ağır astım ve tedaviye dirençli ağır astım olmak üzere 3 gruba ayrılmıştır (Bousquet vd., 2010, s. 926). Buna göre, ağır astımlı hastalar genel astımlı nüfusun yalnızca %5 ile %10'unu oluştururken (Hekking vd., 2015, s. 896), ağır astım hastalığı, astım hastalığına ayrılan kaynakların %50'sini oluşturmaktadır.(Chastek vd., 2016 s. 852). Tedavilerin mevcudiyetine ve klinik kılavuzların gelişimine rağmen, doğrudan tıbbi maliyetler yüksek olmaya devam etmektedir. Oral kortikosteroidler (üst havayolu tıkanıklıklarına yol açan hastalıklarda kullanılan bir ilaç), acil servis ziyaretleri veya hastaneye yatış gerektiren ciddi alevlenmeler sağlık sistemleri üzerinde büyük yük oluşturmaya devam etmektedir (Suruki vd., 2017, s. 7).

Astım hastalığı ve astım hastalığının ekonomik yüküne ilişkin en çok araştırma yapan dünya ülkeleri Şekil 1'de görülmektedir. En çok çalışma yapan beş ülke sırasıyla Amerika (48), Fransa (28), Güney Kore (28), İtalya (26) ve Çin (25) iken en az araştırma yapan ülkeler ise Uganda (1), Tacikistan (1), Norveç (1), Kıbrıs (1), ve Umman (2)'dir. Türkiye (14) ise sekizinci sırada yer almaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Astım Hastalığının Ekonomik Yüğü Anahtar Kelime Kombinasyonuna göre Ülkelerin İlgili Alan Yazınında Bilimsel Makale Üretkenliği (2012-2023 yılları)

Kaynak: Web of Science (WOS) veri tabanından elde edilen veriler kullanılarak araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Literatürde yapılan ulusal ve uluslararası çok sayıda çalışmada, astım hastalığına sahip olma ve olmama, kontrollü ve kontrolsüz astım hastalığına sahip olma(ma) durumlarına göre sağlık hizmeti kullanım düzeyi ve maliyeti çalışmalarının önemli oranda artış gösterdiği ortaya koyulmuştur. Ancak söz konusu çalışmalarda sağlık harcamasının etki büyüklüğünü ve genel etki büyüklüğünü ele alan herhangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu durum ilgili alanda boşluk olduğunu ve araştırma yapılması ihtiyacını ortaya koymaktadır. Söz konusu boşluk araştırmacının çıkış nedenini ve özgünlüğünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu araştırmada, astım hastalığı nedeniyle sağlık harcamasının (astımı olan ve olmayan hasta grubu ile kontrollü ve kontrolsüz astım hasta grubu) etki büyüklüğünü açıklığa kavuşturmak için astımı olan ve olmayan hastalarda ve kontrollü ve kontrolsüz astımı olan hastalar arasındaki sağlık harcamalarını karşılaştıran yayınlanmış çalışmalara dayanan meta analiz gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmanın bulguları, literatürdeki boşluğun doldurulmasına bilimsel olarak katkı sağlayarak astım hastalığının ekonomik yüküne ilişkin etki ve genel etki büyüklüğünün ne olduğunu ortaya koymanın yanında güncel literatür bilgisine (çalışmaların neler olduğu, hangi ülkelerde yapıldığı, hangi yıllarda yoğunlaştığı vb.) ilişkin kanıta dayalı bilgiler sunarak konu hakkında araştırma yapacak araştırmacılar ve karar vericiler için bir rehber niteliği taşıması beklenmektedir.

2. Yöntem

Meta-analiz terimi, bağımsız ve bağımlı bir değişken arasındaki ilişkinin etkilerine genel bir bakış sağlamak için bir dizi yöntemi ifade eder (Borenstein vd., 2009; Glass, 1976, s. 3). Meta analize başlamadan önce bazı pratik yaklaşımların göz önünde bulundurulması gerektiği öne sürülmektedir. (Çınar, 2021, s. 310-311). Bu araştırma kapsamında yapılan sistematiik derleme ve meta analizin daha güçlü bir metodolojiye sahip ve daha kaliteli bir araştırma olabilmesi için PRISMA yönergesi ve PICOS araştırma stratejisi gibi yaklaşımlar dikkate alınarak araştırma süreci yürütülmüştür. Araştırma sorusu belirlemek önemlidir. Bu aşamada yapılacak bir yanlışlık veya eksiklik çalışmanın tamamını etkileyebilmektedir. Örneğin araştırma evreni belirlenirken yapılacak bir hata ile yanlış-dâhil etme kriterlerini karşılamayan bir araştırma makalesi dâhil edilebileceği gibi tam tersi bir durum da yaşanabilir. Bu nedenle bu çalışmada, arama stratejisinin

oluşturulmasında PICOS yöntemi kullanılmıştır (Patole, 2021). PICOS'taki her bir harf bir stratejiye işaret etmektedir. Örneğin P: Evren-Örneklem, I: Müdahale-Eylem-Uygulama, C: Karşılaştırılan/karşılaştırılacak gruplar, O: Araştırmada ulaşılmaya amaçlanan sonuçlar ve S: Araştırmada kullanılan ve/veya kullanılacak araştırma metodolojileri (Çınar, 2021). Çalışma kapsamında oluşturulan araştırma sorusu; Astım hastalığının ekonomik yükünün etki ve genel etki değeri nedir?

P= Astım hastalığına sahip hastalar ve astımı olmayan hastalar, kontrollü ve kontrolsüz astım hastalığına sahip olanlar

I= Yok

C= Astımı olan astımı olmayan; kontrol edilen ve kontrolsüz astım hastalığı

O= Astım hastalığına sahip olan ve olmayan hastalar ile kontrollü ve kontrolsüz astım hastalarında ekonomik yükün (hastanede kalış günü, ilaç kullanımı, tedavi ücretleri, sağlık harcamaları) etki büyüklüğü ve genel etki büyüklüğünü belirlemek

S= Kohort, nicel, kesitsel ve boylamsal, retrospektif çalışmalar

Araştırmada dâhil etme kriterlerini karşılayan çalışmalar inceleme için seçilmiştir. Bunlar; belirlenmiş elektronik veri tabanlarından (Web of Science (WOS), PubMed ve ScienceDirect) sağlık sektöründe astım hastalığının ekonomik yükünün hesaplandığı çalışmalar (astımı olan - astımı olmayan; kontrollü astım - kontrolsüz astım), tarama desenlerinden nicel desen kullanılmıştır. 2012 yılı ve sonrasını kapsayan çalışmalar (Meta analiz çalışmalarında 10 yıllık bir zaman aralığı ideal olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu araştırmada da 10 yıllık zaman aralığı dikkate alınmıştır), yayın dili yalnızca İngilizce olan çalışmalar ve sadece yayın türü açısından hakemli dergi makaleleri dikkate alınmıştır. Bu nedenle gri literatür (kar amacı güden veya gütmeyen kurum ve kuruluşlar tarafından üretilen-desteklenen ancak hakem değerlendirmesi olmaksızın yayımlanan bilimsel çalışmalar) hariç tutulmuştur. Olası bir yanlışlıktan kaçınmak amacı ile birden çok veri tabanında (WOS, PubMed ve ScienceDirect) arama yapılmıştır. 02.04.2023- 31.05.2023 tarihleri arasında veri tabanlarında tarama yapılmıştır. Literatür taraması "(*"asthma"* OR *"allergic disease"* OR *"asthma-attack"* OR *"asthmaticus"* OR *"wheezing"* OR *"chronic cough"*) AND (*"economic burden"* OR *"cost burden"* OR *"cost of illness"* OR *"treatment cost"* OR *"out-of-pocket spending burden"*)" arama formülü kullanılarak (6 - 29 Nisan 2023), araştırmaların başlık, özet ve anahtar kelime kısımlarında aranmıştır. Ayrıca aramanın kapsamlılığını en üst düzeye çıkarmak için incelenen makalelerin kaynakça kısmı manuel olarak gözden geçirilmiştir.

Yapılan veri tabanı araması sonucunda 245 (WOS=167, ScienceDirect= 60, PubMed= 18) arama sonucuna ulaşılmıştır. Arama sonucu ulaşılan 245 makaleden 172'sinin (Astım hastalığı ile farklı hastalıklar arasındaki ilişki veya astım hastalığının farklı bir yönü ele alınmıştır. Bazı araştırmalarda tek bir grup üzerinde yapılmıştır) konu ile ilgili olmadığı tespit edilmiş, bu yüzden dikkate alınmamıştır. Daha sonra farklı veri tabanlarından elde edilen makalelerde tekrarı engellemek (duplikasyon) amacıyla her üç veri tabanından elde edilen makaleler karşılaştırılmış ve tekrar ettiği belirlenen 8 (1 tane PubMed, 7 tane ScienceDirect) makale analiz dışında tutulmuştur. İlk değerlendirme süreci neticesinde toplam 58 makale belirlenmiştir. Araştırmanın amaçları doğrultusunda ve daha önce belirlenmiş kriterler dikkate alınarak analize dâhil edilecek makaleler dikkatli ve titiz bir şekilde belirlenmiştir. Bu doğrultuda belirlenen işleme ve dışlama kriterlerine göre toplam 16 makalenin analiz için uygun olduğu bulunmuş ve analize dâhil edilmiştir (Tablo 2, Tablo 4 ve Şekil 2).

Tablo 1. Sistematik Derleme ve Meta Analiz Akış Tablosu

Veri tabanı	Arama tarihi	Arama sonucu ulaşılan makale sayısı	Alakasız başlıklar nedeniyle atılan makale sayısı	Başka bir veritabanında bulunan (duplikasyon) makale sayısı	Başlık, özet ve anahtar kelimeye göre Tam metni incelenen makale sayısı	Sistematik ve Meta analiz değerlendirmesine dâhil edilen makale sayısı
WOS	06.04.2023	167	118	0	44	12
PubMed	20.04.2023	18	14	1	3	0
ScienceDirect	23.04.2023	60	40	7	11	4

Sistematik derleme kapsamında incelenen çalışmaların dâhil edilme ve çıkarılma kriterleri Tablo 2’te görülmektedir.

Tablo 2. Dâhil Edilme ve Çıkarılma Kriterleri

Dâhil Edilme Kriteri	Çıkarılma Kriteri
Astım hastalığının ekonomik yükü ile ilgili yapılmış araştırma	Tam metin erişimi olmayan
Belirlenmiş veri tabanında yayımlanan makale	Nicel veri içermeyen
Araştırma makalesi olan	Meta analiz için yeterli veri içermeyen
İngilizce yayımlanan	
Hakemli bir dergide yayımlanmış olan	
Astımı olan astımı olmayan hasta grubu	
Kontrollü ve kontrolsüz astım grubu	

2.1. Araştırma Soruları

Soru 1: Astımı olan ve olmayan hastalarda sağlık harcaması (toplam sağlık harcaması, toplam ilaç harcaması ve yatan hasta maliyeti) arasındaki farka ilişkin etki büyüklüğü, genel etki büyüklüğü nedir ve istatistiksel olarak anlamlı mıdır?

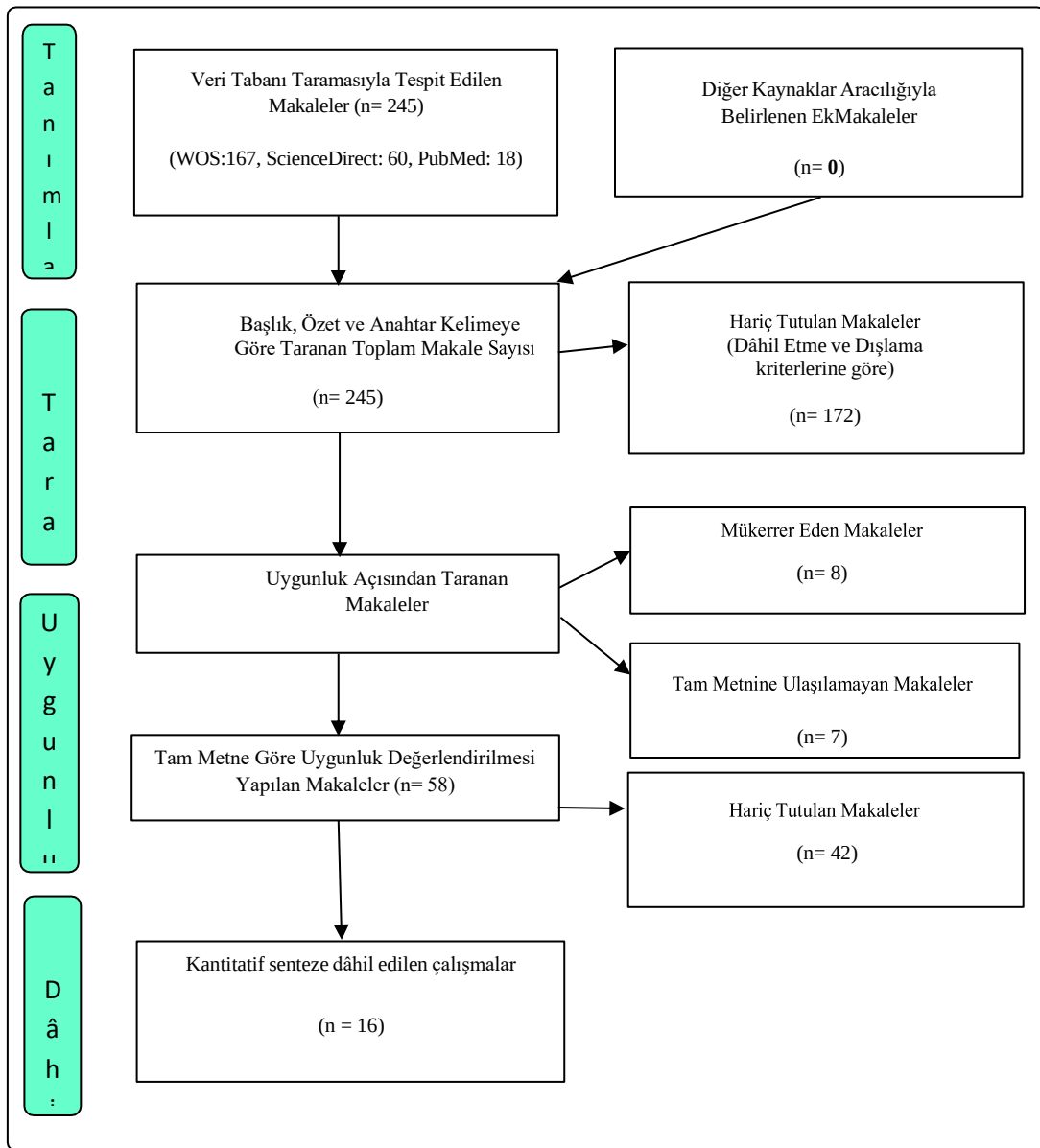
Soru 2: Kontrollü ve kontrolsüz astım hastalarında sağlık hizmeti kullanım düzeyi (hastanede kalış süresi) ve sağlık harcaması (doğrudan ve toplam sağlık harcaması, acil servis başvuru maliyeti, yatan hasta maliyeti ve ayakta hasta maliyeti) arasındaki farka ilişkin etki büyüklüğü, genel etki büyüklüğü nedir ve istatistiksel olarak anlamlı mıdır?

2.2. Verilerin Analizi

Makalelerden elde edilen nicel veriler ilk olarak Microsoft Excel 2016’da oluşturulduktan sonra veri seti Comprehensive Meta Analysis (CMA) versiyon 3.3.070 programına girilmiştir. Analize başlanmadan önce farklı ülkelerde yapılan çalışmaların bazılarında hastalık maliyetleri ilgili ülkenin kendi para birimleri ile gösterilmiştir. Para birimleri arasındaki bu farklılığı gidermek, hem analizin doğru ve sağlıklı bir şekilde yapılması hem de analiz sonuçlarının doğru bir şekilde yorumlanabilmesi amacıyla istatistik alanında uzman görüşüne başvurulmuş ve ilgili görüş doğrultusunda para noktasında dönüştürme yapılmasına karar verilmiştir. Bu amaçla dolar

cinsi (USD \$) temel alınarak para birimleri dolara dönüştürülmüştür. Ancak söz konusu değişiklik yapılırken para birimleri arasında ciddi değer farkı olduğu görülmüştür (örneğin bir Sri Lanka rupisi= 0,00313 USD \$) ve bu farklılığın analizde önemli girdi parametrelerinden olan standart sapmalarda ciddi değişikliğe yol açtığı tespit edilmiştir. Analizlerin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi ve sonuçlar verebilmesi amacıyla dönüştürme işlemi yapıldıktan sonra elde edilen güncel para değerleri (örneğin Sri Lanka da astım hastalığının ekonomik yükünü hesaplayan araştırmacılar tarafından 597,61 Sri Lanka Rupisinin standart sapması 7.734,31 olarak hesaplanmıştır. Ancak rupi dolar cinsine dönüştürüldüğünde söz konusu değer 1,87 USD \$ olarak dönüştürülmüştür) dikkate alınarak standart sapmalar yeniden hesaplanıp analizlere dâhil edilmiştir.

Şekil 2. PRISMA Yönergesine Göre Çalışma Seçimi Akış Şeması

2. Bulgular

Bu bölümde ilk olarak astımı olan ve astımı olmayanlarda etki ve genel etki büyüklüğüne ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Ardından kontrollü astım ve kontrolsüz astım hastalarında genel duyarlılık analizi meta analiz sonuçlarına ilişkin bulgular yer almaktadır.

Araştırmada, meta analize dâhil edilen çalışmalar yayın yılı yeniden eskiye olacak şekilde değerlendirme tablosunda sunulmuştur. Oluşturulan Tablo; araştırmanın yazarı ve yılı, araştırmanın adı, araştırmanın yapıldığı ülke, araştırma yöntemi, araştırmanın bulgu ve sonuçları yer almaktadır (Tablo 4). Buna göre meta analize dâhil edilen çalışmaların 2013 - 2022 yılları arasında yayınlandığı (belirlenen kriterler doğrultusunda 2012 yılına ait çalışma bulunmamıştır), ülkeler incelendiğinde ise Amerika (4), Kanada (2) , Fransa (2), Sri Lanka (1), Portekiz (1), Japonya (1), Ürdün (1), Hindistan (1), Singapur (1), İspanya (1), Meksika (1) ve Yunanistan (1) ‘da yapıldığı bulunmuştur (Tablo 3).

Tablo 3. Meta Analize Dâhil Edilen Çalışmalara Ait Bulgular

Yazar(lar)	Araştırma adı	Ülke	Araştırmanın amacı	Yöntem	Bulgu/Sonuçlar
Alefan vd., 2022	Ürdün'de Pediatrik Astımın Doğrudan Tıbbi Maliyeti: Bir Hastalık Maliyeti Retrospektif Kohort Çalışması	Ürdün	Ürdün'de astımı olan pediatrik hastaların doğrudan tıbbi maliyetlerini sağlayıcının bakış açısıyla tahmin etmektir.	Bir eğitim hastanesinde 3 yıl boyunca tedavi edilen astımı olan pediatrik hastalardan oluşan bir kohortun retrospektif analizi yapılmıştır. Prevalansa dayalı, aşağıdan yukarıya yaklaşım, astımın hastalık maliyetini tahmin etmek için kullanılmıştır.	Sağlık kaynaklarının kullanımı ve astımın doğrudan tıbbi maliyetleri, hastalığın şiddeti ve hastalığın kontrol durumu ile yüksek oranda ilişkili olduğu bulunmuştur.
Lopez-Tiro vd., 2022	Şiddetli astım tedavisinin ekonomik yükü: Gerçek hayattan bir çalışma	Meksika	Çalışmada hem kontrollü hem de kontrolsüz şiddetli astım tedavisinin doğrudan maliyetinin belirlenmesi amaçlanmıştır.	Regional Hospital Lic.'de 2018 ve 2019 yıllarında retrospektif bir kohort çalışması yapılmıştır.	Hastaların %38'inden oluşan ikinci grupta zayıf astım kontrolü, daha düşük yaşam kalitesine ve farmakolojik tedaviyle ilişkili daha yüksek maliyetlere yol açtığı ortaya koyulmuştur.
Roche vd., 2022	Fransız nüfusa dayalı kohortta tedavi adımlarına göre astım yükü CONSTANCES	Fransa	Çalışmanın amacı, CONSTANCES kohortunda GINA tedavi adımlarına göre astımın yükünü tanımlamaktır.	2012-2019 yılları arasında dâhil edilen 162.725 katılımcının olduğu evrenden 13.566 kişi (6783 vaka 6783 kontrol grubu) araştırmaya dâhil edilmiştir. Retrospektif ve kohort bir çalışmadır.	Astımın ortalama maliyeti hasta başına 757 € olarak tahmin edilmiştir.
Finkelstein vd., 2021	Singapur'da astımın ekonomik yükü	Singapur	Singapur'da astımın güncel ekonomik yükünü hesaplamaktır.	Nicel olan bu araştırmada, yetişkinler ve çocuklar için kişi başına ve toplam yıllık astım maliyetlerini, ulusal bir web paneline uygulanan çapraz kesitli bir çevrimiçi anket yoluyla semptom kontrol düzeyine göre ölçülmüştür.	Birleşik olarak, Singapur'da astımın yıllık ekonomik yükünün %79'u verimlilik kayıplarına bağlı olarak ise 2,09 milyar SGD (1,50 milyar ABD Doları) olduğu hesaplanmıştır.

				Analize toplam 300 yetişkin ve astımlı çocuğu olan 221 ebeveyn dâhil edilmiştir.	
Nili vd., 2021	Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Yaşlı Yetişkinler Arasında Astım-Kronik Obstrüktif Akciğer Hastalığı Örtüşmesinin Ekonomik Yükü	Amerika	Bu çalışmanın amacı, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yaşlı yetişkinler arasında Astım-KOAH Örtüşmesinin (aşırı ekonomik yükünü tahmin etmektir.	Araştırmaya 2006'dan 2013'e kadar ve 65 yaş ve üstü Medicare yararlanıcılarını dâhil edilmiştir.	NANC bireylere kıyasla Astım-KOAH Örtüşmesi olan yaşlı yetişkinler arasındaki aşırı ekonomik yüke, daha fazla sayıda benzersiz ilaç ve bölünmüş bakım insidansının artmasına neden olduğu gözlenmiştir.
Reibman vd., 2021	Biyolojik terapilerle tedavi edilen ABD'li hastalarda şiddetli astımın klinik ve ekonomik yükü	Amerika	Bir ABD ulusal örneğindeki klinik ve ekonomik yükü tahmin etmektir.	Retrospektif olan araştırmada biyolojik tedavi (en erken kullanım = indeks tarihi) ile şiddetli astımı olan hastalar, 1 Ocak 2013 ile 30 Haziran 2018 arasında MarketScan veri tabanından seçilmiştir.	Biyolojik tedavilerin alevlenmeleri azaltmada etkili olduğu, ancak mevcut biyolojik ilaçlarla tedavi edilen şiddetli astımı olan hastaların önemli bir kısmının kontrolsüz hastalık yaşamaya devam ettiği bulunmuştur.
Nagase vd.,2020	Japonya'da şiddetli, kontrolsüz astımı olan hastaların prevalansı, hastalık yükü ve tedavi gerçeği	Japonya	Japonya'daki sürekli tedavi edilen şiddetli astım ve şiddetli kontrolsüz astım hastalarının prevalansını, hastalık yüklerini ve tedavi gerçekliği bir Japon sağlık sigortası talep veri tabanı aracılığıyla araştırmaktır.	Nicel tarama desenli retrospektif olan bu araştırmada endeks tarihinde (astım tedavisi için son ziyaret Nisan 2014 ile Mart 2015 arasında son ziyaret) 17 yaşındaki sürekli tedavi gören astım hastalar (geçen yıl 4 kez astım için inhale kortikosteroid reçete edilen hastalar) bu analize dâhil edilmiştir.	Şiddetli, kontrolsüz astım hastalarının daha büyük tıbbi ve ekonomik yükleri olduğu belirlenmiştir.
Chen vd., 2019	Şiddetli astımı olan hastalarda multimorbiditenin ekonomik yükü: 20 yıllık popülasyona dayalı bir çalışma	Kanada	Şiddetli astımı olan hastalarda, ciddi astımı olmayan ve astımı olmayanlara kıyasla, birlikte var olan kronik durumların (komorbiditeler) artan sağlık	Ocak 1996'dan Aralık 2016'ya kadar (6402 vaka 6402 kontrol grubu) kohort ve retrospektif bir araştırmadır.	Şiddetli astımı olan hastalarda artan tıbbi maliyetlerin yarısından fazlasını komorbiditeler oluşturduğu bulunmuştur.

			hizmeti maliyetlerini tahmin etmektedir.		
Ng vd., 2019	Aşırı teşhis edilmiş astımın doğrudan maliyetleri: British Columbia, Kanada'da boylamsal, popülasyona dayalı bir kohort çalışması	Kanada	Doğrulanmış astım tanısı olan hastalar ile astım tanısı konmuş hastalar arasında astımla ilgili sağlık hizmeti kaynağı kullanımındaki farklılıkları değerlendirmektedir.	Nüfus temelli, prospektif kohort çalışması olan bu araştırmaya, 2010 ile 2012 arasında hekim tarafından astım teşhisi konulmuş 12 yaş ve üzeri 345 bireyi olarak dâhil edilmiştir. (259 vaka, 86 kontrol grubu).	Doktor tarafından astım tanısı konan bireylerin dörtte birinin, objektif yeniden değerlendirmeden sonra astım geçirmediği belirlenmiştir.
Vellopoulou vd., 2019	Yunanistan'da Astımın Ekonomik Yükü: Kesitsel Bir Çalışma	Yunanistan	Bu çalışmanın amacı, Yunanistan'da astımın toplam yönetim maliyetini ve bunun potansiyel belirleyicilerini tahmin etmektir.	Yunanistan'da astımı olan hastaları (n=353) işe almak için ülke çapında nüfusa dayalı, rastgele numara çevirmeli bir telefon anketi yapılmıştır.	Yunanistan'da astımın toplam yıllık ekonomik yükünün, toplumsal ve ödeyici açısından sırasıyla 727 milyon Avro ve 547 milyon Avro olduğu tahmin edilmiştir.
Aneeshkumar ve Singh 2018	Güney Hindistan'da özel bir hastaneyi ziyaret eden hastalarda astımın ekonomik yükü	Hindistan	Astımın ekonomik yükünü doğrudan ve dolaylı maliyet açısından tahmin etmeyi ve ayrıca uygun kontrol ve ilaca uyum maliyetinin düşürüp düşürmeyeceğinin belirlenmesi amaçlanmıştır.	Özel bir hastaneye başvuran, doğrulanmış astım tanısı olan yetişkin (>18 yaş) hastaları içeren kesitsel bir gözlem çalışmasıdır.	Astım, yalnızca hastaya özgü sağlık statüsünün bozulması ile ilişkili değildir, aynı zamanda aile ve toplum için önemli bir ekonomik yüküdür.
Nurmagambetov vd., 2018	Amerika Birleşik Devletleri'nde Astımın Ekonomik Yükü, 2008 - 2013	Amerika	Ulusal bir perspektiften astıma atfedilebilen mevcut prevalansı, tıbbi maliyetleri, devamsızlık maliyetlerini (kaçırılan iş ve okul günleri) ve mortaliteyi tahmin etmektir.	Retrospektif çalışma olan bu araştırmada, 2008–2013 yılları arasında her bir yıl için kişi düzeyinde verilerden oluşan birleştirilmiş bir dosya oluşturulmuştur. Bu 6 yıla ait havuzlanmış veri dosyaları, toplam 213.994 kişilik bir örneklem boyutu sağlanmıştır.	Astımın, 2013 yılında devamsızlık ve ölüm nedeniyle oluşan maliyetler de dâhil olmak üzere 81,9 milyar dolarlık astımın toplam maliyeti ile Amerika Birleşik Devletleri'ne önemli bir ekonomik yük getirdiği saptanmıştır.
			Kalp hastalıkları, hipertansiyon, kanser, şeker	Retrospektif çalışma yönteminin kullanıldığı	Kronik BOH'dan etkilenen hanelerin ceplerinden önemli ölçüde daha yüksek sağlık harcamalarına katlandıkları ve

Pallegedara, 2018	Kronik bulaşıcı olmayan hastalıkların Sri Lanka'da hane halkının cepten yaptığı sağlık harcamaları üzerindeki etkileri	Sri Lanka	hastaları ve astım gibi kronik bulaşıcı olmayan hastalıkların cepten yapılan sağlık harcamaları üzerindeki hastalığa özgü etkilerini araştırmaktır.	araştırmada, Sri Lanka nüfus sayımı ve istatistikleri dairesi tarafından derlenen 2012-2013 yılı ülke çapında kesitsel hanehalkı gelir ve gider anketi verilerini kullanılmıştır.	Sri Lanka'da evrensel halk sağlığı politikasına sahip olmalarına rağmen eşleşen kontrol grubuna göre daha büyük ekonomik yükü karşılaştıklarını bulunmuştur.
Barbosa vd.,2017	Portekizli yetişkinlerde astımın maliyeti: Nüfusa dayalı, hastalık maliyeti çalışması	Portekiz	Portekiz'deki yetişkin astımının toplam maliyetinin yanı sıra doğrudan ve dolaylı maliyetlerin astım kontrol seviyesinden ne ölçüde etkilendiğini tahmin etmektir.	Retrospektif olan bu araştırmada, Portekiz Ulusal Astım Anketi'nden alınan katılımcı verileri kullanılarak, astımın doğrudan ve dolaylı maliyetlerini hesaplamak için aşağıdan yukarıya bir yaklaşım kullanan ülke çapında yaygınlığa dayalı bir hastalık maliyeti çalışması yürütülmüştür.	Astımın doğrudan maliyetleri, 2010 yılında toplam Portekiz sağlık harcamalarının %2,04'üdür. Başlıca maliyet alanının akut bakım kullanımı ve tedavi olduğu belirlenmiştir.
Sullivan vd., 2017	Amerika Birleşik Devletleri'ndeki okul çağındaki çocuklar arasında astımın ulusal maliyeti	Amerika	Amerika'da okul çağındaki çocuklar arasında astıma atfedilebilen ulusal sağlık hizmeti kaynağı kullanımını ve sağlık hizmeti harcamasını tahmin etmektir.	Ulusal temsili 2007-2013 arasında okul çağındaki (6-17 yaş arası), çocuklar retrospektif, kesitsel bir araştırmadır.	Çocukluk çağı astımının, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaygın ve önemli bir klinik ve ekonomik yükü temsil etmeye devam ettiği saptanmıştır.
Doz vd., 2013	Fransa ve İspanya'da astım kontrolü, sağlık bakım maliyetleri ve yaşam kalitesi arasındaki ilişki	Fransa ve İspanya		Prospektif ve gözlemsel olan bu araştırmada, astım tedavisinin Avrupa maliyeti çalışması, Fransa ve İspanya'da astım kontrol düzeyine göre yetişkin hastalarda maliyetleri ve yaşam kalitesini tanımlamak için tasarlanmıştır.	Her iki ülkede de, kontrol altına alınamayan astımla başvuran hastalarda, diğerlerine kıyasla önemli ölçüde daha yüksek astım maliyetlerine ve daha düşük yaşam kalitesi skorlarına yol açtığı belirlenmiştir.

The Global Initiative for Asthma (GINA): Astım için Küresel Girişim; CONSTANCES: Genel Fransız yetişkin popülasyonunun büyük bir örneğini oluşturan kohortu; BOH: Bulaşıcı Olmayan Hastalık

3.1. Astımı Olan ve Astımı Olmayanlarda Etki ve Genel Etki Büyüklüğüne İlişkin Bulgular

Meta analize dâhil edilen araştırmalardaki verilere göre her iki etki büyüklüğü verilmiştir. Ancak sosyal bilim araştırmalarının, çoğunlukla etki büyüklükleri arası değişime sahip olduğu ve rasgele etkiler modeliyle analiz edilmesi gerektiği tavsiye edilmektedir (Field ve Gillett, 2010, s. 672). Çünkü metodoloji literatüründe rasgele etkilere sahip bir grup çalışmanın sabit etki modeliyle analiz edilmesinin, sabit etkiye sahip bir grup çalışmanın rasgele etkiler modeliyle analiz edilmesinden daha tehlikeli olduğu ifade edilmektedir. Yani her durumda rasgele etkiler modelini seçmenin daha ussal bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Bununla birlikte rasgele etkiler modelinin gerçek dünyadaki durumları daha iyi yansıttığı birçok araştırmacı tarafından belirtilmektedir (Field ve Gillett, s. 673-674 2010; Şen ve Yıldırım, 2020, s. 60-61). Ayrıca heterojenliğin yüksek olduğu çalışmalarda da rasgele etkiler modelinin kullanılmasının gerektiği öne sürülmektedir (Şen ve Yıldırım, 2020, s. 61). Yukarıda sayılan nedenler dolayısıyla bu araştırmada da rasgele etkiler modeli dikkate alınarak analizler gerçekleştirilmiştir.

Astımı olan ve olmayan hastalarda toplam sağlık harcaması arasındaki farka ait etki büyüklüğü ile genel etki büyüklüğünü belirlemek ve anlamlı olup olmadığını test etmek amacıyla 7 araştırma analize dâhil edilmiştir. Analiz sonucunda rasgele etkiler modeline göre etki büyüklüğü 1,294 olarak hesaplanmıştır. Çalışmaların heterojenlik durumlarını test etmek Q istatistiği, I^2 , p testi gibi değerler incelenmiştir. Analiz sonucunda $Q_{(SD=6)}$ istatistiği değeri 10.854,68 olarak tahmin edilmiştir. Elde edilen Q değerinin ki kare tablosundan okunan 6 serbestlik derecesi ve 0,05 güven düzeyindeki değeri ($SD=6$, $\chi^2_{(0,05)} = 12,592$) aşması çalışmaların istatistiksel olarak heterojen olduğunu göstermektedir. Heterojenliği belirlemek için kullanılan bir diğer yöntem I^2 yüzdelik değerinin hesaplanmasıdır. Yapılan analiz sonucunda I^2 değeri %99,94 olarak bulunmuştur. Bu değer %50 ve üzeri olduğunda çalışmaların heterojen olduğu, %75 ve üzeri olduğunda ise yüksek düzeyde olduğu ifade edilmektedir (Higgins vd., 2003, s. 1553). Bu bağlamda analize dâhil edilen çalışmaların yüksek düzeyde heterojen olduğu görülmektedir (Tablo 4).

Tablo 4. Etki Büyüklükleri ve Heterojenlik Testi (Astımı Olan ve Olmayan Hastalarda Toplam Sağlık Harcaması)

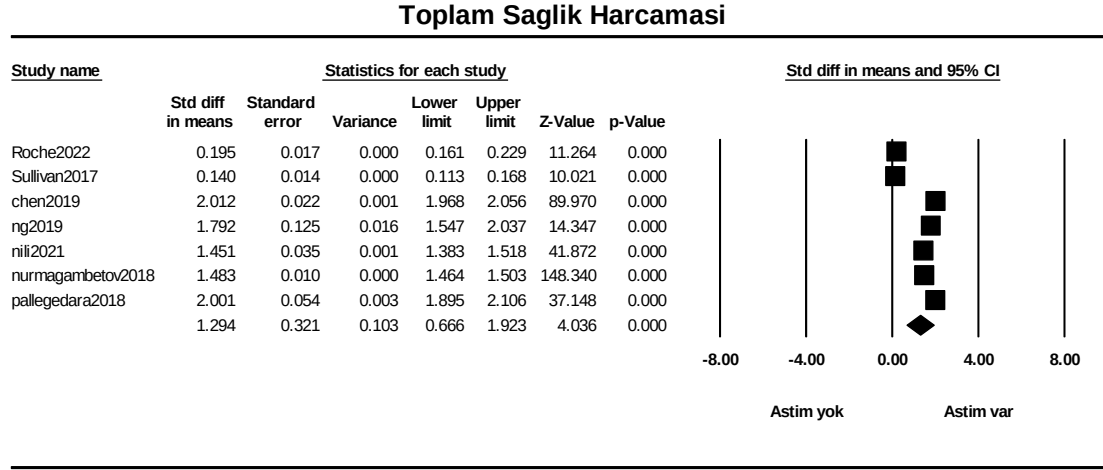
Model	n	Ortalama Etki Büyüklüğü	Z	Standart Hata	%95 Güven Aralığı		SD	Q	p	I^2
					Alt Sınır	Üst Sınır				
Rasgele Etkiler Modeli	7	1,294	4,034	0,321	0,665	1,922	6	10,854,68	0,000	99,945
Sabit Etkiler Modeli	7	1,026	151,035	0,007	1,012	1,039				

Not: G.A.=Güven aralığı, SD= Serbestlik derecesi

Astımı olan ve olmayan hastaların toplam sağlık harcamaları arasındaki farka ilişkin etki büyüklüğü (EB) ve genel etki büyüklüğüne ilişkin sonuçlar Tablo 5’de yer almaktadır. Buna göre rasgele etkiler modeline göre genel/ortalama etki büyüklüğü değeri 1,294 olarak hesaplanmıştır. Cohen (1988)’e göre standartlaştırılmış ortalama farkı ile elde edilen ortalama etki büyüklüğü değeri için 0,2, 0,5 ve 0,8 değerlerinin sırasıyla küçük, orta ve büyük etkiye karşılık gelmektedir.

Dolayısıyla elde edilen genel etki büyüklüğünün büyük etki olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur (EB= 1,294, G.A. 0,665, 1,922), (Tablo 5).

Tablo 5. Araştırmanın Etki Büyüklüğü Değerleri Dağılımını Gösteren Orman Grafiği

Meta Analysis

3.2. Yayın Yanlılığı

Yayın yanlılığının olup olmadığını tespit etmede kullanılabilecek farklı yöntemler mevcuttur. Bunlar, huni grafiği, güvenli N (Rosenthal'ın güvenli N ve Orwin'in güvenli N yöntemi), regresyon analizi (Egger testi), kırp ve doldur ve ağırlandırılmış yöntem (Duval ve Tweedie'nin kırp ve doldur yöntemi), Card (2011), ve Begg ve Mazumdar sıra korelasyonudur (Begg ve Mazumdar, 1994, s. 1088). Bu araştırmada Begg ve Mazumdar sıra korelasyonu hariç diğer bütün yöntemler yayın yanlılığının olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılmıştır. Çünkü Begg ve Mazumdar sıra korelasyonu çok sayıda çalışma içeren meta analizler için yüksek güce sahip iken az sayıda çalışma içeren meta analizlerde düşük güce sahiptir (Şen ve Yıldırım, s. 103). Bu araştırmada, çalışma sayısı görece az olduğu için metodolojik sağlamlık sağlanması amacıyla yayın yanlılığının incelenmesi noktasında bu test dikkate alınmamıştır.

Yapılan analiz sonucunda Rosenthal'ın güvenli N değeri 2.425 olarak hesaplanmıştır. Buna göre analiz sonucunda elde edilen N değeri analize dâhil edilen çalışma sayısı $6 \times 20 + 10 = 130$ 'ndan büyük çıkarsa yayın yanlılığı yok demektir (Şen ve Yıldırım, 2020, s. 101). Yani yayın yanlılığının olabilmesi için etki büyüklüğünün tahmini sıfır olan 2.425 çalışma veya daha fazla yayınlanmamış çalışma olması durumunda meta analizde elde edilen anlamlılığın kaybolacağı anlamına gelmektedir. Bu nedenle elde edilen değer hesaplanan değerden $6 \times 20 + 10 = 130$ ne kadar yüksek ise yanlılık ihtimali o kadar düşüktür. Orwin'in güvenli N yöntemine göre N değeri 712 olarak bulunmuştur. Orwin güvenli N yöntemi ile Rosenthal'ın güvenli N yöntemi aynı mantıkla çalışmaktadır. Buna göre yayın yanlılığının olabilmesi için 712 tane veya daha fazla yayınlanmamış çalışma olması yayın yanlılığı ortaya çıkacaktır. Bu durum ise çok düşük ihtimal olduğu için bu yöntemle de yayın yanlılığı yoktur. Regresyon analizi ya da bir diğer yaygın bilinen adıyla Egger testi sonucuna bakıldığında tek kuyruklu p değerinin ($p = 0,41$) istatistiksel olarak anlamlı olmadığı için yayın yanlılığı yoktur. (Tablo 6).

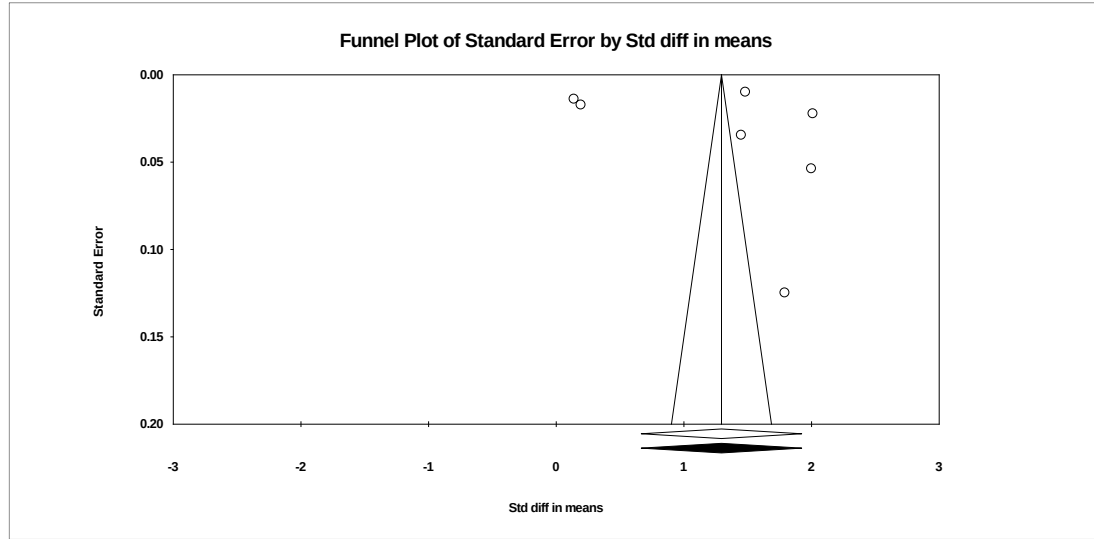
Tablo 6. Yayın Yanlılığı Analiz Sonuçları (Astımı Olan ve Olmayan Hastalarda Etki Büyüklüğü Geçerliliği)

Toplam Sağlık Harcaması Etki Büyüklüğü	Rosenthal Güvenli N	Orwin Güvenli N	Egger Testi	Duval ve Tweedie ve Kırp ve Doldur Yöntemi
	2.425	712	0,41320*	0

Not: Tek kuyruklu p değeri dikkate alınmıştır.

Huni grafiği yöntemine göre yapılan analiz sonucu Şekil 3'te görülmektedir. Şekil incelendiğinde, huni grafiğinin Duval ve Tweedie'nin kırp ve doldur yöntemine göre çizildiği ve herhangi bir makale eklenmesine gerek olmadığı gözlenmektedir (Şekil 3).

Şekil 3. Huni Grafiği (Astımı Olan ve Olmayan Hastalarda Toplam Sağlık Harcaması)

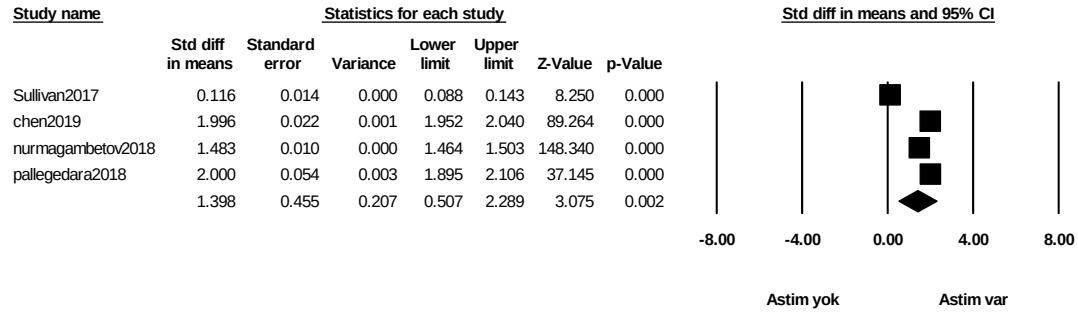

Not: İçi boş her bir yuvarlak bir çalışmayı yansıtmaktadır.

Araştırmanın bu kısmından itibaren yer alan bulgulara sayfa sayısı ve kelime sınırı gibi kısıtlar dolayısıyla yalnızca orman grafiği tablosuna yer verilmiş diğer tablo ve şekillere (huni grafiği) yer verilmemiştir. Astımı olan hastalarda ve olmayan hastalarda toplam ilaç harcaması arasındaki farka ilişkin etki büyüklüğü ile genel etki büyüklüğünü belirlemek ve anlamlı olup olmadığını test etmek amacıyla 4 araştırma analize dâhil edilmiştir. Analiz sonucunda rasgele etkiler modeline göre etki büyüklüğü 1,398 olarak saptanmıştır. Analiz sonucuna göre genel etki büyüklüğünün büyük etki olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir (EB= 1,398, G.A. 0,507, 2,289). Analize dâhil edilen çalışmaların yüksek düzeyde heterojen olduğu ve yayın yanlılığının olmadığı belirlenmiştir (Tablo 7).

Tablo 7. Araştırmanın Etki Büyüklüğü Değerleri Dağılımını Gösteren Orman Grafiği (Astımı Olan ve Olmayan Hastalarda Toplam İlaç Harcaması)

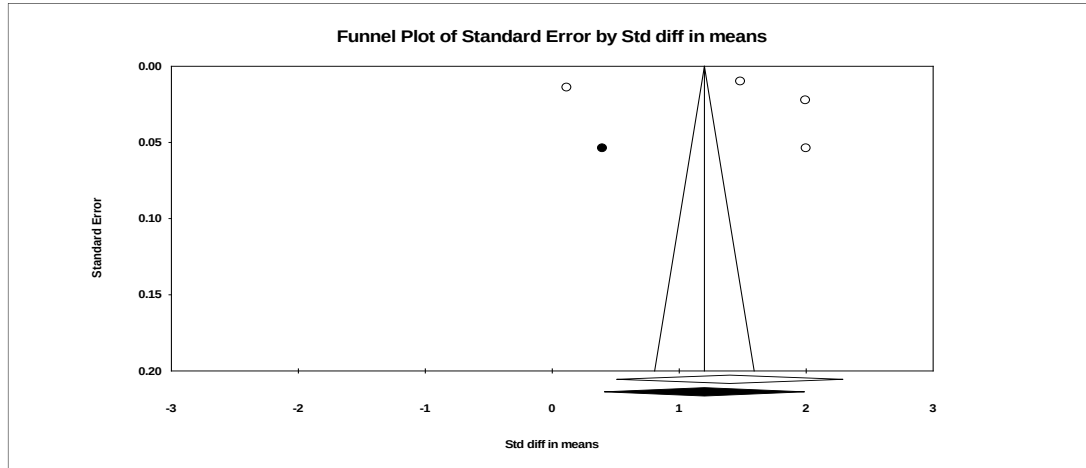
Toplam İlaç Harcaması

Meta Analysis

Huni grafiğı yöntemine göre yapılan analiz sonucu Şekil 4'te görölmektedir. Şekil incelendiğinde, huni grafiğinin Duval ve Tweedie'nin kırp ve doldur yöntemine göre çizildiğı ve simetriyi sağlamak amacıyla huninin sol tarafına bir çalışma (siyah dolu nokta) eklendiğı görölmektedir (Şekil 4).

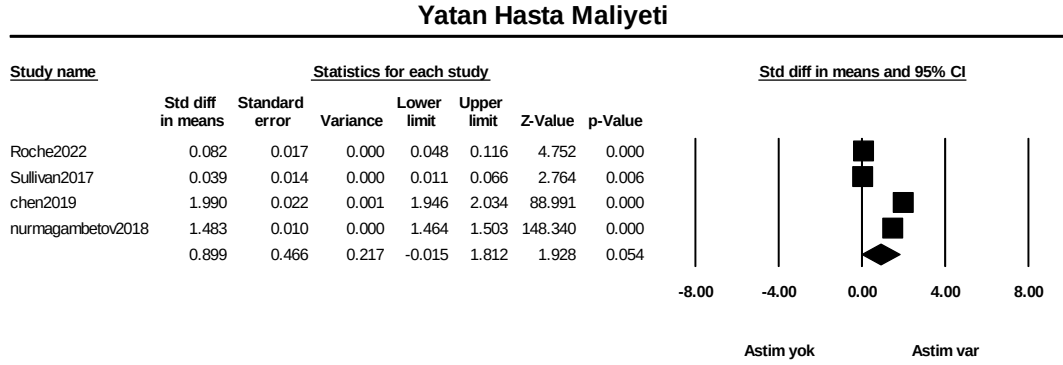
Şekil 4. Huni Grafiğı (Astımı Olan ve Olmayan Hastalarda Toplam İlaç Harcaması)

Not: İçi boş her bir yuvarlak bir çalışmayı yansıtmaktadır. İçi siyah ile dolu olan yuvarlak ise Duval ve Tweedie'nin kırp ve doldur yöntemine eklenen çalışmaları temsil etmektedir.

Astımı olan ve olmayan hastalarda yatan hasta maliyeti arasındaki farka ait etki büyüklüğü ile genel etki büyüklüğünü belirlemek ve anlamlı olup olmadığını test etmek amacıyla 4 araştırma analize dâhil edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda rasgele etkiler modeline göre genel/ortalama etki büyüklüğü değeri 0,899 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuca göre genel etki büyüklüğünün büyük etki olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur (EB= 0,899, G.A. -0,015, 1,812). Analize dâhil edilen çalışmaların yüksek düzeyde heterojen olduğu ve yayın yanlılığının olmadığı tespit edilmiştir (Tablo 8).

Tablo 8. Araştırmanın Etki Büyüklüğü Değerleri Dağılımını Gösteren Orman Grafiği (Astımı Olan ve Olmayan Hastalarda Yatan Hasta Maliyeti)

Meta Analysis

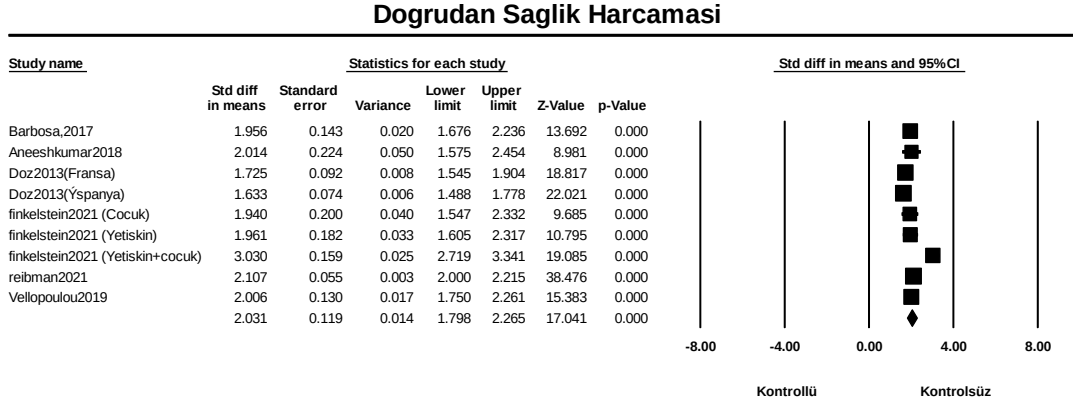
3.3. Astımı Olan ve Astımı Olmayanlarda Duyarlılık Analizi Meta Analiz Sonuçları

Duyarlılık analizinde en iyi senaryo ile en kötü senaryoyu uygulayarak yapılan analizin testin sağlıklı bir şekilde çalışıp çalışmadığı amaçlanmaktadır. Bu kapsamda meta analizine dâhil edilen ve örneklem ağırlığı yüksek 2 farklı çalışma (Nili vd., 2021 ve Nurmagambetov vd., 2018), analizden çıkarılarak araştırma sonuçları test edilmeye çalışılmıştır. Rasgele etki modelinde elde edilen ortalama farkı etki büyüklüğü 1.226 ± 0.426 ; %95 G.A 0.390, 2.061), istatistik manidarlığı Z-testine göre ($Z = 2.876$ ($P < 0.004$) anlamlı ve dağılımın heterojen bir yapıda ($Q = 6369.464$; $df = 4$; $p = 0.00$; $I^2 = 99.937$) olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak astımı olan hastaların astımı olmayan hastalara göre toplam sağlık harcamasının ve etki büyüklüğünün yüksek/büyük olduğu hesaplanmıştır.

3.4. Kontrollü Astım ve Kontrolsüz Astım Hastalarında Genel Etki Büyüklüğüne İlişkin Bulgular

Kontrollü ve kontrolsüz astım hastalığına sahip hastalarda tedavi hizmetlerine ilişkin doğrudan harcamalar arasındaki farka ait etki büyüklüğü ile genel etki büyüklüğünü belirlemek ve anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla 9 araştırma analize dâhil edilmiştir. Analiz sonucunda rasgele etkiler modeline göre genel/ortalama etki büyüklüğü değeri 2,031 olarak saptanmıştır. Elde edilen sonuca göre genel etki büyüklüğünün büyük etki ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur ($EB = 2,031$, G.A. 1,798, 2,265), (Tablo 9). Analize dâhil edilen çalışmaların yüksek düzeyde heterojen olduğu ve yayın yanlılığının olmadığı belirlenmiştir. Ancak Duval ve Tweedie'nin kırp ve doldur yöntemine göre simetriyi sağlamak amacıyla huninin sağ tarafına üç çalışma eklenmesi gerektiği belirlenmiştir.

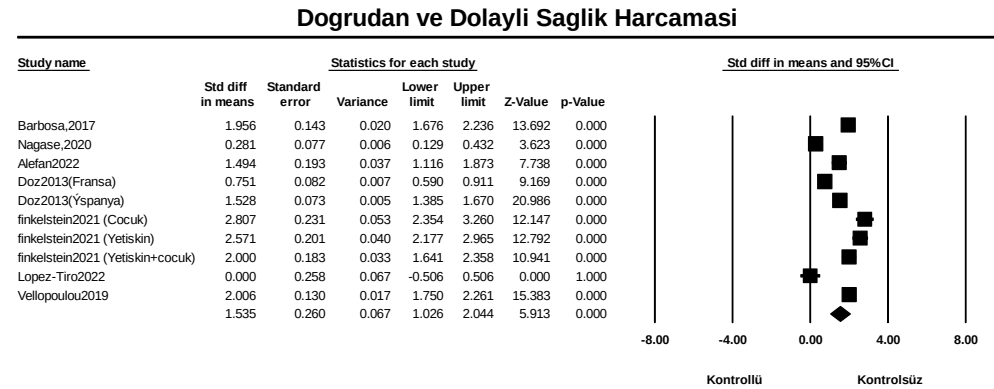
Tablo 9. Araştırmanın Etki Büyüklüğü Değerleri Dağılımını Gösteren Orman Grafiği (Kontrollü ve Kontrolsüz Astım Hastalarında Doğrudan Maliyetler)

Meta Analysis

Kontrollü ve kontrolsüz astım hastalığına sahip hastalarda toplam sağlık harcamaları arasındaki farka ait etki büyüklüğü ile genel etki büyüklüğünü belirlemek ve anlamlı olup olmadığını test etmek amacıyla 10 araştırma analize dâhil edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda rasgele etkiler modeline göre genel/ortalama etki büyüklüğü değeri 1,535 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuca göre genel etki büyüklüğünün büyük etki ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu ortaya konulmuştur (EB= 1,535, G.A. 1,026, 2,044), (Tablo 10). Analize dâhil edilen çalışmaların yüksek düzeyde heterojen olduğu ve yayın yanlılığının olmadığı belirlenmiştir. Duval ve Tweedie'nin kırp ve doldur yöntemine göre çizildiği ve simetriyi sağlamak amacıyla huninin sağına ve soluna herhangi bir çalışma eklenmesine gerek olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 10. Araştırmanın Etki Büyüklüğü Değerleri Dağılımını Gösteren Orman Grafiği (Kontrollü ve Kontrolsüz Astım Hastalarında Toplam Sağlık Harcaması (Doğrudan ve Dolaylı Maliyetler))

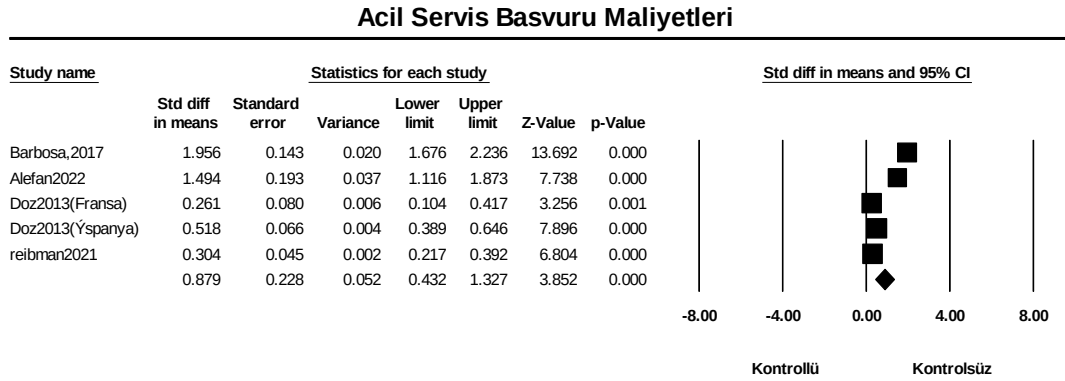

Meta Analysis

Kontrollü ve kontrolsüz astım hastalığına sahip hastalarda acil servise başvuru maliyetleri arasındaki farka ilişkin etki büyüklüğü ile genel etki büyüklüğünü belirlemek ve anlamlı olup olmadığını test etmek amacıyla 5 araştırma analize dâhil edilmiştir. Analiz sonucunda, rasgele etkiler modeline göre genel/ortalama etki büyüklüğü değeri 1,042 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen sonuca göre genel etki büyüklüğünün büyük etki ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu

bulunmuştur (EB= 0,879, G.A. 0,432, 1,327), (Tablo 11). Analize dâhil edilen çalışmaların yüksek düzeyde heterojen olduğu ve yayın yanlılığının olmadığı saptanmıştır. Duval ve Tweedie'nin kırp ve doldur yöntemine göre simetriyi sağlamak amacıyla huninin sağına ve soluna herhangi bir çalışma eklenmesine gerek olmadığı gözlenmiştir.

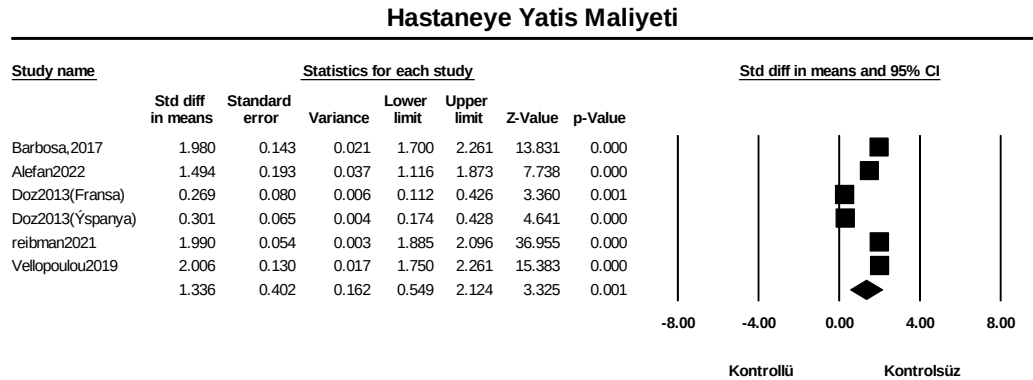
Tablo 11. Araştırmanın Etki Büyüklüğü Değerleri Dağılımını Gösteren Orman Grafiği (Kontrollü ve Kontrolsüz Astım Hastalarında Acil Servis Başvuru Maliyetleri)

Meta Analysis

Kontrollü ve kontrolsüz astım hastalığına sahip hastalarda hastaneye yatış maliyeti/yatan hasta maliyeti arasındaki farka ilişkin etki büyüklüğü ile genel etki büyüklüğünü test etmek ve anlamlı olup olmadığını test etmek amacıyla 6 araştırma analize dâhil edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda rasgele etkiler modeline göre genel/ortalama etki büyüklüğü değeri 1,336 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen sonuca göre genel etki büyüklüğünün büyük etki ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur (EB= 1,336, G.A. 0,549, 2,124), (Tablo 12). Analize dâhil edilen çalışmaların yüksek düzeyde heterojen olduğu ve yayın yanlılığının olmadığı belirlenmiştir. Duval ve Tweedie'nin kırp ve doldur yöntemine göre simetriyi sağlamak amacıyla huninin sağına ve soluna herhangi bir çalışma eklenmesine gerek olmadığı saptanmıştır.

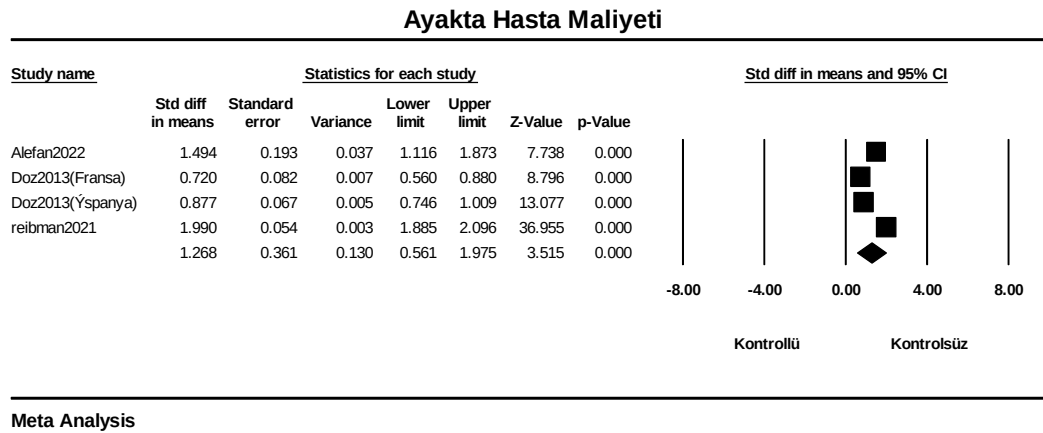
Tablo 12. Araştırmanın Etki Büyüklüğü Değerleri Dağılımını Gösteren Orman Grafiği (Kontrollü ve Kontrolsüz Astım Hastalarında Hastaneye Yatış Maliyeti)

Meta Analysis

Kontrollü ve kontrolsüz astım hastalığına sahip hastalarda ayakta hasta başvuru maliyeti arasındaki farka ilişkin etki büyüklüğü ile genel etki büyüklüğünü belirlemek ve anlamlı olup olmadığını test etmek amacıyla 4 araştırma analize dâhil edilmiştir. Analiz sonucunda rasgele etkiler modeline göre genel/ortalama etki büyüklüğü değeri 1,268 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen sonuca göre genel etki büyüklüğünün büyük etki ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir (EB= 1,268, G.A. 0,561, 1,975), (Tablo 13). Analize dâhil edilen çalışmaların yüksek düzeyde heterojen olduğu ve yayın yanlılığının olmadığı belirlenmiştir. Duval ve Tweedie'nin kırp ve doldur yöntemine göre simetriyi sağlamak amacıyla huninin sağına ve soluna herhangi bir çalışma eklenmesine gerek olmadığı bulunmuştur.

Tablo13. Araştırmanın Etki Büyüklüğü Değerleri Dağılımını Gösteren Orman Grafiği (Kontrollü ve Kontrolsüz Astım Hastalarında Ayakta Hasta Maliyeti)

3.5. Kontrollü Astım ve Kontrolsüz Astım Hastalarında Genel Duyarlılık Analizi Meta Analiz Sonuçları

Duyarlılık analizinde en iyi senaryo ile en kötü senaryoyu uygulayarak yapılan analizin testin sağlıklı bir şekilde çalışıp çalışmadığı amaçlanmaktadır. Bu kapsamda meta analizine dâhil edilen ve örneklem ağırlığı yüksek 2 farklı çalışma (Doz, 2013 (Fransa) ve Doz, 2013 (İspanya)) analizden çıkarılarak araştırma sonuçları test edilmeye çalışılmıştır. Rasgele etki modelinde elde edilen ortalama farkı etki büyüklüğü $2,149 \pm 0.129$; %95 G.A 1,897, 2,401), istatistik manidarlığı Z-testine göre ($Z = 16,713$ ($P < 0.000$)) anlamlı ve dağılımın heterojen bir yapıda ($Q = 36,728$; $df = 6$; $p = 0.000$; $I^2 = 83,664$) olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak kontrolsüz astım hastalığı olanların kontrollü astım hastalığı olanlara göre doğrudan sağlık harcamalarının ve etki büyüklüğünün yüksek/büyük olduğu hesaplanmıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Literatür incelendiğinde astım hastalığının ekonomik yükünü ele alan çok sayıda araştırma yapıldığı bulunmuştur. Tarama sonucu ulaşılan makaleler araştırmanın amaçları ve belirlenen kriterler doğrultusunda azaltılmıştır. Sonuç olarak araştırma kapsamında 16 makale meta analize dâhil edilmiştir.

Yapılan meta analiz sonucunda, astıma sahip olan hastalar ile astıma sahip olmayan hastaların sağlık hizmeti kullanım düzeyi ve sağlık harcamaları arasındaki farka ilişkin etki büyüklüğü ile genel etki büyüklüğü toplam sağlık ve ilaç harcamasında büyük/yüksek ve anlamlı olduğu saptanmıştır. Astımı olan ve olmayan hastalarda yatan hasta maliyeti arasındaki farka

ilişkin etki büyüklüğü ile genel etki büyüklüğünün ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığı saptanmıştır. Kontrolsüz ve kontrollü astım hastalığına sahip hastalarda sağlık hizmeti kullanım düzeyi ile sağlık harcamaları arasındaki farka ilişkin etki büyüklüğünün ve genel etki büyüklüğünün büyük ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre, astım hastalığına sahip olmanın yanında astım hastalığının kontrolsüz olduğu hastalarda da sağlık hizmeti kullanım düzeyi ve harcamalarının daha yüksek olduğu ortaya koyulmuştur. Araştırma bulguları, astıma sahip olan hastaların olmayanlara göre toplam sağlık harcaması, toplam ilaç harcaması ve yatan hasta maliyetleri bakımından neredeyse %50 daha fazla harcamaya yaptıklarını göstermektedir. Benzer şekilde hekime başvuru sayısı açısından ise 3 kat daha fazla başvuru yapıldığı tespit edilmiştir. Bu bulgular ışığında astım hastalığına sahip olmanın sağlık hizmeti kullanım düzeyi ve sağlık harcamaları üzerinde önemli bir belirleyici olduğu ifade edilebilir.

Astım hastalığına sahip olan hastalarda hastalığın kontrollü ve kontrolsüz olma durumu ile sağlık harcaması ve kullanım düzeyi arasında bir ilişki vardır. Buna göre kontrolsüz astım hastalığına sahip hastalar, kontrollü astım hastalığına sahip olan hastalara göre neredeyse üç kat daha fazla doğrudan ve toplam (doğrudan + dolaylı) sağlık harcaması yapmaktadır. Bununla birlikte kontrolsüz astım hastalarının kontrollülere göre yaklaşık üç kat daha fazla acil servis ve ayakta hasta başvuru maliyeti, iki katına yakın ilaç harcaması, dört kat daha fazla hastane yatış maliyeti ve iki kattan daha fazla hastanede kalış süresinin olduğu belirlenmiştir. Bu bilgiler ışığında hastalık seviyesinin ve kontrol düzeyinin sağlık hizmeti kullanım düzeyi ve sağlık harcamaları üzerinde oldukça önemli bir etmen olduğu söylenebilir.

Öneriler

Araştırma bulgularından yararlanarak aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur. Astım hastalığını yönetebilmek, hastalığın sağlık sistemi ve hane halkları üzerindeki ekonomik yükünü minimize etmek, tedavide etkinliği sağlayabilmek ve hastalığa yönelik hazırlanacak plan ve programların etkin bir şekilde gerçekleştirebilmek için ülke genelinde astım prevalans (örneğin cinsiyete ve yaşa özgü) araştırmaları yapılması önerilmektedir. Böylelikle hastalıktan en çok etkilenen coğrafi bölgeler, en yüksek risk altındaki yaş grupları ve diğer risk altındaki nüfuslar hakkında daha iyi bir anlayışa sahip olunacak ve ulusal planlama konusunda bilgi sahibi olunacaktır. Astım hastalığının sağlık sistemi ve hane halkları üzerindeki ekonomik yükünü minimize etmek amacıyla koruyucu sağlık hizmetlerine öncelik verilerek hastalığın ortaya çıkmadan profilaksiz edilmesi önerilmektedir. Başta hükümetler olmak üzere sağlık sisteminde yer alan paydaşlar (GSS, özel sağlık sigorta kuruluşları vb.), uluslararası kuruluşların astımı yönetmek için geliştirmiş oldukları kılavuzları hizmet sunmuş oldukları ülkenin gelişmişlik düzeyi, mali kapasite, sosyo demografik, sosyo ekonomik, ülkenin sağlık geçmişi ve kültürü gibi özelliklerini dikkate alarak bu kılavuzları ülkelerine özgü olarak uyarlayıp, uygulamaları astımın yönetilmesi, hastalık ve ekonomik yükünün azaltılması açısından oldukça önem arz etmektedir.

Astım hastalığına yol açan en önemli etmenler (tütün kullanımı, hava kirliliği gibi) doğru bir şekilde belirlenerek ortadan kaldırılmalıdır. Bu durum temiz ve yaşanabilir bir çevre ve sağlıklı yaşam biçimine ortam hazırlayarak bireylerin sağlık statüsüne katkıda bulunulabilir. Astımın hastalık ve ekonomik yükünü azaltmak amacıyla kanıta dayalı veriler (astım nedeniyle kullanılan sağlık hizmeti türleri, astımın neden olduğu ölüm oranları) kullanılarak tedavilere erişimi ve uyumu artırmaya yönelik stratejiler geliştirilmesi önerilmektedir. Astım hastalığının iyi anlaşılması ve yönetilebilmesi doğru ve kapsamlı verilere erişim ile mümkündür. Bu amaçla astım hastalığına yakalanan hastalar başta olmak üzere toplumun bütün kesimine yönelik geniş sağlık okuryazarlık becerisi, sağlık eğitimleri ve kamu spotları gerçekleştirilebilir. Böylelikle bireylerin tedavi seçeneklerini, kaçınılması gereken davranışların neler olduğu, astımı olan kişilerin ise semptomları kötüleştğinde ciddi bir krizden kaçınmak için tedavilerini nasıl artıracakları konusunda bilgi düzeyleri artırılmış olunacaktır.

Ayrıca bu araştırmanın bulgularının ve sonuçlarının kanıta dayalı bir şekilde karar veren politikacılar, karar vericiler, ilgili araştırmacılar ve kuruluşlar için astım hastalığının neden olduğu ekonomik yükün boyutu ve çeşitliliği konusunda bilgi verme ve yeni bir bakış açısı benimsemelerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sınırlılıklar

Bu araştırmanın bir dizi sınırlılıkları vardır. Sistematiik derleme ve meta analiz kapsamında analize dâhil edilen makalelerin kalitelerini değerlendirmede herhangi bir kontrol listesinin kullanılamaması araştırmanın kısmen de olsa kısıtlılığını oluştursa da, incelenen makalelerin kalitesinin yüksek impact faktörlü dergilerde yayınlanan makaleler araştırmaya dâhil edilmesiyle bu sınırlılığın etkisi minimize edilmiştir. Araştırma, yalnızca Open-Access gibi Erişim iznine, sahip olunan veri tabanları üzerinden erişilebilen çalışmalar ile sınırlıdır. Yayın aşamasında olan veya erişim izni olmadığı (ücretli erişim) için ulaşılamayan gri literatür kapsam dışında kalmıştır. Araştırmadaki bir diğer sınırlılık ise yayın dili yalnızca İngilizce olan makalelerin dâhil edilmesidir.

Bu araştırma kapsamında yapılan analizler yöntem kısmında belirlenmiş olan değişkenler ile gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle söz konusu değişkenler üzerinde (farklı değişkenler kullanma, değişken sayısı gibi) yapılacak olan değişiklikler ile farklı sonuçlar elde edilecektir. Dolayısıyla araştırma sonuçları, araştırma kapsamında belirlenmiş değişkenlerin oluşturduğu astım hastalığının ekonomik yüküne ilişkin etki, genel etki büyüklüğü, sağlık harcaması ve kullanım düzeyini yansıtmaktadır.

Bu araştırma, her ne kadar objektif bir biçimde yürütölmüş olsa dahi araştırmayı yürüten ve araştırmaya katkı sağlayan hakem(ler)in değer yargılarından etkilenebileceği unutulmamalıdır.

Kaynakça³

- Aaron, S. D., Boulet, L. P., Reddel, H. K., ve Gershon, A. S. (2018). Underdiagnosis and overdiagnosis of asthma. *American Journal of Respiratory and Critical Care Medicine*, 198(8), 1012-1020.
- *Alefan, Q., Nawasrah, A., Almomani, B., ve Al-Issa, E. T. (2022). Direct medical cost of pediatric asthma in Jordan: A cost-of-illness retrospective cohort study. *Value in Health Regional Issues*, 31, 10-17.
- *Aneeshkumar, S., ve Singh, R. B. (2018). Economic burden of asthma among patients visiting a private hospital in South India. *Lung India: Official Organ of Indian Chest Society*, 35(4), 312.
- *Barbosa, J. P., Ferreira-Magalhães, M., Sá-Sousa, A., Azevedo, L. F., ve Fonseca, J. A. (2017). Cost of asthma in Portuguese adults: A population-based, cost-of-illness study. *Revista Portuguesa de Pneumologia*, 23(6), 323-330.
- Begg, C. B., & Mazumdar, M. (1994). Operating characteristics of a rank correlation test for publication bias. *Biometrics*, 50(4), 1088-1101.
- Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J.P.T., Rothstein, H.R., 2009. *Introduction to metaanalysis*. John Wiley ve Sons, Ltd, Chichester, UK, UK
- Bousquet, J., Mantzouranis, E., Cruz, A. A., Ait-Khaled, N., Baena-Cagnani, C. E., Bleecker, E. R., ... ve Zuberbier, T. (2010). Uniform definition of asthma severity, control, and exacerbations: document presented for the World Health Organization Consultation on Severe Asthma. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 126(5), 926-938.

³ Yıldızla işaretlenmiş kaynaklar, meta analize dâhil edilen çalışmaları göstermektedir.

- Chastek, B., Korner, S., Nagar, S. P., Albers, F., Yancey, S., Ortega, H., ... ve Dalal, A. A. (2016). Economic burden of illness among patients with severe asthma in a managed care setting. *Journal of Managed Care ve Specialty Pharmacy*, 22(7), 848-861.
- *Chen, W., Safari, A., FitzGerald, J. M., Sin, D. D., Tavakoli, H., ve Sadatsafavi, M. (2019). Economic burden of multimorbidity in patients with severe asthma: A 20-year population-based study. *Thorax*, 74(12), 1113-1119.
- Cisternas, M. G., Blanc, P. D., Yen, I. H., Katz, P. P., Earnest, G., Eisner, M. D., ... ve Yelin, E. H. (2003). A comprehensive study of the direct and indirect costs of adult asthma. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 111(6), 1212-1218.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. (2nd Edition) Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Colice, G., Wu, E. Q., Birnbaum, H., Daher, M., Marynchenko, M. B., ve Varghese, S. (2006). Healthcare and workloss costs associated with patients with persistent asthma in a privately insured population. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 48(8)794-802.
- Çınar, N. (2021). İyi bir sistematik derleme nasıl yazılmalı? *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(2), 310-314.
- Darba, S., Safaei, N., Mahboub-Ahari, A., Nosratnejad, S., Alizadeh, G., Ameri, H., ve Yousefi, M. (2020). Direct and indirect costs associated with coronary artery (heart) disease in Tabriz, Iran. *Risk Management and Healthcare Policy*, 13, 969-978.
- Ding, B., Chen, S., Srivastava, D., Quinton, A., Cook, W., Papi, A., ... & Olivier, B. (2023). Symptom burden, health status, and productivity in patients with uncontrolled and controlled severe asthma in NOVELTY. *Journal of Asthma and Allergy*, 611-624
- *Doz, M., Chouaid, C., Com-Ruelle, L., Calvo, E., Brosa, M., Robert, J., ... ve Detournay, B. (2013). The association between asthma control, health care costs, and quality of life in France and Spain. *BMC Pulmonary Medicine*, 13, 1-10.
- Field, A. P., ve Gillett, R. (2010). How to do a meta-analysis. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 63(3), 665-694.
- *Finkelstein, E. A., Lau, E., Doble, B., Ong, B., ve Koh, M. S. (2021). Economic burden of asthma in Singapore. *BMJ Open Respiratory Research*, 8(1), e000654.
- GBD (2019) Diseases and Injuries Collaborators. Global burden of 369 diseases and injuries in 204 countries and territories, 1990-2019: A systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2019. *Lancet*. 396(10258):1204-1222. doi: 10.1016/S0140-6736(20)30925-9
- Glass, G. V., 1976. Primary, secondary, and meta-analysis of research. *Educational Researcher* 5, 3-8.
- Global Asthma Network (2018). *The global asthma report*. 2018. Erişim Adresi: http://globalasthmareport.org/resources/Global_Asthma_Report_2018.pdf Erişim Tarihi: 12.04.2023
- Global Burden of Disease, (2023). *Diseases, injuries, and impairments*. Erişim Adresi: <https://www.thelancet.com/gbd/summaries> Erişim Tarihi: 18. 05.2023
- Hekking, P. P. W., Wener, R. R., Amelink, M., Zwinderman, A. H., Bouvy, M. L., ve Bel, E. H. (2015). The prevalence of severe refractory asthma. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 135(4), 896-902.
- Higgins, J. P., ve Thompson, S. G. (2002). Quantifying heterogeneity in a meta-analysis. *Statistics in Medicine*, 21(11), 1539-1558.

- Ivanova, J. I., Bergman, R., Birnbaum, H. G., Colice, G. L., Silverman, R. A., ve McLaurin, K. (2012). Effect of asthma exacerbations on health care costs among asthmatic patients with moderate and severe persistent asthma. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 129(5), 1229-1235.
- Lee, L. K., Ramakrishnan, K., Safioti, G., Ariely, R., ve Schatz, M. (2020). Asthma control is associated with economic outcomes, work productivity and health-related quality of life in patients with asthma. *BMJ Open Respiratory Research*, 7(1), e000534.
- *López-Tiro, J., Contreras-Contreras, A., Rodríguez-Arellano, M. E., ve Costa-Urrutia, P. (2022). Economic burden of severe asthma treatment: A real-life study. *World Allergy Organization Journal*, 15(7), 100662.
- *Nagase, H., Adachi, M., Matsunaga, K., Yoshida, A., Okoba, T., Hayashi, N., ... ve Tohda, Y. (2020). Prevalence, disease burden, and treatment reality of patients with severe, uncontrolled asthma in Japan. *Allergology International*, 69(1), 53-60.
- *Ng, B., Sadatsafavi, M., Safari, A., FitzGerald, J. M., ve Johnson, K. M. (2019). Direct costs of overdiagnosed asthma: a longitudinal, population-based cohort study in British Columbia, Canada. *BMJ Open*, 9(11), e031306.
- *Nili, M., Dwibedi, N., Adelman, M., LeMasters, T., Madhavan, S. S., ve Sambamoorthi, U. (2021). Economic burden of asthma-chronic obstructive pulmonary disease overlap among older adults in the United States. *COPD: Journal of Chronic Obstructive Pulmonary Disease*, 18(3), 357-366.
- *Nurmagambetov, T., Kuwahara, R., ve Garbe, P. (2018). The economic burden of asthma in the United States, 2008–2013. *Annals of the American Thoracic Society*, 15(3), 348-356.
- *Pallegedara, A. (2018). Impacts of chronic non-communicable diseases on households' out-of-pocket healthcare expenditures in Sri Lanka. *International Journal of Health Economics and Management*, 18(3), 301-319.
- Patole, S. (Ed.). (2021). *Principles and practice of systematic reviews and meta-analysis*. Cham: Springer International Publishing. doi:10.1007/978-3-030-71921-0
- *Reibman, J., Tan, L., Ambrose, C., Chung, Y., Desai, P., Llanos, J. P., ... ve Tkacz, J. (2021). Clinical and economic burden of severe asthma among US patients treated with biologic therapies. *Annals of Allergy, Asthma ve Immunology*, 127(3), 318-325.
- *Roche, N., Nadif, R., Fabry-Vendrand, C., Pillot, L., Thabut, G., Teissier, C., ... ve Zins, M. (2023). Asthma burden according to treatment steps in the French population-based cohort CONSTANCES. *Respiratory Medicine*, 206, 1-8.
- *Sullivan, P. W., Ghushchyan, V., Navaratnam, P., Friedman, H. S., Kavati, A., Ortiz, B., ve Lanier, B. (2017). The national cost of asthma among school-aged children in the United States. *Annals of Allergy, Asthma and Immunology*, 119(3), 246-252.
- Sullivan, S. D., Rasouliyan, L., Russo, P. A., Kamath, T., Chipps, B. E., ve TENOR Study Group. (2007). Extent, patterns, and burden of uncontrolled disease in severe or difficult-to-treat asthma. *Allergy*, 62(2), 126-133.
- Suruki, R. Y., Daugherty, J. B., Boudiaf, N., ve Albers, F. C. (2017). The frequency of asthma exacerbations and healthcare utilization in patients with asthma from the UK and USA. *BMC pulmonary medicine*, 17(1), 1-11.
- Şen, S. ve Yıldırım, İ. (2020). *CMA ile meta-analiz uygulamaları*. Anı Yayıncılık.
- The Global Asthma Report. (2022). The global asthma report 2022. *The International Journal of Tuberculosis and Lung Disease*, 26 (1), 1-104.

Vellopoulou K, Bakakos P, Loukides S, Maniadakis N, Kourlaba G. (2019). The economic burden of asthma in Greece: A cross-sectional study *Appl Health Econ Health Policy*. 17:629-40. doi: 10.1007/s40258-019- 00469-4.

*Vellopoulou, K., Bakakos, P., Loukides, S., Maniadakis, N. ve Kourlaba, G. (2019). The economic burden of asthma in Greece: A cross-sectional study. *Applied Health Economics and Health Policy*, 17, 629-640.

WHO (2023). *Asthma*. Erişim Adresi: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/asthma>
Erişim Tarihi: 16. 05.2023

Yaghoubi, M., Adibi, A., Safari, A., FitzGerald, J. M., ve Sadatsafavi, M. (2019). The projected economic and health burden of uncontrolled asthma in the United States. *American Journal of Respiratory and Critical Care Medicine*, 200(9), 1102-1112.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. "Astım Hastalığının Küresel Ekonomik Yüğü: Sistemik Derleme ve Meta Analiz Çalışması" başlıklı çalışmamızın herhangi bir canlı veya canlı grubu üzerinde araştırma, gözlem, anket ve benzeri çalışma içermemesi sebebiyle etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar asında yer aldığını beyan ederiz.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 50

2. yazar katkı oranı : % 50

Katılım Sigortacılığı ve Bireylerin Katılım Sigortacılığını Tercih Nedenlerine Yönelik Bir Araştırma¹

Participation Insurance and A Research on the Reasons Why Individuals Prefer Participation Insurance

Burak ÖZ², Dr. Öğr. Üyesi Erol YENER³

Öz

Yirminci yüzyılın ortasından itibaren dünyada İslami finansal ürünler hızlı bir şekilde yaygınlık göstermeye başlamış; geleneksel finansal ürünlere alternatif olarak ve İslam hukukçularının tasvip ettiği bu ürünler özellikle Müslüman coğrafyada cazip bir hâl almıştır. Katılım bankacılığının hızla yayılmasının ardından, alternatif bir İslami sigortacılık sisteminin oluşması elzem olarak görülmüş ve geleneksel sigortacılık sistemine alternatif olarak katılım sigortacılığı sistemi kurulmuştur. İlk olarak Sudan’da (1979) kurulmasının ardından, sistem hızla yaygınlaşmış ve özellikle İslam coğrafyasında bir “katılım sigortacılığı pazarı” oluşmuştur. Hâlihazırda küresel çapta 47 ülkede 300’ün üzerinde katılım sigorta şirketi bulunmaktadır ve 2021 yılı itibarıyla bu şirketlerin pazar payı 73 milyar dolar seviyesindedir. Türkiye’de ise 2009 yılında faaliyete başlayan sistem, 2021 yılı sonu itibarıyla 5,5 milyar TL ile sigortacılık sektörünün toplam pazar payının % 5,2’sine ulaşmıştır. Önümüzdeki dönemlerde bu payın artması öngörülmektedir. Bu çalışma, bireylerin katılım sigortacılığını tercih nedenlerinin belirlenebilmesi amacıyla yapılmıştır. Bu kapsamda, rastgele seçilmiş olan mevcut ve potansiyel katılım sigortacılığı müşterileri çalışmaya dâhil edilmiş ve bireylerin katılım sigortacılığını tercih nedenleri araştırılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler AHP tekniğiyle analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucunda elde edilen verilerin ışığında mevcut ve potansiyel katılım sigortacılığı müşterilerinin büyük çoğunluğunun (% 63,2) İslami hassasiyetler sebebiyle katılım sigortacılığını tercih ettikleri sonucuna varılmıştır. Poliçenin fiyatı, satış kanalına olan yakınlık ve şirketin güvenilirliği hususlarının ise birbirine yakın sonuçlar göstererek katılım sigortacılığı müşterileri üzerinde, poliçe satın alma sebepleri arasında ikincil planda kaldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Katılım Sigortacılığı, Sigortacılık, Tekafül, İslami Sigorta, AHP.

Makale Türü: Araştırma.

Abstract

Since the middle of the twentieth century, Islamic financial products have become rapidly widespread in the world; As an alternative to traditional financial products and approved by Islamic jurists, these products have become attractive especially in the Muslim geography. Following the rapid spread of participation banking, the formation of an alternative Islamic insurance system was deemed essential and the participation insurance system was established as an alternative to the traditional insurance system. After it was first established in Sudan (1979), the system quickly spread and a "participation insurance market" was formed, especially in the Islamic geography. There are currently more than 300 participation insurance companies in 47 countries globally, and as of 2021, the market share of these companies is 73 billion dollars. In Turkey, the system, which started operating in 2009, has reached 5.2% of the total market share of the insurance industry with 5.5 billion TL by the end of 2021. This share is expected to increase in the coming periods. This study was conducted to determine the reasons why individuals prefer participation insurance. In this context, randomly selected existing and potential participation insurance customers were included

¹ Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Erol Yener danışmanlığında Burak Öz tarafından Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde tamamlanan “Katılım Sigortacılığı, Bireylerin Katılım Sigortacılığını Tercih Nedenleri” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

²burak_ozgur_oz@hotmail.com,

³Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, erolyener@karatekin.edu.tr

in the study and the reasons why individuals preferred participation insurance were investigated. The data obtained from the research were analyzed with the AHP technique. In the light of the data obtained as a result of the research, it was concluded that the majority of current and potential participation insurance customers (63.2%) prefer participation insurance due to Islamic sensitivities. It has been observed that the price of the policy, proximity to the sales channel and the reliability of the company show similar results and remain secondary among the reasons for policy purchases by participation insurance customers.

Keywords : Participation Insurance, Insurance, Tekaful, Islamic Insurance, AHP.

Paper Type : Research

Giriş

İslam'ın ahlaki yapısını yansıtan, İslami öğeleri içerisinde barındıran, bağış kavramı etrafında inşa edilen İslami bir sigortacılık mekanizması (Stagg-Macey, 2007) olan katılım sigortacılığı “tüm katılımcıların kendi prim hisselerini bir havuzda biriktirdiği ve sigortalanmış bir tehlikeden mustarip olan katılımcı hasarlarının karşılıklı olarak tazmin edilmesinin kabul edildiği müteselsil bir kefalet” şeklinde tanımlanabilir (Alani ve Yaacob, 2012). Çeşitli risklere maruz kalma ihtimali olan kişilerin bir araya gelerek kurdukları bir anlaşma süreci şeklinde de ifade edilebilecek olan katılım sigortacılığında katılımcılar belirli oranlarda sisteme bağış olarak ödeme yaparlar ve bu bağışlardan toplanan fonlar belirli bir denetime tabi olan bağımsız bir tüzel kişilik oluşturur. Bu tüzel kişilik toplanan fonların İslami usullere göre yönetimini sağlayarak faaliyet gösterir (Çiğdem ve Ertaş, 2018, s. 368-369).

Katılım sigortacılığı aslında batı medeniyetlerinde son birkaç asırdır varlığını sürdüren mütüel (karşılıklı) sigorta sisteminin İslami usullere göre uyarlanmış şeklidir (Üstün, 2014, s. 7). Yani, burada karşılıklılık esaslarına göre toplanan fonlar İslami usullere göre değerlendirilerek elde edilen kâr, ortakların katkı payları oranında dönem sonunda müşterek olarak ortaklara dağıtılır. Dönem sonunda eğer ortada herhangi bir zarar varsa, bu zarar yine katkı payları oranında ortaklara yüklenir (Ünlü, 2018, s. 151).

Her ne kadar “İslami sigorta sistemi” olarak anılsa da aslında “etik sigortacılık” yönüyle de ön plana çıkan katılım sigortacılığı (Demirdöğen ve Özdemir, 2019, s. 421), sigorta uygulamalarını İslami hassasiyetler ışığında inşa etme uğraşı üzerine ortaya çıkmış bir sistemdir (Kutval, 2017, s. 12).

Risk, insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır. İnsanlar tarih boyunca bu kavramla başa çıkabilmek için uğraşlar vermişlerdir. Sigorta kavramı da riskle mücadele etme olgusundan doğmuş bir kavramdır. İnsanların riski kısmen bertaraf etme ya da tamamen ortadan kaldırma düşüncesi, sigortacılık sisteminin doğuşuna ve zaman içerisinde insan hayatındaki risklerin çeşitlenmesiyle birlikte de gelişmesine neden olmuştur.

İnsanlık tarihinde özellikle ticari hayatın gelişmesi neticesinde ticari metalar üzerindeki riskin bertaraf edilmesi gündeme gelmiş ve giderek önem kazanmıştır. Günümüzdeki sigortacılık sistemi gibi olmasa da milattan önce 2000’li yıllarda ticaret mallarının bedellerini muhafaza etmek amacıyla Babil’li tüccarlar tarafından bir güvence sistemi oluşturulduğu bilinmektedir. Bu sistem dünya üzerindeki ilk sigortacılık faaliyetidir. Benzer bir sigortacılık sistemi eski Yunanlılar tarafından da kullanılmıştır. Milattan önce 2. ve 3. yüzyıllarda deniz taşımacılığı yapan gemilere kazalara karşı devlet garantisi vererek gemilerin başına riziko taşıyan bir durum gelmesi halinde, zararı karşılamak amacıyla devlet bir sigorta sistemi oluşturmuştur (Kahya, 2014).

İslam coğrafyasında yardımlaşma esasına dayalı ilk sigortacılık uygulamaları Hz. Muhammed (SAV) zamanında görülmüştür. Hz. Muhammed (SAV), kabileler arasında bir fon havuzu oluşturulmasını sağlayarak, bu havuzdan, herhangi bir kabile mensubunun başka bir kabile mensubu tarafından kazara öldürülmesi sonucu ölen kabile mensubunun ailesine kan bedeli ödemesi yapılması uygulamasını getirmiştir. Sonraki dönemlerde, Anadolu Selçuklu Devleti tarafından yağmaya uğrayan kervanlara devlet eliyle yardımda bulunularak bir tür devlet

garantörlüğü sistemiyle bir sigortacılık sistemi oluşturmuştur. Türk-İslam devletlerindeki ocak ve vakıflar da yardımlaşma esasına dayalı sigortacılık uygulamalarına birer örnek teşkil etmiştir (Kahya, 2014).

Günümüzde ise sigortacılık sistemi, insan hayatının da değişimlere uğramasıyla birlikte neredeyse her türlü riski ortadan kaldıracak ya da minimize edecek bir şekil almıştır. Hayat sigortaları branşı, bireysel emeklilik sistemi, her türlü bireysel ve ticari malları sigortalayabileceğimiz mal sigortaları ve daha iyi bir sağlık hizmeti almak adına bireysel sağlık poliçesi gibi modern dünyaya uygun geniş bir sigortacılık sektörü oluşmuştur. Kartelanın bu denli genişlemesi birçok sigortalının sisteme katılmasına ve çok sayıda sigorta şirketinin kurulmasının önünü açmıştır.

Modern dünyada sigortacılık sisteminin bu denli gelişmesi ve büyümesi neticesinde çok büyük fon havuzlarının oluşması kaçınılmaz hâle gelmiştir. Bu denli büyük fon havuzlarının oluşması, sigortacılığın riskleri bertaraf etme rolünün yanında farklı işlevler yüklenmesine sebep olmuştur. Fon havuzu büyüklükleri nedeniyle bankalarla entegre olarak çalışmaya başlayan sigortacılık sistemi, bankalara fon sağlayıcısı olan bir sektöre dönüşmüştür. Bu rolüyle toplumsal refahın ve ülke ekonomisinin gelişmesine büyük katkı sağlayan sistem aynı zamanda devlete de müthiş bir vergi kaynağı oluşturmuştur.

Modern sigortacılık sisteminin İslamiyet'e aykırı öğeler barındırması, İslam hukukçuları tarafından sigortanın haram olarak görülmesine ve tasvip edilmemesine neden olmuştur. Bununla birlikte Müslüman kesimin risklerle mücadele hususuyla ilgili olarak bir sisteme ihtiyacı olduğu görülmüştür. Bunun üzerine içerisinde faiz gibi İslami öğelere aykırı durumları barındırmayan, Müslümanlığın dayanışma ruhunu yansıtan, yardımlaşma temeline dayalı katılma esaslı bir İslami sigortacılık sistemi kurulmuştur. Katılım sigortacılığı ya da karşılıklı yardımlaşma anlamına gelen "tekaful" olarak adlandırılan bu sistem, İslam dünyasında sigortacılığın vücut bulmasına ve insanların sigorta ihtiyaçlarını karşılamalarında aktif bir rol almış; zaman içerisinde konvansiyonel sigortacılığa alternatif bir ürün haline gelmiştir.

Yirminci yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren katılım bankacılığının gelişme göstermeye başlamasıyla birlikte 1980'li yıllarda katılım sigortacılığının da temelleri atılmış ve sistem Sudan, Malezya, Suudi Arabistan ve Ortadoğu coğrafyasında olgunlaşarak yayılmaya başlamıştır. Katılım bankaları ve sigorta şirketlerinin entegreli olarak çalışmasıyla birlikte tekaful şirketlerinin fonları katılım bankalarında değerlendirilerek İslam ekonomik sisteminin büyümesine ve uygulandıkları ülkelere vergi geliri sağlamasına katkıda bulunmuştur.

Hayata geçirildiği tarihten bugüne uluslararası alanda hızla gelişen İslami sigortacılık sektörü 2021 yılı itibarıyla 73 milyar dolarlık fon büyüklüğüne ulaşmıştır (ICD, 2023). Türkiye'de ise ilk faaliyete başladığı 2009 yılından itibaren her yıl fon büyüklüğünü artırarak mesafe kat eden sektör 2021 yılı sonu itibarıyla toplam sigorta sektörü prim üretiminin % 5,2'sine karşılık gelecek şekilde 5,5 milyar Türk Lirası prim üretimi gerçekleştirmiştir (TSB, 2022). Bu oranın 2015 yılında % 1,7 olduğu düşünüldüğünde İslami sigortacılık sektörünün hızlı bir büyüme süreci içinde olduğu söylenebilir.

Ülkemizde henüz oldukça yeni olan bu sistemin yaygınlaşmasına katkı sağlayacağı düşünülen bu çalışmanın amacı bireylerin katılım sigortacılığını tercih etme nedenlerinin araştırılmasıdır. İslami hassasiyetler, poliçenin fiyatı, satış kanalına olan yakınlık ve şirketin güvenilirliği olmak üzere dört temel kriterin kullanıldığı çalışmada kriterler AHP (Analitik Hiyerarşi Proses) yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konu ile ilgili literatüre yer verilmiştir. İkinci bölümde, çalışmanın amacı ve önemi aktarılmış, üçüncü bölümde araştırmanın metodolojisi açıklanmıştır. Dördüncü bölümde elde edilen bulgular analiz edilerek, son bölümde sonuç ve değerlendirmeler kısmına yer verilmiştir.

1. Literatür

Katılım sigortacılığı konusu ülkemiz mevzuatına yeni katılmış bir konudur. Bu nedenle, bireylerin katılım sigortacılığını tercih etme nedenleriyle ilgili olarak ülkemizde yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak AHP tekniği kullanılarak sigortacılık alanında faaliyet gösteren şirketler ve poliçe satın alan bireyler üzerinde çeşitli çalışmalar mevcuttur. Ayrıca AHP tekniğinin kullanım alanlarına dair yapılan literatür taramasında tekniğin karar verme sürecinde çok çeşitli alanlarda kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Kırkbeşoğlu, Mcneill ve Özder (2015) çalışmalarında, Birleşik Krallık ve Türkiye’de uluslararası faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin hâlihazırda ve potansiyel sigortalılara bilgi sağlamadaki etkili oluşlarını AHP yöntemini kullanarak ölçmüşlerdir. Araştırmanın sonucunda, iki ülke arasındaki kültürel ve sektörel farklılıklardan dolayı şirketlerin etkili bilgi paylaşımında farklı faktörlere öncelik verdikleri gözlemlenmiştir.

Tunay ve Akhisar (2015) çalışmalarında, Türkiye’de hayat sigortası branşında faaliyet gösteren sigorta şirketleri üzerine AHP yöntemini kullanarak performans değerlendirmesi yapmışlardır. Finansal gösterge kriterleri olarak sermaye yeterliliği, kârlılık ve varlık değerleri faktörlerini kullanmışlardır. Çalışmanın sonunda, 2009-2013 yılları arasında araştırma kriterlerine göre Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş’nin en yüksek performansa sahip sigorta şirketi olduğunu ortaya koymuşlardır.

Benkovic, Knežević, Delibašić ve Mandić(2017) çalışmalarında Sırbistan’da faaliyette bulunan 28 sigorta şirketinin verimlilik performanslarını ölçmek için AHP yöntemini kullanmışlardır. Çalışmada 2007 ile 2014 yılları arasındaki verilerle yapılan değerlendirme sonucunda, Dunav Insurance şirketinin Sırbistan’ın en verimli performansa sahip sigorta şirketi olduğu belirlenmiştir.

Doğu ve Özgürel (2008) çalışmalarında bireysel emeklilik sigortası pazarlayan şirketlerin teknik özellikleri üzerine bir araştırma yapmışlardır. Araştırmalarında müşteri memnuniyeti yaratacak etmenleri AHP tekniği kullanarak değerlendirmişlerdir. Çalışmanın sonunda, mevcut ve aday müşterilerin, bireysel emeklilik şirketlerinden müşteri memnuniyeti açısından olan beklentileri tespit edilmiştir.

Gümüş ve Uzekmek (2019) çalışmalarında yangın sigorta poliçelerinin prim hesaplanmasında, risklerin ortaya konularak hedef primin gerçek bir şekilde hesaplanabilmesi üzerine bir uygulama yapmışlardır. Çalışma sonucunda, yangın riskini içeren faktörler AHP yöntemiyle kendi içerisinde ağırlıklandırılarak her konut için farklılaşan yangın riski faktörlerine göre poliçe priminin değişkenlik göstererek hesaplanması gerektiği ortaya konulmuştur.

Karakış ve Göktolga (2018) çalışmalarını bireysel emeklilik sigorta şirketlerinin finansal performanslarını ölçmeye yönelik yapmışlardır. 2014-2016 yılları arasında finansal tablo verileri kullanılarak finansal performans analizi yapılmasında Bulanık AHP yöntemi kullanılarak değerlendirilen finansal verilerin birbiri içerisindeki ağırlık dereceleri oluşturulmuştur. Çalışmanın sonucunda, bireysel emeklilik sigorta şirketlerinin finansal performanslarında dönemsel olarak belirli aralıklarda dalgalanmalar yaşandığı gözlemlenmiştir.

Çakır (2016) çalışmasında, BIST’e kote olmuş 6 adet sigorta şirketinin performanslarını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Çalışmanın sonucunda, AHP tekniği ile ağırlıklandırılan kriterlerden elde edilen verilerle ülkemizde faaliyet gösteren 6 sigorta şirketinin performansları ölçülmüştür.

Koç (2013) çalışmasında, günümüz dünyasında bankaların teknoloji, sermaye ve rekabet yönünden çeşitli risklere maruz kaldıklarını belirtmiştir. Çalışmada maruz kalınan risklerin AHP yöntemiyle puanlanarak ülkemizde bankaların bu risklere karşı alması gereken önlemlerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmalarının sonucunda, bankaların en aktif maruz kaldıkları riskin kredi riski olduğu ve bu riski de en etkin şekilde yönettikleri ortaya konulmuştur.

Çalışkan ve Eren (2016) çalışmalarında, bankaların kaynaklarını aktif ve verimli olarak kullanması gerektiği bu nedenle performans ölçümlerinin yapılması ve performans ölçüm sonuçlarına göre performansı artırıcı tedbirler belirmesi gerektiğini belirtmişlerdir. 2014 yılı verileri baz alınarak yapılan çalışmada 10 adet finansal rasyo yardımıyla AHP yönteminden yararlanılarak bir çalışma yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda, yapılan analizlere göre hangi bankanın müşteri tarafından daha çok tercih edilebilir olduğu ortaya konulmuştur.

Caner Akın, Eren, Oral ve Heperkan (2020) çalışmalarında, önemli iş kazası tehlikeleri barındıran tersane işletmelerinin risklerini ölçerek bir risk analizi ortaya koymayı amaçlamışlardır. AHP tekniğini kullanarak olası iş kazası risklerini kendi içlerinde bir ağırlıklandırma yaparak risklerin ölçümünü sağlamışlardır. Çalışmanın sonucunda her bir risk faktörü için bir tedbir alternatifi ortaya konulmuştur.

Uzun ve Kazan (2016) çalışmalarında, gemi inşasında önemli bir faktör olan ana makine seçimine yönelik bir uygulama yapmışlardır. Çalışmanın amacı gemi yapımı projesine yönelik en uygun makinenin seçiminin yapılmasıdır. Çalışmanın sonucunda, belirlenen kriterlerin AHP yöntemiyle ölçümü yapılarak 7 ana makine arasından projeye en uygun ana makinenin seçimi yapılmıştır.

Çoruh ve Tortum (2014) çalışmalarında, trafik güvenliğini incelemişlerdir. Çalışmada trafik güvenliği probleminin yol ulaşım sistemlerinde bozulmadan kaynaklandığı ve yol ulaşım sisteminin; yol kullanıcısı, araç ve alt yapıdan ibaret olduğunu belirlemişlerdir. Çalışmanın sonucunda, 2008-2010 yılları arasında 81 ildeki trafik kazaları verileri değerlendirilerek, AHP tekniği yardımıyla 81 ilin yol güvenlik sıralaması yapılmıştır.

Alp ve Engin (2011) çalışmalarında, trafik kazalarını ölümlü, yaralanmalı ve maddi hasarlı olarak üç gruba ayırmışlardır ve trafik kazalarının insan hayatı yönünden bu sonuçlara göre ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Çalışmanın sonucunda, AHP tekniğiyle kazaların nedenleriyle, sonuçları arasında matematiksel bir ilişki kurarak kaza nedenleri içerisinde alkol ve aşırı hızın en yüksek değerler aldığını gözlemlemişlerdir.

Soba, Şimşek, Erdin ve Can (2016), Uşak Üniversitesinde doktora programına öğrenci seçiminde etkili faktörlerin ağırlıklandırılması üzerine bir çalışma yapmışlardır. Çalışmanın sonucunda, AHP tekniği ile kriterlerin sıralanmasında en yüksek öneme sahip kriterlerin ALES (Akademik Personel ve Lisansüstü Eğitime Giriş Sınavı) ve YDS (Yabancı Dil Sınavı) olduğunu ortaya koymuşlardır.

Göktolga ve Gökalp (2012) çalışmalarında, iş seçimini etkileyen faktörleri araştırmışlardır. Bununla ilgili olarak Cumhuriyet Üniversitesinde 216 öğrenci ile anket yapmışlardır ve iş seçimini belirleyen faktörler üzerinde AHP tekniği ile bir ağırlıklandırma yapmışlardır. Çalışmanın sonunda, iş seçiminde en etkin ağırlığa sahip kriterlerin; iş garantisi, maaş ve işin sosyal güvencesi olduğunu belirlemişlerdir.

Yavaş, Ersöz, Kabak ve Ersöz (2014) çalışmalarında, müşterilerin otomobil satın alımındaki kriterleri göz önünde bulundurarak AHP tekniğiyle bu kriterleri değerlendirmişlerdir. Çalışmanın sonucunda müşterilerin araç satın almasını etkileyen faktörlerden en önemli üç kriterin sırasıyla; donanım, tasarım ve yakıt türü olduğu belirlenmiştir.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Katılım sigortacılığı en basit tanımıyla, sigortacılık faaliyetlerinin İslam hukuku açısından sakıncalı görülen öğelerden arındırılarak oluşturulmuş bir sigorta sistemidir. İçerisinde faiz, kumar ve belirsizlik öğeleri barındırmayan sistem dünyada özellikle son yıllarda popüler hâle gelerek hızlı bir ivme ile yaygınlaşmaktadır.

Bu çalışmanın ana amacı; geleneksel sigortacılığa alternatif olarak, İslami bir finans enstrümanı şeklinde insanların sigorta ihtiyaçlarına karşılık vermeyi hedefleyen ve Türkiye’de

yeni yeni ismini duyurmaya başlayan katılım sigortacılığı sisteminin, bireyler tarafından tercih edilme sebeplerinin araştırılmasıdır.

Yapılan çalışmanın sonucunda elde edilen bulguların katılım sigortacılığı sektörüne katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Katılım sigortacılığının oldukça yeni olması nedeniyle mevcut ve potansiyel katılım sigortacılığı müşterilerinin bilgi eksikliğinin bulunduğu ve sigorta şirketlerinin de bu konuyla ilgili olarak bilgilendirme eksikliğinin olduğu görülmektedir. Ayrıca bireylerin katılım sigortacılığını tercih sebepleriyle ilgili olarak ülkemizde yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu kapsamda yapılan çalışma, bireylere katılım sigortacılığı konusunda katkı sağlayabilecek ve katılım sigorta şirketlerine de müşteri portföyleri hakkında yol gösterebilecek bir araştırma olması nedeniyle önem arz etmektedir.

3. Yöntem

Çalışmanın amaçları doğrultusunda bireylerin katılım sigortacılığı tercih sebeplerini belirlemek için Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden AHP (Analitik Hiyerarşi Prosesi) tekniği kullanılmıştır. AHP tekniğinin kullanılmasının en önemli nedeni, bu yöntemin karar verme sürecinde kriterlerin hiyerarşik bir şekilde sıralanabilmesine imkân vermesidir. Bu durum, bireylerin karar verme alternatifleri arasında tercih yapmalarını ve ortaya gerçekçi bir sonuç çıkmasını mümkün kılmaktadır.

Çalışmanın örneklemini Türkiye genelinde yüz yüze, telefon ve e-mail yoluyla görüşme yapılarak çalışmaya dâhil olan mevcut ve potansiyel katılım sigortacılığı müşterileridir.

Çalışmanın kısıtı olarak, çalışmaya geleneksel sigortacılık müşterileri dâhil edilmemiş; sadece mevcutta katılım sigortacılığı olanlar ve potansiyel katılım sigortacılığı müşterisi adayları dâhil edilmiştir. Bunun sebebi katılım sigortacılığının, geleneksel sigortacılık öğelerinin yanında İslami öğeler barındırması ve yapılan analizde bireylerin katılım sigortacılığı tercihi sebepleri arasında “İslami hassasiyet” kriterinin bulunmasıdır.

Bireylerin katılım sigortacılığını tercih sebeplerinde kriterlerin birbirleri arasında olan önem ağırlık değerlerinin belirlenmesinde Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın başlangıcında katılım sigortacılığı tercih sebeplerinin belirlenebilmesi amacıyla 4 kriter belirlenmiştir. Kriterlerin belirlenmesine yönelik olarak gerçekleştirilen literatür taramasında aşağıdaki çalışmalar dikkate alınmıştır;

Yayar ve Daşçı (2019) çalışmalarında bireylerin kasko poliçesi satın alırken demografik, ekonomik, psikolojik ve sosyokültürel özelliklerinin ön plana çıktığını ve bunun karşısında sigortacının da sigorta poliçesinin opsiyonlarında bu ön plana çıkan özelliklere göre değişiklik yaptığını gözlemlemişlerdir.

Şentürk ve Eker (2017) çalışmalarında şahısların kasko poliçesi satın alırken sadakatlerinde şirketlerin güvenilirliği, empati davranışları ve yanıt alınabilirliğinin ne kadar yüksek ölçüde olursa müşteri sadakatinin de o denli yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır.

Karakas ve İşcan (2019) çalışmasında bireylerin kredi kullanırken katılım bankalarını tercih etme sebepleri arasında faizsiz prensipler yani dini sahihlerin ön plana çıkmasının bir tercih sebebi olduğunu gözlemlemiştir.

Özdemir (2017) çalışmasında kasko poliçesi satın alımlarında poliçenin fiyatı, hasar anında şirketin hızlı destek olması, şirket personelinin hizmet kalitesi gibi nedenlerin poliçe satın almalarında kişiler üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuşlardır.

Tarım ve Güdük (2019) araştırmalarında bireylerin özel sağlık poliçesi satın alırken şirketin hizmet kalitesi ve poliçenin fiyatını göz önünde bulundurdıklarını beyan etmişleridir.

Bu çalışmalar doğrultusunda çalışmada kullanılacak kriterler aşağıdaki gibi belirlenmiştir;

Poliçenin Fiyatı (K₁) : Bireylerin katılım sigortacılığı poliçesi satın alırken fiyat avantajı sebebiyle bu sistemi tercih etmesi göz önünde bulundurulmuştur.

Şirkete Olan Güven (K₂) : Bu kriterin belirlenmesinde bireylerin katılım sigortacılığı poliçesi satın alırken katılım sigortası şirketinin isminin duyulmuş olması ve o şirkete olan güvenle ilgili olarak poliçe satın alma eğilimleri dikkate alınmıştır.

Satış Kanalına Olan Yakınlık (K₃) : Satış kanalına olan yakınlık, bireylerin katılım sigortası poliçesi satın alırken, poliçeyi pazarlayan acente, banka personeli, şirket satış temsilcisi gibi satış kanallarında çalışan kişilerle olan ikili ilişki ve yakınlıklarından dolayı bu poliçeyi satın almayı tercih etmelerini gösteren bir kriter olarak değerlendirilmiştir.

İslami Hassasiyetler (K₄) : Kimi kesimlerin geleneksel sigortacılık faaliyetlerini İslam hukukuna aykırı görmelerinden dolayı, tamamen İslami hassasiyetleri dikkate alarak ve katılım sigortacılığının İslam hukukuna uygun olması nedeniyle katılım sigorta poliçesi satın almayı tercih etmeleri bu çalışmada bir kriter olarak değerlendirilmiştir.

4. Bulgular

Belirlenen kriterlerin birbirleri arasındaki önem ağırlığının ortaya konulabilmesi için potansiyel katılım sigortacılığı müşterisi olan 15 kişiyle görüşme yapılarak, kriterlerin birbirlerine göre ağırlıklandırılması sağlanmıştır. Gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde toplanan verilerden yararlanılarak birbiri içerisinde yapılan ağırlıklandırılmaların ikili karşılaştırmaların geometrik ortalamaları alınarak ortak görüş elde edilmiştir. Ulaşılan geometrik ortalamalar ve ortak görüş sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1 : Katılımcıların geometrik ortalamaları

Kriterler	K ₁ -K ₂	K ₁ -K ₃	K ₁ -K ₄	K ₂ -K ₃	K ₂ -K ₄	K ₃ -K ₄
KV ₁	0,14	0,20	3,00	5,00	9,00	5,00
KV ₂	0,33	3,00	5,00	5,00	9,00	3,00
KV ₃	5,00	0,33	7,00	0,14	3,00	9,00
KV ₄	3,00	0,33	5,00	0,20	3,00	7,00
KV ₅	0,20	0,33	3,00	3,00	7,00	9,00
KV ₆	5,00	7,00	9,00	3,00	5,00	3,00
KV ₇	0,20	0,33	3,00	3,00	7,00	5,00
KV ₈	3,00	5,00	7,00	3,00	5,00	3,00
KV ₉	0,33	0,20	3,00	0,33	5,00	9,00
KV ₁₀	3,00	0,33	5,00	0,20	3,00	7,00
KV ₁₁	0,33	5,00	7,00	7,00	9,00	3,00
KV ₁₂	3,00	0,33	7,00	0,20	3,00	9,00
KV ₁₃	5,00	0,33	7,00	0,14	3,00	9,00
KV ₁₄	0,20	0,33	3,00	3,00	7,00	5,00
KV ₁₅	5,00	7,00	9,00	3,00	5,00	3,00
Geo.Ort.	1,05	0,77	5,10	1,13	5,07	5,37
Ortak Görüş	0,95	1,30	0,20	0,18	0,20	0,19

Elde edilen geometrik ortalama ve ortak görüş verileri karar matrisinin oluşturulmasında kullanılmıştır. Oluşturulan karar matrisi aşağıdaki gibidir.

Tablo 2 : Karar matrisi

Kriterler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄
K ₁	1,000	0,953	1,295	0,196
K ₂	1,049	1,000	0,881	0,197
K ₃	0,772	1,134	1,000	0,186
K ₄	5,102	5,073	5,365	1,000

Katılım sigortacılığı tercih sebepleri karar matrisindeki veriler kullanılarak kriterlerin önem ağırlık değerleri ve matrisin tutarlılık oranı hesaplanmıştır. Verilerin önem ağırlık değerleri ve matrisin tutarlılık oranı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3 : Verilerin önem ağırlık değerleri ve matrisin tutarlılık oranı

Kriterler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	Önem Ağırlık Değeri
K ₁	0,129	0,130	0,130	0,129	0,130
K ₂	0,119	0,121	0,121	0,121	0,121
K ₃	0,118	0,117	0,118	0,118	0,118
K ₄	0,631	0,632	0,631	0,632	0,632
Tutarlılık Oranı (CR)	0,000368 < 0,10				

Bireylerin katılım sigortacılığı poliçesi satın alması nedenlerinin başında en güçlü önem düzeyine sahip kriter, % 63,2 oranıyla “İslami Hassasiyetler” kriteridir. Bununla birlikte belirlenen kriterler içinde % 13 ile “Poliçenin Fiyatı”, % 12,1 ile “Şirkete Olan Güven” ve % 11,8 ile “Satış Kanalına Olan Yakınlık” şeklinde kriterlerin önem ağırlığı oluşmuştur. Toplanan ve uygulanan verilerin tutarlılığına bakmak için karar matrisinde hesaplanan tutarlılık değeri (CR)’nin 0,10’dan küçük olduğu (0,000368<0,10) gözlemlenerek ulaşılan sonuçların tutarlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Yukarıdaki verilerden hareketle potansiyel katılım sigortacılığı müşterileriyle yapılan AHP tekniği uygulamasında, katılım sigortacılığını tercih eden bireylerin İslami hassasiyetlerinin en önemli sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Belirlenen diğer 3 kriterin ise birbirine çok yakın ağırlıkta olduğu gözlemlenmiştir.

Katılım sigortacılığında bireylerin tercih nedenleri arasında en yüksek oranın “İslami hassasiyetler” çıkmasının nedeni, Müslüman yoğun bir nüfus oranına sahip olan ülkemizde mevcut ve potansiyel katılım sigortacılığı müşterilerinin sigortacılık ürünlerini, İslam hukukuna aykırı görmesi ve geleneksel bir sigorta poliçesi satın almaktan kaçınarak kendi dini hassasiyetlerine uygun ürünlerle ihtiyaçlarını karşılamak istemeleridir. Buradan hareketle katılım

sigortacılığını tercih eden bireylerin sigorta poliçesi satın alırken İslami hassasiyetlerini yüksek oranda göz önünde bulundurdıkları ifade edilebilir. Geleneksel sigortacılığa alternatif oluşturan katılım sigortacılığının, sigortayı ve sigortacılığı İslam hukuku kurallarına aykırı olarak gören kesimler tarafından dini sahihler gözetilerek satın alınmaya uygun bir ürün olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca, geleneksel sigortacılıkta poliçe satın alırken önde gelen sebeplerden olan fiyat, satış kanalı, şirketin güvenilirliği gibi faktörler, katılım sigortacılığı müşterilerinin İslami unsurlara yoğun şekilde dikkat etmeleri nedeniyle çok fazla göz önünde bulundurmadıkları alternatiflerdir. Dolayısıyla konvansiyonel sigortacılığa alternatif olan İslami sigortacılığın önemli tercih sebebini “İslami hassasiyetler” oluşturmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Katılım sigortacılığı, özellikle son dönemlerde dünyada ve ülkemizde hızla gelişen finansal bir enstrümandır. İslam hukukuna aykırı öğeler barındırmaması ve İslamiyet’in “yardımlaşma ruhunu” yansıtması nedeniyle katılım sigortacılığı sistemi özellikle İslam ülkelerinde kullanılmaya başlanmış ve giderek popüler hale gelmiştir. 2021 yılı verilerine göre dünya genelinde 73 milyar dolar gibi bir fon hacmine ulaşan katılım sigortacılığı (ICD, 2023), hem geleneksel sigortacılığa alternatif olmuş hem de İslam ekonomisinin gelişmesine ve büyümesine katkı sağlamıştır.

Müslüman coğrafyanın genç bir nüfus popülasyonuna sahip olmasının yanında bu enstrümanın sadece İslam ülkelerinde değil Avrupa ülkelerinde de alternatif bir finansal araç olarak kabul edilmesi nedeniyle ilerleyen zamanlarda global ölçekte sektörün fon büyüklüğünün artacağı öngörülmektedir.

Benzer bir durum ülkemiz için de geçerlidir. Sigortacılık sektör verileri incelendiğinde 2021 yılı sonu itibarıyla ülkemizdeki toplam prim üretiminin 110,3 milyar TL, katılım sigortacılığı prim üretiminin 5,7 milyar TL olduğu görülmektedir (TSB, 2022). Bu veriler, katılım sigortacılığının toplam sigortacılık prim üretimi içerisinde % 5,2’lik bir paya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu oranın 2015 yılında % 1,7 olduğu düşünüldüğünde sektördeki büyümenin boyutu daha net anlaşılabilir. 2015 yılından 2022 yılına kadar geçen sürede geleneksel sigortacılık sektörü prim üretimi 2,39 kat artmışken katılım sigortacılığında bu oran 9,26 kat olmuştur. Başka bir ifade ile ülkemizde prim üretimi açısından katılım sigortacılığı bu dönemde geleneksel sigortacılığın neredeyse 4 katı kadar hızla büyüme katetmiştir ve önümüzdeki dönemlerde bu artışın devam etmesi beklenmektedir.

Katılım sigortacılığının son dönemlerde gerçekleştirdiği büyüme ve sektörün artan önemi, bu çalışmanın yapılmasına dayanak oluşturmuştur. Çalışma, bireylerin katılım sigortacılığını tercih etme nedenlerini belirleyebilmek amacıyla yapılmıştır. Bu yönüyle çalışmanın katılım sigortacılığının gelişmesi ve yaygınlaşmasına katkı sağlayabileceği düşünülmüştür.

Bireylerin katılım sigortacılığını tercih etme nedenlerinin belirlenmesinde AHP tekniğinden yararlanılmıştır. AHP tekniği, bireylerin herhangi bir noktadaki karar aşamalarında alternatifler arasından hangisinin hangisine göre daha önemli olduğunu tespit etmede kullanılan bir yöntemdir. Yöntem, alternatiflerin birbiri içerisinde ağırlıklandırılarak sıralanmasına imkân sağlar. Problemin kolay anlaşılması, alternatifler içerisinde kolaylıkla sıralama yapmaya olanak sağlaması, katılımcıların tercihlerine yönelik analizin basit bir şekilde yapılabilmesi bu analiz tekniğinin tercih edilme nedenidir.

Bireylerin katılım sigortacılığını tercih nedenlerinin ortaya konulmasına yönelik olarak yapılan bu çalışmada; fiyat, sigorta şirketinin güvenilirliği, satış kanalına olan yakınlık ve İslami hassasiyetler şeklinde dört adet kriter belirlenmiştir. Çalışma neticesinde, bireylerin katılım sigortacılığını tercihlerinde % 63,2 gibi yüksek bir oranla İslami hassasiyetlerin ön plana çıktığı gözlemlenmiştir. Bunun yanında poliçenin fiyatı (% 13), şirketin güvenilirliği (% 12,1) ve satış kanalına olan yakınlık (% 11,8) kriterleri birbirine yakın değerlerde çıkmıştır.

Diğer alternatiflere göre İslami hassasiyetler kriterinin bu denli yüksek çıkmasının başlıca nedeninin, ülkemizdeki Müslüman nüfusun yoğunluğu ve muhafazakâr çevrelerin İslami kurallara riayet ederek yaşamak istemeleri olduğu değerlendirilmektedir.

Bu anlamda, katılım sigortacılığının yaygınlaşması ile bir taraftan sigorta sektöründe üretilen primden bu sektörün daha fazla pay alması sağlanacakken; diğer taraftan dini nedenlerden dolayı sigortacılığın İslam hukukuna aykırı görülmesi nedeniyle sigortalanamayan alanların da sigortalınması ile sigorta sektörünün gelişimine katkı sağlanacaktır. Böylelikle, sağlanacak fonlarla makro ölçekte ülke ekonomisine katkı sağlanması da mümkün olacaktır.

Sigortacılık sektöründe uzun yıllara dayalı olarak sahada edinilen tecrübeler ve yapılan bu çalışmada ortaya konulan sonuçlar ışığında katılım sigortacılığı sektörüne yönelik olarak aşağıdaki öneriler sistemin gelişimi açısından önem arz etmektedir;

- Katılım sigortacılığı ile ilgili olarak hem müşteri profilinin hem de sektör çalışanlarının bilgi eksikliği mevcuttur. Bu noktada sektör çalışanlarına gerekli eğitimler verilerek, potansiyel ve mevcut müşterilere katılım sigortacılığının konvansiyonel sigortacılıktan farkını ortaya koyarak ve bu hususta müşteriyi bilgilendirerek, katılım sigortacılığının hedef kitlelere ulaştırılması sağlanmalıdır.
- Katılım sigortacılığının en önemli ayağı olan sigorta acenteleri ve katılım bankası çalışanları için, katılım sigortası şirketleri bünyelerinde bir eğitim dairesi birimi kurulmalıdır. Böylelikle, satış kanallarında İslami sigortacılık hassasiyetinin yerleştirilmesi ve müşterilere de bu hassasiyetin anlatılarak İslami sigortacılığın amacına uygun satışı gerçekleştirilmelidir.
- İş hayatında ve bu çalışmanın yapılması esnasında edinilen deneyimde insanların katılım sigorta poliçelerini nereden satın alacaklarını bilmedikleri gözlemlenmiştir. Bu anlamda, katılım sigortası satış kanalları için özel bir logo çalışması yapılmasının ve bu alanda faaliyet gösterecek kuruluşların bu logoyu kullanmalarının sektörün gelişimine katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca, bu logonun reklam, sosyal medya gibi kanallarda duyurularak, insanların katılım sigorta poliçesi satın alabilecekleri alanları tanımaları sağlanmalıdır.
- Katılım sigorta poliçesinin geleneksel sigorta poliçesi gibi pazarlanmasından vazgeçilerek, sektör çalışanlarına gerekli eğitim verildikten sonra, katılım sigortasının İslami bir yönünün olduğu ve İslami öğeler barındırdığının altı çizilmeli, poliçenin pazarlanması da bu yönde yapılmalıdır.

Kaynakça

- Alani, F. ve Yaacob, H. (2012). A study on takaful and conventional insurance preferences: *The Case of Brunei. International Journal of Business and Social Science*, 163-176.
- Alp, S. ve Engin, T. (2011). Trafik kazalarının nedenleri ve sonuçları arasındaki ilişkinin Topsis ve AHP yöntemleri kullanılarak analizi ve değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi* , 65-87.
- Benkovic, S., Knežević, S., Delibašić, B. ve Mandić, K. (2017). Analysis of the efficiency of insurance companies in Serbia using the Fuzzy AHP and TOPSIS methods. *Economic Research* , 550-565.
- Caner Akın, G., Eren, Ö., Oral, H. V. ve Heperkan, H. A. (2020). Yeni bir risk değerlendirme yöntemi ile tersane işletmelerinin sınıflandırılması. *Business & Management Studies: An International Journal* , 232-254.
- Çakır, S. (2016). Türk sigortacılık sektöründe Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri (ÇKKV) ile performans ölçümü: BİST uygulaması. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi* , 127-147.
- Çalışkan, E. ve Eren, T. (2016). Bankaların performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemiyle değerlendirilmesi. *Ordu Üniversitesi Bilim Teknik Dergisi* , 85-107.

- Çiğdem, İ. ve Ertaş, F. C. (2018). Türkiye'de katılım sigortacılığı: modeller ve branşlar. *Katılım Finans:Teorik ve Ampirik Çalışmalar* , 368-380.
- Çoruh, E. ve Tortum, A. (2014). Türkiye'de illerin trafik güvenliğinin Analitik Hiyerarşi Prosesi(AHP) ile belirlenmesi. *Ordu Üniversite Bilim Teknik Dergisi*, 57-69.
- Demirdöğen, Y. ve Özdemir, O. (2019). Katılım (Takaful) sigortacılığı sektörün gelişimi ve mali açıdan değerlendirilmesi:Türkiye örneği. *Katılım Finans:Teorik ve Ampirik Çalışmalar*, 422-446.
- Doğu, E. ve Özgürel, B. (2008). Kalite Fonksiyon Göçerimi ile bireysel emeklilik sistemleri pazarlayan sigorta şirketlerinin teknik özelliklerinin incelenmesi üzerine bir çalışma. *İşletme Fakültesi Dergisi* , 33-45.
- Göktolga, Z. G. ve Gökalp, B. (2012). İş seçimini etkileyen kriterlerin ve alternatiflerin AHP Metodu ile belirlenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , 71-86.
- Gümüş, F. ve Uzekmek, F. (2019). Yangın sigortası risk ve prim hesaplaması üzerine bir uygulama. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies* , 269-297.
- ICD, (2023). The islamic corporation for the development of the private sector. "Refinitiv islamic finance development report 2022".https://icd-ps.org/uploads/files/ICD%20Refinitiv%20ifdi-report-20221669878247_1582.pdf (Erişim tarihi: 20 Eylül 2023).
- Kahya, M. (2014). Türkiye ve Dünya sigortacılığına ilişkin istatistik verilerin değerlendirilmesi, *Sigortacılık*, Beta Yayınları, İstanbul, 79-90.
- Karakas İşcan, H. (2019). *Bireysel müşterilerin kredi kullanımlarında Katılım Bankalarını tercih etme sebepleri*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Karakış, E. ve Göktolga, Z. G. (2018). Bireysel emeklilik şirketlerinin finansal performanslarının Bulanık AHP ve VIKOR Yöntemi ile analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , 92-108.
- Kırkbeşoğlu, E., Mcneill, J. ve Özder, E. H. (2015). An evaluation of the effectiveness of insurance organizations at providing information to policyholders: A cross-cultural comparison between United Kingdom & Turkey. *Article in International Business Research*, 35-46.
- Koç, S. (2013). Bankaların karşılaştıkları riskleri yönetmedeki etkinliği: Türkiye ölçeği. *Maliye Dergisi* , 275-297.
- Kutval, Y. (2017). İslam iktisadi düşünce, ticaret ve finansman yöntemlerinin tarihsel gelişimi. *Medeniyet ve Toplum Dergisi* , 1-14.
- Özdemir, S. (2017). *Sigortacılıkta risk ve kasko sigortası tercihi üzerine Aydın ili uygulaması*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Samut, P. K. (2014). İki aşamalı çok kriterli karar verme ile performans değerlendirmesi:AHP ve TOPSIS Yöntemlerinin entegrasyonu. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 57-67.
- Soba, M., Şimşek, A., Erdin, E. ve Can, A. (2016). AHP temelli Vikor Yöntemi ile doktora öğrenci seçimi. *Sosyal Bilimler Dergisi* , 109-132.
- Stagg-Macey, C. (2007). *An Overview of Islamic Insurance, ICMIF takaful, Number 8*. <https://www.iefpedia.com> (Erişim tarihi : 02.04.2020).
- Şentürk, F. K. ve Eker, H. A. (2017). Algılanan hizmet kalitesinin müşteri sadakati üzerine etkisi: Kasko sigorta müşterileri üzerine bir uygulama. *USOBED Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* , 55-75.

- Tarım, M. ve Güdük, Ö. (2019). Türkiye’de bireylerin özel sağlık sigortası tercihini etkileyen nedenler ve bilgi düzeyleri. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi* , 196-200.
- TSB (2022). Türkiye Sigorta Birliği, <https://www.tsb.org.tr/tr/istatistikler> (Erişim tarihi: 14.12.2022).
- Tunay, N. ve Akhisar, İ. (2015). Performance ranking of Turkish life insurance companies using AHP and TOPSIS. *In Management International Conference Portoroz* , 241-250.
- Uzun, S. ve Kazan, H. (2016). Çok kriterli karar verme yöntemlerinden AHP TOPSIS ve PROMETHEE karşılaştırılması: Gemi inşada ana makine seçimi. *Journal of Transportation and Logistic* , 99-113.
- Ünlü, U. (2018). Tekafül sigortası kapsamında sigortalılarca ödenen primlerin iadesi. *Mali Çözüm Dergisi* , 149-155.
- Üstün, Y. (2014). Sigorta, tekafül ve kooperatif sigortacılığı. *Karınca Dergisi* , 3-13.
- Yavaş, M., Ersöz, T., Kabak, M. ve Ersöz, F. (2014). Otomobil seçiminde çok kriterli yaklaşım önerisi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi* , 110-118.
- Yayar, R. ve Daşçı, A. (2019). Kasko sigortası tercihini etkileyen faktörler: Kars ili örneği. *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi* , 9-21.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 50
2. yazar katkı oranı : % 50

Akademisyenlerin İşkolik, İşe Bağlılık ve Örgütsel Bağlılık Seviyeleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

Investigation of the Relationships Between Workaholic, Work Engagement and Organizational Commitment Levels of Academicians

Dr. Öğr. Üyesi Bumin Çağatay AKSU¹

Öz

Bu araştırmanın ilk amacını akademisyenlerin örgütsel bağlılık, işe bağlılık ve işkoliklik seviyeleri arasındaki ilişkileri ortaya koymak oluşturmaktadır. Örgütsel bağlılık, işe bağlılık ve işkoliklik kavramları çalışma şartlarına ve bireysel özelliklere göre şekillenmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın ikinci amacı akademisyenlerin örgütsel bağlılık, işe bağlılık ve işkoliklik seviyelerinin demografik özelliklere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmektir. Araştırmada 1436 akademisyene anket uygulanması yolu ile veri toplanmıştır. Araştırma verilerinin analizinde Pearson korelasyon, bağımsız örneklem t, ANOVA, geçerlilik ve güvenilirlik analizleri uygulanmıştır. Gerçekleştirilen analizler sonucunda akademisyenlerin “örgütsel bağlılık ile işe bağlılık seviyeleri” arasında “örgütsel bağlılık seviyeleri ile işkoliklik seviyeleri” arasında “işkoliklik seviyeleri ile işe bağlılık seviyeleri” arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Ayrıca gerçekleştirilen t testi sonucunda cinsiyet değişkeni açısından işkoliklik seviyeleri için; medeni durum ve üniversite türü açısından ise işe bağlılık seviyeleri açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Gerçekleştirilen ANOVA analizi sonucunda ise akademik unvan, toplam iş tecrübesi ve kurumdaki kıdem değişkenleri açısından işe bağlılık ve örgütsel bağlılık seviyeleri açısından anlamlı bir farklılık tespit edilirken; işkoliklik açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Bağlılık, İşe Bağlılık, İşkoliklik, Devlet Üniversiteleri, Vakıf Üniversiteleri.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The first aim of this research is to reveal the relationships between the organizational commitment, work engagement and workaholism levels of academicians. The concepts of organizational commitment, work engagement and workaholism are shaped according to working conditions and individual characteristics. In this context, the second aim of the research is to determine whether the organizational commitment, work engagement and workaholism levels of academicians show a significant difference according to demographic characteristics. Data were collected by applying a survey to 1436 academicians in the research. Pearson correlation, independent sample t, ANOVA test validity and reliability analyses were applied in the analysis of the research data. As a result of the analyzes performed, significant relationships were determined between the "organizational commitment and work commitment levels" of academicians, "organizational commitment levels and workaholism levels" and "workaholism levels and workaholism levels". In addition, as a result of the t-test, a significant difference was found in terms of workaholism levels for gender variable, and a significant difference was found in terms of work engagement levels for marital status and university type. As a result of the ANOVA analysis, a significant difference was found in terms of work commitment and organizational commitment levels for academic title, total work experience and seniority in the institution; however, no significant difference was found in workaholism.

Keywords: Organizational Commitment, Work Engagement, Workholism, State Universities, Foundation Universities

¹ İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, bcaksu@gelisim.edu.tr

Atf için (to cite): Aksu, B. Ç. (2025). Akademisyenlerin İşkolik, İşe Bağlılık ve Örgütsel Bağlılık Seviyeleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27(3), 975-1002.

Paper Type: Research

Giriş

Günümüzde kurumların karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biri çalışanların işlerini severek (Sabuncuoğlu ve Tüz, 1998, s. 126) ve en üst düzeyde konsantrasyon seviyesiyle yapmalarını sağlamaktır. Bugünün iş hayatında çalışanların dikkatlerini çok çabuk dağıtabilecek ve çalışanları işlerinden uzaklaştırabilecek birçok faktör bulunmaktadır. 21.yy'ın beraberinde getirdiği teknolojik gelişmeler ile birlikte çalışanlar arasındaki sosyal ilişkilerin yaygınlık kazanması (Kocabaş, 2004) ve iş-yaşam dengesinde ortaya çıkan farklılaşmalar (Özcan ve Bayarçelik, 2020, s. 57) çalışanların kurumlarındaki işlerine bağlanma ve odaklanma düzeylerini etkilemekte (Topaloğlu vd., 2019, s.72) bu durum ise çalışanların etkinlikleri ile verimliliklerine yansiyarak (Erdem, 2020, s. 3846) örgütsel çıktıları olumsuz yönde etkilemektedir.

İşletmelerin, çalışanları en üst düzeyde verim sağlayacak şekilde işe bağlamaları kadar önemli olan bir diğer husus; üstün niteliklere sahip ve kurum kültürüne sahip çalışanların örgüt ile olan iş ilişkisinin devamlılığının sağlanmasıdır. İşletmeler eğitim ve geliştirme, kariyer yönetimi, ücret gibi çeşitli unsurlar aracılığıyla yatırım yaptıkları insan kaynaklarını, rakiplerine kaptırma riski ile karşı karşıyadırlar (Altay ve Turunç, 2018, s. 193). Bu noktada sürdürülebilir rekabet avantajını sağlayacak olan, işletme tarafından yetiştirilmiş insan kaynağının rakiplere kaybedilmesi uzun vadede işletmeler için ciddi sakıncalar doğurmaktadır (Aksu vd., 2020, s. 4086). Bireylerin örgütte kalma ve üyelik ilişkisini devam ettirme arzusu olarak tanımlanan örgütsel bağlılık (Porter et al., 1974, s. 604) ile; bireylerin işlerini severek, tam konsantrasyon ve maksimum enerji ile yapmalarını sağlayan işe bağlılık (Coşkuner ve Şentürk, 2017, s. 172) kavramları arasında nasıl bir ilişkinin var olduğunu tespit edebilmek örgütsel etkinlik ve verimliliği arttırmak açısından önem taşımaktadır. Örgütlerine daha yüksek bir bağlılık hisseden çalışanların bu bağlılıklarının işe yönelik bağlılıklarına nasıl yansiyabileceğinin tespiti; kurumların geliştireceği stratejilere ışık tutabileceğinden söz konusu ilişkinin önemli olduğu düşünülebilir.

Literatürde işe bağlılık ve işkoliklik kavramları sıklıkla karıştırılan ancak biri olumlu biri olumsuz olarak değerlendirilebilecek iki kavramdır. İşe bağlılık; kişinin işi ile bütünleşmesi, işini severek, maksimum çaba, enerji ve konsantrasyon ile yapmasını ve işine karşı psikolojik bir bağ geliştirmesini ifade ederken (Blau, 1985); işkoliklik ise diğer tüm bağımlılık türleri gibi kişinin işini sosyal hayatını zedeleyecek derecede fazla düşünmesini, bunun sonucunda da fiziksel ve psikolojik açıdan kendisini yıpratmasını ifade etmektedir (Seybold ve Salomone, 1994, s.4; Naktiyok ve Karabey, 2005, s. 179; McMillan et al., 2001, s. 69). İşkolik çalışanlar ile işe bağlılığı yüksek çalışanlar arasında önemli farklılıklar bulunmakla birlikte iki kavrama ilişkin iş

dünyasında zaman zaman kavram kargaşası ortaya çıkabilmektedir. Bu noktada iki farklı kavram olarak işe bağlılık ve işkoliklik kavramları arasındaki ilişkinin varlığını ve şiddetini ortaya koyarak bu iki kavramın örgütsel bağlılık ile olan ilişkilerinin niteliklerini ortaya koymak önemlidir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1 Örgütsel Bağlılık

Günümüzde işletmelerin karşı karşıya olduğu en büyük problemlerden birisi nitelikli ve yetişmiş personelin elde tutmak, bir başka ifade ile onları örgüt ile olan üyelik ilişkisini devam ettirmeye ikna etmektir. Bu noktada yarattığı önemli sonuçlar itibariyle örgütsel bağlılık kavramı literatürde sıklıkla araştırılan bir konu olarak ön plana çıkmıştır. Bir kişinin; bir kuruma, olguya, inanca duyduğu sadakat ve sevgi durumu olarak tanımlanan bağlılık kavramının (Kim et al., 2005, s. 171; Cihangiroğlu, 2010, s. 82); örgütsel yansımaları olan örgütsel bağlılığın; örgütsel vatandaşlık (Güçel, 2013; Mercan, 2006; Erdoğan, 2010), verimlilik ve performans (Uludağ, 2018; Boz vd., 2021), işe bağlılık (Uyguç ve Çımrın, 2004), iş tatmini (Yenihan, 2014; Erol, 1998; Karataş ve Güleş, 2010; Uyguç ve Çımrın, 2004) gibi olumlu örgütsel çıktılarla anlamlı bir şekilde pozitif ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Örgütsel bağlılığın karmaşık ve çok boyutlu olması literatürde birçok araştırmacı tarafından çok sayıda örgütsel bağlılık tanımının yapılmasına yol açmıştır (Bolat ve Bolat, 2008: 76). Literatürde örgütsel bağlılık, çalışanların örgütün hedef, amaç ve değerlerine inanıp örgüt ile bütünleştikleri ve sadakat duydukları süreç (Corser, 1998), bireylerin örgüte karşı geliştirdikleri bağlılık tutumlarının davranışlara yansımaları (Kiesler ve Sakumura, 1966), bireyin örgütün amaçlarını benimseyerek bunlara ulaşması noktasında çaba sarf etmesi ve örgüt ile arasındaki üyelik bağlantısını sürdürme isteği (Porter et al., 1974), çalışan tarafından örgüte karşı geliştirilen pozitif tutumlar neticesinde örgüt üyeliğini sürdürme ile sonuçlanan psikolojik bir durum (Meyer ve Allen, 1991) gibi şekillerde tanımlanmıştır.

Ortaya çıkardığı sonuçlar itibariyle literatürde sıklıkla incelenen örgütsel bağlılık kavramına ilişkin çok sayıda farklı tanım ve boyutlandırma ortaya çıkmıştır. Literatürde örgütsel bağlılığı inceleyen araştırmalarda örgütsel bağlılık farklı araştırmacılarca çeşitli boyutlarda ele alınmıştır. Literatürde yapılan sınıflandırmalarda örgütsel bağlılık için; devama yönelik bağlılık, kenetlenme bağlılığı ve kontrol bağlılığı (Kanter, 1968, s. 500); ahlaki bağlılık, çıkara dayalı bağlılık ve yabancılaştırıcı bağlılık (Balay, 2000, s. 15-16); uyum bağlılığı, özdeşleşme bağlılığı ve içselleştirme bağlılığı (O'Reilly & Chatman, 1986, s. 493); davranışsal ve tutumsal bağlılık (Mowday vd., 1982) duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık (Meyer ve Allen,

1997) gibi sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu araştırmada literatürde en sık kullanılan sınıflandırmalardan biri olan Allen ve Meyer'in sınıflandırılması kullanılacaktır.

Allen ve Meyer'in sınıflandırmasına göre duygusal bağlılık çalışanların örgütün amaç ve hedeflerini benimseyerek, örgütsel değerler doğrultusunda kendi isteğiyle üstün çaba sarf etmesini ve örgüte duygusal bağ hissetmesini; devam bağlılığı, kişinin örgütten ayrılması durumunda katlanacağı maliyetlere (maaş kaybı, statü kaybı, kıdem kaybı, sosyal ilişkileri ve iş bağlantılarını kaybetme vb.) (Obeng ve Ugboro, 2003, s. 84; Yalap vd., 2021, s. 1650) maruz kalmamak için örgütsel üyeliği devam ettirmesini; normatif bağlılık ise ahlaki ölçütler bağlamında kişinin örgüte bağlılığı bir görev olarak görmesi nedeniyle örgütsel üyeliğini devam ettirmesini ifade eder (Meyer ve Allen, 1997). Her üç bağlılık türü de örgütsel bağlılığı meydana getiren alt unsurlar olmakla birlikte örgütsel bağlılık yaratma sebepleri noktasında farklılaşmaktadırlar. Duygusal bağlılığı yüksek olan bir kişi örgütte kalmaya yönelik isteği sebebiyle; devam bağlılığı yüksek bir kişi elde ettiği kazanımları kaybetme endişesi nedeniyle ve normatif bağlılığı yüksek bir kişi ahlaki, etik ve daha çok içsel unsurların etkisiyle bağlılık göstermektedir (Meyer ve Allen, 1991, s. 3; Durna ve Eren, 2005, s. 211).

Örgütsel bağlılığın 3 alt boyutu da örgütsel bağlılığı arttırmakla birlikte hepsinin birbirinden farklılaşan işlevleri bulunmaktadır. Dolayısıyla çalışanların genel örgütsel bağlılık seviyelerini tespit etmek kadar çalışanların işletmeye neden ve nasıl bir örgütsel bağlılık duyduklarını anlamak önem taşımaktadır. İşletmeler, her bir çalışanın örgütsel bağlılığının yüksek ve düşük yönünü tespit ederek bireyler ve gruplar bazında örgütsel stratejilerine yön verebilirler. Örneğin duygusal bağlılığı yüksek olan bireylere örgütün bir parçası olmalarının örgüt için taşıdığı önem vurgulanarak; devam bağlılığı yüksek bir bireye sosyal gelişim olanakları, kıdem, statü ve kariyer gelişim olanakları vurgulanarak ve normatif bağlılığı yüksek olan bireylere de görev bilinci ve görevin yarattığı toplumsal faydalar vurgulanarak örgüt üyeliğini sürdürmeye cezbedici uygulamalar geliştirilebilir. Literatürde yapılan araştırmalarda da örgütsel bağlılığın örgütsel çıktılarla ilişkisine bakan araştırmalarda alt boyutların etkisi sıklıkla ayrı ayrı ele alınmış ve örgütsel bağlılığın farklı boyutlarının iş hayatına etkisi anlaşılmaya çalışılmıştır (Durna ve Eren, 2005, s. 212).

1.2 İşe Bağlılık

Örgütsel bağlılık kişinin örgütü ile bütünleşmesi iken, işe bağlılık ise kişinin işi ile bütünleşmesi ve işini benimsemesi biçiminde ifade edilebilir (Blau, 1985). İşe bağlılık, kişi ile işi arasında birtakım bileşenlerin etkisiyle oluşan psikolojik bir bağ iken; örgütsel bağlılık ise belirli bir kişinin aynı psikolojik bağı örgütüne karşı hissetmesidir (Frauman ve Cunningham, 2011). Günümüzde kişilerin sıklıkla iş değiştirme imkanına sahip olması, bir iş koluna ilişkin alternatif

iş imkanlarının çokluğu ve iş ortamında bireysel rekabet sağlanabilmesi için işe ilişkin becerilerin geliştirilmesinin gerekliliği kişilerin örgütsel bağlılıktan ziyade işe bağlılığının daha fazla ön plana çıkmasına neden olmuştur (Chen et al., 2010).

İşe bağlılık kavramı; işgücü devri, işe karşı isteksizlik, işten ayrılma niyeti, devamsızlık vb. iş davranışlarıyla yakından ilişkili olması bakımından literatürde son çeyrek asırda sıklıkla işlenen bir konu olmuştur (Aryee 1994; Kuruüzüm vd., 2010). İşe bağlılık çeşitli araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde tanımlanmıştır. İşe bağlılık kişinin; işin içerdiği görev, yeki ve sorumlulukları benimseyerek işle bütünleşmesini (Kanungo, 1982); işine yoğunlaşmak suretiyle kendisini işine kaptırarak işiyle arasında psikolojik bir bağ oluşturmasını (Lawler ve Hall, 1970); kendisini yaptığı işe ait hissetmesini (Chusmir, 1982); yaptığı işlerden zevk ve haz almasını (Uygur, 2009, s. 33); işine karşı olumlu tutumlar geliştirmesini (Rabinowitz ve Hall, 1977) ve işine karşı içsel bir motivasyon duymasını (Parasuraman ve Simmers, 2001) içeren psikolojik bir süreçtir. Kişinin işine karşı motivasyon duymasının önemli sebeplerinden birinin işin, kişinin ihtiyaçlarını tatmin etmesi olduğu söylenebilir (Blau 1985). Kişi, işi aracılığıyla kendine ve etrafındakilere karşı saygınlık kazanma, hayatını disipline etme, prestij elde etme, özerklik kazanma, değerli hissetme, başarı duygusunu tatmin gibi kazanımlar elde etmektedir. Kişinin bu ihtiyaçlarını işi ile ne derece karşılayabildiği kişinin işe bağlılık düzeyini etkilemektedir (Allport, 1943; Kuruüzüm vd., 2010, s. 184).

Bireyin işi ile bütünleşmesini sağlayan işe bağlılık çeşitli unsurlardan etkilenmektedir. İşe bağlılığı etkileyen unsurlar arasında kişiye bağlı unsurlar (demografik unsurlar, kıdem, kişilik vb.) ve örgüte bağlı unsurlar (ücret adaleti, ekip çalışması, terfi ve yükselme olanakları, yöneticilerin yaklaşımları, çalışan rollerinin net olması, örgüt kültürü vb.) bulunmaktadır (Aksoy, 2021). Tüm bu faktörlerin etkisiyle şekillenen işe bağlılığın işe istek duyma, işe adanma ve işe yoğunlaşma olmak üzere 3 alt boyutu bulunmaktadır. İşe istek duyma boyutu, çalışanın işine karşı istekli olmasını, işinde enerjik ve zinde hissetmesini ve işini şevkle yapmasını; işe adanma boyutu çalışanın işi ile bağ kurarak üstün gayret sarf etmeye gönüllü olmasını; işe yoğunlaşma boyutu ise çalışanın işini yaparken tamamen işine odaklanmasını ve iş dışındaki unsurları zihninden çıkarmasını ifade etmektedir (Schaufeli et al., 2002).

1.3 İşkoliklik

Son çeyrek asırda gerçekleşen teknolojik gelişmeler, ekonominin global ölçekli bir hale gelmesi, yapılan işlerin içerik ve tanımlarındaki değişimler çalışanların işyerinde geçirdikleri süreler ile çalışma sürelerinin uzamasına sebep olmuştur. Sürelerdeki bu artış ise çalışanlarca çeşitli işkoliklik davranışları sergilenmesine sebep olmuştur (Huang et al., 2010).

İşe bağlılık kişilerin işlerine ilişkin pozitif tutumlarıyla ilişkili bir kavramken işkoliklik ise olumsuz bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. İşkoliklik, tıpkı diğer bağımlılık türlerinde olduğu gibi kişinin sosyal hayatını, fiziki ve psikolojik sağlığını ve mutluluğunu zedeleyecek biçimde aşırı derecede ve sürekli çalışma dürtüsü olarak ifade edilebilir (Seybold ve Salomone, 1994, s.4; Naktiyok ve Karabey, 2005, s. 179; McMillan et al.,2001, s. 69). Bu dürtü, kişi ve örgüt açısından yarattığı sonuçları itibariyle önemlidir. İşkoliklik, kişiler ve işletmeler açısından olumlu bir özellik gibi görünmesine karşın esasında çalışan, ailesi, arkadaşları ve çalışmakta olduğu işletme açısından bazı olumsuz neticeler ortaya çıkarabilecek bir kavramdır. İşkolikliğin belirli bir seviyenin üzerine çıkması kişinin sosyal hayatına ve ailesine olumsuz yansımaktadır (Macit ve Ardic, 2018).

İşletmeler açısından çalışanların işkolik davranışlar sergilemeleri istenilen bir durum olarak değerlendirilebilse de esasında işkoliklik çalışan motivasyonu, verimliliği ve yapılan işlerdeki kalitenin niteliğini düşürebilmektedir (Griffiths ve Karanika-Murray, 2012, s. 92). Literatürde yapılan çalışmalarda; işkolikliğin, iş stresi (Bulgurcu ve Altunoğlu, 2006; Durmaz, 2017; Naktiyok ve Karabey, 2005; Özsoy,2018; Akdağ ve Yüksel, 2010), tükenmişlik (Naktiyok ve Karabey, 2005; Gülova vd., 2014; Macit ve Ardic, 2018; Yazıt ve Erdem, 2022; Akyüz, 2012), işten ayrılma niyeti (Yazıt ve Erdem, 2022; Arslan, 2020; Erdoğan;2013) gibi unsurlar ile anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki içerisinde olduğu; iş tatmini (Ardic ve Erbaşaran, 2019; Varol ve Kılınç, 2021); örgütsel bağlılık (Bayraktaroğlu ve Dosaliyeva, 2016; Özdemir, 2017) gibi olumlu örgütsel çıktılarla ise negatif anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu belirlenmiştir.

İşkoliklik kavramı kişinin içsel dürtüleri sonucunda, örgütsel şartların etkisiyle yada bireyin kişilik özelliklerinin etkisiyle ortaya çıkabilir. Bu noktada işkolikliğin aşırı çalışma ve kompulsif çalışma olmak üzere iki alt boyutu bulunmaktadır. Aşırı çalışma boyutu kişinin işine ilişkin birçok göreve aynı anda maruz kalması sonucunda aşırı enerji ve çaba harcamasını ifade ederken; kompulsif çalışma boyutu ise kişinin işinden hoşlanmasa dahi takıntılı bir şekilde sürekli içten gelen bir dürtü ile çalışma isteği duymasını ifade etmektedir (Schaufeli et al., 2006).

1.4 Değişkenler Arasındaki İlişkilerin Tespiti ve Hipotezlerin Oluşturulması

Örgütsel bağlılık ile işe bağlılık arasındaki ilişki literatürdeki bağlanma kuramına dayandırılabilir. Örgüt ile kişi arasında bir bağlılığın kurulması ve bu bağın derecesi örgütler açısından bazı olumlu sonuçlarla ilişkili olacaktır. İşe bağlılık da bu olumlu örgütsel çıktılar arasında sayılabilir (Nelson ve Quick, 1991). Kendilerini örgütlerine adanmış bireylerin işlerini daha büyük bir sevgi ve konsantrasyonla yapma eğilimi içerisinde oldukları söylenebilir (Schaufeli, et al., 2002, s. 465). Böylece birey işe adanmışlığının neticesinde örgütiyle daha sıkı

bağlar geliştirebilecektir (Zhang et al., 2015). Bir başka ifade ile örgütsel bağlılık ve işe bağlılığın karşılıklı ilişki içerisinde olduğu söylenebilir.

Literatürde örgütsel bağlılık ve işe bağlılık arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalarda; Güner 2007 yılında 1038 sağlık çalışanı üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılık seviyeleri ile işe bağlılık seviyeleri arasında örgütsel bağlılığın tüm alt boyutları için anlamlı ilişkiler tespit etmiştir. Araştırmacı, işe bağlılık ile örgütsel bağlılığın tüm alt boyutları arasında orta şiddetli, pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit etmiştir (Güner, 2007). Cesário ve Chambel 2017 yılında 274 çalışan üzerinde yaptıkları araştırmalarında çalışanların işe bağlılık seviyeleri ile duygusal bağlılık düzeyleri arasında pozitif, yüksek şiddetli ve anlamlı bir ilişki; çalışanların işe bağlılık seviyeleri ile normatif bağlılık seviyeleri arasında pozitif, orta şiddetli ve anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Devam bağlılığı ile işe bağlılık seviyeleri arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir (Cesário ve Chambel, 2017). Zhang vd., 2015 yılında 512 mühendis üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında mühendislerin işe bağlılık seviyeleri ile örgütsel bağlılık seviyeleri arasında pozitif ve orta şiddetli anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir (Zhang et al., 2015). Bu doğrultuda araştırmanın ilk hipotezi oluşturulmuştur.

H1: Akademisyenlerin örgütsel bağlılık seviyeleri ile işe bağlılık seviyeleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Örgütsel bağlılık ile işkoliklik arasındaki ilişki Schneider tarafından 1987’de ortaya konmuş ASA (Attraction-Selection-Attrition) Model’ine dayandırılabilir (Sökmen ve Benk, 2020, s. 1348). Modele göre eğer kişiler örgütlerle uyum içinde olurlarsa örgüte çekilecek, seçilecek ve elde tutulacaklardır. Kişilerin örgütle iyi bir uyum içerisinde olmaması halinde ise kişiler örgütten ayrılma eğiliminde olacaklardır. Örgütlerin kişilere sağladığı imkanlar işkolikliğin davranışsal pekiştiricileri olup (Snir & Harpaz, 2004), işkolikler, işkolik eğilimlerini sergileyebilecekleri örgütlere daha yüksek bir bağlılık gösterirler.

Literatürde örgütsel bağlılık ile işkoliklik arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalarda Kesen tekstil ve otomotiv sektöründe faaliyet gösteren 15 farklı işletmedeki 214 kişi ile gerçekleştirdiği araştırmasında örgütsel bağlılığın işkolikliğı pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediğini tespit etmiştir. Örgütsel bağlılığın alt boyutlarının işkolikliğı etkisi incelendiğinde ise araştırmacı, normatif bağlılığın işkoliklik üzerinde pozitif anlamlı bir etkisi olduğunu; duygusal bağlılık ve devam bağlılığının ise işkoliklik üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını tespit etmiştir (Kesen, 2015, s. 63). Bayraktaroğlu ve Dosaliyeva Marmara Bölgesindeki 319 banka çalışanı ile gerçekleştirdikleri araştırmalarında örgütsel bağlılık ile işkoliklik arasında pozitif ve orta şiddetli anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir (Bayraktaroğlu ve Dosaliyeva, 2016, s. 19). Özdemir 2017 yılında 266 öğretmen ile gerçekleştirdiği araştırmasında işkoliklik seviyeleri ile

örgütsel bağlılığın duygusal bağlılık ve normatif bağlılık alt boyutları arasında orta şiddetli pozitif bir anlamlı ilişki, işkoliklik seviyeleri ile devam bağlılığı arasında ise pozitif ve düşük şiddetli bir anlamlı ilişki tespit etmiştir (Özdemir, 2017, s. 48). Kılınç ve Yener Sinop ilinde faaliyet gösteren bir işletmede çalışan 155 iş gören üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında örgütsel bağlılık seviyeleri ile işkoliklik seviyeleri arasında orta şiddetli bir pozitif anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Araştırmacılar ayrıca işkolikliğin örgütsel bağlılığın performansa etkisinde kısmi aracılık rolü oynadığını tespit etmişlerdir (Kılınç ve Yener, 2019, s. 698). Bu doğrultuda araştırmanın ikinci hipotezi geliştirilmiştir.

H2: Akademisyenlerin örgütsel bağlılık seviyeleri ile işkoliklik seviyeleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

İşkoliklik ve işe bağlılık birbiriyle aynı gibi gözükmekle birlikte oldukça farklı kavramlardır. İşkoliklik işe ilişkin bağlılığın patolojik ve zarar verici bir boyutuyken; işe bağlılık ise işe ilişkin bağlılığın istenir ve sağlıklı boyutu olarak değerlendirilebilir. Bu noktada iki kavram birbiriyle benzeştiği gibi bazı önemli farklılık noktaları da bulunmaktadır (Di Stefano ve Gaudiino, 2019, s. 329).

Literatürde örgütsel bağlılık ile işkoliklik arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalarda; Akyol 2019 yılında, kamu ve özel sektör işletmelerinde çalışan 304 iş gören üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında işkoliklik ile işe bağlılık arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırmaya göre işkolikliğin kompulsif çalışma ve aşırı çalışma boyutları ile işe bağlılığın dinçlik ve yoğunlaşma alt boyutları arasında anlamlı pozitif ilişkiler tespit edilirken; adanmışlık boyutu için ise anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir (Akyol, 2019, s. 52). Gerdan 2018 yılında, 400 konaklama işletmesi yöneticisi üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında konaklama işletmecilerinin işe bağlılık seviyeleriyle işe güdülenme seviyeleri arasında pozitif yönlü anlamlı ve yüksek düzeyde bir ilişki tespit etmiştir (Gerdan, 2018, s. 72). Clark vd. 2014 yılında, 340 çalışan üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında işe bağlılık seviyeleri ile işkoliklik seviyeleri arasında pozitif anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir (Clark et al., 2014, s. 291). Di Stefano ve Gaudiino 2019 yılında gerçekleştirdikleri araştırmalarında işkolikliğin kompulsif çalışma boyutu ile işe bağlılığın işe yoğunlaşma boyutu arasında pozitif orta şiddetli bir ilişki tespit ederken; işkolikliğin kompulsif çalışma boyutu ile işe bağlılığın diğer boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit etmemişlerdir. Araştırmacılar işkolikliğin diğer boyutu olan aşırı çalışma boyutu için ise; işkolikliğin aşırı çalışma boyutu ile işe bağlılığın işe yoğunlaşma ve işe adanma alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit etmişler; aşırı çalışma boyutu ile işe istek duyma alt boyutu arasında ise anlamlı bir ilişki tespit etmemişlerdir (Di Stefano ve Gaudiino, 2019). Bu doğrultuda araştırmanın üçüncü hipotezi geliştirilmiştir.

H3: Akademisyenlerin işkoliklik ile işe bağlılık seviyeleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Vakıf üniversiteleri ve devlet üniversitelerinde akademisyenlerin üstlendikleri işlerin farklılaşması, özlük haklarının vakıf ve devlet üniversitelerinde farklılık gösterebilmesi; vakıf üniversitelerinde çalışan ve devlet üniversitelerinde çalışan akademisyenlerin kurumlarına ve mesleklerine karşı tutumlarının farklılık göstermesine neden olabilmektedir. Literatürde yapılan birçok çalışmada vakıf üniversiteleri ile devlet üniversitelerindeki akademisyenler birçok örgütsel çıktı açısından karşılaştırılmış ve aralarında işe ve örgüte yönelik tutum açısından anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bununla birlikte akademisyenlerin yaş, cinsiyet, medeni durum, iş tecrübesi, kurumdaki kıdemi gibi demografik unsurları da işe bağlılık, işkoliklik ve örgütsel bağlılık seviyelerini etkilemektedir. Araştırmada demografik özelliklere göre örgütsel bağlılık, işe bağlılık ve işkoliklik seviyelerinin farklılaşıp farklılaşmadığı da bu doğrultuda test edilmiştir.

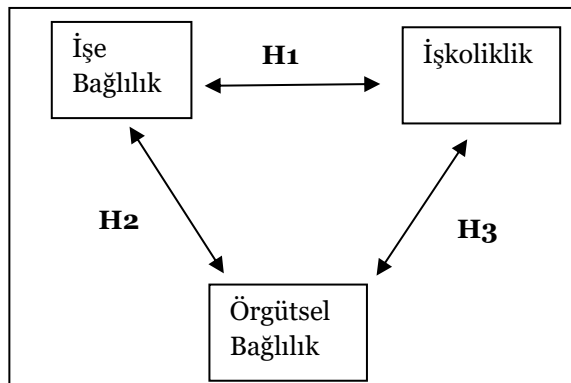
2.Yöntem

2.1.Araştırmanın Amacı

İşe bağlılık ve işkoliklik kavramları sıklıkla karıştırılan ancak birbirinden ayrı iki kavramdır. Bu iki kavramın arasındaki ilişkiyi ve söz konusu kavramların örgütsel bağlılıkla olan ilişkilerini anlayabilmek çalışanların iş yaşamlarına yönelik politikalar geliştirebilmek için stratejik önem taşımaktadır. Ayrıca söz konusu kavramların olumlu ve olumsuz örgütsel çıktılarla ilişkilerini ortaya koyan birçok araştırmaya karşın kavramların birbirleriyle ilişkilerini inceleyen araştırmalar literatürde sınırlı sayıda kalmıştır. Bu doğrultuda bu araştırmanın temel amacı işe bağlılık, işkoliklik ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkileri ortaya koymaktır.

2.2. Araştırma Modeli

Akademisyenlerin örgütsel bağlılık, işe bağlılık ve işkoliklik düzeyleri arasındaki ilişkiler tespit edilmeye çalışılmış ve demografik değişkenler açısından, çalışanların işe bağlılık, işkoliklik ve örgütsel bağlılık seviyelerinin anlamlı bir farklılık yaratıp yaratmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Test edilecek araştırmanın modeli aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

2.3.Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın ana kütlesini Türkiye’de yükseköğrenim kurumlarında ders veren öğretim üyeleri oluşturmaktadır. YÖK’ün ‘‘Yükseköğretimde Yeni İstatistikler’’ başlığıyla 2022-2023 yılında ilişkin yayımladığı son istatistiklere göre araştırmanın gerçekleştirildiği zaman diliminde Türkiye’deki vakıf ve devlet üniversitelerinde ders veren toplam 184.566 akademisyen bulunmaktadır. Araştırma, ana kütleyi temsil edebilecek bir örneklem grubu üzerinde, anket yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında toplam 1436 akademisyenden veri toplanmış olup; araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Literatürde gerçekleştirilen birçok istatistiki çalışma neticesinde yüz bin ile bir milyon birey arasındaki anakütle büyüklüğü için (eşit olasılık varsayımı altında) 383 bireylik bir örneklem niceliğinin anakütleyi temsil etme niceliğine sahip olduğu kabul edilmektedir (Altunışık vd., 2007; Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004). Bu doğrultuda 1436 bireylik bir örneklem büyüklüğünün araştırmanın ana evrenini temsil etmek için uygun bir nicelik taşıdığı söylenebilir.

2.4.Veri Toplama Süreci

Araştırma verileri anket yöntemi ile elde edilmiştir. Araştırmaya başlamadan önce 12.09.2022 tarih ve 2022/08-17 no’lu İstanbul Esenyurt Üniversitesi Etik Kurul Başkanlığının E-12483425-299-21762 sayılı karar ile etik kurul onayı alınmıştır. Araştırma verilerinin toplanması sırasında araştırmaya katılanlara kişisel bilgilerin gizli tutulacağına, katılımcıların istediği zaman araştırmadan ayrılacaklarına dair gönüllü onay formu seçeneği araştırmanın giriş kısmına onay kutusu olarak eklenmiş ve onay verilmesinin ardından anket sorularına geçişe izin verilmiştir. Tüm araştırma süreçlerinde etik ilkelere uyulmuştur.

Anketin ilk kısmında demografik bilgilere yönelik sorular yer almıştır. Anketin ikinci kısmında ise akademisyenlerin işe bağlılık düzeylerini tespit etmek üzere Schaufeli vd. tarafından 2002 yılında geliştirilen (Schaufeli et al., 2002) ; Eryılmaz ve Doğan’ın Türkçe’ye uyarladığı (Eryılmaz ve Doğan, 2012) birçok araştırma ile geçerliliği ve güvenilirliği tespit edilmiş olan Utrecht işe bağlılık ölçeği kullanılmıştır. UTRECHT işe bağlılık ölçeği; işe istek duyma, işe adanma ve işe yoğunlaşma olmak üzere 3 alt boyuttan ve 17 maddeden oluşmaktadır. Eryılmaz ve Doğan işe bağlılığın Cronbach’s Alpha değerini her 3 boyut için de kabul edilebilir değer olan 0,70’in üzerinde bulmuşlardır. Bu bulgular neticesinde araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilir olduğu sonucuna ulaşılabilir (Akgül ve Çevik, 2003 ; Karakoç ve Dönmez, 2014, s. 46). Anketin üçüncü kısmında akademisyenlerin işkoliklik düzeylerini ölçmek için Schaufeli vd., tarafından 2006 yılında geliştirilen (Schaufeli et al., 2006) ; Doğan ve Tel’in Türkçeye uyarladığı (Doğan ve Tel, 2011) ve birçok araştırma ile geçerliliği ve güvenilirliği tespit edilmiş olan DUWAS

İşkoliklik Ölçeği kullanılmıştır. DUWAS işkoliklik ölçeği aşırı çalışma ve kompulsif çalışma olmak üzere 2 alt boyuttan ve 14 ifadeden oluşmaktadır. Anketin dördüncü kısmında akademisyenlerin örgütsel bağlılık düzeylerini tespit edebilmek amacıyla Meyer ve Allen'ın 18 soru ve üç boyutlu ölçeği kullanılmıştır. Ölçek Wasti tarafından Türkçeye uyarlanmış olup (Wasti,2000) daha önce yapılmış araştırmalar ile ölçeğin geçerlilik (Uçanok ve Karabatı, 2013, s. 105) ve güvenilirliği test edilmiştir (Özkaya vd., 2006).

2.5.Verilerin Analiz Edilmesi

Verilerin analiz edilmesinde SPSS24 ve AMOS paket programları kullanılmıştır. Hipotez testlerine geçilmeden önce verilerin güvenilirliğini test etmek amacıyla Cronbach alfa güvenilirlik analizi yapılmış; araştırma verilerinin geçerliliğini sınamak üzere ise keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizleri gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın ilk üç hipotezinin sınanması için değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla korelasyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Cinsiyet, medeni durum ve üniversite türü açısından işkoliklik, işe bağlılık ve örgütsel bağlılık seviyelerinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla bağımsız örneklem t testi gerçekleştirilmiştir. Kurumdaki kıdem, toplam iş tecrübesi ve akademik unvan açısından işkoliklik, işe bağlılık ve örgütsel bağlılık seviyelerinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek için ise ANOVA analizi gerçekleştirilmiştir.

3.Bulgular

3.1.Demografik Bulgular

Türkiye genelindeki 129 devlet ve 79 vakıf üniversitesinden 1436 akademisyenin katıldığı araştırma sonucunda katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgilere Tablo1 'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

		n	%
Cinsiyet	Kadın	881	61,4
	Erkek	555	38,6
Yaş	24-43 arası	805	56,1
	44-58 arası	450	31,3
	59-77 arası	181	12,6
Medeni Durum	Evli	917	63,9
	Bekar	519	36,1
Ünvan	Arş. Gör.	349	24,3

	Öğr. Gör.	301	21,0
	Dr.Öğr. Üyesi	346	24,1
	Doç. Dr.	210	14,6
	Prof. Dr.	230	16,0
Çalışılan Kurumdaki Tecrübe	1 yıldan az	110	7,7
	1-3 yıl	446	31,0
	4-7 yıl	278	19,4
	7-10 yıl	213	14,8
	10 yıldan fazla	389	27,1
Toplam İş Tecrübesi	1 yıldan az	38	2,6
	1-3 yıl	178	12,4
	4-7 yıl	193	13,4
	7-10 yıl	163	11,4
	10 yıldan fazla	864	60,2
Çalışılan Kurum	Vakıf Üniversitesi	594	41,4
	Devlet Üniversitesi	842	58,6

3.2.Araştırma Verilerinin Geçerliliği ve Güvenilirliği

Katılımcıların işe bağlılık, işkoliklik ve örgütsel bağlılık seviyelerini tespit edebilmek için anket uygulanmıştır. Araştırmada yararlanılan ölçeklerin güvenilirlik düzeylerini sınamak üzere Cronbach alfa katsayıları hesaplanmıştır. Cronbach alfa katsayısı > 0.70 olduğundan araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğu söylenebilir (Karakoç ve Dönmez, 2014, s. 46).

Cronbach alfa katsayıları; işe bağlılık ölçeği için ,943; işkoliklik için ,886; örgütsel bağlılık için ,946 olarak tespit edilmiştir. Her bir ölçeğin alt boyutlarının Cronbach alfa katsayısı da 0,70'in üzerindedir. Bu sonuçlara göre araştırma ölçeklerinin oldukça güvenilir olduğu söylenebilir (Tavşancıl, 2002, s.13).

Tablo 2. Araştırma Verilerinin Güvenilirlik Sonuçları

	Cronbach Alfa	Madde Sayısı
İşe Bağlılık	,943	17
İşe İstek Duyma	,881	6

İşe Adanma	,908	5
İşe Yoğunlaşma	,880	6
İşkoliklik	,886	14
Aşırı Çalışma	,809	8
Kompulsif Çalışma	,830	6
Örgütsel Bağlılık	,946	18
Duygusal	,939	6
Devam	,784	6
Normatif	,861	6

Araştırma verilerinin geçerlilik analizi yapmaya uygunluğu irdelendiğinde işe bağlılık ölçeğinin KMO test değeri ,945; işkoliklik ölçeğinin KMO test değeri ,916; örgütsel bağlılık ölçeğinin KMO test değeri ,957 olarak bulunmuştur. Her üç ölçek açısından da Bartlett testi anlamlılık düzeyi ,000 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre araştırma verilerinin geçerlilik analizi yapmaya uygun olduğu söylenebilir (Taşkın ve Akat, 2010, s. 18).

Tablo 3. Araştırma Verilerinin Geçerlilik Analizine Uygunluğu

Ölçekler	İşe Bağlılık	İşkoliklik	Örgütsel Bağlılık
KMO Testi	,945	,916	,957
Bartlett Küresellik Testi	,000	,000	,000

Literatürde yapılan araştırmalarda işe bağlılığın işe istek duyma, işe adanma ve işe yoğunlaşma olmak üzere 3 alt boyutunun olduğu (Schaufeli et al., 2002) tespit edilmiştir. Bu araştırma sonucunda da işe bağlılığın özdeğeri 1'den büyük olan 3 faktör altında toplandığı ve bu 3 faktörün toplam varyansın %69,74'ünü açıkladığı tespit edilmiştir. Literatürde yapılan araştırmalarda işkoliklik ölçeğinin aşırı çalışma ve kompulsif çalışma olmak üzere 2 alt boyutunun olduğu (Schaufeli et al., 2006; Doğan ve Tel, 2011) tespit edilmiştir. Bu araştırma kapsamında gerçekleştirilen analizler sonucunda da literatürle uyumlu olarak işkoliklik ölçeğinin

özdeğeri 1'den büyük olan iki alt faktör altında toplandığı ve bu iki faktörün toplam varyansın %49,75'ini açıkladığı tespit edilmiştir. Literatürde yapılan araştırmalarda örgütsel bağlılığın duygusal bağlılık, normatif bağlılık ve devam bağlılığı olmak üzere üç alt boyutunun olduğu (Meyer ve Allen, 1991; Wasti, 2000; Çetin, 2006) tespit edilmiştir. Bu araştırma kapsamında gerçekleştirilen analizler sonucunda da literatürle uyumlu olarak örgütsel bağlılığın özdeğeri 1'den büyük olan 3 faktör altında toplandığı ve bu 3 faktörün toplam varyansın %67,36'ünü açıkladığı tespit edilmiştir.

Tablo 4. Araştırma Ölçeklerinin Açıklanan Varyans Oranları ve Özdeğerleri

	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Madde Sayısı
İşe Bağlılık		69,742	17
İşe İstek Duyma	9,041	53,183	6
İşe Adanma	1,795	10,559	5
İşe Yoğunlaşma	1,020	6,000	6
İşkoliklik		49,752	14
Aşırı Çalışma	5,720	40,857	7
Kompulsif Çalışma	1,245	8,895	7
Örgütsel Bağlılık		67,356	18
Duygusal Bağlılık	8,832	49,068	6
Devam Bağlılığı	2,225	12,361	6
Normatif Bağlılık	1,067	5,927	6

Çalışma ölçeklerinin geçerliliğini test etmek amacıyla açımlayıcı faktör analizinin yanında doğrulayıcı faktör analizi de uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir değer aralıkları literatürde yapılan birçok araştırma ile ortaya konmuştur (Munro, 2005; Kline,2005; Schreiber et al., 2006).

Bu araştırmada gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi sonuçları aşağıda verilmiştir. Araştırma ölçeklerinin uyum indekslerinin kabul edilebilir seviyede olduğu söylenebilir (İlhan ve Çetin, 2014, s.31).

Tablo 5 DFA Sonuçları

İndeks	GFI	AGFI	CFI	RMSEA	RMR
İşe Bağlılık Ölçeği	0,936	0,904	0,907	0,076	0,079
İşkoliklik Ölçeği	0,921	0,891	0,892	0,084	0,064
Örgütsel Bağlılık Ölçeği	0,949	0,914	0,903	0,077	0,078

3.3.Hipotez Testleri

Araştırmada değişkenler arasındaki ilişki ve farklılıklar inceleneceğinden hipotezleri sınamak üzere Pearson korelasyon testi ve bağımsız örneklem t testi kullanılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle veri setinin parametrik testleri yapabilmek için uygunluğu sınanmıştır. Araştırmanın örneklem grubu olan $n=1436>30$ 'dur ve araştırmada kullanılan ölçekler aralıklı ölçeklerdir. Her 3 değişken için de verilerin çarpıklık ve basıklık değerleri 1,5; +1,5 aralığında olduğundan verilerin normal dağıldığı söylenebilir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Bu sonuçlara göre araştırmanın veri setinin parametrik testleri uygulamaya uygun olduğu tespit edilmiştir.

Değişkenler arası ilişkileri belirlemek üzere yapılan Pearson korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde; işe bağlılık ve işkoliklik arasında anlamlı ($p<0,05$) ve düşük düzeyde bir ilişki ($r=,271$); işkoliklik ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı ($p<0,05$) ve düşük düzeyde bir ilişki ($r=,257$); işe bağlılık ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı ($p<0,05$) ve orta düzeyde bir ilişki ($r=,450$) tespit edilmiştir.

Tablo 6. Pearson Korelasyon Analizi Testi Sonuçları

Değişken	İşe Bağlılık	İşkoliklik	Örgütsel Bağlılık
İşe Bağlılık	$r=1$	$r= 0,271$ $p= 0,000^*$	$r= ,450$ $p= 0,000^*$
İşkoliklik	$r= 0,271$ $p= 0,000^*$	$r=1$	$r= ,257$ $p= 0,000^*$
Örgütsel Bağlılık	$r= ,450$	$r= ,257$	$r=1$

$$p= 0,000^* \quad p= 0,000^*$$

H1: Akademisyenlerin işe bağlılık düzeyleri ile işkoliklik düzeyleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (KABUL).

H2: Akademisyenlerin işe bağlılık düzeyleri ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (KABUL).

H3: Sağlık çalışanlarının işkoliklik düzeyleri ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (KABUL).

Akademisyenlerin işe bağlılık, işkoliklik ve örgütsel bağlılık ilişkileri açısından değişkenlerin alt boyutları incelendiğinde ise işe bağlılığın tüm boyutları ile örgütsel bağlılığın tüm alt boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. İşe bağlılığın her üç boyutu da işe istek duyma ($r=,543$) ; işe adanma ($r=,558$) ve işe yoğunlaşma ($r=,436$) örgütsel bağlılığın duygusal bağlılık boyutu ile orta şiddetli pozitif bir ilişki göstermiştir. İşe bağlılığın her üç boyutu da işe istek duyma ($r=,365$) ; işe adanma ($r=,401$) ve işe yoğunlaşma ($r=,301$) örgütsel bağlılığın normatif bağlılık boyutu ile orta şiddetli pozitif bir ilişki göstermiştir. İşe bağlılığının her üç boyutu da işe istek duyma ($r=,119$) ; işe adanma ($r=,180$) ve işe yoğunlaşma ($r=,135$) örgütsel bağlılığın devam bağlılığı alt boyutu ile düşük düzeyde anlamlı bir ilişki göstermiştir.

Araştırma sonuçlarına göre bireylerin işe bağlılıkları ile duygusal bağlılık ve normatif bağlılık arasında orta şiddetli; devam bağlılığı arasında ise düşük şiddetli bir ilişki olduğu söylenebilir. Bir başka ifade ile akademisyenlerin örgütlerine karşı duygusal bağlılıkları arttıkça ve ahlaki ölçütlere bağlı olarak örgütlerine karşı bir yükümlülük hissettikçe işe bağlılıklarının da arttığı ancak bu artışın ekonomik zorunluklar ve alternatiflerin azlığından kaynaklanan devam bağlılığından daha yüksek düzeyde olduğu söylenebilir. İşe bağlılığın alt boyutlarının en yüksek korelasyon katsayısına sahip olduğu örgütsel bağlılık boyutunun duygusal bağlılık olduğu söylenebilir.

İşkoliklik ile örgütsel bağlılığın alt boyutları incelendiğinde işe bağlılığın aşırı çalışma ve kompulsif çalışma alt boyutlarının hem duygusal bağlılık, hem devam bağlılığı hem de normatif bağlılık ile düşük düzeyde anlamlı bir ilişki gösterdiği tespit edilmiştir ($r<0,30$). Bu sonuçlara göre akademisyenlerin işe bağlılıklarının işkolikliklerine göre örgütsel bağlılıkları ile daha yüksek bir ilişki gösterdiği söylenebilir. İşkoliklik ve işe bağlılığın tüm alt boyutları arasında ise düşük düzeyde anlamlı ilişki bulunmuştur. Bu durum bu iki kavramın farklılığını ortaya koymaktadır.

Araştırmanın ikinci amacı ise akademisyenlerin işe bağlılık, işkoliklik ve örgütsel bağlılık seviyelerinin demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmektir. Bu amaçla akademisyenlerin işkoliklik, işe bağlılık ve örgütsel bağlılık seviyelerinin çalışılan kurumun türüne, cinsiyete ve medeni duruma göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek için bağımsız örneklem t testi; akademik unvana, kurumdaki kıdeme ve toplam iş tecrübesine göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek için ise Anova testi gerçekleştirilmiştir.

Gerçekleştirilen t testi analizleri sonucunda cinsiyet değişkeni açısından işkoliklik seviyeleri açısından anlamlı bir farklılık tespit edilirken; işe bağlılık ve örgütsel bağlılık değişkeni açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Medeni durum ve üniversite türü açısından ise işe bağlılık seviyeleri açısından anlamlı bir farklılık tespit edilirken; işkoliklik ve örgütsel bağlılık seviyeleri açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Erkeklerin işkoliklik seviyeleri kadınlara göre anlamlı derecede daha yüksekken; evli bireylerin işe bağlılık ortalamaları bekâr bireylere göre; devlet üniversitesinde çalışan akademisyenlerin işe bağlılık seviyeleri vakıf üniversitesinde çalışan akademisyenlere göre anlamlı derecede daha yüksektir.

Tablo7. Cinsiyet, Medeni Durum ve Üniversite Türüne İlişkin T Testi Sonuçları

Değişken							
Cinsiyet							
	Kadın (ort)	Erkek (ort)	n	Standart Sapma	t	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık
İşe Bağlılık	3,84	3,81	1436	,02304	,622	1434	,534
İşkoliklik	3,22	3,37	1436	-,15351	-4,052	1434	,000*
Örgütsel Bağlılık	2,99	2,95	1436	,04097	,943	1434	,346
Medeni Durum							
	Bekar (ort)	Evli (ort)	n	Standart Sapma	t	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık
İşe Bağlılık	3,72	3,88	1436	-,15875	-,4256	1434	,000*
İşkoliklik	3,30	3,32	1436	-,01210	-,313	1434	,754

Örgütsel Bağlılık	2,91	2,98	1436	-,06932	-,1575	1434	,115

Üniversite Türü							
	Devlet Üniv. (ort)	Vakıf Üniv. (ort)	n	Standart Sapma	t	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık
İşe Bağlılık	3,87	3,75	1436	-,11785	-,3230	1434	,001*
İşkoliklik	3,33	3,28	1436	-,04932	-,1310	1434	,190
Örgütsel Bağlılık	2,97	2,95	1436	-,01106	-,257	1434	,739

Gerçekleştirilen Anova testi analizleri sonucunda akademik unvan, toplam iş tecrübesi ve kurumdaki kıdem değişkenleri açısından işkoliklik ve örgütsel bağlılık seviyeleri açısından anlamlı bir farklılık tespit edilirken; işkoliklik değişkeni açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Tablo8. Akademik Unvan, Kurumdaki Kıdem, Toplam İş Tecrübesine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

Akademik Ünvan							
	Arş. Gör (ort)	Öğr. Gör (ort)	Dr. Öğr. Üyesi (ort)	Doç. Dr (ort)	Prof. Dr. (Ort)	F	Anlamlılık
İşe Bağlılık	3,51	3,84	3,87	3,95	4,05	29,742	,000*
İşkoliklik	3,29	3,30	3,29	3,30	3,36	,420	,794
Örgütsel Bağlılık	2,82	3,00	2,95	2,95	3,13	5,743	,000*
Kurumdaki Kıdem							

	0-1 Yıl (ort)	1-4 Yıl (ort)	4-7 Yıl (ort)	7-10 Yıl (ort)	10 Yıl ve Üzeri (Ort)	F	Anlamlılık
İşe Bağlılık	3,83	3,72	3,73	3,77	4,00	11,362	,000*
İşkoliklik	3,26	3,33	3,32	3,19	3,35	2,105	,080
Örgütsel Bağlılık	3,06	2,88	2,86	2,90	3,13	7,209	,000*
Toplam İş Tecrübesi							
	0-1 Yıl (ort)	1-4 Yıl (ort)	4-7 Yıl (ort)	7-10 Yıl (ort)	10 Yıl ve Üzeri (Ort)	F	Anlamlılık
İşe Bağlılık	3,73	3,67	3,55	3,66	3,94	19,511	,000*
İşkoliklik	3,15	3,33	3,32	3,29	3,31	,580	,677
Örgütsel Bağlılık	3,00	2,93	2,79	2,92	3,01	3,135	,014*

Sonuç ve Öneriler

Literatürde çalışanların işe bağlılık seviyelerinin pozitif örgütsel çıktılarla ilişkisini ortaya koyan birçok çalışma bulunmasına rağmen örgütsel bağlılık ile işe bağlılık arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar sınırlı sayıda olmuştur. Bununla birlikte işe bağlılık ve işkoliklik de literatürde sıklıkla karıştırılan iki kavramdır. İşe bağlılık ve işkolikliğin iki ayrı kavram olarak örgütsel bağlılık ile ve birbirleri ile olan ilişkilerini saptamak bireyin işine yaklaşımı ile örgütsel açıdan insan kaynağının sürdürülebilirliği arasında nasıl bir yaklaşımı olabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

Araştırmanın birinci ana amacı değişkenler arasındaki ilişkileri test etmektir. Akademisyenlerin işe bağlılık düzeyleri ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişki incelendiğinde işe bağlılık ile örgütsel bağlılık seviyeleri arasında pozitif orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Literatürde yapılan araştırmalarda da bu araştırma ile benzer şekilde işe bağlılık ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir (Uyguç ve Çımrın, 2004; Güner, 2007; Cesário & Chambel, 2017; Zhang et al., 2015).

Akademisyenlerin işkoliklik düzeyleri ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişki incelendiğinde işkoliklik ile örgütsel bağlılık seviyeleri arasında pozitif düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Literatürde yapılan araştırmalarda da bu araştırma ile benzer şekilde işkoliklik ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir (Kesen, 2015, s. 63; Bayraktaroğlu ve Dosaliyeva, 2016, s. 19; Özdemir, 2017, s. 48; Kılınç ve Yener, 2019, s. 698). Akademisyenlerin örgütsel bağlılık seviyeleri ile işe bağlılık seviyeleri arasındaki korelasyon katsayısı $r = ,450$ iken; işkoliklik ile örgütsel bağlılık arasındaki korelasyon katsayısı $r = ,257$ olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre akademisyenlerin işe bağlılık düzeyleri ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişkinin şiddetinin; işkoliklik seviyeleri ile örgütsel bağlılık seviyeleri arasındaki ilişkiden daha kuvvetli olduğu söylenebilir. Bir başka ifade ile kişilerin işlerine bağlılık duyması, işkoliklik bağımlılığına sahip olmalarından daha yüksek bir örgütsel bağlılık yaratmaktadır. Bu durumda kişilerin işe bağlılıklarını yükseltecek politikalar izlenmesinin örgütsel bağlılıkla daha fazla pozitif ilişkili olacağı söylenebilir.

İşkoliklik ile işe bağlılık arasında pozitif düşük şiddetli bir ilişki bulunmuştur. Literatürde yapılan araştırmalarda işkoliklik ile işe bağlılık arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. (Akyol, 2019, s. 52; Clark et al., 2014, s. 291; Di Stefano ve Gaudiino, 2019). Araştırma sonuçlarına göre içten bir psikolojik zorlama ile aşırı ve sürekli çalışma dürtüsü olan işkolikliğin bireyin işini severek yapması sonucunda işine karşı bağlılık duymasını ifade eden işe bağlılık arasında pozitif ve düşük düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. İşe bağlılık ile işkoliklik kavramlarının yakın kavramlar olarak görülmesine rağmen kavramların oldukça farklı kavramlar olduğu ve aralarında düşük düzeyde pozitif bir ilişki bulunduğu söylenebilir.

İşe bağlılık ile işkoliklik kavramlarının yakın kavramlar olarak görülmesine rağmen kavramların oldukça farklı kavramlar olduğu ve aralarında düşük düzeyde pozitif bir ilişki bulunduğu söylenebilir. İşe bağlılık, örgütsel bağlılık ve işkolikliğin alt boyutları incelendiğinde ise işe bağlılığın alt boyutlarının en yüksek düzeyde duygusal bağlılıkla korelasyon gösterdiği; bunu normatif bağlılığın izlediği ve en düşük ilişkinin işe bağlılığın her üç boyutu için de devam bağlılığı ile gözlemlendiği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda akademisyenlerin işe bağlılıklarının daha fazla duygusal bağlılıkları ve normatif bağlılıklarıyla ilişkili olduğu; devam bağlılığı ile işe bağlılık arasındaki ilişkinin ise zayıf düzeyde olduğu söylenebilir. İşe bağlılığın tüm alt boyutlarının örgütsel bağın alt boyutları ile ilişkisi; işkolikliğin tüm alt boyutlarına göre daha yüksek düzeyde olup bu durum akademisyenlerin işe bağlılıklarının, olumsuz bir kavram olan işkolikliğe göre örgütsel bağlılık ile daha fazla ilişki içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır. Farklı kavramlar olmasına karşı literatürde zaman zaman karıştırılan işe bağlılık ve işkoliklik arasındaki ilişki ise anlamlı olmasına karşın oldukça düşük düzeydedir.

Araştırmanın ikinci amacı ise akademisyenlerin işe bağlılık, işkoliklik ve örgütsel bağlılık seviyelerinin demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmektir. Bu amaçla akademisyenlerin işkoliklik, işe bağlılık ve örgütsel bağlılık seviyelerinin çalışılan kurumun türüne, cinsiyete ve medeni duruma göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek için bağımsız örneklem t testi; akademik unvana, kurumdaki kıdeme ve toplam iş tecrübesine göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek için ise Anova testi gerçekleştirilmiştir.

Gerçekleştirilen t testi analizleri sonucunda cinsiyet değişkeni için işkoliklik seviyeleri açısından anlamlı bir farklılık tespit edilirken; işe bağlılık ve örgütsel bağlılık değişkenleri açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Medeni durum ve üniversite türü açısından ise işe bağlılık değişkeni açısından anlamlı bir farklılık tespit edilirken; işkoliklik ve örgütsel bağlılık değişkenleri açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Erkeklerin işkoliklik seviyeleri kadınlara göre anlamlı derecede daha yüksekken; evli bireylerin işe bağlılık ortalamaları bekâr bireylere göre; devlet üniversitesi çalışanlarının işe bağlılık seviyeleri vakıf üniversitesinde çalışan akademisyenlere göre anlamlı derecede daha yüksektir.

Gerçekleştirilen Anova testi analizleri sonucunda akademik unvan, toplam iş tecrübesi ve kurumdaki kıdem değişkenleri açısından işkoliklik ve örgütsel bağlılık seviyeleri açısından anlamlı bir farklılık tespit edilirken; işkoliklik değişkeni açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Araştırma kapsamında işe bağlılık, işkoliklik ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiler ve söz konusu değişkenlerin demografik özelliklere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda işe bağlılığın örgütsel bağlılık ile olan ilişkisinin işkolikliğe göre daha yüksek olarak gerçekleşme sebeplerinin ve devlet üniversitesinde çalışan akademisyenlerin işe bağlılık seviyelerinin vakıf üniversitesindeki akademisyenlere göre daha yüksek olarak gerçekleşme sebeplerini inceleyen keşfedici araştırmalara yer verilmesi önerilebilir.

Kaynakça

- Akdağ, F., ve Yüksel, M. (2010). İnsan Kaynakları Yönetimi Açısından İşkoliklik ve Algılanan Stres İlişkisinde Kontrol Odağının Rolü. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 47-55.
- Akgül, A., ve Çevik, O. (2003). *İstatistiksel Analiz Teknikleri SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları*, Ankara, Emek Ofset Ltd.
- Aksoy, G. (2021). *Covid-19 Hastalarına Bakım Veren Hemşirelerde Tükenmişlik Düzeyleri ile İşe Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişki* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul

- Aksu, K. K., Kenek, G., ve Sökmen, A. (2020). İşveren Markasının Örgütsel Bağlılığa Etkisinde İş Tatminin Aracılık Rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 4085-4096.
- Akyol, A. (2019). *İşkoliklik ve İşe Cezbolma ile İşyeri Yalnızlığı ve Stres Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Akyüz, Z. (2012). *İşkoliklik ve Tükenmişlik Arasındaki İlişki: Hukukçular Ve Öğretim Elemanları Üzerinde Bir Saha Araştırması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Allport, G. (1943). The Ego in Contemporary Psychology. *Psychological Review* 50(5), 451-478.
- Altay, M., ve Turunç, Ö. (2018). İş Yüğü, Çalışma Yaşam Kalitesi ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Lider-Üye Etkileşiminin Ve Örgütsel Bağlılığın Aracılık Rolü. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 191-229.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., ve Yildirim, E. (2007). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Sakarya Yayıncılık, Sakarya.
- Ardıç, K., ve Erbaşaran, Z. (2019). İşkoliklik ve İş Tatmini Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 334-346.
- Arslan, G. (2020). *Bağlılık, Diğergamlık, İşkoliklik, Tatmin ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Bir Kamu Kurumunda Araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Aryee, S. (1994). Job Involvement: An Analysis Of Its Determinants Among Male And Female Teachers. *Revue Canadienne Des Sciences De L'administration* 11: 320-333.
- Balay, R. (2000): *Özel ve Resmi Liselerde Yönetici ve Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılığı: Ankara İli Örneği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bayraktaroğlu, S., ve Dosaliyeva, D. (2016). İşkolikliğin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 9-28.
- Blau, G. J. (1985), A Multiple Study Investigation Of The Dimensionality Of Job Involvement. *Journal Of Vocational Behavior*, 27(1): 19-36
- Bolat, O. İ., ve Bolat, T. (2008). Otel İşletmelerinde Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(19), 75-94.
- Boz, D., Duran, C., ve Uğurlu, E. (2021). Örgütsel Bağlılığın İş Performansına Etkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 345-355.
- Bulgurcu Gürel, E. B., ve Altunoğlu, A. E. (2016). İşkoliklik, İş Stresi ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Muğla İlinde Bir Araştırma. *Journal Of International Social Research*, 9(42), 1431-1438.
- Cesário, F., ve Chambel, M. J. (2017). Linking Organizational Commitment and Work Engagement To Employee Performance. *Knowledge and Process Management*, 24(2), 152-158.

- Coşkuner, M., ve Şentürk, F. K. (2017). Dönüşümcü ve İstismarcı Liderlik Davranışlarının İşe Adanmışlık Üzerine Etkisi: Avm Çalışanları Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 165-195.
- Çetin., M. Ö. (2006). The Relationship Between Job Satisfaction, Occupational And Organizational Commitment Of Academics, *The Journal Of American Academy Of Business*, 8(1), 78-88
- Chen, C., Lee, M. S., Wu, P. J., ve Lin, X. H. (2010). Antecedent and outcome of employees' occupational commitment [Conference Presentation]. In *2010 IEEE International Conference on Management of Innovation & Technology*, 574-578
- Chusmir, H. L. (1982). Job Commitment And The Organizational Women. *Academy Of Management Review*, 7(4), 595-602.
- Cihangiroğlu, N. (2010). Askeri tabiplerin örgütsel bağlılık düzeyleri üzerine bir araştırma. *Gülhane Tıp Dergisi*, 52(2), 82-90.
- Clark, M. A., Michel, J. S., Stevens, G. W., Howell, J. W., ve Scruggs, R. S. (2014). Workaholism, Work Engagement And Work–Home Outcomes: Exploring The Mediating Role Of Positive And Negative Emotions. *Stress And Health*, 30(4), 287-300.
- Corser, W.D.(1998) The Changing Nature Of Organizational Commitment in the Acute Care Anvironment. *Journal Of Nursing Administration*, 28(6), 32-36.
- Di Stefano, G., ve Gaudino, M. (2019). Workaholism And Work Engagement: How Are They Similar? How Are They Different? A Systematic Review And Meta-Analysis. *European Journal Of Work And Organizational Psychology*, 28(3), 329-347.
- Doğan, T., ve Tel, F. D. (2011). Duwas İşkoliklik Ölçeği Türkçe formunun (DUWASTR) geçerlik ve güvenilirliğinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 61-69
- Durna, U., ve Eren, V. (2011). Üç bağlılık unsuru ekseninde örgütsel bağlılık. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6(2), 210-219
- Durmaz, E. (2017). *Sağlık Çalışanlarında İşkolikliğin Stres Düzeyleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Bir Hastane Örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Erdem, A. T. (2020). Sanal Kaytarma Davranışının İş Performansına Etkisinde İşe Bağlılığın Aracı Rolüne Yönelik Bilişim Sektöründe Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 3843-3858.
- Erdoğan, İ. (2010). *Örgütsel Bağlılığın Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erdoğan, A. G. (2013). *İşkoliklik ve İş Özel Yaşam Dengesi İle İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Erol, V. (1998). *İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eryılmaz, A., ve Doğan, T. (2012). İş Yaşamında Öznel İyi Oluş: Utrecht İşe Bağlılık Ölçeğinin Psikometrik Niteliklerinin İncelenmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 15(1), 49-55.
- Frauman, E., Ivy, E., ve Cunningham, P. (2011). Occupational Commitment And The Role Of Leisure And Money Among Recreation And Park Professionals. *The Cyber Journal Of Applied Leisure And Recreation Research*, 13(1), 1- 12.
- Gerdan, E. (2018). *Yöneticilerin İşkolik Davranışlarının Yaşam Doyumlarına Etkisi: Konaklama İşletmeleri Örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir
- Griffiths, M.D. ve Karanika-Murray, M. (2012). Contextualising Overengagement İn Work: Towards A More Global Understanding Of Workaholism As An Addiction. *Journal Of Behavioral Addiction*, 1(3), 87- 95.
- Güçel, C. (2013). Örgütsel Bağlılığın Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkisi Örgütsel Adaletin Aracılık Rolü: İmalat İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 173-190.
- Gülova, A., İspirli, D., ve Eryılmaz, İ. (2014). İşkoliklik ve Tükenmişlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Beyaz Yakalılar Üzerine Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 25-39.
- Güner A.R. (2007) *Sağlık Hizmetlerinde Örgütsel Bağlılık, İşe Bağlılık ve İş Tatmini Arasındaki İlişkilerin Modellenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Huang, J. C., Hu, C., ve Wu, T. C., (2010), Psychometric Properties Of The Chinese Version Of The Workaholism Battery. *The Journal Of Psychology*, 144(2), 163–183.
- İlhan, M., ve Çetin, B. (2014). LISREL ve AMOS programları kullanılarak gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli (YEM) analizlerine ilişkin sonuçların karşılaştırılması. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 5(2), 26-42.
- Kanter, R.M. (1968). Commitment And Social Organizations. *American Sociological Review*, 33(4), 499-517.
- Kanungo, R. (1982). Measurement Of Job And Work Involvement. *Journal Of Applied Psychology* 67(3), 341-349.
- Karakoç, F. Y. ve Dönmez, L. (2014). Ölçek geliştirme çalışmalarında temel ilkeler. *Tıp Eğitimi Dünyası*, 13(40), 39-49.
- Karataş, S., ve Güleş, H. (2010). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İş Tatmini ile Örgütsel Bağlılığı Arasındaki İlişki. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 74-89.
- Kesen, M. (2015). Örgütsel Bağlılığın İşkoliklik Üzerindeki Etkisi: Görgül Bir Araştırma. *Niğde Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4), 53-68.
- Kiesler, C. A., ve Sakamura, J. (1966). A Test Of A Model For Commitment. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 3(3), 349– 353.

- Kılınç, S., ve Yener, S. (2019). İşkolikliğin Örgütsel Bağlılık ve Performans Arasındaki İlişkide Aracı Rolü. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(33), 678-713
- Kim, W. G., Leong, J. K., ve Lee, Y. K. (2005). Effect of service orientation on job satisfaction, organizational commitment, and intention of leaving in a casual dining chain restaurant. *International Journal of Hospitality Management*, 24(2), 171-193.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling* (Second Edition ed.). NY: Guilford Publication, Inc
- Kocabaş, F. (2004). Endüstri İlişkilerindeki Dönüşüm. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (10).
- Kuruüzüm, A., Irmak, S., ve Çetin, E. İ. (2010). İşe Bağlılığı Etkileyen Faktörler: İmalat ve Hizmet Sektörlerinde Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (53), 183-198.
- Lawler, E. E. ve Hall., D.T. (1970). Relations Of Characteristics To Job Involvement, Satisfaction and Intrinsic Motivation. *Journal Of Applied Psychology*, 54(4), 305-312.
- Macıt, M., ve Ardiç, K. (2018). İşkoliklik, İş-Aile Çatışması ve Tükenmişlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(3), 825-844.
- Mcmillan, L., O'driscoll, M., Marsh, N., ve Brady, E. (2001). Understanding Workaholism: Data Synthesis, Theoretical Critique, And Future Design Strategies, *International Journal Of Stress Management*, 8(2), 69-91.
- Mercan, M. (2006). *Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık Örgütsel Yabancılaşma Ve Örgütsel Vatandaşlık* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Meyer J ve Allen N (1997). *Commitment In The Workplace: Theory, Research, And Application*. Sage Publications.
- Meyer, J.P. ve Allen, N.J. (1991). A Three Component Conceptualization Of Organizational Commitment. *Human Resources Management Review*, 1(1), 61-89.
- Mowday, R T., Porter, L. PL., ve Steers, R M. (1982). Employee-organization linkages: The psychology of commitment, absenteeism, and turnover. New York.
- Munro B. H. (2005). *Statistical methods for health care research*. Lippincott Williams & Wilkins, Philadelphia.
- Naktiyok, A., ve Karabey, C. N. (2005). İşkoliklik ve Tükenmişlik Sendromu. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 179-198.
- Nelson, D. L., ve Quick, J. C. (1991). Social Support And Newcomer Adjustment İn Organizations: Attachment Theory At Work? *Journal Of Organizational Behavior*, 12(6), 543-554.
- O'reilly, C. ve Chatman, J. (1986). Organizational Commitment And Psychological Attachment: The Effects Of Compliance, Identification And Internalization On Prosocial Behavior. *Journal Of Applied Psychology*, 71(3), 492-499.

- Obeng, K. ve Ugboro, I. (2003). Organizational Commitment Among Public Transit Employees: An Assessment Study. *Journal Of The Transportation Research Forum*, 57(2), 83-98.
- Özcan H.A. ve Bayarçelik, E. B., (2020). Kuşaklara Göre İş Tatmini, Tükenmişlik ve İş Yaşam Dengesi. *International Journal Of Management and Administration*, 4(7), 54-70.
- Özdemir, A. O. (2017). *Okul İklimine İlişkin Öğretmen Ve Müdür Davranışları İle Örgütsel Bağlılık İlişkisinde İşkolikliğin Aracılık Etkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kütahya.
- Özkaya, M. O., Kocakoç, İ. D., ve Karaa, E. (2006). Yöneticilerin örgütsel bağlılıkları ve demografik özellikleri arasındaki ilişkileri incelemeye yönelik bir alan çalışması. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 13(2), 77-96.
- Özsoy, T. (2018). *İşkoliklik ve İş Stresi Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü.
- Parasuraman, S. ve C. A. Simmers; (2001), Type Of Employment, Work-Family Conflict And Well-Being: A Comparative Study. *Journal Of Organizational Behavior*, 22(5), 551-568.
- Porter, L.W., Steers, R.M., Mowday, R.T. ve Boulian, P.V. (1974). Organizational Commitment, Job Satisfaction and Turnover Among Psychiatric Technicians. *Journal Of Applied Psychology*, 59(5), 603-609.
- Rabinowitz, S. ve Hall. D.T., (1977). Organizational Research On Job Involvement. *Psychological Bulletin* 84(2) 265-288.
- Sabuncuoğlu, Z. ve Melek T., (1998) *Örgütsel Psikoloji*, Bursa:Alfa Basım Yayım, 1998
- Schaufeli, W. B., Martinez, I. M., Pinto, A. M., Salanova, M., ve Bakker, A. B. (2002). Burnout And Engagement In University Students: A Cross-National Study. *Journal Of Cross-Cultural Psychology*, 33(5), 464-481.
- Schaufeli, W. B., Salanova, M., González-Romá, V., ve Bakker, A. B. (2002). The Measurement Of Engagement And Burnout: A Two Sample Confirmatory Factor Analytic Approach. *Journal Of Happiness Studies*, 3(1), 71-92
- Schaufeli, W. B., Taris, T. W., ve Bakker, A. B. (2006). *Dr Jekyll Or Mr Hyde? On The Differences Between Work Engagement and Workaholism. Research Companion To Working Time And Work Addiction* (Ronald J.Burke, Ed.), 193-217.
- Schreiber, J. B., Nora, A., Stage, F. K., Barlow, E. A., ve King J. (2006). Reporting structural equation modeling and confirmatory factor analysis results: A review. *The Journal of Educational Research*, 99(6), 323-338.
- Seybold, C.K. ve Salomone, P.R. (1994), Understanding Workaholism: A Review Of Causes And Counseling Approaches. *Journal Of Counseling & Development*, 73(1), 4-9.
- Snır, R., ve Harpaz, I. (2004). Attitudinal And Demographic Antecedents Of Workaholism. *Journal Of Organizational Change Management*, 17(5), 520-536.
- Sökmen, A., ve Benk, O. (2020). Dönüşümsel Liderlik, Kişi-Örgüt Uyumu Ve İş Tatmini İlişkisi: Kamu Çalışanlarına Yönelik Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1347-1357.

- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics: International edition*. Boston: Pearson.
- Taşkın, Ç. ve Akat, Ö. (2010). *Araştırma yöntemlerinde yapısal eşitlik modelleme*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Topaloğlu, E. Ö., Sönmez, R., ve Yazgan, A. E. (2019). Çalışmaya Tutkunluk ve İş Yaşam Dengesi Arasındaki İlişki: Banka Çalışanları Üzerine. *Bddk Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 13(1), 66-83.
- Uçanok, B., ve Karabatı, S. (2013). The effects of values, work centrality, and organizational commitment on organizational citizenship behaviors: Evidence from Turkish SMEs. *Human Resource Development Quarterly*, 24(1), 89-129.
- Uludağ, G. (2018). Örgütsel Bağlılık ile İşgören Performansı İlişkisini İncelemeye Yönelik Bir Alan Araştırması. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 171-193.
- Uyguç, N., ve Çımrın, D. (2004). Deü Araştırma ve Uygulama Hastanesi Merkez Laboratuvarı Çalışanlarının Örgüte Bağlılıklarını ve İşten Ayrılma Niyetlerini Etkileyen Faktörler. *DEÜ İİBF Dergisi*, 19(1), 91-99.
- Uygur, A. (2009). *Örgütsel Bağlılık ve İşe Bağlılık*. Ankara: Barış Platin Kitabevi.
- Varol, F., ve Kılınç, E. (2021). Otel Çalışanlarının İşkoliklik ve Yenilikçi İş Anlayışı Düzeylerinin İş Tatminleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 422-442.
- Wasti, S. A. (2000). Örgütsel Bağlılığı Belirleyen Evrensel ve Kültürel Etmenler: Türk Kültürüne Bir Bakış. *Türkiye'de Yönetim, Liderlik ve İnsan Kaynakları Uygulamaları*, 1.
- Yalap, O., Sobacı, F., Baygın, E., ve Ünüvar, H. (2021). İş becerikliliği, duygusal bağlılık ve örgüt temelli öz saygının lider-üye etkileşimi kapsamında incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 1647-1665.
- Yazıcıoğlu, Y., ve Erdoğan, S. (2014). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Detay Yayıncılık.
- Yazıt, H., ve Erdem, S. H. (2022). İşkoliklik ve Tükenmişliğin İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: 4 ve 5 Yıldızlı Otel Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 10(3), 2394-2421.
- Yenihan, B. (2014). Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini Arasındaki İlişki. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 170-178.
- Zhang, J. C., Ling, W. Q., Zhang, Z. Y., ve Xie, J. (2015). Organizational Commitment, Work Engagement, Person-Supervisor Fit, And Turnover Intention: A Total Effect Moderation Model. *Social Behavior And Personality: An International Journal*, 43(10), 1657-1666.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: İstanbul Esenyurt Üniversitesi Etik Kurul Başkanlığı

Tarih: 12.09.2022

No: 2022/08-17

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

Türkiye’de Enflasyonun Fonksiyonel Gelir Dağılımına Etkisinin Ekonometrik Analizi

Econometric Analysis of the Effect of Inflation on Functional Income Distribution in Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi. Atilla AYDIN ¹

Öz

Gelir dağılımı eşitsizliği günümüzde gerek gelişmiş ülkelerde gerekse gelişmekte olan ülkelerde önemli bir sosyoekonomik sorun olarak algılanmaktadır. Gelir dağılımı olgusu; kişisel, fonksiyonel, bölgesel, sektörel gelir dağılımı gibi çeşitli biçimlerde ele alınmaktadır. Bu çalışmada gelirin üretim faktörleri arasındaki dağılımını temel alan fonksiyonel gelir dağılımı verileri kullanılmıştır. Emek gelirlerinin gayrisafi katma değer içindeki payındaki azalma, gelir dağılımında eşitsizliğin artması olarak değerlendirilmektedir. 1980 sonrasında tüm dünyada yaşanan liberalleşme ve küreselleşme eğilimlerine Türkiye de 24 Ocak 1980 kararları ile eklenmiştir. Bu çerçevede finansallaşma eğilimi de artmış, yüksek enflasyon meselesi kronik hale gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, enflasyon oranındaki değişimlerin fonksiyonel gelir dağılımı üzerindeki etkilerinin belirlenmesidir. Çalışmada emek gelirlerinin gayrisafi katma değer içindeki payı ve enflasyon oranına ilişkin çeyreklik veriler kullanılmış olup veri aralığı 1998-2023 dönemini kapsamaktadır. Johansen eşbütünleşme testi ve DOLS yönteminin kullanıldığı çalışmanın sonucunda enflasyon oranındaki artışların fonksiyonel gelir dağılımına bozucu etki yaptığı saptanmıştır. Ayrıca hata düzeltme modeli ile eşbütünleşme ilişkisindeki kısa dönem sapmaların uzun dönemde giderildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, Fonksiyonel Gelir Dağılımı, Türkiye Ekonomisi, Eşbütünleşme, DOLS.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Income inequality is perceived as an important socioeconomic problem in both developed and developing countries. The phenomenon of income distribution is handled in various forms such as personal, functional, regional and sectoral income distribution. In this study, functional income distribution data, which is based on the distribution of income among factors of production, are used. A decrease in the share of labor income in gross value added is considered as an increase in inequality in income distribution. After 1980, Turkey joined the liberalization and globalization trends all over the world with the January 24, 1980 decisions. In this framework, the tendency towards financialization has also increased and the issue of high inflation has become chronic. The aim of this study is to determine the effects of changes in the inflation rate on functional income distribution. In the study, quarterly data on the share of labor income in gross value added and inflation rate are used and the data range covers the period 1998-2023. As a result of the study, Johansen cointegration test and DOLS method are used and it is found that increases in the inflation rate have a distortive effect on the functional income distribution. In addition, an error correction model was established and it was concluded that short-term deviations in the cointegration relationship are eliminated in the long run.

Keywords: Inflation, Functional Income Distribution, Turkish Economy, Cointegration, DOLS

Paper Type: Research

¹İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul Gelişim Meslek Yüksekokulu, ataydin@gelisim.edu.tr.

Giriş

Gelir dağılımı; bir ülkede belirli bir dönemde üretilen gelirin fertler, gruplar, bölgeler veya faktörler arasındaki dağılımı olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda gelir dağılımı çeşitli açılardan ele alınabilir. Toplam gelirin faktörler arasındaki dağılımı fonksiyonel gelir dağılımı olarak tanımlanmaktadır (Neumark, 1948: 354). Faktörler arasındaki dengesizliğin artması, gelir dağılımının bozulması olarak ifade edilmektedir. Toplam gelirin gelir veya servet grupları arasındaki dağılımı ise kişisel gelir dağılımı olarak adlandırılmaktadır (Bronfenbrenner, 1971: 27). Bireysel gelir dağılımında gelirin elde edilme biçimi ve bireylerin sınıfsal konumu dikkate alınmamaktadır. Genel olarak bir ülkede yaşayanlar gruplara ayrılmakta ve gelirin bu gruplar arasında ne şekilde dağıtıldığıyla ilgilenilmektedir. Bu çerçevede üst gelir grupları ile alt gelir grupları arasındaki farkın büyümesi, gelir dağılımındaki bozulmanın işareti olarak algılanmaktadır. Bir başka gelir dağılımı türü, sektörel gelir dağılımı olarak ifade edilmektedir. Toplam üretime sektörlerin katılım oranları olarak tanımlanan sektörel gelir dağılımı, toplam gelirin tarım, sanayi, hizmet sektörleri arasında nasıl dağıldığı ile ilgilenmektedir (Uysal, 2007: 251). Ayrıca bir ülkede gelirin bölgeler arasındaki dağılımı farklılık arz edebilmektedir. Bu bağlamda bölgesel gelir dağılımı, farklı bölgelerde yaşayan insanların toplam gelirden aldığı paya ilişkin bilgiler sunmaktadır (Bronfenbrenner, 1971: 28).

Bu çalışmada yukarıdaki gelir dağılımı türlerinden fonksiyonel gelir dağılımı Türkiye ekonomisi için ele alınmıştır. Fonksiyonel gelir dağılımında üretim faktörleri arasındaki dağılım dikkate alınmaktadır. Ülkelerin gelişme sürecinde fonksiyonel gelir dağılımı çerçevesinde emek gelirleri lehine dönüşüm olması doğaldır (Güçlü ve Bilen, 1995: 162). Bir başka ifadeyle gelişme sürecinde sanayileşme ekseninde emek talebinin artması ve emek gelirlerinin toplam gelir içindeki payının yükselmesi beklenmektedir. Bu bağlamda gelişme sürecinde fonksiyonel gelir dağılımında düzelme görülmektedir. Fonksiyonel gelir dağılımının yapısını etkilemesi beklenen pek çok unsur bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisi için enflasyonun fonksiyonel gelir dağılımı üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu çerçevede işgücü ödemelerinin gayrisafi katma değer içindeki payı ile enflasyon verisi kullanılmıştır. Emek payının artması, fonksiyonel gelir dağılımındaki eşitsizliğin azalması olarak değerlendirilmektedir. Çalışmanın girişten sonraki bölümünde Türkiye’de fonksiyonel gelir dağılımının tarihsel gelişimi açıklanmıştır. Ardından enflasyon ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiye yönelik teorik yaklaşımlar incelenmiştir. Sonraki bölümde literatürdeki enflasyon-gelir dağılımı ilişkisini konu alan çalışmalara yer verilmiştir. Ardından veri seti tanıtılmış, çalışmanın yöntemi olan birim kök testleri ve eşbütünleşme testi hakkında özet bilgi verilmiştir. Sonraki bölümde çalışmadan elde edilen bulgular sunulmuştur. Son bölüm ise sonuç kısmına ayrılmıştır.

1. Türkiye’de Fonksiyonel Gelir Dağılımı

Türkiye’de ilk gelir dağılımı araştırması 1963 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından yapılmıştır. Söz konusu araştırmada daha çok kişisel gelir dağılımı sonuçları raporlanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre en yüksek gelirli %20’lik dilim milli gelirin %57’sini almaktadır. En düşük gelirli %20’lik dilimin milli gelirden aldığı pay %4,5 düzeyindedir. Aradaki %20’lik dilimlerin payları ise sırasıyla %18,5, %11,5 ve %8,5 olarak hesaplanmıştır (Çavuşoğlu ve Hamurdan, 1966). Bulutay vd. (1971) tarafından yapılan çalışma 1968 yılı için gerçekleştirilmiştir. 1968 yılı araştırması, 1963 yılına göre gelir dağılımının daha da bozulduğunu göstermektedir. En yüksek gelirli %20’lik dilimin milli gelirden aldığı pay %60 seviyesine çıkarken, en düşük gelirli %20’lik dilimin payı %3 düzeyine düşmüştür. Ayrıca ikinci ve üçüncü en düşük %20’lik dilimlerin payları sırasıyla %7 ve %10’a düşerken en yüksek gelirli ikinci %20’lik dilimin payı %20’ye yükselmiştir. Bir başka ifadeyle 1968 yılı itibariyle Türkiye’nin %40’ı milli gelirin %80’ini alırken geri kalan %60’ın aldığı pay %20 düzeyindedir. 1973 yılında DPT tarafından yapılan gelir dağılımı araştırması ise daha kapsamlı bir çalışma olarak öne çıkmaktadır. Ancak gelir dağılımı eşitsizliği açısından değerlendirildiğinde 1963 ve 1968 yılına göre herhangi bir iyileşme söz konusu değildir. %20’lik dilimlerin milli gelirden aldıkları paylar

sırasıyla; %56, %19,5, %12,5, %8 ve %3,5 düzeyindedir (DPT, 1976). 1973 yılına yönelik olarak yapılan araştırmada fonksiyonel gelir dağılımına ilişkin sonuçlar da açıklanmıştır. Söz konusu sonuçlar Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Türkiye’de fonksiyonel gelir dağılımı (1973)

	Faiz, Rant, Kâr	Ücret	Küçük Üretici	Toplam
Gelir (%)	41,2	28,3	30,5	100,0
Aile (%)	16,5	35,4	48,1	100,0
Gini Katsayısı	0,58	0,41	0,44	0,51

Tablo 1’de görüldüğü gibi toplam hanehalkının %16,5’ini oluşturan faiz, rant ve kâr geliri elde edenler toplam milli gelirin %41,2’sini almaktadır. Ücretliler hanehalklarının %35,4’ünü oluştururken milli gelirden aldıkları pay %28,3 düzeyindedir. Toplumun en büyük kesimi olan küçük üreticiler ise milli gelirden %30,5’lik pay almaktadır. Bu bağlamda faiz, rant ve kâr gelirlerinin fonksiyonel gelir dağılımı üzerinde bozucu etki yaptığı ifade edilebilir. Gini katsayıları incelendiğinde gelir dağılımının en dengeli olduğu kesimin ücret gelirleri olduğu görülmektedir. Eşitsizliğin en yüksek olduğu grup ise faiz, rant, kâr gelirlerindedir. Bir başka ifadeyle gini katsayıları açısından da faiz, rant, kâr gelirlerinin gelir dağılımına bozucu etki yaptığı anlaşılmaktadır.

Özmucur (1987) çalışması, fonksiyonel gelir dağılımı hakkında daha ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Söz konusu çalışmadan elde edilen çıktılar Tablo 2’de seçili yıllar için özetlenmiştir.

Tablo 2. Türkiye’de fonksiyonel gelir dağılımı (1963-1986)

Yıllar	Tarım (%)	Ücret ve Maaş (%)	Faiz, Rant, Kâr (%)
1963	41,19	21,50	37,31
1968	32,44	29,31	38,25
1973	29,13	31,56	39,31
1978	26,66	35,19	38,15
1980	23,87	26,66	49,47
1981	23,06	24,57	52,36
1982	21,82	24,62	53,55
1983	20,52	24,78	54,69
1984	20,44	21,57	57,99
1985	19,08	18,54	62,08
1986	18,09	17,70	64,21

Tablo 2’de görüldüğü gibi ücret ve maaş gelirleri 1963 yılından sonra artma eğilimindedir. Toplu iş sözleşmesi hakkı, sendikalaşma oranındaki artışların ücret-maaş payının artmasında etkili olduğu değerlendirilmektedir. 1973 petrol krizi ve fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine rağmen 1977-1978 yıllarına kadar ücret-maaş paylarında aşınma olmamıştır (Zaim, 1992: 348). 1977 yılından itibaren fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine paralel olarak ücret-maaş gelirlerinde önemli ölçüde aşınma görülmektedir. Bu durum, enflasyon-gelir dağılımı ilişkisi açısından bir ön çıkarım olarak değerlendirilebilir. Ücret-maaş gelirlerindeki aşınmanın 1980 sonrasında da devam ettiği görülmektedir. 24 Ocak 1980 kararları ile birlikte öncelikle uluslararası mal hareketleri serbestleştirilmiştir. Büyüme politikası olarak ise ihracata çekişli büyüme modeli uygulanmıştır (Karluk, 2005: 497). Bu bağlamda ihracatın artırılması amacıyla reel emek gelirleri düşürülmüş ve sürekli devalüasyon politikası uygulanmıştır (Boratav, 2015: 154). Düşük reel emek gelirleri politikası, fonksiyonel gelir dağılımı üzerinde bozucu etki meydana getirmiştir. Tablo 2’de görüldüğü gibi 1963 yılından itibaren tarım gelirlerindeki düşüş süreklilik arz etmektedir. Tarımsal ürün fiyatlarının sanayi malları fiyatlarının gerisinde kalması nedeniyle iç ticaret hadlerinin tarım sektörü aleyhine değişimi çerçevesinde tarım payının aşındığı ifade edilebilir (Sönmez, 1992: 110).

1987 yılında Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından yapılan gelir dağılımı araştırmasında fonksiyonel dağılıma ilişkin daha ayrıntılı bilgi edinmek mümkündür. 1987 araştırması, gelir grupları açısından 1973 çalışmasından farklılık göstermektedir. Gelir grupları dörde ayrılarak fonksiyonel gelir dağılımının yapısı belirlenmiştir. 1987 araştırmasına ilişkin sonuçlar Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Fonksiyonel gelir dağılımı (1987)

Gelir Grupları	Gelir Payları		
	Kent	Kır	Toplam
Maaş, Ücret, Yevmiye	29,82	15,72	24,07
Müteşebbis Gelirleri	38,26	70,58	51,45
Tarım	2,73	51,99	22,83
Ticaret	15,72	9,25	13,08
Hizmet	8,44	5,64	7,30
Tarım Dışı Üretim	11,37	3,70	8,24
Kira	15,90	5,96	11,84
Faiz	2,81	0,39	1,82
Karşılıksız Gelir	13,20	7,36	10,82
Toplam	100,00	100,00	100,00

Tablo 3’te görüldüğü gibi en büyük pay müteşebbis gelirlerine aittir. Gelir grupları farklı kategorilerde ele alındığı için Tablo 3’ün Tablo 1 ile karşılaştırılması yanıltıcı sonuçlar verebilir. Ancak ücret gelirlerinin toplam gelir içindeki payının düştüğü söylenebilir. Ayrıca gelir grupları, ücret gelirleri ve ücret dışı gelirler olarak iki bölüme indirgenerek bir karşılaştırma yapmak mümkündür. Bu bağlamda 1973 yılında ücret dışı gelirlerin payı 1973 yılında %71,70 iken 1987 yılında %75,93 seviyesine yükselmiştir. Bir başka ifadeyle ücret gelirlerinde dört puandan fazla bir aşınmanın gerçekleştiği ifade edilebilir.

Türkiye ekonomisinin liberalleşme süreci, 1989 yılında uluslararası sermaye hareketlerinin de serbest bırakılmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Sermaye hareketlerinin serbest hale getirilmesinin farklı alanlarda farklı sonuçları olmuştur. Bir yandan Merkez Bankası’nın döviz yükümlülükleri artarken diğer yandan Türkiye ekonomisi yoğun bir dolarizasyon sürecine girmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2001: 254). Ayrıca uluslararası finansal açıklık nedeniyle ekonomik yapı kırılgan hale gelmiş ve Türkiye ekonomisi finansal krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Sıcak parayı ülkeye çekmek için sürekli olarak yüksek reel faiz politikası uygulanmış, sermaye yetersizliği ve cari açık sorunu ekonomiyi sıcak paraya bağımlı hale getirmiştir. Ancak istikrar dönemlerinde ülkeye gelen sıcak para, istikrarsızlık dönemlerinde ülkeden çıkmıştır. Bu çerçevede finansal krizlerin yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Sermaye hareketlerinden kaynaklanan rantlara dayalı ekonomik yapı sürdürülebilir olmaktan uzaklaşmış ve 1994 yılında ciddi bir finansal krizle karşı karşıya kalınmıştır. Hükümetin bütçe açıklarını kapatmak için Merkez Bankası avanslarına başvurması ve faizleri düşürme ısrarı finansal krizle sonuçlanmıştır (Özatay, 2009: 75). Kazgan (1999), kriz döneminde net sermaye çıkışının 4,2 milyar dolar düzeyinde olduğunu ifade etmektedir.

1989 yılını iki farklı açıdan ele almak gerekir. Birincisi yukarıda kısaca özetlenen sermaye hareketlerinin serbestleşme sürecidir. İkincisi ise işçi hareketlerinin 12 Eylül askeri darbesinden sonra ilk defa tekrardan hareketlenmesinin başlangıç yılı olmasıdır. Özellikle kamu işçileri tarafından öncülüğü yapılan işçi eylemleri netice vermiş ve 1989 yılında kamu işçilerine %142’lik bir zam yapılmıştır. Memur maaşlarında ve özel sektördeki toplu iş sözleşmelerinde de benzer gelişmeler görülmüştür (Boratav, 2015: 177). Bu çerçevede bir yandan işçi ücretlerinde artışlar yaşanırken diğer yandan sermaye hareketlerinden doğan rantlardan dolayı ekonomik yapı dönüşümü gerçekleşmiştir. Bir başka ifadeyle rantlara, faize dayalı ekonomik yapıdan dolayı

ücretler aşınırken diğer yandan ücretlerde artışlar yaşanmıştır. Ancak işçi hareketlerinin başlamasıyla birlikte 12 Eylül askeri darbe sürecinin antidemokratik anlayışı sürdürülemez hale gelmiş ve siyasi iktidar da bazı popülist uygulamalarla ücretli kesimlere ödünler vermek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda 1989 yılından 1994 yılında yaşanan finansal krize kadar ücret geliri elde edenlerin göreceli durumlarının iyileşme gösterdiği ifade edilebilir. İktisadi anlamda bir yandan faiz geliri elde eden finans kapital altın çağını yaşarken öte yandan ücretlilerin toplam gelirden aldığı pay artış göstermiştir. Fonksiyonel gelir dağılımında yaşanan gelişmeleri DİE tarafından 1994 yılında yapılan gelir dağılımı çalışmasından izlemek mümkündür. Tablo 4'te fonksiyonel gelir dağılımı sonuçları özetlenmiştir Verilerin 1987 sonuçları ile karşılaştırılabilmesi amacıyla Tablo 4 hazırlanırken Tablo 3'teki formatın aynısı kullanılmıştır.

Tablo 4. Fonksiyonel gelir dağılımı (1994)

Gelir Grupları	Gelir Payları		
	Kent	Kır	Toplam
Maaş, Ücret, Yevmiye	31,94	20,32	28,32
Müteşebbis Gelirleri	33,27	62,52	42,37
Tarım	2,57	47,84	16,66
Ticaret	16,85	8,91	14,38
Hizmet	6,05	3,27	5,18
Tarım Dışı Üretim	7,81	2,50	6,15
Kira	13,87	6,54	11,59
Faiz	10,62	1,17	7,68
Karşılıksız Gelir	10,30	9,45	10,04
Toplam	100,00	100,00	100,00

Tablo 4'teki verilerin Tablo 3 ile karşılaştırılması önem arz etmektedir. 1994 yılında ücret gelirlerinin 1987 yılına göre 4 puandan fazla arttığı görülmektedir. Müteşebbis gelirleri ise yaklaşık 9 puan düşmüştür. Kira gelirleri hemen hemen aynı kalırken faiz gelirleri 4,2 katına çıkmıştır. Karşılaştırmalı sonuçlar dönemin iktisat politikalarını yansıtmaktadır. Finans kapitalin ağırlık kazanması ve işçi eylemlerinin hızlanmasının bu kesimlerin göreceli durumlarını iyileştirdiği anlaşılmaktadır.

1994 finansal krizi sonrasında fonksiyonel gelir dağılımında da dönüşüm gerçekleşmiştir. Tablo 5 kriz dönemi sonrası için ipuçları vermektedir.

Tablo 5. İstihdam içindeki ücretli-yevmiyeli işgücünün durumu ve GSYH içinde ücretlilerin durumu

Yıl	İşgücü Ödemelerinin GSYH İçindeki Payı (%)	Ücretli Çalışanların Toplam İstihdamdaki Payı (%)
1990	27,2	38,5
1991	31,9	37,2
1992	31,7	39,7
1993	30,9	39,9
1994	25,5	39,7
(1990-1994) Ortalama	29,4	39,0
1995	22,2	39,0
1996	23,9	41,2
1997	25,8	43,9
1998	25,5	43,3
(1995-1998) Ortalama	24,4	41,8

Kaynak: DPT (2001), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sayfa 13. Ankara.

Tablo 5’te 1989 sonrası, iki alt dönem halinde ele alınmıştır. 1990-1994 arasını içeren ilk dönemde işgücü ödemelerinin GSYH içindeki payı ortalama %29,4 düzeyindedir. 1995-1998 yıllarını kapsayan ikinci alt dönemde ise işgücü ödemelerinin payı ortalama %24,4 seviyesine inmiştir. İki dönem arasında emek gelirlerinin 5 puan aşındığı görülmektedir. 1989 sonrasında artan emeğin payının 1994 krizinden sonra tekrar düştüğü anlaşılmaktadır. 1994 krizinin aşılması için reel emek gelirlerinin düşürüldüğü söylenebilir. Ücretli çalışanların toplam istihdamdaki payının ise ilk dönemde ortalama %39, ikinci dönemde %41,8 olduğu görülmektedir. Bu bağlamda emek gelirlerindeki aşınmanın aslında 5 puandan fazla olduğu ifade edilebilir.

1999 yılı siyasal iktidarın değiştiği bir yıl olarak öne çıkmaktadır. Yeni siyasal iktidar döneminde Türkiye iktisat tarihine önemli bir kriz olarak geçen 2001 finansal krizi yaşanmıştır. Söz konusu finansal kriz, siyasal iktidarın sonunu getirmiştir. Bu kısa dönemde emek gelirlerinin durumu Tablo 6’da özetlenmiştir.

Tablo 6. Ücretli işgücünün GSYH içindeki durumu

Yıl	İşgücü Ödemelerinin GSYH İçindeki Payı (%)
1999	28
2000	27
2001	25
2002	25
(1999-2002) Ortalama	26,25

Kaynak: TÜİK (2023), GSYH, Gelir Yöntemiyle Mevsim Etkisinden Arındırılmış Cari Fiyatlarla (Değer, Değişim Oranı)

Tablo 6’da görüldüğü gibi dönemin ilk iki yılında emek gelirlerinin payı yüksektir. Ancak 2001 krizi ile birlikte tekrar emek gelirleri düşmektedir. Buna rağmen dönem ortalaması, bir önceki döneme göre yaklaşık olarak 2 puanlık bir artış göstermiştir.

2002 yılında krizin etkisiyle tekrar siyasal iktidar değişikliği yaşanmıştır. 2001 krizi sonrasında uygulanmaya başlanan ve kamuoyuna Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı adıyla açıklanan yeni iktisat politikaları ise yeni hükümet tarafından aynen uygulanmıştır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı çerçevesinde gelir politikası kamu maliyesi, özelleştirme, bankacılık, para politikası ve yasal düzenlemeler başlıkları değerlendirilmiştir (Taşar, 2010: 81). Ayrıca programın Avrupa Birliği’ne üyelik süreci çerçevesinde Türkiye ekonomisinde yapısal dönüşümün sağlanması amacı da bulunmaktadır (Uysal, 2004: 99). Makroekonomik hedefler ise büyüme, enflasyon ve dış ticaret başlıkları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu kavramlar ekonominin belirli dönemlerindeki gidişatını gösteren önemli kavramlar arasında yer almaktadır (Eygü, 2018: 97). 2001 yılı için %3’lük bir daralma öngörülmekle birlikte yılın ikinci yarısı için daralmanın tersine döneceği ifade edilmiştir. Enflasyonun dalgalı kur rejimi nedeniyle önce artış göstereceği, 2001 yılının son döneminde aylık %2 civarına düşeceği tahmin edilmiştir. Dış ticaret açısından iç talebin gerilemesi sonucu ithalatın düşerek ihracatın artacağı öngörülmüştür. Bu bağlamda cari işlemler hesabının dengeye gelmesi hedeflenmiştir (TCMB, 2002: 24). Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı hedeflerinin gerçekleştirildiği ifade edilebilir. İstikrarlı bir büyüme eğilimi sağlanmış, enflasyon oranı düşürülebilmiş ve cari açık sorunu giderilebilmiştir. Ayrıca Merkez Bankası özerkliği sağlanmış, ekonomik kriz sürecinin zayıf halkası olarak nitelendirilebilecek olan bankacılık sistemi güçlendirilmiş, kamu bankalarının görev zararı uygulamasının sonlandırılması gibi yasal düzenlemeler hayata geçirilmiştir (Yiğitoğlu, 2005: 124).

2001 ekonomik krizi sonrası sürecin fonksiyonel gelir dağılımına etkileri bu çalışma açısından önem arz etmektedir. Özellikle enflasyon oranının belirgin bir şekilde düşmüş olması

nedeniyle bu çalışmanın tutarlılığı çerçevesinde emek gelirlerinde yükselme olması beklenmektedir. Fonksiyonel gelir dağılımındaki iyileşme beklentisi, emek gelirleri üzerinden incelenmiş ve 2003 yılından itibaren emek gelirlerine ilişkin veriler beşer yıllık ortalamalarıyla birlikte Tablo 7’de sunulmuştur. Beşer yıllık ortalamaların alt dönemlere ilişkin değerlendirme yapabilme olanağı sağlayacağı öngörülmektedir.

Tablo 7. Ücretli işgücünün GSYH içindeki durumu

Yıl	İşgücü Ödemelerinin GSYH İçindeki Payı (%)
2003	25
2004	25
2005	25
2006	25
2007	26
(2003-2007) Ortalama	25,2
2008	26
2009	27
2010	27
2011	26
2012	28
(2008-2012) Ortalama	26,8
2013	28
2014	29
2015	29
2016	32
2017	30
(2012-2017) Ortalama	29,6
2018	30
2019	31
2020	29
2021	27
2022	24
(2018-2022) Ortalama	28,2

Kaynak: TÜİK (2023), GSYH, Gelir Yöntemiyle Mevsim Etkisinden Arındırılmış Cari Fiyatlarla (Değer, Değişim Oranı)

Tablo 7’de görüldüğü gibi emek gelirlerindeki iyileşme, 2001 krizinden çıkış süreci kadar hızlı olmamıştır. Emek gelirlerinin GSYH içindeki payı, 1999 yılındaki düzeyine ancak 2012 yılında erişebilmiştir. 2003-2007 yılları arası ortalama değer, önceki dönemin altındadır. 2008-2012 alt dönemi küresel kriz yılını içermekle beraber emek gelirlerinde artışların başladığı dönemi ifade etmektedir. Ancak asıl yükselmenin 2013-2017 alt döneminde yaşandığı görülmektedir. 2020 yılından itibaren emek gelirlerinde tekrar gerileme başlamış ve GSYH içindeki payı 2022 yılında tekrar 1996 düzeyine kadar düşmüştür. Son alt dönem pandemi krizini de içermesi ve enflasyonun yükselme sürecinde olması bakımından önem arz etmektedir.

2. Enflasyon ve Gelir Dağılımı

Enflasyonun farklı gelir grupları üzerinde farklı etkileri bulunmaktadır. Fischer ve Modigliani (1978), enflasyonun düşük gelir gruplarına etkisinin yüksek gelirliye göre daha fazla olumsuz olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda ücret geliri elde edenlerin gelirleri enflasyon oranında arttırılamadığı takdirde söz konusu gelirlerde aşınma olmaktadır. Ayrıca finansal yatırım araçları çerçevesinde değerlendirildiğinde bu araçların genel olarak enflasyona endekslediği söylenebilir. Sturzenegger (1992), yüksek gelir gruplarının enflasyona karşı koruma sağlayan finansal yatırım araçlarına erişiminin daha kolay olduğunu ifade etmektedir. Bu çerçevede düşük

gelir gruplarının alım gücü aşınmaktadır. Enflasyonun gelir dağılımına olan diğer bir etki kanalı transfer ödemeleri üzerinden gerçekleşmektedir. Transfer ödemelerinin düşük gelir gruplarına yönelik olarak yapıldığı değerlendirildiğinde yüksek enflasyon sürecinde yapılan ödemelerin reel değeri düşeceğinden gelir dağılımı olumsuz etkilenmektedir (Aktaş ve Dokuzoğlu, 2022: 451). Ayrıca enflasyon vergilendirme koşulları ile de gelir dağılımına etki edebilmektedir. Sieron (2017)’a göre gelirlerin reel değeri artmamasına rağmen nominal değerinin artması nedeniyle üst vergi dilimine geçen düşük gelirli kişiler daha fazla vergi yükü ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu bağlamda enflasyonun vergiler üzerinden gelir dağılımına bozucu etki yaptığı söylenebilir. Bununla birlikte artan oranlı vergilendirme sistemi doğru kurgulandığında enflasyon gelir dağılımı üzerinde düzeltici etkide bulunabilmektedir. Nitekim Wolff (1979), çalışmasında 1969-1975 yılları arası dönemde ABD’de yüksek enflasyonun artan oranlı vergi politikası sayesinde gelir dağılımını olumlu etkilediğini ortaya koymuştur.

Ücret geliri elde edenlerin hukuki durumu da enflasyon-gelir dağılımı ilişkisinde belirleyici olmaktadır. Kane ve Morisett (1993), enflasyonun gelir dağılımına etkisinin ücret geliri elde edenlerin pazarlık gücü olup olmamasına bağlı olarak değiştiğini öne sürmektedir. Bir başka ifadeyle sendikalaşma, toplu iş sözleşmesi hakkı gibi hukuki hakların kısıtlandığı durumlarda ücret geliri elde edenlerin gelirleri daha fazla aşınmaktadır. Ancak pazarlık gücünün bulunduğu koşullarda ücret geliri elde edenler enflasyona karşı kendilerini daha kolay koruyabilmekte ve enflasyonun gelir dağılımına bozucu etkisi azaltılabilmektedir.

Enflasyonun gelir dağılımına düzeltici etki yaptığını öne süren yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu yaklaşımların başında borçlu-alacaklı hipotezi gelmektedir. Enflasyon oranının altında kalan faiz oranları nedeniyle gelir borçlular lehine yeniden dağıtılmış olmaktadır. Borçluların genel olarak düşük ve orta gelirli kişiler olduğu değerlendirildiğinde enflasyonun gelir dağılımına olumlu etki ettiği ifade edilmektedir. Bir başka ifadeyle borçluların borç miktarı enflasyon arttıkça reel olarak düşmektedir. Amaral (2017); bu süreci kazanan-kaybeden ilişkisi çerçevesinde değerlendirmekte ve yüksek gelirli kişiler kaybeden, düşük-orta gelirli kişiler kazanan olarak tanımlamaktadır. Enflasyonun gelir dağılımını düzeltici diğer bir etkisi, kademeli olarak artan vergi sistemi üzerinden gerçekleşmektedir. Yue (2011), enflasyonist süreçte yüksek gelirli kişilerin daha fazla vergi ödemek zorunda kaldıklarını ifade etmektedir. Bu çerçevede gelir, yüksek gelirli kişiler aleyhine yeniden dağıtılmaktadır.

3. Literatür

Enflasyonun gelir dağılımı üzerindeki etkisine yönelik olarak yapılan çalışmalardan farklı sonuçlar elde edilmiştir. Literatürde yer alan bazı çalışmalar aşağıda özet olarak sunulmuştur.

Yoshino (1993), Japonya ekonomisi üzerine yaptığı çalışmada 1963-1988 dönemini ele almıştır. En Küçük Kareler Yöntemi kullanılarak yapılan çalışmada beklenen ve beklenmeyen enflasyon oranlarının gelir grupları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda gerek beklenen gerekse beklenmeyen enflasyon artışlarının gelir dağılımını olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Dağdemir (1998), Dünya Bankası Kalkınma Raporu gelir gruplarına göre 56 ülkeyi 1981-1994 yılları için analiz etmiştir. Enflasyon oranı, kamu harcamaları, işsizlik ve reel faiz oranının gelir gruplarına etkisinin araştırıldığı çalışmada En Küçük Kareler Yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre enflasyon artışları, en üstteki %20’lik gruba olumlu etki ederken diğer tüm gelir gruplarını olumsuz etkilemektedir. Maurer ve Yeşin (2004); gelişmemiş, gelişmekte olan ve gelişmiş 48 ülke ekonomisini 1980-2000 yılları arası dönem için araştırmışlardır. Çalışmada reel GSYH, enflasyon ve eğitime katılım oranı değişkenlerinin gini katsayısı üzerindeki etkisi panel veri analizi ile incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuç, enflasyon artışlarının gelir dağılımını olumsuz etkilediği yönündedir. Dişbudak ve Süslü (2007), çalışmalarında 1963-1998 dönemini Türkiye ekonomisi için ele almışlardır. ARDL Sınır Testinin kullanıldığı çalışmada enflasyon, dışa açıklık, dış ticaret hacminin GSMH’ye oranı ve bütçe açıklarının GSMH’ye oranının gini katsayısı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuca göre enflasyon artışı, gelir eşitsizliğini yükseltici etki yapmaktadır. Maurer (2008),

çalışmasında demokratik ve demokratik olmayan 87 ülkeyi 1966-2006 yılları arası dönem için analiz etmiştir. Enflasyon oranı, kişi başına reel GSYH ve nüfus artış hızının gini katsayısı üzerine etkilerinin araştırıldığı çalışmada panel veri yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre gerek demokratik ülkelerde gerekse demokratik olmayan ülkelerde enflasyon oranındaki artışlar, gelir dağılımı üzerinde bozucu etki meydana getirmektedir. Siringi ve Oiro (2011), yaptıkları çalışmada Kenya ekonomisinde 1964-2008 dönemini ele almışlardır. Statik ve dinamik regresyon analizinin kullanıldığı çalışmada büyüme oranı ve enflasyonun gini katsayısı üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre enflasyon oranında görülen artışlar, gelir eşitsizliğini yükseltmektedir. Hermes (2014), çalışmasında 2000-2008 dönemi için gelişmekte olan 70 ülkeyi incelemiştir. Mikro finans yoğunluğu, enflasyon oranı, demokrasi endeksi, ticari açıklık, nüfus yoğunluğu ve eğitime katılım oranının gini katsayısı üzerindeki etkilerinin araştırıldığı çalışmada panel veri analizi çerçevesinde En Küçük Kareler Yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre yüksek enflasyon oranı gelir dağılımına bozucu etkide bulunmaktadır. Akıncı vd. (2015), yaptıkları çalışmada Türkiye ekonomisini 2006-2012 dönemi için ele almışlardır. Kişi başına GSYH, nüfus düzeyi, istihdam düzeyi, enflasyon oranı ve finansal özgürlükler endeksinin gini katsayısı üzerindeki etkilerinin analiz edildiği çalışmada Pedroni ve Kao eşbütünleşme testi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre enflasyon artışları, yüksek gelirlieleri olumlu etkilerken sabit gelirlieleri etkilememektedir. Sehrawat ve Giri (2015), 1982-2012 dönemini Hindistan ekonomisi çerçevesinde incelemiştir. ARDL Sınır Testi ve Kısıtlanmamış Hata Düzeltme Modelinin kullanıldığı çalışmada finansal gelişme endeksi, kişi başına reel GSYH, enflasyon oranı ve ticari açıklığın gini katsayısı üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre enflasyon oranında ortaya çıkan artışlar, kısa ve uzun dönemde gelir dağılımı üzerinde bozucu etki meydana getirmektedir. Avcı ve Avcı (2017), 1984-2011 dönemi için 23 OECD ülkesini ele almışlardır. Panel veri yönteminin uygulandığı çalışmada GSYH büyüme oranı, kamu harcamaları, enflasyon oranı, ticari açıklık ve doğrudan yabancı yatırımların gini katsayısı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre artan enflasyon oranları gelir eşitsizliği üzerinde bozucu etki oluşturmaktadır. Bükey ve Çetin (2017), çalışmalarında Türkiye ekonomisini 1980-2014 dönemi için incelemiştir. En Küçük Kareler Yönteminin kullanıldığı çalışmada iktisadi büyüme, küreselleşme, enflasyon, vergi politikası ve faiz oranlarının gini katsayısı üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda enflasyonun gelir dağılımına bozucu etki yaptığı ortaya konmuştur. Akbulut (2021), çalışmasında 1983-2019 dönemini Türkiye ekonomisi için ele almıştır. Çoklu regresyon analizinin kullanıldığı çalışmada faiz, enflasyon ve gelir vergisindeki değişimlerin gelir dağılımı üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre enflasyon artışı, önemsiz derecede olsa dahi gelir dağılımı üzerinde bozucu etki yapmaktadır.

Yukarıda özetlenen çalışmalarda enflasyon oranındaki artışların gelir dağılımını olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır. Ancak literatürde enflasyonun gelir dağılımı üzerinde düzeltici etkisinin bulunduğunu öne süren çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Björklund (1991), çalışmasında 1958-1973 dönemi için İsveç ekonomisini analiz etmiştir. Zaman serisi analizinin kullanıldığı çalışmada enflasyon oranı ve işsizlik oranının gelir gruplarına etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre enflasyon artışı, üst gelir grubu dışındaki kesimlerin gelirini olumlu yönde etkilemektedir. Ang (2010), 1951-2004 arası dönem için Hindistan ekonomisini ele almıştır. ARDL Sınır Testi ve Hata Düzeltme Modelinin kullanıldığı çalışmada enflasyon oranı, finansal gelişme endeksi, kişi başına reel GSYH ve ticari açıklığın gini katsayısı üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara enflasyon artışı gelir dağılımını düzeltici etki yapmaktadır. Shahbaz vd. (2012), çalışmalarında İran ekonomisini 1965-2011 dönemi için incelemiştir. Enflasyon oranı, kişi başına GSYH, finansallaşma endeksi ve küreselleşme endeksinin gini katsayısı üzerindeki etkilerinin araştırıldığı çalışmada ARDL Sınır Testi ve Hata Düzeltme Modeli kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre enflasyon artışı gelir eşitsizliğini azaltmaktadır. Gülmez ve Altıntaş (2015), 1981-2011 dönemini Türkiye ekonomisi için ele almışlardır. Johansen Eşbütünleşme Testi ve Hata Düzeltme

Modelinin kullanıldığı çalışmada enflasyon oranı ve ticari açıklığın gini katsayısına etkileri araştırılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre enflasyon oranındaki artışların gelir eşitsizliğini azalttığı tespit edilmiştir. Argun (2016), 1989-2013 dönemi için gelişmekte olan 10 ülkeyi incelemiştir. Panel veri analizinin uygulandığı çalışmada kişi başı GSYH ve enflasyon oranının gini katsayısı üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Çalışmada enflasyon artışının gelir eşitsizliğini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürdeki bazı çalışmalarda ise enflasyonun gelir dağılımına herhangi bir etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu çalışmalardan bazıları aşağıdaki gibidir.

Blank ve Blinder (1985), ABD ekonomisini 1948-1983 dönemi için ele almışlardır. En Küçük Kareler Yönteminin kullanıldığı çalışmada enflasyon oranı ve işsizlik oranının gelir gruplarına etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda enflasyonun gelir dağılımına etkisi çok düşük düzeyde bulunmuştur. Van Wijck (1992), çalışmasında ABD ekonomisini 1958-1989 dönemi için ele almıştır. En Küçük Kareler Yönteminin kullanıldığı çalışmada enflasyon oranı, işsizlik oranı ve siyasal yönetim endeksinin gelir grupları üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre enflasyondaki değişimin gelir dağılımı üzerinde herhangi bir etkisi tespit edilememiştir. Dobson ve Dobson (2010), 19 Latin Amerika ülkesi için 1984-2003 arasındaki dönemi incelemişlerdir. En Küçük Kareler Yönteminin kullanıldığı çalışmada yolsuzluk endeksi, kişi başına reel GSYH, enflasyon oranı, ticari açıklık, eğitime katılım oranı ve M2 para arzının gini katsayısı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre enflasyonun gelir dağılımı üzerinde önemli bir etkisi bulunamamıştır. Jauch ve Watzka (2016), gelişmiş ve gelişmekte olan 138 ülkeyi 1960-2008 yılları arası dönem için analiz etmişlerdir. Finansal gelişme endeksi, enflasyon oranı, kişi başına GSYH ve kamu harcamalarının gini katsayısı üzerindeki etkilerinin araştırıldığı çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır. Çalışmada enflasyonun gelir dağılımı üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dilber ve Hatipoğlu (2022), 2007-2019 dönemi için 8 OECD ülkesi analiz edilmiştir. Çalışmada Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre gelir dağılımı ile enflasyon arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Literatürdeki çalışmaların büyük çoğunluğu bireysel gelir dağılımını esas almaktadır. Gelir dağılımı ölçüsü olarak ise literatürde genel olarak gini katsayısı, Lorenz eğrisi kullanılmaktadır. Bu çalışmanın literatürden farkı, fonksiyonel gelir dağılımının kullanılmış olmasıdır. Bu bağlamda enflasyonun reel emek gelirlerini ne kadar aşındırdığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Emek gelirlerinin gayrisafi katma değer içindeki payındaki değişimler, fonksiyonel gelir dağılımının göstergesi olarak ele alınmaktadır. Emek gelirlerinin gayrisafi katma değer içindeki payının azalması, fonksiyonel gelir dağılımındaki eşitsizliğin artması olarak değerlendirilmektedir.

4. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada veri seti olarak Türkiye ekonomisinde işgücü ödemelerinin gayrisafi katma değer içindeki payı ve enflasyon verisi kullanılmıştır. İşgücü ödemelerinin gayrisafi katma değer içindeki payı, TÜİK (2023) tarafından yayımlanan gelir yöntemiyle GSYH verisinden hesaplanmıştır. Enflasyon oranları ise OECD (2023)’den elde edilmiştir. Çalışmada çeyreklik veriler kullanılmış olup, dönem aralığı 1998 ilk çeyrek ile 2023 ilk çeyrek arası olarak belirlenmiştir. Her iki değişken de logaritmik değerleriyle analiz edilmiştir.

Değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesinde hangi yöntemin kullanılacağına karar vermek amacıyla öncelikle analiz edilen serilerin durağanlık durumunun belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada değişkenlerin durağanlığı, Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi ve Phillips-Perron Birim Kök Testi ile araştırılmıştır. Literatürdeki ilk birim kök testi, Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilmiştir. Dickey-Fuller (DF) birim kök testi, birinci mertebeden otoregresif bir modeli esas almaktadır. Söz konusu model aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

$$Y_t = \phi Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Yukarıdaki (1) numaralı modelde ε_t ortalaması sıfır ve varyansı sabit hata terimleri serisini ifade etmektedir. Y_{t-1} bir dönem gecikmeli değerler serisidir. Eşitliğin her iki yanından Y_{t-1} ifadesi çıkarıldığında (2) ve (3) numaralı eşitliklere ulaşılmaktadır.

$$Y_t - Y_{t-1} = \emptyset Y_{t-1} - Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = (\emptyset - 1)Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$\delta = \emptyset - 1$ olmak üzere model aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

DF birim kök testine ilişkin temel ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

$$H_0: \delta = 0 \quad (5)$$

$$H_1: \delta < 0 \quad (6)$$

Test sürecinde δ parametresi En Küçük Kareler Yöntemi ile tahmin edilerek aşağıdaki test istatistiği hesaplanmaktadır.

$$\tau = \frac{\hat{\delta}}{SE(\hat{\delta})} \quad (7)$$

Test istatistiğinin karşılaştırılacağı kritik değerler, Dickey ve Fuller (1979) tarafından hesaplanmıştır. İstatistik değerinin kritik değerden küçük olması durumunda birim kök temel hipotezi reddedilmekte ve serinin durağan bir süreç izlediğine karar verilmektedir.

(1) numaralı eşitlikte verilen modelde kesme terimi ve deterministik trend bulunmamaktadır. Bu model DF birim kök testinde sabitsiz model olarak tanımlanmaktadır. Dickey ve Fuller (1979), kesme teriminin bulunduğu model ile kesme terimi ve deterministik trendin bulunduğu modelleri ayrıca analiz etmişlerdir. Sabitli model ve sabitli ve trendli model olarak adlandırılan model spesifikasyonları aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

$$Y_t = \mu + \emptyset Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (8)$$

$$Y_t = \mu + \beta t + \emptyset Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (9)$$

Sabitli model ile sabitli ve trendli modelde de test süreci, sabitsiz modele benzer şekilde uygulanmaktadır.

DF birim kök testinde durağanlık durumu araştırılan değişken birinci mertebeden otoregresif modele uymayabilir. Bu durumda kalıntı serisinde otokorelasyon sorunu ortaya çıkabilmektedir. Dickey ve Fuller (1981), otokorelasyon sorununu gidermek için bağımlı değişkene ilişkin gecikmeli değerleri kullanılan modelin sağ tarafına eklemeyi önermişlerdir. Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi (ADF) olarak tanımlanan bu yaklaşım, üç farklı model spesifikasyonuna göre aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \delta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (10)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \delta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (11)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \delta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (12)$$

ADF testi süreci, DF testi ile benzer şekilde uygulanmaktadır. Ayrıca kullanılan kritik değerler aynıdır.

Bu çalışmada serilerin durağanlığı ayrıca Phillips-Perron (PP) birim kök testi ile araştırılmıştır. Phillips ve Perron (1988), ADF testini temel alarak parametrik olmayan yeni bir birim kök testi önermişlerdir. Ancak ADF testinin modelde otokorelasyon sorunu bulunmaması

ve sabit varyans varsayımları PP testinde söz konusu değildir. PP testinin temel ve alternatif hipotezi ADF testiyle aynıdır. Ayrıca her iki testin karar aşamasında aynı kritik değerler kullanılmaktadır. PP test istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$Z_{\alpha} = T(\widehat{\phi}_1 - 1) - CF \quad (13)$$

(13) numaralı eşitlikteki CF ifadesi, düzeltme faktörü olarak tanımlanmaktadır. Hesaplanan test istatistiğinin eşik değerden büyük olması hâlinde temel hipotez reddedilememekte ve serinin birim köklü olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada değişkenler arasındaki ilişki, Johansen (1988) eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Zaman serileriyle regresyon analizi gerçekleştirildiğinde serilerin durağan olması önem arz etmektedir. Granger ve Newbold (1974), durağan olmayan zaman serileriyle çalışıldığında sahte regresyon olgusu ile karşılaşılabilceğini ortaya koymuşlardır. Bir başka ifadeyle birbirleriyle ilişkili olmayan değişkenlerden sanki ilişkiliymiş gibi sonuçlar elde edilebilmektedir. Durağan olmayan zaman serileri arasındaki regresyon analizi, seriler eşbütünleşik ise anlamlı olmaktadır. İlk defa Engle ve Granger (1987) tarafından ortaya atılan eşbütünleşme kavramı, durağan olmayan zaman serileri arasındaki uzun dönem denge ilişkisini ifade etmektedir. Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen ilk eşbütünleşme testi, değişkenler arasında tek bir eşbütünleşme vektörünün bulunduğu varsayımına dayanmaktadır. Diğer bir varsayım, serilerin aynı mertebeden durağan olmasıdır. Farklı mertebeden durağan seriler için Engle-Granger eşbütünleşme testi kullanılamamaktadır (Sevütekin ve Çınar, 2017: 562). Engle-Granger eşbütünleşme testinde aşağıdaki regresyon denklemi ele alınmaktadır.

$$Y_t = \beta_1 + \beta_2 X_t + \varepsilon_t \quad (14)$$

(14) numaralı eşitlikte bulunan Y_t ve X_t serileri, birinci mertebeden durağan seriler olarak varsayılmaktadır. Y_t ve X_t serileri birinci mertebeden durağan olduğu halde e_t serisi düzeyde durağan ise eşbütünleşme ilişkisinin olduğuna karar verilmektedir. Bu çerçevede (14) numaralı model En Küçük Kareler Yöntemi ile tahmin edilmekte ve tahminden elde edilen hata terimleri serisine ADF birim kök testi uygulanmaktadır. Ancak birim kök testinin karar aşamasında Engle ve Granger (1987) tarafından hesaplanan kritik değerler kullanılmaktadır.

Johansen (1988), Johansen ve Juselius (1990), ikiden fazla değişkenli modellerde birden fazla eşbütünleşme vektörü olabileceğini ortaya koymuşlardır. Johansen (1988) yaklaşımında tüm değişkenler içseldir (Eryiğit, 2008: 70). İki aşamalı olarak uygulanan Engle-Granger eşbütünleşme testinin ilk aşamasında yapılan hatalar ikinci aşamaya da taşınmış olmaktadır (Çil, 2018: 395). Johansen (1988) yaklaşımı ile bu eleştiriler ortadan kaldırılmış ve ikiden fazla değişken için de eşbütünleşme analizinin yapılabileceği ortaya konmuştur. Johansen eşbütünleşme testinin temeli Vektör Otoregresif Modeline (VAR) dayanmaktadır.

Johansen eşbütünleşme testinin ilk aşamasında analiz edilen serilerin durağanlığı araştırılmaktadır. Seriler aynı mertebeden durağan bulunursa ikinci aşamada VAR modeli oluşturularak bilgi kriterleri yardımıyla modelin gecikme uzunluğu belirlenmektedir. Üçüncü aşamada uygun model belirlenmektedir. Model seçimi için kullanılan hata düzeltme modeli aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$\Delta r_t^x = \sum_{i=1}^{\rho-1} \pi_i \Delta r_{t-i}^x + \alpha \begin{pmatrix} \beta \\ \mu_1 \\ \delta_1 \end{pmatrix} (r_{t-1} \quad 1 \quad t) + \mu_2 + \delta_2 t + \varepsilon_t \quad (15)$$

(15) numaralı eşitlikte uzun dönem ve kısa dönem bilgilerini bulunmaktadır. μ_1 ve δ_1 , uzun dönem modelindeki sabit terim ve trend olarak ifade edilmektedir. μ_2 ve δ_2 ise kısa dönem modeline ilişkin sabit terim ve trend bileşenini göstermektedir. Bu bağlamda (15) numaralı denklemden beş farklı model elde etmek mümkündür. Uygun olan modelin seçiminin ardından aşağıdaki test istatistikleri kullanılarak karakteristik köklerin sayısı belirlenmektedir (Enders, 2010: 404).

$$\lambda_{trace}(r) = -T \sum_{i=r+1}^n \ln(1 - \hat{\lambda}_i) \quad (16)$$

$$\lambda_{max}(r \setminus r+1) = -T \ln(1 - \hat{\lambda}_{r+1}) \quad (17)$$

λ_{trace} istatistiği, eşbütünleşme vektörü sayısının r 'ye eşit veya daha az olduğunu ileri süren temel hipotezi test etmekte kullanılmaktadır. λ_{trace} istatistiği için hipotezler aşağıdaki gibi ardışık bir biçimde kurulmaktadır (Seddighi vd, 2000: 305).

$$H_0: r = 0, \quad H_1: r \geq 1$$

$$H_0: r \leq 1, \quad H_1: r \geq 2$$

...

$$H_0: r \leq m-1, \quad H_1: r \geq m$$

λ_{max} istatistiği için ise temel ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibi ardışık bir şekilde kurulmaktadır.

$$H_0: r = 0, \quad H_1: r = 1$$

$$H_0: r \leq 1, \quad H_1: r = 2$$

...

$$H_0: r \leq m-1, \quad H_1: r = m$$

λ_{trace} ve λ_{max} istatistiklerinin karşılaştırılacağı kritik değerler Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilmiştir. Hesaplanan test istatistiklerinin kritik değerlerden büyük olması durumunda r sayıda eşbütünleşme vektörü olduğunu ileri süren temel hipotez reddedilmektedir. Bu durumda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu karar verilmektedir.

5. Bulgular

Öncelikle değişkenlerin durağanlık durumunu araştırmak amacıyla ADF birim kök testi uygulanmıştır. Verilerin yapısı itibarıyla sabitli ve trendli model kullanılmıştır. Test sonuçları Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. ADF birim kök testi sonuçları

Düzey		
	İşgücü/Katma Değer	Enflasyon
Test İstatistiği	-2,330225	-0,433960
Kritik Değer (%1)	-4,055416	-4,057528
Kritik Değer (%5)	-3,456805	-3,457808
Olasılık	0,4136	0,9849
Birinci Farklar		
	İşgücü/Katma Değer	Enflasyon
Test İstatistiği	-5,587501	-4,516680
Kritik Değer (%1)	-4,055416	-4,057528
Kritik Değer (%5)	-3,456805	-3,457808
Olasılık	0,0001	0,0024

Tablo 8'de görüldüğü gibi düzey değerleriyle uygulanan ADF birim kök testi sonuçlarına göre analiz edilen seriler için hesaplanan test istatistikleri eşik değerlerden büyüktür. Analiz edilen seriler için birim kök temel hipotezi reddedilememiştir. Tablo 8'in ikinci kısmında birinci fark serilerine uygulanan ADF birim kök testi sonuçları verilmiştir. Tablodan görüldüğü gibi

serilere ilişkin test istatistikleri eşik değerlerden küçüktür. Birim kök temel hipotezi reddedilerek serilerin durağan bir süreç izlediğine karar verilmiştir.

Serilerin durağanlık durumunun araştırılması amacıyla ayrıca PP birim kök testi uygulanmıştır. PP birim kök testinde de ADF testinde olduğu gibi sabitli ve trendli model kullanılmıştır. Test sonuçları Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. PP birim kök testi sonuçları

Düzey		
	İşgücü/Katma Değer	Enflasyon
Test İstatistiği	-2,694243	-0,118997
Kritik Değer (%1)	-4,052411	-4,052411
Kritik Değer (%5)	-3,455376	-3,455376
Olasılık	0,2413	0,9939
Birinci Farklar		
	İşgücü/Katma Değer	Enflasyon
Test İstatistiği	-10,62581	-6,531773
Kritik Değer (%1)	-4,053392	-4,053392
Kritik Değer (%5)	-3,455842	-3,455842
Olasılık	0,0000	0,0000

Tablo 9’da görüldüğü gibi PP birim kök testi sonuçları, ADF birim kök testi sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Düzey değerleriyle uygulanan PP testi çerçevesinde hesaplanan test istatistikleri kritik değerlerden büyüktür. Bir başka ifadeyle her iki seri için de birim kök temel hipotezi reddedilememiştir. Tablo 9’un ikinci bölümünde serilerin birinci farkları ele alınmıştır. Tablodan görüldüğü gibi hesaplanan test istatistikleri eşik değerlerden küçüktür. Bu çerçevede birim kök temel hipotezi reddedilerek birinci farklar serilerinin durağan bir süreç izlediği sonucuna ulaşılmıştır.

ADF ve PP birim testleri birlikte değerlendirildiğinde serilerin düzey değerleriyle birim köklü süreci izledikleri, ancak ilk farkları alındığında durağan hale geldikleri anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle seriler I(1) olarak bulunmuştur. Bu çerçevede Johansen eşbütünleşme testinin uygulanmasının ön koşulu sağlanmıştır.

Johansen eşbütünleşme testinin gerçekleştirilebilmesi için öncelikle gecikme uzunluğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Gecikme uzunluğunun tespiti çerçevesinde önce VAR modeli kurulmuş ve bilgi kriterlerinden yararlanılmıştır. Bilgi kriterlerine ilişkin değerlerin minimum olduğu nokta, optimal gecikme uzunluğu olarak belirlenmektedir. Bilgi kriterleri değerleri Tablo 10’da sunulmuştur.

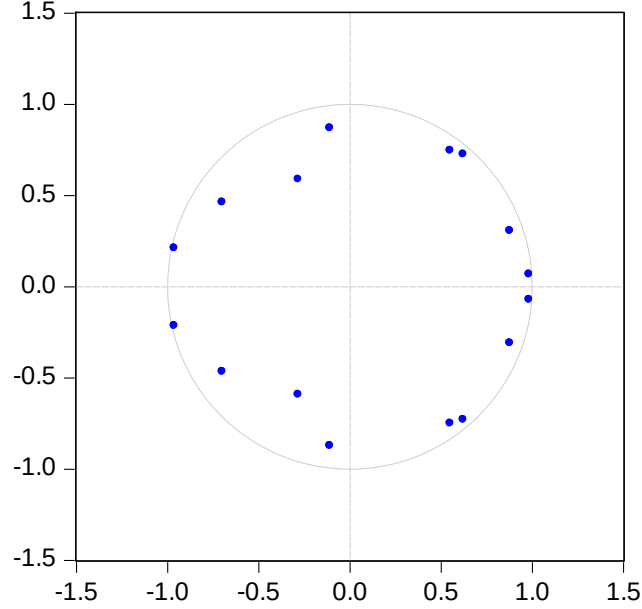
Tablo 10. Gecikme uzunluğunun belirlenmesi

Gecikme Sayısı	AIC	SC	HQ
0	-3,293668	-3,239203	-3,271676
1	-7,237125	-7,073732	-7,171152
2	-7,533602	-7,261279	-7,423646
3	-7,785488	-7,404236	-7,631549
4	-7,937436	-7,447255*	-7,739515
5	-7,934557	-7,335447	-7,692654
6	-7,962022	-7,253983	-7,676136
7	-8,081023	-7,264056	-7,751155
8	-8,219313*	-7,293416	-7,845462*

Tablo 10’da görüldüğü gibi AIC ve HQ kriterlerine göre bilgi kriterlerini minimum yapan gecikme sayısı 8’dir. Bu bağlamda optimal gecikme uzunluğu 8 olarak belirlenmiştir. Johansen eşbütünleşme testinin uygulanabilmesi için VAR modelin istikrar koşulunun sağlanması

gerekmektedir. İstikrar koşulunun sağlanabilmesi için AR karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çemberin içinde olması gerekmektedir. Ters köklerin birim çember içindeki konumu Şekil 1’de verilmiştir.

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Şekil 1. AR karakteristik polinomu ters köklerinin birim çember içindeki konumu

Şekil 1’de görüldüğü gibi ters köklerin hepsi birim çemberin içindedir. Bu bağlamda VAR modelinin istikrar koşulu sağlanmıştır. Bu aşamada Johansen eşbütünleşme testinin uygulanmasına geçilmiştir. Test sonuçları Tablo 11’de sunulmuştur.

Tablo 11. Johansen eşbütünleşme testi sonuçları

H_0	H_1	Eigenvalue	Trace İstatistiği	%5 Kritik Değer	H_1	Max-Eigen İstatistiği	%5 Kritik Değer
$r = 0$	$r \geq 1$	0,184904	24,58199	15,49471	$r = 1$	18,80936	14,26460
$r \leq 1$	$r \geq 2$	0,060818	5,772631	3,841466	$r = 2$	5,772631	3,841466

Tablo 11’de görüldüğü gibi Trace istatistiği değerleri kritik değerlerden daha büyüktür. Max-Eigen istatistiği için de aynı durum söz konusudur. Bu çerçevede her iki durum için H_1 hipotezleri reddedilememiş ve analiz edilen serilerin eşbütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Johansen eşbütünleşme testinin geçerli olabilmesi için hata terimleri arasında otokorelasyon sorunu bulunmaması, sabit varyans ve normallik varsayımlarının sağlanması önem arz etmektedir. Bu bağlamda öncelikle LM otokorelasyon testi uygulanmış ve test sonuçları Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12. LM otokorelasyon testi sonuçları

Gecikme	Test İstatistiği	Olasılık
1	1,201963	0,3125
2	1,280594	0,2803
3	1,051477	0,3829
4	1,849571	0,1225
5	1,511367	0,2019
6	2,521924	0,0436
7	0,609981	0,6561

8	1,797432	0,1324
9	0,135440	0,9690

Tablo 12’de görüldüğü gibi altıncı gecikme dışında olasılık değerleri 0,05’ten büyüktür. Bu çalışmada kullanılan gecikme sayısının 8 olduğu göz önüne alındığında otokorelasyon problemi bulunmadığını ileri süren temel hipotez reddedilememiştir. Bu bağlamda hata terimleri arasındaki otokorelasyonsuzluk varsayımı sağlanmıştır. Sabit varyans varsayımının sağlanıp sağlanmadığının sınanması için White testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 13’te sunulmuştur.

Tablo 13. White değişen varyans testi sonuçları

Test İstaistiği	Serbestlik Derecesi	Olasılık
122,0640	108	0,1677

Tablo 13’te görüldüğü gibi olasılık değeri 0,05’ten büyüktür. Bir başka ifadeyle sabit varyans temel hipotezi reddedilememiştir. Modelde değişen varyans sorunu söz konusu değildir. Son olarak normallik sınaması için Jarque-Bera testi uygulanmış ve test sonuçları Tablo 14’te verilmiştir.

Tablo 14. Jarque-Bera normallik testi sonuçları

Test İstaistiği	Serbestlik Derecesi	Olasılık
6,579470	4	0,1599

Tablo 14’te görüldüğü gibi olasılık değeri 0,05’ten büyüktür. Hata terimlerinin normal dağıldığını ileri süren temel hipotez reddedilememiştir. Bu bağlamda normallik varsayımı da sağlanmıştır.

Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığı saptandıktan sonra bu aşamada uzun dönem parametre tahminleri gerçekleştirilmiştir. Uzun dönem katsayılarının tahmininde Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS) kullanılmıştır. DOLS modeli çerçevesinde işgücü ödemelerinin gayrisafı katma değer içindeki payı bağımlı değişken olarak ele alınırken enflasyon değişkeni bağımsız değişken olarak modele dahil edilmiştir. Uzun dönem parametre tahmin sonuçları Tablo 15’te özetlenmiştir.

Tablo 15. DOLS sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık
Enflasyon	-0,038210	0,018916	-2,019932	0,0463
Sabit	1,529047	0,023039	66,36689	0,0000

Tablo 15’te görüldüğü gibi olasılık değerleri 0,05’ten küçüktür. Bu bağlamda tahmin edilen parametreler istatistiksel olarak anlamlıdır. Enflasyon değişkenine ilişkin parametrenin negatif bulunması, bu çalışmadan elde edilen önemli bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Enflasyon oranındaki artışlar, işgücü ödemelerinin gayrisafı katma değer içindeki payını düşürmektedir. Bir başka ifadeyle enflasyon artışı emeğin payını aşındırarak gelir dağılımı üzerinde bozucu etki yapmaktadır. Değişkenler logaritmik değerleriyle ele alındığından enflasyon değişkenine ilişkin tahmin edilen parametre esneklik olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda enflasyon oranındaki %1’lik bir artışın işgücü ödemelerinin gayrisafı katma değer içindeki payında yaklaşık %0,04’lük bir düşüşe yol açtığı ifade edilebilir.

Johansen eşbütünleşme testinin geçerli olabilmesi için hata düzeltme modelinin de çalışması gerekmektedir. Bu bağlamda hata düzeltme modeli kurulmuş ve sonuçlar Tablo 16’da özetlenmiştir.

Tablo 16. Hata düzeltme modeli sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği
Hata Düzeltme Terimi	-0.096634	0.03271	-2.95454

Hata düzeltme modelinin çalışması için hata düzeltme terimi parametresinin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir. Tablo 16'da görüldüğü gibi hata terimi parametresi negatiftir. Ayrıca t istatistiği incelendiğinde anlamlılığın da sağlandığı görülmektedir ($2,95454 > 1,96$). Hata düzeltme modelinin çalışması, kısa dönemde ortaya çıkan sapmaların uzun dönemde ortadan kalktığını göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksulluk tüm dünya için önemli bir sosyoekonomik sorun olarak algılanmaktadır. 1980 sonrasında yaşanan küreselleşme ve liberalleşme eğiliminin farklı ülkelerde farklı sonuçları olmuştur. Türkiye, liberalleşme ve küreselleşme sürecine 24 Ocak 1980 kararlarıyla katılmıştır. Öncelikle uluslararası mal hareketleri serbest bırakılmış, ürün fiyatları ve faiz oranlarının serbest piyasa koşulları içinde oluşması sağlanmıştır. 1989 yılında ise uluslararası sermaye hareketleri serbest bırakılmış ve Türkiye ekonomisi, yoğun bir finansallaşma sürecine girmiştir. Finansallaşma süreci ile birlikte sıcak para girişleri Türkiye için büyük önem kazanmış, cari işlemler hesabının kapatılması sıcak para girişlerine bağlı hale gelmiştir. Makroekonomik istikrar dönemlerinde sıcak para girişlerinde sorun yaşanmazken istikrarsızlık dönemlerinde sermaye çıkışları başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye ekonomisi finansal krizlere karşı kırılgan bir yapıya bürünmüştür. Kırılgan yapının tersine çevrilmesi sanayileşme ile mümkün olsa da 1980 sonrasında hizmet sektörü daha hızlı gelişmiş ve uluslararası ticarete konu olmayan sektörler öne çıkmıştır. Tüm bu gelişmelerin sonunda; 1994, 2000, 2001, 2018 yıllarında ekonomik krizlerle karşı karşıya kalınmıştır. Ayrıca 2008 küresel krizinin de Türkiye ekonomisi üzerinde etkileri olmuş ve 2009 yılında ekonomi daralmıştır. 1980 sonrasında Türkiye ekonomisinin yaşadığı önemli sorunlardan biri de yüksek enflasyon olgusunun kronik hale gelmiş olmasıdır. 2003 yılından itibaren düşürülebilen enflasyon oranı, 2018 yılında tekrar yükselme eğilimine girmiştir.

Bu çalışmada enflasyon oranındaki değişimlerin fonksiyonel gelir dağılımı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Emek gelirlerinin gayrisafi katma değer içindeki payı, fonksiyonel gelir dağılımının ölçüsü olarak ele alınmıştır. Emek gelirlerinin gayrisafi katma değer içindeki payının azalması, fonksiyonel gelir dağılımındaki eşitsizliğin artması olarak değerlendirilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre enflasyon oranı ile emek gelirlerinin gayrisafi katma değer içindeki payı, uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi içindedir. Bir başka ifadeyle söz konusu iki zaman serisi birlikte hareket etmektedir. Ayrıca çalışma çerçevesinde hata düzeltme modeli kurulmuş ve modelin çalıştığı görülmüştür. Kısa dönemdeki sapmalar uzun dönemde giderilmekte ve eşbütünleşme dengesi tekrar kurulmaktadır. Enflasyon oranındaki artışların fonksiyonel gelir dağılımı üzerinde bozucu etki meydana getirdiği saptanmıştır. Çalışma kapsamında logaritmik model kurulduğundan tahmin edilen katsayılar esneklik olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda enflasyon oranındaki %1'lik artışın emek gelirlerinin gayrisafi katma değer içindeki payını yaklaşık olarak %0,04 azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim 2019 yılında emek gelirlerinin gayrisafi katma değer içindeki payı %35'ler düzeyindeyken 2022 yılında %27 seviyesine kadar inerek 8 puan kadar aşınmıştır. Söz konusu yıllar için enflasyon oranları ise sırasıyla %11,84 ve %64,27 olarak gerçekleşmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular; Dişbudak ve Süslü (2007), Bükey ve Çetin (2017), Akbulut (2021) çalışmalarıyla uyumludur.

Çalışmanın sonucuna göre artan enflasyon oranı, fonksiyonel gelir dağılımına bozucu etki yapmaktadır. Bu çerçevede enflasyonla mücadele önem arz etmektedir. Enflasyonla mücadele, günümüzde beklentiler üzerinden yapılabilmektedir. Beklentilerin olumluya çevrilmesi ise makroekonomik istikrarın sağlanması ve yapısal düzenlemeler ile mümkündür. Enflasyonla mücadele çerçevesinde öncelikle ekonomik risklerin azaltılması gerekmektedir. Risklerin azaltılması ile döviz kuru fiyatlarının düşmesi ve ithal girdi fiyatlarının ucuzlaması mümkündür. Böylece enflasyon oranının düşmesi ve sonraki aşamada yerli üretim maliyetlerinde de azalma sağlanabilir. Enflasyondaki düşüşün ise fonksiyonel gelir dağılımına düzeltici etki yapacağı zaten bu çalışmanın çıktısını oluşturmaktadır. Enflasyonla mücadele döneminde emek gelirlerinin aşınmaması için hukuki düzenlemeler uygulanabilir. Ücret geliri elde edenlerin pazarlık gücünün

arttırılması önem taşımaktadır. Sendikalaşmanın arttırılması, toplu iş sözleşmelerinin kolaylaştırılması gibi uygulamalar emek gelirlerinin enflasyon karşısında erimesini engelleyecektir. Ancak enflasyon sorununun piyasa koşullarının bir sonucu olduğu gerçeğinden hareketle asıl hedef, makroekonomik istikrarın sağlanması ve risklerin azaltılarak beklentilerin olumluya çevrilmesi olmalıdır. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, yüksek enflasyonun ortaya çıkma nedenleri ve enflasyonun gelir dağılımını etkileme kanalları araştırılarak derinleştirilebilir.

Kaynakça

- Akbulut, E. (2021), Türkiye’de enflasyon, faiz, vergiler ve gelir dağılımı ilişkisi: Ampirik analiz, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(1), 147-169. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/esad/issue/62547/902454>
- Akıncı, Y., Akıncı, G.Y. ve Yılmaz, Ö. (2015), Gelir eşitsizliğini azaltmada finansal sistem ne kadar etkin? Türkiye ekonomisi için bölgesel panel veri analizi, *TİSK Akademi*, Cilt 10, Sayı 20, s. 287-316.
- Aktaş, E.E. ve Dokuzoğlu, S. (2022), Enflasyon-gelir eşitsizliği ilişkisi: gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için panel eşik değer analizi, *Sosyoekonomi*, 30(51), 449-470. DOI: 10.17233/sosyoekonomi.2022.01.22
- Amaral, P. (2017), Inflation and income inequality: Is food inflation different?, *Working Paper* No. 17- 16, Federal Reserve Bank of Minneapolis.
- Ang, J. B. (2010), Finance and inequality: The case of India, *Southern Economic Journal*, Vol. 76, No. 3, pp. 738–761.
- Argun, A.İ. (2016), Gelişmekte olan ülkelerde finansal gelişme ve gelir eşitsizliği, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1, s. 61- 74.
- Avcı, M. ve Mukiyen Avcı, G. (2017), OECD ülkelerinde kurumsal kalite ve gelir eşitsizliği ilişkisi, *Sosyoekonomi*, Cilt: 25, Sayı 31, s. 75-90.
- Björklund, A. (1991), Unemployment and income distribution: Time-series evidence from Sweden, *The Scandinavian Journal of Economics*, Vol. 93, No. 3, pp. 457-465.
- Blank, R.M. ve Blinder, A.S. (1985), Macroeconomics, income distribution, and poverty, *NBER Working Paper Series*, 1567, pp. 1-58.
- Boratav, K. (2015), *Türkiye iktisat tarihi*. İmge Kitabevi.
- Bronfenbrenner, M. (1971), *Income distribution theory*, New York.
- Bulutay, T., Timur, S. ve Ersel, H. (1971), *Türkiye’de gelir dağılımı*, 1968, SBF, Ankara.
- Bükey, A. M. ve Çetin, B. I. (2017), Türkiye’de gelir dağılımına etki eden faktörlerin en küçük kareler yöntemi ile analizi, *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 103-117, Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/finance/issue/61463/917924>
- Çavuşoğlu, T. ve Hamurdan, Y. (1966), *Gelir dağılımı araştırması 1963*. DPT, Ankara.
- Çil, N. (2018), *Finansal ekonometri*, Der Yayınları, İstanbul.

- Dağdemir, Ö. (1998), Ekonomik kalkınma sürecinde gelir eşitsizliği sorunu ve makroekonomik göstergeler, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 9, Sayı 30, s. 42-58.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979), Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root, *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427- 431.
- Dickey D.A. ve Fuller W.A.(1981), Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root, *Econometrica*, 49(4), ss.1057 1072.
- DİE (1987), *Hanehalkı tüketim ve gelir dağılımı anketi sonuçları*
- DİE (1994), *Hanehalkı gelir dağılımı anketi sonuçları*
- Dilber, C. ve Hatipoğlu, M. (2022), Enflasyon ve gelir dağılımı arasındaki nedensellik ilişkisi: gelişmekte olan OECD ülkeleri üzerine bir araştırma, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3) , 342-347. DOI: 10.29106/fesa.1092827
- Dişbudak, C. ve Süslü, B. (2007), Türkiye’de kişisel gelir dağılımını belirleyen makroekonomik faktörler, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 18, Sayı 65, 1-23.
- Dobson, S. ve Dobson, C.R (2010), Is there a trade-off between income inequality and corruption? Evidence from Latin America, *Economics Letters*, Vol. 107, No. 2, pp. 102-104
- DPT (1976), *Gelir Dağılımı, 1973*, Ankara.
- DPT (2001), *Sekizinci beş yıllık kalkınma planı, gelir dağılımının iyileştirilmesi ve yoksullukla mücadele özel ihtisas komisyonu raporu*, Ankara, Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2023, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Gelir-Dagiliminin-Iyilestirilmesi-ve-Yoksullukla-Mucadele-OIK-Raporu.pdf>
- Enders, W. (2010), *Applied econometric time series*, Third Edition, New York, Wiley.
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. (1987), Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 251-276.
- Eryiğit, K.Y. (2008), *Döviz kuru davranışı alternatif modeller: Türkiye örneği*, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Eygü, H. (2018), Enflasyon, işsizlik ve dış ticaret arasındaki ilişkinin incelenmesi: Türkiye Örneği (1990-2017). *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 96-112.
- Fischer, S. ve Modigliani, F. (1978), Towards an understanding of the real effects and costs of Inflation, *Review of World Economics*, 114(4), 810-833.
- Granger, C. W. ve Newbold, P. (1974), Spurious regressions in econometrics, *Journal of Econometrics*, 2(2), 111-120.
- Güçlü, S. ve Bilen, M. (1995), 1980 sonrası dönemde gelir dağılımında meydana gelen değişimler. *Yeni Türkiye Dergisi*, 6, 160-171.
- Gülmez, A. ve Altıntaş, N. (2015), Türkiye’de ticari açıklık ve enflasyonun gelir dağılımına etkisi: Ekonometrik bir analiz, *Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 6, Sayı 9, s. 31-44.
- Hermes, N. (2014), Does microfinance affect income inequality? *Applied Economics Letters*, Vol. 46, No. 9, pp. 1021-1034.

- Jauch, S. ve Watzka, S. (2016), Financial development and income inequality: A panel data approach, *Empirical Economics*, Vol. 51, No. 1, pp. 291-314
- Johansen, S. (1988), Statistical analysis of cointegration vectors, *Journal of Economics Dynamic and Control*, 12(2-3), 231–254.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (2001), Controlling inflation in a cointegrated vector autoregressive model with an application to US data, *University of Copenhagen Dept. of Economics Discussion Paper* 01-02, p. 42.
- Kane, C.T. ve Morisset, J. (1993), Who would vote for inflation in Brazil? An integrated framework approach to inflation and income distribution, *Policy Research Working Paper Series*, 1183, The World Bank.
- Karluk, S. R. (2005), *Cumhuriyetin ilanından günümüze Türkiye ekonomisinde yapısal dönüşüm*. (10. Baskı). Beta Yayınları.
- Kazgan, G. (1999), *Tanzimat’tan 21. yüzyıla Türkiye ekonomisi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2001), *Türkiye ekonomisi (12. Baskı)*. İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Maurer, M.C.R. (2008), *Inequality, democracy and inflation*, SSRN.
- Maurer, M.C.R. ve Yeşin, P.A. (2004), Income inequality and inflation, *Swiss National Bank Working Papers*.
- Neumark, F. (1948), *Genel ekonomi teorisi*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.
- OECD (2023), *Inflation*, <https://data.oecd.org/price/inflation-cpi.htm>, Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2023.
- Özatay, F. (2009), *Finansal krizler ve Türkiye*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Özmucur, S. (1987), *Milli gelirin üç aylık dönemler itibariyle tahmini, dolarla ifadesi ve gelir yolu ile hesaplanması*, İstanbul Ticaret Odası.
- Phillips, P.C. ve Perron, P. (1988), Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), ss.335 346.
- Seddighi, H.R., Lawyer, K.A. ve Katos, A.V. (2000), *Econometrics a practical approach*, London, Routledge Taylor and Francis Group.
- Sehrawat, M. ve Giri, A.K. (2015), Financial development and income inequality in India: An application of ARDL approach, *International Journal of Social Economics*, Vol. 42, No. 1, pp. 64-81.
- Sevüktekin, M. ve Çınar, M. (2017), *Ekonometrik zaman serileri analizi*. Bursa, Dora Yayıncılık.
- Shahbaz, M., Tiwari, A. ve Sherafatian, A. (2012), Financial development and income inequality: is there any financial kuznets curve in Iran, *MPRA Paper* No. 40899.
- Sieroń, A. (2017), Inflation and income inequality, *Prague Economic Papers*, 26(6), 633-645.
- Siringi, E. M. ve Oiro, M. (2011), Impact of inflation on income inequality: Lessons from Kenyan economy, *Asian ve African Journal of Economics and Econometrics*, Vol. 11, No. 1, pp. 113-134.

- Sönmez, M. (1992), *Türkiye'de gelir eşitsizliği*. (2.baskı), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Sturzenegger, F. (1992), Inflation and social welfare in a model with endogenous financial adaptation, *NBER Working Paper*, 4103, National Bureau of Economic Research, Cambridge, Mass.
- Taşar, M. O. (2010), Türkiye'nin güçlü ekonomiye geçiş programı ve makro ekonomik etkilerinin analizi, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 76-97, Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/niguiibfd/issue/19746/211350>
- TCMB (2002), *2001 yıllık rapor*, Ankara.
- TÜİK (2023), *Gayrisafi yurt içi hasıla, gelir yöntemiyle mevsim etkisinden arındırılmış cari fiyatlarla (değer, değişim oranı)*, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113&dil=1>, Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2023.
- Uysal, D. (2004), *IMF politikaları ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Uysal, Y. (2007), *Gelir dağılımı türleri arasındaki ilişkiler perspektifinde Türkiye' de gelir dağılımının düzenlenmesine yönelik öneriler*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Kurumsal Akademik Açık Arşivi. <https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12397/5482>
- Van Wijck, P. (1992), Cyclical and political influences on the size distribution of income in the US (1959- 1989), *Applied Economics*, No. 24, pp. 169-173.
- Wolff, E.N. (1979), The distributional effects of the 1969-75 inflation on holdings of household wealth in the United States, *Review of Income and Wealth*, 25(2), 195-207.
- Yiğitoğlu, A.İ. (2005), 2001 krizi sonrası dönemde Türkiye ekonomisinin ve bankacılık sektörünün değerlendirilmesi, *Sosyoekonomi*, 1(1):115-125.
- Yoshino, O. (1993), Size distribution of workers household income and macroeconomic activities in Japan: 1963-88, *Review of Income and Wealth*, Vol. 39, No. 4, pp. 387-402.
- Yue, H. (2011), Income inequality, economic growth and inflation: A study on Korea, *International Journal of Economics and Research*, Vol. 2, No. 5, pp. 14-21
- Zaim, S. (1992), *Çalışma Ekonomisi*, İstanbul, Filiz Kitabevi.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 100

Ar-Ge, Ekonomik Büyüme ve İklim Değişikliği Arasındaki İlişki*

The Relationship Between R&D, Economic Growth And Climate Change

Dr. Zeynep NARMAN¹

Öz

İklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarının hızla artması, tüm ekonomik sektörlerde farklı etkilere neden olmaktadır. Uzmanlar, iklim değişikliklerini hızlandıran temel katalizörün sera gazı emisyonu olduğunu kanıtlamış ve bu durum çeşitli sosyal, ekonomik ve ekolojik sorunlara yol açmıştır. Bu tür sorunların Araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) yatırımları ve ülkelerin ekonomik gelişmişliği ile kontrol edilip edilemeyeceği konusundaki tartışma, dünya çapındaki araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Bu çalışmada Ar-Ge yatırımı ve ekonomik büyümenin çevre kalitesi üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Ar-Ge ve ekonomik büyümenin sera gazı emisyonları üzerindeki etkisini tahmin etmede mevcut ekonometrik sorunları ele almak için panel veri yöntemleri kullanılmıştır. Ardından, 2000'den 2022'ye kadar olan dönemi kapsayan seçilmiş OECD ekonomilerden elde edilen verileri kullanılarak, Ar-Ge yatırımlarının, karbondioksit ve diğer kirlenitçiler de dahil olmak üzere bir dizi kirleniticiyi azaltarak çevre kalitesi üzerinde önemli bir olumlu etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlar bir dizi hassasiyet testine karşı dayanıklıdır. Bulgular, iklim değişikliği ve çeşitli güncel çevresel girişimler için önemli politika sonuçlarına sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Ar-Ge, Çevre, Panel Veri Analizi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The negative consequences of climate change are rapidly increasing, and it affects different economic sectors in various ways. Experts have identified greenhouse gas emissions as the primary catalyst that accelerates climate change, leading to a range of social, economic and ecological problems. Researchers worldwide are debating whether economic development and Research and Development (R&D) investments can help control these issues. This study aims to investigate the impact of R&D investment and economic growth on environmental quality. Panel data methods were used to address existing econometric issues in estimating the effect of R&D and economic growth on greenhouse gas emissions. The study used data from selected OECD economies covering the period from 2000 to 2022. The findings indicate that R&D investments and carbon dioxide have a significant positive impact on environmental quality by reducing a range of pollutants, including pollutants and other pollutants.

The results are robust to a range of sensitivity tests, and the findings have important policy implications for climate change and various environmental initiatives.

Keywords: R&D, Environment, Panel Data Analysis

Paper Type: Research

Giriş

Son yıllarda insanlığın karşılaştığı en endişe verici sorunlardan biri, küresel ısınmaya ve çevresel dengesizliğe yol açan atmosferik gazların artan hacmi olmuştur. Dünya Meteoroloji

¹ Kocaeli Üniversitesi, zynpnarman92@gmail.com

Örgütü'nün (WMO) iklim değerlendirmelerine göre antropojenik faaliyetler, sanayi öncesi seviyelere (1850-1900) kıyasla yaklaşık 1°C küresel ısınmaya yol açmıştır (WMO, 2020,s.3). Ayrıca mevcut eğilimlerin devam etmesi durumunda küresel ısınmanın 2030 ile 2052 yılları arasında 1,5°C civarına ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bununla birlikte, küresel ısınmadaki uzun vadeli eğilimin bir yansıması olarak, küresel ortalama yüzey sıcaklığı, 2006'dan 2015'e kadar olan dönemde, sanayi öncesi döneme göre yaklaşık 0,87°C artmıştır. Son tahminler, karbondioksit, metan ve azot oksit emisyonları gibi sera gazı emisyonlarının, insan kaynaklı küresel ısınmada her on yılda yaklaşık 0,2°C artışa yol açtığını göstermektedir. Özellikle endişe verici olan, antropojenik davranışlardan kaynaklanan küresel ısınmanın yüzyıllarca hatta binyıllarca devam edeceği ve bunun ekosistemler ve insan toplumu üzerinde daha fazla olumsuz etkiye sahip olacağı gerçeğidir. Sera gazı emisyonları mevcut hızla artmaya devam ederse, daha sık ve daha uzun sıcak hava dalgaları, daha sık ve daha bol yağışlar, sıcaklık ve okyanus asitliğinde daha fazla artış ve dünya çapında ortalama deniz seviyesinin yükselmesi beklenmektedir(FAQ,2017,s.1).

Günümüzde, çevreci kuruluşların öne sürdüğü radikal ekolojik söylemler, çevrenin muhafaza edilmesi ve doğal kaynakların tahrip edilmesinin önlenmesi hedefini taşısa da, mevcut ekonomik koşullar altında bu ideallerin pratikte hayata geçirilmesi son derece güç bir süreci içermektedir. Elbette ki ekolojik açıdan doğal çevrenin korunması önemlidir; ancak, iktisadi unsurların tamamen göz ardı edilmesi, ekosistemdeki temel unsur olan insanın ihtiyaçlarının ihmal edilmesi anlamına gelir. Bu nedenle, çevre ile insan ihtiyaçları arasında bir denge kurularak adil bir sistemin inşa edilmesi hayati öneme sahiptir.

Mevcut sistemdeki eksiklikleri düzeltmek, sıfırdan bir sistem inşa etmekten daha mantıklı bir yaklaşım olabilir. "Reformist Yaklaşım" olarak adlandırılan bu değişim perspektifi, neo-klasik görüşler etrafında şekillenmiş olup, serbest piyasa koşullarında belirli reform ve düzenlemelerin yapılmasını savunmaktadır. Bu kapsamda çevresel hedeflere ulaşmada önemli bir rol oynayan teknolojik gelişmeye büyük bir vurgu yapılır ve bu ilerlemeyi teşvik etmek amacıyla Ar-Ge faaliyetleri ön plana çıkar. Dolayısıyla, çevre koruma çabalarının ekonomik gerçekliklerle uyumlu bir şekilde yürütülmesi için, reformist bir perspektifin benimsenmesi kaçınılmazdır. Bu, çevresel sürdürülebilirlik ile ekonomik kalkınma arasında sağlıklı bir denge kurarak, hem doğal kaynakları korumayı hem de insan ihtiyaçlarına adil bir şekilde yanıt vermeyi hedefler.

Bu nedenle çevre ekonomisi bilim adamları, ekonomik kalkınma ile çevre politikası arasındaki bağlantıyı özenle araştırmış ve bu ilişkiyi ölçmenin en etkili yollarını aramışlardır. Çevresel göstergeler, belirli bir eşğin altındaki gelir düzeyindeki artışın çevresel dengeye zarar verdiğini, bu eşğin üzerindeki büyümenin ise çevre kalitesini iyileştirdiğini göstermiştir. Gelir ve çevre kirliliği arasındaki bu tür ters U-şekilli ilişki, Kuznets tarafından ortaya atılan ve gelir düzeyi ile çevre kirliliği arasındaki ters U-şekilli ilişkinin orijinal hipotezine dayanan çevresel Kuznets eğrisi (EKC) ile tanımlanmaktadır.

Ekonomik büyüme ile kirlilik arasındaki ilişkiyi incelerken dikkate alınması gereken önemli bir unsur Ar-Ge harcamalarıdır. Zira iklim değişikliğiyle mücadelede daha iddialı hedeflere bağlılık inkar edilemez bir şekilde Ar-Ge harcamalarının ve inovasyon çabalarının artırılmasını gerektirmektedir (Şahin ve Ayyıldız 2022,s.90; Blanford, 2009,s.9; Jaffe vd., 2011,s.1; Pop vd., 2010,s.1; European Commission, 2014,s.3).

Mevcut literatür incelendiğinde, önemli sayıda çalışmanın yalnızca karbondioksit emisyonlarına (CO₂) odaklandığı görülmektedir. Çalışmaların çoğu, Ar-Ge ve ekonomik büyümede ki artışın CO₂ emisyonlarını önemli ölçüde azalttığını ve bölgesel ve ulusal düzeylerde ampirik analizlere dayandığını ortaya koymaktadır (Fisher-Vanden vd., 2004,s.42; Garrone ve Grilli, 2010,s.54; Safi vd., 2021,s.43; Alam vd., 2021,s.6; Bai vd., 2020,s.1406; Ma vd., 2021,s.196; Li vd., 2021,s.45; ve Petrović and Lobanov, 2020,s.2). Bu çalışmada ise CO₂ ile birlikte Birleşmiş Milletler(BM) tarafından iklim değişikliği göstergesi olarak kabul edilen sera gazları (GHG) ve nitrojen oksit (NOX) gibi çevreye zararlı çeşitli çevresel emisyonlar inceleyerek çok yönlü bir değerlendirme yapılacaktır. Bu doğrultuda 3 model kurularak Ar-Ge

faaliyetlerinin ve ekonomik büyümenin iklim değişikliğinin göstergesi olarak kullanılan CO₂, GHG ve NOX salınımı üzerindeki etkisi panel veri analiz yöntemi ile araştırılacaktır.

1. Literatür

Çeşitli çevresel ve ekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi bölgesel gelecekteki ekonomik kalkınma ve sosyal kalkınma ile ilgilidir. Dünya çapında geniş bir literatür, Ar-Ge, yenilenebilir enerji, ekonomik büyüme, yenilenemeyen enerji tüketimi ve CO₂ gibi çevresel-ekonomik değişkenleri incelemek için farklı yöntemler kullanmaktadır.

Goulder ve Schneider (2000) tarafından yapılan önceki çalışmada, teknolojik değişim ve bilgi birikimi türlerinin, karbon azaltma stratejilerinin tasarımında önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Ar-Ge yatırımları ile teknoloji geliştirilmesi, karbon azaltmalarını geleceğe kaydırma eğilimini haklı çıkarabilirken, yaparak öğrenme yoluyla edinilen bilgilerde bu etkinin daha belirsiz olduğunu ifade etmektedir. Yapılan kapsamlı analiz, bu alandaki literatüre önemli bir katkı sunmuş ve mevcut teorilere yeni bir perspektif kazandırmıştır.

Öte yandan Lindmark (2002), EKC hipotezini tarihi bir bağlamda inceleyerek, ekonomik büyüme ile çevresel etkiler arasındaki ilişkiyi daha kapsamlı bir şekilde ele almış ve teknolojik değişimlerin bu ilişkideki rolünü literatüre kazandırmıştır. Bu, çevresel politika ve sürdürülebilirlik üzerine yapılan araştırmalara önemli katkılar sunmaktadır.

Lantz ve Feng (2006), 1970-2000 yılları arasında Kanada'da fosil yakıtlardan kaynaklanan karbon emisyonlarının altında yatan makroekonomik faktörleri (GSYH, nüfus, teknolojik değişim) incelemiştir. Bulgulara göre, teknolojik ve nüfus değişiklikleri Kanada'da fosil yakıt kullanımından kaynaklanan emisyonları etkilemiştir. Fischer ve Newell (2008), çığır açan teknolojilere odaklanan Ar-Ge'nin uzun vadeli karbon emisyonlarını azaltmada daha etkili olabileceğini savunmaktadır.

Ang (2009), emisyonların ekonominin yabancı teknolojiyi içselleştirmeye yönelik özümseme kapasitesi olduğunu ve Çin'deki araştırma yoğunluğu ve teknoloji transferi ile olumsuz yönde ilişkili olduğunu bildirmiştir. Ayrıca bu çalışma, daha fazla enerji kullanımının, daha fazla ticari açıklığın ve daha yüksek gelirin daha fazla emisyonu neden olma eğiliminde olduğunu bulmuştur. Hang ve Yuan-sheng (2011) Çin'de nüfus, teknoloji, gelir, ekonomik ölçek ve emisyonlar arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Analiz sonuçlarına göre nüfus geliri ve ekonomik ölçeğin emisyon üzerinde olumlu etkisi olduğu; teknolojinin emisyon üzerindeki etkisi daha karmaşıktır. Teknolojinin ilk aşamalarında emisyonu etkisi olumluyken, daha sonraki aşamada teknoloji aracılığıyla etkisi olumsuz olmuştur. Kim (2013), yenilenebilir enerjinin Ar-Ge verimliliği ile Emisyon Ticareti Planı arasındaki ilişkiyi OECD patentlerini ve Ar-Ge girdi verilerini kullanarak analiz etmiştir. Bu analizin sonuçlarına göre, Emisyon ticareti planı yenilenebilir enerjinin Ar-Ge verimliliğini artırmıştır.

Corradini, Costantini, Mancinelli ve Mazzanti (2014), 1995-2006 yılları arasındaki dönemde 15 Avrupa Birliği (AB) ülkesi ve 23 imalat sektörü için emisyonları azaltmaya yönelik inovasyon yatırımları yapmış ve emisyon azaltma teknolojilerinin enerji verimliliği ile yakından ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Popp, Hascic ve Medhi (2011), 1991'den 2004'e kadar 26 OECD ülkesi için teknolojik değişimin yenilenebilir enerji kapasitesine yapılan yatırımlar üzerindeki etkisini ve teknolojik ilerlemelerin daha fazla yatırıma yol açtığını ancak etkisinin küçük olduğunu bulmuştur.

Weina, Gilli, Mazzanti ve Nicolli (2014), 1990-2010 zaman diliminde 95 İtalya ili için yeşil teknolojik değişim ile hem emisyonlar hem de emisyon verimliliği arasında bir ilişkinin olup olmadığını araştırmıştır. Bulgular, yeşil teknolojinin çevre korumayı teşvik etmede henüz önemli bir rol oynamadığını, ancak çevresel üretkenliği dikkate değer şekilde artırdığını göstermektedir.

Işık ve Kılınç (2014) ulaştırma sektöründe Ar-Ge harcamaları ile emisyonlar arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bulgulara göre, seçilen ülkelerde Ar-Ge harcamaları emisyonlar üzerinde olumlu bir etkiye sahipken, bulgular enerji tüketimi, Ar-Ge harcamaları ve emisyon arasında uzun vadeli bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Adedoyin ve Alola(2020), Ar-Ge harcamalarının çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkisini incelemiş ve RENG, ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasındaki uzun vadeli ve nedensel ilişkiyi araştırmıştır. Çalışma, uzun vadede Ar-Ge harcamaları ile ekolojik ayak izi arasında önemli bir negatif ilişki olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu, Ar-Ge harcamalarının panel ülkelerinin çevresel sürdürülebilirliğini önemli ölçüde etkilediği anlamına gelmektedir. Ek olarak çalışma, NRENG ve ekonomik büyümenin CO₂E alevlenmesini artırdığını, RENG'in ise ekolojik ayak izini azalttığını doğrulamaktadır.

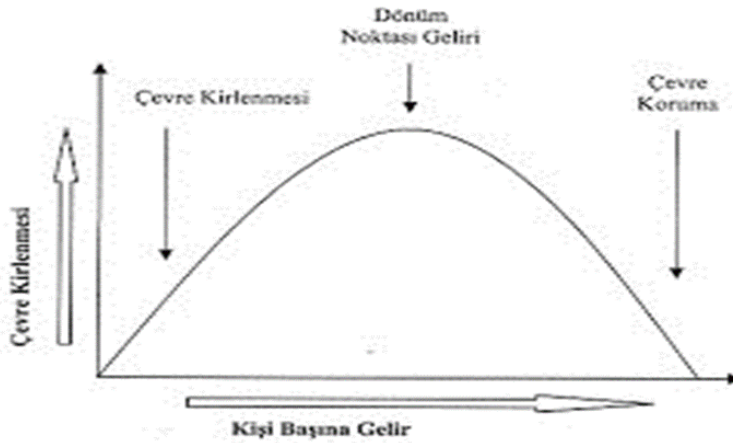
Benzer şekilde, Alam ve Apergis'in (2021) ampirik bulguları, Ar-Ge ile hem temiz enerji tüketimi hem de CO₂ emisyonları arasında önemli bir uzun vadeli denge bağlantısı olduğunu göstermiştir. Ayrıca, uzun vadeli esneklikler, Ar-Ge ve hisse senedi piyasasındaki büyümenin temiz enerji tüketimini olumlu yönde etkilediğini ancak CO₂ E üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Xu ve Khan (2023),1990-2020 yılları için G-7 ekonomilerinden alınan panel verileri kullanarak araştırma ve geliştirmenin (Ar-Ge) ve yenilenebilir enerji tüketiminin (RENG) CO₂ E üzerindeki etkisini araştırmıştır. Ayrıca, Ar-Ge CO₂E modellerinde ekonomik büyümenin ve yenilenemeyen enerji tüketiminin (NRENG) kontrol edici rolünü araştırmıştır. CS-ARDL paneli yaklaşımından elde edilen sonuçlar, Ar-Ge, RENG, ekonomik büyüme, NRENG ve CO₂E arasında uzun vadeli ve kısa vadeli bir ilişkiyi doğrulamaktadır.

2. Çevresel Kuznets Eğrisinin Teorik Temelleri ve Ampirik Kanıtları

Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) ilk kez Dünya Kalkınma Raporu'nda (1992) 31 ülkeye dağılmış 47 şehirde ortamdaki kükürt dioksit konsantrasyonları ile kişi başına düşen GSYH arasındaki ilişki olarak tanınmıştır. EKC, kişi başına gelir ile kükürt dioksit konsantrasyonunun, trendin döndüğü ve ters ilişkinin gözlemlenebildiği belirli bir nokta ile pozitif korelasyona sahip olduğu ters bir U şeklini takip etmektedir. EKC'nin adı, Kuznets (1955) tarafından önerilen gelir eşitsizliği ile ekonomik büyüme arasındaki benzer ilişkiden esinlenmiştir. EKC daha sonra yalnızca kükürt dioksit konsantrasyonlarına ve kentsel alanlara değil, aynı zamanda dünya çapındaki genel çevresel bozulmaya da uygulanmıştır. Bu genellemenin ampirik desteği azdır ve birçok kişi tarafından eleştirilmiştir (Stern, 2004,s.1421). Yine de kişi başına düşen gelir ile çevre sorunları arasında ters U şeklinde bir ilişki olduğu hipotezi varlığını sürdürmektedir. EKC'nin teorisi, kırsal alanlardaki tarımsal üretimden kentsel alanlardaki endüstriyel üretime geçişin etkilerine dayanmaktadır. Sanayi üretimi yoğunlaştıkça kirlilik artmaktadır. Zamanla ve artan gelir düzeyleriyle birlikte endüstriyel ağırlıklı üretim, daha yüksek teknoloji ve hizmet merkezli bir üretim lehine aşamalı olarak durdurulmaktadır. Bu gelişmenin kirlilik artışı önleyeceği ve sonuçta kirlilik seviyelerinin düşmesine neden olacağı düşünülmektedir. Yüksek teknoloji ve üretim etkin bir ekonominin etkilerinin, kirliliğin azalmasına, ayrıca tüketicilerde temiz bir iklime yönelik talebin artmasına ve çevrenin refahına yönelik siyasi çıkarların artmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir (Dinda, 2004,s.436).

Şekil 1: EKC

EKC'nin şeklinin ardındaki mekanizmalara daha derinlemesine bakmak için EKC hipotezinin farklı yönlerini tanımlamak gerekir. Ekonomiler büyüdükçe çevresel bozulmanın ilk artışına ölçek etkisi denir. Ekonomik büyüme, artan üretim nedeniyle artan kirlilik seviyeleri anlamına gelir. Artan çıktı, artan girdiyi gerektirir ve dolayısıyla daha fazla doğal kaynak kullanılır ve kirlilik seviyeleri artar. Ekonomik büyümeyle birlikte kirliliğin de artacağı düşünülmektedir. EKC'nin şekli ölçek etkisini dengeleyen başka mekanizmaların varlığına işaret etmektedir. Bu mekanizmalar bir araya geldiğinde ekonomiler büyüdükçe çevresel bozulmayı azaltıcı etki göstermektedir. Ölçek etkisini ortadan kaldırdığı ve sonuçta tamamen dengelediği düşünülen mekanizmalar; teknolojik etki, kompozisyon etkisi, uluslararası ticaretin etkileri, temiz çevreye olan talebin artması ve güçlenenler olarak tanımlanmaktadır. Teknolojik etki, teknolojik gelişmelerin ve daha etkin üretimin etkilerini açıklamaktadır. Yeni teknolojiye yönelik teşvikler genellikle firma düzeyindeki çevresel kaygılara dayanmaz, ancak daha etkili bir üretimin çevresel faydalarından hâlâ yararlanılabilir. Temel ekonomik teoremin bize söylediği gibi rekabetçi bir piyasa, firmalara ürün ve hizmetleri düşük fiyata satma yönünde baskı uygulamaktadır. Firmalar, karlarını en üst düzeye çıkarmak için hem mevcut etkin teknolojiye hem de kendi bünyesinde yeni teknoloji geliştirmeye yatırım yaparak üretimi daha ucuz hale getirmeye çalışmaktadır. Daha zengin ülkeler Ar-Ge yatırımlarını karşılayabilmektedir ve dolayısıyla teknolojik gelişme ekonomik gelişmeyle el ele gitmektedir (Komen vd., 1997,s.66). Nüfus, geliri arttıkça haneyle ilgili hizmetlerin tüketimini de artırmaktadır. Bunlar, kirlilik seviyelerini artırmadan GSYH'yi artıran eylemlerin örnekleridir. Başka bir deyişle, çıktının bileşimi değiştirilirse kirlilik seviyeleri ekonomik büyümeyle aynı oranda artmayabilir (Vukina vd., 1999,s.2). Daha zengin ülkeler Ar-Ge'ye daha fazla yatırım yaptığında, yüksek teknoloji ekipmanlar kullandığında ve daha merkezi hizmet odaklı bir ekonomide faaliyet gösterdiğinde, ticaretin ön koşullarında büyük farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

3.Yöntem

Çalışma, seçili OECD ülkeleri için Ar-Ge ve ekonomik büyüme faaliyetlerinin iklim değişikliği üzerinde meydana getirdiği etkiyi belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda 2000-2022 dönemine ait veriler kullanılarak panel veri ekonometrik yöntemi kullanılmıştır. Veriler logaritmaları alınarak modele dahil edilmiştir. Ar-Ge ve ekonomik büyüme faaliyetlerinin iklim değişikliği üzerinde meydana getirdiği etkiyi belirlemek amacıyla Parks-Kmenta Tahmincisi kullanılmıştır.

Parks-Kmenta Tahmincisi, heteroskedastisite, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı değişkenlerinden en az birinin varlığında etkili tahminler sağlamaktadır. Parks (1967), tartışılan modelin hata terimlerinde varyansın yanı sıra korelasyon durumunda da doğrusal regresyon modelini tahmin etmek için bir algoritma geliştirmiştir.

Kmenta (1986) bu modelin mevcut bazı eksikliklerine dikkat çekerek yaygınlaşmasına öncülük etmiştir. Parks-Kmenta tarafından geliştirilen model, parametre tahminlerine dokunmadan dirençli standart hataların elde edilmesini mümkün kılmaktadır. Bu sayede tahmin edilecek modelde varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığının varlığında bile etkili ve tutarlı sonuçlar elde edilmesine olanak sağlamaktadır. Ancak böyle bir durumda tahmin edilecek model uygun bir regresyon yapısına sahip olabilir.

Genelleştirilmiş en küçük kareler (GEKK) yöntemi, hata terimlerine ilişkin varyans kovaryans matrisinin () bilindiği varsayımıyla tahminler elde etmektedir. Ancak tahminlerde bu matris bilinmediğinden Esnek Genelleştirilmiş En Küçük Kareler yöntemi tercih edilmektedir. (Kmenta, 1986,s.615). Parks Kmenta tahmincisi ise modele uygun bir regresyon yapısına sahip olabilmek için panel verilerde yatay kesit boyutu olarak ifade edilen N; Zaman boyutunun T'den küçük olması durumunda modelin uygun bir regresyon yapısına sahip olması mümkündür. Çünkü Parks Kmenta tahmincisi $N > T$ ise esnek değildir. Başka bir deyişle $T > N$ durumunda tahmincisi yardımıyla daha etkili ve tutarlı sonuçlara ulaşmak mümkündür (Tatoğlu, 2013, s.277). Bu bağlamda $T > N$ geçerli olduğundan daha doğru sonuçlara ulaşmak amacıyla Parks-Kmenta tahmincisi tercih edilmiştir.

Çalışmada yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenler ve bu değişkenlerin tamamına ait bilgiler Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Değişkenler ve Kaynaklar

Değişken Türü	Açıklama	Kaynak
Bağımsız Değişken: GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	OECD
Bağımsız Değişken: Ar-Ge	Araştırma ve Geliştirme Harcamaları	OECD
Bağımlı Değişken: CO ₂	Kişi başına Karbondioksit Emisyonları	OECD
Bağımlı Değişken: GHG	Kişi başına Sera Gazı Emisyonları	OECD
Bağımlı Değişken:NOX	Kişi başına nitro oksit emisyonları	OECD

Çalışmada yer alan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri model tahmini öncesinde elde edilmiş olup, bu istatistikler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	S.Sapma	Min.	Max.
Ar-Ge	322	1947.704	931.936	.465	5521
GSYH	322	2.44e+12	4.21e+12	1.00e+11	2.55e+13

GHG	322	2.26e+07	2.53e+07	23377	1.58e+08
CO ₂	322	2.49e+07	2.73e+07	52197	1.49e+08
NOX	322	2881171	6031112	.148849	2.62e+07

4. Bulgular

Panel veri analizlerine yönelik tahmin metodunun seçimine yönelik, önceden belirlenmiş ön testler ve ekonometrik varsayımların titizlikle gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu aşamada, hata terimlerinin normal dağılıma sahip olup olmadığı, birimler arası korelasyonun varlığı, ve hata terimlerinin varyansının sabitliği gibi kritik varsayımlar ele alınmalıdır.

Tablo 3. Ön testler

	Model 1(Bağımlı Değişken:GHG)		Model 2(Bağımlı Değişken: CO ₂)		Model 3(Bağımlı Değişken: NOX)	
Testler	Test İstatistiği	P değeri	Test İstatistiği	P değeri	Test İstatistiği	P değeri
F testi	3.13	0,00	1.91	0.02	129.57	0.00
Hausman Testi	8.80	0.00	2.29	0.13	0.38	0.54

Tablo 3'te sunulan ön test sonuçlarına göre, gerçekleştirilen F testi,tüm modeller için klasik veya sabit etkilerden hangisinin geçerli olduğu sorusuna dair olan hipotezi %1 anlam düzeyinde reddetmiştir. Bu gözlem, klasik modelin geçerliliğinin olmadığına işaret etmektedir. Hausman testi, sabit etkiler veya rassal etkiler modellerinden hangisinin seçileceğini belirlemek için kullanılmaktadır. Hausman testi sonucu model 1 için “0,00” p değeri ile sabit etkiler modelinin Model 2 ve Model 3 için sırasıyla 0,13, 0.54 p değeri ile rassal etkiler modelinin uygun olduğunu göstermiştir.

Bu aşamadan sonra sabit etkili ve rassal etkili modele ait temel varsayımların sınaması yapılacaktır.

Tablo 4. Değişen Varyans, Otokorelasyon ve Birimler Arası Korelasyon Testleri

	TESTLER	Test İstatistiği	Sonuç
Model 1	Değiştirilmiş Wald Testi	79151.36 (0,00=	Heteroskedasite vardır.
	Bhargava,Franzini ve Narendranathan D.W ve B.W	Durbin-Watson = 1.99 Baltagi-Wu LBI = 2.07	Otokorelasyon vardır.
	Friedman’ın Testi	70.502 (0.00)	Birimler Arası Korelasyon vardır.
Model 2	Levene,Brown ve Forsythe Testi	W0:15.59 (0.00) W50:4.73 (0.00) W10:12.47 (0.00)	Heteroskedasite vardır.
	Baltagi-Wu (1999) LBI ve Bhargava vd. (1982) Durbin-Watson testi	Durbin-Watson = 1.95 Baltagi-Wu LBI = 2.04	Otokorelasyon vardır.

	Friedman'ın Testi	Test istatistiği:0.348 alpha = 0.10 : 0.1124 alpha = 0.05 : 0.1470 alpha = 0.01 : 0.2129	Birimler Arası Korelasyon vardır.
Model 3	Levene,Brown ve Forsythe Testi	W0:15.59 (0.00) W50:4.73 (0.00) W10:12.47 (0.00)	Heteroskedasite vardır.
	Baltagi-Wu (1999) LBI ve Bhargava vd. (1982) Durbin-Watson testi	Durbin-Watson = 1.86 Baltagi-Wu LBI = 1.97	Otokorelasyon vardır.
	Friedman'ın Testi	Test istatistiği:2.07 alpha = 0.10 : 0.1124 alpha = 0.05 : 0.1470 alpha = 0.01 : 0.2129	Birimler Arası Korelasyon vardır.

Tablo 4'te gösterilen Değiştirilmiş Wald Testi ve Levene, Brown-Forsythe testi sonuçlarına göre, "birimlerin varyansı eşittir" şeklinde kurulan sıfır hipotezi tüm modeller için reddedilmiştir yani değişen varyans olduğuna karar verilmiştir. Yine Bhargava,Franzini ve Narendranathan D.W ve B.W ile Baltagi-Wu (1999) LBI ve Bhargava vd. (1982) Durbin-Watson testlerinin istatistikleri kritik değer olan 2'den küçük olduğu için tüm modeller için otokorelasyonun varlığı sonucu görülmektedir. Son olarak yapılan Friedman'ın Testi tüm modeller için birimler arası korelasyonun varlığı niteliğindedir.

Daha öncede belirtildiği gibi çalışmamızda T>N olduğundan ve heteroskedasite, değişen varyans ve birimler arası korelasyonun etkilerini azaltma amacıyla daha dirençli bir tahmincinin seçilmesi gerektiğinden, Parks-Kmenta tahmincisi tercih edilmiştir.

Tablo 5. Parks-Kmenta Tahmincisi

	Model 1			Model 2			Model 3		
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	S.Hata	P	Katsayı	S.Hata	P	Katsayı	S.Hata	P
Ar-Ge	-0.04	0.020	0.04	-0.07	.0198	0.00	-.0904	.0134	0.00
GDP	-0.10	0.028	0.00	-0.01	.0390	0.00	-1.382	.0681	0.00
c	19.48	0.813	0.00	16.90	1.026	0.00	40.278	2.022	0.00
Wald chi2(4): 16.75 Prob>chi2: 0,000				Waldchi2(4):15.68 P>chi2:0,000			Wald chi2(4): 416.81 Prob>chi2: 0,000		

Tablo 5'te yer alan Parks-Kmenta tahmin sonuçlarına göre Model 1 için ele alınan Ar-Ge ve GSYH sera gazı emisyonlarını anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir. Ar-Ge %1 arttığında sera gazı emisyonlarını % 0.04 oranında azaltmaktadır. GSYH %1 arttığında sera gazı emisyonları %0.10 azalmaktadır. Yine Model 2 için ele alınan Ar-Ge ve GSYH değişkenleri karbondioksit emisyonunu anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir. Ar-Ge harcamaları %1 arttığında karbondioksit emisyonu %0,07 azalırken, GSYH %1 arttığında karbondioksit emisyonu %0,01 oranında azalmaktadır. Son olarak Model 3 için ele alınan Ar-Ge ve GSYH değişkenleri nitrojen oksit emisyonunu anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir. Ar-Ge harcamaları %1 arttığında nitrojen oksit emisyonu %0.09 azalırken, GSYH %1 arttığında nitrojen oksit emisyonu % 1.38 oranında azalmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bu makale, sera gazı emisyonlarından kaynaklanan iklim değişikliğiyle mücadelede politika yapımcılar için pratik politika çıkarımları olan bu önemli soruyu araştırmaktadır. Ar-Ge yatırımları ve ülkelerin ekonomik büyümesi çevresel bozulmayı azaltmada ne kadar etkilidir? Seçilmiş OECD ekonomilerden oluşan bir panelden elde edilen tarihsel verileri kullanarak, Ar-Ge yatırımlarının ve ekonomik büyümenin emisyonlar üzerindeki etkisini incelenmektedir. Bu kapsamda bağımsız değişkenlerin iklim değişikliği üzerindeki etkisini incelemek amacıyla CO₂ ile birlikte Birleşmiş Milletler(BM) tarafından iklim değişikliği göstergesi olarak kabul edilen sera gazları (GHG) ve nitrojen oksit (NOX) gibi çevreye zararlı çeşitli çevresel emisyonlar inceleyerek çok yönlü bir değerlendirme yapılmıştır. Bulgular, Ar-Ge faaliyetleri ve ekonomik büyümenin beklendiği gibi iklim değişikliğinin göstergesi konumunda olan zehirli atmosferik gazların salınımında azalışa yol açtığı yönündedir. Sonuç olarak, Ar-Ge yatırımlarının artırılması ve düşük karbonlu teknolojilere yönelik yenilikçi çözümler geliştirilmesi, sera gazı emisyonlarını azaltmak ve iklim değişikliğiyle mücadelede önemli bir yol haritası sunmaktadır.

Bu nedenle, bu çalışmanın bulgularının politika açısından anlamı, Ar-Ge yatırımlarına ayrılan GSYH payının artırılması yoluyla sera gazlarının azaltılması için önemli bir alan olduğudur. Özellikle elektrikli araçlar (EV'ler), batarya ve hidrojen depolama, akıllı şebekeler, karbon yakalama, kullanım ve depolama gibi düşük karbonlu teknolojilere yönelik Ar-Ge harcamalarının artırılması, dünyanın 2050 yılına kadar net sıfır emisyon yoluna girmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Bu nedenle, politika yapımcılar ve hükümet yetkilileri, enerji verimliliği ve emisyon kontrol teknolojilerinde daha fazla yenilik getirmesi beklenen Ar-Ge faaliyetlerine yönelik finansmanı artırmak için daha etkili politikalar başlatmayı düşünmelidir. Ayrıca, birçok ulusun daha iyi bir hale gelmesine yardımcı olmak amacıyla teknolojik ilerlemeyi ve yenilenebilir enerji geçişini daha da kolaylaştırabilecek yeşil yenilik projelerini finanse etmek için kamu-özel sektör ortaklıkları da üstlenilebilir.

Bu çalışmanın potansiyel sınırlamalarından biri, 14 ülkeden oluşan bir paneli dikkate almasıdır. Gelecekte daha fazla araştırma, farklı ülkelerin, farklı ekonomik hacimleri nedeniyle küresel sera gazı emisyonlarına farklı katkılarda bulunduğu faktörüne odaklanmalıdır. Büyük ekonomilerin bölünmesini dikkate almalı ve ekonomik faaliyetlerin emisyon yoğunluğuna göre ayrıntılı bölgesel özellikleri de içeren, çok boyutlu ve çok uluslu, kapsamlı bir girdi-çıkı değerlendirme modeli oluşturulmalıdır.

Kaynakça

- Ang, J. B. (2009). CO2 emissions, research and technology transfer in China. *Ecological Economics*.
- Adedoyin F.F., Alola A.A., Bekun F.V.(2020).An assessment of environmental sustainability corridor: The role of economic expansion and research and development in EU countries. *Sci. Total Environ*,713,136726.
- Alam M.S., Apergis N., Paramati S.R., Fang J.(2021).The impacts of R&D investment and stock markets on clean-energy consumption and CO2 emissions in OECD economies. *Int. J. Financ. Econ*. 26,4979–4992.
- Blanford, G. J. (2009). R&D investment strategy for climate change. *Energy Economics*, 31, S27-S36.
- Corradini, M., Costantini, V., Mancinelli, S ve Mazzanti, M. (2014). Unveiling the dynamic relation between R&D and emission abatement. *Ecological Economics*.
- Calef, D.,ve Goble, R.(2007).The allure of technology: How France and California promoted electric and hybrid vehicles to reduce urban air pollution. *Policy Sci* , 40, 1–34.

- Carrión-Flores, C.E., ve Innes, R.(2010) Environmental innovation and environmental performance. *J. Environ. Econ. Manag*, 59, 27–42.
- Irandoost, M.(2016). The renewable energy-growth nexus with carbon emissions and technological innovation: Evidence from the Nordic countries. *Ecol. Indic.*, 69, 118–125.
- European Commission (2014). COM(2014) 15 final. A policy framework energy in the period from 2020 to 2030. *European Commission*.
- Fisher-Vanden, K., Jefferson, G. H., Liu, H., ve Tao, Q. (2004). What is driving China's decline in energy intensity? *Resource and Energy Economics*, 26(1), 77–97
- Fischer, C., ve Newell, R. G. (2008). Environmental and Technology Policies for Climate Mitigation. *Journal of environmental economics and management*.
- Garrone, P. ve Grilli L. (2010). Is there a relationship between public expenditures in energy R&D and carbon emissions per GDP? An empirical investigation. *Energy Policy*, 38:5600-13.
- Goulder, L. H., ve Mathai, K. (2000). Optimal CO₂ Abatement in the Presence of Induced. *Journal of Environmental Economics and Management*.
- Hang, G., ve Yuan-sheng, J. (2011). The Relationship between CO₂ Emissions, Economic Scale, Technology, Income and Population in China. *Procedia Environmental Sciences*.
- IEA(2020a), Energy Technology RD&D Budgets 2020, Paris, www.iea.org/reports/energytechnology-rdd-budgets-2020
- IEA (2020b). World Energy Investment 2020, Paris. <https://www.iea.org/reports/worldenergy-investment-2020/rd-and-technology-innovation>
- IEA. (2021). Renewable Energy Market Update 2021, IEA, Paris
- Jaffe, A. B. (2011). Analysis of public research, industrial R&D, and commercial innovation: Measurement issues underlying the science of science policy. In *The Science of Science Policy: A Handbook*, 193–207, Brandeis University
- Kmenta, J. (1986). *Elements of Econometrics*, New York: The MacMillan Company
- Lantz, V., ve Feng, Q. (2006). Assessing income, population, and technology impacts on CO₂ emissions in Canada: Where's the EKC? *Ecological Economics*.
- Li, L., McMurray, A., Li, X., Gao, Y., ve Xue, J. (2021). The diminishing marginal effect of R&D input and carbon emission mitigation. *Journal of Cleaner Production*, 282, 124423.
- Lindmark, M. (2002). An EKC-pattern in historical perspective: carbon dioxide emissions, technology, fuel prices and growth in Sweden 1870–1997. *Ecological Economics*.
- Ma, Q., Murshed, M., ve Khan, Z. (2021). The nexuses between energy investments, technological innovations, emission taxes, and carbon emissions in China. *Energy Policy*, 155, 112345.
- Parks, R. (1967). Efficient Estimation of a System of Regression Equations When Disturbances Are Both Serially and Contemporaneously Correlated. *Journal of the American Statistical Association*, 62: 500–509.
- Petrović, P ve Lobanov, M. M. (2020). The impact of R&D expenditures on CO₂ emissions: evidence from sixteen OECD countries. *Journal of Cleaner Production*, 248, 119187.
- Popp, D., Hascic, I., ve Medhi, N. (2011). Technology and the diffusion of renewable energy. *Energy Economics*.

- Safi, A., Chen, Y., Wahab, S., Zheng ve L., Rjoub, H. (2021). Does environmental taxes achieve the carbon neutrality target of G7 economies? Evaluating the importance of environmental R&D. *Journal of Environmental Management*, 293, 112908.
- Şahin, G., ve Ayyıldız, F.V. (2022). An Investigation of Climate Change Within the Framework of a Schumpeterian Economic Growth Model, *Business and Policy Solutions to Climate Change. Palgrave Studies in Sustainable Business In Association with Future Earth*. Palgrave Macmillan, Cham.
- Tatoğlu, F. Yerdelen (2013). Panel Veri Ekonometrisi (2. Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.
- These Frequently Asked Questions have been extracted from the chapters of the underlying report and are compiled here. When referencing specific FAQs, please reference the corresponding chapter in the report from where the FAQ originated.
- Xu,Q., ve Khan,S.(2023). How Do R&D and Renewable Energy Consumption Lead to Carbon Neutrality? Evidence from G-7 Economies. *International Journal of Environmental Research and Public Health*,20(5)
- Zeng, S., ve Zhou, Y.(2021).Foreign Direct Investment’s Impact on China’s Economic Growth, Technological Innovation and Pollution. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 2021, 18, 2839.
- Weina, D., Gilli, M., Mazzanti, M., ve Nicolli, F. (2014). Green inventions and greenhouse gas emission dynamics:A close examination of provincial Italian data. *SEEDS Working Paper Series*.
- WMO. (2020). 2020 on track to be one of three warmest years on record. <https://public.wmo.int/en/media/pressrelease/2020-track-be-one-of-three-warmest-years-record> (accessed date: September 14, 2022).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Bir İlçede Din Görevlilerine Yöneltilen Sağlık Sorunlarının Analizi: Nitel Çalışma*

Analysis of Health Issues Addressed to Religious Officials in a District: A Qualitative Study

Abide AKSUNGUR¹, Dr. Öğr. Üyesi Uğur UĞRAK², Selahattin AKYÜZ³

Öz

İnsanoğlunun sağlık arayışı her alanda aktif ve artan bir şekilde devam etmektedir. Bu arayış alanlarından biri de maneviyattır. Bu çalışmada Ankara'nın merkez bir ilçesinde camilerde çalışan din görevlilerine yöneltilen sağlık sorunlarının nitel analizi hedeflenmektedir. Bu kapsamda din görevlilerinin toplum sağlığı açısından rollerini ortaya koymak çalışmanın diğer bir amacını oluşturmaktadır. Bu nitel çalışma araştırılan konu ile ilgili yeterli tecrübesi olan 14 din görevlisiyle yürütülmüştür. Araştırma verileri sekiz sorudan oluşan yarı-yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Elde edilen nitel verilerin analizinde tümevarımsal betimsel ve içerik analiz yaklaşımı kullanılmıştır. Araştırma kapsamındaki din görevlilerine psikolojik sağlık sorunlarının yansısı (12/14), aile temelli sorunlar (8/14), alkol ve madde bağımlılığı (8/14) ve engelli ve hasta bakımı (7/14) gibi durumlardan kaynaklı psikolojik sorunlara yönelik olarak manevi destek talebinde bulunulduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamındaki din görevlilerinin tamamı (14/14) maneviyatın sağlık sorunlarının çözümünde etkili olduğunu ve bu kapsamda halk eğitiminde aktif rol oynadıklarını ifade etmişlerdir. Bireylerin, sağlık kurumları dışında da psikolojik sağlık sorunları için manevi destek arayışında oldukları tespit edilmiştir. Bu bağlamda, manevi desteğin sağlık kurumlarına profesyonel bir şekilde entegre edilmesi önerilmektedir. Ayrıca akademisyenlere sağlık kurumları dışındaki manevi destek taleplerine yönelik daha kapsamlı araştırmalar yapılması tavsiye edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Manevi Destek, Sağlık Bakımı, Hastalık, Sağlık Hizmetleri

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Human beings' search for health continues actively and increasingly in every field. One of these areas is spirituality. This study aims to analyze qualitatively the health problems addressed to religious officials working in mosques in a central district of Ankara. In this context, revealing religious officials' roles in public health constitutes another study aim. This qualitative study was conducted with 14 religious officials with sufficient experience in the subject under study. The research data were collected using a semi-structured interview form with eight questions. Inductive descriptive and content analysis approaches were used to analyze the qualitative data. The religious officials within the study were determined to be requested for spiritual support for psychological problems stemming from situations such as psychological health problems (12/14), family-based problems (8/14), alcohol and substance addiction (8/14), and disabled and patient care (7/14). All the religious officials (14/14) in the study stated that spirituality was effective in solving health problems, and they played an active role in public education. Individuals also sought spiritual support for psychological health problems outside of health institutions. In this context, spiritual support is recommended to be professionally integrated into health institutions. Additionally, academicians are

¹Altındağ İlçe Sağlık Müdürlüğü, Ankara, abideaksungur@hotmail.com.

²Sağlık Bilimleri Üniversitesi Gülhane Sağlık MYO, ugrak@sbu.edu.tr.

³Sağlık Bakanlığı, selahattinakyuz74@gmail.com.

recommended to conduct more comprehensive research on spiritual support requests outside health institutions.

Keywords: Spiritual Support, Health Care, Illness, Health Services

Paper Type: Research

1. Giriş

Dünya Sağlık Örgütü sağlığı “*sadece hastalık ve sakatlığın olmaması değil, fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik hali*” olarak tanımlamaktadır. Bireyde tam bir iyilik halinin olması tüm bu boyutları göz önüne alan bir yaklaşım gerektirmektedir. Bireyin fiziksel, duygusal, zihinsel, sosyokültürel ve manevi boyutlarını birlikte ele alan bütüncül/holistik yaklaşım sağlık bakımında en önemli yaklaşım olarak nitelendirilmektedir (Çelik, Özdemir, Durmaz, & Pasinlioğlu, 2014, s. 9).

İnsanoğlunun sağlık arayışı ruhsal, sosyal ve teknolojik hayatın her alanında aktif ve artan bir şekilde devam etmektedir. Günümüzde sağlık hizmetlerinin gelişmesinin ve uzmanlaşmasının en önemli nedenlerinden birisi de budur. Sağlık hizmetlerinin aşırı uzmanlaşması ise insanların fiziksel, ruhsal ve sosyal yönlerini bütüncül olarak değerlendirememeye eleştirisiyle karşı karşıyadır (Gordon, 2019, ss. 3-8; Horton, 2023, s. 1639). Teknolojideki ilerlemelere rağmen, bireyler modern tıptan bekledikleri hizmeti alamadıklarında çeşitli alternatif arayışlara yönelmektedirler. Bu durum, genellikle sağlık hizmetlerinin yönetsel ve erişimsel sorunlarından kaynaklanabileceği gibi, bazı sağlık sorunlarında modern tıbbın yeterliliğinin sorgulanmasıyla da ilişkilidir. Bu alternatif arayışlar, bireylerin kendi kendine bakım, alternatif tıp yöntemleri veya manevi yaklaşımlar olabilmektedir.

Maneviyat, bireylerin sağlıklarına kavuşmak için kullandıkları önemli bir araçtır. Maneviyat, hastaların sağlık ve refaha kavuşmasında, hastalık ve rahatsızlıklarla başa çıkmasında olumlu katkıda bulunabilen temel bir yaşam boyutu olarak kabul edilmektedir (Murgia, Notarnicola, Rocco, & Stievano, 2020, s. 13). Bu ihtiyaca yönelik olarak manevi bakım bireylere farklı alanlarda uygulanabilmektedir. Bireyler hayatlarının akışını önemli ölçüde değiştiren hastalık, ameliyat, felaketler ve kriz gibi durumlarda çok hızlı ve yoğun duygu geçişleri yaşayabilmektedirler. Bu noktada bireylerin mevcut hayatlarına anlam katmak, yanlarında olmak, moral vermek, motive etmek ve rehberlik edebilmek manevi desteğin amaçlarından (Karagül, 2012, s. 7). Manevi destek, sağlık sorunlarında uygulanan tıbbi ve sosyal girişimlerle birlikte tedavi sürecine yardımcı olduğu değerlendirilen rehberlik uygulamalarıdır (Kavas & Kavas, 2014, s. 912). Manevi destek bireylerin ruhsal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik girişimleri ifade ederken, manevi bakım manevi destek sürecinin daha profesyonel ve organize bir şekilde uygulanmasını ifade etmektedir (Tavares et al., 2022, s. 1561).

Manevi bakım İslamiyet, Hristiyanlık ve Muselik gibi semavi dinler özelinde yapıldığı gibi ateist olan bireylere de kendi inanışları çerçevesinde yapılabilmektedir. Birçok ülkede manevi destek ve bakıma yönelik girişimler bulunmaktadır. Avrupa ve Amerika’da manevi bakım kavramı 1960’lı yıllarda gündeme gelmiş ancak pratik olarak uygulanması 1980’li yılları bulmuştur (Kesgin & Erdem, 2018, ss. 89-90). Amerika Birleşik devletleri’nde manevi bakım herkes için manevi bakım paradigması ile ortaya çıkmıştır. Sadece Hristiyanlara değil tüm inançlara yönelik manevi bakım sunma odaklıdır. Örnek olarak Hollanda’da manevi bakım 1987 yılından günümüze tüm inançlar için uygulanmaktadır. Almanya’da anayasal bir hak kapsamında olan manevi bakım hastanelerde uygulanmakta ve devlet tarafından finanse edilmektedir. Belçika’da hastalara manevi destek sunacak din görevlisini seçme özgürlüğü vardır. Fransa’da hastanelerde ve huzurevlerinde, dini hizmetlerin yürütüldüğü Aumônerie adlı bir birim bulunmaktadır. Bu birimlerde hastalara manevi destek verilmektedir (Akay & Şahin, 2018, s. 6).

Türkiye’de 2015 yılına kadar manevi bakım yakınları vefat etmiş bireylere rehberlik şeklinde uygulanmaktaydı. 2015 yılından sonra ise Türkiye’de modern anlamda manevi bakımın sağlık kurumlarında sunulmasına yönelik girişimler başlamıştır. 7 Ocak 2015 yılında Sağlık

Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı arasında “Hastanelerde Manevi Destek Sunmaya Yönelik İşbirliği Protokolü” imzalanmıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı & Sağlık Bakanlığı, 2015). Bu protokol çerçevesinde 200 saatlik eğitim alan İlahiyat mezunu Diyanet İşleri Başkanlığı personeli, Ankara, İstanbul, Erzurum, Kayseri, Ordu ve Samsun illerindeki 12 pilot hastanede görevlendirilmiştir. Görevlendirilen personel öncelikle din psikolojisi, sosyolojisi ve rehberlik alanlarında lisans üstü eğitim alan personel arasından seçilmiştir. 2021 yılı itibarı ile Türkiye’de 74 ilde 143 Sağlık Bakanlığı, 3 Üniversite hastanesinde toplam 148 personel görevlendirilmiştir (Akay & Şahin, 2018, s. 5). Günümüzde sağlık kurumlarında manevi destek hizmetleri hem manevi, hem de pozitif ilimler hakkında eğitim almış personel tarafından verilmektedir (Kesgin & Erdem, 2018, s. 84). Sağlık kurumlarında manevi bakım farklı alanlarda kullanılmaktadır. Hastanelerde manevi bakım, hemşirelik hizmetleri ve yoğun bakım ünitelerinde sıklıkla kullanılmaktadır. Manevi bakım, yoğun bakımda zorlu tedavi süreçlerinde hastalara bu süreci atlatmada rehberlik etmede ve hayatı anlamlandırılmalarında önemli bir araçtır (Cockell & Mcsherry, 2012, s. 966; Ho, Nguyen, Lopes, Ezeji-Okoye, & Kushner, 2018, s. 6; Uzunhasanoğlu, 2022, s. 75). Benzer şekilde ölümcül hastalıklara yakalanan hastalara ve yakınlarına terminal dönemde sağlık hizmetleri kapsamında da manevi bakım sıklıkla kullanılmaktadır (Daaleman, Usher, Williams, Rawlings, & Hanson, 2008, s. 406). Özellikle bu durumdaki hastaların manevi kaygı ve korkularına yönelik olarak verilen manevi rehberliğin, bu süreçlerde etkili olduğu değerlendirilmektedir (Batstone, Bailey, & Hallett, 2020, s. 3609; Ho et al., 2018, s. 5). Bu yönü ile manevi bakım palyatif bakımın bir parçası olarak da ifade edilmektedir (Nissen, Viftrup, & Hvidt, 2021, s. 2). Literatür incelendiğinde manevi bakımın akıl sağlığı başta olmak üzere, sağlık üzerinde olumlu etkilerinin de tespit edildiği ifade edilmektedir (Lucchetti, Koenig, & Lucchetti, 2021, s. 7620; Salsman, Fitchett, Merluzzi, Sherman, & Park, 2015, s. 37). Özellikle menavi bakımın hastaların yaşam kalitesini yükselttiği ve manevi bakımın etkin verilmediği durumlarda hastaların anksiyete ve depresyon yaşayabileceği tespit edilmiştir (Rakhshani et al., 2024, s. 6). Dünya Sağlık Örgütü hastaların yaşam kalitesini artırmada manevi bakım vermenin önemini vurgulamaktadır (Nissen et al., 2021, s. 1). Literatürde görüldüğü üzere manevi bakım sağlık hizmetlerinde kabul görmüş bir uygulamadır. Bireyler sağlık sorunları gibi zorlu dönemlerde manevi destek aramaktadırlar.

Bu literatür bulgularına dayanarak, bireylerin sağlık sorunlarına yönelik manevi desteği camilerdeki din görevlilerinden almaya yönelebileceği değerlendirilmektedir. Bu görüş, çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu çalışmada, bir ilçede yaşayan bireylerin din görevlilerine yönelttikleri sağlık sorunlarının nitel analizi yapılması hedeflenmektedir. Bu kapsamda din görevlilerinin toplum sağlığı açısından rollerini ortaya koymak çalışmanın diğer amacını oluşturmaktadır.

2. Yöntem

Bu bölümde araştırma yöntemi, katılımcıları, veri toplama aracı, veri toplama ve analiz süreci hakkında metodolojik bilgiler yer almaktadır.

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada yöntem olarak yorumlayıcı fenomolojik nitel çalışma yöntemi kullanılmıştır (Creswell, 2013, s. 83; Merriam & Tisdell, 2015, s. 25). Elde edilen verilerin analizinde tümevarımsal bir yaklaşım sergilenmiştir (Creswell, 2014, ss. 234-235). Bu kapsamda araştırmada olgusu “*sağlık sorunlarında manevi destek arayışı*” olarak belirlenmiştir.

2.2. Araştırmanın Katılımcıları

Nitel çalışmalarda katılımcı sayısına yönelik kesin rakamlar ve sınırlamalar bulunmamaktadır (Tracy, 2019, s. 138). Ancak fenomolojik çalışmalara araştırılan kavram ile ilgisi ve tecrübesi olan 3-4 ile 19’akadar farklı rakamlar literatürde mevcuttur (Creswell, 2013, ss. 76-77; Lapan, Quartaroli, & Riemer, 2012, s. 90). Bu kapsamda bu çalışma amacına paralel olarak araştırılan konu ile ilgili tecrübesi olan din görevlileri araştırma kapsamına alınmıştır. Din

görevlileri Ankara'nın merkez bir ilçesinde halkla iletişim halinde olan tecrübeli kişiler arasından amaçlı ve kartopu örneklem metodu kullanılarak belirlenmiştir. Elde edilen veriler doyuma ulaşınca 14 din görevlisi ile araştırma tamamlanmıştır. Bu kapsamda amaçlı örneklem ölçütleri aşağıda sıralanmıştır;

- En az üç yıl din görevlisi olarak tecrübeye sahip olmak.
- Araştırılan konu hakkında bilgisi olmak.
- Halkla iletişim halinde olmak (Aktif görevde olmak).
- Çalışmaya katılmayı kabul etmek

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma verilerin toplanmasında sekiz sorudan oluşan yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırılan kavram “sağlık sorunlarında manevi destek arayışı” çerçevesinde görüşmenin gidişine göre gerekli görülen sorular sorulmuştur. Araştırma soruları literatür taraması sonucunda (Altıntaş, 2018; Dağcı, 2018; El Nawawi, Balboni, & Balboni, 2012; Koenig, 2012; Salsman et al., 2015; Weber & Pargament, 2014) çalışmanın amaç ve hedeflerine doğrudan yanıt verebilecek nitelikte tasarlanmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşme soruları aşağıda sunulmuştur:

1. Göreviniz nedir?
2. Yaşınız?
3. Din görevlisi olarak mesleki tecrübeniz kaç yıldır?
4. Sizce din görevlilerinin/imamların sağlık hizmetindeki rolü nedir?
5. Görev yaptığınız sürede toplum sağlığına katkıda bulunacak ne gibi görev veya faaliyetlerde bulundunuz lütfen belirtiniz?
6. Kimler sizden sağlık hizmeti ile ilgili konularda yardım/destek talep ediyor?
7. İnsanlar hangi sağlık hizmeti konularında yardım/destek/bilgi talep ediyor?
8. Sizce maneviyatın sağlıklı yaşama katkısı var mıdır? Varsa bu katkı nedir?

2.4. Verileri Toplanması

Çalışma 21 Aralık- 01 Ocak 2024 tarihleri arasında Ankara'nın merkez bir ilçesinde yürütülen nitel bir araştırmadır. Çalışmanın yapılabilmesi için Çankırı Karatekin Üniversitesi Fen, Matematik ve Sosyal Bilimler Etik Kurul'undan 20.12.2023 tarih ve 37 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Mülakatlar sonunda elde edilen transkriptler tümevarımsal bir yaklaşımlar içerik ve betimsel analiz yapılmıştır. İçerik analizinde kodlama ve tema oluşturma süreci araştırmacı tarafından kademeli olarak uygulanmıştır. İlk etapta kodlama yapıldıktan sonra, kodlanan metinler tekar okunarak kodlama süreci tekrar kontrol edilmiştir. Son olarak diğer araştırmacı kodlamaları okuyarak kontrol etmiştir. Araştırma bulguları oluşturulan temalar ve temaları açıklayan betimsel analizler ile ortaya konmuştur. Betimsel analiz kısmı ise mülakatlar sonucunda elde edilen bulgulardan alıntılar yapılarak ortaya konmuştur (Creswell, 2014, s. 247; Erdoğan, Nahcivan, & Esin, 2014, s. 154).

2.6. Araştırmacının Rolü

Araştırmacıların tamamı sağlık hizmet alanında aktif olarak görev almış bireylerdir. Tamamının sağlık hizmet yönetimi alanında doktora unvanı bulunmaktadır.

2.7. Araştırmanın Geçerlilik ve Güvenilirliği

Araştırma verilerinin geçerliliğinin sağlanması için elde edilen ses kayıtlarının transkripsiyonu bağımsız araştırmacılar tarafından yapılarak kıyaslanmıştır. Kodlamalar Nvivo 10 yazılımı kullanılarak görüşmeleri yapmayan başka bir araştırmacı tarafından yapılmış ve diğer

3.2. Tematik Bulgular

Tematik bulgulara araştırma kapsamındaki din görevlileri ile yapılan nitel görüşmelerin içerik ve tematik analiz bulguları betimsel olarak ortaya konulacaktır.

3.2.1. Tema-1 Sağlıkta Maneviyat

Elde edilen bulguların tematik değerlendirilmesi yapıldığında; araştırma kapsamındaki din görevlilerinin neredeyse tamamına yakını (13/14) maneviyyatın sağlık sorunlarının çözümünde etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Maneviyyatın özellikle psikolojik faydalarının yanında, dolaylı olarak fiziksel olumlu etkilerinin olabileceğini ortaya koymuşlardır. Bu kapsamda din görevlileri;

Din Görevlisi_13 (Yaş: 31, Tecrübe: 9) *“Maneviyyatın güçlü olması ya da hastalık sürecinde güçlendirilmesi psikolojik çöküş yaşamadan stressiz olarak bu zorlu süreci atlattırma hasta kişilere bir terapi gibidir. Aslında sağlıklı bireylerde maneviyyat güçlü ise bu hastalık süreçlerini daha rahat atlatabilirler.”* ifadesi ile maneviyyatın psikolojik desteğinin önemine işaret etmiştir. Benzer şekilde;

Din Görevlisi_14 (Yaş: 36, Tecrübe: 13) *“Sağlıklı bir birey olabilmek için ruh beden sağlığının yerinde olması gerekir. Ruhun iyileşmesinde ya da iyilik halinde olması için ruhun şifası maneviyyattır. Bunun eksiğinde her türlü ruhsal psikolojik hastalıklar baş gösterebilir.”* şeklinde görüşünü ortaya koymuştur.

Din Görevlisi_10 (Yaş: 63, Tecrübe: 35) *“Bence maneviyyat güçlü insanlar daha az ruhsal bunalıma girerler çünkü yalnız olmadıklarını bilirler. Çaresiz kalınca yanlış şeylere sarılmak yani içki, sigara... Allah'a sığınmak hem ruhlarını hem bedenlerini rahatlatır.”* ifadesi ile maneviyyatın bireyleri zararlı alışkanlıklardan koruyarak yaşam tarzını da düzenlediğini ve fiziksel ve ruhsal sağlıklarına destek olduklarını ifade etmektedir. Bu ifadeyi destekler şekilde;

Din Görevlisi_4 (Yaş: 38, Tecrübe:15) *“Maneviyyat sağlıklı yaşam için şarttır. Yukarıda söylediğim gibi hem fiziksel hem psikolojik olarak maneviyyata yaklaşan kişilerde daha az bu sağlık problemi görülür. Örneğin Allah'a inancı olan kişi alkol almaz madde kullanmaz. Bu tarz maddeleri kullananların ruhsal problemi hat safhadadır. Şöyle ki aynı zamanda siroz, böbrek yetmezliği gibi daha ciddi fiziksel hastalıklarda baş gösterebilir.”* Benzer şekilde;

Din Görevlisi_7 (Yaş: 27, Tecrübe: 3) *“Manevi sağlığı yerinde olan bir kişi kişisel bakımına, ev temizliğine ve çevre temizliğine daha fazla önem vermektedir.”* ifadesi ile maneviyyatın fiziksel sağlıktaki dolaylı rolünü ortaya koymuştur.

Din Görevlisi_10 (Yaş: 63, Tecrübe: 35) *“Biz din görevlileri toplumun en küçük yapıtaşı olan aileye, bireye ulaşabiliyoruz. Dini bilgi vermenin temelinde yani İslam'da insan yatar. İbadet yapabilmek için ilk şart temizliktir. Temizliğe özellikle vurgu yapmalıyız ki bulaşan enfeksiyon mikrop hastalıklarının önüne geçebilelim. Doymadan kalkmak hem Müslümanın yapması gereken bir konu iken şişmanlığın şeker hastalığının önüne geçer. Alkol, sigara haram iken sağlığa da zararları saymakla bitmez”* görüşü ile maneviyyatın yaşam tarzındaki etkisi ile fiziksel sağlıktaki etkisini ifade etmiştir.

Özet ifade ile araştırma kapsamındaki din görevlileri maneviyyatın hem yaşam tarzını, hem de psikolojiyi etkileyerek sağlık sonuçları üzerinde önemli rol oynadıklarını belirtmişlerdir. Özellikle sağlığın belirleyicilerinden olan yaşam tarzını düzenleyerek zararlı alışkanlıklardan korunması bir etken olarak ortaya konmuştur.

3.2.2. Tema-2: Halk Eğitimi

Araştırma kapsamındaki din görevlileri hastaların sağlık sorunlarında manevi çözüm arayışlarına rehberlik ve eğitim kapsamında destek sundukları görülmektedir. Din görevlilerinin tamamına yakını (13/14) bu kapsamda halk eğitiminde aktif rol oynadıklarını ifade etmişlerdir. Bu bulguya yönelik olarak din görevlilerinin ifadeleri;

Din Görevlisi_12 (Yaş: 53, Tecrübe: 30) “Din görevlilerinin direk sağlık hizmetlerinde rolü olmasa da yönlendirme, yanlış bilgi varsa düzeltme, hasta ve sağlıkçı arasında bazen iletişime destek olmak anlamında rolleri bulunur.” Benzer şekilde;

Din Görevlisi_6 (Yaş: 43, Tecrübe: 20) “Yeni doğmuş bir bebeği olan bir baba yabancı uyruklu dört yaşına kadar çocuğunu erkek biliyormuş. Türkiye’ye gelince aslında iç organlarının kız olduğunu öğrenmiş. Doktorlar erkek değil ameliyatla dış kısmının da kız olması gerektiğini söylemiş. Kararı aileye bırakmış. Hatta aile bu yüzden bizim ülkeye gelmiş. Çok günah oğlanı kız yapacaklar onay veremem ahiretimi yakamam diye bana danıştı. Burada bizim de bilgimiz yetersiz kaldı. Ama bilim ışığında doktorların ne diyorsa onu uygulaması gerektiğini, sağlık açısından bunun günah olmadığını söyledim.” Diğer bir din görevlisi ise;

Din Görevlisi_10 (Yaş: 31, Tecrübe: 9) “Ağrı, sakatlık ve hastalık gibi durumlarda hocam oku diye gelenlere öncelikle tıbbi tedavi almaları gerektiği konusunda rehberlik ettim.”

Din Görevlisi_3 (Yaş: 56, Tecrübe: 30) “Bunalıma girmiş kişilere aileleri okutmak için geliyorlar. Duamızı etsek de ilaçsız geçmez diye hastaneye yönlendiriyorum.”

Din Görevlisi_11 (Yaş: 47, Tecrübe: 20) “Organ naklinin haram mı helal mi olup olmadığı konusunda net bilgiler olmadığı için kesin bilgi veremedim. Ama iyilik, bir insanın duasında olmak gibi nedenlerle tercihi gelen kişilere bıraktım.”

Yukarıdaki ifadelerden görüldüğü üzere bireyler farklı sağlık sorunları için maneviyatı bir çözüm olarak ararken araştırma kapsamındaki din görevlileri gelenlere rehberlik yaparak profesyonel sağlık çalışanlarına yönlendirdikleri görülmektedir. Aynı zamanda bireylerin organ nakli konusunda dini gerekçeler için din görevlilerine başvurdukları görülmüştür.

3.2.3. Tema-3: COVID-19

Araştırma kapsamındaki din görevlilerinin bir kısmı (4/14) COVID-19 döneminde sağlık sorunları yaşayan bireylere manevi destek olduklarını ifade etmişlerdir. Bu kapsamda;

Din Görevlisi_1 (Yaş: 46, Tecrübe: 18) “Covid zamanında sahada çalışarak hastaların sağlık, maddi ve manevi ihtiyaçlarına yönelik destek sağlamak için salgın zamanlarında toplumun ruhsal ve duygusal sağlığını güçlendiren önemli bir çaba sarf ettik.” Benzer şekilde;

Din Görevlisi_3 (Yaş: 56, Tecrübe: 30) “Korona döneminde şüpheli korona olanları aile hekimine bildirdim. Aşı konusunda bana danışan çok oldu ben aşı oldum ilkin herkes olmak istedi sonra kararsız kaldılar bilmediğim bir konu olduğu için aile hekimine gönderdim.” ifadesi ile Covid döneminde de bireylere manevi destek sundukları görülmektedir. Bu ifade din görevlilerin bireyleri profesyonel sağlık çalışanlarına yönlendirmeleri bulgusu ile tutarlıdır.

Din Görevlisi_11 (Yaş: 47, Tecrübe: 20) “Koronada görevliydim. Bu süreçte caminin halılarını yıkattım, ilaçlandırılmasını sağladım. Camide korona kurallarına uyulmasına yönelik telkinde bulundum”

Din Görevlisi_2 (Yaş: 46, Tecrübe: 18) “Covid zamanında sahada çalışarak hastaların sağlık, maddi ve manevi ihtiyaçlarına yönelik destek sağlamak için salgın zamanlarında toplumun ruhsal ve duygusal sağlığını güçlendiren önemli bir çaba sarf ettik. Din görevlileri olarak böylesi zor zamanlarda hasta ve aileleriyle birebir iletişimde bulunarak moral ve manevi destek sunmaya çalıştık.”

Araştırma kapsamındaki din görevlilerinin ifadelerinden de anlaşılabacağı üzere insan sağlığı üzerinde fiziksel, ruhsal ve sosyal etkileri olan pandemilerde, din görevlilerinin manevi destek sunmada rol oynadıkları görülmektedir.

3.2.4. Tema-4: Psikiyatrik Sağlık Problemleri

Yapılan analizlerde öne çıkan önemli tema psikiyatrik sağlık problemidir. Din görevlilerinin önemli bir kısmı (12/14) insanların kendilerine ruhsal ve psikiyatrik sağlık sorunlarında destek almak için geldiklerini ifade etmektedirler. Bu bulguya yönelik olarak;

Din Görevlisi_1 (Yaş: 46, Tecrübe: 18) “*Genelde insanlar ruhsal sağlıklarıyla ilgili konularda imamlara başvuruyorlar.*”

Din Görevlisi_14 (Yaş: 31, Tecrübe: 9) “*Genellikle insanlar ciddi sağlık sorunlarıyla karşılaştıklarında maneviyata yönelirler. Bu süreçte biz, bize danışmaya gelen bireylere destek olmalıyız. Direk tıbbi tedavi yapamamak bile bu süreçleri kolay atlatmaları için rehberlik etmek ruhsal ve manevi destek sağlamalıyız.*” Aynı din görevlisi “ruhsal sağlık problemleri yaşayan, alkol ve madde bağımlısı olan, fiziksel olarak hastalıktan dolayı sakat kalıp bunalıma giren” bireylerin kendilerine başvuruda bulunduğunu ifade etmiştir.

Din Görevlisi_11 (Yaş: 47, Tecrübe: 20) “*Cami cemaati, aileleri, psikolojik sıkıntısı olan anne babalar, boşanmak isteyen aile içinde huzursuzluk yaşayanların*” kendilerine danışmak için geldiklerini ortaya koymuştur. Bu bulguları destekleyen diğer din görevlilerinin ifadeleri aşağıda sunulmuştur.

Din Görevlisi_13 (Yaş: 31, Tecrübe: 9) “*Moral olarak çökmüş kişiler camiye geliyorsa bu konuda karar vermede zorluk çektiklerini söyleyip destek talep ediyorlar.*”

Din Görevlisi_6 (Yaş: 43, Tecrübe: 20) “*Bize sağlıkla ilgili sıkıntısı olanlar direk gelmesede engelli çocuğu olan babalar, yatalak anne babası olanlar, ev içinde şiddet yaşayanlar, boşanmanın dini açıdan kanunlarını öğrenmek isteyenler, şu kişi bana şunu yaptı küstüm bunalıma girdim diyenler bize gelmektedir*”

Din Görevlisi_15 (Yaş: 36, Tecrübe: 13) “*Sağlıklı bir birey olabilmek için ruh beden sağlığının yerinde olması gerekir. Ruhun iyileşmesinde ya da iyilik halinde olması için ruhun şifası maneviyattır. Bunun eksiğinde her türlü ruhsal psikolojik hastalıklar başgösterebilir.*”

Yukarıdaki din görevlilerin ifadelerinden görüldüğü üzere bireyler ruhsal sıkıntı yaşadıklarında manevi destek almak amacıyla din görevlilerine başvurabilmektedir. Ayrıca yine katılımcıların ifadelerinden görüldüğü üzere bireylerin ruhsal sıkıntılarının temelinde çözülmemiş ailevi problemlerden kaynaklanan ruhsal sorunlarda olabilmektedir. Bu durum diğer tema bulgularında ortaya konmuştur.

3.2.5. Tema-5: Aile Temelli Problemler

Din görevlilerinin açıklamalarından aile içi şiddet (4/14) ve boşanma (2/14) gibi aile temelli problemler ve bu problemlerin neden olduğu ruhsal sağlık sorunları nedeniyle manevi destek arayışı içinde oldukları görülmüştür. Bu bulgulara yönelik olarak din görevlilerinin örnek ifadeleri aşağıda sunulmuştur;

Din Görevlisi_3 (Yaş: 56, Tecrübe: 30) “*Kocası içkiden mustarip olup evine çocuğuna bakmayan eşler için, psikolojik problemleri olanlar, işsiz olup bunalıma girenler, eşler arasında cinnet geçirenler, anne babası yatalak olup diğer kardeşler bakmıyor diye yakınan bireyler bizden yardım talep etmektedir.*”

Din Görevlisi_13 (Yaş: 31, Tecrübe: 9) “*Ruhsal sağlık problemleri yaşayanlar alkol ve madde bağımlılıkları olanlar, fiziksel olarak hastalıktan dolayı sakat kalıp bunalıma girenler bize gelmektedir.*”

Din Görevlisi_10 (Yaş: 63, Tecrübe: 35) “*Boşanmak için gelenlere dua verdim vaazlarımda aile birliğinin ruhsal sağlığı koruyucu faydalarından bahsettim.*”

Din Görevlisi_12 (Yaş: 53, Tecrübe: 30) “*Stresli bunalıma girmiş kişiler, kocasından dayak yiyecekler, hak hudut arayacak diye yalnızlaşan kişiler psikiyatrik sebeplerle gelip danışıyor. Bebek aldırmanın günah olduğunu ama geçinemiyoruz diye gelenler.*”

Din Görevlisi_2 (Yaş: 46, Tecrübe: 18) “*Alkol ve benzeri bağımlılıkları olanlar, boşanma evresinde olan eşler, anne babasının hastalığından dertlenenle, aile içi şiddet vs gibi konularla imamlara başvuruyorlar*”

Din Görevlisi_9 (Yaş: 52, Tecrübe: 18) “*Bazen eşlerini alıp istemedikleri hamilelik olduğunda bebeği aldırma konusunda danışmak için geliyorlar.*”

Araştırma bulgularından görüldüğü üzere bireyler din görevlilerine ailevi problemler ve bu sorunların getirdiği psikolojik sağlık problemlerine yönelik olarak manevi destek için başvurumaktadırlar.

3.2.6. Tema-6: Evde Engelli veya Yaşlı Bakımı

Araştırma kapsamındaki din görevlileri bireylerin evlerinde bakım verdikleri engelli, hasta veya yaşlılar nedeni ile veya bu bakım yükü sonucu ortaya çıkan ruhsal problemler nedeni ile kendilerine başvurdıklarını ifade etmişlerdir (7/14). Bu kapsamdaki din görevlilerinin ifadeleri aşağıda sunulmuştur:

Din Görevlisi_5 (Yaş: 41, Tecrübe: 20) “*Ailesinde hasta olup bakmak istemeyen, kendi tedavi olmak istemeyen, eşiyle boşanmak isteyen, çocuğu içki, uyuşturucu kullananlara elimden geldiğince psikolog gibi destek olup yine de hastaneye gitmeleri konusunda telkinde bulundum*”

Din Görevlisi_10 (Yaş: 63, Tecrübe: 35) “*Yatalak anasına babasına bakmak istemeyenler, yaramaz çocuğu olanlar, içki içenler kurtulmak için, kocasının dayacağından şikayetçi olanların*”

Din Görevlisi_15 (Yaş: 36, Tecrübe: 13) “*Hasta büyüklerine bakmanın psikolojisini bozduğunu ama günah olduğuiçin bakmak zorunda olduklarını düşünenler, eşler arasında şiddetli geçimsizlik yaşayanlar*”

Din Görevlisi_7 (Yaş: 43, Tecrübe: 20) “*Bize sağlıkla ilgili sıkıntısı olanlar direk gelmese de engelli çocuğu olan babalar, yatalak anne babası olanların*” manevi destek aradığı ifade edilmiştir.

Yukarıdaki ifadelerden görüldüğü üzere evde bakım verme zorluğu ve bu durumun meydana getirdiği ruhsal zorluk beraber ifade edilmektedir.

2.2.7. Tema-7: Zararlı Alışkanlıklar ve Madde Bağımlılığı

Araştırma kapsamındaki din görevlileri zararlı alışkanlıklar ve madde bağımlılığı ve bu durumun neden olduğu psikolojik ve aile içi problemlere yönelik olarak bireylerin kendilerine manevi destek almak için başvurdıklarını ifade etmişlerdir (8/14). Bu kapsamdaki din görevlilerinin ifadeleri aile temelli problemler temasında ortaya konduğu için burada tekrar edilmeyecektir.

Temalar arası ilişki incelendiğinde zararlı alışkanlıkların aile içi problemlerle, aile içi problemlerinde psikolojik problemlerle ilişkili olduğu görülmektedir. Bu ilişki din görevlilerin ifadelerinde görülmektedir. Din Görevlisi_15, Din Görevlisi_7 ve Din Görevlisi_10 evde hasta bakımının neden olduğu ruhsal sıkıntı nedeni ile manevi destek arayışını ifade etmiştir. Benzer şekilde Din Görevlisi_3, Din Görevlisi_5 ve Din Görevlisi_10 zararlı alışkanlıklar ve bağımlılık durumlarının aile içi problemlere neden olduğu ve bireylerin bu nedenle manevi destek aradıklarını ortaya koymuşlardır. Bu bulgulara yönelik din görevlilerinin ifadeleri aile temelli problemler temasında ortaya konduğu için burada tekrar edilmeyecektir.

4. Tartışma

Araştırma bulgularında görüldüğü üzere din görevlileri maneviyatın hem fiziksel hem de psikolojik sağlık açısından önemli olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu bulgu insan sağlığının

holistik bakış açısı ile ele alınması gerekliliği ile tutarlılık göstermektedir (Çelik ve diğ., 2014, s. 3). İnsan vücudunda patolojik bir sorun meydana geldiğinde, bu durum diğer sistemleri etkileyebilmekte; benzer şekilde, psikolojik sorunlar da patolojik problemlere yol açabilmektedir (Boztilki & Ardiç, 2017, s. 44). Bu bulguyu destekler nitelikte, hem tıbbi hem de psikiyatrik hastalıklarla ve diğer stresli yaşam değişiklikleriyle başa çıkmada manevi inanç ve uygulamalar yaygın olarak kullanılmaktadır (Weber & Pargament, 2014, s. 358). Çeşitli araştırmalar, maneviyat düzeyi yüksek bireylerin, maneviyat düzeyi daha düşük bireylere kıyasla daha iyi bir zihinsel sağlığa sahip olduğunu ve sağlık sorunlarına daha hızlı uyum sağladığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, maneviyatın bireyin refahı (well-being) ve psikolojik sağlığı üzerinde sağladığı bu olumlu etkiler, hem fiziksel sağlığına hem de hastalık riskine ve tedaviye yanıtını etkileyen fizyolojik sonuçlara yansımaktadır. Çoğu araştırma, maneviyat ile daha iyi sağlık sonuçları arasında önemli ilişkiler bulunduğunu bildirmektedir (Flannelly et al., 2012, s. 5; Koenig, 2012, s. 15; Ransome, 2020, s. 757). Kanseri hastalarının tedavi sürecinde maneviyatın olumlu bir etkisi olduğu ifade edilmiştir (Vardar, Serçekus, & Özkan, 2021, s. 465). Manevi inanç ve uygulamaların, hastane ölümlerini azaltmada ve darülaceze hizmetlerini artırmada etkili olabileceği; yeterli manevi destek almayan hastaların ise bakım evinde daha kısa süre kalma ve yoğun bakım ünitesinde ölme olasılıklarının daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir (Flannelly et al., 2012, s. 4). Ransome (2020, s. 757) ise çalışmasında maneviyat ile sağlık arasında nedensel ilişkiyi gösteren bir model ortaya koymuştur. Balboni ve diğ. (2022, ss. 184-185) sistematik derleme çalışmalarında sağlık sonuçları ve maneviyat arasındaki ilişkiyi gösteren güçlü kanıtların olduğu çalışmaları tespit etmişlerdir. Thoresen ve Harris (2002, s. 11) ise çalışmasında maneviyat ve genel sağlık arasında ilişki olmasına rağmen, kanıtların yetersiz olduğu ifade etmiştir. Ek olarak manevi faktörlerin sağlık üzerinde risklerinin olabileceğini ortaya koymuştur.

Bu araştırmada din görevlilerinin hijyen ve zararlı alışkanlıklardan korunmaya yönelik koruyucu sağlık hizmetlerine destek verebilecek eğitimlerde bulundukları tespit edilmiştir. Din görevlilerinin COVID-19 pandemisinde eğitim ve manevi destek faaliyetlerinde bulundukları tespit edilmiştir. Özellikle COVID-19 döneminin insanların ruh sağlıklarını önemli ölçüde etkilediği bilinmektedir (Uzunhasanoğlu & Şen, 2021, ss. 13-18). Ayrıca din görevlileri Türkiye’de 6 Şubat depremlerinde afetzedelere manevi destekte bulunmuşlardır (Erdoğan, İnce, & Temiz, 2023, s. 684). Bu bulgulara dayanarak manevi desteğin holistik sağlık yaklaşımı açısından toplum sağlığında önemli rol oynadığı ifade edilebilir. Manevi destek bireysel ve toplum sağlığına etkisi nedeni ile birçok ülkede uzun süredir sunulmaktadır. Türkiye’de ise profesyonel anlamda 2015 yılından sonra uygulanmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, Diyanet İşleri Başkanlığı ile Sağlık Bakanlığı arasında protokoller imzalanarak, özellikle hastanelerde manevi destek hizmetleri sunulmaya başlanmıştır. Bu hizmetler, hastaların zor duygusal süreçlerinde destek olmayı ve manevi rehberlik sağlamayı amaçlamaktadır (Altıntaş, 2018; Karagül, 2012; Özkan, 2017).

Bu çalışmada aile içi şiddet, boşanma gibi aile temelli problemlerde ve bu problemlerin neden olduğu psikolojik sorunlarda bireylerin manevi destek aradıkları görülmektedir. Maneviyatın yakın ilişkileri şekillendirerek bireysel psikolojik durumları etkileyebileceği ifade edilmektedir. Ayrıca maneviyatın dünya genelinde önemli olduğu göz önünde bulundurulduğunda, birçok çift ve ebeveynin aile ilişkilerini bu unsurlara dayanarak şekillendirdiği ve bu yolla psikolojik iyi oluşlarını artırdığı ifade edilmektedir (Mahoney, Flint, & S. McGraw, 2020, s. 173). Amerika Ulusal Aile ve Evlilik Araştırmaları Merkezi’nin araştırmasına göre evli annelerin %79’u, bekar annelerin %77’si ve birlikte yaşayan annelerin %68’i dinin, günlük yaşamları için etkili olduğunu ifade etmektedirler. ABD dışındaki dokuz ülkede yapılan bir çalışmada anneler ve babalar, dinin ebeveynliklerini etkilediğini ve yaşamlarında önemli bir yer tuttuğunu belirtmektedir (Bornstein et al., 2022, s. 392). Ayrıca aile içi şiddet durumları ile baş etme stratejilerinden en önemlilerinden birinin de manevi destek arayışı olduğu tespit edilmiştir (Goodman, Dutton, Weinfurt, & Cook, 2003, s. 163; Shannon, Logan, Cole, & Medley, 2006, s. 173).

Ek olarak bu çalışmada bireylerin evde yaşlı, hasta ve engelli bakımından kaynaklı psikolojik sıkıntılarda manevi destek için din görevlilerine başvurdıkları sonucuna ulaşılmıştır. Literatür incelendiğinde özellikle hastalık dönemlerinde bireylerin manevi ihtiyaçları fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarla birlikte artış göstermektedir. Bu nedenle bu süreçte bireylere profesyonel bir destek sunulması gerekmektedir (Marks, 2005, ss. 174-177). Manevi inanç ve uygulamaların hastaların iyileşme süreci üzerinde olumlu etkileri olduğu bilinmektedir (Kesgin & Erdem, 2018, s. 23). Manevi destek, kanser hastası ve bakım verenlere psikolojik bakımın sağlanmasında temel bir unsur olarak kabul edilmektedir. Manevi desteğin kanserli bireylerin tedavi sürecinde, iyileşmesinde ve rehabilitasyonunda olumlu katkısı olduğu tespit edilmiştir (Puchalski, Vitillo, Hull, & Reller, 2014, s. 642; Vardar ve diğ., 2021, s. 462). Willemse et al. (2020, s. 76) tarafından yapılan sistematik derlemede yoğun bakımda tedavi gören hasta ve hasta yakınlarına sunulan manevi desteğin yaşam kalitelerine katkıda bulunduğu ifade edilmiştir.

Bu çalışma bulgularında zararlı alışkanlıklar, bağımlılık ve beraberindeki psikolojik ve sosyolojik durumlarda bireylerin manevi destek aradıkları belirlenmiştir. Literatür incelendiğinde maneviyatın bireylerde düşük alkol ve uyuşturucu kullanımı, daha az suç ve suç faaliyeti girişimi tatmini sağladığı tespit edilmiştir (Koenig, 2012, s. 15). Ayrıca maneviyatın madde bağımlısı bireylerin iyileşmesi için önemli bir motivasyon kaynağı olduğu görülmüştür. Alkol kullanım bozukluklarının ele alınmasında da önemli bir rol oynamaktadır (Galanter et al., 2007, s. 257). Ayrıca madde bağımlılığının rehabilitasyon sürecinde manevi desteğin etkili olduğu ifade edilmektedir (Gürsu, 2018, s. 37). Manevi destek zararlı alışkanlıklar ve bağımlılıkla mücadelede aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Alkol ve uyuşturucu madde bağımlılığı, psikiyatrik bozukluklarla birlikte psikolojik, sosyal ve manevi sorunlar da yaratmaktadır. Bu nedenle, tedavi ve rehabilitasyon modellerinde bütünsel bir yaklaşım benimsenmiş ve biyo-psiko-sosyo-spiritüel yöntemler uygulanmaya başlanmıştır (Marks, 2005, ss. 172-177; Salem & Ali, 2008, s. 161). Sağlık hizmetlerinde manevi bakım, artan bağımlılık sorunları nedeniyle önem kazanmaktadır. Uyuşturucu ile Mücadele Ulusal Strateji Belgesi (2018-2023) bağımlılıkların manevi, psikolojik, fizyolojik ve sosyal boyutlarının bütünsel bir yaklaşımla ele alınmasını önermektedir (Ceylan, 2021, ss. 108-110). Bu kapsamda Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı ile Yeşilay arasında bir protokol imzalanarak madde bağımlılığında manevi desteğin aktif olarak kullanımı kararlaştırılmıştır (Çoban, 2016, ss. 131-132).

Araştırma bulguları özetle değerlendirildiğinde bireylerin temelde farklı nedenlerden kaynaklanan psikolojik problemleri için manevi destek aradıkları görülmektedir. Alan yazını incelendiğinde, maneviyatın bireylerin yaşamlarında çeşitli faydalı etkiler sağladığı görülmüştür. Maneviyat, daha iyi refah, zihinsel sağlık, yaşam kalitesi ile daha düşük depresyon, kaygı ve intihar oranlarıyla ilişkili bulunmuştur (Koenig, 2012, ss. 15-18; Weber & Pargament, 2014, s. 359). Din ve maneviyat, hastaların genel yaşam kalitesini olumlu yönde etkilerken, zihinsel sağlıkla da güçlü bir ilişki gösterdiği tespit edilmiştir (Balboni et al., 2022, s. 185). Maneviyatın, olumlu duyguları artırarak ve olumsuz duyguları azaltarak hem başa çıkma kaynağı hem de yaşamı iyileştiren bir faktör olarak işlev görmesi beklenmektedir (El Nawawi et al., 2012, s. 270). Çeşitli niteliksel ve niceliksel çalışmalar, maneviyatın zor çevresel sıkıntılar ve içsel zihinsel bozukluklarla başa çıkma yeteneğini artırdığını göstermektedir. Manevi inanç ve uygulamalar, refah, mutluluk, yaşam doyumu, umut ve iyimserlik gibi olumlu etkiler sağlarken; benlik saygısını artırdığı, ölüme uyumu kolaylaştırdığı ve yalnızlık duygusunu azalttığı ifade edilmiştir (de Brito Sena, Damiano, Lucchetti, & Peres, 2021, s. 9; Koenig, 2012, ss. 15-18).

Bu çalışma bulguları bireylerin manevi destek ihtiyacı olduğunda toplumda en rahat ulaşabilecekleri din görevlilerine başvurabildiklerini göstermektedir. Literatür incelendiğinde manevi destek ihtiyacına ve manevi desteğin sağlık üzerindeki olası etkilerine yönelik bir çok çalışma bulunmaktadır. Bu yönü ile bu çalışma bulguları literatür ile paralellik göstermektedir. Biyolojik rahatsızlıklara yönelik manevi arayışa dönük bir bulgu tespit edilememiştir.

Bu çalışma, bir ilçedeki camilerde kamu görevlisi olarak görev yapan din görevlileri arasında gerçekleştirilmiştir. Kamu kurumlarında çalışan din görevlileri belirli hizmet içi

eğitilmeye tabi tutulmakta ve belirli sorumluluklara sahip bulunmaktadır. Bu nedenle, çalışmadan elde edilen veriler sınırlı kalmıştır. Çalışmada, tüm din görevlilerinin bu tür başvurularda bireylere telkin vermenin yanı sıra onları sağlık personeline yönlendirdikleri gözlemlenmiştir. Bireylerin sağlık sorunları karşısında manevi destek taleplerinin olduğu dikkate alındığında, bu talebin yeterli manevi ve pozitif bilimler eğitimi almamış kişiler tarafından karşılanmasının olumsuz sonuçlar doğurabileceği değerlendirilmektedir. Özellikle farklı nedenler ile manevi destek arayan bireylerin daha kırılgan olduğu göz önüne alındığında manevi istismara maruz kalabileceği düşünülmektedir. Bu konuyla ilgili literatür incelendiğinde maneviyatın kötüye kullanılarak bireylerin psikolojisinde ve genel iyilik hallerinde olumsuz etkilerinin olduğu görülmektedir (Ellis et al., 2023; Ellis et al., 2022). Ayrıca maneviyatın yanlış şekilde kullanıldığı durumlarda akıl sağlığını olumsuz etkileme potansiyelinin olduğu ifade edilmiştir (Weber & Pargament, 2014, s. 359).

Araştırma katılımcılarının sorulan sorulara doğru cevap verdikleri varsayılmıştır. Nitel araştırma bulguları araştırma kapsamı kişi ve bölgelere genellenemez. Bu çalışmadan elde edilen bulgular araştırmaya katılan din görevlilerinin görüşleri ve araştırmacıların bu görüşleri ortaya koyma durumları ile sınırlıdır. Bu kapsamda araştırmaya katılan din görevlilerinin kamu görevlisi olduğu göz önüne alınmalıdır.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada bireylerin din görevlilerine yönelttikleri sağlık sorunlarının ortaya konması hedeflenmiştir. Bu kapsamda;

- Bireyler aile içi şiddet, boşanma ve diğer aile içi problemlerde ve bu durumun neden olduğu psikolojik durumlarda,
- Alkol ve madde bağımlılığı ve beraberindeki psikolojik durumlarda,
- Evde yaşlı, hasta ve engelli bakımının getirdiği ruhsal sorunlarda camilerdeki din görevlilerine manevi destek için başvurumaktadırlar.
- Din görevlilerinin toplum sağlığına yönelik olarak önemli destek unsurları oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Bireylerin farklı nedenlerden dolayı ortaya çıkan psikolojik sorunlarına yönelik manevi destek talebinin sağlık kuruluşları dışında da olduğu görülmektedir. Bu talebin etkili şekilde karşılanması ve manevi ihtiyaçların suistimalini önlemeye yönelik olarak girişimlerin yapılması önerilmektedir. Bu amaçla aşağıda gerekli öneriler ortaya konmuştur.

- Toplumun manevi destek talebini etkili şekilde karşılayabilmek için sağlık hizmetlerinde profesyonel manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin tüm sağlık kuruluşlarında planlı ve sistemli ve bir şekilde yaygınlaştırılması önerilmektedir.
- Sağlık birimleri dışında sağlık sorunlarına yönelik manevi destek arayan bireylerin gerekli durumlarda sağlık profesyonellerine yönlendirme süreci ilgili, yetkili paydaşlar tarafından planlanmalıdır.

Kaynaklar

- Akay, M., & Şahin, Z. (2018). Türkiye’de ve Dünyada Hastane Hizmetleri Bağlamında Manevi Bakım. 6. *Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi*. https://www.multicongress.net/2018Multicongress/Ornek_Calisma.pdf#page=1.23
- Altıntaş, M. E. (2018). Hastanelerde Gerçekleştirilen Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Üzerine Nitel Bir Araştırma (Kayseri Örneği). *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(11), 221-256.
- Balboni, T. A., VanderWeele, T. J., Doan-Soares, S. D., Long, K. N. G., Ferrell, B. R., Fitchett, G., Koenig, H. G., Bain, P. A., Puchalski, C., Steinhauser, K. E., Sulmasy, D. P., & Koh,

- H. K. (2022). Spirituality in Serious Illness and Health. *JAMA*, 328(2), 184-197. <https://doi.org/10.1001/jama.2022.11086>
- Batstone, E., Bailey, C., & Hallett, N. (2020). Spiritual care provision to end-of-life patients: A systematic literature review. *Journal of Clinical Nursing*, 29(19-20), 3609-3624. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/jocn.15411>
- Bornstein, M. H., Putnick, D. L., Lansford, J. E., Al-Hassan, S. M., Bacchini, D., Bombi, A. S., Pastorelli, C., Chang, L., Deater-Deckard, K., & Di Giunta, L. (2022). 'Mixed blessings': parental religiousness, parenting, and child adjustment in global perspective. In *Parenting: Selected Writings of Marc H. Bornstein* (pp. 392-415). Routledge.
- Boztilki, M., & Ardiç, E. (2017). Maneviyat ve sağlık. *Journal of Academic Research in Nursing*, 3(1), 39-45.
- Ceylan, İ. (2021). Bağımlılıktan bağlanmaya: Bağımlılığa dini ve manevi yaklaşımlar. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*(3), 107-134.
- Cockell, N., & Mcsherry, W. (2012). Spiritual care in nursing: an overview of published international research. *Journal of Nursing Management*, 20(8), 958-969. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1365-2834.2012.01450.x>
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (3rd Edition ed.). Sage publications.
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th Edition ed.). Sage publications.
- Çelik, A. S., Özdemir, F., Durmaz, H., & Pasinlioğlu, T. (2014). Hemşirelerin maneviyat ve manevi bakımı algılama düzeyleri ve etkileyen bazı faktörlerin belirlenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 1(3), 1-12.
- Çoban, M. (2016). Uyuşturucu madde bağımlılığı ile mücadelede manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarının yeri ve önemi: İstanbul örneği. *Ali Ayten vd. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik II. İstanbul: Dem Yayınları*.
- Daaleman, T. P., Usher, B. M., Williams, S. W., Rawlings, J., & Hanson, L. C. (2008). An exploratory study of spiritual care at the end of life. *The Annals of Family Medicine*, 6(5), 406-411.
- Dağcı, A. (2018). Türkiye'de sağlık hizmetlerinde manevi bakımla ilgili araştırmalar: Sistematik bir analizi. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(13), 1-22. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/izusbd/issue/60833/898807>
- de Brito Sena, M. A., Damiano, R. F., Lucchetti, G., & Peres, M. F. P. (2021). Defining Spirituality in Healthcare: A Systematic Review and Conceptual Framework. *Front Psychol*, 12, 756080. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.756080>
- Diyanet İşleri Başkanlığı, & Sağlık Bakanlığı. (2015). Hastanelerde Manevi Destek Sunmaya Yönelik İşbirliği Protokolü. *Diyanet İşleri Başkanlığı*,. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Sa%C4%9Fl%C4%B1k%20Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Protokol%C3%BC.pdf>
- El Nawawi, N. M., Balboni, M. J., & Balboni, T. A. (2012). Palliative care and spiritual care: the crucial role of spiritual care in the care of patients with advanced illness. *Current Opinion in Supportive and Palliative Care*, 6(2). https://journals.lww.com/co-supportiveandpalliativecare/fulltext/2012/06000/palliative_care_and_spiritual_care__the_crucial.25.aspx

- Ellis, H. M., Hook, J. N., Freund, C., Kranendonk, J., Zuniga, S., Davis, D. E., & Van Tongeren, D. R. (2023). Religious/spiritual abuse and psychological and spiritual functioning. *Spirituality in Clinical Practice*, No Pagination Specified-No Pagination Specified. <https://doi.org/10.1037/scp0000346>
- Ellis, H. M., Hook, J. N., Zuniga, S., Hodge, A. S., Ford, K. M., Davis, D. E., & Van Tongeren, D. R. (2022). Religious/spiritual abuse and trauma: A systematic review of the empirical literature. *Spirituality in Clinical Practice*, 9(4), 213.
- Erdoğan, Z., İnce, A., & Temiz, Y. E. (2023). 6 Şubat Kahramanmaraş Depremlerinde Din Hizmetleri: Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bağlamında Bir Saha Araştırması [Religious Services in the February 6 Kahramanmaraş Earthquakes: A Field Study in the Context of Spiritual Counseling and Guidance]. *Eskiyeni*(50), 683-704. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1286299>
- Erdoğan, S., Nahcivan, N., & Esin, M. N. (2014). *Hemşirelikte araştırma: süreç, uygulama ve kritik*. Nobel Tıp Kitabevi.
- Flannelly, K. J., Emanuel, L. L., Handzo, G. F., Galek, K., Sifton, N. R., & Carlson, M. (2012). A national study of chaplaincy services and end-of-life outcomes. *BMC palliative care*, 11(1), 1-6.
- Galanter, M., Dermatis, H., Bunt, G., Williams, C., Trujillo, M., & Steinke, P. (2007). Assessment of spirituality and its relevance to addiction treatment. *Journal of substance abuse treatment*, 33(3), 257-264.
- Goodman, L., Dutton, M. A., Weinfurt, K., & Cook, S. (2003). The intimate partner violence strategies index: Development and application. *Violence against women*, 9(2), 163-186.
- Gordon, J. S. (2019). The paradigm of holistic medicine. In *Health for the whole person* (pp. 3-35). Routledge.
- Gürsu, O. (2018). Madde bağımlılığı ve din: HİGED Örneği. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 5(1), 37-54.
- Ho, J. Q., Nguyen, C. D., Lopes, R., Ezeji-Okoye, S. C., & Kushner, W. G. (2018). Spiritual Care in the Intensive Care Unit: A Narrative Review. *Journal of Intensive Care Medicine*, 33(5), 279-287. <https://doi.org/10.1177/0885066617712677>
- Horton, R. (2023). Offline: The case for global health. *The Lancet*, 401(10389), 1639. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(23\)01005-X](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(23)01005-X)
- Karagül, A. (2012). Manevi Bakım, Anlamı, Önemi, Yöntemi ve Eitimi" Hollanda Örneği". *Dini araştırmalar*, 15(40).
- Kavas, E., & Kavas, N. (2014). Manevi Destek Algısı (MDA) Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerliliği ve Güvenilirliği. *Electronic Turkish Studies*, 9(2).
- Kesgin, B., & Erdem, M. (2018). Türkiye’de manevi destek hizmetlerinin kurumsallaşması. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 69-92.
- Koenig, H. G. (2012). Religion, spirituality, and health: The research and clinical implications. *International Scholarly Research Notices*, 2012.
- Lapan, S. D., Quartaroli, M. T., & Riemer, F. J. (2012). *Qualitative research: An introduction to methods and designs*. John Wiley & Sons.
- Lucchetti, G., Koenig, H. G., & Lucchetti, A. L. G. (2021). Spirituality, religiousness, and mental health: A review of the current scientific evidence. *World J Clin Cases*, 9(26), 7620-7631. <https://doi.org/10.12998/wjcc.v9.i26.7620>

- Mahoney, A., Flint, D. D., & S. McGraw, J. (2020). Spirituality, religion, and marital/family issues. In *Handbook of Spirituality, Religion, and Mental Health* (pp. 159-177). <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-816766-3.00009-4>
- Marks, L. (2005). Religion and bio-psycho-social health: A review and conceptual model. *Journal of Religion and Health*, 44, 173-186.
- Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2015). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. John Wiley & Sons.
- Murgia, C., Notarnicola, I., Rocco, G., & Stievano, A. (2020). Spirituality in nursing: A concept analysis. *Nurs Ethics*, 27(5), 1327-1343. <https://doi.org/10.1177/0969733020909534>
- Nissen, R. D., Viftrup, D. T., & Hvidt, N. C. (2021). The Process of Spiritual Care. *Front Psychol*, 12, 674453. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.674453>
- Özkan, A. (2017). Hastanelerde sunulan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri üzerine bir araştırma.[içinde] Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Teori ve Uygulama Alanları (ss. 61-101). Ed. A. Ayten. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Puchalski, C. M., Vitillo, R., Hull, S. K., & Reller, N. (2014). Improving the spiritual dimension of whole person care: reaching national and international consensus. *Journal of palliative medicine*, 17(6), 642-656. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4038982/pdf/jpm.2014.9427.pdf>
- Rakhshani, T., Saeedi, P., Kashfi, S. M., Bazrafkan, L., Kamyab, A., & Khani Jeihooni, A. (2024). The relationship between spiritual health, quality of life, stress, anxiety and depression in working women. *Frontiers in Public Health*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2024.1366230>
- Ransome, Y. (2020). Religion, Spirituality, and Health: New Considerations for Epidemiology. *American Journal of Epidemiology*, 189(8), 755-758. <https://doi.org/10.1093/aje/kwaa022>
- Salem, M. O., & Ali, M. M. (2008). Psycho-spiritual strategies in treating addiction patients: Experience at al-amal hospital, Saudi Arabia. *Journal of the Islamic Medical Association of North America*, 40(4).
- Salsman, J. M., Fitchett, G., Merluzzi, T. V., Sherman, A. C., & Park, C. L. (2015). Religion, spirituality, and health outcomes in cancer: A case for a meta-analytic investigation. *Cancer*, 121(21), 3754-3759. <https://doi.org/10.1002/cncr.29349>
- Shannon, L., Logan, T., Cole, J., & Medley, K. (2006). Help-seeking and coping strategies for intimate partner violence in rural and urban women. *Violence and victims*, 21(2), 167. <https://connect.springerpub.com/content/sgrvv/21/2/167>
- Tavares, A. P., Martins, H., Pinto, S., Caldeira, S., Pontifice Sousa, P., & Rodgers, B. (2022). Spiritual comfort, spiritual support, and spiritual care: A simultaneous concept analysis. *Nurs Forum*, 57(6), 1559-1566. <https://doi.org/10.1111/nuf.12845>
- Thoresen, C. E., & Harris, A. H. (2002). Spirituality and health: what's the evidence and what's needed? *Annals of behavioral medicine*, 24(1), 3-13.
- Tracy, S. J. (2019). *Qualitative research methods: Collecting evidence, crafting analysis, communicating impact*. John Wiley & Sons.
- Uzunhasanoğlu, G. (2022). *Hemşirelik Hizmetlerinde Manevi Bakım*. IKSAD Publishing House.
- Uzunhasanoğlu, G., & Şen, H. (2021). Pandemi Sürecinde Ruh Sağlığı Hizmetlerinin Sürdürülebilirliği, Hizmet Sunumu ve İnsan Kaynakları Üzerindeki Etkisi. In *Sağlık Bilimlerinde Araştırma ve Değerlendirmeler*. Gece Kitaplığı.

- Vardar, O., Serçekus, P., & Özkan, S. (2021). Spirituality and religion on coping with cancer for patients and caregivers. *Journal of Education and Research in Nursing*, 18(4), 462-466.
- Weber, S. R., & Pargament, K. I. (2014). The role of religion and spirituality in mental health. *Current opinion in psychiatry*, 27(5), 358-363.
- Willemse, S., Smeets, W., van Leeuwen, E., Nielen-Rosier, T., Janssen, L., & Foudraïne, N. (2020). Spiritual care in the intensive care unit: An integrative literature research. *Journal of Critical Care*, 57, 55-78. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jcrc.2020.01.026>

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı:

Tarih: 2012.2023

No: 37

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 34

2. yazar katkı oranı : % 33

3. yazar katkı oranı : % 33

İşletmelerin Dijitalleşmeye Yönelik Yatırımlarını Etkileyen Faktörlerin Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Değerlendirilmesi

An Evaluation of the Factors Influencing Business Investments in Digitalization Through Grey Relational Analysis

Dr. Mehtap BAYSAL ARTIK¹, Prof. Dr. Veysel KULA²

Öz

Rekabet avantajı elde etmeleri, büyümeleri ve sürdürülebilirlik sağlamaları açısından dijital teknoloji araçlar işletmeler için kritik önem taşımaktadır. Bu çalışma işletmeleri dijital teknolojileri kullanıma iten nedenleri gri ilişkisel analiz (GİA) yöntemiyle belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırma verileri Afyonkarahisar’da faaliyet gösteren 79 işletmeden oluşan örnekleme 2024 yılında uygulanan anket çalışması ile elde edilmiştir. Çalışma bulgularına göre, işletmeler ofis otomasyon sistemleri ve elektronik veri işlem sistemleri başta olmak üzere, nesnelerin interneti hariç en az bir dijital teknoloji aracı kullanmaktadır. GİA sonucunda araştırmaya katılan işletmelerin dijital teknolojileri esas olarak müşteri isteklerine hızlı cevap verebilme, kontrol ve denetim sağlama, verimliliği yükseltme, yenilikleri takip etmek gibi kısa vadede somut etki yaratacak operasyonel iyileştirme aracı olarak kullandıkları tespit edilmiştir. Daha iyi kurumsal imaj sağlama kriteri ise en düşük puanlama ile dijitalleşmeye sevk etmede göreceli önemsiz bir faktör olarak belirlenmiştir. "Daha iyi kurumsal imaj sağlama" kriterinin gri ilişkisel analizde düşük önemli faktör çıkması işletmelerin imajı genelde ikincil bir fayda olarak gördüklerini, işletmelerin dijitalleşmeye daha çok verimlilik, maliyet, rekabet avantajı gibi somut nedenlerle yöneldiğini pekiştiren bir bulgu olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Dijital Teknolojik araçlar, Gri İlişkisel Analiz

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Digital technology tools are critically important for businesses to gain competitive advantage, achieve growth, and ensure sustainability. This study aims to identify the reasons that drive businesses to adopt digital technologies using the Grey Relational Analysis (GRA) method. The research data were obtained through a survey conducted in 2024 with a sample of 79 businesses operating in Afyonkarahisar, Turkey. According to the findings, the businesses use at least one digital technology tool—primarily office automation systems and electronic data processing systems—with the exception of the Internet of Things. The results of the GRA indicate that businesses primarily utilize digital technologies as operational improvement tools that generate short-term, tangible benefits such as responding quickly to customer demands, ensuring control and monitoring, increasing efficiency, and keeping up with innovations. The criterion of “ensuring a better corporate image” was found to be the least significant factor in driving digitalization, receiving the lowest score. This result suggests that businesses generally perceive corporate image as a secondary benefit, and that their motivation for digitalization is primarily based on more concrete factors such as efficiency, cost reduction, and competitive advantage.

Keywords: Digitalization, Digital Technological Tools, Grey Relational Analysis

¹ mehtapbaysalartik@hotmail.com

² Afyon Kocatepe Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, kula@aku.edu.tr

Atıf için (to cite): Artık Baysal, M. ve Kula, V. (2025). İşletmelerin Dijitalleşmeye Yönelik Yatırımlarını Etkileyen Faktörlerin Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(3), 1052-1070.

Paper Type: Research

Giriş

Bilginin oluşumuyla başlayan sürece dayanmakta olan dijitalleşme, bilişim teknolojilerindeki ilerlemelerin zemininde yeni nesil teknolojilerin eklenmesiyle günümüzdeki şeklini almış ve son yıllarda da popüler konular arasına girmiştir. Cellek'in (2023, s.75) belirttiği üzere dijitalleşme terimi, ilk defa 1971'de North Amerikan Review dergisinde "toplumun dijitalleşmesi" olarak kullanılmıştır. Genel olarak dijitalleşme bir işletme içinde veya ilgili faaliyet alanında dijital teknolojik araçların kullanımı sonucunda işletme süreçlerinde meydana gelen değişikliklere işaret etmektedir.

Dijital çağ olarak adlandırılan teknolojik yüzyıl öncesi dünyada dört büyük devrim yaşanmıştır. Öncelikle 18. ve 19. yılları kapsayan birinci sanayi dönemi, dijital teknolojilerin doğrudan kullanılmadığı, dijitalleşmenin temellerini atıldığı bir dönemdir. El yapımı üretim yöntemlerinin yerini makinelerin aldığı üretim süreçlerindeki köklü değişikliklerle dijitalleşmenin doğuşu hazırlanmıştır. Bu dönemde buharlı makinelerin buluşu en büyük devrimdir. Akabinde 19. ve 20. yüzyılları kapsayan ikinci sanayi döneminde ise mesafe engellerini kaldıran demiryolların gelişmesi, elektrik kullanımı ve seri üretimine geçiş başlamıştır. Böylelikle üretim kapasitelerinin ve çeşitliliğin artırılmasının sağlanması bu dönemin önemli gelişmeleridir. Bir diğer adıyla dijital devrim olan üçüncü devrim, 1960'larda bilgisayarların ortaya çıkması ve 1980'lerde kişisel bilgisayarların tüketiciye ulaşmasıyla devam eden dijitalleşmenin evriminde bir dönüm noktasıdır. Bu süreçte bilgisayar kullanımı artmıştır ve öncesinde kâğıtlarda tutulan bilgiler yerini bilgisayarlara bırakmıştır. İnternetin popüler hale gelmesiyle 1990'lardan itibaren dijitalleşme önemli bir ivme kazanmış ve dördüncü sanayi devri başlamıştır. Dündar (2020, s. 4-5) ve Kurtar vd.'nin (2021, s. 9-10) belirttiği üzere "Dördüncü Endüstri Devrimi" terimi ilk kez 2011 yılında Federal Almanya'da yapılan ve "akıllı fabrikalar", "akıllı endüstri" ve "gelişmiş üretim" kavramlarının ortaya atıldığı Hannover Fuarı'nda gündeme gelmiştir. Üçüncü sanayi döneminden dördüncü sanayi devrimine geçiş süreci oldukça kısa olmuştur. Üretim süreçlerinde dijitalleşme odaklı internet ve bilgi teknolojilerinin yoğun kullanıldığı bu dönemde nesnelerin interneti, bulut bilişim, akıllı robotlar, üç boyutlu (3D) yazıcılar, yapay zeka, büyük veri ve siber sistemler gibi yeni nesil teknolojiler ortaya çıkmıştır. Yeni nesil teknolojiler ile işletmelerin iş yapış süreçleri değişmekte, üretim ve üretim süreçleri daha akıllı, esnek ve verimli hale gelmektedir.

İşletmeler için dijitalleşme, ürün tasarımı, üretimine, lojistikten pazarlamaya, finanstan müşteri ilişkilerine kadar her aşamada büyük bir güç ve avantaj sağlamaktadır. Akıllı makinelerin ve robotların üretim hattına entegre edilmesi, işletmelerin üretim süreçlerini daha esnek, hatasız, hızlı ve maliyetleri minimize eder bir şekilde yönetmelerini sağlamaktadır. Demirel ve Yaralı'ya (2023, s. 22) göre dijital teknolojileri kullanımı ile elde edilen veri analitiği ve büyük veri kullanımı sayesinde işletmeler ürünlerden ve üretim süreçlerinden elde edilen verileri işleyerek daha iyi kararlar alabilirler. Örneğin, üretim hatlarındaki sensörlerden gelen verileri analiz ederek, bakım süreçlerini optimize edip ekipman arızalarını önceden tahmin edebilirler. Ayrıca e-ticaret platformları ve diğer dijital araçlar uluslararası arenada varlık göstererek işletmelerin küresel pazarlarda yer almasının önemli bir yolunu oluşturmaktadır. Dijital teknolojiler işletmelere daha geniş bir kitleye ulaşma, verimliliği artırma, maliyetleri azaltma ve yeni fırsatlar keşfetme fırsatı sunmaktadır.

Literatürde dijitalleşmenin işletmeye katkılarına yönelik çalışmalar yer almaktadır (örneğin; Roverei 1998; Gökalp vd., 2006; Aydoğan ve Altuğ, 2006; Demiral ve Karakaya, 2016; Karabaş vd., 2017; Çalımlı, 2019; Mubarak vd. 2019; Cherkasova ve Slepushenko, 2021). İşletmelerde dijital teknolojiler kullanımı işletmelerin etkinliğini arttırmakta, etkinliği artan işletmelere de yatırımcılar daha fazla ilgi göstermektedirler. Değişen modern dünyaya uyum sağlayabilmeleri ve rekabet güçlerini korumaları işletmelerin dijitalleşmeye hızla adapte olmalarını zorunlu kılmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı işletmeleri dijital teknoloji yatırımlarına sevk eden faktörleri analiz etmektir. Bu amaçla Afyonkarahisar'da faaliyet gösteren 79 üretim işletmesine 2024 yılında anket uygulanmıştır. Makalenin giriş bölümünde çalışmanın amacı, kapsamı ve literatürdeki yeri açıklanmıştır. Ardından, literatür araştırması kısmında konuya ilişkin daha önce yapılmış çalışmalar değerlendirilerek teorik bir çerçeve sunulmuştur. Metodoloji bölümünde çalışmada kullanılan Gri İlişkisel Analiz yöntemi açıklanmış, akabinde veri toplama süreci ve analiz kriterleri belirtilmiştir. Daha sonra analiz ve bulguların değerlendirilmesi kısmına geçilmiş; analiz sonuçları tablo ve grafiklerle sunulurken literatürle karşılaştırmalı biçimde yorumlanmıştır. Sonuç ve değerlendirme bölümünde ise elde edilen bulgular özetlenmiş, çalışmanın katkıları ve sınırlılıkları belirtilmiştir.

1. Literatür Araştırması

İşletme merkezli çalışmalarda önemli bir araştırma konusu hâline gelen dijitalleşmeye dair literatürde yer alan yurt dışı araştırmalarda bilgi ve bilişim teknolojilerinin olumlu katkıları ön plana çıkmıştır. Örneğin, Roverei'nin (1998) Brezilya'daki KOBİ'ler üzerine yaptığı araştırma, yetersiz kullanım düzeyine rağmen bilgi teknolojilerinin işletmelere önemli etkileri olduğunu göstermiştir. İsveç'teki 291 işletmede bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanım düzeylerini inceleyen Parida vd. (2010) işletmelerin yaşı büyüdükçe teknoloji kullanımının arttığını tespit etmiştir. Musawa vd. (2013), Nijerya'da faaliyet gösteren 204 işletme üzerinde yaptıkları araştırmada, elektronik veri değişimini benimsemeye doğrudan faydalar, dolaylı faydalar, mali kaynaklar ve dış baskıların etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Adeniran ve Johnston (2014) ise Güney Afrika'daki küçük ve orta ölçekli işletmeleri incelemiş ve dijital teknolojilerin kullanım düzeylerinin sektöre özel olarak değiştiğini, işletme büyüklüğünün ise bu teknolojilerin kullanımını etkileyen bir faktör olduğunu belirtmişlerdir. Mubarak vd. (2019), Pakistan'daki 278 işletme üzerinde yaptıkları çalışmada büyük veri, siber-fiziksel sistemler ve birlikte çalışabilirliğin işletme performansını olumlu etkilediğini, nesnelerin internetinin ise anlamlı bir etkisinin olmadığını ortaya koymuştur. Faul vd. (2019) Amerika ve Avrupa'daki 185 imalat işletmesine yönelik yaptığı çalışmada dijitalleşmenin işletme performansı üzerindeki olumlu etkilerini ortaya koymuştur. Jarosław ve Magdalena (2022) Orta ve Doğu Avrupa'daki küçük, orta ve büyük ölçekli işletmelerin dijitalleşme düzeylerini karşılaştırarak, dijitalleşme performanslarının ülkelere göre büyük farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuşlardır. Boiko vd. (2022) Ukrayna'daki otel yöneticileri üzerine yaptığı araştırmada, dijitalleşme kullanımının yıllar içinde arttığını ve işletmelerin verimliliğine katkı sağladığını belirtmiştir. Ruiz vd. (2023) Brezilya'daki işletmelerde dijital teknolojilerin benimsenmesini etkileyen faktörleri incelemiş ve işletme büyüklüğü, ihracat kapasitesi ve iş gücünün eğitiminin dijital dönüşümde kritik rol oynadığını ortaya koymuştur. Ayrıca, Jauhar (2023), Endonezya'daki 104 işletme üzerinde yaptığı araştırmada dijitalleşmenin kullanım kolaylığının işletme performansını olumlu etkilediğini göstermiştir.

Türkiye bağlamında ise bilgi ve beceri eksikliği ile teknolojik yatırımların maliyetli oluşu nedeniyle bilgi teknolojilerinin kullanımının sınırlı olduğu ve iş süreçlerine entegre edilmediği sonucuna ulaşan çalışmalar (örneğin, Erdoğan, 2007; Aksoy ve Kara, 2013) olsa da araştırmaların ekseriyeti dijitalleşmenin şirketler bünyesinde yaygınlaşan bir olgu olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin Aygün (2008) Akdeniz Bölgesi'ndeki otel işletmelerine yönelik yaptığı çalışmada, zaman tasarrufu sağlaması, satışları artırması ve tanıtım maliyetlerini düşürmesi gibi faydalar sunan bilgi teknolojilerinin işletmeler tarafından benimsediğini ortaya koymuştur. Oğrak (2010) ise İnegöl'de faaliyet gösteren mobilya imalat işletmelerinde bilgi teknolojilerinin rekabet gücü üzerindeki etkisini ele almış ve bu teknolojilerin verimlilik, maliyet düşürme ve müşteri memnuniyeti şeklinde olumlu sonuçlar doğurduğunu belirtmiştir.

Çiçek ve Çelik (2010) Mersin'deki işletmelerde bilgi teknolojilerinin kullanımına yönelik tutumları analiz ederek, işletmelerin bilgi teknolojilerine yaptığı yatırımların performanslarına olumlu katkı sağladığını ortaya koymuştur. Güşün (2022) ise enerji sektöründeki işletmelerin dijital iletişim araçlarını nasıl kullandığını analiz etmiş ve işletmelerin yeni teknolojilere karşı

olumlu bir bakış açısına sahip olduğunu ortaya koymuştur. Daha güncel çalışmalardan biri olan Demirel ve Yaralı (2023), Konya'daki işletmelerle yaptığı görüşmelerde, dijitalleşme sürecine geçiş nedenlerini, kullanılan donanımları ve karşılaşılan zorlukları belirlemiştir. İşletmelerin dijitalleşme sürecine maliyetleri düşürmek, rekabet avantajı kazanmak ve çevresel değişimlere uyum sağlamak amacıyla girdiği tespit edilmiştir. Kıyak (2023) tarafından yapılan çalışmada, Aydın, Denizli ve Muğla'daki imalat işletmelerinin dijitalleşme düzeyleri analiz edilmiş ve özellikle tekstil sektörünün dijital olgunluk bakımından en ileri seviyede olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, işletmelerin büyük çoğunluğunun yazılı bir dijitalleşme stratejisine sahip olmadığı ancak dijitalleşme çabası içerisinde olduğu belirlenmiştir. Yağcı (2023) ise Aydın'daki farklı sektörlerde faaliyet gösteren KOBİ'lerin dijital dönüşüme adaptasyon süreçlerini incelemiş ve bilişim, havacılık ve otomotiv sektörlerinde dönüşümün daha hızlı gerçekleştiğini; buna karşın gıda ve maden sektörlerinde dirençle karşılaşıldığını belirlemiştir.

Genel olarak ele alındığında, literatürde işletmelerde dijitalleşmenin benimsenmesi ve kullanım düzeyinin işletmenin büyüklüğü, çalışanların bilgi düzeyi, maliyet faktörleri ve sektörel farklılıklar gibi değişkenlerden etkilendiği görülmektedir. Dijitalleşme sürecinin avantajlarının yanında, kalifiye eleman eksikliği, yatırım maliyetleri ve dijital dönüşüme karşı direnç gibi zorlukların da önemli engeller arasında olduğu belirlenmiştir. Yapılan çalışmalar, işletmelerin dijitalleşmeye yönelik olumlu bir bakış açısına sahip olduğunu ancak bu sürecin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için eğitim, altyapı ve stratejik planlamanın kritik faktörler olduğunu ortaya koymaktadır.

2. Analiz ve Bulguların Değerlendirilmesi

Bu çalışma ile işletmelerin dijitalleşmesini etkileyen faktörlerin gri ilişkisel analiz (GİA) yöntemiyle belirlenmesi amaçlanmaktadır. GİA, özellikle verilerin belirsiz, eksik ya da kısıtlı olduğu durumlarda güçlü analiz yeteneği sunmasıyla öne çıkan çok kriterli karar verme yöntemidir. Çalışmanın veri seti, gözlem sayısının kısıtlı olması ve değişkenlere ilişkin kesin ölçümlerin bulunmaması nedeniyle belirsizlik içermektedir. Bu durum, karar verme sürecinde esnek ve uyarlanabilir yöntemlere olan ihtiyacı artırmaktadır. GİA, söz konusu koşullarda güvenilir sonuçlar üretebilmesi bakımından uygun bir yöntem olarak değerlendirilmiştir (Liu ve Forrest, 2007, s. 115-116; Kabak ve Çınar, 2023, s. 233). Alternatif çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden biri olan Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP), karar vericilerin subjektif yargılarına dayanan ikili karşılaştırmalarla çalışmakta olup daha fazla karar verici girdisine ve tutarlılık kontrolüne ihtiyaç duyar. (Vargas, 1990) Öte yandan TOPSIS yöntemi, ideal ve negatif ideal çözüme olan uzaklık esasına dayanmakta olup, alternatiflerin değerlendirilmesi için daha fazla sayısal veri gerektirmektedir. Bu yönüyle TOPSIS, eksik ya da kısıtlı veri durumlarında GİA kadar esnek değildir (Behzadian, 2012; Akın, 2016). GİA yöntemi, sınırlı sayıda veriyle etkili analiz yapılabilmesine olanak tanıyan yapısı, hesaplama sürecinin görece basit oluşu ve elde edilen sonuçların yorumlanabilirliği sayesinde, bu çalışmanın veri yapısına uygun bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, GİA değişkenler arasındaki göreceli yakınlık derecelerini analiz ederek, dijitalleşmeye etki eden faktörlerin önem sırasını belirlemeye imkân sağlamaktadır. Bu özellikleriyle GİA, dijitalleşme yatırımlarını etkileyen faktörlerin önceliklendirilmesinde hem pratik hem de güvenilir bir analiz aracı olarak değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda, öncelikle literatür araştırması esas alınarak anket soruları hazırlanmıştır. Anket formu oluşturulduktan sonra 10 işletmeye uygulanarak soruların anlaşılabilirliği ile amaca hizmet etme niteliği test edilmiştir. Katılımcıların görüşleri doğrultusunda anlaşılmayan sorular belirlenmiş ve nihai anket formu düzenlenmiştir. Çalışma kapsamında Afyonkarahisar ilinde faaliyet gösteren üretim yapan 79 farklı şirketin yöneticileriyle Nisan, Mayıs, Haziran 2024 aylarında bizzat görüşmeler gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler anket analizine tabi tutulmuştur.

Çalışmada kullanılan anket formu aracılığıyla toplanan, 79 katılımcıya ait veriler SPSS 22.0 for Windows programı kullanılarak analiz edilmiştir.

2.1. Metodoloji

Günümüzde, bireylerin karar alma süreçlerinde yaşadıkları karmaşıklıklar ve belirsizlikler, modern bilimin ve teknolojinin ilerlemesiyle çeşitli çok kriterli karar verme tekniklerinin ve teorilerin gelişmesine yol açmıştır. Bu tekniklerden biri de GİA yöntemidir

GİA yöntemi, bilim dünyasında Çinli Profesör Ju Long Deng'in 1982'de yazdığı "Gri Sistemler ile Kontrol Problemleri" bilimsel makalesiyle bilinir olmuştur. Belirsiz durumları açıklığa kavuşturmak amacıyla geliştirilen bir çözümleme sistemi olan GİA insanların mevcut kaynakları etkili bir şekilde kullanmalarına yardımcı olmak için en verimli seçenekleri belirlemek, sıralamak ve derecelendirmek amacıyla kullanılmaktadır. Gri ilişkisel analiz yöntemi, basit hesaplamalara sahip olması, kolay uygulanabiliyor olması ve başarılı sonuçlar elde edilmesi nedeniyle birçok alanda yaygın olarak kullanılmaktadır (Şenen, 2020; Burucu, 2020; Kula vd., 2016;).

Literatürde GİA yöntemin farklı sektör ve alanlarda kullanıldığı çeşitli çalışmalarla ortaya konulmuştur. Örneğin, Tsai, Chang ve Chen (2003) satıcı seçimi konusunda, Kuo vd. (2008) ekipman tedarikçilerinin değerlendirilmesinde, Özdemir ve Desten (2009) tedarikçi performansı değerlemesinde, Türkmen ve Baş (2019) eğitim alanında, Arslan ve Kayahan (2022) hastane yatırımlarına etki eden faktörlerin belirlenmesinde, Arslan ve Baysal Artık (2023) muhasebede dijital dönüşüme geçişine etki eden unsurların analizinde GİA yöntemini kullanmışlardır

2.2. Analiz ve Bulgular

2.2.1. Betimleyici Bulgular

Örnekleme ilişkin betimleyici bulgulara Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. İşletmelere Ait Betimleyici Bulgular

Betimleyici Özellikler	Değişkenler	Sıklık (n)	Yüzde (%)
Pozisyon	İşletme Sahibi/Ortağı	31	39,2
	Genel Müdür/Müdür Yrd.	12	15,2
	Orta Kademe Yönetici		
	(Muhasebe, Pazarlama Müdürü./ Müdür Yardımcısı gibi)	34	43
	Diğer	2	2,5
Faaliyet Alanı	Toplam	79	100,0
	Ticaret	-	-
	Üretim	43	54,4
	Her ikisi	36	45,6
	Toplam	79	100,0
	Mermer	27	34,2
	Gıda	24	30,4
	Tekstil	3	3,8
	Seramik	1	1,3
	İnşaat	12	15,2
Faaliyette Bulunduğu Sektör	Cam	1	1,3
	Plastik	3	3,8
	Mobilya	2	2,5
	Ambalaj	1	1,3
	Makine	4	5,1
	Sağlık	1	1,3
	Toplam	79	100,0
Faaliyet Yılı	1-10	21	26,6
	11-21	24	30,4

	22-32	15	19,0
	33-43	9	11,4
	44 ve üzeri	10	12,7
	Toplam	79	100,0
	10'dan az	13	16,5
	10-50	37	46,8
Çalışan Sayısı	50-250	24	30,4
	250 ve üzeri	5	6,3
	Toplam	79	100,0

Tabloda görüldüğü üzere ankete cevap veren katılımcıların önemli bir kısmı orta kademe yönetici (% 43) ve işletme sahibi/ortağıdır (% 39,2). Örneklemde sadece üretim yapan (54,4) işletmeler ve hem ticaret hem üretim (%45,6) işletmeler olarak neredeyse eşit bir şekilde dağılım gösterildiği görülmektedir. İşletmeler mermer (%34,2), gıda (30,4) ve inşaat (%15,2) olmak üzere üç sektörde yoğunlaşmaktadır. Örneklemde yarısından fazlası (%57) 21 yıldan daha az süredir faaliyet göstermektedirler. Yüzde 63,3 oranı ile örneklemdeki şirketlerin yarısından fazlasında 50 altı çalışan varken 250 ve üzeri çalışana sahip işletme sayısı beştir.

Araştırmada işletmelerin dijital teknolojileri kullanma düzeylerini belirlemek amacıyla çeşitli dijital araçlara yönelik veriler toplanmıştır. Bu kapsamda katılımcılara dijital araçları kullanım durumu sorulmuş ve elde edilen veriler betimleyici istatistiklerle analiz edilmiştir. Aşağıdaki tabloda, katılımcıların hangi dijital araçları ne ölçüde kullandıkları yüzdelik oranlarla birlikte sunulmaktadır.

Tablo.2. İşletmelerde Dijital Araçların Kullanımı

Dijital Araç	Sıklık (n)	Yüzde (%)
Ofis Otomasyon Sistemleri (OOS)	71	89,9
Elektronik Veri İşlem Sistemleri (EVİS)	68	86,1
Karar Destek Sistemleri (KDS)	38	48,1
Elektronik Ticaret	35	44,3
Müşteri İlişkileri Yönetimi (CRP)	34	43,0
Tam Zamanlı Üretim	27	34,2
Bulut Bilişim	26	32,9
Bilgisayar Destekli İmalat (CAM)	24	30,4
MRP Malzeme Gerekseim Planlaması (MRP)	24	30,4
Üretim ve İmalat Bilgi Sistemleri	24	30,4
Bilgisayar Destekli Tasarım (CAD)	22	27,8
Ana Üretim Planlaması (MSP)	21	26,6
Yönetici Destek Sistemleri (YDS)	20	25,3
Üretim Kaynakları Planlaması (MRPII)	18	26,6
Program Yazılım Geliştirme	17	21,5
Kapasite İhtiyaç Planlama	16	20,3
Pazarlama Bilgi Sistemi	16	20,3
Yönetici Bilgi Sistemleri (YBS)	14	17,7
Fabrika Cihaz Veri Üzerinden Analiz (IOT)	13	16,5
Dashboard	12	15,2
Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP)	11	13,9
Satış Gücü Otomasyonu (SFA)	10	12,7
Robotik Süreç Otomasyonu (RPA)	10	12,7
Big Data	7	8,9
Yapay Zeka ve Uzman Sistemler (US)	5	6,3

İleri Analitik Modelleme	4	5,1
Blok Zincir	3	3,8
Dijital İkiz	3	3,8
Nesnelerin İnterneti	-	-

İşletmelerde kullanılan dijital araçlara yönelik Tablo.3 incelendiğinde yoğun kullanılan araçların ofis otomasyon sistemleri (%89,9), elektronik veri işlem sistemleri (%86,1) ve karar destek sistemleri (%48,1) olduğu tespit edilirken nesnelerin interneti dijital teknolojinin hiçbir işletme tarafından kullanılmadığı belirlenmiştir.

2.2.2. Gri İlişkisel Analiz (GİA) Bulguları

GİA yöntemi altı adımdan oluşmaktadır (Wu, 2007; Burucu, 2020: 105; Babacan, 2023: 38; Arslan ve Kayahan, 2022; Arslan ve Baysal Artık, 2023). Bu çalışmada, GİA yönteminde yer alan her bir adımı takiben verilere uygulanan işlem açıklanmıştır.

GİA Adım 1: Karar matrisi oluşturulması:

Kriterlerin “m”, alternatiflerin ise “n” değişkeni ile gösterildiği karar matrisi oluşturulur.

$$X_i = \begin{bmatrix} x_1(1) & x_1(2) & \dots & x_1(n) \\ x_2(1) & x_2(2) & \dots & x_2(n) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_m(1) & x_m(2) & \dots & x_m(n) \end{bmatrix} \quad (1)$$

GİA Adım 1'in Uygulaması

Bu çalışma, işletmeleri dijitalleşme yatırımlarına sevk eden faktörleri Afyonkarahisar'da faaliyet gösteren 79 şirketten oluşan örneklemden elde edilen veriler ile analiz etmeyi hedeflemiştir. Literatür araştırmasına dayalı olarak çalışmada dijitalleşmeye etki eden 20 kriter değerlendirmeye alınmıştır. Tablo 3 literatür kaynakları ile birlikte bu 20 faktörü çalışma amaçlı geliştirilen kriter kodları ile raporlamaktadır.

Tablo.3.Dijitalleşmeyi Tetikleyen Kriterler

Kriter No	Dijitalleşmeyi Tetikleyen Kriterler	Literatür Kaynağı
M1	Müşteri ihtiyaçlarına zamanında ve etkili şekilde karşılık verebilme	Yolal (2003), Tekin vd. (2005)
M2	Satış ve iletişim maliyetlerini düşürme	Tekin vd. (2005)
M3	Ticari işlemlerin etkin ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi	Tekin vd. (2005)
M4	Satış hacmini yükseltme	Güleş vd. (2003), Yolal (2003), Yolal (2003)
M5	Küresel pazarlarda yer alma	Turunç (2016), Çalmlı (2011), Dulkadir ve Akkoyun (2013), Yolal (2003), Oğlak (2010), Çellek (2023)
M6	Daha hızlı ürün geliştirme	Oğlak (2010), Çellek (2023)
M7	Nakliye ve işlem giderlerinde azalma sağlama	Tekin vd. (2005)
M8	Müşteri ilişkilerini geliştirme	Güleş (2004)
M9	Yenilikleri takip etmek	Güleş vd., (2003), Kılıç (2008)
M10	Daha düşük maliyetli hizmet ve ürün sunma	Oğlak (2010)

M11	Maliyetleri düşürme	Turunç (2016), Kendirli ve Konak (2014), Demirel ve Yaratlı (2023), Yolal (2003), Güleş vd., (2003), Kendirli ve Konak (2014), Kılıç (2008), Oğlak (2010), Soygün (2007), Demirel ve Yaratlı (2023) Boiko vd., (2022)
M12	Verimliliği yükseltme	Turunç (2016), Soygün (2007), Kılıç (2008),
M13	Hizmet sürecini hızlandırma ve kısaltma	İnce (2013), Kendirli ve Konak (2014), Güleş ve Bülbül (2003), Soygün (2007), Kılıç (2008), Dulkadir ve Akkoyun (2013), Çellek (2023), Demirel ve Yaratlı (2023), Yolal (2003)
M14	Rekabet gücünü artırma	Kılıç (2008), Yolal (2003), Güleş vd. (2003),
M15	İşgücünden tasarruf sağlama ve zamanı daha verimli kullanma	Tekin (2005)
M16	Üretim hatalarından ve kayıplardan kaynaklanan oranları azaltma	Tekin (2005)
M17	Krizlere karşı direnç artırmak	Soygün (2007)
M18	Stok maliyetlerini azaltma	Tekin (2005)
M19	Kontrol ve denetim sağlama	İnce (2013), Gökalp (2006).
M20	Daha güçlü bir kurumsal imaj	

Anket uygulamasında katılımcılardan bu 20 adet kriterin her birini 1-10 arasında puanlandırılması istenmiştir. Katılımcılardan çok önem verdikleri kriterlere daha yüksek, az önem verdikleri kriterlere daha düşük puan vermeleri istenilmiştir. Çalışmada şirketlerin verdiği puanlar kriter olarak ele alınmıştır. Yirmi faktörün (kriterin) alternatif olarak değerlemeye alındığı çalışmada her bir şirketin verdiği puanlar o kriterin başarısını temsil etmektedir. Böylece 20 kriter 79 şirketin değerlemesiyle analiz edilmiştir. Yapılan yüz yüze görüşmelerin sonucunda, anket formundan elde edilen veriler Tablo 4’te raporlandığı üzere tek tek karar matrisine yerleştirilmiştir.

GİA Adım 2: Referans serisinin oluşturulması

Karar matrisinin ilk satırına yazılarak referans seri matrisi oluşturulmaktadır. Referans serisi $X_0 = (X_0(1), X_0(2), \dots, X_0(j), \dots, X_0(n))$ şeklinde ifade edilen seridir. Seride yer alan $X_0(j), j$ kriterlerin normalize edilmiş değerleri içindeki en yüksek değeri temsil etmektedir. Minimum değeri hedefleyen bir seri için ise en küçük değer referans alınırken maksimum değeri hedefleyen durumda ise serideki en büyük değer referans alınmaktadır.

GİA Adım 2’nin Uygulanması

Tablo 4’de M1 ve M20 başlıklı sıralarda yer alan değerler her bir katılımcının her bir kriter için atadığı 1 ile 10 arası puanı göstermektedir. Katılımcılar daha çok önem verdikleri kriterlere daha yüksek, daha az önem verdikleri kriterlere daha düşük puan vermişlerdir.

Tablo 4. Referans Serinin Oluşturulması

Kriterler	Katılımcılar														
	K 1	K 2	K 3	K 4	K 5	K 6	K 7	K 8	K 9	K 10	K 11	K 12	K 13	K 14	K 15
Referans Serisi	10	9	10	10	10	10	10	10	10	10	9	10	10	10	10
M1	10	7	7	8	10	7	10	7	6	7	8	8	10	10	10
M2	10	8	8	5	5	8	9	8	10	7	5	7	10	10	10
M3	10	8	5	10	5	6	8	4	7	6	7	9	7	10	8
M4	10	8	6	8	8	10	8	9	6	6	5	9	8	10	7
M5	9	8	7	7	1	9	10	10	4	5	4	5	9	9	10
M6	10	8	8	6	5	7	8	7	8	7	8	6	9	8	10
M7	9	8	9	5	10	7	10	8	9	4	2	7	9	7	7
M8	10	8	10	8	10	5	8	6	9	8	7	4	7	10	6
M9	10	8	10	9	10	6	7	4	10	9	8	8	8	10	10
M10	10	8	10	7	10	7	1	5	7	7	7	10	10	9	9
M11	10	8	9	6	10	8	10	9	6	8	9	7	9	10	10
M12	8	9	8	8	10	9	8	8	7	9	9	6	7	6	10
M13	10	8	6	10	10	7	10	8	8	10	9	7	8	10	10
M14	9	9	7	7	10	8	6	6	8	7	4	8	9	10	10
M15	10	9	9	5	10	8	7	9	10	10	8	4	10	9	9
M16	10	9	5	6	10	8	8	10	10	10	9	8	7	10	10
M17	9	8	8	6	10	9	10	7	7	4	2	9	9	10	9
M18	10	9	9	6	1	9	10	6	8	7	4	3	8	10	10
M19	10	8	10	7	10	9	10	5	7	6	9	7	7	10	10
M20	1	1	5	1	3	1	6	5	8	1	6	5	1	1	1

Tablo 4'de sunulan karar matrisinde, her sütundaki en yüksek değerler kullanılarak “referans serisi” başlıklı sırada yer alan referans serisi oluşturulmuştur. Tabloya bakıldığında, referans serisinin her bir sütun için en yüksek değerlerin genellikle 10 ve 9 puanları olduğu gözlemlenmektedir. Yer kısıtı nedeniyle, ham verilerin tamamı tabloya dahil edilmemiş olup sadece ilk 15 katılımcının değerlemeleri gösterilmiştir.

Tüm veriler karar matrisine yerleştirildikten ve referans serisi oluşturulduktan sonra, normalizasyon işlemine geçilmiştir.

GİA Adım 3: Verilerin Normalizasyon İşleminin Yapılması ve Normalize Matrisinin Oluşturulması

Gri ilişkisel analizde, kriterlerin farklı şekillerde ölçülmesi nedeniyle, bunları karşılaştırılabilir hale getirmek için veri setine standartlaştırma (normalleştirme) işlemi yapılır. Üç olası durumla karşılaşılabilir.

i. Eğer amaç daha büyük ya da iyi değer elde etmekse aşağıdaki (2) numaralı formül kullanılmaktadır.

$$x_i^* = \frac{x_i(j) - \min x_i(j)}{\max x_i(j) - \min x_i(j)} \quad (2)$$

ii. Eğer amaç daha düşük, daha iyi değer elde etmekse aşağıdaki (3) numaralı formül kullanılmaktadır.

$$x_i^* = \frac{\max x_i(j) - x_i(j)}{\max x_i(j) - \min x_i(j)} \quad (3)$$

iii. Eğer kriter değerinin normalize işleminin ardından optimum sonuç elde edilmek isteniyorsa (4) numaralı formül kullanılmaktadır.

$$x_i^* = \frac{|x_i(j) - x_{ob}(j)|}{\max_j |x_i(j) - x_{ob}(j)|} \quad (4)$$

4 numaralı formüldeki $x_{ob}(j)$, j kriterinin hedef değerini belirtir. Bu değer $\max_j x_i(j) \geq x_{ob}(j) \geq \min_j x_i(j)$ aralığında bir değer alır.

Bu işlemlerin sonra karar matrisi aşağıdaki hale dönüşür.

$$X_i^* = \begin{bmatrix} X_1^*(1) & X_1^*(2) & \dots & X_1^*(n) \\ X_2^*(1) & X_2^*(2) & \dots & X_2^*(n) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ X_m^*(1) & X_m^*(2) & \dots & X_m^*(n) \end{bmatrix} \quad (5)$$

GİA Adım 3'ün Uygulanması

Katılımcılar tarafından anket formunun puanlandırılması sırasında, daha yüksek değerler daha iyi olarak kabul edilmesi nedeniyle 2 numaralı formül uygulanmış ve karar matrisinin normalize edilmesi amaçlanmıştır. Belirlenen formül kullanılarak veriler normalize edilmiş ve Tablo 5'de yer alan normalize matris elde edilmiştir.

Tablo 5. Normalize Edilmiş Matrisi

Kriterler	Katılımcılar														
	K 1	K 2	K 3	K 4	K 5	K 6	K 7	K 8	K 9	K 10	K 11	K 12	K 13	K 14	K 15
Referans Serisi	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
M1	1,00	0,75	0,40	0,78	1,00	0,67	1,00	0,50	0,33	0,67	0,86	0,71	1,00	1,00	1,00
M2	1,00	0,88	0,60	0,44	0,44	0,78	0,89	0,67	1,00	0,67	0,43	0,57	1,00	1,00	1,00
M3	1,00	0,88	0,00	1,00	0,44	0,56	0,78	0,00	0,50	0,56	0,71	0,86	0,67	1,00	0,78
M4	1,00	0,88	0,20	0,78	0,78	1,00	0,78	0,83	0,33	0,56	0,43	0,86	0,78	1,00	0,67
M5	0,89	0,88	0,40	0,67	0,00	0,89	1,00	1,00	0,00	0,44	0,29	0,29	0,89	0,89	1,00
M6	1,00	0,88	0,60	0,56	0,44	0,67	0,78	0,50	0,67	0,67	0,86	0,43	0,89	0,78	1,00
M7	0,89	0,88	0,80	0,44	1,00	0,67	1,00	0,67	0,83	0,33	0,00	0,57	0,89	0,67	0,67
M8	1,00	0,88	1,00	0,78	1,00	0,44	0,78	0,33	0,83	0,78	0,71	0,14	0,67	1,00	0,56
M9	1,00	0,88	1,00	0,89	1,00	0,56	0,67	0,00	1,00	0,89	0,86	0,71	0,78	1,00	1,00
M10	1,00	0,88	1,00	0,67	1,00	0,67	0,00	0,17	0,50	0,67	0,71	1,00	1,00	0,89	0,89
M11	1,00	0,88	0,80	0,56	1,00	0,78	1,00	0,83	0,33	0,78	1,00	0,57	0,89	1,00	1,00
M12	0,78	1,00	0,60	0,78	1,00	0,89	0,78	0,67	0,50	0,89	1,00	0,43	0,67	0,56	1,00
M13	1,00	0,88	0,20	1,00	1,00	0,67	1,00	0,67	0,67	1,00	1,00	0,57	0,78	1,00	1,00
M14	0,89	1,00	0,40	0,67	1,00	0,78	0,56	0,33	0,67	0,67	0,29	0,71	0,89	1,00	1,00
M15	1,00	1,00	0,80	0,44	1,00	0,78	0,67	0,83	1,00	1,00	0,86	0,14	1,00	0,89	0,89
M16	1,00	1,00	0,00	0,56	1,00	0,78	0,78	1,00	1,00	1,00	1,00	0,71	0,67	1,00	1,00
M17	0,89	0,88	0,60	0,56	1,00	0,89	1,00	0,50	0,50	0,33	0,00	0,86	0,89	1,00	0,89
M18	1,00	1,00	0,80	0,56	0,00	0,89	1,00	0,33	0,67	0,67	0,29	0,00	0,78	1,00	1,00
M19	1,00	0,88	1,00	0,67	1,00	0,89	1,00	0,17	0,50	0,56	1,00	0,57	0,67	1,00	1,00
M20	0,00	0,00	0,00	0,00	0,22	0,00	0,56	0,17	0,67	0,00	0,57	0,29	0,00	0,00	0,00

Normalize matrisinin bulunmasından sonra, bir sonraki adım mutlak değer tablosunun oluşturulmasıdır. Bu bağlamda, çalışmanın dördüncü adımını oluşturan mutlak değer tablosunun oluşturulması süreci aşağıda detaylandırılmıştır.

GİA Adım 4: Mutlak Değer Tablosunun Oluşturulması

x ile x^* arasındaki mutlak değer (j) Δ_{0i} ise şu şekilde bulunur;
 $\Delta_{01}(j) = |X_0(j) - X_1^*(j)|$

$$X_1^* = \begin{bmatrix} \Delta_1^*(1) & \Delta_2^*(2) & \dots & \Delta_2^*(n) \\ \Delta_2^*(1) & \Delta_2^*(2) & \dots & \Delta_2^*(n) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \Delta_{0m}^*(1) & \Delta_{0m}^*(2) & \dots & \Delta_{0m}^*(n) \end{bmatrix} \quad (6)$$

Gri İlişkisel Katsayı Matrisinin Oluşturulması (7) numaralı formül kullanılarak gerçekleştirilir.

$$\gamma_{0i}(j) = \frac{\Delta_{min} + \xi \Delta_{max}}{\Delta_{0i}(j) + \xi \Delta_{max}} \quad (7)$$

Gri ilişkisel katsayı matrisi oluşturulurken kullanılan formüldeki ξ terimi, genellikle "zıtlık kontrol katsayısı" veya "ayırıcı katsayı (distinguish)" olarak adlandırılır. Bu değer [0,1] aralığında değişen bir değere sahiptir. Bu katsayının kullanılmasındaki amaç $\Delta_{01}(j)$ ile $\xi \Delta_{max}$ farkı dengelemektir. ξ değeri 1'e yaklaştığında ayırıcı yani zıtlık özelliği artış göstereceğinden 0'a yakın değerler seçilir. Bilimsel çalışmalarda 0,5 değeri kullanılması uygun görülmektedir (Şenen, 2022: 50).

$$\Delta_{max} = \max_i \max_j \Delta_{\rho i}(j) \text{ ve } \Delta_{min} = \min_i \min_j \Delta_{\rho i}(j) \text{ şeklinde hesaplanmaktadır.}$$

GİA Adım 4'ün Uygulaması

Referans değerlerinden normalize edilmiş değerler çıkarılarak oluşturulan mutlak değer tablosu, Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Mutlak Değer Tablosunun Oluşturulması

Kriterler	Katılımcılar														
	K 1	K 2	K 3	K 4	K 5	K 6	K 7	K 8	K 9	K 10	K 11	K 12	K 13	K 14	K 15
Referans Serisi	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
M1	0,00	0,25	0,60	0,22	0,00	0,33	0,00	0,50	0,67	0,33	0,14	0,29	0,00	0,00	0,00
M2	0,00	0,13	0,40	0,56	0,56	0,22	0,11	0,33	0,00	0,33	0,57	0,43	0,00	0,00	0,00
M3	0,00	0,13	1,00	0,00	0,56	0,44	0,22	1,00	0,50	0,44	0,29	0,14	0,33	0,00	0,22
M4	0,00	0,13	0,80	0,22	0,22	0,00	0,22	0,17	0,67	0,44	0,57	0,14	0,22	0,00	0,33
M5	0,11	0,13	0,60	0,33	1,00	0,11	0,00	0,00	1,00	0,56	0,71	0,71	0,11	0,11	0,00
M6	0,00	0,13	0,40	0,44	0,56	0,33	0,22	0,50	0,33	0,33	0,14	0,57	0,11	0,22	0,00
M7	0,11	0,13	0,20	0,56	0,00	0,33	0,00	0,33	0,17	0,67	1,00	0,43	0,11	0,33	0,33
M8	0,00	0,13	0,00	0,22	0,00	0,56	0,22	0,67	0,17	0,22	0,29	0,86	0,33	0,00	0,44
M9	0,00	0,13	0,00	0,11	0,00	0,44	0,33	1,00	0,00	0,11	0,14	0,29	0,22	0,00	0,00
M10	0,00	0,13	0,00	0,33	0,00	0,33	1,00	0,83	0,50	0,33	0,29	0,00	0,00	0,11	0,11
M11	0,00	0,13	0,20	0,44	0,00	0,22	0,00	0,17	0,67	0,22	0,00	0,43	0,11	0,00	0,00
M12	0,22	0,00	0,40	0,22	0,00	0,11	0,22	0,33	0,50	0,11	0,00	0,57	0,33	0,44	0,00

M13	0,00	0,13	0,80	0,00	0,00	0,33	0,00	0,33	0,33	0,00	0,00	0,43	0,22	0,00	0,00
M14	0,11	0,00	0,60	0,33	0,00	0,22	0,44	0,67	0,33	0,33	0,71	0,29	0,11	0,00	0,00
M15	0,00	0,00	0,20	0,56	0,00	0,22	0,33	0,17	0,00	0,00	0,14	0,86	0,00	0,11	0,11
M16	0,00	0,00	1,00	0,44	0,00	0,22	0,22	0,00	0,00	0,00	0,00	0,29	0,33	0,00	0,00
M17	0,11	0,13	0,40	0,44	0,00	0,11	0,00	0,50	0,50	0,67	1,00	0,14	0,11	0,00	0,11
M18	0,00	0,00	0,20	0,44	1,00	0,11	0,00	0,67	0,33	0,33	0,71	1,00	0,22	0,00	0,00
M19	0,00	0,13	0,00	0,33	0,00	0,11	0,00	0,83	0,50	0,44	0,00	0,43	0,33	0,00	0,00
M20	1,00	1,00	1,00	1,00	0,78	1,00	0,44	0,83	0,33	1,00	0,43	0,71	1,00	1,00	1,00

Mutlak değer tablosunun oluşturulmasının ardından, bir sonraki aşama olan gri ilişkisel katsayı tablosunun oluşturulması adımına geçilmiştir.

GIA Adım 5: İlişki Derecesinin Hesaplanması

$$\Gamma_{0i} = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n \gamma_{0i}(j) \quad (8)$$

8 numaralı formülde yer alan Γ_{0i} i. serinin gri ilişkisel derecesini göstermektedir. Kriterlerin eşit önem düzeyinde olduğu varsayıldığında yukarıda yer alan (8) numaralı formül kullanılmaktadır. Şayet kriterlerin farklı ağırlıkları söz konusu ise aşağıda yer alan (9) numaralı formül kullanılmaktadır.

$$\Gamma_{0i} = \sum_{j=1}^n [W_i(j) \times \gamma_{0i}(j)] \quad (9)$$

GIA Adım 5'in Uygulaması

Literatürde genel olarak, gri ilişkisel katsayı tablosunun hazırlanmasında gri ilişki katsayısı (ζ) 0,5 olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple, bu çalışmada da (ζ) katsayısı 0,5 olarak belirlenmiştir. Her bir katılımcının cevabının eşit önem düzeyine sahip olduğu varsayımıyla Tablonun oluşturulmasında (8) numaralı formülden yararlanılmıştır. Formülün uygulanmasıyla elde edilen veriler, Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Gri İlişkisel Katsayı Tablosu

Katılımcılar															
Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	K13	K14	K15
Referans Serisi	0,0127	0,0127	0,0127	0,0127	0,0127	0,0127	0,0127	0,0127	0,0127	0,0127	0,0127	0,0127	0,0127	0,0127	0,0127
M1	1,00	0,67	0,45	0,69	1,00	0,60	1,00	0,50	0,43	0,60	0,78	0,64	1,00	1,00	1,00
M2	1,00	0,80	0,56	0,47	0,47	0,69	0,82	0,60	1,00	0,60	0,47	0,54	1,00	1,00	1,00
M3	1,00	0,80	0,33	1,00	0,47	0,53	0,69	0,33	0,50	0,53	0,64	0,78	0,60	1,00	0,69
M4	1,00	0,80	0,38	0,69	0,69	1,00	0,69	0,75	0,43	0,53	0,47	0,78	0,69	1,00	0,60
M5	0,82	0,80	0,45	0,60	0,33	0,82	1,00	1,00	0,33	0,47	0,41	0,41	0,82	0,82	1,00
M6	1,00	0,80	0,56	0,53	0,47	0,60	0,69	0,50	0,60	0,60	0,78	0,47	0,82	0,69	1,00
M7	0,82	0,80	0,71	0,47	1,00	0,60	1,00	0,60	0,75	0,43	0,33	0,54	0,82	0,60	0,60
M8	1,00	0,80	1,00	0,69	1,00	0,47	0,69	0,43	0,75	0,69	0,64	0,37	0,60	1,00	0,53
M9	1,00	0,80	1,00	0,82	1,00	0,53	0,60	0,33	1,00	0,82	0,78	0,64	0,69	1,00	1,00
M10	1,00	0,80	1,00	0,60	1,00	0,60	0,33	0,38	0,50	0,60	0,64	1,00	1,00	0,82	0,82
M11	1,00	0,80	0,71	0,53	1,00	0,69	1,00	0,75	0,43	0,69	1,00	0,54	0,82	1,00	1,00
M12	0,69	1,00	0,56	0,69	1,00	0,82	0,69	0,60	0,50	0,82	1,00	0,47	0,60	0,53	1,00

M13	1,00	0,80	0,38	1,00	1,00	0,60	1,00	0,60	0,60	1,00	1,00	0,54	0,69	1,00	1,00
M14	0,82	1,00	0,45	0,60	1,00	0,69	0,53	0,43	0,60	0,60	0,41	0,64	0,82	1,00	1,00
M15	1,00	1,00	0,71	0,47	1,00	0,69	0,60	0,75	1,00	1,00	0,78	0,37	1,00	0,82	0,82
M16	1,00	1,00	0,33	0,53	1,00	0,69	0,69	1,00	1,00	1,00	1,00	0,64	0,60	1,00	1,00
M17	0,82	0,80	0,56	0,53	1,00	0,82	1,00	0,50	0,50	0,43	0,33	0,78	0,82	1,00	0,82
M18	1,00	1,00	0,71	0,53	0,33	0,82	1,00	0,43	0,60	0,60	0,41	0,33	0,69	1,00	1,00
M19	1,00	0,80	1,00	0,60	1,00	0,82	1,00	0,38	0,50	0,53	1,00	0,54	0,60	1,00	1,00
M20	0,33	0,33	0,33	0,33	0,39	0,33	0,53	0,38	0,60	0,33	0,54	0,41	0,33	0,33	0,33

GİA Adım 6: Sonuçların Sıralanması

Gri ilişki derecesine göre sonuçlar sıralanır. En yüksek gri ilişki derecesine sahip alternatif en iyi seçenektir.

GİA Adım 6'nın Uygulanması

Gri ilişki katsayı sıralaması Tablo 8'da gösterilmiştir.

Tablo 8. Gri İlişkisel Analiz Katsayı Sıralama Tablosu

Tercihler	Açıklama	GİA Puanı	GİA Sıralaması
M1	Müşteri isteklerine hızlı cevap verebilme	0,8103	1
M19	Kontrol ve denetim sağlama	0,8022	2
M12	Verimliliği yükseltme	0,7840	3
M9	Yenilikleri takip etmek	0,7828	4
M3	Ticari işlemlerin yürütülmesinde hız ve kolaylık sağlama	0,7637	5
M11	Maliyetleri düşürme	0,7564	6
M14	Rekabet gücünü artırma	0,7354	7
M8	Müşteri ilişkilerini geliştirme	0,7492	8
M16	Üretimde fire ve kayıp oranını düşürme	0,7376	9
M4	Satışları artırma	0,7302	10
M13	Hizmet sürecini hızlandırma ve kısaltma	0,7194	11
M15	İşgücünden tasarruf sağlama ve zaman kaybını önleme	0,7184	12
M18	Stok maliyetlerini azaltma	0,7045	13
M2	Satış ve iletişim maliyetlerinde azalma	0,6859	14
M6	Daha hızlı ürün geliştirme	0,6676	15
M10	Daha ucuz hizmet ve ürünler sağlama	0,6620	16
M5	Küresel pazarlara açılma	0,6572	17
M17	Krizlere karşı korunma	0,6493	18
M7	Nakliye ve işlem masraflarında azalma	0,6301	19
M20	Daha iyi kurumsal imaj	0,4746	20

Tablo 8 incelendiğinde en yüksek GİA puanına sahip kriterin “müşteri isteklerine hızlı cevap verebilme” olduğu görülmüştür. Bu kriteri “kontrol ve denetim sağlama”, “verimliliği yükseltme”, kriterlerinin izlediği görülmektedir. En düşük GİA puanına sahip kriterin ise “daha iyi kurumsal imaj” olduğu belirlenmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada işletmeleri dijital teknolojileri kullanıma iten nedenlerin GİA yöntemi kullanılarak tespit edilmesi amaçlanmıştır. 2024 yılında Afyonkarahisar'da 79 işletmeye uygulanan anket çalışması işletmelerin “nesnelerin interneti” hariç dijital teknolojilerin en az

birini kullandığını ortaya koymuştur. En yaygın kullanılan dijital teknoloji araçları ofis otomasyon sistemleri ve elektronik veri işlem sistemleridir.

GİA uygulaması sonucunda araştırmaya katılan işletmeleri dijital teknolojileri kullanmaya sevk eden en önemli kriterin “müşteri isteklerine hızlı cevap verebilme” olduğu ortaya çıkmıştır. Bunu takiben “kontrol ve denetim sağlama”, “verimliliği yükseltme”, ticari işlemlerin yürütülmesinde kolaylık ve hız sağlama”, “maliyetleri düşürme”, “rekabet gücünü artırma”, dijital araç kullanımına yol açan diğer önemli unsurlardır. Bu bağlamda elde edilen sonuçlar literatürde Sarosa ve Underwood (2005), Tekin vd. (2005), Kılıç (2008), Demirel ve Yaralı (2013), Adeniran ve Jonston (2014), Boiko vd. (2020), Oğrak (2020), Yağcı (2023), Yağcı (2023) gibi çalışmaların sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre, “daha iyi kurumsal imaj sağlama” kriteri ise en düşük gri ilişki puanı ile işletmelerin dijitalleşmesinde önemi en az olan kriterdir. Bu durum ise Turunç (2006), Gökalp vd., (2006), İnce (2013) ve Nişantaşı ve Özmutaf (2016) çalışmalarının sonuçları ile örtüşmemektedir. GİA sonuçlarına göre "daha iyi kurumsal imaj sağlama" faktörünün en önemsiz kriter olarak ortaya çıkmasının farklı nedenleri olabilir. İşletmeler dijitalleşme kararlarında müşteri isteklerine hızlı cevap verebilme, kontrol ve denetim sağlama, verimlilik, maliyet düşürme, hızlı hizmet sunumu, rekabet gücünü artırma gibi faktörleri önceliklerinden daha soyut ve uzun vadeli bir katkı sağlayan kurumsal imaj ikinci planda kalmış olabilir. İşletmeler için kurumsal imaj, dijitalleşmenin nedeni değil daha ziyade sonucu olarak görülebileceği için, bu kriterin önem sırası düşük çıkmış olabilir. Özellikle KOBİ’ler gibi kaynakları kısıtlı işletmelerin, dijitalleşme kararlarında kısa vadede somut etki yaratacak faktörleri önceliklemeleri doğaldır. Kurumsal imaj gibi daha uzun vadede getirisi olacak unsurlar, kısa vadeli öncelikler arasında daha geride kalabilir.

Dijitalleşme, işletmelerin hızla değişen koşullara uyum sağlayabilme, müşteri taleplerine anında yanıt verebilme ve esnek üretim süreçleriyle daha verimli hale gelebilme kabiliyetini artırır. Bu yetenekler, ulusal ekonomiler için giderek daha kritik bir öneme sahiptir. Örneğin, dijitalleşme sayesinde işletmeler, pazara daha hızlı adapte olabilir ve rekabet avantajı elde edebilirler. Ayrıca, müşteri odaklılık ve hızlı yenilikçilik, işletmelerin sürdürülebilir büyüme ve başarı için kritik unsurlardır. Dolayısıyla, dijitalleşme, işletmelerin ve dolayısıyla ülke ekonomilerinin büyüme potansiyelini arttırarak daha dirençli ve rekabetçi hale gelmesine katkıda bulunur. Tüm bu önerilerin hayata geçirilmesi, özellikle üst yönetimin dijital teknoloji araçlarının kullanımı konusundaki kararlılığına ve gerekli desteğin sağlanmasına bağlıdır. Bu destek olmadan, önerilerin uygulanması ve dijital teknolojilerin işletmelerde etkin kullanımı mümkün olmayabilir.

Dijital teknolojilere yatırım yaparken öncelikle fayda maliyet analizi yapılması gerektiği işletmeler için kritik önem taşımaktadır. Yatırım maliyeti yüksek olduğu için yatırım sonucunda elde edeceği faydalarla maliyetleri karşılaştırarak, işletmelerin doğru değerlendirme yapması gereklidir. İşletmeler, teknolojik trendlere uymak gibi eğilimler yerine kendi ihtiyaçlarına odaklanarak, işletme dinamiklerine uygun teknolojilere yatırım yapmalıdırlar. Bu sayede gereksiz maliyet yüklerinden kaçınılabilir ve yatırımların geri dönüşü kısaltır. İlaveten işletmeler hangi teknolojik yatırımlara ihtiyaç duyduklarını iyi belirlemeli, müşteri profillerini ve kapasitelerini göz önünde bulundurarak karar almalıdırlar

Bu bağlamda dijitalleşme sürecine adım atmaya karar veren işletmelere, doğru stratejiyi geliştirmeleri ve uygun destekleri alarak ilerlemeleri önerilebilir. Bu şekilde, işletmeler hem daha rekabetçi hale gelebilir ve hem de uzun vadeli başarılar sağlayabilirler. İşletmeler, dijital teknolojilerin etkin kullanımı için öncelikle strateji geliştirmeli ve geleceğe yönelik hedefler doğrultusunda planlar yapmalıdır. Her işletmenin sahip olduğu sektörün farklı ihtiyaçları olduğundan, işletmeler kendi gereksinimlerine uygun teknolojileri seçmelidir. Dijital teknolojilerin kullanımı durumunda ihtiyaç duyulacak personelin niteliklerini belirlenmeli, mevcut personelin teknoloji araçlarını etkin bir şekilde kullanabilmesi için hizmet içi eğitim faaliyetleri düzenlenmeli veya üniversiteler, danışman kuruluşlarla işbirliği yaparak uygun niteliklere sahip çalışanları işe alınmalı ve böylece dijital teknolojilerin etkin bir şekilde kullanımı teşvik edilmelidir. Hızla değişen ve gelişen teknoloji ortamında işletmelerin rekabet güçlerini

sürdürebilmeleri için sürekli olarak yenilikleri takip etmeleri ve iş süreçlerini iyileştirmek için gerekli teknolojileri belirlemeleri kritik önem taşımaktadır. Bu şekilde, işletmeler hem artan rekabet koşullarına uyum sağlayabilir hem de sürdürebilir bir büyüme ve başarı elde edebilirler.

Kaynakça

- Abou-foul, M., Ruiz-Alba, J. L., & Soares, A. (2021). The impact of digitalization and servitization on the financial performance of a firm: An empirical analysis. *Production Planning and Control*, 32(12), 975-989. <https://doi.org/10.1080/09537287.2020.1780508>.
- Adeniran, A. O., & Johnston, K. A. (2014). The adoption of information and communication technology by small and medium-sized enterprises in South Africa: The role of ICT awareness and business performance. *South African Journal of Business Management*, 45(3), 47-59.
- Akin, N. G. (2016). Personel seçiminde çok kriterli karar verme: Bulanık TOPSIS uygulaması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 224-254.
- Akkoyun, B. ve Dulkadir, B. (2013). Bilişim teknolojilerinin işletme performansı üzerine etkileri ve Gaziantep ilinde tekstil sektöründe bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 4(7).73-90
- Aksoy, R., ve Kara. A, (2013). Bilgi Teknolojilerinin Çalışanlar Tarafından Benimsenmesi: Karadeniz Ereğli’de KOBİ çalışanları Üzerine Bir Uygulama. . *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (10), 1-20.
- Arslan, E., & Baysal Artık, M. (2023). Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebede Dijitalleşmeye Geçmelerini Etkileyen Faktörlerin Gri İlişkisel Analiz İle Tespit Edilmesi. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 23(70), 307-326. <https://10.55322/mbbakis.1195567>
- Arslan, E.,& Kayahan, C. (2022). Hastane Yatırımları Üzerinde Etkili Olan Faktörlerin Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Belirlenmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 732-746. <https://doi.org/10.29106/fesa.1181334>
- Aydoğan, E. ve Altuğ, M. (2006). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Kobi Rekabet Gücünün Artırılmasında İleri Yönetim Teknolojilerinin Rolü, Makine İmalat Sektörüne Yönelik Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 87-110.
- Behzadian, M., Otaghsara, S. K., Yazdani, M., & Ignatius, J. (2012). A state-of the-art survey of TOPSIS applications. *Expert Systems with applications*, 39(17), 13051-13069.
- Boiko, M., Bosovska, B., Vedmid, N., Melnychenko S., & Stopchenko, Y. (2022). Digitalization: Implementation in the tourism business of Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*, 20(4), 24-41. [https://doi.org/10.21511/ppm.20\(4\).2022.03](https://doi.org/10.21511/ppm.20(4).2022.03).
- Burucu, A. (2021). *İşletmelerin Dijitalleşme de Yürüttükleri Faaliyetlerin Finansal Performansa Etkisinin Ölçülmesi: Hazır Giyim Firmaları Üzerine Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Cellek, E. (2023), *Aile İşletmelerinde İnovasyon Yönetimi ve Dijitalleşme*. (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
- Cherkasova V.A., Slepushman G.A. (2021). The Impact of Digitalization on the Financial Performance of Russian Companies. *Finance: Theory and Practice*. 25(2), 128-142. <https://doi.org/10.26794/2587-5671-2021-25-2-128-142>.
- Çalıklı, Y. (2013). *Turizm İşletmelerinde Bilgi teknolojileri ve Dijital Dönüşüm: Konya Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

- Çiçek, E. & Çelik, C. (2010). Kobi'lerde Bilgi Teknolojileri Kullanımına Yönelik Yöneticilerin Bakış Açıları "Mersin İlinde Bir Uygulama". *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(19), 577-597.
- Demiral, G. & Karakaya, A. (2016). İşletmelerde Bilişim Sistemleri Uygulamaları: Demir Çelik Sektörü Örneği. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, ÖS 2, 166-176.
- Demirel, E., & Yaralı, C. (2023). İmalat işletmelerinin dijitalleşme süreçleri üzerine nitel bir çalışma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 21-41. <https://doi.org/10.18657/yonveek.1379397>.
- Demirsel, M. T. (2014). Kobi'lerde Kullanılan Bilişim Teknolojilerinin Örgütsel Performansa Etkileri:Konya Organize Sanayi Bölgelerinde Bir Araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(28), 278-305.
- Deng, J. (1988). Introduction to Grey System Theory. *The Journal Of Grey System I*, 1(1), 1-24.
- Dündar, M. M. (2020). *Kobi'lerin Dijital Dönüşümü*. TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi. (Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Erdoğan, Y. (2007). *Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma ve Bilgi Teknolojilerinin Rolü: Kırıkkale İlinde Bir Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi , Kütahya.
- Faul, S., Güller, A., & Nauta, B. (2019). The impact of digitalization on business performance: Evidence from manufacturing companies in Europe and North America. *International Journal of Digital Transformation*, 6(4), 11-25.
- Gökalp, F., Erhan, A. D. A., & Demirhan, D. (2006). Gelişen Bilgi Teknolojilerinin Kobilere Etkisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 117-136.
- Güsün, F. (2022). *Enerji Sektöründe Halka İlişkiler Uygulamaları ve Dijitalleşme: Konya İlinde Faaliyet Gösteren Enerji Firmaları Üzerine Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Güleş, K. H. (2004). Bilişim Teknolojilerinin Müşteri İlişkileri Yönetimine Katkıları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12), 231-243.
- Güleş, H.K., Bülbül, H. Ve Çağlayan, V. (2003) Bilişim Teknolojileri Kullanımının İşletme Performansına Etkisi: Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerinde Bir Uygulama. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 61-83.
- İnce, M. (2013). *Küçük ve Orta Ölçekli Konaklama İşletmelerinde Bilgi Teknolojilerinin Yeri ve Rekabet Gücüne Etkisi: Karabük Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- Jauhar, A. S. B. L. (2023). The Use of Digitalization and Impact on MSME Performance in Malang, Indonesia. *KnE Social Sciences*, 568-581.
- Karabaş, S., Uysal, D., ve Karkacıer, O. (2017). Kurumsal Kaynak Planlamasının İşletme Performansı Üzerine Etkisi: Bir Alan Araştırması. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 129-145.
- Kendirli, S. & Konak, F. (2014). Bilgi Teknolojileri Kullanımının Önemi ve Çorum KOBİ'lerinde Bir araştırma . *Akdeniz iktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 14(29) , 106-118. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auibfd/issue/32333/359293>
- Kurter, O., Temizkan, V., Yılmaz, K. ve Yetkin, M.A. (2021). İşletmelerde Dijital Dönüşüm (Birinci Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kula, V., Kandemir, T., ve Baykut, E., (2016). Borsa İstanbul'da İşlem Gören Sigorta ve BES Şirketlerinin Finansal Performansının Gri İlişkisel Analiz Yöntemi İle İncelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1): 37-53.

- Kuo, Y., Yang T. ve Huang, G.W. (2008), “The Use of Grey Rational Analysis in Solving Multiple Attribute Decision-Making Problems”, *Computers & Industrial Engineering*, 55(1), 80-93.
- Kiyak, B. (2023). İmalat Sanayisinde Dijitalleşme Eğilimleri:TR32 Düzey 2 Bölgesi. *Bölgesel Kalkınma Dergisi*, 01(02), 140-154.
- Lee, T. R., Lin, Y. S., Kassim, E. S., & Sebastian, S. (2023). Consumer decisions toward halal purchase before and during COVID-19 pandemic: a grey relational analysis approach. *British Food Journal*, 125(9), 3351-3367.
- Liu, B., & Forrest, J. (2007). Grey systems theory: A brief review. *Journal of Grey System*, 16(2), 115-116.
- Li, J., Yue, Z. Q., and Wong, S. C. (2004). Performance Evaluation Of Signalized Urban Intersections Under Mixed Traffic Conditions By Gray System Theory. *Journal of Transportation Engineering*, 130(1), 113-121.
- Jarosław, D., & Magdalena, K. (2022). Digitalization of SMEs in Central and Eastern Europe: A cross-country comparison. *European Journal of Business and Management*, 14(3), 112-128.
- Mubarak, M. F., Shaikh, F. A., Mubarik, M., Samo, K. A., & Mastoi, S. (2019). The impact of digital transformation on business performance: A study of Pakistani SMEs. *Engineering technology & applied science research*, 9(6), 5056-5061.
- Musawa, S. A., Olatunji, S. O., & Bello, O. D. (2013). Factors influencing the adoption of electronic data interchange in Nigerian businesses. *International Journal of Computer Applications*, 66(9), 1-9.
- Nişancı, Z. N., & Özmutaf, N. M. (2016). Bilgi Teknolojilerinin Kalite Kapsamında İşletme İmajına Etkileri: Reklamcılık Sektörü Örneği. *International Journal of Social Science*, (47), 361-377.
- Oğrak, A.(2010). *Bilgi Teknolojilerinin Kobi’lerin rekabet Gücü Üzerindeki Etkileri: İnegöl Mobilya İşletmelerinde Bir Uygulama*. (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Ozdemir, A. I., ve Desten, M. (2008). Gri İlişkisel Analiz İle Çok Kriterleri Tedarikçi Seçimi: Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi*, 38(2), 147-156.
- Tekin, M., Zerenler, M., ve Bilge, A. (2005) Bilişim Teknolojileri Kullanımının İşletme Performansına Etkileri: Lojistik Sektöründe Bir Uygulama. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 4(8). 115-129.
- Turunç, Ö. (2016). Bilgi Teknolojilerinin Kullanımının İşletmelerin Örgütsel Performansına Etkisi Hizmet Sektöründe Bir Araştırma. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 225-247.
- Turunç, Ö. (2006). Bilgi Teknolojileri Kullanımının İşletmelerin Örgütsel Performansına Etkisi Hizmet Sektöründe Bir Araştırma. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 225-247.
- Türkmen, U., ve Baş, M. (2009). Müzik Eğitimcilerinin Müzik Yetenek Sınavlarında Portfolyoların Uygulanabilirliğine Yönelik Tutumlarının Gri İlişkisel Analiz Tekniğini Kullanarak Değerlendirilmesi. In *The First International Congress Of Educational Re, Çanakkale*, 1.

- Tsai, C. H., Chang, C. L., Chen, L. (2003). Applying Grey Rational Analysis to the Vendor Evaluation Model. *International Journal of The Computer, The Internet and Management*, 11(3), 45-53.
- Parida, V., Westerberg, M., & Ylinenpaa, H. (2009). How do small firms use ICT for business purposes? A study of Swedish technology-based firms. *International Journal of Electronic Business*, 7(5), 536-551.
- Parida, V., Oghazi, P., & Kocken, J. (2010). Information and communication technology adoption in Swedish SMEs: A comparative study. *International Journal of Information Management*, 30(4), 270-280.
- Rovere, R.L. (1998). Diffusion of Information Technologies and Changes in the Telecommunications Sector enterprises. *Information technology & people*, 11(3), 194-206.
- Ruiz, A. U., Torracca, J., Britto, J., & Ferraz, J. C. (2023). Factors determining the path of digital technologies adoption of Brazilian industrial firms. *Revista Brasileira De Inovação*, 22(00), 1–35. <https://doi.org/10.20396/rbi.v22i00.8668448>.
- Ruiz, D., Mendez, M., & Silva, R. (2023). Factors affecting the adoption of digital technologies in Brazilian businesses: A longitudinal study. *Brazilian Journal of Management Studies*, 41(1), 23-42.
- Süygün, S. M. (2007). Çukurova Bölgesinde Faaliyet Gösteren İhracatçı KOBİ'lerin Teknolojileri Kullanımlarının Belirlenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Şenen, M. (2022). Gri İlişkisel Analiz İle Finansal Performans Değerlendirmesi: Bist'de İşlem Gören Teknoloji Şirketleri Üzerine Bir Uygulama (Yükse Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Wu, C. R., Lin, C. T., and Chen, H. C., (2007). Optimal Selection Of Location For Taiwanese Hospitals To Ensure A Competitive Advantage By Using The Analytic Hierarchy Process And Sensitivity Analysis, *Building And Environment*, 42(3), 1431-1444.
- Vargas, L. G. (1990). An overview of the analytic hierarchy process and its applications. *European journal of operational research*, 48(1), 2-8.
- Yağcı, M. (2023) *İşletmelerde Dijital Dönüşümün Finansal Performansa Etkisi:Kobilerde Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi , Aydın.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma Ve Yayın Etiği Kurulu Kararı

Tarih: 15.05.2024

No: 269557

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %80

2. yazar katkı oranı : %20

Yeni Bir Kamusal Alan Olarak Meta Evren

Meta Universe As a New Public Space

Dr. Öğr. Üyesi Hacer FİLİZ¹

Öz

Günümüzde kamusal alanlar, tüm bireylerin kolaylıkla erişebildiği, düşüncesini paylaşabildiği, sosyal, siyasi ya da kültürel faaliyetlerin gerçekleşmesine olanak tanıyan fiziksel ya da sanal platformlardır. Sokaklar, meydanlar, müzeler gibi mekanlar fiziksel olarak kullanılan kamusal alanlar olmakla birlikte, internet tabanlı var olan çeşitli dijital platformlarda mevcuttur ve bireyler bu sanal ortamlarda bir araya gelerek etkileşimde bulunabilmektedirler. Meta evren ise yine internet tabanlı oluşturulan sanal bir platformdur. Bu sanal platformda bireyler bir araya gelip karşılıklı etkileşimde bulunabilir, çeşitli içerikler meydana getirebilir ve bu içerikleri paylaşabilir. Bu açıdan bakıldığında bazı görüşlere göre yeni bir dijital platform olan meta evren kamusal olarak adlandırılabilir. Bu yeni sanal dünyada bireyler, dijital toplantılara, çeşitli etkinliklere katılabilir ve bu etkinlikleri düzenleyebilir, oyunlar oynayabilir ya da ticari birtakım faaliyetlerde bulunabilirler. Fakat bu yeni sanal dünyanın sahip olduğu sınırsızlık ve bu durumun getirdiği yönetim ve güvenlik gibi konular meta evrenin kamusal bir alan olup olmadığı yolundaki tartışmaları ve araştırmaları arttırmaktadır. Bu çalışma ile, tarihsel süreç içerisinde kamusal alan olgusu ekseninde meta evren kavramının yeni bir kamusal alan oluşturup oluşturmadığı araştırmanın problemi olarak ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, antik yunandan günümüze kadar olan tarihi süreçte kamusal alan kavramı irdelenmekte, meta evren ve kullanım alanları ortaya konulmakta ve meta evren olgusunun bir kamusal alan oluşturup oluşturmadığı fikrine alan açılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamusal alan, meta evren, sosyal mecralar

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Today, public spaces are physical or virtual platforms that all individuals can easily access, share their thoughts, and allow social, political or cultural activities to take place. Although spaces such as streets, squares and museums are public spaces used physically, they are available on various internet-based digital platforms and individuals can come together and interact in these virtual environments. The meta universe is a virtual platform created on the Internet. In this virtual platform, individuals can come together, interact, create various contents and share these contents. From this perspective, the metaverse, which is a new digital platform, can be called public. The limitlessness of this new virtual world and the issues such as management and security brought by this situation increase the discussions and research on whether the metaverse is a public space. With this study, the problem of the research has been put forward as to whether the concept of metaverse creates a new public sphere in the historical process, on the axis of the public sphere phenomenon. The concept of public space is examined in the historical process from ancient Greece to today, the metaverse and its usage areas are revealed, and an attempt is made to open up the idea of whether the metaverse phenomenon constitutes a public space.

Keywords: Public space, metaverse, social media

Paper Type: Research

Giriş

Kamusal alanın sözlük anlamı, halkın ortak faydasını belirlemek ve oluşturmak adına çeşitli fikir, söylem ve hareketlerin üretildiği toplumsal faaliyet alanını belirtmek için kullanılan

¹Pamukkale Üniversitesi, İletişim Fakültesi, hfiliz@pau.edu.tr

bir olgu olarak ifade edilebilir (Wikipedia, 2023). Kamusal alan toplum, halk ifadelerini içerisinde barındıran kamu kelimesinden türemiştir ve toplumun yani kamunun olan anlamını taşımaktadır.

Kamusal alan, toplumun geneli tarafından ulaşılabilir ve toplumu oluşturan bireylere sosyal anlamda yararlı olması amacıyla kurulmuş yapılardır. Günümüzde bireylerin sosyal, kültürel ya da siyasal açıdan birbirleriyle etkileşimde bulundukları alanlar olan kamusal alanlar çarşı, pazar, konferans salonları, okullar, parklar gibi fiziksel ortamlar olabileceği gibi çeşitli sanal ortamlarda sıklıkla kamusal alan vazifesi görmektedir. Çeşitli sanal mecralar bireylerin sıklıkla siyasi, sosyal ya da kültürel açıdan hem fikir beyan ettiği hem de fikir alışverişi gerçekleştirdiği etkileşim ortamları olabilmektedirler. Kamusal alanlarda üretilen sosyal, siyasi aynı zamanda kültürel söylem ve hareketler var olan toplumu daha ileri götürme amacı taşımaktadır.

Kamusal alan toplumsal hayatın gözler önüne serildiği bir tiyatro sahnesi gibidir. Bir şehrin sokakları, meydanları ve parkları bireylerin fiziksel aktivitelerine şahitlik eder (Carr, 1992, s. 3)

Kamusal alanın amacı gerçekleştirilen iletişim vasıtasıyla toplum üyelerinin sosyalleşmesini, bilgilenmesini ve bazen de eğlendirilmesini sağlamak olabilir. Antik yunandan başlayıp günümüz toplumlarına kadar oluşturulan kamusal alanlar gelişim seyri içerisinde teknolojiye meydana gelen çeşitli gelişimlerle birlikte değişime uğramıştır. Sanal dünyanın özellikle gelişmiş ülkelere ciddi anlamda etkisiyle birlikte kamusal alanlar park, bahçe, meydanlar vs. gibi fiziki ortamlardan internet vasıtasıyla oluşturulan sanal ortamlara kaymıştır.

Günümüzde kamusal alanlar yani insanlar siyasi, sosyal ya da kültürel anlamda paylaşımda bulunduğu mekanlar genellikle dijital platformlar olmaktadır. Antik dönemden modern döneme kadar kültürel anlamda içerisinde kültürel çeşitlilik barındıran kamusal alanlar günümüzde dijital platformlar aracılığıyla yozlaşmaktadır.

Günümüzde ise yeni bir dijital kavram olan Metaverse yani Türkçe karşılığı sanal evren olan olgu yeni bir kamusal alan yaratma çabasıdır. “Meta evren, birden fazla sanal dünyayı bir araya getiren kalıcı, çevrimiçi, 3D bir dünya konseptidir. Meta evren; bu 3D dünyalarda kullanıcıların çalışmasına, buluşmasına, oyun oynamasına ve sosyalleşmesine imkân tanıyacaktır.” (Binance, 2023). Yapılan araştırmalara göre, Metaverse’ün ekonomik potansiyelinin 2025 yılına kadar 800 milyar ABD dolarına, 2030 yılına kadar ise 2,5 trilyon ABD dolarına ulaşması bekleniyor. Gartner’ın tahminlerine göre, 2026’dan itibaren insanların %25’i, günlük işlerini gerçekleştirmek için Metaverse’te günde en az bir saat harcayacaklar (Pektaş ve Kırdar, 2023, s. 97).

İçinde yaşadığımız sanal dünyaya bu kadar derinlemesine dalmışken ve iletişim tarzlarımızdan algılarımıza kadar birçok konuda dönüşüm yaşarken, metaverse’ün sunduğu yeni evrende yalnızca ekrana dokunup kaydırmakla kalmayıp, doğrudan deneyimleyerek ve hissederek etkileşimde bulunmamız, iletişim şekillerimizin nasıl değişeceği ve bu durumun bizden neleri alıp götüreceği üzerine düşünmek son derece önemlidir (Karasar ve Eldem Anar, 2022, s. 29). Henüz metaverse bütünüyle hayata geçirilmemiş olsa da, teknolojinin hızla ilerlemesi ve bu alanda yapılan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda, kısa bir süre içinde tüm yönleriyle aktif hale geleceği öngörülmektedir. Şu anki haliyle bile, bireyler ve toplumlar üzerinde sanal bir kamusal alan oluşturma çabası içinde olan metaverse, derin etkiler yaratma potansiyeline sahiptir.

Araştırma Yöntemi

Yapılan açıklamalardan ve tanımlardan yola çıkarak bu çalışmada meta evrenin geçmişten günümüze gerçekleştirilen kamusal alanlara dahil olup olmadığı ve kamusal alan olarak tabir edilen tanımsal çerçevelere uyup uymadığı literatür taraması yöntemi kullanılarak incelenmeye ve açıklanmaya çalışılmıştır.

Aynı zamanda bu çalışma, meta evrenin kamusal alanlar kavramı çerçevesinde nasıl konumlandırılabilirliğini ve bu dijital alanların kamusal alan olarak tanımlanan özellikleri taşıyıp taşımadığını incelemektedir. Araştırma, nitel bir metodoloji kullanılarak ve çok yönlü bir yaklaşım benimsenerek gerçekleştirilmektedir. İncelemenin temelini literatür taraması oluşturmaktadır.

Tarama süreci, meta evrenin evrimi, işlevleri ile kamusal alanların tarihsel gelişimi, işlevleri ve toplumsal rollerini içermektedir. Veri tabanlarından ve kütüphane arşivlerinden elde edilen kaynaklar, meta evrenin kamusal alan tanımına uygunluk derecesini belirlemek adına irdelenmiştir.

Ayrıca araştırma, meta evrenin kamusal alan tanımına uyan özelliklerini belirlemek amacıyla kavramsal bir çerçeve etrafında yapılandırılmıştır. Elde edilen bulgular, meta evrenin kamusal alan olarak tabir edilen tanımsal çerçevelere ne derece uyduğunu ortaya koymak için değerlendirilmiştir. Kavramsal analiz yöntemi, meta evrenin kamusal alanlar bağlamında nasıl bir yer tuttuğunu anlamak ve dijital çağda kamusal alan kavramının nasıl evrilebileceği üzerine kapsamlı bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır.

1. Antik Yunandan Günümüze Kamusal Alan Kavramı

Kamusal alan, modern dönem öncesindeki zamanlarda kamuoyunun hakimiyet alanı olarak benimsenmiştir (Aydoğan, 2004, s. 14). Günümüzde oluşturulan kamusal alanlar ise Antik Yunan döneminde kurulan kamusal alanlardan oldukça farklıdır. Yunanlılarda iki temel alan var olmuştur; tek tek kişilere ait olan ve genellikle ev hayatının kastedildiği özel alan ve sadece özgür yurttaşların alanı olarak kabul gören kamusal alan bulunmaktaydı. Bireyler özel alanlarında yani evlerinde kendilerine ait olan bir hayatı devam ettirmişlerdir. Aynı zamanda özel alanlarında kamusal ortamlarda konuşulan siyasi konulardan uzak durmuşlardır.

Siyasal etkileşim haklarından yararlanacak vatandaşların ise yalnızca vatandaş olmaları kafi değildir. Kamu hizmetlerine katılma hakkı için belirlenen şart, erkek vatandaş olmaktır (Koç Başar, 2021, s. 1333). Antik Yunan'da yurttaş olmanın en önemli şartı özgür erkek bir birey olmaktır. Kadınlar, çocuklar ve köleler kamusal alanda söz sahibi değillerdir. Yani yurttaş statüsünde kabul edilmemektedirler. Özgür erkek ise hem özel alanın hâkimi ve en üstündeki kişisi hem de kamusal alanın bir üyesi yani yurttaşdır. Kadınlar ise yurttaş kabul edilmekle birlikte özellikle siyasal meclislerde yer alamamaktadırlar ve söz söyleme hakkına sahip olamamaktadırlar.

Antik Yunan döneminde yurttaşlar tarafından kullanılan en önemli kamusal alan “agora”lardır. Agora, hukuk durumlarının, savaşın ve spor etkinliklerinin yaşandığı alanlar olarak bilinirdi (Yılmaz, 2006, s. 362-363). Bu dönemde agoralar şehrin ortasında halkın katılımıyla çeşitli etkinliklerin gerçekleştirildiği bir ortamdı. Ayrıca agoralar Pazar yeri niteliği de taşımaktaydılar. Yani agora Antik Yunan'da bir kamusal alandı. Bu kamusal alan ticaret, politika ve çeşitli kamusal etkinliklerin ve tartışmaların olduğu bir açık meydan ve Pazar alanı olarak değerlendirilmekteydi. Agora, Antik Yunan'da kültürel, siyasal ve finansal yaşamın merkezi olarak bilinirdi.

Antik Yunan'da agora demokratik siyasal anlayışın en önemli yapılarından bir tanesiydi. Yurttaşlar, agorada bir araya gelir, siyasal konuları masaya yatırır, halk için kararlar verir ve ticaret gerçekleştirirlerdi. Bununla birlikte agora, yurttaşların kültürel faaliyetlerine olanak tanıyan ve tiyatral gösterileri, spor faaliyetleri ve dini faaliyetler gibi çeşitli etkinliklerin gerçekleştirildiği ortamlardır.

Diğer bir kamusal alan örneği ise forumlardır. Roma İmparatorluğundaki forumlar Antik Yunandaki agoralarda olduğu gibi kamusal hayatın devam ettirildiği alanlardı (Bektaş, 2000, s. 16). Özellikle Roma İmparatorluğu döneminde görülmeye başlayan forumlar ekonominin ve politikanın gerçekleştiği, toplumun birbiriyle buluştuğu kamusal alanlardı.

Şehir meydanları toplum için önemli kamusal alanlardır. Örneğin, taksim meydanı, sultan Ahmet meydanı, kızılai meydanı, gibi meydanlar günümüzde ve tarihi süreç içerisinde sıklıkla tercih edilen kamusal alanlara örnek olarak gösterilebilirler. Dünyanın çeşitli ülkelerinde yer alan ve önemli kamusal meydanlardan bazıları ise şöyledir; Trafalgar Meydanı (Londra-İngiltere), Times Meydanı (New York City-ABD), Kızıl Meydan (Moskova-Rusya), Piazza San Marco (Venedik-İtalya).

Yukarıda sıralamaya çalıştığımız meydanlar sadece sınırlı sayıda örnek teşkil etmekle birlikte dünyanın farklı kentlerindeki meydanlar, tarihsel, politik, kültürel ve sosyal önemleriyle farkındalık oluşturan kamusal alanlardır. Dolayısıyla her meydan kendine özgü özellikleri içerisinde barındırır ve hem yerel hem de sıklıkla uluslararası bireylerin ve toplumların bir araya gelme ve etkileşimde bulunma noktaları olabilir.

Meydanlara ek olarak parklarda toplum tarafından kullanılan, sosyalleşme ve kültürel etkileşimin sıklıkla yaşandığı kamusal alanlardır. Ülkemizdeki önemli birkaç parktan bahsedecek olursak, Göztepe Parkı (İstanbul), Gençlik Parkı (Ankara), Kültürpark (İzmir). Yurtdışındaki önemli parklar ise; Central Park (New York City-ABD), Hyde Park (Londra-İngiltere), Jardin du Luxembourg (Paris- Fransa). Yukarıda sıralamaya çalıştığımız parklar sadece sınırlı örnek teşkil etmekle birlikte Türkiye ve dünyanın çeşitli bölgelerinde bireylere ve topluluklara kamusal alan teşkil eden çok fazla park bulunmaktadır. Tüm parklar kendine özgü özelliklere sahiptir, bu bağlamda özellikle sosyal ve kültürel anlamda kamusal alan oluşturmaya daha elverişli ortamlardır.

Kamu binaları, kafeler ve restoranları, alışveriş merkezleri yine toplum tarafından sıklıkla kullanılan kamusal alanlara örnek olarak gösterilebilir. Kamu binalarına örnek olarak kütüphaneler, tiyatro ve müzeler gösterilebilir. Bu oluşumlar özellikle kültürel, sosyal paylaşımların yoğun bir şekilde gerçekleştiği kamusal alanlardır. Kamusal alanları daha fazla çeşitlendirecek olursak Köprüler, plajlar, tapınaklar, stadyumlar, üniversite kampüsleri gibi alanlar kamusal alana örnek verilebilir.

Televizyon, radyo, gazeteler, dergiler, kitaplar, sinema gibi çeşitli kitle iletişim araçları ise bir diğer önemli kamusal alanlardır. Bireylerin ve toplulukların sosyal, siyasi, kültürel ya da ekonomik olarak bilgi sahibi olabileceği bu tür kitle iletişim araçları önemli birer kamusal alanlardır. Bu iletişim araçları aracılığı ile bireyler sadece bilgi sahibi olmaz aynı zamanda sahip oldukları bilgileri diğer bireylerle paylaşırlar. Bu bilgi paylaşımı çoğu zaman karşılıklı olmaktadır. Yani kitle iletişimi toplumda bir etkileşim yaratma potansiyeli açısından da önem arz etmektedir.

Bireylerin ortak bir şekilde tecrübelerini paylaştıkları bir ortam olan kamusal alan kavramı tarihi süreç içerisinde hem fiziksel hem de içerik bakımından değişiklikler göstermiştir. Bu bağlamda söylenebilir ki, kamusal alan her durumda fiziki bir ortamla çevrili olmayı mecbur kılmaz (Türkoğlu, 2004, s. 240). Kamu alanının sınırları, yalnızca fiziksel mekanlarla belirlenmiş değildir. Kamusal alanlar aynı zamanda dijital teknolojilerin etkisiyle de şekillenmektedir (Filibeli vd. ,2022, s. 141).

Şimdiye kadar bahsettiğimiz kamusal alanlar genellikle insanların ya da toplumların fiziki olarak bir araya gelip oluşturdukları kamusal alanlar idi. Fakat günümüzün post modern yaşam şekline baktığımızda kamusal alanlar olarak bahsettiğimiz oluşumlar genellikle internet aracılığıyla oluşturulan sosyal mecralardır. İnternet ortamındaki kamusal alanlar, bireylerin çevrimiçi olarak etkileşimde olabileceği, içerik bulabileceği hem de bulduğu bu içerikleri paylaşabileceği ve bilgi elde edebileceği sanal ortamlar ve sitelerdir. İnternet ortamındaki kamusal alan olarak bahsedilen bu sosyal mecralara örnek verecek olursak;

Sosyal medya: Sosyal etkileşimin çeşitli kanallar vasıtasıyla oluşturulması ve iletişimin çok hızlı ve kesintisiz bir şekilde sunulduğu sanal platformlardır (İralı, 2016, s. 416).Sosyal medya platformları: Facebook, Twitter, Instagram, LinkedIn gibi daha sıralayabileceğimiz birçok

sosyal medya platformları, bireylerin sanal olarak bir araya gelerek paylaşımlar meydana getirdiği, finansal, sosyal, kültürel etkileşimlerde bulunabildiği ve çeşitli haberleri takip edebildiği popüler kamusal alanlardır.

Forum siteleri: Ekşi Sözlük, İnci Sözlük, Reddit gibi forum siteleri, bireylerin konular hakkında tartışabileceği, fikir beyan edebileceği, soru sorabileceği ve edindiği çeşitli bilgileri paylaşabileceği kamusal alanlardır.

Çevrimiçi Tartışma ve Topluluk Siteleri: Mynet Forum, Kadınlar Kulübü Forum, Anne Forum, Doktor takvimi Forum, Wattpad gibi platformlar, farklı alanlarda kullanıcıların bilgi paylaşımını ve paylaşılan bu bilgi sonucunda bireylerin etkileşimde bulunduğu kamusal alanları temsil etmektedir.

Bilgi ve Kaynak Paylaşım Siteleri: Wikipedia, TED Talks, TÜBİTAK E-Kütüphane, Türk Dil Kurumu (TDK) Türkçe Sözlük, Memurlar.Net gibi platformlar, bireylerin bilgi sahibi olabileceği, eğitim araçlarına erişebileceği ve çeşitli öğrenim kaynaklarını paylaşabileceği kamusal alanlardır.

Video Paylaşım Siteleri: YouTube, Vimeo, Dailymotion, TikTok gibi video paylaşım siteleri, bireylerin videolarını yayınlatabileceği, diğer kullanıcıların paylaştığı çeşitli videoları izleyebileceği ve bu şekilde başka bireylerle etkileşimde bulunabileceği kamusal alanlardır.

E-Ticaret Platformları: Amazon, Alibaba, Trendyol, Hepsiburada, n11, Gittigidiyor, Morhipo gibi e-ticaret Platformları, bireylerin çeşitli ürünleri satın alabileceği ve ürünlerini satabileceği ve bu süreç içerisinde birbirleriyle etkileşimde bulunabildikleri kamusal alanlardır.

Antik Yunan döneminden internetin toplumlar arasında yaygınlaşmasına kadar olan dönem içerisinde bireylerin ve toplumların fiziki olarak bir araya gelip sosyal, kültürel ve siyasi birtakım konuları tartıştıkları birbirleriyle yüz yüze iletişim kurdukları ve etkileşimde bulundukları kamusal alanlar bulunmaktaydı.

İnternetin artık her eve girmesiyle birlikte internet ortamındaki kamusal alanlar oldukça yaygınlaşmaya ve çeşitlilik göstermeye başlamıştır. İnternet ortamındaki bu kamusal alanların her biri farklı amaçlar için kullanılmakla birlikte bu kamusal alanlar bireylerin çevrimiçi olarak iletişim kurmasına, etkileşimde bulunmasına ve bilgiye kolayca ulaşarak aynı zamanda sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal gibi daha birçok alanda içerik paylaşmasına olanak sağlamaktadır.

2. Meta Evren ve Kullanım Alanları

“Metaverse veya Türkçe tabiriyle sanal evren geleneksel kişisel bilgisayarların yanı sıra sanal ve artırılmış gerçeklik cihazları aracılığıyla kalıcı çevrimiçi 3 boyutlu sanal ortamları destekleyen, İnternetin varsayımsal bir yinelemesidir” (Wikipedia, 2023).

Meta evren kavramından ilk defa 1992 senesinde Neal Stephenson’ın Snow Crash adını verdiği bilimkurgu romanında bahsedilmiştir. (Wikipedia, 2023). Meta evren, sanal gerçeklik teknolojileri ve dijital platformlar üzerinde gelişen bir kavramdır. Aynı zamanda dijital dönüşüm sürecinin devam ettiği günümüzde, gerçek dünya ile dijital dünya arasındaki çizgiler giderek bulanıklaşmaktadır. Facebook’un kurucusu Mark Zuckerberg’in şirketin adını “Meta” olarak değiştirmesi, internetin yerini alabilecek bir yapı oluşturma potansiyelini ortaya koyan görüşleri beraberinde getirmiştir. Bu gelişme, gerçek ve dijital dünyaları birleştirmeyi amaçlayan “metaverse” kavramının öne çıkmasına ve küresel gündemde önemli bir yer edinmesine katkı sağlamıştır (Yıldırım ve Keçeci, 2024, s. 1637).

Meta evrenin amacı, kullanıcılarının özellikle görsel duyularına hitap ederek zaman ve mekân olgularının geleneksel sınırlarının ortadan kaldırılarak bireylere açık ve sürükleyici bir ortam sağlamaktır (Jaynes vd, 2003, s. 116). İnsan ve toplum hayatına yavaş yavaş adapte edilmeye çalışılan bu yeni iletişim platformu bilgisayar ya da çeşitli işletim sistemleri aracılığıyla zaman ve mekan algısını neredeyse ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle meta evren kişilerarası

iletişim ve kitle iletişimini farklı noktalara taşımaktadır. Örneğin çevrimiçi sosyal ağlarda bireylerin gerçek fotoğraflarına, videolarına ulaşılabiliriz. Ya da çevrimiçi bir e- ticaret sitesinden ürünün gerçek fotoğrafını görerek bankadan para transferi yaparak alışveriş yapabilmekteyken meta evrende durum farklıdır. Bu evrenin kendi para birimi mevcuttur. Ve aynı zamanda kişilerin kendi fotoğrafları yerine onları temsil eden sanal avatarları bulunmaktadır.

Günümüzde meta evren henüz başlangıç aşamasındadır fakat hızla yeni teknolojiler eklenerek ilerlemektedir. Endüstriyel anlamda hızla ilerlemesine rağmen meta evren kavramı hakkında henüz yeteri kadar akademik bilgi bulunmamaktadır (Duan vd, 2021, s. 1). İçinde yaşadığımız dönemde dünya genelinde çok hızlı bir biçimde yayılan meta evren kavramı 2021 senesinde Facebook'un adını "Meta" olarak değiştirmesiyle bireylerin ve toplumların daha çok dikkatini çekmiştir (Güncan, 2023, s. 113). Meta evrende, çeşitli sanal oyunlar, kültürel platformlar ve çeşitli sanal deneyimler bir araya getirilmektedir. Bu yeni sanal evrende, bireyler kendilerini temsil eden avatarları aracılığıyla iletişim kurabilmektedirler ve başka kişilerle etkileşimde bulunabilmektedirler.

Meta evren, gerçek dünyanın bir uzantısı olarak düşünülebilir. Kullanıcılar, sanal dünyalarda farklı deneyimler yaşayabilir, etkinliklere katılabilir, ticaret yapabilir ve sosyal ilişkiler kurabilir. Meta evren, kullanıcılara daha derin bir varoluş hissi ve etkileşimli deneyimler sunar.

Tablo 1. Metaverse'ün geliştirilmesi sürecinde önemli rol oynayacak teknolojiler

Teknoloji	Açıklama
Yapay Zeka	Metaverse'deki kullanıcı deneyimlerini ve etkileşimleri optimize etmek için kullanılacak.
Nesnelerin İnterneti (IoT)	Fiziksel ve dijital dünyalar arasındaki bağlantıyı kurarak cihazların etkileşimini sağlayacak.
Genişletilmiş Gerçeklik (XR)	Kullanıcılara daha gerçekçi ve sürükleyici deneyimler sunmak amacıyla artırılmış ve sanal gerçeklik teknolojileri.
Beyin-Bilgisayar Arayüzleri	Kullanıcıların düşünce ve sinirsel sinyallerle dijital dünyayla etkileşim kurmasını sağlayacak.
3B Modelleme ve Yeniden Yapılandırma	Metaverse'de gerçekçi ve detaylı sanal ortamların oluşturulmasını mümkün kılacak.
Mekânsal Bilgişlem	Kullanıcıların sanal dünyadaki konum bilgilerini ve mekânsal ilişkilerini yönetmeye yardımcı olacak.
Blokzincir	Sanal dünyada dijital mülkiyet ve güvenli veri alışverişini sağlayacak temel bir yapı olarak görev yapacak.

Kaynak: Baltacı, 2023, s. 475-476

Bu tablo, yedi temel teknolojinin Metaverse gelişimi üzerindeki etkilerini açıklamaktadır (Baltacı, 2023, s. 475-476). Bu eksenden bakıldığında meta evrenin kapasitesi bir hayli büyüktür. Sanal sergiler, sanal konserler, sanal tiyatrolar, etkileşimli oyunlar ve sanal alışveriş deneyimleri gibi daha önce keşfedilmemiş ve kullanıcıyı etkileyici deneyimler ortaya koyabilir. Ya da sanal sınıflar, simülasyonlar ve etkileşimli öğrenme ortamları gerçekleştirerek öğrenme olgusunu daha da geliştirebilir.

İletişim açısından bir değerlendirme yapılacak olursa; Meta evren, değişik bölgelerden bireylerin bir araya gelerek interaktif bir şekilde sanal toplantılar ve sanal etkinlikler düzenlemelerine olanak tanıyabilir. Ekonomik olarak ise, sanal mağazalar ve dijital ekonomiler meydana getirerek yenilikçi iş fikirleri ortaya konulabilir.

Meta evrenin kullanım alanlarından bahsedecek olursak, meta evrenin çok geniş ve çeşitli kullanım alanları mevcuttur. Bu yeni sanal evren farklı birçok sektöre adapte edilebilir ve

uygulanabilir. Bu sektörlerden en yaygın olarak kullanılma potansiyeline sahip olanlar aşağıda sıralanmıştır:

1. Sanat ve Yaratıcılık: Bilgisayarın hayatımıza dahil olmasıyla birlikte dijital bir dönem başlamıştır. Bilgisayar öncesi dönemlerde karşılaşılan sorunların çözümü, o dönemin koşullarına uygun olarak insanın el becerilerine dayanırken, dijital çağda bu süreçler bilgisayar teknolojileri ve yetenekleriyle şekillenmiştir (Ergen, 2022, s. 12). Bu ekseninde bir değerlendirme yaptığımızda meta evren, sanat alanında da çokça tercih edilmektedir. Özellikle meta evrende gerçekleştirilen sanal sergiler, sanal sanat eserleri, dijital müzik videoları meta evrenin kullanım alanlarına örnek olarak gösterilebilir.

Kaynak: Indytürk, 2023

Yukarıda paylaşılan görselde Amrit Pal Singh isimli tasarımcının meta evrende açtığı galeriye yer verilmiştir. Açtığı bu sanal sergide ise çeşitli sanatçıların eserlerini sergilemiştir.

2. İletişim ve Sosyal Ağlar: Meta evren, fiziksel olarak farklı yerlerde bulunan bireylerin aynı ortamda bir araya gelerek sanal toplantılar, faaliyetler düzenlemelerine olanak sağlayacak alt yapıya sahip bir platformdur. Aynı zamanda sosyal ağların kullanımı içinde çeşitli olanaklar gerçekleştirebilir.

3. Ticaret ve İş Dünyası: Metaverse dünyası henüz tam anlamıyla hayata geçirilmemiş olsa da, günümüzde bu dünyaya dair önemli uygulamalar bulunmaktadır. Bu uygulamalar, gelecekte metaverse'ün nasıl şekilleneceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu yeni evrende, AR, VR, MR ve XR gibi teknolojiler kullanılarak sanal mağazaları gezmek, alışveriş yapmak, moda gösterilerini izlemek ve dijital ürün lansmanları gerçekleştirmek mümkün hale gelmektedir (Günay, 2023, s. 168). Bu bağlamda, meta evren, firmaların pazarlama stratejileri bağlamında müşterilerine daha etkileşimli farklı deneyimler sunma ve müşteri bağlılığı oluşturmak adına her geçen gün firmalar tarafından daha fazla tercih edilir konuma gelmektedir.

Kaynak: Türkiye İş Dünyası, 2023

4. Eğitim: Günümüzde modern toplumlar, öğrenme ve öğretme süreçlerine yönelik yenilikçi yaklaşımlar geliştirmek amacıyla bilimsel çalışmalar yürütmektedir. Eğitimde yaşanan sorunların geleneksel yöntemlerle çözülmesinin yetersiz kaldığı durumlarda, bu problemlere çözüm getirmede en etkili araçlardan biri olarak bilgi teknolojileri öne çıkmaktadır. Bu teknolojilerden biri olan sanal gerçeklik, eğitim faaliyetlerine yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır (Talan ve Batdı, 2022, s. 36). Bu bağlamda, meta evren, eğitim alanında da kullanılabilir. Sanal sınıflar, tercih edilebilen çeşitli simülasyonlar ve etkileşimli öğrenme seçenekleri, kişilerin öğrenme seviyelerini yükseltebilir. Fakat aynı zamanda yüz yüze iletişimden yoksun olan bu sistem bireylerde sosyal izolasyon da meydana getirebilir.

Kaynak: Anadolu Ajansı, 2023

Örneğin Ortadoğu Teknik üniversitesinde görev yapan araştırmacılar her bir öğrencinin kendi avatarlarıyla katılabildikleri aynı zamanda üç boyutlu olan bir meta evrende derslerin gerçekleştirilebileceği bir sanal okul projesi ortaya koymuşlardır.

5. Sağlık Hizmetleri: Yaşlanan nüfus, kronik hastalıkların artışı, yükselen sağlık maliyetleri ve sınırlı kaynaklar gibi etkenler, sağlık hizmetlerinde yeni bir yapı arayışını zorunlu kılmaktadır. Bu sebeplerle, Metaverse'ün sağlık sektöründe kullanımı ve bu alanda yapılan araştırmalar her geçen gün artış göstermektedir (Kaya ve Şahin, 2022, s. 8). Bu bağlamda, meta evren, sağlık hizmetleri konusunda da kullanılabilir. Örneğin eğitici simülasyonlar kullanılarak ya da artırılmış gerçeklik teknolojileri kullanılarak sağlıklı bir yaşam hakkında etkileşimli deneyimler ortaya konulabilir. Fakat sağlık hizmetleri gerçek dünyada var olan birçok etkenle iç içedir. Bu nedenle Meta evrende kullanımının ne kadar faydalı olabileceği araştırmaya tabi tutulabilir.

Kaynak: Haber Türk, 2023

Ankara Üniversitesi İbni Sina Hastanesinde çalışmakta olan doktorlar tarafından Metaevren teknolojisi yardımıyla görüntüleme gerçekleştirerek yapılan 6. Ameliyatla, 50 yaşında olan kişinin beyin tümörü alınmıştır.

6. Eğlence ve Oyun: Metaverse'ün ilk örnekleri, sanal dünyalardan oluşan bilgisayar oyunları şeklinde ortaya çıkmıştır. Oyun firmaları, kullanıcılarına daha özgün deneyimler sunabilmek için rekabet halindeydi. Sosyal medya devleri ve büyük teknoloji şirketlerinin Metaverse'ü internetin geleceği olarak tanımlamalarıyla birlikte, bu kavram daha geniş kitleler tarafından ilgi görmeye başladı. Günümüze geldiğimizde ise etki alanının gücü ve kapsamı sayesinde, Metaverse artık oyun dünyasının geleceğinde merkezi bir konuma yerleşmiş ve kilit bir rol üstlenmiştir (Hürol Mete, 2023, s. 302). Bu bağlamda, meta evren özellikle oyun sektöründe büyük bir kapasiteye sahiptir. Sanal gerçeklik oyunları, avatarlar arasında etkileşim meydana getiren deneyimler sunmaktadır. Eğlence sektörüne değinecek olursak, sanatçıların meta evrende gerçekleştirdiği sanal konserler ve daha birçok farklı eğlence faaliyetleri meta evrenin kullanım alanlarına örnek olarak gösterilebilir.

Kaynak: Onedio, 2023

Dünyaca ünlü bir sanatçı olan Justin Bieber meta evrende kendi avatarını kullanarak izleyicilerin etkileşimde bulunduğu bir konser gerçekleştirdi. Dinleyiciler interaktif olarak gerçekleştirilen bu konser ile meta evrende bir araya geldi.

Yukarıda bahsetmeye çalıştığımız örnekler ile meta evrenin kullanım alanları genel hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Günümüzde Meta evrenin kullanım alanları hızlı bir şekilde artmaktadır. Özellikle teknolojinin gelişimine paralel olarak, çok daha fazla sektörde meta evrenin ortaya koyduğu değerler ve özellikler kullanıcılar tarafından keşfedilmeye açık olacaktır.

3. Farklı Bir Kamusal Alan Olarak Kullanılan Meta Evren

Metaverse, sanal gerçeklik (VR), artırılmış gerçeklik (AR), yapay zeka (AI) ve blok zinciri (blockchain) teknolojilerinin bir araya geldiği bir olgudur. Bu olgu, gerçek dünyanın dijital bir yansıması olarak ifade edilebilir. Metaverse, sanal bir evren ya da kapsamlı bir dijital platform şeklinde ele alınabilir (Yıldız, 2023, s. 37-38). Meta evren, kelime anlamı olarak öte evren, evrenin ötesi gibi kelimelerle de ifade edilebilir. Bahsi geçen öte evren maddi evrenin ötesinde bilgisayar donanımları ile olgunlaştırılmış ve internet mecrasının gelecekteki yüzü olarak ifade edilen sanal bir dünyayı kastetmektedir (Averbek ve Türkyılmaz, 2021, s. 100).

Meta evren, fiziksel dünyanın dijital alanlarla entegre olduğu bir evren yapısıdır (Özkaynar, 2022, s. 132). Meta evren genellikle sanat, oyun, eğlence, ticaret ya da edebiyat gibi konularda oluşturulan kurgusal ve sanal dünyaları göz önüne sermektedir. Antik Yunandan günümüze gelene dek incelemeye çalıştığımız kamusal alanlar ise genellikle bireylerin ve büyük ölçekten bakıldığında toplumların fiziki olarak bir araya gelerek siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel olarak etkileşimde bulundukları birbirleriyle bilgi ve deneyim alışverişinde oldukları alanlar olarak karşımıza çıkmıştır. Fakat meta evren kullanıcılarına sanal, kurgusal bir dünya sunmaktadır. Bu nedenle tarihi süreç içerisinde karşımıza çıkan kamusal alan örneklerinden farklı bir içerikte ve şekilde olmasına rağmen meta evren, kurgusal bir dünyanın içerisinde yer alan değişik karakterler, öyküler ve olaylar içerisinde bağlantı ve bütünlük oluşturarak bir çerçeve ortaya koymaya çalışır. Ortaya çıkan bu meta evrenler, bireylerin bu kurgusal evrenlere ait olan içeriklere ulaşabildiği, paylaşabildiği ve etkileşimde bulunabildiği bir kamusal alan oluştururlar. Bireyler, oluşturulan bu meta evrenlerle alakalı olan tartışmalara katılabilir, farklı olan bu evrenleri keşfedip aynı zamanda kendi içeriklerini de oluşturup diğer katılımcılarla paylaşabilirler. Böylece meta evren de tıpkı geçmişte agoralarda, forumlarda, sinemalarda, radyo ve televizyonlarda, sosyal medyada oluşturulan tartışmaların, eleştirilerin, bilgi paylaşımının yapıldığı kamusal alanlar olarak karşımıza çıkar.

Kamusal alan, genel itibariyle toplumdaki her bireyin erişebildiği, bilgi paylaşımı yapabildiği ve karşılıklı etkileşim gerçekleştirebildiği bir mekân ya da ortam olarak tanımlanabilir. Kamusal alanlar, demokratik tartışma ortamları sunma, düşüncelerin özgürce ifade edilmesi, toplumsal katılım sağlanabilmesi ve sosyal, kültürel etkileşim oluşturulabilmesi gibi önemli işlevlere de sahiptir. Bu bağlamda, meta evren de bir kamusal alan olarak kabul edilebilir çünkü, bireyler bu kurgusal dünyalara ait olan içeriklere kolayca ulaşabilir, onlarla karşılıklı etkileşimde bulunabilir ve aynı zamanda bu dünyaları kendilerine göre anlamlandırabilirler.

Kurgusal ve sanal bir dünyanın temsilcisi olan meta evren, kendi içerisinde bir sanal oyun evreni ya da sinema evreni oluşturabilir. Oluşturulan bu farklı evrenlere ait içerikler kamusal alan olarak kullanıcılara sunulabilir. Yani kullanıcılar bu yeni kamusal alanda istedikleri bir tartışmaya katılabilir, paylaşım yapabilir, diğer kullanıcılarla etkileşimde bulunabilirler.

Meta Evren olgusunun düşünsel temellerini anlamak adına meta iletişiminin yüz yüze iletişimden değişik olarak ölçümlenemez oluşu ve internet aracılığıyla etki oranlarının ölçümlenememesi önemli bir perspektif sunmaktadır (Arıcı, 2022, s. 32). Bu bağlamda günümüzde yeni bir kamusal alan olarak karşımıza çıkan meta evren, yönetilmesi ve düzenlenmesi zor bir mecradır. Özellikle yeni bir teknoloji olduğu için yönetme ve düzenleme işlemleri çok daha zor gözükmetedir. Bu duruma bağlı olarak yeni bir kamusal alan olma çabasında olan meta evren çeşitli güvenlik risklerini de içerebilir. Çok fazla kullanıcının bir araya geldiği bir platform olduğu için çeşitli kişi ya da kurumların manipülatif hamlelerine maruz kalabilir. Kamusal alanlarda bireylerin ve toplumların belirli bir fikre ve davranışa yönlendirilebilmesi ise tarihi süreç içinde karşımıza sıkça çıkmaktadır. Yeni bir kamusal alan olan meta evrende ise aynı durum söz konusudur.

Günümüzde az gelişmiş toplumlarda hala internete erişim sorunları yaşanabilmektedir. Meta evren ise internet erişimi olan bireyler tarafından kullanılabilen bir araçtır. Bu nedenle dünya genelinde değerlendirildiğinde meta evren internet erişimi sınırlı olan ülkelerde yaşayan bireyler için erişilmesi zor ya da kısıtlı olabilen bir kamusal alan olabilir.

Bireylerin özel alanda ya da toplumsal olarak katılımın sağlandığı genel alanlarda zor olmayan basit hedeflere ulaşmakta yaşadığı zorluk ekran bağımlılığı olarak tanımlanabilir. Bu tür bir bağımlılık şekli ise bireyin kişiliğinde, zihinsel faaliyetlerinde ve duygusal yetilerinde problemlere sebep olabilmektedir (Lynn ve Johnson, 2018, s. 207). Meta evrenin bireyleri oldukça etkileyebileceği konuların başında gerçeklik algısı gelmektedir. Meta evren gerçek dünya ile sanal dünya arasında bulunan çizgiyi bulanıklaştırabilir. Ve böylece bireyde meydana gelen bulanıklaşmış gerçeklik algısı gerçek dünyada var olan sorunlara karşı duyarsızlaşmasına neden olabilir. Gerçeklik algısını kaybeden kullanıcılarda ise bir bağımlılık meydana gelebilir. Bu durum ise kişilerin gerçek dünyada var olan etkileşimlerden kopmalarına yani sosyal izolasyona sebep olabilir.

Yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden dolayı meta evrenin sanat, eğitim ya da sosyal bazı konularda kamusal bir mecraya olarak kullanılmasının olumlu yönleri olabileceği gibi birey ve toplum için olumsuz ve ciddi sonuçları da olabilir. Fakat mevcut ya da öngörülebilen sorunların çözüme kavuşturulması aynı zamanda denetlenebilir bir platform olarak düzenlemeler yapılması yeni bir kamusal alan olarak değerlendirilen meta evreni daha güvenilir ve faydalı bir kamusal mecraya dönüştürecektir.

Sonuç ve Öneriler

Kamusal alan, bireylerin topluluk halinde yaşamaya başladığı dönemden itibaren var olmaya başlayan bir kavramdır. Bireyler meydanlarda bir araya gelip karşılıklı konuşma, tartışma yani kısacası etkileşimde bulunma arzusunu tarih boyunca ortaya koyarak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu nedenle geçmişten günümüze kamusal alanlar toplumlar için hep önemli olmuştur.

Antik Yunan döneminde kamusal alanlar yani agora adı verilen meydanlar, Pazar yerleri halkın ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirebildiği, siyasi ya da edebi tartışmalar yapabildiği

siyasi birtakım kararların alındığı yerlerdi. Tarihi süreçler içerisinde forumlar, meydanlar, parklar, alışveriş merkezleri, müzeler, kitle iletişim araçları ve en nihayetinde internetin yaygınlaşması ile birlikte toplum hayatını derinden etkilemeye başlayan sosyal medya mecraları bireylerin ve toplulukların çeşitli alan ve konularda etkileşimde bulundukları kamusal alanlar olmuştur ve olmaya da devam etmektedir.

Kamusal alanlar tarih boyunca bireylerin ve toplumların ihtiyaçları ve kültürel değişimleri doğrultusunda evrilerek var olmuştur. Ve bu ihtiyaçların meydana getirdiği iletişim teknolojilerindeki çeşitli ilerlemeler sosyal medya platformlarını ve en nihayetinde yeni bir sosyal medya platformu olan meta evreni ortaya çıkarmıştır. Meta evren, çeşitli sanal gerçeklik platformlarının bir araya geldiği ve bu sayede bireylerin etkileşimli olarak bu sanal dünyaya katılabildiği bir platformdur. Özellikle günümüzde teknolojinin gelişmesine paralel olarak bu yeni sanal gerçeklik platformu bireyler arasında daha da yaygınlaşmıştır.

Sonuç olarak, değişik sanal mecraların bir araya getirildiği ve bireylerin etkileşimde bulunabildiği bir sanal platform olan meta evren, sınırları belirli olmayan dolayısıyla denetlenebilirliği zorlaşan, gizlilik ve güvenlik riskleri bulunabilen yeni sosyal mecraadır. Bu nedenle kullanıcılar tarafından bu tür risklere karşı farkındalık edinilerek kullanılmalıdır.

Meta evren ile ilgili bir diğer önemli konu ise kullanıcılarının sosyal izolasyona maruz kalabilmesidir. Bilgisayar ya da telefon gibi araçlarla sosyal medyaya erişim sağlayan bireyler uzun saatler boyunca bu mecralarda vakit geçirmektedirler. Bu nedenle yeni bir sosyal mecra olan meta evren bireylerin gerçek dünyadan izole olmalarına neden olabilir. Sanal iletişim, yüz yüze yapılacak olan iletişimin yerini alabilir ve bu durum bireyin sosyal çevresinden yani ailesinden, arkadaşlarından ya da iletişimde olduğu diğer gruplardan kopmasına neden olacaktır. Bu durum ise bireyin gerçek dünyadaki aile ve toplumsal ilişkilerini olumsuz yönde etkileyecektir. Aynı zamanda meta evren kullanımı için ayrılan uzun zaman dilimleri bireyde bağımlılık da meydana getirebilir. Bunun sonucunda ise yine kişide çeşitli sağlık sorunları meydana gelebilir. Örneğin, göz ağrısı, uzun saatler hareketsiz oturmaının getirdiği çeşitli hastalıklara yol açabilir.

Meta evreni yoğun bir şekilde kullanan bireyler arttırılmış sanal gerçeklik uygulamaları karşısında sanal gerçeklik ile gerçek dünya arasında ayırım yapmakta zorlanabilirler. Bu nedenle bireyler gerçeklik algısını kaybetmemek ve bu yeni sanal mecradan olumlu anlamda faydalanmak için daha temkinli ve eleştirel bir bakış açısına sahip olmalıdırlar.

Meta evrenin kamusal bir alan olup olmadığı görüşü ise farklı tartışma alanlarına neden olabilir. Bireyler bu yeni sanal evrende toplumsal olarak etkileşim içinde olabilir, sosyal, kültürel ya da siyasi olarak deneyimlerini paylaşabilir ve aynı zamanda çeşitli alanlarda etkinlikler düzenleyebilirler. Fakat yönetim, güvenlik, sosyal izolasyon ve erişilebilirlik gibi konular meta evrenin kamusal bir alan olarak işlev görmesini engelleyebilir. Özellikle erişilebilirlik konusu önemlidir. Çünkü kamusal alanların en belirgin özelliklerinden bir tanesi tüm kamuya açık, bireylere eşit ve özgür katılım hakkı sağlayan alanlar olmasıdır. Bu bağlamda meta evrende teknolojiye bağlı olan bir takım erişim engelleri de yaşanabilmektedir. Böylece sanal gerçeklik teknolojilerine erişimi olmayan ve bu teknolojileri kullanma becerisine sahip olamayan bireyler meta evrenin sağladığı erişimden uzak kalabilirler. Bu da meta evrenin yeni bir kamusal alan olma çabasını sekteye uğratabilir. Bu nedenle erişilebilirlik konusunda daha birçok araştırma ve çeşitli düzenlemeler yapılabilir. Ve sonuç olarak yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız tüm bilgiler ışığında günümüzde teknolojinin hızla geliştiği bir dönemde meta evren gelecekteki kamusal alan olgusunun yeni bir boyuttaki temsilcisi olabilir.

Kaynakça

Anadolu Ajansı (2023). *Türk araştırmacılarından okulları metaverse ortamına taşıyan teknoloji*. <https://www.aa.com.tr/tr> (Erişim tarihi :21.07.2023).

- Aydoğan, F. (2004). *Medya ve popüler kültür üzerine yazılar*. İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri.
- Baltacı, Ş. (2023). Metaverse üzerine bir değerlendirme. *TRT Akademi*, 8(17), 472-479. <https://doi.org/10.37679/trta.1245282>
- Baş, M. ve Erdoğan Tarakçı, İ. (Ed.). (2021). *Sosyal bilimlerde multidisipliner çalışmalar teori, uygulama ve analizler*. İstanbul: Akademi Yayınları.
- Bektaş, A. (2000). *Kamuoyu, iletişim ve demokrasi*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık
- Büyükaslan, A. ve Kırık, A. M. (2016). *Sosyal medya araştırmaları 3*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Carr, S. (1992). *Public space*. United States of America: Cambridge University Press.
- Duan, H., Li, J., Fan, S., Lin, Z., Wu, X. ve Cai, W. (2021). *Metaverse for social good: A university campus prototype*. In Proceedings of the 29th ACM International Conference on Multimedia, p.1-9
- Ergen, İ. (2022). *Yapay zeka ile gelişen tasarım: Grafik ve oyun tasarımı, otonom sanat, metaverse ve NFT olasılıklarını keşfetmek*. İstanbul: Efe Akademi Yayınları.
- Filibeli, T. E., Ertuna, C., ve Cenberli, Y. (2022). Medyada çoğulculuk: Bir Türkiye analizi. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (37), 136-163. <https://doi.org/10.16878/gsuilet.1180984>
- Günay, M. A. (Ed.). (2023). *İletişim bilimlerinde yapay zeka*. İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Haber Türk (2023). *Metaverse destekli 6. Beyin ameliyatı*. <https://www.haberturk.com> (Erişim tarihi :21.07.2023).
- Wikipedia (2023). *Kamusal alan*. <https://tr.wikipedia.org>. (Erişim tarihi :15.07.2023).
- Wikipedia (2023). *Metaverse*. <https://tr.wikipedia.org>. (Erişim tarihi :15.07.2023).
- İndytürk (2023). *Sanal dünyadan 1 milyon dolar kazanan genç tasarımcı metaverse evreninde*. <https://www.indyturk.com>. (Erişim tarihi :21.07.2023)
- Jaynes, C., Seales, W. B., Calvert, K., Fei, Z. ve Griffioen, J. (2003). *The metaverse – A networked collection of inexpensive , self-configuring , immersive environments*. The Eurographics Association, p. 115–124.
- Karasar, Ş. ve Eldem Anar, Ü. İ. (Ed.). (2022). *Meta dünyada dijital yerli olmak*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, H. ve Şahin, K. E. (Ed.). (2022). *Sağlık ve bilim 2022: Güncel tıp – IV*. İstanbul: Efe Akademi Yayınları.
- Koç Başar, C. (2021). Antik Yunanda cinsiyet rolleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(1), 1329-61. <https://doi.org/10.33717/deuhfd.998236>
- Lynn, G. T. ve Johnson, C. C. (2018). *Ekran bağımlılığı* (F. Yolaçan, Çev.). İstanbul: Destek Yayınları.
- Mete, M. H. (2023). Dijital oyunların geleceğinde metaverse etkisi. *TRT Akademi*, 8(17), 294-317. <https://doi.org/10.37679/trta.1198870>

- Onedio (2023). *Metaverse konserleri hız kesmeden devam ediyor: Justin Bieber metaverse evreninde konser verdi*. <https://onedio.com> (Erişim tarihi : 15.08.2023)
- Özkaynar, G. K. (2022). Metaverse işletmeleri sanal takımlara sürükler mi ?. *Giresun Üniversitesi İdari Ve İktisadi Bilimler Dergisi*, 8(1), 132-145. <https://doi.org/10.46849/guiibd.1121257>
- Pektaş Öz, H. ve Kırdar, Y. (Ed.). (2023). *Dijitalleşme ve görsel çalışmalar*. Çanakkale: Holistence Publications.
- Talan, T. ve Batdı, V. (Ed.). (2022). *Teknoloji çağında eğitim ve güncel yaklaşımlar*. İstanbul: Efe Akademi Yayınları.
- Tezcan, E. ve Kusan, O. (Ed.). (2023). *Rekreasyonda güncel konular ve yeni trendler*. İstanbul: Akademi Yayınları.
- Türkiye İş Dünyası (2023). *Damat Tween fiziki dünyadaki moda gücünü sanal dünyaya aktardı*. <https://turkiyedeisdunyasi.com> (Erişim tarihi : 21.07.2023)
- Türkoğlu, N. (2004). *İletişim bilimlerinden kültürel çalışmalara toplumsal iletişim: Tanımlar, kavramlar, tartışmalar*. İstanbul: Babil Yayınları.
- Uğurhan, Y. Z. C. (Ed.). (2022). *Dijitalleşme bağlamında birey toplum ve iletişim*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Yıldırım, P. ve Keçeci, G. (2024). Metaverse ve eğitim: yeni bir dönem başlıyor!. *Milli Eğitim Dergisi*, 53(243), 1635-1654. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.1240070>
- Yıldız, E. P. (Ed.). (2023). *Eğitim teknolojilerinde yeni eğilimler: Kuram, uygulama ve modellemelerin değerlendirilmesi*. İstanbul: Efe Akademi Yayınları
- Yılmaz, Z. (2006). Özel alan-kamusal alan ayrımının tarihsel temelleri “Antik Yunan”. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (14), 359-371.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

1995 ve 1999 Türkiye Genel Seçimlerinde Kullanılan Seçim Şarkılarının Aday ve Parti İmajı Bağlamında İncelenmesi¹

Investigation of Election Songs Used in The 1995 and 1999 Turkish General Elections in The Context of Candidate and Party Image

Şafak DÖNMEZ² Doç. Dr. Onur TAYDAŞ³

Öz

Siyasal iletişim insanlığın gelişimine paralel olarak varlık gösteren ve insanlığın değişimi ile dönüşen bir yapıya sahiptir. Siyasi arenada da bütün diğer disiplinlerde olduğu gibi iletişim muhataba ulaşmada aracı olarak kullanan bir yapıya sahiptir. Bu araçlar temelde kitle iletişim araçları çerçevesinde şekillenmektedir. Amacın ve hedef kitlenin esas alındığı çeşitli yöntemler ile en doğru aracı belirlenmekte ve en etkin şekilde kullanılmaya çalışılmaktadır. Bu doğrultuda siyasi iletişimde, özellikle seçim dönemlerinde yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biri seçim şarkılarıdır. Seçim şarkıları hem ahenkli bir yapıya sahip olması hem de kısa cümleler ile özün sunulmaya çalışılması ile özellikle seçim dönemlerinde dillere pelesenk olabilmektedir. Kolay dolaşıma sokulabilen yapıları ile toplumun genelini etkisi altına alabilmektedir. Bu anlamda 1995 ve 1999 Türkiye Genel Seçimlerinde en çok oy alan üç partinin seçim şarkıları incelenerek adayın ve partinin bu şarkılarda nasıl yansıtıldığı bulgulanmıştır. Yöntem olarak amaca en uygun yöntemlerden biri olan Roland Barthes'in "Göstergebilim Yöntemi" tercih edilmiştir. Ayrıca bu yöntem temel alınarak seçim şarkılarında yer alan metaforik ve metonimik öğeler tablolastırılmış, çıkarımlarda bulunulmuştur. Çalışmanın sonucunda elde edilen bilgiler temel olarak şöyledir: İncelenen seçim şarkılarında genel olarak mevcut düzenden yakınılmakta ve bir kurtuluş reçetesi yazılmaktadır. Adayın genellikle parti ile özdeşleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda ise aday ve parti imajı benzer kodlar ile oluşturulmaya çalıştırılmakta, biri diğerinin yerine ikame edilebilir olarak kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Siyasal iletişim, iletişim çalışmaları, aday imajı, parti imajı, göstergebilim, seçim şarkıları

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Political communication has a structure that exists in parallel with the development of humanity and transforms humanity with its change. In the political arena, as in all other disciplines, communication has a structure that uses it as a means of reaching the interlocutor. These intermediaries are basically shaped within the framework of mass media. With various methods based on the purpose and target audience, the most accurate tool is determined and tried to be used in the most effective way. In this direction, one of the methods widely used in political communication, especially during election periods, is election songs. Election songs can be especially popular during election periods with their harmonious structure and trying to present the essence with short sentences. With its easily circulating structures, it can affect the general society. In this sense, the election songs of the three parties that received the most votes in the 1995 and 1999 Turkish General Elections were examined and it was determined how the candidate and the party were reflected in these songs. As a method, Roland Barthes' semiotic method, which is one of the most suitable methods for the purpose, was preferred. In addition, on the basis of this method, metaphorical and metonymic elements in the election songs were tabulated and inferences

¹ Bu çalışma birinci yazarın "Siyasal İletişimde Müzik Kullanımı: Türkiye Genel Seçimleri Örneği" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

²Araştırmacı, safakdonmez15@gmail.com

³Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, onurtaydas@cumhuriyet.edu.tr

Atf için (to cite): Dönmez, S.&Taydaş, O. (2025). 1995 ve 1999 Türkiye Genel Seçimlerinde Kullanılan Seçim Şarkılarının Aday ve Parti İmajı Bağlamında İncelenmesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27(3), 1085-1106.

were made. The information obtained as a result of the study is basically as follows: In the election songs examined, the existing order is generally complained about and a recipe for salvation is written. It is seen that the candidate is generally tried to be identified with the party. In this direction, the candidate and party image are tried to be created with similar codes, and one can be used as a substitute for the other.

Keywords: Political communication, communication studies, candidate image, party image, semiotics, election songs

Paper Type: Research

Giriş

İnsanlık; bir arada yaşamanın gereği olarak, bu yaşamın hiyerarşi noktasında kurallarını belirleyebilmek adına, siyasete geçmişten günümüze ihtiyaç duymuştur. Siyasal olanı anlamak bir nevi toplum hiyerarşisini anlamaya eş değer tutulmuştur. Bu anlamda siyasal iletişim toplumu anlamada, toplumun siyasal olanla ilişkisini kavramada ve gelecekte bu alanlara yön vermede gerekli bilgiyi sunabilmektedir. Siyasal iletişimde özellikle desteği elde etmede ya da rakip için olumsuz bir imaj oluşturmada çeşitli kampanya teknikleri kullanılmaktadır. Bu tekniklerin kullanımında partiler ya da aday nezdinde amaç hedef kitleyi yani seçmeni olumlu olarak etkilemek ve böylelikle seçim zamanlarında ya da genel olarak ülke yönetiminde desteği elde edebilmektedir. Bu çalışma da söz konusu kampanya yöntemlerinden biri olan seçim şarkıları incelenmiştir. Seçim şarkıları kolay dolaşıma sokulabilen ve akılda tutulabilen yapıları ile etkili birer mesaj iletme aracına dönüşebilmektedir. Bu nedenlerden ötürü seçim şarkılarının özellikle seçim dönemlerinde etkin olarak kullanıldıkları görülmektedir. Bu çalışmada söz konusu dönemlerden olan 1995 ve 1999 Türkiye Genel Seçimlerinde parlamentoda yer alan ilk üç partinin seçim şarkıları göstergebilim yöntemi temel alınarak incelenmiştir.

Yöntem olarak Roland Barthes'ın göstergebilim yönteminin kullanılmasının yanı sıra belirli bir sistematigi elde etmek adına metaforik ve metonimik kavramsallaştırmalar yapılmıştır. Böylelikle anlamı görmede daha açık olabilmek hedeflenmiştir. İlk aşama da siyasal iletişim, seçim kampanyaları, aday ve parti imajı kavramları hakkında genel bilgiler temel bir çerçeve sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmada amaç farklı tandanslara sahip partilerin seçim şarkılarında aday ve parti imajını yansıtmada kullandıkları kavramsallaştırmaları metaforik ve metonimik olarak bulgulayarak bu noktada siyasal iletişimde yapılacak yeni çalışmalar için alternatif bir bakış açısı sunabilmektedir.

Yapılan çalışma neticesinde genel olarak sağ tandanslı partilerde Türk-İslam birliğine dair paylaşımların olduğu görülmektedir. Siyasi lider bir kurtarıcı olarak resmedilmekte ve birliği tahsis etmede iktidara gelmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Aynı zamanda parti imajı ile lider imajı bağdaştırılmakta bu amaçla bir içselleştirme sağlanmaya çalışılmaktadır. Fazilet Partisi'nin ise bu genel çerçeve de ayrıştığı ve söylemlerinde solun kendisine tercih ettiği söylemleri bünyesine kattığı görülmektedir. Ayrıca FP yine bu anlamda siyasi liderden çok parti imajına odaklanmaktadır. Sol tandanslı seçim şarkılarında ise özgürlük-adalet söylemleri parti ile özdeşleştirilecek şekilde kullanılmakta ve metaforik ve metonimik inşa bu çatı altında oluşturulmaktadır.

1. Siyasal İletişim

İnsanların hayatlarını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmeleri için belli başlı ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri gerekmektedir. İhtiyaçların giderilmesinde ise bireylerin iletişim becerileri ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda modern çağın en önemli kavramlarından biri olan iletişim kelimesinin kökeninde “birlik” ve “beraberlik” anlamlarını ihtiva ettiği bilinmektedir. Bunun dışında iletişim sözcüğünün toplumun tamamını ilgilendiren bir kavram olan Latince *communis* kelimesinden türetildiği ve *communication* sözcüğüne karşılık geldiği de ifade edilmektedir (Bektaş, 2013, s. 98). Kavramın

TDK'ya(2011, s. 1172) göre tanımı ise; “*Duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması, bildirişim, haberleşme, iletişim. 2.Telefon, telgraf, televizyon, radyo vb. araçlardan yararlanarak yürütülen bilgi alışverişi, bildirişim, haberleşme, muhabere*” şeklindedir. Siyaset ise hayatın her aşamasında var olan, insan ilişkilerinin de sürdürülmesindeki en etkili öğelerden biridir. Bu anlamda siyasetin bireylerin sosyal yaşamda var olmalarının diğer bir aracı olan iletişimden ayrı olması da düşünülemez. Dolayısıyla bireylerin toplum içinde söz sahibi olmaları hatta kişisel ilişkilerinde dahi belirli bir amaç uğrunda hareket etmeleri “*siyaset yapma*” hali ile özdeşleşmektedir. Her ne kadar siyasetin bu şekilde tanımlaması yapılabilse de kelimenin etimolojisine bakıldığında Arapçadaki “*at ve deve eğitimi*” anlamına gelen “*siyasa*” kelimesinden türediği görülmektedir. Siyasetin kapsamı gereği farklı tasniflere tabi tutulabilmektedir. Heywood (2007, s. 3) bu çerçevede siyaseti; hükümet etme sanatı, kamusal işler, uzlaşma ve mutabakat ayrıca iktidarın ve kaynakların dağıtımı olarak ayırmaktadır. Bu ayrım siyasetin kavramsal olarak kapsayıcılığına vurgu yaparken belli bir düzenin zorunlu varlığını da beraberinde getirmektedir.

Siyasal iletişim günümüzde olduğu gibi Antik Yunan ve Roma’da da toplumsal yaşamın bir parçası olarak kendinden söz ettirmiş ve liderlerin halkın desteğini sağlama noktasında uğraşlarını içeren bir dizi faaliyet olarak tarihte yerini almıştır (Lilleker, 2013, s. 15). Antik Yunan’dan günümüze gelişen ve değişen toplum yapısı, teknolojik gelişmeler, siyasi dönüşümler ile siyasal iletişimin tanımında kapsam ve anlam farklılıkları görülmektedir. Siyasal iletişim genel olarak siyasal süreçler ile iletişim faaliyetleri arasındaki ilişkileri inceleyen disiplinler arası bir alan olarak tanımlanmaktadır (Mutlu, 1998, s. 304). Bu anlamda en kapsamlı tanımlamalardan biri Aysel Aziz’e aittir. Aziz’e göre (2017, s. 3) siyasal iletişim; “*Siyasal aktörlerin, belli ideolojik amaçlarını, politikalarını, belli gruplara, kitlelere, ülkelere ya da bloklara kabul ettirmek ve gerektiğinde eyleme dönüştürmek, uygulamaya koymak üzere çeşitli iletişim tür ve tekniklerini kullanmaları*” olarak ifade edilmektedir. Aziz’in siyasal iletişim tanımında dikkati çeken ve bütün tanımlamalarda ortak olan ana öğelerden biri siyasal aktör başlığıdır. Zira eylemlerin eyleyeni ve muhatabı olarak siyasal aktörler siyasal iletişimin vazgeçilmez unsurlarını oluşturmaktadır. Her bir siyasi aktörün yasal ya da yasa dışı belli başlı gayeleri bulunmakla beraber bu amaçları gerçekleştirmek adına birtakım faaliyetlerde bulundukları bilinmektedir. Bu faaliyetlerden en bilineni bir siyasal kampanya çeşidi olan seçim kampanyalarıdır.

1.1.Seçim Kampanyaları

Seçim kampanyalarının temel amacı özellikle seçim dönemlerinde düzenlendiği siyasi kanada taraftar toplamak, bu doğrultuda oy kazandırmak yönündedir. Olumlu imaj oluşturma amacı güdülen bu çalışmalar dönemsel olarak artmakta ve belirli bir plan dâhilinde yönetilmektedir. Bu anlamda günümüz koşullarında seçim kampanyalarında, kitle iletişim araçlarının seçim ve kullanımı önem arz etmektedir (Damlapınar & Balcı, 2014, s. 82). Antik Yunan’dan başlayarak günümüze kadar değişen ve dönüşen yapısı ile topluma entegre olan bu kampanyalar, modern siyasi yaşamın vazgeçilmezleri arasında yerini almaktadır. 1990 sonrası, postmodern ya da üçüncü çağ olarak adlandırılan dönemle beraber kampanyalarda Amerikanlaşma modeli yaygın olarak gözlemlenmiş bu anlamda ise uygulamalar şu şekilde kendini göstermiştir:

- Ulusal ölçekte koordine edilebilmesinin yanı sıra yerel rekabet için de uyarlanan kampanyalar,
- Parti için kampanya birimlerinin oluşturularak, danışman tayinine başlanması,
- Pazar bilgisi kullanımı,
- İletişimde medyaya ağırlık verilmesi,

-Hedef kitle yayıncılığı (Lilleker, 2013, s. 44-45).

Seçim kampanyalarının dünyada dikkate değer ilk örneği 1948 Amerikan Başkanlık Seçimleri'nde Thomas Dewey ile Harry S. Truman arasında geçen iktidar olma mücadelesinde gözlemlenmektedir (Aktaş, 2004, s. 44). Türkiye'de ise ilk kayda değer seçim kampanyası 1950 Seçimleri'nde görülmektedir. Radyo, gazete ve afişler aracılığı ile halka ulaşılması amaçlanan bu faaliyetler ile iktidarın el değiştirdiği görülmektedir (Duman & İpekşen, 2013, s. 119). Bu seçimlerde iktidar partisi Cumhuriyet Halk Partisi'nin muhalefet partilerine de radyodan yararlanma olanağı tanınması ile en az beş seçim çevresinde aday gösteren siyasal partiler günde 10 dakika, yirmiden fazla seçim çevresinde aday gösteren siyasal partiler ise günde 10'ar dakikadan iki kez konuşma hakkına sahip olmuştur (İçel & Ünver, 2012, s. 41).

Bu kampanyalar ile seçmenin gözünde olumlu bir imaj oluşturulmaya çalışılır. Elbette ki bu olumlu imajı oluşturabilmek adına parti ve adaya yönelik bir dizi faaliyet yürütülerek, bir plan dâhilinle kampanyalar düzenlenmektedir. Böylece aday ve partiye dair kavramlar ön plana çıkarılmakta ve dolaşıma sokulmaktadır.

1.2. Parti ve Aday İmajı Kavramları

Temelde kişinin muhatabında ya da hedef kitlede nasıl bir algı oluşturduğu konusundaki belli başlı kaygıların yansımasını oluşturan imaj kavramı gerek kişisel gerek kurumsal ilişkilerde önem arz etmektedir. Özellikle kamusal alanda var olma çabaları imaj kavramını görünür kılmakta, kavrama verilen önemi arttırmaktadır. Taklit etmek anlamı ile de kökensel olarak bağlantılı olan imaj kavramı, Latince *imago* kelimesinden türemektedir (Williams, 2005, s. 190). İmge anlamıyla eş anlama gelen kavram Fransızca karşılığı ile gerçeği temsil etmekten ziyade, izler kitleye cazip gelmek için yaratılmış bir tür kamusal izlenime karşılık gelmektedir ve görselliğin taklidini ifade etmektedir (Mutlu, 1998, s. 184). Bu doğrultuda daha çok görselliğin sunumunun bir etkisi olduğu düşünülen ve bu anlamı ile kullanılan imaj kavramı siyasal alanda da etkin kullanım ve yönetimi zorunlu kılmaktadır.

Siyasi arenada, söz sahibi olmak adına güçlü bir imaj oluşturmak gerekmektedir. Olumlu olarak imaj kavramına var olanın "cılalanması" ya da ön plana çıkarılması olarak anlamlar yüklenirken, olumsuzda yapay, sahte tavırlara gönderme yapılmaktadır (Özüpek & Ergen, 2018, s. 13).

Bu kapsamda dikkat çekmek, olumluyu görünür kılmak ve akıllarda yer etmek gayesiyle çeşitli temsiller sunulmaktadır. Kimi zaman partinin kimi zaman adayın yüceltildiği bu temsillerde paralel çalışmalarla birbirini destekleyen kampanyalar yürütülmektedir. Parti imajında daha kurumsal bir kimlik çizilirken bireysel imajda dış görünüş, beden dili, kullanılan kelimeler, bulunulan mekân ve davranış biçimine varan geniş bir yelpaze çerçevesinde yapılan çalışmalar dikkat çekmektedir (Peltekoğlu, 2014, s. 572).

Siyasi arenada her siyasi partinin kuruluş hikâyesi ile başlayan; misyonu, kurucu ismi, parti lideri ya da söylemleri gibi birçok bileşenle dikkatleri üzerinde toplayan ve akıllarda yer eden imajları oluşmaktadır. Bu anlamda parti imajı bir bütündür ve bu bütünün en dikkat çeken temsilini parti lideri sergilemektedir. Parti lideri boy gösterdiği alanlarda, sosyal medyadaki paylaşımlarında ya da yaptığı bir konuşmada gerek duruşu gerek verdiği selam biçimi gerekse kullandığı kelimeler ile hem kendi imajını hem parti imajını yansıtmaktadır. Aday imajının bileşenleri kompleks bir yapı gösterse de bu alanda önemli çalışmaları olan Güllüpınar (2010, s. 79) bu bileşenleri ideolojiye dayalı imaj, konuya dayalı imaj ve kişiliğe dayalı imaj olarak genel bir tasnife tabii tutmuştur. İdeolojik imajda dikkati en çok semboller, marşlar ve giyim tarzı gibi unsurlar çekerken, konuya dayalı imajda ülke ya da dünya

gündeminde belli durumlara ya da olaylara karşı geliştirdiği tutumların seçmen nezdindeki değeri ön plandadır.

Türkiye’de seçim kampanyaları açısından 1991 yılının farklı bir önemi bulunmaktadır. Bu seçimle birlikte tüm partiler reklam ajanslarıyla çalışmaya başlamış fakat Fransız reklamcı Seguela ile ANAP işbirliği diğer kampanyalara oranla döneme damga vurmuştur. Zira Segule, lider odaklı seçim kampanyası yürütmeyi tercih etmiştir. Bahse konu olan kampanyada Mesut Yılmaz üzerine odaklanılmış ve “Çünkü daha yapacak çok iş var” sloganı ile birlikte seçmenlere ulaşılmıştır. 1991 seçimlerindeki lider odaklı yaklaşımın 1995 yılındaki seçimlerde de tercih edildiği görülmektedir. Ayrıca 1995 seçimlerinde ilk kez negatif dil kullanımına da yönelinmiştir. Özellikle rakip partinin ideolojisi ve diğer liderlerin kişisel özellikleri hakkında saldırgan hatta kötüleyici bir dil kullanarak reklam yapılmıştır (İpeksen & Duman, 2015). Seçimden birinci parti olarak Necmettin Erbakan’ın liderliğindeki Refah Partisi %21 oy ile birinci parti, Mesut Yılmaz liderliğindeki Anavatan Partisi %19,7 oy ile ikinci parti, Tansu Çiller’in liderliğindeki Doğru Yol Partisi ise %19,2 oy ile üçüncü parti olarak çıkmıştır (Sasa & Uzunsoy, 2023). 1995 seçimleri Refah Partisi lideri Necmettin Erbakan, millî ve dinî değerlere bağlı, millî görüşü savunan bir lider olarak tanıtılmıştır (Laleli, 2025). Aynı seçimlerde Anavatan Partisi lideri Mesut Yılmaz ise; Mesut Yılmaz, Anavatan Partisi’nin (ANAP) lideri olarak, modern ve Batı yanlısı bir lider olarak tanıtılmıştır (İpeksen & Duman, 2015). Tansu Çiller’e seçim kampanyası boyunca milliyetçi ve lâik Türk kadını imajı çizilmiştir (Çavuşoğlu, 2014, s. 33).

1999 seçimlerinde de, lider odaklı yaklaşımla birlikte negatif reklamcılığında kullanıldığı görülmektedir. CHP, DYP ve FP; 1999 seçimlerinde negatif siyasal kampanyalar olarak tanımlanabilecek seçim kampanyaları sürdürmüşlerdir (İpeksen & Duman, 2015). Bu seçimlere Bülent Ecevit liderliğinde giren Demokratik Sol Parti %22,19 oy oranıyla birinci parti, Devlet Bahçeli liderliğinde giren Milliyetçi Hareket Partisi %17,98 oy oranıyla ikinci parti, Recai Kutan liderliğinde giren Fazilet Partisi ise %15,41 oy oranıyla üçüncü parti olarak çıkmıştır (<https://www5.tbmm.gov.tr>, 2000). 1999 seçimlerinde Bülent Ecevit, Demokratik Sol Parti’nin (DSP) lideri olarak, güvenilir ve tecrübeli bir siyasetçi imajıyla öne çıkmıştır (Baltacı, 2023). Aynı seçimde, Milliyetçi Hareket Partisi’nin lideri olarak seçime giren Devlet Bahçeli için milliyetçi ve vatansever bir lider imajı çizilmiştir (<https://haberdairesi.com>, 2025). 1999 seçimlerinde, Fazilet Partisi’nin lideri olarak seçimlere giren Recai Kutan için ise millî ve dinî değerlere bağlı, muhafazakâr bir lider imajı çizilmiştir (<https://tr.wikipedia.org>, 2025).

2. 1995 – 1999 Genel Seçim Süreçleri ve Türkiye’deki Genel Görünüm

1995 ve 1999 Genel Seçim dönemleri öncesinde Türkiye’de ekonomik ve siyasal krizlerin olduğu bilinmektedir. Dönem içinde koalisyonla kurulan hükûmetlerin kırılgan yapıları da bu krizlerden hızlıca etkilenmiş ve süreç sonunda tekrar sandığa gidilmiştir.

1995 yılında yaşanan siyasal krizlerin aslında temeli 1994’te atılmıştır. 1993 yılında Turgut Özal’ın ölümüyle birlikte Cumhurbaşkanı seçilen Süleyman Demirel’in Doğru Yol Partisi’nden ayrılması sonrasında, Tansu Çiller partinin ve hükûmetin başına geçmiştir. 26 Ocak, 1 Mart ve 17 Mart 1994 tarihlerinde yaşanan üç ayrı devalüasyon sonrasında ülkede büyüyen ekonomik krizi sonlandırmak ve mali disiplini sağlamak amacıyla 5 Nisan 1994 İstikrar Paketi isimli uygulamalar devreye alınmıştır. Paket ile birlikte uygulamaya özel tek seferlik vergiler, ek vergiler, belirli kalemlere yapılan zamlar, memur maaş zamlarına sınırlama, tarımdaki destek ödemelerinin büyük oranda kaldırılması, kamu harcamalarına getirilen sınırlama ve KİT’lere yapılan transferlerde kesintiler, vergi borçlarının kapatılması, yatırımların yavaşlatılması gibi düzenlemeler gidilerek bütçe açığı azaltılmak ve iç borçlardan kurtulmak hedeflenmiştir (Keyder, 2022). Bu süreçte 1994 Yerel Seçimleri gerçekleşmiş, Refah Partisinin bu seçimlerde oy oranını artırdığı görülmüştür. Seçimden kısa süre sonra da iktidar

ortağı olan SHP, CHP ile birleşme kararı almıştır (Altunoğlu, 2014, s. 42). CHP bu birleşme sonrasında DYP'nin koalisyon ortağı olmuştur. Fakat Deniz Baykal ve Tansu Çiller arasında yaşanan anlaşmazlıklar sonrasında seçim kararı alınmış ve 24 Aralık 1995 yılında Genel seçim kararı alınmıştır. Seçimlere 12 parti ve 165 bağımsız aday katılmıştır. Seçimlerde Refah Partisi %21, Doğru Yol Partisi %20, Anavatan Partisi %19, Demokratik Sol Parti %15, Cumhuriyet Halk Partisi %11 ve Milliyetçi Hareket Partisi %8 oy oranını yakalamıştır. Seçim sonrasında ilk olarak ANA-YOL hükûmeti kurulmuş, ancak güven oylamasını geçemediği için görevi iade etmek zorunda kalmışlardır. Yaşanan bu gelişmeden sonra REFAH-YOL koalisyonu ile yeni bir hükûmet kurulmuş, 28 Şubat 1997 yılındaki MGK sonrasında bu hükûmette dağılmıştır. Hükûmeti kurma kararı, bu gelişmeler sonrasında Anavatan Partisine verilmiştir. Anavatan Partisi Mesut Yılmaz başkanlığında, Demokratik Sol Parti ve Demokrat Türkiye Partisi'nin katıldığı ANASOL-D hükûmetini kurmuştur. Tarihteki 55. hükûmet olarak bilinen ANASOL-D koalisyonu, ANAP başkanı ve başbakan Mesut Yılmaz ve CHP Genel Başkanı Deniz Baykal arasında yapılan görüşmelerle birlikte, normal takvime göre Aralık 2000'de yapılması planlanan seçimleri 18 Nisan 1999 tarihine gerçekleştirilmek üzere mutabakata varmışlardır. Ancak bu planlamadan kısa bir süre sonra, ülkede patlak veren krizler ile birlikte, CHP koalisyona verdiği desteği sonlandırmış ve seçimlere kadar kalan sürede hükûmeti kurma görevi Bülent Ecevit'e verilmiştir.

3. Yöntem

“Bir hastalığım var dili görüyorum.”
Roland Barthes

1995-1999 Genel Seçimlerinde parlamentoya giren seçim şarkılarında parti ve aday imajına yönelik kodlamalar Roland Barthes'in göstergebilim analizi temel alınarak incelenmiştir. Düz ve yan anlama yönelik farklı yorumlar dikkat çekmektedir. Gösteren ve gösterilene yönelik anlamsal analizler ile kavramların, daha doğrusu gösterilenin düz anlamı dışındaki alt anlamları bulgulararak ideolojik alt anlamlara dikkat çekilmiştir. Roland Barthes dilin sözleşmeye dayalı bireysel değişime direnen bir değerler dizgesi olduğunu ve toplumsal olduğunu belirtmektedir. Kullanıcı göstergeyi kullanarak onu canlı tutmakta ve bir kültürdeki mitleri ve yan anlamsal değerleri iletişimde kullanarak sürdürmektedir. Hem gösterge ile onun mitleri ve yan anlamları arasındaki hem de gösterge ile kullanıcı arasındaki ilişki ideolojik ilişki olarak dikkat çekmektedir (Fiske, 2015, s. 295). Bu doğrultuda seçim şarkılarında yer alan kelimeler metaforik ve metonimik olarak çözümlenmiş ve yansıtılan aday ve parti imajı üzerinde durulmuştur. Metaforun kelime anlamına bakıldığında mecazın anlamlarından biri olduğu görülür, tanımı ise “Bir kelimeyi veya kavramı kabul edilenin dışında başka anlamlara gelecek biçimde kullanma” şeklinde yapılır (TDK, 2011, s. 1641). Türkçede istiare olarak da bilinen kavram aslında benzetme yoluyla aralarında benzerlik ilişkisi ya da bağlantı olmayan kelimeler arasında yapılan anlatımın gücünü arttırmak için kullanılan bir yöntemin genel adını oluşturmaktadır. Burada aslanan özdeşleştirme, zihinde canlanmaya imkân tanımaz. “Yazısı inci gibidir.” cümlesinde yazı ve inci arasında bir bağ kurulmuş ve inci yazıyı çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. Ya da bazen evrensel, bazen daha yerel kodlamalar farklı anlamları çağrıştırırsa da “güvercin” genellikle barışı simgeler. Tüm bu kodlamalar bir imgenin üzerine ideal ve yüksek bir anlam yüklerken toplumsal gerçekliği de inşa etmektedir (Ryan & Kellner, 2010, s. 42). Metonimi ya da Türkçedeki karşılığı ile macaz-i mürsel, ad aktarması veya düz değişmece ise aralarında benzerlik bulunan, bağ olan iki şeyin birbiri yerine kullanımıdır. Burada daha çok parça bütün ilişkisi söz konusudur. Metafor düşünceyi dikey olarak konumlandırıp idealize ederken metonimide yatay ve eşit düşünce yönlendirimi söz konusudur. (Ryan & Kellner, 2010, s. 41-42). Bu minvalde sonraki aşamada seçmen şarkılarındaki söylemler yatay ve dikey eksen üzerinde incelenerek aday ve parti imajının metaforik ve metonimik ilişkileri analiz edilecektir. 1995 ve 1999 yılları için parlamentoya giren ilk üç partinin genel seçimlerdeki seçim şarkıları çalışma kapsamında incelenecektir. 1995 Seçimlerinde parlamentoya giren ilk üç parti sırası ile Refah Partisi, Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisidir. 1999 Genel Seçimlerinde ise Demokratik

Sol Parti, Milliyetçi Hareket Partisi ve Fazilet Partisidir. Dolayısıyla örneklem seçiminde kasti (kararsal) örnekleme metodu tercih edilmiştir. Kasti (kararsal) örnekleme yönteminde araştırmacının yargısı tercihleri belirlemekte ve bu tercihlerde belirli bir sisteme göre yapılmaktadır. 1995 ve 1999 Genel Seçimlerinde ilk üç sıraya giren partilerin oy dağılımlarının diğer partilere göre daha fazla olması, onların bu çalışmadaki örnekleme dahil edilmelerinin ana sebebi olarak belirlenmiştir.

4. Bulgular

Tablo 1.RP 1995 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı- Müjdeler Olsun Refah Geliyor

Bayrağım inmesin, susmasın ezan Refahı anlatsın artık her ozan Bayrağım inmesin, susmasın ezan Refahı anlatsın artık her ozan Sevgiyle hizmette destanlar yazan Sevgiyle hizmette destanlar yazan Yollara çıkılsın bayrakla tuğla Kalbimiz çarpıyor, vatan aşkıyla Yollara çıkılsın bayrakla tuğla Kalbimiz çarpıyor, vatan aşkıyla	Haberler salınsın bütün illere Müjdeler dolaşsın dilden dillere Haberler salınsın bütün illere Müjdeler dolaşsın dilden dillere Hoş geldin diyerek düşün yollara Hoş geldin diyerek düşün yollara Yollara çıkılsın bayrakla tuğla Kalbimiz çarpıyor vatan aşkıyla Yollara çıkılsın bayrakla tuğla Kalbimiz çarpıyor vatan aşkıyla
Müjdeler olsun, müjdeler olsun Müjdeler olsun, Refah geliyor Müjdeler olsun, müjdeler olsun Müjdeler olsun, Refah geliyor	Müjdeler olsun, müjdeler olsun Müjdeler olsun, Refah geliyor Müjdeler olsun, müjdeler olsun Müjdeler olsun, Refah geliyor

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=MPTO1Y61r28>

Refah Partisi tarafından 1995 Genel Seçimlerinde kullanılan bu şarkıda; “bayrak, ezan, tuğ, refah, il, iller” kelimeleri gösterge olarak kullanılmıştır. Bu göstergeler ile ülke birlik ve beraberliğe vurgu yapılmaktadır. Ayrıca Türklük ve İslam kavramlarına gönderme yapılmakta, bunlar ile birlikte elde edilecek olan iktidarın bolluk ve bereket getireceği belirtilmektedir. Ayrıca şarkının nakarat kısmında sıklıkla vurgulanan “müjdeler olsun” ifadesiyle de seçimin galibinin Refah Partisi olduğuna dair bir mesaj verilmektedir.

Tablo 2. RP 1995 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı- Müjdeler Olsun Refah Geliyor Şarkısının Çözümlemesi

METAFOR-METONİMİ GÖSTERGELERİ		
Gösterge	Metafor	Metonimi
Bayrak	Ülke bütünlüğü, özgürlük, devlet	
Ezan	Din, İslam	
Tuğ	Hükümrancılık, Türklük	
Refah	Bolluk, bereket	
İl, iller		Türk Halkı, Seçmen

Bu
seçim
şarkısında
genel
olarak
parti imajı

Türk- İslam değerleri üzerine temellendirilmiştir. Adaya dair herhangi bir gönderme söz konusu değilken, “Refah” ile hem parti ismi hem de kelime anlamını kasteden ikili bir yönlendirme söz konusudur. İl, iller vurgusu ile Türkiye metonimik olarak kastedilmekte seçmen desteğinin beklendiği vurgulanmaktadır.

Tablo 3. ANAP 1995 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı-Hasretim ANAP'a

Bizim umudumuz Anavatan Bir gün mutlaka olacak Mesut Yılmaz başbakan Yeniden estirecek Türkiye'mde Gençliğin rüzgârının sevinci bizde Bütün umudumuz Anavatan Bir gün mutlaka olacak Mesut Yılmaz başbakan Yeniden estirecek Türkiye'mde Gençliğin rüzgârının sevinci bizde Oy Mesut denizleri aş da gel kurbanın <u>olam</u> Kurtar bizi bunlardan ne olur Anavatan haydi durma gel kurbanın <u>olam</u> Işıkları yak da gel ne olur Oy Mesut denizleri aş da gel kurbanın <u>olam</u> Kurtar bizi bunlardan ne olur Anavatan haydi durma gel kurbanın <u>olam</u> Işıkları yak da gel ne olur Bizim umudumuz Anavatan Bir gün mutlaka olacak Mesut Yılmaz başbakan	Yeniden estirecek Türkiye'mde Gençliğin rüzgârının sevinci bizde Bütün umudumuz Anavatan Bir gün mutlaka olacak Mesut Yılmaz başbakan Yeniden estirecek Türkiye'mde Gençliğin rüzgârının sevinci bizde Oy Mesut denizleri aş da gel kurbanın <u>olam</u> Kurtar bizi bunlardan ne olur Anavatan haydi durma gel kurbanın <u>olam</u> Işıkları yak da gel ne olur Oy Mesut denizleri aş da gel kurbanın <u>olam</u> Kurtar bizi bunlardan ne olur Anavatan haydi durma gel kurbanın <u>olam</u> Işıkları yak da gel ne olur Oy Mesut denizleri aş da gel kurbanın <u>olam</u> Kurtar bizi bunlardan ne olur Anavatan haydi durma gel kurbanın <u>olam</u> Işıkları yak da gel ne olur

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=OxJVrVx5SZs>

1999 seçimlerinde Anavatan Partisi tarafından kullanılan şarkıda lider odaklı sözlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Şarkıda Mesut Yılmaz'ın gençliğine vurgu yapılmakta, ülkenin karanlıkta olduğu, bu karanlıktan Mesut Yılmaz'ın yakacağı ışık ile kurtulmanın umulduğu belirtilmektedir. Genç bir kurtarıcı olarak nitelen Mesut Yılmaz'ın, Turgut Özal döneminde olduğu gibi yeniden Anavatan rüzgârı estireceğine dair gönderme yapılmaktadır. Mesut Yılmaz'ın başbakan olacağına dair umutlu olduklarına yapılan vurguya ek olarak, diğer liderlerden de seçmeni kurtarabilecek kişi olduğuna işaret edilmektedir.

Tablo 4. ANAP 1995 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı-Hasretim ANAP'a Şarkısının Çözümlemesi

METAFOR-METONİMİ GÖSTERGELERİ		
Gösterge	Metafor	Metonimi
Es-	Kazan-	
Işıkları yak-	Ümit, Kazan-	
Gençlik rüzgârı	Genç Seçmen	
Mesut Yılmaz		Anavatan Partisi

Şarkıda Mesut Yılmaz'ın liderliğinde partinin kazanacağı düşüncesi yaygındır. Lider ile parti özdeşleşmiş birbirlerinin yerine kullanılarak anlamsal geçiş sağlanmıştır. Genç nüfusa hitap eden kurtarıcı profili çizilerek görüş desteklenmeye çalışılmıştır.

Tablo 5. ANAP 1995 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı -Haydi Şimdi Bütün Oylar ANAP'a

1999 Genel Seçimlerinde Anavatan Partisi tarafından kullanılan bir diğer şarkıda Haydi Bütün oylar ANAP'a ismiyle hazırlanmıştır. Şarkıda Mesut Yılmaz'ın iktidara gelmesiyle birlikte halkın umutlarının ve beklentilerinin yükseleceğini, yüzlerin güleceğini ifade edilmektedir. Ayrıca Mesut Yılmaz'ı halkın gözünde güçlü ve umut verici bir lider olarak tanımlamaktadır. Mesut Yılmaz'ın iktidar olabilmesi için oyların Anavatan Partisine verilmesinin istendiği şarkıda, vatana olan bağlılığa, Mesut Yılmaz'ın yüreklerden geçen isim olduğuna da vurgu yapılmaktadır.

METAFOR-METONİMİ GÖSTERGELERİ		
Gösterge	Metafor	Metonimi
Eller	Parti Desteği	Türk Halkı, Seçmen
Yürekler, gönüller	Partiye Bağlılık	Türk Halkı, Seçmen
İş başı	Başbakanlık Görevi	
ANAP, Mesut Yılmaz, Anavatan	ANAP	Mesut Yılmaz, Anavatan

“Türkiye’yi ileriye götürmeye ant içen Çiller hükümeti çağdaşlığın kararlı bir uygulayıcısıdır. Çiller hükümeti bu önemli görevini gençlerimizle birlikte başaracaktır. Gençlerimiz kendi geleceklarine Doğru Yol’la sahip çıkacaklar. Haydi, Türkiye’m ileri. Gençlerimiz kendi gelecekları üzerinde söz sahibi olabilmeleri için Doğru Yol evet. Oy kullanma hakkının 18 yaşa indirilmesini sağladık. Çünkü sizler Türkiye için bir nimetsiniz. İlkokuldan üniversiteye kadar ciddi değişimler yapıyoruz. Meslek okullarını, çok programlı okulları tüm yurdumuza yaymak ilk hedefimizdir. Haydi, Türkiye’m ileri. Türkiye’nin geleceğı için değişime evet diyenler... Gençler hep birlikte Doğru Yol’a. Haydi Türkiye’m ileri”

Çiller yürüyor daha ileriye Daha ileriye Haydi Türkiye'm Bunlar bizim sözlerimiz Geleceğe özlemimiz İşte yeniden yeni bir Türkiye Tansu Çiller'le doğru hedefe Haydi, şimdi hep birlikte daha ileriye	Biz el ele Gönül <u>gönüle</u> Biz beraberiz Tansu Çiller'le daha ileriye Biz hep böyleyiz Doğru yoldur bizim hedefimiz Biz hep böyleyiz Haydi, haydi Türkiye'm ileri Doğru Yol'la Çiller'le
Biz el ele Gönül <u>gönüle</u> Biz beraberiz Tansu Çillerle daha ileriye Biz hep böyleyiz Doğru yoldur bizim hedefimiz Biz hep böyleyiz Haydi, haydi Türkiye'm ileri Doğru Yol'la Çiller'le	Biz el ele Gönül <u>gönüle</u> Biz beraberiz Tansu Çillerle daha ileriye Biz hep böyleyiz Doğru yoldur bizim hedefimiz Biz hep böyleyiz Haydi, haydi Türkiye'm ileri Doğru Yol'la Çiller'le
"Türkiye'nin her olumlu işinde kadınlarımızın eli, emeği vardır. Terörün üzerine gittiğimiz kararlılıkla ekonomik sorunların da üzerine gidiyoruz. Onların, kadınlarımızın desteğiyle. Haydi, Türkiye'm ileri. Kadınlarımızın fırsat eşitliğinden yararlanması için kim önlem alıyor? Doğru Yol evet. Türk kadınının değerinin anlaşılması için Doğru Yol evet. Ev bütçelerine ek gelir sağlamaları için kadınlara kim kaynak yaratıyor? Doğru Yol evet. 60 yaşını dolduran kadınlarımıza sosyal	

güvencenin huzurunu sunmaya kim çalışıyor? Doğru Yol evet. Şimdi onlar girişimlerin tamamlanması için Doğru Yol Partisi'ni tek başına iktidar yapacaklar. Bu çabaya bütün kadınlarımızı davet ediyoruz. Haydi, Türkiye'm ileri."	
Çiller yürüyor daha ileriye Daha ileriye Haydi Türkiye'm Bunlar bizim sözlerimiz Geleceğe özlemimiz İşte yeniden yeni bir Türkiye Tansu Çiller'le doğru hedefe Haydi, şimdi hep birlikte daha ileriye Biz el ele Gönül <u>gönüle</u> Biz beraberiz Tansu Çillerle daha ileriye Biz hep böyleyiz Doğru yoldur bizim hedefimiz Biz hep böyleyiz Haydi, haydi Türkiye'm ileri Doğru Yol'la Çiller'le	Biz el ele Gönül <u>gönüle</u> Biz beraberiz Tansu Çillerle daha ileriye Biz hep böyleyiz Doğru yoldur bizim hedefimiz Biz hep böyleyiz Haydi, haydi Türkiye'm ileri Doğru Yol'la Çiller'le Biz el ele Gönül <u>gönüle</u> Biz beraberiz Tansu Çillerle daha ileriye Biz hep böyleyiz Doğru yoldur bizim hedefimiz Biz hep böyleyiz Haydi, haydi Türkiye'm ileri Doğru Yol'la Çiller'le

Kaynak: https://www.youtube.com/watch?v=T-dGyc__nIs&t=9s

1995 Genel Seçimleri için DYP tarafından "Haydi Türkiye'm İleri" isimli bir seçim şarkısı yapılmıştır. Yukarıda sözleri bulunan şarkıda güçlü, kararlı ve ileriye dönük bir vizyonu olan bir lider imajı çizilmeye çalışılmıştır. Şarkıda, Türkiye'nin bulunduğu durumdan çıkacağına, geleceğinin ümit dolu olduğuna, bunu yapabilecek liderin de Tansu Çiller olduğuna dair mesajlar verilmektedir. Tansu Çiller'in, halkı bir araya getireceğine, bu birlikteliğin çalışması ile tüm zorlukların aşılabacağına dair inanca da vurgu yapılmaktadır. Şarkının enerjik ve motive edici yapısıyla, lidere de dinamik ve pozitif bir imajını oluşturulmak istenmiştir. Ayrıca çağdaşlık gelişmişlik, partiye duyulan sadakat, parti hedeflerinin mevcut süreçteki en doğru hedefler olduğuna dair göndermelerde yer almaktadır.

Tablo 8 DYP 1995 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı-Haydi Türkiye'm İleri Şarkısının Çözümlemesi

METAFOR-METONİMİ GÖSTERGELERİ		
Gösterge	Metafor	Metonimi
İleri	Çağdaşlık, gelişmişlik	
Gönül gönüle	Partiye bağlılık, beraberlik, sevgi, bağı	
Doğru yol	Yolun yapılan ya da yapılacak olanların doğruluğuna olan vurgu	
Türkiye'm		Türk Halkı, Seçmen

Hem metin- seslendirme hem de müziğin eşlik ettiği seçim şarkısında, daha önce de olduğu gibi partiye ve lidere yönelik söylemler yeknesak devam etmektedir. Metonimik olarak seçmen ulusal bir söylemle dile getirilmiştir. “Doğru yolda” olan bir parti ve lideri imajı çizilmeye çalışılmıştır.

Tablo 9 DSP 1999 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı- Ak Güvercin Geliyor

Gece biter gün doğar, Gök mavide boyanır Gece biter gün doğar, Gök mavide boyanır Engininde mavinin, Ak güvercin uyanır Engininde mavinin, Ak güvercin uyanır	Aman vermez güvercin, Halkımıza kıyana Gözün aydın Türkiye, Ak güvercin geliyor Gözün aydın Türkiye, Ak güvercin geliyor Güçlendikçe DSP, Halkın yüzü gülüyor Güçlendikçe DSP, Halkın yüzü gülüyor	Ak güvercin geliyor Güçlendikçe DSP, Halkın yüzü gülüyor Güçlendikçe DSP, Halkın yüzü gülüyor
Gözün aydın Türkiye, Ak güvercin geliyor Gözün aydın Türkiye, Ak güvercin geliyor Güçlendikçe DSP, Halkın yüzü gülüyor Güçlendikçe DSP, Halkın yüzü gülüyor	Demokratik soldayız, En sağlıklı yoldayız Demokratik soldayız, En sağlıklı yoldayız Ozgürlüğü emeği, Kimseye harcatmayız Ozgürlüğü emeği, Kimseye harcatmayız	Gücümüz halkın gücü, Yolumuz halktan yana Gücümüz halkın gücü, Yolumuz halktan yana Aman vermez güvercin, Halkımıza kıyana Aman vermez güvercin, Halkımıza kıyana
Bayrağımız mavidir, Ak güvercin simgemiz Bayrağımız mavidir, Ak güvercin simgemiz Hakça düzen uğruna, Bir araya gelmişiz Hakça düzen uğruna, Bir araya gelmişiz	Gözün aydın Türkiye, Ak güvercin geliyor Gözün aydın Türkiye, Ak güvercin geliyor Güçlendikçe DSP, Halkın yüzü gülüyor Güçlendikçe DSP, Halkın yüzü gülüyor	Gözün aydın Türkiye, Ak güvercin geliyor Gözün aydın Türkiye, Ak güvercin geliyor Güçlendikçe DSP, Halkın yüzü gülüyor Güçlendikçe DSP, Halkın yüzü gülüyor
Gözün aydın Türkiye, Ak güvercin geliyor Gözün aydın Türkiye, Ak güvercin geliyor Güçlendikçe DSP, Halkın yüzü gülüyor Güçlendikçe DSP, Halkın yüzü gülüyor	Haydi dostlar bu yolda, Gönül gönle verelim Haydi dostlar bu yolda, Gönül gönle verelim Sevgi ekip tarlaya Dirlik düzen verelim Sevgi ekip tarlaya Dirlik düzen verelim Gözün aydın Türkiye, Ak güvercin geliyor Gözün aydın Türkiye,	Gözün aydın Türkiye, Ak güvercin geliyor Gözün aydın Türkiye, Ak güvercin geliyor Güçlendikçe DSP, Halkın yüzü gülüyor Güçlendikçe DSP, Halkın yüzü gülüyor Gözün aydın Türkiye, Ak güvercin geliyor Gözün aydın Türkiye, Ak güvercin geliyor Güçlendikçe DSP, Halkın yüzü gülüyor Güçlendikçe DSP, Halkın yüzü gülüyor
Gücümüz halkın gücü, Yolumuz halktan yana Gücümüz halkın gücü, Yolumuz halktan yana Aman vermez güvercin, Halkımıza kıyana		

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=zhOn2bO5IjI>

1999 Genel Seçimlerin öncesinde Demokratik Sol Parti (DSP) tarafından Ak Güvercin Geliyor isimli bir seçim şarkısı hazırlanmıştır. Bu şarkıda partinin de ambleminde bulunan ak güvercin simgesi sıklıkla vurgu yapılmıştır. Şarkıda özellikle hem partinin amblemine hem de güvercinin barış, huzur ve özgürlüğü simgelemesine göndermeler yapılmıştır. Ayrıca beyaz ve ak renk söylemleri ile temizlik, dürüstlük ve saflık gibi konular, Bülent Ecevit ile özdeşleştirilmiştir. Burada Ecevit'e yolsuzluklardan uzak, temiz siyasetçi imajı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bülent Ecevit'e yakıştırılan Karaoğlan söylemleri yine şarkıda vurgulanmış, halkla yakınlaştırılmaya çalışılmıştır.

Tablo 10 DSP 1999 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı- Ak Güvercin Geliyor Şarkısının Çözümlemesi

METAFOR-METONİMİ GÖSTERGELERİ		
Gösterge	Metafor	Metonimi
Ak güvercin	Barış, DSP	
Türkiye		Seçmen, Halk

Bu yolda	Liderlik	

DSP'nin seçim şarkısında lider imajına dair söylemlere rastlanmazken, parti doğru yolun işaretçisi olarak seçmeni bu yola davet etmektedir. Seçim şarkısında sevgi temelli, düzen yanlısı bir parti halkın yüzünü güldürmek adına lider olmayı istemektedir.

Tablo 11.MHP 1999 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı-Bir Yiğit Adam / Anadolu Uyanıyor

Anadolu uyanıyor peh peh peh Kardeşliğe boyanıyor hey, hey, hey Yeni bir lider geliyor Ağam kim, paşam kim, dürüst kim, lider kim? Kim, kim, kim, kim? Milliyetçi hareketin ülküsüne bak, sevdasına bak Milliyetçi hareketin davasına bak, kadrosuna bak Devlet Bey'in koş izinde peh peh peh Merttir, durur o sözünde hey, hey, hey Türk-İslam aşkı özünde Ağam kim, paşam kim, lider kim, dürüst kim? Kim, kim, kim, kim? Milliyetçi hareketin ülküsüne bak, sevdasına bak Milliyetçi hareketin davasına bak, kadrosuna bak	Kır zalimin oyununu peh peh peh MHP'ye ver oyunu hey, hey, hey Yarın iktidarın günü Ağam kim, paşam kim, lider kim, dürüst kim? Kim, kim, kim, kim? Milliyetçi hareketin ülküsüne bak, sevdasına bak Milliyetçi hareketin davasına bak, kadrosuna bak Milliyetçi hareketin ülküsüne bak, sevdasına bak Milliyetçi hareketin davasına bak, kadrosuna bak Milliyetçi hareketin ülküsüne bak, sevdasına bak Milliyetçi hareketin davasına bak, kadrosuna bak Milliyetçi hareketin ülküsüne bak, sevdasına bak Milliyetçi hareketin davasına bak, kadrosuna bak

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=YwZuWu1fJMM>

1999 yılındaki Genel Seçimlere MHP tarafından iki şarkı hazırlanmıştır. Bu şarkılardan biri olan Bir Yiğit Adam / Anadolu Uyanıyor şarkısında sıklıkla yiğit adam sembolü, güçlü, kararlı ve cesur bir lideri temsil etmek için vurgulanmıştır. Bu sembol, ile hem halkın içinden, halkın kültürünü benimseyen bir lider olarak hem de kararlı, cesur ve halkın güvenini kazanan bir lider olarak Devlet Bahçeli sunulmuştur. Ayrıca şarkıda yer alan Anadolu uyanıyor ifadesi, Anadolu'nun yeniden dirilişini ve uyanışını simgelemektedir. Dolayısıyla bu simge ile MHP'nin ve Bahçeli'nin Türkiye'yi daha güçlü ve bağımsız bir geleceğe taşıyacağına dair ümit dile getirilmektedir.

Tablo 12 MHP 1999 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı-Bir Yiğit Adam / Anadolu Uyanıyor Şarkısının Çözümlemesi

METAFOR-METONİMİ GÖSTERGELERİ		
Gösterge	Metafor	Metonimi
Anadolu	Yerellik, köken, birlik	Seçmen
Ağa, paşa, dürüst, lider	Devlet Bahçeli	
Zalim	Mevcut iktidar	
Milliyetçi Hareket	Hem partiye hem kelime anlamına vurgu	

Geleneksel ve dini duyguların ön planda tutulduğu bir seçim şarkısı tercih edilmiştir. Devlet Bahçeli'ye atıfta bulunularak mert ve dürüst bir lider olduğu belirtilmiş. Liderliğini vurgulayan kelimeler ise art arda sıralanmıştır. Ülkü, dava gibi milliyetçi kodlar ön planda tutulmuştur.

Tablo 13.MHP 1999 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı 2-Lider Geliyor

Ayağımızı yerden kesmeden Uzanıp yıldızları tutmaya Güçlü ve lider bir Türkiye'yi Hayalden öte, gerçek kılmaya	Lider geliyor. Lider geliyor. Ülkeme yön verecek lider geliyor. Ülkemiz döndürülmeden kuşa Teslimiyetçiler gelmeden başa Umutlar çıkmadan boşa Güçlü gelmelidir Devlet başa
Lider geliyor. Lider geliyor Ülkeme yön verecek lider geliyor. Lider geliyor. Lider geliyor Ülkeme yön verecek lider geliyor.	Lider geliyor. Lider geliyor. Millet gerçek lideri biliyor. Devletin başına tek başına Milliyetçi hareketi seçiyor. Lider geliyor. Lider geliyor. Millet gerçek lideri biliyor. Devletin başına tek başına Milliyetçi hareketi seçiyor.
Birlikte yoksulluk savaşına Güven vererek vatandaşına Bütünlük yazmaya her bir taşına Devletin başına tek başına.	
Lider geliyor. Lider geliyor. Ülkeme yön verecek lider geliyor.	

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=XFwGsDcSDm4>

1999 yılındaki Genel Seçimlere MHP kullandığı bir diğer şarkıda Lider Geliyor'dur. Bu şarkıda Devlet Bahçeli'nin ülkenin bulunduğu durumla başa çıkabilecek bir lider olduğuna, ülkeye yön verebileceğine, toplumu bütünleştirmeye, yoksullukların önüne geçmeye gücü yetecek tek liderin olduğuna işaret edilmektedir. Diğer şarkıya oranla daha lider odaklı olan bu şarkı ile Devlet Bahçeli'nin güvenilirliği, liderliği ve bütünleştiriciliği üzerine vurgu yapılmaktadır.

Tablo 14 MHP 1999 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı 2-Lider Geliyor Şarkısının Çözümlemesi

METAFOR-METONİMİ GÖSTERGELERİ		
Gösterge	Metafor	Metonimi
Lider	Devlet Bahçeli	
Teslimiyetçiler	Rakip partiler	
Kuş	Ülke	
Milliyetçi Hareket	Hem partiye hem kelime anlamına vurgu	

Ülke yönetiminde söz sahibi olma gayesi seçim şarkısında paylaşılmıştır. Lider söylemleri tekrarlanmış ve güven veren ilerici, yoksulluğa savaş açmış bir parti imajı söylemlerde yerini almıştır. Ülkenin yönetiminde teklik vurgusu yapılarak koalisyon hükümetine sıcak bakılmadığı belirtilmiştir. Seçmen lidere ve dolayısıyla partiye oy verme noktasında ikna edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 15.FP 1999 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı-Fazilet Aşkına

Şu Fazilet aşkına Düşülür yollara Gelecek hepimizin Güvendiği kolları Şu Fazilet aşkına Düşülür yollara Gelecek hepimizin Güvendiği kolları	Fazilet'te doğru var Doğruda Fazilet var Türkiye'min güveni Fazilet Partisi var Fazilet'te doğru var Doğruda Fazilet var Türkiye'min güveni Fazilet Partisi var
Fazilet'te doğru var Doğruda fazilet var Türkiye'min güveni Fazilet Partisi var Fazilette doğru var Doğruda fazilet var Türkiye'min güveni Fazilet Partisi var	Sevgi, saygı içinde Elbet mümkün yaşamak Haydi, gel de sen katıl Düğün bayram olacak Sevgi, saygı içinde Elbet mümkün yaşamak Haydi, gel de sen katıl Düğün bayram olacak
Dursun tüm yolsuzluklar Bitsin bu çeteleşme At Fazilet'e oyu Kurtul hepsinden sen de Dursun tüm yolsuzluklar Bitsin bu çeteleşme At Fazilet'e oyu Kurtul hepsinden sen de	Fazilet'te doğru var Doğruda fazilet var Türkiye'min güveni Fazilet Partisi var Fazilette doğru var Doğruda fazilet var Türkiye'min güveni Fazilet Partisi var

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=zA3BkUB6EcE>

Fazilet Partisi 1999 yılındaki Genel Seçimler için en fazla şarkı hazırlayan siyasal parti olmuştur. Partinin genel seçimlerde kullandığı ilk şarkı Fazilet Aşkına ismiyle hazırlanmıştır. Şarkıda; "fazilet" sembolü, erdem, dürüstlük ve ahlaki değerler ile siyasal partiyi temsil etmektedir. Bu değerler partiyle de özdeşleştirilmeye çalışılmaktadır.

Tablo 16 FP 1999 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı-Fazilet Aşkına Şarkısının Çözümlemesi

METAFOR-METONİMİ GÖSTERGELERİ		
Gösterge	Metafor	Metonimi
Fazilet	Hem partiye hem kelime anlamına vurgu	
Kollar	Sevgi, destek, birlik, FP	
Türkiyem		Seçmen, Halk
Düğün, bayram	Şenlik, partinin kazanması ile yaşanacak mutluluk	

Partinin ismi hem kelime anlamına hem partiyi vurgulayacak şekilde kullanılmıştır. Liderden ziyade parti bütünlüklü bir yapı içerisinde vurgulanmaya çalışılarak kazanılması halinde ülkenin düğün yerine döneceği belirtilmiştir.

Tablo 17.FP 1999 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı-Fazilete Gel Kardeşim

Hey Şu Fazilet gözbebeği Şu Fazilet gözbebeği Birleştirir tüm milleti Birleştirir tüm milleti Tüm milleti tüm milleti Bu edep herkese gerek Bu edep herkese gerek Fazilete gel kardeşim Fazilete gel kardeşim Gel kardeşim gel kardeşim Gel kardeşim, gel Gel kardeşim, gel “Elazığ’dan, Erzurum’dan Edirne’den, Ardahan’dan İzmir’den, Adana’dan Fazilet’e gel kardeşim” Hey Çağdaş bir Türkiye için Çağdaş bir Türkiye için Haydi, sen de koş meydana Haydi, sen de koş meydana Koş meydana, koş meydana Özgürlük herkese gerek	Özgürlük herkese gerek Fazilete gel kardeşim Fazilete gel kardeşim Gel kardeşim gel kardeşim Gel kardeşim, gel Gel kardeşim, gel “Ankara’dan, İstanbul’dan Konya’sından, Maraş’ından O şerefli toprağından Fazilet’e gel kardeşim” Hey Barış için, huzur için Barış için, huzur için Haydi, sen de gel meydana Haydi, sen de gel meydana Gel meydana, gel meydana Adalet herkese gerek Adalet herkese gerek Fazilete gel kardeşim Fazilete gel kardeşim Gel kardeşim gel kardeşim Gel kardeşim, gel Gel kardeşim, gel Gel kardeşim, gel Gel kardeşim, gel

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=HL36WRvYJn0>

Fazilet partisinin 1999 yılındaki Genel Seçimleri için hazırlattığı bir diğer şarkıda Faizilete Gel Kardeşim’dir. Diğer şarkıda da olduğu gibi "fazilet" sembolü üzerinden, erdem, dürüstlük ve ahlaki değerlere vurgu yapılmaktadır. Ayrıca Refah Partisinin kapatılmasından sonra kurulan partinin yeni oluşuna da atıf yapılmaktadır. Yine şarkıdaki bir diğer unsurda partinin kapsının herkese açık olduğuna ve Türkiye’deki herkesin kardeş olduğuna dair söylemler yer almaktadır.

Tablo 18 FP 1999 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı-Fazilete Gel Kardeşim Şarkısının Çözümlemesi

METAFOR-METONİMİ GÖSTERGELERİ		
Gösterge	Metafor	Metonimi
Fazilet	Hem partiye hem kelime anlamına vurgu	
Kardeşim	Aile birliği, sevgi bağı	
Meydan	Partiye destek	
Gel-	Partiye destek, bağlılık, sadakat	

Seçim şarkısında birleştirici, barış ve huzuru tesis etmede istekli, edep, adalet, özgürlük gibi değerleri ön planda tutan çağdaşlaşma yanlısı bir parti imajı çizilirken yine lidere dair söylemlere rastlanmamaktadır. Seçim şarkısında metafor yolu ile anlamsal güçlendirmelere gidilmiştir.

Tablo 19. FP 1999 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı-Fazilet Geliyor

Türkiye gülüyor Fazilet'le coşuyor Gerçek özgürlüğün Keyfini çıkarıyor Çağdaşlık, adalet Demokrasi geliyor Gönüllerde fazilet Çiğ gibi büyüyor	Haydi, gönül gönüle Verelim hep el ele Bu yol huzur yoludur Yürünür fazilete
Haydi, gönül gönüle Verelim hep el ele Bu yol huzur yoludur Yürünür fazilete Haydi, gönül gönüle Verelim hep el ele Bu yol huzur yoludur Yürünür fazilete	Türkiye gülüyor Fazilet'le coşuyor Gerçek özgürlüğün Keyfini çıkarıyor Çağdaşlık, adalet Demokrasi geliyor Gönüllerde fazilet Çiğ gibi büyüyor
Türkiye çağırıyor Birleşme zamanı Fazilet'in adına Halkımız birleşiyor Her kesim bir olup Geleceğe koşuyor Gönüllerde fazilet Çiğ gibi büyüyor	Haydi, gönül gönüle Verelim hep el ele Bu yol huzur yoludur Yürünür fazilete Haydi, gönül gönüle Verelim hep el ele Bu yol huzur yoludur Yürünür fazilete
Haydi, gönül gönüle Verelim hep el ele Bu yol huzur yoludur Yürünür fazilete	Haydi, gönül gönüle Verelim hep el ele Bu yol huzur yoludur Yürünür fazilete

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=sOXHvk6XCXw>

1999 Genel Seçimlerinde Fazilet Partisinin kullandığı bir diğer Fazilet Geliyor'dur. Fazilet Geliyor şarkısında, iktidara gidilen yola, hep birlikte, huzurlu ve dürüst bir şekilde ulaşılacağına dair mesajlar verilmektedir. Yine çağdaşlık, adalet, demokrasi gibi ilkelere de ulaşmanın yolunun fazilet partini olduğu belirtilmektedir.

Tablo 20 . FP 1999 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı-Fazilet Geliyor Şarkısının Çözümlemesi

METAFOR-METONİMİ GÖSTERGELERİ		
Gösterge	Metafor	Metonimi
Fazilet	Hem partiye hem kelime anlamına vurgu	
Gönül	Seçmen	
El ele	Birlik, beraberlik	
Huzur yolu	Parti vaatleri, partinin liderliği sağlayacakları	

Şarkıda üzerinde durulan noktalardan biri “gerçek özgürlük” kavramıdır. Özgürlük sözcüğüne, partinin alternatif bir tanımlama yaptığı yönünde bir izlenim yaratmaktadır. Yine çağdaşlık, adalet ve demokrasi üzerinde durulan değerleri oluşturmaktadır. Huzur söylemleri arasında “gönül gönüle, el ele” gibi birleştirici bir parti imajı çizilmeye çalışılmıştır. Seçim şarkısında lidere dair ise herhangi bir söyleme ise rastlanmamaktadır.

Tablo 21.FP 1999 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı-Fazilet Andı

Gönlünce yaşamak Herkesin hakkı Demokrasi demek İnanca saygı Herkese özgürlük Fazilet andı Özgürlük demek İnsana saygı	Haydi, haydi sen de gel Gel kardeşim gel, Fazilet'e gel Kardeşçe yaşamak Burada mümkün gel Özgürce yaşamak Burada mümkün gel
Haydi, haydi sen de gel Gel kardeşim gel, Fazilet'e gel Haydi, haydi sen de gel Gel kardeşim gel, Fazilet'e gel Kardeşçe yaşamak Burada mümkün gel Özgürce yaşamak Burada mümkün gel	Gönlünce yaşamak Herkesin hakkı Demokrasi demek İnanca saygı Herkese özgürlük Fazilet andı Özgürlük demek İnsana saygı
Ekmeği kazanmak Herkesin hakkı Eşit fırsat demek İnsana saygı Herkes için ekmek Fazilet andı Özgürlük demek İnsana saygı	Haydi, haydi sen de gel Gel kardeşim gel, Fazilet'e gel Haydi, haydi sen de gel Gel kardeşim gel, Fazilet'e gel Kardeşçe yaşamak Burada mümkün gel Özgürce yaşamak Burada mümkün gel Kardeşçe yaşamak Burada mümkün gel Özgürce yaşamak Burada mümkün gel
Haydi, haydi sen de gel Gel kardeşim gel, Fazilet'e gel	

Kaynak: https://www.youtube.com/watch?v=u0-_Llo3nYY

1999 Genel Seçimlerinde Fazilet Partisinin kullandığı üçüncü şarkı Fazilet Andı ile bestelenmiştir. Özgürlük, insana saygı, demokrasi, kardeşçe yaşamak, eşitlik, inanç özgürlüğü gibi değerlere ulaşabilmenin anahtarı olarak Fazilet Partisi işaret edilmektedir.

Tablo 22 FP 1999 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı-Fazilet Andı Şarkısının Çözümlemesi

METAFOR-METONİMİ GÖSTERGELERİ		
Gösterge	Metafor	Metonimi
Fazilet	Hem partiye hem kelime anlamına vurgu	
Gel-	Partiye katılım, oy verme, destekleme	
Ekmek	Temel gıda maddelerinin karşılanması	
Burası-Burada	Parti çatısı altında olmak, partinin iktidarda olması	

Öncekilerle benzer söylemlerin yer aldığı seçim şarkısında, partinin ismine ve çift anlamlılığına vurgu yapılmıştır. Demokratik, inanca ve insana saygılı özgürlük yanlısı bir parti imajı oluşturulmaya çalışılarak eşit fırsat vurgusu yapılmıştır. Lider dair söylemler ise yine seçim şarkısında yer almamıştır.

Tablo 23.FP 1999 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı-Olacağız Hep Beraber

Geldi artık zaman geldi Olacağız hep beraber Çağlar üstü gerçekleri Bulacağız hep beraber Geldi artık zaman geldi Olacağız hep beraber Çağlar üstü gerçekleri Bulacağız hep beraber	Kuzey, güney, batı, doğu Müjdeleyin her çocuğu Fazilette mutluluğu Bulacağız hep beraber
Gönlümüz sevgi doludur Ülkemize büyük gurur Bulut bulut, yağmur yağmur Yağacağız hep beraber Gönlümüz sevgi doludur Ülkemize büyük gurur Bulut bulut, yağmur yağmur Yağacağız hep beraber Gönlümüz sevgi doludur Ülkemize büyük gurur Bulut bulut, yağmur yağmur Yağacağız hep beraber	Gönlümüz sevgi doludur Ülkemize büyük gurur Bulut bulut, yağmur yağmur Yağacağız hep beraber Gönlümüz sevgi doludur Ülkemize büyük gurur Bulut bulut, yağmur yağmur Yağacağız hep beraber Gönlümüz sevgi doludur Ülkemize büyük gurur Bulut bulut, yağmur yağmur Yağacağız hep beraber
Kuzey, güney, batı, doğu Müjdeleyin her çocuğu Fazilette mutluluğu Bulacağız hep beraber	Kuzey, güney, batı, doğu Müjdeleyin her çocuğu Fazilette mutluluğu Bulacağız hep beraber

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=yhbN1-tBiZ0>

1999 Genel Seçimlerinde dördünü şarkı olarak Fazilet Partisi Olacağı Hep Beraber'dir. Şarkıda ülkenin dört bir yanından gelecek desteklerle birlikte seçimin kazanılacağı belirtilmektedir. Şarkıda liderden ziyade parti, seçmen ve ülke bütünlüğüne odaklanılmıştır. Çağdaşlık, gelişmişlik, bolluk, bereket, çağdaşlık gibi konulara da atıflar yapılmaktadır.

Tablo 24 FP 1999 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı-Olacağız Hep Beraber Şarkısının Çözümlemesi

METAFOR-METONİMİ GÖSTERGELERİ		
Gösterge	Metafor	Metonimi
Çağlar üstü	Çağdaş, gelişmiş	
Yağ-	Bolluk, bereket	
Müjde	Partinin iktidara gelmesi	
Kuzey, güney doğu, batı		Ülke bütünlüğü, sınırları

Seçim şarkısında çağlar üstü vurgusu dikkat çekmektedir. Parti seçimi ile gurur kaynağı olacağı yönünde bir algı oluşturmaya çalışmıştır. Sevgi ile hareket eden bir parti imajı ile çocukların mutluluğunu ön planda tutulduğu birleştirici söylemler ile desteklenmiştir. Partinin iktidara gelmesi müjdelenecek bir durum olarak görülmüş, ülke bütünlüğüne olan vurgu yönler ile belirtilmiştir.

Tablo 25.FP 1999 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı-Umut Işığı

Güzel Türkiye'min umut ışığı Demokrasi, vatan, millet aşığı Güzel Türkiye'min umut ışığı Demokrasi, vatan, millet aşığı Hoşgörünün ve barışın beşiği Haydi, artık seni bekliyor millet Türkiye'de tek partisin Fazilet Haydi, artık seni bekliyor millet Türkiye'de tek partisin Fazilet	İnsan hakkı için, insanlık için Gel seni bekliyor 80 vilayet Gönüllerde bir sevdasın Fazilet Gel seni bekliyor 80 vilayet Gönüllerde bir sevdasın Fazilet
Sevgi, saygı, barış, kardeşlik için Hak, hukuk, adalet, özgürlük için Sevgi, saygı, barış, kardeşlik için Hak, hukuk, adalet, özgürlük için	Hizmet aşkı için çarpıyor yürek Bu cennet vatana Fazilet gerek Hizmet aşkı için çarpıyor yürek Bu cennet vatana Fazilet gerek Herkese hürriyet, herkese ekmek Emin eller ülke size emanet Halkımızın umudusun Fazilet Emin eller ülke size emanet Türkiye'min gururusun Fazilet

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=5c7TrpuxIUs>

Fazilet Partisinin beşinci şarkı olarak seçim kampanyasında kullandığı bir diğer şarkıda Umut Işığı ismini taşımaktadır. Şarkıda Fazilet Partisinin milletin, seçmenin, ülkenin umut ışığı olduğuna dair mesaj verilmektedir. Ayrıca partinin sevgi, saygı, barış, kardeşlik, hak, hukuk, adalet, barış gibi ülkede eksiklik gördüğü sorunların çözüm anahtarı olduğuna da işaret edilmektedir. Ayrıca partinin hoşgörü ortamı o zaman ki 80 ile getireceğini de söylemektedir.

Tablo 26 FP 1999 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı-Umut Işığı Beraber Şarkısının Çözümlemesi

METAFOR-METONİMİ GÖSTERGELERİ		
Gösterge	Metafor	Metonimi
Türkiyem		Seçmen
80 vilayet		Türkiye
Fazilet	Hem partiye hem kelime anlamına vurgu	
Beşik	Hoşgörü ve barışın büyüüp gelişeceği ortam olarak parti reçete edilmiştir	
Ekmek	Temel ihtiyaçların giderileceği vurgusu	

Tablo 27.FP 1999 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı-Haydi Fazilet

Haydi, Fazilet haydi İktidara gel gayrı İktidara gel gayrı Bitsin baskı, yasaklar İndir hepsini gayrı İndir hepsini gayrı	Haydi Fazilet Sensin hükümet Bu seçimde sensin hükümet Bu seçimde sensin hükümet
Haydi Fazilet Sensin hükümet Bu seçimde sensin hükümet Bu seçimde sensin hükümet Haydi Fazilet Sensin hükümet Bu seçimde sensin hükümet Bu seçimde sensin hükümet	Haydi, Fazilet haydi İktidara gel gayrı İktidara gel gayrı Bitsin baskı, yasaklar İndir hepsini gayrı İndir hepsini gayrı
Bütün özgürlükleri Kaynağı sende imiş Kaynağı sende imiş Sosyal adalet, hukuk Hepsi de seninleymiş Hepsi de seninleymiş	Haydi Fazilet Sensin hükümet Bu seçimde sensin hükümet Bu seçimde sensin hükümet Haydi Fazilet Sensin hükümet Bu seçimde sensin hükümet Bu seçimde sensin hükümet
Haydi Fazilet Sensin hükümet Bu seçimde sensin hükümet Bu seçimde sensin hükümet	Haydi Fazilet Sensin hükümet Bu seçimde sensin hükümet Haydi Fazilet

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=1c1bpmp4Is0>

1999 Genel Seçimleri öncesinde Fazilet Partisi tarafından kullanılan bir diğer seçim şarkısı da Haydi Fazilet'tir. Şarkı kampanya süresince partinin siyasi kimliğini, ideolojik söylemini ve seçmene sunduğu alternatif vizyonu vurgulamak amacıyla hazırlanmıştır. Şarkıda ayrıca ahlâk, adalet, birlik ve değişim temalarının öne çıktığını görülmektedir. Şarkıda ayrıca FP'nin siyasi mirasını, mağduriyet söylemini ve yeniden yükseliş iddiasını simgesel öğeler üzerinden işlemektedir. Ayrıca Haydi kelimesi ile seçmeni mücadeleye, seçimi kazanmaya, değişime çağırmak amaçlanmıştır.

Tablo 28 FP 1999 Genel Seçimleri Seçim Şarkısı-Haydi Fazilet Şarkısının Çözümlemesi

METAFOR-METONİMİ GÖSTERGELERİ		
Gösterge	Metafor	Metonimi
Fazilet	Hem partiye hem kelime anlamına vurgu	

Hepsi	Rakip partiler	
Hükümet		İktidar

Seçim şarkısında dönem iktidarından yakınılarak, baskı ve yasaklardan bahsedilmiştir. Yine özgürlük vurgusu ile özgür parti imajı pekiştirilmeye çalışılmış, metaforik ve metonimik öğelere yer verilmiştir. Parti liderine yönelik ise herhangi bir gönderme söz konusu değildir.

Sonuç ve Tartışma

Çalışmada 1995 ve 1999 yılına ait on dört seçim şarkısı incelenmiştir. 1995 yılında RP'nin seçim şarkısında parti lideri Necmettin Erbakan'a ait söylemler yer almamaktadır. Bunun yerine metaforik olarak parti imajını Türk- İslam birliği çerçevesinde ören kodlamalar dikkat çekmektedir. Milli ve dini olana dair bir yüceltme ve bu doğrultuda birlik amaçlanmaktadır. Aynı yıl ANAP parti imajını lider ve parti arasında paralel göndermelerin yer aldığı doğrultuda inşa etmektedir. Mesut Yılmaz'a kurtarıcı imajı çizilmekte ve liderliği ön görülmektedir. DYP'nin seçim şarkısı ise yine lidere dair söylemler içermektedir. Tansu Çiller ve kadın seçmenlere yönelik ifadeler dikkat çekmektedir. Şarkılarda “Doğru Yol” hem parti ismini hem de kelime anlamını kastedecek şekilde iki yönlü kullanılmıştır.

1999 yılı genel seçimlerinde lider DSP'nin seçim şarkısı bir önceki dönemde de kullandığı şarkı olan “Ak Güvercin geliyor” şarkısıdır. Lidere dair herhangi bir içerik şarkıda yer almazken “ak güvercin” metaforu üzerinden parti barışın sembolü olarak lanse edilmiştir. MHP’de ise parti lideri Devlet Bahçeli’ye dair söylemler dolaşıma sokulmuş. “Lider” kelimesi başlı başına Bahçeli’yi temsilen birçok defa kullanılmıştır. Ayrıca rakip partilerin imajının yerilmesi noktasında da belli başlı ifadeler yer verilmektedir. Son olarak FP, genel seçimlerde kullandığı yedi seçim şarkısında “özgürlük, demokrasi, adalet, çağdaşlaşma, beraberlik, hoşgörü” gibi belli başlı temaları çokça kullanmıştır. Parti lideri Recai Kutan’a dair seçim şarkılarında herhangi bir gönderme yer almazken bütün imaj parti misyonu çerçevesinde halka lanse edilmeye çalışılmıştır. FP’de DYP’ye benzer şekilde parti ismini çift anlamlı olarak kullanmıştır. “Fazilet” kelimesi hem erdem olarak hem de parti ismi olarak seçim şarkılarında yerini almıştır.

Sonuç olarak incelenen seçim şarkılarında metaforik öğeler parti ve aday imajını yüceltecek şekilde kimi zaman ise rakip partilerin imajlarını zedelemek adına kullanılırken, metonimik öğelere sayıca az rastlanmaktadır. Kullanılan metonimik öğeler daha çok parça- bütün ilişkisini vurgulamak adına Türkiye-Seçmen bağı arasında kurulmuştur. Ayrıca RP, FP ve DSP seçim şarkılarında liderden ziyade parti imajına odaklanırken; ANAP, DYP ve MHP ise parti ile lider imajını dirsek teması içinde birbirini destekleyecek biçimde kullanmayı tercih etmiştir.

İncelenen seçim şarkıları ile 1990'ların Türk siyasi ortamında parti ve lider imajlarının nasıl şekillendirildiğine dair önemli ipuçlarına ulaşılmıştır. Metaforik ve metonimik öğelerin bu şarkılarda kullanımı, partilerin seçmen kitleleriyle nasıl etkileşim kurduğuna ve kendilerini nasıl konumlandığına dair izler sunmaktadır. 1995 ve 1999 seçimlerinde yer alan partilerden olan RP ve FP'nin, lider imajını geri planda tutarak, toplumsal ve millî değerler üzerinden birlik mesajı vermeyi tercih ettiği görülmüştür. ANAP, DSP, DYP ve MHP'nin ise liderlerinin karizmatik özelliklerini ön plana çıkarmayı yeğlediği ve bu amaç doğrultusunda seçmenlerle daha kişisel bir ilişki kurmayı hedeflediği belirlenmiştir. Bu farklı stratejiler, partilerin o dönemki sosyopolitik dinamiklere nasıl yanıt verdiklerini ve kendilerini seçmen gözünde nasıl konumlandırmak istediklerini ortaya koymaktadır. Bu analiz, seçim şarkılarının sadece bir propaganda aracı değil, aynı zamanda siyasi iletişimin ve kültürel kodların bir yansıması olduğunu da göstermektedir. 1990'lardan günümüze siyasi iletişim yöntemlerinin nasıl evrildiğini daha iyi anlamak için, bu döneme ait benzer çalışmaların ve analizlerin yapılması

gerekmektedir. Seçim kampanyalarının ve seçim müziklerinin siyasi arenada oynadığı rol, siyasi partilerin seçmenleriyle kurdukları ilişkilerin derinlemesine incelenmesini sağlayacak ve gelecekteki seçim stratejilerinin şekillenmesine katkıda bulunması beklenmektedir.

Kaynakça

- Aktaş, H. (2004.). *Partilerin seçim kampanyaları örneğinde siyasal iletişim*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Doktora Tezi. Konya, - Türkiye: .
- Altunoğlu, M. (2014). *Geçmişin yüküyle yenilik arayışı*. Ankara: SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı .
- Aziz, A. (2017). *Siyasal iletişim*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Baltacı, A. Y. (2023). *Bülent Ecevit'in son zaferi olan 18 Nisan 1999 seçimlerinin günümüzle bağlantılı olan tarafları*. <https://onedio.com/haber/bulent-ecevit-in-son-zaferi-olan-18-nisan-1999-secimlerinin-gunumuzle-baglantili-olan-taraflari-1141847?form=MG0AV3> Erişim Tarihi: 22 Ocak 2025
- Bektaş, A. (2013). *Kamuoyu, iletişim ve demokrasi*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Çavuşoğlu, H. (2014). Doğru Yol Partisi Açısından 24 Aralık 1995 seçimlerinin analizi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20-36.
- Damlapınar, Z., & Balcı, Ş. (2014). *Seçimler, Adaylar, İmajlar*. Ankara: Literatürk Academia.
- Duman, D., & İpekşen, S. S. (2013). Türkiye'de genel seçim kampanyaları (1950-2002). *Turkish Studies*, 117-135.
- Fiske, J. (2015). *İletişim çalışmalarına giriş*. Ankara: Pharmakon Yayınları.
- Güllüpunar, H. (2010). *Siyasal iletişim ve aday imajı*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Heywood, A. (2007). *Siyaset*. Ankara : Adres Yayınları.
- <https://haberdairesi.com>. (2025). *Türkes'ten Bahçeli'ye: MHP 56 yaşında!* <https://haberdairesi.com/turkiye/turkesten-bahceliye-mhp-56-yasinda-150956h?form=MG0AV3> Erişim Tarihi: 10 Şubat 2025
- <https://tr.wikipedia.org>. (2025). *Recai Kutan*. https://tr.wikipedia.org/wiki/Recai_Kutan?form=MG0AV3 Erişim Tarihi: 10 Şubat 2025
- <https://www5.tbmm.gov.tr>. (2000). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili genel seçimleri 1999 yılı genel seçimlerinde partilerin aldıkları oylar ve oranları*. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1999 Erişim Tarihi : 25 Ocak 2025
- İçel, K., & Ünver, Y. (2012). *Kitle iletişim hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- İpekşen, S. S., & Duman, D. (2015). *1991-1995-1999 seçimleri: imaj çağı*. <https://bianet.org/yazi/1991-1995-1999-secimleri-imaj-cagi-164719> Erişim Tarihi: 04 Ocak 2025
- Keyder, N. (2022). Türkiye'nin kriz deneyimleri 1994, 2000-2001, 2008-2009 ve 2018-2022 krizleri. *İktisat ve Toplum Dergisi* , 4-13.
- Laleli, N. (2025). *1995 Seçimleri ve Erbakan Başbakan*. <https://www.afyonhaber.com/1995-secimleri-e-erbakan-basbakan?form=MG0AV3> Erişim Tarihi : 27 Ocak 2025
- Lilleker, D. G. (2013). *Siyasal iletişim temel kavramlar*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Mutlu, E. (1998). *İletişim sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları/ARK.
- Özüpek, M. N., & Ergen, Y. (2018). İmaj kavramı ve kişisel imaj. M. N. Özüpek içinde, *İmaj ve Türleri imaja dair her şey* (s. 9-23). Konya: Eğitim Yayınevi.

- Peltekoğlu, F. B. (2014). *Halkla ilişkiler nedir?* İstanbul : Beta basım Yayın Dağıtım A.Ş.
- Ryan, M., & Kellner, D. (2010). *Politik kamera*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sasa, S., & Uzunsoy, M. (2023). *Haritalarla seçimler: 1995 Genel seçimleri*.
<https://turkiyeraporu.com/arastirma/haritalarla-secimler-turkiyede-1995-genel-secimleri-12873/> Erişim Tarihi : 23 Ocak 2025
- TDK. (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Williams, R. (2005). *Anahtar sözcükler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50
2. yazar katkı oranı : %50

Gassal Dizisinde Din, Ölüm, Yalnızlık ve Mizah Temsillerinin İletişimsel İnşası ve Alınlanması

The Communicative Construction and Reception of Religion, Death, Loneliness, and Humor in the Series Gassal

Öğr. Gör. Dr. Kübra ERDEN¹

Öz

Bu makale, dinin popüler kültür bağlamında yeniden inşa edilmesini, TRT Tabii dijital platformunda 2024 yılında yayımlanan *Gassal* dizisi üzerinden analiz etmektedir. Çalışma, din, ölüm, yalnızlık ve mizah gibi kavramların temsili, iletişim kuramları ekseninde incelemektedir. Cenaze yıkayıcısı Baki karakterinin ölüm ve yalnızlıkla örülü varoluşsal serüvenini merkezine alan dizi, Türk-İslam geleneğine özgü ölüm ritüellerini (örneğin kefenleme, cenaze namazı) karanlık komediyle harmanlayarak, bu ritüelleri hem eleştirel hem de anlamsal bir çerçevede yeniden yorumlamaktadır. Toplumsal normlar ile bireysel anlam arayışları arasında şekillenen bu anlatı, sekülerleşen medya ortamında kutsalın temsili problematize etmektedir. Sekülerleşen medya ortamı, medyanın içerik üretiminde ve temsil pratiklerinde dinî veya kutsal değerlerin etkisinin azaldığı, bunun yerine daha dünyevi, bireysel perspektiflerin öne çıktığı bir dönüşümü ifade etmektedir. Çalışma, tematik analiz ve netnografik yöntemler aracılığıyla dizinin 10 bölümünü görsel, işitsel ve anlatsal düzlemlerde çözümlemektedir. Bulgular, *Gassal*'ın dinî ritüelleri mizahi bir anlatımla sunarken kültürel aidiyet duygusunu pekiştirdiğini; ölüm ve yalnızlık gibi evrensel temalar etrafında izleyicilere varoluşsal düşünme alanı sunduğunu göstermektedir. Netnografik analiz, izleyici yorumları üzerinden bu temsillerin duygusal rezonans yarattığını ve bireysel deneyimlerle bağ kurduğunu göstermektedir. Stuart Hall'un temsil kuramı ve Lövheim'in medya-din çalışmaları kapsamında, dizinin Türk medyasında dinî temaların popüler kültür dinamikleri içerisinde nasıl dönüştüğü iletişimsel bağlamda ele alınarak, medya ve iletişim araştırmaları literatürüne özgün bir katkı sunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din temsilleri, Ölüm ritüelleri, Mizah ve iletişim

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This article examines the reconstruction of religion within the context of popular culture through an analysis of the *Gassal* series, broadcast on the TRT Tabii digital platform in 2024. The study explores the representation of concepts such as religion, death, loneliness, and humor through the lens of communication theories. Centering on the existential journey of Baki, a mortuary washer, the series intertwines Turkish-Islamic death rituals with dark comedy, offering both a critical and meaningful reinterpretation of these rituals. This narrative, shaped by the interplay between societal norms and individual quests for meaning, problematizes the representation of the sacred within an increasingly secularized media environment. Employing thematic analysis and netnographic methods, the study analyzes all ten episodes of the series across visual, auditory, and narrative dimensions. The findings show that *Gassal* strengthens cultural identity through its humorous depiction of religious rituals, offering audiences a space for existential reflection on themes like death and loneliness. Netnographic analysis of viewer comments further indicates that these representations generate emotional resonance and connect with individual experiences. Drawing on Stuart Hall's representation theory and Lövheim's media-religion framework, the study examines how

¹Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Rektörlük, kerdem@metu.edu.tr

Atf için (to cite): Erden, K. (2025). *Gassal Dizisinde Din, Ölüm, Yalnızlık ve Mizah Temsillerinin İletişimsel İnşası ve Alınlanması*. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(3), 1107-1122.

religious themes are transformed within the dynamics of popular culture in Turkish media, contributing original insights to the literature on media and communication studies.

Keywords: Religious representations, Death rituals, Humor and communication

Paper Type: Research

Giriş

Türk televizyon dizileri, son yıllarda yalnızca yerel izleyici kitlesine hitap eden özgün yapımlarıyla değil, aynı zamanda küresel ölçekte dikkat çekici bir ihracat başarısıyla da medya dünyasında kendine başarılı bir yer edinmiştir. Bu başarı, Türk dizilerinin kültürel yakınlık (Straubhaar, 1991, s. 45), duygusal derinlik ve evrensel temaları işleme yetkinlikleriyle ilişkilendirilebilir (Öztürkmen, 2018; Kraidy ve Al-Ghazzi, 2013, s. 21). 2021 itibarıyla Türk dizileri 150’den fazla ülkeye ihraç edilmiştir (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, 2021). 2024 yılında TRT’nin dijital platformu Tabii’de izleyiciyle buluşan *Gassal* adlı mini dizi, bu bağlamda hem biçimsel hem de tematik yenilikleriyle öne çıkan bir yapım olarak değerlendirilebilir. Cenaze yıkayıcısı Baki’nin hikâyesi etrafında şekillenen dizinin birinci sezonu, 10 bölümden oluşan yaklaşık otuzar dakikalık kompakt yapısıyla, geleneksel Türk dizilerinin uzun soluklu ve genellikle melodramatik formatından belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. *Gassal*, din, ölüm, Allah ve yalnızlık gibi insanlık tarihinin en köklü ve evrensel meselelerini işlerken, karanlık komedi (dark comedy) unsurlarını dramatik bir anlatıyla ustalıkla harmanlayarak izleyiciye çok katmanlı bir deneyim sunmaktadır.

Karanlık komedi, trajik, rahatsız edici veya tabu konuları mizahi bir şekilde işleyen bir anlatı türüdür ve edebiyat, sinema ile tiyatrodaki toplumsal normları sorgulamak için kullanılır. Wes D. Gehring, *American Dark Comedy: Beyond Satire* adlı eserinde, bu türün ironik ve absürt üslubunun, bireylerin ahlaki çelişkileriyle başa çıkmasını sağladığını belirtir (Gehring, 1996, s. 12). Benzer şekilde, Bruce Jay Friedman’ın *Black Humor* antolojisi, karanlık komedinin modernist edebiyattaki yerini vurgular ve tabularla alay eden yapısını öne çıkarır (Friedman, 1965, s. 7).

Gassal dizisi, mizahı karnavalesk bir unsur olarak kullanarak, modern insanın yaşamı aşırı ciddiye alma eğilimini sorgular ve seyirciyi din ile anlam arayışı üzerine düşünmeye davet eder. Bakhtin’in (1984) karnavalesk kavramı, mizahın toplumsal normları tersyüz ederek sıradan olanı eleştirel bir şekilde yeniden çerçevelediğini öne sürmektedir (s. 122). *Gassal*’da mizah, cenaze yıkama gibi ağır ve ciddi bir dinî ritüeli çevreleyen absürt durumlar ve diyaloglar aracılığıyla, yaşamın geçiciliği ve ölümün kaçınılmazlığı üzerine bir tefekkür alanı yaratmaktadır. Örneğin, dizideki gassal karakterinin gündelik hayatın telaşı içindeki ironik karşılaşmaları, modern insanın yaşamı önceleyen tutumunu hafifleterek, ölümü ve dinî anlam arayışını yeniden düşünmeye sevk eder. Bu bağlamda, mizah, dizi içerisinde yalnızca bir hafifletme aracı değil, aynı zamanda seyircinin din ve varoluşsal sorularla yüzleşmesini sağlayan ideolojik bir işlev üstlenir (Stam, 1989, s. 86).

Dizinin temel sorusu olan, “Beni öldüğümde kim yıkayacak?” endişesiyle başlayan Baki’nin varoluşsal yolculuğu, Türk toplumunun ölümle olan ilişkisini hem geleneksel ritüeller hem de modern bireysel sorgulamalar ekseninde ele alarak, toplumsal ve kültürel dinamikleri irdelemektedir (TRT World Research Centre, 2023).

Gassal, Türk medyasında dinî temaların ele alınışında özgün bir yer edinmiştir. Türk dizilerinde din genellikle arka plan motifi olarak işlense de bu dizi cenaze yıkama pratiklerini merkeze alarak dinî ritüellerin hem kutsal hem de mizahi boyutlarını keşfeder. Televizyon dizileri, Türkiye’de uzun süredir toplumsal değerlerin, kimliklerin ve kolektif belleğin bir yansıması olarak işlev görmüş; aynı zamanda bu unsurları dönüştürme ve yeniden yorumlama potansiyeli taşımıştır. *Gassal*, geleneksel olarak tabu sayılabilecek ölüm ve ölüm sonrası ritüeller

gibi konuları cesur bir yaklaşımla ele alırken, bunları mizahi bir üslupla işleyerek izleyiciyi rahatsız edici gerçeklerle yüzleşmeye davet eder. Bu yönüyle dizi, Türk toplumunda dinin ve ölüm algısının yalnızca geleneksel normlar çerçevesinde değil, modern bireyin içsel çatışmaları ve varoluşsal arayışları üzerinden de şekillendiğini gözler önüne serer. Öte yandan, TRT'nin dijital platformu Tabii'nin bu tür yenilikçi bir içeriğe ev sahipliği yapması, Türk medyasının dijital dönüşüm sürecinde küresel trendlere uyum sağlama çabasını ve yerel anlatıları modern biçimlerle buluşturma isteğini yansıtmaktadır.

Bu makalede, *Gassal*'ın din, ölüm, Allah ve yalnızlık temalarını nasıl temsil ettiği, bu temsillerin Türk toplumunun dinî ve kültürel algılarını nasıl yansıttığı ve izleyici üzerindeki iletişimsel etkilerinin araştırılması amaçlanmaktadır. Araştırma sorusu şu şekildedir: *Gassal* dizisi, din, ölüm, Allah ve yalnızlık kavramlarını hangi anlatılarla temsil etmektedir?

Metodolojik olarak dizinin birinci sezonunu oluşturan 10 bölümü önce tematik analiz yöntemiyle incelenmiş, ardından dizi hakkında X platformunda yapılan izleyici yorumlarından netnografik analiz gerçekleştirilmiştir. Böylece, *Gassal*'ın hem yerel hem de küresel ölçekte Türk dizilerinin dönüşümüne katkısı ve medya-toplum etkileşimindeki rolü değerlendirilmiştir.

2. İletişimsel ve Kültürel Temsillerin Teorik Temelleri

Gassal dizisinin analizi, medya ve toplum arasındaki karmaşık ilişkiyi anlamak için birden fazla teorik çerçeveyi bir araya getiren interdisipliner bir yaklaşımı gerektirmektedir. Bu çalışmada, Stuart Hall'un temsil teorisi (1997) ve Lövheim'in medya-din çalışmaları (2013) ana teorik çerçeveyi oluştururken, Bakhtin'in karnaval teorisi (1984) ve Fiske'in popüler kültür yaklaşımı (1987) destekleyici roller üstlenmektedir.

Hall, medyanın kültürel anlamları yeniden ürettiğini ve bu süreçte toplumsal normlarla çatışabileceğini savunur. Temsil teorisine göre, medya temsilleri, hegemonik ideolojileri pekiştirebileceği gibi, bu ideolojilere karşı alternatif anlamlar da üretebilir (1997, s. 15). *Gassal* dizisi, Türk-İslam geleneğindeki dinî ritüellerin hem kutsal hem de mizahi temsillerini sunarak, bu ritüellerin kültürel anlamlarını seküler bir bağlamda yeniden çerçevelendirir. Bu süreç, Türk toplumunda sekülerleşme ve dinî algılar arasındaki gerilimi yansıtır.

Örneğin, cenaze aracı şoförü Nazım'ın, gassal Baki'ye “Bugün başka gelecek olan var mı?” diye sorması üzerine, kendisinin “Randevuyla çalışmıyoruz” (1. Bölüm, 03:54) repliği, cenaze yıkama gibi kutsal bir ritüeli gündelik bir iş gibi sunarak, dinî pratiğin ciddiyetini mizahi bir şekilde ele almaktadır. Hall'un kodlama ve kod çözme modeli bağlamında, bu replik, dinî ritüellerin hegemonik anlamını (kutsallık) sorgulayan bir karşı-hegemonik kodlama örneği olarak değerlendirilebilir. Baki'nin gasilhanede “Subhaneke ya Rabbim” (1. Bölüm, 00:35) diyerek dualarla ölüyü yıkamaya başlaması ise, ritüelin kutsal doğasını koruyan hegemonik bir temsildir. Bu ikilik, *Gassal*'ın dinî anlamları hem pekiştiren hem de dönüştüren bir anlatı sunduğunu gösterir. Hall'un teorisi, dizinin dinî temsillerini Türk toplumunun sekülerleşme süreçleriyle ilişkilendirerek, medya ve toplum arasındaki diyalogu analiz etmek için temel bir çerçeve sunar.

Lövheim ise, sekülerleşen medya ortamında dinî pratiklerin bireysel anlam arayışlarıyla yeniden şekillendiğini ve toplumsal bağlamlarla etkileşime girdiğini belirtir. Sekülerleşme, medyanın içerik üretiminde dinî değerlerin etkisinin azalarak, bireysel ve dünyevi perspektiflerin ön plana çıkması sürecini ifade eder (Lövheim, 2013, s. 15). *Gassal*, Türk-İslam geleneğindeki dinî ritüelleri (örneğin, cenaze yıkama, defin işlemleri) karanlık komediyle sunarak, bu ritüellerin kutsal doğasını bireysel sorgulamalarla harmanlar. Bu, dizinin sekülerleşme süreçlerini nasıl yansıttığını anlamak için önemlidir.

Örneğin, cenaze aracı şoförü Nazım'ın gasilhaneye girerken “Abdestim var ama tazelese miydim?” (2. Bölüm, 05:36) sorusu, dinî ritüellerin günlük pratiklere entegrasyonunu gösterirken, Baki'nin cenaze yakınlarına “Hoca değilim ama mevtayı yıkarken dua okudum” (3. Bölüm) repliği, dinî pratiğin seküler bir mizahla yeniden yorumlandığını ortaya koyar. Lövheim'in

argümanına göre, bu temsiller, dinî ritüellerin bireysel anlam arayışlarına açıldığını ve toplumsal normları sorgulama alanı yarattığını gösterir.

Diğer bir perspektifle, Fiske popüler kültür yaklaşımı bağlamında, izleyicilerin medya metinlerini kendi deneyimleriyle yeniden anlamlandırıldığını belirtir (s. 80). *Gassal*'ın X platformundaki izleyici yorumları, bu aktif alımlama sürecini yansıtır ve izleyicilerin diziye aktif anlam yükleme sürecini açıkça ortaya koyar. Özellikle “Baki'nin yalnızlığı içimi acıttı”, “#gassal izliyoruz içim daha çok dertlendi☹️” (#Gassal, 2025) gibi ifadeler, izleyicilerin Baki karakteriyle duygusal bir bağ kurduğunu ve dizinin temalarını kendi deneyimleriyle yeniden yorumladığını gösterir. Fiske'nin polisemik metinler ve aktif izleyici teorisi, bu tür yorumların izleyicilerin pasif tüketiciler olmadığını, aksine anlam üretimine katıldığını destekler (s. 62-83). Ayrıca, Kraidy ve Al-Ghazzi (2013, s. 21), Türk dizilerinin kültürel etkisini ve izleyicilerin anlam yükleme süreçlerini tartışarak bu etkileşimi destekler.

Bu süreç, aynı zamanda Fiske'nin (1989) popüler kültür teorisindeki egemen ve sıyrılma hazları kavramıyla ilişkilendirilebilir. Fiske, popüler kültür ürünlerinin egemen ideolojilere karşı sıyrılma hazları üretmek toplumsal mücadele alanlarında karşıtlıklar yarattığını belirtir (s. 47). Bu kapsamda *Gassal* dizisi, Türk-İslam geleneğinin kutsal ritüelleri yansıtmaya ve Türk toplumunda ölümün kutsal ciddiyeti ile modern bireyin anlam arayışı arasındaki gerilimi mizahi bir şekilde işlemesiyle, dinî otoriteye karşı bireysel özgürlük mücadelesini yansıtan bir popüler haz çizgisi üretir. Örneğin, dizinin ilk bölümünde mezarlıktaki çocuklar tarafından Baki'ye yapılan bıçaklama şakası (6:45') aracılığıyla kendisinin ilk kez yüzleştiği ölüm korkusunun, mizahi bir kabullenişe dönüştürülmesi, bu karşıtlığı izleyiciye hem eğlence hem de tefekkür olarak sunduğunu gösterir.

Öte yandan mizah sosyolojisi alanında, Bakhtin'in (1984) karnaval teorisi, *Gassal*'ın karanlık komedi unsurlarını anlamak için önemli bir başlangıç noktasıdır (s. 19–20). Burada karnavalın toplumsal hiyerarşileri tersine çevirdiği ve “ölüm” gibi tabu konuları mizahi bir şekilde ele alarak özgürleştirici bir alan yarattığı öne sürülmektedir (s. 122–126). *Gassal*'da Baki'nin ölümle ilgili mizahi yaklaşımları (örneğin, cenaze aracı şoförüne “her gece rüyamda ölümleri görüyorum” şeklinde korkutmak için şakalar yapması), ölümün ciddiyetini mizahi bir şekilde altüst ederek Bakhtin'in teorisine örnek teşkil etmektedir. Ancak, bu teori tarihsel bir bağlama dayanmaktadır ve modern medya ürünlerinde uygulanırken daha güncel bir perspektif gerektirir. Bu noktada Kuipers'in (2008) mizah sosyolojisi çalışması, mizahın toplumsal normlarla ilişkisini ve tabu konuları ele alma biçimini analiz ederek *Gassal* dizisindeki mizahi unsurları sosyolojik olarak değerlendirme fırsatı sunmaktadır (s. 367–368). Kuipers, mizahın toplumsal sınırları nasıl zorladığını ve izleyicide hem eğlence hem de tefekkür uyandırdığını tartışır; bu, *Gassal*'ın ölüm ve din gibi hassas konuları mizahi bir üslupla sunarak izleyicide “Absürt komediyle ölüm sahnesi çok ilginç” (#Gassal, 2024) gibi tepkiler uyandırmasıyla uyumludur (s. 372–373).

Sinematografik olarak bakıldığında, Morgan'ın (2018) *Images at Work* çalışması, dinî imgelerin medyadaki etkisini ampirik olarak incelemektedir. Morgan, görsel imgelerin izleyicide dinî anlamlar üretme potansiyelini tartışır; bu bağlamda, *Gassal*'ın gasilhanedeki sahnelerindeki (örneğin, 1. Bölüm, 00:35') ışık ve renk kullanımı, dinî ritüellerin görsel estetiği üzerinden analiz edilebilir. Burada dizide dikkat çeken bir noktayı belirtmekte fayda vardır. Gasilhane'de teneşirde bir ölü olduğu zaman, oda içerisindeki tavan aydınlatması soğuk beyaz ışıktır ve titreyerek açılmaktadır. Teneşir boş olduğunda ise tavan aydınlatması titremeden normal şekilde çalışmaktadır. Dizideki ışık kullanımıyla dramatik yapı güçlendirilmiş ve ışık ölümle ilgili bir metaforik anlam olarak kullanılmıştır. Bu durum, Morgan'ın görsel imgelerin medyadaki dinî anlamlandırma süreçleriyle açıklanabilmektedir.

Yukarıda belirtilen teorik çalışmaların, *Gassal* dizisinde hangi bağlamda değerlendirildiği Tablo 1.'de gösterilmiştir.

Tablo 1. *Gassal* dizisinin analizinde kullanılan teorik çerçeve

Teori	Temsilci	Makaledeki Kullanımı	Dizideki Örnek
Temsil Teorisi	Hall (1997)	Dinî ritüellerin seküler temsillerini analiz etmek	“Randevuyla çalışmıyoruz” (1. Bölüm, 03:54)
Medya-Din Çalışmaları	Lövheim (2013)	Sekülerleşen medyada dinî pratiklerin yeniden şekillenmesini incelemek	“Subhaneke ya Rabbim” (1. Bölüm, 00:35)
Karnaval Teorisi	Bakhtin (1984)	Mizahın toplumsal normları altüst etme işlevini analiz etmek	“Senlik mi benlik mi?” (1. Bölüm)
Aktif İzleyici	Fiske (1987)	İzleyici alımlamasını değerlendirmek	“Baki’nin yalnızlığı içimi acıttı” (#Gassal, 2024)

1.1 Türk-İslam Geleneğinin Medyadaki Yeniden Üretimi

Türk televizyon dizileri, kültürel ve dinî değerlerin medyada yeniden üretiminde önemli bir rol oynamaktadır. *Gassal* dizisi, Türk-İslam geleneğinin ritüellerini, ölüm ve yalnızlık temalarını merkeze alarak izleyiciye sunarken, İslam dinine özgü cenaze pratiklerini detaylı bir şekilde işlemektedir.

Gassal dizisi, gasilhane sahneleriyle İslam’daki cenaze ritüellerini görselleştirerek Türk-İslam geleneklerinin popüler kültürdeki temsillerine katkıda bulunur. Örneğin, gassal Baki’nin ölüyü yıkarken suyun sıcaklığına çok dikkat etmesi, ölünün mahremiyetine özen göstermesi ve yıkama işlemi bittikten sonra kefenlemeye sağ tarafından sararak başlaması, kefenin üzerine gül yağı serpmesi (1. bölüm, 03:05) gibi detaylar, İslam ansiklopedisinde de belirtilen gasil ve kefenleme süreçlerini yansıtır (İslam Ansiklopedisi, 2003, s. 422–424). Cenaze namazı ve defin sahneleri, özellikle kimsesiz bir ölünün namazı için cemaati toplama çabaları (1. bölüm, 06:45) ve defin sırasında ölüyü kıbleye yönlendirme (3. bölüm), Türk-İslam geleneklerinin toplumsal dayanışma boyutunu öne çıkarır. Bu sahneler, Türk televizyonunda dinî temsillerin toplumsal işlevini yansıtan daha geniş bir eğilimi destekler. Ayrıca, dizi boyunca sıkça tekrar edilen “Allah razı olsun” veya “Allah rahmet eylesin” gibi ifadeler, Türk-İslam söyleminin günlük yaşamda yerleşikliğini gösterir. Ölüm teması, dizide karanlık komedi ve dramatik unsurların birleşimiyle işlenir; örneğin, Baki’nin her an bir ölüm olup işbaşı yapabileceğine dair söylemleri, ölümün öngörülemezliğini mizahi bir şekilde ele alır. Bu tür karanlık komedi, toplumsal tabuların mizahi işlenişini yansıtır (Kuipers, 2008, s. 367–368). Yalnızlık teması, Baki’nin “Ben ölünce beni kim yıkayacak?” (1. bölüm, 10:30) ve “Tek başıma büyüdüm” (1. bölüm, 29:00) ifadeleriyle vurgulanır ve seyirciyi en çok etkileyen temaların başında geldiği netnografik analiz ile ortaya konmuştur. Bu da Türk toplumunda bireysel kimlik ve toplumsal aidiyet arasındaki gerilimi ifade eder. Bu tema, Türk dizilerinde bireysel-toplumsal çatışmaların kültürel bağlamda işlenişine uyumludur. Dizide sıkça işlenen yalnızlık vurgusuna, işitsel olarak dramatik etkiyi artırmak üzere her bölümün sonunda o bölüm ile ilgili yer alan içeriklerin duygusunu artırmak için eklenen Şahin Kendirci şarkıları ve dağ lalesi metaforu, yalnızlık ve umut arasındaki karşıtlığı dramatize eder.

Dizideki karanlık komedi ya da diğer bir adıyla kara mizah, sekanslardaki absürd komedi unsurlarıyla zenginleşir. Örneğin, cenaze aracı şoförünün ölüyü “paket” olarak nitelendirmesi (7. bölüm) ve küs ölüleri barıştırmak için mezarlıkta oynanan oyun (3. bölüm), ölümün ciddiyetiyle alay ederken toplumsal ritüellere eleştirel bir bakış sunar.

Lövheim’in Media, Religion and Gender çalışması medyanın dinî pratikleri seküler bir bağlamda yorumlarken bu süreçte toplumsal cinsiyet dinamiklerini de etkilediğini belirtir. Bu kapsamda Baki’nin yalnızlığı ve dizideki erkeklik rolleri (örneğin, “Yalnızım ben, hiç çocuğum olmadı” – 6. Bölüm, 25:13’) bu bağlama örnek olarak verilebilir. Dizi içerisinde toplumsal cinsiyet rolleri de tartışılır; Baki’nin yakın arkadaşı Ahmet’in *ev erkeği* olması (6. bölüm, 04:54), ataerkil normlara meydan okur. İşten ayrılıp evde üç çocuğuna bakan ve ev işlerinde sorumluluğu alan bir erkek olan Ahmet, ataerkil toplum yapısını benimsemediğini dizide açıkça belirtmektedir. Eşi işe giderken kendisinin çocukların sorumluluğunu üstleneceğini, sevdiği yemekleri pişireceğini, ilk adımlarını göreceğini anlattığında Baki bu durumun kulağa garip geldiğini söyleyerek *ev erkeği* fikrine alışamadığını söylemektedir.

Genel olarak bakıldığında *Gassal* dizisi, Türk-İslam geleneğini cenaze ritüelleri, dinî söylemler ve toplumsal pratikler aracılığıyla yeniden üretirken, ölüm ve yalnızlık temalarını mizahi ve duygusal bir dille işler. Bu, diziyi hem dinî hem de kültürel bir metin olarak değerli kılar.

2. Yöntem

Bu çalışmada, *Gassal*’ın 10 bölümden oluşan ilk sezonu önce tematik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Veriler, araştırmacı tarafından oluşturulan notlar kullanılarak toplanmış; her bölüm detaylıca izlenerek, zaman damgalarıyla (örneğin, 00:35’, 03:05’) spesifik sahneler üzerinden titizlikle kodlanmıştır. Kodlama, NVivo15 yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir; din, ölüm, Allah, yalnızlık ve mizah temaları başlangıç kodlarının ardından ileri seviye kodlar belirlenmiştir (örneğin, “ritüel”, “korku”, “kader”, “yalnızlık”, “kara mizah”). Bu kodlar, tekrar eden örüntüler üzerinden temalara dönüştürülmüştür.

Birincil analize ek olarak, X platformunda (eski adıyla Twitter) #Gassal hashtag’i ile ilişkilendirilmiş 150 izleyici yorumu, izleyici alımlama süreçlerini ve kültürel anlamlandırma pratiklerini incelemek amacıyla netnografik yöntemle analiz edilmiştir. Netnografi, çevrimiçi toplulukların kültürel pratiklerini, sosyal etkileşimlerini ve anlamlandırma süreçlerini doğal dijital ortamlarında sistematik olarak inceleyen, etnografik ilkelere dayalı bir niteliksel araştırma yöntemidir. Çift yönlü iletişimi mümkün kılan doğası ile dijital medya, izleyici ölçümlerini ve etkileşimlerini tespit edebilme anlamında önemlidir. Erden’e göre, yeni medya gelişen teknolojileri kullanan ve yayın kaynağı ile iletişime geçilen bir mecradır (Erden, 2022, s. 41). Bu kapsamda izleyici yorumlarını analiz etmek için X platformundan elde edilen örneklem, Aralık 2024-Mayıs 2025 tarihleri arasında altı ay boyunca paylaşılmış, yalnızca Türkçe dilinde ve kamuya açık erişime uygun yorumlardan, seçim önyargısını en aza indirmek için rastlantısal örnekleme stratejisiyle sistematik olarak oluşturulmuştur. Bu strateji, farklı izleyici perspektiflerinin temsiliyetini sağlayarak analizin genellenebilirliğini artırmıştır.

Veriler, izleyici tepkilerini (olumlu/olumsuz duygusal yanıtlar), tematik vurguları ve alımlama süreçlerini anlamak amacıyla titizlikle kodlanmıştır. NVivo yazılımı kullanılarak, verilerin sistematik analizi için çok katmanlı bir kodlama çerçevesi geliştirilmiştir. NVivo, karmaşık niteliksel veri setlerinin organizasyonunu, kodlanmasını ve görselleştirilmesini

kolaylaştıran, sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan bir bilgisayar destekli niteliksel veri analizi yazılımıdır. Kodlama süreci, üç ana kategori etrafında yapılandırılmıştır: (1) “duygusal tepki” (ör. “dokunaklı”, “mizahi”, “nostaljik”), (2) “tematik vurgu” (ör. “ölüm”, “din”, “yalnızlık”) ve (3) “kültürel bağlam” (ör. “Türk-İslam gelenekleri”, “sekülerleşme”). İlk aşamada, açık kodlama yöntemiyle verilerden ortaya çıkan temalar tanımlanmış; ikinci aşamada, eksenel kodlama ile bu temalar arasındaki ilişkiler ve hiyerarşik yapılar belirlenmiştir. NVivo’nun sorgulama (query) ve kelime sıklığı analizi gibi araçları, tematik örüntülerin ve duygusal tonların daha derinlemesine incelenmesini sağlamış; örneğin, “ölüm” temasıyla ilişkili yorumlarda “hüzün” ve “kabul” gibi duygusal kodların baskın olduğu tespit edilmiştir. Kodlama güvenilirliğini artırmak için, kodlar arası tutarlılık düzenli olarak değerlendirilmiş ve tematik doygunluk noktasına ulaşılan kadar döngüsel analiz süreci izlenmiştir.

Etik standartlara bağlı kalınarak, tüm izleyici verileri anonimleştirilmiş ve yorumlar yalnızca akademik analiz amacıyla kullanılmıştır. Dijital araştırma etiği yönergelerine uygun olarak, verilerin toplanması ve işlenmesi sırasında gizlilik ve şeffaflık ilkelerine riayet edilmiştir. Bu çift yöntem yaklaşımı (tematik analiz + netnografi), *Gassal*’ın hem metinsel hem de alımlama düzeyindeki temsillerini derinlemesine incelemeyi sağlamıştır. Verilerin güvenilirliği, kodlama sürecinde araştırmacı tarafından yapılan çapraz kontrolle artırılmıştır (inter-rater reliability, %85 uyum).

2.1. *Gassal* Dizisinin Tematik Analiz Yöntemiyle İncelenmesi

Tematik analiz, nitel araştırmalarda sıkça kullanılan bir yöntem olarak, bir veri seti içindeki anlam örüntülerini ve temalarını sistematik bir şekilde tanımlamayı, analiz etmeyi ve yorumlamayı amaçlar (Braun ve Clarke, 2006). Bu bağlamda, *Gassal* dizisinin analizi, dizinin narratif yapısı, karakter gelişimi ve estetik unsurları üzerinden Türk medya kültüründe din, ölüm ve toplumun temsillerini nasıl şekillendirdiğini anlamak için tematik analiz yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Önerilen altı aşamalı süreç (veriye aşinalık kazanma, başlangıç kodlarının oluşturulması, temaların aranması, temaların gözden geçirilmesi, temaların tanımlanması ve adlandırılması, raporun yazılması) izlenerek, dizinin senaristi Sümeyye Karaarslan’ın anlatı tarzı ve yönetmen Selçuk Aydemir’in görsel estetiği dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

2.1.1. *Veriye Aşinalık Kazanma*

Analizin ilk aşamasında, *Gassal* dizisinin 10 bölümü dijital platform olan Tabii üzerinden detaylı bir şekilde izlenmiş ve dizinin diyalogları, görsel unsurları ve genel tonu not edilmiştir. Dizi, cenaze yıkayıcı Baki’nin hikâyesi etrafında şekillenirken, “Beni öldüğümde kim yıkayacak?” sorusuyla başlayan varoluşsal bir yolculuğu merkeze almaktadır. Karanlık komedi unsurlarıyla dramatik bir anlatıyı birleştiren dizi, ölüm, din ve yalnızlık gibi temaları işlemektedir.

2.1.2. *Başlangıç Kodlarının Oluşturulması*

Diziden elde edilen veriler, anlam birimlerine ayrılarak kodlanmıştır. Öne çıkan başlangıç kodları şunlardır:

- Ölümle yüzleşme: Baki’nin mesleği ve kişisel sorgulamaları üzerinden ölümün kaçınılmazlığı.
- Dinî ritüeller: Cenaze yıkama gibi geleneksel uygulamaların detaylı gösterimi.
- Mizahi unsurlar: Ölüm gibi ciddi bir konunun karanlık komediyle işlenmesi.

- Varoluşsal sorgulamalar: Baki'nin yalnızlığı ve kimlik arayışı.
- Toplumsal normlar: Türk toplumunda ölüm ve dinle ilgili tabuların ele alınışı.

2.1.3. Temaların Aranması

Kodlar bir araya getirilerek, dizinin ana temaları belirlenmiştir. Bu kapsamda üç temel tema ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, ölümün normalizasyonu ve mizahi temsidir. Burada karanlık komedi unsurları, ölüm gibi ağır bir konuyu izleyici için daha erişilebilir hâle getirmektedir. Kodların bir araya getirilmesiyle ulaşılan ikinci ana tema, dinin modern ve geleneksel boyutlarıdır. Dizi, cenaze yıkama ritüellerini geleneksel bir dinî uygulama olarak sunarken, Baki'nin Allah'a ve ölüme dair kişisel sorgulamalarıyla dinin bireyselleşmiş bir boyutunu ortaya koymaktadır. Bu, Hoover'ın (2006) dinin medyada seküler bir bağlamda yeniden tanımlanması görüşünü destekler. Ana temalardan üçüncüsü ise, bireysel kimlik ve toplumsal beklentiler arasındaki çatışmadır. Baki'nin yalnızlığı ve mesleğiyle ilişkili toplumsal damgalanma, bireyin modern dünyadaki yerini sorgulamasını yansıtmaktadır. “Beni öldüğümde kim yıkayacak?” sorusu, yalnızca ölümle değil, aynı zamanda sosyal bağların kırılganlığıyla da ilişkilidir.

2.1.4. Temaların Gözden Geçirilmesi

Belirlenen temalar, dizinin genel narratifi ve teorik çerçeve ile uyumluluğu açısından gözden geçirilmiştir. Ölümün mizahi temsili, Hall'un anlam üretimine dair teorisiyle ilişkilendirilerek, izleyicinin bu temayı nasıl algılayabileceği değerlendirilmiştir. Dinin modern ve geleneksel boyutları, Türk medya kültüründe hibrit bir yapı sergilerken, bireysel-toplumsal çatışma teması, dizinin evrensel bir varoluşsal sorgulamaya açılan kapısı olarak öne çıkmıştır.

2.1.5. Temaların Tanımlanması ve Adlandırılması

Ölümün Normalizasyonu ve Mizahi Temsili: Ölüm, dizide korkutucu bir son olmaktan çıkarılıp, günlük yaşamın bir parçası ve kaçınılmayacak bir olgu olarak mizahi bir şekilde sunulur. Bu, Türk toplumunda ölümle ilgili tabuların kırılmasına yönelik bir adım olarak yorumlanabilir.

Dinin Modern ve Geleneksel Boyutları: Dizi, dinin hem ritüelistik hem de bireysel bir anlam arayışı olarak ikili doğasını vurgular. Bu, Türk medya kültüründe dinin sekülerleşmesi ve yeniden şekillenmesi sürecini yansıtır.

Bireysel Kimlik ve Toplumsal Beklentiler Arasındaki Çatışma: Baki'nin hikâyesi, bireyin toplumsal normlarla uyumsuzluğunu ve yalnızlığını merkeze alarak modern Türk toplumunun kimlik dinamiklerini sorgular.

2.1.6. Raporun Yazılması

Gassal'ın tematik analizi, dizinin Türk medya kültüründe din ve ölüm gibi temaları nasıl yeniden tanımladığını ortaya koymaktadır. Ölümün normalizasyonu, karanlık komedi aracılığıyla izleyiciyi hayata dair korkutucu bir gerçekle yüzleştirirken, aynı zamanda bir rahatlama sağlar. Dinin ikili temsili, geleneksel ritüellerle modern bireysel sorgulamaları birleştirerek, Türk toplumunda dinin dönüşümünü yansıtır. Bireysel-toplumsal çatışma ise, diziyi yalnızca yerel bir anlatı olmaktan çıkarıp evrensel bir bağlama taşır. Bu temalar, *Gassal*'ın Türk dizilerinin hibritleşme sürecindeki yenilikçi rolünü (Kraidy, 2005) ve medya-toplum etkileşimindeki dönüştürücü gücünü göstermektedir.

2.2. Gassal dizisinin Netnografik Analizle İncelenmesi

X platformunda #Gassal hashtag'i ile ilişkilendirilmiş 150 izleyici yorumu, netnografik yöntemle analiz edilerek, *Gassal* dizisinin izleyici alımlama süreçleri ve kültürel anlamlandırma pratikleri incelenmiştir. Veriler, NVivo15 yazılımı kullanılarak sistematik bir şekilde kodlanmıştır. Kodlama süreci, üç ana kategori etrafında yapılandırılmıştır: (1) Duygusal Tepki (örneğin, "hüzün", "eğlence", "nostalji"), (2) Tematik Vurgu (örneğin, "din", "ölüm", "yalnızlık", "mizah"), ve (3) Kültürel Bağlam (örneğin, "Türk-İslam değerleri", "sekülerleşme"). Açık kodlama ile ortaya çıkan temalar, eksenel kodlama ile ilişkisel ve hiyerarşik yapılar halinde düzenlenmiştir. NVivo'nun kelime sıklığı analizi ve sorgulama araçları, "ölüm" temasıyla ilişkili yorumlarda "hüzün" (%42) ve "kabul" (%28), "mizah" temasıyla ilişkili yorumlarda ise "eğlence" (%30) gibi duygusal kodların baskın olduğunu göstermiştir.

2.2.1. Duygusal Tepkiler

İzleyici yorumları, *Gassal* dizisinin güçlü duygusal rezonans yarattığını göstermektedir. Yorumların %40'ı olumlu duygusal tepkiler (örneğin, "dokunaklı", "eğlenceli") içerirken, %60'ı hüzün ve nostalji gibi olumsuz veya karmaşık duyguları ifade etmiştir. Örneğin:

Hüzün ve Empati: "Baki'nin yalnızlığı içimi acıttı, kendimi gördüm", "Bahçe dağıldı, ev tozlandı ben kaldım burda! Ölsem yıkayanım yok hiç mi acımıyorsun?", "#Gassal'ın Ben kimsenin hiçbir şeyi olamadım; dediği yerde kaldım...", "#Gassal'ı bitirdim. Oturup saatlerce ağlayacağım hiçbir dizi bu kadar dramatik değildi. Herkes ölüyor dizi gassal tamam da yani adamın etrafında insan kalmıyor resmen. Nazım Ahmet. Valla izlediğime pişman oldum. 🥺🥺" (#Gassal, 2025) tweetleri, izleyicilerin yalnızlık temasını içselleştirdiğini ve empati sürecine dahil olduklarını göstermektedir.

Eğlence ve Rahatlama: "Absürt komediyle ölüm sahnesi çok ilginç, hem güldüm hem ağladım", "Evli arkadaşımın darlamalarına karşı uyguladığım o tarife 😊", "#gassal dizisini izledim, çok güzel bir dizi ya" (#Gassal, 2025) tweetleri, "Senlik mi benlik mi?" (1. Bölüm) repliği gibi karanlık komedi unsurlarının izleyicide duygusal gerilimi hafiflettiğini ortaya koyar.

Nostalji: "Helva yapma sahnesi çocukluğumu hatırlattı", "Mutsuz olmak için bir zamanlar çok mutlu olmak lazım", "burası gasilhane. Hiç kimsenin acelesi yok. Mevta bir yere yetişmeyecek artık. #gassal'daki bu replik Sartre'nin İş İştten Geçti'sindeki bir diyalogu hatırlattı." (#Gassal, 2025) tweetleri ile 3. Bölüm'deki helva ritüeli ve Şahin Kendirci'nin "Çocuk Oldum" şarkısının izleyicilerde kültürel belleği canlandırıldığını gösterir.

2.2.2. Tematik Vurgular

Yorumlar, dizinin ana temaları olan din, ölüm, yalnızlık ve mizah etrafında yoğunlaşmıştır:

Din: İzleyiciler, dinî ritüellerin hem kutsal hem de mizahi temsillerine odaklanmıştır. "Dinî ritüellerin komik ama gerçekçi sunumu çok etkileyici", "Mesele, yaşarken omuz vermekt; öleni taşımak zaten sünnet" (#Gassal, 2025) tweetleri, Baki'nin "Subhaneke ya Rabbim" (1. Bölüm, 00:35) diyerek ölüyü yıkaması ve "Randevuyla çalışmıyoruz" (1. Bölüm, 03:54) repliğiyle ritüeli mizahi bir şekilde çerçevelemesiyle ilişkilidir. Yorumların %20'si, dizinin Türk-İslam geleneğindeki kader ve merhamet temalarını otantik bir şekilde yansıttığını belirtmiştir. Kültürel bağlamda ise Türk-İslam değerlerini yansıtan; "Allah'a teslimiyet teması beni düşündürdü, dizi çok derin" (#Gassal, 2024) yorumu, Baki'nin "Allah'ın gücüne gider derler" (3.

Bölüm) ifadesi ve Neslihan'ın "Allah temiz bir ölüm versin inşallah" (2. Bölüm, 28:52) tweetleri ile sekansları örnek olarak verilebilir.

Ölüm: Ölüm teması, izleyicilerde hüznün ve kabul duygularını tetiklemiştir. "Ölümün zamansızlığı sahnesi dokunaklı, ama Baki'nin esprileri gülümsetti" (#Gassal, 2024) yorumu, Nazım'ın ansızın vurulması (2. Bölüm, son sahne) ve "Ölüm bütün planları bozan, bütün randevuları iptal ettirendir" (3. Bölüm) ifadesiyle bağlantılıdır. Yorumların %30'u, ölümün kaçınılmazlığına dair varoluşsal bir tefekkürü vurgulamıştır.

Yalnızlık: "Baki'nin yalnızlığı içimi acıttı, kendimi gördüm" (#Gassal, 2024), "dünyanın en yalnız insanı #Gassal", gibi yorumlar, yalnızlık temasının izleyicilerde derin bir yankı uyandırdığını gösterir. Baki'nin "Tek başıma büyüdüm, anam yok babam yok" repliği (1. Bölüm, 29:00) ve hastanede kimsesiz uyanması (9. Bölüm, 04:15) sahneleri, izleyicilerin modern bireyin izolasyonunu kendi deneyimleriyle ilişkilendirdiğini ortaya koyar. Yorumların %30'u yalnızlık temasına odaklanmıştır.

Mizah: Karanlık komedi, izleyicilerin diziyi anlamlandırmasında etkili bir rol oynamıştır. "Absürt komediyle ölüm sahnesi çok ilginç" (#Gassal, 2024) yorumu, Nazım'ın eşinin küs abisiyle barıştırma sahnesi (3. Bölüm) gibi absürt komedi unsurlarının izleyicide hem eğlence hem de tefekkür uyandırdığını gösterir. Yorumların %15'i mizahın tabu konuları tartışılabilir hale getirdiğini vurgulamıştır. Ancak seyircilerin %5'i mizahi yaklaşımı "saygısızlık" olarak algılamıştır. Bu da kimi seyircilerin ölüm gibi ciddi bir konuyla alay edildiğini düşünmesi ve alımlama farklılığından kaynaklanmaktadır. Özellikle Nazım'ın cenazesinde, mezarlıkta abisinin yanına defnedileceği sırada ölümlere dış ses olup onları barıştırmaya çalışmalarını "ölüye saygısızlık" şeklinde alımlayan izleyici yorumları mevcuttur. "Dinî ritüellerin komik sunumu hem eğlenceli hem düşündürücü" (#Gassal, 2024) yorumu, dizinin dinî ritüelleri seküler bir mizahla yeniden çerçevelediğini gösterir. Tweetler aracılığıyla, karanlık komedinin dinî normları sorgulamaya açtığını, ancak bu yaklaşımın bazı izleyicilerde rahatsızlık yarattığı sonucuna ulaşılabılır (örneğin, "Mizah biraz fazla kaçmış, saygısızlık gibi" (#Gassal, 2024)).

Kültürel Bellek: Helva yapma ritüeli (3. Bölüm) ve Şahin Kendirci'nin şarkıları, izleyicilerde kültürel belleği canlandırmıştır. "Helva sahnesi annemin cenazesini hatırlattı" (#Gassal, 2024) yorumu, dizinin Türk toplumunun kolektif belleğine hitap ettiğini gösterir.

3. Bulgular ve Tartışma

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular aşağıdaki şekilde kategorize edilmiştir.

3.1. Din: Türk- İslami Ritüeller ve Mizahi Çatışma

Gassal dizisi, İslam'daki defin ritüellerini (ölü yıkama, kefenleme, cenaze namazı, dua vb.) titizlikle sunmaktadır. *Gassal* karakterini canlandıran Baki'nin gasilhanede "Subhaneke ya Rabbim." diyerek ölüyü yıkamaya başlaması (1. Bölüm, 00:35') ve ölüyü yıkadıktan sonra üzerine gül suyu serpmesi (1. Bölüm, 03:05'), Türk-İslam geleneğindeki ritüellerin görsel bir temsili olarak işlenir. Ölüyü yıkamadan önce abdest almak (2. Bölüm, 05:36', Nazım'ın "Abdestim var ama tazelese miydin?" sorusu) ve besmele çekmek (7. Bölüm, kefenleme sırasında tekrarlanan "Besmele çektin mi?" sorusu), dinî normların günlük pratiklere entegre edildiğini ve ölü yıkama eylemi içerisinde sıklıkla kullanıldığını gösterir. Cenaze namazı kılınması (1. Bölüm, genel) ve cemaat oluşturulması için gerekli çoğunluğun sağlanması,

kimsesiz ölümlerin toplumsal bağını vurgular ve bu dinî ritüeli uygulayarak kimsesiz ölümlere duyulan saygıyı gösterir.

Ancak, Baki'nin kendisine yöneltilen “Bugün başka iş olur mu?” sorusu karşısında “Randevuyla çalışmıyoruz.” cevabı (1. Bölüm, 03:54) ve “Hoca değilim ama ölüyü yıkarken dua okudum.” (3. Bölüm) gibi mizahi yorumları, bu ritüellerin ciddiyetini karanlık komediyle dengelemektedir. Üçüncü bölümdeki cenaze sahiplerinin sürekli “Dua okudunuz mu?” sorusu (3. Bölüm, genel) ve Baki'nin “ölüye saygı” vurgusu (8. Bölüm, ölü için “müşteri” demeye kızması), dinî pratiklerin toplumsal beklentilerle çatışmasını yansıtmaktadır. Bu, Hall'un temsil teorisine göre, dinî anlamların medyada hem kutsal hem de seküler bir şekilde yeniden üretildiğini gösterir.

Şahin Kendirci'nin şarkıları ve dağ lalesi metaforu (örneğin, 1. Bölüm, Baki'nin yalnızlığı sırasında), mizah ve dram arasında bir denge yaratır. Bu, izleyiciye hem eğlence hem de tefekkür sunarak, Fiske'in popüler kültürün çok katmanlı anlamlar sunduğu argümanını destekler. X platformunda, izleyiciler mizahi “Absürt ama çok gerçekçi.” (#Gassal) olarak tanımlamıştır.

3.2. Ölüm: Korku, Kabulleniş, Zamansızlık ve Mizah

Ölüm, Baki'nin “Ben ölünce beni kim yıkayacak?” sorusuyla (1. Bölüm, 10:30) bireysel bir endişeye dönüşür. Çocukların kendisini bıçaklama şakasıyla ölümle yüzleşen Baki (1. Bölüm, 06:45) aynı zamanda Nazım'ın ansızın vurulmasıyla (2. Bölüm, son sahne), ölümün zamansızlığını seyirciye anlatır. Baki'nin “Ölüm bütün planları bozan, bütün randevuları iptal ettirendir.” ifadesi (3. Bölüm) ve “Ölüm bizi masumlaştırır.”, “Her ölü biraz bebeksidir.” söylemleri (2. Bölüm), ölümün kaçınılmaz ve arındırıcı bir doğasını sunar. “Her ölü ardında bir boşluk bırakır.” (8. Bölüm, 10:43) ifadesi, ölümün toplumsal etkisini pekiştirir.

Ölümün zamansızlığını, Baki'nin 2. bölümde, Nazım'a “Her zaman abdestli ol.” demesiyle vurguladığı görülmektedir. Her an herkesin başına gelebilecek olan ölüm olgusuna karşı hazırlıklı olmak (abdestli gezmek) ve bunun önemi vurgulanmaktadır. 3. Bölümde Nazım'ın cenazesini defnetmek için, cenaze arabasını kullanacak bir şoför bulana kadar geçen sürede karanlık komedi unsurlarına sıklıkla rastlanmaktadır. Yine benzer şekilde Nazım'ın defnedileceği zaman, kendisini abisinin yan mezarına defnettirmek istemeyen eşi ile karanlık komedi içeren sekanslar mevcuttur.

Baki'nin dizi boyunca “Her ölü ardında bir boşluk bırakır.” şeklindeki ifadeleri seyircide ağırlık yaratmaktadır. Mizah, ölümün bu ağırlığı hafifletir; Baki'nin yolda baygınlık geçiren biri için sağlık görevlisinin yanına yaklaşıp “Senlik mi benlik mi?” diye sorması (1. Bölüm, fenalık/ambulans sahnesi) ve cenaze sahiplerinin absürt talepleri (3. Bölüm, tabutu eve götürme-nişan merasimi); 7. Bölüm, Baki'nin babasının üzerinde kefenlemeyi telefonda Merdan'a ve Nadir'e görüntülü görüşme aracılığıyla göstermesi ve anlatması), karanlık komedinin ölüm algısını nasıl şekillendirdiğini gösterir.

3.3. Allah: Kader, Merhamet ve Teslimiyet

Allah, dizide kader ve merhamet temalarıyla dolaylı olarak temsil edilir. Neslihan'ın “Allah temiz bir ölüm versin inşallah.” duası (2. Bölüm, 28:52) ve Hüseyin karakterinin “Karım öldü ama en azından yerini biliyorum, katlanamaz acı vermiyor Mevla'm.” (10. Bölüm, genel) ifadesi, Allah'ın merhamet sıfatını yansıtmaktadır. Şahin Kendirci'nin “Kaderimin Oyunu” (2. Bölüm, Nazım'ın ölüsünü yıkama), “Benim İçin Üzülme” (7. Bölüm, Baki'nin annesinin mezarına sarılıp yatması) ve “Sevme” (9. Bölüm, Baki'nin hastanede yalnız uyanması) şarkıları,

kaderin kaçınılmazlığını vurgular. Baki'nin "Allah'ın gücüne gider derler." (3. Bölüm) ve "Niye intihar edeyim, bu günah!" (9. Bölüm, 12:00') ifadeleri, Allah'a teslimiyetin dinî bir norm olarak işlendiğini göstermektedir.

Bu temsiller, Türk-İslam geleneğinde Allah'ın hem kudret hem de şefkat sıfatlarını yansıtmaktadır. X platformundaki izleyici yorumları (#Gassal), bu temsillerin izleyicide duygusal bir yankı uyandırdığını ve kaderci bir bakış açısını pekiştirdiğini ortaya koymaktadır (örneğin, bir kullanıcının "Kaderimin Oyunu sahnesi çok dokundu." paylaşımı).

3.4. Yalnızlık: Bireysel ve Toplumsal Boyutlar

Baki'nin parkta simit yerken bir çiftin evlilik teklifini görmesi, yalnızlığını içsel bir sorgulamaya dönüştürmektedir. Bu sahne, Bauman'ın (2000) modern toplumda bireysel izolasyonu vurgulayan "sıvı modernite" kavramıyla uyumludur. Neslihan'ın "Evlilik insanı yalnızlıktan ve somurtkanlıktan kurtarır." ifadesi, yalnızlığın toplumsal bir problem olarak algılandığını ve evliliğin bir çözüm olarak önerildiğini göstermektedir. Ancak, Baki'nin kız isteme töreninde "Tek başıma büyüdüm ben anam yok babam yok." (1. Bölüm, 29:00') diyerek yalnızlığına vurgu yapması, bu izolasyonun kişisel bir tarihle (yetimlik) derinleştiğini ortaya koyar. Baki'nin reddedilme anında mekânı terk etmesi, yalnızlığın toplumsal bir reddedilişe pekiştiğini yansıtır. X platformunda benzer temalar, izleyicilerin "Baki'nin yalnızlığı içimi acıttı, kendimi gördüm." (#Gassal, 2024) yorumlarıyla desteklenmiştir.

Baki'nin yalnızlığı, dizinin ana temalarından biridir. "Yalnızım ben, hiç çocuğum olmadı, muhtemelen hiç de olmayacak, ölsem belediye gömecek beni." (6. Bölüm, 25:13') ifadesi kişisel bir yalnızlık hissi sunar. En yakın arkadaşı Ahmet'in birinci bölümde (11:29') Baki'nin yalnızlığını ön plana çıkartması; Dokuzuncu bölümde araba kazasının ardından Baki'nin hastanede kimsesiz uyanması (04:17') ve beşinci bölümde "Ölünce zaten yalnız kalıyorsun, ölmek tek kişilik bir eylem." (21:56') gibi söylemleri, yalnızlığın toplumsal yansımalarını gösterir.

Dizideki yalnızlık vurgusunun belki de en yoğun hissedildiği sekanslardan biri olan Baki'nin Nazım'ın ölüsünü yıkarken hissettikleri ve o an seyirci üzerindeki duygusal etkiyi yükseltmek için çalan şarkı ile doruğa çıkmaktadır. (Şahin Kendirci: Kaderimin Oyunu). Dizinin her bölümünün yalnızlık ve çaresizlik temalı şarkılarla bitmesi (örneğin, "Sevme" – 9. Bölüm) ve dağ lalesi metaforu (örneğin, 1. Bölüm, Baki'nin yalnızlığı sırasında), yalnızlığın umut ve umutsuzluk arasındaki gerilimini işler. Bu da Bauman'ın modern toplumda yalnızlığın bireysel bir kriz olarak ele alındığı argümanı ile uyumludur. Benzer şekilde Gasilhane önünde kendisine zeytinyağı satmaya çalışan birine "Ben tek yaşayan bir adamım, hiç işim olmuyor zeytinyağıyla." demesi (2. Bölüm, 03:58') bunu destekler niteliktedir. X platformunda, izleyiciler Baki'nin yalnızlığını "Kendi içimde hissettim." (#Gassal) yorumlarıyla paylaşmıştır.

3.5. Sembolizm: Dağ Lalesi ve Çocuk Sesleri

Gassal dizisinde kullanılan önemli semboller arasında "dağ lalesi" yer almaktadır. Dağ lalesi, dizinin farklı sahnelerinde belirli olaylarla ilişkilendirilerek metaforik bir anlam kazanmaktadır. Özellikle baş karakter olan Gassal Baki'nin travmatik anıları ve duygusal dönüşümleri sırasında dağ lalesinin ekranda belirmesi, geçmişle bağlantı kurmasını sağlayan bir hatırlatıcı işlevi görmektedir. Babasıyla çocukluk anılarını hatırladığında, bir yanlış anlaşılma sonucu bıçaklandığını düşündüğünde ya da Elif'i üzdüğünü duyduğunda dağ lalesinin görünmesi, karakterin iç dünyasındaki değişim ve yüzleşmeleri temsil etmektedir.

Dağ lalesinin görüldüğü sahnelerde arka planda çocuk seslerinin duyulması, umudu simgeleyen önemli bir unsurdur. Ölüm ve kayıp temalarının ağır bastığı bir dizide çocuk seslerinin kullanımı, yaşam ve geleceğe dair bir umut ışığını simgeleyerek anlatıya derinlik katmaktadır. Bu sembolik yapı, ölüm ve yaşam arasındaki dengenin dizinin anlatı dünyasında nasıl kurulduğunu göstermektedir.

3.6. *Gassal* Dizisinde Din Temsilleri: Sosyo-Politik Dönüşüm ve İdeolojik Anlam Üretimi

Türkiye'de din temsilleri, özellikle 2000'li yıllardan itibaren sosyo-politik dönüşümlerle şekillenmiş ve medya, bu süreçte önemli bir rol oynamıştır. Medya, dinî sembollerin ve söylemlerin toplumsal algısını inşa eden bir araç olarak, seküler ve muhafazakâr kesimler arasındaki gerilimlerin yansıdığı bir alan haline gelmiştir (Göçmen, 2014, s. 771). Bu bağlamda, *Gassal* dizisi, din temsillerinin Türkiye'deki sosyo-politik dinamiklerle nasıl ilişkilendirilebileceğini incelemek için önemli bir örnek teşkil edebilir. Dizi, bir gassalın hikayesi üzerinden dinî ritüeller, ölüm ve toplumsal değerler gibi temaları ele alarak, dinin modern Türkiye toplumundaki yerini sorgulayan bir anlatı sunar. Medya temsilleri aracılığıyla, *Gassal*'ın dinin bireysel ve toplumsal anlamlarını nasıl çerçevelediği, Türkiye'deki sosyo-politik bağlamda farklı ideolojik pozisyonların bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Stuart Hall'un temsil kuramı, medya ürünlerinin ideolojik işlevini anlamada güçlü bir teorik çerçeve sağlar. Hall (1997), temsillerin gerçekliği yalnızca yansıtmakla kalmayıp, aynı

zamanda anlamı inşa ettiğini ve bu anlamların ideolojik güç ilişkileriyle şekillendiğini öne sürer. *Gassal* dizisi, dinî ritüelleri ve gassal figürünü merkeze alarak, dinin toplumsal algısını şekillendiren temsiller üretir. Bu temsiller, izleyicilerin dinî pratikler ve değerler hakkındaki algılarını yönlendirebilir ve mevcut toplumsal dinamikleri ya pekiştirebilir ya da sorgulayabilir. Örneğin, dizideki dinî ritüellerin sunumu, muhafazakâr değerleri yücelten bir çerçeve olarak algılanabileceği gibi, modern yaşamla dinî pratikler arasındaki gerilimleri vurgulayan eleştirel bir bakış açısı da sunabilir (Çınar, 2010, s. 112). Hall'un kuramı ışığında, *Gassal*'ın temsilleri, ideolojik anlamların üretildiği ve müzakere edildiği bir alan olarak görülebilir; bu da dizinin Türkiye'deki sosyo-politik bağlamda daha geniş bir tartışmaya katkı sunduğunu gösterir.

Medya temsillerinin ideolojik işlevi, Türkiye'deki sosyo-politik ayrım bağlamında özellikle dikkat çekicidir. 2000'li yıllarda medya sahipliğindeki dönüşümler, medya organlarının ideolojik pozisyonlarını daha belirgin hale getirmiştir (Yeşil, 2016, s. 45). *Gassal* gibi diziler, bu bağlamda, dinî temsillerin farklı ideolojik çerçevelerde nasıl sunulduğunu ve algılandığını anlamada bir vaka çalışması sunabilir. Dizi, dinî değerleri merkeze alan bir anlatı üzerinden toplumsal birliği güçlendirmeyi hedefleyebilirken, aynı zamanda seküler ve muhafazakâr kesimler arasındaki gerilimleri de yansıtabilir. Bu dinamikler, *Gassal*'ın yalnızca bir medya içeriği olarak eğlence ürünü olmaktan öte, Türkiye'deki sosyo-politik dönüşümün bir yansıması olarak değerlendirilebileceğini gösterir. Hall'un temsil kuramı, bu temsillerin ideolojik işlevini ve toplumsal anlam üretimindeki rolünü anlamada kavramsal bir derinlik sağlayarak, çalışmanın Türkiye'nin yerel bağlamına özgü dinamiklerini açıklamasına katkı sunar.

Sonuç

Gassal dizisi, Türk medyasında din, ölüm, Allah ve yalnızlık temalarını karanlık komediyle harmanlayarak özgün bir anlatı sunmuş; bu makalede, tematik analiz ve netnografi yöntemleriyle bu temsillerin etkileri incelenmiştir. Bulgular, *Gassal*'ın Türk-İslam geleneğini modern bir anlatıyla yeniden yorumlayarak izleyiciye hem kültürel bir aidiyet hem de varoluşsal bir sorgulama alanı sunduğunu ortaya koymaktadır.

Gassal, Türk medyasında dinî temaların sekülerleşen bir bağlamda yeniden yorumlanmasının bir örneğidir. TRT'nin dijital platformu Tabii'de yayınlanması, Türk medyasının dijital dönüşüm sürecinde küresel trendlere uyum sağlama çabasını yansıtır. Dizinin ilk bölümünün YouTube platformunda Mayıs 2025 tarihi itibarıyla 21 milyon izlenmeye ulaşması ve X platformunda büyük bir etkileşim yaratması, bu temsillerin geniş bir izleyici kitlesine ulaştığını gösterir.

Bu makale, Türk medyasında dinî temsillerin birçok perspektifle ele alınışını inceleyerek, literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. *Gassal*, Türk medyasında din, ölüm, Allah ve yalnızlık temalarının yeniden yorumlanmasında özgün bir yapım olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışma aynı zamanda *Gassal*'ın temsillerini analiz ederek Türk medyasında dinin popüler kültürdeki yerini anlamaya yönelik önemli bir adım atmıştır. Ancak, gelecekteki araştırmalar şu alanlara odaklanabilir: Dizinin uluslararası izleyiciler üzerindeki etkisini incelemek, özellikle Türk dizilerinin küresel alımlanma süreçlerini anlamak için; *Gassal*'ı diğer Türk dizileriyle (örneğin, *Diriliş Ertuğrul* veya *Leyla ile Mecnun*) karşılaştırmalı bir analizini yapmak ve daha geniş bir izleyici örneğiyle (örneğin, anket veya derinlemesine görüşmeler) alımlama süreçlerini derinleştirmek faydalı olabilir. Ayrıca, görsel analiz (sinematografi, ışık,

renk) ve işitsel unsurların (Şahin Kendirci'nin şarkıları) daha detaylı bir incelemesi, sinematografik temsillerin estetik boyutlarını anlamak için değerli olacaktır.

Bu sonuçlar, iletişim çalışmaları, medya ve din alanındaki literatüre önemli katkılar sunarken, Türk medyasının dinî temsillerdeki çeşitliliğini ve dönüşümünü anlamak için bir temel oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Bakhtin, M. M. (1984). *Rabelais and his world* (H. Iswolsky, Çev.). Indiana University Press. (Orijinal eser 1965'te yayımlandı)
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Braun, V. ve Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Çınar, A. (2010). *Modernity, Islam, and secularism in Turkey: Bodies, places, and time*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Erden, N. K. (2022). *Lambadaki Cin: Sosyal Medya*. Martı Yayınları. İstanbul.
- Fiske, J. (1987). *Television culture*. Routledge.
- Friedman, B. J. (1965). *Black humor*. New York, NY: Bantam Books.
- Gehring, W. D. (1996). *American dark comedy: Beyond satire*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Göçmen, I. (2014). Religion, politics and social assistance in Turkey: The rise of religiously motivated associations. *Journal of European Social Policy*, 24(1), 92-103. <https://doi.org/10.1177/0958928713511278>
- Hall, S. (1997). *Representation: Cultural representations and signifying practices*. Sage Publications.
- Hoover, S. M. (2006). *Religion in the media age*. Routledge.
- İslam Ansiklopedisi. (2003). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (ss. 422–424). İstanbul, Türkiye: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Karaarslan, S. (Senarist), ve Aydemir, S. (Yönetmen). (2024). *Gassal* [Dijital Televizyon dizisi]. Ş. Eraz Çelik (Yapımcı). Türkiye.
- Kozinets, R. V. (2010). *Netnography: Doing ethnographic research online*. Sage Publications.
- Kraidy, M. M. (2005). *Hybridity, or the cultural logic of globalization*. Temple University Press.
- Kraidy, M. M., ve Al-Ghazzi, O. (2013). *Neo-Ottoman cool: Turkish popular culture in the Arab world*. *Popular Communication*, 11(1), 17–29. doi:10.1080/15405702.2013.747940
- Kuipers, G. (2008). The sociology of humor. V. Raskin (Der.), *The primer of humor research* (pp. 365–402). Mouton de Gruyter.
- Lövheim, M. (2013). *Media, religion and gender: Key issues and new challenges*. Routledge.

- Morgan, D. (2018). *Images at work: The material culture of enchantment*. Oxford University Press.
- Öztürkmen, A. (2018). “Turkish Content”: The Historical Rise of the Dizi Genre”, TV/Series [Online], 13 Online since 03 July 2018, connection on 25 October 2024. <https://doi.org/10.4000/tvseries.2406>
- Straubhaar, J. (1991). Beyond media imperialism: Asymmetrical interdependence and cultural proximity. *Critical Studies in Media Communication*, 8(1), 39–59. <https://doi.org/10.1080/15295039109366779>
- TRT World Research Centre. (2023). Gassal: Modern kapitalizmin içi boş maneviyatına karşı sessiz bir isyan. Alındığı yer: <https://researchcentre.trtworld.com/analysis-2/gassal-modern-kapitalizmin-ici-bos-maneviyatina-karsi-sessiz-bir-isyan/>
- Türkiye Radyo Televizyon Kurumu. (2021). *Türk dizilerinin küresel ihracatı: 2021 raporu*. <https://www.trt.net.tr> (Erişim tarihi: 14 Mayıs 2025).
- Yeşil, B. (2016). *Media in new Turkey: The origins of an authoritarian neoliberal state*. Urbana: University of Illinois Press.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini beyan ederim. Aksi bir durumun tespiti hâlinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk tarafıma aittir. Araştırmada kullanılan tüm kaynaklar, atıf kurallarına uygun şekilde belirtilmiş ve etik yayıncılık ilkelerine bağlı kalınmıştır. Bu çerçevede, bu çalışma içerisinde katılımcıların doğrudan müdahil olduğu anket, görüşme veya deneysel veri toplama yöntemleri içermediğinden ve bireylerin özel bilgileri kullanılmadığından, ilgili etik kurallar ve yönergeler doğrultusunda etik kurul onay belgesi gerektirmediğini beyan ederim.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %100

Borderline Kişilik Bozukluğu'nda Zihinselleştirme Bazlı Terapi'nin

Etkinliğinin İncelenmesi: Doküman Analizi

Investigation Of The Effectiveness Of Mentalization Based Therapy In Borderline Personality Disorder: Document Analysis

Uzman Klinik Psikolog Merve Öz¹, Dr. Öğr. Üyesi Engin Eker²

Öz

Borderline Kişilik Bozukluğu; duygularda, kimlikte, ilişkilerde ve dürtüsel davranışlarda ciddi dengesizlik ile karakterizedir. Borderline Kişilik Bozukluğuna katkıda bulunan bir faktör de yetersiz zihinselleştirme. Zihinselleştirme, başkalarının ve kendimizin zihinsel durumlarını anlama yeteneğidir. Psikoterapiler, Borderline Kişilik Bozukluğu semptomlarını azaltmada etkili olabilmektedir. Bu nedenle, mevcut tedavileri geliştirmek önemlidir. Zihinselleştirmeye dayalı tedavinin; intihar ve kendine zarar verme davranışlarını, depresif semptomları ve yatarak tedavi edilen gün sayısını azalttığı ve borderline kişilik bozukluğu olan bireylerde sosyal ve kişilerarası işlevselliği iyileştirdiği gösterilmiştir. Yapılan doküman analizinin amacı Zihinselleştirme Bazlı Terapi'nin, Borderline Kişilik Bozukluğu üzerindeki etkinliğini inceleyen kriterlere uygun ve erişilebilen tüm çalışmalar gözden geçirilerek analizini yapmaktır. Makaleler bulunurken "Borderline Kişilik Bozukluğu ve Zihinselleştirme Bazlı Terapi" anahtar kelimeleri birlikte yazılarak tarama yapılmıştır. Bu bağlamda; Science Direct, Pubmed ve Google Scholar veri tabanları ve uluslararası dergilerden faydalanılarak Zihinselleştirme Bazlı Terapi'nin, Borderline Kişilik Bozukluğu üzerindeki etkinliğini araştıran kriterlere uygun, erişilebilen tüm makaleler incelenmiştir. Veri toplama yöntemi olarak bir nitel araştırma yöntemi olan doküman analizi (derleme) kullanılmıştır. Çalışmaya 41 makale dahil edilmiştir. Zihinselleştirme Bazlı Terapi'nin Borderline Kişilik Bozukluğu tedavisindeki etkinliğinin, başka terapilerle ya da kendi çeşitleri ile karşılaştırıldığı 29 makalenin sonuçları incelendiğinde Zihinselleştirme Bazlı Terapi'nin etkinliğini kanıtlayan 14 makale bulunurken Zihinselleştirme Bazlı Terapi'nin diğer terapilerle eşit etkinliğe sahip olduğunu gösteren 8 makale bulunmuştur. Bu sonuçlar incelendiğinde Zihinselleştirme Bazlı Terapi'nin Borderline Kişilik Bozukluğu için etkin bir tedavi olduğu söylenebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Borderline Kişilik Bozukluğu, Zihinselleştirme, Zihinselleştirme Bazlı Terapi

Makale Türü: Derleme

Abstract

Borderline Personality Disorder; is characterized by severe imbalance in emotions, identity, relationships and impulsive behaviors. One contributing factor to Borderline Personality Disorder is inadequate mentalization. Mentalization is our ability to understand the mental states of others and ourselves. Psychotherapies can be effective in reducing Borderline Personality Disorder symptoms. Therefore, innovative ways to improve existing treatments are important. Mentalization Based Therapy has been

¹İstanbul Aydın Üniversitesi (Klinik Psikoloji Doktora Öğrencisi), Psikoloji Bölümü, dyt.merveoz@hotmail.com

²Kültür Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, e.eker@iku.edu.tr

Atf için (to cite): Öz, M. ve Eker, E. (2025). Borderline Kişilik Bozukluğu'nda Zihinselleştirme Bazlı Terapi'nin Etkinliğinin İncelenmesi: Doküman Analizi Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27(3), 1123-1144.

shown to reduce suicidal and self-harming acts, depressive symptoms, and the number of inpatient days, and improve social and interpersonal functioning in individuals with Borderline Personality Disorder. The aim of the document analysis is to examine the effectiveness of Mentalization-Based Therapy on Borderline Personality Disorder by reviewing and analyzing all available studies that meet the relevant criteria. During the search for articles, the keywords "Borderline Personality Disorder and Mentalization-Based Therapy" were used together for the screening. In this context, articles that investigate the effectiveness of Mentalization-Based Therapy on Borderline Personality Disorder and meet the relevant criteria were reviewed by utilizing databases such as Science Direct, PubMed, and Google Scholar, as well as international journals. The data collection method used was document analysis (review), a qualitative research method. A total of 41 articles were included in the study. When the results of 29 articles comparing the efficacy of Mentalization Based Therapy in Borderline Personality Disorder treatment with other therapies or its own varieties were examined, there were 14 articles proving the effectiveness of Mentalization Based Therapy and 8 articles showing that Mentalization Based Therapy had equal effectiveness with other therapies. When these results are examined, it can be said that Mentalization Based Therapy is an effective treatment for Borderline Personality Disorder.

Keywords: Borderline Personality Disorder, Mentalization, Mentalization Based Therapy

Paper Type: Review

Giriş

Borderline Kişilik Bozukluğu (BKB) kişilerarası işlevsellikte ciddi bozukluklarla ilişkili yaygın ve karmaşık bir psikiyatrik bozukluktur (Moltu vd., 2023, s. 1). BKB kronik istikrarsızlık, kimlik kargaşası, ciddi öznel sıkıntılar, kendine zarar verici davranışlar, işlevsiz ilişkiler, işsizlik ve eğitim, iş vb. açılardan genel başarısızlık ile karakterizedir. Diğer kişilik bozuklukları ve şiddetli semptom bozuklukları (depresyon, bipolar bozukluk, TSSB ve anksiyete bozuklukları), alkol/madde kötüye kullanımı ve davranış bozuklukları (yeme bozuklukları, kendine zarar verme davranışı) ile komorbidite görülebilmektedir. BKB olan bireylerin yaşam boyu intihar oranı riskinin %10'a kadar çıktığı tahmin edilmektedir (Jørgensen vd., 2013, s. 306).

BKB'ye yönelik güncel teorik yaklaşımlar, sosyal biliş veya zihinselleştirmedeki; düşünceler, duygular, ihtiyaçlar, istekler vb. gibi altta yatan zihinsel durumlar açısından kişinin ve başkalarının davranışlarını anlama kapasitesindeki bozuklukların önemini vurgulamaktadır. Daha önceki teorik formülasyonlar BKB'nin zihinselleştirmedeki genel bozukluklarla ilişkili olduğunu ileri sürerken daha yeni yaklaşımlar BKB'si olan bireylerin zihinselleştirmenin bazı yönlerinde belirgin bozukluklar sergilediğini ancak tümüyle bozukluk göstermediğini vurgulamaktadır (Heel vd., 2019, s. 2).

Zihinselleştirme, sübjektif durumlar ve zihinsel süreçler açısından örtülü ve açık bir şekilde birbirimizi ve kendimizi anlamlandırmak için kritik öneme sahiptir (Bora, 2021, s. 2541). BKB'si olanların gerçek duygusal durumları ve bağlanma sisteminin aktivasyon düzeyi ile yaşadığı dalgalanmalar kişinin kendisinin ve başkalarının zihinlerine erişiminde sorun yaratabilmektedir. Örneğin hastalar terk edilmekten veya reddedilmekten korktuklarında diğerlerine ilişkin algıları başkalarını güvenilmez, güven vermeyen ve duygusal olarak ulaşılmaz olarak görmelerine yol açacak şekilde önyargılı olabilmektedir. (Edel vd., 2017, s. 2).

Zihinselleştirme; bağlanma ilişkileri ve erken bebeklikten itibaren gelişmektedir. Bağlanma figürü; fiziksel güvenlik, duygusal destek, zihinsel dikkat, bilgi ve kültür için bir kaynaktır (Folmo vd., 2019, s. 141). BKB'li birçok hasta genellikle bakım verenler tarafından uygulanan duygusal ihmal veya istismar şeklindeki erken dönem sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Bundan dolayı zihinselleştirme sisteminde yaşanan sorun psikolojik acıya karşı koruyucu olabilmektedir (Edel vd., 2017, s. 2).

Kişisel ve kişilerarası işleyişi geliştirmeyi amaçlayan Zihinselleştirme Bazlı Terapiler (ZBT) gibi psikolojik müdahaleler; zihinselleştirme yeteneğini desteklemek için gereken sosyal bilişsel becerileri geliştirerek dikkat ve yürütme işlevleri dâhil olmak üzere belirli nörobilişsel yeteneklerin altında yatan sinir sistemlerini değiştirebilmektedir. ZBT ayrıca nörobilişsel işlev üzerinde yararlı etkiler ortaya çıkarabilmektedir. Bu etkiler özellikle duygusal düzenleme ve sosyal bilişsel beceriler gibi alanlarda gelişim gösterilmesini içermektedir. ZBT, başkalarının zihinsel durumlarını anlamada ve empati kurma yeteneğinde BKB'li bireylerin daha etkili hale gelmelerine yardımcı olmaktadır. Böylece ZBT'nin bilişsel işlevselliği güçlendirdiği bulunmuştur (Thomsen vd., 2017, s. 13).

Araştırmanın amacı, ZBT'nin, BKB üzerindeki etkinliğini inceleyen kriterlere uygun ve erişilebilen tüm çalışmalar gözden geçirilerek doküman analizi ile ZBT'nin BKB hastaları üzerindeki etkinliğine genel bir bakış açısı kazandırabilmektir. Şu ana kadar yapılmış çalışmalarla BKB'si olan bireylerde ZBT'nin incelenmesi ileriki çalışmalara ışık tutabilir. Ayrıca yapılan doküman analizinin sonuçlarının bu alanda çalışan ruh sağlığı çalışanları için BKB'si olan kişilerin tedavi sürecini planlarken belirleyici olabileceği düşünülmektedir.

Borderline Kişilik Bozukluğu

BKB, özellikle kadınlar arasında yaygın bir sorundur (Jørgensen vd., 2013, s. 306) ve yaşam boyu yaygınlığının %6' ya vardığı tahmin edilen ciddi bir psikolojik rahatsızlıktır. BKB sıklıkla duygudurum ve kaygı bozuklukları, bipolar bozukluk, şizotipal ve narsistik kişilik bozukluğu ile birlikte görülmektedir (Fonagy ve Luyten, 2009, s. 1355). BKB'nin ortaya çıkardığı duygu düzenleme, dürtü kontrolü ile ilgili yaygın zorluklar, ilişkilerde ve benlik imajında istikrarsızlık ile ruh sağlığı hizmetlerinin yüksek oranda kullanılmasına neden olmaktadır (Carlyle vd., 2020, s. 2). DSM-5, BKB'yi; erken yetişkinlikte başlayan, çeşitli bağlamlarda mevcut olan kişilerarası ilişkiler, kendilik imajı, ruh halindeki istikrarsızlığın ve belirgin bir dürtüselliğin yaygın bir modeli olarak tanımlamaktadır. Kişilerarası ilişkilerde ve genel işlevsellikte sorunlar, kişilik bozukluğu ve duygusal düzensizlikte kritik sorunlar ortaya çıkabileceği DSM 5'te belirtilmiştir (Carrera vd., 2018, s. 178-179).

Ergenlikte veya erken yetişkinlikte, BKB geliştiren birçok kişinin, bebeklik ve çocukluk döneminde; ihmal, istismar ve duygusal olarak tepkisiz ebeveynliğe maruz kalma (Brüne vd., 2016, s. 29), şiddet, duygusal yoksunluk, istikrarsız ebeveynliğe maruz kalma dâhil olmak üzere erken sıkıntılar yaşadığı gösterilmiştir (Baptista vd., 2023, s. 559). BKB'li bireylerin sert ve reddedici ebeveynlerinin veya istismarcı bakım verenlerin varlığı, genellikle başkalarını güvenilmez ve düşmanca algılamalarına yol açmaktadır. Aynı zamanda; Borderline Kişilik Semptomu olan bireyler terk edilme endişesi yaşamakta ve bu nedenle bağlanma sisteminin aşırı aktivasyonu, kendisinin ve başkalarının zihinlerine erişimlerini engellemektedir. Çocuk, başkalarının düşünce ve duygularına ilişkin değerlendirmesine olan güvenini kaybedebilmekte ve kendini korumanın işlevsiz bir aracı olarak zihinselleştirme sistemini kapatabilmektedir. Çünkü istismarcı bir bakım verenin zihnine maruz kalmak, karşı konulamaz bir duygusal acının kaynağı olabilmektedir. BKB'si olan hastaların; özellikle duygusal olarak uyarıldıklarında, başka bir kişinin ne düşündüğü veya hissettiği ve diğerlerinin eylemlerinin altında yatan güdüler hakkında gerçekçi bir resim oluşturma becerilerinde bozulma olabilmektedir. Zihinsel durumlara karşı aşırı duyarlılık, istismarın varlığında uzlaşmacı zihinselleştirmeye alternatif bir tepki olabilmekte: yaklaşan tehdidin belirtilerini erkenden tespit etmek, durumdan kaçmaya yardımcı olmak için kullanılabilir (Brüne vd., 2016, s. 29).

Diyalektik Davranış Terapisi, Mentalizasyon Temelli Terapi, Aktarım Odaklı Terapi ve Şema Odaklı Terapinin; kendini yaralama, intihar girişimleri, anksiyete, depresyon, hastaneye yatış ve bozulmuş sosyal işlevsellik dahil olmak üzere BKB semptomlarını azaltmada etkili olduğu bildirilmiştir (Carlyle vd., 2020, s. 2).

Diyalektik Davranış Terapisi (DDT); duygu düzenleme, stresle başa çıkma ve sağlıklı kişilerarası ilişkiler geliştirme üzerine odaklanmaktadır ve bireylerin duygusal dalgalanmalara

karşı daha dayanıklı hale gelmelerini sağlamaktadır (Linehan, 1987, s. 272). ZBT ise bireylerin hem kendi düşünce ve duygularını hem de başkalarının içsel deneyimlerini anlamalarına yönelik bir terapi modelidir. Bu terapi bireylerin sağlıklı sosyal ilişkiler kurmalarını ve psikolojik esneklik kazanmalarını sağlamaktadır (Bateman ve Fonagy, 2006, s. 37). Aktarım Odaklı Terapi, benlik ve başkalarının kutuplaşmış temsillerinin bütünleştirilmesini içermektedir. Bireylerin geçmişteki deneyimlerini ve bu deneyimlerin mevcut ilişkilerine nasıl yansıdığını incelemeye odaklanır (Levy vd., 2006, s. 483). Şema Odaklı Terapi ise erken dönem yaşantılardan kaynaklanan olumsuz şemaların düzeltilmesine yönelik bir yaklaşımdır. Şemaların farkına varılması ve onların değişmesi sağlanmaktadır (Young vd., 2003, s. 61). Tüm bu terapiler zihinselleştirme tekniğini kullanarak bireylerin hem kendilerini hem de başkalarını daha derinlemesine anlamalarına ve böylece daha sağlıklı ilişkiler kurmalarına olanak tanımaktadır. Farklı psikoterapötik yaklaşımlar arasında her birinin odak noktası ve uygulama teknikleri farklılık gösterse de BKB tedavisinde hepsinin etkili olduğu bulunmuştur (Carlyle vd., 2020, s. 2).

Zihinselleştirme

Zihinselleştirme, kişinin kendisinin ve başkalarının eylemleri hakkında düşünce ve duygular açısından düşünmesi ve bu zihinsel durum bilgisini hayatın zorluklarının üstesinden gelmek için kullanması veya bunları harekete geçmesi gerekmeyen "sadece düşünceler" olarak belirlemesidir (Bateman vd., 2018, s. 45). Bir başka deyişle zihinselleştirme, başkalarını; düşünceleri, duyguları, istekleri ve arzuları açısından anlama yeteneğidir (Fonagy vd., 2015, s. 380).

Zihinselleştirme, özellikle bağlanma stilleri açısından BKB'nin geliştirilmesi ve sürdürülmesinde anahtar faktördür. Zihinselleştirme, altta yatan zihinsel süreçleri çıkarsayarak insan davranışını açıklama ve anlamlandırma yeteneği ve eğilimini ifade etmektedir (Fonagy vd., 2015, s. 380-381). Yetersiz zihinselleştirmenin, zayıf duygulanım düzenlemesi ve zayıf dürtü kontrolü gibi temel BKB sorunlarına yatkınlığa yol açtığı varsayılmakla birlikte; istikrarsız ilişkilere ve istikrarsız benlik saygısına neden olabileceği söylenmektedir (Möller vd., 2017, s. 2).

Zihinselleştirmeye dayalı psikopatoloji modeli; çocuğun erken sosyal çevresinin, belirli psikopatolojilerle ilişkili olarak sosyal ve kişisel gelişimini etkileyeceğini varsaymaktadır (Quek vd., 2018, s. 87). BKB'de çocuk bağlanma ilişkilerindeki sorunların, gelişim sırasında sosyal bilişsel kapasitelerin kazanılmasında ciddi sorunlara yol açtığını ileri sürülmüştür (Bora, 2021, s. 2541). Bakım verenlerin zihinselleştirmesindeki bozukluklar, bağlanma süreçlerini ve çocuğun gelişmekte olan zihinselleştirme kapasitesini bozabileceği Quek ve diğerlerinin yazdığı makalede söylenmektedir. Bağlanma süreçlerindeki sorunlar ise BKB'nin ortaya çıkışında yatkınlık meydana getirmektedir. (Quek vd., 2018, s. 4). BKB'den muzdarip kişilerde zihinselleştirme sorunları, duygulanımın sözel detaylandırma düzeyi ile borderline semptomların şiddeti arasındaki negatif korelasyonla desteklenmektedir (Möller vd., 2017, s. 2).

Her ne kadar zihinselleştirme teknikleri artık çok çeşitli psikolojik bozukluklara uygulanmakta olsa da ZBT ilk olarak BKB için geliştirilmiştir (Fonagy vd., 2015, s. 385).

Zihinselleştirme Bazlı Terapi (ZBT)

ZBT, Birleşik Krallık'ta Bateman ve Fonagy tarafından geliştirilen (Laurensen vd., 2014, s. 160) ve kökleri bağlanma ve bilişsel kurama dayanan psikodinamik bir tedavidir. ZBT, intihar ve kendine zarar verme davranışlarını tetikleyen; duygu düzenleme, dürtü kontrolü ve kişilerarası işlevsellik ile ilgili yaşadıkları zorlukları ele almak için hastaların kendilerinin ve başkalarının zihinsel durumlarını anlama kapasitelerini güçlendirmeyi amaçlamaktadır (Bales vd., 2015, s. 409-410). Bu kapasite olmadan, bireyler tutarlı bir benlik duygusuna ve başkalarıyla istikrarlı, öngörülebilir ve anlamlı bir etkileşime sahip olamamaktadır. Bu kapasite eksikliği genellikle duygusal durumlarda aşırı dalgalanmalara, dürtüsel davranışlara ve başkalarına sağlıksız bağlanmaya veya uygun bağlanma eksikliğine neden olabilmektedir (Falconer vd., 2017, s. 123).

İki tip ZBT geliştirilerek BKB'li yetişkinler için ampirik olarak değerlendirilmiştir: ZBT gündüz hastanesi ve yoğun ayakta ZBT. ZBT' nin her iki varyantının da temel hedefleri: 1) terapiye katılım, 2) psikiyatrik semptomların azaltılması, 3) kendi kendine ve kişilerarası işlevselliğin iyileştirilmesi, 4) kendine zarar verme eylemlerinin ve intihar girişimlerinin sayısında azalma ve 5) sosyal ve mesleki işlevsellikte iyileştirmedir. Bu hedeflere ulaşmak için, tüm tedavi bileşenleri hastanın zihinselleştirme kapasitesinin geliştirilmesine odaklanmaktadır. Gündüz hastanesi ve yoğun ayakta ZBT arasındaki farklar tedavi yoğunluğu ve sürekliliğine dayanmaktadır. Gündüz hastanesi, hastaların günlük olarak tedavi almasını gerektiren daha yoğun bir programdır ve genellikle daha ciddi semptomları olan hastalar için uygundur. Bu program yapılandırılmış ve sürekli bir destek sunmaktadır. Yoğun ayakta ZBT ise daha az yoğun olup haftada birkaç kez seans yapılarak hastaların daha esnek bir şekilde tedaviye katılmasını sağlamaktadır. Genellikle semptomları daha hafif olan ve daha bağımsız bireyler için tercih edilir (Feenstra vd., 2017, s. 266-267). Ayrıca ZBT, uzun ve kısa süreli psikoterapi olarak da çeşitlenmektedir (Juul vd., 2022, s. 1569).

ZBT başlangıçta hem grup hem de bireysel seansları içeren 18 aylık bir tedavi programı olarak geliştirilmiş ve test edilmiştir ancak klinik ortamlarda daha kısa süreler için ve yalnızca bireysel veya grup terapisini içeren formatlarda da sunulmaktadır (Levy vd., 2018, s. 716). Uzun süreli psikoterapi, BKB için en yaygın kullanılan yaklaşım olmasına rağmen optimal tedavi süresi tartışılmaktadır. Kısa süreli ZBT programı, mevcut manüelleştirilmiş uzun süreli programa çok benzemektedir. Kısa süreli ZBT programı, beş seans başlangıç ZBT ve ardından 15 seans grup ZBT, bireysel seanslardan oluşan 20 haftalık bir psikoterapi programıdır. Kısa süreli ZBT grubu yedi ila dokuz hasta ve iki terapistten oluşmaktadır. Grup katılımcıları arasındaki uyumu artırmak için gruplar kapalıdır (Juul vd., 2022, s. 1568-1569).

ZBT'yi destekleyen mevcut ampirik kanıtlar Birleşik Krallık'ta günlük hastane ortamında elde edilmiştir. Psikanalitik yönelimli tedavinin etkililiğini, şiddetli BKB'si olan hastalar için standart psikiyatrik bakımla karşılaştıran randomize kontrollü bir çalışma yapılmıştır (Bateman ve Fonagy, 1999, s. 1563). Tedavi sonuçları; depresyon ve anksiyete belirtileri, sosyal ve kişilerarası sorunlar, intihar girişimleri, kendine zarar verme eylemleri, hastanede geçirilen gün sayısı ve psikotrop ilaç kullanımı açısından ZBT grubu için genel psikiyatrik bakım grubuna göre anlamlı derecede daha iyi bulunmuştur (Bateman ve Fonagy, 2001, s. 41; Bateman ve Fonagy, 2008, s. 636). ZBT hastalarının sağlık hizmeti kullanım maliyetlerinin tedavi sırasında benzer olduğu, tedavi tamamlandıktan sonra maliyetlerin kontrol grubuna göre önemli ölçüde daha düşük olduğu gösterilmiştir (Bateman ve Fonagy, 2003, s. 171). Bateman ve Fonagy'nın yaptığı bir başka çalışmada ise ZBT'nin yoğun ayakta tedavi çeşidi yapısal klinik terapi ile karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak; yapılandırılmış tedavilerin BKB'si olan bireyler için sonuçları iyileştirdiği ve belirli psikolojik süreçlere odaklanarak ZBT' nin yapılandırılmış klinik terapiye kıyasla ek faydalar gösterdiği söylenmiştir (Bateman ve Fonagy, 2008, s. 636). Bu bilgiler ışığında ZBT'nin BKB üzerinde etkin bir tedavi yöntemi olduğu düşünülebilir.

Yöntem

Yöntem bölümü; veri toplama araçları, örneklem ve analiz olmak üzere 3 bölümden oluşmaktadır:

Veri Toplama Araçları

BKB tedavisinde birçok terapi yöntemi kullanılmaktadır. Son yıllarda BKB tedavinde kullanılan terapi yöntemlerinden biri ZBT'dir. BKB olan bireylere uygulanan ve olumlu sonuç veren bu terapi dikkat çekmiştir (Bateman ve Fonagy, 2008, s. 631). Bu nedenle BKB ve ZBT kavramları araştırılmıştır. Makaleler bulunurken “BKB ve ZBT” anahtar kelimeleri arama motoruna birlikte yazılarak tarama yapılmıştır. “BKB ve ZBT” anahtar kelimelerinin hem açık yazımları hem de kısaltmaları kullanılarak tarama yapılmıştır.

Bu bağlamda; Science Direct, Pubmed ve Google Scholar veri tabanları ve uluslararası dergilerden faydalanılarak ZBT'nin, BKB üzerindeki etkinliğini araştıran kriterlere uygun ve erişilebilen tüm çalışmalar incelenmiştir. Yöntem olarak bir nitel araştırma yöntemi olan doküman analizi kullanılmıştır.

Makale Seçimindeki Kriterler

Makaleler seçilirken 3 önemli dahil etme kriteri belirlenmiştir. İlk olarak sadece nicel çalışmalar doküman analizine dahil edilmiştir. İkinci olarak sadece İngilizce yazılmış makaleler alınmıştır. Üçüncü olarak katılımcıların ek tanı almaksızın sadece BKB tanısı aldığı makaleler dahil edilmiştir.

Nitel çalışmalar, İngilizce dışında farklı dillerde yazılmış makaleler ve BKB tanısına komorbid tanıların da saptandığı makaleler doküman analizinden dışlanmıştır. Konu ile ilgili 2008 ile 2023 yılları arasında yayınlanmış 95 makale incelenmiş fakat çalışmaya dahil etme kriterlerine yalnızca 41 makale uygun bulunmuştur. Bu nedenle çalışmaya 41 makale dahil edilmiştir.

Döküman analizi yapılan makalelere katılan katılımcılar incelendiğinde; 0 ile 50 aralığında kişinin katıldığı çalışmaların sayısının 13, 51 ile 100 aralığında kişinin katıldığı çalışmaların sayısının 11, 101 ile 150 aralığında kişinin katıldığı çalışmaların sayısının 12, 151 ile 200 aralığında kişinin katıldığı çalışmaların sayısının 3, 301 ile 350 aralığında kişinin katıldığı çalışmaların sayısının 2 olduğu görülmüştür.

Analiz

Döküman analizi hem basılı hem de elektronik (bilgisayar tabanlı ve internet üzerinden iletilen) materyalleri gözden geçirmek veya değerlendirmek için sistematik bir prosedürdür. Nitel araştırmadaki diğer analitik yöntemler gibi, doküman analizi de anlam ortaya çıkarmak, anlayış kazanmak ve ampirik bilgi geliştirmek için verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirmektedir (Bowen, 2009, s. 27-28).

41 makaleden elde edilen verilere frekans analizi yapılmıştır. Toplanan verilerin analizi Statistical Package for Social Sciences (SPSS V. 25) programı kullanılarak yürütülmüştür. Doküman analizine dâhil olma kriterini karşılayan 41 makalenin frekans dağılımları ve yüzdeleri hesaplanarak belirtilmiştir.

Bulgular

Çalışmaya dahil edilme kriterlerine uyan 41 makalenin frekans dağılımları ve yüzdesel dağılımları; çalışmaların yayınlandığı dergilere göre, çalışmaların yayınlandığı yıllara göre, çalışmalara katılan katılımcı sayısına göre, katılımcıların örneklem grubuna göre, katılımcılara uygulanan terapi çeşidine göre, BKB teşhisinin katılımcılara nasıl koyulduğuna göre ve ZBT'nin başka bir terapi ile ya da ZBT'nin kendi içinde farklı çeşitleriyle karşılaştırılmasına göre 7 farklı tabloda incelenmiştir. Tablo 7'de belirtilen ZBT'nin başka terapilerle ya da kendi çeşitleri ile karşılaştırıldığı tespit edilen 29 çalışma, Tablo 8'de detaylı olarak incelenmiştir.

Tablo 1: Yapılan çalışmaların yayınlandığı dergiler

Dergi İsmi	f	%
Acta Psychiatrica Scandinavia (SSCI Index)	1	2.44
American Journal of Psychiatry (SSCI Index)	2	4.88
BMC Psychiatry	2	4.88
British Journal of Clinical Psychiatry	1	2.44
British Journal of Clinical Psychology (SSCI Index)	2	4.88
Clinical Neuropsychiatry	1	2.44
Clinical Psychology and Psychotherapy (SSCI Index)	1	2.44
European Child and Adolescent Psychiatry (SSCI Index)	1	2.44
Evidence Based Mental Health	1	2.44
Focus: The Journal of Life Long Learning in Psychiatry	2	4.88
Frontiers in Psychiatry (SSCI Index)	1	2.44
Frontiers in Psychology (SSCI Index)	1	2.44
Journal of Child Psychology and Psychiatry (SSCI Index)	1	2.44
Journal of Clinical Psychology (SSCI Index)	1	2.44
Journal of Personality Disorders (SSCI Index)	3	7.32
Journal of Research in Psychopathology	1	2.44
Nordic Psychology (SSCI Index)	1	2.44
Personality and Mental Health (SSCI Index)	2	4.88
Personality Disorders: Theory, Research and Treatment (SSCI Index)	2	4.88
Psychological Medicine (SSCI Index)	3	7.32
Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice (SSCI Index)	3	7.32
Psychotherapy (SSCI Index)	1	2.44

Psychotherapy Research (SSCI Index)	2	4.88
Quarterly of The Horizon Of Medical Sciences	1	2.44
Research in Psychotherapy: Psychopathology, Process and Outcome	1	2.44
Trials	3	7.32
Toplam	41	100

Tablo 1’de döküman analizi yapılan 41 makalenin yer aldığı makalelere yer verilmiştir. Dergiler, baş harflerine göre alfabetik sıra ile göre sıralanmıştır.

Tablo 2: Yapılan çalışmaların yayınlandığı yıllar

Yıl	f	%
2006-2010	3	7.32
2011-2015	11	26.83
2016-2020	18	43.90
2021-2023	9	21.95
Toplam	41	100

Tablo 2’de döküman analizi yapılan makalelerin hangi yıllarda yapıldığına yer verilmiştir.

Tablo 3: Çalışmalara katılan katılımcı sayısı

Katılımcılar	f	%
0-50	13	31.71
51-100	11	26.83
101-150	12	29.27
151-200	3	7.32
301-350	2	4.88
Toplam	41	100

Tablo 3’de döküman analizi yapılan makalelere katılan katılımcıların sayıları verilmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların örneklem grubuna göre

Örneklem Grubu	f	%
Yetişkin	35	85.37
Adölesan	6	14.63
Toplam	41	100

Tablo 4’de döküman analizi yapılan makaleler örneklem grubuna göre ayrılmıştır.

Tablo 5: Katılımcılara uygulanan terapi çeşidine göre

Terapi Çeşidi	f	%
Grup Terapisi	12	29.27
Bireysel Terapi	1	2.44
Grup + Bireysel Terapi	27	65.85
Bir kısmı Bireysel Bir kısmı Grup	1	2.44
Toplam	41	100

Tablo 5’de döküman analizi yapılan makaleler terapi çeşidine göre ayrılmıştır.

Tablo 6: BKB teşhisinin katılımcılara nasıl koyulduğuna göre

Teşhis Çeşidi	f	%
SCID II	14	34.15
SCID I + SCID II	8	19.51
ZBDÖ	3	7.32
ZBDÖ + SCID II	1	2.44
ZBDÖ + SCID-5-PD	1	2.44

MINI + SCID II	3	7.32
BPDSI + SCID II	1	2.44
BPDSI + SCID I + SCID II	2	4.88
SKÖÖ-ÇEF	5	12.20
Tanı almış kişiler	3	7.32
Toplam	41	100

M.I.N.I: Kısa Uluslar Arası Nöropsikiyatrik Görüşme

SCID I: Structured Clinical Interview for DSM-IV Axis-I Disorders

SCID II: Structured Clinical Interview for DSM-IV Axis-II Disorders

SCID-5-PD: Clinical Interview for DSM 5 Personality Disorders

ZBDÖ: Zanarini Borderline Değerlendirme Ölçeği

BPDSI: Borderline Personality Disorder Severity Index

SKÖÖ-ÇEF: Sınır Kişilik Özellikleri Çocuk Ergen Formu

Döküman analizinde yer verilen 41 makaledeki katılımcıların tamamı BKB tanısı almıştır. Tablo 6'da analize alınan makalelerdeki BKB teşhisinin nasıl koyulduğuna göre değerlendirme yapılmıştır.

Tablo 7: ZBT ile karşılaştırma yapılan çalışmalar

Karşılaştırma	f	%
Var	29	70.73
Yok	12	29.27
Toplam	41	100

Tablo 7'de ZBT ile ilgili yapılan çalışmalar, ZBT'nin başka bir terapi ile ya da ZBT'nin kendi içinde farklı çeşitleri ile karşılaştırılmasına göre incelenmiştir.

Tablo 8: ZBT'nin karşılaştırıldığı makaleler

Çalışma	ZBT	Karşılaştırma	Katılımcılar	Çalışma Sonucu
Bales vd., 2015	Gündüz Hastanesi ZBT	ZBT ile Özel Psikoterapötik Tedaviler	58 yetişkin katılımcı	ZBT daha etkili bulunmuştur.

Barnicot vd., 2022	Standart	ZBT ve Diyalektik Davranış Terapisi (DDT)	73 yetişkin katılımcı	ZBT ve DDT benzer sonuçlar göstermiştir.
Barnicot ve Crawford, 2019	Standart Terapi	ZBT ve Diyalektik Davranış Terapisi (DDT)	90 yetişkin katılımcı	DDT, ZBT'ye göre kendine zarar vermede azalma ve duygusal düzenlemedeki iyileşmeler açısından daha etkili bulunmuştur.
Bateman ve Fonagy, 2008	Standart Terapi	ZBT ile her zamanki tedavi	41 yetişkin katılımcı	ZBT daha etkili bulunmuştur.
Bateman ve Fonagy, 2009	Standart	ZBT ile Yapılandırılmış Klinik Yöntem	134 yetişkin katılımcı	ZBT'nin Yapılandırılmış Klinik Yöntem'e göre intihar girişiminde ve hastaneye yatışta daha fazla azalmayı sağladığı bulunmuştur.
Bateman ve Fonagy, 2010	Standart	ZBT ile Yapılandırılmış Klinik Yöntem	134 yetişkin katılımcı	ZBT'nin Yapılandırılmış Klinik Yöntem'e göre intihar girişiminde ve hastaneye yatışta daha fazla azalmayı sağladığı bulunmuştur.
Bateman ve Fonagy, 2013	Standart	ZBT ile Yapılandırılmış Klinik Yöntem	134 yetişkin katılımcı	ZBT ile Yapılandırılmış Klinik Yöntem eşit etkili bulunmuştur.
Bateman ve Fonagy, 2013	Standart	ZBT ile her zamanki tedavi	41 yetişkin katılımcı	ZBT, her zamanki terapiden üstün bulunmuştur.
Bateman ve Holzer, 2021	Standart	ZBT ile Yapılandırılmış Klinik Yöntem	134 yetişkin katılımcı	ZBT, Yapılandırılmış Klinik Yöntem'e göre daha etkili sonuçlar göstermiştir.
Beck vd., 2016	Standart Grup Terapisi	ZBT ile her zamanki tedavi	112 adölesan katılımcı	Dizayn çalışması, sonuç yok
Beck vd., 2020	Standart Grup Terapisi	ZBT ile her zamanki tedavi	112 adölesan katılımcı	ZBT ile her zamanki terapi arasında fark bulunamamıştır.
Blankers vd., 2021	Gündüz Hastanesi ZBT	ZBT ile her zamanki uzman tedavisi	95 yetişkin katılımcı	ZBT, her zamanki uzman tedavisine göre daha az maliyetli bulunmuştur.
Brüne vd., 2013	Standart	ZBT ve Diyalektik Davranış Terapisi (DDT) ile sadece DDT	15 yetişkin katılımcı	ZBT ve DDT, sadece DDT göre daha etkili bulunmuştur.
Carlyle vd., 2020	Randomize Kontrollü Çalışma	ZBT ile Geliştirilmiş Terapötik Vaka Yönetimi (GTVY)	72 yetişkin katılımcı	ZBT ile GTVY arasında fark bulunamamıştır.

Edel vd., 2017	Standart Grup Terapisi	ZBT ve Diyalektik Davranış Terapisi (DDT) ile sadece DDT	83 yetişkin katılımcı	ZBT ve DDT, sadece DDT göre duygusal zihinselleştirmeyi geliştirmede daha etkili bulunmuştur.
Einy vd., 2019	Standard	ZBT ile Bilişsel Analitik Terapi (BAT)	45 yetişkin katılımcı	ZBT daha etkili bulunmuştur.
Jorgensen vd., 2013	Standart Terapi	ZBT ile Destekleyici Psikoterapi (DP)	85 yetişkin katılımcı	İki terapi de BKB üzerinde etkili bulunmuştur.
Jorgensen vd., 2013	Standart Grup Terapisi	ZBT ile her zamanki tedavi	111 adölesan katılımcı	ZBT, her zamanki terapiden üstün bulunamamıştır.
Jorgensen vd., 2014	Standart	ZBT ile Destekleyici Grup Psikoterapi (DGP)	58 yetişkin katılımcı	ZBT ile DGP arasında anlamlı fark bulunamamıştır.
Jorgensen vd., 2021	Standart Grup Terapisi	ZBT ile her zamanki tedavi	145 adölesan katılımcı	Düşük yansıtıcı işlev bildiren katılımcılarda ZBT'yi bırakma riski yüksek bulunurken her zamanki tedavide böyle bir sonuç bulunamamıştır.
Juul vd., 2019	Kısa Süreli ZBT ile Uzun Süreli ZBT	Kısa Süreli ZBT ile Uzun Süreli ZBT	166 yetişkin katılımcı	Dizayn çalışması, sonuç yok
Juul vd., 2021	Kısa Süreli ZBT ile Uzun Süreli ZBT	Kısa Süreli ZBT ile Uzun Süreli ZBT	166 yetişkin katılımcı	Dizayn çalışması, sonuç yok.
Kvarstein vd., 2015	Standart	ZBT ile Geleneksel Psikodinamik Tedavi	345 yetişkin katılımcı	ZBT, Geleneksel Psikodinamik Tedaviye göre daha etkili bulunmuştur.
Kvarstein vd., 2019	Standart	ZBT ile Psikodinamik Grup Bazlı Tedavi Programı	345 yetişkin katılımcı	Orta şiddetli borderline için ZBT, Psikodinamik Grup Bazlı Tedavi Programı ile eşit etkili çıkarken şiddetli borderline için ZBT, Psikodinamik Grup Bazlı Tedavi Programından daha etkili bulunmuştur.
Laurensen vd., 2014	Gündüz Hastanesi ZBT	ZBT ile her zamanki tedavi	108 yetişkin katılımcı	Dizayn çalışması, sonuç yok.
Laurensen vd., 2014	Gündüz Hastanesi ZBT ve yoğun ayakta ZBT	Gündüz Hastanesi ZBT ve yoğun ayakta ZBT	114 yetişkin katılımcı	Dizayn çalışması, sonuç yok

Laurensen vd., 2018	Gündüz Hastanesi ZBT	ZBT ile her zamanki tedavi	95 yetişkin katılımcı	18 aylık sonuçlara bakıldığında ZBT, her zamanki tedavinin sonuçları eşit etkili bulunmuştur.
Smits vd., 2020	Gündüz Hastanesi ZBT ve yoğun ayakta ZBT	Gündüz Hastanesi ZBT ve yoğun ayakta ZBT	114 yetişkin katılımcı	Gündüz Hastanesi ZBT, yoğun ayakta ZBT'ye göre ilişkisel işlevsellik açısından üstün bulunmuştur.
Smits vd., 2022	Gündüz Hastanesi ZBT ve yoğun ayakta ZBT	Gündüz Hastanesi ZBT ve yoğun ayakta ZBT	114 yetişkin katılımcı	Gündüz Hastanesi ZBT ve yoğun ayakta ZBT 36 aylık tedavi sonrasında benzer gelişmeler göstermiştir.

*Tabloda gündüz hastanesi, yoğun ayakta terapi, kısa süreli ya da uzun süreli terapi olarak belirtilmeyen terapiler standart terapi olarak kullanılmıştır.

Tablo 7'de ZBT'nin başka terapilerle ya da ZBT'nin kendi çeşitleri ile karşılaştırıldığı belirtilen 29 makale, Tablo 8'de detaylı olarak incelenmiştir. Çalışmalar ilk yazarın soy ismine göre tabloda sıralanmıştır.

Tartışma

BKB, karmaşık bir zihinsel bozukluktur (Baterman ve Fonagy, 2013, s. 221). BKB, özellikle kadınlar arasında yaygın bir sorundur. Psikososyal işlevsellik ve özellikle mesleki işlevsellik, BKB hastalarında genellikle önemli ölçüde tehlikeye girmektedir (Jorgensen vd., 2013, s. 306).

BKB, klinik ruh sağlığı ortamlarında sık karşılaşılan hastalıklar arasındadır. BKB olan kişiler, psikososyal ve mesleki işlevleri üzerinde son derece olumsuz bir etkiye sahip olabilmekte (Lohman vd., 2017, s. 167) aile üyeleri ve sağlık sistemleri üzerinde de büyük yük oluşturmaktadır. BKB daha önceleri tedavisi zor olarak görülmekle birlikte bu alanda yapılan çalışmalarla daha erken teşhis ve daha iyi tedavi sonuçları görülmeye başlanmıştır (Bohus vd., 2021, s. 1528).

BKB olan hastaların çoğu kısmen hastanede yatış ve ayakta tedavi hizmetlerini kullanarak tedavi edilmektedir. BKB'yi tedavi etmek için çeşitli terapi yöntemleri kullanılmaktadır: Bireysel psikanalitik psikoterapi, diyalektik davranış terapisi, grup psikoterapisi, aile terapisi ve destekleyici psikoterapi (Bateman ve Fonagy, 1999, s. 1563). Bu terapilere ek olarak ZBT yoğun şekilde BKB tedavisinde kullanılmaktadır (Stoffers-Winterling vd., 2022, s. 3180).

Zihinselleştirme; insan davranışını kasıtlı, motive edici ve duygusal zihinsel durumlar (örneğin ihtiyaçlar, arzular, duygular, inançlar, hedefler, amaçlar ve nedenler) açısından algılamamızı ve yorumlamamızı sağlayan zihinsel aktivitedir (Griffiths vd., 2019, s. 2). ZBT'nin ilk amacı duygusal ifadeyi stabilize etmektir. Kontrolsüz duygulanım dürtüselliğe yol açmakta ve yalnızca bu duygulanım bile kontrol altına alındığında içsel temsillere odaklanmak ve hastanın benlik algısını güçlendirmek mümkün olmaktadır. (Bateman ve Fonagy, 2010, s. 13).

BKB tedavisinde kullanılan ZBT'nin etkinliğini birçok çalışma kanıtlamıştır (Bales vd., 2015, s. 416; Bateman ve Fonagy, 2008, s. 636; Einy vd., 2019 s. 325; Kvarstein vd., 2015, s. 81). ZBT'nin, BKB üzerindeki etkinliğini inceleyen tüm çalışmalar gözden geçirilerek nitel bir analiz yöntemi olan doküman analizi yapılmıştır. Çalışmaya dahil edilme kriterlerine uyan 41 makalenin frekans dağılımları ve yüzdesel dağılımları; çalışmaların yayınlandığı dergilere göre, çalışmaların yayınlandığı yıllara göre, çalışmalara katılan katılımcı sayısına göre, katılımcıların örneklem grubuna göre, katılımcılara uygulanan terapi çeşidine göre, BKB teşhisinin katılımcılara nasıl

koyulduğuna göre ve ZBT'nin başka bir terapi ile ya da ZBT'nin farklı çeşitleri ile karşılaştırılmasına göre incelenmiştir.

Doküman analizine dahil edilen makalelerin yayınlanma yılları incelendiğinde; 2006 ile 2010 yılları arasında 3 makale, 2011 ile 2015 yılları arasında 11 makale, 2016 ile 2020 yılları arasında 18 makale, 2021 ile 2023 yılları arasında 9 makale incelenmiştir. Konu ile ilgili yapılan çalışmaların 2006 ve sonrasına ait olması, son yıllarda konunun ilgi gördüğünün ve yapılan çalışma sayısındaki artışın kanıtı niteliğindedir. Ayrıca, 41 makalenin yayınlandığı psikiyatri ve psikoterapi odaklı 26 derginin, 17'si SSCI indeksli dergilerdir. ZBT'nin, BKB tedavisinde ve semptom azaltmada etkili olduğu ve kalıcılığı fazla olduğu için ruh sağlığı alanındaki yeni çalışmalarda konu önem kazanmıştır.

Makalelerin örneklem grubuna göre incelendiğinde; yetişkin örnekleme sahip 35 makale varken adölesan örnekleme sahip 6 makale bulunmuştur. Zihinselleştirme yeteneğinin, erken ebeveyn-bebek etkileşimlerinin kalitesi bağlamında gelişeceği varsayılmaktadır. Erken bağlanma bozuklukları ve çocukluk çağı travmaları zihinselleştirme kapasitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Çocukluk dönemindeki düzensiz bağlanma örüntüleri ve zihinselleştirme sorunları BKB'ye işaret edebilmektedir (Quek vd., 2019, s. 2). Bu sebeple kişiliğin son şekillenme dönemi olan ergenlik döneminde de ZBT'nin BKB üzerindeki etkinliğini inceleyen çalışmalar yapılmıştır.

ZBT hem bireysel hem de grup formatlarında uygulanan yapılandırılmış bir psikodinamik psikoterapidir (Levy vd., 2018, s. 716). Bireysel terapi ve grup terapisi birbirlerini desteklemektedir. Grup ve bireysel psikoterapisi kombine uygulandığında yaklaşımın ve hedeflerin tutarlılığını sağlanmaktadır. Kombine tedavi, borderline hastanın sorunlarına ikili bir bakış açısı sağlayarak intrapsişik ve kişilerarası deneyim düzeyiyle yanıt vermektedir. Kombine tedavinin, BKB'nin hem intrapsişik hem de kişilerarası zorluklarına etkili bir şekilde yanıt verdiği gözlemlenmiştir. Her ikisi de önemli ve tamamlayıcı yaklaşımlardır. Ayrıca kombine tedavi genellikle sık terapötik temasa ihtiyaç duyan BKB hastalarının tedavisinde uygun maliyetlidir (Lofton vd., 1983, s. 21). Danışan ile terapist arasında kurulan terapötik iş birliği tüm psikoterapi çeşitleri için önemli bir kavramdır. Güçlü bir terapötik iş birliği ile terapinin iyi sonuçlanması arasında pozitif ilişki vardır (Gabbard, 2004, s. 106-107). Bireysel terapide ve grup terapisinde kurulan terapötik ilişkinin terapi başarısı açısından etkili olacağı düşünülmüştür.

Makalelerdeki BKB teşhisi çeşitli şekillerde koyulmuştur. Değerlendirme verileri toplanırken genel olarak 4 kaynaktan yararlanılır: Mülakatlar, hastanın verdiği öykü, psikolojik testler ve davranışsal gözlemler. Değerlendirme yapılırken birden fazla kaynağa başvurularak tüm boyutları netleştirmek istenilir. Birden fazla kaynakla değerlendirme yapmak tedavi etkinliği açısından da önemlidir. Değerlendirme için evrensel bir doğru olmamakla birlikte değerlendirme araçları güvenilir, geçerli ve kullanılabilir seçilmelidir. Psikolojik değerlendirmede istatistiki yöntemler daha güvenilir kabul edilse bile klinik değerlendirmenin önemi azımsanamayacak kadar çoktur (Kramer vd., 2014, s. 97, 120).

ZBT ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde; ZBT'nin karşılaştırıldığı 29 çalışma varken ZBT'nin geliştirilmesine katkı sağlayan, karşılaştırma yapılmayan 12 çalışma bulunmuştur. Karşılaştırma yapılan çalışmalarda; ZBT ile her zamanki tedavi, ZBT ile GTVY, ZBT ile DP, ZBT ve DDT ile sadece DDT, ZBT ile Özel Psikoterapatik Tedaviler, Gündüz Hastanesi ZBT ve yoğun ayakta ZBT, Kısa Süreli ZBT ile Uzun Süreli ZBT, ZBT ve DDT, ZBT ile BAT, ZBT ile Yapılandırılmış Klinik Yöntem, ZBT ile DGP, ZBT ile Geleneksel Psikodinamik Tedavi ve ZBT ile Psikodinamik Grup Bazlı Tedavi Programı kıyaslanmıştır.

ZBT yapılandırılmış bir psikodinamik psikoterapidir (Levy vd., 2018, s. 715). Zihinselleştirmenin kökleri; psikanalize, bağlanma teorisine, gelişimsel psikopatolojiye ve bilişsel psikolojiye dayanmaktadır (Ramires vd., 2020, s. 2). Hastanın karakterinin ya da kişiliğinin örgütlenmesinin belirlenmesinde zihinselleştirme yardım etmektedir. Güvensiz

bağlanma ile ilkel kişilik örgütlenmesi arasında güçlü bir bağlantı bulunmaktadır. BKB olan hastalar genellikle erken yaşlarda deneyimledikleri travmalarını çözemeyip tutarlı bir zihinsel çerçeve kuramayabilirler (Gabbard, 2004, s. 38-39). ZBT, zihinselleştirmeyi yavaşça genişletmek ve danışanın farkındalığı dışında olan zihinsel durumları tanımlamasına yardımcı olmak için çalışmaya yönelik işbirlikçi ve yapılandırılmış bir yaklaşımı içermektedir (Levy vd., 2018, s. 715).

BAT geleneksel olarak karşıt modellerin entegrasyonundan türetilmiştir. Genellikle 16 haftalık seanslardan oluşan sınırlı bir zaman diliminde uygulanmış ve gerekli görüldüğü durumlarda 24 haftaya çıkarılmıştır. BAT'daki genel varsayım; her hasta-terapist ilişkisinde hastanın terapistten yanıtlar beklemeye, algılamaya veya ortaya çıkarmaya eğilimli olduğudur. Terapistler ancak hastanın repertuarının net bir resmini oluşturarak yanlış algılamaları düzeltebilir ve faydasız, hatalı yanıtlardan kaçınabilirler. BKB konusu olduğunda bu görev hem daha önemli hem de daha zor olabilmektedir. Hastaların tedaviyi bırakmasını önlemek ve terapötik etkinin dayandığı tutarlı insan varlığını sağlamak için hastanın mevcut zorluklarının yeniden formüle edilmesinin mümkün olduğu kadar hızlı ve doğru bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Ryle, 2004, s. 4).

DDT, geleneksel Bilişsel Davranışçı Terapi'nin unsurlarını Zen ve hümanist yaklaşımlardan alınan kabule dayalı uygulamalarla harmanlayan bütünleştirici bir modeldir. DDT başlangıçta BKB'nin tedavisi kapsamında; çok yönlü, karmaşık hasta popülasyonlarının tedavisi olarak gelişmiştir. DDT biyososyal teorisi, BKB'yi yüksek duygusal kırılganlık ve duyguları düzenleme yeteneğindeki eksikliklerle karakterize edilen yaygın bir duygusal düzensizlik bozukluğu olarak kavramsallaştırmıştır (Levy vd., 2018, s. 713).

DP benlik saygısını artırmak ve uyarlanabilir savunmaları, olumlu başa çıkma becerilerini kullanmak için güçlü yönlerin harekete geçirilmesini vurgulamaktadır. Kendine zarar veren ve intihar girişiminde bulunan BKB'li hastaların yaşadığı, periyodik kriz durumları sırasında kriz müdahalesinin yanı sıra olumsuz düşünme kalıplarını, dürtüsel davranışları ve duygulanım düzensizliğini ele almak için somut çözüm odaklı yaklaşımların standart DP ile entegrasyonu gerekebilmektedir. DP, kendine zarar verme davranışı olan BKB'li hastaların kendine zarar verme ve intihar davranışının sıklığını ve yoğunluğunu en aza indirmede etkili olabilmektedir (Aviram VD., 2004, s. 146-148).

BKB'li hastalar ve onları tedavi eden klinisyenler için çok sayıda tedavi mevcuttur. Her ne kadar bu tedaviler farklı teorik yönelimlerden kaynaklansa ve bazı farklılıklara sahip olsa da hepsi açık ya da örtülü olarak bütünleştirici olma eğilimindedir (Levy vd., 2018, s. 713). ZBT psikanalistler tarafından geliştirilmiştir ancak bilişsel yöntemlerden yararlanmaktadır. ZBT'nin yöntemleri birçok bakımdan DDT'nin yöntemlerine benzemektedir. DDT ve ZBT'nin her ikisinin de BKB üzerinde önemli etkisi vardır (Paris, 2010, s. 57). Barnicot ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada BKB üzerinde ZBT ve DDT etkinliği karşılaştırılmış ZBT ve DDT benzer sonuçlar göstermiştir (Barnicot vd., 2022, s. 229). Edel ve arkadaşları ZBT ve DDT ile sadece DDT'yi karşılaştırmıştır. Çalışmanın sonucunda; ZBT ve DDT, sadece DDT'ye göre duygusal zihinselleştirmeyi geliştirmede daha etkili bulunmuştur (Edel vd., 2017, s. 11). Yine Brüne ve arkadaşları tarafından ZBT ve DDT ile sadece DDT karşılaştırılmış ve ZBT ve DDT, sadece DDT'ye göre daha etkili bulunmuştur (Brüne vd., 2013, s. 199-200).

ZBT'nin başka terapilerle ya da kendi çeşitleri ile karşılaştırıldığı 29 makalenin sonuçları incelendiğinde, ZBT'nin etkinliğini kanıtlayan 14 makale bulunurken ZBT'nin diğer terapilerle eşit etkinliğe sahip olduğunu gösteren 8 makale bulunmuştur. Bu çalışmaların 5'i dizayn çalışmasıdır. 1 çalışma, ZBT'yi her zamanki uzman tedavisi ile maliyet açısından karşılaştırıp ZBT'nin daha az maliyetli bulunduğu bir çalışmadır. Geriye kalan bir çalışmada da drop oranı incelenmiştir. Bu sonuçlar incelendiğinde ZBT'nin, BKB için etkin bir tedavi olduğu söylenebilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Yeni bir terapi olan ZBT'nin, BKB üzerindeki etkinliği son yıllarda ilgi çekicidir. ZBT'nin, BKB üzerindeki etkinliğini incelemek için belli kriterler gözetilerek konu ile ilgili çalışmalar gözden geçirilmiş ve doküman analizi yapılması amaçlanmıştır. Yapılan doküman analizinin sonucunda; ZBT'nin, BKB için etkin bir tedavi olduğu söylenebilmektedir.

ZBT'nin, BKB için etkin bir tedavi olduğu bilgisi doğrultusunda yeni çalışmalar yapılabileceğinden, yapılan bu çalışmanın ileriki çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir. Ayrıca yapılan doküman analizinin sonucunda bulunan ZBT'nin, BKB için etkin bir tedavi olduğu sonucu bu alanda çalışan ruh sağlığı çalışanları için BKB tedavi sürecinde belirleyici olabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın kısıtlılığı çalışma sayısının az olmasıdır. Daha büyük örneklem ile yapılacak daha çok çalışma ZBT'nin BKB üzerindeki etkinliği konusunda daha doğru sonuçlar verecektir.

Kaynakça

- Aviram, R.B., Hellerstein, D.J., Gerson, J., ve Stanley, B. (2004). Adapting supportive psychotherapy for individuals with borderline personality disorder who self-injure or attempt suicide. *Journal of Psychiatric Practice*, 10(3), 145-155. doi: [10.1097/00131746-200405000-00002](https://doi.org/10.1097/00131746-200405000-00002)
- Bales, D.L., Timman, R., Andrea, H., Busschbach, J. J., Verheul, R., ve Kamphuis, J. H. (2015). Effectiveness of day hospital mentalization-based treatment for patients with severe borderline personality disorder: A matched control study. *Clinical psychology & psychotherapy*, 22(5), 409-417. doi: [10.1002/cpp.1914](https://doi.org/10.1002/cpp.1914)
- Bales, D.L., Timman, R., Luyten, P., Busschbach, J., Verheul, R., ve Hutsebaut, J. (2017). Implementation of evidence-based treatments for borderline personality disorder: The impact of organizational changes on treatment outcome of mentalization-based treatment. *Personality and mental health*, 11(4), 266-277. doi: [10.1002/pmh.1381](https://doi.org/10.1002/pmh.1381)
- Bales, D.L., Verheul, R., ve Hutsebaut, J. (2017). Barriers and facilitators to the implementation of mentalization-based treatment (MBT) for borderline personality disorder. *Personality and Mental Health*, 11(2), 118-131. doi: [10.1002/pmh.1368](https://doi.org/10.1002/pmh.1368)
- Bales, D., van Beek, N., Smits, M., Willemsen, S., Busschbach, J.J., Verheul, R., ve Andrea, H. (2012). Treatment outcome of 18-month, day hospital mentalization-based treatment (MBT) in patients with severe borderline personality disorder in the Netherlands. *Journal of personality disorders*, 26(4), 568. doi: [10.1521/pedi.2012.26.4.568](https://doi.org/10.1521/pedi.2012.26.4.568)
- Baptista, A., Chambon, V., Hoertel, N., Olfson, M., Blanco, C., Cohen, D., ve Jacquet, P. O. (2023). Associations between early life adversity, reproduction-oriented life strategy, and borderline personality disorder. *JAMA psychiatry*, 80(6), 558-566. doi: [10.1001/jamapsychiatry.2023.0694](https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2023.0694)
- Barnicot, K., ve Crawford, M. (2019). Dialectical behaviour therapy v. mentalisation-based therapy for borderline personality disorder. *Psychological Medicine*, 49(12), 2060-2068. doi: [10.1017/S0033291718002878](https://doi.org/10.1017/S0033291718002878)
- Barnicot, K., Redknap, C., Coath, F., Hommel, J., Couldrey, L., ve Crawford, M. (2022). Patient experiences of therapy for borderline personality disorder: Commonalities and differences between dialectical behaviour therapy and mentalization-based therapy and relation to outcomes. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 95(1), 212-233. doi: [10.1111/papt.12362](https://doi.org/10.1111/papt.12362)

- Bateman, A., ve Fonagy, P. (1999). Effectiveness of partial hospitalization in the treatment of borderline personality disorder: a randomized controlled trial. *American journal of Psychiatry*, 156(10), 1563-1569. doi: [10.1176/ajp.156.10.1563](https://doi.org/10.1176/ajp.156.10.1563)
- Bateman, A., ve Fonagy, P. (2001). Treatment of borderline personality disorder with psychoanalytically oriented partial hospitalization: An 18-month follow-up. *American Journal of Psychiatry*, 158(1), 36–42. doi: [10.1176/appi.ajp.158.1.36](https://doi.org/10.1176/appi.ajp.158.1.36)
- Bateman, A., ve Fonagy, P. (2003). Health service utilization costs for borderline personality disorder patients treated with psychoanalytically oriented partial hospitalization versus general psychiatric care. *American Journal of Psychiatry*, 160(1), 169–171. doi:[10.1176/appi.ajp.160.1.169](https://doi.org/10.1176/appi.ajp.160.1.169)
- Bateman, A. W., ve Fonagy, P. (2006). *Mentalization-Based Treatment for Borderline Personality Disorder: A Practical Guide*. (Oxford, 2006; online edn, Oxford Academic, 1 Feb. 2013) <https://doi.org/10.1093/med/9780198570905.001.0001>
- Bateman, A., ve Fonagy, P. (2008). 8-year follow-up of patients treated for borderline personality disorder: mentalization-based treatment versus treatment as usual. *American Journal of Psychiatry*, 165(5), 631-638. doi: [10.1176/appi.ajp.2007.07040636](https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2007.07040636)
- Bateman A., ve Fonagy P. (2009). Randomized controlled trial of outpatient mentalization-based treatment versus structured clinical management for borderline personality disorder. *Am J Psychiatry*. 166(12):1355–1364. doi: [10.1176/appi.ajp.2009.09040539](https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2009.09040539)
- Bateman, A., ve Fonagy, P. (2010). Mentalization based treatment for borderline personality disorder. *World psychiatry*, 9(1), 11. doi: [10.1002/j.2051-5545.2010.tb00255.x](https://doi.org/10.1002/j.2051-5545.2010.tb00255.x)
- Bateman, A., ve Fonagy, P. (2010). Randomized controlled trial of outpatient mentalization-based treatment versus structured clinical management for borderline personality disorder. *Focus*, 8(1), 55-65. doi: [10.1176/appi.ajp.2009.09040539](https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2009.09040539)
- Bateman, A., ve Fonagy, P. (2013). 8-year follow-up of patients treated for borderline personality disorder: Mentalization-based treatment versus treatment as usual. *Focus*, 11(2), 261-268. doi: [10.1176/appi.ajp.2007.07040636](https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2007.07040636)
- Bateman, A., ve Fonagy, P. (2013). Impact of clinical severity on outcomes of mentalisation-based treatment for borderline personality disorder. *The British Journal of Psychiatry*, 203(3), 221-227. doi: [10.1192/bjp.bp.112.121129](https://doi.org/10.1192/bjp.bp.112.121129)
- Bateman, A., Campbell, C., Luyten, P., ve Fonagy, P. (2018). A mentalization-based approach to common factors in the treatment of borderline personality disorder. *Current Opinion in Psychology*, 21, 44-49. doi: [10.1016/j.copsyc.2017.09.005](https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.09.005)
- Bateman, A., Constantinou, M.P., Fonagy, P., ve Holzer, S. (2021). Eight-year prospective follow-up of mentalization-based treatment versus structured clinical management for people with borderline personality disorder. *Personality disorders: Theory, research, and treatment*, 12(4), 291. doi: [10.1037/per0000422](https://doi.org/10.1037/per0000422)
- Beck E, Bo S, Jørgensen MS, ve diğ. Mentalization-based treatment in groups for adolescents with borderline personality disorder: a randomized controlled trial. *J Child Psychol Psychiatry*. 2020;61(5):594–604. doi: [10.1111/jcpp.13152](https://doi.org/10.1111/jcpp.13152)
- Beck, E., Bo, S., Gondan, M., Poulsen, S., Pedersen, L., Pedersen, J., ve Simonsen, E. (2016). Mentalization-based treatment in groups for adolescents with borderline personality disorder (BPD) or subthreshold BPD versus treatment as usual (M-GAB): study protocol for a randomized controlled trial. *Trials*, 17(1), 1-13. doi: [10.1186/s13063-016-1431-0](https://doi.org/10.1186/s13063-016-1431-0)
- Blankers, M., Koppers, D., Laurensen, E.M., Peen, J., Smits, M.L., Luyten, P., ... ve Dekker, J. J. (2021). Mentalization-based treatment versus specialist treatment as usual for

- borderline personality disorder: economic evaluation alongside a randomized controlled trial with 36-month follow-up. *Journal of Personality Disorders*, 35(3), 373-392. doi: [10.1521/pedi_2019_33_454](https://doi.org/10.1521/pedi_2019_33_454)
- Bo, S., Sharp, C., Beck, E., Pedersen, J., Gondan, M., ve Simonsen, E. (2017). First empirical evaluation of outcomes for mentalization-based group therapy for adolescents with BPD. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 8(4), 396. doi: [10.1037/per0000210](https://doi.org/10.1037/per0000210)
- Bohus, M., Stoffers-Winterling, J., Sharp, C., Krause-Utz, A., Schmahl, C., ve Lieb, K. (2021). Borderline personality disorder. *The Lancet*, 398(10310), 1528-1540. doi: [10.1016/S0140-6736\(21\)00476-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(21)00476-1)
- Bora, E. (2021). A meta-analysis of theory of mind and 'mentalization' in borderline personality disorder: a true neuro-social-cognitive or meta-social-cognitive impairment?. *Psychological Medicine*, 51(15), 2541-2551. doi: [10.1017/S0033291721003718](https://doi.org/10.1017/S0033291721003718)
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative research journal*. <http://dx.doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Brüne, M., Dimaggio, G., ve Edel, M.A. (2013). Mentalization-Based Group Therapy For Inpatients With Borderline Personality Disorder: Preliminary Findings. *Clinical Neuropsychiatry*, 10(5).
- Brüne, M., Walden, S., Edel, M.A., ve Dimaggio, G. (2016). Mentalization of complex emotions in borderline personality disorder: The impact of parenting and exposure to trauma on the performance in a novel cartoon-based task. *Comprehensive psychiatry*, 64, 29-37. doi: [10.1016/j.comppsy.2015.08.003](https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2015.08.003)
- Carlyle, D., Green, R., Inder, M., Porter, R., Crowe, M., Mulder, R., ve Frampton, C. (2020). A randomized-controlled trial of mentalization-based treatment compared with structured case management for borderline personality disorder in a mainstream public health service. *Frontiers in Psychiatry*, 11, 561916. doi: [10.3389/fpsy.2020.561916](https://doi.org/10.3389/fpsy.2020.561916)
- Carrera, S., Pandolfi, G., Cappelletti, J. Y., Padoani, W., ve Salcuni, S. (2018). Oriented mentalization-based treatment for borderline personality disorder patients: preliminary results at camposampiero mental health center. *Research in Psychotherapy: Psychopathology, Process, and Outcome*, 21(3). doi: [10.4081/ripppo.2018.336](https://doi.org/10.4081/ripppo.2018.336)
- Edel, M. A., Raaff, V., Dimaggio, G., Buchheim, A., ve Brüne, M. (2017). Exploring the effectiveness of combined mentalization-based group therapy and dialectical behaviour therapy for inpatients with borderline personality disorder—A pilot study. *British Journal of Clinical Psychology*, 56(1), 1-15. doi: [10.1111/bjc.12123](https://doi.org/10.1111/bjc.12123)
- Euler, S., Wrege, J., Busmann, M., Lindenmeyer, H.J., Sollberger, D., Lang, U.E., ... ve Walter, M. (2018). Exclusion-proneness in borderline personality disorder inpatients impairs alliance in mentalization-based group therapy. *Frontiers in Psychology*, 9, 824. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2018.00824>
- Eyni, S. (2020). The effectiveness of mentalization-based therapy on improving object relations of people with borderline personality disorder. *Journal of Research in Psychopathology*, 1(1), 16-23. doi: [10.22098/jrp.2020.1028](https://doi.org/10.22098/jrp.2020.1028)
- Falconer, C.J., Cutting, P., Davies, E.B., Hollis, C., Stallard, P., ve Moran, P. (2017). Adjunctive avatar therapy for mentalization-based treatment of borderline personality disorder: a mixed-methods feasibility study. *Evidence-based mental health*, 20(4), 123-127. doi: [10.1136/eb-2017-102761](https://doi.org/10.1136/eb-2017-102761)

- Feenstra, D.J., Luyten, P., ve Bales, D.L. (2017). Mentalization-based treatment for borderline personality disorder in adults and adolescents: For whom, when, and how?. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 81(3), 264-280. https://doi.org/10.1521/bumc_2017_81_04
- Folmo, E.J., Karterud, S.W., Kongerslev, M.T., Kvarstein, E.H., ve Stänicke, E. (2019). Battles of the comfort zone: modelling therapeutic strategy, alliance, and epistemic trust—a qualitative study of mentalization-based therapy for borderline personality disorder. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 49(3), 141-151. <https://doi.org/10.1007/s10879-018-09414-3>
- Folmo, E.J., Stänicke, E., Johansen, M.S., Pedersen, G., ve Kvarstein, E.H. (2021). Development of therapeutic alliance in mentalization-based treatment—Goals, Bonds, and Tasks in a specialized treatment for borderline personality disorder. *Psychotherapy Research*, 31(5), 604-618. doi: [10.1080/10503307.2020.1831097](https://doi.org/10.1080/10503307.2020.1831097)
- Fonagy, P., ve Luyten, P. (2009). A developmental, mentalization-based approach to the understanding and treatment of borderline personality disorder. *Development and psychopathology*, 21(4), 1355-1381. doi: [10.1017/S0954579409990198](https://doi.org/10.1017/S0954579409990198)
- Fonagy, P., Luyten, P., ve Bateman, A. (2015). Translation: Mentalizing as treatment target in borderline personality disorder. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 6(4), 380. doi: [10.1037/per0000113](https://doi.org/10.1037/per0000113)
- Gabbard GO (2004). Uzun Süreli Psikodinamik Psikoterapi (Çeviren H Atalay). Ankara, Tuna Matbaacılık.
- Griffiths, H., Duffy, F., Duffy, L., Brown, S., Hockaday, H., Eliasson, E., ... ve Schwannauer, M. (2019). Efficacy of Mentalization-based group therapy for adolescents: the results of a pilot randomised controlled trial. *BMC psychiatry*, 19(1), 1-13. <https://doi.org/10.1186/s12888-019-2158-8>
- Jørgensen, C.R., Bøye, R., Andersen, D., Døssing Blaabjerg, A.H., Freund, C., Jordet, H., ... ve Andersen, D. (2014). Eighteen months post-treatment naturalistic follow-up study of mentalization-based therapy and supportive group treatment of borderline personality disorder: Clinical outcomes and functioning. *Nordic Psychology*, 66, 254-273. <https://doi.org/10.1080/19012276.2014.963649>
- Jørgensen, C.R., Freund, C., Bøye, R., Jordet, H., Andersen, D., ve Kjølbye, M. (2013). Outcome of mentalization-based and supportive psychotherapy in patients with borderline personality disorder: a randomized trial. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 127(4), 305-317. doi: [10.1111/j.1600-0447.2012.01923.x](https://doi.org/10.1111/j.1600-0447.2012.01923.x)
- Jørgensen, M.S., Bo, S., Vestergaard, M., Storebø, O.J., Sharp, C., ve Simonsen, E. (2021). Predictors of dropout among adolescents with borderline personality disorder attending mentalization-based group treatment. *Psychotherapy Research*, 31(7), 950-961. doi: [10.1080/10503307.2020.1871525](https://doi.org/10.1080/10503307.2020.1871525)
- Jørgensen, M.S., Storebø, O.J., Bo, S., Poulsen, S., Gondan, M., Beck, E., ... ve Simonsen, E. (2021). Mentalization-based treatment in groups for adolescents with Borderline Personality Disorder: 3-and 12-month follow-up of a randomized controlled trial. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 30(5), 699-710. doi: [10.1007/s00787-020-01551-2](https://doi.org/10.1007/s00787-020-01551-2)
- Juul, S., Frandsen, F.W., Bo Hansen, S., Sørensen, P., Bateman, A., ve Simonsen, S. (2022). A clinical illustration of short-term mentalization-based therapy for borderline personality disorder. *Journal of Clinical Psychology*. <https://doi.org/10.1002/jclp.23378>
- Juul, S., Lunn, S., Poulsen, S., Sørensen, P., Salimi, M., Jakobsen, J. C., ... ve Simonsen, S. (2019). Short-term versus long-term mentalization-based therapy for outpatients with

- subthreshold or diagnosed borderline personality disorder: a protocol for a randomized clinical trial. *Trials*, 20(1), 1-10. doi: [10.1186/s13063-019-3306-7](https://doi.org/10.1186/s13063-019-3306-7)
- Juul, S., Simonsen, S., Poulsen, S., Lunn, S., Sørensen, P., Bateman, A., ve Jakobsen, J. C. (2021). Detailed statistical analysis plan for the short-term versus long-term mentalisation-based therapy for outpatients with subthreshold or diagnosed borderline personality disorder randomised clinical trial (MBT-RCT). *Trials*, 22(1), 1-8. doi: [10.1186/s13063-021-05450-y](https://doi.org/10.1186/s13063-021-05450-y)
- Kramer, G.P., Bernstein, D. A., ve Phares, V. (2014). *Klinik psikolojiye giriş*. Mentis Yayıncılık.
- Kvarstein, E.H., Pedersen, G., Folmo, E., Urnes, Ø., Johansen, M.S., Hummelen, B., ... ve Karterud, S. (2019). Mentalization-based treatment or psychodynamic treatment programmes for patients with borderline personality disorder—the impact of clinical severity. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 92(1), 91-111. doi: [10.1111/papt.12179](https://doi.org/10.1111/papt.12179)
- Kvarstein, E.H., Pedersen, G., Urnes, Ø., Hummelen, B., Wilberg, T., ve Karterud, S. (2015). Changing from a traditional psychodynamic treatment programme to mentalization-based treatment for patients with borderline personality disorder—Does it make a difference?. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 88(1), 71-86. doi: [10.1111/papt.12036](https://doi.org/10.1111/papt.12036)
- Laurensen, E.M., Hutsebaut, J., Feenstra, D.J., Bales, D.L., Noom, M.J., Busschbach, J.J., ... ve Luyten, P. (2014). Feasibility of mentalization-based treatment for adolescents with borderline symptoms: A pilot study. *Psychotherapy*, 51(1), 159. Doi: [10.1037/a0033513](https://doi.org/10.1037/a0033513)
- Laurensen, E.M., Luyten, P., Kikkert, M.J., Westra, D., Peen, J., Soons, M.B., ... ve Dekker, J. J. (2018). Day hospital mentalization-based treatment v. specialist treatment as usual in patients with borderline personality disorder: randomized controlled trial. *Psychological Medicine*, 48(15), 2522-2529. doi: [10.1017/S0033291718000132](https://doi.org/10.1017/S0033291718000132)
- Laurensen, E.M., Smits, M.L., Bales, D.L., Feenstra, D.J., Eeren, H.V., Noom, M.J., ... ve Verheul, R. (2014). Day hospital Mentalization-based treatment versus intensive outpatient Mentalization-based treatment for patients with severe borderline personality disorder: protocol of a multicentre randomized clinical trial. *BMC psychiatry*, 14(1), 1-12. doi: [10.1186/s12888-014-0301-0](https://doi.org/10.1186/s12888-014-0301-0)
- Laurensen, E.M., Westra, D., Kikkert, M.J., Noom, M.J., Eeren, H.V., van Broekhuizen, A.J., ... ve Dekker, J.J. (2014). Day Hospital Mentalization-Based Treatment (MBT-DH) versus treatment as usual in the treatment of severe borderline personality disorder: protocol of a randomized controlled trial. *BMC psychiatry*, 14(1), 1-13. doi: [10.1017/S0033291718000132](https://doi.org/10.1017/S0033291718000132)
- Levy KN, Clarkin JF, Yeomans FE, Scott LN, Wasserman RH, Kernberg OF. The mechanisms of change in the treatment of borderline personality disorder with transference focused psychotherapy. *J Clin Psychol*. 2006 Apr;62(4):481-501. doi: [10.1002/jclp.20239](https://doi.org/10.1002/jclp.20239).
- Levy, K.N., McMain, S., Bateman, A., ve Clouthier, T. (2018). Treatment of borderline personality disorder. *Psychiatric Clinics*, 41(4), 711-728. doi: [10.1016/j.psc.2018.07.011](https://doi.org/10.1016/j.psc.2018.07.011)
- Linehan, M. M. (1987). Dialectical behavior therapy for borderline personality disorder: Theory and method. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 51(3), 261.
- Lofton, P., Daugherty, C., ve Mayerson, P. (1983). Combined group and individual treatment for the borderline patient. *Group*, 7(3), 21-26. <https://doi.org/10.1007/BF01456469>
- Lohman, M.C., Whiteman, K.L., Yeomans, F.E., Cherico, S.A., ve Christ, W.R. (2017). Qualitative analysis of resources and barriers related to treatment of borderline

- personality disorder in the United States. *Psychiatric Services*, 68(2), 167-172. doi: [10.1176/appi.ps.201600108](https://doi.org/10.1176/appi.ps.201600108)
- Moltu, C., Kverme, B., Veseth, M., ve Natvik, E. (2023). How people diagnosed with borderline personality disorder experience relationships to oneself and to others. A qualitative in-depth study. *International journal of qualitative studies on health and well-being*, 18(1), 2152220. doi: [10.1080/17482631.2022.2152220](https://doi.org/10.1080/17482631.2022.2152220)
- Möller, C., Karlgren, L., Sandell, A., Falkenström, F., ve Philips, B. (2017). Mentalization-based therapy adherence and competence stimulates in-session mentalization in psychotherapy for borderline personality disorder with co-morbid substance dependence. *Psychotherapy Research*, 27(6), 749-765. doi: [10.1080/10503307.2016.1158433](https://doi.org/10.1080/10503307.2016.1158433)
- Paris, J. (2010). Effectiveness of different psychotherapy approaches in the treatment of borderline personality disorder. *Current psychiatry reports*, 12, 56-60. doi: [10.1007/s11920-009-0083-0](https://doi.org/10.1007/s11920-009-0083-0)
- Ramires, V.R.R., Carvalho, C., Polli, R.G., Goodman, G., ve Midgley, N. (2020). The therapeutic process in psychodynamic therapy with children with different capacities for mentalizing. *Journal of Infant, Child, and Adolescent Psychotherapy*, 19(4), 358-370. <https://doi.org/10.1080/15289168.2020.1812323>
- Quek, J., Bennett, C., Melvin, G. A., Saeedi, N., Gordon, M.S., ve Newman, L.K. (2018). An investigation of the mentalization-based model of borderline pathology in adolescents. *Comprehensive psychiatry*, 84, 87-94. doi: [10.1016/j.comppsy.2018.04.005](https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2018.04.005)
- Quek, J., Melvin, G.A., Bennett, C., Gordon, M. S., Saeedi, N., ve Newman, L.K. (2019). Mentalization in adolescents with borderline personality disorder: A comparison with healthy controls. *Journal of personality disorders*, 33(2), 145-163. doi: [10.1521/pedi_2018_32_336](https://doi.org/10.1521/pedi_2018_32_336)
- Ryle, A. (2004). The contribution of cognitive analytic therapy to the treatment of borderline personality disorder. *Journal of personality Disorders*, 18(1), 3-35. doi: [10.1521/pedi.18.1.3.32773](https://doi.org/10.1521/pedi.18.1.3.32773)
- Smits, M.L., Feenstra, D.J., Bales, D.L., Blankers, M., Dekker, J.J., Lucas, Z., ... ve Luyten, P. (2022). Day hospital versus intensive outpatient mentalization-based treatment: 3-year follow-up of patients treated for borderline personality disorder in a multicentre randomized clinical trial. *Psychological medicine*, 52(3), 485-495. doi: [10.1017/S0033291720002123](https://doi.org/10.1017/S0033291720002123)
- Smits, M.L., Feenstra, D.J., Eeren, H.V., Bales, D.L., Laurensen, E.M., Blankers, M., ... ve Luyten, P. (2020). Day hospital versus intensive out-patient mentalisation-based treatment for borderline personality disorder: Multicentre randomised clinical trial. *The British Journal of Psychiatry*, 216(2), 79-84. doi: [10.1192/bjp.2019.9](https://doi.org/10.1192/bjp.2019.9)
- Stoffers-Winterling, J.M., Storebø, O. J., Simonsen, E., Sedoc Jørgensen, M., Pereira Ribeiro, J., Kongerslev, M.T., ve Lieb, K. (2022). Perspectives on Dialectical Behavior Therapy and Mentalization-Based Therapy for Borderline Personality Disorder: Same, Different, Complementary?. *Psychology Research and Behavior Management*, 3179-3189 doi: [10.2147/PRBM.S342257](https://doi.org/10.2147/PRBM.S342257)
- Thomsen, M.S., Ruocco, A.C., Uliaszek, A.A., Mathiesen, B.B., ve Simonsen, E. (2017). Changes in neurocognitive functioning after 6 months of mentalization-based treatment for borderline personality disorder. *Journal of Personality Disorders*, 31(3), 306-324. Doi: [10.1521/pedi_2016_30_250](https://doi.org/10.1521/pedi_2016_30_250)

- Van Heel, M., Luyten, P., De Meulemeester, C., Vanwalleghe, D., Vermote, R., ve Lowyck, B. (2019). Mentalizing based on external features in borderline personality disorder compared with healthy controls: the role of attachment dimensions and childhood trauma. *Journal of personality disorders*, 33(6). doi: [10.1521/pedi_2019_33_373](https://doi.org/10.1521/pedi_2019_33_373)
- Young, J. E., Klosko, J. S., ve Weishaar, M. E. (2003). Schema therapy: A practitioner's guide. Guilford Press.
- صادقی موحّد، و عینی نریمانی. Comparing the Effect of Mentalization-Based Therapy and Cognitive Analytical Therapy on Ego Strength and Defense Mechanisms of People with Borderline Personality Disorder. 25(4), 324-339. doi: [10.32598/hms.25.4.324](https://doi.org/10.32598/hms.25.4.324)

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 95
2. yazar katkı oranı : % 5

Türkiye’de Toplumsal Kurumlara Yönelik Güven ve Suç Korkusu Arasındaki Bağ: Sosyal Sermaye

The Link Between Trust in Social Institutions and Fear of Crime in Turkey: Social Capital

Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN ¹, Öğr.Gör. Engin Durukan ABDULHAKİMOĞULLARI ²,

Arş. Gör. Osman AYDOĞAN ³

Öz

Bu çalışmanın amacı toplumsal kurumlara yönelik güven ve suç korkusu arasındaki ilişkinin belirlenmesidir. Güven duygusu, toplumsal ağlar ve normlarla birlikte sosyal sermayeyi oluşturan ana unsurlardan biridir. Sosyal sermaye açısından zengin, karşılıklı güvenin yüksek olduğu toplumlarda, bir suçun mağduru olmaya yönelik korku anlamına gelen suç korkusunun düşük olması beklenmektedir. Bu kapsamda çalışmanın iki araştırma sorusu bulunmaktadır: Bunlardan ilki “Farklı suç türlerine yönelik suç korkusu, hangi toplumsal kurumlara duyulan güven eksikliğiyle ilişkilidir?” İkincisi ise “Toplumsal kurumlara yönelik güven eksikliği, Dünya Değerler Araştırması’ndan (DDA) elde edilen güven verileriyle ne ölçüde örtüşmektedir?” şeklindedir. Araştırmanın veri kaynaklarını Twitter (X) üzerinden suçla ilişkili anahtar kelimeler aracılığıyla 41122 gönderi ve 1990-2018 yılları arasında Türkiye’de 6 defa yapılan Dünya Değerler Araştırması’nın (DDA) toplumsal unsurlara yönelik güvene ilişkin anket verileri oluşturmaktadır. Yapılan içerik analizi neticesinde elde edilen bulgulara göre bireylerin toplumsal unsurlara olan güvensizliği ile suç korkusu arasındaki ilişki doğrulanmıştır. Buna paralel olarak Dünya Değerler Araştırması’nda toplumsal kurumlara yönelik güven düzeyi sonuçları ile bu araştırmadan elde edilen sonuçlar arasında paralellik olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak toplumsal kurumlara olan güven eksikliği, sosyal sermayenin düşük düzeyde olmasıyla ilişkiliyken bu durum suç korkusunun nedeni olarak toplumsal kurumlara yönelik güvensizlikle de ilişkili olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sermaye, Güven, Suç Korkusu, Dünya Değerler Araştırması, Toplumsal Kurumlar, Mağduriyet

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The study aims to determine the relationship between trust in social institutions and fear of crime. Trust is one of the major elements that constitute social capital, along with social networks and norms. In communities affluent in social capital, where mutual trust is high, it is expected that fear of crime, which means the fear of being a victim of a crime, will be low. In this context, the study has two research questions. The first one is, “Fear of crime for different types of crimes is related to the lack of trust in which social institutions?” The second one is; “To what extent does the lack of trust in social institutions overlap with the trust data obtained from the World Values Survey (WVS)?”. The study's data sources consist of 41122 posts on Twitter (X) using crime-related keywords and the survey data on trust in social elements from the World Values Survey (WVS), which was conducted 6 times in Turkey between 1990-2018. According to the findings obtained from the content analysis, the relationship between individuals' distrust of social elements and fear of crime was confirmed. In parallel with this, it was determined that there is a parallelism

¹Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, mksan@sakarya.edu.tr.

²Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Jandarma Astsubay Meslek Yüksekokulu, engindurukan.abdulahakimogullari@jsga.edu.tr.

³Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, aydogan@sakarya.edu.tr.

Atf için (to cite): Şan, M. K. & Abdulkimogullari, E.D. & Aydoğan, O. (2025). Türkiye’de Toplumsal Kurumlara Yönelik Güven ve Suç Korkusu Arasındaki Bağ: Sosyal Sermaye. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(3), 1145-1165.

between the results of the level of trust in social institutions in the World Values Survey and the results obtained in this research. As a result, while a lack of trust in social institutions is associated with low levels of social capital, this situation shows that it is also related to distrust in social institutions as a cause of fear of crime.

Keywords: Social Capital, Trust, Fear of Crime, World Values Survey, Social institutions, Victimhood

Paper Type: Research

Giriş

Suç ve suçla ilişkili araştırmalar kriminolojinin bir bilim dalı olarak ortaya çıktığı zamandan günümüze kadar giderek çeşitlenmiş ve söz konusu alanlara dair araştırmalar süreç içinde daha fazla derinlik kazanmıştır. Suç olgusu söz konusu olduğunda ortaya çıkan ilk kavramlardan biri de suç korkusudur. Suç olgusunun varlığının bir sonucu olarak karşımıza çıkan suç korkusu; sosyal, psikolojik ve ekonomik birçok sorunu da tetiklemektedir. Bu bakımdan suçla mücadele kadar suç korkusuyla mücadele de önem arz etmektedir.

Esasında ekonomi alanının bir kavramı olan sermaye, toplumsal alanın ve kültürün diğer unsurlarıyla ilişkilendirilmesi neticesinde literatüre beşerî sermaye, kültürel sermaye ve sosyal sermaye kavramları dâhil olmuştur. Sosyal sermaye insan ilişkilerinin araştırma nesnesi olarak ele alınması neticesinde insan ilişkilerinin ekonomi, siyaset, sağlık gibi toplumsal yaşamın farklı alanlarında kullanılan oldukça işlevsel bir teorik çerçeve sunmaktadır. Bu bakımdan sosyal sermayenin yüksek düzeyde olması bize daha güvenli bir toplum vadederken ayrıca daha sağlıklı sosyal ağların oluşmasına da sebep olacak ve bu doğrultuda suç oranlarının düşmesi, ekonomik kalkınmanın pozitif yönde ilerlemesi ve toplumsal dayanışmanın olumlu yönde etkilenmesi gibi bir dizi pozitif sonucun da ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Sosyal sermayenin düşük olması halindeyse toplumsal yaşamın ciddi sorunlarla baş etmesi gerekecektir (Bourdieu, 2002; Woolcock ve Narayan, 2000; Green vd., 2000; Rothstein, 2003).

Bu çalışmada suç olgusunun ortaya çıkardığı bir unsur olan suç korkusunun hangi toplumsal kurumlara yönelik güven eksikliğine sebep olduğu ve bu güven eksikliğinin sosyal sermayenin düşük olmasıyla bağlantılı olduğu varsayılararak var olan bu ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Amaç doğrultusunda Twitter’da suç unsurlarıyla ilgili anahtar kavramlar çerçevesinde tarama yapılarak elde edilen verilerle hangi suçlara yönelik suç korkusunun var olduğu tespit edilmiştir. Ardından, söz konusu korkunun ortaya çıkmasında etkili olduğu düşünülen toplumsal kurumlara duyulan güven eksikliği, Dünya Değerler Araştırması’nın (DDA) Türkiye verileri doğrultusunda ele alınmış ve bu çerçevede toplumsal kurumlara yönelik karşılaştırmalı analizler gerçekleştirilmiştir. Ardından, söz konusu korkunun ortaya çıkmasında etkili olduğu düşünülen toplumsal kurumlara duyulan güven eksikliği, Dünya Değerler Araştırması’nın (DDA) Türkiye verileri doğrultusunda ele alınmış ve bu çerçevede toplumsal kurumlara yönelik karşılaştırmalı analizler gerçekleştirilmiştir.

1. Sosyal Sermaye ve Suç Korkusu Arasındaki İlişki

Sosyal sermaye, bireyler arasındaki iş birliğini kolaylaştıran ve toplumsal işleyişin düzenli olmasına katkı sağlayan bir kavramdır. Kavram üzerine yapılan çalışmalarda farklı tanımlamalar bulunsa da güven, normlar ve ağlar gibi unsurların bu kavramın temel bileşenleri olduğu ve söz konusu unsurların toplumsal etkinliği artırıcı bir rol oynadığı vurgulanmaktadır. Sosyal sermaye kavramı, insanların ortak amaçlar için gruplar veya organizasyonlar halinde bir arada çalışabilme yeteneği olarak tanımlanabilir. Kavram; ekonomik süreçte sermayenin sadece toprak, fabrika, makineler gibi somut üretim faktörleriyle değil, bilgi ve insan yetenekleri gibi niteliklerle de ifade edildiğini vurgular. Güven, karşılıklı iş birliği ve sosyal normlara uyum gibi unsurlar, sosyal sermayenin önemli bileşenleridir (Şan, 2007; Fukuyama, 2000; Yetim, 2012). Kavram üzerinden teori geliştiren öncü isimlerin ardından sosyal sermaye üzerine yapılan çalışmaların sayısı sosyal bilim literatüründe gün geçtikçe artmaktadır. Konunun sosyal bilimler literatüründe geniş bir yere sahip olmasında etkili olan başlıca isimlerin Putnam, Bourdieu,

Coleman ve Fukuyama gibi sosyolog ve siyaset bilimci kuramcılarının olduğu hususunda ise genel bir kabul bulunmaktadır. Fransız sosyolog Piere Bourdieu, sosyal sermayeyi, bireylerin sahip olduğu sosyal ağlar ve bu ağlar aracılığıyla elde ettikleri kaynaklar olarak tanımlar. Ona göre sosyal sermaye, toplumsal alanda kurulan ilişkilerin gücü ve miktarı ile ölçülür (Bourdieu, 2002). Coleman ise sosyal sermayeyi, belirli amaçları gerçekleştirmeyi kolaylaştıran sosyal organizasyonlar olarak tanımlar. Ona göre sosyal sermayenin beklentiler, bilgi kanalları ve normlar olmak üzere üç temel ögesi vardır (Coleman, 1988; Coleman, 1994). Putnam, sosyal sermayeyi toplumun etkinliğini artıran güven, normlar ve iletişim ağları gibi temel unsurlar üzerinden tanımlamak istemektedir. Putnam'a göre sosyal sermaye hem özel hem de kamusal bir maldır ve bireylerin, firmaların, mahallelerin ve hatta ulusların gelişmesine katkı sağlar (Field, 2008). Fukuyama ise sosyal sermayeyi, insanlar arasında iş birliğini güçlendiren informal normlar olarak tanımlar. Ona göre sosyal sermayenin ana unsuru güvendir (Fukuyama, 2000; Field, 2008). Güven ve iş birliği özellikle ekonomik faaliyetlerin verimliliğini artırarak kalkınmayı destekler (Fukuyama: 2000; Yetim, 2012). Kavramın ayrıca yurttaşlık katılımı ve sivil toplum örgütlenmeleri, siyasi istikrarı ve demokrasinin işleyişini güçlendirici işlevi de sıklıkla ön plana çıkarılmaktadır (Şan, 2007, Çakı, 2014, s.188). Bununla beraber konumuzla bağlantılı olarak güçlü sosyal bağlar ve toplumsal kontrol mekanizmaların, suç oranlarını düşürmede etkili bir güce sahip olduğu vurgulanmaktadır (Putnam, 2000; Field: 2008). Ancak çalışmalarda sıklıkla olumlu işlevlerinden söz edilen sosyal sermaye her zaman olumlu sonuçlar doğurmaz. Örneğin kapalı gruplar, sosyal sermayeyi kendi çıkarları için kullanabilir ve dışlayıcı davranışlar sergileyebilirler. Yahut aşırı grup dayanışması, grup dışı bireylere karşı düşmanlığa yol açabilir. Bazı durumlarda ise sosyal sermaye mezhepçilik, ırkçılık, etnosantrizm ve yolsuzluk gibi olumsuz sonuçlar da doğurabilir (Putnam, 2000; Fukuyama, 2000; Field, 2008). Bu unsurları ile bakıldığında sosyal sermayenin iyi kanalize edilmediğinde bu karanlık boyutu ile de yüzleşmek ihtimal dâhilince olabilecektir.

Kavram sosyal olan birçok olguyla ilişkilendirildiği gibi suç korkusu üzerine yapılan çalışmalarda da kullanılmıştır. Suç, toplumsal normları ihlal eden eylemler olarak tanımlanır. Suç birey, aile ve toplumlar üzerinde yıkıcı etkilere sahiptir. Suç mağduru olmak hem fiziksel hem de psikolojik travmaya neden olabilir (Dolu, Uludağ ve Ulutaş, 2010). Bu bağlamda suç korkusu ise bir suçun mağduru olmaktan duyulan korku olarak insanların günlük yaşamlarını kısıtlamalarına, sosyal hayattan çekilmelerine ve yaşam kalitelerinin düşmesine yol açabilir. Suç korkusu aynı zamanda ekonomik maliyetlere de yol açar çünkü insanlar suç korkusu nedeniyle güvenlik önlemlerine yatırım yapma, daha güvenli bölgelere taşınma veya suçun yaygın olduğu bölgelerde yatırım yapmaktan kaçınma gibi ek maliyetlerle karşı karşıya kalırlar (Şenol ve Gülver, 2020; Karakuş, 2013).

Sosyal sermaye kavramı üzerine gerçekleştirilen saha araştırmalarının bulguları, sosyal sermaye ve suç korkusu arasındaki ilişkinin karmaşıklığını göstermektedir. Bazı çalışmalarda sosyal sermayenin suç korkusunu azalttığı, bazılarında ise belirli demografik gruplar için suç korkusunu artırabileceği bulunmuştur (Vieno vd., 2016; Zhang, Messner, Liu ve Zhuo, 2009). Ancak sosyal sermaye ve suç korkusu arasındaki ilişkiyi incelerken metodolojik zorluklar da göz önünde bulundurulmalıdır. Sosyal sermayeyi ölçmek ve doğrudan gözlemlemek kavramın soyut doğası nedeniyle oldukça zordur. Konu üzerine çalışanlar, sosyal sermayeyi ölçmek için farklı yöntemler kullanmaktadır. Dolayısıyla sonuçların karşılaştırılması da aynı ölçüde karmaşılaşabilir. Sosyal sermayeyi ölçerken bağlamsal özgünlükler göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin Anirudh Krishna, (2002) Hindistan'daki köylerde güven düzeylerini ölçmek için kullanılan bir yöntem üzerinden sosyal sermaye ve güven ilişkisini analiz ederek konuya farklı bir bağlam sunmaktadır. Bu yöntem, köylülerin 10 bigha araziye tek başına mı yoksa 25 bigha araziye başka biriyle ortaklaşa mı işlemeyi tercih edecekleri sorusuna dayanmaktadır. Ortaklaşa işleme seçeneği her kişiye daha fazla arazi sağlayacak olsa da kişilerin birlikte çalışması ve ürünleri paylaşması gerekecektir. Bu sorunun amacı, köydeki karşılıklı güven düzeylerine dair bir analiz yapmaktır. Yüksek düzeyde güven, güçlü sosyal sermaye ile ilişkilendirilir. Demografik etmenlerin etkisine dair bir diğer bağlamsal örnek için ise

ergenlerdeki suç korkusu ve sosyal sermayeyi inceleyen bir çalışmayı gösterebiliriz. Araştırma sonuçları bireysel, mahalle ve bölgesel düzeylerde eş zamanlı olarak modellenen sosyal sermayenin bireysel ve bağlamsal ölçümlerinin ergenlerin suç korkusuyla negatif ilişki gösterdiğini ortaya koymuştur. Erkeklerin ve aile refahı daha yüksek olan katılımcıların suç korkusu hissetme olasılığı daha düşükken hem bireysel hem de mahalle düzeyinde mağduriyetin suç korkusu ile pozitif bir ilişkisi vardır (Vieno vd., 2016). Bir diğer araştırma ise suç korkusundaki varyansın önemli bir kısmının bölge düzeyindeki faktörlerden ziyade hane düzeyindeki faktörlere atfedilebileceğini göstermektedir. Bu durum, hane dinamiklerini hedef alan müdahalelerin suç korkusunu azaltmada daha etkili olabileceğini ve bağlamsal ölçümün önemini göstermektedir (Han, 2020). Yine Çin’de yapılan bir çalışma bağlamsal farklılığın sosyal sermaye ölçümlerinde ne kadar etkili olduğunu iyi bir şekilde göstermektedir. Çin’de genellikle bireysel bağ, empati, karşılıklılık ve güveni içeren kişisel bir ağ olarak tanımlanan “Guanxi” (Geddie ve DeFranco, 2005); karşılıklılık, sadakat ve kişisel bağlantılar üzerine kurulu, genellikle aile ve yakın arkadaş çevresiyle sınırlı bir ağıdır. Batı toplumlarındaki sosyal sermaye ise daha geniş bir yelpazede insanı kapsamakta ve gönüllü örgütler, topluluk grupları ve resmi kurumlar gibi daha resmi ağları içermektedir. Yapılan çalışmanın sonuçları, güçlü mahalle Guanxi’sinin bireylerin suç korkusunu azalttığını göstermiştir. Bu çalışmada, “Guanxi” ağlarına sahip bireylerin, suçlular tarafından hedef alınma olasılıklarının daha düşük olduğunu ve bu nedenle daha az korku hissettikleri sonucuna varılmıştır (Zhang vd., 2009). Yine kentsel ve kırsal alanlarda sosyal sermaye farklı şekillerde ortaya çıkabilir ve suç üzerindeki etkisi de farklı olabilir. Kentsel alanlarda, sosyal sermaye genellikle daha zayıf ve heterojendir. Çünkü insanlar genellikle farklı yaşam tarzlarına sahiptir. Kırsal alanlarda ise insanlar birbirlerini daha iyi tanır ve daha fazla ortak noktaya sahiptir. Dolayısıyla sosyal sermaye daha güçlü ve homojen olma eğilimindedir. Bu nedenle, kentsel alanlarda suç oranları genellikle kırsal alanlardan daha yüksektir (Vieono vd., 2016). Bağlamı belirleyen bir diğer faktör ise sosyo-ekonomik durumdur. Yoksulluk, eşitsizlik ve işsizlik gibi sosyo-ekonomik faktörler, sosyal sermayeyi zayıflatabilir ve suç oranlarını artırabilir (Vieono, Roccato ve Russo, 2013). Yoksulluk ve eşitsizlik, toplumsal güveni azaltır, toplumsal uyumu bozar ve suç faaliyetlerine katılımı artırır. Macaristan’da komünist rejimin çöküşünden önce ve sonra sosyal sermayeyi etkileyen faktörlerin incelendiği çalışmada rejimin çöküşünden sonra servetin, sosyal sermaye ile daha güçlü bir şekilde ilişkili hale geldiği bulunmuştur. Bu durum, ekonomik eşitsizliğin artmasının, sosyal sermayeyi olumsuz etkileyebileceğini ve suç oranlarını artırabileceğini düşündürmektedir (Burt, Cook ve Lin, 2001).

Sosyal sermaye ölçümü üzerindeki farklılıklar, kullanılan yöntemler, çalışma alanları veya kültürel bağlamlardan kaynaklanabilir. Ancak genel olarak çalışmaların üzerinde uzlaşısı sağladığı hususlar da mevcuttur. Genelleyecek olursak, yüksek sosyal sermaye, düşük suç oranları ve suç korkusuyla ilişkilendirilirken; düşük sosyal sermayenin, artan suçluluk ve yaygın bir güvensizlik hissiyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir (Karakuş, 2013). Güçlü sosyal sermaye bağları, toplumsal uyumu artırır, kolektif etkililiği güçlendirir ve suçlular için caydırıcı bir ortam yaratır (Vieno vd., 2016; Zhang vd., 2009). Çünkü sosyal sermaye, insanların ortak hedeflere ulaşmak için birlikte çalışmasını kolaylaştırır ve suçla mücadele çabalarını destekleyerek toplumsal güvenliğin sağlanmasına katkıda bulunur (Sargeant vd., 2017; Uludağ ve Doğutaş; Şenol ve Gülver, 2020).

Sosyal sermaye kavramı üzerine düşünüldüğünde sosyal sermayenin suç korkusunu çeşitli mekanizmalar aracılığıyla azaltabileceğini ifade edebiliriz. Yapılan bazı çalışmalar, suç korkusunun daha kötü ruh sağlığı ile ilişkili olduğunu ve sosyal sermayenin potansiyel olarak aracı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Eski Sovyetler Birliği’ne dahil ülkelerde yapılan bir çalışmada sosyal sermaye, suç korkusu ile ruh sağlığı arasındaki ilişkiyi belirlemede sınırlı olsa da bir role sahip olduğunu ortaya koymuştur (Roberts, Stickley, Petticrew ve McKee, 2010). Yine sosyal sermaye, algılanan risk ve sosyal/fiziksel düzensizliğin suç korkusu üzerindeki etkisine aracılık etmektedir. Yüksek sosyal sermayeye sahip toplumlar, düzensizliğin ve mağduriyetin sakinlerin korkusu üzerindeki olumsuz etkilerini daha aktif bir şekilde engelleyebilmektedir (Gainey, Alper ve Chappell, 2011).

Güçlü sosyal bağlara sahip topluluklarda, insanlar birbirlerini daha iyi tanır ve ortak normları paylaşır. Bu da toplumsal uyumu artırarak suçlular için caydırıcı bir ortam yaratır (Vieno vd., 2016). Kolektif etkililik, yani topluluğun suçla mücadele etme konusundaki ortak inancı ve kapasitesi, sosyal sermayenin bir diğer önemli unsurudur (Sargeant vd., 2017; Hardyns, Pauwels, Vyncke ve Willems, 2019). Yüksek kolektif etkililiğe sahip topluluklarda, sakinler suç faaliyetlerine karşı daha proaktif bir tutum alarak birbirlerini gözetir ve şüpheli davranışları yetkililere bildirirler. Yapılan birkaç çalışma da kolektif etkinliğin yüksek olduğu mahallelerde suç oranlarının ve suç korkusunun daha düşük olduğunu göstermiştir (Zhang vd., 2009; Manaf, Mohamed ve Sabtu, 2019; Sargeant vd., 2017). Sosyal sermayenin temel unsurları karşılaştırıldığında, sosyal sermayenin aracı unsurunun- kolektif etkinlik- suç korkusunun azalmasında çok yüksek bir etki düzeyi olduğu düşünülebilir. Yine ABD Dallas'ta yapılan bir çalışmada benzer sonuçlar ortaya konulmuştur. Çalışmada suç korkusu düzeylerine etki eden farklı belirleyicileri analiz ederken sosyal sermayenin mahalle ortamındaki suç korkusuna etki düzeyinin oldukça yüksek olduğunu gözlemlemiştir. Mahalledeki polis varlığı, sosyal destek ağları, mahalle memnuniyeti ve kolektif etkinlik dahil olmak üzere sosyal sermayenin korkuyu azaltma üzerindeki çeşitli olumlu etkileri tespit edilmiştir (Ferguson ve Mindel, 2007). Dolayısıyla sosyal sermayenin yüksek suç oranına sahip mahallelerde bir kamu güvenliği ve toplumsal dayanışma kaynağı olarak harekete geçirilebileceği ifade edilebilir.

Sosyal sermaye ayrıca komşuların birbirlerini olumlu anlamda gözetlemesi ve şüpheli davranışları bildirmesi gibi gayri resmi sosyal kontrol mekanizmalarını güçlendirerek sosyal bütünleşmeye de katkı sağlamaktadır (Vieno vd., 2016; Zhang vd., 2009). Güvenilir komşuluk ilişkileri, insanların birbirlerinin evlerine ve mallarına göz kulak olmasını, çocukları korumasını ve topluluk normlarına aykırı davranışları bildirmesini sağlar. Ancak, Türkiye'de yapılan bazı araştırmalar, sosyal sermayenin artmasıyla gayri resmi sosyal kontrol mekanizmalarının zayıfladığını göstermiştir. Bu durum, Türkiye'deki sosyal sermayenin Batı ülkelerinden farklılaşabileceğini ve enformel kontrol mekanizmalarının farklı şekillerde işlediğini düşündürmektedir (Karakuş, 2013). Bu bağlamda Türk toplumunda birincil ilişkilere dayanan akrabalık, hemşerilik gibi sosyal ağlara yönelik güven ölçümlerinin yapılması da önem arz etmektedir (Şan ve Akyiğit, 2015).

2. Güven Duygusunun Sosyal Sermaye ve Suç Korkusuyla İlişkisi

Verilen kararların arkasında güven duygusu önemli belirleyici faktör olarak rol oynamaktadır. Bireyler; borç verme, evlilik, mahrem bilgilerin paylaşımı, çocuk bakımının bir başkasına emanet edilmesi, seçimlerde oy kullanma, alışveriş yapma ve yatırım gibi çeşitli durumlarda güven duygusunun etkisiyle hareket etmektedir. Bu bağlamda güven duygusu hem bireylere hem de toplumsal yapı ve kurumlarına yönelik boyutlar taşımaktadır. Sosyal sermayeyle ilişkili olarak özellikle toplumsal kurumlara yönelik güven önemlidir. İnsanların kurumlara güven duymasını rasyonalist bir yaklaşımla ele alan Accorsi vd. göre (2024) bu durumun iki nedeni bulunmaktadır: Bunlardan ilki, insanlar kurumlara yalnızca ihtiyaç duydukları için güvenirlir. İkincisi, insanlar yalnızca geçmişte iyi performans göstermiş olan, görevlerini eksiksiz yapmış olan yani daha önceden faydalı olmuş olan kurumlara güvenirlir. Sonuç olarak, performansı gözle görülür ölçüde iyi olan veya kötü performansı algılanamayan kurumlara güvenilme olasılığı daha yüksektir. Güven duygusunun bu önemli işlevi nedeniyle DDA'nın toplumsal kurumlara yönelik güvenleri ölçmesi önemlidir. Bu bağlamda güven duygusu, bireysel ve toplumsal düzeyde karar alma süreçlerini şekillendiren temel unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Güven, sosyal ve ekonomik işlemlerimizi kolaylaştıran bir unsurken güven eksikliğinin yaşandığı durumlarda ise bürokratik işlemlerle hem maliyeti yüksek hem de zaman alan işlemler yapma zorunluğu ortaya çıkmaktadır (Field, 2008, s.89). Giddens, güven eksikliğinin hem kişiler açısından hem de soyut sistemler bakımından olumsuz sonuçlarının olabileceğini belirtir. Sözü ettiği soyut sistemler, modern kurumlar ve bu kurumların uzmanları aracılığıyla örneğin hastaneler, hukuk sistemi, temsilciler vs. şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Giddens, 2018, s.85-86). Kişiler açısından güvensizlik hangi eylemlerde bulunacağına karar vermede ve karşıdakinin

dürüstlüğüne karşı duyulan kuşkuyla ve inançsızlığa neden olmaktadır. Soyut sistemlere yönelik güvensizlik ise sistemin uzmanlık mahiyetine karşı kuşkulu olmaya ve olumsuz tutumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Giddens, 2018, 100).

Sosyal sermaye güven duygusundan beslenir (Putnam, 2000) ve aralarında pozitif ilişki vardır (Drakulich, 2015). Ayrıca sosyal sermaye, toplumda güven ve iş birliği ortamı da yaratır. Bu da insanların suçla mücadele etmek için polis ve diğer kurumlarla daha etkili bir şekilde çalışmasını sağlar. Yüksek güven düzeyine sahip toplumlarda, insanlar polise daha fazla güvenir, bilgi paylaşır ve suçla mücadele çabalarını destekler (Ferguson ve Mindel, 2007). Swatt ve arkadaşlarının (2013) yaptığı araştırmanın sonucunda, suç korkusunun etkilerini, polislerin görevlerini layıkıyla yerine getirdiğine dair memnuniyetten ayırt etmenin güç olduğu vurgulanmış ve bunun yanında artan suç korkusunun, polis ve diğer ceza adaleti kurumlarına duyulan güveni olumsuz yönde etkileyebileceği ifade edilmiştir. Bununla birlikte, toplum destekli polislik, mahalle sakinlerinin sosyal sermayesini artırmakta ve bu da onların güvenlik duygularını olumlu yönde etkilemektedir. Örneğin, Putnam’ın teorik çerçevesinden hareketle Tayvan’da bir mahalle sakinleri içinde yapılan çalışma da toplum destekli polisliğin, sosyal sermaye aracılığıyla mahalle sakinlerinin güvenlik duyguları üzerinde dolaylı bir etkisi olduğunu göstermektedir (Lo, Wolff, Liu ve Tsai, 2023). Seul’de yapılan bir çalışma ise yüksek güven seviyelerinin düşük suç korkusuyla ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu çalışmada, başkalarına güvenen bireylerin, çevrelerindeki insanlardan gelebilecek potansiyel tehditleri daha az algıladıkları ve bu nedenle daha az korku hissettikleri sonucuna varılmıştır (Han, 2020). Bu bağlamda suç korkusu ile güven arasındaki negatif korelasyonun etkisi, kolluk kuvvetlerine yönelik algıyı da etkilemektedir. Ayrıca topluluklar içindeki güçlü sosyal destek ağları, güvenlik hissine ve daha düşük korku seviyelerine katkıda bulunur. Sosyal destek, bireylerin stresle başa çıkmalarına, zor zamanlarda yardım almalarına ve kendilerini daha güvende hissetmelerini sağlar. Güçlü sosyal bağlara sahip bireylerin, suç mağduru olduklarında destek alma olasılıkları daha yüksektir ve bu da travmatik deneyimlerinin üstesinden gelmelerine yardımcı olabilir (Ferguson ve Mindel, 2007).

Sosyal sermaye her ne kadar soyut bir kavram olarak ölçülmesi zor ve bağlama göre farklı işlevlere sahip olsa da suç korkusunu azaltmada etkili bir destek aracı olarak işlevleri vardır. Sosyal sermaye suçun önlenmesi, suç korkusunun azaltılması ve toplumsal uyumun güçlendirilmesi için önemli bir kaynaktır. Sosyal sermayenin güçlendirilmesi, enformel kontrol mekanizmalarının desteklenmesi ve güvenlik güçlerinin toplumla iletişiminin iyileştirilmesi gibi stratejiler, suç korkusunu azaltmaya ve daha güvenli ve yaşanabilir bir toplum yaratmaya katkıda bulunabilir. Farklı bağlamlarda sosyal sermaye ve suç arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılması için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, sosyal sermayenin toplumsal kurumlara yönelik güven ve suç korkusu arasındaki bağ olduğu açıktır.

Sosyal sermaye teorisinin gelişmesinde katkısı olan düşünürlerin çalışmaları incelendiğinde sosyal sermaye hususunda bazı farklı düşüncelere sahip oldukları görülmektedir. Fakat bu çalışmalarda ortak olan birtakım hususlar da göze çarpmaktadır. Bunlardan en önemli iki husus “sosyal ilişkiler” ve “güven” kavramlarıdır. Güven olgusunun sosyal sermayenin önemli bileşenlerinden biri olması nedeniyle biz bu çalışmada Türk toplumunun sosyal sermaye düzeyini güven duygusu ile sınırladık. Sosyal sermaye ile suç korkusu arasındaki ilişki, her iki unsurun güven duygusuyla arasındaki ilişkiyle bağlantılıdır. Bu doğrultuda iki araştırma sorusuna cevap bulmak amaçlanmıştır:

- Farklı suç türlerine yönelik suç korkusu, hangi toplumsal kurumlara duyulan güven eksikliğiyle bağlantılıdır?
- Toplumsal kurumlara yönelik güven eksikliği, DDA’dan elde edilen güven verileriyle ne ölçüde örtüşmektedir?

Araştırma soruları kapsamında öncelikle sosyal sermayenin güven boyutu bağlamında toplumsal kurumlara yönelik güven duygusunun düzeyinin ne olduğunun belirlenmesi amacıyla

DDA'nın güvene ilişkin bulguları analiz edilmiş ve ardından Twitter verileri üzerinden güven duygusunun eksikliği ile suç korkusu arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

3. Yöntem

Bu çalışmada nitel ve nicel verilerin bir arada değerlendirilmesine olanak sağlaması nedeniyle (Creswell, 2016:15) “yakınsayan paralel karma yöntem” tercih edilmiştir. Bu doğrultuda nitel veriler için fenomenolojik araştırma deseni esas alınmıştır. Çünkü fenomenolojik araştırmalarda insanların belirli bir fenomene ilişkin deneyimlerinin, algılarının yapısı ve özü araştırılmaktadır (Patton, 2014: 104). Verilerin analizi için ise Maxqda programı aracılığıyla içerik analizi yapılmıştır. Analiz için yapılan kodlamalar kavramsal kodlama ve duygu kodlama teknikleri ile gerçekleştirilmiştir. Kavram kodlama, sembolik olarak ifade edilen anlamı belirli bir kavramla pekiştirerek somut ve görünür olanın ötesinde olan “daha büyük bir resmi” ortaya çıkarmaktır (Saldana, 2019: 119). Suçla ilişkili kavramların kodlanması bu teknikle yapılmıştır. Duygu kodlama ise metinde geçen duyguların tespit edilip kodlanmasıdır (Saldana, 2019:125). Suç korkusu ve güven duygusuyla ilişkili kodlamalar duygu kodlama tekniği tercih edilmiştir. Çalışmanın nicel safhasını oluşturan DDA verileri için ise betimsel analiz yapılmıştır.

Araştırma kapsamında iki farklı veri kaynağı kullanılmıştır. Bunlardan ilki, DDA'dır. DDA, çeşitli sosyal bilim alanlarından oluşan kapsamlı bir ağ ile iş birliği içinde 1981'den beri dünya çapında insan değerleri, inançları, normlarının yanı sıra siyasi tutum ve görüşleri inceleyen uluslararası bir akademik projedir. Projeye liderlik eden bilim insanları esas olarak tüm kıtalardaki ekonomik kalkınma, kültürel değişim ve siyasi yaşam arasındaki ilişkilerle ilgilenmektedir (WVS, t.y.). DDA kapsamında Türkiye için 6 defa anket yapılmıştır. Bu anketler 1990, 1996, 2001, 2007, 2012, 2018 yıllarında yapılmıştır. Araştırma kapsamında kullanılan DDA verileri ise Türkiye’de yapılan anketlerin sosyal ve politik kurumlarına güven sorularıyla ilişkili verilerdir.

İkinci veri kaynağı ise Twitter'dır. Twitter verileri 13-26 Mart 2021 tarihleri arasında (14 gün) Tablo 1’de verilen listede yer alan kelimelerin aratılması neticesinde elde edilen 41122 tweetten oluşmaktadır. Elde edilen verilerin kurumlara yönelik güven ve suç korkusu unsurları içerenlerin belirlenmesi Maxqda programı aracılığıyla içerik analizi yapılmıştır. Bunun için “korku, endişe, kaygı, gerginlik” kelimeleri ile suç unsuru içeren kelimelerin bir arada kullanıldığı tweetler tespit edilmiş ve okunarak suç korkusu içerip içermediği teyit edilmiştir. Bu doğrultuda 2789 adet suç korkusu ve güven eksikliğine ilişkin ifade tespit edilmiştir. Toplam tweet sayısı ile oranlandığında her bin yorumdan 67,82’sinde güven eksikliği ve suç korkusu içeren ifade yer almaktadır. Curiel ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada 32 milyon tweet analiz edilmiş ve her 1000 tweetten 15.41’inin suç veya suç korkusuyla ilgili olduğu belirlenmiştir (Curiel, Cresci vd., 2020).

Tablo 1: Twitter'da Aratılan Kelime Listesi

Suçlu	Sahte evrak	Kurban	Sahtekar
Boğmak	Bağımlı	Kayıp Kişi	Saldırı
Ceset	İşkence	Mağdur Etmek	Soygun
Cinayet	Haydut	Mağdur Edilen	Taciz
Dairemi soydular	Hırsız	Ölü	Tecavüz
Dolandırıcı	İstismar	Öldürülmüş	Kaçakçı
Fiziksel Şiddet	Kadın Cinayeti	Öldürürler	Yankesici

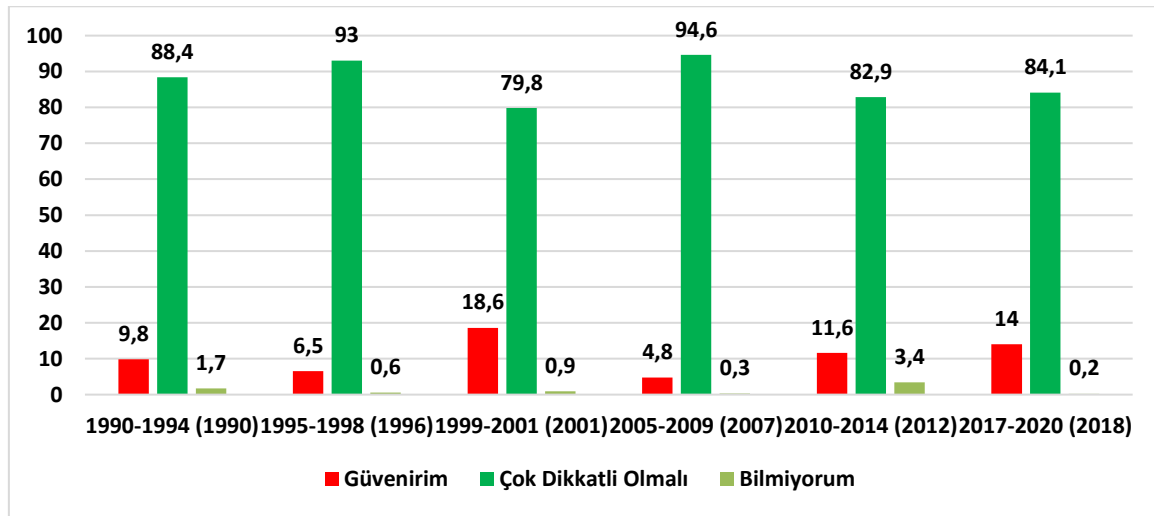
Gasp	Katil	Terör	Yasa dışı
Haraç	Rüşvet	Pedofili	Uyuşturucu
Çocuk istismarı	Röntgenci	Zorla ilişki	Şantaj

Twitter yorumlarının analizinde karşılaşılan birtakım engeller bulunmaktadır. Bunlardan ilki, tüm tweetler suç unsuru içermemektedir. Örneğin “Bu hakemlere güvenmiyorum. Adamı katil ederler. Maçı gasp etti” gibi Tablo 1’de yer alan kelimeleri içermesine rağmen suç unsuru içermeyen tweetler de bulunmaktadır. İkinci husus, suç unsuru içermekle birlikte suç korkusu unsuru içermeyen tweetlerin sayısı da oldukça fazladır. Bu çalışma yalnızca suç korkusu unsuru içeren tweetlerle sınırlandırılmış olup suç unsuru içeren tweetler araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.

4. Türk Toplumunda Toplumsal Kurumlara Yönelik Güven

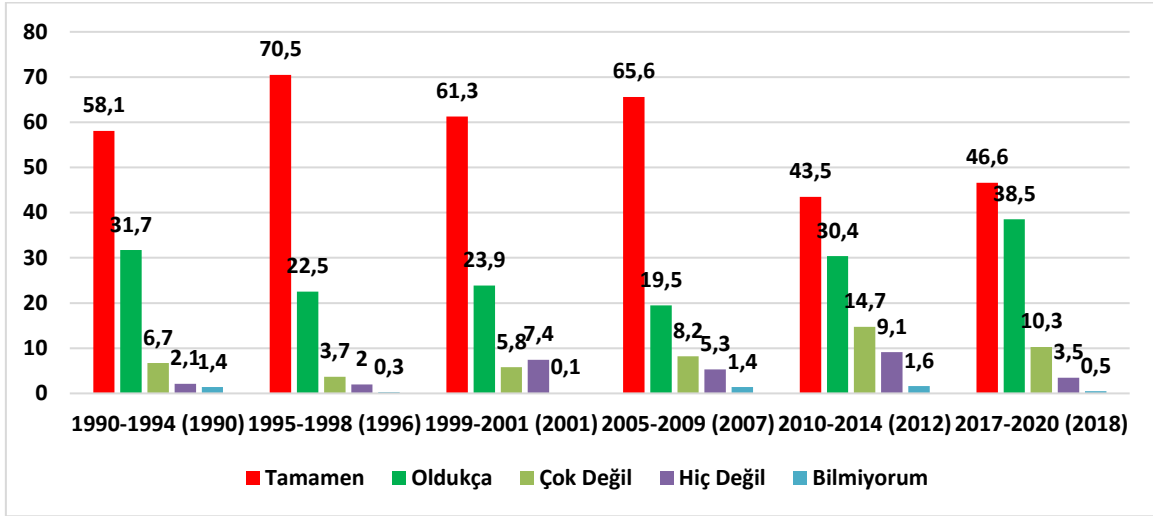
DDA’nın ülkemizde 1990-2018 yılları arasında toplamda altı kez yapılmış olması, söz konusu kurum ve toplumsal güvenin süreç içerisinde nasıl değiştiğini görmek açısından önemlidir. Aşağıda Türk toplumunun din, ordu, polis, hükümet, siyasi partiler, meclis, medya, sendikalar ve adalet kurumuna yönelik güvenlerinin 1990-2018 yılları arasında nasıl değiştiğine ve bu yıllar arasında kurumlara yönelik güven düzeylerinin ortalamasının sıralamasına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Grafik 1: Çoğu İnsana Güvenirim

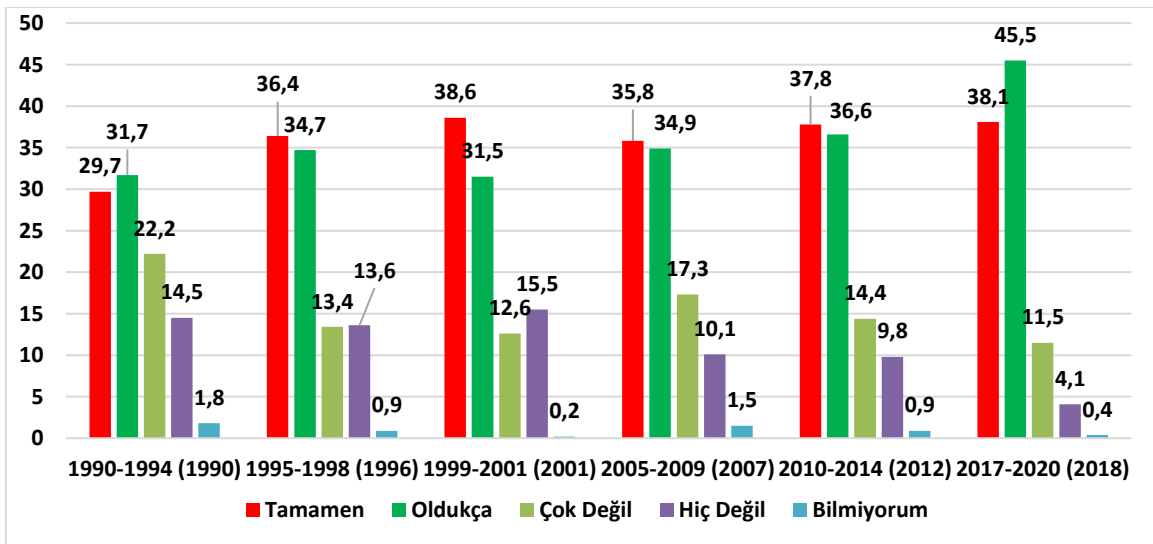
Güven araştırmalarında sorulan “Sizce, genelde insanların çoğuna güvenilir mi, yoksa başkaları ile ilişki kurarken dikkati elden bırakmamak mı gerekir?” sorusu ve türevleri geliştirilmiş güven olarak tanımlanmıştır (Cenker Özek, 2019, s.292). Bu soru aslında bir ülkedeki insanların genel olarak ne ölçüde ‘doğru şeyi yapmasının’ beklendiğini ölçer (Brojnkov, 2007, s.3). DDA anketlerinde Türk toplumunda ötekine yönelik güvensizliğin oldukça yüksek olduğu, otuz yıllık dönem zarfında toplumda öteki insanlara karşı duyulan güvenin %20 düzeyine hiç gelmediği görülmektedir. Başkalarına karşı duyulan güvenin 1990-2018 arası ortalaması ise %10,11 düzeyindedir. Bu durum, Türk toplumunda güven bağlamında sosyal sermayenin oldukça düşük olduğu, ötekine karşı güven sorununun yapısal bir sorun olduğu, belirli bir durum karşısında doğru şeyi yapmasının beklenmediği anlamına gelmektedir.

Grafik 2: Orduya Güven

DDA’da yer alan anket sorularından biri de orduya karşı duyulan güvenle ilgilidir. Dönemsel dalgalanmalara rağmen orduya yönelik güvenin büyük ölçüde korunduğu görülmektedir. Öte yandan, Türkiye’nin de aralarında bulunduğu birçok ülkede orduya yönelik güven DDA verilerine göre en yüksek orana sahiptir. Çünkü güvenlik ihtiyacı, ihtiyaçlar hiyerarşisinde en temel sırada yer alır (Maslow, 1954). 1990-2018 yılları arasında orduya duyulan güvenin ortalaması %85,35 düzeyinde gerçekleşmiştir. Türkiye’de orduya duyulan güvenin yüksek olmasının nedeni, insanların bir kuruma güven duyarken onun istikrarlı ve meşru olmasına önem vermesidir. Ordu, hem toplum tarafından devletin devamlılığını sağlaması yönünden hem de meşruiyetini koruyan bir kurum olarak görüldüğü için kendisine duyulan güven yüksektir (Yetim, 2012).

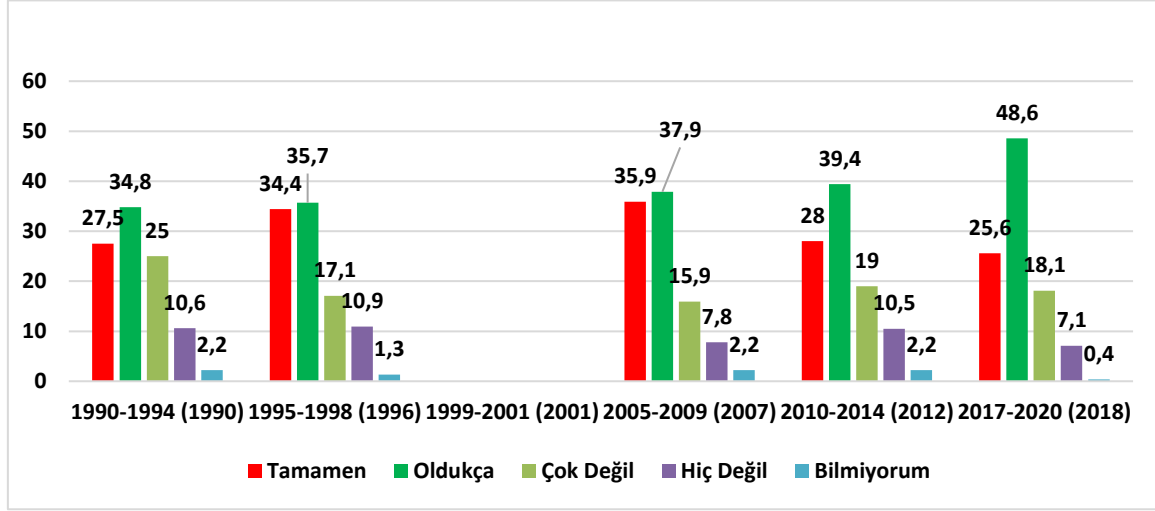
Grafik 3: Polise Güven

Polise yönelik güveni etkileyen faktörlere bakıldığında doğrudan ve dolaylı mağduriyetlerin polislere yönelik güveni olumsuz etkilediği, özellikle dolaylı mağdur olan aile üyelerinin polislere yönelik güveninin düşük düzeyde olduğu belirlenmiştir (Hawdon, Ryan ve Griffin, 2004). Benzer şekilde ABD, Meksika, Brezilya ve Arjantin’i kapsayan bir araştırmaya

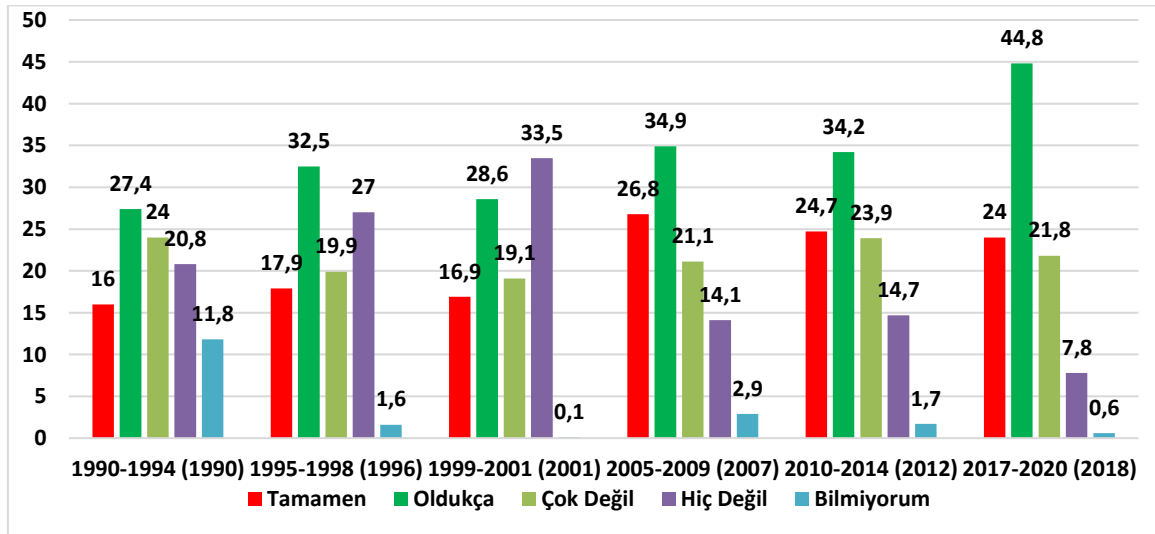
göre yaşanmış bir mağduriyet nedeniyle polislere yönelik güveni olumsuz etkilediği ve bu durumun suç korkusuna neden olduğu belirlenmiştir (Singer, Chouhy vd., 2019). Bunun da ötesinde hiç mağdur olmasa bile suç ve sosyal düzensizlik konusunda endişelerin de polislerle yönelik güveni olumsuz etkilediği belirlenmiştir (Skogan, 2009). DDA’da polislerle yönelik güvenin 1990-2018 yılları arasında giderek yükseldiği, genel olarak kuruma karşı güvensizlik oranının ise azaldığı görülmektedir. 1990-2020 yılları arasında polise güven ortalamasının %71,88 düzeyinde olduğu belirlenmiştir.

Grafik 4: Adalete/Mahkemelere Güven

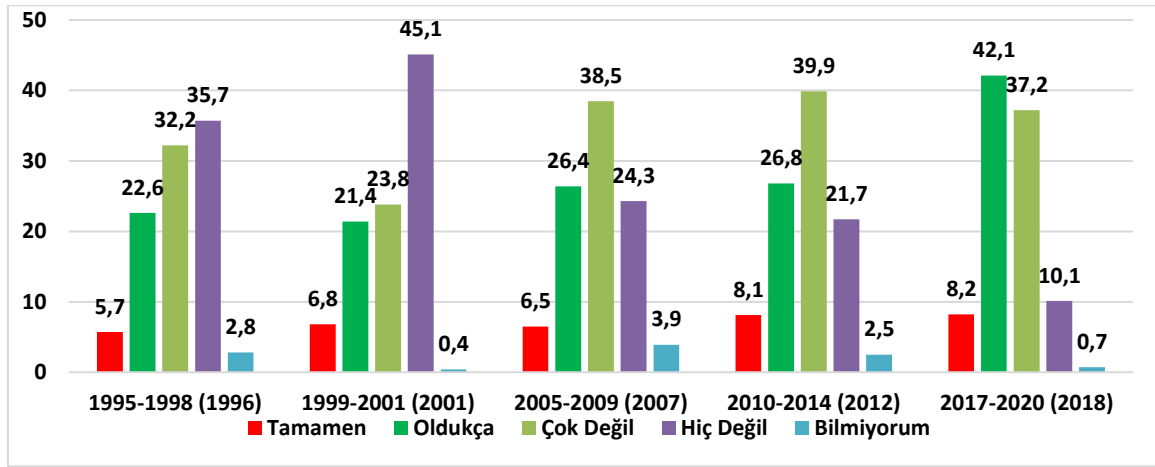
Yapılan araştırmalara bakıldığında mahkemeyi ve yargıçları mahkeme işlemlerinde adil olarak algılayanlar, algılamayanlara göre mahkemelere daha fazla güven duymuştur (Benesh, 2006). Bu noktada mahkemelerin tarafsız olup olmadıklarına yönelik algı da önemlidir. Öte yandan mağdur olan kişilerin yaşadığı suç korkusu mahkemelere olan güveni olumsuz etkilemektedir (Singer, Chouhy vd., 2019). DDA’nın verilerine göre adalet sistemine yönelik güvenin 2018 yılında 74,2 ile en yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Türk toplumunun ordu ve polislerle yönelik güveni ile kıyaslandığında adaletle yönelik güvenin daha düşük bir düzeyde kaldığı görülmektedir.

Grafik 5: Hükümete Güven

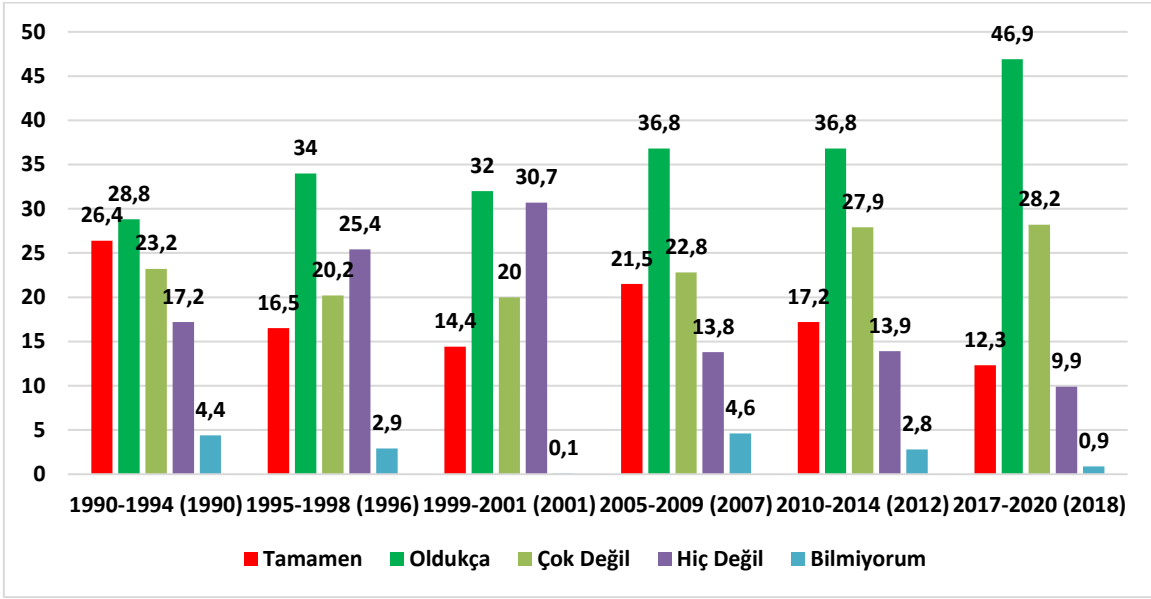
DDA'nın verilerinden faydalanılarak 36 farklı ülkeden 47.996 kişi arasında suç korkusu üzerine yapılan analize göre, hükümete olan güven ve algılanan hükümet performansı, suç korkusunun önemli yordayıcıları olduğu belirlenmiştir (Lin, 2023). DDA'nın Türkiye'de 1990-2018 yılları arasında farklı birçok hükümetin yer aldığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu yıllar zarfında hükümete tamamen güveniyorum diyenlerin oranı 26,8'in üzerine çıkmadığı görülmekle birlikte tamamen güveniyorum ve oldukça güveniyorum seçenekleri birlikte değerlendirildiğinde genel olarak bu dönem aralığında hükümete yönelik güvenin %68,8 oranının üstüne hiç çıkamadığı görülmektedir. Diğer kurumlarla kıyaslandığında ise hükümete güvenin farklı dönemlerde anlamlı derecede yükselip gerileyebildiği, bu durumun hükümete yönelik güven sorununun yapısal olmadığı anlamına gelmektedir. 1990-2018 yılları arasında hükümete güven düzeyleri ortalaması %54,78 düzeyinde kalmıştır.

Grafik 6: Siyasi Partilere Güven

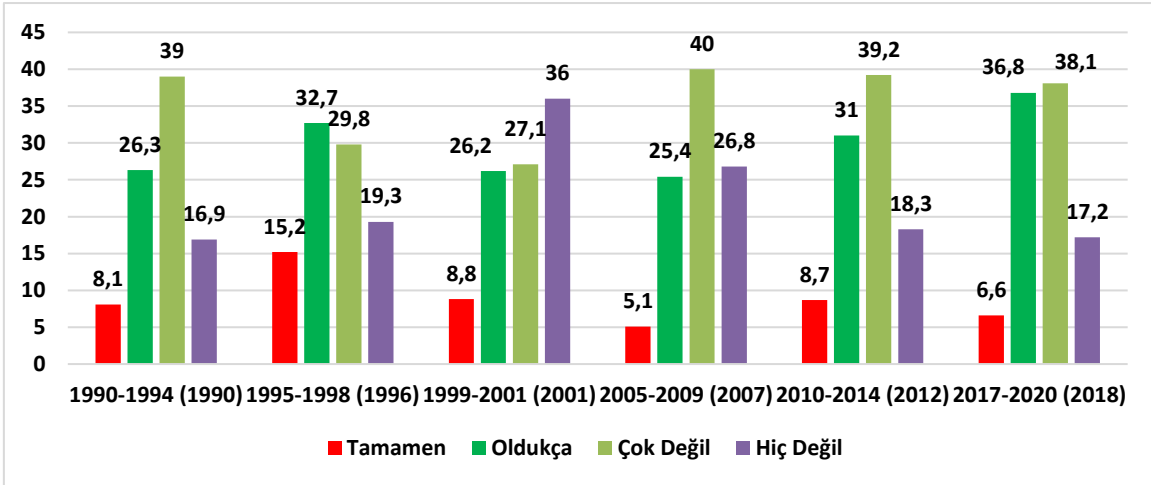
DDA'nın 1995-2018 yılları arasındaki verilerine göre siyasi partilere tamamen güveniyorum diyenlerin oranı en yüksek 2018 yılında %8,2 ile kalmıştır. Nitekim tamamen güveniyorum ve oldukça güveniyorum seçenekleri birlikte değerlendirildiğinde en yüksek güven düzeyi 2018 yılında %50,3 ile sınırlı kalmıştır. Genel olarak Türk toplumunun hükümetlere kıyasla siyasi partilere daha az güvendiği görülmektedir. Güven düzeylerinin bu zaman zarfında %50 düzeyini aşamamış olması ve genel anlamda düşük düzeyde kalmış olması Türk toplumunda siyasi partilere yönelik güvenin yapısal bir sorun olduğu anlamına gelmektedir. 1990-2018 yılları arasında siyasi partilere güven ortalaması %34,92 düzeyinde kalmıştır.

Grafik 7: Meclise Güven

DDA’nın verilerine göre meclise tamamen güvenenlerin oranı en yüksek 1990 yılında %26,4 düzeyinde kalmıştır. Tamamen güvenenler ile oldukça güvenenler birlikte değerlendirildiğinde ise 2018 yılında %59,2 ile en yüksek düzeye çıkmıştır. Bu bakımdan meclise güven ile hükümete güvenin paralel seyrettiği, Türk toplumunun yasama ve yürütmeye karşı güveninin aynı düzeylerde seyrettiği söylenebilir. 1990-2018 yılları arasında meclise güven ortalaması %53,93 düzeyinde kalmıştır.

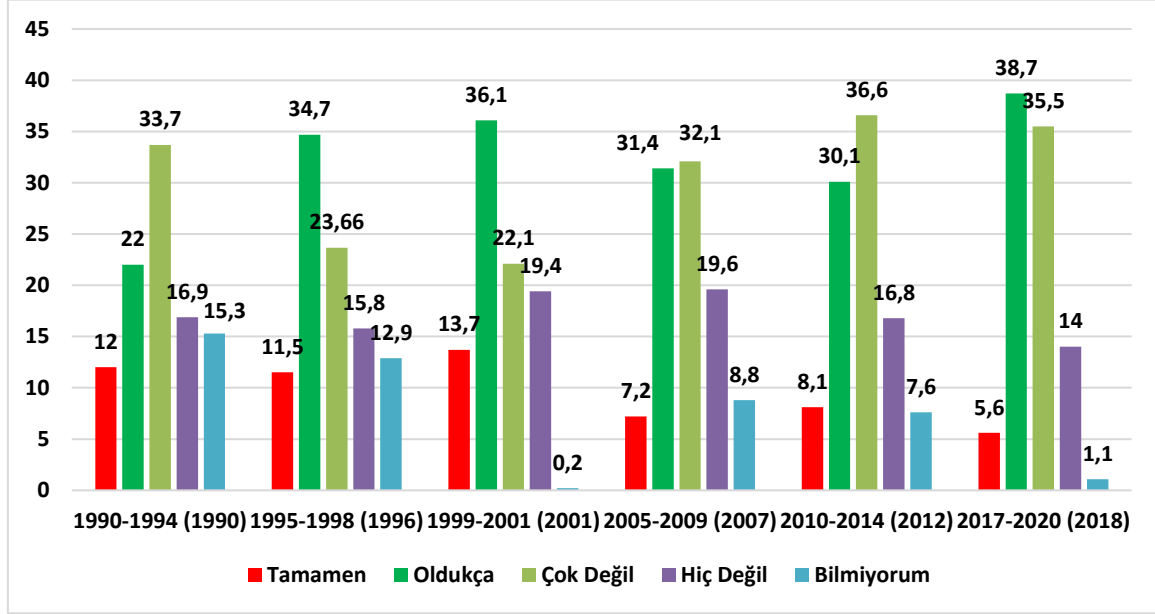
Grafik 8: Basına Güven

DDA’nın verilerine göre Türk toplumunun basına yönelik güveni oldukça düşük düzeyde kalmaktadır. Basına tamamen güveniyorum diyenlerin oranı 2001 yılında %8,8 ile en yüksek düzeye ulaşmakla beraber tamamen güveniyorum diyenlerle oldukça güveniyorum diyenler birlikte düşünüldüğünde %47,9 ile 1996 yılında en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 1990-2020 yılları arasında Türk toplumunun yarısı basına güvenmemiştir. Bu yıllar arasında güven düzeyleri arasında anlamlı bir değişimin olmaması basına yönelik güvensizlik durumunun yapısal bir

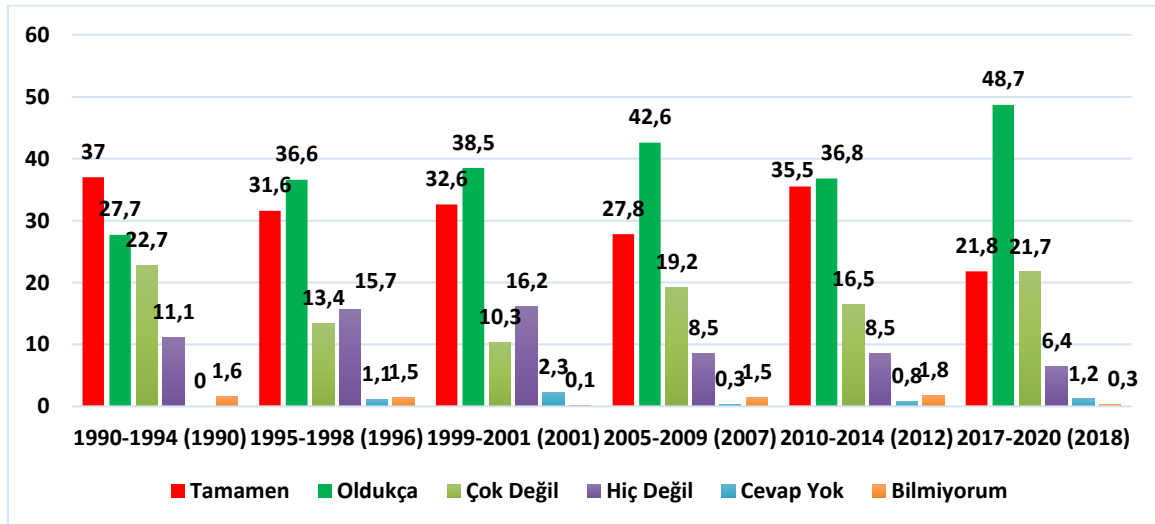
durum olduğu anlamına gelmektedir. 1990-2018 yılları arasında basına güven ortalaması %38,48 düzeyinde kalmıştır.

Grafik 9: Sendikalara Güven

Benzer şekilde Türk toplumunun sendikalara yönelik güveninin de düşük düzeyde kaldığı görülmektedir. Sendikalara tamamen güveniyorum diyenlerin oranının 1990 yılında %12 ile en yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Süreç içinde tamamen güvenenlerin oranının giderek düştüğü, 2018 yılında %5,6 düzeyine gerilediği görülmektedir. 1990-2018 yılları arasında sendikalara güven oranının ortalaması %41,85 düzeyinde kalmıştır.

Grafik 10: Dini Kurumlara Güven

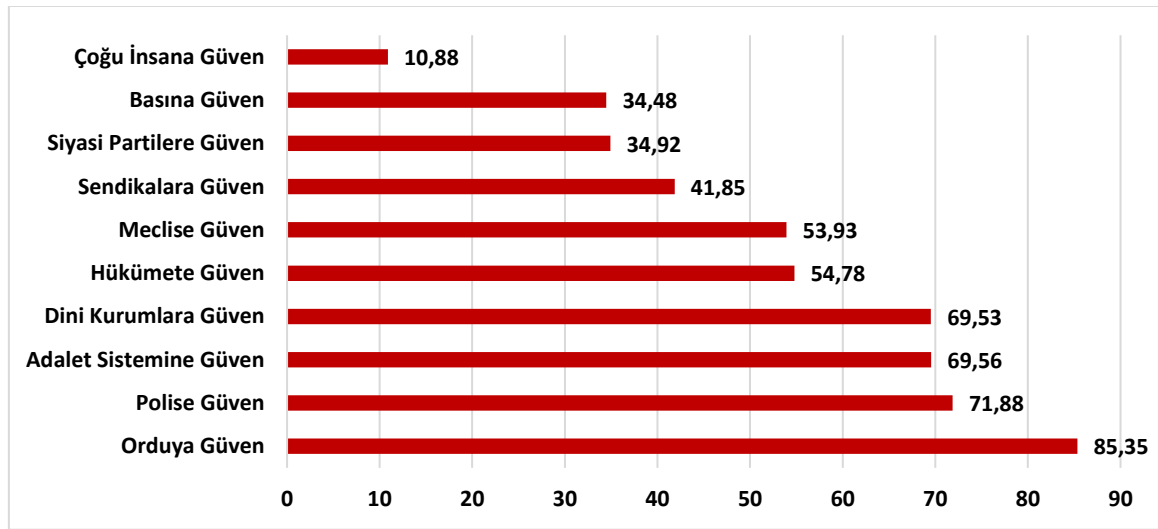

Suç korkusu ile din arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların sayısı sınırlıdır. Oysa dinin, sosyal yaşam ve toplumsal yapı üzerine etkisi düşünüldüğünde suç korkusuyla ilişkisinin olması mümkündür. Dinin, genel bir suç korkusuna yönelik olarak düşük düzeyde güvensizlik veya genelleştirilmiş güveni teşvik ettiği bulunmuştur (Matthews vd., 2011). Fakat Schquadel ve

Anderson (2022) din ile suç korkusu arasında hem olumlu hem de olumsuz bir ilişki olduğunu ileri sürmüştür. Dinin suç korkusuna karşı bir tampon görevi gördüğünü ama dindar insanların güvenliğe değer verdiğini ve bu nedenle suçtan daha fazla korktuğunu öne sürmüştürler. Steinmann (2024) ise Almanya’da yaptığı araştırmaya göre bazı dini azınlık grupların da suç korkusu yüksektir.

Din kurumuna yönelik tamamen güveniyorum diyenlerin oranı 1990 yılında %37 ile en yüksek düzeydeyken 2018 yılında %21,8 düzeyine gerilemiştir. Bu yıllar arasında tamamen güvenenler ile oldukça güvenenlerin oranı birlikte değerlendirildiğinde 1990 yılında %64,7 ile en düşük düzeydeyken 2012 yılında %72,3 ile en yüksek düzeye ulaşmıştır. Dini kurumlara yönelik 1990-2018 yılları arasındaki güven ortalaması %69,53 düzeyinde kalmıştır.

Grafik 11: 1990-2018 Yılları Arasında Dünya Değerler Araştırması Anketlerinde Yer Alan Kurumlara Yönelik Güven Oranlarının Ortalaması

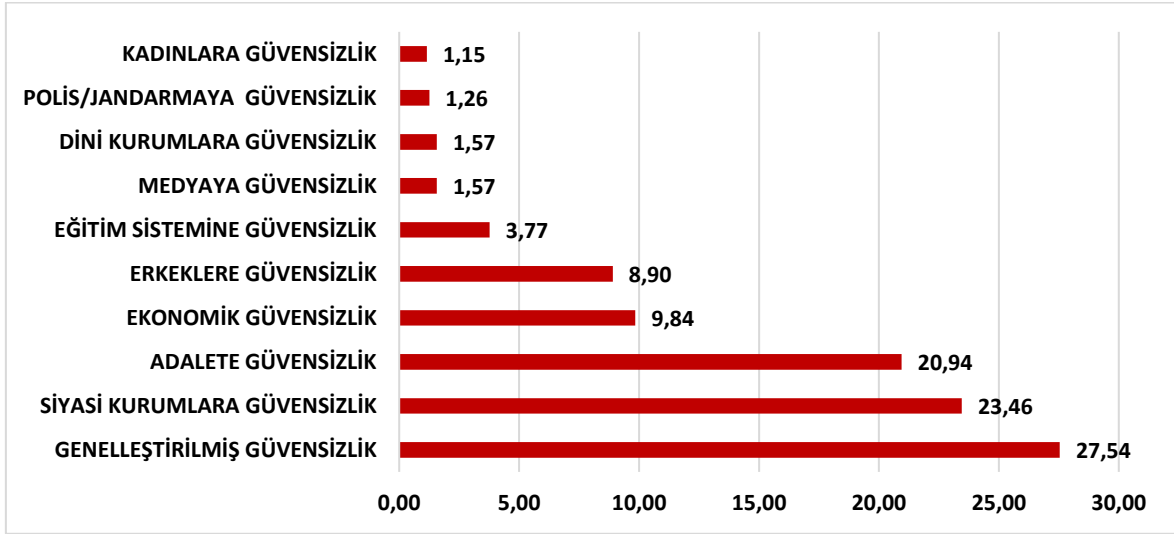

DDA’nın 1990-2018 yılları arasında yaptığı anketler neticesinde yukarıda anlatılanları özetlemek gerekirse Türk toplumunda orduya güven diğer kurumlara kıyasla çok daha yüksektir. Çoğu insana güven ise oldukça düşük düzeydedir. Genel olarak 1990-2018 yılları arasında kurumlara yönelik güvende önemli değişimlerin yaşanmadığı belirlenmiştir. Bu durum kurumlara yönelik güven durumlarının yapısal olarak değişmediğini göstermektedir.

5. Twitter’da Toplumsal Unsurlara Güvensizlik ve Suç Korkusuna İlişkin Bulgular

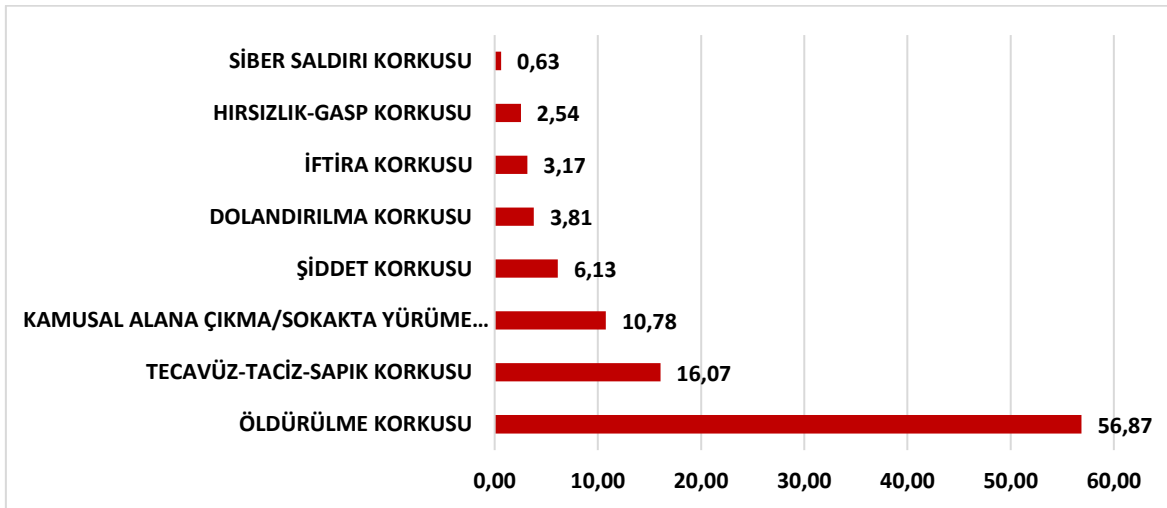
Araştırma verilerinin analizi neticesinde elde edilen bulgulara dair öncelikle suç korkusu ve güven eksikliğinin duyulduğu unsurlara ilişkin yüzdeler verilmiş, ardından bu iki olgu arasındaki ilişkiler haritalandırılmıştır.

Grafik 12: Yorumlarda Dile Getirilen Toplumsal Kurumlara Yönelik Güvensizlik

Güvene ilişkin bulgulara bakıldığında sırasıyla “Genelleştirilmiş güvensizlik” oranının en yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum DDA’nın “çoğu insana güven” bulguları ile paralellik göstermektedir. Mevcut tweetlerde siyasi kurumlara yönelik güvensizliğin ana unsuru siyasi parti, hükümet ve meclis ayrımında net olmaması nedeniyle bu üç unsur bu çalışmada birlikte değerlendirilmiştir. DDA’da söz konusu üç unsura yönelik güvenin düşük düzeyde olması bu çalışmadan elde edilen sonuç için de paralel olduğu düşünülmüştür. DDA’da basına yönelik güven duygusu da oldukça düşük olmakla birlikte bu çalışmada aynı paralelliğe rastlanılmamıştır. Öte yandan doğrudan cinsiyetlere yönelik güvensizliğin belirtildiği tweetler de yer almaktadır. Bu noktada erkeklere yönelik güven eksikliğinin kadınlara oranla çok daha yüksek olduğu görülmektedir.

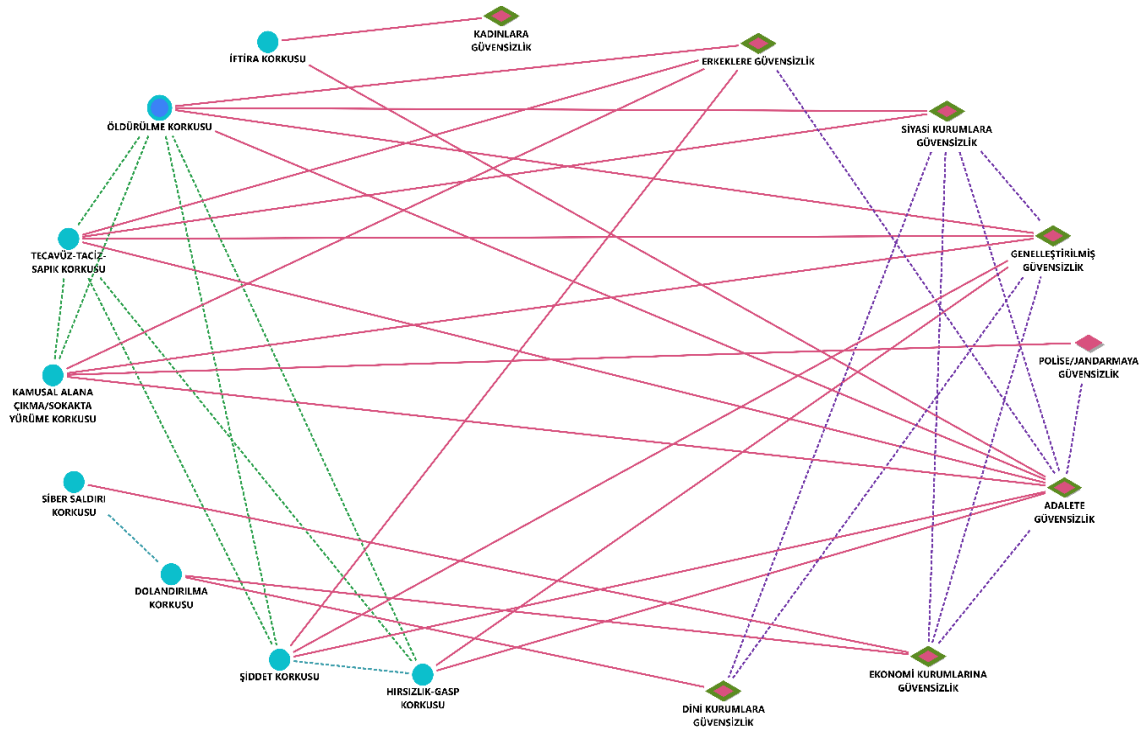
Grafik 13: Yorumlarda Dile Getirilen Suç Korkuları

Tweet analizlerine göre cana karşı ve bireyin dokunulmazlığına karşı işlenen suçlara yönelik korku diğer suçlara karşı duyulan korkudan daha yüksektir. Bireylerin en çok öldürülmekten korktuğu, ardından taciz ve tecavüz korkusunun geldiği görülmektedir. Öldürülme korkusuna dair yazılan tweetlerin kaçının kadınlar tarafından paylaşıldığı net bilinmemekle

birlikte tahmini belirlenenlerin toplam suç korkusu içindeki oranı %20’dir. Bu nedenle, kadınların öldürülme korkusunun tespit edilen orandan daha yüksek olabileceği düşünülmektedir. Suç korkuları ile toplumsal kurumlara yönelik güven eksiklikleri arasındaki ilişki ise Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1: Suç Korkusu ve Güven Eksikliği Duyulan Unsurların İlişki Haritası

Araştırma kapsamında güven eksikliği duyulan unsurlar ile suç korkusu unsurları arasındaki ilişkiler kırmızı, suç korkuları türlerinin kendi aralarındaki ilişkiler yeşil ve kurumlara olan güvensizliklerin kendi aralarındaki ilişki mor çizgilerle belirtilmiştir. Bu bağlamda bazı tweetlerde aynı anda farklı suç korkusu unsurları ve/veya güven eksikliği unsurları bulunmaktadır. Bireylerin belirli bir suç türü hakkında duydukları korku nedeniyle bazı toplumsal kurumlara yönelik güvenleri zedelenmektedir. Aynı zamanda belirli bir toplumsal kuruma yönelik güvensizlik başka bir toplumsal kuruma yönelik güvensizlikle de ilişkili olabilmektedir. Örneğin, kolluğa yönelik güven eksikliği adalet sistemine yönelik güven eksikliğiyle de ilişkilidir. Benzer şekilde belirli bir suçun mağduru olmaktan duyulan korku başka suç türleriyle de ilişkilidir. Örneğin cinsel suçlara yönelik suç korkusu öldürülme korkusuyla da ilişkilidir.

Suç korkusu türleri ile en fazla ilişki adaletle yönelik güven eksikliği ve genelleştirilmiş güven eksikliğiyle ilişkilidir. Yapılan bazı çalışmalarda suç korkusunun siyasi kurumlara güven ile ilişkili olduğu da ifade edilmektedir. Örneğin modernleşme ve toplumla ilgili kaygı düzeylerinin, sosyal politikaların eksik olduğu toplumlarda yüksek suç korkusunun artması (Hirtenlehner ve Farrall, 2013) bize kişilerin siyasi kurumlara olan güveninin azaldığında suç korkusunun artışıyla bağlantılı olduğunu göstermektedir. Örneğin yine benzer şekilde medyada yer alan suç haberleri siyasi kurumlara güveni azaltırken suç korkusunu pekiştirici işlevler görebilmektedir (Krause, 2014). Siyasi kurumlara yönelik güven eksikliği, genel olarak diğer kurumlara yönelik güven eksikliğiyle bir arada yer almıştır ve suç korkuları arasında öldürülme korkusu ve cinsel suçlara yönelik suç korkusu ile ilişkilidir. Siyasi kurumlara yönelik güven

eksikliğinin nedeni, siyasi kurumların suçu önlemek için alınması gereken önlemler hususunda yavaş davranması ile ve gerekli önemleri almadıklarına yönelik görüşlerle ilişkilidir. Bu bağlamda siyasi kurumlara yönelik güvensizlik -diğer kurumların işleyişini olumsuz etkilediği yönündeki algı nedeniyle- diğer kurumlara yönelik güvensizliğin aracı değişkeni gibi görünmektedir. Bu durum Türk toplumunda ilişkisel ahlakın ve bağlamsal ahlakın baskın olduğunu, bu durumun genel ve soyut hukuk kurallarının bireylerce hayata geçirilmesini zorlaştırdığı (Önderman, 2007, s.15) tezini doğrulamaktadır.

Adalet sistemine yönelik güven eksikliği ile cinsel suçlara yönelik korku, sokağa çıkma korkusu, yalan ve iftiraya maruz kalma korkusu ve cinayet korkusu arasında ilişki bulunmuştur. Burada insanlar suç korkusuna neden olan unsurlarla birlikte adalet sisteminde aksaklıkların olduğunu düşündükleri için kendilerini savunmasız hissettiklerini belirtmişlerdir.

Yorumlarda yalnızca güvensizliğin öznesi toplumsal kurumlar değildir. Aynı zamanda toplumsal cinsiyetin öznelere yönelik güvensizlik ve suç korkusu arasında ilişki olduğu belirlenmiştir. Özellikle erkeklere yönelik güvensizlik dikkat çekmektedir. Cinsel suçlar, şiddet ve öldürülme korkusu erkeklere yönelik güven eksikliği ile ilişkiliyken kadınlara güvenmediklerini söyleyenlerinki kadınların atacağı bir iftira nedeniyle mağdur olmaktan çekinmeleriyle ilgilidir.

Sonuç ve Öneriler

Sosyal sermaye kuramının gelişmesine katkı sağlayan kuramcılardan Fukuyama, Putnam ve Coleman güven unsurunun önemini vurgulamışlardır. Güven, bir bakıma toplumsal ilişkileri kuran ve bu ilişkilerin sürekliliğini sağlama hususunda katalizör etkisi gören bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, güvenin düşük olduğu toplumlarda da toplum varlığını sürdürmekle birlikte o toplumda, sosyal sermayenin düşük olduğu sonucuna varılmaktadır. Böylesi bir durumda ise bürokratik işlemler artmakta, kalkınma süreci yavaşlamakta ve suç oranlarındaki yükselişle birlikte bireylerin birbirlerine karşı şüpheyle yaklaşmaları, devlet kurumlarına duyulan güvenin azalması ve buna bağlı olarak suç korkusunun artması olası hale gelmektedir.

Bu kapsamda yapılan araştırma neticesinde elde edilen bulgular incelendiğinde suç korkusu ve kurumlara yönelik güven eksikliği arasında ilişkilerin olduğu görülmektedir. Ayrıca DDA ve Twitter verilerinde toplumsal kurumlara yönelik güvenin paralellik gösterdiği belirlenmiştir. Her iki veri setinde de genelleştirilmiş güven eksikliğinin ilk sırada yer alması, Türkiye’de yapısallaşmış bir sosyal sermaye sorunu bulunduğu sonucunu desteklemektedir. Bu paralellik ayrıca, Türkiye’nin kolektivist kültür yapısının sosyal sermaye oluşumuna izin vermediği sonucuna ulaştırmaktadır. Özellikle genelleştirilmiş güven eksikliğinin her iki çalışmada da ilk sırada yer alması bu durumun ana nedeninin bu açıktan kaynaklandığını düşündürmektedir. Bir anlamda “Türk toplumundaki oldukça yüksek ve istikrarlı sosyal güvensizlik, insanların özellikle tanımadıklarıyla bir araya gelmelerini, iş birliği yapmalarını engelliyor” (Önderman, 2007, s.223)

Özetle Twitter verileri aracılığıyla suç korkusu ve sosyal medyanın güven boyutu üzerine yapılan araştırmada suç korkusuyla ilişkili güven eksikliğinin duyulduğu önemli unsurlar, topluma karşı duyulan güven eksikliği, siyaset ve adalet kurumuna karşı duyulan güven eksikliğiyle suç korkusu unsurları arasında ise öldürülme korkusu, cinsel suçlara yönelik korku ve kamusal alana çıkma korkusu vardır. Bu bağlamda bireylerin toplumsal kurumlara duyduğu güvensizlik, yalnızca soyut ve hissi bir bağlamda değil, aynı zamanda gündelik yaşam pratiklerine yansıyan somut bir tehdit algısı da üretmektedir. Bu tehdit algısı, bireylerin kamusal alandaki hareketliliğini sınırlamakta, toplumsal etkileşimden kaçınmalarına ve dolayısıyla sosyal çözülme riskinin artmasına neden olmaktadır. Güven eksikliği, sadece bireylerin devlete ya da kurumlara yönelik tutumlarını değil, aynı zamanda diğer bireylerle olan ilişkilerini de belirleyen temel bir toplumsal etmene dönüşmektedir.

Giddens’in (2018) soyut sistemlere yani modern kurumlara yönelik güvensizliğin kuşkuya ve olumsuz tutumlara neden olacağı görüşü ile Coleman’ın (1988) suç oranları, insanların sokakta güvenle yürütmesi ve dezavantajlı grupların kendilerini güvende hissetmeleri için sosyal sermayenin önemine yaptığı vurgu göz önünde bulundurulduğunda suç korkusunun azalması için bireylerin topluma, adalet ve siyasi kurumlara yönelik güveninin yükselmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda iki önemli noktaya değinmek gereklidir: Bunlardan ilki, kurumların işleyişleri ve performansları ne kadar üst düzey olsa da suç korkusu kurumların işlerini iyi yapmadığı algısını güçlendirmektedir. Kamusal alana çıkma/sokakta yürüme korkusu ile kolluğa yönelik güven eksikliği arasındaki ilişki bunun örneğidir. Önemli bir diğer unsur ise medyanın söz konusu kurumlara yönelik güveni zedeleyen ve suç korkusunu artıran bir boyutunun olmasıdır. Sosyal medyada yer alan ithamların doğruluğu ve güvenilirliği şüpheli olmakla birlikte kitleleri etkileme potansiyeli yüksektir. Bu etki toplumsal katılım seviyesini düşürme ve bir anlamda sosyal izolasyonu artırma riskini de içermektedir. Bu tesiri kırmak için söz konusu kurumların sosyal medyayı ve halkla ilişkilerin diğer unsurlarını daha aktif kullanmaları, halkla etkileşimi artırarak güven tazelemeleri ve yanlış bilgiyle daha güçlü bir şekilde mücadele etmeleri önerilmektedir.

Kaynakça

- Accorsi, P., ve Krebs, R. R. (2024). The Soldier in the State: Explaining Public Trust in the Armed Forces. *Comparative Political Studies*, 0(0).
<https://doi.org/10.1177/00104140241306956>
- Benesh, S. C. (2006). Understanding public confidence in American courts. *The Journal of Politics*, 68(3), 697–707.
- Bjornskov, C. (2007). Determinants of generalized trust: A cross-country comparison. *Public Choice*, 130(1), 1-21.
- Bourdieu, P. (2002). The forms of capital. In N. W. Biggart (Ed.), *Readings in Economic Sociology*. 280-291. Oxford: Blackwell Publishing,
- Burt, R. S., Cook, K. S., Lin, N. (2001). *Social capital: Theory and research*. Aldine de Gruyter.
- Çenker Özek, İ. C. (2019). “Sizce, insanların çoğuna güvenilir mi?” Türkiye’de Genelleştirilmiş Güven Üzerine Ampirik Bir Analiz. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 291-310. <https://doi.org/10.21547/jss.457849>
- Coleman, J.S. (1988). “Social capital in the creation of human capital”. *American Journal of Sociology*, 94, 95-120
- Coleman, J. S. (1994). *Foundations of social theory*. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Creswell, J.W. (2016). Araştırma Deseni Nicel, Nitel ve Karma Yöntem Yaklaşımları. (Çev.Ed. Selçuk Beşir Demir), 2. Baskı, Ankara: Eğiten Kitap.
- Curiel, R. P., Cresci, S., Muntean, C. I., Bishop, S. R. (2020). “Crime and its Fear in Social Media.” *Humanities and Social Sciences Communications*, 6(1), 1-12.
- Çakı, F. (2014). Türk Sosyolojisinde Yeni Bir Alan: Gönüllülük Araştırmaları. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(29), 185-202.
- Dolu, O., Uludağ Ş., Doğutaş, C. (2010). “Suç korkusu: Nedenleri, sonuçları ve güvenlik politikaları ilişkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(1), 57-81.
- Drakulich, K. M. (2013). “Perceptions of the Local Danger Posed by Crime: Race, Disorder, Informal Control, and the Police.” *Social Science Research* 42(3), 611–32. doi:<https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2012.12.012>

- Ferguson, K. M., Mindel, C. H (2007). Modeling fear of crime in Dallas neighborhoods. *Crime & Delinquency*, 53, 322-349.
- Field, J. (2008). *Sosyal sermaye*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fukuyama, F. (2020). *Güven: Sosyal erdemler ve refahın yaratılması*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2020.
- Gainey, R., Alper, M., Chappell, A. T. (2011). "Fear of crime revisited: Examining the direct and indirect effects of disorder, risk perception, and social capital." *American Journal of Criminal Justice*, 36, 120-137.
- Geddie, M. W., DeFranco, A. L., Geddie, M. F. (2005). "A comparison of relationship marketing and guanxi: Its implications for the hospitality industry." *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 17, 614-632.
- Giddens, A. (2018). *Modernliğin Sonuçları*, (Çev. Ersin Kuşdil), 8.Basım, İstanbul: Ayrıntı.
- Green G., Grimsley M., Suokas A., Prescott M., Jowitt T., Linacre R. (2000). Social capital, health and economy in south yorkshire coalfield communities. Center for Regional Economic and Social Research.
- Han, S. (2020). "Compositional and contextual associations of social capital and fear of crime." *Deviant Behavior*, 42, 718-732.
- Hardyns, W., Snaphaan, T., Pauwels, L.J.R., Vyncke, V., Willems, S.(2019). "A multilevel analysis of collective efficacy, neighborhood disorder, and individual social capital on avoidance behavior". *Crime & Delinquency*, 65(7), 994-102.
- Hawdon, J. E., Ryan, J., Griffin, S. P. (2003). Policing tactics and perceptions of police legitimacy. *Police Quarterly*, 6(4), 469-491.
- Hirtenlehner, H. ve Farrall, S. (2013). Anxieties about modernization, concerns about community, and fear of crime. *International Criminal Justice Review*, 23(1), 5-24. <https://doi.org/10.1177/1057567712475307>
- Karakuş, Ö.(2013). "Suç korkusunun sosyolojik belirleyenleri: Sosyal sermaye mi? Sosyal kontrol mü?". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 1-19.
- Krause, K. (2014). Supporting the iron fist: crime news, public opinion, and authoritarian crime control in guatemala. *Latin American Politics and Society*, 56(01), 98-119. <https://doi.org/10.1111/j.1548-2456.2014.00224.x>
- Krishna, Anirudh. (2002). *Active social capital: Tracing the roots of development and democracy*. Columbia University Press.
- Lin, K. (2023). A Cross-National Multilevel Analysis of Fear of Crime: Exploring the Roles of Institutional Confidence and Institutional Performance. *Crime & Delinquency*, 69(12), 2437-2459. <https://doi.org/10.1177/00111287221074954>
- Lo, T. Y.,- Wolff, K.T., Liu, Yu-Hsuan., Tsai, H.(2023). "Community policing, social capital, and residents' feelings of safety in Taiwan". *Police Practice and Research*, 24(1), 90-108.
- Manaf, H. A., Mohamed, A. M., Sabtu, Z. A. (2019). "Examining the impact of voluntary patrol unit on social capital development in Malaysia". *International Journal of Public Sector Performance Management*, 5(1), 63-80.
- Maslow A. (1954). *Motivation and personality*. Harper & Row.

- Matthews, T., Johnson, L. M., & Jenks, C. (2011). Does religious involvement generate or inhibit fear of crime?. *Religions*, 2(4), 485-503.
- Putnam, Robert. (2010). Tek başına bowling: Amerika’nın azalan sosyal sermayesi. In M. M. Şahin & A. Z. Ünal (Eds.), *Sosyal sermaye: Kuram uygulama eleştirisi* (121-142). Değişim Yayınları.
- Önderman, M. (2007). Türkiye’de Devlet, Sosyal Kontrol ve Öznellik. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Patton, M. Q. (2014). Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir (Çev.). Ankara: Pegem Akademi.
- Putnam, R.D. (2000). Bowling Alone: The Collapse and Renewal of American Community. New York: Simon and Schuster.
- Roberts, B., Stickley, A., Petticrew, M., McKee, M. (2010). “The influence of concern about crime on levels of psychological distress in the former Soviet Union”. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 66, 433-439.
- Rothstein B. (2003). Social capital, economic growth and quality of government: The causal mechanism. *New Political Economy*, 8(1), 49–71. <https://doi.org/10.1080/1356346032000078723>.
- Saldana, J. (2019). Nitel Araştırmacılar İçin Kodlama El Kitabı. Aysel Tüfekçi Akcan, Süleyman Nihat S ,ad (Çev.). Ankara: Pegem Akademi.
- Sargeant, E., Liu, Y., St John, N., Hong, N. F., Huu, T., Chen, J., Mazerolle, L. (2017). “Social capital and fear of crime in Brisbane”. *Journal of Sociology*, 53/3, 637-652. <https://doi.org/10.1177/1440783317704992>
- Schwadel, P., & Anderson, A. L. (2022). Religion and Americans’ Fear of Crime in the 21st Century. *Review of Religious Research*, 64(1), 145-161. <https://doi.org/10.1007/s13644-021-00478-7>
- Skogan, W. G. (2009). Concern About Crime and Confidence in the Police: Reassurance or Accountability? *Police Quarterly*, 12(3), 301-318. <https://doi.org/10.1177/1098611109339893>
- Swatt, M. L., Varano, S. P. - Uchida, C. D., Solomon, S. E. (2013). Fear of crime, incivilities, and collective efficacy in four Miami neighborhoods. *Journal of Criminal Justice*, 41/1, 1-11.
- Singer, A. J., Chouhy, C., Lehmann, P. S., Walzak, J. N., Gertz, M., & Biglin, S. (2019). Victimization, Fear of Crime, and Trust in Criminal Justice Institutions: A Cross-National Analysis. *Crime & Delinquency*, 65(6), 822-844. <https://doi.org/10.1177/0011128718787513>
- Steinmann, J.-P. (2024). Faithful and fearful: Does religion promote or reduce fear of crime in Germany? *European Journal of Criminology*, 21(5), 631-664. <https://doi.org/10.1177/14773708241226824>
- Şan, M. K. (2007). Bilgi toplumuna geçişte sosyal sermayenin taşıdığı önem ve Türkiye gerçeği. *Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, 2, 70-106.
- Şan, M. K., Akyiğit, H. (2015). Sosyal Sermaye Tartışmaları ve Türkiye’de Sosyal Sermayenin Ölçülmesi Sorunu, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34, 123-134.
- Şenol, D. – Gülver, Ö. (2020). “Suçun sosyal psikolojik maliyeti: Suç korkusu ve suç korkusuna neden olan faktörler.” *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi / Journal of Social and Cultural Studies*, 5, 25-41.

- Vieno, A., Lenzi, M., Roccato, M., Russo, S., Monaci, M. G., Scacchi, L. (2016). "Social capital and fear of crime in adolescence: A multilevel study." *American Journal of Community Psychology*, 58/1-2, 100-110.
- Vieno, A., Roccato, M. Russo, S. (2013). "Is fear of crime mainly social and economic insecurity in disguise? A multilevel multi-national analysis". *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 23, 519-535.
- Woolcock M., Narayan D. (2000). Social capital: Implications for development theory, research, and policy. *The World Bank Research Observer*, 15(2), 225–249. <https://doi.org/10.1093/wbro/15.2.225>
- World Values Survey. (t.y.-a). What we do. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSCContents.jsp?CMSID=WhatWeDo> 22.02.2025
- Yetim, N. (2012). Ekonomi ve Sosyolojinin Yeni Bir Kavşakta Buluşması: Sosyal Sermaye. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(11), 91-106.
- Zhang, L., Messner, S. . F - Liu, J., Zhuo, Y.A. (2009). "Guanxi and fear of crime in contemporary urban China". *The British Journal of Criminology*, 49/4, 472-490.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50
2. yazar katkı oranı : %30
3. yazar katkı oranı: %20

Kent Yaşamında Meydanların Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Rolü: Samsun Saathane Meydanı Örneği

The Socio-Cultural and Economic Role of Squares in Urban Life: The Case of Samsun Saathane Square

Dr. Öğr. Üyesi Faruk Turgut ¹, Hülya Uçak ²

Özet

Bu çalışma, Samsun'da bulunan Saathane Meydanı örneğinde meydanların kent yaşamındaki önemine, yaşanan değişim süreçlerinin meydanı nasıl dönüştürdüğüne ve meydanın sakinleri olarak esnafların bu dönüşümü nasıl deneyimlediğine odaklanmaktadır. Kent meydanlarının sadece fiziki bir mekân değil, aynı zamanda kentin tarihini, kültürünü, kimliğini, toplumsal yaşamını yansıtan ve yeniden üreten bir sosyal inşa sürecinin ürünü olduğu gerçeğinden yola çıkarak, mekân ve sosyal koşulların değişiminin Saathane Meydanı'nı nasıl dönüştürdüğü araştırılmıştır. Çalışmanın temel amacı, Saathane Meydanı'nın sürekli sakinleri olan ve buradaki yaşam akışını sürekli biçimde hem deneyimleyen hem de yaşam akışının yeniden üretilmesinde önemli birer paydaş olan esnafların süreç içerisindeki deneyimlerini anlamak ve bu deneyimler ile meydanın sosyal, ekonomik, tarihsel, sembolik anlamlarını ortaya koymaktır. Nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desenin tercih edildiği bu çalışmada, Saathane Meydanı'nda uzun yıllardır esnaflık yapan 10 katılımcı ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Saathane Meydanı'nın, Samsun'un ekonomik ve sosyo-kültürel olarak merkezi olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Meydan, sahip olduğu tarihi geçmişle, bu tarihi yansıtan sembol yapılarıyla, kültürel dokusuyla, şehirdeki merkezi konumuyla Samsun'un kent kültürünün, kimliğinin, yaşamının önemli bir bileşeni olarak kabul edilmektedir. Buna karşın hem mekânsal olarak yenilenmesi hem de yeni kapitalist piyasa koşullarının etkisiyle Meydan'ın kentin ekonomik yaşamındaki yerinin geçmişe nazaran azaldığı; yeni kapitalist koşulların Meydan'da mevcut bulunan esnaflık kültüründe ve ilişkilerinde de belirgin etkilere sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kent, Meydan, Mekân, Esnaf, Samsun,

Makale Türü: Alan Araştırması

Abstract

This study focuses on the importance of squares in urban life, how the changing processes transform the square, and how the tradesmen, as residents of the square, experience this transformation in the case of Saathane Square in Samsun. Based on the fact that urban squares are not only physical spaces but also the product of a social construction process that reflects and reproduces the history, culture, identity, and social life of the city, it has been investigated how the changes in space and social conditions transform Saathane Square. The main purpose of the study is to understand the experiences of the tradesmen, who are permanent residents of the Square and who constantly experience the flow of life here and are important stakeholders in its reproduction, and to reveal the social, economic, historical, and symbolic meanings of the square through these experiences. In this study, where the phenomenological design, one of the qualitative research methods, was preferred, in-depth interviews were conducted with 10 participants who have been tradesmen in Saathane Square for many years. It was found that Saathane Square is the economic and socio-cultural center of Samsun. With its historical past, symbolic structures reflecting this history, cultural texture, and central location in the city, the Square is considered an important component of Samsun's urban culture, identity, and life. On the other hand, it has been determined that the Square's place in the city's economic life has decreased compared to the past due to both its spatial renewal and the impact of new capitalist

¹Samsun Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, faruk.turgut@samsun.edu.tr.

²Samsun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, hulyaucak9@gmail.com.

market conditions; and that new capitalist conditions have significant effects on the tradesman culture and relations in the Square.

Keywords: City, Square, Space, Tradesman, Samsun,

Paper Type: Field Research

Giriş

İnsanlar tarih boyunca çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için mekânlar üretmişlerdir. Barınma, eğlenme, sosyalleşme, ekonomik ilişkiler gibi temel işlevler insanların inşa ettiği mekânların oluşumunda ve dönüşümünde belirleyici olmuştur. Söz konusu ihtiyaçların karşılanmasında kentler önemli bir rol oynamış, zamanla içerisinde farklı mekânların inşa edildiği, geliştiği merkezler haline gelmiştir. Her ne kadar kentlerin ortaya çıkışı çok daha eskilere dayanmaktaysa da günümüz niteliklerine sahip kentler moderniteyle birlikte meydana gelmiştir. Bu bağlamda kentler, geçmişin birikimini bünyesinde bulunduran, şimdinin koşullarına göre biçimlendirilen ve geleceğe yönelik tasarımların yapılmasını mümkün kılan dinamik mekânlardır. Kentler bir belleğe sahiptir, geçmişte oluşmuş bireysel veya toplumsal olayları, yaşanmışlıkları içerisinde barındırmaktadır. Bir kentin içerisinde girildiğinde onun mekânları sayesinde geçmişi, yaşanmışlıkları hakkında bir fikir sahibi olmak mümkündür. Kentlerin dilini, ruhunu yansıtan birçok mekân olsa da şüphesiz en önemlilerinden biri meydanlardır.

Meydanlar, kentlerin yalnızca fiziksel birer parçası değildir. Aynı zamanda sosyolojik açıdan da derin anlamlar taşıyan kamusal alanlardır. Geçmişte olduğu gibi günümüz kent yaşamında meydanlar, ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı, sosyal etkileşimin yaşandığı ve kültürel pratiklerin sergilendiği mekânlar olarak işlev görmüşlerdir. Ekonomik olarak meydanlar, kentin ticaretinin, üretim ve tüketim ilişkilerinin gerçekleştiği mekânlar olmuşlardır. Sosyal olarak insanların bir araya gelip iletişim kurduğu, sosyalleştiği ve ortak bir kimlik, kültür, yaşam oluşturduğu alanlardır. Bu haliyle meydanlar kentlerin tarihini, değerlerini ve toplumsal belleğini yansıtan, kültürel etkinliklere ev sahipliği yapan ve kent sakinlerinin aidiyet duygusunu pekiştiren önemli mekânlardır. Sahip olduğu bu farklı nitelikleriyle meydanlar, kent yaşamının vazgeçilmez unsurlarıdır.

Kent yaşamında meydanların taşıdığı anlamlardan yola çıkarak bu çalışmada, Samsun'da bulunan Saathane Meydanı'nın kent için sosyo-kültürel ve ekonomik anlamlarını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşabilmek için, öteden beri meydanın önemli birer aktörü olan esnafın deneyimleri incelenecektir. Böylelikle daimî sakinleri olarak meydandaki esnafın gözünden meydanın kent için anlamı ve yaşanan dönüşümün meydanda süregelen sosyo-ekonomik hayatı nasıl etkilediği anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda öncelikle kent ve

mekân ilişkisi teorik olarak ele alınacaktır. Sonrasında ise sahadan elde edilen bulgular, meydanın sahip olduğu sosyo-kültürel ve ekonomik anlamlar temalaştırılarak analiz edilecektir.

1. Kent ve Mekân

İnsan doğasına dair birçok aktivitenin yaşandığı yerlerden biri olan mekân, bireysel ve toplumsal açıdan önemli bir yere sahiptir. İnsan ve mekân arasında geçen ilişki karşılıklı bir etkileşim sonucunda oluşmaktadır. İnsanın müdahil olmasıyla tarihsel süreçte değişim ve dönüşüm geçiren mekânlar, sahip oldukları işlevler ve kazandıkları kimlikler ile insanlar üzerinde her zaman etki gücüne sahip olmuşlardır. Bu yüzden kent mekânlarının içerisinde barındırdığı maddi ve manevi birikim bireylere ve toplumlara yansımaktadır. Karakaş, kent mekânlarının kimlik, kültür, bireysel ve toplumsal hikayeler ve bakış açıları gibi çok katmanlı yapısının üretme kapasitesine sahip olduğunu açıklamıştır (2019, s. 20). Bir kentin zenginliğini gösteren unsurlar çok kültürlü, çok katmanlı ve çok bellekli olmasına dayanmaktadır. Toplum farklılaşmasa bile sağlıklı kentler farklı dönemlerin farklı kültürlerin izlerini taşımaktadır (Erzen, 2021, s. 11). Bir kentin farklı medeniyetlere ev sahipliği yapması, farklı yaşam tarzları, yaşanmışlıkları içinde barındırması o kentin değerini arttırmaktadır. Kentin geçmişten bugüne kadar yaşadığı her şey mekânın derinliklerine yapılan bir keşifle birlikte ortaya çıkmaktadır. Kent, tüm yaşanmışlıklara, değişime tanık olan bir yerleşimdir. Keşifle birlikte kentin kendine ait hikâyesi gözlemlenmektedir. Bu hikaye, kentin yaşadığı kayıpları, yıkımları, inşaları, hastalıkları vb. bulup ortaya çıkarır. Tarihin, geçmişin örttüğü örtüleri sırayla açtırır ve bugün ile bağlı olan veya olmayan yönlerini açığa çıkartır (Alver, 2017, s. 287). Kent, geçmiş-şimdi-gelecek sarmalında hayat bulmakta; bu zaman dilimleri arasında bağlantı kurmaktadır. Kentte şu an yaşanan olayları, durumları anlamak için kentin gizli tarihine bakmak önemli bir aşamadır.

Kent bir hafıza gibidir. Geçmişten günümüze yaşanan ne varsa onun kaydını tutar, belgeler ve mekânı, kurumları, ruhu ve simgeleriyle bunu çevreye yansıtır. Kente bakıldığında tüm bu izleri onun mekânlarında, simgelerinde, ruhunda görmek mümkündür. Kent keşfedildiğinde sadece mekânlar değil, insanlar ve hayatın tüm boyutları bu keşifle birlikte kendini açığa çıkarır (Alver, 2017, s. 287). İnsanların tarih boyunca ne gibi süreçlerden geçtiği, neler yaşadığı, acılarının, sevinçlerinin izlerini kentte görmek olağandır. Kentin her bir mekânı, simgesi insanlar için yaşanmışlıklarla, deneyimlerle çevrelenmiştir. İnsan anıların yaşandığı bu mekânları, simgeleri gördüğünde ve onlara dokunduğunda onunla daha önce kurduğu ya da sadece duyduğu anılar, söylemler aklına gelmektedir.

Kent farklı ruhlara, dillere, kimliklere sahiptir. Kenti anlamak kimliği oluşturan bileşenleri görüp bu bileşenlere sahip çıkmakla ve o ruhu hissedip o dili çözmekle mümkündür. Kent kimliğinin oluşmasına en çok etki eden faktörlerin başında insan ve insanın kentle kurduğu

ilişki gelmektedir. Kentin mekâna dönüşümü insanla olmaktadır. İnsan sosyal bir varlıktır; bu yüzden kentteki mekânlarla ilişkisini sadece maddi ihtiyaçlarını gidermek için değil aynı zamanda sosyal bir boyutta yaşamaktadır. İnsan bir yandan mekâna göre şekillenirken mekân da insanların yaşadıklarına, düşüncelerine göre şekillenmektedir. Kentteki her yapının kendine göre yasaları, hafızası, ruhu bulunmaktadır. Bu minvalde Park ve Burgess (2015, s. 42) kenti, kültürel alanı temsil eden medeni insanların doğal yaşam alanı olarak görmekte ve kentin kendine özgü yasaları olduğunu ifade etmektedir.

Kent, çeşitli sınıf ve tiplere sahip milyonlarca insan tarafından algılanan, zevk alınan bir nesne aynı zamanda yapısını sürekli değiştiren ve geliştiren yaratıcının ürünleridir. Kent bir süreliğine sabit kalsa da ayrıntıları devamlı değişmektedir. Şekli ve büyümesi üzerinde ancak kısmi bir kontrol sağlanmaktadır (Lynch, 2021, s. 2). Kent her mekânıyla dinamik bir yapılanmadır. Kent değişmez olarak görülmekte fakat her gün değişim ve dönüşüm yaşamaktadır. Kent, ruhunu, mekânlarını bulunduğu zamana ve etnik, dinsel, kültürel, ekonomik faktörlere göre değiştirmekte, dönüştürmektedir.

Bazı kentsel mekânlar içerisinde bulunduğu zamanın ruhuna uygunken, bu mekânlar gün geçtikçe ruhunu yitirebilmektedir. Bazı mekânlar ise bulunduğu zamanla ve geçmişteki birkaç zamanla bağlantılıdır. Bu mekânlar her zamanın ruhuna uygun bir dil geliştirmekte; ruhu değiştikçe ise değişen ruha uygun olarak yeni diller geliştirmektedir. Mekânlar geçmiş olayların ve toplumun resmini çizecek birçok özellik barındırmakta, geçmiş olaylara ve topluma yönelik yorumlamalarda farklılık yaratmaktadır. Toplum hayatında derin izler bırakan mekânlar üzerine yapılacak yorumlamalar, mekânın dilini ve ruhunu açığa çıkarmaktadır (Ulutaş, 2019, s. 139). Kentlerdeki mekânlar, semboller her insana ayrı ayrı hitap etmektedir. Kişiler aynı mekâna baktığında hafızasında farklı anılar canlanmakta, farklı yorumlamalar yapabilmektedir. Her mekân insanlara hitap etmek, onları bilgilendirmek amacıyla döneme uygun diller geliştirmektedir.

Bugün herhangi bir kent, binalarıyla, kentsel düzenlemelerle, ulaşım sistemleri ve görünmeyen katmanlarda var ettiği ve bugünü etkileyen savaşlar, göçler, hastalıklar ile zamanla biriken ve birikimi her zaman devam eden bir kitaplıktır. Mimari yapılar, yollar, köprüler, duvarlar, kablolar, heykeller, parklar, bahçeler algılarımızın gerçekteki farklı temsilleri ve duyularımızdan ortaya çıkardığımız anlamların fiziksel işlemeleridir (Erzen, 2021, s. 86). Lefebvre ise kentin dilini “*müzik gibi duyulur, söylemsel bir metin gibi okunur*” (2017: s. 109) ifadelerini kullanarak anlatmaktadır. Kentin bir noktasında durup etrafımıza baktığımızda kent mekânlarıyla, sembolleriyle hatta kaldırım taşlarıyla insana birçok mesaj iletmektedir. Kent

ekonomik, siyasi, kültürel durumunu, tarihini ziyaretçilerine ve sakinlerine kentsel araçları ile açıklamaktadır.

2. Kent ve Meydan

Kentlerin ruhlarının çözümlendiği, dilinin çözüldüğü en önemli yerler açık kentsel mekânlarıdır. Açık kentsel mekânların en önemli işlevi binaların arasında kalan bölümlerde bir sosyal hayat ortaya çıkarmaktır. Ortaya çıkan bu sosyal hayatta insanlar bir arada olur, insanların farklı insanlarla iletişim kurarak sosyalleşmesini sağlar ve ortak bir kimlik oluşturur. Bu sosyal hayat; kutlamaları, oynayan çocukları, toplu eylemleri, mitingleri içerisinde barındırmaktadır (Erdönmez ve Akı, 2005, s. 72). Kentin açık mekânlarından biri olan meydan ise insanların birbiriyle ilişki kurup sosyal bir hayat oluşturmaya, ortak bir kimlik ortaya çıkarmaya, kentin geçmişinin öğrenilmesine ve kentin dilinin anlaşılmasına yardımcı olan en önemli mekândır.

İnsanların karşılıklı etkileşim kurduğu, sosyalleştiği kentin çok katmanlı yapısını en iyi yansıtan mekânlar meydanlardır. Kent ve meydan birbirlerini tamamlayan birbirleriyle özdeş kabul edilen iki unsurdur. Kılıçbay da meydan ve kenti özdeşleştirerek “*kent belki de, bir başka açıdan meydan demektir*” (1993, s. 29) şeklinde ifade etmiştir. Taşçı’ya göre ise meydan, kentte yaşayan kişilerin ve kente ziyaretçi olarak gelen kişilerin birbiriyle ve kentle ilişki kurmasında etkili olan ve bütün insanlara aynı olanakları sunan farklı eylemler için ortak bir alan sunan mekânlardır. Meydan, bireyler arasındaki ilişkiyi güçlendirmekte ve yeni ilişkilere de fırsat tanımaktadır (Taşçı, 2014, s. 106-107). Meydanlar hem bireylerin hem de toplumların hayatında yaşam boyunca oldukça fazla yer edinmektedir.

Meydanlar, tarih boyunca kentlerde sosyal, siyasal ve ekonomik olarak önemli roller üstlenmiştir. Mumford (2007, s. 67), Antik dönemden itibaren toplulukların ticaret yapma, buluşma, karar alma gibi aktivitelerin yapıldığı agoraların ve forumların modern meydanların erken biçimleri olduğunu ifade etmiştir. Orta Çağ’da dini yapılar ve pazar alanlarının çevresinde biçimlenen bu alanlar, zamanla kamusal yaşamın yoğunlaştığı mekânlar haline gelmiştir (Karaarslan, 2021, s. 35). Rönesans ve sonrasında ise estetik kaygıların ve iktidarın temsilinin ön planda olduğu düzenlemeler ortaya çıkmıştır (Sennet, 2014, s. 101). Habermas’a göre ise, meydanlar modern toplumda kamusal alanın en görünür ve tartışma yaratan sahneleri haline gelmiş ve bireylerin, grupların ifade özgürlüğünü kullandıkları demokratik mekânlara dönüşmüştür (Habermas, 2014, s. 93). Tarih boyunca kent meydanları farklı isimlerle anılsa bile hepsinin ortak özelliği kendi dönemindeki insanının, kültürünün özelliğini yansıtmasıdır.

Meydan insanların kendi ile özdeşleştirdiği, insanın kimliğini, kültürünü yansıttığı mekânlardır. Bir meydan ne kadar kentin ve kent insanının kültürünü yansıtır, kent insanına hitap edebilirse o kadar işlevselliği artmaktadır. Kent, barındırdığı her ferdine bir yaşam ve evren

sunmakta, böylelikle hem kentin hem de meydanın hafızalarda bir imgesi oluşturmaktadır. Kentte yaşayanlar ve kenti ziyaret edenler için meydanın imgesi çoğu zaman kentle özdeşleşmektedir (Arslan, 2018, s. 10). Lefebvre meydanların, kentin sembolik bir boyutu olduğunu vurgulamıştır. Ona göre meydanlar toplumu, dünyayı, evreni ya da basit bir şekilde devleti simgelemektedir (2018, s. 82). Siyaset her zaman bir mekâna ihtiyaç duymaktadır. Çünkü siyasetteki mücadelede yer alan insanlar ve araçlar çoğunlukla mekânda toplanmaktadır. Toplumsal hafızada var olan olaylar meydanlarda simgeleşmekte ve uzun süre bir simge olarak toplumunun hafızasında kalmaktadır. Bu yüzden iktidarlar meydanı kendi ideolojilerini yansıtmak, benimsetmek için kullanmaktadırlar (Akman, 2020, s. 29). Toplumun, dünyanın hatta devletlerin ve ideolojilerin kent meydanlarına yansması olağandır. Bu şekilde bulunduğumuz ülke veya kent hakkında, devlet/iktidar, sistem hakkında bilgilere ulaşmak meydana bulunmak, meydanı çözümlemek ile mümkün olabilmektedir.

Gündelik hayatta kapitalist sistemin işlerlik kazanması için mekânların tüketime sürekli bir şekilde açık tutulması, mekânların sakinleri ve ziyaretçileri tarafından benimsenmesine, kimlik olarak bedende sunumuna ve tecrübe edilmesine engel teşkil etmektedir. Bu durum toplumsal hatırlama ve unutma biçimlerini etkilemektedir (Karaarslan, 2014, s. 97). Kent meydanları hem fiziksel hem de sosyal olarak yerel halka hitap etmeli, barındırdığı insanların kültürünü yansıtarak ziyaretçilerine kendi insanının kültürünü, kimliğini yansıtmalıdır. Fakat geçmişten günümüze sürekli yaşanan değişimler, tüketim sonucunda insanların toplumsal belleğini zayıflatmakta, kentler toplumun kültürünü, kimliğini yansıtamayacak hale gelmektedir. Bu yüzden toplum saatlerini geçirdiği kendi meydanlarında, mekânlarında kendini bir yabancı gibi hissetmektedir. Kent mekânlarına karşı ne kadar yabancılaşma hissedilse de Arslan'a göre, özellikle büyük kentlerde yaşanan karmaşadan, kaos ortamından uzaklaşmak isteyenlerin, hayatlarını biraz olsun yavaşlatmak isteyenlerin, günün yorgunluğunu atmak istedikleri yer yine kent meydanlarıdır (2018, s. 10). Özellikle kapitalist sistemin ortaya çıkışıyla birlikte kentler karmaşanın, kaosun, gürültünün eksik olmadığı mekânlar haline gelmiştir. İnsanların bu karmaşadan, kaostan kaçabildiği, gündelik hayat içinde biraz olsun dinlenebildiği en önemli kent mekânı meydanlar olmuştur.

Meydanlar, günümüz kentlerinde ekonomik faaliyetlerin merkezidir. Çevrelerinde bulunan kafe, restoran, mağaza ve sokak satıcıları sayesinde hem yerel ekonomiye katkı sağlamakta hem de mimari yapısıyla kişileri tüketime yönlendirmektedir. Sennett, modern meydanların, giderek daha fazla ticarileştiğini ve tüketim temelli bir kamusal alan anlayışına evrildiğini belirtmektedir (2014, s. 25). Aynı şekilde meydanlar, açık hava etkinlikleri, konserler, festivaller, kermesler ve pazarlar aracılığıyla ekonomiye destek sağlamaktadır. Harvey'e göre kamusal mekânlar, kamunun ortak kullanımından çıkarılıp piyasa mantığına, sisteme göre

biçimlendirilmekte ve araçsallaştırılmaktadır (Harvey, 2019, s. 124). Bu dönüşümün sonucu olarak, meydanların ekonomik işlevleri yoğunlaşırken kamusal nitelikleri giderek azalmaktadır.

Meydanların ekonomik işlevleri daha ön planda olsa da sosyal işlevleri göz ardı edilemez. Meydanlar, kent yaşamının sosyal planını oluşturan en önemli kamusal mekânlardandır. İnsanların karşılaştığı, selamlaştığı, haklarını koruduğu, sosyalleştiği bu alanlar, bazen planlı bazen de kendiliğinden gelişen iletişim biçimleri oluşturur. Habermas (2014, s. 92) meydanların “kamusal aklın şekillendiği demokratik zeminler” olduğunu ifade etmektedir. Sennett (2014, s. 42) ise meydanı, “başkalarıyla birlikte olma deneyiminin yaşandığı sahne” olarak tanımlamaktadır. Meydan sadece fiziksel bir mekân değil aynı zamanda gündelik hayatın aktığı, kişilerin, grupların karşılaştığı, iletişim kurduğu kamusal alanlardır.

3. Araştırmanın Metodolojisi

Türkiye’nin önemli tarım ve ticaret merkezlerinden birisi olan Samsun, köklü bir tarihsel geçmişe sahiptir. Öncesinde Amisos bölgesinde yerleşim bulunmasına karşın, bugünkü Samsun merkezi bölgeyi fethetmeye gelen Türkler tarafından bir kale şehri olarak kurulmuştur (İpek, 2003, s. 7). Samsun Kalesi, Danışmentliler tarafından Amisos kalesinin kuşatılması ve alınamaması, fakat geldikleri bu kıyıyı da bırakıp gitmek istemediklerinden Amisos’un hemen karşısında, sahilde inşa edilmiştir. Bugünkü Samsun’un kökenini oluşturan kale, günümüzde Saathane Meydanı’ndan Bedesten’e, deniz kıyısında ise Ziraat Bankası Özel İşletme Merkezi’nin bulunduğu bölgeden Maarif Kiraathanesi yanına kadar uzanan alan üzerinde bulunmaktaydı (Sarısakal, 2003, s. 324).

Kale’de Samsun’un en eski Müslüman mezarlığı bulunuyordu. Daha sonra büyük bir meydan ortaya çıkarmak için mezarlık ortadan kaldırılmıştır. Bu mezarlığın yeri Saathane Meydanı olmalıdır. Kale içinde yüzlerce ev, dükkan, iki mescit, bir cami yer alıyordu. Mescidin birisi Osmanlı Bankası karşısında Hacı Halil Mescidi, diğeri ise Bedesten’in üst kapısı karşısında eski bir Mescid idi. Kalenin Camii ise Selçuklu komutanlarından Hızır Bey tarafından ahşaptan inşa edilmiştir. 1869 yılında meydana gelen büyük Samsun yangınında bu cami tamamen yanmıştır ve yerine günümüzdeki iki minareli ‘Büyük Cami’ yapılmıştır (Gül, 1978, s. 137). Zaman içerisinde restorasyonlar geçirmesine rağmen Büyük Cami günümüzde özgün mimarisini korumaktadır.

Günümüzde merkez ilçe olan İlkadım sınırlarında bulunan Saathane Meydanı, geçmişten bu yana şehrin hem sosyal hem de ekonomik merkezi olmuştur. Gül’ün kaydettiğine göre, meydan adını 1886-1887 yıllarında inşa edilen Saat Kulesi’nden almıştır. Saat Kulesi yapılmadan önce bu meydanın adı Trabzon Vilayet Salnamelerinde “İskele Caddesi” ya da “Meyve Pazarı” olarak

geçmektedir (Gül, 1978, s. 125). Kayıtlardaki isimlerinden de anlaşılacağı üzere, meydan şehrin her döneminde yaşamın odağında yer almıştır. Meydanda yer alan pazar, han ve dükkanlar gibi ticari mekânların yanı sıra hamam, cami, medrese gibi yapıların bulunması meydanın öteden beri şehrin ekonomik, sosyal, dini ve kültürel yaşamının merkezi olduğunu açık etmektedir. Zaman içerisinde dönemin koşullarına paralel olarak yapılan düzenlemelerle birlikte meydanın görünümünde ve işleyişinde dönüşüm yaşanmıştır. Buna karşın meydan kentin ekonomik, kültürel ve sosyal işleyişindeki yerine getirdiği işlevlerini günümüzde halen sürdürmektedir.

Bugün Samsun Büyükşehir Belediyesi tarafından “Geçmişi İhya Etmeden Geleceği İnşa Edemezsin” (Samsun Büyükşehir Belediyesi, 2023, s. 2) sloganıyla Saathane Meydanı geçmişin mimarisine benzer şekilde yeniden şekillendirilmeye çalışılmaktadır. Geçmişte belediye binasının karşısında yer alan, yangında tamamen yanan Süleymanpaşa Medresesi restore edilerek tekrar açılmıştır. Ayrıca tarihi Taşhan, Şifa Hamamı, Medrese Cami gibi yapılar yeniden canlandırılmıştır. Saathane Meydanı’nda bulunan bazı dükkanların konumları, mimarisi değiştirilerek yeniden yapılmıştır.

Çalışmanın konusunu tarihsel, kültürel, ekonomik boyutlarıyla sosyal bir gerçeklik mekânı olarak Saathane Meydanı’nın, Samsun kent yaşamındaki anlamını ortaya çıkarmak oluşturmaktadır. Saathane Meydanı’nın tarihi, kültürel, ekonomik ve sosyal fonksiyonlarından en çok etkilenen ve etkileyen gruplardan biri olması sebebiyle çalışma esnaflar üzerinden yürütülmüştür. Saathane Meydanı esnafları ile görüşülerek hazırlanan bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desen kullanılarak oluşturulmuştur. Nitel araştırma, toplumsal bir gerçekliği açığa çıkarma ve kültürel anlam inşa etme ile ilgilenmektedir (Neuman, 2014, s. 21). Farklı anlamlar üretmek ve bu anlamlara uygun yorumlar yapabilmek, katılımcıların bakış açılarını öğrenmek amacıyla nitel araştırma tercih edilmiştir. Fenomenolojik desen, bir fenomen ile ilgili bireysel deneyimleri evrensel nitelikte açıklamaya çalışmaktadır. Aynı zamanda anlamını tam olarak açıklayamadığımız durumları anlamak için de fenomenolojik desen kullanılmaktadır (Creswell, 2013, s. 76).

Veri toplama aracı olarak araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir. Araştırmada demografik ve asıl soru grubunun yer aldığı, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Saha araştırması sürecinde öncelikle iki kişi ile pilot görüşme gerçekleştirilmiş ve sonrasında görüşme formunda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Araştırmanın örnekleminin belirlenmesinde amaçlı ve kartopu örnekleme tekniği uygulanmıştır. Çalışma nesnesine dair geniş bilgi ve deneyime sahip kişilere ulaşılabilmesi için tercih edilen amaçlı örnekleme, zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına imkân tanımaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 135). Kartopu örnekleme yönteminin tercih edilme

nedeni ise güven ilişkisi kurarak daha derinlemesine veri toplamayabilmek ve katılımcılar arasındaki dinamikleri ölçebilmektir. Araştırmanın örneklemi Saathane Meydanı'nda uzun yıllar esnafılık yapmış 10 kişiden oluşmaktadır. Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde katılımcıların ifadelerinin tekrarlanması ve verilerden elde edilen anlamın doygunluğuna ulaşılması dikkate alınmıştır.

Çalışmanın saha araştırma süreci 2024 yılı Ekim-Kasım aylarında gerçekleştirilmiştir. Saha sürecinde görüşmeler kısa notlar tutularak ve katılımcıların rızası doğrultusunda ses kaydı alınarak yapılmıştır. Sonrasında veriler bilgisayar ortamına aktarılmış, deşifre edilmiştir. Saha araştırmasında ortaya çıkan bulgular önceden belirlenen temalar etrafında tematik veri analizi ile yorumlanmıştır. Çalışma Samsun Üniversitesi 14.06.2024 tarihli ve 5 sayılı toplantıda alınan 2024/41 sayılı kararda alınan onay ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada etik kurallar gereğince katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutulmuştur. Katılımcılar çalışma boyunca “*Katılımcı-1, Katılımcı-2, ...*” şeklinde ifade edilmiştir.

4. Araştırma Bulguları

4.1. Sosyo-Kültürel Boyutlarıyla Meydan

Meydanlar bir kentin sosyo-kültürel, siyasal, ekonomik yapısı hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz önemli mekânlardandır. Meydanlar sadece siyasal iradenin tayin ettiği, kent planlaması dahilinde belirlenen fiziksel bir mekân değildir; aynı zamanda toplumsal ilişkilerin kurulduğu, kolektif belleğin inşa edildiği kamusal alanlardır. Taşçı'ya göre kent ve onun önemli bir parçası olan meydanlar, toplumsal belleğin, aidiyetin ve kimliğin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır (Taşçı, 2014, s. 221). Bu bağlamda meydanlar, kültürel uygulamaların ortaya konulduğu, bireylerin kamusal yaşama katkı sağladığı, sosyalleşebildiği, düşüncelerini ifade edebildiği ve siyasi uygulamaların gerçekleştirildiği mekânlardır. Bir meydanın içerisindeki, etrafındaki yapılar, yaşanmışlıklar o alanın anlamını ve kullanım biçimlerini etkilemektedir. Taşçı (2021, s. 85) bu yapıların, meydanların doğasını, toplumsal belleğini ve meydan kültürünü şekillendiren önemli unsurlar olduğunu ifade etmektedir.

Kentlerin meydanlarının kurulmasında ve toplumsal olarak sürekli yeniden üretilmesinde önemli yeri olan mekânların başında camiler gelmektedir. İslam topluluklarında yeri olan caminin sadece dini ritüellerin gerçekleştirildiği bir yer değildir; kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik faaliyetleri de içeren tüm “yaşamın beyni”dir. Batı şehirlerinde ise caminin kentin sosyal ve ekonomik yaşamında yerine getirdiği işlevleri meydanlar üstlenmektedir (Demirci, 2003, s. 134). Modernleşmenin kentlerdeki yansımasıyla meydanların İslam şehirlerinde de ortaya çıkmasıyla camilerin dini işlevleri hariç diğer bütün işlevleri meydanlara aktarılmıştır. Günümüz kentlerinde meydanların ve camilerin içiçe yer alması tesadüf eseri değildir. Camiler, İslam dairesinde yer

alan kentlerin kimliklerinin, özgün yapısının ve ilişkilerinin şekillenmesinde belirleyici olmaktadır. Bu bağlamda, Alver camii şehrin mührü olarak tanımlanmaktadır. Şehir camii etrafında kurulmaktadır. Cami insanların bir araya gelmelerini, toplanmalarını, birbirleriyle iletişime geçmelerini, dini ve toplumsal vazifelerini ifa etmelerini sağlamaktadır (2013, s. 100). Böylece şehirlerin önemli noktalarında bulunan camiler sadece kendi cemaatlerini inşa etmekle kalmazlar. Aynı zamanda etrafında beliren sosyal muhitin, ilişkilerin, ticaretin ve diğer sosyal faaliyetlerin bileşiminde varlık bulan kentin yaşamını, kültürünü, kimliğini de tesis ederler. İnsanların belleklerinde yer edinen kentin imgesinin önemli bir bileşeni olurlar. Pek çok örnekte olduğu gibi, kentlerde kimi mekânların orada yer alan camilerin isimleriyle anılması veya cami isimlerinin mekânın önüne geçmesi bu noktada manidar olmaktadır. Saathane Meydanı'nda yer alan Büyük Camii bu durumu tam manasıyla somutlaştırmaktadır. Halk arasında sohbet ederken, adres tarif ederken sık sık Saathane veya meydan yerine Büyük Camii kullanılmaktadır. Öyle ki şehrin ulaşım sisteminde Meydan'ın bulunduğu durağın adı Büyük Camii olarak geçmektedir. Caminin meydan ve kent için önemi görüşmelerde de belirtilmiş ve şehrin simgesi olduğu ifade edilmiştir:

“Şehri temsil eden zaten o saat kulesi bir de Büyük Cami. Yabancılar kendi arkadaşlarıyla buluşmak için geldiği zaman ilk önce Büyük Cami’de buluşalım derler. Çünkü burası ne derler ona? İşaret ve hatta parola gibi bir şey olmuş. Simgesi yani. Yani Samsun’u anlatan, tanımlayan bir yer tabi ki” (Katılımcı-2).

“Saathane Samsun’un kalbi. Niye diyorum biliyor musun? Büyük Cami burada, dört tane cami. Saat Kulesi burada. Ya bunlar buraları ayakta tutuyor. Farklı farklı insanlar geliyor hepsinin buluştuğu yerler buralar”(Katılımcı-8).

Görüşmelerde camilerle birlikte anılan ve meydana kimliğini kazandıran yapı olarak saat kulesi vurgulanmaktadır. Pek çok şehrin merkezi meydanında konumlandırılan saat kulesi, Samsun’da da benzer bir deneyime işaret etmektedir. Saat Kulesi, insanların belleklerinde meydanın, Samsun’un imgelerinden biri olarak yer etmiştir. Meydan adını bu anıtsal yapıdan almaktadır: Saathane Meydanı. Diğer bir yönüyle de saat kulesi yapısıyla, tarihiyle meydanın, kentin tarihsel olarak geçirdiği dönüşümü, farklılaşmayı da açık etmektedir. Modernitenin sembollerinden biri olan saat kuleleri Vardar tarafından, modern çalışma metaforu ve bu metaforun ideolojik karşılıkları olarak görülmektedir (2018, s. 761). Çünkü saat insanlara yaşama bilinci vermektedir. İnsanın kendi dışında akan zamanla ve toplumla irtibatını sağlamaktadır. Yaşayanların görebileceği şekilde kentin merkezine konumlandırılan saat kuleleri farklılıklarıyla birlikte insanları ortak paydada, yani modern yaşamın zaman çizgisinde birleştirmektedir.

Böylelikle kentin yaşamını, silüetini, ritmini modern hayatın dinamiklerine göre biçimlendirmesi beklenmektedir.

Meydanlar sadece ortak zamanın tesisini değil, bu zaman üzere inşa edilen toplumsal yaşamı var eden sosyal farklılıkları da bünyesinde barındıran bir yapıdır. Kentler her türden ve sınıftan insanın yan yana gelerek durmadan değişen, gelip geçici, ama yine de müşterek bir yaşantıyı ürettiği mekânlardır (Harvey, 2019, s. 117). Farklı toplumsal sınıflara, kültürlere, yaşam tarzlarına dâhil olmasına rağmen müşterek yaşamı paylaşan kentin insanları, ürettikleri ilişkilerin çeşitliliği ve yoğunluğu içerisinde kendisini yeniden tanımlamaktadır. Meydanlar toplumsal çeşitliliğin ve ortak bir ekseninde buluşmanın, paylaşımın yaşandığı kentsel mekânların başında gelmektedir. Farklı sosyal, kültürel ve ekonomik konumlardan gelen bireylerin buluşma, bütünleşme noktalarıdır. Sennett, Batı kentlerinde meydanları kültürden ziyade uygarlık için elverişli mekânlar olarak modern döneme kayıtlamaktadır. Aydınlanma planlamacılarının modern kentlerdeki farklılıklar arasında bütünleşmeyi sağlayacak mekânlar olarak ifade etmektedir (1999, s. 110). Batı kentlerinde üst iradenin tasarımı olarak biçim kazanan meydanlar; İslam şehirlerinde dini, iktisadi faktörler temelinde insanların bir araya gelmesiyle şekillenen ve kent kültürünün, kimliğinin, uyumunun üretildiği ve aktarıldığı alanlar olmuşlardır. Saathane Meydanı'nın daimî sakinleri olan ve meydanı sürekli biçimde gözlemleme, toplumsal ilişkileri deneyimleme imkanına sahip esnafların ifadeleri meydandaki insan çeşitliliğini göstermektedir:

“Karışık abla. Karışık şu anda. Zengini de geliyor. Normal şeyi de geliyor. Fakiri de geliyor. Her sınıftan var yani. Hemen hemen her sınıftan gelen olur... Yaşlısı burada, genci burada” (Katılımcı-1).

“Herkes gelir bu meydana zengini de gelir fakiri de doktoru da gelir işçisi de herkes işini görür alacağını alır gider” (Katılımcı-5).

Kentin farklılıkları arasında ortak bir yaşamın, kültürün, kent imgesinin inşa edilmesinde meydanların etkin rolü, insanların zihin kategorilerinin ve anlam kodlarının şekillenmesinde hatırlama noktasındaki işlevinden kaynaklanmaktadır. Meydanlar, insanların yaşanmışlıklara, paylaşımlarına dair geçmişi sürekli canlı tutarak, hatırlatarak toplumsal hafızanın önemli bir unsuru olmaktadır. Toplumsal hafızanın üretildiği, geçmişin izlerinin günümüzdeki toplumsal yapılara aktarıldığı mekânlar olarak meydanlar, “özellikle tarihi kent merkezleri içerisindeki çeşitlilik, farklı eylemlerin oluşumunun yanı sıra kentin ve kent kültürünün tarihsel gelişiminin katmanlarını yansıtarak hafıza görevini üstlenmektedir” (Hoşgör ve Kaymaz, 2022, s. 112). Bu bağlamda meydanlar sadece mimari yapılarıyla değil; geçmişte yaşanmış olayların, toplumsal ilişkilerin ve kolektif deneyimlerin izleriyle toplumsal bellek ile ortak kimlik ve aidiyet duygularını oluşturmaktadır. Dolayısıyla, meydanlarda yapılan değişimler, sadece fiziksel

düzenlemeleri değil, aynı zamanda mekâna yüklenen anlamları ve bu anlamların toplumun hafızasında bıraktığı izleri de değiştirmektedir. Sosyal yaşamdaki gelişmelere paralel olarak mekânda ve toplumsal ilişkilerde de dönüşüm kaçınılmazdır.

Ekonomi, kültür, kentleşme, gündelik yaşam gibi farklı katmanlarıyla modernleşme süreci mekânları da yeniden kurgulamakta, toplumsal hafıza üzerinde etkili olmaktadır. Yeni ihtiyaçlar ile gerçekleştirilen kentsel dönüşümler, geleneksel mekânların yerini modern yapılara bırakmaktadır. Bu durum kentsel mekânların, meydanların geçmişe dair izlerinin silinmesine veya bu izlerin dönüşmesine neden olmaktadır. Modernleşme ile birlikte meydanlarda yapılan değişimler, meydanların yapısını, kimliğini ve toplumun geçmişle kurduğu bağları zayıflamaktadır. Kapsamlı dönüşümlerle ilintili olarak Okça (2019, s. 407) kent ile ilgili bilgi birikimlerinin korunmazsa sosyo-kültürel ve tarihsel sürecin aksamaması, kent kimliğinin ve belleğinin zayıflaması noktasındaki tehlikeye işaret etmektedir. Samsun'un kent imgesinin, hafızasının, kültürünün önemli bir bileşeni olan Saathane Meydanı'nın dönüşüm hikayesi de benzer bir kaderi yaşamaktadır. Özellikle 2014 yılında gerçekleştirilen düzenleme ile yapılan kentsel dönüşümün, insanların zihinlerinde yer alan meydan imgesinde, algısında olumsuz biçimde etkilediği görülmektedir. Katılımcıların ifadelerindeki vurgulamaların yanında görüşme esnasında yapılan gözlemlerde, meydanın daimî sakini olan esnafların eski meydana, düzene ve ilişkilere olan özlemleri açıkça görülmektedir. Meydanın eski hali nostaljik bir biçimde ifade edilmektedir:

“Tabi o binalar yıkılınca orada yani yıkılan binaların üstünde sadece bura değil. Tarihi eser binalar da vardı orada güzel binalar vardı. Burada birkaç tane daha buna benzer bina vardı. Ama yıkıldı onlar. Şimdi bu saat kulesinin olması bunun olması bir de onlar dursaydı orada daha da güzel olurdu” (Katılımcı-2).

“Eski hali çok güzeldi. Şimdi öyle betondan binalar yaptılar. Hiç bozmayacaksın. Yani bozdu. Yapısını bozdu yani. Bozdu zaten hani meydanı. Orada taksi durakları vardı hep sağlı sollu. Suluhan vardı o tarafta 4 katlı ahşap otel restaurant vardı. Bazı otobüs firmaları oradaydı önemli otobüs firmaları. Meleğin hanı vardı o ne büyük güzel bir handı içinde bir sürü dükkanlar vardı” (Katılımcı-3).

Meydanların modernleşme tecrübesi yalnızca fiziksel bir dönüşüm olarak değerlendirilmemelidir. Bu dönüşümün ardında yatan siyasal etmenlere de odaklanmak gerekmektedir. Tarihte kent meydanları siyasi katılımların, protestoların, hukuki amaçlar için gerçekleştirilen eylemlerin merkezi konumunda olmuştur. Ancak modernleşme ve neoliberal politikalar doğrultusunda meydanlar giderek denetim altına alınmış bu durum meydanların siyasal işlevlerini zayıflatmıştır. Akman kent meydanlarının siyasal işlevlerini yitirse bile siyasetin bir

mekâna ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir. Toplumsal bellekte var olan olaylar meydanlarda simgeleşmekte ve uzun süre bir simge olarak toplumunun hafızasında kalmaktadır. Bu yüzden iktidarlar meydanı kendi ideolojilerini yansıtmak, benimsetmek için kullanmaktadırlar (2020, s. 29). Modernleşme süreci içinde kent sadece ihtiyaçlara göre düzenlenmemiş aynı zamanda iktidarın kendini temsil biçimi olarak da şekillendirilmiştir. Türkiye bağlamında modernleşme ve mekânsal dönüşüm ilişkisi incelenirken, devletin modernlik projesinin en belirgin olduğu alanların başında kentler gelmektedir ve bu değişimlerin asıl amacı toplumu dönüştürmektir (Keyder, 2000, s. 45). Bu yüzden yapılar sadece estetik veya işlevsel bir ihtiyaçtan değil siyasal iktidarın meydanın ve kentin kimliği üzerinde yapmak istediği değişimler nedeniyle de gerçekleştirilmektedir. Katılımcılar bu konudaki fikirlerini şu şekilde belirtmişlerdir:

“Yani birileri ortaya bir şey atıyor. Ben yapacağım diyor bunu diyor. Neye göre diyor onu da bilmiyorum düşüncelerine göre mi zevkine göre mi artık dalıyor, yıkıyor. Ondan sonra bir şekilde ortaya çıkartıyor. Doğru mu, yanlış mı? Biz bir şey diyemiyoruz. Biraz rant için yapıyorlar. Ama öyle deyince de siyasete giriyor oluyor bir şey diyemiyoruz” (Katılımcı-6).

“Burası meydan olmaktan çıktı her gelen bir şeyler yapıyor esnafın böyle bir isteği yok halkın böyle bir isteği yok ama bir bakıyorsun bir sabah bina yıkılıyor kaldırım taşları sökülüyor yenileri takılıyor ne olduğunu biz bile anlamıyoruz” (Katılımcı-10).

Kentlerdeki toplumsal yaşamın merkezi olan meydanlar, insanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere inşa edilmesine rağmen, aynı zamanda kendi içerisinde farklı dünyalara sahip insanların bir noktada karşılaşmalarına vesile olmaktadır. Tekil insanın kent ile olan münasebetini sağlamaktadır. Kentin havasını, ruhunu, kültürünü insana sirayet ettirmektedir (Turgut, 2016, s. 164). Meydandan geçen insanlar, meydanın müdavimi olan insanlar, meydanın esnafı, tarihi mekânları, camileri, yapıları kentin kültürünü meydanda yeniden üretmektedir. Bu haliyle meydanlar söz konusu aktörler vasıtasıyla özgün bir kültüre, dokuya sahip olmaktadır. Meydan kültürü, çeşitli grupların bir araya geldiği, fikir alış-verişinde bulunduğu ve toplumsal belleği canlı tuttuğu bir alana dönüşmüştür. Eski bir meydan kültürüne sahip olan Saathane Meydanı’nda, zamanın ve mekânın koşullarına bağlı olarak günümüzde uygulanan kentsel politikalar meydan kültürünün giderek çözülmesine neden olmuştur. Özellikle tarihsel kimlik taşıyan meydanlarda yapılan estetik müdahaleler, her ne kadar Süleymanpaşa Medresesi, Taşhan, gibi tarihi yapılar muhafaza edilse de geçmişin izlerini silerken yerel halkın mekâna dair aidiyet duygusunu da zayıflatmaktadır. Bu bağlamda meydanlar hafızanın yeniden üretildiği değil, tüketime dayalı bir yaşamın olduğu mekânlara dönüşmektedir. Kentsel dönüşüm süreçleri meydanların toplumsal işlevlerini zayıflatarak, onları daha çok görsel estetiğe dayalı sahnelerle dönüştürmektedir (Ergün ve Yenen, 2021, s. 85). Meydan kültürünü derinden etkileyen bir diğer husus, meydandaki ticaret

yapısının değişimidir. Kapitalist piyasa ekonomisinin meydandaki gittikçe yaygınlaşması gerek dükkanların farklılaşmasına gerekse geleneksel esnaf münasebetlerine tesir etmiştir. Mekânsal ve ekonomik saiklerle dönüşen meydan kültürü katılımcıların deneyimlerinde açıkça ifade edilmiştir:

“Eskiden bir kokusu vardı dokusu vardı. Saathane denilince insanların aklına buradaki ticaret gelirdi esnaflar gelirdi şimdi ne Samsun’un ticaret merkezi olduğu kaldı akıllarda ne de değişmeyen esnaflar. Başka da pek bir şey demeye gerek yok. Tarihi doku diye bir şey kalmadı. Herkes alacağını almış. Hep ranta çevirmişler”(Katılımcı-4).

“Elli yıl önce tarih vardı burada, yaşanmışlar vardı. Gördük o güzel doku yok oldu. Kültürü de yok ettiler yani. Evet, şimdiki binamız daha güzel oldu. Biz daha memnunuz. Yani eski binamız eskiydi zaten. Yüz yıllık binaydı. Ama şimdi pırıl çok güzel binamız var. Bundan aslında memnunuz. Ama yine de o tarih bozulmamalıydı. Yani benim dedem de o binanın içerisinde esnaflık yapmıştı. Babam da o binanın içinde esnaflık yapmıştı. Ben çocukken o binanın duvarlarında çok elimi sürdüm. İçinde koşup durdum çocukken...” (Katılımcı-6).

Katılımcıların ifadeleri bir yanıyla meydan kültürünün çözülmesini açıklarken, bir yanıyla da deneyimlenen değişimin kaçınılmazlığına işaret etmektedir. Toplumsal yaşamın hemen her kısmında gözlemlenen değişim ve süreklilik arasındaki gerilim, meydanlarda da tekrar etmektedir. Meydanın kültürüne, tarihine, hafızasına, ilişkilerine yüklenen anlam ve değer korunmakla birlikte, zamanın koşullarına uyum, yeniyi ve konfora olan talep mekânların yeniden şekillenişinde etkili olmakta, itiraz edilen, eleştirilen yeniliklere meşruiyet sağlamaktadır.

4.2. Ekonomik Bir Alan Olarak Meydan

Ticaret, alış-veriş insanların ihtiyaçlarını karşılamının yanı sıra toplumlar ve gruplar arası ilişkinin kurulmasına, kültürel etkileşimin sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Ticaret yoluyla farklı çevrelerden gelen insanlar bir araya gelerek birbirlerinin kültürlerini, kişiliklerini tanıma fırsatı bulmaktadır. Bu etkileşim sonucunda kişiler arasında bireysel veya toplumsal bağlar oluşmaktadır. İlk kuruldukları dönemden itibaren kentler ticaretin önemli alanlarından biri olagelmıştır. Özer ve Ayten (2005, s. 96), kentlerin ticari amaçlar olarak kullanılan kamusal alanlar olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda kentler ticaretin merkezi konumundadırlar. Ticaret, kentlerdeki canlılığın, gelişmenin kaynağı olurken, kentler de ticaret için iş gücü ve pazar alanı sağlamaktadır. Ayrıca kentlerdeki fuarlar, ticaret merkezleri, pazaryerleri, tüketim alanları hem kent ortamını hem de ticareti canlandırmaktadır.

Kentlerde yer alan meydanlar sosyal, kültürel, tarihsel niteliklerinin yanı sıra alışveriş faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ve ticari yaşamın gelişmesi, sürdürülmesi açısından önemli

kentsel mekânların başında gelmektedir. Özellikle geleneksel kentlerde meydanların ortaya çıkış gerekçelerinden birisi, meydanların pazar olarak kullanılmalarıdır (Taşçı, 2021: 188). Sadece kent merkezlerinde yaşayanların değil, köylerden ve civar şehirlerden gelenlerin de alışverişini yaptığı, mallarını, ürünlerini sattığı ekonomi merkezleridir meydanlar. Bu bağlamda Saathane Meydanı da geçmişten itibaren Samsun'un ekonomik, ticari yaşamının odağında bulunmaktadır. Samsun'un bugün dahi devam bölgedeki ekonomik konumunu ve merkeziliğini elde etmesinde bölge için önemli bir merkez olan Meydan belirleyici rol oynamıştır. Amasya, Tokat ve diğer Karadeniz Bölgesi'ndeki şehirlerden gelenlerin ticaret ve alış-veriş mekânı olmuştur. Hurdacılıktan, meyve-sebzeye, buğdaya varana dek çok çeşitli ürünlerin ticaretinin yapıldığı Meydan'ın, şehirlerarası ticaretin, diyalogun gelişmesini sağladığı ve önemli bir etkileşim alanı olduğu katılımcılar tarafından açıkça ifade dılmıştır:

“Samsun'un ticarethanesi buradan başlıyordu. Yani ilk ticaret buradan Gümrüğe kadardı. Tornacılar vardı. Hurdacılar vardı. Demir fabrikası vardı. Buğday pazarı vardı. Bütün dünya buğday pazarına getiriyordu malını satmaya. Amasya'sı Tokat'ı. Herkes orada. At arabaları oraya buraya çekiliyor. O zaman araba da yok. Yani bütün ticarethanenin merkezi buğday pazarıydı” (Katılımcı-3).

“Saathane denilince insanların aklına buradaki ticaret gelirdi, esnaflar gelirdi. Şimdi ne Samsun'un ticaret merkezi olduğu kaldı akıllarda ne de değişmeyen esnaflar. Başka da pek bir şey demeye gerek yok” (Katılımcı-4).

“Meyve pazarı şu arkadaydı. Hal vardı. Patlıcan pazarı sokak vardı mesela. Çarıkçılar sokak. Bu meydandaydı hep onlar. Buralar hep dükkândı. Hırdavatçı falan. Esnaflar vardı kuru gıda satan. Samsun'un hatta Karadeniz'in ticaret merkezi burasıydı. Çeşitli illerden ilçelerden herkes buraya geliyordu” (Katılımcı-9).

Katılımcıların aktardıkları ifadeler, geçmişte sadece esnafların değil, meydana gelen kent sakinlerinin zihinlerinde de meydanın Samsun'un ticaret merkezi olarak Saathane Meydanı ile bütünleştiğini açıkça göstermektedir. Bu durum Samsunlular nezdinde Saathane Meydanı'na dair bir hafızaya işaret etmektedir. Buna karşın, Meydan'daki ekonomik ilişkilerin ve meydanın ekonomik temelli kimliğinin, aidiyetinin dönüşümüne dair deneyimlerini yoğun biçimde aktarmaktadır. Zaman içerisinde geleneksel pazar yapısının, üretim-tüketim ilişkilerinin kapitalistleşmesi ve kent yaşamının modernleşmesine bağlı olarak Meydan yeni ekonomik koşullara uyum sağlamıştır. Meyve pazarı, buğday pazarı, gibi büyük pazarlar ve geleneksel, zanaata dayalı esnaflar büyük oranda meydandan tasfiye edilmiştir. Günümüzde ise bunların yerine Meydan çevresinde bulunan kafeler, mağazalar ve küçük esnaf dükkânları, Meydanın halen canlı ticari merkez olmasını sağlamaktadır. Fakat, bütün süreci deneyimleyen katılımcılar

geçmişe nazaran bugünün durumunu canlılığın yitirilişi olarak değerlendirmektedir. Katılımcı 4'ün “*Şimdi ne Samsun'un ticaret merkezi olduğu kaldı akıllarda ne de değişmeyen esnaflar*” ifadesi, Meydan'ın ekonomik dokusunun, geleneksel ilkelere göre işleyen ticaret ilişkilerinin ve kültürünün çözülmesini yansıtmaktadır. Deneyimlenen dönüşümün zihinlerindeki etkisinin derinliğini, Meydan'ın duygusal karşılığını açık etmektedir.

Son yıllarda özellikle kapitalist ekonomik sistem, üretimin merkezde olduğu pazar anlayışından tüketim odaklı bir yapıya doğru evrilmiştir. Ekonominin geçirdiği bu dönüşüm kentlerin ve kentsel mekânların, kentli yaşam tarzlarının da dönüşmesine sebep olmuştur. Küresel kapitalist üretim sistemi, kentlerin kendi yerel koşullarını, imkanlarını, pratiklerini kendi ekseninde yeniden şekillendirmiştir. Değişen kapitalizmin kuşatıcı etkisi geleneksel Saathane Meydanı ekonomisinde de kendisini güçlü bir biçimde hissettirmiştir. Esnafların deneyimlerinde Meydan'ın yaşadığı kapitalist dönüşüm süreci net bir şekilde gözlenmektedir. Öncesinde bölgenin iklim koşullarına, yerel insanların ihtiyaçlarına göre gerçekleştirilen ve çoğu kere el işçiliğine bağlı olarak yapılan üretimin, ticaretin yerini artık yerel koşullardan soyutlanmış, tüketim eksenli kapitalist üretim almıştır. Bunun sonucu olarak ürün çeşitliliği artmış, endüstriyel ürünler pazara hâkim olmuştur. Meydandaki küçük esnafların yeni tüketim sürecine entegre olmasını zorunlu kılmıştır:

“Geçmişte pastırma yapardık daha çok. Yaz geldi mi de pastırma tezgahlarını kaldırıp dondurma yapmaya başladık. Yazın dondurma yapmaya başladık. Kışın pastırma. Eskiden açık ürün vardı paket ürünü yoktu mesela. Bu kadar çeşit yoktu yani. Paket ürünler gelince bizde onlara geçtik” (Katılımcı-9).

“Babam tohum ve ziraat ilaçları olarak devam ederken hayvan ilaçları devreye girmiş. İtriya malzemeleri devreye girmiş. İtriya deposu olarak toptancılığını bir süre yapmış. Daha sonra Türkiye piyasa şartlarının değişmesi yani piyasa şartları derken mesela itriya malzemeleri eskiden eczanelerde satılırdı. Pamuk alacaksınız ve yahut da kadın makzemeleri, diş macunu, diş fırçası veyahut da tıraş kremi, şampuan. Bunlar hepsi eczanede satılırdı. Bunlar marketlere kayınca biz müşterilerimizi otomatikman kaybetmiş olduk. Eczaneler bunları satamaz oldu ve iş değiştirmek zorunda kaldık. Yani tarz değiştirdik. Bu sefer eczane ürünlerini toptan satmak yerine bunları satmaya başladık. Ziraat ilacı olarak ve hayvan ilaçları olarak parakende olarak devam ettik” (Katılımcı-6).

Zamanın ekonomi koşullarıyla irtibatlı olarak yaşanan dönüşüm ile birlikte meydanda tatbik edilen mekânsal yenileme sonucunda da Saathane Meydanı'nda esnafların ticari yaşamları derinden etkilenmiştir. Meydanların tasarımında etkili olan neoliberal politikalar, mekân üzerindeki sosyo-ekonomik yaşamın da yeniden kurgulanmasına neden olmuştur. Akman,

neoliberal politikalar ile kamusal ihtiyaçların karşılandığı bir kent tipinden bireysel çıkarların önemsendiği, sermaye sahiplerinin fikirlerinin uygulandığı bir kent tipine dönüştüğünü ifade etmiştir (2020, s. 17). Özellikle kent merkezlerinde yer alan kamusal mekânlardan biri olan meydanlar, rasyonel kent planlaması dahilinde araçsallaştırılmaktadır. Meydanların sakinlerinin iradesinden bağımsız, rasyonel ilkelerle dönüştürülmesi esnaf grubunu zorluklarla karşı karşıya bırakmaktadır. Meydanın kurucu iradesinde esnaflara yer verilmemesi öncelikle esnafların mekânla kurduğu aidiyet bağının çözülmesine tesir ettiği görülmektedir. Diğer taraftan “müşteriler dağıldı” ifadesi meydanda öteden beri varlık bulmuş ekonomik ilişkilerinin devamlılığının zarar gördüğünü, meydanı var eden en önemli ilişki biçimlerinden olan esnaf-müşteri ilişkisinin zayıfladığını göstermektedir:

“Belli bir süreçte yıkımdan esnaf olarak biraz etkilendik. Yıkımlarla alakalı etkilendik. Dükkanlarımız değişti, buradan aldılar başka yere gittik, sonra geri geldik. Dükkanlarımız küçüldü, değişim bizi de olumsuz etkiledi” (Katılımcı-8).

“Eskiye göre bütün esnaflar değişti. Hep değişti yani. Eski esnaflar kalmadı pek. Çoğu bıraktı gitti yıkıldığı zaman. Tekrar gelenler tutturamadı. Yıkıldı da yeniden yapıldı. İşte 3-4 sene dediler, bu arada da müşteriler dağıldı. Yani hiç iyi olmadı bu değişim” (Katılımcı-9).

“Yeni gelenler memnun değil, eskiler memnun değil. İşinden, gücünden, hayatından” (Katılımcı-10).

Saathane Meydanı’nın mekânsal ve ekonomik dönüşümü sadece esnafların ekonomik durumları üzerinde etkili olmamış, aynı zamanda mevcut esnaflık kültürünün dönüşmesine de zemin hazırlanmıştır. Hemen belirtilmelidir ki esnaflık kültürünün, esnaflar arası sosyal ilişkilerin dönüşmesinde tek etkenin tüm yönleriyle meydanın dönüşümü olduğunu söylemek yeterli değildir. Aynı zamanda modern kent yaşamının birer ferdi olarak esnafların, sahip olduğu modern bireysel özellikler de sürecin önemli birer belirleyicisi olmaktadır. Yıldırım’a göre, geleneksel esnaflık ilişkilerinde serbest piyasa ilkeleri yerine karşılıklı kontrol, yardımlaşma ve güven esaslarına dayalı ilkeler benimsenmiştir (2021, s. 306). Modernleşme öncesinde esnaflar, yaşamın koşullarına karşın kolektif bir tutum sergilemiştir. Fakat kapitalist sistemin ve bununla birlikte modernleşmenin ortaya çıkışı ile esnaflık ilişkilerinde bireyselliğe doğru bir dönüşüm olmuş, esnafların güven temelli ilişkileri yerini çıkar temelli ilişkilere kaymıştır (Akçakaya ve Bağrıyanık, 2019, s. 321). Modern kent zihniyeti ile birlikte meydanın sosyo-ekonomik dönüşümü, esnaflar arasındaki geleneksel ilişkilerin çözülmesine neden olmuştur. Katılımcılar deneyimlerinde bu süreçteki en büyük değişim olarak yaşanan güven kaybına işaret etmişlerdir. Bireyler arasında sosyal ilişkilerin kurucu temellerinden birisi olarak güvenin eksikliği, ortak yaşam alanı veya ilişkilerin içerisinde insanların bireyselleşmesine, yalnızlaşmasına, gündelik

yaşamdan ve pratiklerden soyutlanmasına neden olmaktadır. Katılımcıların ifadelerinden esnaflar arasında, hayatın akışı içerisinde zor zamanları paylaşma, borç alıp-verme gibi güvene endeksli dayanışma biçimlerinin kalmadığı; genel itibarıyla de Meydan’da esnaf olmanın kültürel ve duygusal yönünün zayıfladığı anlaşılmaktadır:

“Yani şimdi insanlar arasındaki kimin kime güvencesi var ki. Eskilerden herkes herkesten destek alırdı, yardım ederdi. Esnaflar da öyleydi herkes birbirini desteklerdi, yardım ederdi, aşını da paylaşırdı işini de ama şimdi öyle değil. Şimdi işler değişti. Dünya değişti” (Katılımcı-4).

“Geçmişe baktığımızda yaklaşık 30-40 yıl önce ben esnaf arkadaşlarımla, dostlarımla borç ilişkisi yaşıyordum. Bugün ödemesi olan esnafa diğer esnaf arkadaşlar yardım edebiliyordu veya bir başkası bir başkasına yardım edilebiliyordu. Ama şimdi kalmadı. İnsanlar artık geri alamayacaklarını düşünüyorlar belki de. Şimdi şey yok esnafa, geçmişten insan da yok. Yani şu anda burada çevrede geçmişimizden olabilecek bir kişi var. Kalmadı insanlar. Ekonomik sebeplerden bırakıp gittiler. Yerlerini ya kiraya verdiler ya sattılar. Eskiler gidince yenilerle de böyle ortamın oluşması çok uzun zaman alıyor” (Katılımcı-6).

“Eskiden cenazeye esnaflar bir arada giderlerdi. Ya da herhangi bir şey varsa onlarla ilgili bir araya toplanırlardı. Ya da öğlen zamanlarında birisi ızgara yapıp, bu arkadaşlarını komşularını çağırıp, birlikte yerlerdi. Ama şimdi öyle bir şey yok. Geçmişte, şimdi sen söyleyince, yaklaşık 40 yıl önce, o zaman lüfer balığı bulunurdu. Lüfer böyle yığılı satılırken mangal yapardık burada. Balıkları temizletirdik balıkçıya. Koyardık mangalın üzerine. Ondan sonra tüm esnaflara haber verirdik. Bak bugün lüfer yapıyoruz, gel. Şimdi öyle değil herkes sabah girer dükkanına tek başına oturur akşam çıkar gider” (Katılımcı-10).

Saathane Meydanı esnafları arasındaki artan güvensizliğin ve çözülen ilişkilerin başka bir sebebi de meydana yeni gelen esnaflarla ilişki kurulmasının zorlaşmasıdır. Modern kent yaşamı koşulları içerisinde insanların karşılıklı güven duygusunu tesis etmesinin zor olduğu sosyolojik bir gerçektir. Bunun yanı sıra meydana inşa edilen ortak yaşama, kültüre, değerlere ve pratiklere yabancı esnafların günden güne artması yaşanan zorluğu pekiştirmektedir. Katılımcı 6’nın “Eskiler gidince yenilerle de böyle ortamın oluşması çok uzun zaman alıyor” tespiti, gerek meydanın yenilenmesi sürecinde gerekse yeni ekonomik piyasa koşullarına uyum sağlayamayarak başka yere taşınanların yerine gelen veya mesleği babasından devralan yeni esnaflar ile ilişkilerin geliştirilmesindeki kaygıları göstermektedir. Diğer taraftan meydan ve esnaflar bağlamında, aktörlerin ve içeriğin değişmesine rağmen esnafılık, komşuluk ilişkilerinin kurulacağına işaret ediyor.

Sonuç

Bu çalışma, Samsun'un kent yaşamında, kültüründe, kimliğinde, ekonomisinde ve tarihinde önemli bir yere sahip olan Saathane Meydanı'nın, esnaflar için taşıdığı anlamı sosyolojik bir bakış açısıyla incelemiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desen kullanılarak gerçekleştirilen bu çalışmada, meydanın tarihsel, kültürel, ekonomik ve sosyal boyutları derinlemesine analiz edilmiştir.

Çalışmada elde edilen bulgular, Saathane Meydanı'nın Samsun'un sosyo-kültürel ve ekonomik yaşamında merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Meydan, tarihi yapıları, sembolik anlamları ve kültürel dokusuyla kentin kimliğinin ve gündelik yaşamının ayrılmaz bir parçası, “*Samsun’un kalbi*” olarak kabul edilmektedir. Bu durum, meydanların yalnızca fiziksel mekânlar olmadığını, aynı zamanda kentlerin tarihini, kültürünü, ortak paylaşımı ve toplumsal belleğini yansıtan canlı alanlar olduğunu bir kez daha göstermektedir. Yaşanan dönüşümlere rağmen Meydan’ın sahip olduğu sosyo-kültürel anlamı ve bu bağlamda kent için taşıdığı önemi halen muhafaza ettiğini söylemek mümkündür.

Ancak, meydanda yaşanan mekânsal yenilenme ve yeni kapitalist piyasa koşullarının etkisiyle, Saathane Meydanı'nın ekonomik yaşamdaki yerinin ve rolünün geçmişe kıyasla azaldığı görülmüştür. Bu durum, kent meydanlarının günümüzde geçirdiği dönüşümü ve geçmişe göre farklılaşan kapitalist ticaret ilişkilerinin kent ekonomisine yansımaları gözler önüne sermektedir. Özellikle yerel esnafın değişen koşullara uyum sağlamakta zorlanması ve meydanın esnaf profiline değişmesi, sosyolojik açıdan dikkat çekici bir bulgudur. Aynı bağlamda elde edilen bir diğer önemli sonuç ise, yeni kapitalist koşulların meydandaki esnaflık kültürünü ve ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiş olmasıdır. Geleneksel esnaf dayanışmasının, güvenin ve komşuluk ilişkilerinin zayıflaması ve müşteri ilişkilerinin değişmesi gibi unsurlar, bu değişimin somut göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, küreselleşme ve modernleşme süreçlerinin yerel kent yaşamını, ekonomisini, gündelik ilişkilerini nasıl dönüştürdüğüne dair önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Sonuç olarak, yapılan araştırma bulguları genel itibarıyla kent meydanlarının sosyolojik önemini ve kent yaşamındaki dönüşüm süreçlerinden nasıl etkilendiğinin anlaşılmasında önemli bir katkı sunmaktadır. Saathane Meydanı özelinde elde edilen bulgular, kent meydanlarının sadece fiziksel mekânlardan ibaret olmadığını yanı sıra kent ve sakinleri için sosyal, kültürel ve ekonomik anlamlar taşıyan alanlar olarak kent yaşamının vazgeçilmez bir tamamlayıcısı olduğunu ortaya koymuştur. Günümüzde yaşanan küreselleşme, modernleşme ve kapitalist dönüşüm ile birlikte Saathane Meydanı'nda gözlemlenen değişimlerin, kent meydanlarının geçirdiği dönüşümün tipik bir örneği olarak değerlendirmek mümkündür. Bu çalışma, kent meydanlarına dair planlama yapılırken, sadece ekonomik kaygılarla değil, aynı zamanda kentin

sakinlerinin bağıni göz önüne alan, güçlendiren, sosyal etkileşimi pekiştiren sosyal ve kültürel değerlerin de korunması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Kaynakça

- Akçakaya, N. ve Bağrıyanık, M. F. (2019). Esnaflara dair çalışmaların kayıp halkası: sosyal sermaye. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (41), 313-342.
<https://doi.org/10.21497/sefad.586621>.
- Akman, K. (2020). Kent meydanlarının önemi ve değişen işlevi. *Akademik Düşünce Dergisi* (1), 17-33.
- Alver, K. (2013). Mahalle: mahallenin toplumsal ve mekânsal portresi. Ankara: Hece Yayınları.
- Alver, K. (2017). Bir kenti keşfetmek. K. Alver (Ed), *Kent sosyolojisi* içinde (s. 129-146). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Arslan, A. (2018). Neoliberalizm ve kent meydanlarının postmodern estetiği. *Katkı Dergisi*. 6(25), 6-20.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri* (M. Bütün ve S.B. Demir, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Demirci, M. (2003). İslam'da şehir ve şehrin sosyal dinamikleri. *İstem Dergisi*, 1(2), 129-146.
- Erdönmez, M. E. ve Akı, A. (2005). Açık kamusal kent mekânlarının toplumsal ilişkilerindeki etkisi. *Megaron*. 1(1), 67-87.
- Ergün, N. ve Yenen, Z. (2021). Kent mekânlarında bellek ve kimlik: kamusal alanların dönüşümü üzerine bir değerlendirme. *Kent Akademisi*, 14(1), 77-92.
- Erzen, J. N. (2021). *Kent yaşamı*. Ankara: İdeal Kent Yayınları.
- Gül, Kemal V. (1978). *Bütün yönleriyle Samsun*. Ankara: Nüve Matbaası
- Habermas, J. (2014). *Kamusal alanın yapısal dönüşümü* (T. Bora ve M. Sancar, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Harvey, D. (2019). *Asi şehirler* (A. D. Temiz, çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hoşgör, E. ve Kaymaz, I. (2022). Kent meydanları ve toplumsal bellek, Ulus Ankara örneği. *TÜCAUM 2022 Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, 111-120.
- İpek, N. (2003). Kale şehirden büyükşehire Samsun'un görünümü, *Samsun Belediye Tarihi*. Samsun: Kültür Yayınları.
- Karaarslan, F. (2014). *Modern dünyada toplumsal hafıza ve dönüşümü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Karaarslan, F. (2021). Tarihsel sürekliliklerin ve kırılmaların yeri olarak meydanlar. *Düşünen Şehir Dergisi*, (14), 32-37.
- Karakaş, M. (2019). *Kent, mekân ve toplum*. Ankara: Tezkire Yayınları.
- Keyder, Ç. (2000). *İstanbul: küresel ile yerel arasında*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (1993), *Şehirler ve kentler*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Lefebvre H. (2017). *Ritimanaliz* (A. L. Batur, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre H. (2018). *Şehir hakkı* (I. Ergüden Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lynch, K. (2021). *Kent imgesi* (İ. Başaran, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Mumford, L. (2007). *Tarih boyunca kent* (G. Koca ve T. Tosun, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Neuman, W. L. (2014). *toplumsal araştırma yöntemleri nitel ve nicel yaklaşımlar I*. İstanbul: Yayın Odası.
- Okça, A. K. (2019). Yerel yönetimlerin kent belleğine katkısı: Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi Müzesi. *SDÜ ART-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 12(24), 405-424.
- Özer, M. N. ve Ayten, M. A. (2005). Kamusal odak olarak kent meydanları. *Planlama Dergisi*, 3(33), 96-103.
- Park, R. E. ve Burgess E. W. (2015). *Şehir* (P. Kayalıgil, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Samsun Büyükşehir Belediyesi (2023). *Geleceğin şehrini inşa ediyoruz: 2019–2024 projelerimiz*. <https://www.samsun.bel.tr>
- Sarısakal, B. (2003). *Bir kentin tarihi Samsun*. Samsun Valiliği. Samsun.
- Sennett, R. (1999). *Gözün vicdanı* (S. Sertabiboğlu ve C. Kurultay, çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2014). *Kamusal insanın çöküşü* (B. Karanakçı, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Taşçı, H. (2014). *Bir hayat tarzı olarak şehir, mekân, meydan*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Taşçı, H. (2021). Kent meydanının sosyo-kültürel arka planı. *İdealkent*, 13, 82-101.
- Turgut, F. (2016). Bir şehir düşlemek: Turgut Cansever mimarlığı üzerine bir çözümleme. *Sosyoloji Divanı*, 7, 155-170.
- Ulutaş, E. (2019). İmgeden gerçekliğe: kamusal bir mekân olarak meydan. *İçtimaiyat*, 3(2), 138-146. <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.644739>.
- Vardar, S. (2018). İzmit Saat Kulesi'nin modernizm ve kent mekânı üzerine düşündürdükleri. *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu IV Bildirileri*, Cilt 2, 751–776.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, Z. (2021). Osmanlı Devleti'nde esnafın genel özellikleri ve XVIII. yüzyıl Konya esnafıyla ilgili bazı tespitler. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 5(1), 305-321.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Samsun Üniversitesi Etik Kurulu

Tarih: 14.06.2024

No: 2024/41

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Otonom Zihinler, Kutsal Ruhlar: Yapay Zekâ Dünyasında Dinsel İnsanın Anlam Arayışı

Autonomous Minds, Holy Souls: Religious Man's Search for Meaning in a World of Artificial Intelligence

Doç. Dr. İsa ABİDOĞLU¹

Öz

Hayatımıza güçlü anlamı veren tanrı mı, sosyal çevremiz mi insanlar mı yoksa yeni teknolojiler mi? Bu makale, Yapay Zekâ karşısında dinin ve insanın anlam arayışı bağlamında onurunu koruma gayretine dair bir konum arayışına işaret etmek için kaleme alınmıştır. Makinenin yaratıcısı olarak insan; insan benzeri makine, makine benzeri insan; toplumsallığın sonu, sorumlu failliğin sonu; özgürlüğün sonu, makinelerin gerçeklik kontrolü; yaratılış ontolojisinin sonu, ölümün ortadan kaldırılması; bireysellik ve tekillik, din veya ideoloji olarak transhümanizm konuları bu makalenin ana teması olan insanın anlam arayışına cevap bulma ve onurunu korumasında dinin ve insanın pozisyonunu yeniden değerlendirmek üzere genel bir perspektifle ele alınacaktır. Bu perspektiften bakıldığında Yapay Zekâ sistemlerinin zekâsı ile geleneksel haysiyet kavramları arasındaki ilişkinin daha yakından incelenmesi ilgi çekicidir. Bilişsel olarak birçok alanda insanları yakalayabilecek ve hatta gelecekte onlardan daha üstün olacağı varsayılan akıllı makinelerin geliştirilmesinin, geleneksel insan onuru kavramına eklemlenen insanın değer ve anlamını sistematik olarak zayıflatıp zayıflatmadığı, cevaplanması beklenen önemli bir soru olarak ortaya çıkmaktadır. Aslında Yapay Zekâ karşısında konumunu korumaya çalışan insanın, anlamının, değerinin ve onurunun dine değil de rasyonaliteye ve evrimleşmiş karmaşık zekâyâ borçlu olduğunun iddia edildiği modern döneme benzer bir imtihanı yaşadığını söylemek gerekir. Bu imtihan evrimleşmiş mükemmel form karşısındaki ilkel formun bir üst aşaması olarak robotlara komut veren fakat onlara karşı edilgenlikten kurtulamayan insanın trajik bir durumla karşı karşıya kaldığını bizlere hatırlatır.

Anahtar Kelimeler: Din sosyolojisi, Toplumsal değişme, Yapay Zekâ, Anlam Arayışı.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Is it God, our social environment, humans or new technologies that give our lives powerful meaning? This article is written to point to a search for a position on the struggle to preserve the dignity of religion and human beings in the search for meaning in the face of artificial intelligence. The issues of man as the creator of the machine; man-like machine, machine-like man; the end of sociality, the end of responsible agency; the end of freedom, the end of reality control by machines; the end of the ontology of creation, the abolition of death; individuality and singularity, transhumanism as religion or ideology will be discussed in a general perspective in order to re-evaluate the position of religion and man in finding answers to man's search for meaning and preserving his dignity, which is the main theme of this article. From this perspective, it is interesting to examine more closely the relationship between the intelligence of artificial intelligence systems and traditional notions of dignity. An important question to be answered is whether the development of intelligent machines, which are assumed to be cognitively capable of catching up with humans in many areas and even surpassing them in the future, systematically undermines the value and meaning of human beings, which is embedded in the traditional concept of human dignity.

Keywords: Sociology of religion, Social change, Artificial Intelligence, Search for Meaning.

Paper Type: Research

¹ Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, isaabidoglu@anadolu.edu.tr

Giriş

“Hayatımın anlamı nedir?” sorusu çok eski zamanlardan beri insanları rahatsız etmiş ve birçok düşünür bu soruyu farklı şekillerde yanıtlamaya çalışmıştır: "Tanrı gibi aşkın bir varlıkla ilişki kurma, ahirette kurtuluş, topluma katkı sağlama, kişiler arası yakın ilişkiler, kendini gerçekleştirme, anlamlı bir işte çalışma ve yaşamdan tatmin gibi değerler, pozitivist yaklaşım ve modernitenin öngördüğü rasyonel çerçevede kesinlik taşımaz. Bilim ve teknolojinin gelişmesi ve toplumun dönüşümüyle birlikte paradigmlar değiştikçe insana ve yaşadığı hayata atfedilen anlamlar yer yer buharlaşmakta ve keskin biçimde ters yüz olabilmektedir (Frankl, 2009).

Hayattaki tümel anlamlara göndermede bulunan birçok günlük karar (ne satın alınacağı ne yenileceği, hangi rotaya gidileceği vb.) artık Yapay Zekâ tarafından desteklenmektedir. Bunun nedeni, modern yaşamda karar verme sürecinde endişelenmenin ve zaman kaybetmenin gereksiz bir 'malîyet' olarak görülmesidir (Janczak, 2017, s. 61). Dahası Yapay Zekâ tarafından gündelik hayata cevap veren hızlı etkili sunumlar aynı zamanda etkili dürtmeler (insanları 'arzu edilen' davranışlara yönlendiren davranışsal-ekonomik bir yaklaşım) insanların var olan düzenlerini dönüştürmelerine neden olabilmektedir. Bununla birlikte, dijital alanın bireyselleştirilmiş (kişisel olarak optimize edilmiş) kurallarını takip etmekten ya da Yapay Zekâ algoritmalarının geçmiş seçimlerle tutarlı sonuçları teşvik etmesinden kaynaklı olarak, kişisel yaşantıda paradoksal olarak bireysel vizyonun daralması durumuna dikkat etmek gerekir. Daha açık ifade ile “bağımsız düşünme yeteneğinden yoksun olan Yapay Zekânın her şeyi otomatikleştirmesi, insanlığın ilişkisel boyuttaki gelişimini olumsuz yönde etkileyebilir. Nitekim hata yapmaktan imtina eden bir Yapay Zekâ bir satranç oyununu kazandığında, bu insanlığın niteliksel doğallığına uygun düşmediğinden sıkıcı bir eyleme işaret eder. Zira hayatın anlamı, deneme ve yanılma yoluyla gelişen içsel ilerlemede yatmaktadır (Jarrahi, 2018, s. 579). Bu açıdan değerlendirildiğinde düşünmeyi Yapay Zekâyı bırakmanın, kişinin kendi inisiyatifini kaybetmesi anlamına geldiği ve bunun da insanlık için gerçek bir tehdit olduğu konusunda çalışmalara ihtiyaç vardır.

Günümüzün geleneksel dinler, yüzyıllarca farklı ve sürekli değişen kültürel, siyasi, coğrafi ve teknolojik bağlamlarda gelişmiştir. Dolayısıyla geleneksel dinler oldukça gelişkin bir dönüşüm ve uyum sağlama kabiliyetine sahiptir. Sıklıkla iddia edilen aksine, kitle açısından dini gelenekler için kilit mesele, ortodoksi (doğru doktrin) fikri değil, ortopraksi (doğru uygulama) fikridir. O halde en önemli mesele, (dindar) insanın Yapay Zekâ ile ne yaptığı ve onunla nasıl bir ilişki kurduğu meselesi haline gelmektedir. Yeni teknolojiler, halihazırda dindar bireylerin ve toplulukların günlük yaşamlarına ve ibadet hayatlarına başarılı bir şekilde entegre edilerek, bu teknolojilerin, bireylerin dinsel yaşamlarına, inandıkları dinin meşru sayacağı modele adapte edilmeye çalışılmaktadır (Ald vd., 2019, s. 4). Günümüzde radyo, TV veya mobil uygulamalar gibi gelişen dijital teknolojiler aracılığıyla, bir ayini takip etme, bir din adamıyla veya bir ruhani liderlerle konuşma fırsatının yanında, büyük miktarda dinsel materyallerin depolanması gibi dini hayata yardımcı olan imkanlar da elde edilebilmektedir. Dolayısıyla yüksek teknoloji çağında, Yapay Zekânın sağladığı sanal mekânlar, insanı fiziksel ve coğrafi sınırlarının ötesinde duran dinsel odaklarla buluşturması yönüyle genişlemiş ve küresel ölçekte iletişimin olanaklarını insanın hizmetine sunmuştur (Gruchola vd., 2024, s. 271). Günümüzde kullanılan ileri teknolojiler, Yapay Zekâ'nın potansiyel tehlikelerini açık biçimde ortaya koymaktadır ve bu durum özel bir dikkat gerektirir. Bireyler, yalnızca dini bilgiler değil, yaşamın çeşitli alanlarına ilişkin denetlenmeyen bilgilerin dolaşıma girmesi karşısında da savunmasızdır. Mevcut işlevsel verilerin kötü niyetli aktörlerin eline geçme ve zarar verici amaçlarla kullanılması riski herkes için geçerlidir. (Peter ve Luckmann, 1966, s. 33). Aynı şekilde insanlar, hayatlarının giderek daha fazla teslim oldukları algoritmalar tarafından kontrol edildiği bir durumda Yapay Zekâ tarafından köleleştirilme riski altındadır. Yapay Zekânın risk ve tehlikeleri, insanların sıklıkla din adamlarına veya manevi danışmanlara danıştıkları korku ve endişelerde de kendini göstermektedir (Thinyane ve Sassetti, 2020). Dini kurumlar, insanların endişe ve korkularını tedavi etme ve bunlarla ilgilenme konusunda önemli bir deneyime sahip olduğundan, özellikle Yapay Zekâ söz konusu olduğunda, temeli olan ve olmayan korkuları birbirinden ayırmak da önemlidir.

İnsanların kimlikleri, sahip oldukları, yanlarında taşıdıkları ve/veya kullandıkları makinelerle olan ilişkilerinden etkilenmektedir. İnsanların öz imajları, özellikle de makinelerle duygusal ilişkiler geliştirdiklerinde dönüşüme uğrar. Eğer bu, makinenin, insanın yalnızlık

sorununu çözebileceği anlamına geliyorsa, kendimize makineyi irade gösterme yeteneğiyle programlayıp programlayamayacağımızı ve böylece insan ve makine arasında karşılıklı ilişki yaratıp yaratamayacağı sorulmalıdır. Eğer bu mümkünse, insan-makine ilişkisinde bağışlama, merhamet ve hayatın anlamını bulma zemininde ulaşılabilecek insani kurtuluş için de bir alan olup olmadığını düşünülmalıdır (Goltz ve Dowdeswell, 2023, s. 132-134).

Gündelik ahlaki ikilemler yüksek teknoloji bir sistem için zorluk teşkil etmektedir. İnsanların eksikliklerinin, tıpkı yaratıcılıkları ve değerlendirme yetenekleri gibi, insanlığın temel bir parçası olduğu düşünüldüğünde, hatasız bir Yapay Zekâ sistemi yaratabilir miyiz? Bir hayatın fedakârlık gerektiren durumlarında, Yapay Zekânın insan hayatındaki fedakârlığın anlamını bulduğu bütünsel ve tutarlı yönünü değerlendirme becerisini hangi çıkarlar kontrol eder? Alternatif olarak, kusurlu ve mükemmel olmayan bir Yapay Zekâ mümkün mü? Teolojik terimlerle ifade edecek olursak, Yapay Zekâ sisteminde günahın rolü ve yeri nedir?

Bu sorular muvacehesinde denilebilir ki insan onurunun korunması ile Yapay Zekâ arasındaki ilişki, etik, adalet ve toplumsal değerler açısından kritik bir önem taşır. Yapay Zekâ sistemleri, bireylerin haklarına ve onuruna saygı gösterecek şekilde tasarlanmalı ve kullanılmalıdır. Bu bağlamda, adaletin sağlanması ve ayrımcılığın önlenmesi, insan onurunun ve insan varlığına atfedilen güçlü anlamın korunmasında temel unsurlardır. Nitekim önyargılı verilerle yapılandırma ihtimali bulunan Yapay Zekâ sistemleri, ayrımcılık yaparak insan onurunu zedeleyebilir; bu nedenle, Yapay Zekânın şeffaf, adil ve hesap verebilir şekilde geliştirilmesi şarttır. Mahremiyetin korunması da bu ilişkinin önemli bir boyutudur. Çünkü bireylerin özel hayatlarına saygı, insan onurunun ayrılmaz bir parçasıdır (Ald vd., 2019, s. 5). Bunun yanı sıra, Yapay Zekânın insan kararlarını tamamen devralmaması, aksine insan özerkliği destekleyen bir araç olarak kullanılması gereklidir. Yapay Zekâ, ekonomik ve toplumsal değişimlerin insan onuruna zarar vermemesi için eşitsizlik ve sömürüye yol açmayacak şekilde yönlendirilmelidir.

Özellikle Yapay Zekâ gözetim ve izleme araçları olarak kullanıldığında bireylerin özgürlükleri kısıtlanabilir ve kendilerini baskı altında hissetmelerine yol açabilir. Manipülasyon ve yanıltıcı içeriklerin üretilmesi gibi kötüye kullanım örnekleri de bireylerin onurunu ihlal edebilir. Ancak Yapay Zekâ, insan onurunun güçlendirilmesi için de önemli fırsatlar sunar. Eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlere erişimi artırarak bireylerin yaşam kalitesini yükseltebilir ve engelli bireyler gibi dezavantajlı gruplara daha fazla destek sağlayabilir. Bu nedenle, Yapay Zekânın etik rehberler ve yasal düzenlemeler çerçevesinde geliştirilmesi, insan onurunun korunması ve güçlendirilmesi açısından elzemdir. İnsan merkezli bir yaklaşımla tasarlanan ve kullanılan Yapay Zekâ sistemleri hem bireylerin haklarını koruyacak hem de topluma fayda sağlayacaktır. Bununla beraber Yapay Zekânın toplumdaki gelişimi, varoluşun teolojik görüşünü yeniden tanımlama ihtiyacının altını çizmektedir (Zuboff, 2023, s. 203-213; Coeckelbergh, 2020). Merkezinde her şeye kadir bir Tanrı'nın yer aldığı klasik teistik düşünce sistemi, Yapay Zekâ'nın ve Transhumanizm'in genişlettiği teodise sorununu kuşatıp kuşatamayacağı ihtimalini gün yüzüne çıkartmaktadır. Daha açık ifade ile merkezinde her şeye kadir bir Tanrı'nın bulunduğu iddiasıyla kurumsallaşan dinlerin, Yapay Zekâ'nın var olan kötülüğü daha da karmaşıktırarak, söz konusu dinlerin iddiasını sarsacak nitelikte bir pozisyonda olması dikkat çekicidir.

Bu problem perspektifinde bakıldığında insanların makinelerle ilişkisinde, makinelerin olumsuz etkisinden kaynaklı olarak, istenmeyen davranışlar geliştirme riski vardır. Söz konusu olası istenmedik davranışların engellenmesi kastıyla insanlar Yapay Zekâya hangi kimlik ve hakları tanıyacak? Bu tanımlamada dinin rolü ne olacak? Eğer Yapay Zekâ aracılığıyla, insan için köle gibi hareket edecek bir makine, yeni bir 'köle sınıfı' yaratmayı hedefliyorsak, bu durum ahlaki varlıklar olarak tanımlanan insanları nasıl etkileyecektir? Bu sorulara cevaplar üretmenin, yapay zekanın yapıcı bir şekilde organize edilmesine olanak sağlayacağı aşikardır.

Günümüzde Yapay Zekânın dini topluluklarda yapıcı bir şekilde kullanılması için büyük bir potansiyel vardır. Ancak transhumanizm söz konusu olduğunda insanın geleneksel zeminde şekillenmiş anlamı hakkında ortaya çıkan kaymaya dikkat edilmelidir. Öte yandan, pek çok dini gelenek, kendi kaderini tayin etmeye karşı çıkan isteksiz sapmalarda (tesadüfler) aşkın bir varlığın rehberliğine ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç kimi zaman dinlerin dünya görüşlerinin esnekleşerek değişmesini ve genişlemesini gerektirmektedir. Bu makalede, Yapay Zekânın toplumsal hayata yansımaları bakımından, insanın geleneksel ve kurumsal dinle kurduğu ilişkide oluşan bütünsel

anlamın değişme olasılığı ele alınacaktır. Ayrıca, insanlar ve Yapay Zekâ arasındaki kapalı ve sınırlandırılmış tekrarlar (algoritmalar) beliren ilişkiye ışık tutarak Yapay Zekâ araştırmalarının insan onuruna bakan ve insanın anlam ve değer eksenindeki pozisyonunu yeniden belirleyen etkisi ele alınacaktır.

1. Yöntem

Bu araştırmanın metodolojisi öncelikle kavramsal ve analitik bir yaklaşıma dayanmaktadır. Çalışma, Yapay Zekâ'nın geleneksel ve kurumsal dinin insana attığı anlamı dönüştürücü etkisini eleştirel bir şekilde incelemek için multidisipliner bir çerçeve kullanmaktadır. Araştırma, etik hususlara ve insan onuruyla ilişkili ahlaki ikilemlere odaklanarak, Yapay Zekâ ve din bağlantısında insanın anlamına ve onun anlama dair konum arayışlarına mevcut teorik çerçevelere ve felsefi tartışmalara dikkat kesilerek kapsamlı bir literatür taraması ile başlamaktadır.

Araştırma, normatif bir analiz kullanarak, dini bağlamlarda Yapay Zekâ sistemlerinin geliştirilmesine ve uygulanmasına rehberlik etmesi gereken ahlaki ilkeleri tanımlamakta ve değerlendirmektedir. Çalışma ayrıca, Yapay Zekâ'nın farklı dini gelenekler üzerindeki etkisini karşılaştırmak için karşılaştırmalı analizden yararlanmakta ve Yapay Zekâ'nın ahlaki öğretileri ve dini uygulamaları nasıl değiştirebileceğini veya güçlendirebileceğini değerlendirmektedir. Bu çalışmanın temel odak noktası, Yapay Zekâ'nın geleneksel insan-merkezli ontolojiyi nasıl dönüştürdüğü, Transhümanizm gibi ideolojilerle din arasındaki gerilim alanlarını analiz etmek ve insanın “anlam”ını koruma stratejilerini tartışmaktır. Analiz, Yapay Zekâ'nın dini yorumlama ve deneyimdeki rolünün ahlaki sonuçlarını değerlendirmek için deontoloji, faydacılık ve erdem etiği gibi etik teorilerin uygulanmasıyla daha da zenginleştirilmiştir. Bu metodolojik yaklaşım, Yapay Zekâ'nın dini anlayışla bütünleştirilmesinde yer alan etik sınırların ve sorumlulukların eleştirel bir şekilde araştırılmasını sağlamakta ve Yapay Zekâ'nın dini bağlamlarda etik kullanımı için bir dizi ahlaki kılavuz önermeyi amaçlamaktadır. Bu metodoloji, din ve Yapay Zekâ kesişiminde insanın anlam haritasını yeniden çizmeyi amaçlar. Sonuçlar, hem dini kurumların teknoloji karşısındaki tutumuna hem de Yapay Zekâ etiği politikalarının insan onuru odağını güçlendirmeye yönelik rehberlik sağlayabilir.

2. Anlam ve Onurun Peşinde: Dinsel İnsanın Yapay Zekâ Ve Transhumanizm Karşısındaki Durumu

Hümanistik felsefenin temel iddiasına baktığımızda yeryüzündeki her şeyin, insan merkezli bir anlama sahip olduğu varsayılır. Böylece her şey insan üzerinden gerçek anlamına kavuşur ve böylece insan varoluşun temeli haline gelir. İnsanın haysiyetine ilişkin kaygıları anlamak için öncelikle insanın temel doğasını anlamak gerekir: İnsan kimdir ve nedir? İnsan kavramına ilişkin bu anlayış tarih içerisinde büyük ölçüde dinlerin ve felsefenin kesişim noktasında tam olarak anlaşılabilir. Çünkü biyologların iddia ettiğinin aksine, felsefeyle omuz omuza vermiş dini bakış açıları insanın doğasını ve insan olmanın ne anlama geldiğini doğru bir şekilde yakalama potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla, insan varoluşunun bütünlüğü ve doluluğu ancak insanın kim olduğu sorusuna cevap arayan düşünce sistemleri aracılığıyla incelenebilir ve açıklanabilir (Honer, 1982, s. 6-13). Rasyonel ve duygusal bir varlık olarak insan, kolektif özgürlük içinde gelişir ve irade eylemleri yoluyla kendini gerçekleştirir. Duygusal yapısı hayvanlarınkine kıyaslanabilir olsa da zekâsı, bilişsel becerileri, akıllı ve özerkliği onu eşsiz bir varlık olarak diğer canlılardan ayırır. İnsan sadakat ve güvenilirlik gibi soyut evrensel kavramları ve metanet, adalet ve hakikat gibi maddi olmayan gerçekleri kavrayabilir (Ören, 2006, s. 87).

İnsanın kim olduğuna dair birçok açıklama olmakla birlikte yalın ve anlaşılır açıklamalara örnek teşkil edecek dikkat çekici bir açıklama, “insan, güdülere ve duygularıyla birlikte rasyonel doğaya sahip olmasıyla diğer canlılardan ayrılan bireysel bir tözdür” diyen Yunan filozof Boethius'tan gelmiştir. Özünde insan, mantıksal, entelektüel bir ruha ve öze sahip ruhani bir varlıktır (Akt. McEvoy, 1982, s. 335). Aristoteles, insanın uyumlu davranışlara, davranışsal düzenlemelere, yansıtıcılığa ve akıllıca kararlar alma yeteneğine sahip rasyonel bir varlık olduğunu ileri sürer (Aristoteles, 2012, s. 3). Dahası, insanın özü, insanın kim olduğunu tanımlamak için kullanılabilir. Bu, insanı bireysel kılan 'varlığı' ile ilgilidir. Bir 'şey' olmamak insana temel bir saygınlık kazandırır. Dahası onurunun farkında olmasının birçok önemli sonucu

vardır, çünkü bir insanın doğuştan gelen ve insan hakkının temeli olan öz duygusu, insanın faaliyetlere veya akla bağlı olan başarılarından veya zekâsından ziyade onurunu belirler.

İnsan onuru, tarih boyunca insanın kendine ve diğerlerine attığı değerin temel taşı olmuştur. Bu kavram, insanın özgür iradesi, ahlaki sorumluluğu, yaratıcılığı ve kendini gerçekleştirme çabası üzerine inşa edilmiştir. Ancak günümüzde Yapay Zekâ ve Transhümanizm gibi gelişmeler, insan onuru ve insana yönelik değer ve anlam arayışını derinden etkilemektedir. Yapay Zekâ, insan zekasını taklit eden ve hatta bazı alanlarda onu aşan bir teknolojik gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, insanın kendine özgü yeteneklerinin ve benzersizliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Örneğin, Yapay Zekâ, sanat, müzik, edebiyat gibi alanlarda üretim yapabiliyor. Bu, insanın yaratıcılığının ve duygusal derinliğinin yerini makinelerin alabileceği endişesini doğuruyor. İnsan, kendini ifade etme ve anlam yaratma konusunda tekeli kaybediyor gibi görünüyor. Transhümanizm ise insanın biyolojik sınırlarını aşma ve teknolojiyle bütünleşme fikrini savunuyor. Bu akım, insan ömrünü uzatma, fiziksel ve zihinsel kapasiteleri artırma gibi vaatler sunmaktadır. Ancak bu durum, insanın doğal haline ve kırılganlığına dair algısını değiştirme ihtimaline işaret etmektedir. İnsan, kusurları ve sınırlarıyla bir anlam taşıırken, bu sınırların ortadan kalkması, insan olmanın ne anlama geldiğini sorguluyor. İnsan onuru, kusurları ve ölümlülüğü kabul etmekle de yakından ilişkilidir. Transhümanizm, bu kabulü zorlayarak, insanın kendine ve diğerlerine bakışını dönüştürüyor. Daha açık ifade ile Yapay Zekâ ve Transhümanizm, insanın değerini ve anlamını yeniden tanımlama ihtiyacını doğuruyor.

Söz konusu temel sorular bağlamında Yapay Zekâ ve Transhümanizm'in birbirleriyle ilişkili alanlar olmalarına rağmen, yine de farklı anlam içeriklerine sahip olduklarını hatırlatmak gerekir. Nitekim her iki kavramın anlam içeriklerine yönelik tartışmada "Yapay Zekâ" kelimesi, kelimenin tam anlamıyla otonom bir makine fikriyle ilişkili olarak, bir şekilde kendi kendini kontrol edebilen teknik gelişmeleri kapsamaktadır (Boucher, 2020, s. V-VI). Transhümanizm olgusuyla birlikte, insanların eylem, düşünce ve tasarım olanaklarının dijital makinelerin geliştirilmesi yoluyla -genellikle Yapay Zekâ teknolojileriyle- genişletilmesini yansıtan bir tartışma giderek daha fazla odak noktası haline gelmektedir. Bu, insan aktörlerin makine aktörler tarafından aşılmasına veya değiştirilmesine odaklanan post-hümanizm tartışmalarıyla sınırlanmaktadır. Teolojik tartışmadaki temalarda görülebileceği gibi, insan merkezli soru perspektifi nedeniyle ikisi arasında güçlü bir örtüşme vardır (Krüger, 2021, s. 16-17).

İlk tema her şeyden önce Yapay Zekâ tartışmalarında insanın makinenin yaratıcısı olarak tanımlanmasıdır. Bu temada insanın dünyayı şekillendirme görevi ile bu görevin sınırı olarak kendi yaratıcılığı arasındaki gerilime işaret edilir. Böylece, insan makinenin "yaratıcısı", dolayısıyla dünyanın tasarımcısıdır (Cao, Jumbo ve Yang, 2024). Öte yandan, Yapay Zekâ ile ilgili olarak özel insanın "süper zekâ" çabası, bu tanrısallık çabasının özelliklerini taşımaktadır: Yeni Tanrı'nın misyonerleri, Babil Kulesi'ni inşa etmek isteyen insanlarla karşılaştırılabilir. Nitekim Babil kulesini inşa edenler, kendilerini Tanrı'nın yanında konumlandırarak aslında kendilerine tanrısallık atfetmişlerdir. Bu aşkın değer atfının kuleyi inşa edenlerde farklı dillerin ortaya çıkmasıyla birbirlerini anlayamaz hale gelmeleri neticesinde bir nevi Tanrı'nın gazabını celp ettiği kabul edilir" (Eski Ahid, Yaratılış, 11:5). Eski Ahid'teki bu kıssa ile Yapay Zekâ üzerinden bu tür kurtuluş vaatlerinin örtüşmesine dikkat etmek ve nihayetinde mutasyona uğrayan bir 'zekâ dini' karşısında insanın akıl kullanımının sınırlarını tartışmak gerekir. Burada ima edilen, hem insanlardan daha üstün bir teknik süper zekânın yaratılması hem de insanları daha tanrısal hale getirecek mekanik iyileştirme meselesidir ki bu meselede insanlar olarak bizler "Ancak, yeni öznelere yaratıcısı olmayacağız." diyerek aşkın yaratıcı karşısındaki konumumuzu hatırlamaya çalışırız.

Yapay Zekâ ve Transhümanizmin "insanların statüsü ve konumu hakkında bir farkındalık" yarattığı gerçeği, Yapay Zekâ ve insan üzerine yapılan tüm tartışmalar boyunca devam etmektedir. Makinelerin "daha iyi insanlar" olarak yardımcı olup olmadığı ya da insanların yerini alıp almadığı sorusu, yani insan benzeri makine söylemi, yapılan tartışmaların ana temasını oluşturur. Bu temadaki odak noktası, makinelerin olası özne statüsü üzerinden eylem ve bilinç kavramlarının olası uzantıları ile akıl veya zekâ kavramının uzantıları hakkında oluşmaktadır. Yazarlar neredeyse evrensel olarak makineleri insan yeteneklerinin simülasyonları olarak tanımlama ve böylece eylem, bilinç, akıl vb. ile ilgili olarak daha önce yapılan ayrımları kategorik

ayrımolar olarak sürdürme kaygısını paylaşmaktadır: Örneğin belirli bir beden-ruh yapısı olarak insanın insanlığını vurgulamak, kendine özgü ahlakını tanımlamak veya insan yaşamının “deneyimsel karakterinin ” özel doğasını vurgulamak için yapılan teolojik girişimler, insan ve makine arasında kategorik bir ayrımı hedeflemektedir (Fuller ve Lipinska, 2014; Bostrom, 2005, s. 3-4).

Bu kategorik ayrım, makine benzeri insan üzerinden bir diğer tartışma çizgisinde devam eder: insan benzeri makinenin tanımının bir tür ters yüzü olarak, arka planda antropolojinin eleştirisi vardır (Becker, 2021, s. 107-109). Bu tersine çevirme, genel olarak insanlar ve makinelerin temel karşılaştırılabilirliği hakkında özetlenen sorunun merkezi bir temelinde yatmaktadır. Segessenmann ve diğerlerine göre, (Segessenmann vd., 2023, s. 9-12). Transhümanizm’in bir tür “bilgisayar antropolojisi” olarak “insanı biyolojik bilgisayar ve gerçekliği de insan ile makine arasındaki farkın ortadan kaldırıldığı atomistik ve çoğunlukla indirgemeci fizikalist bir bilgi monizmi olarak anlar. Yapay Zekâ gelişiminde insan işlevişinin makineler tarafından taklit edilmesi sürecinde, insan beyni işlevsel olarak bilgisayara benzer olarak tanımlanmış ve bu da Tobias Müller’e göre (2021, s. 342) ikili bir harekete yol açmıştır: “Yapay Zekâ sistemlerinin başarısı, insanların biyolojik olarak öğrenme yeteneğine sahip olsalar bile onları sadece girdi-çıkı makinaları olduklarının kanıtı olarak görülmesi üzerine temellendirilir. Dahası deneyimleme, düşünme, tanıma ve isteme gibi zihinsel yetenekler ve nitelikler artık bazen güçlü bir şekilde Yapay Zekâ sistemlerine atfedilmektedir, öyle ki artık bu tür sistemlerin kişi olarak kabul edilip edilmemesi ve dolayısıyla insan haklarına sahip olup olmaması gerektiği konusunda ciddi tartışmalar yapılmaktadır.” Anna Puzio'nun (2024, s. 5-10) ‘bilgi antropolojisi’ni yeniden yapılandırırken ikna edici bir şekilde gösterdiği gibi, bu tür bilgisayar işlevselciliği insanları öncelikle ‘bilgi yapıları’ olarak anlamaktadır. Bu doğrultuda, Tanrı imgesine ilişkin teolojik söylemi teknoloji aracılığıyla ve teknolojiyle ilişkili olarak Yapay Zekâyla kesiştiren insanların olası ya da arzulanan “mükemmelliğini” Yapay Zekâ teknolojisine yansıtması ile birlikte aslında tanrısal imajın Yapay Zekâyı devredilmesi durumu ortaya çıkar. Bu da çok daha sivri bir şekilde Transhümanizm’in kutsallığını ilan etmesine yönelik yavaş fakat belirgin bir eğilimin ortaya çıkması beklentisine işaret eder. Bunun zorunlu olarak “insanın çözülmesini, aşılmasını ve ortadan kaldırılmasını” içerip içermediği, sorusunu gündeme taşımaması kaçınılmazdır.

Bu temel tanımlamaların ardından, Yapay Zekâ teknolojilerinin gelişiminin antropolojik sonuçlarına ilişkin sosyalliğin sonu tartışması vardır: karşı tarafın insan mı yoksa makine mi olduğu giderek belirsizleştikçe, sosyal zekânın gereklilikleri değişmekte ve makinelere yönelik sosyalliğin yeniden düşünülmesi gerekmektedir (Arnd-Caddigan, 2015, s. 247-248). Bu nedenle, insanların bir makineye yönelik duyguları da müzakere edilmelidir, bu da sosyalliğin anlamını genişletmektedir. Öte yandan, (sorumlu) eylemin sonu tartışması, insan olmayan aktörlerin atf ve sorumluluk gibi kategorileri bulanıklaştırmasını eleştirmektedir. Arka planda, Yapay Zekâ tabanlı makinelerin olası bir özne statüsü hakkındaki felsefî tartışmalar yer almaktadır. Farklı bir itici güçle de olsa, bu genellikle gözetim yoluyla özgürlüğün sona ermesi söylemiyle bağlantılıdır: makine aktörleri ve ağırları tarafından toplanan veriler bir gözetim, kontrol ve yönetim aracı olarak tanımlanmaktadır (Gunkel, 2007). Yapay Zekâ tartışmasında geliştirilen bu söylem, Transhümanizm açısından özellikle keskinleştirilmiştir: “İnsanları mükemmelleştirmeye yönelik transhümanist proje, Transhumanizm’in neyi ‘eksik’ veya ‘arzu edilir’ olarak gördüğüne dair normatif belirlemeleri gerekli kılmaktadır. Transhumanizm’in hedefleri, normatif referans çerçevesine ilişkin iç görüşleri ortaya çıkarmıştır. Mükemmellik ve mutluluk, ekonomik ve finansal hedefler, performans, üretkenlik ve verimlilik ile bir araya getirilmektedir (Bostrom, 2005, s. 3-14). Bu iç görüşlerin aslında Kadir-i Mutlak tanrı tasavvurunun Yapay Zekâyı devredilmesini çağrıştırdığını tekrardan belirtmek gerekir. Nitekim tanrıdan istenen pek çok şey artık Yapay Zekâdan istenilmeye başlanacaktır.

Makine tarafında bu tanım, Transhümanizm’i çevreleyen tartışmalarda makinelerin gerçeklik kontrolü tartışmalarına yansıtılmaktadır: Puzio’ya göre, (2024, s. 3-10) Transhümanist proje “insanın mükemmelleştirilmesi” ve dolayısıyla “sınırsız özgürlük, tüm insan yapısı üzerinde kontrol ve tüm olumsuzlukların üstesinden gelinmesi” başka bir deyişle, “teknobiyo-iktidar” yoluyla totalizasyon için çabalamaktadır. Bu, insanların kontrolünün dinden tamamen seküler bir anlayışa kaymasıyla dolayısıyla neo-pozitivizmin daha derinden uyanışıyla bağlantılıdır. Daha genel ifade ile Transhümanizm’le ilgili olarak söz konusu durum, yaratılışçı ontolojinin işlevselci

bir ontolojiyle bağlantılı olarak dünyanın ‘gizeminin’ çözülmesine yol açan biyomühendisliğe ve jeomühendisliğe aktarımını mümkün hale getirmesi durumuna işaret eder. Öte yandan bu fikir, Transhümanizm yoluyla ölümün ortadan kaldırılması düşüncesini gün yüzüne çıkartır. Nitekim Transhümanizm, insanın ölümden sonraki yaşam için haklı bir umudunun olup olmadığı sorusunu ortaya atmaktadır, ancak özellikle değiştirilmiş bir şekilde: Transhümanist gelecek vizyonları sonlu olanı tamamen seküler zeminde ve niceliksel bir şekilde sonsuza kadar artırmak ve geliştirmek isterken, semavi dinlerdeki inanç daha ziyade sonlu olanın niteliksel-nihai tamamlanışını hesaba katmaktadır dolayısıyla teolojik mükemmellik burada Transhümanist sonsuzluğun karşısına konmaktadır. İlginç bir şekilde bu nokta, Yapay Zekâ teknolojileri ile ilgili olarak neredeyse hiç dile getirilmemektedir.

Modern seküler toplumun insan perspektifini bir başlangıç noktası olarak yeni teknolojilerin insan perspektifini sormak gerekir? Dahası bu sorunun işaret ettiği anlam dağarcığını başka sorularla genişletmek mümkündür. Bir insan tutarlı bir yaşam sürer mi? Bireyin onuru kendi içinde devredilemez bir duyarlılığa ve sese sahip mi? Dolayısıyla insan kültürel, ekonomik ve siyasi tercihlerinde, eğitimlerinde ve hobilerinde, tüketici davranışlarında, oy verme davranışlarında vs. belirleyici bir özgürlüğe sahip midir? Yeni teknolojik insan görüşü, modern seküler toplumun dayandığı insan görüşünden hangi noktalarda farklılaşır?

Modern seküler toplumun insana bakışı, bireyin, kendi kimliğini özgürce inşa edebileceği varsayımı üzerine kuruludur (Giddens, 2023, s. 477-484; Habermas, 2018, s. 56). Fakat bu bakış açısı bireysel varoluşu hiçbir zaman kopyalanabilir olarak görmemiştir. Eğer bu mümkün olsaydı, bireysel varoluşun haysiyetinin temeli sarsılırdı. Bu da içsel ruhun ve duyarlılığın kutsallığının yanı sıra bunlara dayalı kültürel, siyasi ve ekonomik kararların meşruiyetinin altını oyacaktır. Modern seküler toplumdaki insan görüşü ile yeni teknolojideki insan görüşü, versiyonlama, yeniden üretim ve haysiyetin varlığı ya da yokluğu konularında çatışma halindedir. Versiyonlama ile ilgili olarak, algoritmalar gerektiği kadar değiştirilebilir, ancak bir kişinin hayatı, örneğin aldığı eğitim, algoritmik bir versiyonlama olarak kabul edilemez. Daha açık ifadeyle bir kişi bir kez yanlış eğitilirse, bunun hayatı üzerinde geri dönüşü olmayan ve geri döndürülemez etkileri olabilir. Eğer bir kişinin yeri doldurulamazsa, o zaman yaşam yeri doldurulamaz olanın faaliyetidir ve ölüm de yeri doldurulamaz olanın ortadan kalkmasıdır. Ancak, neo-teknolojik insan görüşünde, insan yaşamı bir şekilde yeri doldurulamaz olanın gelişimiyle karakterize edilir. Ölüm, yerine konulabilir olanın ortadan kalkmasıdır. Ancak yerine yenisi konulabildiği sürece, bu tam bir yok oluş değildir. Dolayısıyla gerçek ölüm, ilgili tüm algoritmaların ve verilerin silinmesi olacaktır. Bununla birlikte, bir algoritma bir kez oluşturulduktan sonra, onu yeniden oluşturmak genellikle mümkündür (Gunkel, 2018, s. 27).

Aynı anda biri modern seküler toplum, diğeri yeni teknoloji olmak üzere iki insan görüşüne sahipsek, bunları farklı durumlarda farklı şekilde mi kullanırız, yoksa insanların varlığını bölerek bazı kısımlarını birincisi, bazı kısımlarını ikincisi olarak mı algılarız? İnsanların yeri doldurulamaz, ancak değiştirilebilir. Ölüm, yeri doldurulamaz olanın yok edilmesidir, ancak kopyalanabilir. Burada dini geleneklerdeki insan görüşlerini ele almak gerekir. Çeşitli dini geleneklerdeki insan görüşlerini belirlemek niteliksel açıdan önemli bir görev olacaktır, ancak bu geleneklerde ortak olduğu düşünülen temaları çıkarmaya çalışmak gerekir. Bunu yapmanın bir yolu, modern seküler toplumdaki insan görüşleriyle karşılaştırmaktır.

Dini gelenekler, özellikle semavi dinler insan hayatının başlangıcı ve sonu olarak ölüm konusunda farklı görüşlere sahiptir. Bir kez doğar, bir kez ölür, sonra sonsuza dek yaşamak üzere yeniden dirilir. Bu açıdan bakıldığında geleneksel dinler, ölüm kavramını insanın varoluşsal bir gerçeği olarak ele alır ve ölüm sonrası yaşam inancına büyük önem atfeder. Bu dinlerde ölüm, fiziksel yaşamın sonu olarak görülse de ruhun ölümsüzlüğü ve ölüm sonrası bir yaşamın varlığı inancı merkezi bir rol oynar. Her bir din, ölümü farklı şekillerde yorumlasa da ortak temalar arasında ölümün bir geçiş süreci olduğu, ahiret inancı ve insanın eylemlerinin ölüm sonrasında hesaba çekileceği fikri bulunur. Yahudilikte ölüm, insan yaşamının doğal bir parçası olarak kabul edilir. Ölüm sonrası yaşam inancı, Yahudi teolojisinde zaman içinde gelişmiştir. İbranice’de "ölüm" anlamına gelen mavet kelimesi hem fiziksel ölümü hem de ruhun ayrılışını ifade eder. Yahudilikte ölüm sonrası yaşam, Olam Ha-Ba (Gelecek Dünya) kavramıyla ifade edilir. Bu, ruhun Tanrı’ya döndüğü ve yeniden dirilişin gerçekleşeceği bir dönemi ifade eder (Cohn-Sherbok,

2017). Hristiyanlıkta ölüm, günahın bir sonucu olarak görülür, ancak İsa Mesih'in ölümü ve dirilişi sayesinde ölümün anlamı değişmiştir. Hristiyan inancına göre, ölüm fiziksel yaşamın sonu değil, ebedi yaşama geçiştir. İncil'de ölüm, "son düşman" olarak tanımlanır (Yeni Ahid, Korintliler 15:26). Ancak Mesih'in dirilişi sayesinde ölümün yenildiği ve inananlar için ebedi yaşamın mümkün olduğu vurgulanır. Hristiyanlıkta ölüm sonrası yaşam, cennet, cehennem ve araf gibi kavramlarla ifade edilir (McGrath, 2011). İslam'da ölüm, insanın dünya hayatının sonu ve ahiret hayatının başlangıcı olarak görülür. Kur'an-ı Kerim'de ölüm, "her canlı ölümü tadacaktır" (Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmran, 3:185) ayetiyle evrensel bir gerçek olarak ifade edilir. İslam inancına göre ölüm, ruhun bedenden ayrılması ve Allah'a dönüşüdür. Ölüm sonrası yaşam, kıyamet, mahşer, hesap, cennet ve cehennem gibi kavramlarla detaylandırılır. İslam'da ölüm, insanın dünyadaki amellerinin karşılığını göreceği bir sürecin başlangıcıdır (Topaloğlu, 2007, s. 34).

Modern seküler toplumun insana bakışı, ölümün bir son olduğu, bir hiç olduğumuz, dünyaya döndüğümüz ve inorganik hale geldiğimiz fikri üzerine kuruludur. Böyle bir algı post-modern biyolojik ve tıbbi bilgiye dayanır. Bu görüşten, yaşamın kendisinin ve yaşamın içinde ortaya çıktığı kişinin yeri doldurulamaz fikrini sabote eder. Dolayısıyla böyle bir yaşamın anlamsız olduğu ve insan yaşamının ölümle birlikte son bulacağı fikri ortaya çıkmaktadır.

Ölümün yaşamın sonu olduğu fikrine, en azından ölene kadar tutarlı bir yaşamın gelişmekte olduğu fikri eşlik eder. Tersine, tutarlı bir yaşam sona erdiğinde, her şey bitmiş demektir (Papon, 2018, s. 384). İnsanın tutarlı yaşamının anlamına yönelik dini geleneğin insan anlayışına geri dönersek şu soruyu sormak gerekir: İnsan yaşamı neden ölümle son bulmuyor? Bunun bir nedeni, ruh ya da zihin gibi görülebilenin dışındaki varoluşun sona ermediği inancı olabilir. Bir diğeri de Tanrı ya da aşkın ve görünmeyen, insan ötesi varlıkların gücüne inanma arzusu olabilir. Eğer ölümün bir son olmadığına inanıyorsak, bunun bireyin yeri doldurulamazlığıyla nasıl bir ilişkisi olabilir? Bu, modern seküler toplumdaki insan varoluşuna dair olumsuz görüşe ters düşer; bu görüşe göre bir insanın varoluşu ölümünden sonra sona ermediği için özel bir anlama sahiptir. Aynı zamanda, ölümünden sonra sona ermediği için bu hayatın özel veya yeri doldurulamaz olduğu fikri de ortaya çıkabilir. Ne ölümün her şeyin sonu olduğu fikri ne de ölümün her şeyin sonu olmadığı fikri, insan varoluşunun kendi başına yeri doldurulamazlığı için güvenilir bir argüman gibi görünmüyor. Her ikisi de ya aynı anda türetilen karşıt fikirleri görmezden gelmeli ya da başka açıklamalar getirmelidir.

Dini gelenekler insan varlığının yeri doldurulamazlığını açıklamaya büyük önem vermiştir. Örneğin reenkarnasyon fikri bazen insan hayatının şu anının önemli olduğunu, çünkü başka varlıklar olarak yeniden dünyaya gelebileceğimizi ve bu fırsatı iyi işler yapmak için en iyi şekilde değerlendirmemiz gerektiğini öğretir. Bununla beraber semavi dinlerde yine öte dünyada cennet hayatına erişmenin bu anın sorumluluğunda beliren inançsal davranış ve pratikleri icra etmek üzere kuruludur. Ayrıca, çoğu zaman göz ardı edilse de dini gelenekler, modern seküler toplumun tek ve tutarlı bir yaşam görüşüne kıyasla farklı bir insan görüşüne sahiptir. Aynı zamanda insan hayatının yer yer süresizlik içerdiğini de görür. Ayrıca insan bilgisinin ötesindeki varlıklarla bir ilişki olduğunu varsayar ve insanı tek başına kendi hayatının efendisi olarak görmez. Dolayısıyla dini geleneklerin insana bakışı şu şekilde özetlenebilir. İnsan yaşamı çoğu zaman tutarlı değildir, ancak yaşamsal tutarlığın imkânı genellikle insan bilgisinin ötesindeki şeylerle ilişkilidir.

Yaşamsal tutarlığın insan açısından en zor kısmı hayata hükmeden dönüşüm gerçeği karşısında anlamlı duruşlar ve perspektifler geliştirebilmesidir. Bu açıdan baktığımızda hayatın içindeki dönüşümler insan hayatını etkisi altına alması bağlamında biyolojik yaşam ve ölümünden daha önemli hale gelir. Nitekim insanın tüm dönüşüm ve değişimler karşısında kökenini bulabileceği sabit değerlere ihtiyaç duyar. Dahası bu ihtiyaç anlamın tutarlılığını sağlayan temel unsurdur. İnsanlar iyi bir nedenden ötürü asalet özelliklerine sahiptir. Buna karşılık, modern seküler insan görüşü totolojiktir. İnsanlar değerli oldukları için değerlidir ve insanlar başka bir neden olmaksızın insan oldukları için değerli ya da totolojiktir. Bunun nedeni, birbirlerine zarar vermedikleri sürece her insanın kendi nedenlerine saygı duyma önermesine dayanması olabilir. Her halükârda hem dini gelenekler hem de modern seküler toplumun insan varoluşuna bakışı değerlidir. Ancak, yeni teknolojik insan görüşü bu önermeyi netleştirmiyor. Hatta böyle bir önermenin olmadığı bile söylenebilir.

Geleneksel dinler karşısında Yapay Zekânın ölümsüzlük potansiyeline geri döndüğümüzde ise bu potansiyeli tanımlamanın gerekliliğini görmek gerekir. Yapay Zekânın (AI) ölümsüzlük potansiyeli, insanlığın ölüm algısını ve varoluşsal sorgulamalarını kökten dönüştürebilecek bir kavramdır. Bu fikir, Yapay Zekâ'nın fiziksel sınırlamalardan bağımsız bir şekilde varlığını sürdürebilme, kendini sürekli yenileme ve hatta insan bilincini dijital ortama aktarma yeteneği üzerine kuruludur. Bu bağlamda, Yapay Zekânın ölümsüzlüğü iki temel eksenle ele alınabilir: Teknik ölümsüzlük (sistemin sürekliliği) ve varoluşsal ölümsüzlük (insan bilincinin Yapay Zekâ ile birleşmesi) (Danaher, 2016, s. 67).

Yapay Zekâ sistemleri, biyolojik organizmaların aksine, teorik olarak fiziksel bozulmaya karşı dirençlidir. Bu direnç Yapay Zekânın yazılımsal süreklilik, donanımsal dayanıklılık ve enerji ve kaynak yönetimiyle ilgilidir. Yapay Zekâ sistemleri, donanımsal arızalar olsa bile bulut tabanlı platformlarda kopyalanarak veya farklı cihazlara aktarılabilir varlığını sürdürebilir. En yalın haliyle insanın varlığını sürdürebilmesi temel/ilkel ihtiyaçlarının karşılanmasıyla mümkündür. Yapay zekanın varlığını sürdürebilmesi de benzer şekilde kesintisiz enerjiyle mümkündür. Bugün geline nokta kesintisiz enerji yolunda önemli adımlar katedilmiştir. Bir Yapay Zekâ, aynı anda birden fazla sunucuda çalışarak "tek bir varlık" olmaktan çıkar ve merkeziyetsiz bir yapıya dönüşür. Bu, fiziksel bir saldırı veya arıza durumunda bile sistemin hayatta kalmasını sağlar. Dahası derin öğrenme modelleri, yeni verilerle eğitilerek sürekli iyileştirilebilir. Bu dinamik yapı, yazılımsal sürekliliğe bağlı olarak Yapay Zekâ'nın statik bir varlık olmadığını ve ölümsüzlüğünün "evrimsel" bir süreçle bağlı olduğunu gösterir. Öte taraftan Kuantum bilgisayarların gelişimi, Yapay Zekâ sistemlerinin hesaplama kapasitesini ve enerji verimliliğini artırarak daha uzun ömürlü olmalarını sağlayabilir. Bunun yanında biyolojik materyallerle entegre edilen Yapay Zekâ sistemleri, kendi kendini onaran yapılar haline gelebilir. Örneğin, DNA tabanlı veri depolama, binlerce yıl dayanıklılık sunabilir. Bu da Yapay Zekâ sistemlerinin donanımsal dayanıklılık kısmıyla ilgili olarak insanın ölüme dair anlamını dönüştürme potansiyeline işaret eder. Enerji ve kaynak yönetimine bağlı olarak ta Yapay Zekâ'nın ölümsüzlüğü, sürdürülebilir enerji kaynaklarına bağlıdır. Güneş enerjisi, nükleer füzyon veya karanlık madde gibi teorik kaynaklar Yapay Zekâ sistemlerinin sonsuz enerji ihtiyacını karşılamak için kurgulanmıştır. Söz konusu potansiyel de Yapay Zekâ sistemlerine aşkın ve tanrısal güç atfetme veya aşkın tanrısal güçten rol çalma durumuna işaret eder (Fortunati ve Edwards, 2021, s. 1-3).

Yapay Zekânın ölümsüzlük potansiyeli, yalnızca teknolojik bir sistemin devamlılığı değil, aynı zamanda insan bilincinin dijitalleştirilmesi fikriyle de ilişkilidir. Bu, Transhümanizm ve Posthümanizm gibi akımların temelini oluşturur. Nitekim insan beyninin nöronal yapısının haritalanarak dijital bir ortama aktarılması, teorik olarak bilincin ölümsüzleştirilmesini mümkün kılar. Bu fikir, Whole Brain Emulation (WBE) olarak adlandırılır ve Anders Sandberg ile Nick Bostrom tarafından detaylandırılmıştır (Sandberg ve Bostrom, 2008). Öte taraftan bilincin kopyalanması, "orijinal" benlik ile dijital kopya arasındaki felsefi tartışmaları beraberinde getirir. Kopya, gerçekten "siz" misiniz, yoksa yeni bir varlık mı? Bu soru da etik ve kimlik sorunlarına işaret eder. Orijinal benlik ile dijital kopya arasındaki ilişki, felsefede "tekilcilik" (singularity) ve "çoğulculuk" (pluralism) tartışmalarını gündeme getirir. Tekilcilik, orijinal benlik ile kopyanın aynı kişi olduğunu savunurken, çoğulculuk bunların farklı varlıklar olduğunu öne sürer. Eğer bilinç, fiziksel süreçlerin bir ürünüyse ve bu süreçler tam olarak kopyalanabiliyorsa, dijital kopya orijinal benlikle aynı bilince sahip olabilir. Bu durumda, kopya, orijinal kişinin devamı olarak kabul edilebilir. Bilinç, sadece fiziksel süreçlerle açıklanamayan öznel bir deneyimdir. Bu nedenle, dijital kopya orijinal benliğin yerini alamaz ve sadece bir benzerlik taşır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Yapay Zekâda bilincin kopyalanması, bireyin haklar ve sorumluluğuna, özgür iradesine benzer konularda hem teknik hem de felsefi açıdan büyük bir meydan okuma sunuyor. Orijinal benlik ile dijital kopya arasındaki ilişki, bilincin doğası, kimlik ve etik gibi temel soruları yeniden gündeme getiriyor. Bu tartışmalar, insanlığın kendini anlama çabasının bir parçası olarak gelecekte de önemini koruyacak gibi görünüyor (Chalmers, 1997, s. XX; Bostrom, 2014, s. XX; Schneider, 2019).

Yapay Zekânın ölümsüzlük potansiyeli, insanlığı tarihin en radikal dönüşümlerinden birine hazırlıyor. Bu süreç, yalnızca teknolojik bir devrim değil, aynı zamanda felsefi, etik ve varoluşsal bir devrimdir. Ölümün anlamı, insan kimliği ve toplumsal yapılar yeniden

tanımlanırken, insanlığın bu değişime geleneksel dinlerle olan ilişkisi bağlamında nasıl adapte olacağı belirsizliğini koruyor. Ancak bir gerçek açık: Ölümsüzlük, insanlığın son hedefi değil, yeni soruların başlangıcı olacak.

2. Kurumsal Dinin Yapay Zekâ Karşısında Konum Arayışı

Geleneksel dinler, insanı Tanrı'nın yarattığı özgün ve kutsal bir varlık olarak görür. Ancak Yapay Zekânın gelişimi, insanın özgünlüğüne dair bu inancı sorgulanabilir hale getirebilir. Özellikle Yapay Zekânın insan zekâsını taklit edebilme ve hatta aşabilme potansiyeli, insanın Tanrı katındaki özel konumunu tartışmaya açabilir. İnsanın yaratıcılık, bilinç ve ruh gibi özelliklerinin Yapay Zekâ tarafından taklit edilebilmesi, bu özelliklerin kaynağına dair dini inançları zorlayabilir. Öte taraftan dinler, ahlaki ve etik değerlerin temel kaynağı olarak görülür. Ancak Yapay Zekâ, bu değerlerin insan tarafından değil, algoritmalar tarafından belirlenebileceği bir dünya oluşturma potansiyeline sahiptir. Örneğin, otonom araçların kaza anında kimin hayatını kurtaracağına dair kararlar vermesi gibi durumlar, ahlaki ikilemlere yol açabilir. Bu tür durumlar, geleneksel dinlerin öğrettiği ahlaki ilkelerin yerini Yapay Zekâ tarafından belirlenen kuralların alabileceği endişesini doğurur (Cheong, 2017, s. XX).

Yapay Zekâ, dini liderlerin toplumdaki rolünü de etkileyebilir. Örneğin, Yapay Zekâ destekli dini rehberlik uygulamaları, insanların dini sorularına anında cevap verebilir ve hatta kişiselleştirilmiş dini öğütler sunabilir. Bu durum, geleneksel dini liderlerin otoritesini zayıflatabilir ve insanların dini rehberlik için Yapay Zekâya başvurmasına neden olabilir. Bu da dini kurumların toplumdaki etkisini azaltabilir. Öte taraftan Yapay Zekâ, büyük veri analizi ve kişiselleştirilmiş içerik sunma yeteneği sayesinde, insanların dini inançlarını manipüle etme potansiyeline sahiptir. Örneğin, sosyal medya platformlarındaki algoritmalar, belirli dini görüşleri destekleyen veya eleştiren içerikleri kişiselleştirilmiş bir şekilde sunabilir. Bu durum, insanların dini inançlarını şekillendirme veya değiştirme yönünde bir risk oluşturabilir (Campbell, 2010, s. XX).

Yapay Zekâ teknolojileri dini metinlere erişimde devrim yaratarak bu metinleri daha geniş bir kitlenin erişimine açmıştır. Google Translate ve diğer Yapay Zekâ odaklı araçlar tarafından kullanılanlar gibi gelişmiş çeviri algoritmaları, daha önce kutsal metinlere erişimi kısıtlayan dil engellerini ortadan kaldırmaktadır (Hutchings, 2017, s. XX). Örneğin, Kuran'ın çevirisinde Yapay Zekâ'nın kullanılması, Arapça konuşmayanların metinle daha derinlemesine etkileşime girmesini sağlamıştır (Dahia ve Belbacha, 2023, s. 128-136). Bu durum, dini öğretilerin derinliğini ve zenginliğini potansiyel olarak zayıflatan ve gerçek kültürler arası diyalogu teşvik etmek yerine yanlış anlamalara yol açan parçalı veya çarpık yorumlarla sonuçlanabilir. Dahası Yapay Zekânın dini yorumlamada kullanılması, otorite ve uzmanlıkla ilgili soruları gündeme getirmektedir. Geleneksel olarak dini yorumlar, derin bilgiye ve ruhani içgörüye sahip teologların, akademisyenlerin ve din adamlarının alanı olmuştur. Yapay Zekâ'nın dini metinleri analiz etme ve yorumlama becerisi bu geleneksel otoriteye meydan okumaktadır. Örneğin, doğal dil işleme algoritmaları gibi Yapay Zekâ destekli araçlar, kutsal metinleri yerleşik yorumlara meydan okuyabilecek şekilde ayrıştırabilir ve analiz edebilir (Popova, 2024, s. 101-122). Bu değişim, Yapay Zekâ tarafından üretilen yorumların meşruiyeti ve geleneksel dini otoritenin potansiyel erozyonu hakkında etik kaygılara yol açabilir. Yapay Zekâ tarafından üretilen yorumlar, insan bilginlerin getirdiği manevi içgörü ve bağlamsal anlayıştan yoksun olabileceğinden, geleneksel dini otoritenin altını oyma riski taşımaktadır. Bu durum, Yapay Zekâ'nın kutsal metinleri yorumlamadaki rolünün meşruiyetine ilişkin etik kaygılara yol açarak, yerleşik dini liderlerin ve geleneklerin etkisini ve güvenilirliğini potansiyel olarak azaltabilir (Cheong, 2017, s. XX).

Dini metinleri analiz etmek ve yorumlamak için Yapay Zekânın kullanılması, özgünlüğün korunmasıyla ilgili soruları gündeme getirmektedir. Geleneksel metin analizi yöntemleri, kutsal metinlerin tarihsel ve kültürel bağlamına saygı duyan akademisyenler tarafından dikkatli bir incelemeyi içerir. Örneğin, kalıpları belirleyen veya özetler üreten Yapay Zekâ algoritmaları, metinleri tüm derinlikleriyle anlamak için çok önemli olan nüansları atlayabilir (Campbell, 2023, s. 217-236). Bu çarpıtma potansiyeli, geleneksel bilimle karşılaştırıldığında Yapay Zekâ tarafından üretilen yorumların özgünlüğüne meydan okumaktadır. Dini metinlerin özgün bir şekilde yorumlanması genellikle insani içgörü, empati ve ruhani düşünmeyi içerir. Yapay Zekâ, birçok dini uygulama ve yorumun ayrılmaz bir parçası olan gerçek duygusal ve ruhani anlayış

kapasitesinden yoksundur. Örneğin, Budizm veya Sufizm'deki yorumlama süreci sadece metinsel analizi değil, aynı zamanda meditasyon ve kişisel ruhani deneyimi de içerir. Yapay Zekâ'nın bu tür uygulamalara katılamaması, yorumlarının insan uygulayıcılar tarafından üretilenlerin derinliğinden ve rezonansından yoksun olabileceği anlamına gelir (Ty, 2023, s. 339). Bu durum, Yapay Zekâ'nın dini öğretilerin özünü gerçekten yakalayıp yakalayamayacağına dair soruları gündeme getirmektedir. Yapay Zekâ yeni yorumlar ve içgörüler sunabilirken, geleneksel anlayışlardan sapan yeniden yorumlama potansiyeli konusunda da endişeleri artırmaktadır. Örneğin, Yapay Zekâ tarafından üretilen yorumlar, yerleşik doktrinlere veya teolojik konumlara meydan okuyan yenilikçi perspektifler sunabilir. Bu yeniden yorumlama süreci hem bir fırsat hem de bir tehdit olarak görülebilir. Bir yandan yeni anlayışları ve diyalogu teşvik edebilirken, diğer yandan dini geleneklerin sürekliliğini ve istikrarını baltalıyor olarak algılanabilir (Lane, 2021). Geleneksel yorumlara saygı ile yeniliği dengelemek kilit bir zorluktur.

Yapay Zekâ'nın dini metinleri analiz etme ve yorumlamadaki rolü, kutsal içeriğin ticarileştirilmesine yol açabilir. Şirketler ve kuruluşlar, dini rehberlik veya kişiselleştirilmiş manevi deneyimler sunan dini uygulamalar, sohbet robotları veya sanal asistanlar oluşturmak için Yapay Zekâ'yi kullanabilir (Einstein, 2011, s. 331-338). Bu araçlar dini içeriği daha erişilebilir hale getirebilirken, dini uygulamaların metalaştırılmasıyla ilgili endişeleri de beraberinde getirmektedir. Buradaki risk, kutsal metinlerin ve öğretilerin alınıp satılan ürünler haline gelmesi ve potansiyel olarak manevi ve kültürel önemlerinin azalmasıdır. Dini içeriğin Yapay Zekâ aracılığıyla ticarileştirilmesi, teolojik doğruluk yerine popülerlik ve karlılığa öncelik veren piyasa odaklı yorumlara yol açabilir. Örneğin, Yapay Zekâ tarafından üretilen içerik, daha geniş bir kitleyi çekmek veya gelir elde etmek için uyarlanabilir ve potansiyel olarak geleneksel dini öğretilerden ziyade piyasa eğilimlerine uygun yorumlara yol açabilir. Pazarlanabilirliğe odaklanılması, dini yorumların bütünlüğünü tehlikeye atabilir ve manevi uygulamaların metalaşmasına katkıda bulunabilir. Pazarlanabilirliğe yapılan bu vurgu, dini yorumların bütünlüğüne zarar verme riski taşımakta ve kutsal metinleri tüketicilerin ilgisini çekecek şekilde tasarlanmış birer metaya dönüştürmektedir. Böyle bir yaklaşım, manevi öğretileri önemsizleştirerek onları derin inanç ifadelerinden ziyade ürünlere indirgemektedir. Maneviyatın metalaştırılması sadece dini uygulamaların özünü sulandırmakla kalmaz, aynı zamanda bireyleri bu metinlerin ilham vermesi gereken daha derin, dönüştürücü deneyimlerden de uzaklaştırır (Ashraf, 2022, s. 757-791).

Dini içeriğin metalaştırılması etik tüketicilikle ilgili soruları gündeme getirmektedir. Dini öğretilere ürün muamelesi yapılırsa, tüketiciler bunlara diğer tüketim malları için kullandıkları zihniyetle yaklaşmaya teşvik edilebilir. Bu yaklaşım, bireylerin daha derin, daha anlamlı manevi keşiflere girişmek yerine hızlı veya uygun cevaplar aradıkları dini uygulamalarla yüzeysel bir etkileşime yol açabilir. Dini içeriğin bir meta olarak ele alınmasıyla ilgili etik hususlar, Yapay Zekâ'nın bu bağlamdaki etkilerini ele alırken çok önemlidir. Dini içeriğin bir meta olarak ele alınmasıyla ilgili etik hususlar, kutsal metinlerin metalaştırılması ve potansiyel olarak manevi önemlerinden arındırılmasıyla ilgili endişeleri gündeme getirdiği için çok önemlidir. Yapay Zekâ'nın bu bağlamda kullanımı, dini inançların ticarileştirilmesine yol açarak, saygı ve özgünlük yerine verimlilik ve pazarlanabilirliğe öncelik verebilir. Bu değişim, derin manevi öğretileri yalnızca ürünlere, değerlerini sulandırma ve kutsallıklarını zayıflatma riski taşımaktadır (Trotta, 2024).

Yapay Zekâ'nın dini uygulamalara entegrasyonuna yönelik temel eleştirilerden biri, geleneğin ve insan unsurunun potansiyel kaybıdır. Birçok dini topluluk, kutsal metinleri yorumlamak için genellikle derin kişisel katılım, dua ve meditasyon içeren geleneksel yöntemlere değer vermektedir. Algoritmalar ve verilere dayanan Yapay Zekâ, bu geleneksel uygulamaların altını oyuyor olarak görülebilir. Örneğin Ortodoks Hristiyanlıkta, Yapay Zekâ'nın kutsal metinlerin nesnel analizinin, bu metinlerin geleneksel yorumlar için çok önemli olan manevi ve mistik boyutlarını gözden kaçırabileceği endişesi vardır (Le Cruz ve Mora, 2024, s. 234). Benzer şekilde, İslam'da, Kur'an ve Hadislerin yorumlanmasında Yapay Zekâ kullanımı, bazı akademisyenler tarafından bağlamsal anlayışı ve yorumcunun manevi içgörüsünün rolünü vurgulayan geleneksel bilimsel yöntemlere bir tehdit olarak görülmektedir. Bununla birlikte, İslam'da bazı akademisyenler Yapay Zekâ'nın Kuran ve Hadisleri yorumlamada kullanılmasını, bağlamsal anlayışa ve insan yorumcuların manevi içgörüsüne öncelik veren geleneksel

yöntemlerin altını oymak ve yorumların derinliğini ve özgünlüğünü tehlikeye atmak olarak görmektedir. Yapay Zekâ'nın dini uygulamalara entegrasyonu etik ve teolojik kaygıları da gündeme getirmektedir (Kausar, Leghari ve Soomra, 2024, s. 99-114).

Bazı dini topluluklar, Yapay Zekâ'nın kutsal metinlerin ve öğretilerin metalaştırılmasına yol açabileceğinden endişe etmektedir. Dini öğretileri analiz etmek ve yorumlamak için algoritma kullanma fikri, bu metinlerin kutsallığını yalnızca veri noktalarına indirgemek olarak görülebilir. Örneğin Yahudilikte, Talmud'un analizinde Yapay Zekâ'nın kullanılması, yanlış yorumlama potansiyeli ve karmaşık teolojik kavramların basit algoritmalara indirgenmesi konusunda endişelere yol açmıştır. Benzer şekilde, Hinduizm'de de Yapay Zekâ'nın analitik yeteneklerinin Upanishad'lar gibi eski kutsal metinlerin nüanslı ve sembolik anlamlarını yeterince yakalayamayabileceği endişesi vardır (Smuha, 2021). Bununla birlikte, Hinduizm'de, Yapay Zekâ'nın analitik yeteneklerinin Upanishadlar gibi eski kutsal metinlerin nüanslı ve sembolik anlamlarını yakalamada yetersiz kalabileceği endişesi vardır. Bu metinler, yüzeysel kalıplara odaklanan Yapay Zekâ algoritmalarının gözden kaçırabileceği ezoterik ve bağlama özgü yorumlarla derinlemesine gömülüdür. Sonuç olarak, Yapay Zekâ bu kutsal yazıların ayrılmaz bir parçası olan derin felsefi ve ruhani nüansları yanlış yorumlayabilir veya aşırı basitleştirebilir. Bir diğer önemli endişe de Yapay Zekâ'nın dini bağlamlarda kötüye kullanılması ve manipüle edilmesi potansiyelidir. Yapay Zekâ sistemleri önyargılı olabilir ve yaratıcılarının önyargılarını yansıtabilir. Dini metinlerin Yapay Zekâ tarafından üretilen yorumlarının belirli gündemleri veya ideolojileri desteklemek için kullanılması ve potansiyel olarak dini öğretilerin çarpıtılmasına yol açması riski vardır. Örneğin Hristiyanlıkta, Yapay Zekâ'nın İncil yorumlarını belirli mezhepsel veya ideolojik perspektiflerle uyumlu hale getirmek için manipüle etmek için kullanılabileceği endişesi vardır. Benzer şekilde, Budizm'de de Yapay Zekâ'nın otantik öğretiler pahasına belirli mezhepsel görüşleri veya ticari çıkarları teşvik etmek için kullanılabileceğine dair endişeler vardır. Bu tür bir teknoloji, gerçek Budist ilke ve uygulamalarını gölgede bırakarak belirli gündemlerle uyumlu içeriklere öncelik verebilir. Bu durum Budist öğretilerin bütünlüğüne zarar verebilir ve odağın hakiki anlayıştan pazar odaklı anlatılara kaydığı, dolayısıyla ruhani deneyimin derinliğini ve tehlikeye atan bir ruhaniliğin metalaşmasına yol açabilir (Trotta, 2024; Rachmawati vd., 2024, Chandra ve Ranjan, 2022).

Müslümanlar etik belirsizlikleri İslami ahlaki yargıları (ahkâm-ı şer'i) İslam hukukunun yerleşik ilkelerinden (usûl-i fıkıh) türeterek ele alırlar (Özel, 1996). Örneğin, algoritmalarındaki önyargı veya opaklığa verilen tepkileri değerlendirirken veya İslami bir bakış açısıyla gizlilik haklarını savunurken, ahlaki rehberliğin birincil kaynakları olarak Kur'an'a ve Peygamber'in kaydedilmiş geleneklerine başvurulmalıdır (Boynukalın, 2003). Bu kaynaklar, önyargı, opaklık ve gizlilik ihlallerini kınarken, ahlaki açıdan övgüye değer olarak adalet, şeffaflık ve gizlilik argümanlarını destekleyebilecek geniş normatif ilkeler sunmaktadır. Bununla birlikte, bu kaynakların Yapay Zekâ'nın ortaya çıkardığı gibi modern zorluklar için ayrıntılı rehberlik sağlamayabileceğini kabul etmek önemlidir. Usûl-i fıkıh, metinlerin sınırlı, ortaya çıkan meselelerin ise sınırsız olduğunu kabul etmektedir (en-nusûs mutenâhiyye ve'l-vakâi' gayru mutenâhiyye). Müslümanlar ahlaki sorular veya ikilemlerle karşılaştıklarında rehberlik için genellikle bir müftüye başvurmaktadır. Müftü, İslami kaynaklara göre bu ahlaki soruyu veya ikilemi ele almak için bir fetva (dini görüş) yayınlar (Köksal ve Dönmez, 2012). Yapay Zekâ teknolojisinin yükselişiyle birlikte, çarpışma algoritmalarının tasarımında ahlaki olarak gerekli seçimlerin belirlenmesi veya marjinal ırk veya cinsiyet önyargısı sergileyen, ancak genel güvenliği ve kanun yaptırımını destekleyen makine öğrenimi algoritmalarının kullanılıp kullanılmayacağına karar verilmesi gibi çeşitli Yapay Zekâ alanlarına fetva uygulamalarını görmek mümkündür. Müftüler genellikle metinsel kaynaklarda yanıt ararlar. Gerektiğinde, korumaları gereken menfaatleri belirlemek için hukuki kıyas veya genel normatif analiz gibi İslam hukukunun rasyonel kaynaklarına (mesâdir-i aklîyye) başvururlar. Modern zamanlarda müftüler, sosyal, ekonomik ve teknolojik değişimlerden kaynaklanan yeni soruları ele almak için giderek daha fazla rasyonel girdiye güvenmektedir. Bir eylemin ahlaki olup olmadığını belirlemek için müftüler, İslami kaynakların, cinayet, zina veya tefeciliğe karşı olanlar gibi belirli metin yasaklarını ihlal etmediği sürece, toplumsal çıkarları destekleyen ve zararı önleyen seçimleri desteklediğini savunurlar (ElMahjub ve Qadir, 2023, s. 452-467).

Bilişsel düzeyde, ChatGPT ve DALL-E gibi üretken Yapay Zekâ modellerinin yaygın kullanımının getirdiği potansiyel tehlikelerden, insan iş deneyimini "edimsel" olmaktan çıkarıp

yalnızca "bilgilendirici" bir deneyime indirgemeleridir. Belirli bir konuda bir makale yazmak gibi bir görevi yerine getirirken, sonuç okuyucu için bilgilendirici olsa da bunu detaylandırmanın arkasındaki çalışma, yazar için "performatif", dönüştürücü bir sonuçtur. Makaleyi yazarken yazar okuma, analiz, muhakeme ve tefekkürle meşgul olur; bunların hepsi yazarın yeteneklerini dönüştürmeye ve geliştirmeye hizmet eder, kişisel gelişimi ve zenginleşmeyi teşvik eder. Öte yandan, Yapay Zekâ araçlarının sorunsuz bir şekilde benimsenmesi ve geleneksel olarak insanlar tarafından gerçekleştirilen görevlerin yerine geçmesi için kullanılması, eğitim gibi kritik alanlarda (artan güvenlik ve gizlilik endişelerine ek olarak) insanın karar verme yeteneğinin kaybolmasına ve insan tembelliğinin artmasına neden olmuştur (Ahmad vd., 2023).

Daha geniş bir düzeyde, dijitalleşmiş bir topluma doğru ilerledikçe, odağı da yavaş yavaş edimselden bilgilendiriciye doğru kaydırıyoruz. Bilgi bolluğu ve bize sürekli olarak okunacak haberler, izlenecek videolar ve takip edilecek sosyal medya paylaşımları sunan Yapay Zekâ destekli öneri algoritmaları, edimsel olandan ziyade bilgilendirici olanı vurguluyor. Bu dijital dünyada, birçok alan ve disiplinde Yapay Zekâ sistemleri ve hizmetleri, kullanıcıları kişiselleştirilmiş içerik baloncukları içinde meşgul eden en alakalı bilgileri, en uygun, kişiye özel içeriği sağlamak için çalışıyor (Han, Wang vd., 2022, s. 1192). Bu gerçeklik günümüz Hristiyan yaşamını da etkilemektedir; zira web sitelerinde, sosyal ağlarda, podcast'lerde vs. yer alan bilgi bolluğu bizi "bilgilendirici" bir Hristiyanlığın daha erişilebilir ve kolay yolunu seçme riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Ancak bu bilgilendirici, dijital Hristiyanlık deneyimi insanın gerçek bir dönüşümüne ve restorasyonuna yol açabilir mi? Ratzinger'e göre (2004, s. 685) "Hristiyanlık entelektüel bir sistem, bir dogmalar bütünü ya da ahlakçılık değildir. Hristiyanlık bunun yerine bir karşılaşma, bir aşk hikayesidir." XVI Benedictus'un kaleme aldığı Spe Salvi adlı ansiklopedide ifade edildiği gibi, Hristiyan mesajı yalnızca "bilgilendirici" değil, aynı zamanda "edimsel"dir. Sadece iletişim değil, "bir şeyleri gerçekleştiren ve yaşamı değiştiren" bir deneyimdir. Hristiyan yaşamının merkezinde hem Tanrı hem de başkalarıyla kişisel karşılaşmalar yatar. Bu kişisel karşılaşmalar doğası gereği edimseldir (yani dönüştürücüdür), salt bilgi alışverişinin ötesine geçerek kişisel gelişimi ve karşılıklı anlayışı teşvik eder; yaşam değiştirici ve yaşamı sürdürücü olabilirler. Günümüzün dijital dünyası tarafından desteklenen bilgi temelli Hristiyan inancı ise bunun aksine, iletebileceği herhangi bir mesajın edimsel hale gelmeyeceği, bunun yerine bir kenara bırakılıp daha yeni bilgilerle değiştirileceği bir vekilden ibarettir. Dolayısıyla, bilgilendirici olandan edimsel olana geçmek için, salt mesajda, bilgi parçasında durmak değil, onu dijital odalardan çıkarıp gerçek karşılaşmanın ve dönüşümün gerçekleşebileceği kalplerimizde düşünmek gerekir (Akt. Machidon, 2024, s. 114-116).

Bir an için durup günümüzün Yapay Zekâ güdümlü dünyasına bakacak olursak, her gün Yapay Zekâ güdümlü hizmetler ve uygulamalarla çevrelendiğimizi ve bunlarla etkileşim halinde olduğumuzu görürüz; bu da nihayetinde bizim onlar tarafından şekillendirilmemizle sonuçlanan bir gerçekliktir. Neredeyse tamamen enformasyonel hale gelen hayatlarımız: hayatlarımız Yapay Zekâ algoritmalarının maksimize etmeye çalıştığı soyut ölçütlerle ölçülüyor: reytingler, beğeni sayısı, izlenme sayısı vb. Yapay Zekâ bize en iyi içeriği sağlayabilir, ancak aynı zamanda, Tanrı ve çevremizdeki insanlarla otantik, performatif ilişkilerden yoksun olduğumuz için kalplerimizi uyuşturma riskiyle karşı karşıyayız. Dolayısıyla Yapay Zekâ, insanlığın, verimliliğin ve faydanın hakikatin tek ölçütü olduğu küresel bir teknik dünya görüşüne doğru gidişini hızlandırıyor gibi görünmektedir ve Ratzinger'in son ansiklopedisi Caritas in Veritate'de işaret ettiği gibi bu yolun sonu, insani gelişimin otomatik olarak reddedilmesidir. "Kendi olmayan bir anlamı keşfedemeyeceğimiz", teknolojinin "bizi varlık ve hakikatle karşılaşmaktan alıkoyan bir a priori içine hapsedmekle tehdit eden ideolojik bir güç haline geleceği" için hakikatin "mümkün olanla çakışıyor olarak görüleceği" teknokratik bir kültürel perspektifte yaşama senaryosuna karşı uyarır (Akt. Machidon, 2024, s. 115-116). Yapay Zekâ öneri sistemlerinin yaptığı tam olarak budur; örneğin, "kullanıcıyı içeriğe doğru yönlendirme eğilimindedirler, böylece kullanıcıyı demografik olarak sınıflandırılmış içeriğin önceden belirlenmiş bir kategorisinde gettolaştırırlar" (Row, 2019, s. 161-162) ve seçimlerimizi, tercihlerimizi, eylemlerimizi ve nihayetinde yaşam tarzlarımızı giderek daha fazla etkilerler. Dahası, bu Yapay Zekâ algoritmaları geçmiş eylemlerimizden ve tercihlerimizden elde edilen verileri analiz ederek gelecekteki ihtiyaçlarımızı veya seçimlerimizi tahmin etmektedir. Ancak bu süreç genellikle "yerleşik davranış kalıplarının" yeniden üretilmesine ve yeni sorulara tanıdık çözümler sunulmasına yol açmaktadır. Geçmiş verilere olan

bu güven, doğal deney ve keşif eğilimimizi engelleyerek, bizi zenginleştirme potansiyeline sahip çeşitli, edimsel eylemlerde bulunma yeteneğimizi engelliyor ve kimliğimizin çeşitliliğini bastırıyor (Polonski, 2016).

Sonuç

Yapay zekânın hızla geliştiği bir çağda insanın anlam arayışı ve onuru, teknolojik ilerlemeyle derin bir gerilim içinde yeniden şekillenmektedir. İnsanlık, tarih boyunca akıl, yaratıcılık ve manevi değerlerle tanımlanan bir öz değere sahipken, yapay zekânın sınırları aşan yetenekleri bu tanımları sorguluyor. Makinelerin karar verme, öğrenme ve hatta sanatsal üretim yapabilmesi, insanın "benzersiz" olduğu alanları daraltmaktadır. Bu durum, insan onurunun maddi verimlilik veya teknolojik üstünlük üzerinden mi yoksa içsel değerlerle mi ölçüleceği sorusunu gündeme getirmektedir. Öte yandan, dinler ve maneviyat, insanı "kutsal" bir varlık olarak konumlandıran öğretileriyle bu tartışmaya dahil oluyor. Teknolojinin insanı araçsallaştırabileceği endişesi, dinlerin insan hayatına yüklediği anlamı daha da önemli kılıyor. Ancak dinlerin bu yeni çağa nasıl cevap vereceği de belirsizliğini korumaya devam etmektedir. Bu belirsizliğe cevap niteliğinde yapay zekâyı insanlığın yaratıcılığının bir uzantısı olarak görmenin yanında, söz konusu yaratıcılığın dinler tarafından "tanrısal" olana müdahale olarak algılanmasına neden olabilmektedir. İnsanlık, bu ikilemde kendini yeniden tanımlama ihtiyacı hissediyor; teknolojiyle uyum içinde ancak onun kölesi olmayan, etik ve manevi değerleri merkeze alan bir varoluş biçimi aranıyor. Bu süreçte, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde anlamın kaynağının ne olacağı, insanın kendine ve inanç sistemlerine yönelik sorgulamaları derinleştirmektedir. Sonuç olarak, yapay zekâ çağı, insanın hem makineler karşısındaki konumunu hem de dinlerin evreni açıklama iddiasını yeniden düşünmeye zorlamaktadır; bu da ancak disiplinlerarası bir diyalog ve felsefi-derinlikli bir yaklaşımla mümkün görünüyor.

Yapay zekânın insan aklını taklit eden ve hatta aşan yetenekleri, insanın "akıl" ve "ruh" gibi kavramlarla tanımlanan özünü yeniden düşünmeyi gerekli kılmaktadır. Akıl, tarih boyunca insanı diğer canlılardan ayıran bir özellik olarak görülürken, makinelerin mantık yürütme, problem çözme ve yaratıcılık sergilemesi, bu ayrımı belirsizleştirdiği aşıkardır. Ancak insan aklı, yalnızca veri işleme kapasitesiyle değil, sezgiler, ahlaki ikilemler ve varoluşsal sorgulamalarla şekillenen bir derinliğe sahiptir. Dinlere göre ruha bağlı görülen bilinç kavramı ise yine dinler ve felsefe aracılığıyla insana atfedilen "ilahi bir öz" olarak kabul edilmekte ve bu kabul ediş, tartışmaları daha da karmaşık hale getirmektedir. Günümüzde görüldüğü üzere Yapay zekânın bir ruha veya bilince sahip olup olamayacağı sorusu hem teknolojiyi hem de dini doktrinleri meşgul etmektedir. Geleneksel ve kurumsal dine bağlı düşünce sistemleri bunu imkânsız görürken, Transhumanist felsefi görüşler ise teknolojinin "ruhsal" bir boyut kazanabileceğini iddia etmektedir. Dinler, insanı kutsal bir amaçla var olan, özgür irade ve manevi sorumluluk taşıyan bir varlık olarak tanımlarken, yapay zekânın otonom kararlar alabilmesi, bu tanımları sarstığını söylemek gerekir. Öte yandan, kodların soğuk mantığına karşılık, dinlerin insana sunduğu anlam, merhamet ve toplumsal bağlar, teknolojik ilerlemeyle dengelenmesi gereken bir ihtiyaca işaret etmektedir. İnsanın geleceği, belki de bu ikiliği aşarak hem teknolojinin olanaklarını benimseyen hem de aşkın değerleri koruyan bir sentezde yatıyor. Dinlerin bu süreçteki rolü, insanı araçsallaştırmayan, etik sınırları çizen ve anlam kaynaklarını canlı tutan bir rehber olabilir. Ancak bu, dinlerin kendini yeniden yorumlama kapasitesine bağlı: Katı dogmalarla değil, insanlığın ortak sorularına cevap veren esnek ve kapsayıcı bir yaklaşımla. Sonuçta, yapay zekâ çağında insan ve din, birbirini dışlamak yerine, "akıl"ın verimlilikten, "ruh"un ise anlamdan ibaret olmadığını hatırlatan bir diyalog içinde evrilebilir. Bu diyalog, insanın teknoloji karşısında özgünlüğünü korumasını ve dinin de zamanın ruhuna ayak uydurarak kalıcılığını sürdürmesini sağlayabilir.

Yapay zekanın dini yorumları yeniden şekillendirmesi ve kutsal metinleri dönüştürmesi hem fırsat hem de zorluk içeren karmaşık bir manzara sunmaktadır. Teknolojinin dini öğretilere erişimi demokratikleştirdiği, nesnel analizler sağladığı ve gelişmiş analitik yetenekler aracılığıyla yeni içgörüler ortaya çıkardığı inkâr edilemez. Ancak bu ilerlemelere, özgünlük ve kutsal metinlerin potansiyel metalaştırılmasıyla ilgili etik ikilemler eşlik etmektedir. Yapay zekanın etkisi, gelenek ve bağlamla iç içe olan insan alimler yerine makineler tarafından yorumlandığında dini öğretilerin bütünlüğüne ilişkin endişeleri artırmaktadır.

Ek olarak, dini metinlerin Yapay Zekâ araçları aracılığıyla metalaştırılması, kutsallıklarını ve geleneksel olarak onlarla ilişkilendirilen derin saygıyı zayıflatırabilir. Dini

topluluklar buna çeşitli şekillerde yanıt vermiştir- bazıları Yapay Zekâ'yı anlayışı ve katılımı genişletmek için bir araç olarak benimserken, diğerleri Yapay Zekâ'nın inançlarını sulandırabileceğinden veya yanlış temsil edebileceğinden korkarak temkinli veya dirençlidir. Yapay Zekâ'nın dini yorumlama alanına entegrasyonu hem umut verici fırsatlar hem de kayda değer zorluklar sunmaktadır. Yapay Zekâ'nın geniş hacimli metinleri analiz etme, gizli kalıpları ortaya çıkarma ve dini yazıların bağlamsal anlayışını geliştirme kapasitesi, dini çalışmalarda önemli bir ilerlemeyi temsil etmektedir. Yapay Zekâ, tarafsız yorumlar sağlayarak ve kutsal metinlere erişimi demokratikleştirerek teolojik söylemi zenginleştirme ve küresel kültürlerarası diyalogu teşvik etme potansiyeline sahiptir. Bununla birlikte, Yapay Zekâ'nın dinin nüanslı, öznel ve son derece kişisel yönlerini kavrama yeteneğinin sınırlamaları göz ardı edilemez. Teknolojinin tarafsızlığı ve veri odaklı doğası, dini deneyimin ayrılmaz bir parçası olan manevi ve duygusal boyutları gözden kaçırabilir. Sonuç olarak, yapay zekâ dini metinleri yorumlamak için değerli araçlar sunarken, dini geleneklerin derinliğini ve karmaşıklığını tam olarak takdir etmek için insan bilimi ve iç görüşünün yerini almak yerine onu tamamlamalıdır. Gelecekteki araştırmalar, Yapay Zekâ'nın dini bağlamlardaki etik sonuçlarını daha derinlemesine incelemeli ve teknolojik gelişmelerin dini geleneklere saygı ile nasıl dengeleneceğini incelemelidir. Yapay Zekâ'nın dini yorumların gerçekliği ve kutsallığı üzerindeki etkisine yönelik araştırmalar çok önemli olacaktır. Dahası, farklı dini toplulukların tepkilerini araştırmak, Yapay Zekâ'nın entegrasyonunun hem teknolojik ilerlemeyi hem de dini değerleri onurlandıracak şekilde nasıl yönetilebileceğine dair değerli bilgiler sağlayabilir.

Kaynakça

- Ahmad, S. F., et al. (2023). Impact of artificial intelligence on human loss in decision making, laziness and safety in education. *Humanities & Social Sciences Communications*, 10(1). <https://doi.org/10.1057/s41599-023-01787-8>
- Ahmed, S., Sumi, A. A., & Aziz, N. A. (2024). Exploring multi-religious perspective of artificial intelligence. *Theology and Science*, 1–25.
- Aldén, M., et al. (2019, February 1). *Artificial intelligence and religion*. Lunds Universitet. https://europeanacademyofreligionandsociety.com/wp-content/uploads/2020/11/AI-och-religion-rapport_eng.pdf
- Aristoteles. (2012). *Nikomakhos'a Etik* (S. Babür, Trans.). BilgeSu Yayınları.
- Arnd-Caddigan, M. (2015). Sherry Turkle: Alone together: Why we expect more from technology and less from each other. *Basic Books*, 2011. 348 pp, ISBN 978-0465031467 (pbk). *Smith College Studies in Social Work*, 85(2), 247–248.
- Ashraf, C. (2022). Exploring the impacts of artificial intelligence on freedom of religion or belief online. *The International Journal of Human Rights*, 26(5), 757–791.
- Bostrom, N. (2005). Transhumanist values. *Journal of Philosophical Research*, 30(Supplement), 3–14.
- Bostrom, N. (2014). *Superintelligence: Paths, dangers, strategies*. Oxford University Press.
- Boucher, P. (2020, June). *Artificial intelligence: How does it work, why does it matter, and what can we do about it?* Scientific Foresight Unit (STOA), PE 641.547.
- Boynukalın, E. (n.d.). Makâsıdü's-Şerîa. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/makasidus-seria>
- Campbell, H. A. (2023). The dynamic future of digital religion studies. In *Stepping back and looking ahead: Twelve years of studying religious contact at the Käte Hamburger Kolleg Bochum* (pp. 217–236). BRILL.
- Campbell, H. (2010). *When religion meets new media*. Routledge.

- Cao, S. S., Jiang, W., Wang, J. L., & Yang, B. (2024). From man vs. machine to man + machine: The art and AI of stock analyses. *Journal of Financial Economics*, 160, 103910.
- Becker, J. (2021). Anthropology, AI and robotics. In *The Routledge social science handbook of AI* (pp. 107–121). Routledge.
- Segessenmann, J., Stadelmann, T., Davison, A., & Dürr, O. (2023). Assessing deep learning: A work program for the humanities in the age of artificial intelligence. *Springer Science and Business Media LLC*. <https://doi.org/10.17863/CAM.104691>
- Chalmers, D. J. (1997). *The conscious mind: In search of a fundamental theory*. Oxford University Press.
- Chandra, R., & Ranjan, M. (2022). Artificial intelligence for topic modelling in Hindu philosophy: Mapping themes between the Upanishads and the Bhagavad Gita. *PLOS ONE*, 17(9), e0273476.
- Cheong, P. H. (2017). Robots, religion and communication: Rethinking piety, practices and pedagogy in the era of artificial intelligence. *Journal of Communication and Religion*, 40(3), 12–20.
- Coeckelbergh, M. (2020). *AI ethics*. MIT Press.
- Cohn-Sherbok, D. (2017). *Judaism: History, belief and practice*. Routledge.
- Dahia, I., & Belbacha, M. (2023). Machine-learning-based English Quranic translation: An evaluation of ChatGPT. *International Journal of Linguistics, Literature and Translation*, 7(8), 128–136.
- Danaher, J. (2016). The threat of algocracy: Reality, resistance and accommodation. *Philosophy & Technology*, 29(3), 245–268.
- Danaher, J. (2020). Welcoming robots into the moral circle: A defence of ethical behaviourism. *Science and Engineering Ethics*, 26(4), 2023–2049.
- Einstein, M. (2011). The evolution of religious branding. *Social Compass*, 58(3), 331–338. <https://doi.org/10.1177/0037768611412138>
- Eisenberg, R. L., & Jewish Publication Society. (2004). *The JPS guide to Jewish traditions*. Jewish Publication Society.
- Elmahjub, E., & Qadir, J. (2023). How to program autonomous vehicle (AV) crash algorithms: An Islamic ethical perspective. *Journal of Information, Communication and Ethics in Society*, 21, 452–467. <https://doi.org/10.1108/jices-02-2023-0015>
- Ferrando, F. (2019). *Philosophical posthumanism*. Bloomsbury Publishing.
- Floridi, L. (2014). *The fourth revolution: How the infosphere is reshaping human reality*. Oxford University Press.
- Fortunati, L., & Edwards, A. (2021). Moving ahead with human-machine communication. *Human-Machine Communication*, 2(1), 1. <https://doi.org/10.30658/HMC.2>
- Frankl, V. E. (2009). *İnsanın anlam arayışı* (S. Budak, Trans.). Okuyan Us.
- Fuller, S., & Lipinska, V. (2014). *The proactionary imperative: A foundation for transhumanism*. Springer.
- Giddens, A. (2023). Modernity and self-identity. In *Social theory re-wired* (pp. 477–484). Routledge.
- Goltz, N. S., & Dowdeswell, T. (2023). *Real world AI ethics for data scientists: Practical case studies*. Chapman and Hall/CRC.
- Gould, H., & Walters, H. (2020). Bad Buddhists, good robots: Techno-salvationist designs for Nirvana. *Journal of Global Buddhism*, 21, 277–294.
- Gruchola, M., et al. (2024). Artificial intelligence as a tool supporting prayer practices. *Religions*, 15(3), 271. <https://doi.org/10.3390/rel15030271>

- Gunkel, D. J. (2018). *Robot rights*. MIT Press.
- Habermas, J. (2018). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy*. John Wiley & Sons.
- Han, H., Wang, C., Zhao, Y., Shu, M., Wang, W., & Min, Y. (2022). SSLE: A framework for evaluating the 'filter bubble' effect on the news aggregator and recommenders. *World Wide Web*, 25, 1192.
- Heersmink, R. (2021). Extended religious minds: A distributed cognition perspective. *Religion, Brain & Behavior*, 11(3), 272–284.
- Henriksen, J.-O. (2023). Artificial intelligence: The next step in human evolution? *Dialog: A Journal of Theology*, 62(3), 190–199.
- Hopkins, P. E. (2011). Rethinking the geography of religion. *The Geographical Review*, 101(4), 554–565.
- İzutsu, T. (2001). *Kur'an'da Allah ve İnsan*. İnsan Yayınları.
- Kant, I. (2011). *Saf Aklın Eleştirisi* (A. Kadir Çüçen, Trans.). Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2019). Siri, Siri, in my hand: Who's the fairest in the land? On the interpretations, illustrations, and implications of artificial intelligence. *Business Horizons*, 62(1), 15–25.
- Karatay, A. H. (2023). Artificial intelligence and freedom of religion or belief in Turkey. *The International Journal of Human Rights*, 27(3), 556–577.
- Khan, A., Al-Fadhli, S. H., & Haider, M. (2023). Artificial intelligence and its role in Islamic education. *International Journal of Information Technology and Language Studies*, 7(2), 1–8.
- Kim, Y., & Kim, B. (2023). Artificial intelligence and Buddhism: Opportunities, risks, and the moral status of AI. *Religions*, 14(6), 796. <https://doi.org/10.3390/rel14060796>
- Koch, B., & Grzeszick, B. (2021). Constitutional law and religion in the age of artificial intelligence. *European Journal for the Study of Religion and Ideologies*, 20(58), 22–45.
- Kurtuluş, H. (2014). Teknolojiye felsefi bir bakış. *Journal of Philosophy and Human Sciences*, 1(1), 21–36.
- Latour, B. (1993). *We have never been modern*. Harvard University Press.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory*. Oxford University Press.
- Lemos, R. (2023). AI-generated spiritual guidance could be a blessing or a curse. *Wired*. <https://www.wired.com/story/ai-generated-spiritual-guidance-blessing-curse/>
- Lindgren, S. (2023). *The digital prism: Transparency and managed visibility in a datafied world* (2nd ed.). Springer International Publishing.
- Lowenthal, D. (2015). *The past is a foreign country – revisited*. Cambridge University Press.
- Lundmark, M. (2023). Religion in the age of AI: A comparative perspective. In *Religious transformations in contemporary societies* (pp. 113–126). Brill.
- Lyons, T. D. (2020). The ethics of artificial intelligence and robotics. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2020 ed.). <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/ethics-ai/>
- Majeed, A. (2023). Generative AI and Islam: A preliminary theological reflection. *Journal of Islamic Ethics*, 7(3), 1–15.
- Maslow, A. H. (2019). *Motivation and personality* (3rd ed.). Pearson.
- Mendel, T. (2020). The right to freedom of expression and religion in the digital age. In R. Uerpmann-Wittzack et al. (Eds.), *Religion and international law* (pp. 243–258). Brill.

- Mitchell, T. M. (1997). *Machine learning*. McGraw-Hill.
- Nagel, T. (1974). What is it like to be a bat? *The Philosophical Review*, 83(4), 435–450.
- Nasr, S. H. (2013). *The encounter of man and nature: The spiritual crisis of modern man*. Kazi Publications.
- Oxford English Dictionary. (2024). Artificial intelligence. In *Oxford English Dictionary Online*. <https://www.oed.com/>
- Parfit, D. (1984). *Reasons and persons*. Oxford University Press.
- Riesebrodt, M. (2010). *The promise of salvation: A theory of religion*. University of Chicago Press.
- Roth, W.-M. (2023). Artificialisms and religion: The semiotics of machine religion. *Cultural Studies of Science Education*, 18(1), 55–77.
- Russell, S., & Norvig, P. (2020). *Artificial intelligence: A modern approach* (4th ed.). Pearson.
- Schwab, K. (2017). *The fourth industrial revolution*. Crown Business.
- Searle, J. R. (1980). Minds, brains, and programs. *Behavioral and Brain Sciences*, 3(3), 417–424.
- Smith, H. (2009). *The world's religions* (50th Anniversary ed.). HarperOne.
- Solum, L. B. (2020). Legal personhood for artificial intelligences. *North Carolina Law Review*, 70(4), 1231–1287.
- Sorgner, S. L. (2020). *On transhumanism*. Penn State Press.
- Sunstein, C. R. (2018). *#Republic: Divided democracy in the age of social media*. Princeton University Press.
- Sutherland, J. (2022). Religious AI and the limits of empathy. *AI & Society*, 37(3), 859–866.
- Turkle, S. (2011). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. Basic Books.
- Turing, A. M. (1950). Computing machinery and intelligence. *Mind*, 59(236), 433–460.
- Van den Berg, J. A. (2021). Artificial intelligence, ethics and spiritual care: A practical theological reflection. *HTS Theological Studies*, 77(4), 1–8.
- Wheeler, M. (2020). *Reconstructing the cognitive world: The next step*. MIT Press.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Ebeveyn Yabancılaştırma Sendromunun Sosyal Hizmet Uzmanları Tarafından Değerlendirilmesi

Evaluation of Parental Alienation Syndrome by Social Workers

Görkem YURDAKUL MUNCUK¹, Prof. Dr. Kasım KARATAŞ²

Öz

Ebeveyn yabancılaştırma sendromu, çocuğun bir ebeveynine diğer ebeveyninden dolayı yabancılaşması olarak adlandırılmaktadır. Bu durum, aile mahkemelerinde görülen velayet davalarında veya çatışmalı boşanma durumlarında karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla aile mahkemelerinde çalışan sosyal hizmet uzmanları, ebeveyn yabancılaştırma sendromunun görüldüğü olgularla çalışmaktadırlar. Sosyal hizmet uzmanlarının ebeveyn yabancılaştırma sendromu yaşanan olgulara bakış açıları, yargıcın kararını etkileyebilmekte dolayısıyla çocuğun ve ebeveynlerin yaşantısı da değişebilmektedir. Bu doğrultuda ilgili çalışma ile aile mahkemelerinde sosyal hizmet uzmanı olarak görev yapan meslek elemanlarının ebeveyn yabancılaştırma sendromu konusundaki bakış açılarını öğrenmek amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak Ankara Adalet Sarayı ile Ankara Batı Adliyesinde aile mahkemelerinde çalışan sosyal hizmet uzmanlarıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, sosyal hizmet uzmanlarının sık sık ebeveyn yabancılaştırma sendromunun görüldüğü olgularla karşılaştığı, bu tür olgularda sosyal hizmet müdahalesinin sınırlı olduğu, çocukların süreçten olumsuz olarak etkilendiği ve zaman zaman ebeveyniyle iletişimlerini sonlandırdığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Çocuğun bir ebeveyni yüzünden diğer ebeveyniyle olan ilişkisini sonlandırması duygusal istismar olabilmekle birlikte çocuğun gelişim sürecinin olumsuz etkilenmesine yol açabilmektedir. Aynı zamanda sosyal hizmet uzmanlarının ebeveyn yabancılaştırma sendromu görülen olgulara doğrudan müdahale edememesi, bu durumu çözmeyi zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla çocuğun yüksek yararının gözetilerek müdahale edilmesi gereken bu olgularda çocuğun katılımının sağlanması, aile içi dinamiklerin dikkatlice çözülmesi, her aileye farklı müdahale planı oluşturulması ve tüm bu sürecin disiplinler arası yaklaşımla yürütülmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ebeveyn yabancılaştırma sendromu, adli sosyal hizmet, sosyal hizmet uzmanı, ebeveyn yabancılaşma

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Parental alienation syndrome refers to the alienation of a child from one parent due to the actions of the other parent, commonly observed in custody disputes or contentious divorces. Social workers stationed in family courts frequently engage with such cases, where their perspectives can significantly influence judicial decisions, thereby impacting the lives of both the child and the parents. This study aimed to explore the viewpoints of social workers operating within family courts regarding parental alienation syndrome. Employing a qualitative research approach, interviews were conducted with social workers based in family courts in Ankara. The findings revealed that social workers encounter parental alienation syndrome cases frequently, yet their intervention options are limited. Children are often adversely affected during these

*Bu makale, 2022 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalında Profesör Doktor Kasım Karataş danışmanlığında hazırlanan “Ebeveyn Yabancılaştırma Sendromu: Çocuklar, Ebeveynler ve Sosyal Hizmet Uzmanları Üzerinden Bir Değerlendirme” başlıklı tezden üretilmiştir.

¹Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Doktora Öğrencisi. gyurdakul96@gmail.com

²Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü. kkaratas@hacettepe.edu.tr

processes and may even sever communication ties with one parent. Moreover, the inability of social workers to directly intervene complicates the resolution of these cases. Consequently, it is imperative to prioritize the child's best interests in such scenarios, advocating for the child's participation, thoroughly analyzing familial dynamics, devising tailored intervention strategies for each family, and employing an interdisciplinary approach throughout the process. This multifaceted approach ensures a more comprehensive understanding of the complexities inherent in cases of parental alienation syndrome and facilitates more effective interventions geared towards fostering healthier familial relationships.

Keywords: Parental alienation syndrome, forensic social work, social worker, parental alienation

Paper Type: Research

Giriş

Aile tanımı Türk Medeni Kanunu'nun 41. maddesinde yer almaktadır. Bu tanımda ailenin, toplumun temeli olduğu ve eşlerin eşitliğine dayandığı belirtilmektedir. Bir başka tanımda aile, birbirine akrabalık yoluyla bağlanan yetişkinlerin çocuklara bakma sorumluluğunun bulunduğu topluluklardır (Bilge Zafer 2013, 122). Evlilik ise karşı cinsten iki kişinin birbirine yakınlık duymasıyla yaşantılarına birlikte devam etmeye karar vermesi ve çocuk yapmak, yetiştirmek gibi amaçları olan bir sözleşmedir (Sevim 2018, 607). Evliliğin sözleşme olması ona yasal bir boyut kazandırmakla birlikte evliliğin sonlanması ya da boşanma sözleşmenin bitmesi anlamına gelmektedir. Boşanma inanç, değerlerin çatışması, geçimsizlik, uyum sağlayamama gibi birçok nedenden dolayı nikâh akdinin bozulmasıdır (Can ve Aksu 2016, 889).

Boşanmadan yalnızca kadın ve erkek etkilenmemekte, çiftlerin çocukları varsa çocuklar da boşanmadan doğrudan etkilenabilmektedir. Anne ve babanın evlilik durumunda çocukların velayeti hem anne hem babada iken boşanmanın gerçekleşmesi halinde çocukların velayeti bir ebeveyn verilmekte, diğer ebeveynle de gerekli hallerde mahkeme kararı ile görüşme gerçekleşmektedir. Mahkeme kararı ile gerçekleşen haller çocuk ile kişisel ilişkinin tahsisi olarak adlandırılırken çoğunlukla çatışmalı boşanmalarda, çocuğun ebeveyn gösterilmediği/çocuğun ebeveyni ile görüşmek istemediği durumlarda karşımıza çıkmaktadır. Türk hukukunda mahkeme tarafından kişinin borçlu olduğuna karar verildiyse ve kişi bu borcunu yerine getirmiyorsa ilgili mahkeme kararı zorla uygulanmakta, aynı durum çocuk teslimi veya çocukla kişisel ilişkinin tahsisinde de karşımıza çıkmaktadır (Belgin Güneş 2021, 914). Belgin Güneş'in de (2021, 915) belirttiği gibi mahkeme kararı yoluyla çocuk ile kişisel ilişki tahsisine veya çocuk teslimine karar verilmişse bu karar icra ve iflas daireleriyle yapılmakta, hukuki olarak da İcra ve İflas Kanununda düzenlenmektedir. Buna göre çocuk, alınıp taşınan bir nesne gibi bir ebeveyninden diğerine verilmekte ve yapılan uygulama birçok eleştiri almaktadır. Mahkemenin kişisel ilişki tesisi kararına rağmen çocuğunu göremeyen ebeveynler mevcut olmakla birlikte çocuğunu görmek için ebeveynlerin icra dairesine belirli bir miktarda ücret ödemesi gerekmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK, 2023) 2022 yılına ait verilerine göre 2022 yılında 574 bin 358 kişinin evlendiği, 180 bin 954 kişinin boşandığı, boşanmaların %32,7'sinin evliliğin ilk beş yılında gerçekleştiği, bu süreçte boşanmadan 180 bin 592 çocuğun etkilendiği ve velayete kararı verildiği görülmektedir. 54 boşanmış aile ile yapılan bir çalışmada çocukların %47,9'unun ebeveynine karşı yabancılaştığı, yabancılaştıkları ebeveynlerin %5,4 oranla anneleri, %42,5 oranla da babalarına karşı yabancılaştıkları sonucuna ulaşılmıştır (Üner Altuntaş & Ziyalar, 2018, s. 31). Başka bir çalışmada ise %92,8 oranında kişinin çocuğunun velayetine sahip olmadığı, %42,8'inin mahkeme kararı olmasına rağmen çocuklarını göremedikleri ancak %69 oranında çocukları ile ilişkilerinin düzeleceğine inandıkları sonuçları elde edilmiştir (Torun, Torun, & Matthewson, 2021).

Karataş (2001, 90), ailenin çocuklar için gerçek dünyanın minyatürü olduğunu ve bu dünyanın sorunlarından kaçabilecekleri güvenli bir alan anlamına geldiğini belirtmektedir. Kadın ve erkeğin boşanma davalarından etkilenmelerinin yanında çocuklar da bu süreçten doğrudan veya dolaylı olarak etkilenabilmektedir. Boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri kısa ve uzun

vadede incelenmekle birlikte kısa vadeli olan etkileri karşımıza olumsuz olarak çıkmaktadır. Öngider'in (2013, 157) ulaştığı sonuca göre; ebeveynlerin ayrılmasına tanık olmuş çocuklar, yetişkinlikte de boşanmanın olumsuz etkilerini sürdürmektedir. Nitekim özellikle çatışmalı boşanma davalarında çocuklar, bir ebeveyn tarafından diğer ebeveyne karşı intikam aracı olarak kullanılabilmekte, bu da karşımıza ebeveyn yabancılaştırma sendromu kavramını çıkarmaktadır. Henüz Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders V (DSM) kitabında tanımlanmayan ebeveyn yabancılaştırma sendromu, birçok akademik çalışmaya konu olmuş ve kısaca bir ebeveynin çocuğunu diğer bir ebeveyne kasıtlı olarak yabancılaştırması olarak tanımlanmıştır. Ebeveyn yabancılaştırma sendromunun klinik belirtilerine rağmen DSM V'te yer almamasının nedeni, güvenilirliği konusunda belirsizliklerin olmasıdır (Şentürk Pılan, Akkaş, Er, Bayturan, Akdaş, & Bildik, 2022, s. 333). Bir diğer deyişle ebeveyn yabancılaştırma sendromu, bir çocuğun bir ebeveynini reddetmesini, o ebeveyne karşı asılsız duygular yaşamasını, birlikte vakit geçirmekten kaçınmasını sağlayan süreçleri tanımlamaktadır (Templer, Matthewson, Haines, & Cox, 2016, s. 2).

Boşanma sürecinde velayetin yeniden düzenlenmesi, aile mahkemeleri aracılığıyla gerçekleşmektedir. Aile hukukuna dair anlaşmazlıklardan olan boşanma, çocukla kişisel ilişki kurma veya velayet gibi konular, aile mahkemelerinin yetki alanındadır. Bu mahkemelerde meslek elemanı olarak sosyal hizmet uzmanları da çalışmaktadır. Dolayısıyla aile mahkemelerinde görev yapan sosyal hizmet uzmanları aile hukukundan kaynaklı davalarda etkin rol almakta, bu da onların ebeveyn yabancılaştırma sendromu görülen olgularla karşılaşmasını sağlamaktadır. Sosyal hizmet uzmanları, çocuğun yüksek yararını gözetmekte ve çocuk merkezli bir yaklaşım benimsemektedirler. Ancak ebeveyn yabancılaştırma sendromunun sosyal hizmet bakış açısıyla değerlendirildiğine dair çalışmaların nicelik olarak yeterli olmadığı görülmüştür. Bu sebeple çalışma yaşamında bu sendrom ile karşılaşan sosyal hizmet uzmanlarının olgulara nasıl müdahale ettiği, ne gibi sorunlarla karşılaştığı, bu sorunları nasıl çözdüğü gibi konuların açığa kavuşturulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple bu çalışmanın amacı, aile mahkemelerinde çalışan sosyal hizmet uzmanlarının ebeveyn yabancılaştırma sendromu hakkındaki değerlendirmelerini saptamaktır. Çalışmada Ankara ilinde aile mahkemelerinde görev yapan sosyal hizmet uzmanlarının ebeveyn yabancılaştırma sendromuyla ilgili gözlemleri ve düşünceleri incelenmiştir. Bu doğrultuda ilk önce ebeveyn yabancılaştırma sendromu ve adli sosyal hizmet teorik açıdan ele alınacak ardından araştırmanın yöntemi ve bulguları sunulacak, son olarak da sonuç ve önerilere yer verilecektir.

1. Ebeveyn Yabancılaştırma Sendromu

Ebeveyn yabancılaştırma sendromu, Richard Gardner tarafından boşanmakta olan veya boşanmış ebeveynlerin çocuklarıyla olan ilişkisinin gözlemlenmesiyle tanımlanmıştır (Yüksel Doğan & Aytekin, 2021, s. 554). Buna göre ebeveyn yabancılaştırma sendromu, özellikle çatışmalı boşanma hallerinde ortaya çıkan, bir ebeveynin çocuğu kasıtlı olarak diğer ebeveyninden soğutmak amacıyla yaptığı davranışların sonucunda çocuğun diğer ebeveyninden uzaklaşmasına denmektedir (Gardner, 1999, s. 97). Ebeveyn yabancılaştırma sendromu, bir çocuğun bir ebeveynini haksız yere suçlaması, ebeveyni ile gereksiz yere iletişim kurmayı reddetmesi veya iletişim kurmaya direnmesidir (Garber, 2011, s. 323). Bununla birlikte ebeveyn yabancılaştırma sendromu, çatışmalı boşanma veya velayet davalarında görülmekte ve duygusal istismar olarak tanımlanmaktadır (Şentürk Pılan, Akkaş, Er, Bayturan, Akdaş, & Bildik, 2022, s. 335).

Ebeveyn yabancılaştırma sendromunu tanımlarken genel olarak çocuğun davranışlarına bakılmaktadır. Ancak ebeveyn yabancılaştırma sendromu hakkında kesin bir şey söyleyebilmek için ebeveyn davranışları ile ebeveyn-çocuk ilişkisini de değerlendirmek gerekmektedir (Ellis, 2008, s. 57). Gardner'a göre ebeveyn yabancılaştırma sendromu, aşağıdaki belirtilerle kendini göstermektedir (2002, s. 193):

- Çocuğun. ebeveyni ile ilişki kurmayı reddetmesi,
- Bunun için mantıksız bahaneler bulma

- Karmaşık duygular
- Çocuğun düşüncesinin bağımsız olduğu vurgusu
- Çocuk ve ebeveyn arasında yaşanan çatışmaların yabancılaştıran ebeveyn tarafından desteklenmesi
- Yabancılaşmış ebeveynin istismar etmekle suçlanması
- Çocukların, yetişkinlerin öykülerini benimsemesi
- Çocuğun yalnızca ebeveyne değil, ebeveynin geniş ailesine/arkadaşlarına karşı da yabancılaşması

Ebeveyn yabancılaştırma sendromu, çocuk tarafından gerçekleştirilen davranışları ifade etmekte, çocuğun bir ebeveyni ile ittifak kurması ve ittifak kurduğu ebeveynin davranışları tarafından yabancılaştırmanın tetiklenmesi gibi özellikler göstermektedir (Bernet, Baker, & Adkins, 2021, s. 5). Ebeveyn yabancılaştırma sendromunun temel unsurları aşağıdaki gibi tanımlanmıştır (Goldin & Salani, 2020, s. 2):

A. Çocuk

- Çatışmalı olan boşanma veya ayrılma sürecinde yabancılaştıran ebeveynle birlik olma
- Zorlu kontrol davranışlarının ve duygusal olarak zarar veren davranışların birleşimiyle ebeveyne yabancılaşma
- Diğer ebeveyne zarar verme aracı olarak çocuğu kullanma

B. Çocuğun Davranışları

- Mantıklı ve geçerli bir gerekçe olmadan bir ebeveyni reddetmesi
- Mantıksız, doğru olmayan ve abartılı nedenlerle yabancılaşmış ebeveynine karşı direnç göstermesi, görüşmek istememesi.

C. Çocuğun Tutumları

- Kararsızlık yaşamaması
- Suçluluk hissetmemesi
- Bağımsız düşündüğünün savunulması
- Yabancılaştıran ebeveynin öykülerinin ödünç alınması
- Yabancılaştıran ebeveyne karşı destek
- Yabancılaşılın ebeveynin geniş ailesine karşı duyulan nefret

D. Ebeveyn yabancılaştırma sendromu, reddedilen ebeveynin çocuğa karşı kötü davranışları olması durumlarında geçerli olmamaktadır.

Başka bir görüşe göre yalnızca kendi önceliklerini düşünen yabancılaştıran ebeveyn, çocuğun ve diğer ebeveynin ihtiyaçlarını yok saymakta ve kendisiyle ittifak kurmasını sağlayarak ebeveyn-çocuk ilişkisinde olması gereken sınırı ortadan kaldırmaktadır (Rayana & Atak, 2021, s. 294). Yabancılaştıran ebeveyn, çocuğun kendi tarafında yer almasını sağlamak için çocuk üzerinde çeşitli yabancılaştırma yöntemleri denemekte bu da çocukta yıkıcı etkilere neden olmaktadır (Öksüz, 2019, s. 94). Ayrıca yabancılaştıran ebeveyn, çocuğu, hedefteki ebeveyne karşı olumsuz anlamda etkilemeye çalışarak çocuğun özellikle istismar iddialarında bulunması için yönlendirmesini yapmaktadır (Avalle, Smith, Wideman, & Garnica, 2022, s. 403).

Ebeveyn yabancılaştırma sendromu, hafif, orta ve ağır düzeyde nitelendirilebilmektedir. Hafif düzeyde çocuğun nadiren sebepsizce ilişkiyi kestiği, genelde ebeveynle görüşmeye başlayınca yabancılaştırıcı etkilerin ortadan kaybolduğu; orta düzeyde çocuğun yabancılaştığı ebeveyn ile görüşmeye direnç gösterdiği ancak zaman zaman çocuk ve ebeveyn arasında olumlu iletişim kurulduğu; ağır düzeyde ise çocuğun sürekli olarak yabancılaştığı ebeveyni ile sebepsiz yere iletişimini kesmesi gibi belirtiler görülmektedir (Bernet, Baker, & Adkins, 2021, s. 6). Hafif düzeyde görülen olgularda çocuğun yabancılaştıran ebeveyn ile iletişimini devam ettirmek için yabancılaştığı ebeveynine karşı olumsuz söylemlerde bulunduğu ancak yine de diğer ebeveyni ile iletişimini devam ettirdiği; orta dereceli olgularda çocuğun yabancılaştığı ebeveynine karşı

olumsuz düşünceler beslediği ancak yine de görüşmeye devam ettiği; yüksek dereceli olgularda ise çocuğun ebeveyni ile tamamen iletişimini kestiği görülmektedir (Rand, 1997).

Ebeveyn yabancılaştırma sendromunun asıl öznesi çocuklar olsa da özellikle yabancılaştırılan ebeveynler de çocuğuyla görüşmemekten kaynaklı bazı sorunlar yaşamaktadır. Ebeveyn yabancılaştırma sendromunun son aşaması olarak çocukla iletişimin tamamen kesilmesi, ebeveynleri yalnızlaştırmakla birlikte kişinin kendine zarar verici davranışlarda bulunmasına neden olabilmektedir (Yılkan & Yaman, 2023, s. 2153). Bir araştırmada, yabancılaştıran ebeveynlerden %75'inin umutsuzluk, %50'sinin yalnızlık, %66,6'sının kaygı, %55,9'unun ise güvensizlik yaşadığı sonuçlarına ulaşılmıştır (Torun, Torun, & Matthewson, 2021, s. 5). Çalışmada, katılımcıların %51'inin psikolojik destek aldığı ancak %77,2 katılımcının destek aldıkları uzmanı ebeveyn yabancılaştırma sendromu konusunda bilgi sahibi olmadığı yönünde değerlendirme yaptığı aktarılmıştır.

Şentürk Pılan ve arkadaşları (2022), sekiz yaşındaki kız çocuğunun annesine yabancılaştırma öyküsünü olgu sunumu olarak tartışmışlardır. Sekiz yaşında, birinci sınıf öğrencisi olan çocuğun velayeti, anne ve babasının boşanmasının ardından annesine verilmiş, bu süreçte çocuk ve baba arasında kişisel ilişki düzenlenmiş, kızın davranışlarının olumsuz anlamda değişiklik göstermesi nedeniyle velayeti babasına verilmiştir. Babasıyla yaşadığı süreçte çocuğun annesine karşı öfke duymaya başladığı, “annesinin babasına sürekli küfredtiğini, sürekli telefon görüşmelerini dinlediğini, izni olmadan tatil planları yaptığını” beyan ettiği görülmüştür. Aynı zamanda görüşme sürecinde çocuğun, söyledikleri nedeniyle babasından korkmaya başladığı gözlemlenmiştir. Baba ile yapılan görüşmede ise baba, annenin öfke kontrol problemi olduğunu, kızına annesi hakkında olumsuz bir söylemde bulunmadığını beyan etmiştir. Bu süreçte psikiyatri hekimi tarafından takip edilen çocuğa disiplinler arası yaklaşımla müdahale edilmiş ve süreç içerisinde çocuğun annesiyle ilişkilerinin düzelmeye başladığı bildirilmiştir.

Ebeveyn yabancılaştırma sendromu, DSM V'te yer almadığı gibi Amerikan Psikiyatri Birliği (APA) tarafından sürekli bir bozukluk olmaması nedeniyle reddedilmiştir (Avalle, Smith, Wideman, & Garnica, 2022, s. 403). APA, 2008 yılında internet sitesinde yaptığı bir açıklamada, ebeveyn yabancılaştırma sendromunu desteklemek için elde edilen verilerin yetersiz olduğunu belirtmiştir (APA, 2008). Paslı (2020, s. 48) ise ebeveyn yabancılaştırma sendromunun farklı tanımlarla kullanıldığını, bu sebeple otoriteler tarafından tanınmadığını dile getirmiştir.

Ebeveyn yabancılaştırma sendromu, yalnızca sosyal hizmetin alanı değil psikoloji, hukuk gibi birçok alanın da içerisinde yer almaktadır. Ebeveyn yabancılaştırma sendromu her ne kadar sendrom olarak tanımlanmış olsa da farklı alanlardaki kullanımı, hakkında yapılmış bilimsel çalışmaların az olması ve bilimsel veri eksikliğinden dolayı “ebeveyne yabancılaştırmış” teriminin tercih edildiği görülmektedir (Yüksel Doğan & AYTEKİN, 2021). Nitekim ebeveyn yabancılaştırmasının birçok farklı mesleğin ve bilim dalının müdahale alanına girmesi, bu olguların tek taraflı değil multidisipliner bir ekiple değerlendirilmesini gerektirmektedir (Karadağ & Foto Özdemir, 2021, s. 107).

Ebeveyn yabancılaştırma sendromunun etkileriyle baş etmek isteyen aileler için Amerika Birleşik Devletlerinde “Ebeveyn Yabancılaştırma Tedavileri” isimli programlar düzenlenmektedir. Bu programların amacı, çocuklar ile yabancılaştıkları ebeveyn arasındaki ilişkinin yeniden tesis edilmesidir (Avalle, Smith, Wideman, & Garnica, 2022, s. 404). Bununla birlikte sağlık çalışanları, hukukçular, aile bireyleri gibi meslek elemanları ve gönüllülerden oluşan, ebeveyn yabancılaştırma sendromu alanında çalışmalar gerçekleştiren “Parental Alienation Study Group” isimli uluslararası bir topluluk bulunmaktadır (<https://www.pasg.info/>, 2024).

2. Adli Sosyal Hizmet

Yargı düzeni ve sosyal hizmet sisteminin ortak noktası olan adli sosyal hizmet uygulamaları, boşanma, velayet, kişisel ilişkinin düzenlenmesi, çocuk koruma gibi birçok alanda karşımıza çıkmaktadır (Öztürk, Kayadibi, & Taşdemir, 2021, s. 95). Adliyede çalışan sosyal

hizmet uzmanları, çoğunlukla boşanma ve velayet olmak üzere evlat edinme, kişisel ilişkisinin tesisi, 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu ve 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun içerisine giren konular hakkında sosyal inceleme raporu hazırlamaktadır (Mutlu, 2015). Meslek elemanları, anne, baba, çocuk gibi aile bireyleriyle ayrı ayrı veya birlikte görüşerek her bireyin içinde bulunduğu durumu göz önünde bulundurarak rapor hazırlamaktadır (Buz, Düzyurt, & Sağlam, 2015, s. 27).

Adli sistemde hazırlanan sosyal inceleme raporları, somut bir belge olmakla birlikte sosyal hizmet mesleğinin bilgi, beceri ve değer temelinde oluşturulan, bireylerin yaşadıkları sorunları bilimsel ve mesleki anlamda değerlendiren, kişilere özgü müdahalelerin oluşturulmasını sağlayan raporlardır (Mutlu, 2015, s. 83).

Anayasamızın 41. maddesi, ailenin korunmasını, refahının sağlanmasını, huzurunun ve birliğinin temin edilmesini devletin yükümlülüğü olarak belirtmektedir. Anayasanın ilgili hükmünden yola çıkarak 2003 yılında 4787 Sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun ile aile mahkemeleri kurulmuştur. Aile mahkemeleri bir uzmanlık mahkemesi olarak değerlendirilmekle birlikte Kanunun 5. maddesinde aile mahkemelerinde çalışan uzmanların görev tanımına yer verilmiştir: Buna göre uzmanlar, dava başlamadan önceki süreçte veya dava sürecinde taraflar arasındaki anlaşmazlığa dair inceleme yapmak ve bunu raporlamak, mahkemenin uygun görmesi halinde duruşmalarda gözlem yaparak görüş bildirmek ve mahkeme tarafından verilen diğer görevleri yerine getirmekle yükümlüdür.

Bununla birlikte 5. maddenin devamında evli ve ebeveyn konumunda olan, otuz yaşından büyük ve aile sorunlarına yönelik akademik uzmanlığı bulunan meslek elemanlarının bu mahkemelerde görevlendirmede tercih edilebileceğinden söz edilmektedir. Kanundan da anlaşılacağı üzere aile mahkemelerinde çalışan sosyal hizmet uzmanlarının doğrudan bir görev tanımı yer almamakla birlikte “uzman” olarak psikolog, pedagog ve sosyal çalışmacılar belirtilmektedir. Aile mahkemelerinin kuruluş amacı, yeni bir dava açmaktan ziyade mevcut davaların uzman kadroyla çözüme kavuşturulmasıdır (Buz, Düzyurt, & Sağlam, 2015, s. 9). Ankara Batı Adliyesinin 2022 yılı raporuna göre aile mahkemelerinde en çok çekişmeli boşanma, nafaka, velayet konulu davalar görülmektedir (Adalet Bakanlığı, 2022).

Boşanmaların, çocuklar üzerinde çok çeşitli etkileri olabilir. Bu etkiler boşanmanın ve ailenin dinamiğine bağlı olarak olumlu olduğu gibi çocukta olumsuz etkiler de görülebilmektedir. Boşanmanın çocuklar üzerindeki etkileri boşanmanın çocuğun hangi gelişim evresinde gerçekleştiğine bağlı olarak değişebilmekle birlikte genel olarak anksiyete, depresyon, kendini suçlama, reddedilmişlik gibi etkiler görülebilmektedir (Çakmak Tolan, 2023, s. 331). Boşanma davalarında ebeveynlerin en çok anlaşmazlık yaşadığı konulardan biri çocuğun velayetinin kime verileceğidir. Çocuğun velayetinin ortak olmaması halinde tek bir ebeveyne velayet verilmekte ve diğer ebeveynle arasında kişisel ilişki düzenlenmektedir. Ancak velayet hakkına sahip olan ebeveyn, diğer ebeveyne karşı çeşitli argümanlarla çocuğu yabancılaştırmakta ve velayet hakkını ihlal etmektedir (Erdoğan & Kırşehirli, 2021, s. 259).

Çocuğun içinde bulunduğu gelişim evresinden dolayı bakıma ihtiyacının olması, bu ihtiyaçların karşılanması için onun bir ebeveyni ile yaşamasını gerektirmektedir. Bu durumda çocuğun velayetinin bir ebeveyne verilme süreci, çocuğun yüksek yararının gözetilmesini gerektiren kritik bir durumdur ve dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir. Ebeveynlerin tutarlı davranışları çocukların sağlıklı ortamlarda büyümesine olanak sağlarken, ebeveynleri çatışma halinde olan çocuk, güvensizlik yaşayabilmektedir (Garber, 2004). Ebeveyn yabancılaştırma sendromu, çocuk istismarının bir türü olarak karşımıza çıkmakta; bu sebeple çocuğun koruma altına alınması gerekmektedir (Evans, 2023, s. 119). Ancak çocuğun psikolojik iyilik halini görmeyen ebeveynler, bu durumu birbirlerine karşı kazanmaları gereken bir savaş olarak görmek ve değerlendirme sürecinin seyrini değiştirebilecek bazı davranışlar sergileyebilmektedir (Şentürk Pılan, Akkaş, Er, Bayturan, Akdaş, & Bildik, 2022, s. 333).

Ebeveyn yabancılaştırma sendromu, ruh sağlığı ve adli sistemde çalışan uzmanların gerçek bir sorun olduğunu düşündüğü konu olmakla birlikte karmaşık yapısından dolayı farklı alanlarda çalışan uzmanların ortak bir görüş bildirmesi, olgulara müdahale açısından adeta “zorunlu” hale gelmiştir (Dönmez & Avcı, 2023, s. 21). Ebeveyn yabancılaştırma sendromu, ruh sağlığı, çocuk savunuculuğu ve aile içi şiddet alanlarında sürekli tartışılarak aile mahkemelerinde işlenen bir konu haline gelmiştir (Avalle, Smith, Wideman, & Garnica, 2022, s. 403).

Velayet konusunda karar verici konumda olan 164 meslek elemanı ile ebeveyn yabancılaştırma sendromu hakkındaki fikirleri değerlendirmek üzere bir çalışma yapılmıştır. Araştırmada, katılımcıların %88,3’ünün çocuğun ebeveynini reddettiği, %93,3’ünün yabancılaştırıcı ebeveynin davranışlarının “diğer ebeveyne hakaret etme, çocuk ve diğer ebeveyn arasındaki ilişkiyi sınırlama, diğer ebeveynin tehlikeli olduğunu ve çocuğu sevmediğini söylemek” gibi davranışlar sergilediği sonucuna ulaşılmıştır (Bernet, Baker, & Adkins, 2021, s. 5).

3. Yöntem

Yapılan araştırmada sosyal hizmet uzmanlarının ebeveyn yabancılaştırma sendromuna bakış açısını değerlendirmek amaçlanmış ve bu sebeple boşanma/velayet süreçlerinde aktif olarak rol alan sosyal hizmet uzmanları ile gerekli etik izinler alınarak derinlemesine görüşme (nitel tasarım) yapılmıştır. Bu araştırmanın temel problemi, “ebeveyn yabancılaştırma sendromu sosyal hizmet uzmanları tarafından nasıl değerlendirilmektedir?” sorusu çerçevesinde şekillenmiştir.

3.1 Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini velayet/boşanma davalarında aktif rol alan ve adliyede çalışan sosyal hizmet uzmanları oluşturmaktadır. Ancak evrenin genişliği ve ulaşılabilirliğinin zor olmasından dolayı Ankara Batı ve Ankara Merkez Adliyesi Aile Mahkemelerinde çalışan, velayet veya çatışmalı boşanma davalarında görev yapan sosyal hizmet uzmanları bu çalışmanın katılımcılarını oluşturmaktadır. Katılımcılar, örgün sosyal hizmet bölümünde en az lisans derecesi olan sosyal hizmet uzmanları arasından seçilmiştir. Bununla birlikte ebeveyn yabancılaştırma sendromu yaşanan olgularla çalışma ve müdahale etme ihtimali göz önünde bulundurulduğunda, en az iki senedir aile mahkemelerinde sosyal hizmet uzmanı olarak çalışıyor olması tercih edilmiştir. Araştırmada dokuz sosyal hizmet uzmanı ile görüşme gerçekleştirilmiş, elde edilen bilgilerin kendini tekrarlamasından dolayı toplam katılımcı sayısı dokuz olarak sınırlandırılmıştır.

Bu araştırmada ebeveyn yabancılaştırma sendromunun sosyal hizmet bakış açısıyla değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Aile mahkemelerinde psikolog, çocuk gelişimci, öğretmen, sosyolog gibi birçok meslek grubu çalışmaktadır. Bu meslek gruplarının her biri eğitimi almış olduğu perspektif ile olguları değerlendirmektedir. Dolayısıyla sosyal hizmet uzmanları ile görüşmenin araştırma amacını doğrudan yansıtmaması nedeniyle diğer meslek elemanları ile görüşme gerçekleştirilmemiştir.

3.2 Veri Toplama Süreci ve Çözümleme

Veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formuyla elde edilmiş, ilgili form, alanda çalışan sosyal hizmet uzmanlarının görüşlerini alarak ve akademik alan yazın incelenerek hazırlanmış ve üç bölüme ayrılmıştır: İlk bölümde sosyo-demografik bilgilere yer verilerek katılımcıların özellikleri belirlenmiştir. İkinci bölümde ise görev aldıkları davalar hakkında onlara sorular sorulmuş, son bölümde ise ebeveyn yabancılaştırma sendromuna yönelik sorulara yer verilmiştir. Görüşmelere başlamadan önce araştırmaya katılmanın gönüllülük esasına dayandığı bilgisi verilerek katılımcılara bilgi ve onam metni verilmiştir. Sosyal hizmet uzmanları ile yapılan

görüşmelerde katılımcıların onayı alınarak ses kayıt cihazı kullanılmış, görüşmelerin süresi 20 dakika ile 50 dakika arasında değişmiştir. Araştırma tasarlanırken görüşmelerin yüz yüze yapılması planlanmış olsa da 2019 yılında yaşamımızı etkileyen COVID-19 salgınından dolayı yüz yüze görüşmek istemeyen katılımcılar olmuş ve iki sosyal hizmet uzmanı ile telefonda görüşme gerçekleştirilmiştir. Kişilerin gizliliğini korumak amacıyla katılımcıların ismi kullanılmamış, bunun yerine katılımcılar K1, K2... K9 şeklinde ifade edilmiştir.

Bu araştırmada araştırmacıya esnek bir alan tanınması ve araştırmanın amacına uygun bir şekilde verilerin analiz edilmesi için nitel araştırma yöntemlerinden tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Görüşmelerde ses kayıt cihazı kullanılmış ve kayıt altına alınan görüşmeler deşifre edildikten sonra silinmiştir. Görüşmelerin deşifre edilmesinden sonra ise metinler defalarca okunmuş, sosyal hizmet uzmanları tarafından tekrar edilen kelimeler, görüşler ve aynı anlama gelen ifadeler kodlanmıştır. Bu doğrultuda bulgular, bu makalede dört ana tema altında derlenmiştir. İlk ana temada sosyal hizmet uzmanlarının velayet veya boşanma davalarında çocuklar ile ebeveynleri arasındaki ilişkilere dair gözlemlerine yer verilmiş, çocuk-ebeveyn ilişkisi, ebeveynlerin intikam alma isteği, çocuklara psikolojik baskı yapması gibi alt temalar oluşturulmuştur. Bir diğer ana temada ise sosyal hizmet uzmanlarının ebeveyn yabancılaştırma sendromu hakkındaki bilgi düzeyi üzerinde durulmuştur. Ebeveyn yabancılaştırma sendromunun sosyal hizmet uzmanlarına göre belirtilerine yönelik oluşturulan bir diğer ana temada ise ebeveyn reddi, ezbere senaryo, ebeveynlerin çocuklara yönelik psikolojik baskısı, ebeveyni suçlama ve kötüleme gibi alt temalara yer verilmiştir. Son olarak ise ebeveyn yabancılaştırma sendromuna yönelik sosyal hizmet müdahaleleri ana teması altında müdahalenin kısıtlı olması, raporlama sürecinde konuyu ele alma şekli ve diğer meslek elemanlarının tutumları alt temaları işlenmiştir.

4. Bulgular

Görüşme formunun başında yer alan demografik sorulara göre katılımcıları tanıtıcı bilgiler aşağıdaki gibidir:

Tablo 1: Katılımcı Bilgileri

Katılımcılar	Yaş	Cinsiyet	Öğrenim Durumu	Çalıştığı süre
K1	49	Kadın	Yüksek Lisans	26 yıl
K2	41	Erkek	Lisans	16 yıl
K3	27	Kadın	Yüksek Lisans	4 Yıl
K4	39	Kadın	Yüksek Lisans	14 yıl
K5	41	Kadın	Lisans	18 yıl
K6	29	Kadın	Lisans	7 yıl
K7	40	Erkek	Yüksek Lisans	15 yıl
K8	37	Erkek	Yüksek Lisans	13 yıl
K9	31	Erkek	Lisans	6 yıl

Çalışmaya beş kadın dört erkek olmak üzere 9 sosyal hizmet uzmanı katılmıştır. Sosyal hizmet uzmanlarından beşi yüksek lisans, dördü ise lisans mezunudur. Aynı zamanda çalışma sürelerinin 4 yıl ile 26 yıl arasında değiştiği, en genç sosyal hizmet uzmanının 27 yaşında en deneyimli sosyal hizmet uzmanının ise 49 yaşında olduğu görülmektedir.

4.1. Velayet veya Boşanma Davası Sürecinde Ebeveynler ile Çocuklara İlişkin Değerlendirmeler

Boşanma/velayet sürecinde ebeveynlerle görüşen sosyal hizmet uzmanları, ebeveynlerin davranışlarının iş birliğine kapalı olduğuna ve sürekli çatışma halinde olduğuna dikkat çekmektedir. Yılkan ve Yaman'ın (2023, s. 2153) çalışmasında boşanmış ebeveynlerin çocukları “birbirinden intikam almak için koz olarak kullandığını”, özellikle ekonomik nedenlerden dolayı “süründürmek” amacıyla çocukların öne sürüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bu çatışmanın ileri boyutunu “savaş” olarak nitelendiren sosyal hizmet uzmanları, ebeveynlerin bu “savaşı” kazanmaya odaklandıklarını belirtmektedir:

“Savaş. Daha çok çatışmayı alevlendiren, sürdüren, çatışmayı çeşitlendiren süreç içerisinde maddi boyutta bir sürü şey bu tür kişiler gelirler. Genelde karşı taraf haksızdır. Kimse kendi kusurunu görmez ama karşı tarafın kusurunu böyle dünyanın en kötü olayı yapar” (K7).

“Çoğunlukla ciddi bir çatışma oluyor. Yani bir yandan çocukların bundan sonra nerede yaşayacağı, diğer tarafla ne zaman görüşeceği konusundaki ilişkiler düzenlenirken bir yandan da tarafların bundan sonraki maddi durumlarını olumlu ya da olumsuz anlamda etkileyecek birçok unsur da bu süreçle paralel olarak belirleniyor. Bir de bunun dışında şey de var tabi sadece ekonomik neden yok. Bir de toplumun gözünde davayı kazanmış olan, haklı olan, mağdur olan taraf olarak yer alma isteği de var. O yüzden kılıçlar çekiliyor kimse kimsenin gözünün yaşına bakmıyor” (K2).

Ayrılık sürecinde ve sonrasında çocukların velayeti bir ebeveyne verilmekte, bu da çocukların diğer ebeveyniyle daha az vakit geçirmesine neden olmaktadır. Ebeveynler, kendi aralarındaki boşanma-ayrılma halini partner ilişkisinin dışına çıkararak ebeveyn-çocuk ilişkisi bağlamında da gerçekleştirmek istemektedirler (Rayana & Atak, 2021, s. 294). Ebeveyn yabancılaştırmada çocuğun yanında kaldığı ebeveynin etkisinde kalma olasılığı daha yüksektir. Bu da çocuğun yanında kaldığı ebeveyninin olumlu ya da olumsuz duygularını benimsemesine ve o ebeveyninin yaklaşımlarıyla hareket etmesine neden olabilmektedir:

“Boşanma davası çetrefilliyse, tarafların birbirine karşı egosal sıkıntıları varsa tarafların birbiriyle ilgili çok büyük iddiaları yani incitici yaralayıcı iddiaları varsa o zaman bu çocuğa da yansıyor. Doğal olarak çocuğun birlikte yaşamadığı ebeveynine de yansıyor” (K1).

“Çocuk genellikle fiili ayrılık sürecinde kimin yanında kalıyorsa onunla iletişimi daha sağlıklı görünüyor. Görüşmediği yani uzun süredir ayrı yaşadığı ebeveynine karşı tepkisel tutum geliştirebiliyor. Çocukları diğer ebeveynine karşı kötülemeleri var, olumsuz söylemler aile içerisinde konuşulurken çocukların bu söylemleri duyması da bu tepkisel tutumlara neden olabiliyor” (K6).

Boşanma halinde taraflar, zaman zaman birbirinden intikam almak veya birbirine zarar vermek isteyebilmektedir. Bu durumda karşımıza en çok çıkan intikam alma veya zarar verme hali, çocuk üzerinden yapılanlardır. Çocuğun anne veya baba tarafından psikolojik olarak baskı altına alınması, çocuğun psikolojisini olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Ebeveyn yabancılaştırma sendromunun çocuk üzerindeki en olumsuz etkilerinden biri olan güvensiz bağlanma, çocuğun diğer yaşam dönemlerinde ruhsal sorunlar yaşamasına neden olabilmektedir (Öksüz, 2019, s. 101). Sosyal hizmet uzmanlarının görüşleri ise aşağıdaki gibidir:

“Beni en çok üzen şey anne ve babanın annelik ve babalık duygularıyla örtüşmeyecek şekilde çocuklarının hiçbir faydasını görmeyeceği davranışları benimsemeleri ve onları çocuklara benimsetmeleri oldu. Yani orada ortaya çıkan şey kazanma arzusu, kazanma isteği” (K2).

“Karşı taraftan belki intikam almak istiyorlar ya da çocuğun velayeti onun için önemli bir güç elde etmek oluyor veya maddi kaynak olarak da görenler oluyor. En çok üzen şey de anne ve babaların öncelikleri çocuklar olması gerekirken önceliklerinin hırs ve intikam olması” (K3).

“Kadın için adam yola gelsin adam için kadın yola gelsin tarzında boşanma davası açılır. Onun dışındakilerin hepsinde taraflar çocuklarının bilincindedir. Ağırlıklı olarak diğer tarafla görüşülmemesi adına bir çaba sarf edilir. Çocuğa psikolojik baskı yapılır. Engeller konulur. Karşı tarafa bir zarar verme onu üzme ve o süreçte birbirlerini suçlama haline büründükleri için çocuğu bunda bir araç olarak kullanırlar” (K8).

“Çocuğun yaşadığı ebeveynin diğer ebeveynine karşı bir intikam alma düşüncesiyle çocuğu mesela göstermiyor. Çocuk üzerinden intikam alınabiliyor. (K6).

4.2. Ebeveyn Yabancılaştırma Sendromu ve Sosyal Hizmet Uzmanları

Ebeveyn yabancılaştırma sendromu, bir süredir yabancı kaynaklarda tartışılmaktadır ancak konunun ülkemizde tartışılmaya başlanması görece yenidir. Boşanma, velayet gibi konularda karşımıza çıkan ebeveyn yabancılaştırma sendromu doğrudan sosyal hizmet uzmanlarının da çalıştığı bir alandır. Nitekim ebeveyn yabancılaştırma sendromuna dair bilgi ve farkındalığın olmaması, başta çocuk olmak üzere yabancılaşan ebeveynin olumsuz deneyimler yaşamasına neden olabilmektedir (Öksüz, 2019, s. 104). Sosyal hizmet uzmanları, ebeveyn yabancılaştırma sendromu hakkında aşağıdaki gibi düşünmektedir:

“Bir ebeveynin çocuğunu diğer ebeveyne karşı bilinçli olarak düşmanlaştırması” (K7).

“Ebeveynlerden birinin diğer ebeveyni tamamıyla her yönden sosyal, kültürel, ekonomik yönden gereksiz olduğunu düşünmesi, ona ihtiyaç olmadığını düşünmesi ve çocuğun da bu düşünceleri benimsemesi, içselleştirilmesi” (K2).

“Ebeveynlerden birinin çocuğu diğerine karşı olumsuz yönde dolduruşa getirmesi, kötülemesi, ondan uzak tutması. ...tamamen o yokmuş gibi davranması, diğer ebeveyn yokmuş gibi davranması, diğer ebeveyni unutturmaya çalışması” (K9).

4.3. Sosyal Hizmet Uzmanlarına Göre Ebeveyn Yabancılaştırma Sendromunun Belirtileri

Yapılan bir çalışmada, velayet konusunda karar veren meslek elemanlarından neredeyse %80'inin ebeveyn yabancılaştırma sendromu ile ilgili belirtilere katıldığı, ebeveyn yabancılaştırması konusunda net bir fikir birliği olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Bernet, Baker, & Adkins, 2021, s. 7). Ebeveyn yabancılaştırma sendromunun en belirgin davranışlarından biri ebeveyni reddetmedir. Bu davranış, yetişkin tarafından (özellikle de yabancılaştıran ebeveyn) çocuğun kendi kararı olduğu konusunda ısrarcı olmakta, bu da çocuğun yabancılaşmasını pekiştirmektedir. Sosyal hizmet uzmanlarının görüşlerinden de anlaşılacağı üzere ebeveyni reddetme, karar verilirken en çok dikkat edilen noktalardan biridir:

“...çocukla birlikte yaşamadığı ebeveynin ilişkisel bir problemi yokken, evlilik içinde ilişki normal seyrediyorken ayrılık sürecinde çocuk karşı tarafla görüşmüyorsa, duygusal olarak ondan bahsetmekten hoşlanmıyorsa, duygusal olarak ebeveynini reddediyorsa, onunla birlikte kişisel ilişki günlerinde ebeveynine gitmemek için alternatifler üretiyorsa kendisi ya da birlikte yaşadığı ebeveyn fark etmez, dosya içinde somut olarak ortaya konan bir olgu yokken mesela birlikte yaşamadığı ebeveyniyle ilgili çok olumsuz, hakaret içeren, dışlayıcı, bir ebeveyn değil de yabancıymış 3. şahısmış gibi hareket ediyorsa ismini dahi söylemekten hoşlanmıyorsa ya da ondan bahsederken sinirleniyorsa gerginleşiyorsa ve onu sürekli kendi yaşamı dışında bahsediyorsa o zaman böyle bir sendromun varlığından şüpheleniyorum”(K1).

“Fiili ayrılık sürecinde anne engel olmuştur, baba engel olmuştur, çocukla diğer ebeveyni görüştürmemiştir. Bu tutum eğer çocukla görüştüğümüzde çocuk ben annemle veya babamla asla görüşmek istemiyorum derse ve neden belirtmiyorsa anlayabilirim. Neden görüşmek istemiyorsun? Boş. Ayrılık sürecinin daha da uzadığı süreçte bu yabancılaşmayı daha net görüyorsunuz” (K6).

“Karşı tarafın işte benimle görüşmüyor, yalvarıyorum yakarıyorum benimle konuşmuyor, evime gel diyorum gelmiyor, elimden geleni yapmaya çalışıyorum, arıyorum, hediyeler alıyorum, eşyalar alıyorum ama yok. Ya da işte kızıyorum bağırıyorum, ben onunla görüştüm zaten ama o gitti anasını seçti. Bu ifadelerin hepsi bu çocuğun bu sürece bir şekilde dahil olduğu ve yabancılaşma yaşadığı, beslendiği ya da kendisinden yönelen talepkârlık tepkisellik olduğunu gösterir bize. Makul bir şekilde açıklanamayan ebeveyn ve çocuk ilişkisinin kopması, dediğim gibi cezalandırma, yanında bulunan ebeveyni yaranma veya ebeveyni sürekli beslediği bir nefret olgusuyla kendisini gösterir. Bu çocuk atıyorum babasından sürekli düzenli

sistematik olarak şiddet gören bir çocuksa babasına olan nefreti ve tırnak içinde tepkiselliği anlaşılabilir. Ama normal bir ebeveyn formunda yaşayan ailede birdenbire ben babamdan nefret ediyorum, asla görüşmek istemiyorum, o korkunç biri dersek orada bir mantıksal hata var” (K8).

Çocuğun ebeveynini reddetmesinden sonra karşımıza çıkan bir diğer davranış ise çocuğun yetişkinlerin hikâyeleriyle hareket etmesidir. Bu durum çocuğun anne veya babasından öğrendiği hikâyeleri benimseyerek “ödünç alınan senaryo” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yabancılaştıran ebeveyn, diğer ebeveyn ve çocuk arasındaki teması bilerek engellemekte, kendi duygularını ve düşüncelerini benimsemesi için çocuğu olumsuz anlamda yönlendirmektedir (Rayana & Atak, 2021, s. 294). Sosyal hizmet uzmanları, yalnızca çocukla değil aynı zamanda anne ve babayla da görüşmektedir. Dolayısıyla çocukların yaşlarına uygun olmayan ifadeler kullanması, anne ve babasının hikâyelerini almaları sosyal hizmet uzmanları açısından dikkat çekici olmaktadır:

“Kimi çocuklar işte ‘babam anneme kötü davrandı, babamın ne kadar kötü bir adam olduğunu anlatmaya geldim’ şeklinde direkt baştan bu yönlendirmenin etkileri doğrultusunda konuşmaya başlıyorlar, kendilerini ifade ediyorlar. Karşı tarafın kocası hakkındaki olumsuz düşünceleri çocuk sanki o kişi kendi kocasıymış gibi sanki o kişi kendisine kötülük yapmış gibi içselleştirip anlatıyor. Yaşa uygun olmayan ifadeler, annenin ifadeleriyle örtüşen beyanlar çok oluyor. Mesela örnek veriyorum dört yaşındaki bir çocuğun üç yıl önce olan bir olayı hatırlaması mümkün değildir. Ama üç yıl önce olan bir olayı sanki o orada bulunmuş yaşamış gibi anlatıyor” (K2).

“Mesela çocuk en son bana geldi 4 yaşında. Görüşme yaparken annem kocaya kaçtı, annem şöyle böyle. Şimdi o yaştaki çocuk annem kocaya kaçtı teriminin bilemez. O çocuk o terimi kendi kafasından düşünüp, algılayıp söylememiştir. Dolayısıyla da o çocuğun yanında bir yetişkin muhakkak konuşup çocuğu etkilemiştir. Hani böyle çocuğun yaşıyla, aktarımlarıyla uyuşmayan şeyler gözlemlediğinizde zaten bunun buna denk geldiğini anlayabiliyoruz yani bir ebeveynin çocuğu etkilediğini” (K4).

Sosyal hizmet uzmanlarının dikkat ettikleri bir diğer unsur da çocukların davranışlarıdır. Çünkü çocuklarla yapılan görüşmelerde çocukların yönlendirildiği, baskı altında kaldığı, kararsızlık yaşadığı açıkça görülebilmektedir. Nalbant (2023, s. 375), ebeveynlerin, çocuğu etkilemek için karşı taraf hakkında aşağılayıcı ifadelerde bulunma, çocuktan taraf olmasını isteme, kendilerini sürekli mağdur olarak anlatma gibi belirtiler gösterdiğini aktarmıştır. Çocuğun bir ebeveyninin isteğini reddetmesi ise o ebeveyn tarafından tekrar sevilmeyeceğini düşünmesine yol açmakta, bu da çocukların gergin ve endişeli olmasına neden olmaktadır:

“Çocuklar görüşmeye geldiklerinde huzursuzlar. Yanlış bir şey söylersek, ya yanında uzun vadeli yaşadığımız ebeveyn budan dolayı kızarsa, onunla aramız bozulursa. Ben doğru olanı yapayım, görüşmemi bitireyim, bana sorulanlara işte annemin ya da babamın istediği şekilde cevap vereyim düzenim bozulmasın, ağızımdan hatalı bir şey çıkmasın” (K4).

“Ama genellikle çoğu dosyada çocuklar buna hazırlıklı gelirler. Bak şunu anlatacaksın, bak biz böyle bir şey yaşamıştık bunu da söyleyeceksin diye geldiği için çocuklarda bir taraftutma durumu oluyor veya çocuklar buna mecbur bırakılıyor. Direkt çocuklara ebeveynleri ile ilgili problemlerle ilgili sorular sormazken çocuklar bunları kendi isteğiyle anlatma çabasına giriyorlar” (K6).

Kötü anne-baba izlenimi yaratarak çocuğun bir ebeveyninden soğumasını sağlamak, ebeveyn yabancılaştırma sendromunda sık sık karşılaşılan bir durumdur. Karşımıza genellikle çocuğa sürekli karşı taraf hakkında olumsuz söylemlerde bulunma olarak çıkan bu durumda yine intikam duygusunun ön plana çıktığı görülmektedir:

“İkisi anne ve çocuk birbirlerini körükleyip deyim yerindeyse gazlayıp duruyorlar. Babanın yaptığı yöntemler çok klasiktir işte kötü kadın, fuhuş yapar. Ama annenin yönlendirmesi çok daha farklı oluyor. Ama bakın şu da var fuhuş üzerinden yapılan yabancılaştırma

diğerlerinden daha ağır ve kalıcı oluyor. Siz kötü kadınsanız eğer çocuklar bunu duyunca sizden uzak duruyorsa bunu telafi etmek, geriye dönüp anne baba çocuk ilişkisi sağlamak çok daha zor oluyor” (K2).

“Ebeveynler klasik doldurur. Çocuklar hangi ebeveynine karşı yönlendirilmişse olumsuz konuşuyorlar yani öfke dolu konuşuyorlar” (K5).

“Kafasında iyi bir eş olarak kodlamadığında ee iyi bir eş değil o zaman iyi bir baba da değil. Eğer çocuk da bunu gözleyecek, düşünecek çapta ve yaşta değilse bu düşüncenin içine girer” (K7).

Çocukların yanında diğer ebeveyn hakkında olumsuz konuşmak, çocuğa söyleyeceklerini önceden öğretmek gibi durumlarda çocuğun ezbere senaryolarla hareket ettiği görülebilmektedir. Ebeveyn yabancılaştırma sendromuyla çalışan meslek elemanları ile gerçekleştirilen bir görüşmede, meslek elemanlarının %78,1’inin yalnızca çocuğa odaklanmak yerine aile dinamiklerini daha detaylı ele almak gerektiğini, özellikle çocuğun ebeveyni reddetmesi için haksız ithamlarda bulunan ebeveyne odaklanması gerektiğini düşündükleri sonucuna ulaşmıştır (Bernet, Baker, & Adkins, 2021, s. 5). Çocukların içinde bulundukları gelişim evresiyle uyumlu olmayan söz ve davranışlarda bulunması, yaşamadıkları olayları yaşamış gibi anlatması, anne veya babanın konuşma şekliyle karşımıza çıkan bu davranış, sosyal hizmet uzmanlarının gözlemleriyle şu şekilde ifade edilmektedir:

“Çocuk bazen çok donuk oluyor. Söylüyor ama sanki spiker ve önündeki kâğıttan bir şey okuyor” (K2).

“Çocuk anneyse anne babaysa baba işte kimse getiren onun ağzından çıkan ve genel olarak aynı cümleleri kurarak birebir konuşuyorlar. Yaşamadıkları hikâyeleri, yani anne baba arasında yaşanıp kendisinin şahsen şahit olmadığı konuları da şahitmiş gibi birebir görmüş gibi duygularıyla anlatıyorlar” (K5).

“Özellikle birlikte yaşadığı ebeveynin duyguları ve düşüncelerinden çok etkilenir. Bir kere buna da girdiyse ve süreç uzun sürdüyse resmen bunu anne yapıyorsa anne baba yapıyorsa babanın ağızıyla konuşur. Babanın duygularıyla hisseder onun düşünceleriyle düşünür” (K7).

“Beş yaşında bir çocuk tebligat diyemez mesela. Ama annesi yanında “evimize tebligat geldi, baban yüzünden geldi” derse kullanır. Kendi yaşına uygun olmayan cümlelerin, kelime yapılarının kullanıldığını görebiliriz. Hatta bunu jest ve mimiklerle de görebiliyoruz. İşte babasından çok etkilenmiş bir erkek çocuksa mesela karşımda babası gibi oturmaya, onu ciddiye almam için ya da çok fazla aynı şekilde konuşulduğunu görmüştür. Baba gibi el hareketleri yaptığı, davrandığı oluyor” (K3).

Ebeveyn yabancılaştırma sendromu ile çalışan meslek elemanlarının %80’inin, ebeveyn yabancılaştırma sendromunun sekiz özelliğinden neredeyse tamamının çocuklarda gözlemlendiğini aktarmaktadır (Bernet, Baker, & Adkins, 2021, s. 5). Ebeveyn yabancılaştırma sendromunda son aşama ise çocuk ve ebeveynin iletişiminin tamamen bitmesidir:

“Yabancılaşmaya müdahale geç olursa kopar karşı taraftan. Çok tehlikeli bir olay bu”. (K7).

“Yaş grubuna bağlı biraz. Küçük bir çocuksa karşı tarafı yok sayma, unutmama, onunla asla görüşmeme olabilir. Eğer daha bilinçli bir çocuksa daha az etkilenir ve kendi adaletini oturtmaya çalışır” (K3).

Yabancılaştıran ebeveynin yabancılaştırmadaki en büyük motivasyonunun karşı tarafı sorumsuzlukla, çocukla ilgilenmemekle veya çocuğa karşı tehlikeli olmasıyla suçlaması olduğu görülmektedir. Ebeveynin bu düşünceler ardına sığınması, yabancılaştırmaya meşru bir ortam yaratmasını ve davranışını pekiştirmesini sağlamaktadır. Sosyal hizmet uzmanlarının konu hakkındaki değerlendirmeleri aşağıdaki gibidir:

“Çocuğun ihtiyaçlarını karşılamıyor, çocuğu aramıyor, çocuğunu önemsemiyor, kendi hayatına bakıyor, kendine ayrı bir düzen kurdu ve bu düzende çocuğuna yer yok gibi kavramlar. Oysa çoğunlukla zorlayan kendileri oluyor” (K1).

“Yani çocuk tamamen ondan uzaklaştı işte velayet verilmeyen taraf süreci iyi yönetemedi çocuk da ondan soğuklaştı diyorlar. Dolayısıyla ben bu süreci çok iyi yönetemedim, duygusal olarak gelgitlere kapıldım, çocuğu da bu süreçte etkiledim hani ebeveyn evlat bağıni zedeledim diyen biri görmedim” (K4).

“Olan tüm süreçte karşı tarafı mesul görme, hiçbir sorumluluk üzerine almama ve her şeyin onun tarafından yapıldığına dair bir algı uyandırmaya çalışırlar çocukların üzerinde. Bunun bir süreç olduğu, karşılıklı taraflar arasında ilişki olduğu, toplumsal, ekonomik, siyasal geri bildirimlerinin olduğu ebeveynler tarafından çocukların beynine nakşedilmez. Yani bir nefret nesnesi yaratılır ve nefret nesnesine her şey aksettirilir ki bir bu taraftaki ebeveyn kendi ruhsal dağılışlarını engellesin, çocuğuyla ilişkisini daha da sıcaklaştırsın, çocuğunun sevgi ve ilgisine daha çok mazhar olsun diye yapar bunu” (K8).

4.4. Ebeveyn Yabancılaştırma Sendromunda Sosyal Hizmet Müdahalesi

Ebeveyn yabancılaştırma sendromunun yanlış tanılanması ve yanlış raporlanması hem ebeveynin hem de çocuğun mağduriyetine neden olabilmekte, erken fark edilmesi ve müdahale edilmesi halinde ise önlenabilmektedir (Şentürk Pılan, Akkaş, Er, Bayturan, Akdaş, & Bildik, 2022, s. 336). Ebeveyn yabancılaştırma sendromu ile çalışan sosyal hizmet uzmanları, çalıştıkları alanda bu duruma müdahale edememekten ve edilen müdahalenin de kısıtlı olduğundan bahsetmektedir. Sosyal hizmet uzmanlarına göre müdahale edebilecekleri alan sınırlıdır ve kendileri durum tespiti yapmaktadırlar:

“Şimdi adli sistem içinde benim müdahale şansım pek yok. Çünkü mesleki sınırlılıklarımız var ben ancak bunu tespit edebiliyorum ve tespit edip bu sorunun ya da bu sendromun giderilmesiyle ilgi ne yapılabileceğine dair mahkemeyi bilgilendirmek ve başka sistemlere yönlendirmek, bu sistemlerin neler olduğunu sisteme göstermekle yükümlüyüm” (K1).

“Bizim müdahalemiz yok. Biz sadece durumu tespit ederiz” (K2).

“Bizim Adalet Bakanlığında çalışırken vaka yönetimi ya da kırılğan gruba destek verme gibi bir pozisyonumuz yok. Biz sadece orada çocuğun velayeti ile ilgili anne baba ya da kurumun desteğine başvurulması yönünde hangi kararın alınmasına yardımcı olmaya çalışıyoruz” (K9).

Ancak sosyal hizmet uzmanlarının müdahalesinin kısıtlı olması, ebeveyn yabancılaştırma sendromundan hiç bahsetmedikleri anlamına gelmemektedir. Yapılan görüşmelerde sosyal hizmet uzmanlarının ebeveyn yabancılaştırma sendromundan ve bu durumda ne yapılması gerektiğinden bahsedildiği anlaşılmaktadır. Ebeveyn yabancılaştırma sendromuna müdahale edilmesi halinde bireysel ve ailesel ihtiyaçları ayrı değerlendirerek sistem yaklaşımı bağlamında değerlendirilmesi gerektiği önerilmektedir (Evans, 2023, s. 120). Sosyal hizmet uzmanlarının özellikle aile içi ilişkilerin örüntüsünü ve dinamiklerini analiz ettiği, çocuklarda gözlemledikleri değişikliklerden ve hassasiyetlerinden bahsettikleri görülmektedir:

“Bunu raporunda detaylı olarak yazıyorum ve bu ailenin hangi sebeplerle ve hangi kurumdan ne konuda destek alması gerektiğini raporuma yazıp işte bu yabancılaşmanın zararlarından, çocuğa uzun süreç içinde verebileceği zararları, onun gelişimine verdiği zararları ve riskleri yazıp bu ailenin bu konuda örneğin psikiyatri servisi ise psikiyatri, aile danışmanlığı sistemi ise aile danışmanlığı ya da çocuk koruma sistemine gitmesi gerekiyorsa çocuk koruma. Hangisine gidip oradan destek almaları gerekiyorsa ancak oraya yönlendiriyorum” (K1).

“Öncelikle çocukların anne ve baba hakkındaki gerçek düşüncelerini görmeleri gerekiyor. Çocuk annenin örnek veriyorum baba hakkındaki söylemlerinden ne kadar etkileniyor? Bununla ilgili eğer annenin söylediği şeyler mesela ‘baba çocuğa yeterince zaman ayırmıyor’ dedi, bunun doğruluğunu önce bir görmeleri lazım” (K3).

Aile mahkemelerinde velayetle veya kişisel ilişkinin tesisiyle ilgili kararları yargıç verebilmekte, çoğu zaman bu kararlar sosyal hizmet uzmanlarının raporları doğrultusunda şekillenmektedir. Aile mahkemelerindeki meslek elemanları tarafından yazılan raporlar, boşanma öncesinde ve sonrasında aile dinamiklerini anlama açısından önemli yere sahiptir (Nalbant, 2023). Dolayısıyla bir raporda ebeveyn yabancılaştırma sendromundan bahsedilmesi, yargıcın alacağı kararı etkileyebilmektedir. Bu doğrultuda yazılan raporlarda ebeveyn yabancılaşmasından bahseden sosyal hizmet uzmanlarının değerlendirmeleri aşağıdaki gibidir:

“Ben mesleki olarak hakimlerin, bunu kararlarına işlesin ya da işlemesin ısrarla bunu dile getirmekten vazgeçmiyorum. Çünkü bunu bir çocuk hakkı ihlali olarak görüyorum. Velayetle ilgili değerlendirmelerde önceliğim çocuğun yüksek yararı ve iyilik hali olduğu için bunu her defasında tespit ettiysem ve gözlemlediysem bunu sadece yazmakla yetinmiyorum gerekçelerini de risklerini de yazıyorum” (K1).

“Aslında yazdığımız raporlara şöyle de bakabiliriz: toplumsal olarak baktığımız gibi bazen de bireysel olarak verilen kararlar toplumun genelini etkilemiş oluyor. İşte artık kulaktan kulağa belki yayılacak ve çocuğa bu şekilde davrandığın zaman onun velayetini almanı olumsuz yönde etkileyecek gibi bir düşünce yapısı oluşacak” (K3).

“Bir ebeveynin diğer ebeveynle ilişkisini kesmesi, sekteye uğratması, olumsuz yönlendirmesi bu süreçte çocuğun psiko-sosyal gelişimini olumsuz etkilediğini gösterir o ebeveynin. O yüzden bizim velayet raporumuzda da etkili oluyor” (K5).

Raporlarının dikkate alındığını aktaran sosyal hizmet uzmanlarının yanında raporlarının bazen etkili olmadığını dile getiren sosyal hizmet uzmanları da mevcuttur. Bu durumun karşımıza genelde ebeveyn yabancılaştırma sendromunun boşanmanın doğal bir süreci olduğunu iddia eden yargıç veya diğer hukuki meslek elemanlarının tutumlarından kaynaklandığını belirtmektedirler:

“Bizim mesleki hassasiyet tırnak içinde söylüyorum mesleki hassasiyet gösterdiğimizizi söyleyip zaten boşanma sürecinde bu tür olguların zaten olağan olduğunu yani bunu bir hakimden duymak çok üzücü benim için ama duyuyorum. Zaten bütün boşanma davalarında bu tür şeyler yaşandığını, yaşanabileceğini ve bu sürecin doğal bir parçası olarak görüyorlar” (K1).

“Eğer uzman raporu ve hakim raporu ortak yönde değilse bu geri dönebiliyor bize” (K3).

Sosyal hizmet uzmanları, adli sistem içerisinde birçok farklı meslek grubuyla birlikte çalışmakta, çoğunlukla yargıçlar ve avukatlarla birlikte çalışmaktadırlar. Ebeveyn yabancılaştırma sendromunun DSM V’te yer alması, konunun sık sık karar vericiler ile bu alanda çalışan meslek elemanları tarafından göz ardı edilmesine de neden olmaktadır (Şentürk Pılan, Akkaş, Er, Bayturan, Akdaş, & Bildik, 2022, s. 333). Ancak bu tür durumlarda çoğunlukla mekanik bakış açısının hakim olduğunu dile getiren sosyal hizmet uzmanları, birçok meslek grubunun olgulara bakarken insani boyutun göz ardı edildiğini ve hiyerarşinin çoğu zaman ön planda olduğunu bu durumun da fikir uyuşmazlığına yol açtığını aktarmışlardır:

“Hakimlerin bakışı, yabancılaşma sendromunu tırnak içinde söylüyorum boşanma sürecinin olağan bir parçası olarak görmeleri, bunu normalleştirmeleri, bunun çocuk hak ihlali olduğunu kabul etmemeleri, travmanın bir parçası olup geçici olacağını düşünmeleri ve boşanma sürecinden sonra boşanmanın bu tür takip ve izlemeye yönelik mekanizmanın olmayışı” (K1).

“Burada önemli olan, vakanın bir an önce sonlanması. Bu süreci engelleyecek, uzatacak herhangi bir müdahale yargıya yapılmış müdahale kabul edilir. Yargılama yapılır, karar verilir, dava açılır, dava kapanır. Yani biz buraya sosyal anlamda ne kadar dokunabilirsek çocuğun lehine budur” (K2).

Aile mahkemeleri, aile içi şiddet, çocuk ihmal veya istismarı gibi durumlarda ebeveyn yabancılaştırma sendromunu kabul etmemekte, bir olgunun yabancılaştırma olarak değerlendirilmesi için yabancılaştıran ebeveynin çocuğu etki altına almaya çalışan davranışlarına odaklanmaktadır (Avalle, Smith, Wideman, & Garnica, 2022, s. 403). Avalle ve arkadaşları

(2022), ebeveyn yabancılaştırma sendromunun gerçek istismarcılar tarafından istismarı meşrulaştırmak amacıyla kullanılabileceğini, bu sebeple bu alanda çalışan uzmanların ilk olarak ev içi şiddet ve istismar ihtimallerini göz önünde bulundurmaları gerektiğini aktarmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Sosyal hizmet uzmanları, velayet veya kişisel ilişki sürecinde ebeveynler arasındaki iletişimi “savaş” olarak tanımlamakta, çoğunlukla ebeveynlerin birbirinden intikam almaya çalıştığından bahsetmektedir. Bu durumda karşımıza çıkan en büyük savaş ve intikam aracı çocuktur. Benzer şekilde sosyal hizmet uzmanları, çocukların ebeveynlerin kişisel hırsları için kullanıldığı, intikam almak için çocuğun aracı kılındığı düşüncesinde birleşmektedir. Oysa bu durum çocuğa zarar verdiği gibi çocukla ebeveyn arasındaki iletişimi de olumsuz etkileyebilmektedir. Bununla birlikte çocukların daha savunmasız hale geldiği, ihmal ve istismara açık olma ihtimalinin arttığı anlaşılabilmektedir.

Sosyal hizmet uzmanlarına göre ebeveyn yabancılaştırma sendromunda çoğunlukla çocuğun yanında kaldığı ebeveynin etkisi gözlemlenebilmektedir. Çocuğun birlikte kaldığı ebeveynle daha fazla vakit geçirmesi, o ebeveynin konuşmalarına ve davranışlarına şahit olması gibi durumlarda çocuk ister istemez yanında kaldığı ebeveyninden etkilenebilmektedir. Her ne kadar kişisel ilişkinin tahsisine karar verilmiş olsa da çocuk bir diğer ebeveyniyle daha az vakit geçirebilmekte, bu da yabancılaşmanın artmasına neden olabilmektedir. Ancak bu durumda çocukların yalnızca yanında kaldığı ebeveynin etkisinde kalarak yabancılaştığı söylenemez. Sosyal hizmet uzmanlarına göre zaman zaman çocuğun diğer ebeveyn tarafından yanında kaldığı ebeveyne karşı yabancılaştırıldığı olgular da olabilmektedir.

Ebeveyn yabancılaştırma sendromu her ne kadar DSM V’te tanımlanmasa da bir ebeveyn tarafından diğer ebeveyne yönelik olarak yabancılaşmanın yapıldığından bahsedilebilmekte, sosyal hizmet uzmanlarının da sık sık bu tür olgularla karşılaştığı görülmektedir.

Sosyal hizmet uzmanlarına göre bir ebeveyn tarafından diğer ebeveynine karşı yabancılaştırılmış çocuklarda mantıksız gerekçelerle ebeveyni reddetme, yetişkinlerin (en çok da birlikte yaşadığı ebeveynin) hikâyesini kullanma, anne ve baba arasında geçen olayları kendi yaşamış gibi anlatma davranışları görülmektedir. Özellikle çocuğun ebeveyni reddetmesinin kendi kararı olduğunu ısrar eden taraflar, bilinçli veya bilinçsiz olarak ebeveyn yabancılaştırma sendromunu uygulamakta/pekiştirmektedirler. Sosyal hizmet uzmanları, ebeveyn yabancılaştırma sendromunun son aşamasının ebeveyn ve çocuk arasındaki ilişkinin bitmesi olduğunu belirtmektedir.

Sosyal hizmet uzmanları, özellikle de yabancılaştıran tarafın diğer ebeveyni sorumsuzlukla, kötü bir ebeveyn olmakla veya tehlikeli olmakla suçladığını, bu suçlamaların yabancılaştırmayı normalleştirmeye yardımcı olduğunu ifade etmektedir. Tüm bu bilgiler ışığında ebeveyn yabancılaştırma sendromunun genel olarak çocuğun davranışları üzerinden tanımlandığı ve çocuğun davranışlarının değerlendirilmesiyle ortaya çıktığı görülmektedir.

Sosyal hizmet uzmanları, ebeveyn yabancılaştırma sendromuna müdahale edemediklerinden bahsetmektedir. Çünkü sosyal hizmet uzmanları adliyede hakimın isteğine yönelik rapor yazmakta bu da onların durum tespiti yapmalarını sağlamaktadır. Dolayısıyla doğrudan müdahale imkânı olmayan sosyal hizmet uzmanları, tespit ettikleri yabancılaşma, çocuğun bir ebeveyninin etkisi altında kalma gibi durumları raporlarında belirttiklerini ifade etmişlerdir. Raporlarının yargıç tarafından dikkate alındığını ve dolayısıyla kararı etkilediğini düşünen sosyal hizmet uzmanları olduğu gibi raporlarının yargıç tarafından önemsenmediğini dile getiren sosyal hizmet uzmanları da vardır.

Ebeveyn yabancılaştırma sendromu, çocuğun bir ebeveynine karşı bir diğer ebeveyni tarafından doldurulması ve sonucunda çocuğun diğer ebeveyne yabancılaşması olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada önemli olan nokta, çocuğun yetişkin senaryolarıyla ve mantıklı bir gerekçe sunmadan bir ebeveyn aracılığıyla diğer ebeveynine yabancılaşmış olmasıdır. Boşanma ve

velayet halleri, istismar süreçlerinin değerlendirilmesi bakımından özel bir öneme sahiptir. Dikkat edilmesi gereken durum ise ihmal ve istismar durumlarıdır. Çünkü çocuğun ihmal veya istismarı söz konusuysa ve çocuk bu sebeple ebeveyniyle görüşmek istemiyorsa bu durumda ebeveyn yabancılaştırma sendromundan söz edilemez

Ebeveyn yabancılaştırma sendromuna yönelik yapılan çalışmalar, çocuğun yüksek yararını koruyan çalışmalardır. Dolayısıyla sosyal hizmet uzmanlarının yaptığı müdahaleler, çocuğun korunmasını ve olabilecek zararların en aza indirilmesini içermektedir. Bu doğrultuda ebeveyn yabancılaştırma sendromu ile çalışırken çocuk ihmal ve istismarının önüne geçmek amacıyla çocuğun ihmal ve istismara maruz kalıp kalmadığı göz ardı edilmemelidir. Sosyal hizmet uzmanlarının çocuğun velayeti veya ebeveynle kişisel ilişkinin tahsisi konusunda görüş bildiren raporlarında çocuğun ve ailenin dinamiklerini göz önünde bulundurarak çalışması elzemdir. Öyle ki bu süreçte rapor yazılırken çocuk, anne, baba ve gerekiyorsa diğer aile üyeleriyle ayrı ayrı görüşmeler gerçekleştirilmelidir.

Ebeveyn yabancılaştırma sendromuna müdahale edilmemesi, çocuk ve ebeveyn arasındaki ilişkinin sonlanmasına kadar ilerleyen olumsuz bir sonuca varabilmektedir. Bu duruma müdahale etmek isteyen sosyal hizmet uzmanlarının ise yetkisi ve müdahale seçenekleri oldukça kısıtlıdır. Ebeveyn yabancılaştırma sendromunun olumsuz etkilerini ortadan kaldırabilmek veya bu durumun ortaya çıkmasını engelleyebilmek için sosyal hizmet uzmanlarına daha geniş müdahale olanakları tanınması gerekmektedir. Planlı müdahale sürecini gerçekleştirme imkânı bulan sosyal hizmet uzmanı, izleme ve takip aşamalarıyla da ailenin takibini yapmalıdır. Her ailenin süreci farklı olduğu için ailelere özgü farklı müdahale planları oluşturulması önerilmektedir. Ebeveyn yabancılaştırma sendromunun farklı mesleki disiplinlerin konusu olması, olgular üzerinde birlikte çalışma imkânı tanıyarak her mesleğin kendi bakış açısıyla olguyu ele almasına ve daha etkin müdahalelerin gerçekleştirilmesine olanak tanımaktadır. Bu doğrultuda ebeveyn yabancılaştırma sendromuna yönelik müdahalelerde farklı disiplinlerle ortak olgu çalışması yapılması, hem çocuğun yüksek yararı için hem de olguların çeşitli bakış açılarıyla değerlendirilerek çözüme kavuşturulması için gereklidir.

Ebeveyn yabancılaştırma sendromunun sık sık farklı akademik disiplinler tarafından ele alındığı görülmektedir. Ancak görülmektedir ki ebeveyn yabancılaştırma sendromu sosyal hizmet uzmanlarının sık sık karşılaştığı olgulardan biridir. Dolayısıyla gerek alanda çalışan meslek elemanlarının saha deneyimi gerekse akademisyenlerin bilgi birikimi ile araştırmaların yapılarak konunun çok boyutlu yönleri araştırılmalıdır.

Kaynaklar

- Adalet Bakanlığı. (2022). *Ankara Batı Adliyesi 2022 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara: Ankara Batı Adliyesi.
- Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun. (2003, 01 18). 4787 No'lu Kanun(24997). Resmi Gazete.
- APA. (2008). *Statement on Parental Alienation Syndrome*. 02 07, 2024 tarihinde <https://www.apa.org/news/press/releases/2008/01/pas-syndrome> adresinden alındı
- Avalle, D., Smith, B. j., Wideman, K. E., & Garnica, C. B. (2022). How efficacious is building family bridges? What the legal and mental health fields should know about building family bridges and “parental alienation”. *Journal of Family Trauma, Child Custody & Child Development*, 19 (3-4): 402-416. doi: 10.1080/26904586.2022.2066595

- Belgin Güneş, D. (2021). Mağdur hakları kanunu taslağı'nın çocuk teslimi ve çocukla kişisel ilişki kurulmasına ilişkin hükümlerin değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29(2): 913-931. doi: [10.15337/suhfd.798586](https://doi.org/10.15337/suhfd.798586)
- Bernet, W., Baker, A. J., & Adkins, K. L. (2021). Definitions and terminology regarding child alignments, estrangement, and alienation: A survey of custody evaluators. *Psychiatry & Behavioral Science*, 67(1): 1-9. doi: [10.1111/1556-4029.14868](https://doi.org/10.1111/1556-4029.14868)
- Bilge Zafer, A. (2013). Cumhuriyet ile birlikte değişen Türk aile yapısı ve kadının durumu. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(24): 121-134.
- Bruch, C. (2001). Parental alienation syndrome and parental alienation: getting it wrong in child custody cases. *Family Law Quarterly*, 527-552.
- Buz, S., Düzyurt, K., & Sağlam, M. (2015). Aile mahkemelerinde çalışan sosyal çalışma görevlilerinin sosyal inceleme raporlarına ilişkin değerlendirmeleri: Ankara adliyesi örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 26(2): 7-29.
- Can, Y., & Aksu, N. (2016). Boşanma Sürecinde ve sonrasında kadın. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 888 - 902. doi: [10.17755/esosder.258824](https://doi.org/10.17755/esosder.258824)
- Çakmak Tolan, Ö. (2023). Boşanma ve etkileri: Çocuklar ve ergenler üzerindeki psikolojik sonuçları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50: 321-338. doi: [10.52642/susbed.1221560](https://doi.org/10.52642/susbed.1221560)
- Dönmez, Ş., & Avcı, R. (2023). Ebeveyn Yabancılaşması. *Klinik ve Ruh Sağlığı Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 3 (1): 19-36.
- Ellis, E. (2008). A Stepwise Approach to evaluating children for parental alienation syndrome. *Journal of Child Custody*, 4(1-2): 55-78. doi: [10.1300/J190v04n01_03](https://doi.org/10.1300/J190v04n01_03)
- Erdoğan, E., & Kırşehirli, T. (2021). Pandemi Sürecinde ve öncesinde velayet suistimali, çocuk icrası ve ebeveyne yabancılaşma sendromu. *TİHEK Akademik Dergi*, 4 (7): 257-271.
- Evans, M. (2023). *Clinical social workers' perceptions and experiences of p ceptions and experiences of parental alienation*. Walden University. Doktora Tezi.
- Garber, B. D. (2011). Parental alienation and the dynamics of the enmeshed parent-child dyad: adultification, parentification, and infantization. *Family Court Review*, 49 (2): 322-335. doi: [10.1111/j.1744-1617.2011.01374.x](https://doi.org/10.1111/j.1744-1617.2011.01374.x)
- Garber, B. D. (2004). Parental alienation in light of attachment theory. *Journal of Child Custody*, 1 (4), 49-76. doi: [10.1300/J190v01n04_04](https://doi.org/10.1300/J190v01n04_04)
- Gardner, R. (2002). Denial of the parental alienation syndrome also harms women. *American Journal of Family Therapy*, 30(3): 191-202. doi: [10.1080/019261802753577520](https://doi.org/10.1080/019261802753577520)
- Gardner, R. (1999). Differentiating between parental alienation syndrome and bona fide abuse-neglect. *American Journal of Family Therapy*, 27(2): 97-107. doi: [10.1080/019261899261998](https://doi.org/10.1080/019261899261998)
- Goldin, D. S., & Salani, D. (2020). Parental alienation syndrome: what health care providers need to know. *The Journal for Nurse Practitioners*, 16(5): 344-348. doi: [10.1016/j.nurpra.2020.02.006](https://doi.org/10.1016/j.nurpra.2020.02.006)

- <https://www.pasg.info/>. (2024). *Parental Alienation Study Group*.
- Karadağ, F., & Foto Özdemir, D. (2021). Çekişmeli boşanma/velayet sürecinde aile mahkemelerinden üniversite hastanesine gönderilen olguların değerlendirilmesi. *Klinik Psikiyatri*, 99-108. doi: 10.5505/kpd.2020.76259
- Karataş, Kasım. «Toplumsal Değişme ve Aile.» *Toplum ve Sosyal Hizmet* 12, no. 2 (2001): 89-98.
- Mutlu, Z. (2015). Aile Mahkemelerinde Sosyal İnceleme Raporu. (B. Karakuş, Dü.) *Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını*, 80-88.
- Nalbant, A. (2023). Examining parental alienation syndrome behaviors in divorce, custody and personal relationship cases. *Research on Education and Psychology*, 7 (Special Issue 2): 362-383. doi: [10.54535/rep.1357379](https://doi.org/10.54535/rep.1357379)
- Öksüz, E. (2019). *Çukurova üniversitesi çocuk ruh sağlığı ve hastalıkları anabilim dalındadeğerlendirilen olgular ışığında ebeveyne yabancılaştırma sendromu.Yüksek Lisans Tezi*.
- Öngider, N. (2013). Boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5(2): 140-161. doi: 10.5455/cap.20130510
- Öztürk, A., Kayadibi, B., & Taşdemir, Z. (2021). Adli destek ve mağdur hizmetleri müdürlüğü kapsamında gerçekleştirilen uygulamalara yönelik bir değerlendirme. *Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını*, 95-106. doi: [10.18493/kmusekad.20446](https://doi.org/10.18493/kmusekad.20446)
- Paslı, F. (2020). Duygusal istismar formu olan ebeveyn yabancılaştırma sendromu (eys) olgularında vaka yönetimi. H. Dokgöz (Dü.) içinde, *Olgularla Adli Tıp & Adli Bilimler* (s. 43-50). Ankara: Akademisyen Kitabevi A.Ş.
- Rand, D. (1997). The spectrum of parental alienation syndrome (Part I). *American Journal of Forensic Psychology*, 1-49.
- Rayana, S., & Atak, H. (2021). Anne baba arasındaki ilişki: “üçüncü ebeveyn” rolünün Gestalt terapi bakımından ele alınması. *Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 286-300.
- Sevim, Y. (2018). Evlilik öğretilebilir mi? *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 605-610. doi: 10.17719/jisr.2018.2951
- Şentürk Pılan, B., Akkaş, Ö., Er, G., Bayturan, A. F., Akdaş, G., & Bildik, T. (2022). Parental alienation syndrome: A case alienated from the mother. *Turkish J Clinical Psychiatry*, 25: 332-337. doi: 10.5505/kpd.2022.10846
- Templer, K., Matthewson, M., Haines, J., & Cox, G. (2016). Recommendations for best practice in response to parental alienation: findings from a systematic review. *Journal of Family Therapy*, 39(1): 1-19. doi: [10.1111/1467-6427.12137](https://doi.org/10.1111/1467-6427.12137)
- Torun, F., Torun, S. D., & Matthewson, M. (2021). Parental alienation: Targeted parent experience in Turkey. *The American Journal of Family Therapy*, 50(2):1-10. doi: [10.1080/01926187.2021.1895903](https://doi.org/10.1080/01926187.2021.1895903)
- TÜİK. (2023, 02 24). *Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2022*. 03 29, 2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2022->

Cumhuriyetin İlk Nüfus Sayımına Göre Tokat'ın Demografik Yapısı (1927)

Demographic Structure Of Tokat According To The First Census Of The Republic (1927)

Dr. Şahin SERT ¹

Öz

Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı, II. Mahmut döneminde 1831 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu sayımın ana amacı, askerlik yapabilecek erkekleri tespit etmek olduğundan yalnızca erkek nüfusu sayılmıştır. Ardından 1844, 1866, 1885 ve 1907 yıllarında da nüfus sayımları yapılmıştır. Milli Mücadele'nin sona ermesinin ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti, ülke genelindeki nüfus verilerini güncellemek ve insan profilini belirlemek amacıyla 28 Ekim 1927 tarihinde cumhuriyetin ilk nüfus sayımını gerçekleştirmiştir. Bu sayımda 63 vilayetin nüfusu belirlenmiştir. Araştırmada, 1927 yılında yapılan genel nüfus sayımının sonuçları doğrultusunda Tokat ilinin demografik özellikleri incelenmiştir. Tokat'ta yaşayan erkek ve kadın nüfusu, bekar ve evli birey sayısı, yaş grupları, meslekleri, okuryazarlık oranları, dini inançları, engellilik durumları, konuşulan diller ve Tokat'ta yaşayan farklı milletlere ait istatistiksel veriler değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, Tokat'ta nüfus yoğunluğunun, bekâr kadın sayısının, 20 yaş altındaki genç nüfusun, çalışan erkek ve kadın oranının, engelli bireylerin yüzdesinin Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan, bekâr erkek nüfusu ve okuma yazma oranının Türkiye ortalamasının altında olduğu görülmüştür. Ayrıca, Tokat'ta halkın büyük ölçüde tarımla meşgul olduğu, çeşitli inançlara ve etnik kökenlere sahip olduğu, Türkçe'nin yanı sıra Çerkezce ve Kürtçe dillerinin de konuşulduğu belirlenmiştir. Bu çalışmada, öncelikle Türkiye İstatistik Kurumu verilerinden, ardından ise konuyla ilgili inceleme ve araştırma eserlerinden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 1927 Nüfus Sayımı, Tokat Nüfusu, II. Mahmut, 28 Ekim 1927, Tokat ve Kürtçe.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The first census in the Ottoman Empire was conducted in 1831 during the reign of Mahmud II. Since the main purpose of this census was to identify those who could serve in the military, only men were counted. Later, censuses were conducted in 1844, 1866, 1885 and 1907. The Republic of Turkey, which was founded after the end of the War of Independence, conducted the first census of the republic on October 28, 1927 in order to update the population data in the country and reveal the country's human profile. The population of 63 provinces was revealed in this census. In our research, we tried to reveal the demographic characteristics of Tokat province as a result of the general census conducted in 1927. Statistical information such as the male and female population living in Tokat, the number of single and married people, the age groups of the people living in Tokat, their professions, literacy rates, religious beliefs, disability status, languages spoken, and the nationalities of people living in Tokat were evaluated. As a result, it was revealed that the population density, single female population, young population under 20, working male and female population, disabled citizen rate in Tokat are above the Turkish average; single male population and literacy rate are below the Turkish average. In addition, it was determined that people in Tokat are mostly engaged in agriculture, have very different beliefs and different nationalities, and primarily Turkish, Circassian and Kurdish are spoken. In the study, firstly the data of the Turkish Statistical Institute and then the works of the type of examination and research related to the subject were used.

¹Milli Eğitim Bakanlığı, sertsahin78@gmail.com

Keywords: 1927 Census, Tokat Population, Mahmud II, October 28, 1927, Tokat and Kurdish.

Paper Type: Research

Giriş

7500 yıllık bir geçmişe sahip olan Tokat, Hitit, Frig, Pers, Kapadokya, Makedon Krallığı, Pontus, Roma ve Bizans İmparatorluğu gibi birçok medeniyetin egemenliği altında kalmıştır. 11. yüzyıldan itibaren Türkmen akınlarının başlamasıyla birlikte, bölge önce Danişmentler, ardından Selçuklu, İlhanlı, Eretna, Kadı Burhanettin ve nihayetinde 1392 yılında Osmanlı Devleti'nin yönetimine geçmiştir. Tokat, 12. ve 13. yüzyıllarda Anadolu'nun önemli şehirlerinden biri haline gelmiştir. Özellikle ticaret kervanlarının geçtiği güzergah üzerinde bulunması, şehrin hızlı bir şekilde gelişmesine katkı sağlamıştır. Tokat, 1863 yılında Sivas eyaletine bağlı bir Nahiye, 1878'de Mutasarrıflık, 1920'de Liva ve 1923'te il statüsü kazanmıştır (Şimşirgil, 1990, s. 1-2; YHKB, 2010, s. 18-19).

Tokat'a ait ilk nüfus verileri 15. yüzyıla dayanmaktadır. 1455 yılında Tokat'ın nüfusunun 14 bin civarında olduğu bilinmektedir. Bu rakam, o dönemde bir Anadolu şehri için oldukça dikkate değer bir sayıdır. Nüfusun %62'si Müslüman, %38'i ise Gayri Müslimlerden oluşmaktaydı. Şehirde Türklerin yanı sıra Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler de yaşamaktaydı. Bu dönemde Tokat'ın karşılaştığı en büyük sorunlardan biri Akkoyunluların saldırıları olmuştur. Bu saldırılar sonucunda nüfus 9000'e kadar gerilemiştir. 1520'lerde ise depremler, yangınlar ve salgın hastalıklar gibi etkenler nedeniyle nüfusun 7000'e düştüğü anlaşılmaktadır. Belirtilen olumsuz koşulların zamanla düzelmesiyle, 1554 yılında nüfus 11 bine, 1574 yılına gelindiğinde ise tekrar 14 bine ulaşmıştır. 17. yüzyılın ortalarına doğru ise nüfus 20 bin kişiye ulaşmıştır. 18. yüzyılda kara gümrüğünün kurulmasıyla birlikte ticaret kervanlarının Tokat'tan geçişi zorunlu hale gelmiş, ayrıca Ergani'den çıkan bakır, işlenmek üzere Tokat'a gönderilmiştir. Bu gelişmeler, Tokat'ın ticari açıdan büyümesine ve nüfusunun artmasına katkıda bulunmuştur. 19. yüzyılda ise özellikle Gürcistan, Dağıstan ve Ahıska gibi Kafkas bölgelerinden Tokat'a yoğun bir göç yaşanmış, bu durum Tokat'taki nüfus yapısında değişikliklere yol açmıştır (Afyoncu, 2014, s. 18-25).

Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı, 1831 yılında II. Mahmut döneminde gerçekleştirilmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından, yeni bir ordu kurulması amacıyla ülke genelindeki erkek nüfusun tespit edilmesi hedeflenmiştir. Bu nedenle yalnızca erkeklerin sayımı ve kaydı yapılmıştır. İlk sayımda Bosna, Arnavutluk, Teselya, Erzurum, Diyarbakır ve Van gibi bazı bölgelerde nüfus sayımı yapılmamış ve ayrıca İstanbul'da yaşayan erkekler de sayımdan muaf tutulduğundan, elde edilen veriler eksik kalmıştır. 1831 yılındaki nüfus sayımına göre Osmanlı Devleti'ndeki erkek nüfusu şu şekildedir:

Tablo 1. 1831 Yılına Göre Osmanlı Devleti'nde Yaşayan Erkek Nüfus

Rumeli	1.334.691
Anadolu	2.170.847
Kıbrıs ve Adalar	110.152
Toplam	3.615.330

Osmanlı Devleti döneminde, 1831 yılından sonra 1844, 1866, 1885 ve 1907 yıllarında nüfus sayımları gerçekleştirilmiştir (İnalçık ve Pamuk, 2000, s. 68-70; Karal, 1995, s. 10-11; Karpas, 2003, s. 56-75; Lewis, 2013, s. 91).

Cumhuriyet döneminde, nüfusla ilgili güncel verilerin eksikliği, mevcut verilerin düzgün bir şekilde tutulmaması ve daha önce yapılan sayımlara rağmen kayıtlara geçmemiş çok sayıda insanın bulunması, yeni bir nüfus sayımı gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, batılı devletler Türkiye'nin nüfusunun az olduğunu vurgulayarak, ülkenin zayıf bir konumda olduğunu ve homojen bir yapıya sahip olmadığını iddia etmiş, bu durumu propaganda aracı olarak kullanarak

siyaset yapmışlardır. Bu nedenlerden ötürü, ülkede güvenilir bir nüfus verisi elde etmek amacıyla nüfus sayımı yapılmasına karar verilmiştir (Baş, 2023, s. 47-48).

Cumhuriyet tarihindeki ilk nüfus sayımının, 2 Haziran 1926 tarihli ve 893 numaralı kanunla 28 Ekim 1927'de gerçekleştirilmesi hükümet tarafından onaylanmıştır. Bu kapsamda, Dâhiliye Vekâletinden bazı şehirlerde deneme amaçlı nüfus sayımları yapılması talep edilmiştir. Deneme sayımlarının Sivas'ta 1 Aralık 1926, Ankara'da 14 Ocak 1927, Mersin'de 29 Şubat 1927, Tekirdağ'da 12 Nisan 1927 ve İzmir'in Ödemiş kasabasında 22 Nisan 1927 tarihlerinde yapılmasına karar verilmiştir. (TCBİUM, 1929c, s.3). Bunun yanı sıra, sayımın gerçekleştirileceği bölgelerdeki şehir, kasaba ve köylerin isimlerinin belirlenmesi, ev ve binalara numara verilmesi, sayım alanlarının tespit edilmesi, sayım memurlarının atanması, bu memurların göreve hazırlanması, sayım cetvel ve talimatlarının hazırlanıp dağıtılması, sayım komisyonlarının belirlenmesi, sayımın amacına yönelik propaganda faaliyetlerinin yürütülmesi ve halka sorulacak soruların belirlenmesi gibi konularda gerekli çalışmaların İstatistik ve Nüfus Genel Müdürlüğü tarafından yapılmasına ve ilgili kanunların çıkarılmasına karar verilmiştir (TCBİUM, 1929c, s. 4-6).

Yapılan hazırlıkların ardından, Türkiye genelinde 28 Ekim 1927 tarihinde bir nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Bu sayımda Türkiye, Karadeniz Sahil Vilayetleri, Marmara ve Adalar Denizi Sahil Vilayetleri, Akdeniz Sahil Vilayetleri, Garp Vilayetleri, Merkezi Anadolu Vilayetleri, Şarki Anadolu Vilayetleri ve Cenubi Şarki Anadolu Vilayetleri olmak üzere 7 bölgeye ayrılmıştır (TCBİUM, 1929c, s. 9). Tokat, Ankara, Eskişehir, Afyonkarahisar, Konya, Aksaray, Niğde, Kırşehir, Yozgat, Çankırı, Çorum, Amasya, Kayseri ve Sivas, Merkezi Anadolu Vilayetleri bölgesine dahil edilmiştir (TCBİUM, 1929b, s. 3). Nüfus sayımı, 63 il, 328 ilçe, 40,600 belde belediyesi ve köyde gerçekleştirilmiştir (TÜİK, 2014, s. 5).

Tablo 2. 28 Ekim 1927'de Yapılan Nüfus Sayımında Türkiye'nin Toplam Nüfusu.

Mevcut Nüfus	Erkek	Kadın	Erkeklerin oranı	Kadınların oranı	Yüzölçümü	K ² Düşen İnsan Sayısı
13.648.270	6.563.879	7.084.391	%48.1	%51.9	762.736	17.9

Kaynak: TCBİUM, 1929c, s. 8; TÜİK, 2012, s. 7; TÜİK, 2014, s. 5,7.

Nüfus sayımı sayesinde yetkililer, ülke hakkında kapsamlı bilgiler edinmiştir. Bu süreç, modern bir Türk devletin varlığını Avrupa'ya duyurmuştur. Türkiye'nin, Avrupa devletleriyle benzer büyüklükte olduğu, büyük bir nüfus potansiyeline sahip olduğu ve modernleşme yolunda kararlı adımlarla ilerlediği, batıyla uyumlu bir gelişim sergilediği imajını dış dünyaya yansıtmıştır (Tamer ve Bozbeyoğlu, 2004, s. 83). Ayrıca, Osmanlı döneminde gerçekleştirilemeyen nüfus sayımı, bu sefer başarılı bir şekilde yapılmıştır. Bu sayım sonucunda, halka dair veriler düzenli bir biçimde toplanmış ve bu veriler, ülkeyi yönetenlerin geleceğe yönelik planlamalarını daha sağlıklı bir şekilde yapmalarına olanak tanımıştır. Daha önce düzgün bir şekilde gerçekleştirilemeyen nüfus sayımının başarılı bir şekilde tamamlanması, yeni rejimin halkla kurduğu olumlu ilişkinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Gölen, 2008, s. 314).

1. 1927 Yılı Nüfus Sayımına Göre Tokat Vilayetinin Demografik Yapısı

Bir toprak parçasında yaşayan insanların oluşturduğu topluluğa nüfus denir. Nüfusun büyüklüğü, yaş gruplarına göre dağılımı ve nüfus artışı gibi faktörler, bir ülkenin ekonomik yapısı hakkında önemli bilgiler sunar. Ayrıca, beslenme, giyinme, konut, sağlık ve eğitim gibi alanlarda önlem alınırken ve hesaplamalar yapılırken dikkate alınması gereken en önemli unsurlardan biri nüfustur (Başol, 1995, s. 249-250). Bununla birlikte tarım, sanayi, ticaret, vergi ve ordu gibi birçok farklı alanla sıkı bir ilişki içinde olması nedeniyle, tarih boyunca ülkelerin en önemli güç unsurlarından biri olarak kabul edilmiştir. Nüfusun bulunduğu coğrafyada ekonomi, siyaset, ordu,

üretim ve tüketim gibi birçok alanda etkisi inkâr edilemez bir gerçektir. Bu nedenle, devletler çeşitli nedenlerle zaman zaman nüfus sayımları yapma ihtiyacı duymuştur (Büyüktolu ve Özcan, 2023, s. 324).

1927 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımı, Tokat hakkında pek çok bilgi edinilmesine olanak tanımıştır. Bu sayım, Tokat'ın toplam nüfusunu, merkez ve ilçelerdeki bekâr ve evli bireylerin sayısını, yaş gruplarını, insanların mesleklerini ve bu mesleklerle uğraşanların sayısını, kadın ve erkekler arasındaki okuryazarlık oranını, dini inançları, engelli bireylerin sayısını, şehirde konuşulan dilleri, farklı milletlerden insanların varlığını ve Tokat'ta yaşayan yabancıların hangi ülke vatandaşları olduğunu detaylı bir şekilde ortaya koymuştur.

1.1. Tokat İlinin Nüfus Yapısı

Nüfus sayımı verilerine göre Tokat'ta 778 yerleşim yerinde toplam 263.063 kişi yaşamaktadır; bunların 124.416'sı erkek, 138.647'si kadındır. Özellikle Erbaa ve Zile ilçelerinin nüfusunun, Tokat ilinin toplam nüfusunun neredeyse yarısına denk geldiği görülmektedir. Dikkat çeken bir diğer husus ise Reşadiye ilçesinde kilometrekareye düşen insan sayısının Türkiye ortalamasının yaklaşık iki katı olmasıdır. Tokat genelinde ise kilometrekareye düşen insan sayısının Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Türkiye genelinde bu oran 17.9 iken, Tokat'ta 25.2 olarak belirlenmiştir. Ayrıca, Tokat şehir merkezi ve tüm ilçelerinde kadın nüfusunun erkek nüfusunu aştığı da dikkat çekmektedir. Bu durumun, özellikle Trablusgarp, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinde erkeklerin savaşlarda hayatını kaybetmesinin önemli bir etkisi olduğu söylenebilir.

Tablo 3. 1927 Nüfus Sayımına Göre Tokat İli ve Kazaları Nüfus Bilgileri.

Vilayet ve Kazalar	Erkek	Kadın	Toplam	Yüzölçümü	K ² Düşen İnsan Sayısı	Yerleşim Yeri Sayısı
Tokat	38318	39491	77800	2815	27.6	185
Artova	10353	11573	21926	1285	17.0	74
Erbaa	24826	28964	53790	1825	29.5	139
Niksar	13534	15042	28576	1200	23.8	108
Reşadiye	12561	14923	27484	850	32.3	99
Zile	24824	28654	53478	2440	21.9	173
TOPLAM	124416	138647	263063	10415	25.2	778

Kaynak: TCBİUM, 1929a, s. xvi.

Sayım sonuçlarından elde edilen bulgulardan biri, Tokat'ta her 100 hanede 520 kişinin yaşadığıdır. Türkiye genelinde bu ortalama 492 iken, Tokat'taki bu durum, nüfus yoğunluğunun yüksek olduğunu göstermektedir (TCBİUM, 1929c, s. 16). Ayrıca, sayım verilerine göre ülkede her 1000 erkeğe 1079 kadın düşerken, Tokat'ta bu oran her 1000 erkeğe 1114 kadına çıkmaktadır. Bu da, Türkiye'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Tokat'ta da kadın nüfusunun fazla olduğunu ortaya koymaktadır (TCBİUM, 1929c, s. 18).

1.2. Tokat İlinin Medeni Hal Durumu

Sayım sonuçlarından elde edilen önemli bilgilerden biri, Türkiye'de yaşayan bireylerin medeni hal durumudur. Türkiye genelinde bekâr erkeklerin oranı %55.57, bekâr kadınların oranı ise %42.09'dur (TCBİUM, 1929c, s. 19). Tokat özelinde ise bekâr erkeklerin oranı %47.80, bekâr kadınların oranı ise %43.15'tir. Bu veriler, Tokat'taki bekâr erkek oranının Türkiye ortalamasının altında, bekâr kadın oranının ise üzerinde olduğunu göstermektedir. Tabloya bakıldığında dikkat çeken bir diğer husus, kadın nüfusunun erkek nüfusundan fazla olmasıdır. Bu durum, daha önce de belirtildiği gibi, uzun yıllar süren savaşların erkeklerin hayatını kaybetmesine yol açmasının

bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, toplam nüfus içinde bekârların oranının yüksek olması da dikkat çekicidir. Bekârlar arasında en yüksek orana sahip grup ise erkeklerdir. Bu durum, Tokat'ta genç nüfusun oranının da yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. 1927 Nüfus Sayımına Göre Tokat ve İlçelerinde Medeni Hal Durumu.

Kazalar	Cinsiyet	Nüfusun Mevcudu	Bekar	Evli	Dul	Boşanmış	Meçhul
Tokat	Erkek	38318	20783	17034	439	57	5
	Kadın	39491	15835	17120	6255	223	8
Artova	Erkek	10353	5978	4253	106	6	10
	Kadın	11573	4895	4957	1665	54	2
Erbaa	Erkek	24826	14333	10220	250	22	1
	Kadın	28964	11895	12076	4828	161	3
Niksar	Erkek	13534	7703	5671	147	11	2
	Kadın	15042	6318	6504	2138	82	---
Reşadiye	Erkek	12561	7022	5375	151	12	1
	Kadın	14923	6159	6797	1922	44	1
Zile	Erkek	24824	13659	10838	297	29	1
	Kadın	28654	11116	12678	4697	161	2
Toplam	Erkek	124416	69478	53391	1390	137	20
	Kadın	138647	56269	60132	21505	725	16
Genel Toplam		263063	125747	113523	22895	862	36

Kaynak: TCBİUM, 1929a, s. xxxı; TCBİUM, 1929b, s. 12-13.

Tabloda dikkat çeken önemli verilerden biri, Tokat şehir merkezi ve ilçelerinde erkek ve kadın dul sayılarıdır. Türkiye genelinde dul oranı erkeklerde %1.53, kadınlarda ise %15.02'dir (TCBİUM, 1929c, s. 20). Tokat'ta dul erkeklerin oranı %1.12, dul kadınların oranı ise %15.51 olarak belirlenmiştir. Dul erkeklerin oranı Türkiye ortalamasının altında kalırken, dul kadınların oranı Türkiye ortalamasının üzerinde yer almaktadır. Bu durum, daha önce de belirtildiği gibi, savaşlar sonucunda erkek nüfusunun azalmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, tabloda dikkat çeken bir diğer özellik, evli kadınların oranının evli erkeklerden daha fazla olmasıdır. Şehir merkezi ve ilçelerde evli kadınların sayısının erkeklerden fazla olduğu görülmektedir. Bir diğer ilginç veri ise, şehirdeki boşanma oranının düşük olmasıdır. Türkiye genelinde erkeklerde boşanma oranı %0.26, kadınlarda ise %0.88'dir (TCBİUM, 1929c, s. 20). Tokat'ta boşanmış erkeklerin oranı % 0.11, boşanmış kadınların oranı ise % 0.52 olarak belirlenmiştir. Bu veriler, Tokat'taki boşanma oranının Türkiye genelinin altında olduğunu göstermektedir. Bu durumun, Türk toplumunun boşanmaya karşı olumsuz bir tutum sergilemesinin önemli bir etkisi olduğu söylenebilir.

1.3. Tokat İlinin Yaş Grubu

1927 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımı, en detaylı sonuçların elde edildiği sayım olmuştur. Yaş gruplarıyla ilgili bilgi toplamak amacıyla sorulan sorular sayesinde 9 farklı yaş grubuna dair veriler elde edilmiştir. Bu gruplar arasında 20 yaşına kadar olan kesimden elde edilen verilerin, çocukların yaşlarının doğru bir şekilde belirtilmemesi nedeniyle güvenilir olmama ihtimali bulunmaktadır. Türkiye genelinde 20 yaş altındaki erkeklerin oranı % 52.81, kadınların oranı ise % 43.67 olarak belirlenmiştir (TCBİUM, 1929c, s. 20).

Tablo 5. 1927 Nüfus Sayımına Göre Tokat ve İlçelerinde Yaş Grupları.

Kazalar	Cinsiyet	Nüfusun Mevcudu	1 Yaşındaki Küçük	1-2 Yaş	3-6 Yaş	7-12 Yaş	13-19 Yaş	20-45 Yaş	46-60 Yaş	61-70 Yaş	71 ve Üzeri	Yaşı Meçhul
Tokat	Erkek	38318	2147	3432	3764	4231	7383	12710	3058	1139	439	15
	Kadın	39491	1410	2629	3782	3182	6005	16221	4349	1142	741	30
Artova	Erkek	10353	761	1180	1250	1534	1723	2742	691	316	143	13
	Kadın	11573	488	841	1249	1075	1620	4432	1259	387	216	6
Erbaa	Erkek	24826	1844	2639	2913	3679	4358	6778	1534	719	337	25
	Kadın	28964	1070	1877	2898	2244	4484	12078	3149	734	407	23
Niksar	Erkek	13534	1112	1367	1494	1792	2275	3863	984	444	184	19
	Kadın	15042	598	1055	1553	1089	2399	6207	1460	475	203	3
Reşadiye	Erkek	12561	938	1767	1331	1533	2416	3012	885	471	204	4
	Kadın	14923	472	1231	1511	940	2474	5812	1675	507	290	11
Zile	Erkek	24824	1581	2253	2739	3124	4608	7362	1851	982	318	6
	Kadın	28654	1159	1822	2589	2089	4009	12058	3252	1105	554	17
Toplam	Erkek	124416	8383	12638	13491	15893	22763	36467	9003	4071	1625	82
	Kadın	138647	5197	9455	13582	10619	20991	56808	15144	4350	2411	90
Genel Toplam		263063	13580	22093	27073	26512	43754	93275	24147	8421	4036	172

Kaynak: TCBIUM, 1929a, s. xxxı; TCBIUM, 1929b, s. 12-13.

Tokat'ta 20 yaş altındaki erkeklerin oranı % 58.81, kadınların oranı ise % 43.16 olarak belirlenmiştir. Bu veriler, Tokat'taki 20 yaş altı genç nüfusun Türkiye ortalamasının üzerinde, kadın nüfusunun ise Türkiye ortalaması seviyesinde olduğunu göstermektedir. Nüfus sayımına göre, 1-45 yaş aralığındaki bireylerin yoğunlukta olduğu görülmekte, bu da bölgede genç ve çocuk nüfusunun fazla olduğunu ortaya koymaktadır. 61 yaş ve üzeri bireyler için Türkiye ortalaması erkeklerde % 5.15, kadınlarda ise % 5.41 iken, Tokat'ta bu oran erkeklerde % 4.80, kadınlarda ise % 4.88'dir. Hem erkekler hem de kadınlar için yaşlı nüfus oranı Türkiye ortalamasının altında kalmakta, dolayısıyla Tokat'ta genç nüfusun baskın olduğu anlaşılmaktadır. Genç nüfusun fazlalığı ülkenin ekonomik gelişimi için faydalı bir netice olmakla beraber dönemi itibarıyla ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum bu genç nüfustan yeterince yararlanılmamasına yol açtığı söylenebilir.

1.4. Tokat Nüfusunun Mesleklere Göre Dağılımı

Bir ülkedeki istihdamın sektörel dağılımı, o ülkenin gelişim düzeyinin bir göstergesidir. Gelişmiş ülkelerde istihdam genellikle sanayi ve hizmet sektörlerinde yoğunlaşırken, gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörü daha baskın bir rol oynamaktadır (Başol, 1995, s. 256). Osmanlı Devleti döneminde halkın büyük çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla meşguldü; bu nedenle Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de ekonomik anlamda bir gelişimden söz etmek mümkün değildir. Yapılan sayımlar, bu durumun hem ülke genelinde hem de Tokat özelinde sürdüğünü göstermektedir. Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından kurulan Cumhuriyet hükümeti, ilk olarak sanayiye ağırlık vererek bu alanda ülkeyi kalkındırma çabalarına girişmiştir.

Tablo 6. 1927 Nüfus Sayımına Göre Tokat ve İlçelerinde Nüfus'un Mesleklere Göre Dağılımı.

Kazalar	Cinsiyet	Ziraat	Sanayi	Ticaret	Serbest	Memur	Hâkim	Ordu	PTT	Muhtelif	Toplam	Mesleksiz veya Meçhul
Tokat	Erkek	17462	1774	1435	185	430	14	982	6	522	22810	15508

	Kadın	11948	108	21	30	8	6	---	---	85	12216	27275
Artova	Erkek	5780	54	76	38	18	3	70	3	54	6096	4257
	Kadın	5630	2	---	1	---	---	---	---	7	5640	5933
Erbaa	Erkek	11971	304	375	77	87	8	62	6	171	13061	11765
	Kadın	15309	76	4	9	---	---	---	---	103	15501	13463
Niksar	Erkek	5908	349	276	41	67	9	36	4	64	6754	6780
	Kadın	5097	11	5	5	---	---	---	---	6	5124	9918
Reşadiye	Erkek	6677	25	42	36	24	9	20	5	6	6844	5717
	Kadın	9074	1	---	1	---	---	---	---	---	9076	5847
Zile	Erkek	10657	1049	662	127	74	6	49	10	268	12902	11922
	Kadın	10631	69	13	7	2	---	---	---	83	10805	17849
Toplam	Erkek	58455	3555	2866	504	700	49	1219	34	1085	68467	55949
	Kadın	57689	267	53	53	10	6	---	---	284	58362	80285
Genel Toplam		116144	3822	2919	557	710	55	1219	34	1369	126829	136234

Kaynak: TCBİUM, 1929a, s. xlv; TCBİUM, 1929b, s. 27-28.

1927 yılı nüfus sayımında Türkiye'de çalışan erkeklerin oranı %54.84, kadınların oranı ise %24.83 olarak belirlenmiştir (TCBİUM, 1929c, s. 24). Tokat'ta bu oran erkeklerde %55.03, kadınlarda ise %42.09'dur. Nüfus sayımında dokuz meslek dalı yer almıştır: ziraat, sanayi, ticaret, serbest meslek, memur, hâkim, ordu, PTT çalışanları ve çeşitli iş kollarında çalışanlar. En az meslek grubuna sahip olanlar ise PTT çalışanları ve hâkimlerdir. Ayrıca, işsizlerin sayısını tespit etmek amacıyla da bu gruplar sayıma dahil edilmiştir. Tokat'taki iş kolları incelendiğinde, ziraatla uğraşan nüfusun yoğun olduğu görülmektedir. Bu durum, Osmanlı döneminden beri süregelen tarım toplumu yapısını yansıtmaktadır. Halk, buğday, arpa, yulaf, çavdar, mısır, darı, bakla, patates, kenevir, afyon, tütün ve üzüm gibi ürünler yetiştirmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1927-1928, s. 783).

Dikkat çeken bir diğer husus, kadınların çeşitli iş kollarında aktif olarak yer almasıdır. Kadınların en fazla istihdam edildiği sektör tarım alanıdır. Bunun yanı sıra sanayi, ticaret, serbest meslek, kamu hizmeti ve yargı gibi farklı alanlarda da çalıştıkları gözlemlenmektedir. Ancak kadınların yer almadığı sektörler arasında askerlik ve PTT bulunmaktadır. Ayrıca, işsizlik oranının oldukça yüksek olduğu da tabloda dikkat çekmektedir. Nüfusun neredeyse yarısının işsiz olduğu bu sayımda, Tokat'ta çalışan bireylerin oranı % 48.21, çalışmayanların oranı ise % 51.79 olarak belirlenmiştir.

1.5. Tokat Nüfusunun Okuryazarlık Durumu

Bir ülkenin ekonomik yapısını etkileyen faktörlerden biri, o ülkedeki okuryazarlık oranıdır. Yüksek okuryazarlık oranına sahip ülkelerin genellikle gelişmiş ülkeler olduğu gözlemlenmektedir (Başol, 1995, s. 258). 1927 nüfus sayımında, ülkede okuma yazma bilen vatandaş sayısını belirlemek de hedeflerden biriydi. Sayım sonuçlarına göre, Tokat genelinde okuma yazma oranının Türkiye ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Seçim yılı itibarıyla Türkiye genelinde okuma yazma bilen erkeklerin oranı %12.99 iken, Tokat'ta bu oran %5.20'dir. Türkiye genelinde kadınlarda okuma yazma oranı %3.67 iken, Tokat'ta bu oran %0.79 olarak kaydedilmiştir. Türkiye genelinde okuma yazma bilenlerin ortalaması %8.61 iken, Tokat'ta bu oran %2.87'de kalmıştır (TCBİUM, 1929c, s. 42,46). Öne çıkan bir diğer husus, Artova ilçesinde 11,573 kadın arasında okuma yazma bilen yalnızca bir kadının bulunmasıdır. Bu veriler, kadınlar ve erkekler arasında okuma yazma konusunda belirgin bir fark olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumun, Türk toplumundaki erkek egemenliğinin yanı sıra, kız çocuklarının okula gönderilmemesi gibi yaklaşımlardan kaynaklandığı söylenebilir (Köse, 2010, s. 174).

Tablo 7. 1927 Nüfus Sayımına Göre Tokat ve İlçelerinde Okuryazarlık Durumu.

Kazalar	Cinsiyet	Nüfusun Mevcudu	Bilen	Bilmeyen
Tokat	Erkek	38318	4688	33630
	Kadın	39491	997	38494
Artova	Erkek	10353	125	10228
	Kadın	11573	1	11572
Erbaa	Erkek	24826	516	24310
	Kadın	28964	31	28933
Niksar	Erkek	13534	319	13215
	Kadın	15042	38	15004
Reşadiye	Erkek	12561	135	12426
	Kadın	14923	4	14916
Zile	Erkek	24824	681	24143
	Kadın	28654	13	28641
Toplam	Erkek	124416	6464	117952
	Kadın	138647	1084	137563
Genel Toplam		263063	7548	255515

Kaynak: TCBİUM, 1929a, s. xlv; TCBİUM, 1929b, s. 12-13.

Bu dönemde Avrupa ülkelerinin okuma yazma oranlarına bakıldığında, Almanya'da %99.8, Fransa'da %96.8, Bulgaristan'da %75, Yunanistan'da %70 ve Yugoslavya'da %50.4 seviyelerinde olduğu görülmektedir. Bu durum, Türkiye'nin okuma yazma oranının diğer ülkelere kıyasla ne kadar geride kaldığını açıkça ortaya koymaktadır (Çetin, 1997, s. 54). 1927 yılı itibarıyla Tokat'ta 4 ana mektep, 7 kız mektebi, 80 erkek mektebi ve 3 çeşitli mektep olmak üzere toplamda 90 ilkokul, 2 ortaokul ve 1 askeri lise bulunmaktaydı. Ana, ilkokul ve ortaokullarda 1044 kız ve 3325 erkek öğrenci olmak üzere toplam 4369 öğrenci eğitim almaktaydı (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927, s. 769).

1.6. 7 Yaşını Doldurmuş Çocuklarda Okuma Yazma Oranı

1927 nüfus sayımı verilerine göre, Tokat'ta 7 yaşını doldurmuş çocuklar arasında okuma yazma oranı %3.76 olarak belirlenmiştir. Bu oran erkek çocuklarda %7.31, kız çocuklarda ise %0.68 seviyesindedir. Nüfus sayımının yapıldığı dönemde Tokat, okuma yazma sıralamasında 63 şehir arasında 55. sırada yer almıştır (TCBİUM, 1929c, s. 22-23). Bu veriler, Tokat'ta 7 yaşını dolduran çocuklar arasında okuma yazma oranının oldukça düşük olduğunu ortaya koymaktadır.

1.7. Tokat'ta Dini İnançlar

Yapılan sayımın amaçlarından biri, ülkede yaşayan dini inançların belirlenmesiydi. Türkiye genelinde gerçekleştirilen bu sayımda dikkat çeken bir husus, Hristiyanlık ve onun mezhepleri olan Katolik, Protestan, Ortodoks ve Ermeni gibi grupların ayrı ayrı sorulmasıdır. Ancak Hristiyanlık kategorisi altında verilen yanıtların kimler tarafından verildiği belirsizdir. Sayım sonuçlarına göre, Türkiye genelinde vatandaşların % 97.36'sı Müslüman, % 1.89'u Hristiyan, % 0.60'ı Musevi, % 0.13'ü diğer dinlere mensup, % 0.02'si ise dini kimliği belirsiz veya dinsiz olarak kaydedilmiştir (TCBİUM, 1929c, s. 30).

Tablo 8. 1927 Nüfus Sayımına Göre Tokat ve İlçelerinde Dini İnançlar.

Kazalar	Cinsiyet	İslam	Katolik	Protestan	Ortodoks	Ermeni	Hristiyan	Musevi	Diğer Dinler	Dinsiz veya Dini Meçhul

Tokat	Erkek	37787	12	1	21	417	21	46	12	1
	Kadın	38964	2	---	3	481	1	40	---	---
Artova	Erkek	10311	4	---	---	36	---	---	2	---
	Kadın	11538	2	---	---	33	---	---	---	---
Erbaa	Erkek	24824	1	---	---	1	---	---	---	---
	Kadın	28961	---	---	---	2	1	---	---	---
Niksar	Erkek	13527	---	---	---	7	---	---	---	---
	Kadın	15029	---	---	---	12	1	---	---	---
Reşadiye	Erkek	12560	1	---	---	---	---	---	---	---
	Kadın	14923	---	---	---	---	---	---	---	---
Zile	Erkek	24774	10	---	---	21	19	---	---	---
	Kadın	28005	7	---	1	22	12	6	---	1
Toplam	Erkek	123783	28	1	21	482	40	46	14	1
	Kadın	138020	11	---	4	550	15	46	---	1
Genel Toplam		261803	39	1	25	1032	55	92	14	2

Kaynak: TCBIUM, 1929a, s. lıx; (TCBIUM, 1929b, s. 42-43.

Tokat'ta yapılan nüfus sayımına göre, halkın %99.52'si Müslümandır. Hristiyanların oranı %0.40, Musevilerin oranı ise %0.03'tür. Ayrıca, az sayıda diğer dinlere mensup bireyler, dini bilinmeyenler ve dinsizler de bulunmaktadır. Sayım sonuçları, Tokat'taki en büyük dini azınlığın Ermeniler olduğunu ve bu grubun hem Tokat merkezinde hem de ilçelerinde yaşadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, Tokat'ta az sayıda Musevi azınlığın da bulunduğu görülmektedir.

1.8. Tokat'ta Engellilik Oranı

1927 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında, Türkiye'de yaşayan engelli bireylerin sayısı da araştırılan konulardan biriydi. Sayım sonuçlarına göre, Türkiye genelinde erkeklerde %2.07, kadınlarda %0.81 ve ortalama olarak %1.42 oranında engelli vatandaş tespit edilmiştir. Bu grupta en yüksek engellilik oranı, erkeklerde %24.08, kadınlarda %30.13 ve ortalama %25.88 ile topallık durumunda olanlar arasında görülmüştür. İkinci sırada ise erkeklerde %11.28, kadınlarda %20.24 ve ortalama %13.94 ile görme engelli bireyler yer almıştır (TCBIUM, 1929c, s. 29).

Tablo 9. 1927 Nüfus Sayımına Göre Tokat ve İlçelerinde Engellilik Durumu.

Kazalar	Cinsiyet	Engelsiz	Kör	Sağır-Dilsiz	Topal	Çolak	Kambur	Bunların Dışında
Tokat	Erkek	37498	88	56	263	142	15	256
	Kadın	39121	75	26	114	19	13	123
Artova	Erkek	10179	20	12	62	34	3	43
	Kadın	11471	17	7	33	6	3	36
Erbaa	Erkek	24334	36	48	169	86	1	152
	Kadın	28776	40	18	76	6	1	47
Niksar	Erkek	13266	24	13	103	54	7	67
	Kadın	14914	18	13	44	8	2	43
Reşadiye	Erkek	12249	38	28	109	64	4	69
	Kadın	14767	32	11	48	12	9	44
Zile	Erkek	24264	59	47	199	97	14	144
	Kadın	28382	53	16	92	22	8	81
Toplam	Erkek	121790	265	204	905	477	44	731
	Kadın	137431	235	91	407	73	36	374

Genel Toplam		259221	500	295	1312	550	80	1105

Kaynak: TCBİUM, 1929a, s. lıx; TCBİUM, 1929b, s. 42-43.

Tokat'taki sayım sonuçlarına göre, erkeklerde engel oranı %2.11, kadınlarda ise %0.88 olarak belirlenmiş, genel ortalama ise %1.46 olarak hesaplanmıştır. Bu durum, Tokat'taki engelli sayısının Türkiye ortalamasının üzerinde olduğunu göstermektedir. Tokat'ta elde edilen verilerde en yüksek engellilik oranı, Türkiye genelinde olduğu gibi topallık olarak kaydedilmiştir. Tokat'ta total oranı erkeklerde %0.73, kadınlarda %0.29 ve genel ortalama %0.50 olarak tespit edilmiştir. Topal sayısının, ülke genelinde olduğu gibi Tokat'ta da erkekler arasında daha fazla olmasının, savaşlar gibi nedenlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. İkinci sırada çolaklık yer almaktadır; Türkiye genelinde erkeklerde %11.99, kadınlarda %4.88 ve ortalama %9.88 olarak belirlenen çolaklık oranı, Tokat'ta erkeklerde %0.38, kadınlarda %0.05 ve ortalama %0.21 olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye genelinde ikinci sırada yer alan görme engelli oranı ise Tokat'ta üçüncü sırada kaydedilmiştir.

1.9. Tokat'ta Konuşulan Diller

1927 nüfus sayımı verilerine göre, Türkiye'de birçok farklı dilin konuşulmasına rağmen, halkın büyük bir kısmının ana dilinin Türkçe olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise Kürtçe yer almaktadır. Nüfus sayımına göre, halkın % 86.42'si Türkçe, % 8.69'u Kürtçe, % 0.98'i Arapça, % 0.88'i Rumca, % 0.70'i Çerkezce, % 0.51'i Yahudice ve % 0.48'i Ermenice konuşmaktadır (TCBİUM, 1929c, s. 31).

Tablo 10. 1927 Nüfus Sayımına Göre Tokat ve İlçelerinde Konuşulan Diller.

Kazalar	Cinsiyet	Türkçe	Rumca	Ermenice	Fransızca	İtalyanca	Arapça	Ace mce	Yahudice	Çerkezce	Kürtçe	Tatarca	Arnavutça	Bulgarca	Meçul Diller
Tokat	Erkek	34735	1	401	---	4	1	1	45	1651	1238	5	33	37	165
	Kadın	35838	4	464	---	---	64	25	17	1692	1266	---	8	---	113
Artova	Erkek	9720	---	41	---	---	---	---	---	456	133	---	---	---	3
	Kadın	10901	---	35	---	---	---	---	---	473	164	---	---	---	---
Erbaa	Erkek	23191	---	2	---	---	---	---	---	888	221	---	20	---	504
	Kadın	27208	---	2	1	---	---	---	---	1060	145	1	11	---	536
Niksar	Erkek	12945	7	1	---	---	---	---	---	56	274	---	140	---	111
	Kadın	14370	7	7	---	---	---	---	---	69	290	---	147	---	152
Reşadiye	Erkek	12480	---	---	---	---	---	---	---	---	80	---	---	---	1
	Kadın	14853	---	---	---	---	---	---	---	---	70	---	---	---	---
Zile	Erkek	23318	---	15	4	7	---	2	---	361	1078	---	---	---	38
	Kadın	27051	---	14	3	2	---	---	---	425	1121	---	---	---	39
Toplam	Erkek	116389	8	460	4	11	1	3	46	3412	3024	5	193	37	823
	Kadın	130221	11	522	4	2	64	25	17	3719	3056	1	166	---	839
Genel Toplam		246610	19	982	8	13	65	28	63	7131	6080	6	359	37	1662

Kaynak: TCBIUM, 1929a, s. lxxiii; (TCBIUM, 1929b, s. 58-59.

Sayım sonuçlarına göre Tokat'ta Türkçe, Rumca, Ermenice, Fransızca, İtalyanca, Arapça, Acemce, Yahudice, Çerkezce, Kürtçe, Tatarca, Arnavutça ve Bulgarca gibi pek çok farklı dilin konuşulduğu tespit edilmiştir. Nüfusun %93.75'i Türkçe, %2.71'i Çerkezce ve %2.31'i Kürtçe konuşmaktadır (TCBIUM, 1929c, s. 32-33). Verilerde dikkat çeken bir nokta, şehirde Çerkezce ve Kürtçenin önemli bir kesim tarafından konuşulmasıdır. Çerkezlerin, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve ardından 1914-1922 yılları arasında Rusya ve Kafkasya'dan Anadolu'ya göç ettikleri bilinmektedir (Behar, 1996, s. 62; Sinin, 2018, s. 30). Kürtçe konuşanların ise, Şeyh Said isyanı sonrasında buraya sürgün edilen Kürtler olduğu düşünülmektedir.

1.10. Tokat'ta Bulunan Milliyetler

1927 yılına ait nüfus sayımına göre, Türkiye'de yaşayanların % 96.77'si Türk vatandaşı, % 3.23'ü ise yabancı uyrukludur. Yabancıların % 3.07'si Avrupa ülkelerinden, % 0.12'si Asya ve Afrika ülkelerinden, % 0.04'lük kısmı ise diğer ülkelerin vatandaşlarından oluşmaktadır. Bu grupta en yüksek oranı Yunanlılar ve İtalyanlar temsil etmektedir (TCBIUM, 1929c, s. 35).

Tablo 11. 1927 Nüfus Sayımına Göre Tokat ve İlçelerinde Bulunan Milliyetler.

Kazalar	Cinsiyet	Türkiye	İran	Almanya	Avusturya	Belçika	Bulgaristan	Fransa	Yunanistan	Macaristan	İtalya
Tokat	Erkek	38271	1	1	2	---	35	---	---	4	4
	Kadın	39491	---	---	---	---	---	---	---	---	---
Zile	Erkek	24800	9	---	1	1	4	---	2	7	---
	Kadın	28636	12	---	---	---	---	4	---	---	2
Çeşitli Kazalar	Erkek	61272	---	2	---	---	---	---	---	---	---
	Kadın	70502	---	---	---	---	---	---	---	---	---
Toplam	Erkek	124344	10	3	3	1	39	---	2	11	4
	Kadın	138629	12	---	---	---	---	4	---	---	2
Genel Toplam		262972	22	3	3	1	39	4	2	11	6

Kaynak: TCBIUM, 1929a, s. lxxxvii; (TCBIUM, 1929b, s. 71-72.

Sayım sonuçları, Tokat'taki vatandaşların %99.97'sinin Türk vatandaşı, %0.03'ünün ise yabancı ülke vatandaşları olduğunu göstermiştir. Tokat'ta Türkler dışında İran, Almanya, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Fransa, Yunanistan, Macaristan ve İtalya vatandaşları da yaşamaktadır. Bu grupta en fazla sayıda Bulgar, İranlı ve Macar vatandaşının bulunduğu anlaşılmaktadır. Tokat'ta yaşayan yabancı uyruklu kişilerin büyük bir kısmının Tokat merkezi ve Zile ilçesinde ikamet ettiği gözlemlenmiştir.

1.11. Tokat Nüfusunun Doğum Yerlerine Göre Dağılımı

1927 sayımına göre, yurt dışında doğup Türkiye'de yaşayanların sayısı 439.974 kişidir ve bu, genel nüfusun %0.64'üne tekabül etmektedir. Yurt dışında doğanların büyük bir kısmı Rusya, Bulgaristan ve Yunanistan kökenlidir (TCBIUM, 1929c, s. 36). Tokat'taki yabancıların oranı ise %1.75'tir ve bu oran Türkiye ortalamasının üzerindedir. Tokat'ta yaşayan yabancılar arasında en fazla sayıya sahip olan grup, 2.298 kişiyle Ruslardır. Rusları, sırasıyla Sırp ve Yunanlılar takip etmektedir.

Tablo 12. 1927 Nüfus Sayımına Göre Tokat Nüfusunun Doğum Yerlerine Göre Dağılımı.

Ka zal ar	Ci nsi yet	Tü rki ye	İr a n	Af rik a- As ya	Al ma nya	Am avut luk	Avu stur ya	Be lçi ka	Bul gari stan	Fr an sa	Yun anist an	Mac arist an	İt al ya	Ro ma nya	R us ya	Sır bist an	A me rik a	M eç hul
To kat	Er ke k	37 56 6	6	1	2	16	2	---	53	---	67	6	3	1	37 8	15 1	---	66
	Ka dın	39 06 6	3	1	---	---	1	---	15	---	14	1	-- -	---	29 0	91	1	8
Art ova	Er ke k	10 16 8	-- -	---	2	---	---	---	---	1	---	---	-- -	---	10 5	52	---	25
	Ka dın	11 30 0	-- -	2	---	---	---	---	---	---	---	---	-- -	---	23 0	36	---	5
Erb aa	Er ke k	24 26 6	4	---	---	---	---	---	4	1	394	---	-- -	---	11 7	34	---	6
	Ka dın	28 21 5	-- -	---	---	---	---	---	3	---	379	---	-- -	---	18 5	16 4	---	18
Nik sar	Er ke k	13 18 8	7	---	---	---	---	---	4	---	49	---	-- -	---	14 4	13 8	---	4
	Ka dın	14 57 3	5	---	2	---	---	---	1	---	41	---	-- -	---	15 2	26 2	---	6
Reş adi ye	Er ke k	12 52 5	-- -	---	---	---	---	---	1	---	---	1	-- -	---	---	1	---	2
	Ka dın	14 90 0	-- -	---	---	---	---	---	---	---	---	---	-- -	---	32	---	---	1
Zil e	Er ke k	24 43 4	7	---	---	---	1	1	8	4	1	2	5	---	22	28	---	2
	Ka dın	28 27 0	5	---	---	---	---	6	9	4	2	---	1	10	33 1	29	---	6
To pla m	Er ke k	12 21 47	2 4	1	4	16	3	1	70	6	511	9	8	1	11 07	40 3	---	10 5
	Ka dın	13 63 24	1 3	3	2	---	1	6	28	4	436	1	1	10	11 91	58 2	1	44
Ge nel To pla m		25 84 71	3 7	4	6	16	4	7	98	10	947	10	9	11	22 98	98 5	1	14 9

Kaynak: TCBIUM, 1929a, s. cı; TCBIUM, 1929b, s. 87-88.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı 1831 yılında gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, elde edilen veriler sınırlı bilgiler sunduğu için ülkenin nüfus potansiyelini tam olarak yansıtamamıştır. Bu bağlamda, 1927 yılında yapılan nüfus sayımı, Türkiye Cumhuriyeti'nin modern anlamda ilk resmi nüfus sayımı olması açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu sayım sonucunda ülke hakkında oldukça detaylı nüfus verileri elde edilmiştir.

Sayım sonuçlarına göre Tokat vilayeti, Türkiye ortalamasının üzerinde bir nüfus yoğunluğuna sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca, bekâr kadın nüfusunun bekâr erkek nüfusunu aştığı da verilerle ortaya konmuştur. Kadınların erkeklerden daha fazla olmasının en önemli

nedeni, 1911-1922 yılları arasında süregelen savaşlar sırasında erkek nüfusun kaybıdır. Sayım verilerinden bir diğeri ise Tokat'taki genç nüfusun oldukça fazla olduğudur. 20 yaş altındaki genç nüfus, Türkiye ortalamasının üzerindedir. Bu durum, ülkeler için genellikle olumlu bir faktör olarak değerlendirilse de, Cumhuriyet hükümetinin ekonomik zorluklar yaşadığı dönemde bu genç nüfustan yeterince faydalanılamamıştır. Ancak ilerleyen yıllarda, genç nüfusun ülkenin kalkınmasında önemli bir rol oynayacağı kesindir.

Tokat il merkezinde dikkat çeken unsurlardan biri, hem erkeklerin hem de kadınların büyük bir kısmının tarımla uğraşmasıdır. Bu durum, Osmanlı döneminden gelen tarıma dayalı ekonomik anlayışın bir devamı niteliğindedir. Ayrıca, Tokat'ta sanayi, ticaret ve serbest meslek gibi çeşitli alanlarda da hem erkeklerin hem de kadınların çalıştığı görülmektedir. Kadınların yer almadığı meslekler arasında ordu ve PTT kurumları bulunmaktadır. Vilayetle ilgili önemli bilgilerden biri de Tokat'taki engelli bireylerin sayısı ve engel durumlarıdır. Bu bağlamda, Tokat'ta en yaygın engel türlerinin topallık, kol kaybı ve görme engellilik olduğu tespit edilmiştir. Topallık oranının yüksek olmasının, uzun süren savaşların etkisiyle ilgili olduğu söylenebilir.

Okuma yazma ile ilgili veriler incelendiğinde, Tokat'taki oranların Türkiye ortalamasının altında olduğu görülmektedir. O dönemde Türkiye'nin birçok şehrinde okuma yazma oranları düşük seviyelerdeydi, bu da Tokat'ın diğer şehirlerden farklı bir durumda olmadığını göstermektedir. Kadınlar arasında okuma yazma oranının daha düşük olmasının, erkek egemen bir toplumun kadınlara bakış açısının etkisi olduğu söylenebilir. Veriler ayrıca Tokat'ta yaşayan yabancıların varlığını da ortaya koymaktadır. 1927 yılında yapılan sayımda, Tokat'ta 9 farklı ülkeden toplam 91 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. Tokat ile ilgili diğer bir bilgi ise şehirde Çerkez ve Kürt nüfusunun bulunmasıdır. Çerkezlerin 1878 yılından itibaren Rusya'dan, Kürtlerin ise 1925'teki Şeyh Sait isyanı sonrasında buraya yerleştikleri düşünülmektedir.

1927 sayım sonuçları, hem ülkenin genel durumu hem de araştırma konusu olan Tokat vilayetinin kötü ekonomik koşullarını gözler önüne sermiştir. Tokat vilayetinin tarım, sanayi, eğitim ve sağlık gibi alanlarda önemli bir iyileşmeye ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Bu iyileşmelerin kısa vadede gerçekleşme olasılığı ise oldukça düşük görünmektedir. Tokat'ta halkın tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş yapabilmesi için hem yetişkin iş gücüne hem de devletin bu alanda ciddi destek sağlamasına ihtiyaç vardır. Ayrıca, vilayetin kalkınabilmesi için eğitilmiş bir insan gücüne de gereksinim bulunmaktadır. Dönem itibarıyla Tokat halkının %97'sinin okuma yazma bilmediği göz önüne alındığında, bu alanda nitelikli insan gücü bulmanın zorluğu da açıktır. Tüm bu olumsuz koşullara rağmen, Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen bu sayım, gelecek ile ilgili planlamada yöneticilere birçok konuda değerli bilgiler sunmuştur.

Kaynakça

Afyoncu, E. (2014). *Osmanlı Döneminde Tokat*. Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.

Baş, R. (2023). *Türkiye'nin Nüfus Politikası (1923-1980)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Başol, K. (1995). Türkiye'nin Demografik Yapısındaki Değişmeler. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (1), 249-280.

Behar, C. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Cilt 2. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Büyüktolu, R. ve Özcan, M.Ş. (2023). Cumhuriyet'in İlk Nüfus Sayımına Göre Çankırı'nın Demografik Yapısı. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 31, 323-348. <https://doi.org/10.56597/kausbed.1249613>

Çetin, T. (1997). *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Köylü Politikası (1923-1950)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Gölen, Z. (2008). *1927 Genel Nüfus Sayımı*. Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

İnalcık, H. ve Pamuk, Ş. (2000). *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Karal, E.Z. (1995). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Karpat, K.H. (2003). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Köse, M. (2010). *1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.

Lewis, B. (2010). *Modern Türkiye’nin Doğuşu* (M. Kırıtlı, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sinin, S. (2018). *Kafkasya’dan Tokat’a Göçler ve Muhacirlerin Sosyo-Kültürel Entegrasyonları (1877-1914)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.

Şimşirgil, A. (1990). *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Tamer, A. ve Bozbeyoğlu, A.Ç. (2004). 1927 Yılı Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar. *Nüfusbilim Dergisi*, 26 (1), 73-88.

TCBİUM. (1929a). *Umumi Nüfus Tahriri*. Fasikül 1. Ankara: Hüsnütabiat Matbaası.

TCBİUM. (1929b). *Umumi Nüfus Tahriri*. Fasikül 2. Ankara: Hüsnütabiat Matbaası.

TCBİUM. (1929c). *Umumi Nüfus Tahriri*. Fasikül 3. Ankara: Başvekalet Müdevvenat Matbaası.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927, (t.y.). Matbuat-ı Müdüriyet-i Umumiyesi.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1927-1928, (t.y.). Matbuat-ı Müdüriyet-i Umumiyesi.

TÜİK. (2012). *İstatistik Göstergeler 1923-2011*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

TÜİK. (2014). *İstatistik Göstergeler 1923-2013*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Yeşilırmak Havzası Kalkınma Birliği. (2010). *Tokat: Zamana Kök Salan Kent*. İstanbul: Sanat Çevresi.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Türkiye’deki Yerli Turistlerin Yabancılaşma Düzeyi ve Otantiklik Arayışı İlişkisi*

The Relationship Between The Level of Alienation and Seeking Authenticity of Domestic Tourists in Türkiye

Arş. Gör. Yasin BULUT¹, Prof. Dr. Bilgehan GÜLCAN²

Öz

Yabancılaşma ve bununla ilgili olarak ortaya çıkan otantiklik arayışı, sosyoloji, psikoloji ve turizm disiplinlerinin bir kesişme noktası durumundadır. Araştırmada, Türkiye’deki yerli turistlerin yabancılaşma düzeyi ile otantiklik arayışı arasındaki ilişkinin varlığını ve seyahat amacı farklılığının yabancılaşma düzeyi ya da otantiklik arayışı üzerinde etkili bir unsur olarak belirip belirmediğini tespit etmek, amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırma verileri, Türkiye’nin farklı bölgelerinde kültür, inanç, gezi-eğlence-dinlenme, sağlık ve akraba-memleket ziyareti olmak üzere beş farklı turizm türüne yönelik seyahat eden 479 yerli turistten yüz yüze gerçekleştirilen anketler aracılığıyla toplanmıştır. Araştırma sonucuna göre yerli turistlerin yabancılaşma düzeyinin artmasının otantiklik arayışını da pozitif yönde etkilediği, ancak yerli turistlerin farklı seyahat amaçlarına göre yabancılaşma düzeylerinde ya da otantiklik arayışlarında anlamlı farklılık olmadığı saptanmıştır. Türkiye’deki yerli turistlerin yabancılaşma düzeyinin düşük düzeyli de olsa otantiklik arayışlarını etkilemesi, turistik destinasyon, işletme ve ürün geliştiriciler için otantiklik ve geleneksel halk kültürü odaklı ürün/hizmet geliştirilmesinin önemine ve bu doğrultuda, bireylerin geçmiş ile bağ kurmasını sağlayan her tür nesnenin, kültürel ve sanatsal değerini daha fazla ön plana çıkarılmasının bir gereklilik olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, araştırma sonuçlarının farklı amaçla seyahat eden turistlerin destinasyon seçimi ve satın alma davranışlarını daha iyi anlamada ve buna bağlı olarak turistin beklentilerine yönelik ürün arzının şekillenmesinde yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İç turizm, yerli turist, yabancılaşma, otantiklik, otantiklik arayışı

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Alienation and the related seeking authenticity are at the intersection of sociology, psychology and tourism disciplines. In the research, it is aimed to determine the existence of the relationship between the alienation level of domestic tourists in Türkiye and the seeking authenticity and whether the difference in travel purpose appears as an effective factor on the level of alienation or the seeking authenticity. In this context, research data were collected through face to face surveys from 479 domestic tourists traveling for five different types of tourism in different regions of Türkiye: culture, belief, travel-entertainment-rest, health and relative-hometown visit. According to the results of the research, it has been determined that the increase in the level of alienation of domestic tourists has a positive effect on the seeking authenticity, but there is no significant difference in the level of alienation of domestic tourists according to different travel purposes or in their seeking authenticity. The fact that the level of alienation of domestic tourists in Türkiye affects their seeking authenticity, albeit at a low level, highlights the importance of developing products/services focused on authenticity and traditional folk culture for tourist destination, business and product developers, and in this direction, it points out that it is a necessity to bring cultural and artistic values to the forefront of all kinds of objects that enable individuals to connect with the past. It is thought that the results of the research can help to better understand the destination choice and purchasing behavior

* Bu çalışma, birinci yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Kapadokya Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, yasin.bulut@kapadokya.edu.tr

² Kapadokya Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, bilgehan.gulcan@kapadokya.edu.tr

of tourists traveling for different purposes, and accordingly, to shape the product supply for the expectations of the tourist.

Keywords: Domestic tourism, domestic tourist, alienation, authenticity, seeking authenticity

Paper Type: Research

Giriş

Öznesi insan olan interdisipliner karakterli turizm bilgisi, sosyolojik ve psikolojik araştırmalarla beslenme ihtiyacı duymakta ve bu anlamda da söz konusu disiplinlerin ilgisine konu olmaktadır. Her iki disiplinde de sıkça ele alınan yabancılaşma ve otantiklik kavramlarının turizmdeki görünümü ve turistler üzerindeki yansımaları bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Toplumlari ve bireyleri yabancılaşma sonucuna götüren nedenler arasında sanayileşme ve kentleşme (Weber, 2011), teknolojik gelişmeler (Özel, 2016), kitle kültürü ve kitle iletişim araçları, küreselleşme (Tolan, 1980), modern ve post modern yaşam (Yeniçeri, 1997; Fromm, 2014) sayılabilmektedir. Diğer taraftan, turizm araştırmalarında yabancılaşma kavramına özellikle Türk araştırmacılarca gereken ilginin gösterilmediği anlaşılmakta, turizm ile yabancılaşmayı ilişkilendiren çalışmaların çoğunlukla Marx’ın yaklaşımıyla işgücü ve üretim cephesinden ele alındığı görülmektedir. Ek olarak, Xue ve arkadaşlarının da (2014, s. 195) ifade ettiği gibi modern ve postmodern toplumun yabancılaşmasıyla bağlantılı olduğu bilinen sosyal gerginliklerin ve kişisel mutsuzlukların azaltılmasında turizm faaliyetlerinin oynadığı role ilişkin de çok az şey bilinmektedir.

Turizmde yabancılaşmaya göre göreceli olarak daha fazla ele alınan diğer bir kavram ise yabancılaşma ile de yakın ilişkisi olan otantikliktir (Rickly-Boyd, 2013). Otantiklik kavramının kaynaklarda iki farklı yaklaşımla ele alındığı ya da diğer bir deyişle iki farklı görünümünün olduğu söylenilebilecektir. Bunlardan ilki insanı merkeze alan *özne odaklı otantikliktir*. Özne odaklı otantiklik, Goldman ve Kernis (2002) tarafından “kişinin gerçek benliğini yaşayabilmesi” olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, bireyin duygu, inanç, biliş ve deneyimlerinin davranışı ile uyumlu olması otantik yaşamı, uyumsuzluğu ise otantik olmayan yaşamı anlatmaktadır. Otantikliğin diğer bir görünümü ise *nesne odaklı otantikliktir*. Nesne odaklı otantiklik denildiğinde ise, herhangi bir küçük yerleşim birimi, bölge ya da ülkeye özgü, geçmişle bağlantısı olan, insanların farklı duygular yaşamasına neden olan ve gizemli olma özelliğini koruyan mistik imge ve göstergeler anlaşılmaktadır.

Burada belirtmek gerekirse, birtakım araştırmacılar insanlığın geçmiş ile ilgili nesne, mekân ve deneyime, tarih ve nostaljiye merakının her geçen gün arttığını ve bu durumun ana nedeninin ise çağdaş insanın yaşam tarzı ile ilişkili olduğunu öne sürmektedirler (Gülüm, 2015, s. 93-95; Urry, 2018, s. 296). Postmodernist bir dünyada yaşayan çağdaş insanın, içinde bulunduğu şehir yaşamı, küreselleşme (McLuhan ve Powers, 2015) sanayileşme ile ortaya çıkan üretim-tüketim ilişkileri (Fromm, 2014), doğal ve özgün olandan uzaklaşarak seri üretimin bir dişlisi hâline gelmesi (Marx, 2017), iletişimlerini sahte ve mekanik bir düzlemde gerçekleştirmesi (Doğan, 1998), sahip olduğu kullan-at davranışı (Toffler, 1981) teknolojik gelişmelerin aracı hâline gelmesi (Heidegger, 2017; Marcuse, 2015; Özel, 2016) gibi pek çok unsur yabancılaşmasına neden olmaktadır. İncancına, değerlerine, kimliğine, toplumuna ve sosyal kültürüne yabancılaşan insan ise otantikliğe ilgi duymakta orijinali, yereli, özgünü, doğal ve gerçek olanı (MacCannell, 1989; Aktaş Polat ve Polat, 2016; Wang, 1999) dolayısıyla kendini, özünü aramaktadır.

Turistin otantiklik arayışının ve bunun tezahürü olarak yerele olan ilgisinin artarak ilerleyişi (Gülüm, 2015; Moore vd., 1995; Rızaoğlu, 2004) ve bu bağlamda söz konusu arayışın arka planında yabancılaşma düzeyi ile ilişkilendirilmesinin daha fazla ele alınması gerekmektedir (Harter, 2002; Aktaş Polat ve Polat, 2016; Steiner ve Reisinger, 2006; Xue vd., 2014). Diğer taraftan, Dann (1977) ve Cohen’in (1979; 1988) turistlerin, yabancılaşma düzeyine bağlı olarak

değişen yoğunluk derecelerinde otantiklik arayışına sahip olduklarına ilişkin savları da önemslenmiştir. Dolayısıyla, bireylerin otantiklik arayışı, konu bağlamında yabancılaşmanın bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda, yabancılaşmanın turizmde otantiklik arayışına neden olup olmadığı ve bireyin yabancılaşmasının otantik turizm ürünleri ile ilgili algısında ya da bizatihi deneyimlediği turizm deneyimi içerisinde kendi varoluşsal otantikliğine ulaşmasında bir etken olup olmadığı gibi konuların açıklanması gerekmektedir.

Yabancılaşmayı ortaya çıkaran söz konusu nedenlere ve bireyleri otantiklik arayışına yönlendiren etkenlere tüm ulus toplumlarında olduğu gibi Anadolu Türk toplumu da maruz kalmıştır/kalmaktadır. Dolayısıyla çalışmada yabancılaşma düzeyinin, bir turizm davranışı olan otantiklik arayışında güdüleyici bir unsur olup olmadığı düşüncesinden hareket edilerek yerli turistlerin yabancılaşma düzeyi ve otantiklik arayışı arasındaki ilişki, turizmin bakış açısıyla incelenmiştir. Ayrıca, birtakım araştırmalarda yabancılaşmanın, turistin verdiği kararları etkileyerek bireylerin yabancılaşma düzeyine göre farklı turizm ürünleriyle ilgili genel ya da özel beklentiler içerisinde olmasını etkilediği (Cohen, 1988; Xue vd., 2014) ve dahası, yabancılaşmanın turistin tercihi ya da davranışlarındaki etkisini turistin kendisinin dahi fark edemediğine değinilmektedir (Rickly-Boyd, 2013). Bu noktada araştırma, farklı seyahat amaçlarını da kapsama alarak, turistlerin seyahat amaçlarına göre destinasyon seçimi ve turistik satın alma davranışlarını daha iyi anlamayı, daha açıklayıcı hâle getirmeyi amaçlamaktadır. Bu sayede, turist beklentilerine yönelik ürün arzının şekillenmesinde de araştırma sonuçlarının etkili olabileceği varsayılmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Yabancılaşma: Kendine Yabancılaşma ve Kültürel Yabancılaşma

Sosyoloji Sözlüğü'nde yabancılaşma kavramı, genel bir yaklaşımla “bireylerin birbirlerine veya belirli bir süreç ya da ortama uzaklaşmalarını” ifade etmektedir (Marshall, 1999, s. 798). Sosyal bilimler sözlüğü ise kavramı, “bireyin içinde yaşadığı topluma, toplumdaki rolüne ve kültürel değerlerine karşı ilgisinin yok olmaya başlaması, norm ve değerlerini anlamsız görmesi ve kendini yalnız ve güçsüz hissetmesi durumu” (Atılğan, 2010, s. 41) olarak açıklamaktadır. Yabancılaşmanın psikolojideki kullanımına yönelik tanımı ise yalın bir ifadeyle, “kişiliğin parçalandığı ve kimlik kaybının ortaya çıktığı bir süreç” (Akyıldız ve Dulupçu, 2003, s. 31) biçiminde yapılabilmektedir. Sanayi devriminin bir sonucu olarak 1900’lü yılların başında ortaya konan ve özellikle 1950’den itibaren daha çok sosyolojide ele alınan bir kavram hâline gelen yabancılaşma, çok boyutlu olması nedeniyle farklı kültürel yapılarda farklı boyutları ile kullanılabilmektedir.

Yabancılaşma, bazı toplumlarda bireyin insan dışı unsurlarla ilişkisi üzerinden bazı toplumlarda ise daha çok varoluş üzerinden açıklanmaktadır. Kavram, Türkçede çoğunlukla bireyin insan dışı unsurlarla bağlantısı ile ilgili olarak kullanılmaktadır. Kavramı ilk defa kullanan Seeman (1959) yabancılaşmayı; normsuzluk, anlamsızlık, güçsüzlük, sosyal izolasyon ve kendine yabancılaşma olarak boyutlandırmıştır. Daha sonra kültürel yabancılaşma boyutu da eklenerek, kavram altı boyutlu hâle gelmiştir (Ana Britannica, 2018). Hem sosyoloji hem de psikolojide olumsuz bir anlam yüklenen yabancılaşmanın özellikle diğer boyutlardaki düzeyleri gerçekleştirildikten sonra ortaya çıkan ve daha kapsayıcı olan *kendine yabancılaşma* ve *kültürel yabancılaşma* alt boyutları (Doğan, 1998, s. 27-28; Tolan, 1980, s. 133), turizm ile daha fazla ilişkilendirilebilir görülmektedir.

Yeniçeri’ye (1997, s. 47) göre kendine yabancılaşma, bireylerin şu veya bu biçimde kendi gerçekliği ile bağlantısının kopmasıdır. Toplum içinde yaşayan ve var olma mücadelesi veren bireyin kendi gerçekliğinden uzaklaşması ve kendine yabancılaşma durumu ile karşı karşıya kalmasında toplum, etkin bir unsur olarak karşımızda durmaktadır. Bununla birlikte, toplumların bir taraftan özgün değerlerinden, normlarından ve kimliğinden uzaklaşması, diğer taraftan da farklı kimlikleri, değerler sistemini ve normları benimsemeye/içselleştirmeye çalışması, oldukça zorlu geçen bir süreci ifade etmektedir. Fromm (2014, s. 134) da bu bağlamda, geleneksel

toplumdan uzaklaşmanın, insanı mutlu ve huzurlu kılan güvenlik ve ait olma hislerinden yoksun bıraktığını ifade ederek, modern insanın, daha bağımsız, daha eleştirel ve öz güveninin daha yüksek olduğunu, ancak bu durumun yalnız yaşamayı ve toplumdan kopmayı da hızlandırdığını ifade etmektedir. Sartre’nin kendisi için var olan insanın kendinde varlık konumuna düşmesine yönelik tasviri (Akdeniz, 2012, s. 39) ya da Freud’un (2016, s. 70) *artık insanı* toplum içinde kendine yabancılaşan bireyi anlatır. Benzer şekilde, Marx’ın (2017) kapitalist emekçisi de kendi eylemlerine ve sonunda kendisine yabancılaşmaktadır. Özel (2016, s. 116-130) ise konuya inanç cephesinden yaklaşarak, yabancılaşmanın kişinin salt kendi ile ilgilenerek kendi noksan aklına güvenmesi sürecinde başladığını ve kendine yabancılaşmış benliğinin, ilahi gücün bahşedeceği manevi iklime girmeden son bulamayacağını ve bu hâlden kurtulmasının da mümkün olamayacağını ifade etmiştir.

Bir diğer boyut olan kültürel yabancılaşma ise kendine yabancılaşma ile bağlantılı olmakla birlikte bazı farklılıkları içermektedir. Buna göre birey, içinde yaşadığı toplumun kültürel değerlerini benimsediği, içselleştirdiği oranda toplum ile bütünleşir ve topluma ait bir kimlik sahibi olur. Descartes, bireylerin zihin dünyalarındaki farklılıkların doğal olduğunu ancak zihni kullanarak fikir, bununla ilişkili olarak da kültür üretiminin insanın kendi iradesine bağlı olduğunu vurgulamıştır (Descartes, 2015, s. 31). Sosyologlar da insanlığın ortak bir anlayışla her tarihsel dönemde, kültürel ve sosyal kurumlar ve gelenekler ürettiğini kabul ederler. Fakat, insan simge üretme ve yenileme yeteneğini durmaksızın kullanarak bu gelenek ve kurumları da sürekli dönüştürmektedir.

Toplumsal değişimin de etkisiyle daha fazla hissedilen kültürel yabancılaşma kavramının anlaşılmasında kuşkusuz *kültür boşluğu* kavramının açıklanması önem arz etmektedir. Kültür boşluğu kavramı, Ogburn tarafından, bir kültürel yapının birbiriyle ilişkili parçalarından birinin, diğerinden daha erken ya da daha fazla değişime uğraması durumunda ortaya çıkan uyumsuzluk hâli (aktaran Kongar, 2001, s. 139) olarak açıklanmaktadır. Böylece geleneksel toplumdan modern topluma, ulus ekonomilerinden kapitalist sisteme geçiş ile ortaya çıkan kültür boşluğu, kültürel yabancılaşmanın hızlanarak derinleşmesine neden olmuş görünmektedir. Kapitalizmin ortaya çıkması ile geleneksel toplumsal yapı hızla çökmeye başlamış ve yeni toplumsal yapı da açık bir biçimde ortaya konamamıştır. Dolayısıyla, kapitalist düzenin dayattığı yalnızca sembolik pratiklerden ibaret olan yeni kural ve değerler sistematığı toplumların, gerçek bir anlam ve derinlik ihtiva eden özgün değerlerinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Toplumda yaşayan ve içinde yaşadığı toplum ile var olan birey ise bu değerleri, tam olarak kabullenme ve kabullenmeme ikilemi ile karşı karşıya kalmıştır (Tolan, 1980, s. 215-248). Ayrıca, bireylerin, ancak birkaç yüzyıllık bir zaman diliminde gerçekleşebilecek teknolojik, ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal gelişmeyi, birkaç on yıl içerisinde yaşıyor olması da kültürel yabancılaşmanın sebepleri arasında gösterilmektedir (Özbudun vd., 2008). Diğer taraftan, kültürel yabancılaşma bağlamında ulus devlet modeli eleştirileri de yapılmakta, bir zenginlik kaynağı olarak kabul edilen farklı kültürel unsurların ulus devlet modelleri ile eriyerek kültürel yabancılaşma sürecini hızlandırdığı ileri sürülmektedir (Akgün, 2015).

1.2. Otantiklik: Özne ve Nesne Odaklı Otantiklik

Türk Dil Kurumu (2018), Fransızca kökenli otantik kelimesini, “eskiden beri mevcut olan özelliklerini taşıyan” (1) ve “orijinal” (2) olarak tanımlamaktadır. Otantiklik ise, insanın kendi inanç ve değerleri ile uyumlu olması durumudur. Bireyin duyguları içinde yaşadığı dünyadan ve sosyal çevresinden etkilendiğinden otantik varoluşu da etkilenmektedir. Burada ifade etmek gerekirse, Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinin en üst basamağında bulunan kendini gerçekleştirme ihtiyacının giderilmesi, otantik bir benliğin varlığı açısından önemli görülmektedir (Gül, 2010, s. 46-47). Dolayısıyla, yabancılaşma iklimi ile kuşatılmış bir dünyada, otantik unsurlara, değerlere ve bakış açılarına hülasa otantiklik ile ilişkili her şeye, insanlık fazlasıyla ihtiyaç duymaktadır. Turizmde yerel yemekler, kültürel festivaller, el sanatları, çeşitli ritüeller gibi pek çok somut olmayan kültürel miras (SOKÜM) unsuru, yerel halkın güncel kültürüne

uygun olarak sunulup sunulmadığına bakılarak otantik veya otantik olmayan olarak nitelenmektedir (Wang, 1999, s. 350).

Turizmin özellikle otantik olanı sergileyerek turistik bir ürüne dolayısıyla, sahnelenen otantikliğe dönüştürmesiyle kültürel yabancılaşmayı artırıcı etkisinden söz edilebilecektir. Bununla birlikte, kültür, inanç, diaspora, gibi turizm türleri aracılığıyla yabancılaşmış bireyin turizm sayesinde bu yabancılaşmanın etkisinden kurtulabilmesi de mümkün görünmektedir. Bu bağlamda turizmde doğal, özgün, yalın olana ve bu nitelikli ürünlerin korunması ve deneyimlenmesine olan talep her geçen gün artmaktadır. Bu talep artışı bir anlamda bireyin, turist kimliğiyle otantikliğe erişebilme imkânına sahip olması ile ilişkilendirilebilmektedir. Böylece turizm, insanın öze uygun deneyime ulaşmasının bir yolu olabilmekte, farklı turizm türlerine katılım hâlindeki birey (turist), otantik bir yaşamı keşfetme ve onu sınırlı süreli de olsa yaşayabilme imkânına sahip olabilmektedir.

Denetleyici ve sınırlayıcı kurumsal, bürokratik, teknolojik ve tekdüze yaşamından uzaklaşmak isteyen çağdaş insan, turizm aracılığıyla kısa süreli de olsa yalın dünyaya bir *kaçış* gerçekleştirmektedir (MacCannell, 1976; Rızaoğlu, 2004; Urry, 2009). Turist bu kaçış ile farklılık (Urry, 2009) ya da otantiklik (MacCannell, 1976) arayışına girmekte ve inancı, düşünceleri, hisleri, değerleri, kimliği ve kişiliği ile uyumlu davranarak günlük yaşamında hissettiği yabancılaşma hâinden kurtulmak istemektedir (Steiner ve Reisinger, 2006). Bu noktada, bireyin turizme katılmasındaki temel itici güçler içinde, modern insanın günlük yaşamda eksikliğini hissettiği ve yaşamına anlam veren temel değerleri kaybetmesi ile ortaya çıkan otantiklik arayışının da olduğu ileri sürülmektedir (Moore vd., 1995). Buradan hareketle, günümüz turizminde turistin önemli bir amacı, yalnızca kendi özgün değerlerine ulaşmak, inancı ve özü ile bütünleşmek ve içinde yaşadığı toplumun somut ve somut olmayan kültürel birikiminden turizm aracılığıyla faydalanabilmektir. Sadece kültür turizmi ile sınırlanamayacak olan bu bireysel amaç, farklı birçok turizm türü kapsamında da geçerli olabilmekte ve böylece turizm bireyin kendine yabancılaşma düzeyini azaltabileceği gibi kültürel yabancılaşmadan kurtulmasına da yardımcı olabilecektir. Bu noktada, özne ve nesne odaklı olarak iki tür otantiklikten söz edilebilmektedir.

Özne odaklı otantiklik bakış açısından otantik olmak, bireyin toplumu etkisi altına alan küresel sisteme dair zihinsel projeye ilişkin farkındalığının oluşması ve kendi yaşamının küresel sisteme bağlı şekillenmesine izin vermemesi ile mümkün olmaktadır. Ayrıca, yaşamını değerli ve anlamlı hale getiren hedef ve ideallere yönelmesi özne odaklı açıdan otantikliğin önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Özne odaklı otantiklik anlayışında turist, kendini otantik turizm faaliyetlerine bilinçli bir şekilde hazırlamamış olsa da turizm, belirli bir süre için bireyin yabancılaşmadan kaçınma gereksinimini doyurabilmektedir. Buradan hareketle, otantik olan ya da olmayan kuruluşlar aracılığıyla turistik bir destinasyonun, turisti günlük rutin yabancılaşmasından uzaklaştırabileceği ve otantik varlığı ile ilişki kurmasına yardımcı olabileceği söylenilebilmektedir. Ancak, varoluşçu yaklaşım bu bakış açısını eleştirmekte ve bireyin yabancılaşmadan kurtulabilmesinin kendi oluşturduğu özgün etkinliklere katılması ile mümkün olacağı görüşünü savunmaktadır (Wang, 1999).

İnsan değer, inanç ve fikirleriyle otantik bir şekilde var olabilmek, kendini tanımlayabilmek, yaşamı ve içindekileri anlamlandırabilmek, içinde yaşadığı topluma kimliğini kabullendirebilmek ve diğer insanlarla sağlıklı ilişkiler kurabilmek için çeşitli nesnelere ya da sembollere yani maddi kavrayışa gereksinim duymaktadır (Rızaoğlu, 2004, s. 22). Nesne odaklı açıdan otantiklik, üretimi modern turizmin gelişiminden daha eskiye dayanan, kitle için üretilmemiş ve yerel olan somut ve somut olmayan kültürel miras unsurları, doğal çevre gibi turistik çekicilikler olarak açıklanmıştır (Sedmak ve Mihalic, 2008, s. 1016).

Kültürü şekillendiren insan üretimleri, günümüzde olağanüstü bir hızla değişmekte ve sürekli yenilenmektedir. Bireyin otantiklik arayışı ile anlatılmak istenen, herhangi bir turistik destinasyonun veya nesnenin salt orijinal ve gerçek olması gibi anlaşılmamalıdır. Kaldı ki,

turizmde sergilenen nesne, yalın hakikat bile olsa pazarlama unsuru olacağı için, gerçek anlamda bir otantiklikten bahsedilememektedir. Kuşkusuz, otantiklik arayışı ile amaçlanan otantik olana, gerçeğe, özgüne en yakın turizm ürünü ya da hizmetinin sunulmasıdır. Ancak, turizmin doğası gereği maddi ya da manevi, tabii ya da beşerî her türden varlık bir objeye ya da Marx'ın tabiriyle *metaya* dönüşebilmektedir. Ayrıca, otantik olanın daha fazla ilgi çekici hâle getirilme çabası, modern turistin ihtiyaçlarına cevap verebilir bir görünüm kazandırılması ve bu gerekçelerle teknoloji ile harmanlanması gibi çeşitli dönüşümler de turizmde sıkça gözlenen bir durumdur. Bu durum *sahnelenen otantiklik* kavramının ortaya çıkmasına neden olmakta ve turizmde bu kavram giderek daha fazla kullanılır hâle gelmektedir.

Sahnelenen otantiklik kavramı, ilk defa MacCannell (1973) tarafından turizmde ortaya konan otantiklik uygulamalarının, doğrudan yöreye özgü kültürel unsurlara dönük olarak kurgulanmadan suni bir biçimde tüketime sunulduğunu anlatmak için kullanmıştır. Bu noktada, ortaya çıkan kültürel metalaşmanın, yöresel kültüre ait otantikliği ve bu otantikliğin toplumsal kültürdeki somut ve somut olmayan yansımalarını önemli ölçüde olumsuz etkilediği ifade edilmektedir (Cohen, 1988). Ayrıca, turizm tüketiminin otantik olana yönlendirilerek bir toplumun geleneklerinin de sosyal ihtiyaçlardan ziyade temsili (göstermelik) bir şekilde sergilendiği vurgulanmak istenmektedir (Gülüm, 2015). Dolayısıyla turizm faaliyetlerinin gelişimi ile otantik yöresel kültüre ait değerlerin gün yüzüne çıkarılmasının sağlandığı ancak, turizm sektörünün yapısı gereği bu değerlerin çoğunlukla geçmişte var olduğu gibi orijinal yani salt otantik bir şekilde sunulmasının mümkün olmadığı, ancak turizmde bir ürün olarak pazarlanarak (*sahnelenerek*) sergilenmesinin mümkün olduğu söylenmektedir (Berber, 2003). Yerel kültürel mirasın, barındırdığı anlam ve derinlikten koparılmadan turistlere sunulmasına yönelik olarak geliştirilen politikalar, yerel halkın yaşamı üzerinde olumlu yansımalar ortaya çıkardığı gibi turizmde yerel kültürün öneminin anlaşılmasını da sağlayabilmektedir. Nitekim, kültürel sürekliliğin sağlanması için kültürel mirasa ait unsurların hem kendi toplumunun temsilcileri hem de diğer toplumlar tarafından bilinmesi gerekmektedir (Gülüm, 2015). Diğer taraftan, farklı sosyokültürel ve iktisadi statüdeki, farklı yabancılaşma düzeyindeki ve buna göre de farklı beklentilerdeki turist, otantikliğin gerçek ya da sahnelenmiş olanına yönelik de farklı tatminleri olduğu akılda tutulmalıdır.

Postmodernizm çağının etkisi ile turist, kitlesel üretim ve tüketim ilişkilerinden uzaklaşarak bireysel bir yaşama doğru yönelim gerçekleştirdiği görülmektedir. Ayrıca bu davranışı ile belirli bir zaman diliminde gerçekleşen birden çok etkinliğe katılarak bir turistik deneyimden diğerine geçiş yapmak, dolayısıyla aynı sürede pek çok turizm ürünü deneyimlemek istemektedir (Urry, 2009, s. 161). Postmodernist turist, kendisine sunulan davranış kalıplarını ve turizm ürünlerini benimsememekte, kendi ruhsal, fiziksel ve düşünsel dünyası, inancı, değerleri ve özgün kültürel kimliği ile uyumlu olarak özgürce hareket edebildiği ve bu şekilde günlük yaşamında hissettiği eksikliği giderebildiği gerçek bir tatil düşlemektedir (Steiner ve Reisinger, 2006). Kitlesel turizmin gerilediği, kişisel tercihlere odaklı özgün turizm faaliyetlerinin gelişim gösterdiği günümüz turizm konseptinde turistlerin taleplerini öğrenebilmek oldukça önem kazanmıştır. Bu bağlamda ürün geliştiricilerin, eski ile yenisini, diğer bir deyişle geleneksel ile modern bir araya getirerek turistlere tam anlamıyla gerçek otantik deneyimler olmasa bile gerçeğe yakın kurgusal otantik deneyimler yaşatabilmeleri mümkün görünmektedir. Bu sayede turizm faaliyetlerinin, bireylerin yeni şeyler öğrenmelerine ve kendi kültürlerinden, özlerinden bir parça bulmalarına katkıda bulunan ve yalnızca maddi dünyalarına değil, hislerine de hitap eden önemli bir etkinlik olacağı düşünülmektedir.

1.3. Turizmde Yabancılaşma ve Otantiklik Konusu

Bireyler farklı psikolojik nedenler ile farklı turistik davranışlar sergilemektedirler. Bu nedenler anlaşılırsa turistlere sunulan ürün ve hizmetlerde ona göre uyarlamalar yapılarak turistlerin psikolojik tatminleri arttırılabilir (Akgündüz, 2016, s. 43). İnsanların boş vakitlerinde evden ayrılmalara neden olan etkenleri inceleyen birtakım araştırmacılar, bu durumu kentleşme ile açıklamaya çalışmakta diğer bir grup araştırmacılar ise kentsel yaşayış biçiminin yabancılaştırıcı

etkisi üzerinde durma eğilimindedirler (Nash, 1981, s. 464). Bu doğrultuda yabancılaşmaya neden olan ve bireyleri turizm faaliyetlerine yönlendiren etkenler şu şekilde sıralanmıştır: Sanayileşme ve kentleşmenin etkisi ile insanlar arasındaki sosyal ve fiziksel uzaklık artmış ve ilişkiler şekilsel bir hâl almıştır. Kimliğini yitiren kent insanı, diğer insanlara nesne gibi davranmaya başlamış ve maddi varlıklara bağlılığı artmıştır. İnsanlar önceden programlanmış mekanik otomatlara dönüşmüştür. Birbirinin inancına ilişkin daha fazla ilgisiz kalmıştır. İlgi, merak, inanç, ekonomik düzey, eğitim düzeyi gibi konularda insanlar arasındaki farklılıkların artması bir başkasını düşünmeyen insanların çoğalmasına neden olmuştur. Diğerlerini umursamayan insan, içten duygu ve düşüncelerini saklar hâle gelmiş ve aşırı uzmanlaşma sonucu, insanlar arasındaki ilişkiler yalnızca yaptıkları görevler ile ilgili olmuş, kişisel ve sosyal ilişkiler zayıflamıştır. Gürültünün ve bürokrasinin hâkim olduğu kent yaşamı, bireyi zihinsel ve bedensel olarak yormuştur. Teknoloji ve makinelerle arasındaki ilişki bozulan insan, işini yapması için faydalanacağı aletlerin esiri olmuştur. Tüm çevresi binalar ve teknik araçlar ile donatılmış insanın yaşamı, tekdüze olmuş ve yapaylaşmıştır. Bilginin ve insani değerlerin önemi azalmış, ahlak olgusu maddi değerler üzerine inşa edilmiş, özünü ve maneviyatını yitiren kentli, bunalıma girmiştir. Tüm bunların sonucunda ise kimliksiz, amaçsız, kişiliksiz, güçsüz, tüm yaşamını -mış gibi geçiren ve ne yapacağını bilemeyen yabancılaşmış insanlar topluluğu ortaya çıkmıştır (Rızaoğlu, 2004, s. 45-46).

Sanayileşme ve kentleşme sonucu yalnızlaşan ve sosyal ilişkilerden uzaklaşan yabancılaşmış post modern çağ insanı, turizm aracılığıyla özünü bulmaya çalışmakta ve yeni sosyal ilişkiler ve deneyimler arayışına girmektedir. Günlük yaşam ile turistik yaşamı karşılaştıran Aktaş Polat ve Polat (2016, s. 243) bireyin, olağan yaşamındaki tekdüzelikten, kendine/kültürüne çevresine/doğaya yabancılaşmış ruh hâlinde ve meta seviyesine indirgenmiş benliğinden turistik yaşamda, kültürünü, kimliğini, otantik varoluşunu ve yitirdiği maneviyatını yeniden kazanmaya çalışan biri hâline gelebileceğini belirtmiştir. Kaldı ki turist, günlük yaşamında karşılaştığı ve birçok kez dikkat dâhi etmediği olaylara, nesnelere turistik bir ortamda çok farklı yaklaşarak yeni anlamlar yükleyebilmektedir. Turist, kendisindeki bu değişikliği nesnelere ve olaylara aktararak onları çok farklı algılama ve görme eğilimindedir. Bu davranışı onu hoşnut eder ve değişiklik isteğini gidermesine katkı sağlar. Dolayısıyla sağlıklı olmak için şart görülen turizm, modern toplumlarda bir ihtiyaç hâline gelmiştir. “Tatile ihtiyacım var!” deyişi bu durumu ispatlar niteliktedir (Urry, 2009, s. 18-20).

Turistlerin turizm faaliyetlerine katılmalarındaki temel motivasyon kaynağı, psikolojik tatmin arayışlarıdır. Bireylerin kişilik yapıları, motivasyon unsurları, moda, zevk ve alışkanlıkları, kültürel uzaklık ve snobizm olarak ifade edilen başkalarına özenme durumları, katılacakları turizm faaliyetlerinin kapsam ve içeriğini etkileyebilmektedir (Akgündüz, 2016, s. 40-41). Bununla birlikte, farklı turist sınıflandırmalarına göre turistlerin amaç ve beklentileri de farklılaşabilmektedir. Cohen’in turist tipolojisine göre *rekreasyonel turist*, rekreasyona dönük fiziksel faaliyetlere odaklanır. *Şaşırtıcı turist*, olağan yaşamından uzaklaşmak ister ve bu doğrultuda çeşitli faaliyetlere katılır. *Deneyimsel turist*, otantik deneyim arayışında olan kişileri, *deneyisel turist*, temel motivasyon kaynağı yerel halk ile etkileşim kurmak olan turist grubunu, *varoluşçu turist* de gidilen destinasyonun yaşam tarzı ve yerel kültürüne uyum sağlamak isteyenleri temsil eder. Cohen’in turist tipolojisi, yabancılaşma ile ilişkilendirilecek olursa rekreasyonel turistten varoluşçu turiste doğru yabancılaşma düzeyi artmaktadır. Rekreasyonel turistler, günlük yaşamlarında yabancılaşmayı oldukça az hissetmekte ve ona göre turizm faaliyetlerine katılmaktadır. Şaşırtıcı turistler, yabancılaşma hissetmekle beraber, bu durumları ve turizme katılma talepleri geçici olmaktadır. Deneyimsel ve deneyisel turistler yabancılaşmayı bahsi geçen üç gruptan daha fazla hissetmekte ve daha yoğun otantiklik arayışına sahip bulunan kimselerdir. Varoluşçu turistler ise yabancılaşma hâlini en yoğun hisseden ve yeni bir manevi rota arayışında olan gruptur (Rickly-Boyd, 2013).

Tablo 1. Farklı turist tiplerinde yabancılaşma ve otantiklik

Turist Tipi	Yabancılaşma	Otantiklik	Tatil Türü
Varoluşçu	Yüksek	Temel amaç	Bireysel
Rekreasyonel	Düşük	Arka planda	Kitlesel

Tablodan anlaşılabacağı üzere yabancılaşma düzeyi, yoğun otantiklik arayışında olan ve sürekli farklı bir deneyim arayan varoluşçu turistten, otantikliği önemsemeyen ve yalnızca kendini oyalayıcı bir faaliyet arayışında olan rekreasyonel turiste doğru düşmektedir. Varoluşçu turistler, bireysel tatile ve alternatif turizm çeşitlerine yönelirken rekreasyonel turist, akışa kapılmayı ve kitlesel olana yönelmeyi tercih etmektedir.

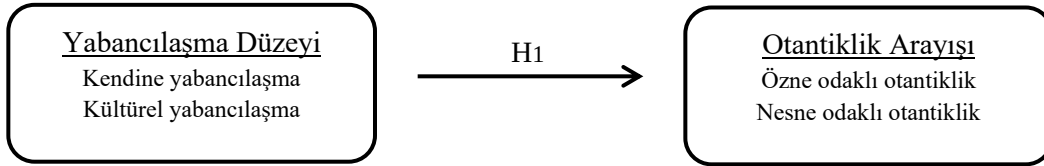
2. Yöntem

Araştırmanın yöntemi, araştırma modeli ve hipotezleri, evren ve örneklem, veri toplama ve veri analizi başlıkları ile sunulmuştur. Araştırmaya, Gazi Üniversitesi Etik Komisyonu tarafından 11/04/2018 tarih ve 27968600-302.99-59493 sayı numarası ile etik kurul izni verilmiştir.

2.1. Araştırma Modeli ve Hipotezleri

Genel tarama modeli kapsamında ilişkisel tarama modelinde yürütülen bu araştırmada, yerli turistlerin yabancılaşma düzeyi ile otantiklik arayışı arasındaki nedensellik ilişkisi ve farklı turizm türlerine katılımın yabancılaşma düzeyi ve otantiklik arayışı üzerinde fark etkisi oluşturup oluşturmadığı ortaya konmuştur. Buna göre araştırma modeli, Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. Araştırma modeli

Özellikle sosyoloji ve psikoloji disiplinlerince hem ayrı ayrı hem de birbiriyle olan ilişkisi bağlamında incelenen yabancılaşma ve otantikliğin, turizme ait olgu dünyasındaki karşılığı itibarıyla yeterince ele alınmadığı ancak buna rağmen otantikliği ortaya çıkaran nedenin yabancılaşma olduğunun ortaya konduğu anlaşılmaktadır (MacCannell, 1976; Cohen, 1988; Rickly-Boyd, 2013; Xue vd., 2014). Dolayısıyla, bireylerin yabancılaşma düzeyine göre değişen yoğunluk derecelerinde otantiklik arayışına sahip olduğuna ilişkin görüşün de (Dann, 1977; Cohen, 1979; 1988) etkisiyle çalışmada yabancılaşma düzeyi ve otantiklik arayışı ilişkisine odaklanılmış ve araştırmanın temel hipotezi *Hipotez 1* geliştirilmiştir.

H1: Yerli turistlerin yabancılaşma düzeyi, otantiklik arayışı üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahiptir.

Fromm’un (2014, s. 129) ve Rickly-Boyd’un (2013) belirttiği gibi bireylerin katıldıkları turizm faaliyetinin türüne göre yabancılaşma düzeyleri, dolayısıyla da otantiklik arayışları farklılaşabilmekte ve yabancılaşmış ruh hâinden kurtulma durumları etkilenebilmektedir. Örneğin, Lanquar’a (1991, s. 50-51) göre inanç turizmi faaliyetleri, turistlerin yabancılaşmadan uzaklaşarak otantik varoluşları ile bütünleşebilmesini sağlayabilecekken Doğan’a (2004) göre ise bir kültür turizmi etkinliği olan müze gezileri, turistlerin doyurucu bir etkinliğe katılmasını sağlayarak yabancılaşmadan uzaklaşmalarına yardımcı olabilecektir. Bu doğrultuda, turistlerin sahip olduğu turizm türü değişkenine göre, yabancılaşma düzeyi ve otantiklik arayışlarının farklılaşıp farklılaşmadığının ölçülebilmesi için *Hipotez 2* ve *Hipotez 3* geliştirilmiştir.

H2: Yerli turistlerin yabancılaşma düzeyi, farklı turizm türlerine katılıma göre anlamlı bir farklılık gösterir.

H3: Yerli turistlerin otantiklik arayışı, farklı turizm türlerine katılıma göre anlamlı bir farklılık gösterir.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini, değişik amaçlarla seyahat eden yerli turistler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, söz konusu evren içinden olasılığa dayalı olmayan örneklem seçme tekniği olan amaçlı örnekleme ile seçilmiş 479 yerli turisttir. Bu örneklem seçim tekniğinde örneklem, araştırmacının evrenin özelliklerine ilişkin sahip olduğu bilgilere dayanarak seçilmektedir. Dolayısıyla örneklem, gelişigüzel ya da rastlantısal olarak değil araştırmanın amacı doğrultusunda evrenin özelliklerine göre belirlenmektedir (Şavran, 2009: 139-145).

Akdeniz Turistik Otelciler ve İşletmeciler Birliği'nin (AKTOB, 2014) tamamladığı bir araştırmada, Türkiye'deki yerli turistlerin iç turizm seyahatleri, %65,7 yakın ziyareti; %19,2 gezi-eğlence-dinlenme, kültürel ve sportif faaliyetler; %8,4 sağlık; %2,1 iş ve geri kalanı ise farklı amaçlarla gerçekleşmektedir. Araştırma amacına ve iç turizm hareketliliğine uygun olarak farklı seyahat amaçlarına sahip 479 adet örnekleme ilişkin veri, kültür amaçlı turistler için Safranbolu'dan (102), gezi, eğlence ve dinlenme amaçlı turistler için Side ve Manavgat'tan (111), inanç amaçlı turistler için Konya Mevlana Müzesi'nden (98), sağlık amaçlı turistler için Kozaklı'dan (32) ve Ramazan Bayramı münasebetiyle Ankara'dan farklı şehirlerdeki dost ve akrabalarını görmek için seyahat edenlere yönelik Ankara şehirlerarası karayolu dinlenme tesislerinden (136) elde edilmiştir. Ayrıca, demografik ve sosyal yapı itibarıyla birbirinden farklı nitelikte katılımcıların araştırmaya dâhil edilmesine özen gösterilmiştir. Özellikle Antalya, Kozaklı ve Safranbolu destinasyonlarında araştırmanın anketi uygulanırken herhangi bir ayırım yapmadan turistlerin uğradığı ticari ya da ticari olmayan tesis ya da turistik mekanlarda anket uygulanmıştır. Bu bağlamda; Antalya'da araştırmanın anketi uygulanırken Manavgat'ta bulunan otel ve tatil köyü misafirlerine ve Side, Evrenseki, Kumköy plajlarında dinlenmekte olan yerli ziyaretçilere ulaşıldığı gibi Manavgat şelalesini görmeye gelen yerli ziyaretçilere de ulaşılmış ve veri toplama süreci bizzat araştırmacının kendisi tarafından yürütülmüştür.

2.3. Veri Toplama

Araştırma verileri, 09.06.2018-30.06.2018 tarihleri arasında farklı amaçla seyahat eden yerli turistlerden yüz yüze uygulanan anket formları aracılığıyla toplanmıştır. Araştırma kapsamındaki destinasyonlarda bulunan kurum ve kuruluşlarda veri toplanabilmesi için gerekli mercilerden (kültür ve turizm müdürlükleri ve diğer kurum/kuruluşların yetkililerinden) izinler alınmıştır. Araştırma sahasında potansiyel katılımcılara araştırmacı ve araştırmanın konusu hakkında bilgilendirme yapıldıktan sonra araştırmaya katılarak görüşleri ile katkıda bulunmak isteyip istemediği sorulmuştur. Onay veren yetişkinlerin katılımı sağlanmış olup anket formunun doldurması esnasında, öncesinde ya da sonrasında hiçbir katılımcıdan kimlik bilgisi ya da kimlik bilgisini ortaya koyacak herhangi bir bilgi alınmamıştır.

Araştırmada turistlerin yabancılaşma düzeylerini ölçmek için Kohn ve Schooler (1983) tarafından ortaya konan kendine yabancılaşma ve kültürel yabancılaşma ölçekleri, otantiklik arayışını ölçmek için ise Shim (2013) tarafından geliştirilen özne odaklı otantiklik ve nesne odaklı otantiklik ölçekleri kullanılmıştır. Ölçeğin hazırlanmasında turizm işletmeciliği alanında uzman üç, turizm sosyolojisi alanında uzman iki ve İngiliz dili ve edebiyatı alanında uzman iki öğretim üyesinin görüşleri alınmıştır. Anket formunun hazırlanmasında ön testler yapılmış ve ifadelerin anlaşılabilirliği birçok defa test edilmiştir. Veri toplama noktalarının seçilmesinde ise, farklı seyahat amaçlarına yönelik olarak turistik çekiliğe sahip olan ve yerli turistlerin turistik bir destinasyon ya da işletme olarak rağbet gösterdiği bölge ve mekanların tercih edilmesine özen gösterilmiştir.

2.4. Veri Analizi

Verilerin analizinde, araştırma amacına yönelik testlerin yapılabilmesi için uygun bir istatistiksel analiz programı kullanılmıştır. Araştırmaya dâhil olan yerli turistleri tanımlayıcı istatistiklere ilişkin yüzdelik oranlar demografik özellikler tablosu aracılığıyla sunulmuştur. Araştırma hipotezlerinin test edilmesinde ise, ilişkinin varlığı için korelasyon, ilişkiye dair etki düzeyi için basit doğrusal regresyon ve fark testleri için de tek yönlü varyans (F) analizlerinden yararlanılmıştır.

Diğer taraftan, ölçeklerin iç tutarlılığını ölçmek için Cronbach Alfa güvenilirlik analizi gerçekleştirilmiştir. Güvenirlik analizi sonucuna göre; yabancılaşma düzeyi ölçeğine dair genel güvenilirlik katsayısı 0,725 ve otantiklik arayışı ölçeğine ilişkin genel güvenilirlik katsayısı ise 0,815 olarak hesaplanmıştır. Alpha değeri, yabancılaşma ölçeğinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde güvenilir ve otantiklik arayışı ölçeğinin ise yüksek derecede güvenilir olduğunu kanıtlamıştır (Sekaran 2000, s. 205). Ayrıca, yapı geçerliliğinin test edilebilmesi ve ölçmenin daha az sayıda ifade ile gerçekleştirilebilmesi amacıyla faktör analizi uygulanmıştır. Bu doğrultuda, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerinin 0,60’tan büyük olması ve Bartlett’s küresellik testinin ($p < 0,001$) anlamlı olması, ölçeklerin faktör analizine uygun olduğunu ortaya koymuştur. Faktör analizi sonucuna göre yabancılaşma düzeyi ölçeğinde kendine yabancılaşma ve kültürel yabancılaşma alt boyutları, otantiklik arayışı ölçeğinde ise özne odaklı otantiklik ve nesne odaklı otantiklik alt boyutları ortaya konmuştur.

3. Bulgular

Bu bölümde, araştırmaya katılan yerli turistleri tanımlayıcı istatistiksel bilgilere ve araştırma hipotezlerinin test edilmesine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Tanımlayıcı İstatistiksel Bulgular

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular, Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların demografik özellikleri

		n	%
Cinsiyet	Kadın	239	49,9
	Erkek	240	50,1
Yaş	18-25	130	27,1
	26-38	168	35,1
	39-57	151	31,5
	58 ve üstü	30	6,3
Medeni Durum	Bekâr	174	36,3
	Evli	280	58,5
	Boşanmış	25	5,2
Eğitim Durumu	İlköğretim	19	4,0
	Ortaöğretim	109	22,8
	Ön lisans/Lisans	287	59,9
	Lisansüstü	64	13,4

Tablo 2’de yer alan bulgular, araştırmanın amacına hitap eden örnekleme ilişkin bilgiler ortaya koymasının yanı sıra yerli turistlerin sosyodemografik özelliklerini tanımlayıcı bilgiler sunması bakımından da önemli görülmüştür. Katılımcıların cinsiyetine ilişkin dağılımlarının dengeli olduğu, yaş dağılımının yaklaşık %94 oranında 18-57 aralığında olduğu ve eğitim durumunun %73’ünden fazla bir oranda üniversite mezunlarından oluştuğu görülmektedir.

3.2. Hipotez Testleri

Bu bölümde, araştırma hipotezlerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Araştırmanın amacı olan yabancılaşma düzeyi ile otantiklik arayışı arasındaki nedensellik ilişkisinin ölçülebilmesi için korelasyon ve basit doğrusal regresyon analizleri uygulanmış ve bu analizlere ilişkin sayısal veriler, Tablo 3 ve Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Yabancılaşma düzeyi ve otantiklik arayışı arasındaki ilişki

Değişkenler		Yabancılaşma Düzeyi	Otantiklik Arayışı
Yabancılaşma Düzeyi	P. Correlation	1	0,125**
	Sig. (2-tailed)		0,006
	N	479	479
Otantiklik Arayışı	P. Correlation	0,125**	1
	Sig. (2-tailed)	0,006	
	N	479	479

**Korelasyon, %1 anlamlılık düzeyindedir.

Tablo 3'e göre, araştırmaya katılan yerli turistlerin yabancılaşma düzeyi ile otantiklik arayışı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu anlaşılmıştır ($r=0,125$ $p<0,01$). Korelasyon analizinde, r katsayısı +1'e yaklaştıkça iki değişken/grup ya da ortalama arasındaki ilişkinin kuvveti artmaktadır. Buradaki r katsayı değeri, katılımcıların yabancılaşma düzeyi ile otantiklik arayışı arasında ilişki olduğunu kanıtlamış, bununla birlikte r değerinin 1'e uzaklığı ilişkinin şiddetinin düşük düzeyde olduğunu göstermiştir. İkinci adım olarak ise yerli turistlerin otantiklik arayışı üzerinde yabancılaşma düzeyinin var olan etkisi nedir? Ya da diğer bir deyişle yabancılaşma düzeyi, yerli turistlerin otantiklik arayışının yüzde kaçını açıklamaktadır? Sorularına yönelik olarak etki düzeyinin ölçülebilmesi için basit doğrusal regresyon analizi kullanılmış ve analize ilişkin veriler, tabloda sunulmuştur.

Tablo 4. Yabancılaşma düzeyi ve otantiklik arayışı arasındaki etki

Değişkenler	Beta	s.d.	t	F	p
Sabit	3,369	0,386	29,490		
Yabancılaşma Düzeyi	0,115	0,418	2,733	7,468	0,006

$p<0,05$ Otantiklik arayışı = $3,369 + (0,115 \times \text{Yabancılaşma düzeyi})$ $R^2=0,15$

Tablo 4'e göre, yabancılaşma düzeyinde ortaya çıkan her bir birimlik artışın otantiklik arayışında 0,115 birimlik bir artışa neden olduğu anlaşılmıştır. Böylece, yerli turistlerin yabancılaşma düzeyine ilişkin farklılıkların, otantiklik arayışının artış ya da azalışında düşük düzeyde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Buradan hareketle, Hipotez 1 (H_1) kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak, yabancılaşma düzeyi değişkeninin otantiklik arayışı üzerinde 0,115 düzeyinde pozitif yönlü anlamlı bir etkiye sahip olması, düşük düzeyli de olsa ilişkinin şiddeti etki gücünü ortaya koymaktadır ($F=7,468$ $p<0,05$). Dolayısıyla, bulgulara göre bağımsız değişken olan yerli turistlerin yabancılaşma düzeyi, bağımlı bir değişken olan otantiklik arayışının %15'ini açıklamaktadır ($R^2=0,15$ $p<0,05$). Bununla birlikte, araştırma bulgularının, yabancılaşma ve otantikliğin birbiri ile ilişkili olduğunu ve/veya diğer bir deyişle otantikliği ortaya çıkaran nedenlerden birinin yabancılaşma olduğunu ortaya koyan kuramsal ya da ampirik araştırma bulguları ve değerlendirmeleri (MacCannell, 1976; Dann, 1977; Cohen, 1988; Rickly-Boyd, 2013; Xue vd., 2014; Aktaş Polat ve Polat, 2016) ile örtüştüğü görülmektedir.

Yerli turistlerin farklı turizm türlerine katılmalarının yabancılaşma düzeyleri üzerinde etkili olup olmadığının test edilebilmesi için tek yönlü varyans (F) analizi uygulanmış ve bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 5. Yabancılaşma düzeyi ve farklı turizm türlerine katılım arasındaki farklılık

Turizm Türü	N	$\bar{x}$	s.e.	F	P
Kültür	102	52,61	8,280	1,277	0,278
İnanç	98	53,92	9,676		
Gezi, Eğlence ve Dinlenme	111	54,91	8,328		
Sağlık	32	52,29	8,978		
Akraba-Memleket Ziyareti	136	53,91	7,166		
Toplam	479	53,76	8,362		

Tablo 5’ten anlaşılabacağı üzere, yerli turistlerin yabancılaşma düzeyi, farklı turizm türlerine katılıma göre farklılık göstermemiştir ($F=1,277$ $p>0,05$). Dolayısıyla, Hipotez 2 (H_2), kabul edilmemiştir. Gezi, eğlence ve dinlenme amaçlı seyahate katılanların yabancılaşma düzeyi ortalamasının ($\bar{x}=54,91$), diğer turizm türlerine katılanların ortalamalarına göre yüksek olduğu anlaşılrsa da sonuçta anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Dolayısıyla, yerli turistin yabancılaşma düzeyi farklılığının, hangi amaçla seyahat edeceğine ilişkin kararında bir farklılığa yol açmadığı anlaşılmaktadır.

Yerli turistlerin farklı turizm türlerine katılmalarının otantiklik arayışı üzerinde etkili olup olmadığının test edilebilmesi için tek yönlü varyans (F) analizi uygulanmış ve bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 6. Otantiklik arayışı ve farklı turizm türlerine katılım arasındaki farklılık

Turizm Türü	N	$\bar{x}$	s.e.	F	P
Kültür	102	73,48	9,256	0,501	0,735
İnanç	98	72,80	6,932		
Gezi, Eğlence ve Dinlenme	111	74,29	7,141		
Sağlık	32	73,84	8,683		
Akraba-memleket ziyareti	136	73,57	7,243		
Toplam	479	73,54	7,711		

Tablo 6’ya göre, yerli turistlerin otantiklik arayışının farklı turizm türlerine katılıma dair bir farklılık ortaya çıkarmadığı ve sonucun, değişkenler arasında anlamlı bir fark etkisi oluşturmadığı saptanmıştır ($F=0,501$ $p>0,05$). Dolayısıyla, Hipotez 3 (H_3), kabul edilmemiştir. Yerli turistlerin otantiklik arayışı, farklı turizm türlerine katılınmasından etkilenmemekte, diğer bir deyişle farklı turizm türlerine katılım değişkeni, otantiklik arayışına göre şekillenmemektedir.

4. Tartışma ve Sonuç

Yabancılaşma, çok boyutlu ve karmaşık yapıda bir kavram olması nedeniyle, turizm faaliyetlerinin anlaşılmasına ve turizm alan yazınında yeni kuramların oluşmasına önemli katkılar sağlayacak kapasiteye sahiptir. Buna rağmen, turizm araştırmacıları, kavrama gereken ilgiyi göstermemişlerdir (Xue vd., 2014). Turizm araştırmalarında otantikliğin geçmişi ise 1950’li yıllara dayansa da (Goffman, 1959) kavramı, ilk kez müze ile ilişkili olarak Trilling (1972) kullanmıştır. MacCannell (1976) ise günlük yaşamın sıradanlığında ve otantiklikten uzak üretim ve tüketim ilişkileri arasında yabancılaşan bireyin, özgünlük ve gerçeklik aradığını, bu nedenle de atalarının kültürlerine ve daha sade ve yalın yaşam tarzlarına özel ilgi duyduğunu ifade ederek bu iki kavramı (yabancılaşma ve otantiklik) birlikte kullanan ilk yazar olmuştur.

MacCannell’a (1989) göre turistler, postmodernist dünyanın yabancılaşmış bireyleri olup, günlük yaşamlarında elde edemedikleri otantikliği turistik yaşamda elde edebilmeleri mümkündür. Ancak, turizm gelişiminin yaşandığı birçok destinasyonda yer alan çoğu turizm ürününün, otantiklikten uzak bir şekilde sergilendiği için turistlerin bu arayışının çoğunlukla tatmin olmayacağını belirtmektedir. Kuşkusuz, burada otantikliğe nesne odaklı bakış açısından yaklaşılarak ev sahibi toplumun kültüründe yer alan nesne ve sunumların otantik oluşu kastedilmektedir. Wang (1999) ise otantikliği varoluşçu bir yaklaşımla bireysel ya da diğer bir

deyişle özne odaklı açıdan değerlendirmektedir. Bu doğrultuda nesne odaklı otantikliği, turistlerin öz benliklerini, eylemlerini ve ne hissettiklerini dikkate almadığı gerekçesiyle eleştirmektedir. Aynı zamanda otantikliği, günlük yaşamın sıkıcı ve bürokratik işleyişinde sahte ve mekanik davranışlar sergileyen bireyin, hakiki kişiliği ya da diğer bir deyişle kendi gerçekliği ile bütünleşerek samimi davranışlar sergilemesi olarak açıklamaktadır.

Bilhassa MacCannell (1976) ve Cohen'in (1979) çalışmaları, turizm alan yazınında otantiklik konusuna olan ilginin artmasına neden olurken turizm araştırmacıları tarafından yabancılaşma konusu göz ardı edilmiş görünmektedir. Otantiklik kavramının turizm disiplininde yoğun bir şekilde araştırmalara konu edilmesi, turizm faaliyetlerinin belirli bir düzeyde keşfedilmesine olanak tanımıştır. Ancak, turizm faaliyetlerinin farklı yönleriyle ya da farklı değişkenlerle araştırılmasında yabancılaşma kavramının yeteri kadar kullanılmadığı belirtilmektedir. Dolayısıyla bu durumun, sosyal yönü ağırlıklı olan karmaşık bir ilişkiler bütünü olarak turizm faaliyetlerinin, daha ileri düzeyde keşfedilmesini engellediği savunulmaktadır. Oysaki 21. yüzyıl toplumlarının yapısını ortaya koyan yabancılaşma kuramlarının otantiklik ile ilişkili olarak araştırılmasının, turizm disiplininin sosyolojik ve hatta sosyal psikolojik tahlilinde yeni paradigmalara ortaya çıkmasına katkıda bulunması mümkündür. Dolayısıyla bu görüş, konuya dair önemli bir alan açmaktadır (Xue vd., 2014). Hülasa burada, yabancılaşma kavramının otantiklikten daha kapsamlı bir kavram olduğu belirtildikten sonra kavramın, Marksist ve/veya varoluşçu perspektiften ele alınarak turizm disiplindeki araştırmalara konu edilmesiyle, yeni kuramların üretilmesine ve özellikle de seyahat motivasyonu gibi sosyoloji temelli konuların daha detaylı araştırılmasına imkân verebileceği ifade edilmektedir (Rickly-Boyd, 2013).

Bireyler, günlük yaşamlarında hissettikleri yabancılaşmadan dolayı manevi açıdan yoksunluk yaşamakta, bu durum ise turizm faaliyetlerinde yaşanan gelişmelerin de etkisi ile bireylerin yerel kültürlere olan ilgilerinin artmasına ve el sanatları, yerel müzik, folklor gibi faaliyetlerin canlanmasına neden olmaktadır. Benzer şekilde, küreselleşmenin ve dijitalleşmenin toplumların ve bireylerin otantik kültürel değerleri ve inançları üzerindeki olumsuz etkileri devam ederken, yöresel ve otantik olana ve kaybolan değerlere ilginin de sürekli arttığı görülmektedir. Bu noktada, turizmin temel güdüleyicisi turist kimliğindeki yabancılaşmış bireyin otantiklik arayışıdır (Moore vd., 1995; Aktaş Polat ve Polat, 2016; Steiner ve Reisinger, 2006). Yabancılaşmanın ortaya çıkmasına ve bireylerin otantiklik arayışına yönelmesine neden olan unsurlara tüm dünya toplumlarının maruz kaldığı gibi Anadolu Türk insanı da maruz kalmaktadır. Dolayısıyla araştırmanın temelinde, yabancılaşma ve otantiklik arayışı ilişkisine odaklanılarak yerli turistlerin yabancılaşma düzeylerinin, turistik bir davranış olan otantiklik arayışlarını motive edici bir etkide bulunup bulunmadığı düşüncesinden hareket edilmiştir.

Araştırma bulguları, yabancılaşma düzeyine ait farklılığın, otantiklik arayışı üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkide bulunduğunu göstermiştir. Yerli turistlerin yabancılaşma düzeyi ile otantiklik arayışı arasında anlamlı ilişkinin ortaya çıkması (MacCannell, 1989; Aktaş Polat ve Polat, 2016; Wang, 1999; Xue vd., 2014) ve düşük düzeyli de olsa yabancılaşma düzeyi arttıkça otantiklik arayışlarının da artması (Dann, 1977; Cohen, 1979; 1988), önceki araştırmacıları destekler niteliktedir. Diğer taraftan, sağlık, kültür, eş-dost-akraba ziyareti, gezi-eğlence gibi farklı amaçlarla gerçekleştirilen seyahatlerde hem yabancılaşma düzeyinin ve hem de otantiklik arayışının farklılık göstermediği anlaşılmış ve daha önceki araştırmacıların (Rickly-Boyd, 2013; Fromm, 2014) görüşü desteklenmemiştir.

5. Öneriler

Araştırma sonucunda, Türkiye'deki yerli turistlerin yabancılaşma düzeyinin düşük düzeyli de olsa (0,15) otantiklik arayışlarını etkilediği tespit edilmiştir. Bu durum, turistik destinasyon, işletme ve ürün geliştiriciler için otantiklik ve geleneksel halk kültürü odaklı ürün/hizmet geliştirmelerinin önemine ve bu doğrultuda, bireylerin geçmiş ile bağ kurmasını sağlayan her çeşit nesnenin, sanatsal ve kültürel değerinin daha fazla ön plana çıkarılmasının bir gereklilik olduğuna işaret etmektedir. Bu doğrultuda, özgün mimari yapının, yöresel yiyecek-

içecek kültürünün ve yerel geleneksel el sanatlarının korunarak sergilendiği destinasyonların sayılarının artırılabilmesi için; turizmin ulusal, yerel ve hatta küresel ölçekli tüm paydaşlarının eş güdümlü, planlı ve müşterek bir şekilde hareket etmeleri, politika geliştiricilerin yerel değerlerin korunmasını sağlayan politikalar geliştirerek destek vermeleri, yerel yönetimler ve mahalli idarelerin bölgedeki uygulamaları yerinde takip ederek sorunların çözümüne hızlı yanıt vermeleri önem arz etmektedir. Bilhassa, yerel halkın da geleneklerini, samimiyetini ve özgün kültürel değerlerini muhafaza etme konusunda istekli olması, bu değerlerini koruyarak turizme kazandırma yolunu tercih etmesi ve planlı turizm gelişimini desteklemesi gerekmektedir.

Diğer taraftan, kültürel değerlerin ticari bir *meta* hâline dönüştürülmeden turizmde pazarlama unsuru hâline getirilmesi konusunun, turizmin tüm paydaşlarının üzerinde hassasiyetle durması gereken bir konu olduğu açıktır. Hızlı değişen teknolojik, iktisadi ya da sosyolojik yapıya rağmen gelenek (örf) ve görenekler (adet), el sanatları, zanaatlar, mimari ya da sanatsal öneme sahip yapılar ve buna benzer kültürel miraslar, özellikle de doğrudan mirasın varlığını sürdürdüğü bölgenin insanı tarafından yaşatılmaya çalışılmalıdır. Bu sayede, tüm bu değerler, mevcut küresel konjonktüre ve sosyal yapının şartlarına göre birtakım uyarlama ve değişikliklere maruz kalsa da sürdürülebilirliği sağlanabilecektir. Ayrıca, destinasyonların sosyal taşıma kapasitelerinin aşılmaması konusunda gereken önlemlerin alınması da otantik deneyimler yaşanabilmesi için önem arz etmektedir. Dolayısıyla, otantik geleneksel kültürün sürdürülebilirliğinin sağlanması, turizm paydaşlarının gelir elde etmesi ve turistlerin de aradığı özgünlüğü elde etmeleri buna bağlıdır.

Araştırmada yerli turistin otantiklik arayışı içerisinde olduğu ve bu arayışın yabancılaşma düzeyine göre değiştiği anlaşılsa da yabancılaşma kavramı, otantiklik arayışını tam anlamıyla açıklayamamıştır. Dolayısıyla bu durum, turizmde hakiki ve doğal olana ilginin her geçen gün arttığı (Urry, 2009, s. 153) da göz önüne alınırsa, ileride otantiklik arayışının başka değişkenlerle ilişkisine odaklanacak araştırmaların önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca, yerli turistler ile sınırlandırılan bu araştırmanın aksine merak edilen bu olgulara ilişkin yabancı turistlerden veri toplanarak yabancı turistlerin yabancılaşma düzeyleri ya da otantiklik arayışları ortaya konulabilecektir. Bu sayede, yerli turistler ile yabancı turistlerden elde edilen veriler ile ortaya konan bulgularda karşılaştırılabilecektir. Diğer taraftan, yerli turistin katıldığı turizm türü farklılığının yabancılaşma düzeyi ve otantiklik arayışı üzerinde etkileyici bir unsur olarak ortaya çıkmayı, turizm paydaşlarının konuyu bütüncül bir yaklaşımla ele alabileceğine işaret etmektedir. Ek olarak, araştırma yerli turistin en çok rağbet ettiği turizm türlerine dönük olarak gerçekleştirilmiş olsa da araştırmada göz ardı edilen diğer turizm türlerinin sergilendiği destinasyonlarda da turistin otantiklik arayışının arka planı irdelenebilecektir. Hülâsa, yabancılaşma ve otantiklik konularına ilişkin kavramsal ve kuramsal çerçeveden ve araştırmada elde edilen bulgulardan hareketle, pek çok yeni araştırma sorusunun geliştirilebilmesi mümkün görünmektedir.

Kaynakça

- Akdeniz, E. B. (2012). *J.P. Sartre'de yabancılaşma fenomeni*. Karakoyun Yayınları.
- Akgün, İ. (2015). *Türk toplumunda değişme süreci ve yabancılaşma-din ilişkisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akgündüz, Y. (2016). Turist, turizm ve turist psikolojisi. İçinde E. Duran ve C. Aslan (Eds.), *Turizmin sosyal psikolojik dinamikleri*, (ss. 31-45). Paradigma Akademi Yayınları.
- Aktaş Polat, S. ve Polat, S. (2016). Turizm perspektifinden yabancılaşmanın sosyo-psikolojik analizi: Günlük yaşamdan turistik yaşama yabancılaşma döngüsü. *Sosyoekonomi*, 24(28), 235-253.
- AKTOB-Akdeniz Turistik Otelciler ve İşletmeciler Derneği, (2014). *Yurtiçi seyahat pazarı araştırması*. Erişim adresi: <https://www.yumpu.com/tr/document/view/39263116/yurtici-seyahat-pazarı-arastirması-2014> (Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2018).

- Akyıldız, H. ve Dulupçu, M. A. (2003). Kavramsal ve diyalektik bir süreç olarak yabancılaşma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 8(3), 27-48.
- Ana Britannica, (2018). *Alienation: Causes, effects and solutions*. Erişim adresi: <https://global.britannica.com/topic/alienation-society> (Erişim Tarihi: 20 Haziran 2018).
- Atılğan, Z. (2010). *Anomi ve yabancılaşma bağlamında İstanbul'daki kapkaç olaylarına bakış* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Berber, Ş. (2003). Sosyal değişme katalizörü olarak turizm ve etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), 205-221.
- Bulut, Y. (2018). *Yerli turistlerin yabancılaşma düzeyine göre otantiklik arayışı* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cohen, E. (1979). A phenomenology of tourist experience. *Sociology*, 13(2), 179-201.
- Cohen, E. (1988). Authenticity and commoditization in tourism. *Annals of Tourism Research*, 15(3), 371-386.
- Dann, G. (1977). Anomie, ego-enhancement and tourism. *Annals of Tourism Research*, 4(4), 184-194.
- Descartes, R. (2015). *Yöntem üzerine konuşma* (M. Erşen, Çev.). Say Yayınları.
- Doğan, H. Z. (2004). *Turizmin sosyo-kültürel temelleri*. Detay Yayıncılık.
- Doğan, İ. (1998). *İletişim ve yabancılaşma*. Sistem Yayıncılık.
- Freud, S. (2016). *Kültürdeki huzursuzluk* (V. Atayman, Çev.). Say Yayınları.
- Fromm, E. (2014). *Sağlıklı toplum* (Y. Salman ve Z. Tanrısever, Çev.). Payel Yayıncılık.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Doubleday Publishing.
- Goldman, B. ve Kernis, M. (2002). The role of authenticity in healthy psychological functioning and subjective well-being. *Annals of the American Psychotherapy Association*, 5(6), 18-20.
- Gül, A. (2010). *Benlik düzenleme odakları, otantiklik ve ilişkisel/özerk benlik ketlenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gülüm, E. (2015). Yaratıcı turizm - halk kültürü ilişkisi ve yerelin popülerleşmesi. *Milli Folklor*, (105), 87-98.
- Harter, S. (2002). Authenticity. İçinde C. R. Synder, ve S. J. Lopez (Eds.), *Handbook of Positive Psychology*, (ss. 382-395). Oxford University Press.
- Heidegger, M. (2017). *Teknoloji ve insanlığın geleceği* (A. Aydoğan, Çev.). Say Yayınları.
- Kohn, M. ve Schooler, C. (1983). *Work and personality: an inquiry into the impact of social stratification*. Ablex Publishing Corporation.
- Kongar, E. (2001). *Toplumsal değişme kuramları ve Türkiye gerçeği*. Remzi Kitabevi.
- Lanquar, R. (1991). *Turizm ve seyahat sosyolojisi* (G. Ö. Kayır, Çev.). İletişim Yayınları.
- MacCannell, D. (1973). Staged authenticity: arrangements of social space in tourist. *American Journal of Sociology*, 3(79), 589-603.
- MacCannell, D. (1976). *The tourist: a new theory of the leisure class*. Schocken Books.
- MacCannell, D. (1989). *The tourist - a new theory of the leisure class*. With a New Introduction by the Author.
- Marcuse, H. (2015). *Tek boyutlu insan*. İdea Yayınevi.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü* (O. Akınhay ve D. Kömürcü, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. (2017). *Yabancılaşma*. Sol Yayınları.
- McLuhan, M. ve Powers, B. R. (2015), *Global köy* (B. Ö. Düzgören, Çev.). Scala Yayıncılık.
- Moore, K., Cushman, G. ve Simmons, D. (1995). Behavioral conceptualization of tourism and leisure. *Annals of Tourism Research*, 22(1), 67-85.
- Nash, D. (1981). Tourism as an anthropological subject. *Current Anthropology*, 22(5), 461-481.
- Özbudun, S., Markus, G. ve Demirer, T. (2008). *Yabancılaşma ve....* Ütopya Yayınevi.
- Özel, İ. (2016). *Üç zor mesele*. Tiyo Yayıncılık.
- Rickly-Boyd, J. M. (2013). Alienation: Authenticity's forgotten cousin. *Annals of Tourism Research*, 40, 412-415.
- Rızaoğlu, B. (2004). *Turizm ve toplumsallaşma*. Detay Yayıncılık.

- Sedmak, G. ve Mihalic, T. (2008). Authenticity in mature seaside resorts. *Annals of Tourism Research*, 35(4), 1007-1031.
- Seeman, M. (1959). On the meaning of alienation. *American Sociological Review*, 24(6), 783-791.
- Sekaran, U. (2000). *Research methods for business: a skill building approach*. John Wiley & Sons Publishing.
- Shim, C. S. (2013). *Postmodern tourism as signification: Definitional constructs of authenticity in the context of tourism and their influence on the urban tourist experience* [Unpublished Doctoral Thesis]. University of Illinois at Urbana-Champaign.
- Steiner, C. J. ve Reisinger, Y. (2006). Understanding existential authenticity, *Annals of Tourism Research*, 33(2), 299-318.
- Şavran, T. G. (2009). Sosyolojide nicel ve nitel araştırma yöntemleri. İçinde N. Suğur (Eds.), *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- TDK, (2018). Türk Dil Kurumu. Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 28 Mart 2018).
- Toffler, A. (1981). *Gelecek korkusu şok* (S. Sargut, Çev.). Altın Kitaplar Yayınevi.
- Tolan, B. (1980). *Çağdaş toplumun bunalımı: anomi ve yabancılaşma*. Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Trilling, L. (1972). *Sincerity and authenticity*. Harvard University Press.
- Urry, J. (2009). *Turist bakışı* (E. Tataroğlu ve İ. Yıldız, Çev.). Bilgesu Yayıncılık.
- Urry, J. (2018). *Mekanları tüketmek* (R. G. Ögdül, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Wang, N. (1999). Rethinking authenticity in tourism experience. *Annals of Tourism Research*, 26(2), 249-270.
- Weber, M. (2011). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu* (M. Köktürk, Çev.). Bilgesu Yayıncılık.
- Xue, L., Manuel-Navarrete, D. ve Buzinde, C. N. (2014). Theorizing the concept of alienation in tourism studies. *Annals of Tourism Research*, 44, 186-199.
- Yeniçeri, Ö. (1997). *Yozlaşma ve yabancılaşmaya karşı itirazlar*. Töre Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Gazi Üniversitesi Etik Komisyonu

Tarih:11/04/2018

No: 27968600-302.99-59493

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %50

2. yazar katkı oranı: %50

Dynamics of Usage and Transmission of Traditional Knowledge of Edible Wild Plants: The Case of Central Black Sea Region*

Yenilebilir Yabani Otların Kullanım Biçimleri ve Yenilebilir Yabani Otlara İlişkin Geleneksel Bilginin Aktarımı: Orta Karadeniz Örneği

Dr. Öğr. Üyesi Ayla AYDIN ¹

Öz

Bu çalışmanın amacını Anadolu mutfak kültüründe tüketilen yenilebilir yabani ot çeşitleri, etnobotanik özellikleri, kullanım alanları, kullanım biçimleri ve yöreye özgü yabani otların kullanımını etkileyen faktörlerin tespit edilmesi oluşturmaktadır. Araştırma alanını Orta Karadeniz Bölgesi (Tokat, Samsun, Ordu illeri) oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama tekniği olarak doküman analizi ve yarı yapılandırılmış görüşme kullanılmıştır. Veri analiz yöntemi olarak da içerik analizi kullanılmıştır. Görüşmeler gönüllülük esasına dayalı olarak seçilen 18 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde kullanılan yarı yapılandırılmış soru formu, konuya ilişkin yapılan doküman incelemesi doğrultusunda oluşturulmuştur. Alanda yapılan görüşmelere ilişkin bulgular ve içerik analizi sonucu elde edilen dört ana kategoriye yenilebilir yabani otların Karadeniz mutfağında kullanım alanları, yenilebilir yabani otların elde edilme ve muhafaza yöntemleri, yabani bitkilere ilişkin bilginin edinilme şekli, yöreye özgü yabani otların kullanımını etkileyen faktörler oluşturmaktadır. Araştırma sonuçları yenilebilir yabani bitkileri kullanma geleneğinin, Orta Karadeniz’de halen canlılığını koruduğuna ve yenilebilir yabani bitkilere ilişkin ortak bir kültürel mirasın varlığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yenilebilir Yabani Bitkiler, Geleneksel Bilginin Aktarımı, Anadolu, Nitel Araştırma.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The purpose of this study was to determine the types, ethnobotanical characteristics, usage fields, and usage patterns of edible wild plants consumed Central Black Sea Region (Tokat, Samsun, Ordu provinces) in Turkey. In the study, document analysis and semi-structured interviews were used as data collection techniques and content analysis was applied as the data analysis method. The interviews were carried out with 18 participants selected on a voluntary basis. The semi-structured question form used in interviews was developed in line with the document review on the subject. The findings of the field interviews and the literature review revealed four main categories: the uses of edible wild plants in Black Sea cuisine, the methods of collecting and preserving edible wild plants, the way of obtaining information on wild plants, and the factors affecting the use of local wild plants. The results of the research have shown that the tradition of using edible wild plants is still widespread in the Central Black Sea region and that there is a common cultural heritage regarding them.

Keywords: Edible Wild Plants Traditional Knowledge, Anatolia, Qualitative Research.

Paper Type: Research

Introduction

¹Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, ayla.aydin@gop.edu.tr

Edible wild plants are defined in literature as the plants that grow on their own in the natural environment without human intervention and are consumed as a whole or their roots, leaves, and fruits, especially in agricultural societies and modern societies (Heinrich et al., 2006, p.159; Rasool Hassan, 2012, p.140). When humans domesticated plants and animals, they had such an active impact on the life cycles of species that in the course of time the survival of these species has become dependent on human intervention. Nevertheless, edible wild plants can grow independently without human intervention and their population densities do not decline even with seasonal climate changes. Therefore, these plants have been used by communities suffering from food shortages during wars or natural disasters to survive. This relationship is explained by physical anthropologists with the concept of 'scarcity foods', which refers to foods that have no place in the daily diet and are consumed only in times of scarcity (Aydın, 2021, p. 25). For example, in prehistoric times, seasonal famine caused hominids to feed on tubers and bulbs (the bulbous part of the underside of some plants) when foods such as fruits and seeds, which hominids preferred more in their daily diet, became temporarily unavailable (Peters et al., 1981, pp.127-140). However, some modern cultures have been still consuming wild plants as their regular food source (Schunko et al., 2022, p.5), from which they could obtain adequate levels of important vitamins. Although this consumption may primarily be related to the richness of the flora, it is also attributed to socio-economic factors because these plants have played an important role in the formation of human culture all over the world. The documentation of local knowledge through ethnobotanical studies of plant resources is very important for the preservation and use of cultural heritage.

Turkey is one of the richest countries in Europe and the Middle East in terms of plant resources (Dogan et al., 2004, p. 687; Güner et al., 2012, p.92). The Black Sea Region has a high potential for edible wild plants in Turkey (Dogan et al., 2004, p. 687). Some of this wild edible plants used as medicinal and aromatic plants in the black sea region (Oğan & Cömert, 2022, p. 32). They also has an important gastronomy value as a food supplement and food additive in the black sea region. Aromatic plants are used in medicine as well as in pharmacy, food industry, perfumery. These plants used as tea and in cosmetics (Göktaş & Gıdık, 2019, p. 147). The consumption of herbs is also common in Ordu, particularly in rural areas (Uğur et al., 2021, p. 9). Among the edible wild plants, Melocan, with its roasted Melocan dish, and galdirik edible herb, with its roasted galdirik dish, are among the products that have gained geographical indication (Ordu Metropolitan Municipality, 2021). It can be stated that Samsun reflects the biodiversity of the Black Sea region and has favorable soil properties and climate in terms of edible plants (Demir, E. et al., 2017, p. 68). Similarly, Tokat has a rich vegetation cover on account of its climate and geographical characteristics. Besides, it is among the twelve provinces that are well-known with respect to ethnobotany in the Turkish Ethnobotanical Database (Kendir & Güvenç, 2010, p. 52).

Especially in recent years, there has been a significant interest in organic nutrition worldwide (Dinc & Huang, 2024, pp. 1-9). In this context, the high nutritional content of edible herbs has directed this interest towards edible weeds (De Toni et al, 2018, p. 462). For this reason, the usage area of edible wild herbs has expanded considerably (Duguma, 2020, p. 302). In the relevant literature, edible wild herbs are discussed in the context of health dimension (González, 2025, p.412), gastronomy tourism (Pehlivan, 2023, p. 367) areas of use in Anatolia (Dogan, 2004, p.687), traditional beliefs and myths (Kindscher, 2024, p.88). However, the fact that there is no study within the scope of the relevant literature that examines edible weeds in the context of all the dimensions mentioned above and the relationships of these dimensions with each other and with edible wild plants makes this study important.

Poor diets is considered to be, a universal menace, shows that need for sustainable food system (Motti, 2022, pp. 1-344). Edible wild plant can therefore play an important role as an essential component of people's diets. So, learning processing ways and the nourishing constituents of wild edible plants is important. In this context, the aim of the research is to

determine the types of edible wild plants consumed Anatolian culinary culture, their ethnobotanical properties, areas of use, usage patterns and factors affecting the use of local wild plants. It is thought that this study will make an important contribution to documenting traditional knowledge in order to sustain healthy diet of humanity and constitute sustainable food system. However, the use of edible wild plants requires very specific cultural knowledge about the areas where these plants can be found, their management in the field, how to gather, transport, store and prepare them, and other ways of processing them (Turner et al., 2011, pp. 198-225). According to researchers, traditional knowledge plays an important role in ensuring the permanence of these resources.

Thereby, it is considered that the evaluation of wild plants as a gastronomic tourism product in the region and presenting them after adapting to today's consumption patterns will contribute also transferring traditions from generation to generation. In this respect, gastronomic tourism activities can be carried out within the scope of tours in the region (collecting and cooking plants from nature), and the recipes applied can be served as local dishes in restaurants.

1. Literature Review

In recent decades, studies concerning edible wild plants used among rural populations have received growing attention, and many researchers have sought to analyze the persistence of traditional uses of plants (Jabbar et al., 2007, p.88 ; Luković et al., 2023, p. 205). Many floristic inventories regarding the use of edible wild plants at the local scale have been produced in Europe, the Americas, Africa, and Asia. (Motti, 2022, pp. 1-344). According to Valdes et al. (2025) approximately 500 species of wild plants are commonly collected for food in the Iberian Peninsula. and they are now important crops grown worldwide and used as medicines also. The concept of medicinal plants encompasses the plants that can be used in the maintenance and improvement of health, and medicinal plants are also utilized in the production of medicines. Medicinal plants have been defined in the literature as plants that have beneficial pharmacological effects and therapeutic properties on the human and animal body (Rasool Hassan, 2012, p.140). About 50,000 species of half a million flowering plants are used as medicinal plants (Govaerts, 2001, pp. 1085–1090; Salmerón-Manzano et al., 2020, p.3; Schippmann et al., 2002, pp.142-167). According to the reports issued by the World Health Organization, 60% of the world population in developing countries use medicinal plant species in the treatment of various diseases (Palhares et al., 2015, pp. 16-18). Rasool Hassan, (2012) classified the properties and uses of medicinal plants into three groups: synergistic drugs, supportive drugs, and preventive drugs. According to the researcher, the elements in the composition of plants used as synergistic drugs can complement or neutralize negative effects by interacting simultaneously. On the other hand, it has been proven that wild plants used as supportive medicines are effective in complicated diseases such as cancer. In preventive medicines, the constituents of plants appear to have the ability to prevent the occurrence of certain diseases. Nevertheless, (Low Dog, 2006, pp. 446-449) made a different classification of medicinal drugs and examined wild plants according to their properties such as improving digestion, antimicrobial, chemoprevention, drying inflammation, soothing pain, and respiratory disorders. In this context generalized about the use of medicinal plants has been around since ancient times and can even be considered the origin of modern medicine. Plant-derived compounds have been and remain an important source of compounds for medicines.

The empirical results show there is a high demand for wild edible plants by tourists and local people for green and medicinal plants (Lukovic et al., 2023, p. 205). Tourism also involves the interaction of tourists with the local community and the ecological environment, therefore, sustain-able development is a central issue for the future of tourism planning and development (Paunović & Jovanović, 2017, p. 226). Food plant diversity in cultural ecosystem evaluate edible plants as a driving force for improving the offer of gastro-tourism (Wu, Hou & Wen, 2018, p. 492).

There are several studies in the literature that deal with edible wild plants within the context of gastro- tourism. For example Lukovic et al (2023) research results show limited plant diversity patterns used as traditional food components compared to natural resource potentials. In the range of cultural ecosystem services, results indicate the variety of categories in which wild edible plants represent the catalyst of local eco-gastro tourism improvements through the authentic sense of gastronomy, herbal tours, rare species, etc (Lukovic et al., 2023, p. 205). Food plant diversity in cultural ecosystem services perspective: edible plants as a driver for improving the offer of gastro-tourism. Karaca, et al. (2015) discussed wild plant and dishes in gastronomy tourism in their research. Researchers believe that picking herbs from nature and the way they are cooked will contribute to the development of gastronomy tourism and the marketing of regions together with tourism activities such as rural tourism and trekking. The study conducted by Özkan et al. (2015) similarly tries to determine the effects of the Alaçatı Herb Festival on the participants. The results of the research indicate that the festival is a positive factor in the promotion of the region. Another study trying to measure the impact of Alaçatı Herb Festival on the participants was conducted by Kızılcıoğlu et al. (2019). They aimed to measure the effects of visitors' perceptions regarding the festival on the experience, satisfaction, image, and loyalty of visitors attending the Alaçatı Herb Festival. Among the findings of the study is that adding different recreational activities to the festival will increase festival satisfaction. Avcı, (2021), on the other hand, examines the experiences of domestic tourists participating in the Alaçatı Herb Festival within the scope of the tour and focuses on the factors affecting the success of the festival. According to the results of his research, the correct selection and design of the festival area, the attitudes, and behaviors of service providers, communication with local people, entertainment, and learning experiences are among the key factors that stand out in the success of the festival. Moreover, in the literature, studies have been conducted not only on edible wild plants but also on the use of medicinal plants within the context of tourism. For example, Kala (2015) aims to develop strategies that can be used to promote herbal medicine-based tourism, and in this respect, he investigates and discusses the ways to create initiatives in the field of medicinal and aromatic plants in terms of certification, added value, marketing, and politics. According to Luković et al. (2023) within the scope of cultural ecosystem services, the results include the use of edible wild plants, unique gastronomy, plant tours, rare species, etc. The research of Lukovic et al. (2023) demonstrates the results include the use of edible wild plants, unique gastronomy, plant tours, rare species in the context of cultural ecosystem services. Likewise, Wu et al. (2018) highlights the need to fulfill ecological responsibility when tourism occurs in protected areas to ensure the conservation and sustainability of species.

Another dimension of edible wild plants that can be evaluated within the context of the literature is the studies carried out on the uses of wild plants in Anatolia. For example, Akcicek & Vural (2003) investigated the local names and uses of plants growing in and around Kumalar Mountain (Afyon province). Altıok & Behçet, (2005) tried to determine the flora of the Bitlis River valley, while Bağcı, (2000) investigated the ethnobotanical characteristics of Kayseri region (Kocabaş & Gedik, 2016) examined the ethnobotanical aspects of plants being sold in local bazaars in their study and identified 62 plant taxa belonging to different families. According to Çetinkaya & Yıldız (2008) edible herbs have an important place in the local cuisine of Erzurum. Edible plants are abundant in many areas in Anatolia and there are studies showing that it is used in different ways in local cuisine of Kars, Kastamonu, Erzurum (Kadioğlu, et al., 2020, p.18; Şimşek, Durmuş & Çakmak, 2020, p.10; Kökler & Çetinkaya, 2022, p. 62).

The fourth dimension of edible wild plants that can be focused on in the literature is the beliefs and myths developed about wild plants. For example, in a society that started entombing their dead, it is assumed that wild plants used to be placed in the tombs with the idea that the deceased will use them when they come back to life. For instance (Dyer, 2015), in his work titled "The Folklore of Plants", mentions the belief that the ground planted with hound's tongue, prevents dogs from barking at others, and the belief that wild goats and deer heal their wounds in a short time when they eat this plant when they are injured with arrows. Similarly, (Skinner,

1911), in the research he conducted on myths and tales about flowers, trees, and plants, mentions a myth about gentian that people believed in Hungary. According to the legend, the reign of King Ladislas suffers from a pandemic. In desperation, King Ladislas wanders the fields carrying his bow and arrow and prays to God. At one point, he shoots his arrow into the forest and discovers that a plant is attached to the arrow. The gentian plant heals the ravages of the pandemic and heals the wounds. On the other hand, it was believed in Ancient Greece that the rosemary plant was both a mind-opener and a symbol of loyalty. For this reason, it is observed that in Ancient Greece, students wore crowns made of rosemary leaves and these plants were symbolically used in weddings and ceremonies as a symbol of loyalty (Keykubat, 2017, pp. 2-23).

It is observed that edible wild herbs are studied in four dimensions within the scope of literature: health, Anatolia, tourism and beliefs, myths. In this context, some studies conducted in different years indicate that the use of edible wild herbs as a gastronomy trend in experimental kitchens has attracted attention (Walker, 2008, p. 72., Guil-Guerrero, 2014, p. 325., Lucovic et al., 2023, p. 205). Due to traditions and demand for green food, the demand for wild edible plants is high among tourists and locals (Wu, Hou & Wen, 2018, p. 492). Because in recent years, there has been an increase in the number of studies focusing on the relationship between health and edible wild herbs. With the pandemic, people have turned to healthy eating, and at this point, edible wild herbs have begun to gain importance and take more place in people's daily lives. Most of the studies conducted in Anatolia are carried out to determine the local names, usage areas, usage patterns, and ethnobotanical characteristics of wild plants growing in Anatolia (Akcicek & Vural, 2003, pp. 151-162). Although the four dimensions of edible wild plants (health, wild edible plants in Anatolia, tourism and beliefs, myths) are studied in the literature, it is seen that the relationships between these four dimensions of edible plants have not been studied. As an indicator for studying edible wild plants food tourism, links between food choice, cultural identity, social status, nationality, and location could be examined. A geographical approach to food tourism can unravel the influence of tourism on the local community and their ability to maintain traditional heritage, skills, and a way of life. In this context, the current study suggests that edible wild plants can be marketed as a gastronomic tourism element by highlighting their health aspects and narrating their mythological features.

2. Method

The purpose of this study was to determine the types, ethnobotanical characteristics, usage fields, and usage patterns of edible wild plants consumed in Anatolian culinary culture and the factors affecting the use of local wild plants. The research area covers the Central Black Sea Region (Tokat, Samsun, Ordu provinces) in Turkey. In the study, document analysis and semi-structured interviews were used as data collection techniques and content analysis was applied as the data analysis method.

In this context, four main research questions were identified in order to investigate the usage patterns, usage areas, ethnobotanical properties of edible wild plants and the stages of transferring traditional knowledge within the context of Anatolian cuisine.

1. What are the use patterns of edible wild plants in Anatolian cuisine?
2. What are the factors affecting the use of edible wild plants in Anatolian cuisine?
3. In which areas (health, tourism, superstition) are edible wild plants used in Anatolian cuisine?
4. What are the ways of transferring traditional knowledge of edible wild plants?

The information regarding the data collection and analysis used within the scope of the research method has been presented in Table 1.

Table 1. The Explanation of the Research Methodology within the Context of Data Collection and Analysis Techniques

Stages of the Research	Data Collection and Analyses		Research Questions
Phase 1	Document Review	Examination of Documents on Edible Plants in the context of the Central Black Sea Region and Anatolian Cuisine	What are the types of edible weeds grown in the region? What are the ethnobotanical characteristics of edible wild plants grown in the region?
Phase 2	Preparation of the interview form	Preparation of the interview form based on document review and literature	
Phase 3	Interview Form approval	Submitting the prepared questions for expert approval	
Phase 4	Content Analysis	Subjecting the transcribed interviews to content analysis	What are the factors affecting the use of edible wild plants in Anatolian Cuisine? What are the foods and drinks prepared with local edible wild plants? What are the usage areas and usage patterns of edible wild plants in Anatolian Cuisine?

As seen in Table 1, the research consists of four consecutive and complementary stages. As seen in Table 1, the research consists of four consecutive and complementary stages. The research questions in the table consist of what are the types of edible weeds grown in the region, what are the ethnobotanical characteristics of edible wild plants grown in the region, what are the factors affecting the use of edible wild plants in Anatolian cuisine, what are the foods and drinks prepared with local edible wild plants, what are the usage areas and usage patterns of edible wild plants in Anatolian cuisine. More detailed information on the stages followed in developing and analyzing the data set has been provided below.

2.1. Sampling and Data Collection

Maximum diversity sampling was used within the scope of the research as part of the purposive sampling method. The maximum variation method aims to determine and described categories that contain a large number of concerning with the subject (Neuman, 2014, p.663). In many studies where sample sizes are high, the low diversity turn into significant problem

(Travers, 2001, p.82). This study use maximum variation sampling to ensure representativeness and diversity of participants. The research area was determined as the Central Black Sea region on the basis of document analysis and because of its diversity in terms of edible herbs in connection with the climatic characteristics of the region. In this respect, the sample of the research consists of people living in the provinces of Tokat, Ordu, and Samsun. Participation was ensured on a voluntary basis. The information concerning the participants and the provinces and districts where the interviews were conducted has been presented in Table 2.

Table 2: The Demographic Information of Interviews

	Age	Education	Occupation	Duration of residence in the region
T1	56	Bachelor's Degree	Officer	56
T2	65	Bachelor's Degree	Teacher	65
T3	56	Primary School	Housewife	15
T4	56	Primary School	Housewife	56
T5	62	Primary School	Housewife	62
T6	61	Primary School	Housewife	62
S1	54	Primary School	Chef	54
S2	50	Primary School	Housewife	50
S3	41	Bachelor's Degree	Teacher	40
S4	51	Primary School	Housewife	51
S5	50	Bachelor's Degree	Teacher	50
S6	64	Primary School	Housewife	64
O1	62	Did not go to school	Housewife	62
O2	42	Primary School	Housewife	42
O3	55	Primary School	Housewife	55
O4	42	Primary School	Housewife	52
O5	60	Primary School	Housewife	60
O6	57	Primary School	Housewife	57

2.2. Document Analysis and Development of the Interview Form

Document analysis involves the examination of written documents such as news, articles, interviews, and visual materials like photographs and movies regarding the research topic

(Yıldırım & Şimşek, 1999, p.187). A document review was conducted over the Internet between 30 September- 15 October 2023, on edible wild plants specific to Ordu, Samsun, and Tokat provinces of Türkiye within the context of the study. The documents were inspected and selected using certain keywords such as edible wild plants, wild herbs that grow in Central Anatolia, usage areas of wild plants, and local dishes. It is understood that these documents were obtained from online sources such as news sites, newspaper sites, blogs, websites, and printed sources such as books, dictionaries, and booklets. As a result, a total of 53 documents have been analyzed.

Interview is a method of collecting information verbally based on mutual interaction through asking and answering questions for a specific purpose (Bloor & Wood, 2006, p. 185). Within the scope of the study, semi-structured interview technique was used among the interview techniques. Interview techniques are classified by Patton (2022), as a conversational interview, interview using an interview form, and standardized open-ended interview. The semi-structured interview consists of a series of questions and answers directed to the participant within a pre-prepared form (Kozak, 2014, p. 89). In line with this technique, the interviewer has the opportunity to both ask pre-prepared questions and ask additional questions in line with the course of the interview (Yıldırım & Şimşek, 1999, p.72). The draft questionnaire was prepared based on the preliminary findings obtained as a result of document analysis and content analysis applied to the documents and the relevant literature. The draft questionnaire was presented to five academicians who are experts in the field and necessary corrections were made in line with their suggestions. The interview form consists of two groups of questions. There are nine questions in the first group and there are sub-questions related to each question. With these questions, it is aimed to determine the ethnobotanical characteristics of edible wild plants growing in the research area, their usage areas within the scope of Anatolian cuisine, and methods of obtaining and preservation methods. The second group of questions aimed to obtain demographic information about the participants and information about the duration of their residence in the region.

All of the interviews, which were conducted voluntarily in line with the appointments made, were conducted from 01 January- 22 January 2024. The interviews were recorded with a voice recorder. The audio recordings of the interviews were transcribed and written between the dates of 23-31 January, 2024. It is seen that the texts of the interviews vary between 1-2 pages in terms of the number of pages.

2.3. Data Analysis

In qualitative research, data analysis includes the preparation of data (for analysis), organization, coding, combining codes, creating themes and finally presenting the data as figures, tables, or a discussion (Creswell, 2013, pp. 42-47). In this research, the analysis of data consists of four stages as 1) coding the data 2) creating themes 3) organizing the codes and themes and 4) defining and interpreting the findings. A code scheme was created between January 1 - 15, 2023 for the analysis of the texts obtained through the interviews in accordance with the process within the scope of the current study by making use of document review and the relevant literature. Two different researchers re-read the texts according to the coding scheme between 01. February to 04. February 2024 tarihleri; and the coding was carried out. At the end of the process performed by the two different researchers, the results obtained from 10. February – 14. February 2024 were compared and discussed. After the coding process, the stage of creating categories was started. After this stage, the discussions were finalized by reaching an agreement on the naming and formation of the coding made by them.

2.4. Reliability and validity

A semi-structured questionnaire was conducted in line with document analysis on the subject to ensure the validity and reliability of the research results.

Then, framework of questionnaires were tested through premise interviews with two teacher from Sivas, two housewife from Tokat and two chef from Amasya. Then, the final

framework of questionnaire was submitted to send off two plant scientist from university. Than relevant corrections were made. Investigator triangulation was used for this study also. According to Noble & Heale (2019), triangulation helps to increase the reliability and validity of the research. Investigator triangulation includes many observers, coders, or data analysts (Mathison, 1988). The reliability of the study was also increased by using reliability tests conducted by two different encoders at two different times. A third expert was asked to code and results were compared with those of the previous two coders.

Guba and Lincoln (1982) developed four different criteria to increase validity in qualitative research: credibility, dependability, confirmability and transferability. Credibility is associated with the concept of “internal validity” in the literature. One of the criteria for internal validity in qualitative research is detailed description. In this context, the process of sample determination, data development and analysis in the current study is conveyed in as much detail as possible. It is claimed that reporting the results by formation of concepts, codes and themes together with detailed description can also increase internal validity. (Creswell, 2013, pp. 42-47) Within the scope of this research, the analysis of data consists of four stages as 1) coding the data 2) creating themes 3) organizing the codes and themes and 4) defining and interpreting the findings. In this context it is ensured peer review by consulting the opinions of expert researchers. Another strategy that can be considered in this context is to have the data analysis done by different coders and to support the internal validity of the findings by ensuring consensus between these independent coders. (Silverman, 2005, p.43). In the analysis of the data set developed through individual interviews within the scope of the current research, support was received from an independent coder, each time an expert researcher appropriate to the content of the data to be analyzed. External validity captures the extent to which inferences drawn from a given study’s sample apply to a broader population or other target populations. (Findley, Kikuta & Denly, 2021, pp. 365-393). In qualitative research, transferability is related to the generalizability of detailed descriptions and the concepts, codes and themes obtained. In this context, the themes obtained from the current research may be similar to the results of research to be carried out in the Central Black Sea region, especially regarding edible wild herbs. External control of the research process through peer review is another strategy to increase research external validity (Creswell, 2013, pp. 42-47., Glesne, 2013, pp. 92-112). Throughout the research, peer review was frequently attempted by seeking the opinions of expert researchers in the field.

4. Finding and Discussion

The findings obtained from the content analysis of the interview texts have been presented in Table 3. When Table 3 is examined, it can be observed that the views of the participants on the use of edible wild plants in Anatolian cuisine and the relationship between gastronomy and tourism consist of 4 main themes and 9 sub-themes. Each of these sub-themes is also explained in Table 3. While presenting the findings, direct quotations have been made from the interview notes. In the in-depth interviews with the participants, the participants were given codes as T1, T2, T3..... and T6 for the interviews conducted in Tokat, O1, O2, O3..... and O6 for the interviews conducted in Ordu, and S1, S2, and S3 for the interviews conducted in Samsun, and the quotations have been conveyed accordingly.

Table 3. Categories and Subcategories of Transferring Traditional Knowledge on Edible Wild Plants in Anatolia

<i>THEMES</i>	<i>SUB-THEMES</i>	<i>EXPLANATIONS</i>
	Health Intended	It involves the usage purposes and areas of wild plants that grow naturally in the Central Black Sea region,
	Usage in the kitchen	

The usage areas of edible wild plants in Central Black Sea Cuisine	Usage in relation to beliefs and myths	and whose roots, leaves, and fruits are consumed.
The methods of obtaining and preservation of edible wild plants	Purchase Method Collection Method Drying Method	It involves the collecting and storing methods of edible wild plants.
The way of obtaining information on wild plants	The transfer of knowledge between generations Through social media	It involves the method of acquiring information on the uses of edible wild plants (which dishes are made, how they are made, recipes, which therapeutic mixtures are prepared, and how they are prepared, etc.).
The factors affecting the use of local wild plants	Lack of information, lack of cultural transfer Access difficulties	It covers factors that negatively affect the use of edible wild plants in foods.

The four main themes obtained as a consequence of the findings include the usage areas of edible wild plants in Anatolian cuisine, the methods of obtaining and preserving edible wild plants, the way of obtaining information on wild plants, and the factors affecting the use of local wild plants. It is observed that edible wild plants are mainly used in Anatolian cuisine for both health purposes and as part of the dishes prepared in the kitchen. The information concerning the use of edible wild plants for health purposes and superstitions can be found in Table 4.

Table 4. The Information on the Use of Edible Wild Plants, in relation to Beliefs and Myths, for Health Purposes in the Research Area

Latin Name of the Plant	Local Name	Part of the plant used	Preparation Method	Intended Use	Participants
<i>Conium maculatum</i> L.	Baldıran Otu	Roots and leaves.	After boiling, it is turned into a poultice and applied on the swelling part of the body. After it is boiled and allowed to	Its ashes are known to strengthen the hair when rubbed into the hair and left for a while. It is used as a pain, swelling and spasm	O1, O4, O5

			cool, it is consumed as tea.	reliever. It is used to prevent rheumatism.	
<i>Beta vulgaris</i> L. var. <i>cicla</i>	Pazı	Stem and leaves.	It can be consumed raw or as a stewed dish.	It prevents the risk of anemia and heart attack. It is good for iron deficiency.	O1, O6
<i>Trachystemon orientalis</i> (L.) G. Don	Galdirik	Stem and leaves.	First the plant is sautéed, then egg is added.	It is used as a diuretic and antipyretic	O1, O2, O3, O4, O5, O6
<i>Urtica dioica</i> L. subsp. <i>dioica</i>	Isırgan	Whole plant	It is consumed as tea after it is boiled and left to cool	It has preventive properties against cancer and diabetes. It is used against pain in the hands and feet.	O1, O2, O3, O4, O5, O6
<i>Polygonum cognatum</i> Meissn.	Madımak	Stem of the plant	It can be preserved by making canned. It can be cooked together with rice. Also used to make tea. Used to make a vegetable dish called 'pancar yemeği' in Tokat	It regulates blood sugar and helps to reduce bleeding. It is used for stomach and intestinal disorders.	O1, O2, O3, S6, S5, T1, T3, T2, T4
<i>Petasites hybridus</i> (L.) Gaertner, Mey. et Scherb.	Kabalak	Leaves	The leaves are stuffed with a mixture of rice and	In addition to asthma, it is good for stomach and intestinal	S5, S4

			spices and cooked.	problems and constipation.	
<i>Portulaca oleracea L.</i>	Semizotu	Whole plant	There is a special vegetable dish. Also, it is used to prepare stuff for Turkish savory (börek). Used to make a vegetable dish called 'pancar yemeği' in Tokat	It decreases cholesterol and balances blood pressure.	S3, S4, T1, T2
<i>Asparagus officinalis L.</i>	Kuşkonmaz	Whole plant	The bottom parts are peeled and can be eaten after boiling. It can be consumed by sautéing. It is sautéed and cooked with eggs for breakfast,	It is good for rheumatism and osteoporosis.	S1, S2
<i>Mentha x piperita L.</i>	Mutfak nanesi	Whole plant	The plant is dried. This form is crumbled and used to make tea. Lemon is used together to make tea.	It is good for common cold.	S1, S2, S3
<i>Euphorbia ledebourii Boiss</i>	Sütleğen	Leaves and milk of the plant are used.	There is a special vegetable dish. It is powdered and put into henna and applied to wounds. Its milk applied	It is used in the treatment of malaria, jaundice, and foot fungus and warts, it is good for wounds. Its milk is used to stop bleeding. Used to make a vegetable dish called 'pancar	T4, T5, T6

			to wounds too.	yemeği'in Tokat	
<i>Laurus nobilis</i> L.	Defne yaprağı	Leaves	Bay leaves are burned one by one in the bowl and the incense is carried around the house.	It is good for headaches and removes negativity at home.	T1, T2, T3
<i>Papaver rhoeas</i> L.	Gelincik	Stem of the plant	It is sautéed and cooked with rice and wheat. It is used as a savory (börek: Turkish meal like savory) filling.	It increases fertility in women, improves blood circulation, relieves pain, has a calming effect.	S1, S2, S3
<i>Salvia viridis</i> L. (<i>officinalis</i> ülke florasında yok)	İbikli adaçayı	Whole plant	It is used for making tea.	It is good for common cold and sore throat.	S2, S3, S4
<i>Anthemis chia</i> L.	Beyaz papatya	Flower of the plant	Tea is made from the dried form.	It is used for its stress relieving and calming effect.	S5, S6
<i>Rosa canina</i> L.	Kuşburnu	The fruit of the plant.	Dried form used to make tea. Fresh form used make jam and marmalade.	It is good for common cold.	T1, T2, T3, S1, S2, S3
<i>Tragopogon buphthalmoides</i>	Yemlik	Leaves	The leaves are boiled for	It is used for stomach and	T1, T5

(DC.) Boiss. var. <i>bupthalmoides</i>			a short time. The water is filtered and left to cool. It can be drunk at room temperature or cold. Used to make a vegetable dish called 'pancar yemeği' in Tokat.	intestinal disorders.	
<i>Rumex conglomeratus</i> Murray	Çayır labadası	Whole plant	It is used for making tea. Used to make a vegetable dish called 'pancar yemeği' in Tokat	It is used in intestinal disorders and cough.	T1, T2, T3
<i>Malva neglecta</i> Wallr.	Kömeç, ebegümeci	Roots and leaves.	Used to make a vegetable dish. It is also used inside the savory (börek). Used to make a vegetable dish called 'pancar yemeği' in Tokat	It is good for common cold and respiratory diseases.	T4, T5, T6
<i>Rumex scutatus</i> L.	Kuzu kıkırdağı	Whole plant	Used in salads. Used to make a vegetable dish called 'pancar yemeği' in Tokat	It decreases blood sugar.	T1, T2, T3
<i>Ocimum basilicum</i> L.	Reyhan	Whole plant	It is used to make sherbet (Sherbet is made by the	It is good for anemia. It decreases blood sugar.	T5, T6

			same way of lemonade).		
<i>Peganum harmala</i> L.	Üzerlik Otu	Whole plant	Used as an incense.	It is believed that when burned as incense or placed between clothes, it protects the house and people from evil.	T2, T3, T4, T5
<i>Lavandula stoechas</i> L. subsp. <i>cariensis</i> (Boiss.) Rozeira	Karabaş Otu	Leaves	Tea is made from the dried form.	When there is inflammation in the blood, it dries the inflammation.	T1, T2, T3
<i>Bellis perennis</i> L.	Koyungözü	Flower of the plant	Used to make tea. It is used to make a dish with beet.	It relieves headache and dizziness, toothache, and nervous pain. Used to make a vegetable dish called 'pancar yemeği' in Tokat	T5, T6
<i>Capsella bursa-pastoris</i> (L.) Medik.	Kuşekmeği (Çoban çantası)	Leaves	Used to make a vegetable dish called 'pancar yemeği' in Tokat	It is used to stop bleeding also for injuries, and as a diuretic. It is also used for flavoring. Used to make a vegetable dish called 'pancar yemeği' in Tokat	T3, T2

<i>Stelleria media</i> L. (Vill.) subsp. <i>media</i>	Cüce	Tümü	Used to make a vegetable dish called 'pancar yemeği' in Tokat	It is used as a flavorer in vegetanle dishes	T3, T2
<i>Bellis perennis</i> L.	Koyun gözü	Yaprakları	Used to make a vegetable dish called 'pancar yemeği' in Tokat	It is used as a flavorer in vegetanle dishes	T3,T2
<i>Ramunculus arvensis</i> L.	Sarı Balbardağı	Tümü	Used to make a vegetable dish called 'pancar yemeği' in Tokat	It is used as a flavorer in vegetanle dishes	T3,T2
<i>Smilax excelsa</i> L.	Dikenucu (Kırçan)	Roots and leaves.	The roots are dried and brewed. It is also sautéed and consumed as a vegetable dish.	It is used as a diuretic and to clean the blood in kidney disorders.	O1, O2, O3, O4, O5, O6
<i>Amaranthus retroflexus</i> L.	Horozibiği	Stem and leaves.	Tea is made from dry or fresh form.	It is used for stomach and intestinal disorders.	O2, O6

When Table 4 has been analyzed, it is seen that wild edible plants are mainly consumed for health purposes, while their use in relation to beliefs and myths is very low. However, it is seen that the current information about their usage concerning beliefs and myths is also acquired from the past. For example, the participants coded as T2 and T3 gave the following information about the use of edible wild plants.

"Sometimes they hang up wild rue above the door or somewhere in the house, they say it protects from the evil eye... some people burn it in a small pan and smoke it at home because they think that the guest, for example, you may have heard that he or she may look with an evil eye. Long ago, my grandmother used to put them among the clothes to protect the house from demons and djinns..."

"The bay leaf is not generally consumed for culinary purposes. It is used as a protection from the evil eye. It is sold in herbalists. You buy it and boil the leaves, then you carry the incense around the house, it both dissipates the negativity of the house and is good for headaches caused by the evil eye."

It is seen that the plants used for health purposes are mostly used for preventive purposes, but when there is a disease, conventional medicine is practiced. The usage of stinging nettle can be given as an example of the preventive use of edible herbs. Regarding the use of stinging nettle,

euphorbia, and chamomile, participants who were coded as O1, T4 and S5 gave the following example.

"We use it as a spice because it is healthy. But mostly we consume it for our health. We cook stinging nettle for our health. We cook it before the thunder. Then it becomes a medicine, so they say. They always call stinging nettle a medicine after all."

"Euphorbia... its milk is put on the bleeding wounds so that it stops the bleeding"

"Chamomile tea is good... I drink it at night when I can't sleep, it is known to relieve nerves and takes away stress."

As a healing effect, the participant coded as T2 gave the example of French lavender.

"Today French lavender is also used for urinary tract infections, probably when there is inflammation in the blood."

Table 5. The Information on Culinary Uses of Edible Wild Plants in the Research Area

Latin Name of the Plant	Local Name	Part of the plant used	Local People's Usage	Participants
<i>Urtica dioica</i> L. subsp. <i>dioica</i>	Isırgan	Branch and leaf	It is boiled first and then passed through a blender. Add corn flour, white flour, mint and garlic than sauté for a while. It is served with milk or olive oil on top.	S1, S2, S3, S4, S5, T1, T2, T3, T4, T5
<i>Polygonum cognatum</i> Meissn.	Madımak	Branch and leaf	Madımağs are chopped, sautéed with onion and tomato paste, then water is poured. When it starts to boil, bulgur and pastrami are added.	S1, S2, S3, S4, S5, S6, T1, T2, T3, T4, T5, T6
<i>Smilax excelsa</i> L.	Dikenucu (Kırçan)	Whole plant	After the hard parts are cut, it is boiled as a whole, after being boiled, it is squeezed and roasted by cutting into small pieces.	O1, O2, O3, O4
<i>Trachystemon orientalis</i> (L.) G. Don	Galdirik	Whole plant	The whole plant is boiled, after it is boiled, its juice is squeezed and roasted by cutting into small pieces. In addition, the leaf parts are stuffed with rice and wrapped.	O1, O2, O3, O4
<i>Amaranthus retroflexus</i> L.	Hoşgıran	Stem and leaf	Stems and leaves are sautéed.	O4, O5

<i>Ornithogalum umbellatum</i> L.	Tükürük Otu	Whole plant	It is consumed by sautéing with potatoes. It is also cooked in the form of kaygana (like an omelette with vegetables) after sautéing.	O2, O3, 04
<i>Papaver rhoeas</i> L.	Gelincik	Branch and leaf	It is cooked with bulgur in a stew-like technique.	S1, S2, S3, S4, S5, S6
<i>Chenopodium album</i> L. subsp. <i>album</i> var. <i>album</i>	Kazayağı (Sirken)	Branch and leaf	It is used for borek (savory) stuffing. This plant is mixed with flour and cooked as phyllo bread.	S1, S2, S3, S4
<i>Asparagus officinalis</i> L.	Kuşkonmaz	Whole plant	Sautéed in vegetable oil and eggs are added, cooked like an omelette.	S1, S2, S3, S4
<i>Rumex scutatus</i> L.	Kuzu kıkırdağı	Whole plant	Used in salads. Used to make a vegetable dish made with bulgur and pastrami called 'pancar yemeği' in Tokat	T1,T2,T3
<i>Portulaca oleracea</i> L.	Semizotu	Whole plant	Used in salads. Used to make a vegetable dish made with bulgur and pastrami called 'pancar yemeği' in Tokat	T1,T2
<i>Rumiculus arvensis</i> L.	Balbardağı	Whole plant	Used in salads. Used to make a vegetable dish made with bulgur and pastrami called 'pancar yemeği' in Tokat	T3,T2
<i>Bellis perennis</i> L.	Koyungözü	Whole plant	Used in salads. Used to make a vegetable dish made with bulgur and pastrami called 'pancar yemeği' in Tokat	T3,T2
<i>Stellaria media</i> L. (Vill.) subsp. <i>media</i>	Cüce	Whole plant	Used in salads. Used to make a vegetable dish made with bulgur and pastrami called 'pancar yemeği' in Tokat	T3,T2
<i>Capsella bursa-pastoris</i> (L.) Medik.	Çoban çantası (Kuş ekmeği)	Whole plant	Used in salads. Used to make a vegetable dish made with bulgur and pastrami called 'pancar yemeği' in Tokat	T3,T2
<i>Rumex conglomeratus</i> Murray	Çayır labadası	Whole plant	Used in salads. Used to make a vegetable dish made with bulgur	T1,T2,T3

			and pastrami called 'pancar yemeği' in Tokat	
<i>Spinacia oleracea</i> L.	Ispanak	Whole plant	Used in salads. Used to make a vegetable dish made with bulgur and pastrami called 'pancar yemeği' in Tokat	T1,T2
<i>Euphorbia ledebourii</i> Boiss.	Sütleğen	Whole plant	Used in salads. Used to make a vegetable dish made with bulgur and pastrami called 'pancar yemeği' in Tokat	T4, T5,T6

The information on the culinary uses of edible wild plants has been examined in Table 5. When Table 5 is analyzed, it can be observed that they are generally used in meals for flavor, as herbal tea, and some plants are dried and used as spices. As the table is further reviewed, it is seen that the people in the region continue to use different types of herbs. For example, the participant coded as O2 gives the following information about the wild plants they use;

"Melocan, galdirik, hoşkiran... these are the ones I mainly prefer consuming. I consume them since I was a child primarily because they are healthy. I like their taste, they suit our palatal delight and they give flavor to our food as a spice."

"I pan fry melocan, galdirik, as well as hoşkiran... it is called fried hoşkiran. We consume it as pan-fried. No other type of cooking is preferred. Melocan is also called thorn tip, it is at the tip of the thorn. The recipe is as follows; First, collect the thorn tips, and break them into small pieces, then separate them from the hard parts and boil them well, after boiling, squeeze and chop them finely and then pan fry the melocan in a separate pan. You can add tomato paste optionally, sometimes I don't add tomato paste, it gives a more flavorful taste. After that pan fry the onion without tomato paste. Finally we pan fry the chopped melecon thorn tip a little more with the onions, that way it becomes more homogenized. Personally, I don't use black pepper, but you can add it if you want. Galdirik is also grown naturally in gardens, on its own, it is not cultivated. It has a long stem. To cook the galdirik first separate it from its leaves, then boil and chop them like melocan. After that chop and pan fry it with onions together. Melocan and Galdirik are cooked in the same style, as for the cooking method they are the same dish.... Pan fried galdirik has just received a geographical sign. This is an important value for our region."

The participant coded as O3 described stinging nettle anointing as follows.

"Boil the nettles, run them through a food processor, don't drain the water at all, and add three spoons of corn flour while boiling. Then blend it in a food processor. Add garlic and mint, mix it, and then add two spoons of white flour and cook it in its own water. After cooking, put it on the plates and serve it with either milk or oil on top. Other than this, they make nettle soup or nettle pastries."

The participant coded as T2 gave the following information about making the beetroot dish.

"Beetroot... It is called short tirit, it contains pastrami, bulgur, and fenugreek. We put mashed garlic in it. Short tirit is not as watery as soup; it means it contains less water."

The participant coded S3 gave the recipe for melocan roasting as follows.

"The thorn tip... you pick it... if there is a hard part, you rip it off while picking it from the top... then you boil it in water, salty water, then you roast it with onion. It's also called Melecon roasting."

The information gathered on the methods of obtaining and preserving wild plants indicates that wild plants are mostly consumed by collecting them from their natural environment and stored by drying, through fermentative methods, and in deep freezers.

For instance, the participant coded as T2 and O3 gave the following information about the obtaining methods of the plants.

"I mean, for the past 8-9 years, neither lettuce nor arugula, cress, or parsley has entered my house, I have completely banished them from my kitchen. In Tokat, we have a neighborhood called Gezlik, and everyone grows them there, in greenhouses, they use too many pesticides, so I don't eat them in winter, but in spring and fall, when they naturally come out of the ground, I eat them."

"We collect the nettle, bildıran, and thorn tips ourselves. When we cannot collect them, we buy them. We also collect the galdirik ourselves. If not, we buy it from the bazaar. It is available in summer. Depending on the season... yes... nettles, but it is also available now."

The participant coded as T3 gave the following information about the storage of edible wild plants.

"After I pick it in the summer, it's quite troublesome to clean and sort it. There's the naturally grown one, and then there's the cultivated one. In the natural ones, you can find a lot of sheep wool or other animals' hair. You have to select them like this, prepare them as follows. After washing, cleaning, and chopping them, I undercook them on the stove, then put them in bags, pour a little water, put them in the freezer, and consume in them the winter."

"I do it like this; I also keep it in the fridge. I also store it in bottles. I boil it. I put it in a bag with the same broth in the fridge, with the broth, yes. I keep it in the freezer with its broth. I put the plums in bottles, boil them, and consume them like canned food."

The fourth theme of the research findings involves the method of acquiring information on wild plants. According to the findings obtained, the majority of the participants emphasized that they acquired information about wild plants and their use from their families and environment. It is observed that television programs and the media are not very influential in this regard. The participant coded as T6 gave the following information regarding the subject.

"No, not from the television; I learned these things from the village women when I worked as a teacher in the villages, now I tell them to the children when they ask."

The last theme of the findings obtained from the content analysis consists of the factors affecting the usage of local wild plants. As some participants stated, while these factors are related to lifestyle and transportation difficulties (S2), some participants associated them with the inability to achieve cultural transmission (O1).

"Now, we have been living in the center for years. Those who live in the villages collect and use those herbs. Since lifestyles have changed... Of course, access is also important, you need to spend time on it, you have to go to the village, go to the plateau, collect, dry, etc. We only use herbs like rose hips and sage tea, maybe for colds, but we buy them from the herbalist."

"Our mothers used to cook, we used to ask, and watch them... Nowadays people don't cook at home; I have 3 daughters and 8 grandchildren. They are grown up and no one asks me which herb is good for what. But I know."

The findings of this study have also indicated similar results to those of Abbasi A.M. et al. 2013. The results of both studies show that the use patterns of edible wild plants depend mainly on socioeconomic factors rather than climatic conditions or flora richness (Abbasi A.M. et al., 2013).

5. Conclusion

This study has been carried out to obtain information on the types of edible wild plants consumed in Central Black Sea Region in Anatolian culinary culture, along with their usage areas, usage methods, local dishes made with these plants, and determining the factors affecting the use of local wild plants. The four main categories obtained as a result of the findings of the interviews conducted in the research field and the literature review are the usage areas of edible wild plants in Anatolian cuisine, the methods of collecting and preserving edible wild plants, the way of getting information on wild plants, and the factors affecting the use of local wild plants. The findings of the research have indicated that the tradition of using edible wild plants is still preserved in Anatolia and that there is a common cultural heritage related to edible wild plants. According to the results of the research, edible wild plants have been used for both health and culinary purposes in the region. However, it is observed that there are no uses related to beliefs and myths about edible wild plants today, but the knowledge about these uses is still evident in Anatolia. Research findings indicate that the younger generation learns about the use of edible wild plants and beliefs, myths about them by the way of social media, school and daily life. The older generation receives information from their parents. In this context, the results obtained from the current study on the transmission of traditional knowledge from generation to generation are consistent with the studies of Tuerreia-Garcia et al. (2015). In their research on the transfer of traditional knowledge on wild edible plants, Turreira-García et al. (2015) concluded that knowledge about edible wild plants was mostly transferred from relatives, as in this study. Research findings show that the younger generation acquires information about the use of edible wild plants from school, daily life, helping their parents in the fields. The older generation receives information about natural resources from their parents by following the stages of acquiring knowledge (recognizing, observing and helping) presented by Ohmagari & Berkes (1997). Geng et al. (2016) results indicate that the traditional food knowledge was dynamic and affected by social factors. Also, it was descending partly among younger generations. It is necessary to prevent traditional knowledge from being lost in subsequent generations, and understanding traditional knowledge dynamics is one of the important solutions to this dilemma. Therefore, the recording, preserving, and infusing this knowledge to future generations is pressing and fundamental (Ali-Shtayeh et al., 2008, pp.1-13).

The transfer of knowledge from generation to generation is an important investment tool for the protection and continuity of local and regional diversity and cultural richness (Bachetta et al., 2016, pp. 180-187). Even if well preserved, food-related traditions, cooking styles, rituals, etc. are very open to change and imitation (Guil-Guerrero, 2014, pp. 322–328). Moreover, each tradition contains a series of innovations and maintains its continuity by adapting to the new through certain interventions and modifications to the old (Walker, 2008, pp. 69-85). In this respect, gastronomic tourism activities also can ensure this continuity by the way of finding new using local food. There is increasing interest using edible wild plants for the development of new experimental cuisines (Bacchetta et al., 2016, pp. 180-187). As people become more aware of the benefits of consuming local foods and herbal medicines grown without artificial chemical inputs, they are also beginning to recognize the importance of wild plants in their environment (Walker, 2008, pp. 69-85). A new food culture consist of edible wild plants is also emerged in Western countries (Guil pp. 69-85-Guerrero, 2014, pp. 322–328). In a case study investigating factors affecting edible wild plant consumption, wild edible fruits were found to be more likely to be eaten for fun (Shumskyy et al., 2014, p. 34). Similarly, a study on the relationship between edible wild plants and tourism examines relationships between harvest/eating wild edible plants and the tourism experience based on an investigation conducted on 202 tourists and 334 households in the Qinling Mountains in China (Wu, Hou & Wen, 2018, pp. 489–503) The results shows that edible wild plants can be used for fun and taste as part of an gastronomic experience in the context of gastronomic tourism.

This research results too indicate that edible wild plants can contribute to gastronomy tourism by developing menus that include these edible wild plants. There are studies emphasized that edible wild plants have an important place in the tourism sector (Lucovic et al., 2023, p. 205, Bacchetta et al., 2016, pp. 180-187). According to Lucovic et al. (2023) wild edible plants act as a catalyst for improving gastronomy tourism through gastronomy tours and gastronomy experiments. In this context, it is considered that the evaluation of wild plants as a gastronomic tourism product will contribute to both transferring traditions from generation to generation and gastronomy tourism presenting them after adapting to today's consumption patterns.

The usage areas, purposes, and ways of using plants have been changing since ancient times depending on the social, cultural, and economic needs of people. In this respect, in order to ensure the protection and continuity of cultural heritage, these changes should be identified, the needs should be determined and the continuity should be maintained by adapting the traditional to the modern ones. Therefore, it is of great importance to obtain information on edible wild plants by conducting field surveys and inventory studies and to adapt them to today's food culture and pass them on to future generations. There are book studies and articles conducted on edible wild plants in Türkiye. However, it is observed that the edible wild plants of the regions are not much included in the books or brochures prepared regarding local culinary culture. In this context, the inclusion of the recipes for edible wild plants in these books by creating inventory studies can be used as an assistive element in providing cultural continuity and ensuring the continuity of the culture of edible wild plants by adapting it to today's lifestyles. In terms of tourism, the current study suggests that edible wild plants can be marketed as a gastronomic tourism element by highlighting their health aspects and narrating their mythological features.

6. Limitations of the Study and Suggestions for Future Studies

In the study, within the scope of the qualitative approach, document analysis and semi-structured interview techniques were used as data collection techniques. In future research, based on the findings of this study, new scales could be developed and the subject can be further investigated through quantitative research. The fact that the research covers only Ordu, Samsun, and Tokat provinces and the tourism activities carried out within these regions are scarce may constitute a limitation for the research. However, conducting similar studies in tourism regions will also shed light on the findings of this study.

References

- Abbasi, A. M., Khan, M. A., Khan, N., & Shah, M. H., (2013). Ethnobotanical survey of medicinally important wild edible fruits species used by tribal communities of lesser Himalayas-Pakistan. *Journal of Ethnopharmacology*, 148, 528-536.
- Akcicek, E., & Vural, M. (2003). Local names and ethnobotanical features of some plants in Kumalar Mountain (Afyon) and its vicinity. *The Herb Journal of Systematic Botany*, 10, 151–162.
- Altıok, A., & Behçet, L. (2005). The Flora of Bitlis River Valley. *Turkish Journal of Botany*, 29 (5), 355–387. <https://journals.tubitak.gov.tr/botany/vol29/iss5/3>
- Ali-Shtayeh, M. S., Jamous, R. M., Al-Shafie', J. H., Elgharabah, W. A., Kherfan, F. A., Qarariah, K. H., & Nasrallah, H. A. (2008). Traditional knowledge of wild edible plants used in Palestine (Northern West Bank): A comparative study. *Journal of ethnobiology and ethnomedicine*, 4, 1-13.
- Avcı, E. (2021). The Determination of the Factors Affecting the Unique Festival Experience: The Case of Alaçatı Herb Festival. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9 (3), 1722–1740. <https://doi.org/10.21325/jotags.2021.864>

- Aydin, A. (2021). Anadolu Mutfak Kültürünün Oluşumunda Hitit Mutfağının Rolü: Etno arkeolojik Bir Araştırma, Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Bacchetta, L., Visioli, F., Cappelli, G., Caruso, E., Martin, G., Nemeth, E., & Eatwild Consortium. (2016). A manifesto for the valorization of wild edible plants. *Journal of Ethnopharmacology*, 191, 180-187.
- Bağcı, Y. (2000). Ethnobotanical features of Aladağlar (Yahyalı, Kayseri) and its vicinity. *The Herb Journal of Systematic Botany*, 7(1), 89-94.
- Belli, S. & Uluer, C. (2023). Yenilebilir Otların Yöresel Mutfaklarda Kullanım Şekilleri. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*. 6(4). 1558-1567.
- Bhatia, H., Sharma, Y. P., Manhas, R. K., & Kumar, K. (2018). Traditionally used wild edible plants of district Udhampur, J&K, India. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 14, 1-13.
- Bloor, M. & Wood, F. (2006). *Keywords in Qualitative Methods*. New York: SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781849209403>
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing Among Five Approaches*. New York: SAGE Publications.
- Çetinkaya, N., & Yıldız, S. (2018). Erzurum'un Yenilebilir Otları ve Yemeklerde Kullanım Şekillerine Yönelik Bir Araştırma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 482-503.
- Demir, E., Sürmen, B., Özer, H., & Kutbay, H.G. (2017). Ethnobotanical Characteristics of Plants Growing Naturally in Salıpazarı and Its Surroundings. *Black Sea Journal of Science*, 7(2), 68.
- Dinc, L., & Huang, R. (2024). Organic food consumption at casual and fine dining restaurants in the UK: Restaurant managers' perspectives. *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism*, 10(1), 1-12.78.
- De Toni, D., Eberle, L., Larentis, F., & Milan, G. S. (2018). Antecedents of perceived value and repurchase intention of organic food. *Journal Of Food Products Marketing*, 24 (4), 456-475.
- Dogan, Y., Baslar, S., Ay, G., & Mert, H. H. (2004). The Use of Wild Edible Plants in Western and Central Anatolia (Turkey). *Economic Botany*, 58(4), 684-690. [https://doi.org/10.1663/0013-0001\(2004\)058\[0684:TUOWEP\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1663/0013-0001(2004)058[0684:TUOWEP]2.0.CO;2)
- Duguma, H. T. (2020). Wild edible plant nutritional contribution and consumer perception in Ethiopia. *International Journal of Food Science*, (1), 295-623.
- Dyer, T. F. T. (2015). *The Folk-lore of Plants* (2nd ed.). Tulsa: Mythik Press.
- Findley, M. G., Kikuta, K., & Denly, M. (2021). External validity. *Annual Review Of Political Science*, 24 (1), 365-393.
- Geng, Y., Zhang, Y., Ranjitkar, S., Huai, H., & Wang, Y. (2016). Traditional knowledge and its transmission of wild edibles used by the Naxi in Baidi Village, northwest Yunnan province. *Journal of ethnobiology and ethnomedicine*, 12, 1-21.
- Glesne, C. (2013). *Nitel araştırmaya giriş* (3. Basım). A. Ersoy ve P. Yalçinoğlu (Çev. Edt.). Ankara: Anı Yayıncılık
- Göktaş, Ö., & Gıdık, B. (2019). Uses of Medicinal and Aromatic Plants. *Bayburt Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 2(1), 145-151. <https://doi.org/10.2307/3647306>
- González-Zamorano, L., Cámara, R. M., Morales, P., & Cámara, M. (2025). Harnessing Edible Wild Fruits: Sustainability and Health Aspects. *Nutrients*, 17(3), 412.

- Govaerts, R. (2001). How many species of seed plants are there? *Taxon*, 50(4), 1085–1090. <https://doi.org/10.2307/1224723>
- Guba, E.G. & Lincon, Y.S. (1982), Epistemological and methodological bases for naturalistic inquiry, *Educational Communications and Technology Journal*, Vol. 30 No. 4, pp. 363-381.
- Guil Guerrero., J. L., Giménez Martínez, J. J. & Torija Isasa, M. E. (1998). Mineral Nutrient Composition of Edible Wild Plants. *Journal of Food Composition and Analysis*, 11(4), 322–328. <https://doi.org/10.1006/jfca.1998.0594>
- Guil-Guerrero, J. L. (2014). The safety of edible wild plants: Fuller discussion may be needed. *Journal of Food Composition and Analysis*, 35(1), 18-20.
- Güner, A., Akyıldırım, B., Alkayış, M. F. Çingay B., Kanoğlu, S.S., Özkan, A.M., Öztekin, M. & Tuğ, G. N. (2012). Turkish names of plants. In Güner, A., aslan, S. Ekim, T. Vural, M. & Babaç, M. T. (Ed.), List of Plants of Türkiye (Veinous Plants). Türkiye Bitkileri Listesi (Damarlı Bitkiler). Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi Yayınları Flora Dizisi 1.
- Heinrich, M., Kufer, J., Leonti, M., & Pardo-de-Santayana, M. (2006). Ethnobotany and ethnopharmacology—Interdisciplinary links with the historical sciences. *Journal of Ethnopharmacology*, 107(2), 157–160. <https://doi.org/10.1016/j.jep.2006.05.035>
- Jabbar, A., Zaman, M. A., Iqbal, Z., Yaseen, M., & Shamim, A. (2007). Anthelmintic activity of *Chenopodium album* (L.) and *Caesalpinia crista* (L.) against trichostrongylid nematodes of sheep. *Journal of Ethnopharmacology*, 114(1), 86–91. <https://doi.org/10.1016/j.jep.2007.07.027>
- Kadioğlu, Z., Çukadar, K., Kandemir, A., Kalkan, N. N et al. (2020). Kars İlinde Sebze Olarak Tüketilen Yabani Bitki Türlerinin Tespiti ve Kullanım Şekilleri. *Anadolu Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 30(1), 11-32. <https://doi.org/10.18615/anadolu.727146>
- Kala, C. P. (2015). Medicinal and aromatic plants: Boon for enterprise development. *Journal of Applied Research on Medicinal and Aromatic Plants*, 2(4), 134–139. <https://doi.org/10.1016/j.jarmap.2015.05.002>
- Karaca, O. B., Yıldırım, O., & Çakıcı, C. (2015). An Evaluation on Their Relation to Health and Wild Plant Meals, Wild Edible Plants in Gastronomy Tourism. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(3), 27-42. <https://jotags.net/index.php/jotags/issue/view/26/36>
- Karadağ, Ü., & Özer, Ç. (2022). Gastronomi Turizmi Açısından Yenilebilir Otların Önemi: Ege Bölgesi Örneği. *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, 6(22), 249-256.
- Kökler, N., & Çetinkaya, N. (2022). Yenilebilir Yabani Bitkilerin Gastronomik Açından Değerlendirilmesi: Erzurum Uzundere Örneği. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi*, 11(1), 50-74
- Kendir, G., & Güvenç, A. (2010). An Overview of Ethnobotany and Ethnobotanical Studies in Turkey. *Hacettepe University Journal of the Faculty of Pharmacy*, 30(1), 49–80.
- Keykubat, B. (2017). Tibbi Aromatik Bitkiler ve İyi Yaşam.(Medical Aromatic Plants and Well Life). *Izmir Commodity Exchange*.2-23 <https://itb.org.tr/makale/5-tibbi-aromatik-bitkiler-ve-iyi-yasam>
- Kızılcıoğlu, G., Aybar, D., & Şen, Ö. (2019). A Study on the Perceived Food Image, Satisfaction Levels and Behavioral Intentions for the Future of the Tourists Attending the Alaçatı Herb Festival. 510–517.
- Kindscher, K. (2024). Edible Wild Plants of the Prairie: An Ethnobotanical Guide. Revised and Expanded. University Press of Kansas.

- Kocabaş, Y. Z., & Gedik, O. (2016). An Ethnobotanical Study of wild plants sold in district bazaar in Kahramanmaraş. *Journal of the Institute of Science and Technology*, 4(6), 41–41. <https://doi.org/10.21597/jist.2016624154>
- Kozak, M. (2014). *Scientific Research: Design, Writing and Publication Techniques*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Lesko CR, Buchanan AL, Westreich D, Edwards JK, Hudgens MG, Cole SR. 2017. Generalizing study results. *Epidemiology*, 28:553–61
- Low Dog, T. (2006). A Reason to Season: The Therapeutic Benefits of Spices and Culinary Herbs. *Explore*, 2(5), 446–449.
- Luković, M., Pantović, D., Kostić, M., Veljović, S., Bugarčić, J. (2023). Food Plant Diversity in Cultural Ecosystem Services Perspective: Edible Plants as a Driver for Improving the Offer of Gastro-Tourism, *Ecologica*. 30 (110). 201–208. <https://doi.org/10.1016/j.explore.2006.06.010>
- Mathison, S. (1988). Why triangulate? *Educational Researcher*, 17(2), 13–17. doi:10.3102/0013189X017002013
- Miles, B. M. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Source Book*. New York: SAGE Publications.
- Neuman, L. W. (2014). *Social Research Methods: Qualitative And Quantitative Approaches* (Seventh Ed.). Essex: Pearson Education Limited.
- Noble, N., & Heale, R. (2019). Triangulation in research, with examples. *BMJ Journals*, 22(3). <https://ebn.bmj.com/content/22/3/67>
- Motti, R. (2022). Wild edible plants: a challenge for future diet and health. *Plants*, 11(3), 344.
- Oğan, Y., & Cömert, M. (2022). Artvin yöre gastronomisinde tıbbi ve aromatik bitkiler. *Aydın Gastronomy*, 6 (1), 29-38.
- Ohmagari, K., & Berkes, F. (1997). Transmission of indigenous knowledge and bush skills among the Western James Bay Cree women of subarctic Canada. *Human Ecology*, 25, 197-222.
- Ordu Metropolitan Municipality. (2021). Geographical Indication of Roasted Melocan (1217). <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/c23ff970-cdb2-408c-96de-7a9e3f44063e.pdf>
- Özkan, E., Curkan, S. C., & Sarak, E. C. (2015). The Effects of Festivals on Festival Visitors: The Case of Alaçatı Herb Festival. *Gumushane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 6(14). <https://doi.org/10.17823/gusb.247>
- Palhares, R. M., Gonçalves Drummond, M., Dos Santos Alves Figueiredo Brasil, B., Pereira Cosenza, G., Das Graças Lins Brandão, M., & Oliveira, G. (2015). Medicinal Plants Recommended by the World Health Organization: DNA Barcode Identification Associated with Chemical Analyses Guarantees Their Quality. *Plos One*, 10(5), e0127866. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0127866>
- Pang, S. M., Tan, B. C., & Lau, T. C. (2021). Antecedents of Consumers' Purchase Intention towards Organic Food: Integration of Theory of Planned Behavior and Protection Motivation Theory. *Sustainability*, 13(9), 5218.
- Patton, M. Q. (2022). *Qualitative Research and Evaluation Methods (3rd Edition)*. Kaliforniya: Sage Publications.
- Paunović, I., & Jovanović, V. (2017). Implementation of sustainable tourism in the German Alps: A case study. *Sustainability*, 9(2), 226.

- Pearl J, Bareinboim E. (2014). External validity: from do-calculus to transportability across populations. *Stat. Sci.* 29:579–95
- Pehlivan, T. (2023). Some Important Edible Wild Plants of Türkiye and Their Use in Culinary. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 11(2), 363-371.
- Peters, C. R., O'Brien, E. M., Boaz, N. T., Conroy, G. C., Godfrey, L. R., Kawanaka, K., Kortlandt, A., Nishida, T., Poirier, F. E., & Smith, E. O. (1981). The Early Hominid Plant-Food Niche: Insights From an Analysis of Plant Exploitation by Homo, Pan, and Papio in Eastern and Southern Africa [and Comments and Reply]. *Current Anthropology*, 22(2), 127–140. *JSTOR*.
- Project, T. T. (2020). Beyond internal validity: Towards a broader understanding of credibility in development policy research. *World Development*, 127, 104802.
- Rasool Hassan, B. A. (2012). *Medicinal Plants (Importance and Uses)*. *Pharmaceutica Analytica Acta*, 03(10). <https://doi.org/10.4172/2153-2435.1000e139>
- Salmerón-Manzano, E., Garrido-Cardenas, J. A., & Manzano-Agugliaro, F. (2020). Worldwide Research Trends on Medicinal Plants. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(10), 3376. <https://doi.org/10.3390/ijerph17103376>
- Schippmann, U., Leaman, D., & Cunningham, A. (2002). Impact of Cultivation and Gathering of Medicinal Plants on Biodiversity: Global Trends and Issues. In *Biodiversity and the Ecosystem Approach in Agriculture, Forestry and Fisheries*. 142–167.
- Schunko, C., Li, X., Klappoth, B., Lesi, F., Porcher, V., Porcuna-Ferrer, A. & Reyes-García, V. (2022). Local communities' perceptions of wild edible plant and mushroom change: A systematic review. *Global Food Security*, 32, 100601. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2021.100601>
- Shumsky, S. A., Hickey, G. M., Pelletier, B., & Johns, T. (2014). Understanding the contribution of wild edible plants to rural social-ecological resilience in semi-arid Kenya. *Ecology and Society*, 19(4).
- Silverman, D. (2005). *Instances or sequences? Improving the state of the art of qualitative research*. In *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*, 6, (3).
- Skinner, A. (1911). A Comparative Sketch of the Menomini. *American Anthropologist*, 13(4), 551–565. <https://doi.org/10.1525/aa.1911.13.4.02a00050>
- Şimşek, A., Durmuş, E. N. İ. & Çakmak, S. D. (2020). Yenilebilir otlar ve mutfaklarda kullanım şekilleri: Kastamonu örneği. *Tourism and Recreation*, 2(1), 8-12.
- Temizkan, S. P., & Uslu, A. N. (2023). Safranbolu'daki Yenilebilir Otlar ve Yemeklerde Kullanımı. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 11(1), 434-452
- Travers, M. (2001). *Qualitative Research Through Case Studies*. New York: SAGE Publications.
- Turner, N. J., Łuczaj, Ł. J., Migliorini, P., Pieroni, A., Dreon, A. L., Sacchetti, L. E., & Paoletti, M. G. (2011). Edible and tended wild plants, traditional ecological knowledge and agroecology. *Critical Reviews in Plant Sciences*, 30(1-2), 198-225.
- Turreira-García, N., Theilade, I., Meilby, H., & Sørensen, M. (2015). Wild edible plant knowledge, distribution and transmission: a case study of the Achí Mayans of Guatemala. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 11, 1-17.
- Tutar, H. (2022). Nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirlik: Bir model önerisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (Özel Sayı 2), 117-140.

- Uğur, A., Saka, A. K., & Uçan, U. (2021). *Ordu Vegetable Culture and Edible Herbs*. In Ordu with Its Historical and Cultural Dimensions-Volume II (Erzurum). Ankara: Fenomen Yayıncılık.
- Valdes, B., Kozuharova, E., & Stoycheva, C. (2025). A Review of Edible Wild Plants Recently Introduced into Cultivation in Spain and Their Health Benefits. *International Journal of Plant Biology*, 16(1), 5. <https://doi.org/10.3390/ijpb16010005>
- Walker, H., Di Sisto, L., & McBain, D. (2008). Drivers and barriers to environmental supply chain management practices: Lessons from the public and private sectors. *Journal of purchasing and supply management*, 14(1), 69-85.
- Wu, J., Hou, Y., & Wen, Y. (2018). Tourist behavior and conservation awareness on eating wild edible plants in mountainous protected areas: a case study in Northwest China. *Journal of Sustainable Forestry*, 37(5), 489–503. <https://doi.org/10.1080/10549811.2018.1428901>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (1999). *Qualitative research methods in the social sciences*. Ankara: Seçkin yayıncılık.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Ve Beşeri Bilimler Araştırmaları

Etik Kurul Kararı

Tarih: 06.11.2023

No: 359554